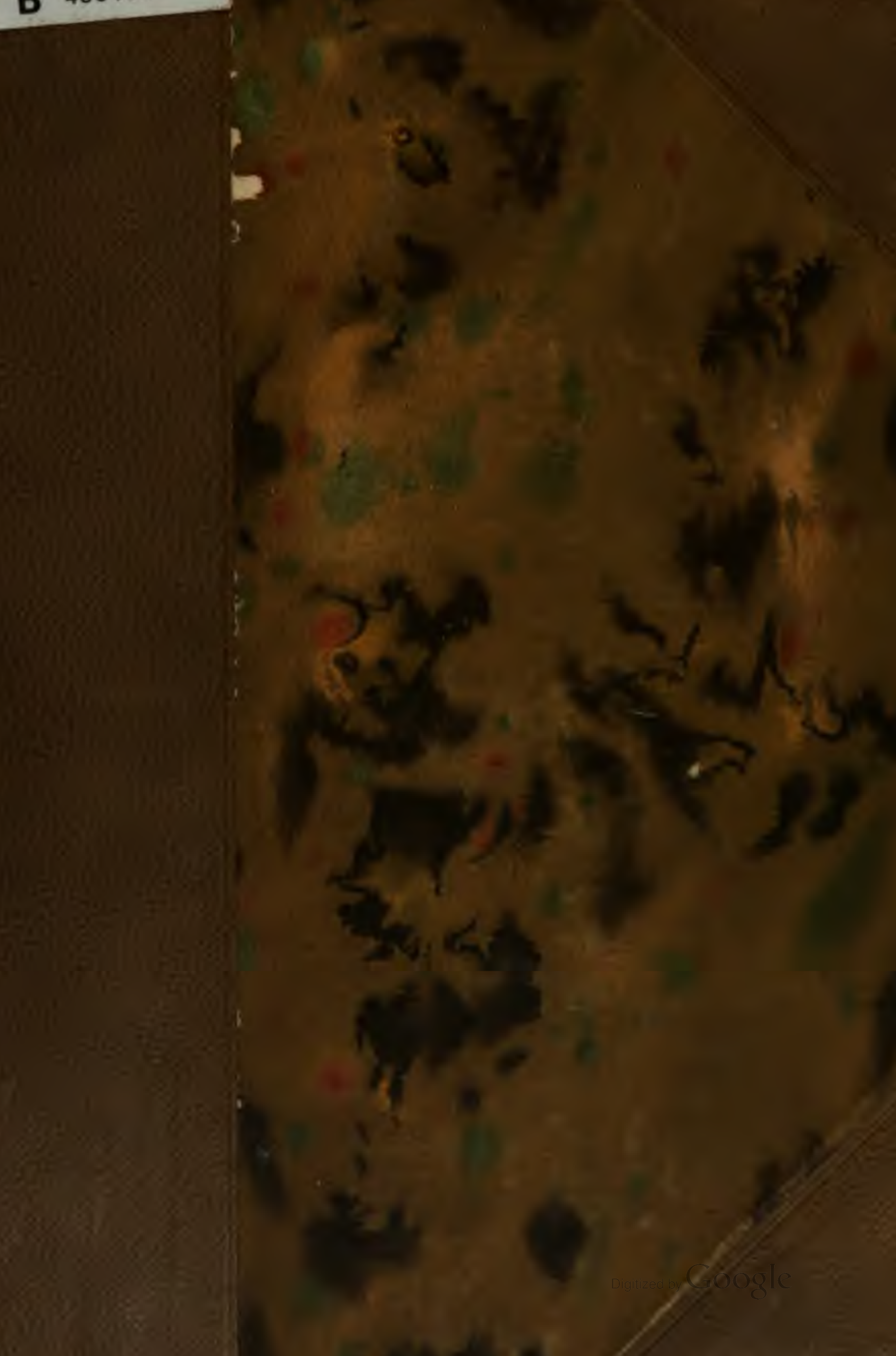
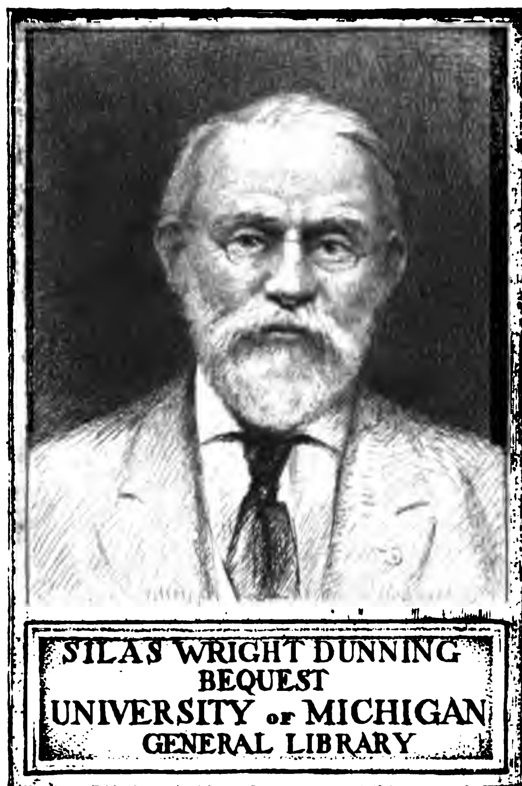
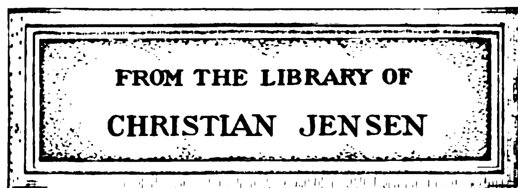

EX LIBRIS
C·J·A·O·JENSEN

SILAS WRIGHT DUNNING
BEQUEST
UNIVERSITY OF MICHIGAN
GENERAL LIBRARY

FROM THE LIBRARY OF
CHRISTIAN JENSEN

CARL BRUUN:

KJØBENHAVN.

TREDIE DEL.

KJØBENHAVN.
DET NORDISKE FORLAG.
BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN.
1901.

CARL BRUUN.

KJØBENHAVN.

TREDIE DEL.

KJØBENHAVN.

EN ILLUSTRERET SKILDRING

AF DETS

HISTORIE, MINDESMÆRKER OG INSTITUTIONER

AF

CARL BRUUN.

EFTER HANS DØD AFSLUTTET AF DR. PHIL. P. MUNCH.

TREDIE DEL.

MED 4 BILAG OG 116 I TEXTEN INDTRYKTE AFBILDNINGER.

KJØBENHAVN.
DET NORDISKE FORLAG.
BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN.
1901.

THIELES BOGTRYKKERI.

Indholdsfortegnelse.

Fortegnelse over Bilagene til tredie Del.

Fortegnelse over Textafbildninger i tredie Del.

Frederik den Femte med Minerva ved Siden. Malerkunstens Gudinde overrækker ham en Ansøgning. (Efter et Maleri paa Rosenborg.)

FØRSTE KAPITEL.

Kjøbenhavn under Frederik den Femte.

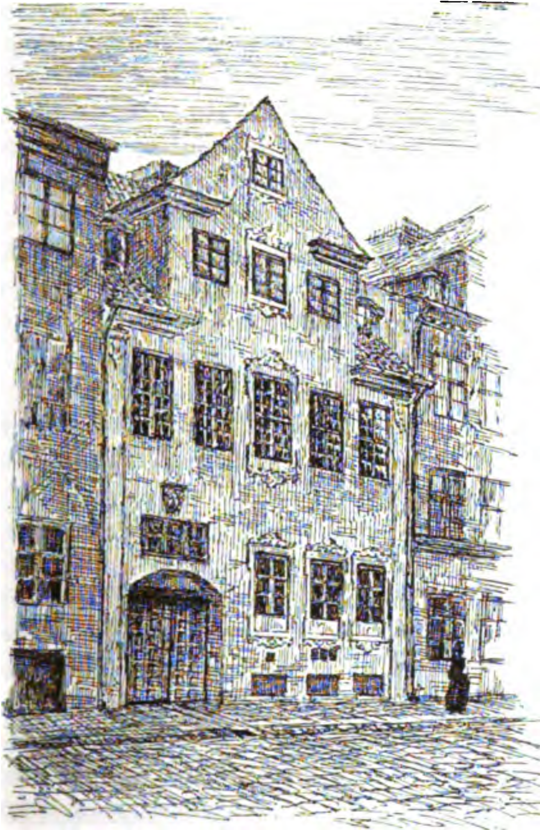

Hovedstaden var gjenopstaaet af sin Aske, mere regelmæssig og sikkert ogsaa mere solid end før, men havde paa den anden Side efter Nutids Begreber tabt i Charakter og malerisk Virkning. De gammeldags Bindingsværkshuse, som hyppigt vare bemalede med brogede Farver, Karnapperne og Udvinduerne til Gaden, Trapperne, der sprang frem paa Fortougene, de udskaarne Bjælkehoveder, de øvre Etager, som ragede ud over de nedre, saaledes at Bygningerne syntes at blive sværere opefter, Alt dette var nu forsvundet i den afbrændte Del af Byen og afløst af ensformige Bygningsrækker, der saagodtsom alle lignede hinanden. Datidens almindelige Borgerhuse, hvoraf der den Dag idag findes mange omkring i Stadens forskjellige Kvarterer, fremviste som oftest kjedsommelige Flader afbrudte af talrige Vinduer; Façaderne vare uden al Profilering og afsluttedes i Regelen foroven af et gavllignende Midtparti, eller om man vil: en Kvist midt over Huset, hvilket var høieste Mode og ansaas for særlig pynteligt. Udsmykningen, hvor en saadan fandtes, indskrænkede

sig til lette Rokokorammer af Sandsten eller Faxekalksten omkring Vinduerne, som det ses af hosstaaende Afbildning af et gammelt Hus i „Aabenraa“. Hvad der yderligere bidrog til at forøge Ensformigheden i Bygningsstilen, var den strenge Fordring paa „Regularité og Egalité“, som rettedes til de Byggende; det vil sige: man forlangte, at alle Etager og Vinduer i Nybygninger skulde opføres i lige Linie med og af samme Høide som Naboens, for at alle Façaderne i en Gade kunde se ud, som om de vare trukne efter en Snor. Dette kunde naturligvis ikke iværksættes allevegne, navnlig ikke, fordi Indbyggerne stred imod, men Bygningskommissionen og Stadsbygmesteren holdt skarpt Øie med, at Ordren blev efterlevet, og paatalte enhver Afvigelse fra det Regelrette. I Stadsbygmesterens Instrux af 1737 paalægges det ham udtrykkeligt, at han „for den efterfølgende Tid især skal se derhen, at Vinduerne i enhver Etage komme i en lige Linie med den samme Etage af Naboens“, og Generalbygmesteren bemærker i en Forestilling til Kongen, at „Vinduernes Egalité ikke er en liden Zirat for Byen, og derfor maa anses for noget Betydeligt“. Folk, som ikke vilde rette sig herefter, bleve mulkterede eller forfulgte med Proces, ja, man har Exempler paa, at de bleve tvungne til at rive deres Etager ned igjen, naar de vare blevne for høie. Det viste sig dog snart, at Forbudet ikke kunde overholdes, og man maatte tilsidst se igjennem Fingre med, at det blev overtraadt, eller endog ligefrem give Tilladelse dertil. I omstaaende Billede af Graabrødretorv ses en Række typiske Huse efter Ildebranden, byggede efter det omtalte Princip.

Skjøndt Kjøbenhavn i det Væsentlige var gjenopbygget inden Udgangen af 1733, varede det dog længe, før alle Spor af den store Ulykke vare forsvundne. Efterhaanden som Tiden gik, og flere og flere Huse reiste sig, steg Myndighedernes Fordringer, og i 1737 blev den givne Tilladelse til at bygge af Bindingsværk eller Grundmur, som Enhver selv fandt for godt, „aldeles ophævet og igjenkaldet“. Herved, men selvfølgelig endnu mere, fordi Konjunkturerne vare blevne ugunstige, standsede Byggeriet, og endnu i 1754 henlaa der 19 øde Grunde i Gothersgade, Fiolstræde, Teglgaardstræde, Studiestræde og Peder Hvitfeldtstræde. Netop paa dette Tidspunkt begyndte imidlertid Husleien at stige paa Grund af det voxende Antal Fabriker, og da der var Mangel paa Leiligheder, især for Middelstands- og Fattigfolk, bleve Eierne af de øde

Grunde opfordrede til at bygge inden et Aar, hvis de ikke vilde se deres Pladser bortsolgte ved Auktion. Magistraten havde klaget over, at de aarlige Skatterestancer truede med at overstige disse Grundes Værdi, hvorhos den havde maatte indhegne dem med Plankeværker for „at hindre at de altfor meget med paakastende

Gammelt Hus i „Aabenraa“.

Urenlighed bleve opfyldte“. En tæt Sammenbygning i moderne Forstand var dog endnu ikke almindelig; Husrækkerne afbrødes ofte af Mure med Porte, som førte ind til anseelige Gaarde, og saagodtsom i alle Dele af Byen fandtes større og mindre Haver.

De Forandringer, som foregik med Gaderne efter Ildebranden, ere udførligt omtalte foran (II, S. 619 o. flg.); her skal kun tilføies,

at endel af de gamle Gyder og Gange ved samme Leilighed forsvandt som f. Ex. Pølsegaarden, der udgik fra Mikkelbryggersgade, Smækkenborg i Lavendelstræde, Perlegaarden i Farvergade o. fl. Derimod blev *Henrik Fyrens Gang* mellem Mikkelbryggersgade og Kattesundet, som beboedes af Arbeidskarle, Mursvende, Skoflikkere og andre Smaafolk, bevaret, og i de af Ilden uberørte Bydele fandtes flere lignende Gyder som *Nissegangen* mellem Stranden og Læderstræde (nedlagt i 1767), *Smedens Gang* mellem Vingaardsstræde og Lille Kongensgade, *Vægterens Gang* smsteds., *Peder Rohdes Gang* i Holmensgade parallel med Dybensgade, *Malerens Gang* mellem Vingaardsstræde og Dybensgade, *Prammandens Gang* i Ny Adelgade og *Peder Madsens Gang*, hvor Ny Østergade nu er, hvorfra *Lille* og *Store Pistolstræde* eller *Pistoltorvet* atter udgik. Mange Gader havde forskjellige Navne fra Nutidens; saaledes hed Lille Kongensgade: *Kongensgade*, Holmens Gade: *Ulkegade*, Asylgade: *Nellikegangen*, Skvaldergade: *Skvaldergaarden*, den ene Del af Holmens Kanal nærmest Kongens Nytorv: *Holmens Revier*, den anden: *Størestræde* eller *Numrene*, fordi nogle af Husene her vare numererede. Den yderste Ende af Laxegade nærmest Kongens Nytorv hed *Reverentsgade* efter Revieret udenfor. Vestervold fra Vartou til Langebro kaldtes *Søndervoldstræde*, Husrækken paa Nørretorv mellem Fiolstræde og Nørregade: *Gammelnørreport*; Krystalgade hed *Skidenstræde*, Nørretorv: *Skidentorvet*, Keisergade og Gaden fra Graabrødretorv til Klosterstræde: *Tverstræderne*, Graabrødretorv: *Ulfeldts Plads*, og den nærmest herved liggende Del af Niels Hemmingsensgade: *Tugthusporten.* Valkendorfsgade bar Navnet: *Store Helliggeiststræde* fra Kjøbmagergade til Kirken, Resten ud til Amagertorv hed *Kokkegade*, Niels Hemmingsens Gade hed *Lille Helliggeiststræde*, Kultorvet en Tidlang: *Ny Nørretorv.* Det lille Stræde, der gik bagom Hovedvagten paa Kongens Nytorv, hed: *Bag Hovedvagten*, Vognmagergade kaldtes *Vognmandsgaden*, Lille Brøndstræde: *Bag Volden*, fordi det i Christian den Fjerdes Tid havde været Voldgade; nuv. Sværtegade hed *Regnegade* og den Del af Kattesundet, som forbinder Frederiksberggade med Vestergade: *Bakken, Smedebakken, Bakkegaden* eller *Kaalhovedgade.* Østenden af Landemærket kaldtes indtil vore Dage *Slippen;* Nyhavn hed *Ny Kanal*, St. Anna Plads: *St. Annæ Gade* og Store Kongensgade: *Ny Kongensgade.* Den nuværende *Ny Kongensgade* i Frederiksholmskvarteret hed tillige: *Prindsensgade, Ny*

Graabrødretorv med Skamstøtten. Efter Thura.

Vestergade ogsaa *Vigandtsgade* og den nederste Deel af Raadhusstræde: *Vandmøllestræde.* Dronningens Tvergade kaldtes *Dronningens Gade* eller blot *Tvergaden,* Fredericiagade mellem Bredgade og Store Kongensgade: *Kadetgaden* og en med denne parallel løbende Gade over den senere Frederikskirkes Grund: *Prindsessegade.* Mellem Østerport og Nyboder, som ikke var bygget længere ud end til Elephant- og Tulipangade, laa den store aabne Plads: *Grønland*, og visse Afsnit af Voldgaderne havde særlige Navne, som *Møllebæksgade* (det nederste Stykke af Vestervoldgade fra Ny Kongensgade til Langebro), *Bag Volden* (det lille Stykke Voldgade mellem Tornebuskegade og Gothersgade), *Stokhuslængen* mellem Sølvgade og Stokhusgade og endelig Voldgadens Fortsættelse hen til Grønland: *Stenkulgaden.* Paa Christianshavn hed Brogade, fra hvilken Knippelsbro førte over til nuv. Børsgade: *Langebrogade*; Vildersgade bar Navnet: *Kongens Gade* og Prindsessegade: *Prindsensgade. Sophiegade* fortsattes den Gang tværs over Kanalen, og dens nordligste Del, som nu er indlemmet i Burmeister og Wains Fabrikers Grund, udmundede i nuværende Vildersgade.

En stor Del *adelige Gaarde* og herskabelige Huse, opførte til forskjellige Tider, laa spredte omkring i Byen og bidrog ikke Lidet til at kaste Glands over den. Bag Børsen fandtes saaledes det *grevelig Lercheske Hotel* (Kultusministeriets nuværende Bygning), som tidligere havde tilhørt Grevinde Moth og Sønnen Ulrik Christian Gyldenløve, og i Aarene fra 1731—40 Geheimeraad Iver Rosenkrants. Kongen kjøbte Gaarden af denne og opførte den nuværende anseelige Hovedbygning, dog kun med to Etager, til Residents for Hertugen af Würtemberg-Oels, efter hvis Bortgang Eiendommen erhvervedes af General, Grev Lerche og lagdes til Grevskabet Lerchenborg. I Stormgade laa den saakaldte *Rabeske Gaard,* tilhørende Geheimekonferentsraad, Stiftsbefalingsmand v. Rabe, og ligeoverfor paa den anden Side af Gaden *den Holsteinske,* tilh. Grev Johan Ludvig Holstein af Ledreborg. Det var en anseelig to Etages Bygning med høi Frontespice og Altaner, men ombyggedes i 1756. Eiendommen, i hvilken det kongelig danske Videnskabernes Selskab holdt sine første Møder i 1742, tilhører nu Landbygningernes Brandforsikkring. Længere nede i Stormgaden paa samme Plads som nu laa det *Harboeske Enkefruekloster,* som i 1755 blev ombygget efter Thuras Plan, og paa Kongens Nytorv den forrige Storkantsler *Grev Holsteins*

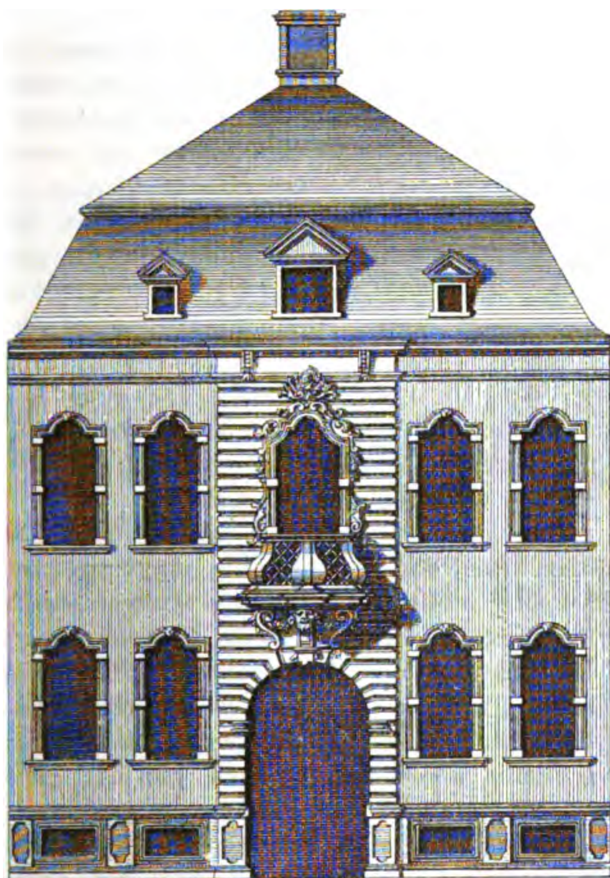
Gaard (nuv. Hotel du Nord) samt Overhofmarechal Geheimeraad *Grams Gaard* (nuv. Hotel d'Angleterre). De ere begge afbildede og omtalte foran (II, S. 501.) Det nuværende Thottske Palais, som havde tilhørt Christian Gyldenløve og i nogle Aar efter Ildebranden havde været udleiet til Posthus, eiedes nu af Grev *Danneskjold Samsø*. Foran i Bredgade paa samme Side havde Grev *Wedel Jarlsberg* en temmelig uanseelig Gaard; Greven af *Gyldenstens* Eiendom paa Hjørnet af Bredgade og Dronningens Tværgade var langt smukkere ved en nyere to Etages Tilbygning. Grev *Danneskjold Laurvigs* prægtige og udstrakte Gaard, hvis ældste Del er det endnu bevarede Moltkeste Palais, medens kun Rester af den lange Bygning langs Bredgade ere bevarede, er afbildet og omtalt foran (II S. 507 o. flg.) Endelig laa *det Reventlowske Hotel* paa Kjøbmagergade med en stor Have til Pilestræde og det *Plessiske Hotel* ved Frederiksholms Kanal mellem nuv. Ny Vestergade og Ny Kongensgade. I 1759 kjøbte Grev Eggert Christopher v. Knuth Gaarden af Geheimeraad Ludvig v. Plessen, hvorpaa den fik Navn af det Knuthske Hotel, indtil den i 1779 gik over i borgerlig Eie og blev en større Kjøbmandsgaard.

Til de betydeligere Eiendomme maa endvidere henregnes *Marechalsgaarden* paa Kjøbmagergade (den nuværende Postgaard) Den bestod oprindelig af flere Parceller, af hvilke den ene paa Christian den Fjerdes Tid tilhørte Griffenfelds Bedstefader, Vinhandler Peder Motzfeld. I 1646 samledes Eiendommen af Rigens Marsk, Anders Bilde, og kom derefter i Kongens tydske Kantsler Theodor Lentes Besiddelse, hvis Arvinger i 1670 solgte den til Peder Schumacher (Griffenfeld) for 7,000 Rdr; „Halvdelen at betale i gode velvægtige Dukater og Resten i god gangbar grov Mønt.“ Efter Rigskantslernes Fald tilhørte Gaarden i faa Aar General Friedrich v. Arenstorf til Overgaard, derefter Assessor i Admiralitetet Hans Nansen og i Frederik den Fjerdes Tid: Præsidenten i Kbhvn., Konferentsraad Johannes Christensen Meller. Dennes Arvinger solgte den 20de April 1728 Eiendommen til Oversekretair Christian Møinichen, men et halvt Aar efter delte den Skjæbne med en stor Del af Byen og gik op i Luer. Møinichen opførte dog ikke blot den nuværende Bygning, men udvidede endog Grunden med nogle Parceller i nuv. Valkendorfsgade, hvor han indrettede Stalde til 22 Heste, saavelsom med den endnu existerende Udkjørsel til Løvstræde. Da Møinichen var falden i Unaade, kom Gaarden i Grev Christian Friis til Frisenborgs

og derefter i Geheimeraad Overkammerherre, Carl Adolf v. Plessens Besiddelse. Den sidste udvidede Eiendommen med en stor Grund i Løvstræde (som frasolgtes i 1780) og afstod Gaarden i Marts 1734 til Kongen, som her indrettede Bolig for Overhofmarechallen, saalænge Opførelsen af Christiansborg Slot stod paa. Marechalsgaarden, som den nu kaldtes, forblev i kongelig Besiddelse i hele Frederik den Femtes Tid; men den 24de Februar 1767 skjænkede Christian den Syvende den til Geheimeraad Overpræsident v. der Lühe, i hvis Besiddelse den forblev i 12 Aar. I *Hafnia Hodierna* nævner Thura adskillige andre smukke Borgerhuse „formedelst deres Rummeligheds, Bekvemmeligheds og sirlige Facades Skyld“, som f. Ex. Justitsraad Barkmans Gaard paa Hjørnet af Ny Kongensgade og Frederiksholms Kanal, den nuværende Gyldendalske Gaard i Klareboderne, Elephantapotheket paa Store Kjøbmagergade ligefor Silkegade, og endel andre Borgerhuse paa Vestergade og Østergade, i Store Kongensgade og Gothersgade saavelsom ved Gammelstrand og paa Kongens Nytorv. De vare i Almindelighed to eller tre Etager høie, med brækkede Tage og Frontespicer og havde hugne Sandstensornamenter paa Kanterne af Huset, over Portene og om Vinduerne. Undertiden fandtes endog Balustrader om Taget med Figurer og Balkoner, men ikke Karnapper eller Udbygninger, som stred mod Byggeloven. Paa de større Gaarde var der hyppigt et svagt fremspringende Midtparti, baaret af Pilastre og foroven kronet af en Frontespice, eller fremspringende Endepartier ligeledes afsluttede af Frontespicer. En smuk Type paa de anseeligere Huse efter Branden var Assistentshuset i Snaregade, hvoraf der her leveres en Afbildning.

Naar man ser bort fra de gjennemgribende Forandringer, Gadereguleringen efter Ildebranden og Christiansborg Slots Opførelse havde fremkaldt, vare Byens topographiske Forhold i de fleste Kvarterer fremdeles gammeldags og eiendommelige. Nuværende Høibroplads var endnu dækket af en Bygningsfirkant, som betog Udsigten til Slottet fra Amagertorv, og de to Stræder: Høibrostræde og Store Færgestræde førte her ned til Stranden. En med disse parallel løbende smal Gyde: Lille Færgestræde forbandt Lille Kirkestræde med Fortunstræde, hvor et Huk i den sidstnævnte Gade endnu antyder Stedet. Raadhusstræde var en smal Gade, kun halv saa bred som nu, og Forholdene om Nikolai Kirke havde et fuldkommen middelalderligt Præg. Kirken og Kirkegaarden laa indeklemt mellem

Lille Kongensgade, Ulkegade (den nuværende smalle Del af Holmensgade), Kirkegade (Vingaardsstrædes Forlængelse) og Hvælvingen (Admiralgades Forlængelse). I Kirkegaardens østlige Hjørne var der bygget endel Privathuse baade til Lille Kongensgade og Ulkegade;

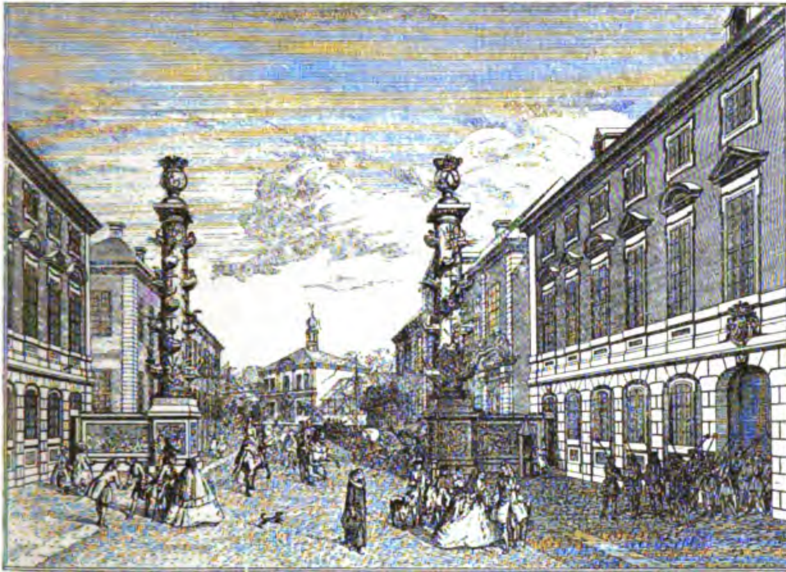
Assistentshuset i Snaregade.

deres Bagside vendte altsaa ud til Kirkegaarden. Denne var ellers paa de tre Sider omgiven af en Brandmur, paa den fjerde, til Lille Kongensgade, fandtes kun et Stakitværk. Paa Hjørnet af Ulkegade, og Kirkegade, hvor der nu ligger høie Huse, var der en Port i Brandmuren; lidt længere henne afbrødes Muren af Graverens Bolig

og et Sprøitehus, og ligefor Skvaldergade paa nuværende Nikolaigades Plads førte en Gangsti over Kirkegaarden. I Hjørnet til Hvælvingen laa paa Kirkegaardens Grund et lille Hus med det foran (II, 741) omtalte kunstige Trykværk samt et Bassin, der rummede 400 Tønder Vand. Hvælvingen var den Gade, som gik fra Fortunstrædes Hjørne til Store Kirkestræde, forbi Nikolai Taarn. Den kaldtes saaledes, fordi der til Fodgjængernes Bekvemmelighed var muret en hvælvet Gjennemgang i Taarnets sydvestlige Stræbepille (nu lukket med to Træporte), thi Gaden var saa smal, at det ligeoverfor liggende Hjørnehus i Store Kirkestræde saa at sige var sammenbygget med Kirken. Hovedportalen her holdtes altid tillukket, „formedelst den stærke Vindfang og Træk, som herigjennem faldt ind i Bygningen.“ Paa Nordsiden havde Taarnet et tilbygget Benhus, opført i 1629 af den ansete Kjøbmand Hans Trægaard og Hustru, Maria Johan Fuirens Datter „Gud til Ære og afdøde christne Menneskers opgravne og adspredte Ben til Hvile og Forvaring hos Guds Hus.“

Kvarteret mellem Vingaardsstræde og Holmens Kanal, de gamle Skipperboder, bestod af snevre Gyder og havde med deres forfaldne Bindingsværkshuse et tarveligt og smudsigt Udseende. Vingaardsstræde var kun 9 Alen bred, skjøndt her fandtes enkelte anseelige Gaarde som Vingaarden med en stor Have, der eiedes af Grevinde Knuth og stødte op til Smedens Gang. Admiralgade og Fortunstræde vare omtrent af samme Brede, Laxegade derimod 11—12 Alen. Nellikegangen (nuv. Asylgade), som forbandt Dybensgade med Vingaardsstræde, var saa snever, at en Vogn ikke kunde komme igjennem den. Hummergade var en *cul de sac*, og det Samme gjælder om Dybensgade, hvis østre Ende var lukket af en større Gaard, der ogsaa havde Udgang til Reverentsgade, og i hvilken der i Frederik den Femtes Tid indrettedes et Sukkerraffinaderi. Ved Holmens Revier laa flere større Gaarde; dens vestlige Stykke til Holmens Bro, som dengang hed: Størestræde, var ligeledes vel bebygget, naar Strækningen mellem Admiral- og Ulkegade undtages, hvor de omtalte 18 numererede Smaahuse laa. Hosstaaende Afbildning af Størestræde med Gammelholms Magasins Pavillon (den nuværende Studenterforening) i Baggrunden viser, hvorledes Gaden saa ud. Bygningen foran tilhøire er Admiralitets- og Søkommissariatsbygningen, hvorigjennem Indgangen til Holmen

er, (afbildet II S. 433 smlg. 716); ved Siden ligger en af Chr. VI opført anseelig Bygning for Holmens Chef, senere Residents for Præses i Admiralitetskollegiet. Tilvenstre er den første Gaard uden Tvivl fingeret, den anden er Holmens Kirkes Chorskole, opført af Grundmur i Frederik den Fjerdes Tid og restaureret i 1735. De to *Columnæ rostratæ* paa høie Fodstykker ere Dekorationer, som opsattes i Anledning af Kronprinds Frederiks og Kronprindsesse Louises Indtog i Kbhvn. den 11te Dcbr. 1743, og derefter flyttedes ud foran Søarsenalet paa Christiansholm, hvor de bevaredes i lange Tider.

Størestræde og Magasinets Pavillon paa Gammelholm. Efter et Stik af J. N. Schrøder.

Egnen om Nørreport, hvor Kultorvet anlagdes efter Ildebranden, er tidligere omtalt (II, 619; her kan dog tilføies, at Pustervig var en *cul de sac*, thi nuv. Hauserplads, Hausergade og Suhmsgade indtoges af store Grunde, der hørte til Gaardene i Pustervig, St. Gjertrudsstræde og Aabenraa. I Klædebokvarter førte en Fortsættelse af Skoubogade ind til Frue Kirkegaard og løb derpaa langs Dyrkjøbs Sydside til Nørregade. I Kjøbmagerkvarter existerede Kronprindsensgade ikke, saa lidt som Kronprindsessegade i S. Annæ Vesterkvarter,

og Terrainet mellem S. Anna Plads og Kastellet indtoges fremdeles af den med Kanaler omgivne Amalienborghave og Mønsterplads og begrændsedes ud til Vandet af Ny Toldbodgade og Tømmerpladserne. Fra Enden af Store Kongensgade førte en brolagt Vei til Toldboden, „Broen til Toldboden“ (nuv. Toldbodvei), som endnu ikke var bebygget, men yderst ude, paa Toldbodens Grund, afsluttedes af „Sekretair Brocks Værtshus“ (*Brokkensbod*) paa venstre Haand og „Fru Wiwets Værtshus“ (*Toldbod Vinhus*) paa høire. De to Værtshuse, af hvilke det sidste er det ældste, indrettedes begge i Christian den Femtes Tid, men Toldbod Vinhus i Begyndelsen, Brokkensbod i Slutningen af hans Regjering. Oprindelig dreven for kongelig Regning som et finere Udskjænknings- og Beværtningssted for dem, der vilde „forlyste sig ved den deilige Udsigt over Havet og Kongens Skibe“, blev „Toldhuset“ i 1718 tilsagt daværende Toldskriver (senere Kancelliraad og Viceborgmester) Nikolai Wiwets Hustru, Marie Barfod, paa hendes Livstid istedetfor en Naadepenge af 200 Rdr., som pleiede at gives dem, der opfostrede de kongelige Børn (*Nutrices Serenissimorum*). Bevillingen blev kort Tid efter udvidet til ogsaa at giælde Wiwet, saaledes at baade Mand og Hustru „maatte nyde og beholde samt gjøre sig dette Toldbodhuses Vaaninger og Kronens Rettighed med dertil henlagte Privilegier og Friheder saa nyttig, som de vilde, uden deraf at betale nogen Afgift.“ Da Wiwet var død, extenderedes Privilegiet paa Enkens Ansøgning til hendes Søn, Ritmester Lars Wiwet og dennes Børn ved Resolution af 20de Juni 1732; dog skulde Moderen efter sit Tilbud paa egen Bekostning opføre en forsvarlig Kroholds Bygning, som uden Vederlag skulde hjemfalde til Kronen, naar Privilegiet udløb. I 1780 dreves Toldbod Vinhus af Ritmester Wiwets Søn, den bekjendte Justitsraad, Generalfiskal Frederik Wilhelm Wiwet, men allerede dengang klagede General-Toldkammeret over Værtshusets generende Beliggenhed, naar Toldboden skulde udvides, ligesom det let kunde give Anledning til Toldsvig og contrabande Varers Indførsel. Hvad *Brokkensbod* angaar, der var en Kneipe, som mest besøgtes af Søfolk, Haandlangere og Arbeidere, indrettedes den i Henhold til Bevilling af 18de Marts 1699 af Visiteur og Toldbetjent Jens Sørensen Brock, der kaldes „gammel Hoftjener“. Han fik dog kun Tilladelse til at udsælge dansk Øl og dansk Brændevin for „ikke at præjudicere det andet Værtshus paa Toldboden“, og Huset skulde efter „Ansøgerens

Kultorvet i Fred. V.s Tid. I Baggrunden Nørreport. Efter J. J. Bruun.

egen Erbydelse" tilfalde Kongen, naar han saavelsom hans Hustru og Søn vare døde. Dette skete dog ikke, thi i Dcbr. 1731 blev Privilegiet overdraget til Jens Sørensen Brocks umyndige Sønnesøn, Jens Brock, der døde i 1780 som Etatsraad og Archivar i danske Kancelli, og derefter til hans Søster Lene Brock, gift med Daniel Valentin Neuhaus. Udskjænkningsstedet fik naturligvis sit Navn efter den Familie, som i henved hundrede Aar havde det i Besiddelse.

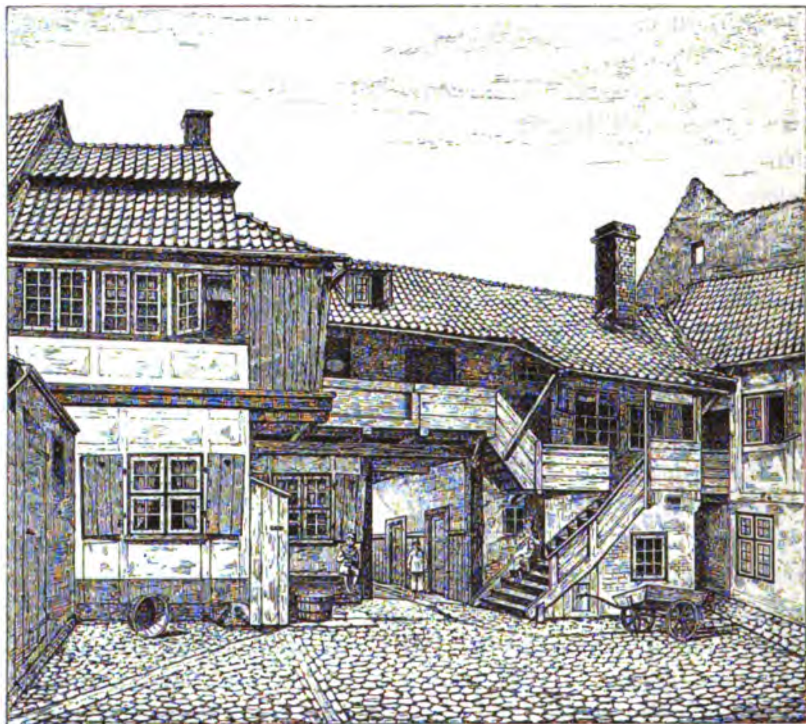
Paa Slotsholmen vare Forholdene i det Væsentlige som nu, thi Christiansborg Slot og dets Tilbygninger optog hele den nordlige og vestlige Del. Staldmestergaarden og Tøihuset existere den Dag idag, men det sidstes Gavl og Kunstkamret (det kongelige Bibliothek) vare forenede ved en Løngang, en Bindingsværksbygning paa fire Fag, som hvilede paa en Bjælke midt i Indgangen til Tøihusgaarden. Pladsen mellem Tøihuset og Bryghuset hed stadig Prinds Jørgens Ridebane; her havde i en lang Aarrække to Beridere Gødert og Schäffer holdt Rideskole for Byens Ungdom, „deres Metier til Honneur og Publico til Nytte", indtil de i 1757 maatte fortrække, da Pladsen blev overfyldt med Stalde og Vognremiser. Geheimearchivet og Kancellibygningen havde samme Udseende som nu; kun laa den „røde Bygnings" Trappe ikke ud paa Slotspladsen, men inde i Huset. Mellem Kancellibygningen og Posthuset (Krigsministeriets nuværende Gaard) og med Proviantgaarden som Baggrund fandtes en aaben Plads til nuv. Slotsholmsgade, en Have med Grotter, Lysthuse og store Kastanietræer, som i tidligere Tid havde hørt til Anna Sophie Reventlows Gaard, før Sidefløien blev ført helt hen til Provianthusets Mur. Allerede i 1742 bleve Træerne dog fældede, da de borttog Lyset i Posthusets Lokaler og desuden ikke kunde trives her, og i 1752 blev Pladsen, som da fik Navn af „Kongens Staldgaard" benyttet til Stalde og Vognremiser. Saaledes henlaa den til 1782, da den nuværende saakaldte „Kommunikationsbygning" blev opført. Christiansgade er først bleven gjennembrudt for nogle Aar siden, og Kanalen med Bassinet mellem Tøihuset og Proviantgaarden saavelsom Kanalen bag Børsen ere først blevne opfyldte i vore Dage. For Enden af den sidste, altsaa midt i nuv. Slotsholmsgade, laa Slotsholmens Vagt, en anseelig Bygning med brækket Tag, hvis øverste Etage indtoges af en 10 Fags Sal, den kongelige Skrædersal. Gaarden ved Siden af Generalpostamtet

tilhørte, som alt berørt, General Lerche og var lagt til Grevskabet Lerchenborg, de øvrige Huse ned til Havnen eiedes af Agent, senere Etatsraad Frederik Wewer, Kommerceraad Lindeman, Oberstlieutenant Eigtved, som havde kjøbt den forrige Fursmans Gaard (smlgn. II, 683) af Kongen, og endelig yderst ude, hvor Sukkerhuset Phoenix nu er, og hvor det gamle Sukkerhus fra 1657 ligger bagved, havde det islandske Kompagni sin Oplagsplads. I 1745 kjøbte Kompagniet tillige Grund og Hus paa den anden Side af Kanalen for Enden af Nybørs (smlgn. II, 725). Ligesom nu løb der i hin Tid en Gade her, langs Bolværket til Havnen, saaledes at man fra Knippelsbro strax kunde gaa tilvenstre bag om Nybørs, men Kompagniet spærrede udenvidere Passagen med et Plankeværk for begge Ender og tog Gaden til sig. Afspærringen vedblev, da Banken i 1761 havde isinde at indrette sin Mønt her, og syv Aar senere, da Geheimeraad H. C. Schimmelmann erhvervede Grunden, fik han trods Magistratens Indsigelse kongelig Tilladelse til at beholde den uformindsket.

Paa Christianshavn var Opfyldningen bestandig bleven fortsat saavel ud i Strømmen som imod Syd og Nord. Strandgade, der kun havde været bebygget paa Amagersiden i Chr. V.s Tid (II, 386) havde forlængst tabt den frie Udsigt til Kbhvn. dels ved Huse, dels ved Plankeværker, og Brogade havde Bygninger paa begge Sider ud til Knippelsbro. Mellem Brogade og Lille Torvegade med Façade til Havnen laa det vestindisk-guineiske Kompagnis Sukkeraffinaderi, derefter hinsides Torvegade nedad mod Langebro mellem Strandgade og Havnen: det vestindiske Kompagnis Plads, Agent Bjørns Kjølhalings Plads og Skibsbyggerhavn, Madame Fabritius' Plads (de to sidste ere den nuv. Holms Plads, hvis Havn dog endnu kun var projekteret), og endelig havde Kjøbmand Jan v. Osten paabegyndt at opfylde den senere efter ham benævnte Plads (nuv. Tydske Plads), som dog først kom istand i 1756. Applebys Plads ved Langebro var endnu ikke opfyldt. For Enden af Strandgade paa den nuv. Frederiks Kirkes Grund laa det forrige Saltværks Bygninger, og bag disse ud til Seilløbet, som fører ind i Christianshavns Kanal, Land- og Søetatens Laboratorium paa den Plads, som endnu kaldes Gamle Laboratorium.

Paa den anden Side Brogade ud til Strømmen havde asiatisk Kompagni sin store Grund og Havn; derefter fulgte Dokken, den kongelige Grynmølle og Agent Bjørns Plads (nuværende Vilders,

Krøyers og Grønlandske Handels Plads). Christiansholm og et lille Stykke af den bagved liggende Arsenalø samt Nyholm havde længe existeret, men Bodenhoffs og Hambros Pladser, den store Grund, paa hvilken Ny Artillerikaserne ligger, Dokøen og Frederiksholm laa endnu under Vandet. Bag Bjørnsholm dannede Baadsmandsstræde bestandig Grændsen for Christianshavn, skjøndt nogle Grunde bag

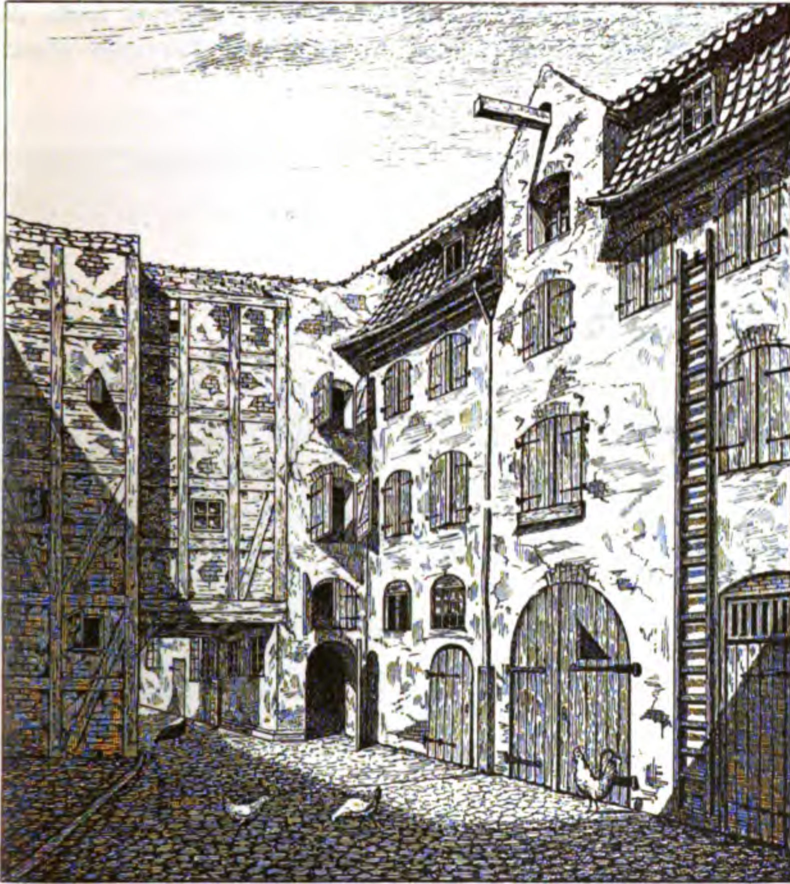

Gammel Gaard i Amagergade (Nr. 11).

Frelserskirke, paa hvilke Opfostringshuset (det nuv. Søkvæsthus) senere kom til at ligge, allerede vare voxede op ved Skarnet og Natrenovationen, som blev losset her og ind under Volden. Frelsers Kirkes Naboskab var ikke tiltalende paa denne Kant; her laa nemlig desuden Hs. Majestæts Krudttaarn, og her indrettede Philip de Lange senere et Salpeterværk.

Christianshavn var allerede dengang interessant ved sine mange Levninger fra Fortiden — paa Frederik den Femtes Tid havde man

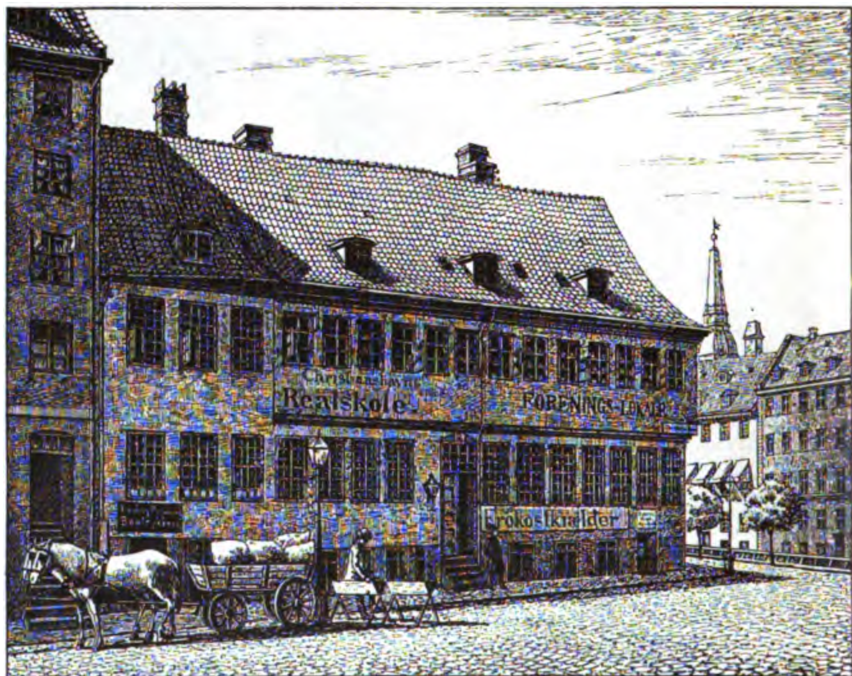
her Christian den Fjerdes og Frederik den Tredies Tidsalder lyslevende for sig. Intetsteds i Byen fandtes flere gammeldags Borgerhuse, beskedne, men nette Bindingsværksbygninger med Svaler og Trapper, med Snitværk paa Bjælkerne, Aarstal og Bomærker eller med gudelige

Allesøes Gaard i Strandgade.

Sententser og Tankesprog, med umotiverede Krinkelkroge og overflødig Plads, Huse, der snarere syntes opførte efter Eiernes tilfældige Lune end efter en bestemt Plan. Der er nu kun svage Spor tilbage af denne Herlighed, thi Christianshavn er nu i Hovedsagen Frederik den Femtes og Christian den Syvendes By. Som Typer paa de

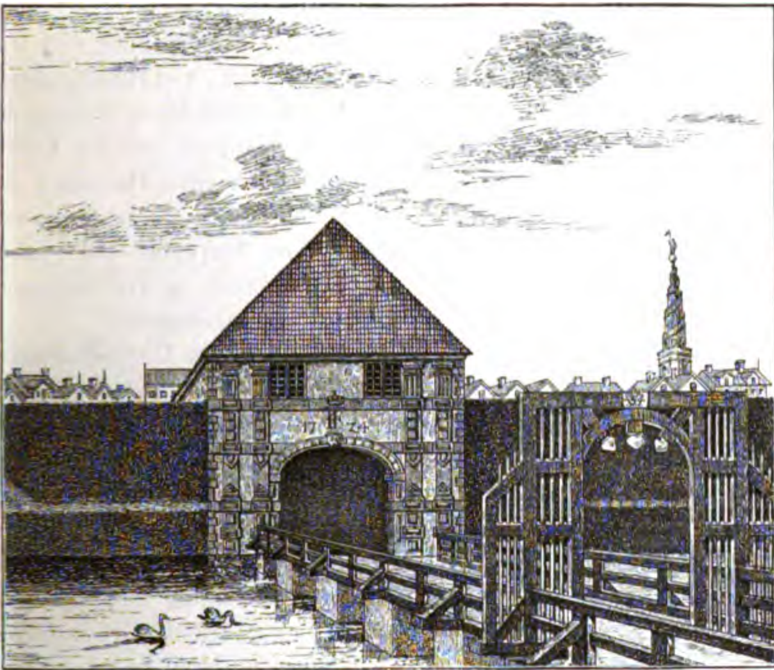
ældste Huse med „Svaler“ er her afbildet Gaarden i Amagergade Nr. 11. Et charakteristisk Hus fra Chr. VI.s Tid er Allesøes Gaard i Strandgade. Paa Christianshavns Torv ligger som bekjendt en af denne Bydels alleræeldste Huse (Politistationen), men det er undergaaet saa væsentlige Forandringer og er i det Hele saa moderniseret, at dets Ydre kun frembyder lidet Mærkeligt. Derimod findes der endnu i Stueetagen to Værelser fra Chr. IV.s Tid med massivt Bjælkeloft og rig Ornamentering i Gibs.

Politistationen paa Christianshavns Torv.

Fra Lille Torvegade førte Børnehusbroen over Kanalen til Torvet, og de to Dele af St. Annagade var forbundne med hinanden ved Snurebroen, en privat Bro med en Snurre paa, som altsaa ikke kunde befares af Vogne. I Enden af Store Torvegade laa det kongelige Vagthus og tæt ved dette Amagerport, som var opført i 1724 af Frederik den Fjerde og den mindst anseelige af alle Stadens Porte. „Man har formodentlig ei holdt det nødigt at pynte meget

paa dens Façade — skriver Thura — siden den allene bruges af Amagerlands Indbyggere, som næsten ere de eneste, der have Fart derigjennem ud og ind.“ Ligesom den Dag idag havde den nærliggende Løvens Bastion den uregelmæssige Form, den havde faaet, da Fæstningsværkerne i 1685 udvidedes til Kvintus, og disse vare i det Hele svage og forsømte. Indenfor Pantherens Bastion laa en formelig lille Sø for Enden af Prindsensgade; i Sophie Bastion stod

Amagerport. Efter et Maleri i Oldnordisk Museum.

en Oliemølle, tilhørende et Interessentskab, og i Enhjørnings-Bastion omtrent udfor Overgade oven Vandet en lignende, som brændte i Frederik den Femtes første Regjeringsaar.

Over Langebro, der ligesom nu havde en Vindebro i Midten, kom man gjennem Rysenstens-Bastion ind i Søndervoldgade (den senere Philosophgang). Strax paa høire Haand laa Blaataarn, en massiv firkantet Fængselsbygning med Façade til Havnen og en lille Tilbygning bagtil med Bolig for Arrestforvareren. Terrainet her var

ensomt og øde; de nærmeste Bygninger vare det kongelige Hømagasin og Bygningerne paa Garnisonens og den kongelig Materialgaards Terrain, der strakte sig hen til Prindsensgade (nuv. Ny Kongensgade). I ringe Afstand fra Blaataarn, indenfor paa Siden af det, faldt det gamle Vandløb (smlgn. I, 566) der var ført gjennem Volden omtrent ud for Lavendelstræde, i Havnen. Den „lange Rende“ var en Afløbskanal med Bolværker paa begge Sider, som hyppigt skulde istandsættes, og Beboerne, hvis Fortouge stødte op til den, søgte paa alle Maader — skjøndt forgjæves — at unddrage sig Udgifterne til dens Vedligeholdelse. Ikke mindre end fem Træbroer førte over Renden, nemlig ved Blaataarn, ved Hømagasinet, samt ud for Prindsensgade, Vigandtsgade (Ny Vestergade) og Stormgade. Veien mellem Volden og Renden (Philosophgangen) var for Enden lukket med en Slagbom. Ved Vartou paa det senere Halmtorv laa Hospitalets Kirkegaard, og lige indenfor Vesterport paa høire Haand fra Frederiksberggade en Vagtbygning. Ved Nørreport laa Vagten derimod paa venstre Haand fra Frederiksborggade og ved Østerport ligeledes paa venstre Haand fra nuv. Store Kongensgade.

Hvad Forstæderne angaar, vare de kun af ringe Udstrækning og svagt bebyggede. Paa Grund af Fæstningens Nærhed var det nemlig kun tilladt at bygge et Etages Bindingsværkshuse uden Kjælder her, og Byggelysten blev yderligere indskrænket ved det tidligere omtalte Paabud om Egalitet, det vil sige: at Alle skulde bygge i lige Flugt med lige høie Vinduer. Paa Vesterbro laa de gamle Grave om Christian den Fjerdes Udenværker endnu tværsover Vesterbrogade ud til Kallebostrand og havde paa denne Strækning bevaret deres Fæstningsfaçon; fra Gamle Kongevei til Ladegaardens Grave havde de derimod Charakter af en Aa, der synes at have været ret anseelig, fordi den optog det overflødige Vand fra Peblinge- og Sortedamssøen, men ikke fra den lavtliggende St. Jørgenssø, som henlaa til Græsning. Man havde endog isinde at benytte Aaen til at drive en Vandmølle ved Vodroffs Gaard, og 1749 tillodes det Jens Herman Kyhl at anlægge en Valke og Stampemølle samt et Poler og Slibeværk ved den. Paa samme Sted, hvor dette Vandløb (Rosenaaen) i vore Dage gik under Vesterbrogade, laa dengang en „Træbro paa en grundmuret Gewelft“ over det.

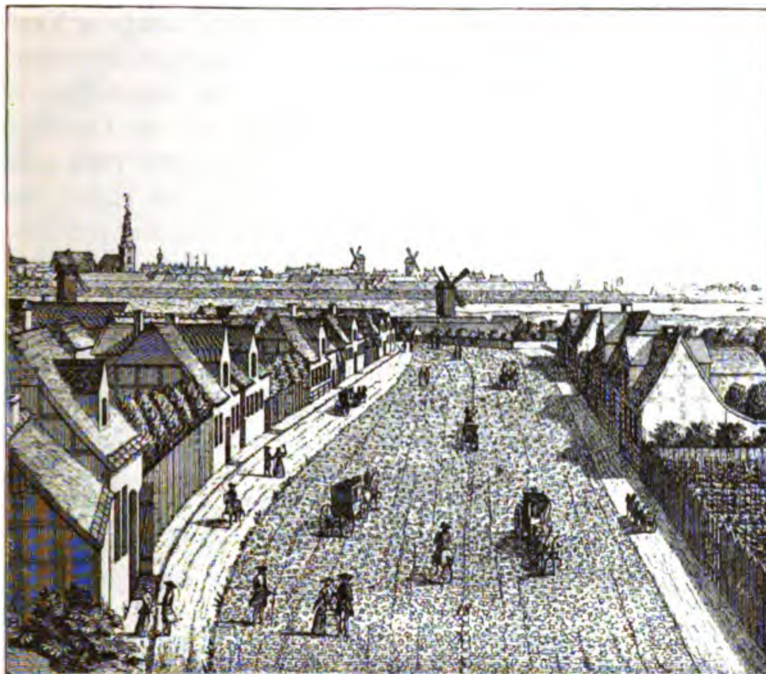
Veiene, der førte ind til Byen og dannede Hovedadgangen til den, vare ikke ganske de samme som nu. Den nuværende Hovedvei

til Roskilde mellem Søndermarken og Frederiksberg Slot existerede ikke (den blev først anlagt i 1776), og den nuv. Gamle Kongevei, som førte gjennem Frederiksberg By til Damhuset og videre, var derfor ligesom før (II, S. 16) Roskilde Landevei. Omtrent ved nuv. Rahbeks Allee afsatte Vesterbrogade Landeveien til Kjøge, der førte til Valby og derfra ned til Stranden ved Flaskekroen, hvor Damhussøens ene Afløb flyder ud i Kalleboderne. Kjøge Landevei havde tidligere gaaet over Hvidovre og Avedøre Mark, men blev i Frederik den Fjerdes Tid flyttet ned til Stranden, hvor en Bro byggedes over Vandstedet „Flasken". Da der fra Valby i hin Tid førte en Vei i lige Linie til Damhuset, blev denne, efterhaanden som Vesterbro bebyggedes, den almindelige til Roskilde. Frederiksberg Allee og Veien til Falkonergaarden (Falkoneralleen) existerede vel paa dette Tidspunkt, men vare aflukkede med Porte og kun tilgjængelige for de enkelte Begunstigede, der vare forsynede med Nøgle. Veien mellem St. Jørgens- og Peblingesøen førte forbi Ladegaarden ud til Kalthuset og derpaa i to Grene til Vandløse og over Islemark. Nørrebrogade gik ligesom nu i lige Linie til Lygten, hinsides hvilken den delte sig i to Arme, hvoraf den ene førte forbi Uttersløv til Brønshøi, den anden mellem Uttersløv og Lersøen til Søborghus ved Uttersløv Sø (den nuv. Uttersløv Mose). I 1744 og følgende Aar blev den nuværende Nørre Allee anlagt og beplantet, og faa Aar efter Øster Allee, hvilke stødte sammen ved Store Vibenshus og fortsattes over Lundehuset til Lyngby (Frederiksborgveien). Strandveien existerede, men var sandet og uden Plantninger, hvorfor den neppe benyttedes i stort Omfang. I 1750 anlagdes Jagtveien fra Falkonergaarden til Store Vibenshus. Alle disse Veie vare slette og daarligt vedligeholdte, ja, det siges endog, at de paa Vesterbro var halv ufremkommelige. Især havde Kjøge Landevei et slet Ry paa sig; saaledes skriver Agent Holck om den: „Gud hjælpe dem, der skal de Store søge, den Vei fast værre er end Veien ned til Kjøge". Den bedst vedligeholdte var uden Tvivl Roskilde Landevei, som blev istandsat, hver Gang en Konge blev begravet, eller naar der ventedes fremmede Fyrstebesøg. Søerne havde i det Væsentlige samme Form som nu; kun var St. Jørgenssø, der var bleven opdæmmet i 1674 og renset i 1725 (smlgn. II, S. 550) nu igjen Eng med et lille Vandløb i Midten. Langs Sortedamssø laa Blegdammene og nærmest Østerbro nogle Fabriker; udenfor disse forbandt Blegdamsveien, hvis Linie

dog ikke var saa regelmæssig som i vore Dage, Nørre- med Østerbro. Terrainet mellem Søerne og Fæstningsværkerne henlaa ubebygget og brugtes til Kaalhaver, Græsning og Blegepladser, og var i hele sin Udstrækning fra Øster- til Vesterbro gjennemskaaret af Farimagsveiene. De beplantede Alleer, som fra Portene førte ud til Søerne, og af hvilke Østerbros endnu existerer, vare endnu ikke anlagte. I Nærheden af Portene laa de smaa Konsumptionshuse, og udenfor Vesterport et saakaldet Postrytterhus, et lille Skur, hvor den ridende Post kunde opholde sig om Natten, indtil Fæstningens Porte bleve aabnede. De vigtigste Bygninger paa Broerne ere omtalte foran (II, 370) og der var ikke kommet flere til. Først i 1755, da det blev tilladt Enhver at bygge, som han vilde udenfor Voldene, kun at Gadelinien blev overholdt, og der endog det følgende Aar blev tilstaaet de Byggende et Tilskud af fra 6 til 10 Rdr. pr. Fag efter Bygningens Beskaffenhed, begyndte Forstæderne at reise sig, om end i al Tarvelighed. Man faar saaledes ikke noget imponerende Indtryk af Vesterbrogade i 1761 med dens et Etages Smaahuse med mellemliggende Haver og Plankeværker. Den velstillede Del af Befolkningen følte ikke Lyst til at drage udenfor Byen, hvor Tilstandene vare usikkre, og hvor man ikke blot om Natten var udelukket fra frit Samkvem med de indenfor Boende. Mandtallene vise, at det mest var Fattigfolk, som havde slaaet sig ned her. Paa Vesterbro boede i 1749 ikke mindre end 22 Øltappere, samt nogle Hesteprangere, Møllere og Gartnere, paa Nørre- og Østerbro samme Slags Folk tilligemed endel Markmænd, Sandagere, Vangemænd, Strandridere og Arbeidere, der vare beskjæftigede ved Etatsraad Holmsteds Kattuntrykkeri, Grev Laurvigs Sømfabrik, ved Tobaksplantagerne, Hollænderiet paa første Blegdam, i Fiskehuset eller ved Kalkbrænderiet. Herude i Byens Omkreds hørte Slagsmaal til Dagens Orden; her havde alle Slags tvivlsomme Individer deres Tilhold, her blev drukket tappert, ja man kan sige, at Adgangene til Kjøbenhavn vare besatte med Kroer, Værtshuse og Udskjænkningssteder. Konsumptionsskriverne havde Tilladelse til at skjænke for Gjæster og konkurrerede saaledes med Øltapperne, og Fiskehuset, Ravnsborg, Lygten, Store Vibenshus, Tuborg og Killendal vare Trakteursteder eller Værtshuse.

Da Frederik den Femte besteg Thronen, var han og den unge Dronning yderst populaire, og Kjøbenhavnernes Følelser overfor dem havde gjentagne Gange lagt sig for Dagen, ikke mindst

ved deres Formæling. Da Kronprindsesse Louise i Debr. 1743 holdt sit Indtog i Hovedstaden, var Modtagelsen storartet. „Dersom det Udtryk at være drukken af Glæde nogensinde har været passende — skriver Charlotte Dorothea Biehl — saa var det paa Kbhns. Indbyggere; Byen lignede et fortryllet Sted; somme Huse vare forvandlede til Grotter, somme til Løvhytter, somme var beklædte med Sindbilleder og Krandse, andre paa anden Maade; fire til fem større

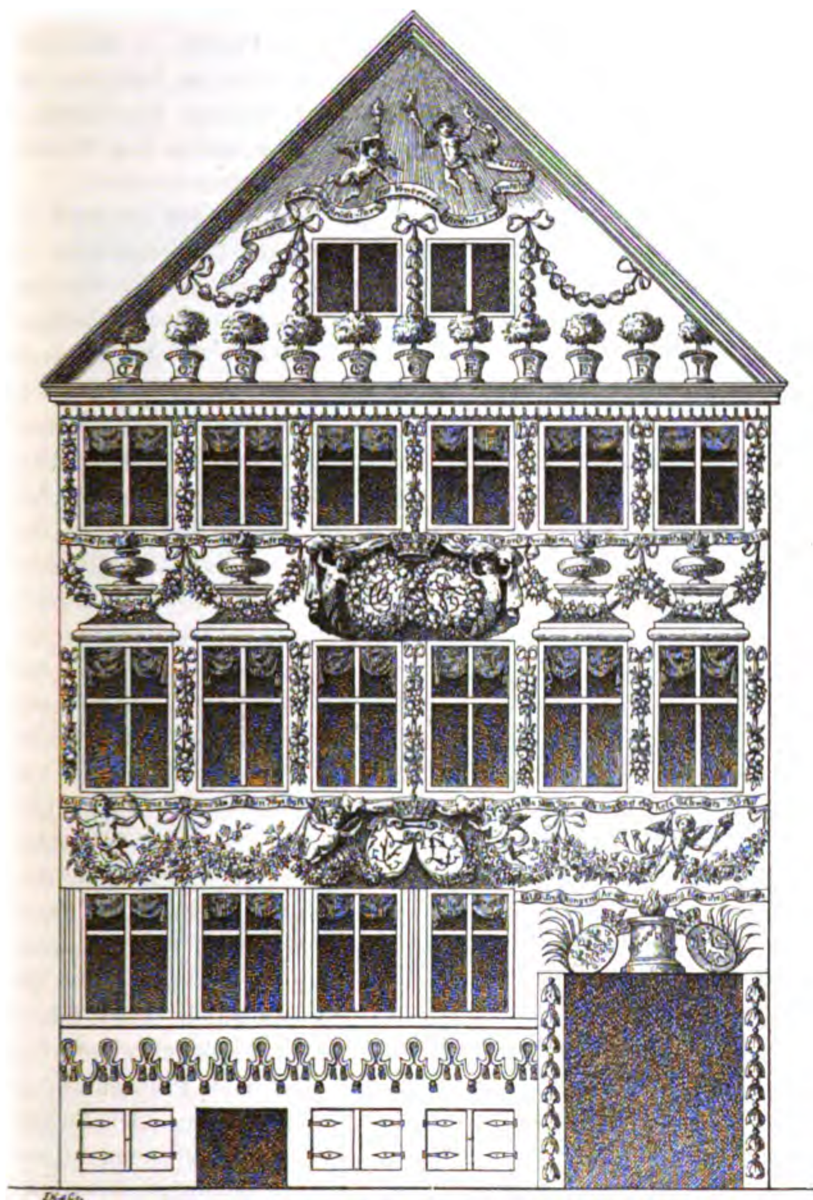

Vesterbrogade i 1761 Efter Joh. Jacob Bruun

Gaarde vare beklædte med to forskjellige Sorter Damask fra øverst til nederst, mere end tyve private Personer havde opført Illuminationer til 1000 Rdlr. og derover, fem Æreporte var opreiste fra Nørreport til Slottet o. s. v. Omstaaende Billede af et Hus paa Østergade, tilhørende Organist ved Holmens Kirke og „Informator udi Tegnekunsten“ Jakob Fosie, er en god Prøve paa hin Tids Festdekorationer, og en lang medfølgende Forklaring oplyser ovenikjøbet om den subtile Mening, der ligger bagved. Englene øverst i Gavlen

forestille saaledes „den fælles Glæde, som baade Englene og alle retsindige Hjerter udsige over denne af Gud selv stiftede høie Ægteforening"; de 11 Krukker med grønne Træer, der ere anbragte paa Gesimsen, hver med sit Chiffer af de oldenborgske Konger, betyder et Ønske om, „at disse saa naadige Kongers Regjering, som endnu og altid grønnes i vor Hukommelse, fremdeles ved denne høie Forening maa fortplantes." De to Genier, som holde de kongelige Navnetræk over anden Etage, og „hvis nederste Part ligner en Fisk, sigte til Hs. kongl. Majestæts Herredømme baade til Lands og Vands", Altrene med Røgelsekar „bemærke alle Indbyggernes Devotion og Bønner for Deres kongelige Majestæter", og ved Indskriften oven over: „Da Sex forentes om den Femtes Interesse, vor Cron-Printz da bekom den engelske Prindsesse", har Kunstneren villet erindre om, at „denne høie Forening har sin Grund af en endnu høiere Forening, nemlig den Forening, som er imellem alle Kongers Konge, Gud i Himlen og vor Allernaadigste Konge Christian den Sjette, vor allernaadigste Dronning Sophie Magdalena, den Stormægtigste Kong Georg den Anden af England, vor dyrebare Cron-Printz Friderich, blandt disse den Femte i Tallet og i Tiden af det Navn: Friderich den Femte, og den Englelige engelske Prindsesse, nu dansk Cronprintzesse Lovise; disse Sex gjorde hvert Sit til denne glædelige Forening." I denne Tone bliver Jakob Fosie ved, thi „hans stumme Poesi eller Malning har Meget at sige til Enhver."

Datiden var stærk i dette Slags offentlige Dekorationer, paa hvilke der offredes store Summer, og Christian den Sjettes Ligbegjængelse gav Anledning til nye. Selv om det er rigtigt, hvad Samtiden fortæller, at den afdøde Konge „kun blev begrædt af meget faa", blev Landesorgen dog overholdt med al mulig Pragt og Dekorum. Der blev ringet med Byens Kirkeklokker to Timer hver Formiddag og Eftermiddag, Ornamenterne i Kirkerne bleve betrukne med sort Bay, og alt Spil ophørte i dem indtil October 1747. Paa Slottet vare Lofter, Vægge, Vinduskarme og Meubler betrukne med sort Multum og Gulvene belagte med sort Klæde; mange Embedsmænd gik i Sørgeklæder, og da Ligtoget den 4de Oktober 1746 om Aftenen med al den overleverede Pomp bevægede sig gjennem Gaderne fra Slottet til Vesterport, skred det gjennem og forbi en lang Række Illuminationer. Udenfor Slottet var der bygget en „Sørgeportal", 52 Alen høi med talrige allegoriske Figurer, foran Børsen havde

Festdekoration paa Østergade ved Kronprindsesse Louises Indtog i 1743
Orig. i Kobberstiksamlingen.

Kjøbmandsstanden reist „de Dyders Tempel, bvormed den Afdøde var beprydet i sin Levetid“, og i Størestræde udenfor Admiralitetet stod en 26 Alen høi Pyramide, ligeledes med Figurer. I den trykte Beskrivelse af disse „Æresmonumenter“ opregnes og forklares ikke mindre end 44 saadanne store Dekorationer, hvorhos det tilføies, at „alle de øvrige Gaarde og Huse, hvor det høi kongelige Lig fremkom vare overalt med Lys og Lamper *en pyramide* illuminerede“.

Det er ofte blevet fremhævet som symbolsk for Frederik den Femtes Regjering, at han umiddelbart efter sin Thronbestigelse lod Jernkjæderne udenfor Slottet borttage, og at det virkelig forholder sig saa, fremgaar af en Ordre fra Hofbygmester Oberstlieutenant Eigtved, ifølge hvilken ikke blot „Jernkjæderne og de tilhørende Pæle paa Slotspladsen, men ogsaa det rødmalede Ræk paa Forgaarden (Ridebanen) samt Lygtepælene derimellem skulde fjernes.“ Undersaatterne opfattede disse Forandringer som et synligt Bevis paa Kongehusets Tillid til dem, og den Livslyst og Glæde og frem for Alt den nationale Strømning, der udgik fra Hoffet, syntes dem et Varsel om lykkeligere og bedre Tider. Stemningen i Kjøbenhavn ved Thronskiftet lægger sig klart for Dagen i Holbergs 183de Epistel, hvori han først bemærker, at Aarsagen til, at de sædvanlige Livgardere til Hest ikke ses udenfor Slotsporten, skjøndt det høie Herskab er hjemme, maa søges i Hs. Majestæts Ømhed for Undersaatterne og hans Overbevisning om Folkets Kjærlighed, hvilken han ogsaa fuldkommeligen haver vundet. „Naar Du engang — vedbliver han — kommer hid til Staden, skal jeg vise Dig en hel Liste paa deslige glimrende Actioner, saa at Du med mig skal tilstaa, at vi leve under et Herskab, hvilket vi maa anse som Himmelens store Gave. Og hvad vor regjerende Dronning angaar, da haaber jeg, at Din Frue ved sin Hjemkomst haver fortalt Dig saa meget derom, som Du af Glæde kan taale at bære. Du maa derfor ikke forundre Dig over at høre, at jeg nu paa min gamle Alder iblandt kommer til Hove. Det sker ikke af nogen Forfængelighed, men jeg finder intet behageligere Sted end dette for en Philosopho, thi her kan man bivaane en høi Forsamling uden Maske, uden Sminke, uden afpassede Skridt og uden paa Skruer satte Ord, saa at man udi et kongeligt Hof ser den naturlige Stands Simplicitet forestillet.“ Denne Simplicitet var dog ikke større, end at en af den unge Konges

første Regjeringshandlinger var at underskrive en ny Rangforordning (af 14de October 1746).

Magistraten, der stod i Spidsen for Stadens Bestyrelse, bestod nu af en Præsident, 3 virkelige Borgmestre (af hvilke en tillige var Politimester) og 8 virkelige Raadmænd, af hvilke den ældste var

Frederik den Femte. Efter Originalen paa Rosenborg.)

Viceborgmester. Hertil kom 8 Vice-Raadmænd, som havde Sæde i Raadet, men ingen Løn, før en af de virkelige gik af. Præsident Christian Braem blev den 16de Juni 1747 afløst af Geheimeraad *Jakob Benzon* (senere Vice Statholder i Norge), og denne fik samme Dag Titel af *Overpræsident*, aabenbart fordi han var en fornem Mand, thi det hedder udtrykkelig, at hans Forretninger skulle være ganske de samme

som Præsidentens hidtil. Allerede i Septbr. 1750 gik Benzon Norge og blev afløst som Overpræsident af Generallieuten *Frederik Otto v. Rappe,* som dog kun beklædte Stillingen i fire A Den tredie Overpræsident i Frederik den Femtes Tid var Geheimer *August Volrath v. de Lühe,* som afskedigedes af Struensee i 17 Overpræsidenten havde en fast Gage af 1500 Rdr. foruden de Raadstuen faldende Sportler, som uden Tvivl vare meget betydeli slettest stillede vare Vice-Raadmændene, som ofte kunde arb i mange Aar, før de rykkede op i en vakant Raadmandsløn. synes heller ikke at have taget sig særlig ivrigt af Forretninger ialfald har man Exempel paa, at en Raadmand fem Aar efter Beskikkelse endnu aldrig var mødt paa Raadstuen. Magistra Indtægter vare iøvrigt meget forskjelligartede og kom ind fra ma Sider, saaledes fra Veierhuset, i Accise fra Bryggerlauget, Kjælder af Stadskjælderen under Raadhuset, Borgerskabspenge, Stævnin Doms- og Forseglingspenge, Halvdelen af Bidstrup Godses Oversk Leie af Jorder, Afgift af Fiskedamme, en Part af Accisen, Sal Maal og Vægte m. m. Til Embedet hørte desuden *Borgmestres Raads Vang* (den nuv. Raadmandsmark), som Magistraten ha faaet i 1657 for sin „Trældom og Umage", og i hvilken Byfog Byskriveren og Kæmneren ogsaa havde Del. Endvidere havde M straten indtil 1763 Fæsteafgiften af *Ryvangen* (Nord for Rørsøens Afl men i det nævnte Aar, da Fæstet var udløbet, tog den selv Jo til sig, lod et Kort udarbeide over den og delte den imellem saaledes at hvert Medlem „modtog sit Sted efter Numer og gj sig det saa nyttigt, som han bedst vidste og kunde". I det vare Magistratspersonerne vellønnede Mænd, men deres Indfly var til Gjengjæld kun ringe; de kunde kun foretage sig overm Lidt paa egen Haand, og deres Myndighed blev uophørlig bekli Ikke engang deres gamle Ret til at besætte de Bestillinger, sorterede under dem, blev respekteret. I 1741 bestemte Chr saaledes efter Auktionsdirekteur Severin Michel Kuurs Død, at i Fremtiden skulde være to saadanne Embedsmænd istedetfor og udnævnte sin Kjælderskriver Peter Bugge og sin forhv. L Slotsmaterialforvalter Mouritz Fischer til Auktionsdirekteurer i Kb Fjorten Aar efter ansøgte Magistraten om at faa „sin gamle Herlig tilbage, men fik Afslag. Ikke bedre Held havde den, da den øns Ret til paa egen Haand at fritage Laugssvende for at staa Meste

naar Omstændighederne talte derfor; Svaret lød kort og godt, at det ikke kunde tillades. Magistraten blev vel altid paa høieste Steder omtalt med største Egard; der blev omhyggelig sørget for, at Borgerne viste den skyldig Ærbødighed, og den blev uophørlig raadspurgt, men i vigtige Spørgsmaal havde dens Stemme kun liden Vægt. Dens Vei var heller ikke ubetinget rosenbestrøet; den kunde let paadrage sig Irettesættelser fra Regjeringsmyndighederne og trak i Regelen det korteste Straa, naar den kom i Strid med sine Overmænd. I Juni 1751 opstod der saaledes en Konflikt mellem Magistraten og Kjøbenhavns Kommandant, General Numsen, i Anledning af at en Kyradserlieutenant med Magt var trængt ind i en Snedkers Hus og havde ført en af hans Svende paa Hovedvagten, under Paaskud af, at han havde ladet sig hverve til Rytter. Politimesteren forlangte den Anholdte udleveret, fordi han ikke hørte under det militære Værnething, men forgjæves, og tilsidst klagede Magistraten til Kongen. General Numsen, som blev fornærmet herover, betegnede Magistratens Indstilling som en „opdigtet Usandfærdighed“, og Striden truede med at antage store Dimensioner, indtil Kancelliet fandt det klogest at lade Sagen falde, „for ikke at foraarsage uanstændig Tvistighed mellem saa illustre et Corps som Magistraten og saa høi en Embedsmand som Kommandanten uden mindste Nytte for Publikum.“ I Laugenes Kvartalssamlinger, hvor en Raadmand i Embeds Medfør skulde være tilstede, kom det ofte til ubehagelige Sammenstød, og endnu mere betegnende er det, at adskillige af Magistratens Indstillinger til Myndighederne aldrig bleve besvarede. I 1757 viste det sig f. Ex., at Kommercekollegiet i de fire sidste Aar havde lagt 10 Forestillinger og Erklæringer fra Magistraten *ad acta* uden at værdige dem et Ord.

En eiendommelig Stilling indtog *de 32 Mænd* i Frederik den Femtes Tid, thi skjøndt deres Kompetence var endnu ringere end Magistratens, af hvilken de ovenikjøbet vare afhængige, og skjøndt deres eneste lovhjemlede Ret var „at overveie og andrage Stadens og Menighedens Bedste“, benyttede de sig i fuldt Maal af deres Talefrihed og lod ved alle Leiligheder høre fra sig. Deres Indstillinger ere affattede i et djærvt, frimodigt næsten trodsigt Sprog, som lyder mærkeligt i den servile Tidsalder; de pukke uophørligt paa deres egne og paa Stadens Privilegier af 1661, der ikke ere blevne overholdte, og lade sig ikke kue, skjøndt de lide det ene Nederlag

efter det andet. Allerede Aaret efter Kongens Tronbestigelse de med et meget udførligt Forslag i 17 Poster „til Staden og især Borgerskabets Fremtarv og Velstands Befordring", om raffinaderiet paa Christianshavn, Assistentshuset, de borger tjeninger, de Reformertes Privilegier, Haandværkslaugene egen Forfremmelse til Raadmandsposter m. m., men der h helt Aar, før de fik Svar, og dette lød i det Væsentlige af Kun med Hensyn til det sidstnævnte Punkt bekræftede Ko Resolution af 2den Mai 1691, ifølge hvilken Raadmændene tages af de 32 Mænd, og lovede at reflektere herpaa ved fore Vakance i Raadstuen. Et særligt skarpt Udtryk fik de 32 Stemning i 1763, da der forhandledes om en Omorganis Indkvarteringen. De klagede først bittert over det store An byggere, som ved særlige Privilegier vare fritagne for Indkv hvorved Byrden blev desto større for de Andre og vedblev „Disse Andre ere Hs. Majestæts og *Landets indfødte Børn*, Borgere her i Staden og ei af Andet end borgerlig Nærin ernære sig og deraf svare borgerlige Onera samt forrette b og Byens Bestillinger. Med disse tage Alle og Enhver, saavel F og Indkomne, der nedsætte sig her, som kongelige og a tjentere Del i Næringen og ere for Størstedelen fri for I Efter den ringe Kundskab, vi have, *vide vi ikke nogetst Fremmede saaledes nyde Fordele fremfor Landets egne*, me meget mere paa andre Steder maa anse det som en st at nyde Fordele lige ved dem." Denne Betragtning anvend paa de Reformerte, hvorefter det hedder: „Enhver for sig at nyde godt af de dem meddelte Privilegier, og de fle samme. Vi have paa Stadens Vegne *i Henseende til Indkv et Privilegium* at beraabe os paa, som vi ere forsikkrede o befindes af samme Kraft og Gyldighed som de allerbedste ere efter Tidernes Tilstand ømme over at nævne samme imidlertid ikke undlade herved at erindre, at samme ma i Consideration, efterdi det er en Pligt, som vores Embede og os som Stadens 32 Mænd paaligger". Herved sigtes til den sjette Artikel i Kjøbenhavns Privilegier af 24de J hvori det hedder: „at Kjøbenhavns Indbyggere herefter være fri for al Skat, Hof- og anden Indkvartering, saa og eller Landsknægtes Penges Udgift", dog kun i Fredstid,

nødvendige Garnison skal underholdes af „den algemene Rigens Ærario.“ Saavidt gaae de 32 Mænds Fordringer dog ikke; de ønske kun indstillet til Hs. Majestæt, at „nogle af Indvaanerne ei blive mere besværede end andre.“

Med stor Varme og Energi stillede de 32 Mænd sig paa de fattige Borgeres Side, naar der indtraadte økonomiske Vanskeligheder, Dyrtid, Brændemangel, slette Handelskonjunkturer eller andre Kalamiteter. De vare Borgernes demokratiske Talsmænd, og gjennem dem lærte de Styrende de Tanker, Stemninger og Ønsker at kjende som bevægede sig i de lavere Samfundslag. Magistraten var vistnok heller ikke blind for Indbyggernes Tarv, og mange Gange sluttede den sig til de 32 Mænds Indstillinger, men den regnede mere med Virkeligheden, tilbageholdt klogelig de Anskuelser, som ikke kunde føre til praktiske Resultater, og førte overhovedet et roligere og besindigere Sprog. Denne Iver paa den ene og Forsigtighed paa den anden Side saavelsom de 32 Mænds Lyst til at gjøre sig gjældende førte i 1763 til en alvorlig Konflikt mellem de to kommunale Autoriteter.

Der havde i længere Tid været Dyrtid og Trang i Kbhvn. og allerede i 1762 havde Regjeringen maattet overlade Indbyggerne 150,000 Tdr. Rug af de kongelige Magasiner til Indkjøbspris og tillade Indførsel af 10—12,000 Tdr. fremmed Hvede mod indenrigs Told. I Slutningen af Aaret ansøgte Magistraten om et Forbud mod Udførsel af Smør, Flæsk og Ost, da Priserne paa Fedevare formedelst den grasserende Kvægsyge vare stegne betydeligt, og „Svinekjød vilde blive desto nødvendigere, naar Oxekjød ei var at bekomme“, men fik Afslag. De 32 Mænd, som ikke kjendte Sammenhængen hermed, indkom i Februar 1763 med en ganske lignende Supplik, som trods det forudgaaede Afslag blev indleveret af Magistraten tilligemed en varm Tilslutning fra denne, og der herskede forsaavidt den skjønneste Enighed mellem de to Korporationer. Den 23de Februar fik Magistraten Meddelelse fra Generaltoldkamret, om at endel Kjøbmænd paa forventende Approbation havde faaet Tilladelse til at indføre forskjellige Kvanta Fedevarer, men begik den Feil ikke at underrette de 32 Mænd herom. Først da disse udbad sig Oplysninger, fik de den 31te Marts at vide, hvad der var sket, og denne Hensynsløshed bragte dem i Harnisk. Den 6te April tilsendte de Magistraten en nærgaaende Skrivelse, „overalt

opfyldt af utilladelige og nærgaaende Expressioner", af hvilke
mest nærgaaende var, at „Magistraten tog sig Borgerskabets Tr
og Nytte Lidet til Hjerte, hvorfor de 32 Mænd maatte være betæ
paa at bryde den Orden, som engang var vedtagen, og adres
sig paa andre Steder og selv gjøre allerunderdanigst Forestil
for at være sikker paa, at deres Forslag til Borgerskabets Be
paa sine høie Steder blev forebragt." Heller ikke med Sagens
alitet vare Brevskriverne fornøiede; de fandt det navnlig utaale
at Tilladelsen var bleven given enkelte Kjøbmænd, og det
engang de værdigste, istedetfor hele Borgerskabet.

Magistraten kunde naturligvis ikke lade disse Beskyldni
sidde paa sig, og en otte Dages Tid efter forlangte den „i
temmelig høi Tone", som Generalprokureur Stampe siger, a
32 Mænd skulde indføre i deres Protokol, at Brevet af 6te A
var „skrevet uden Overlæg og Aarsag, hvorfor det blev annul
og igjenkaldet som uskrevet." Skete dette, vilde Magistraten ne
„vise al Føielighed og Moderation og lade Sagen henfald
vidrig Fald vilde den derimod nødes til at tage andre form
Mesures." Herpaa svarede de 32 Mænd med en endnu uarti
Skrivelse af 23de April 1763, hvori de først henviste til deres
tikler af 1659 og Konventionen af 30te Novbr. 1661, af hvilke
sluttede, at Intet vedkommende Staden kunde vedtages som gy
uden deres Approbation. Ikke destomindre havde Magist
uophørlig handlet uden deres Samtykke, ja gjort Forestilling
Kongen uden deres Vidende og Villie. „Vi have — sige d
erindret om Stadens Privilegier, Artikler og Konventions Hold
det Haab at Magistraten vilde tage det til Hjerte, men det
ikke sket. Vi have ikke skrevet Brevet af 6te April som en
Borgere til Øvrigheden eller om vore egne partikulaire Affaires,
som *Stadens 32 Mænd, der ere Magistraten adjungerede* til at ove
handle og slutte om Stadens og Menighedens Bedste *saavelsom
Indtægt og Udgift*, og vi finde Anledning til at minde om, at t
af Borgmestrene og tvende af Stadens 32 Mænd — ifølge Pr
gierne — have fri Tilgang til Hs. kongelige Majestæt, Byens o
gemene Anliggende at andrage, som Magistraten behager at eri
at vi tidligere gjorde Erindring om". Tilsidst gjentage de 32 M
at „Magistraten tager sig Borgerskabets Tvang og Nytte Lid
Hjerte", og tilføier: „Skulde dette ikke behage Deres Excel

(Overpræsidenten), Høi- og Velædle Herrer, da ville vi forvente, hvad Mesures det maatte behage Dem herunder at tage, som vi forhaabe til vores aftvungne Defension at skulle være istand til at kunne sømmelig begegne".

Striden var herved ført over paa et helt nyt Felt; de 32 Mænd gjorde nu Fordring paa at være Magistraten sideordnede, og den sidste indsaa Nødvendigheden af at slaa et Hovedslag for sin Overhøihed. Ugedagen efter indgav den derfor en udførlig Klage til Kongen og forestillede, „hvor sensibel og utaalelig det var, at Øvrighed og Embedsmænd skulde overvældes med Reprocher og Irettesættelser", bønfaldt Majestæten om allernaadigst at blive maintenerede i deres Embeder, „saaledes at samme af os kan betjenes og forrettes med udfordrende Honneur iblandt Borgerskabet og *de os Subordinerede*", paaviste, at Konventionen af 1661 efter Tidernes nuværende Beskaffenhed næsten var helt kuldkastet (ved Indretningen af Havnekommissionen, Kommercekollegiet, Politimesterembedet, Brand- og Vandkommissionen m. m.) og sluttede med et Ønske om, at det engang for alle maatte blive fastsat, hvori de 32 Mænds Forretning skulde bestaa, og paa hvad Maade og i hvilken Orden det skulde gaa imellem dem og Magistraten. Kongen resolverede herpaa, at det skulde betydes de 32 Mænd, at han med megen Mishag havde fornummet deres utilladelige og uanstændige Angreb, hvorhos de skulde advares en anden Gang at begegne Magistraten med mere Sømmelighed og Ærbødighed. Samtidig fik imidlertid den sidste et Tilhold om for Fremtiden at meddele de 32 Mænd de Resolutioner, som faldt paa deres Forslag, og Magistratens Ønske om en ny Ordning af Forholdet mellem de to Korporationer blev slet ikke besvaret. Man vilde aabenbart ikke røre ved Privilegiernes Ordlyd eller foretage Noget, der kunde fortolkes som et direkte Indgreb i dem; man var tilfreds med, at de i Realiteten lidt efter lidt vare blevne borteskamoterede. I 1764 opstod der en ny Strid, da Magistraten havde anvendt 5,000 Rdr. til Christianshavns Kanals Rensning, hvilken Udgift de 32 Mænd ved Kæmnerregnskabernes Revision nægtede at lade passere, fordi den var afholdt „uden deres Forevidende og Samtykke." Sagen blev afgjort ved en kongelig Resolution i Magistratens Faveur, og det næste Aar læser man følgende hævngjerrige Yttring i en Forestilling fra Direkteurerne for den danske Skueplads (som dengang sorterede

under Magistraten): „Ingen af Magistraten vil formedelst vore Troubler (Theatret var dengang i en Gjæld af ca. 34,000 Rdlr.) indtræde i Direktionen, og vi anse det derfor for heldigt, om en af Stadens 32 Mænd, som dog vil være vidende om vores Husholdning — hvilket de udi Skrivelse til os med de empfindtligste Expressioner har tilkjendegivet — tillige allernaadigst maatte beordres til Meddirekteur som den eneste Maade hvorved at erlange saadan fordrende Kundskab."

De 32 Mænd vare, som man ser, stridbare, og det kunde endog komme til Konflikter mellem dem selv indbyrdes. Saaledes exkluderede de i 1765 en af deres Kolleger, Frederik Barfred, som havde udgivet et anonymt Skrift imod dem og „angrebet dem paa gode Navn og Lempe." Et gjennemgaaende Træk i deres Indstillinger er den uophørlige Pukken paa *Privilegierne af 1661*, thi disse fremhæves ved enhver Leilighed og bruges som Støtte for Borgernes Krav. Snart minde de 32 Mænd om, at det er lovet Kjøbenhavn, at den skal være en Stabelstad, snart kræve de det ved Tidens Ælde forfaldne Kommercesocietet retableret, og Myndighederne, som ikke ønskede Privilegierne diskuterede, havde ofte Vanskelighed ved at klare for sig. Ved en Leilighed svarer Kommercekollegiet, at Stabelrettigheden blev tilstaaet for moxen hundrede Aar siden, og at Omstændighederne have forandret sig meget i denne lange Tid; en anden Gang skriver Generalprokureur Stampe, at han altid har været bange for de Kvæstioner, der opkomme i Anledning af de Kjøbenhavns Borgere forundte adelige Privilegier, hvorpaa han tilføier: „Jeg holder for, at man ikke lettelig bør afgive sig med at forklare disse Privilegier eller at besvare de Spørgsmaal, som deraf i Almindelighed kunne opkastes". Men alle Udflugter frugtede ikke; atter og atter spøgede Privilegierne i Borgernes Hoveder, og naar der var Dyrtid og Trang, eller Forholdene vare ugunstige, havde de ufortøvet et af Frederik den Tredies uopfyldte Løfter ved Haanden, som de kunde præsentere Regjeringen. I 1760, da Jubelfesten til Minde om Enevoldsregjeringens Indførelse skulde afholdes, syntes Øieblikket gunstigt til at opnaa Noget, thi Kongen havde ladet Magistraten og Borgerskabet tilkjendegive „sin særdeles havende Naade og kongelig Bevaagenhed" og havde tilladt den første at fremkomme med Forslag, da Majestæten vilde „give sin Residents- og Hovedstad en eklatant, høi kongelig Naade." Magistraten lod

sig ikke dette sige to Gange, og efter en Raadslagning med Formændene for de 32 Mænd, om hvad der mest kunde fornøie Indbyggerne og være dem til Soulagement, foreslog den 8 forskjellige Poster, hvoraf den første gik ud paa, at Stadens Privilegier af 24de Juni 1661, som vare blevne konfirmerede ved Kongens Thronbestigelse, maatte ved dette Jubilæum *paany blive bekræftede og stadfæstede.* Endvidere udtaltes Ønsket om, at et vist Antal af Indbyggernes Sønner maatte lige med Adelen have Ret til at optages i Sorø Akademi saavelsom i Land- og Søkadetkorpset, at Stadens Jordegods maatte forblive ubeskaaret, at Ingen uden de negotierende Borgere maatte have Del i Oplagsfriheden, at den Islandske og Finmarkske Handel alene maatte drives af Kjøbenhavnerne, at Kbhvns. Borgere maatte have Oplag af fremmede Kornvarer, og endelig at visse Toldlettelser maatte indføres. Til Slutning bemærkede Magistraten: „Maatte det ellers behage Deres Majestæt fra Jubilæi Begyndelse den 16de Oktober til 16de Novbr. at eftergive Konsumptionen af hvis levende Kreaturer, Viktualier, Kornvare, Ildebrand og Fourage, som imidlertid bliver landværts indført gjennem Stadens fire Porte, vilde det ikke blive til liden Glæde for den menige Mand, dog Maaleværket og Tolboden derunder ei at forstaa og heller ikke nogen Slags Drikkevare“. Magistratens Forestilling er dateret 30te September 1760; den 14de Oktober indløb Svaret med „den eklatante, høi kongelige Naadesbevisning“, som faldt ud til, at Magistratens, de 32 Mænds og andre anseelige Borgeres Børn maatte lige med Adelen optages i Sorø ridderlige Akademi, dog at de først anmeldte det for Akademiets Oberhofmester, som skulde gjøre Forestilling derom og indhente kongelig Resolution derpaa. Alle de øvrige Poster bleve forbigaaede med Taushed, og Kjøbenhavns Indbyggere opnaaede saaledes Intet.

De kommunale Autoriteters Forsøg paa at vinde Fordele for Hovedstaden ere let forstaaelige; man maa — som Stampe ved en anden Leilighed bemærker — ikke tage dem ilde op, at de allene tænkte paa Kjøbenhavns Bys Bedste, og lidet eller intet bekymrede sig om, hvad der kunde være tjenligt eller gavnligt for den øvrige Del af Landet. Forholdene i Hovedstaden vare nemlig alt Andet end tilfredsstillende, thi selv om man ikke blindt hen kan fæste Lid til de utallige Klager, der fremkom, er det indlysende, at Efterveerne fra den store Ildebrand vare følelige, at der herskede megen Trang

og Fattigdom, at der manglede Rigmænd i Staden, og hvad der var endnu værre: Handel, Omsætning og Liv. Man læser, at tre Fjerdedele af Indbyggerne vare uformuende, at alle Laugene, naar enkelte Personer undtages, vare i maadelige Omstændigheder, og om Handelen bemærker Martfeld kort og fyndigt: „Hvad Pjaltekræmmerne ere mod Grossererne, er Danmark mod andre handlende Nationer.“ Hertil kom, at *Skatterne* og Byrderne vare trykkende, ja saa haarde, at man nutildags har Vanskelighed ved at forstaa, at det overhovedet var Indbyggerne muligt at præstere dem. Den nye Grundtaxt af 1755 udgjorde 752,980 Rdlr., som i 1764 blev forhøiet med 9,000 Rdlr. til de Fattige; til Indkvarteringen, Renovationskatten, Lygte- og Sprøiteskatten, Vægterpenge, Vandpenge og Kvartalsalmisser udredede Indbyggerne over 73,000 Rdlr. om Aaret, den aarlige Told, Konsumption og Accise angives til 400,000 Rdlr., og endelig paalagdes den 23de Septbr. 1762 den saakaldte Extraskat til Statsgjældens Afbetaling og Forrentning, en Kopskat af 8 Skilling om Maaneden for enhver Person i Riget, som havde fyldt sit 12te Aar. Man havde desuden adskillige overordentlige Skatter „ikkuns for et Aar“; saaledes maatte Huseierne i 1762 betale 11,000 Rdlr. til Hvervning af Artilleriknægte og Indkjøb af Militairheste, i 1757 30,000 Rdlr. til Statskassen, og til et Prindsessestyr i 1749 (i Anledning af Kongens Søsters, Prindsesse Louises Formæling med Hertug Ernst af Sachsen Hildburghausen), maatte Kjøbenhavnerne alene udrede 48,550 Rdlr. Hver Gang der opstod større Ildebrande i Rigets Kjøbsteder, hvilket gik hyppigt paa, eller naar en eller anden Kjøbstad-Kirke trængte til Reparation, gik der Kollektbøger om i Staden; udenfor Kirkedørene opstilledes der Bækkener, endogsaa for Kirker i Wallachiet og Saarbrücken, og det ses, at Udlændinge ofte kom hertil og indsamlede Penge ved Dørene, under Paaskud af at Kongen selv havde tegnet sig for Bidrag og givet dem mundtlig Tilladelse til at gaa om. Dette blev imidlertid forbudt i 1754, da nogle Kollektanter fra New York havde afsøgt Byen, og Politimesteren fik Befaling til strax at anholde slige Folk og sende dem ud af Landet med første Skibsleilighed.

Der er ingen Tvivl om, at Livets Vilkaar vare strenge for det store Flertal af Borgerne, selv om der i adskillige Retninger herskede megen uforstandig Luxus og Overdaadighed. „At jugere Folks Omstændigheder af det Udvortes er ingen vis Regel, som daglig

Erfarenhed noksom bær Vidne om", skrive de 32 Mænd i 1760. Den Vei, Regjeringen fulgte for at fremme Velstanden og gjenoprette de lidte Tab, var at ophjælpe *Handel, Skibsfart og Industri* paa kunstig Vis, de samme Midler, som Chr. VI med større Eftertryk end Held havde forsøgt. Det var Tidens almindelige Anskuelse, at der ikke gaves anden Udvei; Holberg, som udtaler sin Forbauselse over, at der overhovedet findes rede Penge i Landet, efterdi „Danmark kan lignes ved en høi Sø, der styrter idelig Vand ned i det store Hav, som aldrig kommer tilbage", anbefaler saaledes at drive Handel med egne Skibe og indrette alle Slags Fabriker, „som ere de rette Kilder til Velstand, besynderlig udi et Land som dette, hvor ingen Exporter ere, hvorved man kan bytte Vare for Vare, men maa tilkjøbe sig Alting for rede Penge." Senere kom andre Anskuelser frem og gjorde sig i hvert Fald delvist gjældende; saaledes ansaa Hannoveraneren Hübner, som under den ældre Bernstorff spillede en vigtig Rolle i den danske Handelspolitik, ikke Udførselen af af Landets Mønt som et nationalt Tab, men var derimod en bestemt Modstander af Monopoler. „Ethvert oktroyeret Kompagni, skriver han, er skadeligt for et Lands Handel og kun ved Frihed for alle Kjøbmænd kan en Handel tage Opsving."

Den danske Regerings Opmærksomhed havde længe været henvendt paa Middelhavet, hvor man haabede at faa Del i den indbringende Fragtfart, men hidtil havde man ingen Skibe havt til udenrigs Fart, og selv om man havde havt dem, turde man af Frygt for Tyrken ikke bruge dem. I Virkeligheden led Handelen overordentligt ved Usikkerheden paa Søen, og mange Søfolk maatte tilbringe adskillige Aar af deres Liv som Slaver i Tunis, Algier og Marokko, skjøndt Slavekassen anvendte betydelige Summer paa at løskjøbe dem. Man kunde ikke engang altid faa dem fri for Penge; saaledes nægtede Deyen af Tunis i 1750, da et kjøbenhavnsk Skib med 12 Mands Besætning var faldet i hans Vold, at frigive 5 af Folkene, „thi han kunde ikke undvære dem for deres Hurtigheds Skyld", og vilde først høre Tale om deres Udløsning, naar „han af andre Nationer havde faaet ligesaa gode igjen." Christian den Sjette indledede Underhandlinger med *Algier*, og fire Dage efter Frederik den Femtes Thronbestigelse blev en Freds- og Venskabstraktat afsluttet med denne Sørøverstat, hvorved danske Skibe sikkredes mod Opbringelse. Freden var dyrekjøbt, thi Regjeringen maatte udrede

en Gave engang for alle af 40 Jernkanoner, 8000 Kugler, 4 Jernmorterer, 4000 Bomber, 1000 Centner Krudt, 50 Mastetræer, 1000 Egeplanker og 1000 Fyrreplanker, 40 Kabeltouge og 500 Centner andet Tougværk samt en aarlig Tribut af Kugler, Krudt, Kabeltouge og Tømmer. Nogle Aar senere kom lignende Overenskomster i Stand med Marokko, Tunis og Tripolis og endelig den 14de Oktober 1756 en „bestandig Venskabs- Skibsfarts- og Handelstraktat med Storsultan Osman og den høie ottomaniske Port," af hvilken man lovede sig store Fordele. Det kan tilføies, at der i April 1748 var afsluttet en Handelstraktat med Kongeriget begge Sicilierne og i Marts 1756 en lignende med Republiken Genua.

Følgen af Fredsslutningen med Algier blev Oprettelsen af det „*Almindelige Handelskompagni*", hvortil Planen lagdes af Admiral Frederik Suhm, Borgmester Holmsted og Kjøbmand Andreas Bjørn, og hvis „egentlige Øiemærke var at forsyne Fremmede med andre Fremmedes Varer samt at faa alle de i Danmark fornødne Varer fra første Haand." Kompagniet, hedder det, skulde indrettes til at navigere fra Kjøbenhavn og omliggende Lande til Stæderne paa Vesterleden, Middelhavet og Levanten, hvorhos det med Tiden kunde fortsætte Hvalfiskefangsten, oprette Kontorer og Faktorier i Nordlandene og have Forraad og Oplag af allehaande Varer i Kbhvn. Kompagniet fik store Friheder og Benaadninger, ja opnaaede endog Tilladelse til at have Oplag af contrabande Varer som fremmed Silke, Klæde og Kram, hvilket var absolut nødvendigt, hvis man vilde handle med Fremmede, men Kongen haabede dog, at Direkteurerne vilde se derhen, at de indenlandske Produkter og Fabriker ikke derved præjudiceredes, men at de meget mere søgte at befordre deslige Produkters og Varers Debit endog paa fremmede Steder. Aktiekapitalen var 500,000 Rdlr. fordelte paa 1,000 Aktier, og Tegningen gik strygende; saaledes fortæller Apotheker Seidelin, hvorledes han selv priste sig lykkelig ved at faa to Aktier, men — tilføier han — „det var det ulykkeligste Interessentskab, thi Kompagniets Handel blev meget daarligen eller uredeligen administrèret, og man fik i nogle og tyve Aar aldrig en Skilling i Udbytte." Kompagniet havde sin Plads og sine Bygninger paa Christianshavn paa et Stykke af Bjørns Plads og udredede aarlig 18 à 20 Skibe, men forskjellige Omstændigheder bidrog til at hindre dets Fremvæxt som Søulykker og navnlig det fjendtlige Forhold til Spanien, der i 1753 førte til

et diplomatisk Brud. Det frugtede ikke, at Kompagniet i 1750 overtog den grønlandske Handel efter Jakob Severin med det samme aarlige Tilskud af 5000 Rdlr., som han havde havt, thi de fleste af disse Penge medgik til Missionen, og Hvalfiskefangsten betalte sig ligesaa lidt som alt det Øvrige; heller ikke den islandske Handel, som Kompagniet fik i 1763, gavnede det. Det førte derfor en hensygende Tilværelse, indtil det i 1774 blev indløst af Kongen. Endnu uheldigere var *det afrikanske Kompagni,* som blev stiftet for at drive Handel paa *Marokko,* og hvis Oktroi af 31te Marts 1755 ligeledes hilstes med store Forventninger. Det viste sig imidlertid snart at være et aldeles forfeilet Foretagende, som kun medførte Tab for Interessenterne og Bryderier og Udgifter for Regjeringen. Der opstod nemlig stadige Konflikter med Landets barbariske Herskere, som imod alle trufne Overenskomster tillod sig alle Slags Voldsomheder og Uretfærdigheder; der maatte afsendes Expeditioner til Middelhavet, betales Extratributer og Præsenter; Interessenterne maatte støttes ved Laan og Gaver, og tilsidst (i Christian den Syvendes første Regjeringsaar) maatte Kompagniet opløses. Den marokkanske Handel kostede Landet store Summer, og under disse Omstændigheder maa det betragtes som et Held, at et „Handelssocietet paa Levanten", hvortil Legationsraad de Verrayon og Grosserer Morten Munk i 1763 udstedte Indbydelse, aldrig kom i Stand. En af Kjøbmændene Wewer, Hemert, Abbestee o. fl. aabnet Handel paa Smyrna og Constantinopel medførte kun Uheld og Tab og maatte standse efter nogle Aars Forløb, og det kan i det Hele siges, at de Anstrængelser, de kjøbenhavnske Kjøbmænd gjorde for at vinde Guld og Ære paa Afrikas Kyster, strandede totalt. Den Betragtning, som senere udtales, at „Kompagnihandel fra Arilds Tid har været den danske Handels Banesaar" holder i det Væsentlige Stik.

Dette gjælder dog ikke om *det asiatiske Kompagni,* som netop blomstrede stærkt i Frederik den Femtes Tid og bragte Landet store Fordele. Dets Præses, som altid skulde være en „høi Stands Person", var først Geheimeraad Schulin og efter hans Død i 1750 Grev Adam Gottlob Moltke. Kompagniet eiede adskillige Skibe, der bare Navne som „Fyen", „Christiansborg Slot", „Kjøbenhavn", „Dokken", „Kronprindsessen", „Kongen af Danmark", „Elephanten" o. s. v., og udsendte i Aarene fra 1746 til 1766 62 Expeditioner til China og Ostindien. Skjøndt Seiladsen ramtes af mange Uheld —

saaledes forliste „Kjøbenhavn“ i 1750 ved Færøerne, og „Elephanten“ ved Cap, medens „Christiansborg Slot“ løb paa Grund og maatte sælges i Gøteborg til Ophugning — betalte den sig dog glimrende; det oplyses saaledes, at Kompagniet fik tre Gange mere for de hjembragte Varer, end de kostede paa Indkjøbsstedet. Den vigtigste Artikel, som hjembragtes, var The, der netop var kommen stærkt i Mode, endvidere Porcellain, chinesiske og vestindiske Tøier, Rhabarber, Sago m. m., hvoraf betydelige Partier atter udførtes over Lybæk til Tydskland. Kongen begunstigede Handelen paa alle Maader, ikke mindst ved at det var tilladt Enhver frit at handle med ostindiske og chinesiske Varer, ja, han lod ikke sjeldent Handelskibene konvoyere af Orlogsskibe, som skulde beskytte dem mod Kapere. Det er et tydeligt Bevis for den asiatiske Handels Opsving, at Kompagniet i 1748 udvidede sin Plads paa Christianshavn ved at kjøbe en tilliggende Grund til Tømmerplads, at det i Aarene fra 1748 til 1751 af Sten fra Saltholmen og efter Tegning af Oberstlieutenant Eigtved lod opføre det nye store Pakhus, som staar den Dag i Dag, og endelig at det af Erkjendtlighed mod Kongen besluttede at reise ham et Monument paa Amalienborg Plads.

For den *vestindisk-guineiske Handels* Vedkommende slog Regjeringen ind paa en hel ny Politik, som førte til afgjort heldige Resultater. Kompagniet, der havde kjøbt St. Croix og øiensynligt manglede Kapital, stod i 1747 paa svage Fødder, og det frugtede ikke, at det udvidede sit Fond, gjenovertog sin Eneret (smlgn. II. 724) og optog endel nye Interessenter deriblandt saa fremragende Kjøbmænd som Andreas Bjørn, Just Fabritius, Frederik Wewer og Joost van Hemert. Allerede paa dette Tidspunkt var den Tanke fremme, at Staten burde kjøbe de vestindiske Øer af Kompagniet og give Handelen fri, men Kommercekollegiet, som iøvrigt fandt Tanken sund, kunde „efter disse Tiders Omstændigheder aldeles ikke tilraade Kongen at indlade sig herpaa.“ Sagen stod saaledes hen indtil 1755, og Kompagniet maatte søge at gjøre det mest Mulige ud af sit Monopol. Istedetfor den lille Plads, det hidtil havde havt ved Lille Torvegade og Strømmen, erhvervede det nu hele Strækningen mellem Strandgade og Havnen ned til nuværende tydske Plads, indførte Forbedringer ved Sukkerraffinaderiet og afsendte et større Antal Skibe til Vestindien end hidtil. Ligesom de andre Handelskompagnier fik det vestindiske Kapitaler til Raadighed, ved

at Regjeringen tillod Sjællands Stifts geistlige Enkekasse, Vaisenhuset, ja Overformynderiet at anlægge store Summer deri, thi disse Institutioner vare i Forlegenhed med deres Penge og kunde ikke faa dem anbragte i Jordegods eller Huspanter i Kbhvn. Det er dog tydeligt, at de Styrende ikke yndede Anbringelsen i Kompagnierne, thi Tilladelsen gaves med det utrykkelige Forbehold, at Kapitalerne skulde employeres paa bedre og fordelagtigere Vilkaar, naar det kunde lade sig gjøre.

Stødet til, at Staten endelig besluttede sig til at kjøbe de vestindiske „Eylande" samt Fortet Christiansborg paa Guineakysten blev givet af Borgerraadet paa St. Croix, som den 31te Marts 1753 ansøgte om „at komme direkte under Hs. kgl. Majestæts høie Herredømme, hvilket det vilde anse for en uskatterlig Naade og Velgjerning". Den dybere Grund hertil var naturligvis, at Kompagniets Monopol var trykkende for Indbyggerne og skadede dem, hvortil kom, at Interessenterne Intet hellere ønskede end at blive Handelen kvit. Dens egentlige Hovedbefordrer og Ven samt Kompagniets væsentligste Støtte, Andreas Bjørn, var nemlig død i 1750. Den 24de Juli 1754 holdt det vestindisk-guineiske Kompagni en Generalforsamling, paa hvilken dets Præses, Grev Moltke, meddelte, at Kongen vilde indløse samtlige Aktier, 1,250 i Tallet, og overtoge Kompaniets Aktiver og Passiver, en Finantsoperation, der kostede Staten ca. 2,300,000 Rdlr. Alt gik nu hurtigt i Orden; allerede i Dcbr. samme Aar lod Kongen afholde Auktion over Kompagniets Havn, Fortøiningplads med tilh. Kran, Bygninger, Inventarium, Materialier, Muddermaskine, Skibe, Baade og Pramme, samt over *Sukkerraffinaderiet,* hvis *exclusive Privilegium blev ophævet,* fordi „det vilde være gavnligst og tjenligst i Henseende til det almindelige Bedste". Pladsen og Bygningerne kjøbtes af Etatsraad Wewer, men Sukkerraffinaderiet blev ikke solgt, da det høieste Bud (af Etatsraad Holmsted) kun var 198,000 Rdlr., skjøndt Værket var vurderet til 854,000 Rdlr. Som Følge heraf blev Raffinaderiet drevet i en halv Snes Aar for kongelig Regning, indtil Geheimeraad Schimmelmann kjøbte det i 1763. Imidlertid kom de vestindiske Øer ind under Kongens direkte Dominium; i April 1755 overførte to Fregatter og to leiede Skibe Generalgouverneuren og andre Betjente saavelsom endel Tropper, og samtidig udkom en Forordning om Handelen til og fra de vestindiske Eylande samt paa Kysten af Guinea, ved hvilken den frigaves. Det var dog kun en begrændset Frihed, thi

ingen andre end danske Skibe maatte beseile Kolonierne; Produkterne derfra maatte kun udføres til Moderlandet, og kun danske Varer indføres. For at opmuntre de Handlende fik hvert Skib paa 50 Kommercelæster, som førte for 5,000 Rdlr. indenlandske Produkter til Vestindien, i Begyndelsen en Præmie af 500 Rdlr. Senere udvidedes dog Friheden noget mere, og Handelen blomstrede hurtigt op, saaledes at der i 1761 udgik 52 Skibe med dansk Søpas til Vestindien (mod 7 i Halvtredserne), hvoraf den større Halvdel kom tilbage til Kjøbenhavn med ca. 12,000 Fade Sukker om Aaret foruden betydelige Kvantiteter Rom, Farvetræ, Bomuld, Indigo, Ingefær, Kaffe m. m. Det tilførte Raasukker blev dels forbrugt her i Landet, dels udført i raa eller raffineret Tilstand til Østersøen og Holland. Ogsaa Handelen med Slaver, der begunstigedes paa alle Maader af Regjeringen, kastede betydelige Fordele af sig; derimod mislykkedes et *Slavehandels Societet,* som i 1765 blev stiftet af Kjøbmand Bargum med en Aktiekapital af 130,000 Rdlr.

Det *Islandsk-Finmarkske Kompagni* var ved Frederik den Femtes Thronbestigelse i de kjøbenhavnske Hørkræmmeres Hænder til stor Skade for Island (smlgn. II. S. 725), og man kan tilføie: for de gamle islandske Kjøbmænd, som uden videre bleve udsatte af Handelen, naar de ikke havde tjent som Drenge og Svende i Hørkræmmerlauget. En Erklæring, forfattet af Generalprokureur Stampe i 1756, giver et godt Indblik i Hørkræmmernes Forsyndelser mod Indbyggerne paa Island, som jo ikke maatte handle med Andre end Kompagniet. Dette havde nemlig i „de fiskeløse og for Islænderne særdeles haarde Aaringer“ ikke forsynet Landet med et tilstrækkeligt Kvantum Mel og Kornvarer, men derimod med Brændevin, Tobak og Kramvarer til Overflod; det havde bortført al den Tørfisk, det kunde bekomme, saaledes at Indbyggerne led Nød, det havde udenvidere undladt at beseile nogle af Havnene, solgt bedærvede Varer for gode og brugt urigtig Maal og Vægt, kort sagt: aabenbart handlet mod sin Oktroy. Tilsidst bleve Klagerne saa talrige og overvældende, og Kompagniets Underbalance saa stor, at Staten i 1759 tog Handelen til sig og drev den (ligesom den færøiske) for kongelig Regning under den senere saa bekjendte Grosserer Niels Rybergs Overopsyn. Dette varede dog kun i fire Aar, thi den 15de August 1763 fik det ovenfor omtalte Almindelige Handelskompagni Monopol paa den islandsk-finmarkske saavelsom paa den

grønlandske Handel imod at betale en aarlig Forpagtningsafgift af 7,000 Rdlr. til Kongens Kasse. Det kan her bemærkes, at Finmarken i 1751 blev et Slags Straffekoloni for visse baade mandlige og kvindelige Forbrydere, som vare dømte til Slaveri. De bleve hensatte til Arbeide i Fiskerleierne, og det nyttede ikke, at Kompagniet gjorde Indsigelse derimod og forestillede, at Folk, der havde begaaet grove Misgjerninger, ikke duede til Arbeidet, at deres Ondskab kunde tage Overhaand, naar de kom paa fri Fod, og at man i heldigste Tilfælde vilde faa endel unyttige Folk at føde. Den eneste Indrømmelse, der blev gjort, var, at Kongen vilde iagttage, at ei for mange Delinkventer bleve afsendte til Fiskerleierne i Finmarken.

Naar den asiatiske Handel undtages, var det utvivlsomt den frie Handel udenfor Kompagnierne, som bragte Kjøbenhavn de største Fordele. Den Bemærkning, som i 1736 gjordes om Østersøhandelen: „Alle, som have havt den ihænde, have profiteret utroligt derved, men den er nu næsten helt i Englændernes og Hollændernes Magt", gjaldt nu ligesaa lidt som Tilføielsen: „De, som ved Handelen i Kbhvn. have mest Profit ere Vinhandlere, Klæde- og Silke- samt Urtekræmmere". Konjunkturerne i Europa havde forandret sig; Syvaarskrigen kom Danmark, men især Kjøbenhavn til Gode, danske Skibe bleve stærkt efterspurgte til Fragtfart, Hovedstaden nød store Toldbegunstigelser, Handelen med de saakaldte fire Species (Vin, Brændevin, Salt og Tobak) var, skjøndt Monopolet var hævet, saagodtsom udelukkende i Kjøbenhavnernes Hænder, og disses Handel med Indlandet var meget betydelig. Provindserne maatte nemlig ikke blot føre deres Produkter til Kjøbenhavn for at faa dem afsatte, men ovenikjøbet her forsyne sig med de fleste fremmede Varer og mange indenlandske Industriprodukter, som de havde behov. Hovedstaden udøvede nemlig i hin Tid den samme dominerende Indflydelse paa hele Landets Omsætning som nutildags, og det er betegnende, at Følelsen af, at Kjøbenhavn bliver for stor, allerede da kommer til Orde. „Om det er godt for Staten i Almindelighed, — skriver Pontoppidan — at just én Stad beriger sig paa alle andres Omkostning, det er et andet Spørgsmaal, som af de fleste og bedste Statister benægtes. Engelskmanden har længe siden klaget, at London, og Frantzsosen, at Paris var bleven altfor stor, saa de truede Resten med Ødelæggelse, efterdi Pengenes eller de almindelige Kræfters Cirkulation synes at kunne udrette langt mere,

naar deres Omløb er fordelt i det ganske Legeme, end naar de hendrages næsten allene til ét Sted i Statslegemet."

I Virkeligheden søgte *Kjøbenhavn ogsaa at holde Provindsbyerne nede* og paa alle Maader hindre de derværende Kjøbmænd i at konkurrere med Hovedstadens, en Bestræbelse, der er særlig kjendelig i den første Halvdel af Frederik den Femtes Regjering. I 1754 klagede de 32 Mænd saaledes over, at „Provindsbeboerne til Kommerciens og Navigationens største Forkleinelse hente deres Varer paa anden, tredie Haand fra Lybæk og andre Stæder, hvorover for Kjøbenhavn, som intet Opland har undtagen Provindsen Sjælland (hvorudi dog er 19 Kjøbstæder) fast ingen Handel har været tilovers". Skipperne, som komme til Kbhvn. med Landets Produkter, forlade som oftest Byen med ledige Skibe og Kontanter alene for at betale deres Gjæld i Lybæk; Provindsernes kontinuerende og irregulaire Handel har ødelagt Skibsfarten, og Negotiens Drift er særlig gaaet tilbage, siden Kongen har bortforpagtet Tolden i Provindserne (den 26de Oktober 1748); thi Toldforpagterne forskrive Vin, Tobak, Salt og Brændevin og fournere Kjøbstæderne og Landboerne dermed, ja lige til Stadens Porte. Tilsidst indleverede de 32 Mænd „et ringe Forslag og en ufuldkommen Plan, som kan vorde raffineret med vedkommende høie Kollegiers bedre Indseende", hvori de rentud forlangte, at Toldforpagtningen skulde afskaffes, at al Handel paa anden, tredie Haand skulde forbydes, og at Smaabyerne paa Sjælland skulde være forpligtede til at kjøbe alle fremmede Varer i Stabelstaden Kjøbenhavn som fra første Haand. Skjøndt Magistraten anbefalede dette „ringe Forslag", fandt Kommercekollegiet naturligvis Intet at attendere paa disse Poster, som „alle dog kun udgaa paa at undertrykke de øvrige smaa Kjøbstæders Handel."

Paa dette Tidspunkt synes *Grosserernes Stilling* at have været særlig uheldig. De laa i stadig Konflikt med Detailhandlerne og Kræmmerne, fordi de ikke holdt sig Kommerceforordningen af 1742 efterrettelig, ved hvilken det var dem forbudt at handle *en detail,* og i 1748 blev derfor Forordningen indskjærpet „for at haandhæve Handelslaugene (Hørkræmmerne, Vintapperne, Urtekræmmerne og Silke- og Uldenkræmmerne) des kraftigere mod Grosserernes Overgreb." Disse sidste følte sig imidlertid ikke uden Grund brøstholdne ved, at Enhver, der eiede Skibsparter og indførte Varer fra første Haand,

udenvidere kunde løse Borgerskab og nedsatte sig som Grosserer. I 1752 ansøgte derfor sytten af Byens fornemste Handlende, deriblandt Mænd som *J. F. Wewer, Joost van Hemert, Oluf Blach, Elsegaard, Frants Rausch, Klitgaard, Gustmeyer, R. Iselin, Hofgaard* og *Graah* om Oprettelsen af et *Grosserer-Societetet*, det vil sige: et formeligt Laug, som kunde beskytte dem mod Overgreb og Indblanding af Uberettigede. De ønskede, at Grossererne som hidtil mellem sig selv indbyrdes maatte udvælge en Formand og to Ældste, der skulde forhandle om Handelens Bedste, men tillige, at Ingen, der var indskreven, indlemmet eller i nogen Maade interesseret i et *en detail* Handelslaug maatte indtages i Grosserer Societetet. Den vigtigste Fordring, der reistes, var dog, at ingen Andre end Grosserere maatte have Oplagsret, og at Enhver, som i Fremtiden vilde optages i Lauget, skulde tjene i 6 Aar som Dreng hos en Grosserer og i 4 Aar som Kontorbetjent eller Bogholder, hvorhos han skulde examineres og meddeles Attest af Formanden og de to Ældste. I den udførlige Motivering bemærke de sytten Grosserere, at det mærkværdigvis kun er dem, som ikke maa handle *en detail,* medens næsten alle Andre uden Forskjel handle *en gros* og *en detail*, som de selv lyste, hvorpaa det hedder: „Vi holde det for en afgjort Sag, at ikke Enhver, som nu desværre sker, er kvalificeret til at føre nogen reel eller saakaldet Handel *en gros*, men saadanne Subjekta allene, som fra Ungdom af have tjent ved vel indrettede Handelskontorer, hvor ordentlige Bøger holdes, bestandig inden- og udenrigs Korrespondancer føres, og derved havt Leilighed til at lære Alt, hvad der hører til den reelle Handels sande Drift. Dette naas sandelig ligesaa lidt ved en blot Theori uden Praxin som i Detailhandleres aabne Boder og Kjældre. Da nu Alle handle *en gros* uden at have taget Borgerskab: Embedsmænd, Folk, der participere i de oktroyerede Kompagnier, Detailhandlere, Haandværkere o. s. v., vil heraf resultere den borgerlige Grossererstands Undergang."

Forslaget stødte imidlertid paa afgjort Modstand; Magistraten mente, at det vilde udøve en mod al sund Negoce stridende Tvang og bringe nogle faa Familier den Fordel, hvoraf nu Alle, baade Grosserere og Detailhandlere, høstede Frugten, og Kommercekollegiet sluttede sig til denne Opfattelse. Grossererne gav dog ikke tabt, men forlangte nu, at de skulde have Ret til at indtræde i Handelslaugene og kvittere Handelen *en gros*, naar de fandt for godt, men

herimod nedlagde de fire Handelslaug strax Indsigelse gjennem deres Oldermænd. De forestillede, at hvis dette blev tilladt, vilde Grossererernes Tjenere, naar de i nogle Aar havde frekventeret Handelen, først kunne vinde Borgerskab som Grosserere og derpaa efter nogen Tids Forløb indtræde i hvilket Kjøbmandslaug, de lystede, uden at opfylde Laugsartiklerne, hvorved Laugene vilde blive ligesom rent ophævede, Handelen geraade i Konfusion og den Ene ødelægge og fortære den Anden. Naturligvis kunde de 32 Mænd ikke lade Leiligheden til at gjøre sig bemærkede gaa forbi; de fremkom med en „Plan til Handelens Orden og Regulering", om hvilken Kommercekollegiet spydigt bemærker, at den ikke indeholder et eneste Ord om Handelens Orden og Regulering, men de 32 Mænd forlange derudi alene, at Grosserernes og Detailhandlernes Ansøgninger maa komme til deres Erklæring. Da nu „disse 32 Mænd ere de selvsamme Personer, som paa de fire Kjøbmandslaugs Vegne have underskrevet Detailhandlernes Besværinger mod Grossererernes forlangte Kjøbmandslaug saa har paa dette Dokument — under det store Navn af „Handelens Orden og Regulering" — Intet været at reflektere." Striden var staaende indtil 1754, men Grossererne opnaaede ikke deres Hensigt. De forestillede atter og atter, at deres Fordring var billig, da de vare de eneste Handlende, som vare uden Laug eller Societet, hvorfor der „paa Grund af de utallige Indgreb af Uberettigede fast intet Mere var blevet dem reserveret end det blotte Grosserer-Navn", men Kjøbmændslaugene vare dem for stærke. De fik Afslag, og Sagen døde hen af sig selv, da der kom bedre Tider.

Det samme Billede af Stilstand og paafølgende Opsving viser naturligvis *Skibsfarten.* Medens det i 1749 hedder, at Kjøbenhavns Skipperlaug næsten er blevet ødelagt ved Dragørs Tiltagelse, og fem Aar senere, at Lauget, som forhen talte 400 Skippere, nu kun tæller 156, hvoraf endda kun 98 have og føre Fartøier, vise Laugstabellerne, at der i 1760 var 287 Skippere hjemmehørende i Byen. De forbedrede Konjunkturer ses ogsaa af, at Rebslager ved Holmen, *Peter Appleby,* i 1759 søgte og fik Tilladelse til at anlægge et Skibsbygningsværft paa den af ham selv opfyldte Plads paa Christianshavn, ligesom der tilsagdes ham 10 Rdlr. for hver Læsts Drægtighed af alle de Skibe, han byggede i de første ti Aar, dog at de skulde være over 60 Læster og istand til at føre Kanoner, om det forlangtes. Oprettelsen af det vestindisk-guineiske Rente- samt General Toldkammer-Kollegium

i 1760 blev iværksat til „Handelens Opkomst og til at facilitere de Trafikerende udi deres Handel og Negotie", og den Kjendsgjerning, at Kbhvn. i 1759 fik 6 Mæglere istedetfor som hidtil 2, og i 1763 fik sin første autoriserede Dispacheur, *Johan Buntzen* (Thomasine Gyllembourgs Fader) tyder ligeledes paa Søfartens Fremgang. Omtrent samtidig skriver den herværende svenske Gesandt i en Indberetning til sin Regjering: „Den danske Handels- Søfart har taget betydeligt til i de sidste Aar; de i saa Henseende trufne Foranstaltninger saavelsom indtrufne lykkelige Tilfælde have bidraget dertil". Han fremhæver især Indløsningen af det vestindiske Kompagnis Privilegier og denne Handels Frigivelse for alle danske Undersaatter, hvilken har havt overordentlig god Virkning. Desuden er Handelen i Østersøen bleven betydelig udvidet, og den store Søkrig mellem Frankrig og England har fremmet Fragtfarten paa Middelhavet. Krigen havde dog ogsaa sine store Skyggesider, thi den gav de krigsførende Magters *Kapere* frit Spil, og neutrale Skibe bleve ligesaa lidt respekterede som fjendtlige. Navnlig udmærkede de engelske Kapere sig ved deres Hensynsløshed; talrige danske Skibe bleve opbragte af dem, og alle Reklamationer hos Regjeringen i London vare frugtesløse, saaledes at man tilsidst maatte gribe til den Udvei at sende en i Søretten kyndig Mand (den ovenfor omtalte Hübner) til England for at varetage de danske Søfarendes Interesser, og frelse, hvad frelses kunde. De talrige Voldsgjerninger paa Søen fremtvang derhos store og kostbare Flaaderustninger, Handelsskibene maatte konvoyeres af Krigsskibe, og i 1756 afsluttede Danmark det bevæbnede Neutralitetsforbund med Sverig, som dog paa Grund af indbyrdes Uenighed og modstridende Interesser ikke fik den tilsigtede Betydning. Men alligevel herskede der nu Liv og Forretning i Hovedstaden; end ikke den herskede Finantsnød eller den finansielle Krise i 1763 kunde undertrykke den, og adskillige Firmaer tjente ved at handle med de krigsførende Magter, saaledes Handelshuset Ryberg & Thygesen *jun.*, som i en Aarrække forsynede den franske Marine med saltet Oxekjød. Saa anset var den danske Handelsstand og den Bernstorffske Regjerings „Visdom" paa dette Tidspunkt, at man i Schweiz en Tidlang nærede et Ønske om at anbringe store Kapitaler i Danmark, naar det blev Schweizere tilladt at indtræde i de kjøbenhavnske Handelskompagnier som aktive Interessenter, oprette

Faktorier her i Landet o. s. v. Planen, som flere Gange var fremme, blev dog ikke realiseret.

Den kjøbènhavnske Handel og Skibfart koncentrerede sig dengang væsentligt paa Christianshavn, nemlig paa Kompagniernes og de store Kjøbmænds Pladser med tilhørende Havne og Bolværker, endvidere paa en lille Strækning ved Toldboden saavelsom ved Bolværkerne mellem nuværende Slotsholmsgade og Proviantgaarden. Terrainet mellem Toldboden og St. Anna Plads, der nu hører til Havnens livligste Partier, benyttedes til Tømmerpladser, og da disse bleve fjernede ved Amalienborgs Bebyggelse, henlaa Strækningen ubenyttet; Kvæsthusgade var „Kvæsthusets Fortoug“ og var dels Flaadens Vandforsyningssted, dels bortleiet til Tømmerhandlere, og nuværende Havnegade paa Bremerholms Grund kunde selvfølgelig ikke benyttes af private Skibe. Derimod spillede Kanalen om Slotsholmen en langt større Rolle end nu, især fordi man dengang brugte mindre Fartøier. Udfor Naboløs med to aabne Gaarde til Kanalen (altsaa ude paa Pladsen ved Gammelstrand) laa et Komplex af Bygninger, nemlig *Veierhuset*, en høi grundmuret Bygning, hvis øvre Etager vare Paklofter, og hvor alle svære Kjøbmandsvarer bleve veiede af Stadens Veiermester og hans Karle, samt *Pramlaugets* lille et Etages Hus, hvor man kunde leie Baade og Pramme til Varetransporter og kjøbe Sand fra de nærliggende Sandkister. Paa *Vragerbroen*, som et Stykke af Bolværket kaldtes, stod en Kran, og her havde Byens Vrager sit Kontor. Udenom Veierhuset laa 15 Slagterboder i lange Bræddeskure, hvilke i 1781 afløstes af Grundmur, og ved Indgangsporten opsattes i Oktober 1761 en *Skibsanker-Prøve-Machine*, bestaaende af en 30 Fod høi Pæl, fra hvilken ethvert Anker ved sin egen Vægt skulde falde ned paa en underliggende Kanon uden at beskadiges. Prøven og den paafølgende Stempling, som naturligvis ikke løb af uden Udgifter, stødte paa stærk Modstand hos Ankersmedene; de nægtede rentud at afhænde deres Varer, hvis de skulde prøves, eller vedblev at sælge ustemplede Ankere. I 1764 idømtes der Ankersmed Christen Jochumsen Lund en Bøde paa 1,000 Rdlr. for denne Forseelse (han slap dog med at betale 100), og det oplystes ved samme Leilighed, at det asiatiske Kompagni aldrig lod sine Ankere stemple og prøve.

Den stærke Benyttelse af Kanalen om Slotsholmen gjorde det nødvendigt at holde den fri for Opfyldning, men Havnekommissionen havde utallige Vanskeligheder at overvinde i sine Bestræbelser herfor.

Atter og atter hedder det, at den store Mængde hvidt Sand, som aarlig føres til Kjøbenhavn af Prammændene, er Hovedaarsagen til Ondet, men man stod magtesløs overfor det. I 1751 og paafølgende Aar fik Kanalen om Slottet et stadseligt Udseende ved et Marmorbolværks Sætning mellem Prindsens Bro og Stormbroen, (altsaa ved Hovedadgangen til Slottet) og nye Egetræs Bolværker paa hele Slotsholmssiden hen til Holmens Bro. Ved denne Leilighed bleve Linierne regulerede, hvorved Kanalen blev betydeligt smallere end før, ja man trak Bolværket langs Slotskirken og Garderstalden helt ud til den anden Pille af Høibro for at skaffe en bekvemmere Passage her, skjøndt Havnekommissionen indvendte, at det „ikkun vilde give et maadeligt Syn, at Broen paa den ene Side bestaar af to, paa den anden ikkun af én Bue.“ Ved Holmens Bro, ligefor Slotskirken og udfor Garderstalden anlagdes tre *Slæbesteder*, og udfor Fortunstræde paa Byens Side, samt ved Stormbroen paa Slotsholmssiden indrettedes *Sandkister*. Den sidste var 25 Alen lang og 10 Alen bred, og Kongen forstrakte Pramlauget 200 Rdr. til dens Anlæg mod en aarlig Afgift af 25 Rdr. Dog skulde Lauget tillige vedligeholde Bolværket, saa langt Sandkisten rækkede, og forpligte sig til ingen Tid at sælge Sand i Poser eller Smaapartier, men kun i Læssevis. Ogsaa flere af Broerne, som førte over til Slotsholmen bleve istandsatte; saaledes *Prindsens Bro* i 1746, og *Stormbroen* i 1752 og igjen i 1762, da den ophørte at være Vindebro. *Holmens Bro*, som i Frederik den Fjerdes Tid var bleven forbedret og prydet med fire Stenfigurer (smlgn. II, 552), styrtede sammen den 30te Januar 1756, netop som en Afdeling Livgardere til Hest passerede over den, hvorved 3 Gardere og 4 Heste omkom. For Fuldstændigheds Skyld kan anføres, at *Langebro* blev helt ombygget i 1749 og *Børnehusbroen* i 1753. En stadig Kilde til Strid og Processer vare de *private Bolværker* ved Holmens og Frederiksholms Kanal saavelsom ved den lange Rende gjennem Philosophgangen, som skulde vedligeholdes af de tilstødende Grundeiere. De vare fordetmeste i en ynkelig Forfatning; saaledes hedder det i 1756 om Bolværkerne (paa Byens Side) ved Holmens Kanal, at „de ere i saa slet Stand, at de med det Første kunne ventes at nedfalde og den halve Gade at falde efter dem i Kanalen.“

Endskjøndt der, som vi have set, blev gjort Adskilligt fra Regjeringens Side for at fremme Kommercien, opnaaedes dog paa

ingen Maade det forønskede Udbytte. Det merkantile System blev ved Forordningen af 17de Mai 1762, i hvilken der udstedtes Indførselsforbud mod ca. 50 forskjellige Vareklasser, eneraadende, og generede i høi Grad den udenrigske Omsætning, medens den indenrigske Handels frie Bevægelse hemmedes ved Monopoler, Konsumption, Kontrol og lgn. Hertil kom Bankens og Møntvæsenets uheldige Bestyrelse, Handelskriser i Hamborg og London, som førte til store og kostbare Laan, truende Krigsudsigter og heraf følgende Rustninger. Handelsstanden led desuden under det overhaandtagende Smugleri, mod hvilket Myndighederne forgjæves kjæmpede. I en Forestilling af 1746, som omhandler en Konfiskationssag, i hvilken en Kjøbmand havde nægtet at aflægge Ed, hedder det bl. A: „Man tror gjerne, at Monsieur Freuchen kan have sine vigtige Aarsager, hvorfor han viser en Sort af delikat Samvittighed i Henseende til den paalagte Ed, endskjøndt det er bekjendt, at Kræmmere ikke i Almindelighed saa nøie regner et Par Tylter Eder om Dagen, naar de ser Leilighed med Fordel at debitere deres Varer.“ Derpaa tilføies det, at det er bekjendt nok, at „Kræmmerne daglig studere paa Innovationer til at indsnige contrabande Varer“.

Grossererernes Antal var betydeligt; der nævnes over 80, men af virkelige Groshandlere fandtes der neppe 40, og de færreste af disse vare formuende eller rige Folk. De betydeligste Firmaer vare *Fabritius & Wewer* og *Ioost van Hemert*, som begge førte Vexel og Kommissionshandel, *Jakob Gregorius Graah*, der handlede med Vin, Salt og Brændevin, *Jan van Osten*, som drev Tømmerhandel, *Carl Hieronymus Gustmejer*, der fornemmelig havde Skibstømmerleverancen til Søetaten, og *Reinhard Iselin*, som førte Speditions og Vexelhandel og desuden handlede med Hamp. Opgaaende Stjerner vare *Niels Ryberg*, en jydsk Bondesøn, som i 1750 kom til Kjøbenhavn og aabnede en lille Kommissionshandel. I 1753 tog han Borgerskab som Grosserer og kom tre Aar efter i Kompagni med det meget formaaende Thygesenske Handelshus under Firmaet: *Ryberg & Thygesen*. Senere traadte Ryberg i Kompagni med Cramer og Blach. *Peter Fenger*, som kom hertil fra Lybæk og i 14 Aar lærte Kjøbmandskab hos Etatsraad Wewer, nedsatte sig i 1752 som Grosserer og gik nogle Aar efter i Kompagni med Hofagent Borre under Firmaet *Borre & Fenger*. Den senere Legatstifter *Niels Brock*, der var Søn af en Kjøbmand i Randers, kom i 1756 til Kjøbenhavn,

hvor han gik i Kompagni med Ole Bech, fra hvem han dog senere skilte sig og fortsatte Handelen alene. *Jørgen Bech* og *Frederik de Coninck* bleve først Grosserere i 1765, hvorfor de egentlig tilhøre Christian den Syvendes Tid, og det Samme gjælder tildels om Firmaet *Meyer & Trier, Johan Peter Suhr* paa Gammeltorv og *Peter Tutein* paa Store Kjøbmagergade. Blandt Datidens mere ansete Kjøbmænd kan nævnes *Amsel Jakob Meier,* den senere saa bekjendte Hofraad David Amsel Meiers Fader, og det fortjener at bemærkes, at *Moses Melchior*, Grundlæggeren af det nu saa ansete Handelshus *Moses & Søn G. Melchior,* i 1760 indvandrede hertil fra Hamborg og fik Bevilling til at nedsætte sig i Kbhvn. Hvad Detailhandelen angaar, fandtes der i 1756: 38 Hørkræmmere i Staden, hvoraf de fleste ligesom nutildags boede paa Kultorvet og i Vestergade, 55 Vinhandlere, 54 Silke-Ulden- og Lærredshandlere, især i Høibrostræde, Vimmelskaftet og paa Amagertorv, 30 The- og Porcellainshandlere og nogle faa Galanterikræmmere. Urte- og Isenkræmmerlauget var det talrigste; det havde nemlig 79 Medlemmer, af hvilke de 15—20 vel sagtens vare Isenkræmmere.

Urtekræmmerne, som iøvrigt ikke blot vare i Laug med Isenkræmmerne, men ogsaa med Sukkerbagerne (smlgn. II, S. 313) vare paa dette Tidspunkt stærkt trykkede af deres Mængde. Allerede i 1744 havde de klaget herover og ønsket at blive et sluttet Laug, saaledes at der kun maatte være 48 Urtekræmmere og Sukkerbagere i Byen samt 12 Isenkræmmere; thi — skrev de — „det er bedre, at 60 Familier kunne leve, end at 100 skulde søge Brødet i Armod og Fattigdom". Deres Ønske blev vel ikke opfyldt, men den 11te Septbr. 1744 opnaaede de dog en væsentlig Indrømmelse, nemlig at ingen Kræmmer maatte have mere end én Dreng, og at ingen Svend kunde optages i Lauget, uden at han i 7 Aar havde været Svend og derhos eiede 1000 Rdr. Dette maatte nødvendigvis standse Tilgangen, og den blev naturligvis ikke lettere, fordi Regjeringen i 1747 efter Laugets Ansøgning og til dets aabenbare Fordel tillod, at en Svend ogsaa kunde optages paa den Betingelse, at han tilkjøbte sig en Kræmmers Hus. Det var under disse Omstændigheder næsten umuligt for en Urte- eller Isenkræmmersvend at blive selvstændig, og naar denne Udsigt betoges ham, var det haarde Trælleliv i Urteboden næsten uudholdeligt. Men ikke nok hermed — i Novbr. 1750 udvirkede Urtekræmmerne en Resolution mod den

saakaldte „Tilgift“, ikke blot fordi den foraarsagede deres Ruin, men fordi „den gav en særdeles Anledning til en fornærmelig og fordægtig Omgang mellem deres egne og andre Folks Tjenestetyender.“ Den, der gav Tilgift, skulde første Gang bøde 10 Rdlr., anden Gang dobbelt og tredie Gang tredobbelt, Halvdelen til Angiveren, og Halvdelen til Konventhusets Kasse; var det en Svend, skulde han betale det Samme eller i Mangel heraf tjene et Aar længere som Svend. Den Smule Frihed, Svendene havde havt om Søndagen, led derhos et væsentligt Skaar, da det i 1751 blev Urtekræmmerne tilladt at aabne deres Boder paa Søn- og Helligdage Kl. 4 om Eftermiddagen, hvilket Chr. VI havde forbudt sexten Aar iforveien.

Det varede dog ikke længe, før det gik op for Regjeringen, at Bestemmelserne vare for strænge, og der paafulgte nu en Række Undtagelser. Man taalte vel ikke, at Svendene „underfundigen omgik Loven ved at laane 1000 Rdlr. paa en Times Tid mod Kontra-Bevis og Douceurs“, men Mange fik Tilladelse til at nedsætte sig som Urtekræmmere uden at opfylde Betingelserne, ligesom det blev indskærpet, at Alle og Enhver maatte handle med chinesiske og ostindiske Varer saavelsom med The og Kaffe. Herover følte Lauget sig naturligvis fornærmet og indgik den 22 Aug. 1758 med et Bønskrift til Kongen, hvori det henviste til sine Privilegier og Artikler, antydede, at Majestæten havde unddraget det sin Naade, Forsorg og Beskjærmelse, hvortil det høilig trængte, hvis det ikke skulde blive totalt ødelagt, og tilsidst bad om, at Kongen vilde hindre, at „det aldeles med Rode blev oprykket“. Magistraten, hvis Erklæring blev indhentet, stillede sig efter Sædvane paa Laugets Side, men Generalprokureur *Stampe*, som ligeledes afgav sit Skjøn, kom til det stik modsatte Resultat, og Urtekræmmerne opnaaede Intet. Tvertimod havde Reskriptet af 10de April 1761 en udpræget fjendtlig Charakter mod dem og forskjellige andre Laug, ja man kan sige, at Urtekræmmernes vidtgaaende Fordringer, eller som Stampe udtrykker sig: „deres Forsøg paa at gjøre Urtekræmmernæringen til et Slags Fideikommis eller Stamhus for sig selv, Børn og Descendenter“, gav Signalet til en friere Aand og betegner et vigtigt Omslag i den gamle Opfattelse af Næringsvæsen og Laugstvang.

Før dette Tidspunkt var *Laugsaanden* nemlig uforandret fra Christian den Sjettes Tid. Det var nu som før Mestrenes Opgave at omgjærde Laugene med saa mange hemmende Bestemmelser som

muligt, vanskeliggjøre Adgangen til dem og derved hindre al ubehagelig Konkurrence. Klager over Frimestre, Fuskere og Militaire hørtes bestandig, og paa dette Omraade vistes der Laugene al mulig Imødekommenhed, men i andre Retninger fik Regjeringen dog lidt efter lidt Øinene op for, at ikke al Tvang var gavnlig for Udviklingen. Da Guldsmedene kun vilde tillade én Svend ad Gangen at gjøre Mesterstykke, fik Oldermanden, i hvis Hus Arbeidet blev forfærdiget, saaledes Ordre til at skaffe Plads for mindst to; Mestrenes Trakasserier og formelle Indsigelser for at hindre Tilgang bleve i Regelen misbilligede, og hyppigt underkjendte en kongelig Resolution Oldermandens og Skuemestrenes Kassation af Mesterstykker og erklærede dem for fuldt tilfredsstillende. Endnu hyppigere blev der set igjennem Fingre med, at den paagjældende Aspirant ikke havde opfyldt Laugsartiklernes Forskrifter bogstaveligt, eller endog med at han direkte havde forsyndet sig imod dem, naar han blot ansaas for duelig, eller Billighed talte for, at han blev bønhørt. Den gamle Bestemmelse om, at enhver Laugsbroder skulde være født af „ærlige og ægte Forældre“ blev ikke længere overholdt strengt, og flere Gange bleve Laugene ved et Magtsprog tvungne til at indtage Slegfredbørn. Paa den anden Side kunde det dog ogsaa hænde, at der maatte tages Hensyn til Haandværksstandens Fordomme, navnlig naar Modstand kunde føre til Vanskeligheder med tydske Laug; saaledes maatte en gift Blytækkersvend i 1754 nøies med at blive Frimester med Ret til at holde et Par Personer til Hjælp, fordi gifte Blytækkersvende ikke kunde faa Arbeide i Tydskland, og Kongen ikke ved at optræde herimod „vilde give Anledning til, at de herværende Blytækkersvende forlod Staden og reiste ud af Landet.“ Den samme Vedtægt gjaldt iøvrigt ogsaa for Possementmagersvende; heller ikke de maatte gifte sig, og hvis de gjorde det, bleve de kaldte „Weiber-Kerls“ og kunde ikke faa Arbeide i det romerske Rige. Regjeringen havde dog Opmærksomheden henvendt paa dette Afhængighedsforhold af Tydskland og søgte at modarbeide det. Allerede i 1736 havde Chr. VI givet de kjøbenhavnske Sværdfegere Ret til at behandle lybækske og hamborgske Svende som Fuskere, da Mestrene i Lybæk og Hamborg behandlede de kjøbenhavnske Svende saaledes, og i 1760 fik Malermestrene i Kbhvn. Tilladelse til at tage lignende Repressalier overfor Svende fra Lybæk, Hamborg og Danzig.

Laugene spillede en stor Rolle i Byens Liv; deres Optog og Fester, Stridigheder og Disputer, Ansøgninger, Klager og Brødnid satte Sindene i Bevægelse og gav Anledning til utrolig mange Bryderier. Regjeringen vilde dog ikke indlade sig paa at gjengive dem deres gamle Jurisdiktion, thi da de i 1748 søgte om, at alle Uenigheder mellem Mestre og Svende i første Instants maatte examineres og paakjendes af Oldermanden og hans Bisiddere, fik de Afslag med en simpel Henvisning til Politimesterens Instrux af 24de Marts 1741, hvori denne netop var bleven bemyndiget til at paakjende slige Sager. Mest tiltalende vare naturligvis de *offentlige Optog* ved „Amtsskilternes“ Flytning; en saadan Ceremoni i Februar 1749 omtales paa følgende Maade i de „Kjøbenhavnske danske Posttidender“, en Skildring, der tillige kan tjene som Prøve paa Datidens Journalistik. „Da *Snedkerne*, hedder det, i Anledning af at forny deres Skilt, holdt i Onsdags et prægtigt Optog her i Staden, var hele Almuen i denne kongelige Residentsstad i Bevægelse for at være Tilskuere derved. Især var Tilløbet usigeligt, da de paa Slotspladsen beviste deres allerunderdanigste Ærbødighed for deres kongelige Majestæter ved at svinge Fanen og ved adskillige Dandse. Hans Majestæt, vor allerdyrebareste Monark, beviste sig og saa naadig at se ud af Vinduet paa dette Lyst-Spil, hvorved Alles Øien bleve hendragne fra Slotspladsen og fra Spillet til Monarkens naadige Aasyn, hvoraf Naade og Majestæt fremskinnede. Men den ved allerunderdanigst Troskab optændte Glæde blev usigelig, da de attente Tilskuere øinede paa Slottet Nordens dyrebareste Klenod, vor allernaadigste Dronning, der havde allernaadigst behaget at trine til Vinduet og benaadet dette Optog med sit allernaadigste Aasyn, hvorved alle Tilskuere bleve forvissede om deres Bønners Bønhørelse for hendes Majestæts Restitution og allerhøieste Velgaaende. (Christian den Syvende var bleven født den 29de Januar s. A.) Om bemeldte Optog, som siden blev fortsat forbi Raadhuset, hvor ligeledes Fanen blev svinget, igjennem Stadens fornemste Gader og endtes udi Grønnegade, hvor Skiltet blev ophængt for Snedkernes Laugshus, haaber man ellers herefter at meddele en udførlig Beskrivelse.“

Et alvorligere Udseende fik Staden nogle Maaneder senere, da Stridigheder mellem Mestre og Svende førte til *Arbeidsnedlæggelser* med paafølgende „Ustyr og Sammenrottelser“. Uordenerne synes at have havt en tumultuarisk Charakter, thi det siges, at Svendene

„trods alle Forbud mod Selvraadighed, Spatzergange, Frimandags Holdelse, utilladelige Sammenkomster og Arbeidsforsømmelse dog nogle Gange endrægteligen have forladt Mestrenes Arbeide i det hele Amt, uden at Hovedmanden har været at udfinde; endvidere have de spatzert i Hobetal og ikke villet gaa i deres Mestres Arbeide igjen, hvorved disse høilig ere blevne fornærmede, og Publikum har lidt Ophold i det behøvende Arbeids Forfærdigelse." De Laug, som navnlig vare indviklede i Bevægelsen, vare Mur- og Tømmersvende, samt Skomager- og Smedesvende; de sidste synes endog at have begaaet Vold og Mishandlinger. Regjeringen optraadte skarpt mod disse Striker; ved trykte Plakater blev det bekjendtgjort, at enhver Svend, der forlod sin Mesters Værksted uden Tilladelse, uvægerlig skulde straffes for sin Opsætsighed, hvad enten han i Hovedsagen havde Ret eller Uret; hvis de Strikende samlede sig paa Gaden, i Værtshuse eller andetsteds, kunde Politimesteren uden videre lade dem indsætte i Arresthuset eller Vagterne og eventuelt paakalde Sø- og Landmilitairets Assistance; Processen mod de urolige og motvillige Svende skulde føres summarisk, og Straffen, de ifaldt, i Regelen være strængt Fæstningsarbeide i Jern paa visse Uger, Maaneder eller Aar efter Forseelsens Grovhed. Hvis Hovedmanden til den begaaede Uorden og formastelige Opstand blev udfunden, forbeholdt Kongen sig at diktere ham en „exemplarisk Straf".

Anledningen til disse og lignende Stridigheder var af forskjellig Natur, snart den almindelige, at Mestrene tiltog sig for stor Myndighed, som om „de havde glemt, at de selv havde været Svende", eller at Svendene nægtede Lauget Lydighed og „pønsede paa Oprør", snart var det mere haandgribelige Spørgsmaal, der laa Parterne imellem. Mange Gange kom det til Konflikter mellem Mestre og Svende, fordi de første antog for mange Læredrenge; „Tidepengenes" uregelmæssige Betaling, Anvendelse og Bestyrelse, Etikettespørgsmaal o. lign. kunde ligeledes føre til Krig og engang imellem, saaledes i Februar 1763 for Tømmersvendenes Vedkommende, *Fordring om høiere Dagløn.* Dette hører dog til Sjeldenhederne, thi Arbeiderne havde endnu ikke faaet Øiet op for denne Side af Sagen. Man nøiedes med at kjævles om Smaating; saaledes vakte det i 1756 stort Røre blandt Tømmersvendene, da der efter Hofbygmester Thuras Indstilling og paa samtlige Tømmermestres Anbefaling blev udstedt Forbud mod den utilladelige Misbrug med det saakaldte

„Ros", og Skomagersvendene sloges tappert med Mestrene om deres „Spisepenge". De satte iøvrigt deres Villie igjennem, thi i Novbr. 1748 blev det afgjort, at de hver Søndag og tre Dage i hver Paaske, Pintse og Jul skulde have et Maaltid Mad eller 12 Skilling Dansk af deres Mestre, dog at de til Gjengjæld lovede at være flittige, ikke „bortdrive visse Dage om Ugen ved Spatzeregang, der ellers skal være blevet ligesom en Sædvane blandt dem" og betale 1 Rdlr. til Laugets Fattige, hvis de tog sig fri *mere* end én Søgnedag om Ugen. Man ser heraf paany, at det ikke var lykkedes Regjeringen at sætte Frimandagens Afskaffelse igjennem.

I den første Halvdel af Frederik den Femtes Regjeringstid udstedtes der nye eller forbedrede *Laugsartikler:* for *Tobaksspinderne* den 11te Mai 1750, for *Strømpevæverne* den 30te Septbr. 1751, for *Smedene* den 11te Aug. 1752, for *Vognmændene* og *Parykmagerne* den 27de April 1753, for *Malerne* den 14de Septbr. s. A., for *Naalemagerne* 3die Febr. 1755, og endelig bleve *Nagelsmedene* og *Uhrmagerne* selvstændige Laug henholdsvis den 23de Mai og den 18de Juli 1755. Naalemagerne, hvoraf der kun var 6 i Byen, og Tobakspinderne ønskede naturligvis Laug for at sikkre sig et Slags Monopol; de sidste erklærede endog, at de ikke „turde hazardere de nødvendige Omkostninger paa Materialiers og Instrumenters Anskaffelse, naar Fremmede og Udenrigske toge den Fordel, som Kongens Undersaatter kunde tilvoxe, ja mange af deres bedste og flittigste Svende kjededes ved Arbeidet, fordi de ikke kunde vente saadan Forfremmelse her som ved andre deslige Professioner." Smedene fik deres Artikler forandrede, navnlig for at gjøre Mesterstykket vanskeligere, og derved hindre altfor stærk Tilgang, Vognmændene for at faa deres Taxt forhøiet, hindre Fornærmelser af Hyrekuske og Sandagere samt indføre Omgang eller Kjørsel paa Tour, og Parykmagerne for at hindre Haarskjærerne i at gjøre dem Indpas. Malernes Artikler forandredes for at favorisere Laugsmestrenes Sønner og forøge Kontrollen med Svendene, og endelig bleve Nagelsmedene og Uhrmagerne skilte fra Smedelauget og fik separate Artikler, de første, fordi de ikke kunde forliges med Grov-, Anker- og Kleinsmedene, de sidste, fordi de „formente aldeles ingen Lighed med Grovsmedelauget at have, men som Kunstnere at burde anses". Som man ser, vare de fleste af disse nye Artikler kun en videre Udvikling af de gamle Grundsætninger. Kun for et enkelt Laugs Vedkommende blev der gjort en Undtagelse, nemlig

da *Billedhuggernes Artikler* den 27de April 1759 *bleve ophævede* efter Mestrenes egen Ansøgning. Dette skete dog ikke af nogen Uvillie mod Laugstvangen, men af den haarde Nødvendighed. Vel havde en Billedhugger, Peder Leed i 1750 gjort gjældende, at hans „Videnskab var en fri Kunst, som intetsteds i Verden var bunden“, og havde oplyst, at fremmede Svende derfor nægtede at arbeide hos Billedhuggere, der vare i Laug, men der blev intet Hensyn taget til hans Forestilling. I 1752 klagede Billedhugger Stanley, Professor ved Kunstakademiet, over Laugets Chikaner og ansøgte om, at hans Svende og Drenge maatte anses lige med dem, der tjente og lærte hos Amtsmestre, thi han holdt for, at det var anstødeligt for en Professor at indtræde i Lauget. Kommercekollegiet gav ham Medhold, og hans Ansøgning blev bevilget, men Lauget vedblev at bestaa, og Ingen tænkte paa at afskaffe det, før det syv Aar efter døde Straadøden. Det bestod da af 5 Mestre og en Enke, der alle vare saa yderlig fattige, at de ikke kunde holde Svende eller Drenge, og da Oldermanden ikke vilde fungere længere, bad de om Fritagelse for videre Laugs Holdelse, hvilket bevilgedes paa Magistratens Anbefaling.

Som ovenfor omtalt, var det Urtekræmmernes Forsøg i 1758 paa at faa deres Privilegier skjærpede, der fremkaldte et betydningsfuldt *Omslag i Regjeringens Stilling til Laugene.* Generalprokureur Stampe greb Leiligheden til at rette et skarpt Angreb paa alle Laugsindretningerne, hvori han ubarmhjertigt og skaanselsløst, med Indignationens og Ironiens Vaaben afslørede deres Mangler og Misbrug, og han fandt Medhold baade hos Kommercekollegiet og Kancelliet. Følgen blev det *mindeværdige Reskript af 10de April 1761,* som opstiller helt nye Principer, og strider mod alt det Overleverede. Allerede i Præmisserne udtales den Grundsætning, at „det udi en vel indrettet Stat ikke lettelig bør formenes Nogen at ernære sig paa hvad lovlig Maade, han bedst véd og kan“. Kongen vil derfor éngang for alle have besluttet, at *intet nyt Laug efterdags maa indrettes,* ei heller nye Laugsartikler konfirmeres, medmindre de i et eller andet Tilfælde maatte være saaledes forfattede, at Enhver, der forlanger det, uden Bryderi eller Omkostning kan indtages imod at betale en Kjendelse af 4 til 6 Mark eller „lidt mere“. Hvis et eller andet Laug skulde finde sin Regning ved at *faa Lauget ophævet,* som Billedhuggerne for nogen Tid siden fik, kan det gjerne bevilges,

og det Samme bør iagttages ved de Laug, som paa en eller anden Maade forbryde deres Laugsartikler og Privilegier. Monopoler og *privilegia exclusiva* ville ikke mere blive udstedte, navnlig ikke *monopolia realia*, som ere knyttede til visse Bygninger eller Grunde; dog kunne nye Fabriker og Manufakturer faa Privilegier paa et vist Aaremaal. Formelle Mangler skulle ikke længere være til Hinder for at komme i Laug, og Fattigfolk maa arbeide i en hvilkensomhelst Profession med egne Hænder, ja med Drengs eller Haandlangers Assistance, naar de erklære, at de ikke vide anden Maade at ernære sig, og det ved nærmere Undersøgelse befindes, at „det omtrent forholder sig saaledes“. Omkostningerne ved at komme i Laug skulle nedsættes; enhver Mester skal mindst have én indfødt Dreng i Lære, og Magistraten skal kunne dispensere duelige Svende fra at forfærdige Mesterstykke. Men „skal et saadant endelig forfærdiges“, maa Svenden forfærdige det, som mageligst kan afsættes og kræver mindst Bekostning og Tid. Derhos skulle Haandværkssvende frit kunne indlade sig i Ægteskab, og hvis de af denne Grund afskediges af Mesteren, eller andre Svende nægte at arbeide med dem, vil Kongen bevilge dem at indtages i Lauget som Mestre, uanset Noget endnu maatte fattes i deres Svendeaar, eller noget andet Reqvisitum dertil maatte mangle dem. Endelig faar Magistraten Ordre til jævnligen at advare og tilholde vedkommende Laug selv at frembringe, forskaffe og forarbeide de Ting, som Indbyggerne ere komne i Vane med at forskrive fra fremmede Steder, skjøndt de lettelig her kunne haves ligesaa gode og for ligesaa godt Kjøb.

Det varede ikke længe, før Virkningerne af dette Reskript bleve kjendelige. Magistraten lod ufortøvet alle Haandværkslaugenes Oldermænd kalde for sig paa Raadstuen, og her drøftedes nu, hvorledes *Omkostningerne ved at komme i Laug* kunde modereres yderligere, thi de vare allerede blevne nedsatte i 1756, skjøndt ingenlunde tilstrækkeligt. En Skomagersvend maatte f. Ex. endnu betale 42 Rdlr. for at blive Mester, hvilket i hin Tid var en betydelig Sum. Den *nye Tabel*, som for de fleste Laugs Vedkommende nedsatte Omkostningerne til under Halvdelen af de tidligere, og for nogles til henved en Trediedel, blev approberet af Kongen den 27de August 1762. Heri bestemmes, hvad der skal betales i Leie af Værktøi og Værelser til Mesterstykkets Forfærdigelse, endvidere hvad der skal udredes til Laugskassen, Laugshuset, Oldermanden, Laugets Fattige, Politi-

betjentene (som havde Tilsyn med, at der ei trakteredes) til Stadsbygmesteren og Navigationsdirekteuren, og endelig til Ligklædet og Ligkassen. De to sidste Poster vare dog ikke tvungne, men betaltes kun af dem, der vilde bruge Ligklædet eller være Interessenter i Ligkassen. Tabellen opregner i alt 40 Haandværkslaug; det dyreste af disse at komme ind i var Blytækkernes, nemlig 32 Rdlr. (fordi mange af Laugsbrødrene kom til Skade ved det farlige Arbeide), dernæst Skomagernes og Blikkenslagernes henholdsvis 18 og 17 Rdlr. (fordi disse Laug vare i stor Gjæld). Seilmagerne maatte betale 15 Rdlr. og Bagerne 12, men ellers varierede Omkostningerne fra 5 til 10 Rdlr. Undersøger man de enkelte Poster, viser det sig, at den høieste Betaling for Leie af Værelser og Værktøi til Mesterstykkes Forfærdigelse gaves af Guldsmedene og Kobbersmedene med 2 Rdlr. om Ugen, Remmesnidere gave 4 Rdlr. i det Hele, ellers var den almindelige Betaling herfor 2 Rdlr., thi *Skuemestrene* fik nu ingen Sportler for deres Umage og Tilsyn ved Mesterstykkets Forfærdigelse. Til Laugskassen betaltes overalt 2 Rdlr. undtagen Blytækkerne, der maatte udrede 30 Rdlr. og Blikkenslagerne 12. Til de *elleve Laugshuse* (nemlig Bagernes, Dugmagernes, Feldberedernes, Glarmestrenes, Handskemagernes, Kandestøbernes, Skomagernes, Skræddernes, Smedenes, Snedkernes og Tømmermændenes) betaltes 1 a 2 Rdlr. Oldermanden, Laugets Fattige og Politibetjentene fik i Regelen 1 Rdlr.; Bidraget til Ligklædet var derimod 2 a 3 Rdlr. Af *Ligkasser* nævnes kun 4, nemlig Skomagernes (hvortil der skulde betales 10 Rdlr.), Skræddernes (1 Rdlr.) samt Smedenes og Snedkernes (hver 2 Rdlr.). Fire Laug nemlig Glarmestre, Murmestre, Snedkere og Tømmermestre maatte afgive hver 2 Rdlr. til Stadsbygmesteren, og endelig maatte et enkelt, nemlig Seilmagerne, betale Navigationsdirekteuren 10 Rdlr. For *Drenges og Svendes* Vedkommende blev det fastsat som „en general Regel og Efterlevelse for samtlige Laug“, at Indskrivningspengene for en Læredreng skulde være 4 Mark og for en Svend til Mesteraaret 1 Rdlr.; Overgangen fra Dreng til Svend var derimod gratis. Oldermandens Indtægt af Laugssamlinger bortfaldt, undtagen naar saadanne bleve begjærte af Mestre eller Svende „i Stridigheders og Uenigheds Tilfælde“, og de unge Mestres Salairer til Laugsskriver og Bud saavelsom Betalingen til Skomagernes Krofader afskaffedes. Til ikke ringe Lettelse for Svendene fik Magistraten derhos Tilladelse til at *dispensere dem fra Mesteraar*,

naar Omstændighederne talte derfor, ja afskaffe det helt, naar det maatte anses for overflødigt saasom hos Bogbindere, Blikkenslagere, Garvere, Skomagere og Skrædere.

Den kjøbenhavnske Haandværksstand stod i det Hele paa et temmelig lavt Trin. Stampe anbefaler netop en lettere Adgang til Laugene for at formere Konkurrencen og derved skaffe bedre Arbeide og billigere Priser, thi — siger han — „dette er udi Kjøbenhavn høist nødvendigt, hvor det, som kaldes main d'oeuvre, er i Forhold langt dyrere og derhos ofte slettere end i nogen anden anseelig Stad i hele Europa.“ Som Følge heraf blev en stor Mængde Haandværksarbeide indforskreven fra Udlandet, ogsaa engang imellem Haandværksfolk, af hvilke man haabede at drage Nytte, og som for at nedsætte sig her belønnedes med Frihed for Indkvartering og borgerlig Tynge i 20 Aar. Et alvorligt Forsøg paa at ophjælpe Standen blev gjort, da Magistraten samtidig med den ovenanførte Tabels Godkjendelse blev bemyndiget til at *anordne Svendeprøver ved Laugene*, hvilket hidtil kun havde været i Brug hos Malere og Bødkere, for at „Drengene enten ved Tegning eller Arbeide efter Professionens Beskaffenhed kunde vise, at de i deres Læreaar havde nogenlunde skikkelig lært Haandværket.“ Man mente hermed at hindre Læredrengenes Anvendelse til Husarbeide og Besørgelse af Byærinder, saameget mere som det blev bestemt, at ikke Drengene, men Mesteren skulde straffes, naar Svendestykket var kassabelt. Tilgangen af Drenge var dog ikke stor ved Laugene, skjøndt det i Modsætning til Laugsartiklernes Ordlyd ofte tillodes Mestrene at holde saamange, de havde behov; men Svendene modsatte sig deres Antagelse, Livet var surt for dem, og Udsigten til i en fjern Fremtid at blive Mester ikke engang tillokkende. Stampe, der ønskede Laugenes Uafhængighed af de tydske Svende, som kom hertil i Massevis for atter at udvandre, skriver i 1760: „Det gjør mig Ondt at erfare, at der f. Ex. i Tømmermandslauget er 450 Svende og kun 21 Drenge, i Murmesterlauget 394 Svende og kun 47 Drenge.“ De aarlige Tabeller vise for mange andre Laugs Vedkommende et lignende Forhold. Sagen var imidlertid, at Haandværksstandens Kaar fordetmeste vare ringe og Stillingen kun lidet anset, hvilket alene kan sluttes deraf, at Haandværkerne ikke engang kunde faa Sæde blandt de 32 Mænd, men udtrykkelig vare udelukkede. Først efter Aaret 1800 finder man Haandværkere i denne Forsamling.

Hvad der tilsigtedes ved Reskriptet af 10de April 1761 lægger sig tydeligt for Dagen i en Yttring af Kommercekollegiet to Aar senere. Kjøbenhavns eneste Linneddamaskvæver Zegelken var afgaaet ved Døden, og hans Enke havde ansøgt om at maatte fortsætte Driften, selv om hun giftede sig igjen. Tilladelsen blev given, thi Kollegiet fandt den stemmende med Billigheden, eftersom „det har behaget Hs. kgl. Majestæt en stor Mængde andre Professioner ligeledes med særdeles Bevillinger at fritage for de fleste Slags Laugsartikler, der i mange Punkter hidindtil haver tilstoppet for en stor Del Veien til Næring og Levebrød for Folk.“ Man synes med andre Ord at have havt isinde at undergrave Laugsvæsenet lidt efter lidt og efterhaanden nærme sig Næringsfrihed. Maalet blev dog ikke naaet, Laugenes Modstand var for seig og Laugsaanden for stærk til at kunne brydes ihast, og for enkelte Laugs Vedkommende havde Stampe selv indrømmet, at der Intet var at gjøre. Han udtaler sig saaledes overmaade skarpt mod Bryggerrettigheden og Bryggeromgangen, men tilføier, at den er bleven et nødvendigt Onde, som ikke uden allerstørste Vanskelighed og meget skadelige Følger kan ophæves. At der findes 100 Bryggergaarde i Kjøbenhavn, hvis Eiere have Eneret paa at brygge det Øl, der forbruges, og nyde Fordelen derved, lægger et trykkende og utilladeligt Baand paa Vindskibeligheden, men at hæve denne Ordning med et Pennestrøg vilde paa den anden Side være et endnu større Onde. Bryggergaardene ere nemlig stegne overordentligt i Pris ved det Privilegium der er knyttet til dem; en Gaard, som er 5—6000 Rdlr. værd, betales derfor med 13—14000 Rdlr., og en pludselig Forandring vilde medføre et Tab af 8—900,000 Rdlr., ødelægge 60 til 70 Familier og berøve de offentlige Kasser en Indtægt af 3—400,000 Rdlr.

Bryggerne vare de betydeligste Næringsdrivende i Byen og tillige ansete Folk; der var endog mange charakteriserede Personer imellem dem, kongelige Embedsmænd og Militaire, som enten havde tilkjøbt sig Gaardene, arvet dem eller faaet dem i Medgift. De dannede en formelig „Ring“, og Kommercekollegiet blev overvældet af Klager imod dem. I 1746 indgav saaledes Øltapperne 4 Memorialer, hvori de forlangte Bryggerligningen ophævet, fordi den efter Sigende ruinerede dem. Brændevinsbrænderne fremkom med samme Fordring og klagede over, at de maatte betale deres behøvende Gjær og „Paasæt“ dobbelt saa dyrt som før, og Haand-

værkslaugene ansøgte om Frihed til selv at brygge Øl til Husfornødenhed. Bryggernes Oldermand imødegik imidlertid disse Angreb; han fremhævede, at Gjærens Pris ikke afhang af Bryggerne, men af deres Svende og Knægte, som fik den istedetfor Løn, og paastod, at „Øltappernes Klager stammede fra nogle faa Folk, der vare slette Husholdere og kun søgte Ligningens Afskaffelse for at komme i den forrige Train med at kjøbe og ikke betale, ja at aftvinge Bryggerne Douceurs og andre Foræringer“, hvilket nu var forbudt. Kollegiet gav denne Opfattelse Medhold og afviste Klagen, navnlig fordi kun 6 af Byens 1000 Øltappere havde underskrevet den. Men Uvillien og Misfornøielsen kom atter og atter frem. I 1750 beskyldte to Bryggersvende Lauget for at sælge Øl underhaanden udenfor Laugshuset, hvilket stred mod Ligningsforordningen, men Sagen faldt hen af Mangel paa Bevis. Samme Skjæbne fik en Besværing over det tynde og daarlige Øl, undertegnet: „Samtlige Skibstømmermænd ved den faste Stok“, thi da Ingen havde underskrevet med Navn, fandtes Klagen „uden Realitet, ja som et fuldkomment Exempel paa gemene Folks slet grundede og utilforladelige Klager.“ Et nyt Stormløb, der blev iværksat i 1752 af Brændevinsbrænderne, Bagerne, Øltapperne og Spækhøkerne, bar endelig Frugt, dog vistnok navnlig fordi en Borger ved Navn Leegaard havde brugt det afgjørende Argument, at Bryggerligningen paaførte Kongen et stort og ubodeligt Tab i Konsumptionsintrader. En Kommission med Myndighed til at indstævne Denuncianter, Klagere, Bryggere og Bryggersvende blev nu nedsat, og tre Aar efter, den 13de Juni 1755, udkom den store Forordning om *Forandringer i Omgangsbrygningen og Ligningen.*

I al Korthed kan denne Forordning fremstilles som et Forsøg paa at holde Priserne nede baade paa Øl og Gjær og samtidig sikkre Øllets Godhed ved en udvidet og skjærpet Kontrol. Istedetfor den tidligere aarlige Taxt indførtes der nu en staaende baade for lette og dyre Aar; af hvert Bryg paa 14 Tdr. god Malt maatte der kun udbringes et vist ringere Kvantum Øl end tidligere, Humle og Malt skulde kontrolleres, om det var forsvarligt og tilstrækkeligt, Bryggersvendene, som nu ikke kunde antages uden at have aflagt Ed paa Raadstuen efter en bestemt Formular, havde den Pligt at være deres Husbonders Angivere, naar Alt ikke gik rigtigt til, Vragerne og Prøvekamret fik udvidet Myndighed o. s. v. Ingen af Lovens 23 Paragrapher fandt imidlertid Naade for Bryggernes Øine,

og den 4de August 1755 indgik de derfor med en Supplik til Kongen, hvori de angreb alle Bestemmelserne i nærgaaende Udtryk, navnlig den faste Taxt, ligesom de vare yderst misfornøiede over, at deres Avindsmænd, Brændevinsbrænderne og Øltapperne, skulde efterse Malten og Humlen, og over at de skulde have edsvorne Bryggersvende, der vilde være sande „Huskors“. Kommissionen blev dem imidlertid ikke Svar skyldig, og det nyttede heller ikke, at de den 14de Oktober indkom med et skriftligt „Allerunderdanigst Memorial, om at det er umuligt for en Brygger i Kbhvn. at have Livsophold, naar han ei kan udgjøre mere af ethvert Bryg Øl end 77 Rdlr.“ Ved udførlige Beregninger beviste de her klarligen, at hver Brygger i Kbhvn. vilde tabe 345 Rdlr. om Aaret ved Forordningen og ingen Indtægt have, men Kommissionen beviste ligesaa klart med Tal, at Bryggerlauget vilde staae sig udmærket ved en Indtægt af 77 Rdlr. af hvert Bryg. Enden blev, at et Missive til Magistraten af 21de Novbr. 1755 befalede, at det skulde blive ved Forordningen af 13de Juni, og at denne ufortøvet skulde iværksættes og efterleves. Dette skete ogsaa under stadige Konflikter og Vanskeligheder. Snart blev en Bryggerkarl dømt fra sin Tjeneste, fordi han havde taget for meget Gjær af et Bryg, eller havde udført Øl, før det var vraget, snart blev en Brygger mulkteret, der havde solgt beskadiget eller „nedsat“ Øl som godt. I 1761 blev det opdaget at Brygge Weyse i et helt Aar havde taget mere Øl af hvert Bryg, end Forordningen tillod, hvorfor han blev idømt den uhyre Bøde af 2874 Rdlr. 2 ℔ til lige Deling mellem Angiveren og Konventhuset. Han slap dog med at betale Konventhusets Andel. At man var gaaet Bryggerlauget lovlig nær ved den nye Ordning fremgaar iøvrigt deraf, at den „staaende Taxt baade for lette og dyre Aar“ allerede i 1757 blev forhøiet, og disse Forhøielser gjentog sig saagodtsom hvert Aar i hele Frederik den Femtes Regjeringstid, thi Priserne paa Byg steg; det var ofte vanskeligt at skaffe Brænde, saaledes at der maatte brygges med Stenkul, og Livet blev i det Hele dyrere. Medens hver Laugsbroder tidligere havde havt 42 Bryg om Aaret, sank disses Tal i 1765 ned til 32, „dels formedelst Garnisonens Ringhed nu for Tiden, dels formedelst Indvaanernes aftagende Omstændigheder og den megen Thedrikken, der er kommen i Brug.“ Lauget søgte at hjælpe paa denne Nedgang i Indtægt ved at kjøbe Bryggergaarde, nedlægge dem og saaledes formindske

Interessenternes Antal, men dette blev forbudt i Reskriptet af 10de April 1761, hvori det ogsaa bestemtes, at det bestaaende Antal *Fribryggere* skulde konserveres.

De Ølsorter, der især bryggedes, vare „4 Rigsdalers Øl", (som kostede 14—16 Mark Tønden) „Mellemøl" (8—9 Mark) og „Skillingsøl" (6 Mark). Prisen paa dette sidste blev af Hensyn til Fattigfolk ingensinde forhøiet. I 1757 fik Jakob Christensen Kautrup Tilladelse til at brygge *Momme* og *Bryhan*, de to gamle Ølsorter, som forlængst varė gaaede af Brug her i Landet. Kommercekollegiet oplyser, at den første „præpareres af ren Rug, lidet Hvede samt adskillige gode Urter og Humle, hvorhos den skal være sund, liflig, og af en angenem Smag", medens Bryhan er „en angenem Sommerdrik, der brygges af Hvede med andre Ingredientser tilsat". Bryggerlauget modsatte sig længe Kautrups Bevilling, og da han endelig havde faaet den, „chikanerede det ham paa alle optænkelige Maader ved at gjøre Inkvisitioner i hans Hus, under Paaskud af at han bryggede ordinært Øl tilligemed Momme." Tilsidst antog Striden saa store Dimensioner, at der blev nedsat en Kommission for at undersøge Sagen, og det viste sig, at Lauget ikke havde havt saa ganske Uret. Kautrup benyttede nemlig virkelig sin særlige Bevilling til at brygge Masser af ordinairt Øl udenfor sin Tur, og søgte paa denne Maade at unddrage sig Ligningen og Taxten; han blev derfor idømt en større Mulkt, og alle hans Kolleger fik nu ogsaa Tilladelse til at brygge de to Ølsorter efter Behag uden Afkortning i Ligningen. Vragerne skulde dog efterse og smage, at det var Momme og Bryhan og intet Andet; de skulde tydelig skjønne, at det differerede fra og var stærkere end det ordinaire 4 Rdlr. Øl, før det maatte udføres til Forhandling.

Imod *Slagterne og Bagerne* havde Stampe ligesaa vægtige Anker at fremføre som mod Bryggerne, ja han gik saa vidt, at han egentlig vilde have anset det for rigtigst helt at ophæve disse Laug som „ikke fortjente at skaanes". Slagterne holdt sig nemlig ikke deres Taxt efterrettelig, hvorved Livsfornødenhederne steg i Pris; Bagerne leverede dyrt og daarligt Brød og opfyldte ikke deres Forpligtelse til altid at have Forraad af Rug og Hvede for et Aar. Det blev derfor befalet, at Frislagternes Antal ikke længere skulde indskrænkes til 12 (smlgn. II. S. 495) saalidt som Bagergaardenes til 50, at Kjød- og Brødtaxterne i Fremtiden skulde fastsættes af

Magistraten efter Overlæg med de 32 Mænd (thi man gik ud fra, at disse sidste tog mere Hensyn til Menigmands Tarv), og endelig af Bagerne skulde straffes strængt, naar de solgte slet eller undervægtigt Brød. Magistraten skulde derhos tilholde Bagerlauget at have det omtalte Kornforraad for Fremtiden; dets Forkjøbsret til lollandsk Hvede, som det havde faaet i 1741, blev ophævet, og for at skabe en gavnlig Konkurrence blev det tilladt Folk udenfor Lauget, ikke blot som tidligere at handle med grovt Rugbrød, men selv at bage det, naar det kunde ske paa et bekvemt Sted og uden Fare. Disse priviligerede Rugbrødbagere, hvis Varer kaldtes „Hus-Bagerbrød“ misbrugte imidlertid deres Frihed saavel ved at kjøbe Brødet hos Bagerne som ved at udsælge det til langt høiere Priser, hvorfor det i 1763 blev befalet, at de ligesom Bagerne skulde rette sig efter Brødtaxten, og hvis de tre Gange forsaa sig herimod, have deres Bevilling forbrudt.

Blandt Haandværkerne vare *Guldsmedene* de mest ansete; deres Laug hørte til dem, som Stampe ansaa for mere nyttige end skadelige. Der var uden Tvivl habile Folk imellem dem, men kun faa velstaaende, thi den stigende Indførsel af forarbeidet Guld og Sølv skadede dem i Næringen, saaledes at deres Oldermand i 1748 endog bruger de overdrevne Ord: „Lauget bestaar nu af 54 Mestre (i 1766 af 73), og jeg kan med Sandhed sige, at de fleste af Mangel paa Arbeide neppe kan bringe de Udgifter tilveie, som udkræves til Livets nødtørftige Ophold, ja fast maa krepere i Elendighed.“ Dette udelukkede dog ikke, at Lauget, da det i 1756 søgte om Forbud paa fremmede Guld- og Sølvvarers Indførsel, lovede at indrette *en almindelig Udsælgningsboutik* i Staden med Varer til en Værdi af 12,000 Rdlr. Den 11te Juli 1757 udkom virkelig et saadant Forbud, hvorhos 8 Isenkræmmere og 1 Silkekræmmer, der havde Beholdninger af slige Varer, fik Ordre til at have udsolgt inden Nytaar 1759, men Boutiken kom dog ikke istand. Ikke bedre gik det Snedker *Ortmanns* projekterede *Meubelmagasin* og Snedkerfabrik, hvorom han flere Gange søgte, og hvori der skulde være Varer for 6,000 Rdlr. Han ønskede nemlig Forbud paa Indførsel af fremmed Snedkerarbeide og 10 Aars Toldfrihed paa alle Raamaterialier, men det blev afslaaet, fordi det kun vilde give Anledning til Besværinger og Klagemaal. En vigtig Forandring, som indførtes for enkelte Laugs Vedkommende, var, at de udlærte Svendes Forpligtelse til at reise udenlands paa Haand-

værket blev afskaffet. I 1756 klagede *Murmestrene og Stenhuggerne* nemlig over, at de saa at sige vare nødte til at jage alle unge Svende ud af Byen, saaledes at kun de gamle og gifte bleve tilbage, der dels vare uduelige, dels opsætsige, og Kongen resolverede derpaa, at det skulde være en frivillig Sag at reise, og at ingen Svend kunde forholdes at blive Mester, fordi han ikke havde tilbragt de stipulerede to Aar i Udlandet. De gamle *Kollisioner mellem Laugene* om deres Eneret til at forhandle og forarbeide dette eller hint, blev i 1761 afgjort ved en Resolution, hvori det hedder, at „naar samme Slags Vare eller Arbeide findes nævnt i flere Laugsartikler, ere begge Laug lige berettigede til at forhandle og forarbeide dem, uden at det yngre Laug kan udelukke det ældre eller omvendt.“ Herved opnaaede Urtekræmmerne den Fordel, at de kunde handle med Tran ligesaavel som Hørkræmmerne, skjøndt disse sidste i 1728 havde faaet Høiesteretsdom for, at det udelukkende tilkom dem, fordi deres Laugsartikler vare de yngste.

Foruden de 40 egentlige Haandværkslaug fandtes der 14 Nærings-, Handels- og Fabriklaug i Byen, altsaa ialt 54. Det største var, efter en Tabel af 1766, Skippernes, som talte 315 Interessenter, derefter fulgte Brændevinsbrænderne (314) Skræderne (276), Skomagerne (273), Snedkerne (124), Grov- og Kleinsmedene (112), Bryggerne (100) og Parykmagerne (73). Der var 48 Malere 41 Bødkere, 30 Bogbindere, 27 Possementmagere og 23 Handskemagere i Kbhvn. Samtlige Laug talte i 1766: 2,723 Mestre, 3,448 Svende og 2,221 Drenge, hvortil kom c. 3,000 Personer, der arbeidede hos Dugmagerne, Tøimagerne og Tobaksspinderne.

De frisindede Grundsætninger, som efter 1761 fulgtes i Laugsvæsenet, staa i mærkelig Modsætning til den Maade, paa hvilken *Manufakturer og Fabriker* søgtes fremmede, thi dette skete ved Befalinger og Trusler, Indførselsforbud og Privilegier, samt alle Slags andre Begunstigelser lige til direkte og rigelige Pengeunderstøttelser. Paa dette Omraade fulgtes den samme Fremgangsmaade som i Christian den Sjettes Tid, og mangen Gang saa det ud, som om Regjeringen ved paa den ene Side at lette Adgangen til Laugene, paa den anden at gjøre store Indskrænkninger i Næringsvæsenet til Gunst for Fabrikerne tog med den ene Haand, hvad den havde givet med den anden. Den Iver og Kraft, og man kan tilføie:

Hensynsløshed, hvormed man søgte at stampe en stor Industri op af Jorden, afgiver et høist mærkeligt Skuespil. Den ledende Aand i denne Bevægelse var Oversekretairen i det tydske Kancelli, Geheimeraad Johan Sigismund *Schulin*, en indvandret tydsk Præstesøn, som blev dansk Lehnsgreve kort før sin Død i 1750. Andetsteds blomstrede Fabrikerne og fremkaldte Rigdom og Liv; der var ingen Grund til, at Danmark skulde staa tilbage, og man fortsatte derfor trøstigt paa den tidligere Bane (smlgn. II. 728) og satte Alt ind paa at gjennemføre den uheldige økonomiske Politik. Den Modstand, Regjeringen mødte hos Befolkningen, var imidlertid seig, og trods alle Formaninger, Straffe og Opfordringer til Patriotisme (endog fra Prædikestolene) var man uvillig til at kjøbe de indenlandske Varer. De vare nemlig baade dyrere og daarligere end de fremmede. Saa stor var Ringeagten og Mistilliden til indenlandske Varer endnu i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede, at en Forfatter skriver, at Lollikerne (han boede nemlig paa Lolland), hvis de havde kunnet tage deres Hoved af og sende det med en Skipper til Lybæk for at faa det barberet, med Glæde havde gjort det.

Christian den Sjettes skarpe Forholdsregler for at fremme Afsætningen fra det *almindelige Magasin* havde ikke frugtet (II, 727); Frederik den Femte forsøgte derfor først, hvad der kunde udrettes med Mildhed. Medens Faderen havde befalet, at Kræmmerne skulde betale 12 p. Ct. aarlig af deres Gjæld til Magasinet, naar den ikke blev afgjort i rette Tid (dog med den hemmelige Tilføielse at „Befalingen just ikke skulde overholdes strikte"), eftergav Sønnen delvist de 12 Procent og lovede i Fremtiden 18 Maaneders Kredit i Magasinet mod de sædvanlige 4 Procent, men derefter skulde der uvægerlig udredes 12 Procent Rente. Man troede, at Frygten for den høie Rente vilde tvinge Kræmmerne til større Akkuratesse, men tog Feil heri; thi i 1749 var Gjælden voxet med 20,000 Rdlr., saaledes at Magasinet havde over 64,000 Rdlr. tilgode. Da Direkteurerne imidlertid nærede Betænkeligheder ved „at fortfare mod Kræmmerne med Rigeur, ikke blot for disses, men for Magasinets egen Skyld", bleve de 12 p. Ct. helt eftergivne, hvilket „formentlig vilde encouragere Kræmmerne og indgyde dem Nidkjærhed til at betale". Det lykkedes virkelig ogsaa efterhaanden at faa Pengene ind, skjøndt kun med stor Vanskelighed og under stadige Trusler om Retsforfølgelse; i 1751 var det meste betalt, og Direkteurerne

for Magasinet erklære da i en Forestilling, at „de nu ikke længere ere forlegne for Penge". I 1768 var Magasinets Tilgodehavende hos Kræmmerne dog igjen voxet saa betydeligt, at det ikke mere kunde indlade sig paa at staa i Forskud til Fabrikanterne i det tidligere Omfang, og i 1771 blev den hele Diskonteringsmaade afskaffet.

Vigtigere end Pengespørgsmaalet var det imidlertid at *skaffe Afsætning* paa de indenlandske Fabrikata. Man forsøgte snart Overtalelser, snart Trusler; i et Reskript tales smukt om, at Folk „bør tilkjendegive deres patriotiske Villie og Intention til Opkomst for de indrettede Fabriker", i et andet faa samtlige Handlende i Provindserne Befaling til ufortøvet at tilkjøbe sig saa mange indenlandske Varer, som enhver efter sin Handels Beskaffenhed kan sælge, „saafremt de ikke ville lide, at Kongen paa ethvert Sted beskikker visse Personer, som allene skulle have Frihed til at falholde og sælge slige Vare". Man viste stor Opfindsomhed; saaledes blev der i 1749 indrettet et Lotteri for Varer fra Viborg Tugthus, men Altsammen frugtede det ikke; Ingen vilde kjøbe, og der blev kun afsat faa Lodder. „Det nyttede vel i Førstningen — skriver Kommercekollegiet — men efter faa Aars Forløb var det moxen lige galt." Endelig tabte Regjeringen Taalmodigheden; den vilde, som den selv siger, ikke længere tillade „saadan utilladelig Omgang", og udstedte derfor i Februar 1753 „en meget alvorlig Forordning, hvori ikke blot alle tidligere Anordninger bleve optagne, men endog yderlig skjærpede og extenderede."

Loven var saa stræng, at den næsten med Nødvendighed maatte forblive uden Virkning. Ingen maatte nu indføre fremmede Silke-, Ulden- og Bomuldsvarer i Danmark, ei heller andre til Smykke, Klæder og deres Prydelse henhørende Sager, ja end ikke tilforhandle sig saadanne, naar det blot kunde formodes, at de vare komne udenlands fra. Dog undtoges, hvad der kom med det asiatiske Kompagnies Skibe fra China eller Ostindien. Alle de Ting, som de var aldeles forbudt at bære saasom ægte og uægte Stene samt al i Klæder indvirket eller derpaa hæftet Guld eller Sølv skulde strax aflægges. Alt fremmed Klæde, Silke o. d. skulde udføres af Landet de ringere Ulden-, Bomulds- og Halvsilke Varer skulde være udsolgt inden et Aar eller udføres. Hvo, der overtraadte Forordningen skulde have Varerne forbrudt og idømmes svære Bøder; var det en Rangsperson, skulde han desuden „eftertrykkeligen finde Kongens

Mishag og Unaade.“ Andre kongelige Betjente skulde strax afskediges fra deres Embeder, medens den Handlende, der forsaa sig, første Gang skulde lukke sin Krambod i 6 Maaneder, og hans Navn opslaas paa Hjørnet af den Gade, hvori han boede, som „kongelige Mandaters Overtræder og Contrabandier.“ Anden Gang skulde han miste al Frihed til at handle og derhos erklæres udygtig til noget Æres Embede, Betjening eller Charakter i Fremtiden. Skræderne og alle Haandværksmestre skulde straffes paa lignende Maade; Skippere, Styrmænd, Baadsfolk, Soldater, Arbeidskarle, Tjenestetyende og andre deslige, som indsmuglede fremmede Varer, skulde efter Forseelsens Omstændigheder undgjælde med Fæstningsarbeide eller anden vilkaarlig Straf paa Kroppen, og Hælere og Hjælpere skulde anses med lige Straf som Forbryderne selv. Endelig skulde alle Forskrivninger, Kontrakter, Gjældsbreve eller Fordringer, som kunde reise sig af de nu forbudne Varer, være aldeles ugyldige og kraftesløse.

Reskripter og Befalinger fulgte nu Slag i Slag baade til Magistraten i Kjøbenhavn og til Stiftamtmænd og Amtmænd; overalt skulde Myndighederne foreholde de Handlende, hvor uagtsomme og strafværdige de havde været, men tillige love dem Kongens Velbehag, ifald de herefter vilde vise Flid og Nidkjærhed for de indenlandske Fabrikers Opkomst. *Skræderne* maatte nu ikke længere sy Klæder, uden at Tøiet, der leveredes dem, var forsynet med Attest fra en indenlandsk Fabrikant, og to Gange om Ugen skulde Politimesteren lade inkvirere paa alle Skrædérværksteder i Byen, om noget fremmed forbudent Tøi var under Arbeide. Ogsaa med ***Marskandiserne,*** som havde for Skik at lade Kontrabandevarer forarbeide i stor Maalestok af Fuskere, blev der holdt et vaagent Øie, og da der stadig kom udenlandske Silke- og Uldenvarer frem paa Auktioner, blev en Kræmmer, Nikolai Ketels, ansat til at møde ved disse og konfiskere de forbudne Stoffer. Det gik saa vidt, at Folk neppe turde vise sip paa Gaderne i Klædesfrakker; de vare ikke engang sikkre i deres Huse, thi Husundersøgelser, Beslaglæggelser og Angiverier bleve almindelige. I Decbr. 1755 mødte en Pige, Edel Cathrine Hagen, paa Politikamret som Vidne i en Sag og havde pyntet sig med et Par Ørenringe af Krystal. Hun blev ufortøvet sat under Anholdelse og idømt 50 Rdlr. Mulkt, men slap dog med 5 Rdlr., da hun undskyldte sig med Uvidenhed. Naturligvis vrimler det med Exempler af lignende Art; kun vare de Færreste saa naive, at de gik lige i

Løvens Gab. Saa langt fra at fremme Afsætningen af danske Fabrikata, bevirkede Regjeringens Optræden imidlertid kun, at den blev formindsket; i 1756 skriver Kommercekollegiet endog, at Debiten paa indenlandske Silke- og Uldenvarer *saagodtsom er ophørt*, og i 1758, da nye skarpe Forholdsregler toges, havde Kongen „med særdeles Mishag erfaret, hvor lidet Undersaatterne finde sig villige i at efterleve og fuldbyrde hans kongelige Omhu og Øiemærke.“ Magistraten i Kjøbenhavn skulde nu sørge for, at Ingen nedsatte sig som Silke- og Uldenkræmmer eller fik Borgerskab derpaa, før han havde kjøbt et vist Kvantum Varer i Magasinet for kontant Betaling og desuden havde forpligtet sig til at kjøbe noget Anseeligt hvert Aar, og Fabrikanterne fik Lov at sælge baade *en gros* og *en detail*. Dette frugtede dog ikke synderligt, thi skjøndt der for Hovedstadens Vedkommende, hvor Opsynet og Kontrollen var lettere, synes at være indtraadt nogen Forandring til det Bedre i Frederik den Femtes sidste Regjeringsaar, var Forholdet lige galt i Provindserne saavelsom i Norge. Omløbere og Bissekræmmere førte kostbare brocherede Silketøier, Triumphant, *Gros de Tour*, Tafter o. d. ind i Landet i store Partier, og det nyttede ikke, at enhver Bissekræmmer, der blev paagreben, blev sat til Fæstningsarbeide i et halvt Aar. I September 1764 skriver Kommercekollegiet: „Da *Landet næsten er opfyldt med Kontrabandiers* og deslige ildesindede Personer, som formedelst Egennytte og en ringe Fordel hindre de allerbedste Indretninger i at naa den forønskede Fuldkommenhed, var det Møien værd at forsøge, om der ikke kunde udfindes en Maade til at føre disse til Gemytte, hvor betydelig deres Bræk og Forseelse er til Hinder imod det almindelige Bedste og deres Medborgeres Velfærd, uden just at Tvang af Love og Frygt for Straffen skulde bringe dem til Omvendelse og at aflade saadant Onde. I hvilken Henseende der herom med det danske Kancelli kunde korresponderes.“ Kollegiet havde med andre Ord faaet Øinene op for, at der Intet udrettedes ved skrappe Midler og vidste ikke, hvad det skulde gjøre mod Snighandelen. Striden var staaende under hele Frederik den Femtes Regjering, thi endnu i Dcbr. 1765, tre Uger før Kongens Død, blev det befalet, at Kjøbmændene i Kjøbstæderne skulde kjøbe et vist Kvantum Varer af Magasinet, som Magistraten havde at fastsætte efter hvers Næring og Vilkaar.

Under disse Omstændigheder er det let forstaaeligt, at Fabrikvirksomheden havde meget at kjæmpe imod, men Hovedindvendingen var dog, at den var fremelsket ved Kunst og ikke kunde optage Konkurrencen med Udlandet hverken med Hensyn til Priser eller Godhed, og derfor heller Intet kunde afsætte til fremmede Steder. Pontoppidan skriver i sin „Oekonomiske Balance“, at han „ikke har meget Haab om, at vi ville komme til at fabrikere for Andre, thi det er ikke let at se, hvilken Nation der skulde nu begynde at kjøbe af os mere end tilforn.“ Naturligvis udførtes der danske Manufakturvarer til Kolonierne, og man har ogsaa Exempler paa, at der afsendtes Smaapartier Klæde og Bomuldsvarer til Ostindien, China og Spanien og det kan tilføies: Hatte og Kniplinger til Rusland, men det havde overordentlig Lidt at betyde, skjøndt Udførselstolden for alle i Indlandet fabrikerede Varer ufortøvet blev ophævet. Regjeringen var imidlertid stolt af den forholdsvis store Fabrikdrift, der havde samlet sig i Hovedstaden, og offrede uophørligt store Pengesummer paa den i Haab om, at Erfaring og Øvelse snart vilde stille den danske Industri paa lige Fod med Udlandets. For Haandværksstandens Oplysning blev der derimod intet Alvorligt gjort, thi den juridiske Professor *Martin Hübners* Forsøg i 1765 paa at stifte et Slags Industriforening efter engelsk Mønster, blev til Intet, da Kongen døde, og en Privatmands, Nordmanden *Ulrik Greens* „physiske Discourser“ eller Foredrag for Haandværkere varede kun i halvandet Aar. De bleve holdte i Kjøbmand Petersens Gaard i Vimmelskaftet (det nuværende Petersenske Jomfrukloster) og vandt stor Tilslutning, men ophørte, da Regjeringen afslog at understøtte ham.

Foruden de tidligere (II, S. 728 o. f.) omtalte Fabrikanlæg oprettedes en stor Mængde nye, navnlig *Klædemanufakturer,* men de færreste af dem betalte sig. *Børne- og Guldhusets* Fabrik kunde, som Pontoppidan med Rette fremhæver, uden Vanskelighed holdes oppe, fordi den havde Leverancen til Armeens Mundering og desuden billig Arbeidskraft; vanskeligere var Forholdet ved de private Anlæg, saameget mere som de hyppigt led under Mangel paa Spindere, og det kun i overordentlige Tilfælde tillodes dem at indføre Garn fra Udlandet, de indenlandske Spinderier til Fornærmelse. *Kræmmerlaugets Uldenfabrik* var saaledes i 1751 ved at gaa istaa af denne Grund. *Essingtons* Fabrik holdt sig kun ved jevnlige Forskud,

Gaver, Laan og Eftergivelse af Gjæld til Kommercefonden, og *Pierre Gandils* maatte efter Stifterens Død standse i 1756, skjøndt den i otte Aar havde havt Leverancen af Klæde til de kongelige Livreer. *Elias Courtonnes* Klædefabrik, som fra 1747 til 1756 blev dreven for Generalmagasinets Regning med stort Tab, blev i det sidstnævnte Aar solgt til Anlæggerens Svigersøn *Frederik Hoffmann*, som blev tagen stærkt under Armene af Regjeringen. Han havde en stor Forretning og leverede fortræffelige Varer, to gode Grunde til at holde ham oven Vande; endogsaa udenfor sin Fabrik beskjæftigede han et stort Antal Fattige, thi han eiede et Farveri og en Stampemølle og underholdt to Spinderier, et i Kbhvn. og et i Fredericia. I 1764 erklærede han sig dog ude af Stand til at blive ved, thi Guldhuset, der nu ogsaa fabrikerede fint Klæde, havde ødelagt ham. Han tilbød derfor Kongen Fabriken, men i Stedet kom man ham til Hjælp baade med Pengelaan og ved at eftergive ham en Gjæld af over 34000 Rdlr. til Magasinet og Banken. I Christian den Syvendes Tid var det dog atter galt fat; i 1774 blev hans Fabrik derfor flyttet til Jonstrup og to Aar efter indrettet til et kongeligt Uldmanufaktur. Kommerceraad *Daemens* Klædefabrik, som i 1740 blev flyttet til Kbhvn. fra Altona, var kun af kort Varighed; derimod kom *Dannebergs* Klædefabrik paa Frederiksberg efter forskjellige Omskiftelser i nogenlunde god Gang, navnlig da Lotteriinspekteur *J. Collin* havde overtaget den i 1761. De store Forhaabninger, der knyttedes til et af Franskmanden *Frontin* i 1757 anlagt fint Klædemanufaktur udenfor Østerport, bleve derimod sørgeligt skuffede. Han var bleven indkaldt for at gaa Klædefabrikanterne til Haande med sine Kundskaber, men da han besluttede selv at anlægge en Fabrik, fandt han redebon Understøttelse. Den kongelige Partikulairkasse forstrakte ham med 20,000 Rdlr., hvoraf de 8000 vare en Gave; Kongen skaffede ham Gaard og Hus, hans Varer maatte være fritagne for „Halling“; det blev ham tilladt at bruge sit eget Varemærke, en Blyplombe med Omskriften: *Manufacture Royale de Frontin,* hans Raamaterialier og Redskaber maatte indføres toldfrit, og endelig bleve hans 16 franske Arbeidere fritagne for at være i Vant- eller Dugmagerlauget. Efter at have drevet Fabriken i 6 Aar forlod Frontin imidlertid Landet, og Generalmagasinet, der havde store Summer tilgode hos ham, maatte fortsætte Driften. Det søgte en Tidlang at faa den Bortreiste tilbage, men han afslog det rentud,

og i 1766 nedlagdes derfor Værket. Der fandtes adskillige andre Smaafabrikanter i Kjøbenhavn, saaledes *Ludvig Wittrog, Scheidtmann, Krüger, Rasmus Andersen, August Rost, Johan Meyner, G. Weber, C. Geldner, A. Buchwaldt, J. G. Rabe, C. Frentzel, Liebe, Green* o. fl., men Alle maatte de kjæmpe haardt for at bestaa, og paa en enkelt Undtagelse nær gik deres Fabriker efter kortere eller længere Tid i Stykker, naturligvis ikke uden Tab for Statskassen. Det Princip, Kommercekollegiet fulgte, udtaler det selv i Sætningen: „Jo flere Fabriker desbedre“, men det var ikke fordelagtigt for Finantserne. *Ludvig Wittrog*, som baade havde en Ulden- og en Lærredsfabrik, sad en Tidlang i en god Forretning, navnlig da Kræmmerlaugets Eneret paa en Lærredsfabrik (smlgn. II, 483) udløb i 1747 uden at blive fornyet, fordi „Lauget i samfulde 20 Aar ikke havde efterkommet sin Pligt at forfærdige tynde Lærreder“, men lidt efter lidt gik det tilbage for ham; han mistede Leverancen til det islandske Kompagni, hans Ansøgninger om Husleiehjælp, Kautioner, Pengelaan, Diskonto i Banken m. m. bleve hyppigere og hyppigere, og i 1756 maatte han gjøre Opbud. Det følgende Aar ansøgte han om at blive Handelsbetjent paa de for kongelig Regning til Constantinopel afsendte Skibe.

For *Silkefabrikernes* Vedkommende stod det ikke bedre til. Rouvières Fabrik var standset, og Brødrene *Maillots* var i saa stor Gjæld til den kongelige Kasse, at denne i 1746 maatte overtage Værket. Det blev nu i nogle Aar drevet for kongelig Regning med Maillot som Bestyrer, indtil det i 1753 overdroges til et Aktieselskab. Fabriken udvidedes da betydeligt og fik 100 Væve; der opførtes en Gaard til den i Norgesgade ved Siden af det Bernstorfske Palais, og i Begyndelsen tegnede Alt fortræffeligt. Afsætningen var god, men allerede i 1769 var den gaaet saa stærkt tilbage, at der maatte gribes til overordentlige Forholdsregler. I Frederik den Femtes Tid var der iøvrigt 8 Silkefabriker i Kbhvn. med over 200 Stole og henved halvsyvende Hundrede Arbeidere, nemlig foruden den nævnte: *Aschoffs, Jonas Jensens,* Brødrene *Collsmanns, H. Meschs, Poliards, Heidemanns* samt *Øhlers og Døhlers,* hvilke saagodtsom alle førte en hensygnende Tilværelse. Pontoppidan skriver i 1759, at han ikke nærer synderligt Haab til Silkefabrikationen her i Landet og tilføier: „Overalt behøve vi ikke saa stor Mængde af Silkefabriker, siden det asiatiske Kompagni aarlig hjemhenter en god Del Vare, hvis

Styrke og Anseelse er vel noget mindre, men Prisen derfor ogsaa noget lettere."

Handelen paa Ostindien og den hermed i Forbindelse staaende Indførsel af hvide og raa Kattuner fremkaldte Anlæget af *Kattuntrykkerier*, hvoraf det ældste, der havde Eneret for Kjøbenhavn og Sjællands Stift, oprettedes i 1715. Dette var imidlertid ophørt, og Justitsraad Borgmester *Holmsteds* af 1725 i Eiendommen Rosendal paa Østerbro var derfor nu det eneste Kattuntrykkeri i Landet. I 1754 afkjøbte Kongen ham Eneretten for 12000 Rdlr., bekjendtgjorde, at der kunde gives nye Privilegier, og udstedte Indførselforbud i Kattuntrykkeriernes Interesse. Tilladelsen blev ogsaa benyttet af Flere, saaledes af *Lukas Jenner,* der anlagde et Trykkeri paa 8de Blegdam, og af *Reinhard Iselin* og *Peter Tutein,* som i Fællesskab indrettede et lignende Værk ved Stranden i Nærheden af Bellevue. I 1763 kjøbte de imidlertid det Holmstedske Trykkeri, udvidede det betydeligt, og hele den omfattende Virksomhed blev nu flyttet til Østerbro. Holmsted, som var en ivrig Ven af Industrien og Fabrikvæsenet og støttede det paa alle Omraader, beholdt dog sin tidligere omtalte *Linnedfabrik* paa Christianshavn, der beskjæftigede 300 Arbeidere saavelsom sit Spinderi og sit Blegeri paa 10de Blegdam. Et Silke-, Fløil- og Klædetrykkeri, som i 1742 var blevet anlagt af Høiesteretsadvokat *Gothard Fursman* blev i 1753 kjøbt af *Peter Feilberg,* „en velhavende Mand og en god og kyndig Farver", der ligesom den forrige Privilegiehaver fik 30 Aars Tilladelse til i alle Slags Kouleurer at maatte trykke Fløiler, Plydser, Silketøier, Klæder, Uldenstoffer, Kipper, Kattuner og Lærreder, og selv forfærdige Berlinerblaat og Florentiner Lak i sin Fabrik. Dog maatte han under sit Privilegiums Fortabelse kun trykke indenlandske eller med ostindiske Skibe hjemførte Varer. Samme Privilegium tilstodes iøvrigt Fursmans forrige Mester, *Christen Tøgstrup.* En *Damaskfabrik* var allerede i Christian den Sjettes Tid bleven anlagt af en Væver *Knoll*, som havde faaet overladt nogle Bygninger, der laa i en Indskjæring under Volden ved Langebro ligeoverfor den kgl. Materialgaard og Blaataarn. Frederik den Femte havde givet ham Leverancen til Hoffet, fordi han, som han selv siger i en Ansøgning, „ellers ikke kunde bestaa", men da han maatte dele den med andre Damaskvævere, sad han kun daarlig i det. I 1749 fik han af Hofbygmester Eigtved Befaling til at rømme sin Bolig, fordi den skulde indrettes til en Porcellains-

fabrik; paa hans Klager og Forestillinger eftergav Kongen ham hans Gjæld paa ca. 3000 Rdlr., men han fik ikke Tilladelse til at blive, hvor han var. Det ses dog, at han endnu i 1750 indforskrev Svende fra Tydskland. Sandsynligvis maa han dog snart være standset, thi i Tredserne hedder det udtrykkelig, at *Zegelckens* Damaskvæveri er det eneste i Byen. Af andre Textilfabriker kan nævnes en *Olmerdugsfabrik*, som i 1756 anlagdes af Markus Moses og Salomon Wulf fra Hamborg, Magnus Rubens *Haardugs og Vatfabrik,* og *Jakob Christian Schmidts Kønrøgs, Tapetseri* og *Voxdugsfabrik* paa Christianshavn, som paa mange Maader blev støttet, ikke mindst ved en Toldforhøielse paa alle udenlandske Voxduger. Den var en Fortsættelse af Ekvipagemester Svend Svendsens Fabrik, som var bleven anlagt i 1727, men i 1750 blev solgt til den nævnte Klædekræmmer J. C. Schmidt, og her forfærdigedes foruden Kønrøg alt Slags „Kammerbehængsel og malede Tapeter med bibelske Historier, Blomsterværk og andre Zirater, alt efter Væggenes Størrelse af Dybde og Brede". Skjøndt Schmidt var en driftig Mand, der endog optraadte i Literaturen som Udgiver af en Samling Reisebeskrivelser, kunde han ikke bjerge sig; rigtignok havde han i 1751 udestaaende Fordringer til et Beløb af 11000 Rdlr., men tillige en Gjæld af over 16000 Rdlr. til det almindelige Magasin, og dette gjorde derfor Indførsel i hans Bo og beslaglagde hans Varebeholdning. Kongen, der aabenbart nærede Interesse for hans „artige Tapetserifabrik", hjalp ham imidlertid ud over Vanskelighederne, og da han i 1763 havde betalt 10,000 Rdlr. af Gjælden, blev Resten ham eftergiven. Af *Seildugsfabriker* fandtes kun én i Staden, nemlig Plumps paa Vodrofgaard, som i 1747 blev solgt til et Interessentskab, thi en *hollandsk Seildugsfabrik*, hvorpaa Elisabeth, afdøde Salomon Josephs Enke og Levin Abraham, begge af den jødiske Nation, fik Bevilling i 1764, kom neppe istand. *Baandfabrikerne* blomstrede i Frederik den Femtes Tid. Der var idetmindste 6 af dem i Byen, af hvilke nogle tillige vare Strømpefabriker, og alle synes de at have siddet i temmelig god Drift. De betydeligste Baandfabrikanter vare *Serin, Wasserfall* og *Pullich*; den sidste blev tilligemed *Ischulds* i 1759 indkaldt fra Schweiz og fik et rentefrit Laan paa 12000 Rdlr. til Etablering. Ogsaa af *Strømpefabriker* var der flere, saaledes *Engelbrecht & Søns*, *Wessely og Warburgs* grundlagt i 1752, *Rosenhahns, Hofmanns* og *Jakob Godskes.* Den sidste vævede især Silke-

strømper og blev stærkt understøttet. Det hedder udtrykkelig, at han begyndte med Ingenting, men fik sin Fabrik i god Gang og Drift ved Kongens Hjælp, hvilket han vel havde fortjent, da hans Varer vare fortrinlige og de mest søgte i Byen. I 1763, da han søgte om et Forskud til at væve engelsk flosset Gods og et Slags Strømpetøi af Uld og Silke, anbefalede Kommercekollegiet ham saa varmt, at han istedetfor Forskud fik en Gave paa 800 Rdlr., „da Stræbsomhed og Flid bør have Opmuntring". At der fandtes *Farverier* er en Selvfølge; mange Textilfabriker havde saadanne til eget Brug. I 1750 nævnes en Linnedfarver *Bautler,* som nogle Aar efter flyttede til Næstved, samt Silkefarverne *Jacinto Merzarri,* der fik 200 Rdlr. om Aaret af Kommercefondet, og *J. Smidt,* der indrettede en Kalandermølle til Appretur og fik en Kalander, der havde kostet 1500 Rdlr., forærende af Regjeringen. Den 21de Novbr. 1761 bevilgedes der alle Farverier toldfri Indførsel af deres Farvevarer, dog at de, for at hindre Misbrug, hver Gang skulde søge derom.

Regjeringens Bestræbelser for at fremme Fabrikvæsenet havde allerede i Christian den Femtes Tid givet sig Udtryk i den i flere Laugsartikler optagne Bestemmelse, at Interessenterne skulde gjøre deres yderste Flid for den indenlandske Industris Opkomst og Befordring. Silke-, Ulden- og Klædekræmmerlauget havde som alt anført to Fabriker nemlig en Lærreds- og Kattunfabrik samt en Uldenfabrik (Rask-, Chalon- og Flonelfabrik, smlgn. II, 483) og mange af de ovenfor nævnte Fabrikanter vare desuden Kræmmere. Af denne Grund fandt Stampe Intet at klage over dem, og Reskriptet af 10de April 1761 udsiger derfor, „at det med Kræmmerne kan forblive *in statu quo.*" *Urte- og Isenkræmmerne* fik derimod Andet at vide; det var dem, som i deres Bønskrift af 22de Aug. 1758 havde gjort urimelige Fordringer (smlgn. foran S. 52), og Stampe rettede nu det ubehagelige Spørgsmaal til dem, om de selv havde overholdt deres Laugsartikler, siden de vare saa ivrige til at beraabe sig paa dem. „Jeg ønskede at vide — skriver han — hvormange af de Slags Varer, Urtekræmmerne handle med, frembringes, fabrikeres og forarbeides her i Landet, og hvad Lauget dertil har bidraget? Jeg ønskede at vide, hvor de Poler- og Slibemøller ere, som Isenkræmmerne have ladet indrette?" Disse to Spørgsmaal gjentoges i Reskriptet med den Tilføielse, at ifald det maatte befindes, at Urte- og Isenkræmmerne derudi hidindtil havde været efterladne, skulde

Magistraten tilholde dem for Eftertiden bedre at efterkomme denne Post, saafremt de ikke vilde have deres Laugsartikler og Privilegier forbrudte.

Allerede før dette Reskript blev offentliggjort, havde Urtekræmmerne imidlertid anet Uraad, og nogle af dem havde derfor skyndt sig med at erhverve et Privilegium paa et *Sukkerraffinaderi* i Store Kongensgade, som Aaret iforveien var blevet tilstaaet Taxator Severin Lemming. Oldermanden Niels Titken kunde derfor i sin „underdanigste og aller ydmygste Erklæring“ henvise hertil, men man følte, at det var nødvendigt at gjøre Mere, og Kjøbenhavn fik derved flere Fabriker. Den 8de Marts 1762 tillodes det Urtekræmmerne at anlægge èn *Tobakspibefabrik* og den 31te Mai s. A. fik Isenkræmmerne Bevilling til at indrette en *Kartefabrik* med Toldfrihed for alle Raamaterialier. De havde nemlig ikke Lyst til at indlade sig paa de Poler- og Slibemøller, som vare paabudte i deres Laugsartikler, men senere, nemlig i 1767, maatte de dog bide i det sure Æble og kjøbe Raavad Fabrik i Dyrehaven.

Der existerede iforveien en *Kridtpibefabrik* i Kbhvn., anlagt i 1747 af Englænderen Salomon Burton, men efter mange Skjæbnens Omskiftelser og efter at have været i Hænderne paa forskjellige bekjendte Mænd som Rebslager Peter Appleby, Lotteriinspekteur Jonas Collin og senest Lotterikollekteur Severin Ferslew, maatte den standse i 1764. Fabriken havde opnaaet Indførselsforbud; den havde havt Ret til at udsælge *en detail*, men havde alligevel aldrig kunnet betale sig, ikke mindst fordi den laa i evig Strid med Urtekræmmerne. Disses egen Fabrik blev dog heller ikke lukrativ, og navnlig forøgedes Tabet, da Indførsels*forbudet* paa fremmede Kridtpiber i 1768 blev forandret til en Indførsels*told* af 24 Procent, og hollandske Tobakspiber som Følge heraf strømmede ind paa det danske Marked. Lauget maatte i mange Aar kjæmpe med denne Fabrikvirksomhed og havde mange Sorger af den, indtil det endelig i 1775 blev den kvit. Ogsaa *Bryggerlauget* i Kbhvn. drev en Tidlang industriel Virksomhed, da det i Mai 1761 fik Tilladelse til at *bryde Stenkul paa Bornholm.* Dette var dog ingen Tvang for Bryggerne, men skyldtes kun den Omstændighed, at der i nogle Aar havde hersket stor Brændemangel i Hovedstaden, hvorfor mange af Laugets Medlemmer havde indrettet deres Værker, saaledes at der kunde brygges ved

Stenkul. Brydningen dreves fra 1762 til 1765 for Laugets Regning af tydske Bjergmænd, men med Tab.

Hvad der end kan indvendes mod de fleste af disse Forsøg, var det under alle Omstændigheder et Tegn paa Liv og Virkelyst hos Indbyggerne, at aldrig saasnart blev en Industrigren given fri og derved let tilgjængelig, før en Overflod af Ansøgere kastede sig over den. Den Kjendsgjerning, at de Industridrivende toges saa stærkt under Armene af Regjeringen, har dog utvivlsomt ogsaa Del heri. Aldrig viste denne Iver sig større end i 1754 og paafølgende Aar, da Handelen paa de vestindiske Øer var given fri, og det vestindisk-guineiske Sukkerraffinaderies „Præference og exclusive Privilegier til det almindelige Bedste bleve indtrukne". Der indkom strax i de første Aar en stor Mængde Ansøgninger om *Sukkerraffinaderiers Oprettelse,* omtrent 18, hvilke alle bleve bevilgede, men ikke alle realiserede. Da Forretningen betalte sig, kom der imidlertid flere til, saaledes at der i 1768 var 20 Sukkerraffinaderier i Drift i Kbhvn. I 1756 ansøgte de kjøbenhavnske Raffinadeurer, som forresten nød adskillige Begunstigelser, om Indkvarteringsfrihed, men fik Afslag; derimod blev der i 1764 bevilget dem en Udførselspræmie for Topsukkere og Sirupper, der udskibedes til fremmede Steder. Iforveien var et Arbeidsreglement blevet godkjendt, thi Eierne havde af Erfaring lært, hvor umuligt det var, at Værkerne kunde komme i god og ordentlig Drift uden et saadant. Det indeholdt forskjellige Bestemmelser om Forholdet mellem Raffinadeurerne og deres Folk, om disses Arbeidstider, Spisetider og Bøder, og navnlig endel Paragrapher sigtende til at holde Sukkermestrene ved Arbeidet, hindre dem i at holde Drikkelag ved Besøg i Sukkerværket, tvinge dem til en omhyggelig Inspektion, til at gaa i Kirke m. m. Raffinaderierne trivedes snart fremfor alle andre Fabriker og gave glimrende Overskud, skjøndt de arbeidede under den betydelige Indskrænkning kun at maatte forarbeide Raasukker fra de dansk-vestindiske Øer, og mange Eiere og Interessenter bleve rige Folk. Til de betydeligste Værker hørte først de to ældste, nemlig det vestindisk-guineiske Raffinaderi paa Christianshavn, som efter at være drevet i 9 Aar for kgl. Regning, i April 1763 blev kjøbt af Geheimeraad Baron *Schimmelmann*, og det saakaldte *Peltske* paa Nørregade og Gammeltorv (anlagt af Peder Pelt i 1704), endvidere Agent *Gysbert Behagens* paa Christianshavn, *Borre & Fengers* og Kommerceraad *Bortmans*

smstds, Urtekræmmer og Sukkerbager *Svend Kjøbkes* i Vingaardstræde, *Gustmejer & Bargums* bag Børsen, der stod i Forbindelse med det tidligere omtalte Slavehandelssocietet (III, S. 42) og ophørte med dette, og endelig *Henrik Ladiges'* i Snaregade, senere paa Hjørnet af Vimmelskaftet og Knabrostræde. Ladiges, den senere saa bekjendte Legatstifter og Velgjører, havde tjent nogle Aar i London som Sukkerhussvend, men kom i 1752 fra Altona til Aalborg, hvor han anlagde et Raffinaderi. Fem Aar efter solgte han det, flyttede til Kjøbenhavn og anlagde et nyt. Han havde i Begyndelsen mange Vanskeligheder at kjæmpe med, navnlig da hans Fader paa uretfærdig Vis søgte at bemægtige sig hans Eiendomme, men han overvandt alle Hindringer og efterlod ved sin Død i 1805 en Formue paa henved $1^1/_2$ Mill. Rdlr. Bladene kaldte ham da „den rigeste Borger, Kjøbenhavn nogensinde har havt".

Forbruget af *Tobak* steg meget betydeligt i Frederik den Femtes Tid, især af Røgtobak. Allerede i 1714 havde Luccoppidan i Digtet „Tobaks Berømmelse imod nogle kræsne og svimmel-hovede Foragtere" ved Tilføielsen: „dog ikke dens umaadelige Misbrug til nogen Forsvar", antydet, at der gaves Folk, som røg for at blive tørre i Halsen, „at de kan Bachum med desmere Vædske dyrke", men Brugen eller Misbrugen, hvad man vil kalde den, var yderligere stegen, saaledes at Pontoppidan i 1759 antog, at de fire Femtedele af Landets mandlige Befolkning røg Tobak. Den 11te Mai 1750 fik, som alt anført, Tobaksspinderne i Kbhvn. Laugsartikler efter 23 Mestres Ansøgning, og skjøndt det i disse fastsattes, at ingen Mester maatte holde mere end én Dreng, for at Lauget ikke i Fremtiden skulde tiltage altfor meget, ønskede Mestrene allerede tre Aar efter at holde 2 Drenge og fik i 1762 Lov til at holde, saamange de havde Behov. Tobaksspinderne havde med andre Ord nu Vanskelighed ved at tilfredsstille deres Kunder. Under disse Forhold besluttede Regjeringen at drage Fordel af det stigende Forbrug, og i 1758 udarbeidede Kjøbmand *Bargum*, den samme, der senere stiftede Slavehandelsselskabet, en Plan, ifølge hvilken *Tobakshandelen skulde bortforpagtes* til ham som Generaldirekteur mod en aarlig Afgift af 100,000 Rdlr. til Finantserne. Monopolet bestemtes nærmere ved Forordningen af 31te Dcbr. 1760. Heri hedder det, at ingen Anden end Generaldirekteur Bargum maa indføre Tobaksblade eller forarbeidet Tobak fra Udlandet, endog saa lidt som muligt af det

sidste og kun med særlig Tilladelse. Til Udsalg skal der indrettes et *Hovedmagasin* i Kbhvn. og Magasiner i alle andre Byer, saaledes at Tobaksspinderne altid kunne faa Tobaksblade, thi der maa overhovedet ikke forfærdiges eller sælges andet Tobak i Danmark end det, der kommer fra Generalmagasinet. Forordningen fastsætter Magasinets Priser og tillader Kjøberne at tage en Fortjeneste af 20 pCt. Ogsaa Landets egne Plantager skulle sælge deres Blade til Generaldirekteuren efter Markedspris eller fire uvillige Mænds Taxation, og det tillades ham for at hindre ulovlig Indpraktisering af Tobak at foranstalte Visitationer baade hos Fabrikanterne og de Handlende, ja ombord paa Koffardiskibe, der ere mistænkte. Bargum var dog kun Generaltobaksdirekteur i to Maaneder, thi han blev uenig med Generaltoldkamret og fjernedes. Den 5te Marts 1761 afløstes han af Kjøbmand *Peter Borre* (af Firmaet Borre & Fenger) paa Chrhvn., dog ikke som Forpagter, men som lønnet Administrator, thi Bargums Fratræden havde bevirket en Omordning af Planen. Borre havde vel de samme Pligter som sin Forgjænger; ogsaa han skulde besørge alle fornødne Tobaksblade indkjøbte og fabrikerede, holde et Hovedmagasin og Oplag i alle Kjøbstæder m. m., men han fik herfor en fast aarlig Gage af 12½ Procent af Statens Indtægt. Den kongelige Kasse forstrakte 150,000 Rdlr. til at begynde med og havde efter Fradrag af Omkostninger i Gjennemsnit 47000 Rdlr. i aarlig Indtægt heraf, indtil Monopolet hævedes i 1778.

Ved Siden af Tobaksspinderne i Lauget fandtes der naturligvis flere større Tobaksfabriker i Byen, især *Hassings, Bierings, Buignons* og Brødrene *Italiender Benjamins* (smlgn. II, 732 ff), der var en evig Kilde til Sorger og Udgifter for Regjeringen. Indtil 1747 var dette Firma blevet hjulpet med 4700 Rdlr., men herefter blev det rent galt. I en lang Aarrække overvældedes Kommercekollegiet af Ansøgninger fra disse Fabrikanter om Forskud, Pengelaan, Kautioner og Gaver, og de bleve som oftest bønhørte, fordi man ansaa det for nødvendigt „at soutenere en Fabrique, der var Landet tjenlig og kunde underholde og forskaffe mange fattige Mennesker Brød.“ Dette Motiv kan dog neppe have været det eneste; i hvert Fald faar man det Indtryk, at Brødrene maa have havt meget formaaende Venner. I en Forestilling af 1753 giver Kommercekollegiet en kort og lærerig Oversigt over disse Fabrikanters Livsbane i Danmark. „Ligesiden de kom fra Holland, have de be-

standig klynket og klaget. Man troede, at de vare velhavende Folk, men snart formærkede man ganske anderledes. Pengemanglen begyndte strax, og deres Ansøgninger om Assistance indløb uophørligt. I 1747 og 1748 blev de forstrakte med 11,769 Rdlr. 64 ß i rede Penge; endvidere have de faaet en Diskonto i det almindelige Magasin paa 10,000 Rdlr., Douceurer til Beløb af 3200 Rdlr. foruden adskillige Privilegier, Told- og Konsumptionsbegunstigelser i stor Maalestok fremfor andre Tobaksspindere i Byen." Efter denne Forklaring bevilgedes der alligevel Firmaet „af egne særdeles bevægende Aarsager" en Gave af 5000 Rdlr., og senere (i 1757) fik de daværende Tobaksforpagtere i Jylland og Fyen Befaling til aarlig at afkjøbe denne Fabrik 120,000 Pund Tobak. I 1761, da Kongen havde taget Tobakshandelen til sig, og der blev gjort Adskillelse mellem Røg- og Snustobaksfabrikanter, betragtede Brødrene Italiender sig som forurettede, da deres oprindelige Bevilling lød paa at fabrikere al Slags Tobak. De fik derfor en Erstatning af 6000 Rdlr., endvidere en aarlig Gave af 1200 Rdlr. i 3 Aar og en Præmie af 500 Rdlr. for hvert 100,000 Pund Tobak, de leverede til Magasinet. Alle disse Begunstigelser synes dog tilsidst at have ført til det Resultat, at Fabriken trivedes. De Røg-Tobakker, som i hin Tid navnlig fandt Afsætning, vare Kanaster, Portoriko og Varinas; af Snustobaker nævnes Cogorani, Brasil, Cotillon, Rappé, Ascharra, Havanna og Spadille *(spaniol de Dames)*. De tre sidste Sorter omtales i „Barselstuen", og synes særlig at være blevne brugte af Damer.

Det industrielle Opsving i Kbhvn. viste sig paa alle Omraader. Ligesom Tobaksspinderne fik ogsaa *Garverne* Tilladelse til at holde saamange Drenge, de vilde, dog nærmest fordi de fremmede Svende vare umedgjørlige og „foreskrev ligesaa mange Regler, som de Stæders Sædvane er, hvorfra de komme". For at ophjælpe dette Haandværk indkaldte Regjeringen i 1742 en engelsk Feldbereder *Thomas Outerloo,* men han kunde ikke bestaa og maatte uophørlig støttes med Pengegaver. Aaret efter hans Død i 1751 overtog Kommercekollegiet Garveriet, thi det almindelige Magasin vilde Intet have at skaffe med det, og drev det i en halv Snes Aar med Tab, hvorefter det solgtes til Garver *Schumacher.* Ialt havde Kommercefondet tabt over 13000 Rdlr. paa denne Fabrik. Et andet betydeligt Garveri eiedes af den franske Skomager *Jean Pierre Periard,* thi han havde — som Kommercekollegiet skriver — 29 Kar i Jorden

og 10 over Jorden, samt en Barkmølle og 13 Arbeidere. Han var den eneste, som kunde berede Saffian i Byen; først i 1767 kom en anden Saffiansgarver, Svenskeren Magnus Ørn, hertil. I 1764 fik Periard en Gave af 2000 Rdlr. mod at oplære 25 Drenge i Haandværket, saaledes at de kunde gjøre forsvarligt Svende- og Mesterstykke, naar Læretiden var ude.

De *tre gamle Sæbesyderier* i Kbhvn. fik i 1751 deres Privilegier fornyede ligesom tidligere i 1741, men da de atter udløb i 1761, fik de Afslag, og Regjeringen gav Tilladelse til flere Værkers Anlæg. Det vigtigste af disse skyldtes en Englænder *Alexander Thomsen*, der — som han selv siger — „havde havt den Ære at blive admitteret til Borger i Kbhvn.“ Han tilbød at lave haard, hvid, graa og marmoreret Sæbe, der skulde være lig den bedste kastilianske og franske og hovedsagelig exporteres til Vestindien. Desuden vilde han fabrikere lugtfri, hvid, blød Husholdningssæbe. Hvad der særlig tiltalte Kollegiet ved hans Ansøgning var dog, at han vilde drive Fabrikationen uden Ild, „ustridig et herligt Anlæg paa et Sted, hvor Brændet er dyrt.“ Thomsen fik uden Vanskelighed store Friheder: exklusivt Privilegium paa de to Slags Sæbe i 20 Aar, gratis Grund paa Christianshavn, et rentefrit Laan paa 4000 Rdlr. og i 1763 en Toldforhøielse paa fremmed hvid Sæbe. Han havde dog ikke Held med sig. Til at begynde med kom han i Strid med tre Udlændinge, to Franskmænd og en Italiener, han havde indforskrevet fra „dend Haag“, og som vare de egentlige Indehavere af Fabrikationshemmeligheden. Thomsens „Fortrydelse blev større og større, og det kom endelig saavidt, at der mellem ham og de tre Fremmede reiste sig et Fjendskab, som udfaldt til Forbittrelse og et uforsonligt Had.“ Regjeringen maatte træde til og skjænkede Udlændingene 1500 Rdlr. paa den Betingelse, at de forlod Landet. Thomsen fortsatte nu Bedriften alene, men han havde kun ringe Afsætning, og det frugtede ikke, at han i 1765 fik Lov til at fabrikere sine Varer ved Ild ligesom de andre Sæbesyderier og støttedes med Pengegaver. I Halvfjerdserne maatte Fabriken nedlægges. Af andre Sæbeværker kan *Gregers Nielsens* og *Peter Fengers* nævnes, hvilke dog begge kun fabrikerede grøn Sæbe.

Kjøbenhavn havde en Tidlang et *Salpeterværk,* da *Theophilus Laan* i 1749 fik Tilladelse til at anlægge et saadant paa en øde Plads (i Prindsensgade ligeoverfor Frelsers Kirke) som blev ham

skjænket. Han rømte imidlertid snart fra Byen, og Fabrikationen blev da overtagen af Murmester ***Philip Lange.*** Efter dennes Ansøgning blev Byens Gaderenovation i Sommermaanederne 1754 ført herud for at bruges ved Fabrikationen, men Værket kunde ikke betale sig og standsede kort efter. Det tidligere (II, 730) omtalte ***Saltværk*** var allerede gaaet istaa i Christian den Sjettes Tid. Først havde man isinde at sælge Grunden ved offentlig Auktion, dernæst paatænkte man at indrette Bygningerne til Kornmagasin, da det skortede paa Plads i Proviantgaarden, men det blev opgivet paa Grund af Fugtighed og Rotter, som fandtes i Hobetal. Magistraten vilde have en Del af Grunden udlagt til Strand- og Sophiegadens Forlængelse; Pastor Lorch ønskede Pakhuset til en Anstalt for fattige Børn, men begge fik Afslag. I 1750 skjænkede Kongen den største Del af Saltværkets Grund til den projekterede tydske Kirke, men det lange Pakhus bagved blev staaende og anvendtes til Oplag for det norske Salt og for det marokkanske Uld, der var blevet indført til Fabriken paa Guldhuset.

Der fandtes paa dette Tidspunkt ingen Glasværker i Kbhvn.; thi det gamle fra Frederik den Tredies Tid var forlængst standset; derimod var der to ***Fajancefabriker.*** Den ældste af disse, som var anlagt af et Interessentskab i 1722 i Store Kongensgade (smlgn. II, 484) gik i 1750 over til Brygger ***Chr. Gjerløw,*** en stridbar og energisk Mand, der havde tilkjøbt sig nogle Parter i Værket og derfor uden videre opslog sin Bopæl i Gaarden paa Hjørnet af Store Kongensgade og Fredericiagade (nærmest ved Marmorkirken, men skilt fra dens Grund ved en Gade, der hed Prindsessegade). Her kom han ufortøvet i Konflikt med Mesteren paa Fabriken, Johan Ernst Pfau, og Striden antog tilsidst saadanne Dimensioner, at Gjerløw lod ham „udkaste uden lovlig Dom eller Opsigelse ved Exekution.“ Begge Parter klagede, men Gjerløw klarede saa godt for sig, at han selv blev Bestyrer. Naturligvis laa han ogsaa i Strid med de to andre Fajancefabriker, ***Peter Hofnagels*** udenfor Østerport ved Sortedam, anlagt i 1765, og Hofbygningsinspekteur ***Fortlings*** i Kastrup paa Amager, anlagt i 1755. Gjerløw havde Eneret paa at fabrikere „Delfts Porcellain eller hollandsk Stentøi, glaseret ganske hvidt, ganske blaat eller blaat og hvidt“, medens de andre Fabriker maatte brænde alle andre Sorter Stentøi, som ikke vare med blaa og hvid Glasur samt de til Sukkerraffinaderierne behøvende Former og

Sirupskrukker. Hofnagel, der blev støttet stærkt af Regjeringen, synes at have gjort Indgreb i Gjerløws Ret, og denne forfulgte sine Konkurrenter med uophørlige Processer, Beslaglæggelser og andre „Pertubationer". Større Interesse end disse Fabriker havde dog de stadige Forsøg paa at skabe en virkelig *Porcellainsindustri.* Allerede i Christian den Sjettes Tid mærker man svage Forsøg paa at komme paa Spor efter den af Böttcher i Sachsen opdagede Hemmelighed, men det var dog først i Frederik den Femtes Tid, at de bleve hyppigere og i hvert Fald kronedes med delvist Held. Der blev i en lang Aarrække anvendt meget betydelige Summer paa disse Experimenter, og en Ovn indrettet til dem i de ovenfor omtalte Bygninger ved Blaataarn, som bleve rømmede af Damaskvæver Knoll. Porcellainsmester *Ferdinand* og Tydskeren *Ludvig von Lück* virkede formodentlig her, og efter dem Sachseren *Johan Gottlieb Melhorn* fra 1756 til 1760. Han afløstes af Franskmanden *Louis Fournier,* der forestod Fabriken, indtil den i 1766 blev nedlagt, og synes at have præsteret det Bedste, der hidtil var fremkommet her i Landet, skjøndt det ingenlunde kunde taale Sammenligning med det sachsiske Porcellain.

I „Danske Atlas" fortælles, at der i 1764 fandtes 28 *Veirmøller* paa Volden og i Forstæderne. Endel af disse vare saakaldte hollandske Sigtemøller, som vare blevne indførte i Halvtredserne. De militaire Myndigheder holdt ikke af, at alle Bastionerne indtoges af Møller, og dette viste sig navnlig i 1752, da Bager Christian Mathias Breslaw søgte Kbhvns Kommandant, General Numsen om at faa anvist en Plads paa Volden, hvor han kunde opføre en Sigte- og Melmølle, hvortil han havde faaet Bevilling. Kommandanten svarede, at der kun var to ledige Bastioner i hele Voldens Omkreds og fandt det uforsvarligt ogsaa at bebygge disse, men Kommercekollegiet støttede Breslaw, og han opnaaede tilsidst, hvad han vilde. Antallet af Møller synes at have været utilstrækkeligt; i hvert Fald forsvarede Bagerne sig hermed, da Møllerlauget klagede over, at de til Laugets yderste Ruin kjørte deres Kornvarer ud til Vandmøllebrugerne paa Landet. En Vandmølle, som Brygger Hans Holm i 1762 havde villet anlægge i Nærheden af Vodroffgaard ved den Rende, som førte Spildevandet fra Sortedam og Peblingesøen over Vesterbro til Kallebostrand, kom ikke istand. De fleste Møller vare opkaldte efter de Bastioner, paa hvilke de laa, eller efter

Gaden nedenfor, som f. Ex. Ahlefeldts Mølle, Gothersmølle, Helmersmølle, Stokhusmølle; andre bare Eierens Navn eller et Slags populair Betegnelse som Heilemøllen (lige for Rigensgade).

Det følger af sig selv, at der ved Siden af den store Industri florerede en lille, hvis Stilling hyppigt var ligesaa prekair. Franskmændene Douillac & Cunys *Hattefabrik*, som indtil 1757 dreves i Geheimeraad Berckentins tidligere Eiendom paa Hjørnet af Snaregade og Stranden (det nuv. Assistentshus) var oprindelig anlagt i stor Stil, men blev et afgjort uheldigt Foretagende, som kostede Staten henved 25000 Rdlr. Toldskriver Jakob Olsens Enke og efter hendes Død Organist Johan Foltmar havde en bedre Forretning, et *Vinedikebryggeri* af Rosiner, et „Arkanum, som er blevet holdt skjult og har været til stor Nytte for Publico.“ J. F. Meyer drev en *Kortfabrik*, Bogbinder J. W. Boppenhausen en *Guld- og Metalslagerfabrik.* Frederik Gosman og Peder Hassing havde „udfundet den Videnskab at fabrikere *Segllak* af 11 forskjellige Sorter og af lige Bonité med det udenlandske“ og fik strax Frihed til at udøve den. Der var flere *Voxlysfabriker* i Byen, mange *Stivelse- og Pudderfabriker*, et Par *Traadfabriker*, en *Skedevandsfabrik*, en *Uhrkassefabrik*, og nogle musikalske *Instrumentmagere.* Nogle Smaafolk ernærede sig af at rense og præparere Harehaar til Hattemagerne, eller forfærdige Hegler og Musefælder; andre lavede hollandske Pennefjer, atter andre Tobakspibehytter af Messing. En Studiosus Knud Rist fik i 1764 Monopol paa at forfærdige Smeltedigler; thi „ildfaste Digler er et Arkanum, som Chymici have gjort sig megen Møie med at udfinde.“ Endelig bør det fremhæves, at en Dame, Frøken Frederica Lovisa Ernst i 1765 indrettede et *Hørhegleri* i Kbhvn. og fik store Friheder, hvorhos Kongen gik i Kaution for hende i Banken indtil et Beløb af 12000 Rdlr.

Man vil af det Anførte have faaet det Indtryk, at Manufakturerne bleve støttede til Overmaal. I Frederik den Femtes Tid kulminerede i Virkeligheden ogsaa det merkantile System, som fordetmeste kun bragte Skuffelser og Tab. Ved Forbud og høie Toldsatser vilde man holde fremmede, forarbeidede Varer ude; man gav, som vi have set, Forskud, Laan, Præmier og Gaver, Alt i den Tro, at Manufakturerne vare Landets vigtigste Næringskilde, men det tilsigtede Øiemed blev ikke opnaaet. I Haandværket rørte der sig derimod en sundere og friere Aand, og denne viser sig ikke blot i

Laugene, men endnu mere udenfor dem. En stor Mængde Næringsdrivende havde nemlig ingensinde havt Laugsartikler, og selv i de Haandværksgrene og Næringsveie, hvor Laugstvangen blomstrede, bleve Undtagelserne bestandig hyppigere. I 1763 var der saaledes over 300 Militaire i Kbhvn., som arbeidede frit i de forskjelligste Professioner, og der fandtes neppe et eneste Laug, uden at det havde et anseeligt Antal priviligerede Frimestre ved Siden. Af mindre borgerlige Næringer anføres paa dette Tidspunkt: Badere, Bakkelse- og Tærtebagere, Destillerere, Duekræmmere, Filigran-Arbeidere, Fiskeblødere, Forgyldere og Lakerere, Futteralmagere, Gamle Bøgers Forhandlere, Gammelt Jerns Forhandlere, Gibsere med Billeder, Glasslibere, Grynmænd, Instrumentmagere, Kammagere, Kortmagere, Kallunsmænd, Levende Fiske Handlere, Lysestøbere, Marskandisere, Melmænd, Pitscherstikkere (Signetgraveurer), Pottehandlere, Perlestikkere, Voxblegere, Citronmænd o. m. fl. Paa Vesterbro ved nuværende Værnedamsvei laa et ***Kapunstopperi***, og i Læderstræde havde T. Friederich et Udsalg af ***Roskilde- og andet Kildevand***, som førtes til Byen paa Flasker, thi Drikkevandet, især Pumpevandet fra Søerne, var i sit Indhold temmelig „adskilligt“ og udskilte ved Henstaaen nogle jordagtige Dele samt nogle Smaadyr som „Vandlus, Vandlopper og Vandspindere“. Forsyningen med ***Saltvandsfisk*** skete fornemmelig fra Sundet; dog hedder det i 1764, at Skibskapitain Jesper With, der havde Privilegium paa Dogge-Robbe-Kabliau- og Sildefangst under Island, de hollandske Banker og i Nordsøen, gjorde sig meget fortjent af at skaffe Saltvandsfisk til Hovedstaden. Det følgende Aar fik Auditeur Johan Didrik Petersen 2000 Rdlr. til Laans af Kommercefondet mod at anskaffe 2 Fiskekvaser, som skulde bringe Fisk hertil fra Christiansø, men Foretagendet kom ikke istand. En stor Del af Smaahandelen dreves paa Torvene, men der fandtes dog ogsaa talrige Boder omkring i Byen, hvorfra der foruden chinesiske og ostindiske Varer med særlig Bevilling falbødes Sukker, The og Kaffe, lugtende Vande og Akvaviter, Knipplinger, Børnetøi o. d. I Chr. VIs Tid havde de militaire Handlende navnlig havt deres Stade paa ***Kongens Nytorv*** ved Gjæthuset (altsaa ved det nuv. kgl. Theater), ja man saa igjennem Fingre med, at de opførte permanente Bræddehytter her, hvilke selvfølgelig ikke vare til Prydelse for Torvet. I 1731 forsøgte Magistraten forgjæves at faa dem fjernede i Mindelighed; den indgav derfor en Klage til

Kongen, hvori den forestillede, hvor farlige disse Hytter vare for Gjæthuset, Holmen og Charlottenborg i Tilfælde af Ildsvaade, saameget mere som der daglig blev smøget Tobak derinde, og om

Kongens Nytorv i Frederik den Femtes Tid.

Aftenen var Lys i dem. Dette hjalp; de Militaire fik Befaling til at nedbryde Fjæleskurene, og i Stedet „forsyne sig med et lidet Telt paa tvende Stænger, som kunde nedtages hver Aften, ligesom andre

Torvesiddere bruge, og i Mands Minde paa Torvene uden andre Machiner haver været brugt.“ Men i Frederik den Femtes Tid maatte de militaire Smaahandlende rømme helt fra Kongens Nytorv, hvis pyntelige og aristokratiske Præg skulde opretholdes. For at skaffe fri Udsigt til „det kongelige til Hest siddende Korpus“ ɔ: til Christian den Femtes Statue, blev „Krandsen“ eller Spadserehaven med det omgivende rød- og hvidmalede Stakit ligeledes fjernet i 1749, og det følgende Aar brolagdes hele Pladsen. Det ses, at Statuen og de fire Figurer paa Fodstykket bleve malede med graa Oliefarve, medens Postamentet var hvidt og Fyldingerne gule. Paa foranstaaende Afbildning der viser Torvet uden Have, ligger Gjæthuset yderst tilvenstre med den høitragende Midtpavillon paa Gammelholms Magasinbygning bagved, derefter følger Komediehuset, en Gaard tilhørende Kommandeur J. N. Holst (det senere Erichsens Palais), Børsspiret ovenover Kammerherre Berregaards Eiendom paa Hjørnet af Laxegade, Grevinde Holsteins Hotel (det nuv. Hotel du Nord), Geheimeraad Grams Gaard (nuv. Hotel d'Angleterre) og endelig yderst tilhøire Tømmerværket om Hovedvagten. Kjøbenhavn fik et nyt Torv, nemlig *Halmtorvet*, i 1760, da alle indenbys Assistentskirkegaarde bleve afskaffede, thi Vaisenhusets og Vartous Kirkegaard, som havde været omgivet af et Plankeværk og strakte sig et Stykke forbi Lavendelstræde, blev ved denne Leilighed udlagt til offentlig Plads.

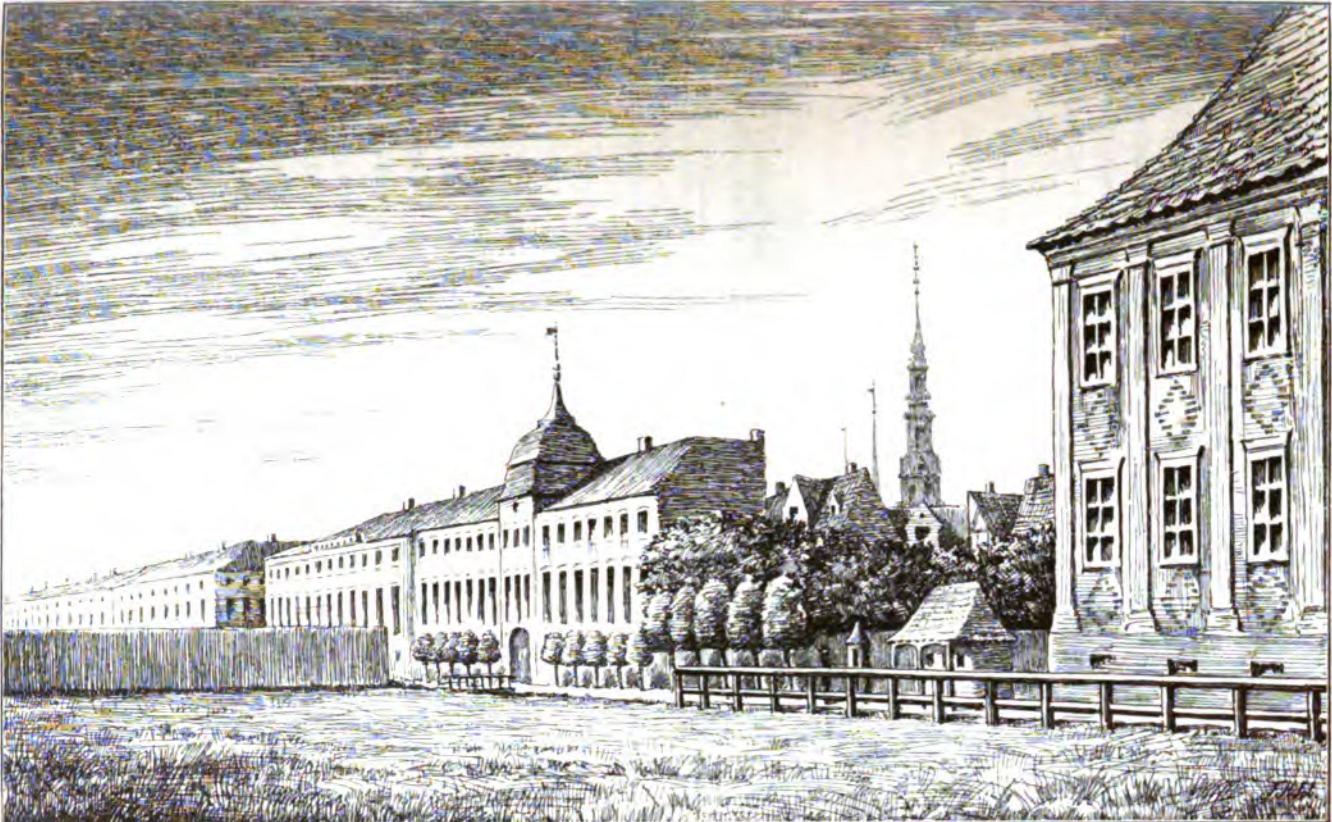
En *stor og betydningsfuld Udvidelse*, der kan sættes i Klasse med Frederik den Tredies Opfyldning og Bebyggelse af Frederiksholmskvarteret, fik Staden, da Frederik den Femte i Anledning af den oldenborgske Kongestammes 300 Aars Jubilæum, i 1749 besluttede at bortskjænke *Amalienborghave og hosliggende Mønsterplads* (smlgn. II S. 508) *til Byggegrunde*. Som bekjendt strakte Grunden sig fra nuv. St. Annaplads helt ud til Toldbodveien, og begrændsedes mod Vest og Øst af Norgesgade og Ny Toldbodgade i samme Længde. Hinsides Toldbodgade ud til Havnen laa Tømmerpladserne og længere ude i Nærheden af Toldboden den kgl. Saugmølle. Den 12te Septbr. 1749 blev det gjennem Magistraten bekjendtgjort, at Lysthavende kunde faa Grunde paa dette Sted, „som er meget bekvemt for de Negotierende at bebo, da det ligger nær ved Havnen og Toldboden, og saaledes ikke lidet kan kontribuere til Kommercien at facilitere og befordre“, bortset fra at Bebyggelsen vilde blive til Nytte og Zirat for Staden. De, som vilde opføre Huse, skulde

bekomme Pladsen til fri Eiendom og desuden 30 Aars Indkvarteringsfrihed fra Begyndelsen af Aaret 1751 til Udgangen af 1780. Tømmerhandlerne, som havde deres Oplag i Nærheden, skulde have Fortrin ved Valget af Grunde, men hvis de ikke strax meldte sig, skulde Enhver, af hvad Stand han end var, have Frihed til at tegne sig og derpaa efter Orden udvælge Byggeplads. Naar Valget var sket, blev Pladsen strax den Paagjældendes Eiendom, dog at han skulde lade sig meddele Adkomst og siden bygge inden 5 Aars Forløb. Skete dette ikke, var Retten fortabt, hvis da ikke „uformodentlige og vidrige Tilfælde havde været hinderlige". Den af Kongen over hele Pladsen approberede Tegning skulde i alle Maader følges; Egaliteten fornemmelig observeres og alle Bygninger til Gaden være af Grundmur med Vinduerne i lige Linie. De Førstbyggende, som for at have Fred maatte indhegne deres Pladser, skulde have billig Erstatning for Skillerums Plankeværkerne af dem, der byggede senere. En Grund med 30 Alens Façade til Gaden var en „hel Plads", men hvis Nogen vilde opføre større og vidtløftigere Bygninger, kunde han faa 2 a 3 Pladser. Paa den anden Side kunde de, der syntes, at en hel Plads var for stor, nøies med en halv Plads, eller med Trediedelen af to. Da der formodentlig vilde udkræves Pilotage paa Grunden, thi den var lavtliggende og derhos omgiven af en Kanal til St. Annaplads og Bredgade, skulde de Byggende nyde fri Indførsel paa de fra Udlandet kommende Materialier, og endelig blev det „til desto mere Kommodité for dem, der etablerede sig i denne Del af Staden" lovet, at der „skulde blive bygt en Kirke i Nærværelsen". Den 3die Oktober fik Kjøbenhavns Kommune Skjøde paa Amalienborghave og Mønsterpladsen, dog at Kongen reserverede sig de Grunde, paa hvilke de fire „Hoteller" omkring det mellemste store Torv skulde bygges.

Planen til Bebyggelsen saavelsom Tegningerne til Husene bleve udarbeidede af Oberstlieutenant ***Eigtved*** under Geheimeraad Grev ***Moltkes*** Overopsyn, medens Stadsbygmester ***Banner Matthiesen*** paasaa, at Alt blev opført strikte efter Tegningerne. Det var oprindelig Meningen, at Tømmerpladserne skulde bibeholdes langs Havnen, og at der foruden nuv. Frederiksgade skulde anlægges 4 andre Aabninger eller Gader til Stranden, men det skete ikke. I Virkeligheden blev Amaliegade kun overskaaren af Frederiksgade, længere mod Nord af en smallere Gade (nuv. Fredericiagades For-

længelse), der oprindelig var tænkt som Afløbsrende for Spildevandet fra Nyboder og Østerkvarter og derfor gik videre over nuværende Almindelig Hospitals Grund, og endelig af en tredie Gade, som ingensinde fik Navn og nu forlængst er forsvunden. Den var beplantet med Træer, og løb fra Hjørnet af Norgesgade og Toldbodveien i lige Linie til Vandet og afskar hele den yderste Trekant af Kvarteret. Om Fredericiagadens Forlængelse hedder det i „Danske Atlas“ i 1764, at „den endnu ikke vides at have faaet noget vist Navn“, men en halv Snes Aar efter kaldtes den *Blancogade.* Om Oprindelsen til dette Navn fortæller Rahbek følgende: „Det var en lidet besøgt Gyde bag Palaierne med Haver til begge Sider, naar de tvende Hjørnehuse til Norgesgade og Amaliegade undtages. Da Befalingen kom, at der skulde sættes Navne paa Gadehjørnerne, kom de to Huseiere, hvoraf min Fader var den ene, i Forlegenhed og forespurgte, hvad de skulde gjøre. Svaret lød, at Navnet skulde være *in blanco*, men min Faders Nabo tog det efter Bogstaven og lod paa sit Hjørne male: Blancogaden. Lidt efter lidt kom dette Navn, hvoraf i Begyndelsen meget blev let, i Brug og er nu almindelig vedtaget.“

Der blev ufortøvet taget fat paa Opfyldningen af den lange Kanal om Pladsen (smlgn. II, S. 508), hvilket skete med Gaderenovation uden Bekostning for dem, der vilde bygge. Kystlinien fra Toldboden til Kvæsthuset blev samtidig reguleret, hvorved den tidligere (II, S. 712) omtalte Indskjæring, „det røde Hav“, forsvandt. Derimod blev Hukken ved Kvæsthuset, som skar sig ind paa St. Anna Plads, bevaret, fordi alt Spildevandet fra det nye Kvarter, Toldbodveien, Store Kongensgade og Nyboder skulde have sit Udløb her, hvor det vilde være forholdsvis let at stoppe Havnens Forurening og foretage Opmuddring. Hosstaaende Prospekt, der netop skriver sig fra 1750, da Kanalen om Amalienborg var bleven opfyldt, viser Norgesgades Physiognomi paa dette Tidspunkt. Bygningen yderst tilhøire er Kadetakademiet (den nuv. Rigsdagsbygning), den lange Bygning med Kuppel og Spir, der naar helt op til Dronningens Tvergade, er Grev Danneskjold Laurvigs Hotel, medens Huset paa det modsatte Hjørne nu tilhørte Greven af Gyldenstens naturlige Søn, Geheimeraad Desmercieres. Rummet mellem Kadetakademiet og det Laurvigske Hotel, i hvis Baggrund Frue Kirkes Spir kneiser, er naturligvis altfor lille, thi her skulde være Plads til to Gader

Norgesgade i 1750. Efter Landkadetternes Tegnebog i det st. kgl. Bibliothek.

(Kadetgaden og den nu forsvundne Prindsessegade) saavelsom til den store Grund (Prindsesse Charlotte Amalies Have), paa hvilken Marmorkirken blev bygget. Den lave Bygning med et Skilderhus ved Siden er en Vagt for Enden af den saakaldte Porcellainsfabriks Have; thi Fabrikbygningen selv havde som bekjendt Façade til Store Kongensgade. Resten af Norgesgade til Toldbodveien henlaa ubebygget til begge Sider, som det fremgaar af hosst. Billede, paa hvilket de charakteristiske Bindingsværksbaghuse i Store Kongensgade ses over Plankeværket.

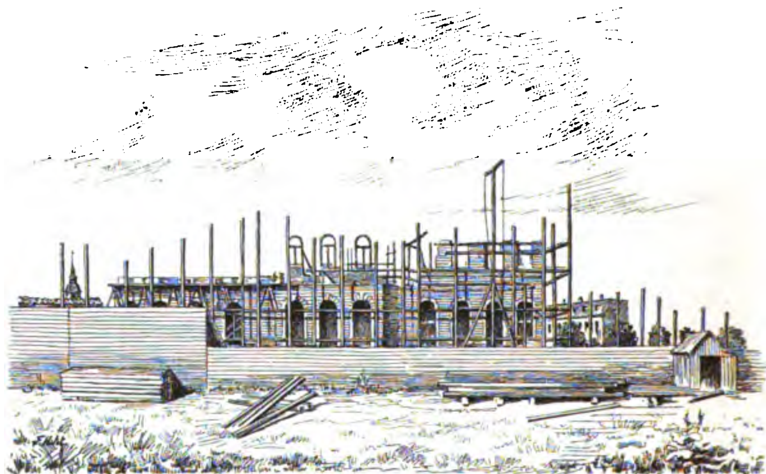
Den yderste Ende af Norgesgade i 1750. Efter Landkadetternes Tegnebog i det st. kgl. Bibliothek.

Da Magistraten den 15de Septbr. 1749 og den 19de Januar 1750 ved trykte Plakater opfordrede Lysthavende til at tegne sig for Byggegrunde paa Amalienborg, meldte der sig 24 Personer, hvoriblandt endel ansete Folk som Geheimeraad *v. Osten*, Etatsraad Borgmester *Holmsted*, Agent *Andreas Bjørn*, Agent *Wewer* og Kjøbmand *Iselin*. De fleste vare dog Tømmerhandlere, ogsaa nogle Fabrikanter, en Urtekræmmer, en Hørkræmmer, en Øltapper o. s. v. Det varede imidlertid ikke længe, før Spekulationen rørte sig; nogle af de indtegnede Personer faldt strax fra, Andre afstod deres Grunde, før de kom til at bygge, medens atter Andre byggede og derpaa solgte Eiendommene. Følgen heraf blev, at det nye Anlæg ikke blev et Handels- og Forretningskvarter, som i Reskriptet forudsat, men en aristokratisk Bydel, for det Meste beboet af Hoffolk og Embedsmænd. Hertil bidrog naturligvis først og fremmest de fire „Hoteller“ paa „Frederikspladsen“, som bleve opførte af rige Adels-

mænd, og hvis hele Charakter paa engang stillede store Krav til Omgivelserne og trykkede dem. Det forlangtes vel ikke, at alle Huse skulde ligne dem; de Byggende fik tvertimod Tilladelse til efter eget Forgodtbefindende at opføre deres Huse paa to eller tre Etager og anbringe Portene midt paa Façaden eller paa Siderne, som de selv vilde, men den Fordring blev opretholdt, at Vinduerne i de borgerlige Huse skulde have en vis Anseelse og Høide, ligesom de skulde være i lige Linie og Flugt, og saa omhyggelig var Kongen for det nye Kvarters Ydre, at han befalede, at ingen Bygning maatte paabegyndes, før Tegningen til den var bleven ham forevist. Til yderligere Sikkerhed blev en streng kongelig Ordre om Egaliteten ved Bygningerne i August 1751 oplæst i Tømmermestrenes, Murmestrenes, Stenhuggernes og Gibsernes Laugsforsamlinger af Oldermændene. Som alt anført havde alle Byggende 30 Aars Indkvarteringsfrihed (de fire Hoteller endog „til evig Tid“) samt Toldfrihed for alle Materialier, der indførtes fra fremmede Steder, men efter Sædvane blev den sidste Indrømmelse saa stærkt misbrugt, at Regjeringen saa sig nødsaget til at skride ind. Den 21de Aug. 1751 sendte Rentekamret den Meddelelse til Magistraten, at der paa Grund af de stedfundne Snyderier ikke mere kunde blive Toldfrihed paa Mursten, Tagsten og andre Stene fra Udlandet, efterdi Saadant ligesaa godt kunde faas i Hans Majestæts egne Riger og Lande; hvad Tømmeret angik, skulde der saavidt muligt bruges norsk Tømmer, og Indbyggerne maatte derhos være betænkte paa i Fremtiden at aflægge Ed paa, at det fra Udlandet Indførte virkelig var blevet employeret til deres Bygninger. Disse Indskrænkninger formaaede dog ikke at standse Byggelysten herude, og ved Frederik den Femtes Død henlaa kun faa Pladser ubenyttede. Stemningen blandt Indbyggerne og Regjeringens Ulyst til at lade Næringsdrivende brede sig i det nye Kvarter, lægger sig morsomt for Dagen i en Ansøgning af 1754 fra Øltapper Niels Gundersen Lund, hvori han siger, at han aldrig havde tænkt sig Muligheden af at blive Eier af en Gaard paa *„saa deiligt et Sted som Amalienborg“*. Nu da dette er sket, er han imidlertid i Tvivl om, til hvad Brug Gaarden skal indrettes, men tror dog, at et Bryggeri vilde være godt, hvis han kunde faa et Privilegium derpaa. Magistraten begriber ikke i sin Betænkning, at Ansøgeren kan understaa sig til at fremkomme med et saadant Ønske, „allerhelst da disse Pladser ikke have manglet

Lysthavende, siden de næsten alle ere optagne og bortskjødede", og Enden blev, at Niels Gundersen fik et kort Afslag.

Imidlertid gik Byggeriet rask fra Haanden; overalt reiste der sig Plankeværker ude i det nye Kvarter, og bag disse steg Huse og Gaarde i Veiret. De første Byggende paa Amalienborg vare Murmester *Niels Engersløw* og Tømmermester *Peter Rasmussen,* som i 1750 opførte to Gaarde til St. Annaplads med 20 Alens Façade til Gaden (nuv. Nr. 7 og 9), hvorefter Tømmermester *Niels Aagesen* og Tømmerhandler *Jens Larsen* byggede i Amaliegade, og Tømmerhandler *Jørgen Jegind* paa Hjørnet af Amaliegade og St. Annaplads

Det Bernstorffske Palais under Opførelse. Efter Landkadetternes Tegnebog.

(nuv. Nr. 15). Det følgende Aar opførte Geheimeraad *v. Osten* den store Gaard paa Hjørnet af St. Annaplads og Amaliegade (nuv. Nr. 13), samtidig byggede Justitsraad *Lintrup*, den senere Justitsraad *Lindenkrone,* Hjørnegaarden til Norgesgade, som nu bebos af den engelske Gesandt, og Geheimeraad Grev *Berckentin* det Palais, som senere blev det Schimmelmannske. Gaarden ved Siden (nuv. Nr. 30) byggedes ligeledes i 1751 af Toldinspekteur *Schumacher.* Den 27de Oktober 1752 lagdes Grundstenen til det *Bernstorffske* Palais (som nu tilhører Kongen af Grækenland) paa Hjørnet af Frederiksgade, og samme Dag paabegyndte Geheimeraad Baron *Dehn* Palaiet paa den modsatte Side af Frederiksgade, hvilket nu er udstykket. Af andre bekjendte Mænd,

som byggede herude, kan nævnes Urtekræmmernes Oldermand *Niels Titken,* der havde en anseelig Eiendom paa Hjørnet af Norges- og Blancogade, samt Generalmajor *Thurah,* der opførte et mindre Beboelseshus i en stor Have, som fra Titkens Grund naaede helt hen til Frederikshospital. I det Hele hørte der større eller mindre Haver til alle Eiendommene i det nye Kvarter. Den yderste Trekant af Amalienborg, som begrændsedes af Toldbodveien, den ovenfor omtalte navnløse Gade, som nu er forsvunden, og Ny Toldbodgade, skjænkede Kongen til *en botanisk Have* for at fremme det botaniske Studium ved Universitetet. Den var omgiven af en Ringmur, men faldt iøvrigt i to Dele, fordi den gjennemskares af Amaliegade; i Afsnittet nærmest Toldboden laa nogle Bygninger med en Bolig for Urtegaardsmanden, en Forelæsningssal, et botanisk Bibliothek m. m. Haven anlagdes af den senere Udgiver af *Flora Danica,* den berømte *Dr. Oeder,* og synes i Slutningen af Frederik den Femtes Regjering at have staaet i fuldt Flor.

De egentlige Pragtbygninger i det nye Kvarter vare dog de Paladser, som bleve opførte i dets Centrum, omkring den ottekantede Plads, der snart kaldtes „Frederikspladsen“ snart „Amalienborg Plads“. De fire store Byggegrunde her, som Kongen selv havde forbeholdt sig, skjænkede han den 9de Mai 1750 til Konferentsraad *Severin Løvenskjold,* Grev *Adam Gottlob Moltke,* Geheimeraad Grev *Levetzau* og Geheimeraad Baron *Joachim Brockdorff,* paa den Betingelse, at de fire Adelsmænd skulde forpligte sig til at bygge efter Oberst Eigtveds Tegninger, ifølge hvilke alle fire Palaier skulde være ens og bestaa af en større Hovedbygning med Pavilloner paa Siderne og lave Mellembygninger som Forbindelsesled. Stilen var naturligvis Rokoko, og Bygningerne staa den Dag idag uforandre i det Væsentlige, kun at de lave Mellembygninger i 1794 bleve forhøiede med en Etage. Naar man gjennem Kolonnaden, som dengang ikke existerede ligesaa lidt som Heststatuen, træder ind paa Pladsen, laa Løvenskjolds Palais paa høire Haand (nu Kong Christian den Niendes). Det var endnu ikke helt færdigt, da Eieren den 23de April 1754 solgte det til Enkegrevinde *Schack* til Schackenborg, men 10 Maaneder efter blev det tildels ødelagt ved en Ildebrand, hvilket naturligvis standsede Byggearbeiderne og forsinkede Fuldførelsen. Det har dog vistnok staaet færdigt ved Udgangen af 1755. Grev *Moltkes* Palais tilvenstre for den nuværende

Kolonnade (det senere Christian den Syvendes Palais) blev allerede indviet den 30te Marts 1754; Kongen overværede selv denne Festlighed, som han havde overværet Krandsens Heisning halvandet Aar iforveien. Den kongelige Yndling blev overhovedet støttet fremfor alle andre Byggende; i 1751 overlodes der ham endel Slotsbygningsmaterialier, som henlaa i Magasinet: Klapholt, Vindusgesimser og Søiler fra den gamle Slotsportal; han fik Lov til at bruge de kongelige Materialvogne, det kommanderede Mandskab ɔ: Soldater og de Arbeidsmaterialier, Kongen havde i Forraad, og senere skjænkedes der ham glaserede Tagsten og Egetræs Døre. Endnu i 1758 ses det, at der leveredes ham blaat og hvidt italiensk, samt sort og gult Marmor fra den kongelige Materialgaard, sandsynligvis til den indre Udsmykning, ligesom to Aar senere Bly til en Fontaine, der modelleredes af Professor Stanley. Det sidste Materiale maatte han dog betale med 12 Rdlr. Skippundet. Samtiden skildrer Moltkes Palads som det prægtigste af dem alle, og den endnu bevarede Riddersal, dekoreret med Guld paa Hvidt, viser den Dag idag Tidens Luxus og Pragtlyst. Det tredie Palais (nu kaldet Enkedronningens) var Grev *Levetzaus*, det fjerde Baron *Brockdorffs* (nu Kronprindsens). Dette sidste blev allerede i 1767 kjøbt af Kongen og indrettet til Landkadetakademi; 21 Aar senere blev det Søkadetakademi. Begeistringen i Kbhvn. over det nye Kvarter var naturligvis stor og lagde sig allerede for Dagen i 1751, da den senere Generalfiskal Frederik Vilhelm Wivet skrev:

„Ja, se Amalienborg — hvor hun emailleres,
Hvordan hun Træer har med Huse tusket om,
Med hvilke herlige Paladser hun stafferes,
Hvor hun til Borgerret ved Kongens Naade kom.
Gaar man paa Pladsen, man da falde maa i Staver,
Og blive ganske i sin Sjæl og Sind forrykt,
Thi hvor der saas ifjor de store dybe Graver,
Der finder man i Aar Hoteller blive bygt.“

I 1792 skriver Ramdohr om Frederikspladsen: „Det Indtryk, man faar her, er paa engang hyggeligt og imponerende. Man maa dog tilstaa, at Pladsen snarere er anlagt i Smag med en Theaterdekoration end som et varigt architektonisk Værk. Ideen var storslaaet, men den er under Udførelsen bleven smaalig. De fire Paladser ere overlæssede med Prydelser i slet Smag; de ligne Landsteder og svare ikke til den Værdighed, som Pladsen kræver. At

Datiden var af en anden Mening, er indlysende, og i Virkeligheden er Pladsen jo endnu den stilfuldeste i Byen. I sin utrykte tredie Del af „Vitruvius“ skildrer Thurah de fire Palaier og dvæler navnlig ved Grev Moltkes med den store Vestibule, baaren af otte Marmorsøiler, mellem hvilke en Andromeda af hvidt italiensk Marmor er opstillet, og kan ikke finde tilstrækkelig stærke Ord for den Luxus og Pragt, som udfolder sig i Taffelgemakket, Skilderigemakket og den store Sal. Wadskiær slog Lyren til Ære for Moltkes Palais saavelsom for „Ny Frederiksstad“ i det Hele i sin „Forandrings Skueplads paa Amalienborg Lueplads“. Med Hentydning til Stedets forrige Anvendelse som Mønsterplads og Have synger han:

„Bedre Huse i Geleder
End Soldater der at staa.
Buxbom faar vel andre Steder,
Hvor den kan opvoxe paa.
Her bør Borgere opspire
Og en Sort af Negliker,
Som langt mere Staden zire
End det Slags, som voxte der.
Tulipaner, Hyazinther,
Som kan flytte sig afsted,
Og udi den skarpe Vinter
Gjøre sommerfulde Fjed.
— — — — — — — — —
Bedre Gader der end Gange,
Bedre Gaarde der end Træer,
Bedre Børneskrig end Sange
Af en Stillitz eller Stær.
— — — — — — — — —
Ingen vil den sidste være
Borgerskab at vinde der,
Hvor selv Kongen, tænk den Ære!
Byens Borgemester er.“

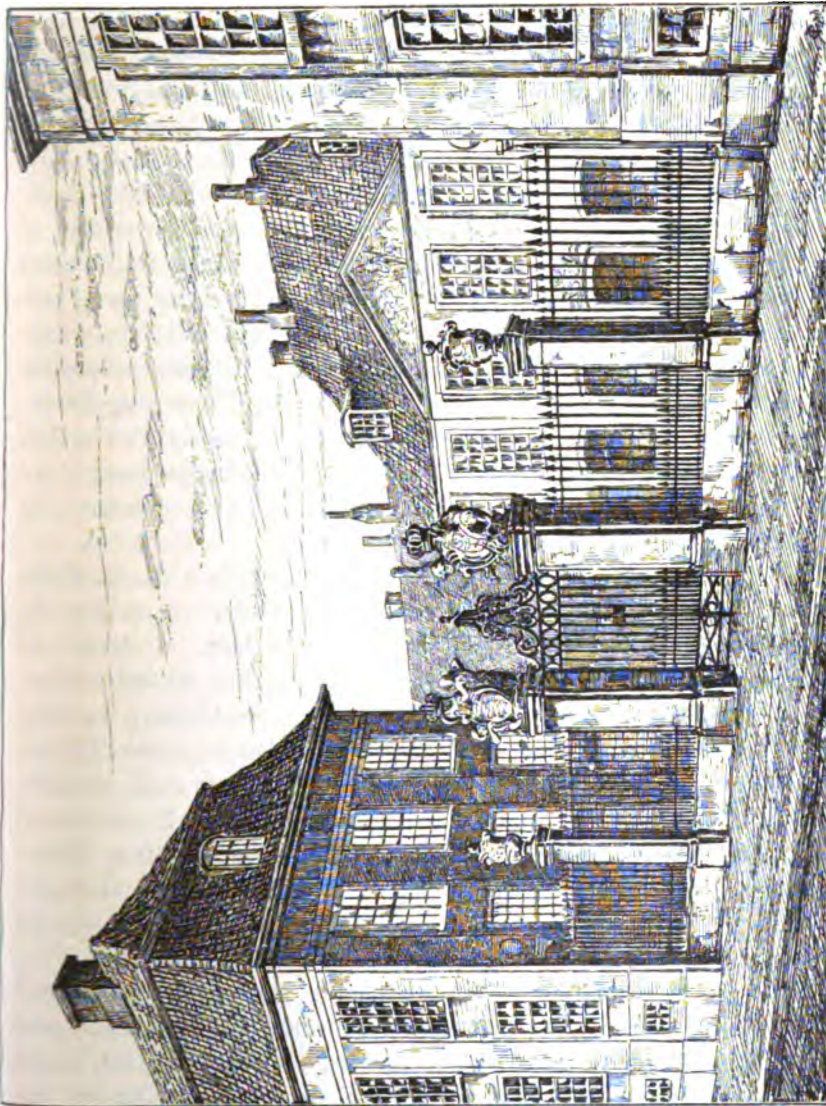
Han omtaler ogsaa, at Kongens Rytterstatue skulde kneise i Pladsens Centrum. Grundstenen til den blev lagt den 18de Oktober 1760, men den blev ikke opsat før efter Frederik den Femtes Død.

Den eneste offentlige Bygning, som fik Plads paa det gamle Amalienborgs Grund var *Frederiks Hospital,* stiftet af Kongen efter Grev Adam Gottlob Moltkes Tilskyndelse og Raad. Grundstenen blev lagt i Juli 1752 af Kongen selv; paa en vedlagt Kobberplade stod paa Dansk og Latin: „Den første Sten til det offentlige Hus,

som er indrettet for at underholde 300 Syge, har Fædrelandets fromme Fader, Frederik den Femte, høitideligen nedlagt og ladet Bygningen fuldføre.“ Bygningerne, som opførtes af Bygningsinspekteur *Georg Daniel Anthon* stod først færdige i Foraaret 1757 og indviedes den 30te Marts s. A. „Kl. 10 om Formiddagen i adskillige høie Standspersoners Nærværelse af Hofprædikanten Hr. Frederik Qvist med en grundig og lærd Tale.“ Den følgende Dag, som var Kongens Fødselsdag, saa man „med Forundring, hvorledes mange Syge og Elendige indfandt sig i Hospitalet“, med andre Ord: de første Patienter bleve da indlagte.

Den store Langsomhed, hvormed Værket fremmedes, skyldtes dels Pengemangel, dels Raadvildhed, thi man byggede ikke efter nogen bestemt og veloverveiet Plan, og det er charakteristisk, at Kommissionen, som skulde fastslaa Indretningen, først blev nedsat, efterat man havde bygget i tre Aar. Den midterste lave Bygningsfirkant blev først opført; senere kom de fire høiere Forbygninger til for at dække det tarvelige Ydre og give hele Komplexet et vist stadseligt Præg. Pengemidlerne skaffedes tilveie ved den norske Generalpostkasses Overskud, som „til evig Tid“ henlagdes til Hospitalet; Kongen skjænkede endvidere endel Sjette- og Tiende Penge til Byggefondet foruden Egeplanker, Mursten, Brædder og andre Materialier fra Christiansborgs og Frederikskirkens Magasiner. Det blev desuden bestemt, at Betalingen for Ordener, Charakterer og Bestallinger, som tidligere havde været anvendt til Frue Taarns og Professorgaardenes Opbyggelse efter Branden, og hvoraf 26000 Rdr. nylig vare blevne bevilgede den tydske Kirke paa Christianshavn, skulde, naar den sidstnævnte Sum var indkommen, indtil videre tilfalde Frederiks Hospital, og at det her dreiede sig om betydelige Summer, ses f. Ex. deraf, at en Mand, Kancelliassessor Valentinsen, som i 1762 blev Stadsmaaler i Bergen, maatte betale Hospitalet 6000 Rdr. Enkelte godgjørende Mænd og Kvinder stiftede allerede i Frederik den Femtes Tid Legater til Bedste for Hospitalet, saaledes den danske Gesandt i Paris, v. Jahn, som bestemte, at 2000 Rdr. af hans Gage aarlig skulde indbetales til Kassen, hvilket vedvarede til 1791. En vigtig Indtægt for Hospitalet blev det, da der paabødes en Stempelafgift af 6 Skilling af hvert Spil Kort, der solgtes i Danmark og Norge, skjøndt det i Begyndelsen faldt vanskeligt at gjennemføre denne Lov. En Befaling om, at alle i Behold værende Kort skulde ind-

sendes til Stempling, blev ikke adlydt, saalidt som et Forbud mod fremmede Spillekorts Indførsel, og da der blev sat en Mulkt af

Frederiks Hospital. Façaden til Amaliegade.

50 Rdr. for hvert ustemplet Spil, som forefandtes hos Handlende eller Private, unddrog man sig Bøden ved at indføre hollandske

7*

Kort med efterlignede Stempler. „Der er — hedder det i 1759 — kun blevet indsendt et meget ringe Antal Kort til Stempling, og mærkværdigvis findes der alligevel store Beholdninger af fremmede stemplede Kort, saaledes at det næsten med Sikkerhed kan siges, at udenlandske efterstemplede Kort ere blevne indførte i Massevis, hvilket ogsaa bestyrkes derved, at Frederiks Hospital hidtil har havt meget ringe Aftræk paa de her i Staden fabrikerede Spillekort.“ Følgen blev, at der udkom en meget skarp Lov mod disse og andre Misbrug, hvorhos der ansattes autoriserede Kortforhandlere i alle Kjøbstæder (3 i Kjøbenhavn og 1 paa Chrhvn.). Overtrædelse af Loven og Spil med ustemplede Kort var henlagt under Inqvisitionskommissionen, for hvilken Domstol Menigmand nærede stor Frygt, og Angiveri opmuntredes ved Andel i Bøderne. I 1763 forsøgte man under Navn af Lotterispil at indføre et nyt Slags ustemplede Kort, „smaa firkantede Blade, hvorpaa Navne, Figurer og Deviser vare trykte“, men denne Trafik blev ufortøvet standset ved et Paabud om, at de ogsaa skulde stemples. Stemplingen foregik paa Hospitalet, hvor der i Inspekteurens Hus fandtes et Kortmagasin og et Kortstempelkammer.

Da Kongen i Februar 1755 befalede, at Grev A. G. Moltke med Flere skulde træde sammen for at udarbeide en fuldstændig Plan og Fundation for Stiftelsen, erklærede han, at Huset var bygget „Gud til Ære og vore fattige Undersaatter til Husvalelse“, at det skulde kaldes „Frederiks Hospital“ og være til Gavn for dem, der formedelst Alderdom og Svaghed ikke kunde gjøre Tjeneste eller erhverve deres nødtørftige Ophold, men her med fornøden Underholdning kunde forsynes. I Indledningen til Fundatsen af 6. Aug. 1756 hedder det: „Hospitalet, Bygninger, Grunde, Indretninger, Inventarium, Midler, Kapitaler, Indtægter, Intet undtagen, med hvad Navn, det nævnes maa, skal bestandig og til evig Tid allene være og forblive til fattige, syge Menneskers Antagelse, Pleie, Læge- og Underholdning, uden at samme Hus eller Noget, hvad derunder eller dertil hører nu eller nogensinde i Fremtiden, under hvad Skin, Forevending eller menneskelig Paafund det end maatte være, til nogen anden Slags Brug maa henvendes.“ Det var oprindelig Meningen, at 300 fattige og nødlidende Syge skulde have havt Fripladser, men af finantsielle Grunde blev Tallet indskrænket til 125. Fremmede indtoges ligesaa vel som Indfødte, naar de

boede i Staden og havde lovlig Ærinde eller Haandtering der; dog vare Fripladserne særlig forbeholdte Trængende af Borgerstanden. Et vist Antal Pladser stod til Raadighed for Militaire saavelsom for Domestiker af begge Kjøn, naar de anmeldtes af deres Officerer eller Herskaber; dog skulde Soldaternes Lønning i saa Fald indbetales i Hospitalskassen, og Herskaberne skulde betale 7 Mark om Ugen for hvert sygt Tyende og desuden Begravelsesomkostningerne, hvis de døde. Alle inkurable Sygdomme samt Børnekopper, Skab, Spedalskhed, Galenskab og veneriske Sygdomme bleve ikke behandlede her; derimod blev det saakaldte „frie Jordemoderhus", den senere Fødselsstiftelse, tre Aar efter Fundatsens Udstedelse forenet med Hospitalet og anbragt i den tilbagetrukne Fløi med Frontespicen til Amaliegade. Stiftelsen fik store Privilegier og Benaadninger, som Frihed for alle Skatter, Afgifter og Paalæg, for Brug af Stempelpapir og Porto; den blev uafhængig af Laugene, fik Bager- og Bryggerrettighed, og hvad der ikke er det mindst mærkelige, sin egen selvstændige Jurisdiktion, en „*Hospitalsret*", der afskaffedes i 1771 af Struensee. Under denne Domstol sorterede ikke blot Stiftelsens Embedsmænd og Betjente, men ogsaa Patienter eller Patienters Slægtninge, der vare uvillige og slette Betalere. Mod Overfyldning værgede Hospitalet sig paa eiendommelig Maade. „Det sker ogsaa — hedder det i 1764 — at naar det i Hospitalet tilladte Antal af Patienter er komplet, og Enhver, der anmeldes, faar Expektance paa Sygepladserne efter Tour, at man da søger at tvinge Hospitalet til at modtage flere Patienter, end der er Plads til, idet Husværter eller andre, som skulde sørge for dem og frygte for at komme til at bekoste Begravelsen, lade de Syge kjøre eller lede derud og derpaa lade dem i Stikken enten inde i Hospitalsgaarden eller udenfor, undertiden i Gangene eller paa Trapperne til Betjentenes Værelser, ofte i saadan Tilstand, at de hverken have Mæle eller Sands og derfor af Nød maa tages ind, i hvordan Leiligheden er, og den Syge ved slig Omgang sætter Livet til." Hospitalsretten blev derfor bemyndiget til at skride ind mod Folk, der vilde paatvinge Stiftelsen Patienter, og idømme dem Mulkter fra 2 til 20 Rdlr., Straf paa Kroppen, spansk Kappe og Gabestok, nogle Dages Vand og Brød o. lgn.

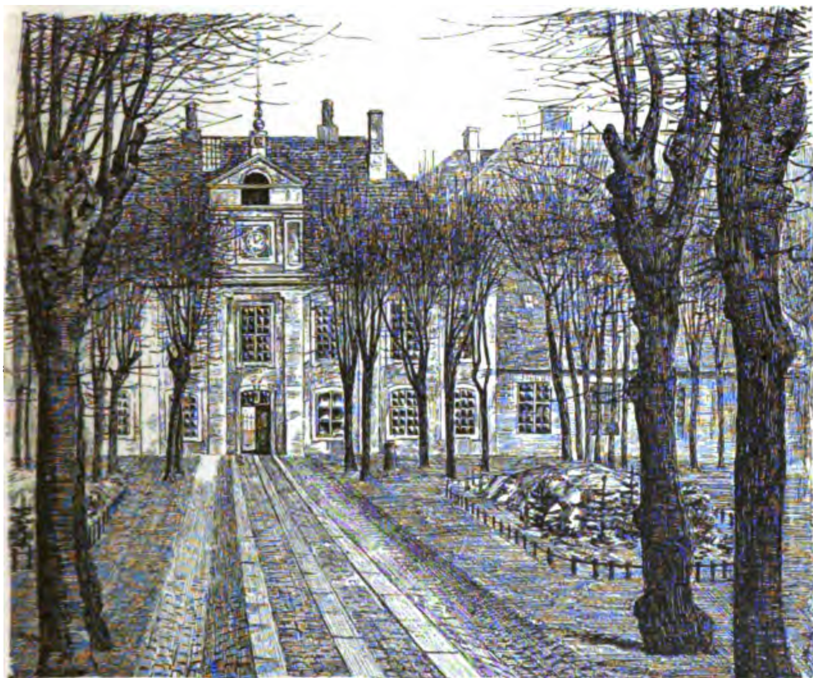
I Spidsen for Hospitalet stod tre *Overdirekteurer,* Grev *A. G. Moltke* til Bregentved, Overpræsidenten i Kbhvn. v. der *Lühe*

og Grev *Conrad Wilhelm v. Ahlefeldt.* I Fundatsen hedder det, at „Oberdirektørerne ikke blot skulle lade sig være angelegne at beskytte Hospitalet ved de af Hs. kgl. Maj. allernaadigst forundte Friheder, men endog saavidt muligt fremdeles søge at erhverve Hospitalet alle Fordele og Friheder, som kunne tjene til dets Vedligeholdelse og Fremvæxt.“ Under Overdirektionen stod ni *Direkteurer*, hvoriblandt tre Læger og to af Byens 32 Mænd; paa Hospitalet selv havde *Inspekteuren* den daglige Administration. Han boede i Forbygningen til Amaliegade, nærmest Grønningen, hvor der ogsaa var Forsamlings- og Aftrædelsesværelser for Direkteurerne, Kontorer, Kortmagasin og Kortstempelkammer, og i Kjælderen: Plads for Ligvogn, Portechaiser at transportere de Syge i m. m. Det tilsvarende Forhus til Amaliegade nærmest Amalienborg var *Vaske- og Inventariehus;* her havde Vaskepigerne deres Kamre, her var Rullestuer og Strygestuer, Kamre til Linneds og Sengklæders Forvaring, her boede Oldfruen og Kvartermesteren, og her var i anden Etage en Sal, i hvilken der holdtes Gudstjeneste for Hospitalets Betjente. Til Bredgade laa *Apotheket* i samme Bygning som nu med sit store Laboratorium, sine Stødekamre, Tørrekamre, Pakrum og Værelser for Apothekerdrengene i Kjælderen. I Stuen havde Apothekeren Beboelsesleilighed ved Siden af Apotheket og to andre Laboratorier, i anden Etage fandtes en Kryder-Sal (Kräuter-Saal), Essentskammer, Æskekammer, Materialkammer m. m. Det til Apotheket svarende Hus paa den anden Side af Gitteret beboedes af Økonomen og kaldtes *Økonomihuset;* her var desuden Proviantkjældere, Spisekamre, Badstue, Kjøkkener, og øverst Sygestuer for Hof-Domestiker og Hospitalsbetjente.

Hospitalets store firkantede Patientbygning indeholdt foruden Sygestuer, Hospitalskjøkkenet, Forraads- og Spisekamre, Hospitalskriverens Værelser, Operationsstuer, Værelser for Reconvalescenter m. m. Det høiere Midtparti med Frontespicen til Amaliegade var som alt omtalt Fødselsstiftelse; her havde Jordemoderen Bopæl og her fandtes to Værelser „for Accoucherede, som ville være incognito.“ Det tilsvarende Midtparti med Frontespice til Bredgade indeholdt forneden Værelser for Doctor medicinæ og Portneren samt et Kammer, hvor de Syge bleve modtagne og omklædte; foroven logerede Hospitalets Chirurgus, de to Underchirurger, Reservechirurgerne og de medicinske Kandidater. Den indre Gaardsplads,

„Grønnegaarden“, var delt paa tværs ved en Mur, der fortsattes ind gjennem Bygningerne og „gjorde Skilsmisse mellem Mandfolkenes og Fruentimmernes Værelser“. I hele Dybden fra Bredgade til Amaliegade laa paa begge Sider af Hospitalet en aaben Plads med Staldbygninger, Økonomens Kostald, Skure o. d., skilt fra Naboeiendommene ved en høi Mur.

Store Vanskeligheder frembød det nye Kvarters *Vandforsyning*

„Grønnegaarden“ i Frederiks Hospital.

saavelsom Bortledningen af *Spildevandet*. Grunden var lav og opfyldt; bagved laa Store Kongensgade og det tæt befolkede Nyboder, fra hvilket Vandfaldet maatte ledes over Amalienborg til Havnen, thi man var fast bestemt paa at afskaffe en gammel Kloakrende, som havde sit Udløb tæt indenfor Toldboden og havde gjort Havnen betydelig Skade. Det var den oprindelige Plan, at alt Spildevandet fra denne Egn saavelsom fra den nye Frederiksstad skulde føres til Hukken ved Kvæsthuset, hvor det vilde være forholdsvis let at

standse Mudderet og den anden Urenlighed, før den fandt Vei til Havnen, men det blev fundet ugjørligt at nøies med ét Afløb, hvorfor et andet blev indrettet gjennem Blancogade og over nuv. almindelig Hospitals Grund. Det var en dyb stinkende Grøft, lukket for Enderne med Porte; under Amaliegade og Toldbodgade førtes den naturligvis som en muret tillukket Rende. Endnu i 1754 var man ikke kommen saa vidt, at Rendestenene i det nye Kvarter vare lagte, hvorfor Kjælderne allevegne stod fulde af Vand, og de nye Bygningers Fundamenter bleve beskadigede. Magistraten nægtede at have med Sagen at skaffe; den erklærede rentud, at Udgiften hertil, ca. 20,000 Rdlr., ikke blot var Stadens Kasse uvedkommende, men umulig for den at bestride, da der ikke fandtes mindste Beholdning i den, men den fik da Befaling til at stifte et Laan og betale Renterne — Kongen skulde da „med Tiden" see at faa Sagen afgjort, at Byen ikke kom i Gjæld. Der blev nu taget ivrigt fat, men da Anlæget omtrent var færdigt, opdagede man, at der ikke var tilstrækkeligt Fald, saaledes at Beboerne inkommoderedes derved, hvilket gav Anledning til nye Vanskeligheder og Udgifter. I 1756 læser man, at Stadens Kasse er „kommen i slet Stand formedelst Vandledningen paa Amalienborg saavelsom dens Opfyldning og Brolægning." Hvad *Vandforsyningen* angik, bleve Vanskelighederne dog lettere overvundne. Kongen tillod nemlig, at der fra den ham tilhørende Pumpevandsrende (den saakaldte Charlottenborg-Hovedrende) maatte lægges Ledninger ind paa Amalienborg Plads og i St. Annæ-Gade: han vilde selv afholde Udgifterne ved Anlæget, mod at de 60—70 Brugere betalte 40 Rdlr. for hver Portion én Gang for alle og 4 Rdlr. om Aaret. Anlæget, der fuldførtes ihast, var imidlertid saa „utaalelig slet", at Vandet allevegne løb ud af Trærenderne eller Opstanderne, oversvømmede Kjælderne og afstedkom Skade, og Forholdet blev først bedre, da den kongelige Fontainemester Beyer var gaaet af i Vrede og var bleven afløst af en ny. Det Mærkeligste er dog, at man i 1775 opdagede, at Beboerne paa Amalienborg aldrig havde havt Skjøder paa deres Vandportioner, og at hverken Kjøbesummen eller den aarlige Afgift nogensinde var bleven afkrævet, end sige betalt. Da Pengene ikke lod sig inddrive i Mindelighed, bleve de eftergivne, men det hedder i den kongelige Resolution, at „den aarlige Afgift fra 1ste Januar 1775 til rette Tid skal paafordres og erlægges."

Bag Amalienborg ud til Vandet laa *Tømmerpladserne* (smlgn. II S. 509), af hvilke de fem nærmest Kvæsthuset tilhørte Havnekommissionen og vare udleiede, én tilhørte Staden og anvendtes til Brændemagasin, medens Resten eiedes af Private. Da Reskriptet om Amalienborgs Bebyggelse udkom i 1749, havde man endnu ikke isinde at flytte Tømmerpladserne; der var da kun Tale om at erhverve de nødvendige Grunde til de paatænkte Tværgader ud til Havnen, men snart opdagede man, at Tømmeroplagene vare farlige for den kongelige Flaade og derfor maatte fjernes. Muligvis ønskede man heller ikke deres Beliggenhed i den aristokratiske Bydel og fik et godt Paaskud, da der i 1753 ved en Visitation paa Raadmand Klitgaards Plads forefandtes sex Foustager Tjære og et Stenkulsoplag tæt op til Plankeværket. Der herskede imidlertid stor Uenighed om, hvor man i Fremtiden skulde anvise Tømmerhandlerne Pladser. Magistraten foreslog først Kongens Materialgaard (ved Frederiksholms Kanal) eller Appelbyes Reberbane paa Chrhvn. (nuv. Holms Huse), men da ingen af disse Steder kunde undværes, anbefalede den en Plads ved Kalkbrænderiet udenfor Østerport, eller i Dronningens Enghave (nuv. Tivolis Grund). Da disse Forslag heller ikke vandt Bifald, henledte den Opmærksomheden paa Grønland (den store aabne Plads ved Kastellet) og paa „den Plads paa Hjørnet af Sølvgaden, hvor Enkedronningens Køer græsse“ (nuv. Sølvgadens Kaserne). Man reiste imidlertid nye Indvendinger, og tilsidst blev der nedsat en stor Kommission med Kbhvns. Kommandant General *Numsen* i Spidsen, som skulde afgjøre Spørgsmaalet.

Foruden Tømmerpladserne i Toldbodgade havde der været, eller var der tre andre i Kjøbenhavn. Den første og vigtigste af disse, *Jan van Ostens* ved Nyhavns Hoved med Indgang fra Kvæsthusgade, skyldte det nye Christiansborg sin Tilblivelse. Van Osten havde nemlig anlagt en Kran- og Kjølhalingsplads paa dette Sted, men da han i 1739 forpligtede sig til at holde Oplag af Materialier til Slottets indvendige Dekoration, fik han Privilegium paa ogsaa at holde Tømmerplads her, en Rettighed, der sikkredes ham selv og Hustru paa Livstid, selv efterat man i 1743 havde frataget ham Kran- og Kjølhalings Rettigheden som farlig for Flaaden. Frederik den Femte holdt ham dog skadesløs for dette Tab ved i 1747 at skjænke ham en Plads i Vandet udenfor Saltværket paa Chrhvn., hvilken han rigtignok selv maatte opfylde (smlgn. III S. 15). Ogsaa

havde den nu afdøde *Andreas Bjørn* i 1735, da han afstod sin Plads ved Toldboden til den kongelige Saugmølle, faaet Privilegium paa at holde Tømmerplads paa sit Skibsværft, og endelig havde Kjøbmand *Brechwoldt* havt Ret til at handle med Tømmer fra sin Plads i Overgaden paa Chrhvn. Kommissionen indstillede ufortøvet, at disse tre Pladser, der vare farlige for Flaaden, Dokken, Sø-Tøihuset og Laboratoriet, ogsaa skulde afskaffes, og Regjeringen gik i det Væsentlige ind herpaa. Agentinde Bjørns Privilegium blev hende afkjøbt for 893 Rdlr. 4 ℔ 8 ß; v. Ostens Oplagsret ved Nyhavns Hoved blev indskrænket til kun at gjælde for de kongelige Tømmerleverancer, saaledes at han i Fremtiden ikke maatte handle med Private, og Brechwoldts synes at være bortfaldet ved hans Død.

Man var imidlertid bestandig i Vilderede med, hvor de nye Tømmerpladser skulde ligge, og det gjorde ikke Opgaven lettere, at Kongen i Mai 1755 tilkjendegav Kommissionen, at de skulde lægges, *saaledes at Byen blev udvidet og større, og at det, der udfyldtes, kom indenfor Byens Volde.* Oberst Gedde, der var Medlem af Kommissionen, udarbeidede vel en Plan, ved hvilken Pladserne bleve lagte fra Blaataarn ved Langebro over Hjørnet af Rysenstens Bastion og Kigkurv ud i Kallebostrand, medens Fæstningsværkerne baade paa Kjøbenhavns- og Christianshavnssiden førtes langt uden om, og et selvstændigt Værk lagdes midt i Løbet, men dette Projekt stødte paa afgjort Modstand i Kommissionen. Man indvendte imod det, at „det vilde standse den rapide Strøm i Havnen og derved bidrage til dens Forurening, bringe Flaaden og Skibene til Forraadnelse ved at holde det tilløbende ferske Vand tilbage i Havnen (hvorpaa Kronstadt i Rusland kan tjene til et stort og kjendeligt Exempel) og befænge Havnen med Orme, hvorhos Opfyldningsomkostningerne vilde blive utrolig excessive“. Tømmerpladserne vilde desuden blive farlige for Bryghuset, Staldbetjentenes Vaaninger, Kunstkamret, Tøihuset, Proviantgaarden, Hømagasinet og Materialgaarden. Skulde Staden udvides, kunde det lettere ske udenfor Øster- og Vesterport, hvor der var Plads og Leilighed til 4 a 500 „skikkelige Huse“. Kongen gav disse Indvendinger Medhold; Geddes Plan blev opgiven, og den 30te Mai 1755 blev det endelig bestemt, at Tømmerpladserne skulde anlægges bag *Dronningens Enghave* (nuv. Tivoli) ved Opfyldning ud i Stranden.

Der blev strax taget fat paa det store Arbeide under Ledelse af Oberst *Gedde*. Opfyldningen besørgedes ved Stadens Renovationsvogne og „anden Opmuddring“, og da det var vanskeligt at faa de fornødne Arbeidsfolk, stillede Garnisonen 300 Mand, der lønnedes med 18 ß om Dagen pr. Mand foruden de sædvanlige Kvarterpenge. Tømmerpladserne, som ved en 36 Alen bred Grav vare skilte fra Enghaven, vare 16 i Tallet, hver 50 Alen bred og 80 Alen dyb; den, der laa Byen nærmest, blev Stadens Brændemagasin, de to næste forbeholdt Kongen sig til Vedhave, Resten (13) bortleiedes for kongelig Regning til de Høistbydende, dog kun til virkelige Tømmerhandlere, ikke til Murmestre, Tømmermestre eller andre til Handel Uberettigede. Opfyldningen, Bolværkene og Indhegningen bekostedes af den kongelige Kasse, og Udgiften beløb sig til ca. 68,000 Rdlr.

Længe før de nye Tømmerpladser i 1760 vare færdige, blev der truffet Anstalter til at rydde de gamle. Man stødte her paa mange Vanskeligheder, thi Eierne havde ikke Lyst til at fortrække, ja, det siges rentud, at de „bleve tvungne dertil mod deres Villie“. Man kunde ikke komme til Enighed med dem om Afstaaelsessummerne, og tilsidst havde Regjeringen ingen anden Udvei end at lade en Taxationskommission udarbeide en formelig Taxt. Kongen maatte betale henved 46,000 Rdlr. for de gamle Tømmerpladser (hvori dog hverken Stadens eller Havnekommissionens vare medregnede); for en enkelt Plads (Raadmand Klitgaards), paa hvilken der stod anseelige og kostbare Bygninger, betaltes et Extratillæg af 3000 Rdlr. Den 31te Juli 1756 afholdtes der Auktion over alle Skure, Bygninger og Plankeværker, som strax skulde nedbrydes, ved hvilken Leilighed den kongelige Saugmølle ved Toldboden (afbildet II, S. 289) ogsaa forsvandt. Iforveien vare Tømmerhandlernes Oplag blevne flyttede til midlertidige Pladser paa Grønland og paa en Del af S. Annæ Kirkegaard mod Sølvgaden. Paa det sidste Sted indrettedes ogsaa Stadens Brændemagasin for en Tid. Alle Interimspladserne vare indhegnede med et fem Alen høit Plankeværk, som Kongen betalte, ligesom han havde afholdt Udgifterne ved Transporten.

Det varede dog overmaade længe, før Tømmerhandlerne kunde forsone sig med Flytningen, der tvang deres Handel og Næring ud i en af Byens Udkanter eller rettere udenfor Byen. Mange Aar efter fremkom de med bittre Klager derover, og det er beteg-

nende, at den kongelige Vedhave først i 1766 blev flyttet ud paa de nye Tømmerpladser og det endog under Slotsfoged Gethers energiske Protest. Den Skildring, han giver af Pladsen, er ikke tiltalende. „Den er ikke brolagt — skriver han — men er ligesom en dyb og skiden Vei, hvorfor Brændevedet vil forraadne og forfule, og Hestene blive ødelagte; dertil er Veien fra Slottet derud altfor lang. Brændet vil være udsat for Tyve, hvis ikke Vedfogden kommer til at sove derude baade Nat og Dag; Indkjørselsportene ere anbragte paa urette Steder, Skibene kunne ikke lægge til Bolværkerne, men maa losse mellem Langebro og Pæleværket udenfor de murede Bastioner, kort sagt: Vedhaugen bør blive ved Slottet, hvor den er." Flytningen blev dog alligevel iværksat; Pladsen blev brolagt, et Vaaningshus opført for Vedfogden, Farvandet opmuddret, saaledes at Fartøierne kunde flyde ind, og to Pladshunde anskaffede. Man vedblev dog at have flere mindre Vedhaver til Hoffets Fornødenhed ved Bryghuset og Proviantgaarden.

Ved Anlæget af Amalienborg eller rettere „Ny Frederiksstad" blev *St. Annaplads,* eller som den endnu kaldtes: St. Annæ-Gade, reguleret og fik sin nuværende Skikkelse. Pladsen var dog ikke særlig pyntelig; saaledes havde Tømmermester Jegind, der eiede Stedet paa Hjørnet af Amaliegade, et Plankeværk og en Sidebygning af Bindingsværk med en halv Sten for Tømmeret ud til den, „uden Anvisning eller Tilladelse, ja stik imod den kongelige Forordning." Pladsen foran Kvæsthuset brugtes under Marmorkirkens Opførelse til Oplagsplads for Marmor og bornholmsk Sandsten, og endnu i Slutningen af Aarhundredet var hele den nederste Del af St. Annaplads overladt Søetaten til Skure for Opmuddringsvæsenet. *Toldbodgade* bestod af lutter 5½ Alen høie Plankeværker, der afsluttede Grundene, hvis Façader laa til Amaliegade, indtil det i 1756 blev paabudt, at Alle skulde opsætte Mure af lige og egal Høide. Det var overhovedet forbudt at bygge ud til Toldbodgade, thi skjøndt Thurah ønskede, at Eierne skulde have Lov til her at opføre grundmurede Baghuse, Stalde, Remiser, Pakhuse, Lysthuse og lignende Bygninger, hvori der ikke behøvedes Ildsteder, blev det dog nægtet, fordi det vilde være farligt for Flaaden.

Da det blev klart, at man ved den store Udvidelse mod Øst ikke havde opnaaet, hvad der oprindelig tilsigtedes, (thi der vedblev at være Mangel paa Leiligheder, ligesom Husleien uophørlig steg)

paatænktes der *nye Udvidelser*. Magistraten satte igjennem, at Eierne af de 19 ubebyggede Grunde fra 1728 fik Ordre til at bygge inden et Aars Forløb (smlgn. III, S. 2), og at forskjellige Grunde omkring i Byen maatte skjænkes dem, der vilde opføre sirlige og forsvarlige Bygninger derpaa, saaledes Pladsen paa Hjørnet af Sølvgade og Volden, hvor Enkedronningens Køer græssede (nuv. Sølvgadens Kaserne), et Stykke af den tilstødende Guldhushave, en stor Plads bag Stokhuset til Rigens Gade, Pladsen bag Vor Frelsers Kirke, hvor Murmester Philip de Lange havde et Salpeterværk „snarere til Skade end til Fordel for sig“ (den nuv. Kommuneskoles Grund i Prindsessegade), ja Kongen tillod endog, at Ringmuren om Rosenborg paa Sølvgadens Vestside maatte flyttes tilbage til den gjennem Haven løbende Park, og Grunden udenfor overlades til Nybygninger. Der blev dog ikke bygget paa disse Steder, men større Planer kom frem. Oberst Gedde udarbeidede, som alt berørt, et Projekt til Fæstningsværkernes Udvidelse paa begge Sider af Langebro, thi „det var Kongens Øiemærke, at Byen skulde udvides ved Tømmerpladsernes Flytning“, og da dette blev opgivet, vendte Opmærksomheden sig endelig til Forstæderne, især til Øster- og Vesterbro. Ogsaa her paatænkte man at udvide Fæstningsværkerne hinsides de ferske Søer, men de store Planer bleve paa Grund af Tidernes Ugunst til Intet. Den eneste Frugt af alle disse Forhandlinger blev den tidligere omtalte friere Byggelov i Forstæderne (smlgn. III, S. 22).

Ikke synderligt større Udbytte havde man af de ihærdige Bestræbelser for *Gadernes og Strædernes Udvidelse*. I *Raadhusstræde*, som var en smal Gade, kom dog en alvorlig Ildebrand til Hjælp den 16de Oktober 1749. Branden opkom mellem Kl. 12 og 1 om Natten i et Hus paa Hjørnet af Farvergade og fandt rigelig Næring i en tilstødende Bryggergaards Vedhammer, saa at hele den ene Side af Gaden faa Timer efter stod i Flammer. Kun ved at nedrive nogle Huse lykkedes det at standse den. Der brændte ialt 11 Gaarde; kun tvende Huse næst ved Vandkunsten bleve staaende. Reiser, der ogsaa har skildret „disse tyranniske Ildsluer“ i sin „Livs- Levneds- og Forfølgelseshistorie“, fortæller, hvorlunde Ilden opkom hos en Auktionskone, som „med bare Ben i Tøflerne og i hendes bare Særk maatte springe ud af Vinduet paa Gaden for at frelse Livet“, hvorefter den brave Stadschirurgus aarelod hende i en Gaard paa Vestergade, samt hvorlunde Beboerne ikke kunde

slippe ud af den smalle Gade med deres Gods og Indbo, saa „at der var en saadan Hylen og Skrigen saavel af Gamle og Unge saa og af de uskyldige Børn, at det var en stor Gruelse og Skræk at høre.“ I Samtidens Blade roses Brandfolkene og især en Afdeling Matroser, som under Grev Danneskjold Laurvigs Kommando gjorde Alt, hvad der stod i menneskelig Magt for at frelse, hvad frelses kunde. Endnu fire Dage efter brændte det i Grunden af Husene.

I December Maaned indkom Magistraten med en Betænkning om Gadens Udvidelse og forestillede, at den var saa meget mere nødvendig, som der faldt en stærk Passage gjennem Strædet, og det om Vinteren var yderst besværligt baade for Gaaende og Kjørende at komme frem, naar Vand og Is overskyllede og bedækkede den hele Gade. Efter en særlig Akkord med Grundeierne vilde Gadeliniens Indrykning medføre en Udgift af 10,637 Rdlr., men da Stadens Kasse kun havde en Beholdning af 6—800 Rdlr., og Kongens Nytorv desuden skulde forandres (nemlig brolægges efter Krindsens Borttagelse) saa Magistraten ingen Udvei til disse Udgifter, medmindre Majestæten vilde tilbagelevere de 20,000 Rdlr., som Byen i 1741 havde maattet afgivet til Partikulairkassen (smlgn. II, S. 679). Svaret lød først afvisende: „Det er vor allernaadigste Villie og Befaling, at I angaaende dette af Eder allerunderdanigst gjorte Forslag indkommer til Os med noget andet Forslag til forberørte Raadhusstrædes Udvidelse,“ men da Magistraten gjentog Ansøgningen, fik den bevilget 14,000 Rdlr. af Partikulairkassen, med hvilke den foreløbig maatte lade sig nøie. Allerede i 1750 var Byggeriet i fuld Gang i Raadhusstræde; efter Sædvane fik de Byggende, der gjenopførte deres Gaarde, 15 Aars Indkvarteringsfrihed, og imod Sædvane fik Urtekræmmer Laurids Frost paa Hjørnet af Raadhusstræde og Nytorv Tilladelse til at lægge sine Trapper mere end 2½ Kvarter ud paa Fortouget, da „han efter Gadens Udvidelse er saa indkneben i sin Bod, at han neppe har Rum til at tage imod dem, han skal have Næring af.“

Faa Aar efter tog Magistraten for Alvor fat paa en systematisk Kamp mod de smalle, halv ufremkommelige Gyder, der vare levnede fra Ildebranden 1728. I Forestillingen til Kongen hedder det, at der „endnu findes endel Stræder i Byen saa enge og smalle, at derigjennem neppe kan passere en Vogn, i Særdeleshed i det Distrikt om Nikolai Kirke og i de saakaldte Skipperboder

(ligeoverfor Holmens Kirke) til stor Farlighed udi Tilfælde af ulykkelig Ildsvaade.“ Da man naturligvis manglede Midler til at udføre en saa gjennemgribende Reform paa éngang, udbad Magistraten sig kun Bemyndigelse til mod billig Betaling til Grundeierne at rykke Gadelinien ind, naar gamle Huse bleve nedrevne, og Nybygninger opførtes i Vingaardsstræde, Fortunstræde, Admiralgade, Lille Færgestræde, Lille Kirkestræde, Ulkegade, Hvælvingen ved Nikolai Kirke og paa begge Sider af Kirkegaarden, Halmstræde, Skvaldergaarden, Nellikegangen, Lille Kongensgade, Læderstræde, Kattesundet, Hestemøllestræde, Gaasegade, Fyrens Gang, Peder Madsens Gang og Christenbernikov-Stræde. Bemyndigelsen blev given, men i de færreste af de nævnte Gader skete der Forandringer. Der rykkedes vel nogle faa Huse ind i Admiralgade saavelsom i Christenbernikovstræde (hvorved det Huk, som den Dag idag er bevaret her, fremkom), men ellers forblev Alt ved det Gamle. En Tidlang var Opmærksomheden særlig henvendt paa de uheldige Forhold ved Nikolai Kirke (smlgn. III, S. 9), og man havde isinde at nedrive den Side af Ulkegade, der laa paa Kirkegaardens Grund, saavelsom Husene ved Hvælvingen, men Magistraten undskyldte sig med Pengemangel, og Bygningskommissionens Forslag om at lade Brandassurancekassen afholde Udgifterne blev ikke bifaldet. Ikke synderlig heldigere var man faa Aar iforveien optraadt, da det gjaldt om at „forbedre Prospekten for den kongelige Residents“. Gadelinien ved Stranden mellem Fortunstræde og Boldhusgade var nemlig meget uregelmæssig og frembød et alt Andet end tiltalende Udseende. Paa Hjørnet af Fortunstræde laa „Fortunen“, en gammel forfalden Bindingsværksbygning, der tilhørte Enken Maria Christina Beck, og ved Siden det saakaldte „Kræmmerkompagni“, som i 1691 blev kjøbt af Silke-Ulden- og Lærredskræmmerne til et Kompagnihus, men i 1732 var blevet udleiet og 12 Aar efter solgt til Georg Ludvig Meyerer, der drev Gaarden som Herberg for Reisende og Fremmede. Denne Eiendom var allerede i 1743 saa forfalden, at Kræmmernes Oldermand havde ansøgt om „at maatte beklæde de gamle Stolper med Brædder, paa det samme ved Maling kunde faa et lidet Anseende og ikke falde det høi kongelige Herskab saa slet i Øinene som nu“, men han fik Afslag i Henhold til en Forordning af 27de Februar 1682, som bestemte, at Bindingsværkshuse i Hovedgaderne ikke maatte underkastes Hovedreparationer, men skulde nedbrydes og afløses af

Grundmur, naar de forfaldt. Som Følge heraf blev vel en Del af Gaarden ombygget af Grundmur, men stak kun desto mere af mod den gamle Halvdel. De to nævnte Eiendomme „Fortunen“ og „Kræmmerkompagniet“ (der nu ere slaaede sammen til „Hotel Royal“) havde imidlertid ikke blot et forfaldent Ydre, men sprang ovenikjøbet 11 Alen 6 Tommer frem i Gaden foran den tilstødende Gaard (der

Sundorphs Sted ved Stranden. Efter en Skydeskive paa den kgl. Skydebane.

tilhørte Regimentskvartermester Stephan Hansen); den næste Eiendom, Kjøbmand Carl Hieronymus Gustmeyers (den nuværende saakaldte Ankerske Gaard) laa atter nogle Alen tilbage, medens de to hosliggende mindre Huse paa Hjørnet af Boldhusgade igjen ragede et Stykke frem. Det yderste af disse Steder kom gjennem forskjellige Hænder i Slutningen af Aarhundredet i Familien Sundorphs Besiddelse,

og viser sig paa hosstaaende Afbilding som en anseelig Kjøbmandsgaard.

Magistraten gjorde, ikke mindst af Hensyn til Kongehuset, hvad den formaaede, for at faa Gadelinien ved Stranden reguleret, men alle dens Anstrængelser strandede, dels paa Eiernes Modstand og Talent til at finde paa Udflugter, dels paa de høieste Autoriteters Godmodighed. Eierinden af „Fortunen“ fik, da hun mærkede Uraad, anden Prioritetshaver, Justitsraad Heusserich, til at overtage Gaarden, og da denne døde, og der i 1745 var falden en Resolution om, at Bygningen inden to Aar skulde nedrives, tilbød Arvingerne at give Afkald paa deres Ret og skjænke Kongen deres Andel af Huset, naar han blot vilde svare til første Prioritet. Tilbudet blev dog ikke modtaget, og Alt forblev ved det Gamle, indtil „Fortunen“ i 1748 blev solgt til Vinhandler Joachim Gisler, som kjøbte et tilstødende Sted i Fortunstræde og nu byggede en stor grundmuret Gaard paa Hjørnet, eller som det kaldes „et vidtløftigt Værk til begge Sider“. Ved denne Leilighed forsvandt en stor Huk i Fortunstræde, men Gadelinien til Stranden blev ikke rykket ind. Eieren af „Kræmmerkompagniet“, Meyerer, havde nemlig ført en lang og haardnakket Kamp og havde mesterligt forstaaet at hale Tiden ud ved Forslag, Memorialer og Ansøgninger til alle mulige Autoriteter, ja til Kongen selv. I Mai 1745 sendte Magistraten Underfogden til ham og lod ham vide, at hvis han ikke ufortøvet nedbrød sit Hus (navnlig den gamle forfaldne Del af det), vilde der om faa Dage blive sendt ham Folk i Huset, som havde Ordre til at gjøre det, men Meyerer forstod at afværge Katastrophen baade denne Gang og senere, i Juni 1748, da den samme Trusel blev gjentagen. Han var nemlig klog nok til ikke at gjøre direkte Modstand; han erklærede tvertimod, at han gjerne vilde bygge, ja endog nedrive den grundmurede Del af Huset sammen med den gamle, for at kunne opføre en anseelig Gaard under Et og „saaledes vise sin allerunderdanigste Beredvillighed i at befordre Prospekten fra det kongelige Residentsslot“, hvis der blot maatte „akkorderes ham saadanne Konditioner, som nogenlunde kunde bøde paa den Skade ham vederfores.“ Han ønskede kun Udsættelse i 10 Aar; han vilde have det nye grundmurede Hus, som skulde nedrives, erstattet efter Taxation, særlig høi Betaling for den Grund, han skulde afstaa til Gaden, Løfte om 30 Aars Indkvarteringsfrihed m. m. Snart skruede

han sine Fordringer i Veiret, snart slog han lidt af, og vedblev saaledes at trække Tiden hen, indtil Myndighederne bleve kjede af det Hele og kun holdt paa, at han skulde nedrive det gamle Bindingsværkshus og opføre en grundmuret Bygning i Stedet. Dette skete i 1749, men hermed ophørte ogsaa al Mulighed for, at den nye Gadelinie kunde komme istand. Først 46 Aar senere, da den store Ildebrand af 1795 havde gjort rent Bord i dette Kvarter, kunde Planen gjennemføres.

Ved Siden af Bestræbelsen for at udvide de snevre Stræder og gjøre Gadelinierne regelmæssigere, gik der en anden for at gjøre Gaderne mere farbare. Brolægningen lod fremdeles meget tilbage at ønske, da den, som det siges, egentlig dependerede af hver Huseier; Fortougene vare næsten ufremkommelige; man havde desuden ingen dygtige Brolæggere, og Nivelleringen var saa mangelfuld, at Vandet, saasnart det regnede stærkt, løb ned i Kjælderne. I 1757 blev der nedsat en Kommission for at undersøge, „hvorledes Vandfaldet i Kbhvn. kan efter et ordentligt Vaterpas reguleres, og Vandet henledes at tage Flugt, hvor det nærmest og bedst kan ske“, men de Sagkyndige kom til det Resultat, at det var umuligt til alle Tider at hindre Vandet i at oversvømme Gaderne og løbe ned i Kjælderne, „hvorfor Indvaanerne faa at præcavere sig med Rammer for deres Kjælderdøre eller paa anden Maade“. Hvad *Renligheden* angaar, fremgaar den ret klart af en Ordre til Magistraten af 1762, hvori det hedder, at den „efter al Mulighed skal se derhen, at Stadens Gader saaledes paa alle Aarets Tider holdes rene, at Soldaten, naar han til Vores Tjeneste skal gaa fra et Sted til et andet, *ei skal have nødig at gaa i over Skoene,* som paa sine Tider og i visse Gader ikke er at undgaa.“

Den ovenfor nævnte Kommission for Vandfaldet paa Gaderne indførte dog flere Forbedringer. Den satte saaledes igjennem, at Nedløbsrenderne til mange af Slamkisterne bleve udvidede, at Rendestenene bleve gjorte dybere og bredere, at Midtstenen i Gaden eller Gadens Ryg intetsteds blev lagt høiere end Fortouget, at de lukkede Rendestenes Dæksler bleve indrettede saaledes, at de fastgjordes ved Fortougene med Hængsler og ud imod Gaden hvilede paa 3 a 6 Tommer høie Klodser, saaledes at Vandet frit kunde løbe ned i Rendestenene m. m. Udgifterne til disse Foranstaltninger afholdtes af Renovationsskatten, som blev forhøiet med en Fjerdedel, thi —

siges det — „da Indretningen sker til almindelig Nytte er det billigt, at Stadens samtlige Indvaanere bære Byrden og Omkostningerne derved.

Af større Betydning blev dog den Forandring, som foregik med *Brolægningen*, skjøndt dens Virkninger først sporedes senere. Vel havde Brolægningsinspekteuren hidtil havt Opsigt med Brolægningsvæsenet, saaledes at ingen Stenbro, Rendesten eller Fortoug kunde anlægges uden efter hans Anvisning, men da hver Huseier sørgede for sin Part af Gaden efter Leilighed og Formue, var der ikke, og kunde der ikke være nogen Enhed i Anlæget. I 1764 befaledes det derfor, at Gaderne, naar de trængte dertil, skulde *brolægges under Et fra Ende til anden*, og Udgifterne fordeles paa Huseierne; med Hensyn til *Fortougene* var man derimod ikke videre, end at „de maatte ankomme paa Eierne selv og ikke skulde vedkomme den almindelige Brolægning.“ Kun taalte man ikke, at Fortougene skred ud, thi — hedder det — „naar Tømmerværket inden Rendestenene eller, hvor intet Tømmer er, de inderste Indbindingsstene ved Rendestenen ere forfaldne, og Eierne ikke strax ville sætte det i Stand, skal det besørges ved Broinspekteuren, og Bekostningen ligeledes hæfte paa Grunden, indtil samme er afdragen og betalt.“ Henimod Slutningen af Frederik den Femtes Regjering fik man dog Øinene op for Fortougenes usle Tilstand, hvorfor der den 10de Decbr. 1765 blev nedsat en Kommission, *Trottoirkommissionen*, som skulde gjennemføre en af Veiinspekteur *Marmillod* udarbeidet Plan. De første Midler til Fortougs Anlæg gaves af den nystiftede Fond *ad usus publicos*, og Arbeidet blev inden Kongens Død paabegyndt ved Holmens Kanal.

Hvad der dog i høiere Grad end den slette Brolægning bidrog til at gjøre Kjøbenhavn til en uappetitlig og smudsig By, var *Renovationens uheldige Ordning*. Efter Ildebranden 1728 var det en Tidlang gaaet, som det bedst kunde, indtil Magistraten i 1732 sluttede Kontrakt med endel Vogmænd om Dagrenovationens Bortkjørsel fra de 8 bevarede Kvarterer og Aaret efter „om adskillige Gaders Renovation, som ikke siden Branden af Indvaanerne selv have været renoverede“. Denne Ordning var imidlertid saa mangelfuld, at Politimester Torm den 1ste Mai 1735 satte et nyt Arrangement igjennem under sin egen Direktion, nemlig at Vognmændene skulde bortføre Gaderenovationen mod Betaling i Læssevis, efter Omstæn-

varierende mellem 8, 12, 14 og 16 Skilling pr. Læs. Renovationskassen, hvis Indtægt bestod af Renovationsskatten samt Port- og Passagepenge, stod sig godt i disse Aar; i 1739 havde den en Beholdning af 18,000 Rdlr. og kunde i en Aarrække bidrage til adskillige Formaal, som ikke vedkom den, saaledes til Politibetjentene og Inqvisitionskommissionen, til Vandvæsenets Korttegninger, til et Kort over Stadens Vaterpas, til Artilleri-Kuskes Antagelse, til Mandtals Udarbeidelse i Anledning af Extraskatten, til Arrestanters Underhold i Arresthuset, da Sigt og Sagefalds-Kassen var i Gjæld m. m. Renligholdelsen af Gaderne var dog derfor ikke tilfredsstillende, thi Vognmændene vare efterladende, og det bemærkes udtrykkelig, at Gaderne vare meget urene under Torms Administration. Alt gik dog nogenlunde, saalænge man havde Losseplads paa Amalienborg, hvor de gamle Grave skulde opfyldes, men da Staden blev mere bebygget og Folkemængden større, da Gadeurenligheden, Gruset og Feieskarnet i 1758 skulde føres ud i Enghaven, altsaa udenfor Vesterport, steg Udgifterne betydeligt, og i 1763 var man saavidt, at Renovationskassen maatte laane 6000 Rdlr., uden at Gaderne dog derfor bleve en Smule renligere end før. Endnu værre saa det dog ud med *Natterenovationen.* Der havde vel længe existeret Natvogne til at udføre Komøg og Urenlighed af Priveterne, men — hedder det — „da disse Vogne ikke have staaet under nogen vis Inddeling eller Forbindtlighed og ikke have kunnet tvinges til at kjøre, uden naar de selv ville, og for hvem de selv ville, have mange Indvaanere ofte været forlegne med at faa Urenligheden udkjørt af deres Gaarde, hvilket og haver givet Adskillige Leilighed til at undskylde deres foretagne skadelige Udskylning i Rendestenene, hvorved ikke alene den publike Renovations Kjørsel betynges, men Kanalerne endog meget udfyldes.“ I 1764 blev der optaget et Syn over Staldrummes, Skarnkisters og Priveters Indretning i Byen, og det viste sig da, at der fandtes 291 Priveter omkring i Staden, der vare indrettede saaledes, at Spildevandet fra Vandpumperne løb igjennem dem og udskyllede Indholdet i Rendestenene. Andre Steder udtappede man udenvidere Priveterne ved Nattetide i Rendestenene, og i Nyboder fandtes der endog slet ingen Priveter — man udkastede simpelthen Skarnet paa Gaderne.

Autoriteterne, navnlig Magistraten, gjorde, hvad der stod i deres Magt for at hidføre en Forbedring, men forgjæves. Vogn-

mændene, baade det store og lille Vognmandslaug, kunde ikke med deres bedste Villie bestride den nødvendige Kjørsel, og det nyttede ikke, at Renovationskassen tilstod dem et Forskud, thi „Vognmændene ere næsten alle fattige og forarmede“, skriver Magistraten i en Betænkning. Den 16de Septbr. 1763 udvirkede Magistraten derfor et Reskript, ifølge hvilket den selv tilligemed de 32 Mænds Formænd skulde træde sammen med Kbhvns. Kommandant „for at udfinde noget Middel til Renovationens fremtidige Besørgelse“, og det første Resultat heraf blev en Række Experimenter. Man indsaa hurtigt, at den hidtilværende Betaling af Renovationskjørselen i Læssevis maatte afskaffes, og at Gadefeiningen maatte foretages daglig og besørges af Andre end Huseierne selv, hvis man vilde opnaa en virkelig Forbedring. Det blev derfor i Juni 1764 paabudt, at der skulde antages *publike Gadefeiere* og afsluttes Akkord med Vognmandslauget eller enkelte Vogmænd om en vis aarlig Betaling for Renovationskjørselen. En saadan Akkord kom ogsaa istand; den gik ud paa, at Kontrahenterne skulde have 11,000 Rdlr. om Aaret, endvidere et aarligt Tilskud af 500 Rdlr. til en *Gaard,* hvori der kunde holde 50 Par Heste og ligesaa mange Vogne, og endelig at der skulde overlades dem et Stykke af Vesterfælled for en billig Leie. For at skaffe Renovationskassen forøgede Indtægter paabødes der for første Gang: *Feiepenge,* en Afgift af hver Huseier fra 2 til 10 Skilling (efter Grundens Størrelse og Façadens Længde til Gaden), og det blev bestemt, at naar Vægterne hver Lørdag opkrævede Vægterpengene, skulde de tillige kræve den nye Afgift. Feiepengene, som fra 1ste Septbr. 1764 til Aarets Udgang indbragte 2365 Rdlr., stødte paa afgjort Modstand hos Indbyggerne. Man fandt dem ubillige og unyttige, ja en enkelt Mand, Christopher Holders, lod „indrykke nærgaaende Avertissements i Adressekontoirets Avis mod Renovationskommissionen og tilstillede den fornærmelige og trodsige Memorialer“, saaledes at han fik et alvorligt Tilhold om at afholde sig fra saadan Kritik og vise sin Øvrighed sømmelig Ærbødighed.

Værre end denne Uvillie var det imidlertid, at den nye Ordning viste sig ganske uvirksom. Man fik meget hurtigt Øiet op for, at de 50 Vogne, der holdtes i Vognmandslaugets *Renovationsgaard paa Vesterbro,* vare utilstrækkelige; der burde være 100, siges det, for at Urenligheden daglig kunde blive bortført, og skjøndt Magi-

straten paa alle Maader søgte at holde Kontrahenterne til Ilden, frugtede det Intet. I Mai 1765 skriver den i en Forestilling, at „man siden afvigte Oktober har prøvet paa at faa Byens Gader forsvarlig renholdte ved at afslutte Kontrakter med Vognmændene, men Erfarenhed haver lært os, at der med disse Folk ei er nogen Udkomme, da de paa ingen Slags Maade er at bringe til at opfylde deres Pligter, men ved idelige Variationer fortrædeliggjøre Alting.“ Da Renovationskassen var kommen i Gjæld ved at betale Læssevis, og da der ved den nye Licitation ikke indfandt sig Andre end de gamle Kontrahenter, som forlangte 4000 Rdlr. mere om Aaret end nu og desuden Extrabetaling for Sne- og Iskjørsel, vidste Magistraten ingen bedre Udvei, end at Renovationen i Fremtiden iværksattes for *Kassens egen Regning.* Den 4de Oktober bevilgedes denne Forandring, hvorefter Renovationskassen optog et Laan paa 26,800 Rdlr. og *kjøbte Gaarden paa Vesterbro* af Vognmandslauget for 6300 Rdlr., hvor der nu opførtes nye Staldbygninger og anskaffedes Heste, Vogne, Fourage, Senge og Sengklæder til Folkene m. m. under Borgmester Herslebs og Raadmand Nissens Tilsyn. Kongen tillod derhos, at Renovationskarlene ikke maatte hverves til Militairtjeneste eller frivillig begive sig til Militairet uden efter lovlig Opsigelse til nærmeste Fardag, og Gaardens Smed, Hjulmand og Remmesnider, der skulde reparere Vogne og Seletøi samt beslaa Hestene, fik Lov til at arbeide for Beboerne paa Vesterbro og andre udenbys Folk, selv om de ikke vare Mestre i deres Laug. Smeden fungerede efter Tidens Skik tillige som Dyrlæge. Dette „fuldstændige Renovationsværk“ vedvarede til 1771, da Struensee afskaffede det, efterat det havde paaført Renovationskassen betydelige Tab.

Samtidig blev *Natterenovationen* fuldstændig omordnet. Det blev bestemt, at Medlemmerne af det lille Vognmandslaug (Sandagerne), som vilde udføre Urenligheden, skulde have en Formand og holde et Kontoir paa et beleiligt Sted i Byen, hvor Huseierne, som vilde have deres Gruber tømte, kunde henvende sig om Vogne. Disse skulde være forsynede med et Numer, holde fire Tønder, have skraa Sider og være tætte; desuden skulde de forat hindre Overskvulpning være forsynede med Dæksler af tjæret Seildug, bestrøede med Hammerskjæl. Kjørekarlene fik Ordre til at kjøre i Fodgang, altid paa høire Side af Gaden, og maatte kun aflevere fuldt Læs paa Lossepladsen bag Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn (i Baadsmandstrædes

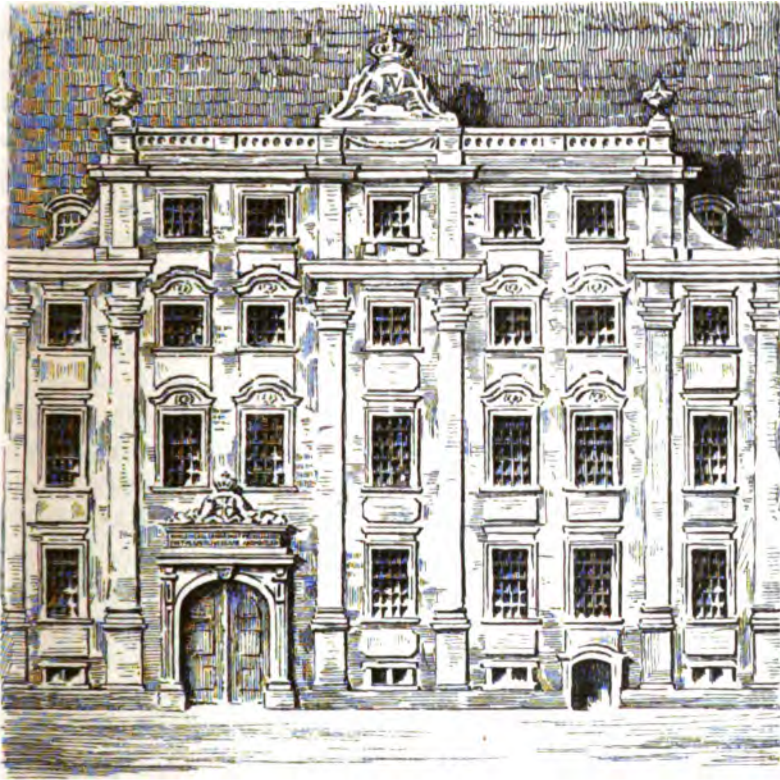
yderste Ende og paa nuv. Ny-Artillerikasernes Grund). Her holdt Renovationskassen en Opsynsmand, som gav Kjørekarlene et Tegn for hvert fuldt Læs, medens Kjørelønnen udbetaltes paa Renovationskontoiret mod disse Tegns Aflevering. Var Læsset ikke fuldt, gik man uden videre ud fra, at der var blevet spildt af det, eller at det var blevet losset andetsteds, hvorfor Kjørekarlen ikke blot mistede Betalingen, men endog straffedes med at staa i Gabestokken eller bære den spanske Kappe. En ganske lignende Ordning indførtes for Komøgs Vedkommende, som transporteredes ud til forskjellige Lossepladser paa Glacierne udenfor Øster- Nørre- og Vesterport. I 1776 bleve de to af dem nedlagte og afløste af Sandgraven paa Nørrefælled (mellem Nørre-Allee og nuv. Guldbergsgade og Møllegade). Der blev nu ført omhyggelige Lister over alle Køer i Staden, saavelsom over deres Af- og Tilgang; det paabødes Eierne at holde forsvarlige Skarnkister, og der anstilledes Undersøgelser, om Kisterne fyldtes saa hurtigt, som de efter Beregningen skulde, thi „naar der ikke fandtes saa megen Urenlighed, som efter grundig Formodning burde at være, ansaas de Paagjældende som dem, der havde ladet Skarnet udskylle i Rendestenene og straffedes.“ Koholdet i Staden, som fornemmelig faldt paa Brændevinsbrænderne, besværliggjordes forresten yderligere ved det store Forprang med Hø, som dreves udenfor Byens Grund; navnlig havde Frederiksbergs Beboere indrettet et formeligt Høtorv ved Flaskekroen og Damhuset, hvor de stoppede Bønderne, der kjørte Hø til Axeltorvet i Kbhvn., og opkjøbte Alt, saaledes at det blev dem, der dikterede Kjøbenhavnerne Prisen. I 1756 forbødes denne Trafik under en Mulkt af 2 ℔ til de Fattige. I Frederik den Femtes sidste Regjeringsaar besørgedes Natterenovationen af *elleve priviligerede Natførere* med 12 Vogne for en vis Taxt, nemlig 52 Skilling for et Læs fra Kbhvn. og 40 Skilling fra Christianshavn, foruden en Afgift af 4 Skilling til Renovationskontoirets Formand. Udførselen, der fandt Sted om Natten, var iøvrigt forbunden med mange Ulemper; der klages bestandigt over Karlenes Kapkjørsler, Raahed og Drukkenskab, og det er betegnende, at et Medlem af Havnekommissionen, Kommandeur Kaas, endnu i 1776 skriver, at „det Halve af det, der udføres, spildes paa Veien.“ I kulturhistorisk Henseende frembyder den nye Ordning betydelig Interesse, thi den viser, at Natterenovationen ikke længere var

uærligt Arbeide, og at Natmandens Forretninger derfor begyndte at gaa tilbage.

De Vanskeligheder, Renovationens Ordning vare stødte paa, skyldtes fornemmelig *Vognmandslauget.* Den 27de April 1753 havde det faaet nye Artikler efter at have klaget over den lave Kjøreløn og de talrige Fornærmelser, for hvilke det var udsat; det ønskede Kjørselen i Staden indskrænket, saaledes at Hyrekuskene og Sandagerne ikke gik det i Næringen, og vilde i det Hele have Laugsrettighederne skjærpede. I visse Retninger opnaaede det, hvad det ønskede, i andre ikke; navnlig vilde man ikke berøve Hyrekuskene deres Ret til at holde lette Vogne som Chaiser og Phaetons, ei heller genere det lille Vognmandslaug i dets Friheder. Fattige Reisende skulde fremdeles have Lov til for billig Betaling at kjøre ud paa Landet med en Bonde, og Haandværkere og Entrepreneurer til at bruge deres egne Heste til Materialkjørsel ved de Huse, de opførte, thi — hedder det — „de Byggende bør altid favoriseres, og de kunne formodentlig faa Kjørselen for en lettere Pris hos en Entrepreneur end hos Vognmændene.“ Da Møllere, Blegmænd og Bønder for ikke at tale om Officerer, der reiste i Kongens Ærinde, ligeledes vare fritagne for at bruge Lauget, havde det Vanskelighed ved at bjerge sig, især i Vintermaanederne, naar Fouragen var dyr, og det frugtede ikke, at Artiklerne sørgede for en ligelig Fordeling af Fortjenesten, ved at der førtes en „Rulle“, paa hvilken hver Vognmand var opført efter Tour eller Omgang. Allerede i 1754 var der stor Misfornøielse med de nye Laugsartikler, og da en af Interessenterne, Poul Nyegaard, havde anskaffet nogle elegante Karosser og ønskede at udtræde af Lauget mod at faa Privilegium paa „at befordre Ministre og andre Standspersoner forsvarlig til de Steder, hvor Kongen residerede“, gav Vognmændenes hele Stilling Anledning til nye Undersøgelser. Nyegaard opnaaede intet Privilegium, og fik tvertimod Befaling til at dele Laugets Byrder (f. Ex. at møde med Heste og Vogne ved Ildebrande), men da Omgangen efter Vognmændenes eget Ønske blev delvist hævet, opnaaede Nyegaard i Virkeligheden, hvad han vilde; thi de færreste Vognmænd havde Karosser at kjøre med.

Imidlertid gik det bestandig tilbage med Lauget; det kunde, som vi have set, ikke besørge Renovationen forsvarligt, end mindre de Reisende, hvis Antal — efter Magistratens Sigende — var saa

stort fra April Maaneds Begyndelse til Efteraarets Ende, at neppe 100 Heste vilde forslaa til at befordre dem. I Provindsbyerne gik det ikke bedre, og Klagerne bleve tilsidst saa talrige, at Regjeringen fandt Anledning til at nedsætte en Kommission til Befordringens bedre Indretning for Reisende. Frugten af dennes Arbeide var først og fremmest Forordningen af 9de Septbr. 1763, ved hvilken det bestemtes,

Post- og Gjæstgivergaarden paa Kjøbmagergade.

at Vognmandslaugene i Kjøbstæderne paa Routen fra Kjøbenhavn til Haderslev skulde holde 3 Par Forspandsheste og 3 Postvogne med Heste og Postkarle i de priviligerede Værtshuse, dog kun fra Paaske til Mortensdag. Da der i Kjøbenhavn ikke fandtes nogen saadan priviligeret Gjæstgivergaard, fik Magistraten Underretning om, at Kongen vilde skjænke 10,000 Rdlr. til Hjælp til en saadan, som

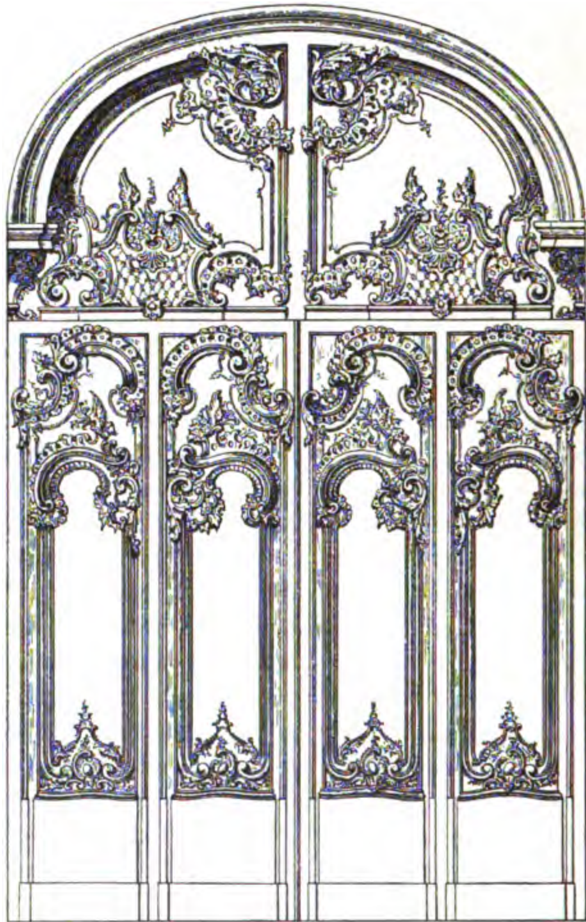
Vognmandslauget skulde kjøbe og indrette paa et bekvemt Sted, saaledes at derudi kunde holdes 12 a 16 Par Heste med de fornødne Karether, Chaiser, Phaetons og Postvogne til de Reisendes hastige Befordring. Først i Januar 1764 fandt Magistraten en brugbar Gaard paa Store Kjøbmagergade, som tilhørte Bonfils og Verhagen og havde været beboet af den keiserlige Minister. Eiendommen (nuv. Nr. 50), som senere blev den kongelige Porcellainsfabrik, kostede 14,500 Rdlr., hvoraf de 10,000 optoges som Prioritet i Gaarden. *Det katholske Kapel*, som i lange Tider havde været her, blev opsagt og flyttede vistnok i 1766 ud i en Sidebygning til Bredgade ved Frederiks Hospital. Vognmandslaugets nye Eiendom blev indrettet under Borgmestrene Fædders og Herslebs Tilsyn og havde i det Væsentlige samme Façade til Kjøbmagergade som indtil vore Dage, da den blev nedreven. Over Porten læstes Indskriften: „Kongelig allernaadigst priviligeret Post- og Gjæstgivergaard, Anno 1764“, men i daglig Tale kaldtes Stedet simpelthen: „Postgaarden“, hvilket ikke maa forvexles med Generalpostamtets Gaard bag Børsen i nuv. Slotholmsgade. I Gaarden, der tillige var Vognmændenes Laugshus, thi her opbevaredes deres Lade, og her var deres Forsamlingssal, fandtes et saakaldet „Tilsigelses-Kontoir“, hvor der kunde bestilles Vogne, endvidere „commode Værelser for Reisende“ samt Gjæstgiveri og aaben Vinkjælder. Gaarden havde samme Friheder som de priviligerede Værtshuse i Kjøbstæderne; den var baade i Krigs- og Fredstid befriet for Indkvartering saavelsom for Næringsskat og maatte holde en Hjulmand og Grovsmed, senere ogsaa en Remmesnider og Sadelmager. Grovsmeden fungerede ogsaa her som Dyrlæge. For yderligere at „soulagere Lauget“, som paa dette Tidspunkt talte 19 Interessenter, bevilgede Kongen, at Vognmændene maatte være et *sluttet Laug*, hvis Tal ikke uden kongelig Bevilling maatte overstige 25, hvorhos der foruden Vognmandsmarken, som de fra gammel Tid havde havt i Fæste af Byen for en ubetydelig aarlig Afgift (4 Rdlr. 16 ß for ca. 126 Tdr. Land), tilstodes dem et Vænge paa Frederiksberg til Høslet og Græsning for 100 Rdlr. om Aaret. Magistraten overlod dem desuden et lille Vænge, *Brandtvænget* (liggende i Kallebostrand Syd for Tømmerpladserne og forbundet med det faste Land ved en Bro); det var blevet dannet ved Opfyldning med Renovation og var en Tidlang blevet benyttet som Farveplantage. Endelig fik

Vognmændene ved denne Leilighed Postmundering med Kabuds, Posthorn og Skilt, som første Gang skjænkedes dem, og „de fik Befaling til at blæse i deres Horn ved Ankomsten og Bortreisen, og ellers naar Nogen skulde vige til Side for dem paa Landeveiene, hvilket Alle skulde uden Hensyn til Stand.“

Postgaarden blev en daarlig Forretning for Vognmændene og voldte dem kun Tab og Vanskeligheder. Allerede i 1765 erklærede Magistraten, at flere af dem vare „saa oprørte over Gaarden, at de gjerne gjorde Alting for at see Indretningen kastet til Grunde og derved faa Kjørselen bragt paa forrige Fod.“ Navnlig vare de Formuende i Lauget misfornøiede, fordi de nu maatte dele den indbringende Kareth- og Chaisekjørsel (for hvilken der ingen Taxt var) med Gaarden; Klagerne over Hyrekuskenes Indgreb tiltog, ja man fandt, at Paketbaaden og Postjagten mellem Kjøbenhavn og Helsingør var Kjørselen til „temmelig Skaar“. Magistraten, der havde Opsigt og Kontrol med Indretningen, foreslog overordentlige Forholdsregler, for at holde den vedlige; saaledes en større Pengegave, Ret for Vognmændene til at indføre Havre fra Udlandet o. lgn., og vilde bemægtige sig Eiendommen helt, thi — siger den — „Postgaarden bør ikke kaldes eller være Vognmandslaugets Eiendom, efterdi Lauget er uformuende, men være Stadens Eiendom og alene dirigeres af Magistraten“. Alt forblev dog som før indtil 1773, da Vognmandslauget ved en kongelig Resolution blev fritaget for Postgaarden og derpaa hæftende Gjæld, mod at overdrage Eiendommen til Generalpostamtet. En større Vognmandsgaard i Kjøbenhavn var den saakaldte *„David Skolemesters Gaard“* paa Kjøbmagergade (nuv. Nr. 26), som i lange Tider havde været beboet af Hyrekuske, og i 1779 kom i den bekjendte Vognmandsfamilie Bruuns Besiddelse.

Undersøger man Listerne over, *hvad der blev bygget* af Private i Kjøbenhavn i Frederik den Femtes Tid, viser det sig, at Byggeriet navnlig var livligt i Halvtredserne. I 1746 opførtes f. Ex. kun 7 grundmurede Huse, i 1750 derimod 15, i 1754 17 og i 1756 endog 21, hvoriblandt mange anseelige Bygninger, især i Amalienborg Kvarteret. Samtidig arbeidedes der naturligvis uophørligt paa de kongelige og offentlige Bygninger. *Christiansborg*, som i høi Grad trængte til Reparationer og ved Christian den Sjettes Død i mange Henseender ikke var færdigt, krævede bestandig store Udgifter, i 1750 over 12,000 Rdlr., i 1751 henved 48,000 Rdlr. og

saaledes videre. Stenhuggere, Malere, Snedkere, Gibsere, Blytækkere, Smede og andre Bygningshaandværkere havde fuldt op at bestille her og assisteredes fordetmeste af Soldater, saaledes i 1749 af 250 Mand og 8 Underofficerer. „Der forefalder næsten daglige Repara-

Christiansborg Slots Hovedport. Efter Le Clercs Tegning i Rigsarkivet.

tioner ved Slottet baade udvendig og indvendig — skriver Eigtved — men dog hovedsagelig i de mange Appartementer, hvorfor det er vanskeligt at gjøre Overslag“. Skjøndt Frederik den Femte opgav Faderens Beslutning om at udvide Garderstalden (smlgn. II. 698),

og han i Begyndelsen af finantsielle Hensyn modsatte sig Planen om at tække alle Udbygningerne med Kobber, varede det dog ikke længe, før Nødvendigheden krævede gjennemgribende Forandringer. Sne og Fugtighed samlede sig paa de flade Tage, og trængte ned i Staldene, Fundamenterne beskadigedes, Gesimserne faldt ned, Murene revnede, og i det Indre falmede Forgyldning og Farver, medens Stukbeklædningen hurtig forfaldt. Under disse Omstændigheder blev det i Juni 1747 besluttet at belægge de flade Tage omkring Ridebanen med Kobber og forhøie alle de andre Udbygningers Tage, ligesom deres nederste Partier nogle Aar senere bleve beklædte med gullandsk Sandsten og norsk Marmor. Slottets

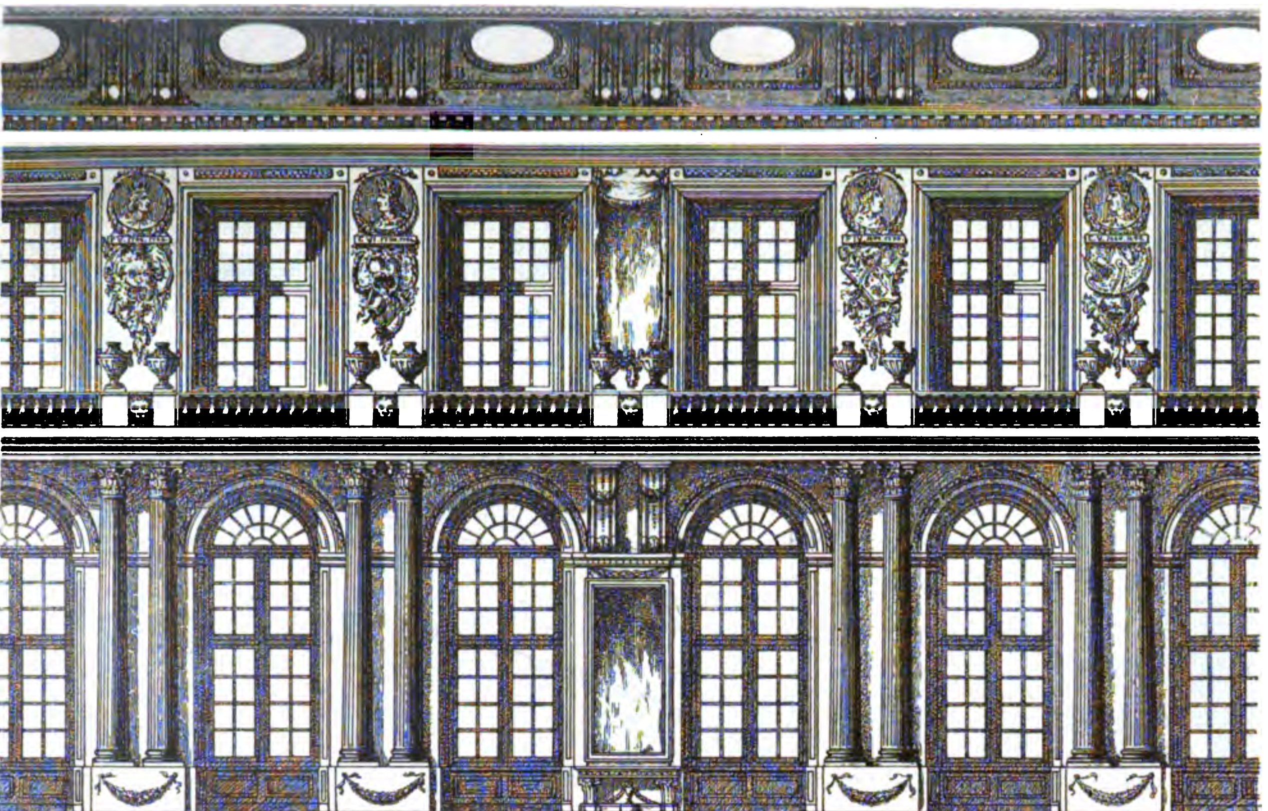

De trekantede Frontespicer i den indre Slotsgaard. Efter Le Clercs Tegning i Rigsarkivet.

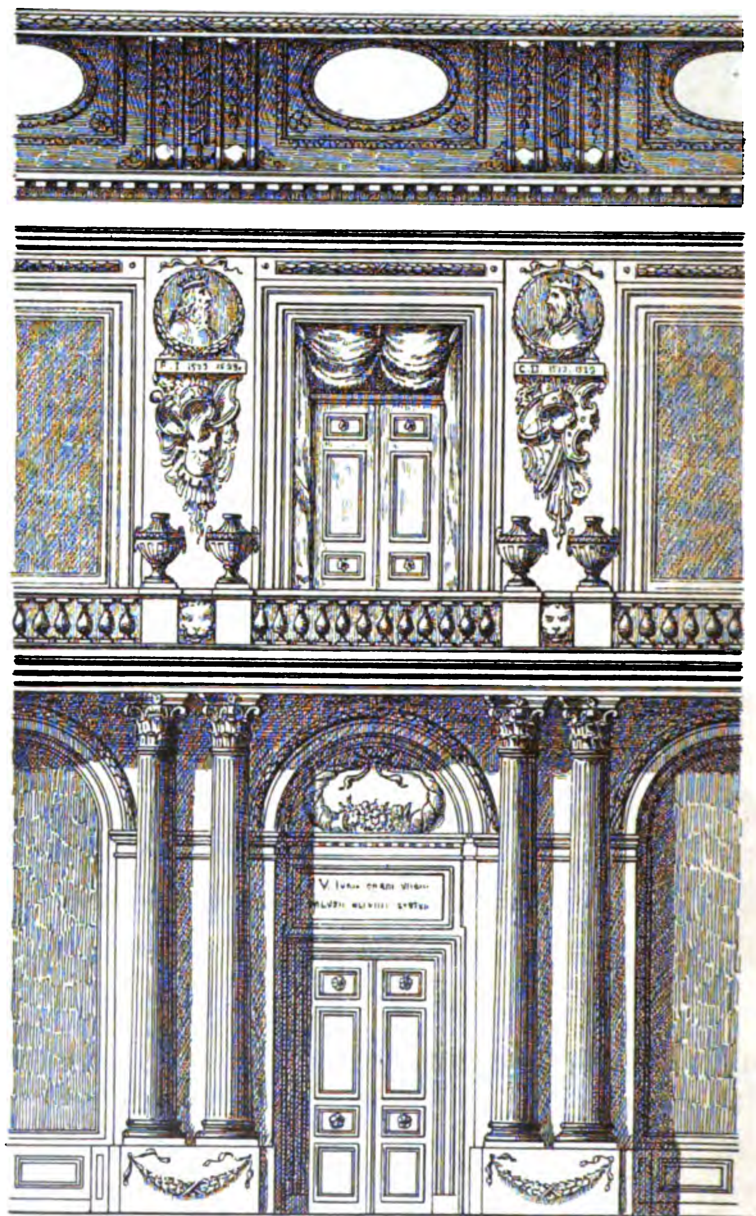
ydre Pragt forhøiedes betydeligt, da Portalerne med Figurer af Petzold bleve opsatte, og da Hofbilledhugger Le Clercs rigt udskaarne Porte i 1752 vare anbragte paa deres Plads. Taarnet fik ny Kobberbeklædning og Forgyldning; den indre Slotsgaard blev smykket med Relieffer af Le Clerc i de trekantede Frontespicer, hvorhos den blev brolagt med tilhugne Kampesten i Midten og et bredt Marmorfortoug helt rundt, langs hvilket 20 Jernlygter med Krone og Marmorfødder opstilledes. Endelig blev Hovedadgangen over Marmorbroen forskjønnet, da det tidligere (III, S. 49) omtalte Marmorbolværk i Aarene 1751—54 blev sat mellem Prindsens Bro og Stormbroen. Arbeidet var forbundet med store Vanskeligheder og kostede betydelige Summer; alligevel blev det ikke bedre gjort, end at Bolværket i 1775 skred ud og faldt i Kanalen.

En ligesaa travl Virksomhed herskede i Slottets Indre; Regnskaberne vise, at der overalt blev udbedret, lavet om og fornyet, i de kongelige Gemakker som i Hoffolkenes Værelser, saavel i den øverste Mezzanin hos Kammerpigerne og Gemakspigerne som i Kjælderen hos Sølvpoppens Folk, Proviantskriveren og Hønseplukkerne. Der blev malet, gibset, tapetseret og forgyldt, anskaffet Meubler og Malerier i stor Maalestok, og man kan danne sig et Begreb om de Summer, der anvendtes, naar man erfarer, at Snedker Lehmann i 1761 fik 4000 Rdlr. blot for at forfærdige „Bogreoler med Billedhuggeri" til Konseilgemakket paa Christiansborg. Paa den store Marmortrappe i Fløien til Ridebanen arbeidedes der i mange Aar, og da den var færdig, toges der fat paa *Riddersalen*, som havde staaet hen med sine raa Mure lige siden Slottets Opførelse. Kongen befalede i 1765, at Arbeiderne her skulde fremmes af al Magt i Anledning af Kronprinds Christians forestaaende Formæling med den engelske Prindsesse Caroline Mathilde, og at der ufortøvet skulde forfattes et ordentligt Overslag og afsluttes Kontrakter med Kunstnere og Haandværkere. Marmorkirkens Bygmester, Professor *Jardin*, udarbeidede derefter Planen til Udsmykningen af det store Rum, der var 64 Alen langt, 31 Alen bredt og 24 Alen høit. Riddersalen, hvis ni Fag Vinduer vendte ud til Ridebanen, og som gik igjennem tre Etager, faldt i sin hele arkitektoniske Anordning i tre hertil svarende Afsnit; det første og det andet vare skilte fra hinanden ved et omløbende Galeri, baaret af 44 korinthiske Søiler med Pilastre bagved, medens det øverste Afsnit svarende til Slottets øverste Mezzaninetage havde en Række ovale Lunetter. Paa Galeriets Ballustrade var der opstillet store Vaser og mellem Vinduerne og Fyldingerne paa de andre Sider Speile samt Trophæer og Portrætmedailloner af de oldenborgske Konger. Riddersalen blev ikke færdig i Frederik den Femtes Tid, skjøndt Arbeidet fremskyndedes af al

Model af Lygterne i den indre Slotsgaard. Efter en Tegning i Rigsarkivet.

Sidefaçaden til Ridebanen i Christianborgs Riddersal (Brudstykke). Efter Jardins Tegning i Rigsarkivet.

[redacted] Brudstykke af Endevæggen i Christiansborgs Riddersal. Orig. i Rigsarkivet.

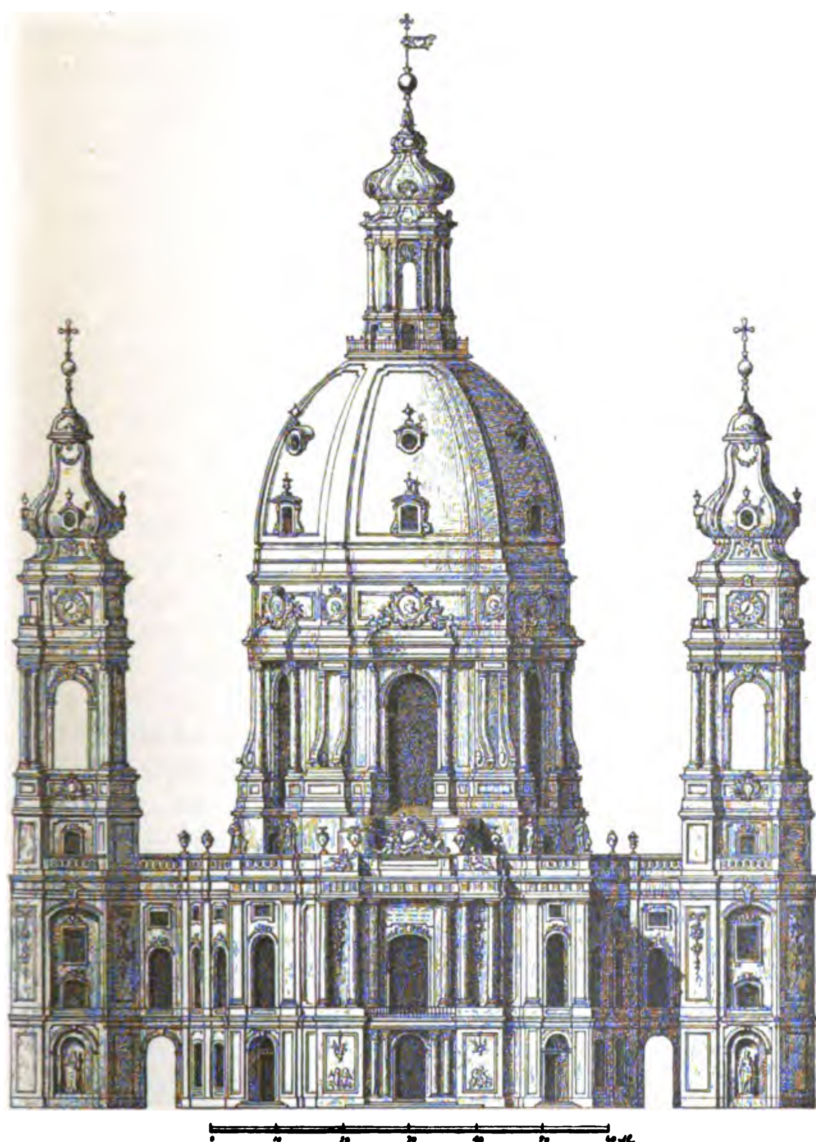
Magt. I Oktober 1765 bleve fem Værelser paa Slottet indrettede til Værksted for Snedkermestrene Harms og Speers' 30 Svende, der lagde Parketgulvet af Egetræ og forfærdigede Søilerne, Kapitælerne, Rosetterne, Vaserne og Løvehovederne, medens der samtidig indrettedes et Værksted paa Civiletatens Materialgaard for Billedhuggeren Wiedewelt, som modellerede Trophæerne, Portraitmedaillonerne og den rigt forsirede Marmorbeklædning til de to store Kaminer. Kleinsmed Jakob Møller lavede de sirlige Dørbeslag, Billedhuggerne Grund og Bryde Træskjærerarbeidet og Stukkateurerne Guione og Fossati Gibslofterne. Hofmaler og Forgylder Bræstrup udsmykkede Riddersalen med Metalforgyldning og Lakmaling, medens den yngre Stanley modellerede to Relieffer. Den egentlige maleriske Udsmykning overdroges til Svenskeren, Professor Mandelberg, som malede Dørstykkerne og Loftsdekorationen, forestillende Danmark og Norge, omgivne af allegoriske Figurer og af Genier med Blomsterkrandse. I Fyldingerne under og over Galeriet udførte Hof-Landskabsmaler Jens Pedersen Lund for 1834 Rdlr. 22 store Prospekter, som „alle vare Maaneskins-, Aften-, Middags-, Morgen-, Natte-, Lynilds-, Regn-, Solskins- og Ildebrandsstykker." Hertil kom endnu nogle Portraiter af Pilo og Als og senere Abildgaards berømte historisk-allegoriske Billeder. Salen udstyredes iøvrigt med en stor Mængde forgyldte Lysearme og 12 Krystallysekroner, som leveredes af Glashandlerne Ronge, Bensch og Schierer, endvidere med 32 rigt udskaarne forgyldte Lænestole, Speile, Forhæng af rødt Damask med Guldtresser og Fryndser, forgyldte Gardinstænger og Ildtøi og to Marmortavler med Indskrifter. Skjøndt alle Søiler, Kapitæler m. m. vare af Træ og Billedhuggerarbeidet for det meste af Gibs, gjorde Riddersalen dog et imponerende festligt Indtryk ved sine store Forhold, sin Farvevirkning og overvættes rige Forgyldning. Den blev for første Gang tagen i Brug ved Christian den Syvendes Formæling, hvilken Fest er bleven foreviget i hosstaaende Afbildning.

Det er foran (III S. 89) omtalt, at Frederik den Femte, da han skjænkede Amalienborghave og Mønsterplads til Byggegrunde, lovede at opføre en Kirke for dem, der etablerede sig i det nye Kvarter. Stedet, der valgtes, var den tidligere omtalte Have, som tilhørte Prindsesse Charlotte Amalie og laa paa Norgesgades Nordside mellem Danneskjold Laurvigs Palais og den nu forsvundne Prindsessegade. Blandt de forskjellige Projekter, der fremkom,

valgtes Oberst *Eigtveds,* og under Jubelfesten for den oldenborgske Kongestammes 300 aarige Regjering nedlagde Kongen selv Grundstenen til Kirkebygningen den 30te Oktober 1749. Biskop Hersleb holdt en „fyndig og zirlig Tale“, og efter Sædvane nedlagdes der nogle Medailler med passende Inskriptioner i Grunden, en af Guld og to af Sølv. Den oprindelige Plan kjendes ikke, men det vides, at man fra Begyndelsen ikke havde isinde at anvende andre Materialier end Mursten og Sandsten, og at Ingen endnu havde tænkt paa at opføre en *Marmorkirke.*

De Forberedelser, der gik forud for Grundstensnedlæggelsen, have neppe været af videre Betydning eller Omfang. Først i Foraaret 1750 dreves Arbeidet med Eftertryk og Iver. Kongen bestemte, at der af hans Partikulairkasse aarlig skulde udbetales 16000 Rdlr. Kourant til Kirkebygningen; i Virkeligheden gav han dog meget mere, thi Regnskaberne vise, at Kirkefonden i de første sex Aar foruden de normerede 96000 Rdlr. fik et Tilskud af 57000 Rdlr. Omkring Pladsen blev der opreist et høit Plankeværk, uhyre Masser af Mursten, pommerske Bjælker, Kalk, Grus og Sand ophobedes lidt efter lidt paa Stedet, Rambukke bleve opstillede, Musketterer og Landsoldater gravede i Grunden eller forrettede Haandlangergjerning under en Lieutenants Opsigt, medens tyve ærlige Slaver under en Justitssergeant arbeidede ved Grundvandspumperne, som uophørlig maatte holdes i Gang. For Beboerne i Store Kongensgade var Anlæget af den nye Kirke baade en Udgift og en Gêne, thi Vandet i deres Brønde blev borte; allerede i Juni 1750 klagede Brændevinsbrænderenke Karen Hans Rasmussens, „boende i Huset, hvor den sorte Bjørn staar paa Skiltet“, derover og maatte betale 30 Rigsdaler for at faa en Portion Vand fra Charlottenborgs Hovedrende.

I Begyndelsen foretoges de omfattende Piloteringsarbeider; Tusinder af Pæle bleve nedrammede af Hoftømmermester Zubers Folk, og da dette var sket, da Slyngværket var lagt og Gruset nedstampet, toges der fat paa Opmuringen af Fundamentet. Materialierne, der kom ad Søveien, lossedes ved Søkvæsthusets Bolværk for Enden af S. Anna Plads, hvor der blev opført en Kran (senere endog to), og transporteredes herfra til Byggepladsen af de kongelige Materialvogne eller af leiede Vognmandsvogne. Alle Materialier indførtes toldfrit, og allerede i 1751 fritoges Skipperne, som bragte dem, for Lastepenge, Stempelpapir og Accise, men ikke for Skrive-

Eigtveds ændrede Udkast til Frederikskirken, dat. 10de April 1754.
(Efter en i 1892 til Rigsarkivet afleveret Tegning.)

penge, thi — hedder det — „da Hs. kgl. Majestæt opfører Kirken af egne Midler, Gud til Ære, Hovedstaden til Ziir saavelsom Indvaanerne, følgelig ogsaa Magistraten, til Nytte, finder han ingen Anledning eller tilstrækkelige Motiver til i Fremtiden at lade Kirkekassen betale Accise for disse Kirkematerialier." Kongen havde, som man ser, ingen Medlidenhed med Magistraten, hvem Halvdelen af Accisen tilkom, derimod med Toldbetjentene, hvem han „ikke vilde berøve deres Skrivepenge". Murstenene leveredes dels fra Flensborg, dels fra et Teglværk ved Hirschholm; de sidste vare de billigste, hvorfor man naturligvis ønskede saa mange som muligt af dem, men da Eigtved i 1756 var død, viste det sig, at kun 5000 af dem vare gaaede til Frederikskirken, medens henved 350,000 Stykker uden Kongens Vidende vare blevne overladte Grev Moltke for Indkjøbsprisen til hans Palais paa Amalienborg, som ligeledes opførtes af Eigtved. Med andre Ord: den kongelige Yndling, som ovenikjøbet havde faaet over 2 Millioner Mursten skjænket af Kirkens Beholdning, havde tilvendt sig det billigere Materiale og ladet Kongen betale det dyrere. Sagen kom op og truede med at tage en for Eigtveds Enke ubehagelig Vending, da en kongelig Befaling pludselig standsede den indledede Undersøgelse. Revisionen fik Ordre til at afholde sig fra alle Bemærkninger herom, thi — siger Kongen — „wir haben es mit unserer angebornen Königl. Gnade und Generosität überhingesehen und zugedeckt."

Frederikskirkens Byggeplads frembød det samme livlige og bevægede Skue, som Christiansborgs havde gjort i Trediverne, skjøndt naturligvis i mindre Maalestok. Ogsaa her indlagdes der Vandledninger til Læskebænke, hele Rækker af Kalkekuler laa ved Siden af hverandre, her stod Sandharper og Løftemaskiner, hist tumlede „det kommanderede Mandskab" med Blokvogne, Spil og Tailler, medens Bjerge af Mursten og Sandsten opstabledes i Yderkanterne. Ved November Maaneds Udgang standsede Arbeiderne, Fundamentet blev tildækket, og Alt stod saaledes hen til April, da der atter toges fat. Arbeidet var ikke uden Fare; baade Soldater og Haandværksfolk kom temmelig hyppigt til Skade, hvorfor Kongen i December 1750 bestemte, at tilskadekomne Soldater skulde behandles i deres Kvarterer af Regimentsfeltskjæreren, og, saalænge de vare sengeliggende, ikke blot nyde deres fuldstændige Traktemente ved Regimentet, men ogsaa deres daglige Arbeidsløn af Kirkebygningsfondet.

Blev Soldaten udygtig til Militairtjeneste, kunde han, hvis han vilde, forblive under Garnisonsregimentet; foretrak Invaliden derimod at reise hjem, gaves der ham 10 Rdlr. af Kassen, medens Regimentschefen fik 15 Rdlr. til Hvervning af en Stedfortræder. Tilskadekomne Haandværkere bleve derimod behandlede af Hofchirurg Wohlert, som fik 80 Rdlr. om Aaret derfor; bleve de udygtige til Arbeide, tilsikkredes der dem en ugentlig Pension af en Rigsdaler. I Septbr. 1758, da Frederikshospital stod færdigt, blev den Forandring truffen, at alle Tilskadekomne skulde modtages paa Hospitalet, selv om Sygetallet var komplet.

Det havde, som alt omtalt, været Meningen, at Kirken skulde opføres af Mursten og beklædes med Sandsten, og havde man fastholdt denne Plan, vilde Foretagendet vel ikke være strandet. I 1753 blev det imidlertid bestemt, at Bygningen i Stedet skulde beklædes med norsk Marmor baade ind- og udvendig; thi man opnaaede jo herved ikke blot at gjøre Kirken prægtigere, men ogsaa at fremme den norske Marmorindustri. Der blev nu afsluttet Kontrakter med Oberst Eigtved og Hofstenhugger Fortling, som eiede Marmorbrud i Norge, om at levere det fornødne Kvantum Marmor „af den hvideste Sort“, ca. 150,000 Kubikfod i Løbet af fem Aar, og for at holde Kontrol med Eigtved, baade i hans Egenskab af Bygmester og af Leverandeur, blev der den 31te Marts 1753 dannet en ***Kirkebygningskommission.*** Den kom til at bestaa af Greverne ***Berckentin*** og ***Moltke*** (den sidste havde tillige Overdirektionen ved Frederikshospitals Bygning), Baron ***Bernstorff*** og Overceremonimester ***Plessen.*** De fire fornemme Mænd, af hvilke Moltke uden Tvivl var den indflydelsesrigeste, fik Befaling til i Fremtiden at drøfte alle Eigtveds Overslag og forelægge Kongen de bedste og tjenligste til Approbation, undersøge Kontrakterne og endelig sørge for, at „hele den indvendige Beklædning og andre Ornamenter, Alter, Prædikestol m. m., alt fritstaaende Billedhuggerarbeide, alle Vaser, Skjolde, Figurer o. s. v. laves af en mere kompakt Sort Marmor eller Sten, hvorfor der i rette Tid skal sørges, samt endelig at alle Ornamenter paa denne kostbare Bygning blive forfærdigede kunstmæssigt af de bedste og dygtigste Mestre, pynteligt, durabelt og billigt.“ Man var altsaa, medens der endnu arbeidedes paa Fundamenterne, saa fremsynet at tænke paa den fuldfærdige Kirkes indre Udsmykning.

Eigtved stod i Spidsen for Arbeidet, indtil han døde den 7de Juni 1754. Hans Svigersøn Bygningsinspekteur Georg David Anthon passede hans Forretninger til den 1ste Juli, da den bekjendte og høitfortjente Generalbygmester *Laurids de Thurah* afløste ham. Men heller ikke denne udrettede synderligt Andet i de to Aar, han ledede Værket, end at modtage Marmor og lade det sauge og tilhugge, samt holde Arbeiderne nogenlunde gaaende. Sagen var, at nye storartede Planer dæmrede i Horizonten, hvorfor man ikke engang ønskede et hurtigere Tempo.

Den Indflydelse, som paa dette Tidspunkt gjorde sig gjældende blandt Kongens Omgivelser (thi den var paa ingen Maade eneraadende i Kirkebygningskommissionen), kan i Korthed betegnes som den *franske.* Jean François Joseph *Saly* var bleven indkaldt hertil fra Paris for at forfærdige Kongens Rytterstatue, og denne fremragende Billedhugger forstod hurtigt at vinde en Anseelse og Myndighed paa kunstneriske Omraader, som Alle bøiede sig for. Han havde sat sig paa Eigtveds velfortjente Plads som Direkteur for Kunstakademiet og forestillede nu Kongen, at den nye Kirke først vilde blive et Monarchen værdigt Monument, naar den blev bygget af *massive Marmorblokke* og af en *fransk Architekt.* Kongen gik ind paa Tanken, og umiddelbart efter Eigtveds Død indledede den danske Legationssekretair i Paris, Kammerjunker v. Klinggraf Underhandlinger med Bygmester *Nicolas Henri Jardin* om at komme til Danmark. Thurah maa altsaa, da han overtog Kirkebygningen, iforveien have vidst, at hans Virksomhed her kun vilde blive midlertidig.

I Oktober 1754 afsluttedes der en Konvention med den nævnte franske Architekt og med hans yngre Broder, *Louis Henri Jardin,* thi den første havde stillet som Betingelse, at Broderen fulgte med til Danmark. Man fik altsaa *to* franske Architekter hertil istedetfor én. Deres Gager vare meget høie; den ældre Jardin fik nemlig 4000 Rdlr. Kurant om Aaret, og den yngre 1000 Rdlr., henholdsvis svarende til 24000 og 6000 Kroner. De to Franskmænd ankom hertil i Begyndelsen af 1755 og bleve strax ansatte som Professorer ved Kunstakademiet, men først i April 1756, da Thurah var fratraadt, overtog de Ledelsen af Kirkebygningen. Det fortjener at fremhæves, at Kommissionen af finantsielle Hensyn ikke var de fremmede Bygmestre gunstigt stemt; thi da Konventionen

skulde approberes, gjorde den Vanskeligheder og bøiede sig først „efter expres kongelig Befaling“, og senere fik den Jardins første Udkast kasseret som altfor kostbart. Ogsaa mod det andet Udkast, som i Sommeren 1756 blev forelagt Kongen paa Fredensborg, fremkom Kommissionen med Indvendinger, men rigtignok forgjæves. Monarchen optog vel disse Forestillinger naadigt og erkjendte, at de vare skete i „den bedste Intention“; men han vilde dog ikke høre paa dem; det skulde have sit Forblivende med det engang Vedtagne.

Jardins Plan var ogsaa velskikket til at indgyde Betænkeligheder. Efter hans Beregning vilde der medgaa 27 Aar til den egentlige Bygning og 100 Aar før Kirken stod fuld færdig med alle ud- og indvendige Prydelser. Bygningen skulde være rund som Pantheon i Rom, for desto bedre at kunne rumme de 3000 Tilhørere, der forlangtes, og som alt berørt opføres af massivt norsk Marmor med en passende Tilsætning af bornholmsk Sandsten. De to Hovedfaçader til Bredgade og Store Kongensgade skulde være Kolonnader baarne af korinthiske Søiler og med Billedhuggerarbeide i Frontespicerne. Tambouren ovenover (Kuplens cylinderformede Underbygning) skulde have 24 Søiler mellem Vinduerne og ligesaa mange Statuer over Kornichen. „Siden reiser Domen sig endnu meget høit — hedder det i „Danske Atlas“ — og hvor den naaer sin Sammenbøielse, bæres endda en ny Reisning i Form af en Laterne, ligeledes omgiven med Columner, som bærer allerøverst en liden Coupole samt derpaa et Æble og et Kors. Paa Kirkens begge Sider ses tvende Taarne af samme Architektur, men en tredie Del lavere end Hovedbygningens høieste Spidse. Denne bliver 264 Fod over Horizonten, og altsaa høiere end alle Kjøbenhavns Taarnspidser undtagen den paa Vor Frue Kirke. Efter Grund-Ridsen er Bygningens Længde 244 Fod og dens Brede ligesaa, naar den regnes fra de nederste Trapper udenfor Portalet paa begge Sider, thi Grundtegningens Figur er et saakaldet Grækisk Kors.“ Pontoppidan fortæller endelig, at Kirken indvendig skulde have en Peristyl af fire og tyve joniske Søiler forneden og en lignende foroven af fire og tyve korinthiske Søiler, indenfor hvilke der skulde være et Galeri med den kongelige Tribune. Lyset skulde fornemmelig komme gjennem Vinduerne i Tambouren og Kuplen, „hvilket efter Foregivende vil give et mere majestætisk og Helligdommen anstændigt Lys.“

Partikulairkassens Bidrag til Kirkefondet havde, som ovenfor anført, oprindelig været fastsat til 2000 Rdlr. om Maaneden i Aarets 8 Maaneder, men blev nu forhøiet til 50000 Rdlr. om Aaret, foruden Gagerne til Brødrene Jardin, som udrededes aparte af Kongen. I

Jardins Udkast til Frederikskirken.

April 1757 nedsattes dog Bidraget til 40,000 Rdlr. om Aaret, men Regnskaberne vise, at Fondet ikke sjeldent fik Extratilskud. Dette var saameget mere nødvendigt, som ikke ubetydelige Summer medgik til Maskiners Anskaffelse, Lønninger og Drift af det nye Sandstensbrud paa Bornholm. Det laa ved Nexø og bestyredes af Inspek-

teur Birch, men kunde ikke betale sig, skjøndt Kirken bestandig solgte Sandsten til Private. Byggefonden havde derhos ret betydelige Indtægter af de store nu tildels overflødige Murstensbeholdninger, som bleve bortsolgte, ligesom der ved Salg af norsk Marmor og Udleining af Kirkens Kraner paa Kvæsthuspladsen kom større og mindre Summer ind. Frederikskirken leverede norsk Marmor til det Holsteinske Palais paa Kongens Nytorv (nuv. Hotel du Nord), til Postamenter i Rosenborg Have, til Rytterstatuen paa Amalienborg, til Havevaser i Frydenlund, Marmorarbeider i Fredensborg Slotshave, Milepæle i Slesvig og Holsten m. m., og Murstensoplagene gik til Frederiks Hospital og Bygningerne i botanisk Have, til Frederikskirken paa Christianshavn, til det Schackske Palais paa Amalienborg (som brændte den 4de Decbr. 1754, før det endnu var færdigt) til Brockdorffs Palais sammesteds, til Kjøbmand Bargums Gaard, Fourniers Porcellainsfabrik o. s. v.

Den første Følge af Jardins Ansættelse var, at Udgifterne steg betydeligt, hvad der lettelig forklares ved de forøgede Marmorleverancer, nu da Kirken skulde bygges af solide Blokke. I Kirkens umiddelbare Nærhed var der ikke længere Plads til de store Marmortilførsler fra Norge, hvorfor syv af de gamle Tømmerpladser bag Amalienborg (smlgn. III, 105) indrettedes til Oplagsplads. Kirkefondet betalte de derpaa staaende Bygninger og Plankeværker. Endel af disse gamle Materialier anvendtes paa selve Byggepladsen, hvor der efterhaanden reiste sig en stor Mængde Huse, Hytter og Skure for Arbeiderne og Opsynet. I et Væxthus, som var levnet fra Prindsesse Charlotte Amalies Tid havde Brødrene Jardin Kontoir samt Tegne- og Skrivestue; ovenpaa, hvor der blev tilbygget en Etage, boede Jardins Sekretair og Skriver Poehn. Bygningsforvalter Block havde Fribolig i et gammelt Bindingsværkshus til Store Kongensgade; Søren Krieger, der havde med Opmaalingen af Marmoret at gjøre og efter Blocks Død afløste ham som Forvalter, havde to Værelser i Materialhuset. Til Norgesgade laa et Stenhuggerværksted; desuden nævnes et Slibehus, et Tougværkshus, der kaldtes Matroshuset, en Hytte, hvori Lieutenanten ved det kommanderede Mandskab havde Kontoir, en Smedie, flere Halvtagshuse m. m.

Arbeidet fortsattes nu — først paa Fundamenterne, thi disse maatte paa Grund af den forandrede Plan udvides — og derefter begyndte Marmorblokkenes Lægning. Paa Pladsen gik Marmor-

saugene fra Morgen til Aften, Soldaterne vare ivrigt beskjæftigede med at slibe og polere Stenene, hvorfor de fik et Extratillæg, og uhyre Skibsladninger af Sandsten og Marmor lossedes uophørligt ved Kvæsthusets Bolværk. I 1758 blev det, for at fremskynde Værket, bestemt, at Stenhuggerne i de tre Vintermaaneder, da Arbeidet ellers pleiede at ligge stille, skulde møde Kl. 6 om Morgenen og arbeide til Kl. 7 om Aftenen, tildels ved Tranlamper, hvilket dog i 1763 indskrænkedes til den ene Vintermaaned. Naturligvis kom det ikke sjeldent til Sammenstød mellem de mange Haandværkere; især vare Stenhuggersvendene opsætsige, og heller ikke Mestrene kunde forliges indbyrdes. Det lykkedes saaledes Hofstenhugger Fortling, der jo tillige var Marmorleverandeur og Eier af Stentøisfabriken i Kastrup paa Amager, at fjerne sin Konkurrent, Hofstenhugger Johan Peter Pfeiffer, fra Kirkebygningen, men da den sidste klagede til Kongen, fik Jardin Befaling til at „prøve“ paa at bruge ham igjen, hvis det kunde ske „uden Strid og Forstyrrelse i det hidtil rolig og vel fortsatte Arbeide“. Dog skulde han kun have en Trediedel af Arbeidet og maatte ikke holde mere end 15 til 16 Svende. Prøven maa være falden heldig ud, thi et halvt Aar efter overdroges Halvdelen af Stenhuggerarbeidet ved Kirken til Pfeiffer. Saaledes fortsattes Arbeiderne Aar ud og Aar ind; den yngre Jardin døde, Fortling døde, Bygningsforvalter Block døde, det ene Hold Arbeidere afløste det andet, Udgifterne steg og steg, thi der tilstodes høiere Betaling for alle Marmorblokke over 60 Kubikfod, saavelsom for dem, der leveredes fra Bruddet i cylindrisk Skikkelse, og Lønningerne forhøiedes, men Kirken var endda neppe naaet op over Horizonten.

Der er ingen Tvivl om, at Monarchen lagde Utaalmodighed for Dagen over at der hengik saa lang Tid, før de store Anstrengelser og Pengeoffre førte til haandgribelige Resultater. Jardin afsluttede derfor i Juli 1758 en Kontrakt med Kabinetssnedker Lehmann om at forfærdige en „fuldstændig Model“ af Frederikskirken for 4000 Rdlr. Kurant; man vilde da ialfald kunne se, hvad Mesteren havde tænkt sig. Kontrakten blev godkjendt af Bygningskommissionen og Kongen i Septbr., og der blev strax taget fat paa det kunstfærdige Arbeide, som iøvrigt først blev færdigt tre Aar efter. Billedhugger Wiedewelt fik 200 Rdlr. for at forfærdige Figurerne og det „ophøiede Arbeide“, det vil sige 64 Statuer og 30 Relieffer *en*

miniature, Professor Pilo 700 Rdlr. for at male og forgylde Modellen, og Snedker Lütken 26 Rdlr. for Assistance, saaledes at den blev et overmaade kostbart Stykke. I „Danske Atlas“ fortælles, at den opbevaredes paa Charlottenborg; senere flyttedes den hen i et af Prindsesse Lovise Augustas Værelser paa Christiansborg, hvor den sandsynligvis gik til Grunde ved Slotsbranden i 1794. Det af Jardin i 1769 udgivne kobberstukne Værk om Frederikskirken, hvoraf foranstaaende Billede er taget, blev ligeledes paabegyndt i Frederik den Femtes Tid og skulde naturligvis fjærne alle Betænkeligheder.

Det var vistnok først i 1760, altsaa efter 10 Aars Arbeide, og efterat der var anvendt henved halvtredie Million Kroner, at Kirken begyndte at reise sig over Jorden. Henved Halvdelen af Pengene vare medgaaede til Anskaffelse af norsk Marmor; senere indkjøbtes ogsaa „Porphyr-Marmor“ i Frankrig, dog kun i Smaapartier. I 1762 var man saavidt, at det udvendige Stillads om Bygningen var 22 Alen høit, det indvendige 19, og to Aar efter skriver Pontoppidan, at Bygningen var naaet 15 Alen over Fundamentet. Det gik nu bestandigt fremad, om end ikke i overdrevent raskt Tempo, og Kongen kunde ved Jardins aarlige Indberetninger ialfald have nogen Grund til at udtale sin „Tilfredshed med Kirkebygningens gode Fremgang“. Den kom endnu nogle Alen i Veiret, før Frederik den Femte døde, ja man begyndte saa smaat at tænke paa den indre og ydre Udsmykning og Dekoration. Hof-Sten- og Billedhugger Gierach fik i 1764 udbetalt 160 Rdlr. for en Bladsnor over en Dør i Portalen og for en Feston over en anden Dør, og nogle franske og italienske Billedhuggere og Stukkateurer: Dominique Rachetti, Moulin, Canchy og Dominico Gianelli fik det følgende Aar noget over 600 Rdlr. for Marmorrosetter, Træ- og Lermodeller, Gibsforme o. d. Opførelsen af et storartet nyt Billedhuggerværksted paa Pladsen viser ogsaa, at den Tid stod for Døren, da kunstnerisk Medvirkning vilde udkræves i stor Stil. Imidlertid feiler det ikke, at indflydelsesrige Stemmer allerede havde reist sig mod Foretagendet, thi aldrig saasnart havde Christian den Syvende besteget Thronen, før der fandt betydelige Indskrænkninger Sted, som faa Aar efter førte til Værkets fuldstændige Opgivelse.

Derimod blev den *tydske Frederiks Kirke* paa Christianshavn opført i forholdsvis kort Tid, da man først var kommen ud over de besværlige indledende Skridt. De tydske Familier i denne Bydel

havde allerede i Frederik den Tredies Tid faaet deres egen Præst, men Gudstjenesten afholdtes i Vor Frelsers Kirke fra Kl. 12 til 2, „en ubeleilig Tid og derhos saare knap, navnlig naar maanedlig Kommunions Dag indfalder.“ Den høit ansete tydske Præst paa Christianshavn, *Josias Lorch* satte sig derfor i Spidsen for sin Menighed og ansøgte i dennes Navn om, at den maatte bygge en „egen maadelig Kirke“ og være en Menighed for sig selv, hvori de tydske Soldater af Garnisonen paa Christianshavn kunde indlemmes. For at skaffe de nødvendige Pengemidler ønskede han derhos en fri Byggegrund, en liden Del af Konfiskationer, Donationer, og „hvad Andet kan forefalde“, endvidere en Kollekt i Danmark, Norge og Hertugdømmerne og endelig et Lotteri. Da Forslaget anbéfaledes af Magistraten, Biskop Hersleb og især af den ældre Grev Bernstorff, fandt det stor Imødekommenhed, og den 28de Marts 1749 resolverede Kongen, at Menigheden maatte foreslaa 3—4 Mænd til at lede Kirkebygningen, og at alle de begjærede Fordele vilde blive tilstaaede, saafremt Ansøgerne ved eget Sammenskud og godvillig Gave kunde udbringe et første Fond, og der da viste sig Mulighed for, at Kirken kunde blive bygt. Allerede i Septbr. tillod Kongen, at Oberstlieutenant *Eigtved,* Kommandeurkaptain J. H. *Dumreicher,* Agent Joh. Fr. *Wewer* og Kbmd. Peter *Casse* maatte forestaa Bygningen. Samtidig blev der sat en Kollekt i Gang i alle Kjøbstæder og udstillet Bækkener for Kirkedørene paa Landet (hvorved der indkom ca. 10,000 Rdlr.), hvorhos der bevilgedes et Lotteri, som besørgedes af Regimentskvartermester, Brygger Jens Thorup og efter hans Død i 1750 af Jonas Baltzersen Collin. I 1752 fik Kirken et *nyt Lotteri,* thi der var langtfra kommet tilstrækkelige Midler ind, og man vilde ikke begynde at bygge, før Foretagendet var nogenlunde sikkret. De to Lotterier indbragte over 40,000 Rdlr., Halvparten af samtlige Indtægter, og Kirken kaldtes derfor i lange Tider: „Lotterikirken“. Det kan anføres som et Kuriosum, at Brandstyrkasserer Simon Paullis Enke, der endnu hæftede for sin Mands Gjæld til Brandstyrskassen (smlgn. II. S. 660), spillede paa en Seddel i Kirkelotteriet sammen med Assessor i Hofretten, Enevold Berregaard. Hun havde ikke fornyet den i tre Klasser, men da den kom ud med en Gevinst, erklærede Berregaard, at han paa Grund af sit Venskab for hendes afdøde Mand vilde overlade hende en Del af de vundne

Penge, hvis de maatte komme hende selv og hendes Børn tilgode. Enken indgav en Ansøgning herom, som blev bevilget.

Nogen Vanskelighed frembød det at finde en passende Plads for den nye Kirke med tilhørende Kirkegaard. De fire Inspekteurer, som man kaldte dem, havde vel strax Opmærksomheden henvendt paa det gamle Saltværks Grund, men da de ansøgte om den, fik de Afslag, en Skjæbne, de delte med forskjellige Andre. (Smlgn. III, 83.) Kongen vilde have Grund og Bygninger solgte ved Auktion, men det blev kun de sidste, der solgtes til Nedbrydning, thi den 17de Febr. 1750 fik den tydske Menighed paa Christianshavn af „særdeles kongelig Naade“ alligevel den største Del af Saltværkets Grund skjænket. Senere blev den noget udvidet ved Tilkjøb af det vestindiske Kompagnis tilstødende Plads, thi det blev forlangt, at Kirken skulde ligge midt for Enden af Strandgade. Eigtved udarbeidede flere Tegninger, nogle tarvelige, andre rigere, men det siges udtrykkelig, at den, der approberedes af Kongen, var „den kostbareste og sirligste af hans Desseins.“

Da alle Forberedelser langt om længe vare trufne, og man mente at have tilstrækkelige Penge til at begynde med, nedlagde Kongen personlig Grundstenen den 12te Juni 1755. Det gik nu saa rask med Opførelsen, at Bygningen allerede ved Vinterens Begyndelse det paafølgende Aar var under Tag. Nu reiste der sig imidlertid alvorlige Vanskeligheder; man havde brugt nogle og fyrgetyve tusind Rigsdaler, Kirkens Kasse var tom, og man saa ingen Udvei til at opmure Taarnet, ved hvilket der ikke var rørt, endsige tage fat paa det indvendige Arbeide. Kongen traadte dog ufortøvet hjælpende til. Han skjænkede strax de tre Inspekteurer (thi Eigtved var død i 1754) 500 Rdlr. til „det Høistfornødne“, og bevilgede i Februar 1757 at „af de Paalæg paa Bestallinger, som bleve expederede ved Kollegierne og hidtil vare anvendte til Vor Frue Kirke og Professorresidentserne, maatte 26,000 Rdlr. opsamles til den tydske Kirke.“ Det næste Aar fik Kirken en Gave af 6 Kapitæler af hvidt italiensk Marmor samt endel norsk Lillienskjoldsk Marmor fra den kgl. Materialgaard, og den 2den Decbr. 1759 blev den indviet med de sædvanlige Høitideligheder, efter at der iforveien var udkommet et kongeligt Reskript om dens Privilegier, Præster og Betjente samt om Gudstjenesten. Geheimeraad Joh. Ludvig Holstein blev Kirkens første Patron (afløst i 1763 af den ældre Grev Bern-

storff, som tillige var Patron for St. Petri Kirke); til Ældste valgtes Kommandeurkaptain Dumreicher og Kbmd. Peter Casse. De to sidste saavelsom Sognepræsten Josias Lorch fik „for deres havte Møie og Umage“ Begravelsespladser i Kirken til bestandig Arv og Eiendom, og da Etatsraad Wewer var død, tilstodes der ham og Hustru det samme, især fordi de havde skjænket Kirken et kostbart Sølvbækken til Daaben. Kongen satte Kronen paa sin Gavmildhed, da han under nye Vanskeligheder i Mai 1761 bidrog 50,000 Rdlr. til Kirkens fuldkomne Istandsættelse, Kirkegaardens Indhegning, Opførelse af en Fattigskole, af Boliger til Kirkens Betjente m. m., en Sum, som skulde betales i ti Aar med 5000 Rdlr. om Aaret. Da de hvælvede Familiebegravelser under det store og smukke Gravkapel bleve meget søgte af velstaaende Borgere paa Christianshavn, følte Vor Frelsers Kirke sig brøstholden, og dens Forstandere gjorde derfor i Henhold til et Reskript af 1761 Fordring paa Betaling for visse Lig, der begravedes i Frederikskirken, men Sagen blev, skjøndt baade Magistraten og Biskop Harboe støttede den danske Menighed. afgjort i den tydskes Faveur. Kirkens Ydre var i Frederik den den Femtes Tid særdeles tarveligt, thi Taarnet var dækket med en spids Hat; først i 1769 opsattes det nuværende Spir efter Tegning af Georg David Anthon.

Derimod fik *Vor Frelsers Kirke* i Frederik den Femtes Tid sit nuværende prægtige Spir, hvad der saameget mere bør fremhæves, som Magistraten af finantsielle Hensyn gjorde, hvad der stod i dens Magt for at hindre det. Da Kongen i 1747 havde skjænket 5000 Rdlr. til Spirets Opbyggelse, maatte Overpræsident og Borgmestre for Skams Skyld naturligvis takke for den kongelige Gave, men de erklærede samtidig, at de aldeles ikke vidste nogen Udvei til at skaffe det Øvrige, da Kirken Intet eiede, men tvertimod skyldte Justitskassen 3400 Rdlr. Svaret herpaa lød, at Magistraten kunde optage et Laan og forresten foranstalte en Kollekt „ikke blot hos Christianshavns Indbyggere, de Negotierende og Seilende, men ogsaa hos Kompagnierne, ved Skibsværfterne og Havnepladserne saavelsom i Pakhuse og Forsamlingssteder,“ og for at give sin Villie desto større Eftertryk gav Kongen Hofbygmester, Oberst Thurah Ordre til at gaa Magistraten til Haande, at „Kirkespiret kunde blive saa forsvarligt som zirligt til Vores allernaadigste Velbehag og Stadens Zir.“ Thurah fortæller selv, hvorledes han fik Ideen til det eiendommelige

og smukke Spir. „Det af Christian den Femte til Taarnet destinerede Spir — siger han — havde meget vel endog efter Architekturens Regler i vore Tider kunnet passe sig dertil, men som jeg formærkede, at Hans Majestæts Hensigt var at give denne Kirke en særdeles Prydelse og ei just noget Sædvanligt eller Almindeligt, beflittede jeg mig paa at udfinde en Indretning, som ikke just var almindelig eller bekjendt, tog, som jeg rent ud tilstaar, min Ide af et Spir, som jeg udi mine yngre Aar havde set udi Rom paa den saakaldte *Chiesa della Sapienza* og indrettede min Tegning, skjøndt baade i Proportion og i andre Tilfælde meget adskillig." Tegningen blev strax approberet af Kongen, men Thurah forbedrede den, og en Model, han lod forfærdige, vandt endnu mere Majestætens Bifald. Det nyttede ikke, at Magistraten stred imod og erklærede, at det var „en pur Umulighed at bygge Modellen", da man kun havde 7000 Rdlr. at raade over, og Overslaget lød paa 25,857 Rdlr.; Kongen svarede, at Spiret s k u l d e bygges saaledes; man kunde jo begynde at bygge med de 7000 Rdlr.; naar disse vare opbrugte, vilde han være betænkt paa at assistere Kirken med noget Tilstrækkeligt. Kongen glemte heller ikke sit Løfte, om hans Bidrag end ikke blev „tilstrækkeligt"; i Februar 1749 forærede han Byggefonden 1000 Rdlr., og da Kjøbmand Claudi Rosset samtidig havde skjænket 10,000 Rdlr. *ad pios usus*, besluttede han, at de 8000 Rdlr. skulde anvendes til Vor Frelsers Spir, medens de 2000 skulde gaa til Fattigvæsenet. Bøderne i Høiesteret var iøvrigt henlagte til Afbetaling af Spirets Gjæld, der var betydelig, nemlig 24,700 Rdlr.

Thurah havde i Forening med Magistraten Direktionen og Inspektionen ved Kirkespirets Bygning. Tømmerværket reistes i Sommeren 1749 med de sædvanlige Høitideligheder, og den 26de April 1750 var man saavidt, at den store Kugle og Frelserens Billede med Seiersfanen kunde opsættes. Opheisningen af den store Vægt (1315 Pund) stod paa i fem Timer og ledsagedes af Psalmesang og Instrumentalmusik fra Taarnets Vægtergang. Derefter holdt de to Tømmermestre, som havde forestaaet Arbeidet, versificerede tydske Taler til Kongens Ære, hvorpaa den sædvanlige Tømmermandsceremoni fandt Sted. Den første Tømmersvend klattrede op paa det Øverste af Spiret og drak Kongens og de kongelige Herskabers Sundhed i Vin, dernæst Overpræsidentens, Magistratens og Bygmesterens Sundheder „hver for sig og hvers Sundhed af sit

særdeles Glas, og ligesom et Glas efter et andet var uddrukket, blev samme kastet i Luften og faldt dernæst til Jorden, hvorved var mærkeligt, at det første Glas, hvoraf Kongens Sundhed blev drukken, faldt til Jorden ubeskadiget og uden allermindste Bræk.“ Tømmersvenden maatte, efter at have sat et saadant Kvantum tillivs, blive staaende og foredrage et lille tydsk Vers: „Gottlob, die Kron ist aufgesteckt“, o. s. v. Høitideligheden sluttedes med en „Aria“, som ledsaget af Hornmusik blev udsungen af Taarnet:

„Hvor er det dog deiligt at se op til Spiret,
Hvormed nu Vor Frelseres Kirke er ziret,
Dets Herlighed øines langt uden for Byen,
Fordi at dets Høide gaar op imod Skyen o. s. v.“

Man var overhovedet stærk i poetiske Udgydelser ved saadanne Leiligheder. Nogle Timer før Kuglen blev heist op, mødte en theologisk og juridisk Student ved Navn Mathias Banke med et paa Pergament skrevet, ikke synderlig vellykket Vers, som han ønskede anbragt i Kuglen, hvilket ogsaa skete, formodentlig fordi man fandt det ypperligt.

Midt i August 1752 stod Spiret fuldfærdigt, 288 Fod høit med de fire Evangelister udhugne i Sten paa Taarnmurens Hjørner og Spiralomgangens Gitterværk straalende af Forgyldning, „saa at ved paafaldende Solskin Spiret forestiller sig som en Ildslue.“ Den 29de August tog Kongen selv Spiret i Øiesyn under store Høitideligheder. Christianshavns Borgere stod opstillede paa Veien til Kirken med flyvende Faner og klingende Spil; paa Pladsen foran var der opplantet Kanoner, og her saas desuden alle Haandværksmestre og Svende, „hver Profession med sit sædvanlige Haandværkstegn og iført sine bedste Klæder.“ Kirkens Geistlige, Kjøbenhavns Magistrat (der var Kirkens Patroner) og mange Standspersoner afventede ligeledes Kongens Ankomst her, medens festligklædte Damer saas i de nærliggende Huses Vinduer. Mellem Kl. 4 og 5 om Eftermiddagen ankom Majestæten, ledsaget af Geheimekonseillet og Hoffolk, og da han nærmede sig Kirken, affyredes der 27 Kanonskud, medens Pauker og Trompeter lod sig høre fra Vægtergangen. I Overpræsidentens Fraværelse traadte Stadens første Borgmester frem og takkede Kongen for hans Bidrag til det prægtige Spir; derefter talte den danske Kapellan — thi Sognepræstens Embede var

netop ledigt — og tilsidst præsenterede Thurah samtlige Haandværksmestre for Kongen. En trykt „Christianhavns Taksigelse“ paa Vers, hvori der ubeskedent nok udtaltes et Ønske om, at Kirken ogsaa maatte faa en ny Prædikestol (smlgn. II. S. 251), blev overrakt Kongen, hvorpaa han, ledsaget af sit Følge, gik op i Taarnet, omkring Spiret, helt op til Kuglen og tilbage igjen, medens Musiken spillede, og der blev sunget Tedeum. De Tusinder af Tilskuere i Gaderne nedenfor hilste Kongen med Hurraraab „paa hver Side af Spiret, hvor han kunde ses“, og „Hans Majestæt blev af særdeles Mildhed og Naade hver Gang staaende, tog Hatten af og svingede den.“ Efter et kort Besøg i Kirken, hvor Orgelet spillede, forlod Kongen Christianshavn under fornyet Kanonsalut, Hurraraab og Psalmesang fra Taarnet. Den paafølgende Søndag (den 3die September) holdtes der Takkegudstjeneste, og det blev udtrykkelig bemærket, at „Spiret var kommet i fuldkommen Stand uden allermindste ulykkelige Hændelse.“

Ogsaa *Petri Kirke,* hvis Taarn siden Branden kun havde baaret en simpel Kuppel (smlgn. II. S. 652), fik nu Spir. Kongen skjænkede 12,000 Rdlr. til „et godt, proportionerlig og durable Spir“, men da disse Penge ikke slog til, blev det tilladt Kirkens Forstandere at indføre den kongelige Gave i en Kollektbog og præsentere den for hele det kongelige Hus, samt foranstalte en Indsamling i Menigheden. Spiret, som er 72 Alen over Taarnmuren (den hele Høide er 248 Fod), blev opført af Tømmermester, senere Brandmajor Joh. Boye-Junge og tækket med Kobber, hvilket blev overstrøget med søgrøn Oliefarve, „dels til Zirat, dels til Kobberets Konservation“. Hanen paa Spiret blev opsat den 3die Mai 1757.

Det er foran (II. S. 664) berørt, at *Frue Kirkes Spir* først blev færdigt i Frederik den Femtes Tid, og at Fløistangen i 1755 blev betydelig forkortet, da den i Stormveir slingrede saa voldsomt, at der kom uophørlige Lækkager og Revner i Kobberet. Jakob Høvinghoff, som havde tækket Spiret og forpligtet sig til at holde det vedlige i 12 Aar for egen Regning, blev ængstelig for Følgerne og tilbød at give Afkald paa et Tilgodehavende af 950 Rdlr. og desuden betale 1000 Rdlr., naar han maatte være befriet for al videre Tiltale og Ansvar. Dette blev indrømmet, og under Thurahs Opsyn iværksattes nu Forandringen, der kostede over

7000 Rdlr. Nye Stilladser bleve reiste, Kuglerne og Fløiet bortfjernedes, og Spirets Kobberdække blev omlagt og udbedret af Kobbersmed Isak Adrian. Der opstod imidlertid Vanskeligheder, da Konsistorium, der var Kirkens Patron, nægtede at modtage Taarnet, skjøndt Arbeidet var kjendt godt og forsvarligt af Syns- og Besigtigelsesmændene. Mester Adrian forsikkrede, at de forefundne smaa Lækkager var uden Betydning, men Professorerne fastholdt, at de ikke vilde modtage Taarnet, saalænge der fandtes mindste Feil paa det. Adrian klagede til Kongen, og denne resolverede i Novbr. 1759, at der skulde afholdes et nyt lovligt Syn, for at man „endelig engang kunde komme til Endskab med dette Taarn“. En hel Kreds af Tømmermestre, Kobbersmede, Blytækkere og Grovsmede samt Universitetets Tilsynsmestre undersøgte nu Spiret, men da de havde enkelte Udsættelser at gjøre, forblev Konsistorium standhaftigt. Tilsidst blev Konflikten bragt ud af Verden ved et kongeligt Magtbud (af 6te Septbr. 1760), som befalede Professorerne at modtage Vor Frue Kirkes Taarn i den Stand, hvori det befandtes, og vedligeholde det i Fremtiden af Kirkens Midler. Endnu længere varede det, inden Sagen med Kobbersmed Høvinghoff gik i Orden. Da han fik at vide, at Frue Kirkes Fløistang skulde gjøres kortere, nægtede han nemlig at betale de lovede 1950 Rdlr., thi han havde kun tilbudt dem under Forudsætning af, at Mester Adrian kunde tække Spiret, saa at Kobberet holdt Stand trods „det overmaade stærke Arbeide og Strabatz, Spitzen haver“. Den vedtagne Forandring viste jo imidlertid bedst, at Spirets Istandsættelse i dets oprindelige Skikkelse var „impraktikable“, hvorfor det var indlysende, at han Intet havde at betale. Svaret herpaa var, at Generalfiskal Sonne i Septb. 1755 fik Befaling til at anlægge Sag mod Høvinghoff, men først 10 Aar efter, den 17de Oktober 1765, faldt Høiesteretsdommen, der gik Høvinghoff imod. Christian den Syvende skjænkede da Pengene til Frue Kirke.

Kirken havde sex Klokker (smlgn. II 664), hvoraf de to hang i Rytterspiret, de fire i Taarnet. Af disse sidste revnede de tre og bleve ubrugelige, nemlig Søndags-, Vagt- og Bede- eller Tolvklokken og maatte omstøbes i 1769. Det vides, at Søndagsklokken fik sin Skade den 14de Januar 1749 ved Etatsraadinde Kloumanns Begravelse, da alle Byens Klokker ringede en Time. I Midtgangen hang tre Lysekroner, der alle vare Gaver; den største af dem med 30 Arme skjænkedes i 1752 af Tobaksspindermester Christen Nielsen

Tromp, boende paa Vestergade. Da Kirkeværgen, Professor Joh. Chr. Kall daglig blev overløben af Folk, som vilde have lukkede Stole i Kirken, fik denne i 1755 et nyt Sæt Pulpiturer under den kongelige Stol. Naturligvis kunde den største Del af de brændte Epitaphier og Monumenter ikke erstattes, men enkelte bleve dog istandsatte, saaledes det Gyldenløveske i et Kapel paa høire Side af Taarnet og Kort Adelaers paa Choromgangens Nordside.

Ogsaa for de øvrige Kirkers indre Udsmykning blev der gjort Meget. *Trinitatis Kirke* blev forskjønnet med Malning og Forgyldning, Alterlysestager af Sølv og et Uhr, Altsammen for et af Brygger Jens Larsen Gries skjænket Legat, og i *Helligaandskirken* lod Frederik den Femte det gamle Alter fra Slotskirken smykke med to fritstaaende Piller og „fire rare og kostbare Billeder, alle af den fineste Marmo Statuario paa det Netteste udarbeidede". Magistraten, som var Kirkens Patron, bekostede de ydre Stenportaler istandsatte og lod fire smukke Billeder i Legemsstørrelse, forestillende: Gudsfrygt, Tro, Seir og Opstandelse sætte paa Chorets Balustrade. Kirken havde fire Lysekroner og fire gode Klokker, der kaldtes: Store-, Sogne-, Chor- og Liden-Klokken. Endelig kan anføres, at *Holmens Kirke* i 1752—53 fik nye Pulpiturer og nye Vinduer, og at alt Træværket blev perlemalet. Ved denne Leilighed fjernedes de gamle erobrede Faner og Standarter, som hang i Choret under Hvælvingen; de hindrede nemlig Tilhørerne i de øverste Pulpiturer i at se Præsten. En stor Lysekrone, der hang i Krydset, mistede af samme Grund alle sine Arme, skjøndt den havde følgende Indskrift: „Hvo, som forringer eller forandrer denne Æresskjænk, skal svare det for Guds strenge Dom. Anno 1657".

Den pietistiske Bevægelse, som i Christian den Sjettes Tid havde havt Herredømmet i det kirkelige Liv, havde udspilt sin Rolle ved Frederik den Femtes Thronbestigelse. Den havde givet sig Udslag i gudelige Forsamlinger af de „Vakte", separatistiske Bevægelser, Sværmeri, der kunde antage uhyggelige Former, Stridigheder og Hykleri, men den havde ogsaa givet Stødet til gjennemgribende Reformer som Indførelsen af Konfirmationen og Dannelsen af Generalkirkeinspektionskollegiet. Omslaget, der indtraadte efter Chr. VI.s Død, var kjendeligt, men naturligvis kunde den pietistiske Lære derfor ikke udryddes; den fortsatte sit Liv i Stilhed i mange Kredse og kom af og til frem paa Overfladen. Der var endnu mange

Sværmere i Kbhvn., som gjorde sig offentligt bemærkede, navnlig blandt Kvindekjønnet. I 1760 nægtede saaledes et Fruentimmer at aflægge Ed, fordi det stred mod hendes Religion, om hvilken det siges, at den var „en Blanding af Fanaticismo, Enthousiasmo og Socianismo". Hun blev indsat i Børnehuset i et Kammer for sig selv, men skulde ikke tvinges til at besøge Kirken, fordi hun havde Afsky for Præsterne; derimod fik Børnehusets Kasserer Befaling til at besøge hende engang imellem og søge at omvende hende fra hendes vrange Meninger. I 1765 optraadte tre Kvinder, en Sergeants Enke, en Arbeidsmands Hustru og dennes Datter og holdt offentlige Taler i Silkegade om Christi Komme, hvilket foranledigede store Opløb. En Søndag mødte den ene af dem i Frue-, den anden i Trinitatis Kirke og beskyldte med høi Røst Præsten for, at han ikke forkyndte Guds Ord rettelig, hvorpaa de alle Tre holdt Taler paa Kjøbmagergade, indtil de bleve arresterede. De foregav alle, at de havde talt „af Aandernes Drift", men der blev ogsaa taget lempeligt paa dem. Skarpere blev der gaaet frem mod en Mand, Matthias Wiltz, der — som det siges — „havde indladt sig i Ægteskab uden foregaaende Trolovelse eller Bryllup". Politimester Torm havde foreholdt ham, at han skulde lade sig kopulere, men han afslog det, fordi det intetsteds var paabudt i Guds Ord. Da han heller ikke vilde reise til Altona eller Fredericia, der var et Slags Fristeder for alle Sekterere, blev han dømt til at rømme Kongens Riger og Lande. Christian den Sjettes Advarsel mod at reise til Herrnhut for at undervises i Christendom, blev ikke blot gjentagen, men det blev strengt forbudet at forskrive Skolemestre fra den Herrnhutiske Menighed til Børns Undervisning. Mod Forsøg paa at gjøre katholske Proselyter var man ligesom før meget aarvaagen; navnlig taalte man ikke, at Børn af blandede Ægteskaber bleve forførte. Snart bleve Børnene uden videre tagne fra Forældrene og indsatte i Vaisenhuset eller Opfostringshuset, snart gjorde man dem arveløse, naar de holdt fast ved den papistiske Tro, eller man forbød Børn, der af katholske Fædre vare udsendte af Landet, at komme tilbage igjen. Det hørte dog ikke til Sjældenhederne, at slige drakoniske Befalinger bleve annullerede, naar de Paagjældende ansøgte derom. Det bør fremhæves, at Frederik den Femte gav Katholikerne fri Religionsøvelse paa de dansk-vestindiske Øer, saaledes at de maatte bygge saamange Kirker og indføre saa mange Præster, de fandt

fornødent (dog Jesuiter undtagne), ligesom han paa flere Maader stillede sig velvilligt til den katholske Menighed i Kbhvn. Det blev nu ikke længere bestemt forlangt, at den romersk-keiserlige Minister skulde bo i den samme Gaard, der rummede det katholske Kapel, og da to Personer i 1757 havde vist en uanstændig Opførsel i Kapellet, maatte de gjøre formelig Afbigt og dømtes til Fæstningsarbeide, for hvilken de kun befriedes ved den keiserlige Gesandts Forbøn. Hvad Befolkningen angaar, forlyder der Intet om, at den nærede Uvilie mod Papisterne; derimod saa den skjævt til de Reformerte, fordi disses store Privilegier (Frihed for Indkvartering, Grundskat og Byens Bestillinger) forøgede de øvrige Indbyggeres Byrder.

Ogsaa paa andre Omraader viste den nye Tid sig. Det var Hensyn til den offentlige Mening, at Froprædiken i Helligaandskirken, som pleiede at begynde Kl. 6¼ om Morgenen, blev henlagt til Kl. 7¾ i Fasten, „eftersom Kulden da pleier at være strengest, og Folk krympe sig ved at gaa ud i den", og at Høimessen, som hidtil havde været Kl. 8 i alle Hovedstadens Kirker, i 1760 blev fastsat til Kl. 9. I 1748 bleve alle Rangspersoners Fruer fritagne for den saakaldte Kirkegang efter Barsel; sex Aar efter reistes det samme Krav „af mange kgl. Betjentere, Proprietairer og Borgere for deres Hustruer". Det blev da bestemt, at alle Barselkoner uden Undtagelse maatte være befriede for at introduceres af Præsten, hvis de selv ønskede det, thi — siger Generalkirkeinspektionskollegiet — „denne gamle Skik sker saagodtsom udenfor Kirken i Vaabenhuset, hvor den allerstærkeste Træk og utaaleligste Kulde er, paa en Tid, da Kirkegangskonen er mest ømfindtlig og skrøbelig". Præsten skulde dog henvende en kort Formaning og Ønske over Barselkonen og have sit Offer. En Forret, som i 1754 tilstodes Folk, „der vare anseeligere end den gemene Hob", nemlig at de ikke skulde straffes, fordi de havde afholdt sig fra Alterens Sakramente, maatte tre Aar senere udvides til at gjælde Alle. Vigtige Følger fik det, at Generalprokureur Stampe tog Ordet for en Formildelse af Straffen for letfærdige Kvinder og især udtalte sig skarpt mod „den alleryderste Haardhed", med hvilken Leiermaalsbøderne bleve inddrevne. De Militaires Fritagelse for Kirkens Disciplin og Bøder for første Gang begaaet Leiermaal (der var indført af Chr. VI) blev ikke blot bibeholdt, men udvidet til ogsaa at gjælde for Matroser,

og det varede ikke længe, før en lempeligere Fremgangsmaade overfor dette Slags Forseelser blev almindelig. Mange Kvinder, der havde begaaet Leiermaal for tredie Gang og vare blevne inddømte i Tugthuset, fik Straffen betydelig formildet, navnlig naar de havde spæde Børn at forsørge, og løsagtige Fruentimmer, der vare dømte til at piskes til Kagen og arbeide i Børnehuset paa Livstid, slap med Vand og Brød eller bleve efter Omstændighederne helt pardonnerede. Saaledes gik det f. Ex. en Pige fra Amager i 1748, da hun „væmodeligen havde bønfaldt om at maatte beholde det Lidet af Æren, hun endnu kunde have tilovers“. Det skyldes Biskop Harboe og Generalprokureur Stampe, at den betydningsfulde og retfærdige Forordning af 14de Oktober 1763 udkom, hvori det fastsættes, at Faderen til et uægte Barn lige med Moderen skal bære Omsorg for dets Opdragelse og efter sin Formue erlægge idetmindste Halvdelen af de Omkostninger, som dets nødtørftige Underhold udfordrer, indtil det er 10 Aar gammelt.

Først i 1760 begyndte man i Kbhvn. at faa Øinene op for Nødvendigheden af at indrette *Kirkegaarde udenfor Portene*, utvivlsomt paavirket af sanitaire Hensyn. Foruden Urtegaardene omkring Kirkerne fandtes der ikke mindre end otte Kirkegaarde indenfor Voldene, spredte over hele Byen, nemlig Vor Frue Kirkes Assistents Kirkegaard i Store Fiolstræde („Linden“), Nikolai Kirkes Assistents Kirkegaard mellem Store Kongensgade og Borgergade („Landgreven“), Trinitatis Fattiges Kirkegaard mellem Gothersgade og Aabenraa, Helliggeistes Fattiges Kirkegaard i Gammelmønt („Vismar“), St. Petri Fattiges Kirkegaard i Larsleistræde (henimod Volden og Teglgaardsstræde), Vartous og Vaisenhusets fælles Kirkegaard paa Halmtorvet, Vor Frelsers Fattiges Kirkegaard i S. Annagade og endelig i ringe Afstand fra denne, yderst paa venstre Haand i samme Gade: Børnehusets Kirkegaard. Naar de to sidstnævnte undtages, vare alle disse Begravelsespladser overfyldte og laa forstørstedelen indeklemte mellem Privathuse og Haver.

Det var Magistraten, som i 1757 tog Initiativet til en Forandring, og Regjeringen gik ufortøvet ind paa Tanken om at afløse de førstnævnte sex Kirkegaarde med en ny stor Begravelsesplads udenfor Byen. Man havde en Tidlang isinde at anlægge Kirkegaarden mellem Søerne og Volden ved Farimagsveien, men bestemte sig dog snart for dens nuværende Plads paa en Staden tilhørende

Fælled, hvoraf et Areal havde været udleiet til Tobaksplantage o. lgn. Staden skjænkede Pladsen, ca. 39000 Kvadratalen, og sørgede for Indhegningen, men fik til Gjengjæld Vor Frues og Trinitatis gamle Assistentskirkegaarde. Vedligeholdelsen paahvilede derimod Kirkerne. Fra Universitetets Side reistes nogen Modstand, da man frygtede for, at Regentsianerne nu vilde miste en aarlig Indtægt af 300 Rdlr., som Laugene og andre Ligsocieteter fra 1747 havde maattet udrede til dem i Erstatning for deres Indgreb i Studenternes Ligbærerret. Professorerne gjorde gjældende, at Veien til den nye Kirkegaard var for lang og vilde medføre altfor stor Tidsspilde; paa den anden Side kunde Studenterne neppe beholde Pengene uden at bære Ligene. Hertil kom, at Assistentskirkegaardene indenfor Voldene ikke kunde undværes i Krigstid, thi hvor skulde man føre Ligene hen, hvis Kjøbenhavn, hvad Gud forbyde, blev beleiret? Disse Indvendinger bleve dog lykkeligt overvundne, da Kongen resolverede, at Jordpaakastelsen maatte besørges i det Hus, hvor Liget stod, hvorefter Studenterne skulde bære Kisten ned paa Ligvognen. Fra Vognen til Graven skulde Kisten derimod bæres af særlige Ligdragere, der antoges af Magistraten.

Autoriteternes Stemning var i det Hele gunstig for den nye Kirkegaard, men de vare alle enige om, at det vilde falde vanskeligt at faa Indbyggerne til at benytte den. Magistraten indledede Forhandlinger med Garnisonskirkens Patron, Generalmajor Hauch og Kirkeværgerne ved Bremerholms Menighed (hvilke Kirker iforveien havde Assistentskirkegaarde udenfor Byen) og vilde bevæge dem til at forhøie deres Begravelsestaxter og til at give Afkald paa deres Ret til at modtage „Alle og Enhver endog udenfor Menigheden, som forlange der at blive begravede“. Herpaa vilde de Paagjældende dog ikke indlade sig, men det er betegnende, at de tog Ordet for alle indenbys Kirkegaardes Afskaffelse. „Mig synes ellers — skriver Hauch — at det var bedre, om alle Kirkegaarde her i Staden bleve ophævede, thi før dette sker, vil Ingen lade sine Døde begrave uden Portene, da Ingen vil være slettere end den anden“, og paa Holmens Kirkes Vegne erklærede Værgerne, at de vare fuldkommen villige til at give Afkald paa alle Begravelser i Byen og den hermed forbundne Indtægt for Kirken og Skolen, naar det blot „med alle Kirker paa éngang blev vedtagen“. En saa gjennemgribende Reform vovede man imidlertid ikke at gjennemføre.

I September 1760 laa ***Assistentskirkegaarden paa Nørrebro*** færdig, beplantet og indhegnet med Mur, ikke blot i sin Omkreds, men ogsaa for hver af de sex Afdelingers Vedkommende. Forholdet til Garnisons og Holmens Kirke blev ordnet ved et Reskript af 26de Septbr., ifølge hvilket de sidste ikke maatte modtage Lig fra andre Sogne, medmindre Vedkommende tidligere havde havt Begravelser der, og samtidig blev Begravelsestiden for den nye Kirkegaards Vedkommende paa Grund af Veiens Længde forøget med 2 Timer, indtil Kl. 2 om Eftermiddagen. Den 6te Novbr. 1760 indviedes Assistentskirkegaarden af Stiftsprovst og Sognepræst ved Vor Frue Kirke, Mag. Henrik Bützow. Skjøndt Prisen for Jorden herude var lav, nemlig 8 Mark for et fuldvoxent Lig, medens den paa Urtegaardene i Byen var 40 Mark og inde i Kirkerne endog mellem 20 og 45 Rdlr., vilde Borgerne, som man ganske rigtigt havde forudseet, ikke benytte sig heraf. Af „utidig Ambition“ ansaa de det for en Skam, ja for vanærende at begraves her, og det nyttede ikke, at Kongen befalede, at „Urtegaarde (Begravelsespladserne omkring Kirkerne) og andre Kirkegaarde skulde anses uden Forskjel og alle kaldes ved det Navn Kirkegaard“ — Menigmand holdt fast ved den Tro, at Jorden ved Kirkerne var den hæderligste og helligste. Assistentskirkegaarden blev derfor i en lang Aarrække kun benyttet af Fattigfolk, og i „Danske Atlas“ kaldes den betegnende nok: „De Fattiges Kirkegaard“. Etatsraad Augustin, som døde i 1785, var den første Standsperson, som efter eget Ønske kom til at hvile her, hvorfor han ogsaa prises i høie Toner af Rasmus Nyerup.

Alle de gamle Assistentskirkegaarde indenfor Voldene (med Undtagelse af Vartous og Vaisenhusets Fælleskirkegaard, der blev udlagt til et nyt Torv: Halmtorvet), bleve bortsolgte i 1762, og Kjøberne betalte Grundene kort efter, undtagen et lille Stykke af „Linden“ i Store Fiolstræde, som først i 1774 føres til Indtægt i Stadens Regnskaber. Kjøbenhavn havde nu 4 Kirkegaarde udenfor Byen, nemlig Holmens- eller Skibskirkegaarden (indviet den 16de Aug. 1666), Jødernes paa Nørrebro (fra 1694), Garnisonskirkegaarden (fra 1711), og endelig Assistents-Kirkegaarden paa Nørrebro.

De Forsøg, man i Christian den Sjettes Tid havde gjort for at faa Bugt med Tiggere og Løsgjængere og overhovedet sætte ***Fattigvæsenet*** paa en bedre Fod end hidtil (smlgn. II, 737), gjenoptoges med Kraft under Frederik den Femte. Tilstanden var i Virke-

ligheden ogsaa høist utilfredsstillende; Byen var oversvømmet af Løsgjængere og Tiggere af begge Kjøn, Tyverier hørte til Dagens Orden, og hvad der var endnu værre: Fattigvæsenet, der hovedsagelig levede af Lotterier og den saakaldte Kvartalsalmisse, formaaede ikke at sørge for sine Lemmer, da de Fattiges Antal voxede, medens Indtægterne aftog. I Oktober 1750 indgav Direkteurerne en Forestilling til Kongen, hvori de oplyste, at der det foregaaende Aar havde været 2500 „Lemmer ved Silkehuset“, men kun 345 Rdlr. i Kassen, saaledes at de havde maattet laane 2000 Rdlr. uden nogen Udsigt til at kunne tilbagebetale dem. De ønskede nu, at Kongen skulde betale denne Gjæld og fremdeles give 2000 Rdlr. om Aaret, at Laugene i Kongens høie Navn paa det Alvorligste skulde tilholdes at tegne sig for en klækkelig Sum, at det danske og franske Theater skulde spille en Gang om Ugen til Fordel for de Fattige, at Jøderne skulde svare Fattigvæsenet mere end hidtil, at Fattigafgiften ved Salg af faste Eiendomme skulde forhøies, at der skulde udmøntes Smaamønt saasom Toskillinger, Enestestillinger og Halvskillinger, for at der dog kunde komme Noget ind i Kirketavlerne, og endelig at Standspersoner skulde tegne sig i Kollektbogen for de Fattige, inden den forelagdes Kongen, „efterdi Vedkommende forhaabentlig da vilde undse sig ved at være saa lidet gavmild“. De fleste af disse Forslag bleve imidlertid forkastede eller deres Besvarelse udsat, saa at Fattigdirektionen maatte være betænkt paa andre Udveie.

I Marts 1760 havde den endelig udklækket *en ny og storartet Plan.* Istedetfor som hidtil at uddele en Skjærv til nødtørftigt Underhold for Almisselemmerne (fra 12—32 Skilling om Ugen), skulde Pengehjælpen nu bortfalde, og de mest trængende Fattige samles i *et Hus* eller *Hospital.* Her skulde opføres en mægtig Bygning med 250 Alens Façade, tre Etager høi, med Kirke i Midten og med Bolig for Økonomen i Kjælderen. Der skulde være 936 Senge ialt, og da dette Antal ikke var tilstrækkeligt for alle Fattige, burde de Friske og Arbeidsdygtige henvises til Fabriker, Haandværk eller til Børnehuset, hvor de kunde arbeide adskilte fra Delinkventerne, ligesom allerede den kongelige Mondurfabriks (Guldhusets) Fri-Væfere og Spindere gjorde, uden at gjøre sig nogen Betænkning derved. Fattigdirektionen indleverede endog en Tegning til og et Overslag over Bygningen, der vilde koste 24057 Rdlr., anviste, hvorledes Pengene kunde tilveiebringes og lovede sig meget af sit Projekt.

Almisselemmernes Antal vilde nemlig ikke blot indskrænkes mægtigt, men de Fattige vilde blive bedre forsørgede, og „Publikum mere satisficeres ved at se dets Gavers værdige Anvendelse for Øine, hvilket muligvis vilde bevæge det til større Gavmildhed. Thi det er ei at paatvivle, at et Syn af saa mange værdige Fattige paa et Sted samlede og saa vel med det Nødvendige forsynede, vil blive af en rørende Virkning hos Publikum“.

Planen stødte imidlertid paa ubetinget Modstand hos de kommunale Autoriteter, baade hos Magistraten og de 32 Mænd. De nye Fattigafgifter, der vare blevne foreslaaede for at skaffe Pengene, nemlig af Hyrevogne, Rideheste, Vognheste og Selveiervogne, endvidere ved Blokke i Kirkerne og tvungent Bidrag af Konfirmander, ved en Kjendelse af borgerlig Næring og endelig ved Portskillingens Forhøielse, bleve Punkt for Punkt imødegaaede af de 32 Mænd, som mente, at Betlernes Antal vilde blive forøget paa denne Maade istedetfor at blive formindsket. Det ser ud til, at Borgerne vare særlig *forbittrede ved Tanken om Portskillingens Forhøielse*, og at de 32 Mænd greb Leiligheden til at sige deres Hjertens Mening om den forhadte Afgift. „Om en eller anden af Borgerstanden — hedder det — som Aaret igiennem arbeider og maa beobagte sin liden Næring eller Haandtering, én eller to Gange om Sommeren for at fornøie Hustru og Børn samt for sig selv søge en Rekreation for Sindet, maa tage en Vogn for at kjøre, som man kalder det: i Skoven eller det Grønne, er Vognleien for saadan liden Fornøielse kostbar nok uden at forhøie Portpengene. Og da det nu er bekjendt, at ethvert Menneske fra den Høieste til den Ringeste inclinerer for en sømmelig Sinds Fornøielse og Forandring, og Mange, som gjerne blev ved Hus og Hjem om Natten, imod deres Villie maa reise ud før Søn- og Helligdage, af Aarsag det er dem forment om Helligdage at komme ud, førend Aftensang er endt“, formene de 32 Mænd, at det vilde være mere „convenabel“ at lade Folk komme ud og ind om Søndagene for den sædvanlige Skilling end at forhøie Afgiften. Tilsidst bemærke de, at Byen meget vel kunde underholde sine egne Fattige, men da et stort Antal uophørlig strømmer til fra Danmark, Norge og Sverig, og da Sø- og Landetatens Fattige, for ikke at tale om de mange løse Fruentimmer, uophørlig forøge Antallet af Børn, overstiger Opgaven langt Indvaanernes Kræfter.

Som alt berørt, var Magistraten i Et og Alt enig med det Anførte, men fandt dog baade nye Argumenter at fremføre og andre Udveie at foreslaa. Den fremhævede med Rette, at naar man anlagde Pengene i store Bygninger, maatte de Fattige savne dem, og den fandt det „ugjørligt og utaaleligt at forandre Kjærligheds- og Almissegaver til aarlig Skat". Indbyggerne havde nok at betale iforveien, og det var allerede nu vanskeligt at faa de bestaaende Skatter inddrevne uden Exekution. De Fattige kunde selv tjene Noget til Hjælp, naar Konventhuset vilde anskaffe et Oplag af Uld, Hør og Blaar til Spinding og udlevere det til Lemmerne uden Pant eller Kaution, endvidere burde Provindserne bidrage til Accouchementshuset og Børnehuset; man kunde uden Fare lægge en større Afgift paa Kjøb og Salg af faste Eiendomme og Løsøre, paa det asiatiske Kompagnies Auktioner m. m.

Meningerne vare saa delte og Uenigheden saa stor, at der blev nedsat en Kommission for at tage Spørgsmaalet under Overveielse. Den kom til at bestaa af Præses og Direkteurer for de Fattiges Væsen samt to af Kbhvns. Magistrat. Efter langvarige Overveielser kom man til det Resultat, at et overordentligt Tilskud af 9000 Rdlr. var nødvendigt, en Sum, der bedst kunde skaffes tilveie ved en Forhøielse af Stempelpapirsafgiften og et Bidrag paa 2000 Rdlr. af Slavekassens Tavlepenge. Dette Forslag fandt imidlertid ikke Bifald, hvorfor Kommissionen indstillede, om Konsumptionen ikke kunde forhøies med det angivne Beløb. Herimod udtalte Rentekamret sig bestemt, „fordi Kjøbenhavn allerede var det dyreste Sted i Landet", og anbefalede i Stedet at ligne den nye Skat paa Byens Grundeiendomme. Kommissionen indvendte ufortøvet, at en ny Skat vilde vække Uvillie, at alle Eiendomspriser vare i stadig Nedgang og at Byrden ikke udelukkende burde bæres af Staden, da mange Fattige hørte hjemme paa Landet, hvortil kom, at Grundeierne foruden deres Andel af Told og Konsumption maatte udrede over 70,000 Rdlr. om Aaret i Indkvarteringspenge, Lygte- og Sprøiteskat, Renovationsskat, Vægter- og Vandpenge. Der blev dog ikke taget Hensyn til denne Indsigelse; thi den 10de April 1762 befalede Kongen, at *en Fattigskat* af 9000 Rdlr. skulde fordeles paa Grundtaxten i Kbhvn., uden Forskjel paa publike og private Bygninger, de kongelige Slotte ikke engang undtagne. Kun visse af Søetatens Grunde, nemlig Gammel- og Nyholm, Christiansholm og Langø, Nyboder,

Søetatens Laboratorium og Nyboders Materialgaard bleve befriede for den nye Skat, hvis Beløb fordeltes saaledes, at Konventhuset fik den mindste Sum: 1500 Rdlr.; Børnehuset 2500 Rdlr. og Stiftelsen for svangre Fruentimmer i Frederiks Hospital 5000 Rdlr. Den nye Ordning var et definitivt Brud med det ældgamle Princip, at Fattigforsørgelsen skulde have Frivillighedens Præg og underholdes af milde Gaver.

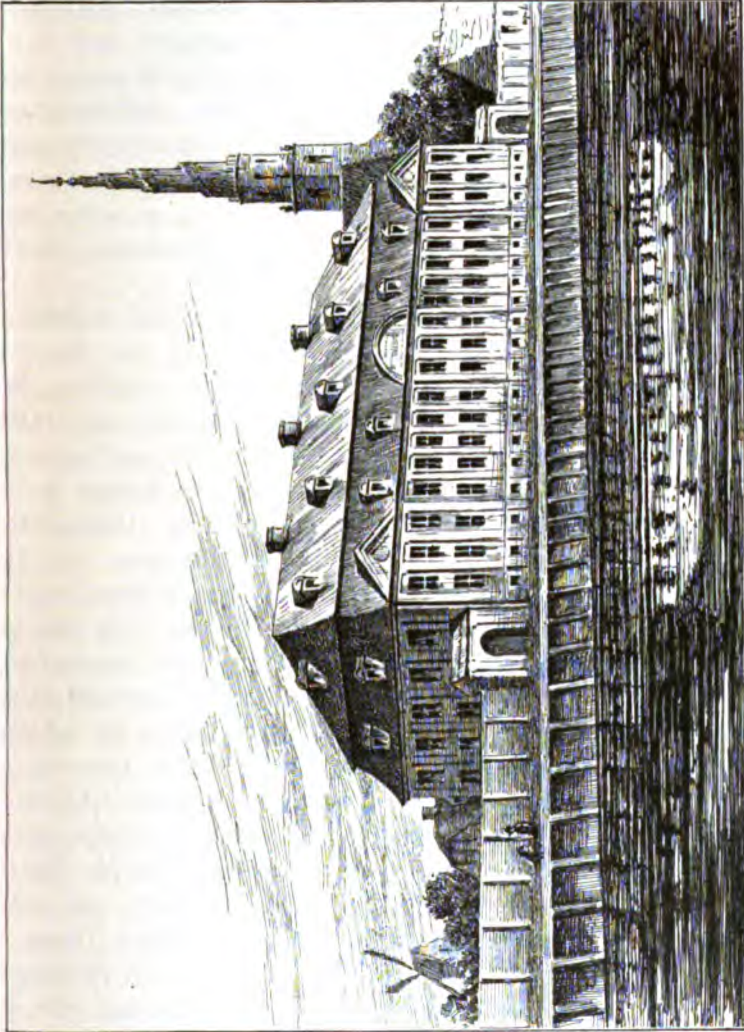
Politimester Erik Torm havde været Medlem af Kommissionen, men havde ellers Intet med Fattigvæsenets Sager at bestille, thi „da han var til Aars, havde han altid trykt sig for denne Forretning". Da han den 8de Septbr. 1761 afstod Politimesterembedet til sin Svigersøn, den begavede satiriske Digter, Frederik Horn, blev denne derimod Kommitteret ved det Fattiges Væsen i Kbhvn. sammen med en anden Magistratsperson, en af Stadens Sognepræster og to af de 32 Mænd. Man mente nemlig, at Politimesteren kunde udrette Meget mod Tiggeriet og paa mange andre Maader fremme Værket. Der blev ogsaa gjort forskjellige energiske Skridt for at standse Betlernes stigende Tal, navnlig ved en Tyendelov af 28de Novbr. 1755, men uden synderligt Held. Da det i 1762 viste sig overmaade vanskeligt at skaffe den fornødne Arbeidskraft til Ulden- og Klædemanufakturerne i Kbhvn., anholdt man de paa Gaderne omløbende Løsgjængere og anbragte dem i Fabrikerne, men alligevel fik man ikke Bugt med Ondet, eftersom de Fattiges Fogder endnu i 1765 kunde opbringe 486 Betlere. Fattigvæsenets Indtægter, der yderligere forøgedes ved et Tilskud af Klasselotteriet (se nedenfor), viste sig desuden hurtigt at være utilstrækkelige. Umiddelbart efter Reskriptet af 1762 blev der afholdt en „Generalmønstring" over Konventhusets Almisselemmer, hvorefter Direktionen tilskrev de Kommitterede, at de ugentlige Udgifter ikke maatte overstige 350 Rdlr. Denne Sum slog dog ikke til, men maatte forhøies til 400 Rdlr. om Ugen, og faa Aar efter erklærede de Kommitterede, at de umuligt kunde nøies hermed. Følgen blev Konflikter og Stridigheder mellem den overordnede Myndighed og Konventhuskommissionen. Hvad *Fattigforstanderne* angaar, der hidtil vare blevne valgte af Magistraten, blev der i 1748 truffet den Forandring, at de skulde vælges af de Kommitterede og approberes af Magistraten, thi det havde vist sig, at man ofte fik Folk, der hverken kunde læse eller skrive, hvormed Fattigvæsenet ikke kunde være tjent. Aaret

efter blev Oldermanden for Fattigforstanderne afskaffet, og hans Forretninger (at indkræve Renterne af de Fattiges Kapitaler, Husleien af deres Eiendomme m. m.) overdragne til Inspekteuren og Bogholderen ved Konventhuset. Disse to Embedsmænd boede i de Kommitteredes Forsamlingshus paa Hjørnet af Silkegade og Pilestræde, hvor Fattigvæsenets Archiv ogsaa opbevaredes.

En ny Institution, der havde en selvstændig Stilling (thi først i 1799 kom den ind under Fattigvæsenet), var *Opfostringshuset*, en Mellemting mellem en Opdragelsesanstalt, en Skole og et Fattighus. I Marts 1753 udgik der Ordre til Johan Hartvig Ernst, Greve af *Bernstorff* som Præses at træde sammen med fem Personer af den høiere Borgerstand for at overlægge, hvorledes „et nyt Etablissement kunde befordres, hvorved 200 Drengebørn kunde opdrages og oplæres til Manufakturer og Søfarten". Det var et strengt Opdragelsessystem, man havde anlagt; „Drengene — hedder det nemlig — skulle underholdes paa det Tarveligste, men dog med det Udfordrende til deres Sundheds Konservation; de skulle have Bondeføde, Klæder og Husgeraad, *saa ringe og saa haardt, som Sundheden vil taale*, og opfødes og opdrages saaledes ved haardt Arbeide, at de maa anse enhver Emploi og Kondition, som dem siden forekommer og tilbydes, for en Forbedring i deres Vilkaar". De skulde være saa gamle, at de kunde undvære kvindelig Opvartning, og maatte kun optages med Forældres eller Værgers Samtykke. Om deres Undervisning hedder det, at de skulle lære Religion, Læsning og Skrivning „tilstrækkelig" og Regning „lidet til Fornødenhed", men ellers „ingen anden Videnskab, hvad Navn den end har, og under hvad Prætext det end kan være, langt mindre udi nogen Kunst eller Profession oplæres" undtagen i Spinden af Linned og Uldent, Strikning og Vævning og andet i Fabriker forefaldende Arbeide. Naar Drengene vare 12—15 Aar gamle, skulde de „efter egen Tilbøielighed og befindende Bekvemhed" overlades til Fabrikanter, Handlende eller Søfarende mod en Kjendelse af 50 Rdlr. til Anstalten, og derpaa tjene til deres 24de Aar uden anden Løn end Kost og Klæder. Senere havde de fuldkommen Frihed til at søge deres Næring og Ophold, hvor de vilde, og betinge sig den Løn, de kunde faa, „alene at de til Taknemmelighed for den fra deres spæde Ungdom nydte Underholdning, Opdragelse og Forsorg" ikke maatte begive sig til fremmede Lande. Endelig skulde Huset, „der havde lagt Grunden til deres Velfærd".

arve Halvdelen af deres erhvervede Formue, hvis de døde barnløse. Disse Bestemmelser bleve naturligvis efterhaanden forandrede.

Direktionen, der søgte at finde et passende Sted for An-

Opfostringshuset paa Christianshavn, det senere Søkvæsthus. Efter samt. Billede.

stalten, havde først Opmærksomheden henvendt paa den tidt omtalte Saltværksbygning bag Frederikskirken, men da Ombygningen vilde kræve betydelige Summer, og det gamle Bindingsværkshus

desuden laa indknebet mellem Kirken og Laboratoriebygningerne paa den anden Side, opgaves denne Plan. Derimod mente Direkteurerne, at en ubebygt Plads yderst ude i Overgaden oven Vandet kunde bruges, og denne blev da skjænket af Kongen, skjøndt der stadig foregik Opfyldning i dens umiddelbare Nærhed, og Natterenovationspladsen ikke var langt borte. Opfostringshuset blev en stor og stadselig grundmuret Bygning, da det faa Aar efter toges i Brug, men Stedet var usundt, og Børnene led derunder. Stiftelsens Læge, Jensenius anmoder i 1756 Direktionen om at indskrænke den megen Saltmad i Bespisningsreglementet, „siden Stedets Situation noksom disponerer til skorbutiske Tilfælde og Udslet“, og en anden Samtidig fortæller, at Luften var usund og giftig i Værelserne, saaledes at Børnene havde et blegt og sygeligt Udseende.

De nødvendige Pengemidler skaffedes tilveie ved en *Subskription* i Danmark og Hertugdømmerne, men Norge blev ikke „besværet“, skjøndt norske Børn ogsaa bleve optagne i Stiftelsen. Kollekten indbragte ialt over 34,000 Rdlr., hvoraf Kongen gav 12,000, Dronning Juliane Marie 1000, Grev Bernstorff 4000, hvorhos mange Rigmænd gav 300 Rdlr., fordi Fundatsen hjemlede Enhver, der bidrog en saadan Sum, Ret til at indlægge en Dreng. Derimod kom der kun Smaasummer ind fra Kjøbenhavns Indbyggere, som iforveien var overlæssede med Kollekter, ja det siges, at hele Laug kun gav 4 à 5 Rdlr. Den største og vigtigste Indtægt kom dog paa anden Maade. Opfostringshuset fik nemlig Privilegium paa at foranstalte 20 Lotterier, mod at afstaae 3000 Rdlr. om Aaret til Fattigvæsenet, og da de elleve Lotterier i 1764 vare trukne, fik det atter bevilget 10 Lotterier (altsaa til 1783) mod at betale Generalkrigsdirektoriet 50,000 Rdlr. (der anvendtes til det senere „Christians Pleiehus“) og Fattigvæsenet 70,000 Rdlr. i det Hele. Dette er Oprindelsen til *Klasselotteriet*, hvilket iøvrigt allerede den 7de Oktober 1771 blev frataget Opfostringshuset og henlagt under det tydske Kammer. Efter Struensees Fald gaves det dog atter tilbage til Stiftelsen for et kort Tidsrum, indtil der blev truffet en fuldstændig Omordning af Lotterierne. Inspekteur ved Klasselotteriet blev den bekjendte Fabrikant og Handelsmand, Jonas Baltzersen *Collin*.

Bygningen var endnu ikke paabegyndt, da Fundatsen blev offentliggjort den 29de Juni 1753, men der blev kort efter taget fat paa den med Kraft. Den skjænkede Grund paa Christianshavn ud-

videdes ved Kjøbet af nogle tilstødende gamle Bygninger, der tilhørte Overbygmester Kriegers fraskilte Hustru; Materialier indførtes told- og accisefrit, de ret betydelige Piloteringsarbeider bleve fuldførte, og allerede i Oktober 1754 var Opfostringshuset færdigt, saa at det kunde begynde sin Virksomhed. Tilstrømningen var stor; fra alle Dele af Landet, endogsaa fra Island, optoges Drengebørn, ja en 16aarig Negerdreng, Jackie, fra St. Croix blev indtagen, fordi det var „en extraordinair Kasus", og man vilde oplære ham i Christendommen og Gartnerkunsten, hvortil han havde Lyst. I Sommeren 1758 havde man 142 Expektanter, og skjøndt det normerede Antal af Drenge, to Aar senere, fra 200 blev udvidet til 225, kunde man ikke tilfredsstille Begjæret. Drengene lærte at plukke Uld, karte, spinde, haspe og spole; naar de blev ældre, vævede de uldne Varer og Vadmel; derimod kom den i Fundatsen paabudte Strikning for det Første ikke i Gang. Nogle Haandværksmestre vare ansatte ved Stiftelsen som Lærere, den boglige Undervisning besørgedes af Informatorer, en Spisemester tilberedte Maden, over hvilken der hyppigt førtes Klage, og en Gartner, der havde leiet Havepladsen for en billig Afgift, lærte Drengene at saa og plante, oculere og tegne. Efterhaanden som Tiden gik, faldt det vanskeligt at faa Børnene anbragte, og allerede i 1758 maatte man ophæve den i Fundatsen paabudte Afgift af 50 Rdlr. for hver Dreng, der begjæredes af Fabrikanter og Søfarende. Opfostringshusets første Forstander hed Knud Broust; over ham stod Direktionen. Da et af dennes Medlemmer, Etatsraad Wewer, var død, afløstes han i 1759 af daværende Hofagent *Niels Ryberg*, som strax iværksatte en betydningsfuld Forandring. Han forestillede nemlig sine Kolleger, at hvis der skulde blive noget Dygtigt ud af de Drenge, der gik til Søs, maatte de lære Engelsk, Fransk og Hollandsk, „hvormed de kunne forklare deres Tanker i hvad Verdens Dele de komme", samt Begyndelsesgrundene i Mathematik, for at de senere kunde lære Styrmandsvidenskaben. Direktionen gik ind paa Tanken, og Følgen blev, at der hvert Aar udsøgtes 10 til 16 af de „vittigste" Drenge, som uddannedes paa denne Maade til at fare paa „Frankrig, Spanien, Portugal, den middellandske Sø, Afrika og Amerika, men ingenlunde paa Norge eller her i Østersøen". Opfostringshuset blev med andre Ord en Planteskole for Søfarten; det oprindelige Princip, at Drengene kun maatte oplæres i Haandgjerning, men „ellers i ingen Videnskab", var opgivet.

Medens Opfostringshuset saaledes blev en selvstændig Anstalt under en egen Direktion, bleve to nye milde Stiftelser henlagte under Fattigvæsenet, nemlig et *Hittebørnshospital* og det saakaldte *frie Jordemoderhus*, som blev Grundvolden til den senere Fødselsstiftelse. De to Indretninger, der saa at sige supplerede hinanden, skyldes en Bestræbelse hos de Styrende for at hindre de hyppige Barnefødsler i Dølgsmaal, Forsøg paa Fosterfordrivelse og spæde Børns Henlæggelse i Forstuer og paa Gader. Hittebørnshospitalet, der indrettedes i 1750 for 24 Børn i Børnehuset paa Chrhvn,, tog sig dog først af Børnene, naar de vare 6 Aar gamle; indtil dette Tidspunkt bleve de nemlig forpleiede af Fattigvæsenet og underviste i de Fattiges Skoler i Læsning. Ude i den nye Stiftelse oplærtes Børnene derefter til Arbeide, men i „en aparte dertil indrettet stor Sal", eftersom de ikke maatte have nogen Kommunikation med Børnehusets egne Børn, ligesom de naturligvis fik en nødtørftig Skoleundervisning. Efter Konfirmationen bleve de udsatte til et Haandværk eller i Tjeneste, eller de overlodes Proprietairerne paa Landet som Besætning paa deres Godser. De mulige Indvendinger mod disse Børns Antagelse til en Profession, bleve imødegaaede ved en Resolution, hvori Kongen tillod og befalede, at *de skulde anses som ægte Børn*". Til Stiftelsens Underhold blev der henlagt 750 Rdlr. af den norske Postkasse, men da Hittebørnenes Antal hurtigt steg, blev Summen i 1753 fordobblet. Dette forslog dog heller ikke; Fattigdirekteurerne maatte stifte det ene Laan efter det andet, og i 1761 var Hittebørnshospitalet i den uhyre Gjæld af 30,000 Rdlr., som efter Kongens Befaling blev dækket af Statskassen.

Sagen var, at det *frie Jordemoderhus* bestandig forsynede Hittebørnshospitalet med Børn, der vare forladte af deres Mødre. Man havde nemlig i nogle Smaahuse i Gothersgade under Jordemoder Inger Pedersens Bestyrelse den 1ste Juli 1750 aabnet en lille Fødselsstiftelse, hvor Kvinder, „som enten af Undseelse ikke vilde være deres Besvangrelse bekjendt eller af Uformuenhed ingen Hjælp vidste, maatte lade sig betjene". Man haabede herved „at conservere mange uskyldige Liv, som muligen ellers før, i eller efter Fødselen kunde blive ombragte, og forekomme meget uskyldigt Blods Udgydelse". Jordemoderen var edsvoren og under Straf af Landsforvisning forpligtet til ubrødelig Taushed. Fattige Barselkvinder nød Forpleining af Konventhuskassen, saalænge de opholdt sig i Stiftelsen,

og enhver Moder kunde efterlade sit spæde Barn der, som da blev forsørget af Fattigvæsenet og anbragt i den ovenfor omtalte Pleieanstalt i Børnehuset. Det hedder dog, at der skulde følge et vist Tegn med Barnet fra dets Moder, ligesom denne skulde gives et vist Tegn af Konventhusets Bogholder, for at Barnet i Fremtiden kunde identificeres, om det nogensinde blev forlangt.

Tilstrømningen til det frie Jordemoderhus var stor; i de første halvandet Aar blev der født 237 Børn her, af hvilke 128 bleve efterladte af Mødrene. Vel døde 55 af dem, men Pleieanstalten i Børnehuset fik dog saaledes 73 Børn at underholde istedetfor 24. Efterhaanden som Tiden gik, voxede Befolkningen herude i foruroligende Grad; i Decbr. 1753 var der 258 Børn at forsørge, hvorfor Kongen skjænkede Hittebørnshospitalet 2000 Rdlr. af Partikulairkassen; sex Aar efter fik det 7552 Rdlr. af de for Charakterer og Embeder indkomne Penge, men havde dog, som ovenfor anført, i 1761 en Gjæld af 30,000 Rdlr. At Accouchementshuset blev misbrugt, følger af sig selv; fattige Ægtefolk, især Soldat- og Matrosfamilier, benyttede sig af Leiligheden til at blive deres Børn kvit og faa dem gratis opdragede; mange Kvinder indlagde sig der for at skjule deres Feiltrin og undgaa aabenbar Skrifte og Leiermaalsbøder, ja, det skete gjentagne Gange, at „forløste Fruentimmer, som uden vedbørlig Hjælp og paa offentlig Gade om Natten havde entlediget sig deres Foster, bragte det dødt til Stiftelsen“ for at undgaa videre Ubehageligheder. Da Antallet af Pleiebørn vedblev at stige, blev det i 1758 bestemt, at Mødrene skulde betale 20 Rdlr. eller tage Børnene med sig, men dette havde til Følge, at Fostermord, Barnefødsel i Dølgsmaal og spæde Børns Henlæggelse paa Gaderne atter tiltog. Det frie Jordemoderhus havde iøvrigt under Inger Pedersens Bestyrelse ikke noget godt Ry paa sig; det hed, at fattige Barselkvinder bleve behandlede grusomt og haardt derinde, og Folkestemningen udtalte sig skarpt mod hele Anstalten. Under disse Omstændigheder ansøgte Fattigdirektionen efter Inger Pedersens Død om Plads paa Frederiks Hospital, hvilket blev tilstaaet i 1759. Den søndre Pavillon til Amaliegade blev, som alt berørt (III S. 102), overladt det frie Jordemoderhus og i 1761 skjænket det medicinske Fakultet til en praktisk Skole for dem, der vilde uddanne sig i Fødselsvidenskaben. Til Professor i dette Fag beskikkedes den be-

kjendte ansete Læge, Christian Johan *Berger,* den senere Livmedikus, som i 1772 blev trukken med i Struensees Fald.

Af de øvrige milde Stiftelser, der sorterede under Fattigvæsenet, var *Vartou,* som det udtrykkelig hedder „ved Guds Forsyn, endel private Folks Gaver og en god Økonomi i ypperlig Stand“, ja, endog i en saa god, at det i 1748 kunde eftergive sine Bønder alle Restancer af Landgilde, hvoraf enkelte vare fra 1677. Et mere slaaende Bevis var det dog, at Stiftelsen, som i 1744 kun havde havt 166 Lemmer, ved Udgangen af 1750 havde over 300, et Tal, som fem Aar efter blev udvidet til 331. Efter Konferentsraad Hans Seidelin og Etatsraad, Borgmester Peder Helt blev der nemlig paa dette Tidspunkt udbetalt Hospitalet henholdsvis 9000 og 8000 Rdlr., og da Bygningerne vare for knebne til nye Senges Oprettelse, benyttede man Leiligheden til at blive den gamle Kirke i Midten af Længen til Vandkunsten kvit, dels fordi den var for lille, dels fordi Sygestuerne vare aabne ud til den (smlgn. II, S. 540), hvilket ikke længere ansaas for anstændigt. For Enden af samme Længe til Løngangsstræde eiede Vartou et Bindingsværkshus, som blev nedrevet, og her blev nu den nye grundmurerede Kirke opført. Grundstenen nedlagdes den 23de April 1754 af den første Fattigdirekteur Grev Berckentin og indviedes af Biskop Hersleb den 11te Juni 1755, „dog ikke med saa stor Ceremoni, som naar en stor Sognekirke indvies.“ Ved Udvidelsen fik Vartou Plads til 62 nye Senge, men paa Grund af de store Udgifter ved Byggeforetagendet nøiedes man foreløbig med at oprette 31 nye. Tre Aar efter udvidedes Vartou med to tilstødende Gaarde, en i Løngangsstræde og en i Farvergade. I Begyndelsen af Frederik den Femtes Regjering havde Vartou iøvrigt lidt et stort Tab, da Forstanderen Ulrik Frederik Møllers Regnskaber vare i Uorden og det ved Undersøgelsen viste sig, at han skyldte Anstalten 7374 Rdlr. Han blev suspenderet og derefter afskediget, men man hjalp sig ud af Vanskeligheden ved at *sælge Forstanderposten til den Høistbydende,* en Finantsoperation, der indbragte 4500 Rdlr. Den utro Forstander havde iøvrigt saa varme Talsmænd ved Hoffet, at han — skjøndt Kongen „med megen Mishag havde anset hans Administration“ — „af besynderlig kongelig Naade og uden Konsekvents for Andre“ fik en aarlig Pension af 200 Rdlr. og hans Enke efter hans Død 100 Rdlr.

Børnehuset, der som alt anført i 1762 fik 2500 Rdlr. af den nye Fattigskat, befandt sig i daarlige Omstændigheder. Dets brogede Befolkning af Straffefanger, Tiggere, Tjenestefolk, løsagtige Fruentimmer, Gadedrenge, gjenstridige Læredrenge og Hittebørn, kostede store Summer at underholde, hvortil kom, at det blev nødvendigt at foretage betydelige Byggearbeider. Det viste sig nemlig, at den gamle Bindingsværkslænge, der vendte ud til Kanalen, var saa brøstfældig, at den ikke kunde repareres, og i Juni 1757 blev det derfor bestemt, at en solidere Bygning skulde opføres inde i Gaarden paralel med Hovedbygningen til Torvet, medens den gamle til Kanalen skulde nedrives og en Brandmur opføres i Stedet. To Aar efter var det nye Hus færdigt, men det havde opslugt over 26,000 Rdlr. af Børnehusets Kapitaler, hvortil kom, at der medgik 2000 Rdlr. til Senges og Sengklæders Anskaffelse. Disciplinen i Anstalten var ikke god, skjøndt meget strenge Straffe bleve anvendte, og ikke engang Embedsmændene vare paalidelige. I 1759 blev saaledes Spindemesteren og hans Hustru afskedigede af Fattigdirektionen for deres „skammelige og uanstændige Levemaade“, men da de vare gamle og vilde komme i yderste Armod, fik de en aarlig Almisse af 50 Rdlr. Antallet af Børnehusets Syge var bestandig stort; i den nye Bygning blev der dog „føiet gode Anstalter for dem“, og efter Professor Bergers Indstilling ansat et skikkeligt Fruentimmer som overordnet Sygepleierske. Det var ofte mærkelige Grunde, der kunde bringe Folk i Børnehuset; Forældre kunde saaledes uden Lov og Dom indsætte deres Børn dér for grov og liderlig Opførsel; ondsindede og uregjerlige Mænd, saavelsom uforligelige, vidtløftige eller vægelsindede Fruentimmer straffedes paa samme Maade. Kvinder, der havde trolovet sig, men bagefter fortrød det og nægtede at indgaa Ægteskab, eller Tyender, der havde været „studsige og onde i deres Tjeneste“, bleve uden videre sendte ud i Børnehuset paa nogle Maaneder eller Aar. Det havde dog ikke Meget paa sig, at blive inddømt her paa Livstid, thi var den Paagjældendes Opførsel blot nogenlunde upaaklagelig, var det ikke vanskeligt at opnaa Benaadning. Der findes adskillige Exempler paa, at Kvinder, dømte fra Livet, men benaadede med at arbeide i Børnehuset paa Livstid, bleve løsladte efter faa Aars Forløb, medens andre rigtignok holdtes overordentlig længe for Forseelser, som efter Nutids Begreber vare ringe. Vilde en Mand ægte en kvindelig Fange, løsgaves hun i Regelen strax.

Grove Forbrydere sattes undertiden paa fri Fod mod at forlade Riget; saaledes gik det i 1755 en Bager Johan Nievers, der sad i Rasphuset, thi Fattigdirektionen ønskede indstændigt at blive ham kvit, da han var af „et farligt og ildesindet Gemyt.“ Ved glædelige Begivenheder i Kongehuset løslodes i Regelen ogsaa nogle af Børnehusets Fanger. For at lette Fattigvæsenets Udgifter bleve mange af Børnene i Anstalten udleverede til Proprietairer, der manglede Arbeidskraft paa deres Godser, men dog kun paa visse Betingelser; Vaisenhusbørn og Hittebørn bleve derimod uden videre gjorte til Bønder.

Abel Kathrines Stiftelse hørte ligesom Vartou til de Fattiginstitutioner, der befandt sig i gode Formuesomstændigheder. Stiftelsen var i Christian den Sjettes Tid bleven udvidet med en Etage paa Forhuset til Dronningens Tvergade, og havde i 1761: 21 Lemmer. Samme Aar kjøbtes en hosliggende Haveplads, paa hvilken den tidligere (II S. 287) afbildede lille Kirke blev opbygget. *Brøndstrædes Hospital* blev i 1747 slaaet sammen med to andre Smaastiftelser: Lille Vartou og Vestrehospital og fik nu Plads til 180 fattige og svage Mennesker, hvoraf det aldeles overveiende Antal var Kvinder. Hvad *Pesthuset* ved Kallebodstrand angaar, brugtes det ogsaa som Korrektionsanstalt; saaledes blev i 1755 en Præstekone indtaget der, fordi hun var saa forfalden til Drukkenskab, at hun ikke nogen Dag eller Uge var ædru, men det tilføies, at „hvis hun ikke bedrer sig inden et Aars Tid, skal hun i Børnehuset til strængere Ave.“ Behandlingen det sidstnævnte Sted var altsaa haardere end i Pesthuset (smlgn. II, 540). Sindssyge bleve saagodtsom altid anbragte her i Daarekisterne (hvoraf der i 1765 var 30); dog har man Exempel paa, at en Vanvittig optoges i Vartou, men rigtignok paa den Betingelse, at en ham tilfalden ret betydelig Arv udbetaltes Hospitalet. Pesthuset havde Intetsomhelst i fast Indtægt, og Lemmerne underholdtes derfor af Konventhuskassen saa knapt som muligt. Da den franske Katholik, Kjøbmand Claudi Rosset, Pesthusets store Velgjører, af dyb Medlidenhed med de Ulykkelige, men tillige for at straffe sin eneste Datter, der havde giftet sig mod hans Villie „med en Person ved Navn Vilh. Holthausen“, skjænkede Anstalten 1000 Rdlr. om Aaret i 10 Aar og senere hele sin efterladte Formue 31,396 Rdlr., ses det, at Pesthuslemmerne navnlig led Mangel paa Linned og Klæder, saaledes at „de gik uden Skjorter og Særker paa Kroppen“, ligesom deres Trøier, Buxer og Sengklæder vare i den ynkeligste

Forfatning. To Aar efter Rossets sidste store Fundation af 1ste August 1766 blev Pesthuset flyttet fra den gamle Bygning ved Kallebodstrand til Ladegaarden, som afkjøbtes Landmilitæretaten for 22,100 Rdlr. Kurant.

Paa Ladegaarden, eller som den kaldtes: ***Krigshospitalets Ladegaard,*** havde Militairetaten havt Fattighus, Sygehus og Straffeanstalt. Hovedbygningen var en lang et Etages Bygning; Værelserne laa ned i Jorden og vare fugtige og lave, og Soverummene vare saa overfyldte, at der laa 40 Personer i hvert, i Senge i flere Etager ovenover hinanden. I April 1764 foreslog Generalkrigsdirektoriet imidlertid at omdanne Anstalten til et Hjem for faderløse Soldaterbørn, nogle Soldaterenker samt enkelte aftakkede svagelige Militaire, ialt 400 Personer, og Planen blev godkjendt ved en kongelig Resolution af 17de April 1764. Det viste sig imidlertid snart, at Krigshospitalskassen (fremkommen ved de aarlige Afkortninger af Officersgagerne) ikke formaaede at udrede de nødvendige Midler hertil foruden til de tre Garnisonsskoler, det militaire Pleiehus i St. Pederstræde samt til Invalider og Pensioner, hvorfor Generalkrigsdirektoriet fremkom med en ny Plan om at sælge Ladegaarden, Skolerne og Pleiehuset, og samle alle disse Indretninger i en eneste Fællesanstalt: „Frederiks Pleiehus“, som foreløbig skulde optage 160 Invalider, 40 Soldaterenker, 60 forældreløse Drenge samt 40 forældreløse Piger af Soldaterstanden. Begyndelsen til dette Anlæg blev gjort i 1765, en Gaard i Store Kongensgade blev kjøbt af Kommerceraad Daemens til Byggegrund, Tegningerne til den nye Bygning vare allerede approberede, og Foretagendet i god Gang, da Frederik den Femtes Død standsede Værket. Man tænkte først paa at opgive det Hele, men Autoriteterne skiftede Mening, og Anstalten, der nu blev døbt: ***„Christians Pleiehus“***, kom i Stand i 1767.

Hvad Krigshospitales Ladegaard var for Landmilitairet, var ***Søkvæsthuset*** for Søetaten. Paa Grund af de mange Fattige, det i 1733 fik at forsørge, havde det Vanskelighed ved at tilveiebringe Ligevægt mellem Indtægt og Udgift, og i 1739 foretoges der derfor omfattende Indskrænkninger i Sygepleien, som nu skulde besørges i Kvartererne i Byen for Kvæsthusets Regning, medens Søetatens Fattige bleve indtagne i Bygningen i Kvæsthusgade og beskjæftigede med Værkplukning. Stiftelsen var altsaa nu nærmest et Fattighus, hvilket ingenlunde var tilsigtet ved Fundationen. I 1743 svævede

Kvæsthuset i alvorlig Fare, da Rentekamret forlangte, at dets Kapitaler skulde opsiges og indbetales i Kongens Kasse mod 5 p. Ct. Rente. Kommissariatet forestillede, at Kapitalerne ikke kunde faas, da de vare anbragte i Jordegods og Huse, at Indretningen ikke kunde souteneres, hvis man berøvede den de disponible Kapitaler, at Kvæsthuset fra Frederik den Fjerdes Tid havde over 68,000 Rdlr. til Gode m. m. „Ikkedestomindre — hedder det — pressede Kamret paa, men da alle Debitorerne erklærede, at de ikke kunde betale. og Kommissariatet forestillede Fundationens Ord om Guds Hævn og Straf, ifald Kvæsthusets Midler bleve brugte til Andet end det, hvortil de vare legerede, blev det resolveret, at de maatte blive staaende hos Debitorerne.“ Af Pensionister havde Anstalten i 1744 200 at forsørge, hvilket Tal da forøgedes til 300. De fik 8 Mark om Maaneden, men Ingen kunde nyde Pension uden at have staaet 20 à 25 Aar i Tjenesten som Matros. I 1769 nedsattes Tallet atter til 200, men Pensionen forhøiedes samtidig fra 16 til 24 Rdlr. om Aaret.

Det var de Fattiges Underholdning, som bestandig tyngede Kvæsthuset. Lemmerne bleve vel beskjæftigede med at plukke Værk, men alligevel kostede hver Fattig Anstalten 20 Skilling om Ugen mere, end han fortjente, og et Forsøg paa at skaffe disse Folk Arbeide lykkedes kun for en Tid, da Danneberg i 1746 modtog 200 af de Fattige paa sin Klædefabrik i Frederiksberg, mod at faa 500 Rdlr. af Kvæsthuskassen til en ny Fabrikbygning. Sex Aar efter var Tilstanden imidlertid atter saa slet, at Direkteurerne rentud erklærede, at Kvæsthuset ikke mere kunde opfylde sin Bestemmelse i Krigstid og vilde „avancere til sin Undergang“, hvis det ikke fik nye Indtægter. Det havde da 143 Fattige paa Kvæsthuset, 645 ude i Byen og 300 Pensionister, ialt 1088 Mennesker at underholde. Forestillingen gjorde den tilsigtede Virkning, thi den gav Anledning til at Assistentshuset blev overdraget til Kvæsthuset.

Assistentshuset havde siden dets Oprettelse i 1688 (smlgn. II, 288) været i privat Eie og gjennemgaaet mange Omskiftelser. Det var i 1712 gaaet over til Geheimeraad *Johan Raben,* hvis Efterladte i 1737 afstod det til Byfoged *Iver Jentoft* for en Sum Penge. Denne overlod Assistentshusets Forvaltning til de jødiske Brødre, *Salomon Joseph Unna* og *Meyer Unna* mod en vis aarlig Afgift, og under disses Bestyrelse bleve Klagerne, som forresten ikke havde manglet

iforveien, høirøstede. Fattigdirektionen mente endog i 1742, at Anstalten saa langt fra at opfylde sin Hensigt kun bidrog til Fattigdoms og Armods Forøgelse ved at tage altfor høie Renter, og Christian den Sjette tænkte for Alvor paa at ophæve den. Alt forblev dog ved det Gamle, indtil det i 1751 kom til en Katastrophe. Salomon Unna afgik ved Døden, og Broderen gik Fallit og „opgav Assistentshuset i Magistratens Haand til sine Kreditorers Betaling.“ Ved den paafølgende Undersøgelse viste det sig ikke blot, at Brødrene vare i stor Gjæld, men tillige, at de i Modstrid med Forordningen om Assistentshuset af 1699 havde taget 18—20 Procent af Fattigfolk, kun udlaant en Fjerdedel af Pantets Værdi og efter Forfaldsdagen strax solgt det, uden at gjøre Afregning med Pantsætteren eller dog indbetale Overskudet til Børnehuset. Meyer Unna og hans Broders Enke bleve arresterede, og der blev anlagt Sag mod dem, saavelsom mod Byfoged Jentofts Enke, Christina Vagel, der skulde havt Indseende med Assistentshusets Forvaltning. I 1752 faldt Dommen; Meyer Unna dømtes til 6 Aars Arbeide i Kastellet, og Christina Vagel til at have sit Privilegium forbrudt. Det gik dog ikke saa haardt til, thi man saa efterhaanden Brødrene Unnas Forseelse i et mildere Lys. Efter at have siddet et Aar i Kastellet lykkedes det Unna at undvige, og nogle Aar efter resolverede Kongen, at Straffen maatte eftergives ham, og at han selv maatte komme tilbage til Byen og arrangere sig med sine Kreditorer. Hvad Christina Vagel angaar, fik hun rigelig Erstatning for sit forbrudte Privilegium.

Da Assistentshuset blev ledigt, meldte baade Fattigvæsenet og Søkvæsthuset sig som Ansøgere til dets Privilegium, og efter endel Forhandlinger blev det bestemt, at de *begge* skulde kjøbe Forretningen af Byfogdens Enke og hver give hende 3000 Rdlr. derfor, ligesom de i Fællesskab skulde udrede 200 Rdlr. til hendes to Søstre, indtil disse Penge kunde tages af Postkassen. Kort efter blev der truffet et Arrangement, ifølge hvilket Søkvæsthuset allene overtog Laaneanstalten mod hver 11te Juni Termin at betale Fattigvæsenet 1400 Rdlr., og hele Værket blev nu omordnet og forbedret. Der blev ansat en Assistentshusforvalter, *Jens Hansen Løwe*, med 650 Rdlr. aarlig Gage, en Kontrolleur, *Niels Tranders* med 200 Rdlr. om Aaret og et Bud, ligesom der blev givet nøiagtige Instruktioner om Bøgernes Indretning, om Kvitteringer, om Taushed med Laanene,

Panters Vurdering m. m. Den oprindelige Rente for Laan (14 Procent p. a. af Summer fra 2 Mark til 50 Rdlr., 12 Procent af Summer fra 50 til 100 Rdlr., og 10 Procent af høiere Beløb) blev bibeholdt og vedvarede lige til 1833. Man havde først isinde at omdøbe Assistentshuset og kalde det „de Fattiges Laanebank", men bestemte sig dog for at bibeholde det gamle Navn. I Begyndelsen af Frederik den Femtes Regering havde Anstalten havt sit Hus i Snaregade (afbildet III, Side 9), men den var derpaa bleven flyttet hen paa Hjørnet af Store Færgestræde og Store Kirkestræde (i Warburgs nuv. Eiendom). Gaarden, der eiedes af Enkefru Jentoft, kjøbte Søkvæsthuset for 6400 Rdlr., og den 13de Juni 1753 aabnedes Assistentshuset igjen efter at have været lukket siden Brødrene Unnas Fallit. Det viste sig dog hurtigt, at Pladsen var for indskrænket, og man maatte derfor se sig om efter et nyt Lokale. Valget faldt paa en Gaard i Nybrogade, der tilhørte Hattefabrikanterne Douillac & Cuny (smlgn. III, S. 85), og i Juli 1757 kjøbte Søkvæsthuset denne Eiendom for 16,400 Rdlr. og „en Douceur til Sælgerens Kjæreste af 100 Species Dukater." Det nuværende store Forhus til Kanalen existerede dog ikke, men blev først opført i Sommeren 1765. Assistentshusets gamle Eiendom paa nuv. Høibroplads blev solgt ved Auktion til Urtekræmmer Tidemand for 6778 Rdlr.

Kvæsthusets to ulønnede Direkteurer, som ifølge Fundatsen skulde være af de 32 Mænd, fik nu saa Meget at bestille, at de undslog sig for Arbeidet, navnlig fordi Løftet om deres Forfremmelse til Raadmænd (smlgn. II, S. 288) ikke kunde holdes, da der var saa mange Viceraadmænd. Der blev derfor nu ansat to nye Direkteurer, Grossererne *Graah* og *Hofgaard*, som fritoges for Byens Bestillinger og lønnedes, den første med „at forundes Agents Charakter og Rang med titulaire Justitsraader", den anden derimod med 300 Rdlr. aarlig Gage. De nye Kvæsthusdirekteurer indførte forskjellige Forandringer ved Assistentshuset, f. Ex. at Panterne altid maatte staa et Aar til Indløsning, og aabnede en heftig Kamp mod de *hemmelige og utilladelige Laanehuse,* som florerede i Byen og „udsugede de Fattige med Aager og ulovlige Renter." Politiet foretog Husundersøgelser og Arrestationer, beslaglagde Panter m. m., og en særlig Inkvisitionskommission idømte mange af de private Pantelaanere høie Bøder, hvilke dog fordetmeste bleve eftergivne. Ondet blev derfor heller ikke udryddet, om det end ikke traadte offentlig frem.

Søkvæsthusets Indtægter forøgedes dog hurtigt ved Assistentshuset, og det varede ikke længe, før man kunde give en stor Del Officersenker Tillæg i deres Pensioner. Det lykkedes ogsaa de nye Direkteurer at faa mere ud af *Børsen* (smlgn. II, 726) end før ved at forlange høiere Leie af Boderne. Børsens Bygning, som ifølge en Overenskomst skulde vedligeholdes af Kongen, var iøvrigt meget forfalden, og der blev anvendt overordentlig Lidt paa den. Da Blytaget blev brøstfældigt i 1757, lappede man det med Jernblikplader, og en Ansøgning fra samtlige Leiere om at faa dobbelte Døre eller de enkelte helt beslaaede med Jern (thi der havde været Indbrud i en af Boderne) blev afslaaet, fordi det var for dyrt. Den eneste Forandring, man kunde overkomme, var at forandre de hidtilværende „Træklaase" til „Taskelaase".

Hvad *Vaisenhuset* (II, S. 646) angaar, havde det ikke noget særlig godt Ry paa sig, thi Lærerne sagdes at være forsømmelige og Børnene uskikkelige. Allerede i Christian VI.s Tid var der blevet ført Klage over de sidstes Overdaadighed, deres „aparte Linned, Halværmer, Kraver, fine Halsklude, Natsætter, Korsklæder m. m., som tog megen Tid bort til at dippe og stryge", og Økonomen havde ment, at Børnene gjorde bedre i at gjemme Sligt, til de kom ud, og lade sig nøie med den Klædedragt, Huset gav dem. I 1754 kom Direkteurerne efter en grundig Undersøgelse til det Resultat, at Vaisenhuset manglede Tilsyn og Omsorg, og at Børnene fik Lov til at blive der altfor længe, endog til det 17de Aar, hvorfor det blev bestemt, at de skulde konfirmeres, saasnart de havde den fornødne Kundskab i Christendom, og derefter anbringes hos gode Mestre. Præceptorerne fik en ny og skjærpet Instrux, hvorhos der gaves dem Kostpenge istedetfor Maden *in natura* og Løfte om Forfremmelse efter tre, fire Aars Forløb, naar de havde vist Troskab og ufortrøden Flid. Børnene synes ikke at have været stærkt optagne af Arbeide; deres Haandgjerning bestod i at sauge, hugge og opbære det Brænde, som brugtes i Skolelokalerne, gaa Økonomen til Haande i Kjøkkenet o. d., men det hedder dog, at „de anvende Tiden, som de ei behøve til at lære deres Lektier, paa unyttig, ja skadelig og syndig Handel." Det var iøvrigt en mærkelig Indrømmelse til den offentlige Mening, at Direktionen i 1753 lod udgaa Indbydelse til „alle honnette Folk" om personlig at bese Vaisenhuset for at overbevise sig om de onde Rygters Upaalidelighed. Det kan her bemærkes,

at den før omtalte Charitéskole (for Børn udenfor Vaisenhuset) paa Grund af manglende Tilskud ophørte for Pigernes Vedkommende i 1763 og for Drengenes et Par Aar senere.

Af *private* milde Stiftelser maa først og fremmest nævnes det *Harboeske Enkekloster* af 1741. Stifterinden, Geheimeraad Harboes Enke, Baronesse Christina Fuiren, der ogsaa skjænkede Støvringgaard i Randers Amt til et Jomfrukloster, hører til Datidens dygtigste og ædleste Kvinder. Thurah skriver smukt om hende: „Hun var begavet med stor Forstand og Skarpsindighed, besad mere Lærdom, end sædvanlig hos et Fruentimmer findes og formodes, forstod og talede adskillige fremmede Sprog, ja endog det latinske, saa at de Lærde gjorde sig en Ære og Fornøielse af hendes Omgang; dets uagtet affecterede hun i mindste Maade ikke at vide det, hun vidste, men med en ædelmodig Gravité omgikkes Alle uden derfore at fritage sig fra de sædvanlige Kvindekjønnet tilkommende og anstændige Husforretninger, saa man billig kan sige, at blandt Mænd og Lærde var hun lærd og behagelig og blandt Fruentimmer Kone og en fornuftig, vis og høiagtet Husmoder. Faa Aar før hun døde, og om jeg ret husker i 1733 eller 1734, drev Begjærlighed og Attraa til at se fremmede Lande hende dertil, at hun med et Følgeskab af endel Bekjendtere af begge Kjøn foretog en Reise til Engeland og Frankrige, med hvilken hun tildrog omtrent halvandet Aar og kom derefter tilbage til Kjøbenhavn.“ Enkeklosteret, der indrettedes i Stifterindens egen Gaard i Stormgade, begyndte sin Virksomhed med 8 Enker, efterhaanden optoges 3 til, men for at rumme det i Fundatsen bestemte Tal (13), blev det nødvendigt at bygge. Stiftelsens Inspekteur, Etatsraad Laurids Munch, udarbeidede en Tegning, som imidlertid ikke befandtes sirlig nok, en anden af Generalmajor Thurah blev derimod godkjendt, skjøndt den var 7000 Rdlr. dyrere end den første. For at lette Opførelsen bevilgede Kongen toldfri Indførsel af Materialier, Indkvarteringsfrihed samt 300 Rdlr. om Aaret i 8 Aar. Byggearbeidet stod paa i henved syv Aar fra 1754 til 1760 og blev først fuldført efter Laurids Munchs Død af den nye Inspekteur, Borgmester Hersleb. Der blev opført et helt nyt Hus til Gaden, som forbandtes med det gamle ved et lavere Midtparti med Port, saaledes at Klostret kom til at bestaa af to Pavilloner med et Slags Galeri imellem. I 1772, da Klostret atter blev udvidet, forhøiedes Galleriet med en Etage

efter Professor Harsdorffs Tegning, hvorved Bygningen — som det siges — først fik „en reel Façade“.

En anden privat Stiftelse oprettedes af Kjøbmand og Klædekræmmer *Albert Petersen* ved Testamente af 30te Decbr. 1755. Han og hans Broder Sebastian vare Sønner af den tidligere omtalte Galanterikræmmerske, Elisabeth Christine Petersen, som under Ildebranden i 1728 havde frelst sin Gaard ved at uddele Penge til nogle hundrede Matroser (II, S. 602). De to Brødre, der vare ugifte, testamenterede hele deres Formue til veldædige Øiemed, men Hovedmassen, 90,000 Rdlr., samt deres Eiendom paa Amagertorv til et „*Jomfrusæde*“ for 20 Kjøbmands- og Præstedøttre, der havde fyldt deres 35te Aar og ført et christeligt, tugtigt og agtværdigt Levnet. Enhver af dem skulde have „en smuk, rummelig og magelig Vaaning“ og desuden 150 à 200 Rdlr. om Aaret. Stiftelsen, der skulde kaldes: „de Brødre Petersens Jomfru-Sæde eller Kloster“, begyndte dog først sin Virksomhed i 1769, efter at Kuratorerne for St. Petri Kirke, der vare *executores testamenti,* Aaret iforveien havde ladet opføre en hel ny Bygning, hvortil Grundstenen blev lagt af den ældre Grev Bernstorff. Den brændte under Kjøbenhavns store Ildebrand i 1795, men gjenopførtes nogle faa Aar efter.

Omsorgen for den ubemidlede Befolknings Underhold og Opdragelse, som under mange forskjellige Former lagde sig smukt og kraftigt for Dagen, kom frem paa særlig tiltalende Maade ved en af Kammerherreinde *v. Plessen* født Berckentin (den senere Overhofmesterinde hos Dronning Caroline Mathilde) stiftet *Opdragelsesanstalt for fattige Pigebørn.* Den nævnte Dame traadte i 1755 sammen med en Kreds af andre fornemme Damer, som hver gav et Bidrag af 25 Rdlr. eller mere, og allerede ved Vinterens Begyndelse kunde Anstalten aabnes i et leiet Lokale paa Christianshavn med 25 Pigebørn. Stiftelsen blomstrede hurtigt op ved nye frivillige Tilskud; i 1756 talte den 45, i 1759 63 Børn; Aaret efter byggede den sit eget Hus i Nærheden af den tydske Frederikskirke, og Svenskeren Lidén, som i 1768 besaa den „vakre Indretning med stor Fornøielse“, fortæller, at den da havde 120 Pigebørn. De bleve optagne i 6 Aars Alderen og i Reglen udskrevne, naar de havde fyldt det 16de Aar, og fik fri Kost, Klædning, Seng, Ildebrand, Lys, Tvæt m. m. og undervistes i Religion, Læsning, Skrivning, og Regning samt Haandarbeide, at de „saavidt muligt kunde forfærdige deres egne Klæder

og desuden sy og strikke for Betaling". Anstaltens Hovedformaal var at *uddanne Børnene til dygtige Tjenestepiger,* hvorfor de ældste af dem deltog i Husgjerningen. Sognepræsten til den tydske Menighed paa Christianshavn, Pastor *Lorch,* havde Opsynet med hele Økonomien og førte Regnskaberne, men Stiftelsen maatte ophøre faa Aar efter Fru Plessens Død.

Der manglede heller ikke Bestræbelser i lignende Retning fra andre Sider; saaledes indrettede den *reformerte* Menighed i 1765 et *Opfostringshus* i Aabenraa, og mange Privatfolk stiftede *Legater* i de forskjelligste Øiemed, dog navnlig for Enker og Børn. Det vilde føre for vidt at komme ind paa Enkeltheder; dog skal her nævnes, at Frederik den Femte i Anledning af Festen i 1760 til Minde om Enevældens Indførelse skjænkede Staden 4000 Rdlr., for hvilke Magistraten oprettede et *Jubellegat,* hvis Renter hvert Aars 16de Oktober skulde uddeles til 10 skikkelige, trængende og fattige Borgere.

Det under Christian VI i 1741 stiftede *Brændemagasin* (smlgn. II, 741), som skyldtes Magistratens Initiativ og havde sit Oplag paa en af Tømmerpladserne ved Toldboden, blev kun aabnet, naar der var Kulde og Mangel, og kunde endda ikke altid tilfredsstille Efterspørgslen. Da man i 1754 havde faaet Øiet op for, at Tømmerpladserne vare farlige for Flaaden, blev det forbudt Magistraten at have Brændeoplag ved Toldboden, og den kunde derfor ikke i den ualmindelige strenge Vinter 1755, da „Brændepriserne skruedes frygteligt i Veiret", komme Indbyggerne til Hjælp. Kongen tillod da, at 5—600 Favne af Hoffets Beholdning maatte sælges til Fattige for 4 Rdlr. Favnen. Efter Tømmerpladsernes Flytning indrettede Kommunen sit Brændemagasin paa St. Annæ Kirkegaard og holdt Udsalg i Gammelmønt paa Kirkegaarden („Vismar"), fra Kommunitetets Kjælder paa Nørregade samt fra en Kjælder paa Christianshavn. Da „Vismar" blev solgt, overlod Præsten ved Helligaandskirken sin Kjælder til Udsalget. I strenge Vintre forslog Oplaget dog ikke, hvorfor man uden videre dikterede Brændehandlerne en Taxt, de skulde rette sig efter. En stor Del Bøge-, Elle-, og Fyrrebrænde pleiede hvert Efteraar at komme fra Pommern, og man var derfor i stor Forlegenhed i 1761, da Tilførslerne udeblev paa Grund af Krigsurolighederne, og søgte at afhjælpe Manglen ved at udsætte Præmier for Anskaffelse af fladbundede Brændefartøier. Efter de nye Tømmerpladsers Anlæg ved Langebro fik Staden den Plads,

der laa Byen nærmest, til Brændemagasin. Forresten lød der ofte Klager over Magasinet, snart fordi det ikke havde tilstrækkeligt Forraad, snart fordi Priserne vare for høie. Saaledes hedder det i en senere Tid om Agent Bodenhoff, der havde det største private Brændeoplag, at han almindeligvis solgte 1 Rdlr. under Magistratens Pris. Det er foran oftere berørt (smlgn. III, S. 31 o. flg.), at Kommunen, naar der indtraf Dyrtid, maatte anskaffe *Kornforraad* til Udsælgning, thi Bagerne vare i Reglen for fattige til at holde det fastsatte Forraad af Rug, og Regjeringen vilde af Hensyn til Landbruget nødig tillade Kornvarers Indførsel fra fremmede Steder. I 1764 indgik et Antal Borgere med et Andragende til „velædle og vel fornemme Stadens 32 Mænd og elskeligste Medborgere", hvori de forestillede „den uforlignelige, jammerlige og fast ubegribelige Dyrtid, som vi nu leve i." Man havde givet dem „den fæle Titul af opsætsige Borgere", men de vare „tro Undersaatter, oprigtige Borgere og ægte Patrioter, som gjerne vilde offre Livet for Kongen", hvorpaa de med naiv Logik tilføie: „De gode Herrer begribe da vel selv, at skulle vi stride mandelig for Landets Fader, maa vi have Kræfter dertil, og det kan vi ikke have, medmindre vi nyde forsvarlig Føde, og den kan vi ikke faa, hvis Kongen ikke tillader os at forskrive Korn og Fødevarer fra Dantzig og andre fremmede Steder." De 32 Mænd anbefalede Andragendet varmt, men Alt, hvad der blev opnaaet, var, at det blev befalet Magistraten at tilholde Bagerne at samle Forraad, og hvis dette ikke lod sig gjøre, da selv at anskaffe 5—6000 Tdr. Rug til Udsalg for at forekomme høie Priser og Klager.

I Frederik den Femtes Tid florerede *Livrente-, Pensions-* og *Enkekasserne,* som dog ikke alle skyldtes humane Bestræbelser, men undertiden ogsaa Statens Finantsnød, naar Regjeringen i Hast søgte at tilveiebringe større Summer. De fleste af disse Kasser havde kun ringe Held med sig og forsvandt ligesaa hurtigt, som de vare opstaaede, eller førte en hensygnende Tilværelse, væsentlig fordi de vare baserede paa umulige Beregninger og feilagtige Mortalitetstabeller. Man lovede Guld og grønne Skove ved Indtegningen for at standse nogle faa Aar efter eller nedsætte Pensionen til en Trediedel eller en Fjerdedel af det oprindelig Udlovede. Et charakteristisk Exempel herpaa afgiver den saakaldte *Enkekasse for civile Betjente og adskillige Stænder,* stiftet den 30te April 1736 for Sø-

etatens Betjente, men to Aar efter udvidet for flere Stænder. I Fundatsen var det blevet lovet, at der af hvert Indskud paa 100 Rdlr. (Portion) vilde blive betalt en aarlig Pension af mellem 40 og 80 Rdlr., uden at Kapitalen derfor blev angreben, men faa Aar efter maatte Pensionen nedsættes til 15 Rdlr., og i 1754 besluttede Interessenterne *indtil videre at lukke Kassen* og ikke optage nye Medlemmer. Sagen var, at Alle, der indtegnede sig, gav lige Indskud uden Hensyn til Mandens eller Hustruens Alder, ja man tillod endog Fornyelse for den halve Del af det første Indskud, naar en Kvinde var død. Slige Fornyelser skete for det Meste af gamle Mænd til Fordel for unge Fruentimmer, som altsaa hurtig bleve Pensionister og faldt Kassen til Byrde i lange Tider. Efter at Kassen var lukket, vedblev man at angribe Kapitalen for dog at udrede Noget til Enkerne, men henimod Aarhundredets Slutning lykkedes det ved Enkernes aftagende Antal baade at forhøie Pensionerne og samle det oprindelige Fond igjen. I 1804, da saagodtsom alle Interessenterne vare bortdøde, blev Kassen ved en kgl. Bevilling omdannet til en „Understøttelsesanstalt for trængende Efterslægt af Medlemmerne i den ophævede civile og adskillige Stænders Enkekasse". Ikke bedre gik det den i Mai 1739 under kgl. Garanti oprettede *Pensionskasse for Landmilitairetatens Enker og Børn*, som i 1740 udvidedes til at gjælde for alle Stænder. Kassen havde vel i nogle Aar et Lotteri til Opsamling af et Fond, og alle Officerer havde den Forpligtelse at bidrage noget Vist til den af deres aarlige Gage, men den kom dog hurtigt i Forfald og blev i 1775 omdannet til eller rettere afløst af den „almindelige Enkekasse".

En finantsiel Forholdsregel var derimod det ved Forordning af 13de Februar 1747 oprettede *Livrente-Societet* eller *Tontine,* hvortil Planen var udarbeidet af Generalpostamtet, thi det hedder udtrykkelig i „det allerunderdanigste Forslag", at „Pengene ville indkomme i Kongens Kasse som en ren Fordel." Tontinen bestod af 1000 Portioner hver paa 100 Rdl. og var inddelt i 5 Klasser efter Interessenternes Alder. De ældste Interessenter nød den høieste Rente, og de Længstlevende skulde have de i samme Klasse Afdødes Renter til Deling imellem sig. Generalpostkassen garanterede for Livrentens rigtige Udbetaling ved hvert Aars Udgang, og det blev i Novbr. 1747 bestemt, at Pengene skulde udbetales af den norske Generalpostkasse, efterdi den danske iforveien var tilstrækkelig be-

byrdet med Pensioner. Samtlige 100,000 Rdl. bleve tegnede i Løbet af et Aar, og man havde forsaavidt Held med sig. Et *nyt Livrenteselskab*, som under en Finantskrise forsøgtes oprettet den 17de Aug. 1757 og i hvilket der skulde være 2400 Portioner, hver paa 125 Rdlr., blev derimod aldrig komplet, skjøndt Kbhvn.s Toldintrader bleve pantsatte som Sikkerhed. Af de 21 Klasser, paa hvilke det var beregnet, kom nemlig kun 4 istand, og Staten opnaaede altsaa ikke den tilsigtede Assistance.

Ved Forordning af 5te Marts 1760 oprettedes den *kgl. almindelige Pensionskasse paa Livstid*, hvortil Planen var udarbeidet af Generalauditeur *Andreas Bruun* og kgl. Kammertjener *Jessen*. Interessenterne, hvoraf der ved Slutningen af 1763 var 462 med 2430 Portioner, betalte et aarligt Kontingent, som i de første Aar, da der ingen Pensioner var at udrede, fløde ind i den kongelige Kasse. Man synes dog hurtigt at have faaet Øiet op for Planens Svagheder, thi allerede den 20de Marts 1764 blev det befalet, at *ingen nye Interessenter maatte optages*, og Direkteurerne saavelsom Betjentene bleve afskedigede. Bruun paatog sig da at administrere Kassen for et ringe Vederlag, og i 1772, da Pensionisternes Antal var 132, og Udgifterne oversteg det aarlige Kontingent med 4769 Rdlr., forestillede han forgjæves, at Kassen burde aabnes igjen, for at befri de kgl. Finantser for denne Udgift, som ovenikjøbet vilde forøges, efterhaanden som Antallet af Pensionister steg. I 1778 var Pensionskassens Udgifter 8522 Rdlr. høiere end Indtægterne, og Finantserne maatte saaledes bestandig tilbagebetale, hvad de i en tidligere Periode havde faaet ind af Kapital og Renter. Bruun mente, at Feilen laa i, at man havde lukket Kassen, thi — siger han — „havde den vedblevet, vilde det være gaaet som i en Kjæde, det ene Aar i det andet, saa at man med Interessenternes aarlige Kontingent havde kunnet udrede de aarlige Pensioner, og Kongens Kasse vilde da ved udslettede, udgangne og døde Interessenter formodentlig ei allene have beholdt den Kapital, som den i de første Aaringer fik ind, men endog mere til.“ Hans Forslag om at retablere Kassen blev dog henlagt. Den tidligere (II, 740) omtalte *Civil- og Borger Enkekasse* af 1738 havde i 1768 kun 18 Enker at underholde og en Kapital af 19,000 Rdlr.; saaledes at den uden Vanskelighed kunde udrede de lovede Pensioner, især da man enstemmigt havde besluttet ikke at optage nye Medlemmer. Den blev den 4de

Novbr. 1768 omdannet til en Stiftelse for fattige og nødlidende Enker og Børn i Kbhvn. og Bestyrelsen overdraget til Magistraten, under hvilken den endnu sorterer, forøget med et privat Legat fra 1797.

I en af sine Epistler klager Holberg over det store Antal Enke- og Pensionskasser, som bleve oprettede, og „ser dem an med Koldsind, efterdi Mængden bliver saa stor, at intet Land haver vist eller kan vise dets Lige.“ Han paapeger Ulemperne ved dem og advarer mod „Extremiteter“, hvilket „ingensteds er mere fornøden end paa nogen Tid udi dette Land, hvor Indolence er udi mange Ting forvandlet til saadan Aktivitet, at da man tilforn behøvede Sporer, behøver man nu Tøile.“ Regjeringen havde imidlertid en anden Opfattelse og konfirmerede over en lav Sko Enke-, Pensions-, Begravelses- og Ligkasser, naar der indkom Ansøgninger derom, og den „intet Anstødeligt fandt ved Projektet.“ Da 30 Indbyggere i 1747 søgte om Konfirmation paa en Kasse for *Enker og vanføre Børn,* erklærede Kommercekollegiet, at det Intet havde at indvende herimod, „da det jo er en privat Forening, som allene ankommer paa dem selv, hvad de derudi vil slutte og fastsætte til deres Sikkerhed“, og skjøndt det i 1748 havde Adskilligt at anmærke imod en til Konfirmation indleveret Fundats, skriver det: „Da Planen imidlertid er forfattet af myndige Folk og Konditionerne imellem dem indgaaet og forenet, *saa faar det at være deres egen Sag,* hvorvidt Værket kan nyde Fremgang eller ikke, thi ifald man herudinden Noget skulde ville rette, synes Interessenterne, at dennem i saa Maade udi en frivillig Forening sker for nær.“ Det blev under disse Omstændigheder en formelig Mani at indrette Enkekasser, hvoraf de fleste endte med Pengetab, Skuffelser og Kjævl. Magister Rasmus Werring stiftede *„det firedobbelt forenede Kjærlighedsselskab“,* som trods den velklingende Titel var et Hjemsted for Stridigheder og Processer, og den bekjendte Kammerraad *Jochum Richard Paulli* (II, 615) laa i evig Konflikt med Interessenterne i hans „Enkepensions Societet“. Bevægelsen greb stedse videre om sig; smaa Grupper af Borgere sluttede sig sammen for at sikkre deres Hustruer Underhold, *Borgervæbningens Officerer, Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerne, Sukkerbagerne* og *Urtekræmmerne* stiftede Enkekasser, og kunde man ikke det, indrettede man idetmindste Begravelseskasser, saaledes navnlig i Haandværkslaugene. Af disse sidste fandtes der

dog iforveien flere. En gammel Ligkasse udenfor Haandværksstanden var saaledes: *„Skriverselskabet“*, indrettet i 1684, der talte et halvt Hundrede Medlemmer, især Fuldmægtige, Kopister, Prokuratorer, Forvaltere m. m.; en yngre var den saakaldte *„Skillings- eller Guldhuskasse“*, som oprindelig havde været en Pensionskasse, men i 1750 gik i Stykker og blev omdannet til et Understøttelsesselskab ved Dødsfald.

Omtrent fra Midten af Aarhundredet regner man Begyndelsen til den Tidsalder, der er bleven kaldet „Oplysningens“, da den theologiske Dogmetro lidt efter lidt omdannedes til Rationalisme, da Folkeoplysning og Folkefrihed sattes paa Dagsordenen, og de materielle Interesser gav Stødet til omfattende Reformer. Denne Strømning lægger sig naturligvis ogsaa for Dagen i Universitetets Udvikling, thi de økonomiske Fag og Naturvidenskaberne kom pludselig til Ære og Værdighed, uden Tvivl paavirket af Begeistringen for den navnkundige Linné, og fremmedes og støttedes af Universitetets Patron, Grev Joh. Ludvig Holstein, og dets Prokantsler, den fortjente Erik Pontoppidan, der selv udarbeidede historiske, økonomiske, topografiske og naturhistoriske Skrifter. Man tænkte paa at ansætte en Professor i Økonomi ved Universitetet; man mente, at Theologerne ligesaavel vel burde examineres i Physik som i Metaphysik og Logik, ja i 1762 fremkom der Forslag om at oprette et femte Fakultet, der skulde kaldes: „det økonomiske“, Man havde med andre Ord faaet Øinene op for, at Statens Vel i høi Grad vilde befordres ved Studiet af praktiske Videnskaber. De omtalte store Planer bleve dog ikke realiserede, og Theologien hævdede nu som før Forrangen, men der blev dog indført vigtige Forandringer, og Aandslivet antog et friere Sving. Det var et Udslag af denne Strømning, at den nye *botaniske Have* blev anlagt (III, S. 95) og at der paa Charlottenborg samledes et botanisk Bibliothek, ligesom der her ved Fundation af 31te Marts 1759 blev stiftet et saakaldet *Natural-* eller *økonomisk Amphitheater,* hvis Hensigt var at tilveiebringe Samlinger af inden- og udenlandske Produkter, Mineralier, Planter m. m. Ascanius, Fabricius og senere Tycho Holm, som med offentlig Understøttelse havde studeret i Upsala under Linné, bleve Professorer ved denne Anstalt og fik Rang med Universitetets Professorer, og skjøndt disse sidste betragtede deres nye Kolleger med alt Andet end venlige Øine, blev Naturaltheatret hurtigt popu-

lairt. Det blev en Modesag at besøge Forelæsningerne paa Charlottenborg, og det fortælles, at Holm paa sine botaniske Exkursioner ledsagedes af talrige Deltagere, endogsaa af en Justitsraad, som fulgte med i Kareth.

Universitetsbygningerne vare atter gjenopførte efter Ildebranden; kun 6 af de afbrændte Professorresidentser laa øde af Mangel paa Penge. I 1752 befalede Kongen imidlertid, at de skulde opbygges, og at de hertil fornødne 36,000 Rdlr. skulde udredes af de saakaldte Taarnpenge (de samme, der senere gik til Frederiks Hospital). De Forandringer, Regentsen og Kommunitetsbygningen til Nørregade undergik i Frederik den Femtes Tid, ere omtalte foran, saavelsom at Erik Pontoppidan fik Bopæl i den sidste. Hans Valg til Prokantsler i 1755, en Post, man ikke havde kjendt siden Niels Hemmingsens Dage, vakte uhyre Opsigt i den lærde Verden, da hans nærmeste Opgave var at holde Kontrol med Professorerne og vaage over, at de opfyldte deres Pligter. Studenternes Antal var meget betydeligt; i 1749 blev saaledes 169 unge Mennesker immatrikulerede ved Universitetet, det følgende Aar endog 182. Paa *Regentsen* boede ca. 90 Alumner, og Kommunitetet eller „Klostret", som tidligere kun havde havt 100, optog bestandig flere, saaledes at Tallet i 1762 var 182. Af *Kollegierne* var *Borchs* det bedste og rigeste; *Valkendorfs* derimod fremdeles det tarveligste og slettest indrettede. *Ehlers Kollegium*, som i nogle Aar havde været lukket, blev i 1752 atter bragt istand. Alumnerne paa Kollegierne vare forpligtede til hvert Aar at udgive Disputatser eller dog skrive saadanne. I Reglen var det kun Theologer, som kunde faa Adgang til Regents og Kommunitet, og ikke faa af disse vare desuden priviligerede, saaledes Studenterne fra Island og Færøerne saavelsom fra Trondhjems og Frederiksborg lærde Skoler, de første „i Henseende til at de forstørstedelen vare fattige og ingen Tilstød kunde vente af deres saa langt fraværende Venner." Paa „Klostret" fandtes ogsaa mange extraordinære Alumner, det vil sige: Personer, hvis Virksomhed laa Universitetstudierne mere eller mindre fjernt, som f. Ex. Katheketerne ved Hovedstadens Menigheder, den grønlandske Missions Elever, Landmaalerassistenter, ja endog i 1763 en ungarsk theologisk Studerende Tobias Oszvald, som senere fik Præstekald her i Landet. Det fortjener at fremhæves, at medens de *slesvigske Studenter* hidtil havde været udelukkede fra Kommunitetet, fordi de

vare fra „Fyrstendømmerne“, blev det i 1758 befalet, at de saavelsom alle „andre danske og norske Studenter“ skulde have Adgang til Klostret, „saasom Undersaatterne i Slesvig ikke bør anses for Andet, end hvad de virkelig ere, nemlig *rette Danske* og fødte inden Danmarks Riges Grændser.“ Ophævelsen af Spisningen paa Klostret medførte ingen Forandring i Alumnernes Forpligtelse til at holde latinske Disputereøvelser, men disse begyndte dog netop nu at blive opfattede mindre gunstigt som Tidsspilde og aandløs Formalisme. En halv Snes Aar efter Frederik den Femtes Død udtalte Professor Rottbøll, der selv havde været anset for Universitetets største dialektiske Fægtemester, sig i en offentlig Tale saaledes: „Disse Øvelser ere i Tidernes Løb udartede til et snakkesaligt Ordgyderi og til et høirøstet Kjævleri om Pavens Skjæg, saaledes at den hele Institution snarere synes at føre til en anmassende og kaad Trættesyge end til en fornuftig Iver efter at komme paa Spor efter Sandheden. Man kan ikke uden Harme være Vidne til, hvorledes disse Narrekampe bidrage til at nære og vække Ungdommens Uforskammethed istedetfor at tjene til at udvide dens Kundskaber.“

De fattige Studenter, der stod alene i Hovedstaden, førte et yderst tarveligt Liv og havde Vanskelighed ved at bjerge Føden, thi Informationer bleve daarlig betalte, ofte kun med Kosten og en lille Nytaarsdouceur. Regentsianerne havde dog deres Ligbærerret, over hvilken de ogsaa vaagede med fuldkommen laugsmæssig Skinsyge. Den tidligere Raahed og Drikfældighed i Studenterstanden var nu tildels forsvunden; Fængslet i Universitetets Kjælder blev ikke ofte brugt, ja den strenge og myndige, men for de fattige Studenters Tarv saa nidkjære Professor Dr. Peder Holm gav i 1751 Studenterne det Vidnesbyrd, at „de nu i sexten Aar havde forholdt sig saa skikkeligen, som de hverken før havde været, ei heller lettelig ved noget andet Universitet vare eller have været.“ Det var Pedanteri og aandeligt Hovmod, som udmærkede hin Tids Studenter — Stygotius og Erasmus Montanus maa vel nærmest betragtes som Typer for Standen. Dette udelukkede dog ikke, at den gamle Antagonisme mellem Militairet og den studerende Ungdom holdt sig og gav Anledning til temmelig alvorlige Sammenstød. I 1734 blev der leveret en større Bataille i „Krindsen“ omkring Statuen paa Kongens Nytorv mellem Studenter og Officerer, som begyndte med, at en Student Griis og to Kammerater bleve over-

faldne af tre Lieutenanter og en Fændrik. Sagen blev afgjort ved, at begge Parter fik en alvorlig Reprimande henholdsvis af Regimentscheferne og Konsistorium. I 1756 blev Student Borgen overfalden i Vesterport af en Lieutenant, som slog en Stok itu i hans Ansigt, men Officeren maatte bagefter i fire andre Officerers og et stort Antal Studenters Nærværelse gjøre en ydmygende Afbigt for Konsistorium. Det var i Reglen Militairet, som optraadte udfordrende og brutalt mod Studenterne saavelsom mod Borgerne i Almindelighed, ikke omvendt. Der kjendes i hvert Fald kun en enkelt Undtagelse, nemlig da det i Juli 1759 kom til en „Passage“ i Rosenborghave mellem Sekondlieutenant i Marinen, Matthias Bille og Student Peter Bredahl. Den Sidste, som mente, at Officeren i Forbigaaende havde lét af ham, væltede sig ind paa ham, trak Kaarden og tilføiede sin Modstander et saa voldsomt Hug, at han skamferede hans Ansigt. Bredahl maatte betale 1000 Rdlr. til „nogenledes Reparation“. Ellers er der bevaret mange Exempler paa de Militaires Overgreb, saaledes da en Lieutenant i 1760 slog Hatten af Hovedet paa daværende Regiments-Barbersvend, senere Direkteur for det chirurgiske Akademi, Konferentsraad Callisen, og truede ham med Fugtel, fordi han ikke blev staaende med Hatten i Haanden, da han mødte Officeren paa Kongens Nytorv. Sammenstød mellem Borgere og Skildvagter vare saa hyppige, at det i 1762 ved Plakater blev paalagt Indbyggerne at respektere Skildvagterne og adlyde dem uden at raisonnere. Fandt Nogen Grund til Klage, skulde han henvende sig til den vagthavende Officer og kunde da vente billig Justice; forgreb han sig derimod i Ord eller Gjerning paa en Skildvagt, vilde han ufeilbarligen blive haardelig anset, selv om han ellers i Sagen selv maatte have Ret.

Under Christian den Sjette havde den stigende Sands for Lærdom og Videnskabelighed sat Frugt paa de forskjelligste Omraader, ikke mindst ved Stiftelsen af *Videnskabernes Selskab,* i hvilket Hans Gram var Sjælen, og efter dennes Død Sekretair *Henrichsen* (den senere Geheimeraad Hjelmstjerne). Det *kgl. danske Selskab,* som skyldes Jakob Langebek, var umiddelbart før Kongens Død blevet taget under hans Beskyttelse, men kom derfor ikke til at mangle Opmuntring under hans Efterfølger. Videnskabernes Societet, eller som det indtil 1765 kaldte sig: „det kjøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere“, indlagde sig navnlig Fortjeneste

ved at udgive sine egne videnskabelige Afhandlinger saavelsom andre betydelige literære Arbeider og tillige ved praktisk Virksomhed for Mønt- og Medaillevæsenet og endnu mere for „den geometriske Opmaaling af Danmark“ og den hertil hørende Korttegning. Selskabets Præses var Grev Joh. Ludv. Holstein, i hvis Palais i Stormgade Møderne afholdtes; efter hans Død i 1763 overtog Grev Otto Thott Præsidiet, og Medlemmerne samledes da i hans Palais paa Hjørnet af Bredgade og Kongens Nytorv. Det *kgl. danske Selskab*, der samlede paa sjeldne Bøger, Dokumenter, Manuskripter, Sigiller, Mønter, Skilderier og Rariteter, men hvis Hovedvirksomhed dog var Udgivelsen af „Danske Magasin“, holdt i Førstningen sine Møder i Grams Professorresidents ved Siden af Universitetet, hvor Langebek boede, indtil det i 1747 fik Lokale paa Charlottenborg, to store Rum i nederste Etage, hvor Banken tidligere havde været (smlgn. II, 720). Medlemmerne maatte dog ved Brødrene Jardins Ankomst til Kjøbenhavn fortrække, thi de franske Architekter fik Fribolig paa Slottet, og Selskabet synes nu at have været husvildt i nogle Aar, indtil det atter fik Værelser paa Charlottenborg, men denne Gang i øverste Etage. Udgivelsen af „Danske Magasin“ var forresten allerede standset i 1752, og det kgl. danske Selskab laa herefter i et Slags Dvale i henved 30 Aar og gav kun ringe Livstegn fra sig.

Videnskabernes Selskab var oprindelig udgaaet af en i 1739 dannet Kommission, hvis Opgave skulde være at undersøge, ordne og beskrive den *kongelige Mønt- og Medaillesamling.* De Kommitterede, Holstein, Gram, Kunstkammerforvalter Wahl o. fl. arbeidede paa Værket, som skulde ledsages af kobberstukne Afbildninger, men utallige Hindringer mødte dem, og Sagen havde kun ringe Fremgang. Som Følge heraf befalede Frederik V den 22de Novbr. 1748, at „de danske Medailler som og alle de fremmede Guldmedailler og Mønter, der gjemtes paa Rosenborg Slot og Kunstkamret, skulde overdrages til Justitsraad Hjelmstjerne, at Samlingen kunde blive sat i behørig Lustre.“ Dette skete; Hjelmstierne fik endog alle Mønterne ned i det danske Kancellis Archiv for at have dem nærmere ved Haanden, men Samlingen blev ikke ordnet og Beskrivelsen ikke trykt. I 1780, da Hjelmstierne var død, blev en ny Medaillekommission nedsat for at tilendebringe dette Arbeide, der havde staaet paa i 41 Aar.

Den videnskabelige Trang og Lysten til at slutte sig sammen i Foreninger til Fremme af aandelige Interesser lagde sig for Dagen i de forskjelligste Retninger. Et *juridisk-praktisk Selskab,* det første i Danmark, blev stiftet i 1751 og gjorde fortrinlig Nytte blandt de Studerende, hvilket derimod ikke kan siges om *„Selskabet til de skjønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse“,* som vilde skabe Poesi ved at belønne gode danske Digte med 50 Rdlr. og „fritage Nationens skjønne Aander fra at sørge for Trykningen af deres udsøgte Arbeider.“ Selskabet, der blev stiftet i 1759, sandsynligvis af Tyge Rothe, og i hvilket det tydske Parti havde ansete Medlemmer, udøvede ikke ringe Indflydelse, men var — som N. M. Petersen skriver — „overalt, men især i den høiere Digtning en Hemsko paa Poesiens Løb, thi for denne er nu engang Intet fordærveligere end Tvang, Intet mere ødelæggende end at skulle rette sig efter Andres tildels absurde Meninger — for at faa Penge.“ *Frimurerne* optraadte for første Gang i Kbhvn. i 1740; i hvert Fald tales der paa dette Tidspunkt om en skotsk Loge. Tre Aar efter stiftede Baron Münich med fire andre Brødre en Loge, der havde sit Sæde i den russiske Gesandt, Baron T. A. Korffs Hus, og som i 1745 antog Navnet „St. Martins Loge“, efter Sigende, fordi den blev aabnet Mortensaften. Den blev bekræftet i 1749 af den daværende engelske Stormester, Lord Byron, og dens Mester var da Grev Danneskjold-Laurvig. Tidligere havde dog tre Brødre udskilt sig og dannet en selvstændig Loge „Zorobabel“, som allerede den 25de Oktober 1745 havde faaet Patent af den engelske Stormester Lord James Cranstoun. De to Loger arbeidede længe jævnsides og havde endog i nogle Aar Lokale i samme Hus, hos Trakteur Johan Marschall paa Hjørnet af Reverentsgade (Laxegade) og Vingaardsstræde, men i 1767 bleve de forenede til én Loge under Navnet: *„Zorobabel til Nordstjernen“.* I 1763 nævnes en tredie Loge i Kjøbenhavn, kaldet „Phoenix“, hvis Liv formodentlig har været kortvarigt. I „Kbhvns Posttidende“ af 1749 læses, at „Zorobabel“ den 27de Juni afholdt „sin aarlige store Festin paa Lystgaarden Bellevue, ved hvilken de Fattige fik en anseelig Gave.“ Her som andetsteds vare Frimurerne udsatte for stærke Angreb, og i 1745 kom det endog til en offentlig Pennefeide imod dem. Holberg yndede dem ikke, og udtaler sig i flere af sine Epistler misbilligende om dem. I 1780 havde „Zorobabel til Nordstjernen“ sin Loge i det

Knuthske Hothel ved Frederiksholms Kanal (smlgn. III, S. 7) og Yonge fortæller, at „Logen ved Frimurernes aarlige anseelige Gave til en af Agent Holcks Friskoler i at klæde sammes Skolebörn haver distingveret sig.“

I Omsorgen for *Archiverne* viser den historiske Sands sig, som ikke blot var trængt seirrig frem hos Folkets bedste Mænd, men ogsaa i Regjeringens høieste Kredse. I 1748 blev *Geheimearchivet* udvidet med den saakaldte „Christian den Fjerdes Hvælving“, for at skaffe bedre Plads, og da der tre Aar efter i afdøde Etatsraad Foss' Dødsbo fandtes „endel originale Brevskaber, som have hørt og med Rette endnu bør høre til de kongelige Archiver, hvilke Kongen intenderer at se bragte i bedre og fuldkomnere Stand“, fik Skiftekommissionen Befaling til at udtage og aflevere dem, „dog for Betaling efter en taalelig Taxation.“ Der fandtes vigtige Dokumenter herimellem, saaledes endel Breve til Kong Hans' og Christian den Tredies Historie, den originale Fuldmagt til Knud Gyldenstierne af 1532, og endel Aktstykker til Christian den Fjerdes, især til Fru Kirstine Munks og de kongelige Børns Historie. Ogsaa bør det nævnes, at Studiosus Søren Abildgaard i 1756 blev ansat som Tegnemester ved Archivet med Forpligtelse til at bereise Landet for at afkopiere alle gamle Monumenter *(monumenta patriæ)*. Man var overhovedet ikke karrig overfor videnskabelige Bestræbelser. Justitsraad Terkel Klevenfeldt fik 400 Rdlr. om Aaret til Udgivelsen af et genealogisk Værk, der ingensinde udkom, saalidt som den af ham bebudede „Danske Herold“, der „skulde vise en fuldkommen Herolds Kunst“; den forhenværende Missionair i Finmarken Knud Leem fik 1000 Rdlr. til Trykning af hans „Beskrivelse over Finmarkens Lapper“, Geheimeraad Moths Manuskript til hans danske Lexikon blev i 1753 kjøbt for 2000 Rdlr., og Langebek, Hoffmann og Thurah støttedes paa forskjellig Maade i deres videnskabelige og literaire Virksomhed. Ligesom Norden havde foretaget sin Reise i Ægypten paa Christian den Sjettes Bekostning, saaledes foretog den afskedigede Høiesteretsassessor Dr. jur. Niels Horrebow med kongelig Understøttelse en physisk-økonomisk og geographisk Reise i Island, som varede i flere Aar, og nedlagde sine Iagttagelser i „Tilforladelige Efterretninger om Island“, et nationalt Værk — skriver Molbech — som for sin Tid paa en vis Maade kan kaldes klassisk, og som endnu i vor Tid er umisteligt og aldrig vil tabe sit historiske Værd. Disse Exempler

kunde suppleres med talrige andre, men det Anførte maa være tilstrækkeligt til at vise, at Videnskab og Literatur ligesaalidt savnede Opmuntring under Frederik den Femte som under hans Fader.

Det var overhovedet de Spirer, som vare nedlagte i Christian den Sjettes Tid, der nu udfoldede sig og satte Frugt. Dette gjælder ikke mindst om det *kongelige Skildrer- Billedhugger- og Bygningsakademi*, som blev oprettet ved Fundats af 31te Marts 1754. I Begyndelsen af det 18de Aarhundrede havde en lille Kreds af Kunstnere sluttet sig sammen og dannet en Tegneskole (smlgn. II, S. 531), men den havde en fuldkommen privat Charakter, indtil Christian den Sjette i 1738 anviste den Lokale i *Posthuset bag Børsen* (Anna Sophie Reventlows Gaard) og skjænkede den 500 Rdlr. til Indretning af to Værelser. Det var, som man ser, kun en ringe Haandsrækning, Kunsten fik, skjøndt det vides, at Kongen personlig aflagde et Besøg i „Maler- og Billedhuggerakademiet“, og faa Aar efter blev Skolen endog flyttet hen i et *Privathus ved Gammelstrand* (paa Hjørnet af Nissegangen) hos en Enke ved Navn Madame Lyders. Dette betød dog ikke, at Majestæten havde slaaet Haanden af den; Flytningen blev kun iværksat, fordi der ikke længere var Plads i Posthuset, hvor Akademiet fremdeles beholdt sit „officielle“ Hjemsted. Kunstskolen havde dengang en halv Snes Elever — *Markus Tuscher,* Miani, Jakob Fosie, Pilo og le Clerc vare Lærere — men var dog i jevn Udvikling, som tog et kjendeligt Opsving, da der i Sommeren 1748 blev tilstaaet Anstalten en Sal („Akademisalen“) ovenover Kronprindsens Stald ved Christiansborg (45 paa Grundplanen II, S. 699), hvor der tidligere havde været Rustkammer. En Del af Skolen maatte dog forblive ved Gammelstrand, indtil Salen i Bygningens modsatte Ende (44 paa Grundplanen) det følgende Aar indrømmedes til „Tegnestue for Ungdommen“, hvortil i Foraaret 1750 endnu kom Hjørnesalen til Gammelstrand ved Siden af „Akademisalen“. Nu havde Skolen først faaet Alburum, og da *Nikolai Eigtved* efter Tuschers Død i 1751 blev Akademiets Direkteur, kom den hurtigt i Flor. I 1751 havde den 60, det følgende Aar 100 Elever.

Eigtved tog sig varmt af Kunstakademiet, og det skyldes uden Tvivl hans Indflydelse, at det i Efteraaret 1753 flyttedes til *Charlottenborg.* Som Hofbygmester kjendte han denne Bygning nøie, og havde set, hvorledes den led ved, at den italienske Opera

var indlogeret her med hele dens Personale af Sangere, Musikere og Betjente; Riddersalen, hvor Operaen blev holdt, var forfalden og berøvet alle Skilderier, ovenikjøbet vansiret ved en paaklistret kongelig Loge, Trapper og Gange vare ødelagte, og Bygningen krævede uophørlig Reparationer. Det faldt ham ikke vanskeligt at overtale Kongen til at flytte Operaen til den ene af Staldbygningerne paa Christiansborg (Hoftheatret), thi Majestæten vilde derved opnaa at have den saameget nærmere og kunde tillige give Kunstakademiet et eklatant Bevis paa sin kongelige Naade. Alt blev nu, efter Flytningen, ordnet paa det Bedste; der blev indrettet en Modelskole, en Gibsskole, to Frihaandsskoler, en Bygningsskole i to Afdelinger, en Malerstue, en Samling af Gibsafstøbninger og en Forsamlingssal, og for at sætte Kronen paa Værket udarbeidede Eigtved „Statuter for et Maler-, Billedhugger- og Bygningsakademi“, som bleve underskrevne af samtlige Professorer.

Der nærmede sig imidlertid et Uveir for den høitfortjente Bygmester og Direkteur. Den franske Billedhugger Saly var netop ankommen til Kjøbenhavn for at modellere Frederik den Femtes Rytterstatue og havde hurtigt vundet Alle for sig. Han var „Hs. Maj. Kongen af Frankrigs Billedhugger og Medlem af de kgl. Skildrer- og Billedhugger-Akademier til Paris, Florenz og Bologna“ og kunde derfor ikke nøies med ringere end at være den unge danske Kunstskoles Direkteur. Den 29de Marts 1754, da Professorerne vare forsamlede paa Charlottenborg, mødte Overhofmarechal Grev A. G. Moltke i Forsamlingen „for at introducere og installere den navnkundige franske Billedhugger Monsieur Saly i Hs. kgl. Majestæts Maler- og Skulptur-Akademi“, og skjøndt det ikke blev sagt med rene Ord, var det dog klart for Alle, at Saly i Fremtiden skulde være Kunstskolens Leder. Da Kongen den følgende Dag tog Akademiet i Øiesyn, var Direkteur Eigtved tilstede for sidste Gang, thi faa Dage efter blev han syg og døde den 7de Juni. Nu udnævnte Kongen af egen Magtfuldkommenhed Saly til hans Efterfølger; de af Eigtved udarbeidede Statuter bleve „kasserede og forbrændte“, og den 1ste Juli fik Professorerne i et høitideligt Akademimøde Underretning om, at Hs. Majestæt selv havde taget Kunstskolen i allernaadigst Protektion, at han havde sat sin Yndling, Grev Moltke, til dens Præses, og endelig at han havde givet Akademiet ***en Fundats, dateret 31te Marts 1754*** (Kongens Fødselsdag).

Ved denne Fundats blev det fastslaaet, at Akademiet skulde have „visse Værelser paa Charlottenborg“, ledes af en Direkteur og have 6—12 Professorer, som ingen Gage fik, og et ubestemt Antal Medlemmer. Derimod blev de fem Lærere, der besørgede Undervisningen, saavelsom Sekretairen (Christian Emilius Biehl, Charlotte Dorothea Biehls Fader, som efter Slotsforvalter Bischoffs Død i 1755 ogsaa blev Forvalter paa Charlottenborg) samt nogle Betjente lønnede. Hvert Aar skulde der uddeles to Medailler i Guld og Sølv til Eleverne, og til Reisestipendier anvistes en Sum af 2400 Rdlr. om Aaret. Iøvrigt forsynedes Skolerne paa Charlottenborg fra Christiansborgs Materialmagasin med en Overflod af Lysearme, Lyseplader og Lysepiber af Blik, hvorhos der til Dekoration i Lokalerne skjænkedes dem „12 Stykker romerske Keisere af italiensk Marmor i Profil (altsaa Medailloner) og 2 smaa dito, der præsentere Paverne Innocentius og Pius“. Der kan neppe være Tvivl om, at Saly med Iver og Alvor tog sig af Kunstakademiet og ønskede at bidrage til dets Udvikling og Glands, selv om han optraadte altfor myndigt og viste en smaalig Interesse for Ceremoniellet (der dog ganske var i Tidens Aand) og tillige en Selvfølelse og Omhu for egen Værdighed, der var krænkende for Omgivelserne. Saly blev haardt bedømt, men vistnok miskjendt, som han senere blev det for sin Virksomhed ved Rytterstatuen paa Amalienborg. Han fandt Akademiets Organisation utilfredsstillende og fremkom med Forslag til Reformer, som stødte paa haardnakket Modstand. Efter meget omstændelige Forhandlinger og ondartede Rivninger satte Saly imidlertid sin Villie igjennem, og den 31te Marts 1758 udkom en ny Fundats under Navn af „Forbedringer og Tillæg“. Heri fastsattes, at Antallet af Akademiets „Officiales“ skulde forøges med en „Rekteur“ (Vicedirekteur), 4 Akademiraader og flere Professorer, saaledes at det i Tiden kunde blive 25, hvorhos et uindskrænket Antal af inden- og udenlandske Medlemmer kunde optages. Direkteuren skulde nu *vælges* af Professorerne paa 3 Aar, men kunde gjenvælges; han skulde tjene *par honneur* og ved sin Fratræden have Navn af „Olde-Direkteur“. Naar Vicedirekteuren og Professorerne ved Kunstskolerne (som nu bleve lønnede) havde fungeret i 10 Aar, skulde de fratræde og kaldes „Olde-Rekteur“ og „Olde-Professorer“. Af Æresmedlemmer maatte der vælges 8, som skulde have Stemmeret lige med Professorerne. Den nye Fundats indeholdt nøiagtige

Oplysninger om de forskjellige Medlemmers Rang og Sæde — Officiales havde saaledes Rang med virkelige Kancelliraader, medens Medlemmerne fik Ret til at føre Titel af „kongelige“. For at blive Medlem maatte den ansøgende Kunstner indsende et Receptionsstykke efter et opgivet Emne. Af almindelig Interesse var den Bestemmelse, at al Handel med Kunstgjenstande blev stillet under Akademiets Tilsyn, og at Medlemmer af Akademiet uden videre kunde nedsætte sig som Malere, Billedhuggere, Bygmestere eller Kobberstikkere uden Hensyn til Laugene, og at Enhver, der havde vundet Akademiets store Sølvmedaille, kunde nedsætte sig som Frimester, naar han blot løste Borgerskab. Mærkværdigvis hører man efter Akademiets Omordning hverken til Vicedirekteurer eller Akademiraader, end mindre til „Olde-Direkteur“, thi Saly blev atter og atter gjenvalgt. I Frederik den Femtes Tid havde Kunstakademiet overhovedet en udpræget udenlandsk Charakter. Brødrene Jardin, der optoges i 1755, vare Franskmænd ligesom Direkteuren og Billedhugger le Clerc; Billedhugger Simon Carl Stanley var Englænder og Petzold Sachser, Kobberstikker Preisler var indkaldt fra Nürnberg, Maleren Carl Gustaf Pilo var fra Sverig saavelsom Mandelberg. Denne sidste havde dog, før han blev Medlem af Akademiet, „engagirt sich ewig Däne zu seyn.“ Lidt efter lidt voxede der imidlertid en Slægt af unge danske Kunstnere frem, hvoriblandt Mænd, der senere vandt Ære og Berømmelse, som Billedhugger Johannes Wiedewelt, Medailleur Arbien, Billedhugger Weidenhaupt, Architekten Harsdorff, Malerne Als, Jens Pedersen Lund, Kornelius Høyer, Nikolai Abildgaard o. fl. Det i Fundatsen fastsatte Antal af *membra honoraria* var allerede optaget i 1759; den allerførste af de Valgte, Grev Thott, frabad sig mærkeligt nok Æren. Ogsaa et Par udenlandske Medlemmer bleve optagne. Man faar det Indtryk, at de Kunstarter, der betalte sig bedst herhjemme, og for hvilke der var mest Brug, var Portraitmaleriet, Medailleur- og Kobberstikkerkunsten.

Skjøndt Christian den Sjette ved en Forordning af 1739 havde søgt at formilde den overleverede barbariske Skoletugt, lykkedes det ikke. Der er opbevaret Fortællinger i Overflod baade fra denne og fra langt senere Tider om de strenge Straffe, der bleve anvendte, om Hørernes Lyst til at pine Disciplene, om Skoleret og Pennalisme, om Raahed og Undertrykkelse paa den ene Side, Udskeielser og Opsætsighed paa den anden. Et Exempel paa Pennalisme fore-

kom i 1762 i *Vor Frue latinske Skole*, da fire Disciple i Mesterlektien pryglede 10 Drenge, der vare blevne opflyttede, og aftvang dem 43 Rdlr. under Paaskud af, at det var Opflytningspenge. „Derpaa — hedder det videre — paalagde de den øvrige Del af Skolen en formelig Tribut“, indtil Sagen kom Rektor for Øre. Tre af de Skyldige maatte sandsynligvis staa Skoleret, der betyder det Samme som at blive pisket i Skolens Paasyn, men den fjerde, Hovedmanden, der netop skulde være Student, udeblev og erklærede simpelthen, at „han ei længere havde Lyst til at frekventere Skolen.“ Han blev nu exkluderet, men fik dog bagefter Tilladelse til at blive indtagen i en anden Skole i Sjællands Stift mod at levere de afpressede Penge tilbage, gjøre offentlig Afbigt, blive et Aar længere i Skolen end sædvanlig og endelig miste sine Oplagspenge.

Ved *Oplagspenge* forstaas de Summer, som ifølge Forordning af 23de Juli 1756 bleve henlagte af Skolens Beneficier og Legater til Hjælp for Disciplene, naar de afgik til Universitetet. En anden Del af Legaterne blev derimod ifølge samme Forordning leveret til Børnenes Forældre eller Værger, hvorhos al Uddeling af Brød, Vadmel, Sko, Strømper og Skjorter *in natura* blev forbudt, fordi man ikke ønskede, at den allerfattigste Del af Befolkningen herved skulde lokkes til Studeringerne. Det blev ligeledes forbudt Disciplene at gaa omkring og synge for Dørene; derimod maatte de endnu hvert Kvartal gaa fra Dør til Dør med en Bøsse, hvortil Rektor og Skoleforstanderne havde Nøglen. Aaret efter at disse Befalinger vare givne, forespurgte Kjøbenhavns Magistrat Kancelliet, om man alligevel ikke maatte vedblive med at uddele Brød, Klæder m. v. *in natura* til de latinske Skoledrenge, fordi det formentlig vilde være sikkrest og tjenligst, men der blev givet et bestemt Afslag herpaa. Kun kunde der indtil videre ligesom før uddeles sorte Klædes Klæder, „eftersom det var en anstændig Dragt og nødvendig for Vor Frue Skoles Disciple, som maatte opvarte i Kirkerne ved Sangen.“ Stampes Erklæring om denne Sag indledes med den charakteristiske og morsomme Sætning: „Det er en egen Vane, Kjøbenhavns Magistrat paa nogen Tid er kommen udi, at spørge sig for, om Forordninger skulle holdes?“

Almueskolevæsenet i Kbhvn. (smlgn. II, 534 o. flg.) lod naturligvis fremdeles Meget tilbage at ønske. De fattigste Børn undervistes i Kirkeskolerne, hvoraf der idetmindste fandtes én i hvert Sogn, undertiden

flere; saaledes var der fire Garnisonsskoler for Soldaterbørn, og Søetaten havde endog 7 Skoler, nemlig Chorskolen, Skolen i Laxegade, Broens Skole (i Nyboder i Skolemesterlængen), Skolen i Adelgade, Kvæsthusskolen, Laboratorieskolen paa Chrhvn. og Skolen paa Gammelholm. Børnene lærte at læse, skrive og regne, men i 1756 indførtes der Uldspinderi i Kirkeskolerne, medens Garnisonsskolerne bleve „Strikke- og Læseskoler". Nikolai Kirkes fattige Skole fik i 1745 en ny grundmuret Bygning i Strædet ved Hvælvingen, og samme Aar oprettede den tydske Menighed paa Christianshavn en *tydsk Fattigskole* ved Siden af den alt bestaaende danske (Frelserens), altsaa længe før den tydske Frederiks Kirke blev bygget. Interessen for Skoleundervisningen, der lagde sig for Dagen ved de mange frivillige Gaver, bevægede Magistraten til i 1761 at oprette den saakaldte *Blegdamsskole* for Børn fra Nørre- og Østerbro; den blev lige indtil 1788 udelukkende underholdt ved private Bidrag af Magistratens Medlemmer. Byen havde altsaa, som man ser, mange offentlige Skoler, men dog langtfra tilstrækkeligt, da de fleste af dem vare smaa. Den største af alle Kirkeskolerne: Vor Frue danske Skole havde 150 Børn, der undervistes af 4 Lærere og Lærerinder; den mindste: Holmens Chorskole havde kun 15 Skolebørn med 2 Lærere. I 1751 skrev Præsten ved Helligaandskirken til Magistraten, at Lokalet var blevet for trangt, „thi Børnene, som nu ere næsten 100 i Tallet, kunne neppe rummes dér uden at sidde fast ovenpaa hinanden, langt mindre kan man antage nogle flere, som vel kunde høilig trænge formedelst Forældres og Anrørendes Fattigdom, hvilke dagligen strømme til i stor Mangfoldighed og indstændelig forlange at faa derind, paa det de ikke skal løbe paa Gaden og lære Udyd og Ondskab." Denne Klage bevirkede, at Hørerens Leilighed blev tagen til Skole for Pigerne, at Børnetallet udvidedes til 120, og at der blev ansat en Tredielærer. Iøvrigt vedblev Piger og Drenge at sidde i samme Rum under Undervisningen; kun blev der anbragt et Gitterværk imellem dem.

Af *høiere Undervisningsanstalter* fandtes der enkelte i Byen, saaledes et *fransk Sprogakademi: Collège Royal de la Langue & belles Lettres françoises,* stiftet under Grev Moltkes Protektion. Det fik Lokale paa Charlottenborg og aabnedes første Gang den 27de Januar 1751. „Titelen af bemeldte Kollegium — skriver Langfeldt —

giver dets Nytte og Hensigt tilkjende, og den studerende Ungdom og Adel kan der finde en Leilighed at exercere sig. Laurent Anglevier de *la Beaumelle*, Professor i det franske Sprog, var dette Kollegium betroet, omendskjøndt han i nogle Ugeblade, som han kaldte: Spectatrice for kort Tid siden endda ikke lod se saa synderlig Egarde for Nationen, og hvor den ikke blev skaanet. Endelig lod samme Beaumelle udgaa et Skrift, som han kaldte: *Mes Pensées.* Disse vare saa mercurialske, at han fik *consilium abeundi,* da han dog som en Fremmed nød meget godt her i Landet; desuden var der og andre Ting, som gjorde ham odieux.“ Det følgende Aar blev Akademiet aabnet igjen under Professor *Mallet*, som i den Anledning var kaldet hertil fra Genf. En høiere *Pensions- og Undervisningsanstalt* for bemidlede Folks Børn oprettedes i 1753 af den reformerte Sprogmester *Du Puget.* Her gaves Undervisning i Tydsk, Fransk, Historie, Geographi, de mathematiske Videnskaber, Dands, Musik m. m., og Prisen for Kost, Logi og Undervisning var 140 Rdlr. Kourant, hvilket senere forhøiedes til 180 Rdlr. om Aaret. Du Puget døde i 1756, men hans Enke giftede sig med den reformerte Schweizer, Johan Jacob *Ulrich,* der fortsatte Anstalten. En theologisk Kandidat og fransk Informator *Arends* havde en Skole for Drenge og Piger — de sidste undervistes af hans Hustru. Der fandtes ogsaa enkelte franske Pensionater for unge Piger. Ofte slog nogle Familier sig sammen og indrettede Smaaskoler for deres Børn; saaledes havde Stiftprovst Henrik Gerner ved Frue Kirke (der senere blev Provst for Brødremenigheden i Preussen) og Kapellanen Preben Schytte en saadan Pogeskole for Børn mellem 4 og 9 Aars Alderen. Skolen blev i 1746 mistænkt for hernhutiske Meninger og skulde have været lukket, men da der ved en Undersøgelse ikke fandtes noget Sekterisk ved den, fik den Lov til at bestaa. Der nævnes ogsaa en lille *jødisk Privatskole* i Kbhvn., som forestodes af Tobias Abraham; Manden samlede sig dog saa meget ved den, at han „kunde bekoste en Indretning til derpaa at forarbeide Blyant og gjøre hollandske Pennefjer.“ Det Almindeligste var dog, at velstaaende Borgerbørn undervistes i Hjemmet, Pigebørnene af „Françaiser“, Drengene af Hus- eller Timelærere. Dandsemestre og Musiklærere vare efterspurgte og havde gode Dage. Claus Seidelin fortæller i sin Levnedsbeskrivelse, at han i 1747 sendte sin Datter til Kbhvn. i Huset hos den bekjendte Madam Svenborg for

at oplæres i al Slags Syning, Stikning, Brodering, Opsætning og andre Fruentimmer-Artigheder; samtidig blev hun informeret i Musik, nemlig paa Klaver af Organisten Musæus, i det tydske og franske Sprog af den berømte gamle Sprogmester, La Forêt, samt i Dandsen af Monsieur Brinckmann. Hendes Undervisning i Hovedstaden varede i 3 Aar og kostede Faderen „den skikkelige og anseelige Summa“ af over 600 Rdlr. Man ser heraf, hvad der i hin Tid hørte til en velhavende ung Dames Uddannelse.

En vigtig Rolle i Hovedstadens offentlige Liv spillede *Politimesteren*, hvis Myndighed var bleven ikke lidet udvidet ved Instruxen af 24de Marts 1741. Han havde nu som før Overledelsen af Vægterne og Brandvæsenet og modtog daglige Rapporter fra Vægter-Inspekteuren og Vægterlieutenanten; han havde Kontrol med Laugene og skulde afgjøre deres indre Tvistigheder, ligesom han havde at sørge for, at Brød- og Slagtertaxten blev sat saa billig som muligt, og at den blev overholdt. Gadernes Renovation, Brolægning og Vandfald samt Veienes Istandsættelse paa Stadens Grund henhørte under ham; Tyve og Bedragere skulde han kalde for sig til Forhør og lade dem hente af Politibetjente, Vidner kunde han tvinge til at møde ved stigende Bøder. Politimesteren kunde diktere „modvillige, utro og skjødesløse Tjenestefolk“ Bøder, og naar de ikke betalte, lade dem straffe paa Kroppen med Fængsel, Vand og Brød, Gabestokken, den spanske Kappe eller Arbeide i Spindehuset „paa nogen Tid“. Overfor et første Gang begaaet *ringe* Tyveri havde han, hvis Klageren og den Skyldige vare tilfredse dermed, Ret til at afgjøre Sagen med en lempelig Straf paa Kroppen, „istedetfor at der strikte forholdes efter Loven“. Han stod i Spidsen for den saakaldte „lille Brandsession“, en Brandret, der paatalte Forseelser mod Brandordenen, han var Medlem af Gjældskommissionen og Havnekommissionen og blev som ovenfor omtalt i 1761 en af Fattigvæsenets Kommitterede. Hertil kom naturligvis hele den øvrige daglige Virksomhed: Opsyn med Orden og gode Sæder, Inkvisitioner hos Næringsdrivende, navnlig Bagere og Slagtere, i mistænkelige Huse, Jagt efter Fuskere m. m. Politimesteren havde en af de andre kommunale Autoriteter temmelig uafhængig Stilling, thi det hedder udtrykkelig, at „Magistraten skal haandhæve ham i hans Charges Myndighed, saa at han ikke af denne udi sine Forretninger skal dependere.“

Politimester Hans Himmerich (smlgn. II, 544) blev i 1731 afløst af *Erik Jensen Torm*, som havde ført et temmelig bevæget Liv. Kun 13 Aar gammel blev han Student (i 1697), men Omstændighederne tvang ham til at opgive den akademiske Løbebane og søge Livets Ophold som Tjener. I 1710 blev han Lakai hos Frederik den Fjerde, senere hans „Livkarl“, og som saadan fulgte han Kongen i Krigen og frelste hans Liv ved Katastrophen i Gjæthuset

Erik Torm. Politimester fra 1731 til 1761.

i 1729 (II, 635). Christian den Sjette gjorde ham til Politi- og Borgmester i Kjøbenhavn, hvilken Post han beklædte indtil den 8de Septbr. 1761, da han afstod den til sin Svigersøn, *Frederik Horn*. Torm var en ualmindelig dygtig og djærv Personlighed, netop en Mand, der passede for den Stilling, han beklædte, hvorimod hans Efterfølger, der ikke uden Held optraadte som satirisk Digter og i andre Retninger indlagde sig Fortjenester, var „en meget maadelig Politimester“. Han blev fjernet af Struensee i 1777 sammen med hele den øvrige Magistrat, men derpaa udnævnt til Justitiarius i den

ny oprettede Hof- og Stadsret, hvorved „han blev forvandlet til en af de nyttigste og bedste Embedsmænd for Kongen og Landet.“

Under Politimesteren sorterede Politifuldmægtigen, en Protokollist, en Overbetjent og 24 Politibetjente. De ansattes og afskedigedes alle af Politimesteren og synes i det Hele at have været paapasselige og flittige. I Datidens Aktstykker fremhæves bestandig Politibetjent *Carl Jacob Prösch* for sin Snildhed og Dygtighed som

Frederik Horn. Politimester fra 1761 til 1771.

Opdager, saaledes at Almuen endog ansaa ham for begavet med overnaturlige Evner. Han kom ind i Politiet i 1731, men kunde allerede i 1749 forudse det Tidspunkt, da han paa Grund af den store Besværlighed og Travaille ikke længere vilde kunne forrette Embedet. Man lovede ham derfor, at han, selv om han blev affældig, maatte beholde sin fulde Gage 200 Rdlr. til sin Dødsdag. I 1750 gjorde man ham til Politi-Adjutant for hans Fortjenester, og da han i 1754 vilde gaa af paa Grund af Alder og Svagelighed fik han 100 Rdlr. Tillæg mod at blive, da han „endnu„ er rask og

rørig og har gjort god Tjeneste, især med at opdage Tyvekoster og undvigte Personer.“ Det siges forresten ved samme Leilighed, at han var i stor Gjæld og havde mange Udgifter til sine Haandlangere og Spioner, hvilket maaské var Grunden til, at han senere paadrog sig en alvorlig Irettesættelse for sit „utilladelige, mistænkelige og en Politibetjent aldeles uanstændige Forhold“. Det blev nemlig oplyst, at han havde modtaget Penge for at formaa en Fange til at vidne i en vis Retning. Imidlertid vedblev han at beklæde sin Stilling, indtil han i 1761 gik af med sin fulde Gage som Pension. Politiadjutanten blev fra nu af et fast Embede. Stampe skriver i Anledning af en ubetydelig Sag (en Overvisiterer Lars Leegaard havde kaldt Politimesteren „en skidt Karl“): „Politimesters Embede i Kjøbenhavn er helt vanskeligt og meget udsat for den gemene Mands og slette Folks Chikaner og Forhaanelser; det er derfor høilig fornødent, at det nyder en besynderlig Beskyttelse, og at Alt, hvad som sigter til at vise Foragt mod Embedet, stærkt anses.“ *Vægterne,* hvoraf der var 105, og hvis Antal i 1754 var blevet forøget, fordi der udkrævedes flere „til Opvartning paa Amalienborg Plads“, kommanderedes af en Vægterlieutenant og en Vægterinspekteur og sorterede som gjentagne Gange omtalt under Politimesteren. Hver Aften samledes de foran Raadhuset mellem dette og Springvandet paa Gammeltorv, bevæbnede med deres Morgenstjerner, og mødte der igjen om Morgenen for at afgive Rapport om, hvad der var passeret i Nattens Løb. Deres ugentlige Løn var 1 Rdlr., som paalignedes Grundeierne og opkrævedes af dem selv; desuden fik de „Monduren“ af Vægterkassen. I det Hele sørgede man for deres Ydre; i 1765 blev der endog afsluttet en Kontrakt med Amtschirurg Muxoll, ifølge hvilken alle Vægtere skulde indfinde sig én Gang om Ugen hos ham for at blive barberede. Den samlede Udgift til dem var 8500 Rdl. om Aaret.

Den *største Ildebrand i Kjøbenhavn* i Frederik den Femtes Tid var den foran (III, S. 109) omtalte i Raadhusstræde i Oktober 1749. Der opstod dog ofte mindre Ildsvaader, dels ved uforsigtig Omgang med Ild og Lys, dels ved den meget mangelfulde Feining af Skorstenene. Efter den store Ildebrand af 1728 havde man ikke en eneste „erfaren“ Skorstensfeier i Byen, hvorfor der indkaldtes to Mestre fra Tydskland, hvor „Handteringen var zunftmæssig“, nemlig *Andreas Nitsche* og *Johan Michael Becker,* som medførte nogle Svende.

Endnu i 1748 havde man kun disse to Mænd, og der klagedes uophørligt over, at de ikke kunde overkomme Arbeidet, at de derfor ikke „feiede saa tilbørlig rent, som de burde“, og ikke holdt tilstrækkeligt Opsyn med deres Folk. Der blev da ansat en tredie Mester, nemlig Skorstensfeier ved Vallø Stift, *Gotfried Gliese.* Nitsche døde imidlertid snart, og i 1754 havde Kjøbenhavn igjen kun to Skorstensfeiere, som skulde feie alle Stadens Skorstene og Kakkelovnsrør fire Gange om Aaret, men hos Bagere, Bryggere, Brændevinsbrændere og lignende Næringsdrivende hver sjette Uge. At de mange Ildsvaader dog kun havde ringe Betydning, fremgaar af *Brandassurancekassens gode Tilstand.* Den var i 1731 begyndt med et lille Fond, som i 1756 var voxet op til 500,000 Rdlr., indsamlet ved den ene Procent i Præmie, de aarlige Indskud og de oplagte Renter. Beholdningens hurtige Forøgelse steg Interessenterne til Hovedet; allerede i 1740 besluttede de, at Enhver, der havde betalt fuld Præmie i 8 Aar, i de næste 5 Aar kun skulde betale halv og derpaa slet ingen; nu var der endog Stemning for at uddele en Part af Beholdningen. Der fremkom Forslag herom paa to Generalforsamlinger, men skjøndt de forkastedes med ca. 70 St. mod 8, bleve Direkteurerne, som forresten bestyrede Kassen uden Vederlag, ængstelige og indstillede til Magistraten at forbyde det, da Kassens Kapital var saare ringe mod den Risiko, den løb, nemlig over 88 Tønder Guld. Fra Magistraten gik Sagen til Kongen, og denne befalede, at Interessenterne i Brandassurancen ikke maatte afgjøre Noget af Vigtighed uden Magistratens Samtykke, skjøndt de ellers vare et frivilligt Societet, som selv valgte sine Direkteurer og Revisorer. Det er foran (III, S. 111) omtalt, at Bygningskommissionen ved samme Leilighed forgjæves søgte at gjøre et Indhug i Brandassurancens Fond til Fordel for Gadernes Udvidelse.

Brandvæsenets Tilstand efter 1728 var ikke tilfredsstillende, skjøndt der strax var blevet truffet overordentlige Forholdsregler for at forbedre det, dels ved en Forordning af 19de Novbr. 1734, dels ved Anskaffelse af nye Sprøiter, Indretningen af Trykværket ved St. Nikolai Kirke, Forøgelse af Personalet og Forhøielse af dets Lønninger. Den Styrke, der stod til Raadighed, var virkelig betydelig; den opgives i 1742 til en Brandmajor eller Direkteur, to Vicebranddirekteurer, en Brandkaptain, en Premierlieutenant, en Sekondlieutenant, en Mønsterskriver, to Brandadjutanter, to Fændrikker, tre

Premierbrandmestre, 26 Ober-Brandmestre, 27 Underbrandmestre, 26 Sprøitemestre, 28 Straalemestre, 27 Assistenter, 560 gemene Brandsvende, 34 Vognmænd, 5 Vandmestre og endelig 64 Reserve-Tømmer- og Mursvende. Udgifterne til alle disse Folk vare dog ikke særdeles store; kun de egentlige Officerer havde Gager, Resten lønnedes med Frihed for visse Portioner Indkvarteringsskat, Ret til at holde Udskjænkning o. lgn. Hvad det mest skortede paa, var en dygtig Mand til at sætte i Spidsen for det store Apparat, thi Brandmajor Preisler havde i 1728 ingenlunde været sin Stilling voxen. Allerede i 1736 fandt Brand- og Vandkommissionen Anledning til at se sig om efter en eventuel Afløser for ham, og forestillede Kongen, at der ikke fandtes en eneste Mand, som duede dertil, i selve Brandvæsenet, thi „alle Folkene vare gifte og bosatte Haandværksmestre, der ikke forstod at adskille og sammensætte en Sprøite, endsige ordinere, hvad der hørte til en ny.“ Det blev derfor befalet at antage to Lærlinge, *Frederik Dajon* og *Cay Mentz,* som af Preisler skulde oplæres i „Videnskaben“ samt i Kleinsmedeprofessionen, underkaste sig en Examen og derpaa reise nogle Aar i Udlande for at gjøre sig bekjendt med fremmede Byers Brandvæsen. Ingen af de to unge Mennesker fik dog synderlig Glæde af deres Anstrængelser. I 1747 blev Dajon vel Assistent uden Gage hos Brandmajoren, men denne Udnævnelse vakte en saadan Storm af Uvillie hos de gamle Brandofficerer, at Regeringen den 1ste Septbr. s. A. for at berolige dem maatte udstede et Rescript, hvori der lovedes „de habile Brandofficerer Fortrin ved Avancement.“ Da Preisler gik af i 1748, blev derfor Vicebranddirekteur *Johan Vilhelm Mazard* (forhen i Bergen) Brandmajor i Kjøbenhavn, medens hans Post besattes med Tømmermester *Johan Bøye Junge.* Da denne syv Aar efter tog sin Afsked, var der tre Ansøgere om hans Stilling: *Dajon* og *Mentz,* der nu begge vare Kleinsmede i Kjøbenhavn, samt Brandkaptain *Søren Henrichsen,* der „i 36 Aar havde tjent sig op fra gemen Brandsvend og var afholdt af Folkene“. Den sidste blev foretrukken, men for dog at give de to Kleinsmede nogen Opreisning, blev de henholdsvis anden og tredie Vicebranddirekteur med 100 Rdlr. aarlig Gage. Ved denne Leilighed mistede Vicebranddirekteurerne deres Rang som Vicemajorer, „efterdi en saadan anseelig militair Rang er meget inkonvenabel for disse Mænd, som dog alle ere Borgere og Professionsmestre“; alene Branddirekteuren

skulde vedblive at være Major. Brandfolkene ses iøvrigt at have havt megen Selvfølelse og Evne til at sætte deres Villie igjennem; bestandig pukke de paa, at de have Krav paa Forfremmelse, fordi de i mange Aar have tjent uden Løn og forsømt deres Professioner; de hævde, at der ingen Grund er til at forbigaa dem, da de ere bygningskyndige og kjende de fleste Huses og Bygningers Beskaffenhed, og endnu i 1765, da Mentz endelig efter 30 Aars Tjeneste blev første Vicebranddirekteur, indgav endel Brandofficerer Begjæring om Afsked af Harme herover, men fik den dog ikke bevilget. Brandvæsenet rummede mange urolige Elementer; Folkene vare ofte opsætsige, og undertiden kom det til større Tumulter og Opløb, saaledes ved en af de halvaarlige Brandmønstringer eller Sprøiteprøver den 26de Oktober 1751. Det faldt Myndighederne vanskeligt at undertrykke den, og flere Brandsvende bleve satte fast i Kastellet, hvor de maatte arbeide i Jern.

I Mai 1748 indkom der en anonym Promemoria til Kancelliet om en Omordning af Brandvæsenet, som gik ud fra det rigtige Princip, at det fornemmelig gjaldt om at føre Sprøiterne saa hurtigt som muligt til Brandstedet. Dette Princip blev fastholdt i *den nye Brandordning,* der udkom den 9de Mai 1749. Nu skulde ikke blot Sprøiten ved Raadhuset ufortøvet ile til Brandstedet, men ogsaa de ved Hovedvagten og de militaire Vagter i Beredskab staaende Sprøiter, og strax begynde at arbeide med Assistance af Vægterne, indtil Brandfolkene vare samlede. Som sædvanlig trommedes et overordentlig stort Personale sammen; saaledes skulde foruden Brandfolkene alle Bryggere, Bagere og Slagtere, Vognmænd, Møllere og Hyrekuske møde med Heste og Sluffer, eller med Vogne for at bjerge Gods og transportere Brandredskaber; Vandmestrene og deres Svende skulde være tilstede for at dirigere Hanerne paa Renderne, Borgervæbningen skulde samles paa sine Allarmpladser for at besætte Adgangene til Brandstedet, Favnesætterne, Læsserne og Korndragerne skulde strax begive sig til deres anordnede Sprøiter, Prammændene være tilrede med deres Baade for at bugsere Pramsprøiterne, o. s. v. Det skortede heller ikke paa Kommanderende, snarere var der for mange af dem; thi foruden Brandmajoren og de øvrige Brandofficerer skulde Overpræsidenten, Kommandanten i Kjøbenhavn, den øverste Admiral paa Holmen, Politimesteren, Stadshauptmanden, Vægterinspekteuren og Vægterlieutenanten, Stadskæmneren, Older-

mændene for nogle af Laugene og mange flere være tilstede. Skjøndt man forsøgte at give enhver af disse Autoriteter sin særligt begrændsede Myndighed og formanede dem til „at leve med hverandre udi en sømmelig Enighed og god Forstaaelse om deres Embede og Forretninger og ikke lade komme nogen Tvistighed om deres Chargers Myndighed til Stadens Conservation, Publici Gavn og det almindelige Bedstes Befordring“, er det dog indlysende, at disse mange forskjelligartede Elementer kun med Vanskelighed kunde arbeide sammen, hvorved der opstod Forvirring og Uenighed. De menige Folk mødte undertiden drukne, og det kom da til Klammeri, ja til Slagsmaal „ved Ilden“.

Brandskilt fra 1750.

Brandofficererne skulde ved alle Ildebrande møde med „Sidegevær“, men ellers havde Brandfolkene ingen Uniform, undtagen 24 Sprøitemestre og Værkgeseller, der stod til Brandmajorens egen Disposition og vare iførte sorte Kitler („de sorte Brandfolk“). Derimod vare alle, Officerer saavelsom Menige, forsynede med Brandskilt, hvoraf et Exemplar i Sølv for Captain P. P. Nyegaard her er afbildet. Det bærer Aarstallet 1750 og følgende Devise:

„Min Tromme skræksom er især ved Ildebrand,
Men Sprøiten næst Guds Hjælp den Ild udslukke kan.“

Af Brandredskaber fandtes ved ethvert Hus: Lygte, Læderspande, Brandstige, Brandhage samt en Tragt og en Strippe; det Offentlige sørgede for Vandkar, Seildugsslanger til at anbringe paa de offentlige Vandposter, Ildhager, Haardækkener m. m. Samtlige

Sprøiter vare inddelte i fire Klasser, eftersom de tilhørte Kongen, Staden, Kirkerne eller Brand- og Vandkommissionen; desuden havde hvert af Borgerkompagnierne nogle Sprøiter: de saakaldte Kompagnisprøiter. Adskillige af de større Sprøiter vare anbragte i smaa grundmurede Huse rundt om i Byen, dog især ved Kirkerne og Vagterne. Skjøndt Staden var forsynet med et „temmeligt Antal" Brandsprøiter, savnede man dog i 1757 nogle af den Størrelse, som „i betydeligt Tilfælde af Ildebrand kunde gjøre Tjeneste til skyndigste Resistance", og Brandmester Johan Dancker paa Holmen forfærdigede da efter en derværende engelsk Model en ny Sprøite, som fik Station i Remisen for kgl. Arbeidsvogne paa Prinds Jørgens Ridebane ved Christiansborg. Da der hyppigt var Vandmangel ved Ildebrande, anbragtes der 18 svære Slagpumper omkring i Kanalerne, som hver kunde give 6 Tønder Vand i Minutet; derimod opgav man et paatænkt Trykværk under Rytterstatuen paa Amalienborg, fordi det fandtes overflødigt, og fordi det allerede existerende ved St. Nikolai Kirke bl. A. havde den Feil, at det betog Kvarteret dets Pumpevand. De mange Anskaffelser saavelsom endel nye Gadelygters Opsættelse paa Amalienborg (der var ialt 950 Lygter i Byen) bevirkede, at *Lygte- og Sprøiteskatten,* som allerede i Chr. VI.s Tid var bleven forhøiet med en Trediedel, nu igjen blev forhøiet med en Tolvtedel, indtil Kassen atter kunde komme paa Fode.

Kjøbenhavns Vandforsyning (smlgn. II, S. 282) skete nu gjennem 19 saakaldte Vandkompagnier, hvoraf de fem tilhørte Kongen, og de fjorten Indbyggerne. Kongen havde 4 Pumpevandskompagnier (Christansborg Slots, Bryghusets, Guldhusets og Nyboders samt Charlottenborg Slots) og en Springvandsrende (Rosenborg Slots). Byen havde 10 Pumpevandskompagnier (Bremerholms, Tugthusets, Garvernes, Boyesens, Nørre-, Vestergades lille, Vestergades store, Farvergades, Børsens og Christianshavns) og 4 Springvandskompagnier (Stadens Fontaines, Øster-, Rosengaardens og Universitetets). Otte af Pumpevandsrenderne kom fra Peblingesøen og sex fra Sortedamsø, medens samtlige fem Springvandsrender førtes fra Emdrupsø ved Lundehuset dels over Østerbro, dels over Nørrebro og gjennem Voldene ind i Byen. Trærenderne laa alle over Fæstningsgravene, hvilende paa Træbukke, men skjøndt der var anbragt Stakitter om dem, benyttede de hvervede Soldater og Slaverne dem dog hyppigt til Flugt. Paa Grund heraf og for at forebygge eventuelle „fjendtlige

Surpriser“ foreslog Kommandanten, General Numsen, at lægge dem ned paa Bunden af Stadsgraven. Vel udtalte Vanddirekteurerne sig bestemt herimod, men da Justitsraad Ramus, der var „en forfaren Mand i Vandvæsenets Videnskaber“, tvertimod anbefalede Forandringen, blev den iværksat i Aarene fra 1755 til 1757. Bekostningen var 6000 Rdlr., hvoraf Kongen udredede de 2000. Mindre imødekommende var Majestæten i 1747, da han nægtede at deltage i Omkostningerne ved to Fangedæmninger, som maatte lægges over Frederiksholms Kanal i Nærheden af Prindsens Bro for at istandsætte Christianshavns Vandrender. Vandet brød to Gange igjennem; der maatte pumpes Dag og Nat, og skjøndt Kongen benyttede Leiligheden til ogsaa at reparere to af sine egne Hovedrender, vilde han dog Intet bidrage. Af Vandvæsenets saakaldte „Udenværker“ blev *Emdrup* og *Utterslev eller Søborg Sø* begge oprensede i 1746, hvortil de høilig trængte. Springvandet, der førte ind til Byen fra den første, var nemligt fuldt af Mudder og udrikkeligt, og den anden Sø var saa tilgroet, at Vandet i den tørre Tid blev staaende i Bunden uden Afløb. 500 Mand af Garnisonen arbeidede herude hele Sommeren for 10 Skilling Dagløn pr. Mand, og Omkostningerne bleve ikke blot paalignede Springvands-, men ogsaa Pumpevandsinteressenterne, skjøndt de sidste, som vi have set, intet Vand fik herfra. Man motiverede denne tilsyneladende Uretfærdighed med den Forsikkring, at Pumpevandskompagniernes Søer (Sortedams- og Peblingesø) „den meste Tid af Aaret holdtes vedlige af Springvandssøernes Spildevand og nogle Gange ved Tørke og tidlig Frost ligefrem vare blevne hjulpne af dem.“ Hvad *Utterslev Sø* angaar, maatte man i 1760 atter tage fat paa dens Oprensning, hvilket man saa meget hellere gjorde, som dens Grøde og Opfyldning for en Del bestod af god Tørvejord, der kunde bruges til Brændsel. Om Foraaret tappede man Vandet ud; en Hovedgrøft blev paabegyndt i Midten af Søen, og de omboende Bønder saavelsom andre Lysthavende fik Lov til at skjære Tørv her. Arbeiderne fortsattes i fire Aar, men nu begyndte de tilstødende Lodseiere og Bønder at lægge Vandvæsenet Hindringer iveien, hvorhos de tilegnede sig en stor Del af Søens Grund under Paaskud af, at Græsningen her tilhørte dem. Vandvæsenet svarede med det kraftige Argument: at stemme op for Vandet, saaledes at det omstridte Terrain blev oversvømmet, og nu kom det til Proces, som først blev afgjort ved Høiesteretsdom

i 1766, væsentlig i Vandvæsenets Faveur. *Gjentofte Sø*, der ligeledes tilhørte Kjøbenhavns Vandvæsen, var saagodtsom helt tilgroet med Siv, og om *Lersøen* siges det allerede i 1762, at „den egentlig ikke kunde kaldes en Sø.“ Bedre stod det til med *Damhussøen* eller Langvaddam, som jo ogsaa var Pumpevandets egentlige Hovedreservoir, hvorfra Peblinge- og Sortedamssø forsynedes. *St. Jørgens Sø* blev slet ikke benyttet til Byens Vandforsyning, fordi de militaire Autoriteter modsatte sig Dosseringernes Forhøielse.

Man klagede meget — og sikkert med Rette — over Drikkevandet, thi det var ikke blot saa sparsomt tilmaalt, at der i hede Somre ofte indtraadte Vandmangel, men det var tillige ildesmagende, plumret og muddret, derhos opfyldt med „levende Dyr“. Vandet i *Byens Brønde,* hvoraf der var over 500, var i Reglen ikke bedre; dog roser Lange i sin „Lære om de naturlige Vande“: „Kongens Kilde“ eller „Kræmmerkilden“ paa Christiansholm og en Kilde i Proviantgaardens Kjælder. Om den store Pumpe paa Nytorv („de fire Jomfruer“, smlgn. II. 644) skriver Lange: „Vandet her har en hæslig stinkende Lugt, og saa ubehagelig en Smag, at man maa kaste op derefter, dog er det somme Tider mindre end somme opfyldt med sligt et ildelugtende Væsen.“ Dette Forhold saavelsom den slette Renovation og Sundhedsvæsenets mangelfulde Tilstand bevirkede, at *Kjøbenhavn var en usund By.* Fra 1725 til 1793, altsaa i 69 Aar oversteg Antallet af Fødte kun i 18 Aar Antallet af Døde, enkelte Gange endog kun med 3 Personer (i 1745) og med 49 (i 1768). I dette Tidsrum blev der ialt født 188,341 Mennesker i Kjøbenhavn, medens 219,202 døde; der var med andre Ord: 30,861 flere Døde end Fødte. Kun en stærk Indvandring fra Provindserne kunde hindre Tilbagegang i Hovedstadens Indbyggertal. *Epidemier* vare hyppige; saaledes hjemsøgtes Byen i 1753, 1758 og 1762 af Mæslinger; i 1759—60 havde man først en „ualmindelig farlig“ Skarlagenssygdom og derefter en alvorlig Koppeepidemi, som bortrev Tusinder; i 1762 optraadte en epidemisk Blodgang, der især ramte de indkvarterede norske Tropper, hvortil kom Influenza, Koldfeber og typhøse Sygdomme. Skjøndt det ikke kan siges, at Autoriteterne lagde Hænderne i Skjødet overfor saadanne Samfundsulykker, stod de dog temmelig afmægtige. Mod „pestilentialske“ Sygdommes Indførelse fra Udlandet, navnlig fra Middelhavets Kyster, søgte man at sikkre sig ved Anlæget af et nyt grundmuret *Kvarantainehus* paa Amager, hvorfra en

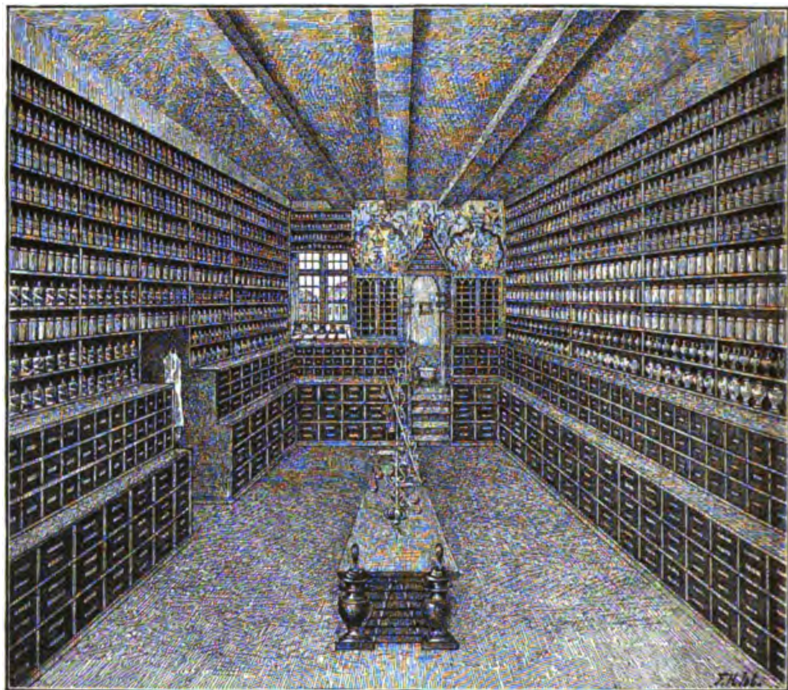
500 Alen lang Bro førte ud i Søen. De norske Troppers Blodgang i 1762 gav Anledning til forskjellige Forholdsregler, og Aaret efter, da Epidemien var overstaaet, blev der bygget „murede Udluftningsovne“ ved Tømmerpladserne udenfor Vesterport, hvor alle Kvarterværter skulde lade deres Sengklæder rense, ligesom de fik Befaling til at lade deres Værelser kalke og hvidte. Datidens værste Svøbe var dog Kopperne, af hvilke der i 1759 døde 1079 Personer i Kbhvn. Midlet mod denne Sygdom, nemlig den *kunstige Indpodning*, blev allerede i 1754 anvendt i Danmark, da Baronesse C. E. Bernstorff den 8de August lod sig inokulere af en engelsk Læge, en Begivenhed, der blev foreviget i et Kobberstik. Flere af Hovedstadens Læger fulgte Exemplet, og i 1755 blev der endog indrettet to Huse for kgl. Regning, det ene til deri at inokulere 6 Børn, det andet til at optage dem under Sygdommens Forløb. Skjøndt Kronprindsen (den senere Chr. VII) blev inokuleret i Juni 1760, stødte Methoden dog paa saa stærk Modstand, at den offentlige Anstalt maatte lukkes samme Aar af Mangel paa Deltagelse. Kun nogle hundrede Personer vare blevne inokulerede, og den af Struensee senere indrettede Inokulations-Anstalt i „Solitude“ paa Nørrebro havde heller ingen Fremgang. Kopperne vedblev derfor at rase, indtil Jenners velsignelsesrige Opdagelse af 1796 fem Aar efter blev indført i Kbhvn. af Professor Winsløw.

For Lægevidenskaben var der blevet udrettet Meget i Christian den Sjettes Tid, saaledes var ikke blot *Universitetets Anatomikammer* bragt istand igjen efter Ildebranden i 1728 i anden Etage af Studiegaarden, men et *Theatrum anatomico-chirurgicum* var blevet indrettet paa Kjøbmagergade i en Gaard mellem Hofapotheket (ligefor Silkegade) og Hjørnet af Amagertorv. Det var en ny af Universitetet uafhængig Høiskole for Chirurgerne, hvor de skulde høre Forelæsninger og absolvere den i 1736 paabudte chirurgiske Examen under Generaldirekteur i Chirurgien, Simon Krügers Ledelse. Her var en Forelæsningssal, som kunde rumme 200 Personer, et Værelse, hvori Skeletter, Præparater og Instrumenter vare opstillede, samt et andet med et chirurgisk-anatomisk Bibliothek. Begge de anatomiske Instituter fik det fornødne Materiale af Kadavere fra Børnehuset, Ladegaarden, de Fattiges Sygehuse og af Delinkventer fra Bremerholm, Stokhuset og Kastellet. Et mærkeligt Exempel paa videnskabeligt Selvstudium forekom i 1748, da Barbersvend Jakob Borch,

der ikke havde Raad til at besøge Anatomitheatret, overtalte Graveren paa St. Nikolai Kirkes Assistenskirkegaard („Landgreven") til „uden mindste *bruit* at skaffe ham et nylig begravet Lig." Graverkarlen havde allerede Liget oppe af Graven, men da han var gaaet nogle Skridt med det, blev han attraperet af forbigaaende Folk og tvunget til at lægge den Døde i Graven igjen og tilkaste den. Borch blev arresteret for dette Gravrøveri, men slap med at betale Arrestomkostningerne og 10 Rdlr. i Mulkt til Konventhuset, da „han alene havde handlet af Lærvillighed og for at efterforske Aarsagen til et hastigt Dødsfald."

Den øverste Medicinalautoritet, *Collegium medicum*, der var stiftet af Chr. VI, udrettede neppe synderligt, thi dens Bestræbelser for at udarbeide en ny Medicinalanordning blev til Intet. Derimod kom Oprettelsen af Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen naturligvis i høi Grad Videnskaben til Gode. De ved Universitetet uddannede Læger stod paa en spændt Fod med Chirurgerne, thi disse sidste bleve trods deres Examen fremdeles betragtede som Barberer, og vare fordetmeste heller ikke synderlig mere. I Hovedstaden fristede i øvrigt et stort Antal Kvaksalvere Livet: Operateurer, Badere, Markskrigere, Landstrygere, gamle og unge Fruentimmer, Okulister, Broksnidere, Apotheker- og Barbersvende, der brugte ind- og udvendige Kure, og over hvilke der uophørlig fremkom Klager. Mærkeligt er det, at Skarpretterne endnu paa dette Tidspunkt praktiserede som Læger, undertiden endog med kongelig Tilladelse. Saaledes fik Bødlen i Roskilde, Puhan, i 1754 Lov til at kurere for Arm- og Benbrud samt aabne Saar. Det hedder udtrykkelig, at han i de 30 Aar, han havde været Skarpretter, „upaaklagelig og forsvarlig" havde kureret dem, der søgte hans Hjælp. Fattige skulde han behandle gratis, men det var ham ikke forment at tage imod Penge, naar de, der søgte ham, ved en billig Kjendelse havde affundet sig med Byens Chirurg. Til Kvaksalvernes store Regiment kunne ogsaa Tandlægerne henregnes. U. A. Scarpeta, som boede i Laxegade, anbefalede sig i 1749 i Bladene med vellugtende Tandpulvere, Balsamer, Tinkturer, Essentser, Øienvande, Pomader, Plastre, endvidere med „allehaande kurieuse og kompendieuse" Brokbaand, ja med vellugtende Hovedpuder, som ikke blot holdt Flod, Hovedpine og Svindel borte, men endog ufeilbarligen styrkede Hukommelsen.

Kjøbenhavn havde nu *syv Apotheker,* nemlig foruden *Svaneapotheket* i Høibrostræde, *Løveapotheket* i Vimmelskaftet, *Kong Salomons Apothek* paa Østergade og *Elephantapotheket* paa Kjøbmagergade (smlgn. II, S. 377) endvidere *Christianshavns Apothek* i Lille Torvegade (oprettet i 1707), *Vaisenhusapotheket* i Vaisenhusets Eiendom paa Nytorv (oprettet 1734) og endelig *Frederiks Hospitals Apo-*

Elephantapotheket paa Kjøbmagergade.

thek (oprettet i 1756 samtidig med Hospitalet). Baade Løve- og Elephantapotheket brændte i 1728, men bleve snart gjenopførte. Det sidste, der eiedes af den ansete Apothekerfamilie Becker, havde i nogle Aar efter Branden Lokale i en Gaard paa Amagertorv, kaldet „den blaa Haand“, indtil det nye og elegante Apothek med Sandstensportal og indmurede Tavler med Indskrifter i 1737 atter stod færdigt paa sit gamle Sted paa Kjøbmagergade ligefor Silkegade. Elephantapothekets Indre før 1728 ses af hosstaaende Afbildning

efter et Maleri, som endnu er i Familiens Besiddelse. En ny *Apothekertaxt*, som i en Aarrække havde været paatænkt for at afløse Christian den Femtes af 1672, blev færdig i 1749, men den blev ikke trykt og kun approberet for Hoffets Vedkommende, fordi „den tildels bestod af Kompositioner, som alleneste ere Medicis og Apothekere ved Hoffet bekjendt og ingenlunde vedkomme Publikum“, og fordi „Maaden, hvorpaa enhver Ting skal behandles, først bør gives Publicum tilkjende ved et Dispensatorium og Medicinalordning.“ En Forbrydelse i 1764 førte til skjærpede Bestemmelser med Hensyn til *Giftsalg*. En Grenader havde nemlig forgivet sin Hustru ved Rottekrudt, som han ved en falsk Attest havde forskaffet sig fra Vaisenhusapotheket, og det blev derfor paalagt Apothekerne kun at udlevere Gifte mod Attest fra en dem bekjendt Mand med Underskrift og Segl, medens Urtekræmmerne aldeles ikke maatte sælge Arsenik eller andre Gifte.

Trods de usunde Forhold, hvorunder Kjøbenhavns Befolkning levede, steg den i Tal, om end kun langsomt fra 1728 til 1769. Man kan heraf slutte, at der maa have fundet en stærk Indvandring Sted, baade fra Ind- og Udland. De fleste Udlændinge kom efter Sædvane fra Tydskland, ikke blot „unge Standspersoner, for hvilke det danske Hof havde en særegen Tillokkelse“, men ogsaa Handlende, Haandværkere, Gjøglere, lige ned til Tjenestepiger. Ved Siden af den tydske, gjorde dog ogsaa en fransk Indflydelse sig gjældende i Sprog og Sæder og tillige en rigtignok endnu kun *svag national Reaktion*. Det er foran (III, S. 30) omtalt at de 32 Mænd i 1763 i nærgaaende Udtryk beklagede sig over de Fordele, Fremmede nød fremfor Landets egne Børn, og at de Reformerte navnlig vare ilde sete. *Jøderne*, hvoraf der i 1760 var 137 Familier (med 650 Medlemmer) vare heller ikke yndede af Indbyggerne, skjøndt de bleve alt Andet end protegerede af Myndighederne. Magistraten klagede over deres stigende Tal og fandt, at de vare Staden til Last, fordi de fleste af dem vare fattige, og Regjeringen forfulgte dem med skarpe Bestemmelser for at holde dem ude af Landet. I 1746 befaledes det, at enhver Jøde, der vilde bosætte sig i Staden, skulde indrette et Manufaktur eller bygge et nyt Hus, men det blev ikke overholdt; i Regelen nøiedes man med en Afgift af 100 Rdlr. til Politikassen. Fremmede Jøder maatte ikke komme hertil uden kongeligt Leidebrev, og Overtrædelse heraf straffedes med 1000 Rdlr. Bøde eller

med Arbeide i Kastellet paa Livstid, hvorhos den, der husede en saadan Person, skulde behandles, som *om han havde huset Fredløse.* For at hindre Jøders Omløben med Kramvarer paa Landet, hvorved Borgerskabet i Kjøbstæderne betoges dets Næring, blev det i 1754 befalet, at ingen Jøde under haard Straf maatte lade sig finde udenfor Landeveien fra én Kjøbstad til en anden, eller nogen Nat logere i Landsbyerne uden i yderste Nødsfald. I Virkeligheden gik det dog ikke saa strængt til; de, som havde forsyndet sig herimod, bleve som oftest fritagne for den store Mulkt saavel som for Straffen; man indskrænkede sig til at udvise dem, naar de vare fattige, „fordi Landet ikke kunde være tjent med dem", eller, naar de vare velstaaende, tvinge dem til at bygge. Stemningen i ledende Kredse var overhovedet ikke ondartet mod den jødiske Nation; man læser f. Ex. i en Forestilling fra Kommercekollegiet, da to Jøder i 1757 havde ansøgt om at maatte anlægge en Potaskefabrik: „Det gaar med disse Folk ligesom med andre af samme Nation sket er, de indkomme i Landet uden Frihed at nedsætte sig, og da de imidlertid ingen Beskyttelse have, saa søge de en og anden Prætext enten under Navn af Fabrikers Indretning eller anden slig Næring for at tilveiebringe sig Protektion og Frihed. Vi tilstaa, at disse arme Mennesker ere ilde farne; de hades overalt, og den borgerlige Næring er dem udi den største Del af Europa betagen." Ogsaa i dannede Kredse begyndte der at gjøre sig fornuftigere Anskuelser gjældende; saaledes var et Par jødiske Læger, der praktiserede i Kjøbenhavn, Simon Salomon *Polack* og Salomon Theophilus *de Meza,* almindelig ansete. Men hos den lavere Befolkning var Stemningen en anden, og dens Uvillie mod jødiske Medborgere gav sig Udslag paa forskjellig Maade, navnlig ved at udelukke dem fra alle borgerlige Næringsveie undtagen netop Handel. De taaltes f. Ex. ikke i noget Laug; den første og eneste Undtagelse nævnes i 1742, nemlig afdøde Henrik Goldschmidt, der havde destilleret Likeurer og Akvaviter og været Medlem af Brændevinsbrænderlauget. Det var dog kun sket, fordi han havde brændt Brændevin, før Lauget blev oprettet, og „med temmelig stor Bekostning havde sat sig istand." Hans Svoger, Nathan Valentin, søgte om Tilladelse til at fortsætte Bedriften, men fik Afslag. I 1745 indkom et absurd Forslag til Kommercekollegiet, hvori det hedder, at „som Jøderne meget streife om i Landet og bedrage Folk, om de for at kjendes fra andre

christne Folk maa paalægges baade Mand- og Kvindekjøn at bære ét mørkerødt Ærme under 10 Rdlr.s Straf eller i Mangel af Betaling at staa i Gabestokken." Den anonyme Projektmager fik imidlertid intet andet Svar af Kollegiet end det kortfattede: „Herpaa kan ei reflekteres". Den skarpe Adskillelse, der fandt Sted mellem Christne og Jøder, og hvori de sidste heller ikke vare uden Skyld, bidrog naturligvis kun til at forøge Modsætningen, hvortil kom, at der fandtes flere tvivlsomme Elementer mellem de sidste. Under en stor Aagersag i 1754, i hvilken Mænd som Generalauditeur Borthus, Amtsforvalter Lemvigh, flere Kjøbmænd, nogle Regimentskvartermestre og flere Jøder vare indviklede, nævnes Lazarus Levi som en Mand, der udelukkende levede af „ulovlig Pengehandel og ubillig Aager", og Generalprokureur Stampe betegner ham som „den allerintriguanteste og mest gjennemdrevne blandt alle herværende Jøder". I 1765 kom det endog til en literair Feide mellem Jøder og Christne, da Markus Salomonsen Nyborg havde oversat et Forsvarsskrift for Jøderne. En anonym Forfatter, Philaleth tog Ordet imod ham, hvilket atter affødte et Indlæg fra den ovenfor omtalte Læge de Meza. Det er et Symptom paa den store Modsætning mellem Christne og Jøder, men tillige paa, at Emancipationen gryede.

Jøderne havde hidtil holdt deres Gudstjeneste i private Huse, thi et Forsøg, de i 1737 havde gjort paa at opføre en *formelig Synagoge* var strandet. Magistraten havde rigtignok givet dem Tilladelse dertil, men da Byggearbeiderne allerede vare i Gang, standsede Regjeringen dem, tilkjendegav Magistraten sit Mishag og idømte Menighedens Forstandere en Bøde af 800 Rdlr. for deres „formastelige Egenraadighed". Bøden blev dog eftergiven, da Jøderne havde handlet af „Enfoldighed og Uvidenhed", men det blev trods en ny Ansøgning fra Menigheden gjentaget, at den kun maatte opføre „et ordinairt Borgerhus, som udvortes ikke har ringeste Apparence og Udseende af nogen publik Bygning". I Frederik den Femtes Tid holdt den høitydske jødiske Nation Gudstjeneste i en gammel Gaard i Læderstræde omtrent midt imellem Nissegangen og Naboløs. Den var kjøbt af de Ældste i 1742, men var saa brøstfældig, at de i 1757 søgte Bygningskommissionen om Tilladelse til paa denne og en tilstødende Grund at maatte opføre „en ny Eiendom af Etendue og Anseelse". Thurah anbefalede Planen, da den vilde blive Gaden

til Zirat, men med Begivenhederne fra 1737 for Øie ansaa han det dog for klogest ikke at handle paa egen Haand, men at indgive en Forestilling til Kongen. Sagen stod hen i 7 Aar, da endelig Tilladelsen blev given, men nye Vanskeligheder reiste sig, fordi man frygtede for, at der vilde blive opført en tempellignende Bygning. Først i December 1765 fik de daværende Ældste, Jakob Raphael og Ascher Unna Lov til at fortsætte den paabegyndte Bygning; dog skulde Kjælderen og Stueetagen indrettes til Beboelse og maatte ikke udleies til Synagogens Betjente, eftersom det ellers „kunde give Anseende til, at Jøderne havde faaet større Frihed, end de hidindtil havde havt“. Den nye Synagoge, der skildres som en smuk og stærk Bygning, stod færdig i 1766 og indviedes med stor Høitidelighed den 3die Novbr. Synagogen var dog ikke fælles for hele Menigheden, thi de portugisiske Jøder, der vare et Aristokrati imellem deres Trosfæller og derhos særlig begunstigede af Regjeringen, havde særlige Bedestuer eller Synagoger. I 1783 nævnes tre saadanne, nemlig i Snaregade, Store Færgestræde og Kongensgade (nuv. Vildersgade) paa Christianshavn. Bestræbelsen for at vinde Proselyter blandt Jøderne fortsattes iøvrigt ligesom tidligere, og Præparationen til deres Daab gik paa Tour mellem Hofprædikanterne og Sognepræsterne i Kjøbenhavn, hvorhos de fattige Jøder underholdtes af Kirkerne eller Partikulairkassen, saalænge Undervisningen stod paa. I 1754 blev der udsat Bækkener for Kirkedørene i Danmark og Norge for at opsamle et Fond til Understøttelse for ikke-kjøbenhavnske Jøder, der vilde gaa over til den evangeliske Kirke. Kollekten indbragte ialt 1440 Rdlr., som udsattes paa Rente, men da Ingen fra Provindserne ansøgte om Understøttelse heraf, anvendtes 200 Rdlr. af Pengene efterhaanden til Bedste for kjøbenhavnske Proselyter. I Aaret 1800 havde det *jødiske Proselytfond* en Kapital af 5516 Rdlr., som efter Biskop Balles Indstilling blev henlagt til Enkekassen for Skoleholdere og Kirkesangere i Sjællands Stift, da „Fondet var unyttigt, og det derhos havde vist sig, at Proselyter som oftest vare Personer, af hvilke Christendommen hverken havde Glæde eller Ære“. At den jødiske Menighed brugte alle Slags, undertiden endog høist utilladelige Midler for at hindre deres Børn eller Trosfæller i at gaa over til Christendommen, følger af sig selv.

Det er tidligere antydet, at det i Midten af forrige Aarhundrede ikke stod synderlig godt til med *Sædeligheden i Kjøbenhavn.*

I August 1737 indgav en Mand ved Navn Jens Olesen Bang en Klage til Christian VI herom, og skildrede i stærke, sikkert altfor stærke Farver Tilstandene i Hovedstaden i denne Henseende. „Drukkenskab, Sus, Dus, Dandsen, Springen, Klammeri, Bedrageri, Eder og Banden, Kortspil, Tærningspil, Had. Avind, Kiv, Trætte, Misundelse, Vold, Hor, Mord og mange andre Guds aabenbarlige Bespottelser — skriver han — ere i denne By saa gemene, som unge Drenge og Piger elske hverandre paa en ulovlig og utilbørlig Maade, thi ét Barn fødes af et andet, og en Dreng kaldes Fader, som ikke har opnaaet sine myndige Aar. Denne syndige By og Stad staar i lige Forhærdelse med Jerusalems Ødelæggelse, thi denne By med sin Ugudelighed og Guds aabenbarlige Bespottelser er ikke et Haar bedre, end Jerusalem var."

Bang udgyder først og fremmest sin Vredes Skaaler over nogle Kvinder, som han kalder „Dragedukker", fordi de drage og lokke skikkelige godt Folkes Tjenestepiger til sig og forlede dem til Utugt og heraf følgende Forbrydelser. De holde aabent Hus for Tjenestepiger og for Karle, der ere saa unge, at „de neppe haver faaet Kaarden paa Siden". Ligesaa farlige ere et Slags Fruentimmer, der kalde sig Sypiger, skjøndt de ere „mere artige og omgjængelige, og paa en egen ufordækt Maade agere saa gedult og honet en Skjøge, at skikkelige Folk, som dem ikke kjender, ei skulde fatte Tanker om dennem, at de ere løse paa Traaen". Det er disse Piger, som Uge efter Uge staa aabenbar Skrifte i Nikolai Kirke, men de burde ikke have Lov til at optræde her i deres „Cabe-Rönnicher" (Chaperon = Hovedtøi eller Hætte), saa at man kun kan se deres Næsetip, nei, de burde visselig være blotte, at Enhver kunde gjenkjende dem. Byen er overfyldt med Ruffersker og unge Piger, der under Paaskud af at sælge Frugt og andre Varer, løbe om ved Dørene; Dandseboderne og Lystighederne i Laugshusene føre Mange i Elendighed, thi skikkelige Folks Børn lyve for deres Forældre og søge derhen, og mange Herskabers Tjenere og Tjenestepiger gaa til disse Lystigheder, „naar de have faaet deres Herrer og Fruer til Sengs og Rolighed og lade baade Porte og Døre staa aabne og blive ude langt paa Natten, ja Mange til den lyse Dag." Naar Skibe komme til Kjøbenhavn med Piger fra Provindserne, som søge Tjeneste, lokkes de ved falske Foregivender hen i utugtige Huse, og skjøndt der er mange skikkelige, ærlige og honnette Værtshus-

mænd i Byen, er der andre, som holde Kipper, hvori der drives alskens Ugudelighed. Der er Øltappere, som samle Smaadrenge af alle Slags Haandteringer og Professioner hos sig om Søn- og Helligdage og give dem Øl, Brændevin, Piber og Tobak, ja et helt Spil Kort, og saa gaar det derefter paa en Senkenef (cinque et neuf) og Trøiedus (trois et douze) løs med Eder og Banden. I adskillige Værtshuse er der aparte Værelser og Logementer til Spillehuler om Søndage, og „de, som ere kaldede til kongelige Bestillingsmænd og tildels Justitsmænd, som efter deres allerunderdanigste Ed og Pligt ere skyldige at gaa deres Undermænd fore med gode Exempler, ere ret nogle ældgamle Drukkenbolte og unyttige Instrumenter i deres Embeder“.

Saaledes bliver Bang ved og skaaner ikke engang dem, „der kjøre i Karosse med Kusk og Tjener“, men han véd ogsaa Raad mod alt dette ugudelige Væsen. Han vil have Krigsmænd og Embedsmænd, der drikke sig fulde, straffede: første Gang med Tabet af et halvt Aars Gage, anden Gang med et helt Aars og tredie Gang med Afskedigelse. For hver Gang de bande, skulle de betale 1 Rdlr. i Bøde til en *ny Kirkes Opførelse i Kjøbenhavn*. Geistlige, der forsé sig paa denne Maade, bør miste al Udsigt til Befordring. Alle Andre, der have set for dybt i Kruset, navnlig paa Søn- og Helligdage, da man „i Særdeleshed ser Mennesker paa Gaderne komme anstigende saa fulde som Svin og undertiden falde om i Rendestenene“, bør straffes første og anden Gang med aabenbar Skrifte „uden Skjul for deres Ansigter“, tredie Gang med Indsættelse i Børnehuset et Fjerdingaar. For Banden foreslaar han tre Dages Vand og Brød samt 4 Timer om Dagen i den spanske Kappe eller den saakaldte „Fedel“; yngre Mennesker kunne derimod nøies med at gaa en hel Dag om i Byen til Spot med et Bræt forpaa og bagpaa, bemalet med en Abekat og en Ugle. Naturligvis vil Bang have stærk Kontrol med Værtshusholdere saavelsom med Folk, der udleie Værelser til enlige Fruentimmer; ingen Lystighed af hvad Navn nævnes kan, undtagen Bryllupper og deslige Ting, maatte tillades i noget Hus i Kjøbenhavn, og Magistraten burde beskikke et vist Antal Sykoner og et vist Antal Værtshusholdere og Kjældermænd, som under Mulkt til den nævnte nye Kirke skulde holde skikkelig og stille Udskjænkning, De værste Steder ere dog Værtshusene uden Portene; om dem siger Bang, at de ere „Djævelens levende

Pauluner, hvor Gjæsterne kunne gjøre Alt, hvad de ville, da ingen Hund gjøer af dem". Disse bør Kongen „rent ødelægge ved strængelige og haarde Tilsynsmænd".

Det anførte mærkelige Aktstykke, som uden Tvivl skyldes en Pietist, gav Anledning til, at *Politimester Erik Torms Mening* blev hørt. Han afgav en lang Betænkning, hvori han aabent udtaler sin Misfornøielse med Bangs Klage, skjøndt han haaber og ingenlunde paatvivler, at den er skreven i en god Intention. „At denne Bang — siger han — saa dristig beskriver denne Stads Ugudelighed alene. da, naar han det skulde godtgjøre, vilde det falde ham fast ikke mulig; han eftertænker ikke denne Bys Storhed og derudi værende mangfoldige Mennesker af mange Stænder". Politimesterens Yttringer om Drukkenskab og Fylderi ere dog neppe ganske korrekte, naar han fortæller, at „denne grove Synd er bleven til en Afsky hos den største Del af fornemme Folk, saasom det anses for uanstændigt", thi vi vide fra andre Kilder, at det netop i de fornemste Kredse var Skik og Brug at beruse sig, og at den gjaldt for den Braveste, der kunde tømme det største Antal Flasker. Senere indrømmer dog Torm, at „det destoværre ikke kan nægtes, at Drukkenskab jo hos Nogle er bleven en Vane, men — vedbliver han — at finde Midler derimod, er sandelig ikke saa let. Værtshusenes Forringelse gjør det ikke, thi fordi en Mand bor ved Vesterport. findes han ofte i et Værtshus paa Christianshavn eller udi Nyhavn. At gemene Folk, som Soldater, Matroser og Haandværks Burser drikke, er uimodsigeligt, men det maa konsidereres, at *disse Folk faa sjælden noget Godt*, thi deres Sold og Dagløn for endel er ikkun liden, og naar de da faar et Par Kruser Øl eller for en Skilling Brændevin, saa ere de drukne; derimod er der vel dem, som kan drikke en Pot Vin og har ingen Skade deraf og bliver ikke drukken".

Torms Indlæg er i det Hele afdæmpende, mildnende og undskyldende; kun paa enkelte Punkter benægter han rentud de fremkomne Beskyldninger. Han indrømmer, at der bandes og sværges paa Vin-, The-, Kaffe-, Øl- og Brændevinshuse, men dette kan Politiet ikke hindre; det Bedste og Eneste derimod er, at Gud selv opvækker de Paagjældendes Samvittighed, og her kunne Skoleholdere og Lærerstanden gjøre langt mere til Forbedring end Pengemulkter. Det kan heller ikke nægtes, at der findes saadanne Kvinder, som Bang kalder Dragedukker, men som ellers ere mere bekjendte under

Navn af *Rendekjærlinger*, og deres onde Forhold kan ei aldeles bestrides. De fleste af dem ere imidlertid Matros- og Soldaterkoner, som Ingen kan formene at opholde sig i deres Mænds Kvarterer, og naar Husmødre finde Fornøielse i, at de bringe dem Sladder, er der Intet at gjøre derved. Sypiger, der leve af Utugt, findes ogsaa i Byen, men deres Letfærdigheds Bedrifter ske saa hemmelig, at de sjelden komme for Lyset, saaledes at de kunne tages under Aktion. Det er Potimesters Pligt at vogte sig for at angribe Uskyldige for ikke at paaføre dem Tort og Blame. „Og i saa Maade — vedbliver Torm — kan Ingen angribes uden Bevis, medmindre jeg vilde vente mig personal Proces for tilføiet Tort, thi efter Byrygter eller Præsumption dømmes ikke. Hver Gang en Ruffer eller Rufferske antræffes, maa jeg altid vente at gaa med Sagen imod dem til Høiesteret, og imidlertid at staa i Hazard enten at tabe eller vinde“.

Torm berører derpaa de øvrige Klagepunkter. De omløbende Kvinder, siger han, ere fordetmeste Militairkoner, som have Lov til at falbyde mange Slags Varer ved Dørene. Dandseboderne kunne vel give Anledning til adskillige Forførelser og Ondskabs Bedrifter, men i Laugssamlingerne, hvor to Politibetjente og to Vægtere ere tilstede, gaar det altid skikkeligt til. Alle Lystigheder sluttes Kl. 10 om Aftenen, og fra Lørdag Aften Kl. 9 til Mandag Morgen holdes Alt stille, og høres fast aldrig i Værtshuse i den Tid: Kort, Kegler, Tærningspil, Dands eller Musik, saasom i den Tid paa det Skarpeste inkvireres. At Kvinder, der komme fra Norge eller Provindserne, blive lokkede hen i utugtige Huse, benægter Torm rentud; han har aldrig hørt et Exempel derpaa; det er Noget, man har bundet den gode Bang paa Ærmet. Derimod er det ganske sandt, at der er et meget stort Antal Værtshuse i Byen, men det vilde af mange Grunde være uhensigtsmæssigt at indskrænke Tallet. Mange Næringsdrivende vilde nemlig derved blive bragte til Bettelstaven; Grundeierne, som havde indrettet Beboelseskjældere, vilde lide utaalelig Skade, det vilde falde vanskeligt at indkvartere Garnisonen o. s. v. Det foreslaaede Middel at holde Værtshusene lukkede om Søndagen efter Kl. 5 vilde drage mange onde Suiter efter sig; „thi Haandværkssvende, Soldater og andre saadanne Mennesker, som ikke have andre Steder at være paa end paa deres Mestres Lofter og de dennem anviste Kvarterer, vilde da slaa sig sammen i Partier og paa Lofterne holde indbyrdes Værtskaber ved Drik og Spil, Tobaks

Smøgning samt Ildspaalæggelse i Gryder eller Potter til Husenes og den ganske Stads største Pericul og Fare, foruden den Ulykke disse Mennesker i deres Fuldskab kunde øve mod hverandre uden ringeste Hinder eller Modstand, hvilket dog i Værtshusene og Kjælderne afværges."

Politimesteren kommer til det Resultat, at de bestaaende Love og Forordninger ere fuldkommen tilstrækkelige, skjøndt det med det ringe Antal Politibetjente, han har til Raadighed, nemlig 24, hvoraf 4 i Portene, 6 ved Kirkerne, de øvrige over Alt fordelte, næsten er umuligt at visitere alle Værksteder og Værtshuse hver Time. Imidlertid ere Indvaanerne overalt satte i en stærk Frygt, fordi der ikke ses igjennem Fingre med Nogen. *„Om Natten* — slutter han — *efter at Klokken er Elleve slagen, ses fast aldrig et Menneske paa Gaderne og er overalt ganske stille.* Jeg véd ikke, hvad der haver bevæget denne gode Bang til at anklage og beskylde denne Byes Indvaanere saa hart for Deres kongelige Majestæt; det var at ønske, at Enhver vilde beflitte sig paa at føre et christeligere Levnet og tænke oftere paa sin Dødstime. Denne Stads Indvaanere ere meget lydigere end mange smaa Landsbyers Beboere, hvor leves nu som før og er, som Sabbathsforordningen aldrig var til. Husene udenfor Portene blive fast alle Søndage inkvirerede, og naar Musik, Kegel- eller Kortspil findes, blive de straffede."

De to Indlæg — Klagen og Svaret — give et i mange Henseender interessant og oplysende Billede af Tiden. Under Frederik den Femte, da Exemplet fra Hoffet just ikke skulde opmuntre til Sædelighed og Maadehold, var Tilstanden naturligvis ikke bedre. Men man tog nu anderledes fat paa Sagen. Det er foran omtalt, at det frie Jordemoderhus blev indrettet for „at forekomme meget uskyldigt Blods Udgydelse", og Forordningen om Alimentationsbidrag blev udstedt som et Middel mod Letfærdighed og Utugt. Paa den anden Side forsmaaede man dog heller ikke Straffemidler, ja man kan sige, at enkelte af Bangs Forslag bleve gjennemførte nu, saaledes Forbudet mod at skjænke for Drenge i Værtshuse (1763), Forbudet af 1751 mod at Piger i Alderen fra 12 til 40 Aar ernære sig ved at omløbe med Sælgekurve, og endelig den mærkelige Forordning af 1ste Februar 1757, ved hvilken der fastsættes stigende Bøder for Drukkenskab, selv om ingen Forseelse mod det Offentlige

er indtruffen, og naar dette er Tilfældet, dobbelte Bøder, netop fordi den Paagjældende har drukket sig fra Sands og Samling.

En Klage, man hyppigt træffer paa i hin Tid, er over „*Uorden og Uskik i Ægteskabssager*“, navnlig for Soldaternes Vedkommende. Ved et Reglement af 1738 var det nemlig blevet bestemt, at Soldaters Trolovelse skulde foregaa i Garnisonspræsternes Boliger for „at spare den gemene Mand Bekostning med Fæstens Øl“, men Følgen heraf blev, at det Hele gik meget uceremonielt og letsindigt til. Det var blevet Skik, at Brudgommen mødte allene hos Præsten med sin Friseddel og et Par Soldater som Kautionister og angav Brudens Navn, hvorpaa Parret indskreves uden Ceremoni Tilspørgsel eller Formaning til Ærbarhed og „til at entholde sig fra hinanden“. En Enke klagede endog over, at en Soldat havde ladet hende indskrive som Brud, uden at hun havde Anelse derom. Lidt efter lidt fik Almuen Øinene op for, at de hos Garnisonspræsterne kunde undgaa Trolovelsesomkostninger og i Hast blive affærdigede, hvorfor de under forskjellige Paaskud henvendte sig til dem. Der blev først gjort Ende paa dette Misbrug, da de andre Sognepræster nedlagde Indsigelse og forestillede Regjeringen, at de havde Tab i Indtægter derved. *Hemmelige Ægteskaber* imod Forældres og Værgers Villie og Vidende hørte i de velstaaende Klasser til Dagens Orden, og Præsten paa Ladegaarden, Hr. Dietrich Rup, spillede i hin Tid omtrent samme Rolle som Smeden i Gretna Green. Magistraten skriver ialfald i en Klage, at han er bleven ligesom priviligeret til at forrette alle hemmelige Brudevielser, og at disse desuden befordres ved, at skarnagtige Mennesker paatage sig at være Forlovere for Brudefolkene, selv om disse have Forældre eller Nærbeslægtede i Live. I 1754 vakte det stor Opsigt i Hovedstaden, at Konferentsraad Severin Junges Datter, Mariana Catharina, en Aften hemmeligt begav sig ud af sin Faders Hus og under et urigtigt Navn lod sig vie til en Lieutenant P. Schiönnemann. En Brygger Plochrose havde hjulpet dem til Vielsesbrev fra Danske Kancelli. I Henhold til en Forordning af 1736 skulde det unge Ægtepar have været straffet med at miste Fjerdedelen af deres Boslod, men da Konferentsraaden gik i Forbøn for dem, bleve de benaadede paa Grund „af deres Ungdoms Ubetænksomhed.“ Derimod blev der lagt Sag an mod Brygger Plochrose og mod Kapellanen ved Helligaandskirken, Jakob Wulf, der havde viet dem. Provsteretten kom dog til det Resultat,

at Wolf „havde iagttaget Alt, hvad Loven tilholder med Vielsesbrev, Forløftningsmænd og Kæmners Bevis for, at Konsumption, Skole, Kirkebetjente, Sangklokker og Musikant vare betalte“. Da Aktor under disse Forhold ikke kunde finde Grund til Anklage, faldt Sagen bort. Der kunde anføres flere andre Exempler, i hvilke de Skyldige ikke slap saa let. Ikke saa sjeldent bleve Trolovelser ophævede, men den kvindelige Part kunde da let paadrage sig en Maaneds Ophold i Børnehuset for „Vægelsindethed“. En Sensationsbegivenhed af første Rang var Skuespillerinden *Mette Marie Roses Bortførelse* den 11te Marts 1765 af den berygtede Libertiner, Kammerherre Viceadmiral Christian Conrad, Greve af Danneskjold Laurvigen. Paa Grund af Faderens, Akteur Christopher Pauli Roses energiske Optræden lykkedes det ikke Grevens Venner at neddysse Sagen, skjøndt Politimester Horn i Begyndelsen var uvillig til at foretage Noget mod Adelsmanden. Rose henvendte sig nemlig direkte til Oversekretairen i Danske Kancelli, Grev Otto Thott, og gjennem ham kom Klagen for Kongens Øren. Da Grev Laurvig endog overfor Majestæten selv frækt nægtede sin Brøde, blev der taget alvorligt fat paa Sagen, og tilsidst maatte den Skyldige udlevere den unge Pige og bønfalde om Naade. Han blev idømt en Bøde af 10,000 Rdlr. til gudeligt Brug (hvilke i 1766 skjænkedes Frederiks Hospital), endvidere skulde han udrede en aarlig Pension af 200 Rdlr. til Mette Marie Rose, en lignende paa 300 Rdlr. til hendes Fader og endelig ufortøvet forføie sig til sit Grevskab i Norge og forblive der indtil videre. Hvis Mette Marié nogensinde indgik Ægteskab, skulde Grev Laurvig udbetale hende en Medgift af 3000 Rdlr. Hans Medhjælpere, de to Kommandeurkaptainer Hogland og Steffensen samt Garderkaptain Falkenskjold bleve ligeledes straffede; de to første med offentlig Irettesættelse, den sidste med Degradation. Heller ikke den unge Pige selv gik Ram forbi. Hun fik Befaling til strax at forlade Kbhvn. og i to Aar opholde sig paa Landet i et stille og ærbart Hus, fordi „hun *med fri Villie* og paa en utilladelig Maade har begivet sig til en Ægtemand.“ Man ser heraf, at Bortførelsen ikke var en saa brutal Voldshandling, som man har sagt. Hun blev sat i Huset hos Præsten i Lidemark, Mag. Ryge, der gav hende det bedste Skudsmaal for „velanstændig Ærbarhed og Undseelighed udvortes i hendes Væsen, Lader, Ord og Gjerninger“ og for „god Grund indvortes i Hjertet“. Hun blev senere lykkelig gift: Grev

Christian Conrad kom iøvrigt allerede Aaret efter tilbage til Hovedstaden og blev Admiral og Elephantridder efter Frederik den Femtes Død.

Kvindens Stilling i Ægteskabet var ikke heldig. Baade i de høiere og lavere Samfundsklasser forekom hyppigt brutale Voldshandlinger, og det skulde gaa vidt, før Myndighederne fandt Anledning til at skride ind. En Sag af 1753, da Skrædder Brøstings Hustru ansøgte Kongen om at blive sin trættekjære Mands Forfølgelser og Processer kvit, viser, hvad der kunde gaa for sig. Det blev oplyst, at Manden „i endel Aaringer ubarmhjertig havde ladet sin Hustru omslæbe i en Arrest efter anden, nu i Slutteriet, nu paa Raadhuset, nu i Pesthuset, nu hos hendes egen Moder, hvortil han havde taget Anledning, naar han paa en barbarisk Maade havde begegnet hende i deres eget Hus, og hun kunde have talt et eller andet ubesindigt Ord, strax at have Vidner tilrede og dermed overløbe Øvrigheden“. I 1751 tog han hende ud af Pesthuset og søgte at faa hende i Spindehuset paa Christianshavn, hvilket dog ikke lykkedes ham. Tvertimod maatte han love Fattigvæsenets Kommitterede at give hende 4 Mark om Ugen til hendes Underhold samt Sengklæder og Gangklæder til en separat Husholdning, men under Foregivende af at ville leve christelig med hende, tog han hende igjen hjem til sig, trakterede hende atter med Grumhed og efter adskillige brugte Inventioner og erholdte Attester, at hun var farlig, lokkede han hende „under Skin af at ville divertere hende“ ud paa et Skib paa Rheden og lod hende føre til Møens Tugthus, hvor hun hensad i ni Maaneder med kun 4 Skilling om Dagen at leve af. Man opdagede dog tilsidst Sammenhængen og slap hende løs af Tugthuset. Ved en kongelig Resolution blev det derefter paalagt Skræderen at betale 4 Mark om Ugen til Hustruens Underhold. Der er overhovedet en stor Masse Exempler paa Splid og Uforligelighed mellem Ægtefolk, Pryglescener, falske Beskyldninger og paafølgende Processer, som kunde vare i mange Aar, og man faar i Almindelighed det Indtryk, at Skylden som oftest var paa Mandens Side. En opsigtsvækkende Skilsmisseproces, hvor Feilen synes at være hos Hustruen, førtes mellem Stiftsbefalingsmand Grev Oertz og hans Ægtefælle, Fru Maria Svane fra 1734 til 1751. Vel blev det ved en Høiesteretsdom i 1743 kjendt for Ret, at Grevinden skulde flytte til sin Mand og leve med ham som en christelig Ægtehustru, men da „hendes Sind

var saa aldeles afvendt fra ham, at hun aldrig i Evighed kunde persuadere sig til at fyldestgjøre Ægteskabs Pligt", begyndte Processen igjen. Sagen blev endnu værre, da han med Magt bortførte hende fra hendes Hus i Kjøbenhavn, „uden at tillade hende, som var i hendes deshabillée, at klæde sig paa", og blev som sagt først afsluttet i 1751 med Ægteskabets Opløsning.

De *mange Jurisdiktioner* i Hovedstaden afstedkom ikke blot megen Forvirring og Uorden i Sagerne, men ogsaa langvarige Stridigheder, som maatte afgjøres ved et kongeligt Magtsprog. Da Stadshauptmand Frederik Fabritius døde i 1755, gjorde f. Ex. baade Magistraten, Hof- og Borgretten, samt den militaire Jurisdiktion Fordring paa at behandle hans Bo, og da Professor Stanley døde i 1763, optraadte Hofretten og Admiralitetsretten som Konkurrenter til at forrette Skiftet. I første Tilfælde fik den militaire Jurisdiktion Medhold, fordi Fabritius ikke tillige havde drevet borgerlig Næring, i sidste Admiralitetsretten, fordi Stanley var Mester-Billedhugger paa Holmen. Naturligvis benyttede Malifikanter sig ogsaa af dette Forhold og forhalede Undersøgelsen ved at gjøre gjældende, at de ikke vare stævnede for det rette Forum, og ikke sjeldent maatte man for at komme ud over dette Slags Vanskeligheder nedsætte Kommissioner til at undersøge og paadømme Sager. Landets øverste Domstol, *Høiesteret*, der med sædvanlig Pomp holdtes paa Christiansborg, undergik i Frederik den Femtes Tid væsentlige Forbedringer. Medens Retten under den forrige Konge i høi Grad havde „smølet" med Sagerne, saaledes at ikke sjeldent halvfemte hundrede eller flere uafgjorte Retssager maatte overføres fra det ene Aar til det andet, blev der nu truffet heldige Foranstaltninger til at fremme Proceduren og Voteringen; der blev derhos gjort Udveie til en „konvenabel Løn" for Assessorerne, og fremfor Alt blev Domstolens Selvstændighed og Uafhængighed af den absolute Kongemagt i hvert Fald fastslaaet i Praxis. Som Følge heraf steg Høiesterets Anseelse betydeligt, saameget mere som der blev omhyggeligt vaaget over, at den ikke tog Skade. Saaledes blev Kjøbmand Reinhard Iselin, da han i 1765 havde udgivet en Piece, hvori han erklærede sig forurettet ved en Dom, idømt en Bøde af 1000 Rdlr., Halvdelen til Vor Frelsers Kirke og Halvdelen til Justitskassen, fordi han „ved dette dristige og formastelige Skridt har tilsidesat den Ærbødighed, Enhver skylder vore Høiesteretsdomme,

som afsiges i vores Navn". Boghandler Philibert, der havde ladet Skriftet trykke uden Approbation, slap dog med en Mulkt af 30 Rdlr. I *Hofretten* forefaldt i Marts 1747 den uhyggelige Begivenhed, at man ved Eftersyn af den derværende Depositionskasse, hvortil der var tre forskjellige Nøgler, fandt den tom. Ved den paafølgende Undersøgelse viste det sig, at Assessor og Hofretssekretair Horrebow havde borteskamoteret Pengene, ialt 2400 Rdlr. Det lykkedes ham vel at flygte til Sverig, men han blev kort efter udleveret i Henhold til en Traktat med dette Land, ifølge hvilken de to Stater gjensidig skulde udlevere hinandens Undersaatter, naar de ikke vare i Besiddelse af behørig Pas. Horrebow sad et halvt Aarstid i Blaataarn ved Langebro, hvorefter Aktionen blev hævet mod ham, og han blev forvist til Bornholm, fordi han havde tilstaaet sin grove Forgribelse og bekjendt, at kun den yderste Nød, Armod og Trang havde drevet ham dertil, samt af Hensyn til hans bedrøvede Hustru, umyndige Børn og gamle ynkværdige Forældre. Hans Efterfølger som Sekretair blev Assessor Ramus, der fik Embedet mod at dække Underbalancen.

Den mest frygtede Ret i Kjøbenhavn var *Inkvisitionskommissionen* — „den gemene Mand er meget bange for den", skriver Stampe i sine Erklæringer — „ja, dens blotte Navn er god for at bringe dem til at bekjende". (Smlgn. II, 356 o. flg.). Dette Forhørkammer residerede nu som før i en Fløi af Stokhuset, hvor der i Kjælderen var 7 Fængsler for Inkvisiterne og ovenpaa en stor Stue, hvor Retten holdtes, samt en mindre, hvor de indleverede Tyvekoster opbevaredes. Den øvrige Del af Huset bestod af 4 Værelser, af hvilke det ene brugtes til Fængsel for Inkvisitinder, det andet til Præparationsstue for Dødsdelinkventer af Landmilitair-Etaten, et til Bolig for Stokmesteren og endelig et til Brændekammer. Retssalens Vægge vare behængte med alle Slags Torturinstrumenter som Dekoration, thi allerede paa dette Tidspunkt brugtes neppe andre Tvangsmidler end Tampen og den „lille Kat", et Haandgreb med 10 tynde tjærede Hampeliner, hver en halv Alen lang med 3 a 4 Knuder paa. Inkvisiterne kunde af en saadan „Kat" faa indtil 27 Slag ad Gangen paa den nøgne Krop. Fængslerne i Kjælderen vare uden alle Bekvemmeligheder, og et enkelt af dem synes at have været særlig uhyggeligt; i hvert Fald klager en Borger i 1752 over, at han uskyldig er bleven indsat i Stokhuset i „det forsmædelige og horrible

Arresthul, Numer Syv“ og dér bleven afklædt og mishandlet som den groveste Tyv. Inkvisitionskommissionen fik i 1758 en Præses i den tidligere Garnisons Auditeur *Erhard Mecklenborg*, der roses meget for sin Dygtighed af Stampe; han afløstes ved sin Død i 1763 af dav. Krigsraad *Vilh. Bornemann*, den senere Politimester i Kbhvn. under Struensee. Samtidig fik Kommissionen sin egen Auditeur nemlig Krigsraad *Stub*. Grunden til disse Forandringer var, at Inkvisitionskommissionens Forretninger bestandig voxede. Ikke blot var Tyveriernes Antal saa stort, at Auditeuren bogstavelig ikke kunde overkomme dem, men i 1753 dukkede der en ny Art Forbrydelser frem i saadant Omfang og af en saa ondartet Charakter, at man ogsaa henviste Undersøgelsen af dem til Kommissionen. Det var, hvad man dengang kaldte: „Filouteri i Spil“. I Værtshuse, Vin- og Thehuse, hos Herbergerere og Andre var det blevet Skik at spille Kort eller Tærninger, og det opdagedes snart, at der havde dannet sig Komplotter af falske Spillere, som fravendte Bønder, Fremmede og unge Mennesker betydelige Pengesummer eller Værdigjenstande som Guldkjæder, Uhre, Ringe, Sølv-Snustobaksdaaser o. lgn. Der indkom talrige Klager til Magistraten herover, men først da den svenske Envoyé, Flemming, indberettede, at en svensk Skipper Røding med Hustru paa underfundig og skammelig Maade vare blevne bedragne for endel Penge og Værdigjenstande, blev der taget alvorlig fat paa Sagen. Da Politimester Erik Torm imidlertid ikke kunde faa de Skyldige til at bekjende, og man efterhaanden opdagede flere Bander af professionelle Spillere, hovedsagelig forklædte Soldater, blev det bestemt, at Inkvisitionskommissionen ogsaa skulde tage sig af dette Slags Forseelser og afholde Forhørene, mod at Auditeur Mecklenborg aarlig skulde nyde 180 Rdlr. af Stadens Kasse til Lønning for en Fuldmægtig. Naturligvis bleve Dommene fremdeles afsagte af Politi- og Kommercekollegiet. Magistraten havde ønsket, at alt Spil paa offentlige Steder skulde forbydes, endogsaa Kegler, men herpaa gik Regjeringen ikke ind. Kun Hazard blev strengt forbudt, thi Spil, „hvis Udfald ikke dependerer af en blot Hændelse eller Hazard, men tillige af de Spillendes Indsigt, Erfarenhed og Adresse, skulle ikke regnes for utilladelige, uden forsaavidt naar dermed konkurrerer et Slags Filouteri, saasom naar tvende eller flere under Haanden og hemmelig holde halvt for derved at bedrage tredie Mand“.

I *Stokhuset* forvaredes de til Fæstningsarbeide dømte Slaver, som efter 1764 fra hele Landet bleve afleverede til Kbhvn. Af en kongelig Resolution ses det, at de bleve udleiede for Betaling til Arbeidsgivere og under saadanne Ophold udenfor Fængslet baade indlod sig i Handels- og Elskovsaffairer. *Tugt- og Børnehuset* paa Christianshavn var det folkerigeste af Fængslerne, men nu som langt senere blev Skilsmissen mellem de forskjellige Slags Fanger kun slet overholdt, saaledes at de Straffede, som det siges, forlod Anstalten usædeligere og slettere end tilforn. Der var iøvrigt et vist Aristokrati mellem Forbryderne, idet de saakaldte „ærlige“ Fanger foragtede og saa ned paa de „uærlige“. Et mærkeligt Exempel herpaa forekom i 1756, da Kirsten Andersdatter fra Jylland var bleven kagstrøgen og brændemærket for Tyveri og skulde indsættes paa Livstid i Tugt- og Manufakturhuset i Viborg. Man nægtede nemlig rentud at modtage hende her, da „det vilde være af for stor Konseqvence, om uærlige Mennesker skulde arbeide mellem de paa en vis Tid indsatte Fanger. Det vilde *foraarsage megen Disput og Vanskelighed mellem Arrestanterne*, ogsaa mellem Værkbetjentene, om hun indtoges, da hverken Væver, Spindemestre eller de andre Professioner vilde melere sig med at undervise slige uærlige Folk *af Frygt for at miste deres Laugsrettighed.*“ Enden blev, at Kirstine Andersdatter blev optagen i Spindehuset paa Christianshavn.

Foruden *Blaataarn*, der var Varetægtsarrest for Hofbetjente og Arrestanter fra Kbhvns. Amt, *Hovedvagten*, hvor Garnisonens, og *Vagten paa Gammelholm*, hvor Søetatens Arrestanter holdtes i midlertidig Forvaring, havde Staden sit eget *Arresthus* (afbildet II, 435) og *Raadhuskjælderen*, der tillige benyttedes til Afsoning af Vand- og Brødstraffe. Tilstanden det sidstnævnte Sted skildrer Politimester Horn i 1761 saaledes: „Det synes mig at stride mod Menneskeligheden i 24 Timer paa én Gang end sige længere at lade nogen sidde her, efterdi det er et overmaade fugtigt Sted, uden Nogen Slags Lysning, uden at Luften gjennem nogen Aabning eller Hul kan komme derind for at meddele de naturligen fornødne Repirations, Gulvet af bar og fugtig Jord, Væggene fulde af Salpeter og Intet at sidde eller ligge paa uden Jorden, hvorfor jeg og, fra den Tid af jeg haver set dette effroyable Hul, haver tilkjendt bortløbne Læredrenge at sidde derpaa nogle Dage, men haver tillige under Haanden tilraadet Mestrene som klogere at bede dem løs jour for

jour hellere, paa det Politiens Alvorlighed og Humanitet tillige kunde bestaa." Paa Raadhuset fandtes der iøvrigt ogsaa Rum for de om Natten paa Gaderne Optagne; herom skriver Horn: „Mand- og Kvindfolk, Civile og Militaire, Fornemme og Gemene, Besmittede og Ubesmittede, Tyve, Spitzbube, Galne, Beskjænkede p. p., som af Vægterne om Natten blive opbragte, pêle mêle komme tilsammen hvoraf ufeilbarligen flyde mange vederstyggelige Suiter, endskjøndt de som Mørkheds Gjerninger ikke falde i Øinene eller blive bekjendte, men især denne imod al god Orden og Politi stridende Illusion, at naar et eller andet løsagtigt Kvindemenneske for kortere eller længere Tid forvares i Arresten, lader hendes Bekjendtere ved at gjøre Allarm paa Gaderne sig af Vægterne opbringe *for paa den Maade at blive introducerede hos hende.*" Politimesterens Forslag mod disse Onder bleve dog ikke bevilgede.

I Stadens *Arresthus* vare Forholdene meget eiendommelige. Arrestforvareren holdt nemlig *formeligt Værtshus* herinde, hvor Folk fra Gaden kunde træffe Arrestanterne og drikke et Bæger med dem, ja endog deltage i deres Lege og Fornøielser. Christian den Sjette havde vel befalet Magistraten alvorligen at paase, at der ikke holdtes Legestuer og Kro i Arresthuset, men da Arrestanterne fandt sig fornærmede herved og klagede, blev det Arrestforvareren tilladt at sælge dem tre Rigsdalers og sex Marks Øl samt Brændevin til Nødtørft, dog at det serveredes paa Kamrene og ikke i Fællesskab. Der blev derhos (i August 1737) ansat en fast Præst ved Arresthuset med en aarlig Løn af 100 Rdlr. af Byens Kasse. Det varede dog ikke længe, før Alt igjen var ved det Gamle, og da Præsten, Morten Thrane Rothenburg i 1752 kom i Strid med Arrestforvarer Claus Barmeyer, kom der artige Ting for Dagen. Arrestanterne sad nu atter i Barmeyers Stuer og drak med Folk fra Gaden; de bekymrede sig ikke om Præstens Paamindelser, men overvældede ham med Haan, Skjældsord og Trusler, ja Arrestforvareren nægtede ham Adgang til Fangerne og kastede ham paa Døren. Rothenburg havde dog ikke selv rent Mel i Posen, og sigtedes for „adskillige grove og forargelige baade Drukkenskabs- og Letfærdigheds-Laster", og der kom derfor intet Andet ud af Sagen, end at Claus Barmeyer blev Inspekteur ved Renovationsværket i Kbhvn., og en ny Arrestforvarer, Jonas Löbeck ansattes. Men heller ikke med ham kunde Rothenburg forliges; heller ikke kunde han faa et andet Embede,

skjøndt han, som det senere oplystes, indtil 1766 havde været saa ihærdig at „supplicere om 277 vakante Præstekald“. I det nævnte Aar gik det ham rent galt, thi han blev dømt til at have sit Kald og Embede forbrudt, aflægge den geistlige Habit og ei mere bruges til geistlige Forretninger, fordi han den 18de Marts 1766 ved Klageprædikenen i Anledning af Frederik den Femtes Død mødte stærkt beruset paa Prædikestolen og holdt en Vrøvletale, som gav Anledning til stor Forargelse og Uorden. Embedet som Arresthuspræst var iøvrigt ikke let, thi han skulde ikke blot berede de i „Slutteriet“ hensiddende Delinkventer til Døden og være tilstede ved deres Exekution, men efter 1758 overhovedet tage sig af alle Dødsdømte. Den første Arresthuspræst, Morten Wemmenhøy, henfaldt i Melancholi herover og maatte søge sin Afsked; ogsaa Rothenburg klager over det meget besværlige Arbeide, han har havt med idelige Delinkventers Præparation til Døden og Udførelse til Retterstedet, skjøndt rigtignok mest fordi „han aldrig har faaet en Skillings Betaling derfor undtagen for en Slotstyv, som blev hængt“. I Arresthuset sad ogsaa *Gjældsarrestanterne*, der ofte led Nød og sultede, fordi Kreditorerne unddrog sig Betalingen af de paabudte Underholdnings- og Varetægtspenge. Da det nemlig i en Forordning af 1693 var bestemt, at enhver Debitor, som havde siddet i 6 Uger uden at nyde disse Penge, skulde løslades, blev det almindelig Skik og Brug, at den, der rekvirerede Arresten, i hvert Fald Intet betalte i de første 6 Uger, og hvis Arrestforvareren ikke havde været godmodig nok til at forstrække Arrestanterne med Penge, siges det, at „de fleste havde maattet krepere“. Som Følge heraf befaledes det i 1761, at Rekvirenten skulde betale forud for hver Uge; lod han syv fulde Dage gaa forbi, uden at det skete, blev Fangen uden videre sluppen løs. En mærkelig Lettelse blev i 1753 tilstaaet en Gjældsarrestant, Urtekræmmer Kellinghusen. Da han var 70 Aar gammel og havde afdraget 27 Procent af sin Gjæld, fik han mod sin Svigersøns Kaution Lov til at forlade sin Arrest nogle faa Gange om Ugen for at røre sig og tale med sin svagelige Hustru, dog under Følge og Opsigt af en Fogedtjener.

Retterstederne i Kjøbenhavn vare undergaaede nogle Forandringer. I 1749 fik Borgretten anvist Exekutionsplads ved den murede Galge paa Pesthusfælleden, hvor Amerika Mølle senere laa; dog bleve Delinkventer under Borgretten, som ikke skulde miste

Livet, fremdeles kagstrøgne og brændemærkede ved Blaataarn udenfor den Dør, som vendte ud til Havnen. Garnisonen havde Retterplads udenfor Østerport ved Kalkbrænderiet, og Exekutionsplads for Kagstrygning strax udenfor Stokhusbygningens Port, hvor en Pæl stod „under og imod Østervold"; Admiralitetets Delinkventer led derimod deres Straffe paa Gammelholm, paa Søværnets egen Grund. Det murede Skafot paa Nytorv (afbildet II, 643) blev nedrevet i 1761, da Magistraten havde forestillet, at det var forfaldent og desuden til Vanzir for Torvet, som „er et af de reelleste Steder med stærk Passage til og fra Slottet, foruden at det er for lidet for Valbyerne, som paa Torvedagene holde der med deres Varer". Man havde først havt isinde at gjenopføre Skafottet paa Halmtorvet indenfor Vesterport, men det blev opgivet, da det ogsaa her „vilde være til Vanzir for det kongelige Huses Passage over Volden og desuden vilde betage en Del af Torvets Rum." I Stedet fik Staden Retterplads sammen med Borgretten til stor Fortrydelse for dennes Præsident, som mente, at der ogsaa i denne Henseende burde være en kjendelig Adskillelse mellem de to Jurisdiktioner. Brændemærkning og Kagstrygning blev dog som hidtil forrettet paa Nytorv indtil 1780. Exekutioner kunde under overordentlige Forhold ogsaa iværksættes andetsteds; saaledes blev et Fruentimmer, der havde dræbt et Barn i Børnehuset, i 1737 henrettet paa Torvet udenfor, for at „de andre i Børnehuset Værende kunde se Exekutionen og tage til Eftertanke at vogte sig for slige udædiske Gjerninger at øve".

Den *sidste Henrettelse paa Nytorv* fandt Sted den 7de Dcbr. 1758, da Kancelliraad *Frederik Hammond*, Eier af en Jernfabrik i Guldbrandsdalen og hans Manufakturist, Svenskeren *Anders Sundblad Andersen* led Døden for at have forfærdiget falske Bankosedler til et Beløb af 34,000 Rdlr. Exekutionen vakte uhyre Opsigt, fordi Hammond var en anset Mand, der førte stort Hus, og var Medlem af det kongelig danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. Stiftsprovst Holmboe fortæller i sine Optegnelser, at Hammond gik frimodig i Døden, hvorimod Sundblad var meget frygtsom og bevæget, „da han, før han traadte frem, kyssede Hammonds afhuggede Hoved paa Munden, som det laa i Ligkisten."

De almindeligste Forbrydelser vare naturligvis Indgreb i Eiendomsretten, men ogsaa *Mord* vare hyppige, ja saa hyppige, at

man blev nødt til at træffe overordentlige Forholdsregler derimod. Den foran (II S. 363) omtalte Forordning af 16de Oktober 1697 om fem Gange Knibning med gloende Tænger, høire Haands Afhuggelse og paafølgende Halshugning, som oprindelig kun gjaldt den, der havde myrdet Ægtefælle, Husbond, Madmoder eller nogen af deres Børn, blev den 7de Februar 1749 skjærpet og udvidet til at gjælde Enhver, som „uden nogen foregaaende af den Dræbte given Aarsag, *allene i den Tanke at gjøre en Ulykke*, omkommer nogen mødende uskyldig Person, Voxen eller Barn". For „at gjøre Dødens Maade ret skjændig og afskyelig for Tilskuerne" blev det derhos befalet, at Misdæderen skulde føres til Retterstedet paa Natmandens Sluffe, udi de i Fængslet brugte daglige Klæder, uden Hat eller Hue med blottet Hoved, med en Strikke om Halsen og sammenbundne Hænder, samt have sin Hovedlod og Jord, om han nogen eier, forbrudt. Saa gruelige vare disse Skuespil, at Arresthuspræsten blev fritagen for „den bedrøvelige Forretning" at følge Delikventerne til alle de Steder, hvor Knibningen foregik; han skulde nu kun være i Fængslet til Synderens sidste Udledelsesmoment og derpaa begive sig til Retterstedet for at oppebi hans Ankomst. Knibningen foregik først paa det Sted, hvor Ugjerningen var begaaet dernæst tre Gange paa Veien til Exekutionspladsen og endelig for femte Gang paa denne, og en Kommando af Soldater ledsagede Bøddelen og hans Svende og slog Kreds om dem. I Begyndelsen syntes Forordningen at gjøre god Virkning, men det varede ikke længe, før Mordenes Antal igjen steg i foruroligende Grad; Tjenestepiger og Karle lokkede Børn, de tilfældig traf, ind i en Port og skar Halsen over paa dem eller kvalte dem, andre bleve kastede i Kanalerne eller Stadsgraven, og de Skyldige havde ingen anden Grund at angive til Forbrydelserne, end at „de vare kjede af Livet". Stampe erklærer, at disse melancholske og tungsindige Mennesker, som kun ønske at dø for Bøddelens Haand, ere farligere end almindelige Mordere, Røvere og Stimænd, og sammenligner dem med gale Hunde, thi Ingen er sikker for dem, da de kun dræbe, for selv at dræbes. Allerede i 1757 var Regjeringen fuldkommen paa det Rene med, at der Intet udrettedes ved den barbariske Dødsstraf, hvorfor der blev nedsat en Kommission for at overveie, hvorledes dette Slags Misdædere kunde straffes med Eftertryk til „en vedvarende daglig Revselse, Beskjæmmelse eller Lidelse". Stampe

udarbeidede vel en Betænkning og et Forslag, men der blev Intet foretaget ved Sagen før ved Forordningen af 18de Decbr. 1767.

Skarpretteren i Kjøbenhavn og Kjøbenhavns Amt, *Gotschalk Mühlhausen*, som foruden sine Mestermandspenge: 4 Skilling af hver Gaard og 2 Skilling af hvert Hus, fik en Kjendelse for hver Exekution, han forrettede, havde saaledes nok at bestille. Ikke blot vare de anførte og andre grove Forbrydelser ret hyppige, men Straffene langt strængere end nutildags, saaledes at Bøddelens Assistance uophørlig paakaldtes, hvortil kom, at fremmede Delinkventer ikke saa sjeldent førtes til Hovedstaden for at lide deres Straf. Kagstrygning hørte saa at sige til Dagens Orden, og det Samme gjælder om Brændemærkning for Tyveri enten i Panden eller under formildende Omstændigheder paa Skulderen. Mærket var et latinsk T. som dog maaské skulde forestille en Galge. En stor Sag i 1753, som gav Anledning til Nedsættelse af en Undersøgelseskommission („Aagerkommissionen“) og derefter til Forordningen af 14de Mai 1754 mod ulovlig Kredit, og ubillig Aager, viser, at der i Kbhvn. fandtes en jeunesse dorée, hovedsagelig bestaaende af unge galante Adelsmænd, som fordybede sig i Gjæld ved at laane Penge mod høie Renter og udstede Forskrivninger paa langt større Summer, end de i Virkeligheden havde laant. Stampe fortæller, hvorledes Kommissionairer, Lommeprokuratorer og Aagerkarle bar sig ad med at faa de unge Mennesker i deres Kløer, og hvorledes de ved Hjælp af 3 Maaneders Vexler, som idelig bleve fornyede, i nogle Aar kunde faa et Laan paa 200 Rdlr. op til 2000, „saa at, naar et ungt Menneske virkelig har laant og tilsat 4 a 6000 Rdlr., er han, inden at han véd deraf, i 30 til 40,000 Rdlr. Gjæld“. Ogsaa i Handelsverdenen foregik megen mistænkelig Omgang med Pro forma Vexler, Reverser, Obligationer med Kreditors Navn in blanco, fingerede Gjældsbreve o. d.

Var der saaledes mange af Indbyggerne, som kom i Konflikt med Lovene, gaves der dog ogsaa mange Malifikanter, som kunde unddrage sig Straf, navnlig naar de havde mægtige Fortalere ved Hoffet eller forstod at vække formaaende Folks Medlidenhed. En almindelig Maade, paa hvilken man kunde opnaa, at der blev slaaet en Streg over endog ret betydelige Forbrydelser, var, naar Synderen tilbød at gaa i Kongens Tjeneste, det vil sige: lod sig hverve til Soldat eller Matros. Disse Troppers Stilling og Behandling var

dog alt Andet end misundelsesværdig, hvad der tydelig nok fremgaar af, at man idømte Landsoldater, der havde forset sig, visse Aars Tjeneste i de hvervede Regimenter som Straf. Dette blev dog forbudt i 1763, da „Kongen ikke vilde, at Tjenesten ved hans Tropper skulde anses eller paalægges som Straf for begangne Forbrydelser“.

Skjøndt Danmark var neutral baade i den østerrigske Arvefølgekrig og den paafølgende Syvaarskrig, medgik der store Summer til Rustninger, thi dels maatte Handelsskibene konvoyeres for at sikkre dem mod fremmede Kapere, dels tvang den med Sverig i 1756 afsluttede bevæbnede Neutralitet, som i 1760 tiltraadtes af Rusland, den danske Regjering til at holde store Eskadrer i Søen. Temmelig betydelige Troppemasser stod desuden samlede i Holsten, thi, som General Kaas skriver i sin Selvbiographi: „Konjunkturerne var saa forvirrede og af den Beskaffenhed, at man havde største Aarsag at tage det vaer allevegne og paa alle Kanter, fornemmelig i Danmark“. Under disse Omstændigheder havde ***Kjøbenhavn til Tider et ret krigersk Udseende.*** I 1753 og 1755 afholdtes saaledes store ***Kampementer*** udenfor Byen. Tropperne laa i Leir mellem Nørre- og Østerport paa Fællederne, og det var iforveien blevet befalet, at alle Fællesmarker skulde henligge upløiede og usaaede. Da disse dog ikke vare tilstrækkelig store til Troppernes „Mouvements og Evolutions“, blev der indtaget Terrain hertil af de tilstødende Agre og Vænger mod Godtgjørelse til Eierne. Magistraten fik endog Befaling til at planere alle Digerne mellem Raadmands- og Bryggervangen, samt tilkaste alle Grøfter paa begge Sider af de tre Kongeveie saavelsom ved Helsingørsveien og ved Landeveien mellem Nørrebro og Lygten, for at Kolonnerne uhindret kunde passere; dog skulde Alt sættes i forrige Stand igjen, naar Kampementet var forbi. I 1755 blev Holmens faste Stok forøget ***med en fjerde Matrosdivision*** for at have desto flere Søfolk paa rede Haand til Skibenes Besætning, hvilket naturligvis nødvendiggjorde større ***Byggearbeider*** i ***Nyboder***, hvorved Leopardlængen og Tigergade opstod, og to Aar efter hele Længen mellem Elephantgade og Elsdyrsgade. Omtrent samtidig sikkredes Havnens sydlige Indløb ved Anlæget af to „horizontale“ Batterier udenfor Rysenstens- og Kallebods Kjøkkenkurve. Til Flaadens Behov var der allerede i 1749 blevet opført ***et nyt Kranhus*** med tilhørende Kran „af en kunstig

og særdeles Struktur, udvendig af Murværk, ei uligt et Taarn og med den øverste egentlige Kran over Bygningen at se.“ Det er det samme Hus, som den Dag idag med sin eiendommelige Tømmerkonstruktion dominerer Nyholm og Havnen.

I Slutningen af Halvtredserne herskede der megen Frygt i Kbhvn. for mulige krigerske Begivenheder; saaledes i 1758, da en svensk-russisk Flaade laa ved Dragør, og Byen var saagodtsom blottet for Tropper. Landmilitsen blev derfor indkaldt til Forstærkning af Garnisonen. I Februar 1760 maatte Kjøbenhavns Borgere endog ise om Voldene, for at afværge et muligt Koup. Faren blev dog først overhængende, da den russiske Keiserinde Elisabeth døde den 5te Januar 1762, og Peter den Tredie af det Gottorpske Hus, Danmarks bittreste Fjende, besteg Thronen. For at sætte sine Fordringer paa Slesvig igjennem, besluttede han at anvende Vaabenmagt, og Danmark opbød for sit Vedkommende sin yderste Kraft for at optage den ulige Kamp. De to fjendtlige Hære stod som bekjendt allerede overfor hinanden i Mecklenburg, den danske under den indkaldte franske General St. Germain, den russiske under General Romanzow, da Peter den Tredies pludselige Afsættelse og Mord gjorde Ende paa al Frygt. Keiserinde Katharina den Anden nærede ikke Uvillie mod Danmark, og Freden kom snart istand.

De store Byrder, som ved denne Leilighed paalagdes hele Landet, maatte ifølge Sagens Natur ramme Kjøbenhavn haardere og føleligere end andre Byer. Indbyggerne maatte levere Pontoner, Stykknægte og Stykheste, hvortil Udgifterne bleve lignede paa Grundtaxten, Byen vrimlede af Soldater, der skulde have Kvarter og Underhold, Magistratens Medvirkning blev idelig paakaldt, medens Regjeringen gjorde stigende Fordringer og lagde Beslag paa alle de Kapitaler, der overhovedet kunde opdrives. I de fire Aar 1760—63 laante Kongen overordentlig store Pengesummer baade i og udenfor Kbhvn., hos Kirker, Hospitaler, Skoler, Umyndige, Fattige og Rige; den mindste Skjærv blev ikke forsmaaet, og samtidig maatte Banken udlevere den ene Million efter den anden. Alt medgik til Rustninger og senere til Hjempermitteringen af Hæren, Afviklingen af de mange Kontrakter, der vare blevne afsluttede m. m. Ogsaa i Udlandet søgte man Hjælp, ja man begyndte hermed; thi i 1760 afsluttede Regjeringen et Laan i Genf og Hovedstaden et lignende i Genua — ***det første kjøbenhavnske Laan.***

Man har hidtil troet, at *det genuesiske Laan* blev stiftet for Byens egen Regning og til dens eget Brug, men det forholder sig ikke saa. Kjøbenhavn laante simpelthen Pengene paa sit Navn til Regjeringen; det var et „Fremlaan“, som Geheimeraad Ahlefeldt med Rette kalder det. Charakteristisk nok skrev Udenrigsminister dav. Baron Bernstorff under Forhandlingerne om Laanet i Genf den 9de Februar 1760: „Hvis de Paagjældende hellere ville udlaane deres Penge til Byen Kjøbenhavn end til Kronen, kan Laanet afsluttes paa den nævnte Stads Vegne, som, da den ikke har nogen Gjæld, er ganske villig til at paatage sig denne Forretning, udstede de fornødne Obligationer og forresten give al den Sikkerhed, man kan ønske sig. Det kan med Bestemthed siges, at Penge ikke kunne anbringes med mindre Risiko nogetsteds i Europa end i denne Hovedstad.“ Kjøbenhavns Kredit i Udlandet synes altsaa dengang at have været større end den danske Regjerings.

Som man ser af Bernstorffs Yttringer, havde man paa Forhaand forvisset sig om Magistratens Beredvillighed til Stiftelsen af et saadant udenlandsk Laan. Den 9de Januar 1760 havde nemlig den første Deputerede i Finantserne, Geheimeraad Ahlefeldt tilskrevet Magistraten om de store Farer, der truede Landet og om Nødvendigheden af at skaffe Penge; den 10de lod denne Myndighed Sagen gaa videre til de 32 Mænd, og disses Svar indkom allerede den 12te. Alle vare de enige om, at Kjøbenhavns Indbyggere, som „stedse og ved alle Leiligheder havde gjort sig en Ære og Glæde af at kunne vise deres allerunderdanigste Troskab og Kjærlighed til Kongen og Fædrelandet, ogsaa nu vilde lade se Prøve af, at de kjendte deres allerunderdanigste Pligt“, ved at laane en Kapital af 500,000 Rdlr. i Udlandet og *give til Forsikkring den ganske Stad.* Man maatte dog først have Kongens Samtykke til en saadan Pantsætning og endvidere ėn Garanti for, at „Stadens Magistrat og de 32 Mænd for sig, Arvinger og Efterkommere samt alle Stadens publike Kasser kan være og blive for alt Ansvar nu og i Fremtiden befriet, saa og at for Kapitalen erholdes kongelige allernaadigste Obligationer og 5 p. Ct. aarlig Rente“. Man vilde aabenbart dække sig selv og Byen saa godt som muligt, thi man holdt ikke af det Hele. „Intet var os kjærere — skrive de 32 Mænd — end at Stadens Borgere af egen Formue kunde modtage slig et allerhøist

priseligt Tilbud (ɔ: laane Kongen Penge), saa at Staden kunde befries for et saa usædvanligt Anstød, og Renterne forblive i Riget."

Underhandlingerne bleve aabnede i Genua med Firmaet „*Brødrene Cambiaso*"; Magistratens Mandatar var den ansete kjøbenhavnske Kjøbmand *Just Fabritius*, som atter havde den i Genua bosiddende hollandske Kjøbmand Johannes Houzel til Submandatar. Officielt blev den Fiktion opretholdt, at „Pengene skulde bruges til at udzire og tildels forbedre den kongelige Residentsstad", thi man ønskede formodentlig ikke, at den rette Sammenhæng skulde vides, da Regjeringen samtidig forhandlede om Laanet i Genf. Dette hindrede dog ikke, at Kongen for „at facilitere og des hastigere befordre dette Pengelaan" i 10 Aar afstod en tidligere paabudt Forhøielsestold paa Vin, Brændevin og Likører til Staden, hvilken Indtægt blev stillet som yderligere Sikkerhed for Renter og Afdrag.

Planen eller Projektet til Laanet, som den 27de Juni 1760 udstedtes i Genua, fastsætter, at Laanet skal være paa 500,000 Rdlr. dansk Kourant, som tilbagebetales i 10 Aar. I de første 5 Aar betales kun Renten med 5 Procent p. a., i de næste 5 derimod tillige Kapitalen med 100,000 Rdlr. om Aaret. Indbydelsen, der naturligvis er saa fristende som mulig, skildrer Kjøbenhavn som „en af de florisanteste Stæder i Norden, saavel i Henseende til det indianske (asiatiske) Kompagni, som til dens Kommerce, der haver udbredt sig i det middellandske Hav og i alle Verdensdele". Det hedder, at Kongen af Danmark, er souverain og en absolut Monark, hvis Intrader ere anseelige; der er intet Parlament eller noget andet Korpus, som har saadan Myndighed, men Alting dependerer af Monarkens „despotiske" Regjering. I samme Aandedræt tilføies imidlertid, at Staden regjeres ved et Raad, bestaaende af 53 Lemmer, nemlig en Præsident, som altid er en af de fornemste Herrer ved Hoffet, 20 adelige eller Magistratspersoner og 32 anseelige Deputerede af Borgerskabet. Byen er ikke i nogen Gjæld, hverken i eller uden Riget, dens Indkomster ere anseelige og alle frie, og Kongen har cederet Staden sine Rettigheder paa Intraderne af Vin og Brændevin, der udgjøre en Indtægt af 120,000 Rdlr. om Aaret." Til *Sikkerhed for Laanet* pantsætter Staden ikke alene alt sit Jordegods, Intrader og Rettigheder i Almindelighed, men endydermere forpligter den alle Korpora, Membra og Individua af bemeldte Stad, dens Gods og Personer, som ere og bo i samme under dens Juris-

diktion, saavelsom alle de Varer, Kapitaler og Gods, som tilhører enhver Person og Korpus, som er i bemeldte Stad og Rige og udenfor, som ogsaa de, som findes hvorsomhelst i nogen Part af Verden. Til Slutning hedder det: „Betaling af Kapital og Renter skal ufeilbarligen ske af Hs. Maj. og bemeldte Stad in solidum paa de Tider og i de Portioner, som forhen er akkorderet. Sker dette ikke, forfalder hele Laanet til Udbetaling. Laanet skal være frit for al Paalæg, Skat og Tynge; det skal ikke være underkastet Sekvestrationer eller Konfiskationer under hvilkensomhelst Prætext, Navn eller Aarsag.“ Herefter begyndte Tegningen i Genua hos Brødrene Cambiaso, og i kort Tid var der tilveiebragt en Sum af 65,320 Rdlr., som foreløbig deponeredes hos Firmaet, indtil Ratifikationerne vare blevne udvexlede. Alt syntes saaledes at være i bedste Orden, da der pludselig kom en Kurre paa Traaden, som truede med at kuldkaste det Hele.

Den Befuldmægtigede i Genua, Johannes Houzel, havde nemlig i den *endelige Konvention af 21de Juli* paa de genuesiske Kreditorers Forlangende foruden de alt givne talrige Garantier „for at føie Kautel til Kautel“ givet sit Minde til, at en ny Post (*den ottende*) indførtes i Overenskomsten. Heri hed det: „Og til Exekution af nærværende specielle Hypothek er der forundt Kreditorerne største Magt og Myndighed at sekvestrere og at lade sig tildømme i Genua og i hvilkensomhelst Part af Verden, det end maatte være, Vare, Gods, Gjældsbreve og Kapitaler, af hvad Natur de end ere. og paa hvad Maade de end tilhøre Personerne, Korpora, Membra og Individua af bemeldte Stad (Kjøbenhavn) og dens Jurisdiktion, saavel de, som ere og existere i bemeldte Stad og Rige, som og i denne frie Havn (Genua) og alle Verdens Dele uagtet alt andet Privilegium og al anden Konstitution eller Love, som saadant kunde imodsige“.

Herimod nedlagde Magistraten bestemt Indsigelse og erklærede rentud, at hvis denne Paragraph fastholdtes, *vilde Laanet ikke komme istand.* Skjøndt man havde „kumuleret Prækautioner paa Prækautioner og Forsigtigheder paa Forsigtigheder, som ere mere forvirrende end nødvendige og essentielle“, fik dette at være, thi saadanne Betingelser have jo Intet at betyde for den, som kan og vil betale. Men paa den *ottende Post* kan man umuligt indlade sig, „ikke fordi den i sig selv haver noget Modbydeligt“, men fordi den

rører altfor umiddelbart ved Handelen og Seiladsen. „Kjøbenhavn — skriver Magistraten bl. A. i sin udførlige Remonstration — er en Søstad og en Handelsstad; at røre det Allermindste ved dens Kommerce, at udlade sig i en publik Konvention, at dens Negocianters Kjøbmandsvarer, Midler og Effekter skulle være Arrest underkastede udenfor Riget, var jo at exponere dens Navigation for de største Uleiligheder og kunde opvække hos Negocianterne Mistillid, Bestyrtelse og Forvirrelse. Det er ikke muligt at holde et saadant Engagement hemmeligt, thi naar de 32 Mænd sammenkaldes for at underskrive og ratificere, kan Intet af det, som angaar Stadens Eiendomme og Administration for dem være ubekjendt, og hvad for Reprocher havde ikke Kjøbmandsstanden Rettighed til at gjøre Magistraten, dersom den for 500,000 Rdlr. saaledes exponerede deres Kommerce?“ Mange fremmede Midler ere desuden anbragte i Stadens Handel, og den blotte Tanke, at disse var pantsatte, kunde faa de værste Følger. Magistraten vil med Fortrydelse se Laanet strande, hvoraf den lovede sig saa meget, og som syntes saa bekvem til at gjøre en nøiere Forening mellem Kjøbenhavn og Republiken Genua, men dersom Laanerne ikke frafalde den ottende Artikel, tillader dens Pligt, Stadens Ære og Kommerciens Sikkerhed den ikke at gaa videre.

Efter denne bestemte Indsigelse blev den omtalte Artikel imidlertid strøgen, og det herefter omredigerede „Instrument“ blev underskrevet og godkjendt af Magistraten og de 32 Mænd. Kongen ratificerede det den 5te Februar 1761, hvorefter det indregistreredes i Kbhvns. Panteprotokol. Den 10de Januar 1770 var Gjælden efter Bestemmelsen afbetalt; Magistraten fik sin udgivne Obligation tilbage „in Originali gjennemstungen, som efter Genuesernes Maade er det Samme som kvitteret, hvorefter samme Obligation af Kbhvns. Pantebog i Bythinget, hvor den var thinglyst, samme Dag blev udslettet og behørig paategnet“.

Regjeringen blev dog ikke hjulpen ud af sin Forlegenhed ved dette Laan, dels fordi Pengene kun kom langsomt ind, dels fordi den istedetfor 500,000 Rdlr. kun fik 131,587 Rdlr. Mere blev nemlig ikke tegnet i Genua. Man var derfor lige nær, og netop som Armeen rykkede ind i Mecklenburg i de første Dage af Juli 1762, fik Kjøbenhavn en ny Opfordring til „under nærværende saa særdeles kritiske Omstændigheder allerforderligst og senest inden

6 Uger at *tilveiebringe et Forskud* af 500,000 Rdlr. i klingende Mønt". Opfordringen, der endog indeholdt en Trusel om, at hvis den forlangte Summa ikke tilveiebragtes ved Laan hos Indbyggerne, vilde den paa „en for dem utaaleligere Maade ufeilbarlig vorde inddreven", var underskreven af Geheimeraad Ahlefeldt og ledsagedes af en Skrivelse fra Overpræsident v. der Lühe, hvori han skrev: „Det gjør mig Ondt, at jeg maa tilmelde dennem dette Uangeneme, men efter Tidens Omstændigheder kan det ei anderledes være."

Magistraten satte sig strax i Bevægelse for at skaffe Pengene. De 32 Mænd holdt flere Møder med Rodemestrene og gjennemgik Mandtallene med dem for at undersøge, hvem af Stadens Indvaanere der vare suffisante til at gjøre Forskud, og Magistraten stævnede 10 af Byens fornemste Handlende op paa Raadstuen for at raadføre sig med dem. Faa Dage efter, den 30te Juli, holdtes der et stort Møde i Banken, hvor 29 af de største Kjøbmænd vare tilstede, og her blev der tegnet et Beløb af 166,000 Rdlr. Man henvendte sig derefter til alle velhavende Borgere uden Forskjel; en Borgmester og en Raadmand gik fra Dør til Dør, og alle Laugenes Oldermænd fik Befaling til at samle Mestrene og indtrængende opfordre dem til at komme Staten til Hjælp. Alle disse Anstrængelser frugtede dog ikke synderligt; man var fremdeles langt fra at faa den halve Million tegnet. Mange Steder fik Magistraten Afslag; adskillige Laug erklærede, at de Intet havde at byde, f. Ex. Vandtmagerne, Hattemagerne, Sværdfegerne, Nagelsmedene, Møllerne, Blikkenslagerne, Knapmagerne, Kandestøberne, Færgelauget o. fl., andre tegnede sig kun for meget smaa Beløb. Fra alle Sider indløb Klager over de daarlige Tider, og den almindelige Formel var: „Jeg vilde gjerne efterkomme min allerunderdanigste Pligt, men kan ikke", eller „Jeg maa selv laane, kan altsaa ikke laane ud." Enkelte Laug benyttede Leiligheden til at kritisere Regjeringens Handlinger, saaledes Feldberederne, der fandt det mærkeligt, at Udførsel af raa Faareskind var tilladt, og endnu mere, at Leverancerne til Armeen forfærdigedes i Hamborg, og Møllerlauget, der var fornærmet over, at det ved Plakat af 2den Oktober 1758 havde mistet 8 Skilling pr. Tønde i Malingspenge, hvorved det var blevet totalt ruineret. Ogsaa den jødiske Menighed undskyldte sig med Fattigdom og tilføiede spydigt, at den Intet havde at laane ud, siden man ved allernaadigste Forordninger havde berøvet den Handelen med Juveler,

Guld og Sølv, hvoraf mange tidligere havde deres rigelige Udkomme. Det var en formelig Tiggergang fuld af Ydmygelser og Skuffelser. Da det meget hurtigt viste sig umuligt at skaffe en halv Million i klingende Mønt, slog Regjeringen af og erklærede, at den vilde nøies med Vexler; i Decbr. 1762, da Laanet endnu ikke var bragt i Orden, vilde den endog nøies med Banksedler, da „Omstændighederne havde forandret sig saaledes, at den kgl. Kasse kunde være tjent dermed.“ Czar Peter den Tredie var nemlig bleven afsat og myrdet i Juli Maaned, og Alt havde et fredeligt Udseende. Skjøndt Ahlefeldt nu igjen pressede paa og „ufeilbarligen“ vilde have Pengene om sex Uger, blev der Intet af Laanet i den paatænkte Form. Magistraten svarede nemlig nu, at den maatte have en direkte kongelig Ordre, hvorhos hver enkelt Mand maatte have Kongens egen Obligation for sit Indskud. „Indvaanerne — siger den — vægre sig nemlig ved at modtage Obligation af os og Stadens 32 Mænd paa Stadens Vegne, og anse sig ikke ved saadan Obligation sikkre, fornemmelig saalænge den genuesiske Obligation hefter paa Staden“. Enden blev derfor, at Kongen opgav Magistratens Medvirkning og laante direkte hos dem, der havde tilbudt Forstrækning.

Magistraten havde overhovedet nok at skaffe i de bevægede Aar, da Krigen med Rusland stod for Døren saavelsom bagefter. I Decbr. 1762 var der „en anstikkende Sygdom blandt Militairet“, og da Folk vare uvillige til at tage mod de Syge, maatte der indrettes Smaahospitaler til dem omkring i Byen. Under de paafølgende gjennemgribende Forandringer i Militairorganisationen, som iværksattes af St. Germain, blev *Indkvarteringsspørgsmaalet* brændende og gav Anledning til langvarige Forhandlinger. Udgifterne hertil vare meget trykkende for Indbyggerne, saameget mere som 1/5 af Byens Grunde paa Forhaand vare fritagne; i 1758 beløb Indkvarteringsskatten sig til 37,000 Rdlr., i 1762 til 41,000, og i 1763, da Garnisonen blev betydelig forøget, endog til henved 49,000 Rdlr. Man havde i 1762 fattet den Plan, at hvert Regiment af Garnisonen skulde holdes sammen i et vist Distrikt af Byen, men det viste sig snart, at det var umuligt at opdrive det fornødne Antal Kvarterer. Der blev da nedsat en Kommission for at ordne Sagen; Rodemestrene gjorde overalt Forespørgsler, Stadens 32 Mænd gik omkring for at finde Leiligheder, og der blev i Januar 1763 udstedt en Plakat i samme Øiemed, men Alt forgjæves. Den Pris, der bødes, var for

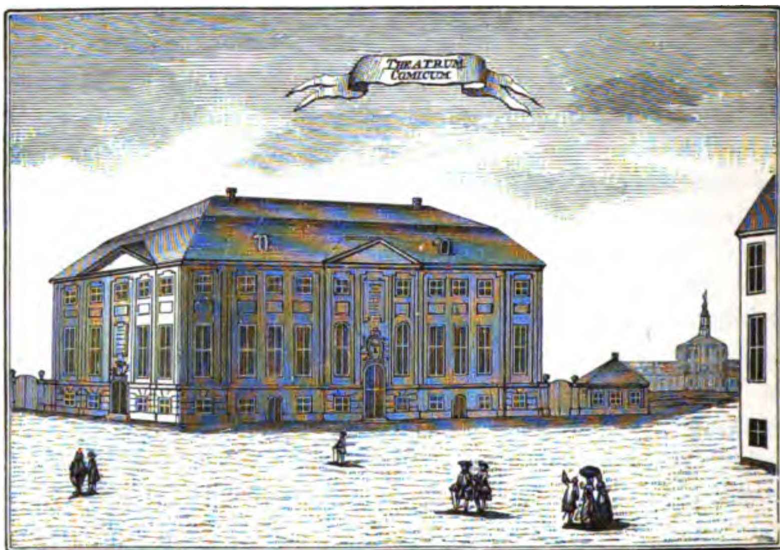
ringe, (1 Skilling i Døgnet for hver Mand) og dog stilledes der nu Fordringer om „bekvemme, tørre og tætte Steder“, gode Senge, rene Lagner hver Maaned samt Adgang til en varm Stue, hvor Soldaten kunde faa sin Mundering tørret, naar den var vaad. Paa Intet af dette vilde Kvarterværterne indlade sig, og modsatte sig betegnende nok især Fordringen om rene Lagner. „At give Soldaterne saadanne hver Maaned er umuligt — skrive de 32 Mænd — ligesom det og er uhørt blandt Borgerstanden her i Byen, thi almindelig Brug og Skik, endog for dem selv, er ikkuns hver sjette eller ottende Uge at tage rene Lagen paa Sengene“. Da det kun lykkedes at finde Plads til 2728 Soldater, dukkede Tanken om *Kaserners Opførelse* frem i Militairkredse og fandt Bifald, skjøndt der fra mange Sider reistes levende Indsigelse. Man indvendte, at Borgerskabets Næring vilde gaa tilbage derved, at Gaarde og Huse vilde synke i Værdi, og fandt det overhovedet urimeligt, at Soldaterne ikke kunde nøies med deres gamle Kvarterer. Ganske vist havde de maattet ligge paa Lofter om Vinteren, men det Samme gjorde jo Haandværkssvendene altid; netop herved bleve de haardføre og skikkede til at udstaa Strabadser. De 32 Mænd greb Leiligheden til at rette et voldsomt Angreb paa de Reformerte, der vare befriede fra Indkvartering, og minde om Kjøbenhavns Privilegier, og Politimester Torm forestillede, at enten maatte „det store Værk ved Kongens høie Clemence og Naade udsættes nogle Aaringer paa Grund af Indbyggernes slette Omstændigheder“, eller Byggeomkostningerne afholdes af Kongens Kasse. Svaret kom i Juni 1763 og lød paa, at Magistraten med det Forderligste skulde gjøre Begyndelse med de til Garnisonens Indkvartering behøvende Barakkers Opbygning.

Man havde tidligere havt *en privat Kaserne* i Byen, opført af Vognmand *Poul Nygaard* paa Vestergade for et Kompagni af Livgarden til Hest. I 1754 havde disse Soldater nemlig lagt sig ud med deres Værter, hvorfor de bleve opsagte, men da man forhøiede Indkvarteringspengene for dem til 4 Skilling om Dagen, paatog Nygaard sig at bygge for dem, mod at der tilstodes ham 20 Aars Frihed for Indkvarteringsskat og et Prioritetslaan af 2000 Rdlr. Kasernen, som den Dag idag har bevaret Navnet: „Gardergaarden“, stod færdig i 1756. Til *den nye Kaserne*, som nu skulde opføres af Magistraten, valgte man en Plads paa Hjørnet af Sølvgaden og Volden, „S. Annæ Kirkegaard“, hvor S. Anna rotunda havde ligget

i Christian den Fjerdes Tid. Magistraten anskaffede endel Materialier og gjorde nogle Forarbeider i Grunden, men i Oktober 1764 fremkom den med nye Indsigelser og Klager, forestillede Kongen, at „det var Grundeierne fast umuligt at bestride de Onera, der paahvilede dem". og ankede navnlig over den stigende og utaalelige Indkvarteringsbyrde. Følgen heraf blev, at der afsluttedes en Konvention med Generalkrigsdirektoriet, ifølge hvilken *Militæretaten paatog sig at opføre Sølvgadens Kaserne* for egen Regning, vedligeholde den og sørge for, at ingen borgerlig Næring øvedes i den. Til Gjengjæld forpligtede Byen sig til at betale en aarlig Indkvarteringsskat af 45,000 Rdlr. i 10 Aar, men derefter kun 35,000 Rdlr.; den skulde desuden afstaa Pladsen uden Vederlag, overlade Militæretaten de anskaffede Materialier for en billig Taxt og endelig se derhen, at Soldaterne, indtil Kasernen var kommen istand, fremdeles fik Kvarter for 1 Skilling om Dagen. Det fastsloges derhos, at Staden skulde være befriet for al videre Indkvarteringsbyrde og Afgift, saalænge Garnisonen ikke oversteg 16,000 Mand Infanteri og 160 Mand Rytteri. Kasernen blev ikke færdig før i 1768.

I Byens offentlige Liv spillede *Theatret* en stor Rolle. Efter Ildebranden 1728 var det blevet standset og kunde paa Grund af Hoffets ugunstige Stemning ikke komme paa Fode igjen under Chr. VI. Skuspillerpersonalet spredtes for alle Vinde, og Theaterbygningen i Lille Grønnegade (Ny-Adelgade) blev solgt i 1736. Aldrig saasnart havde imidlertid Fred. V. besteget Thronen, før Organist ved Kastelskirken *Thielo* paa Holbergs Anbefaling den 30te Septbr. 1746 fik Privilegium paa at opføre danske Komedier i Kbhvn., og med et i Hast sammenskrabet Skuespillerselskab kunde han allerede i April næste Aar aabne sit Theater i et Koncertlokale i Stadsmusikant Chr. Bergs Hus i Læderstræde (nuv. Nr. 13). Forskjellige Stridigheder mellem Thielo og hans Personale bevirkede imidlertid, at Theaterbevillingen blev overført til „de danske Akteurers samlede Troup", men hvad der var endnu betydningsfuldere: Kongen skjænkede dem i Novbr. 1747 det saakaldte *gamle Tjærehus* paa Gammelholm ved Siden af Gjæthuset, hvor Selskabet spillede fra 18de Dcbr. til Juni næste Aar. Netop som de danske Akteurer skulde flytte hen i Tjærehuset, dukkede der en farlig Medbeiler op, nemlig General *Arnoldt* (smlgn. II, 580), som havde faaet sit Privilegium fornyet paa 15 Aar, og nu i Forening med den bekjendte

Broksnider Salomon v. Quotens Søn, Julius Heinrich, aabnede et Theater i Store Kongensgade (nuv. Nr. 75 og 77), hvor der baade opførtes danske og tydske Komedier, Balletter m. m. Hertil kom den *italienske Opera* under *Pietro Mingotti*, som med Hoffets særdeles Protektion gav Forestillinger i Charlottenborgs Riddersal under stærkt Tilløb, ja saa stærkt, at det i 1744 stiftede „musikalske Societet", den første ordentlige Musikforening i Kbhvn., der netop af Italienerne var bleven trængt fra Charlottenborg hen i Bryggernes Laugshus, maatte standse sin Virksomhed. Hovedstaden havde

Skuespilhuset paa Kongens Nytorv.

altsaa i Vinteren 1747—48 ikke mindre end *tre Theatre*, men til al Lykke for de danske Akteurer, ophørte Konkurrencen snart. Mingotti sluttede sine Forestillinger ved Paasketid 1748, og omtrent samtidig maatte Theatret i Store Kongensgade lukke. De danske Skuespillere benyttede sig ufortøvet heraf og leiede General Arnoldts Theater for at kunne spille her, medens Tjærehuset blev nedrevet og en Nybygning opført paa dets Grund. Pengene hertil tilveiebragtes ved en Gave af Kongen og Laan hos Private; Tegningen blev udarbeidet af Eigtved, og Grundstenen lagdes den 4de Juli 1748. Der blev arbeidet med saa stor Hast, at det *nye Theater paa Kongens*

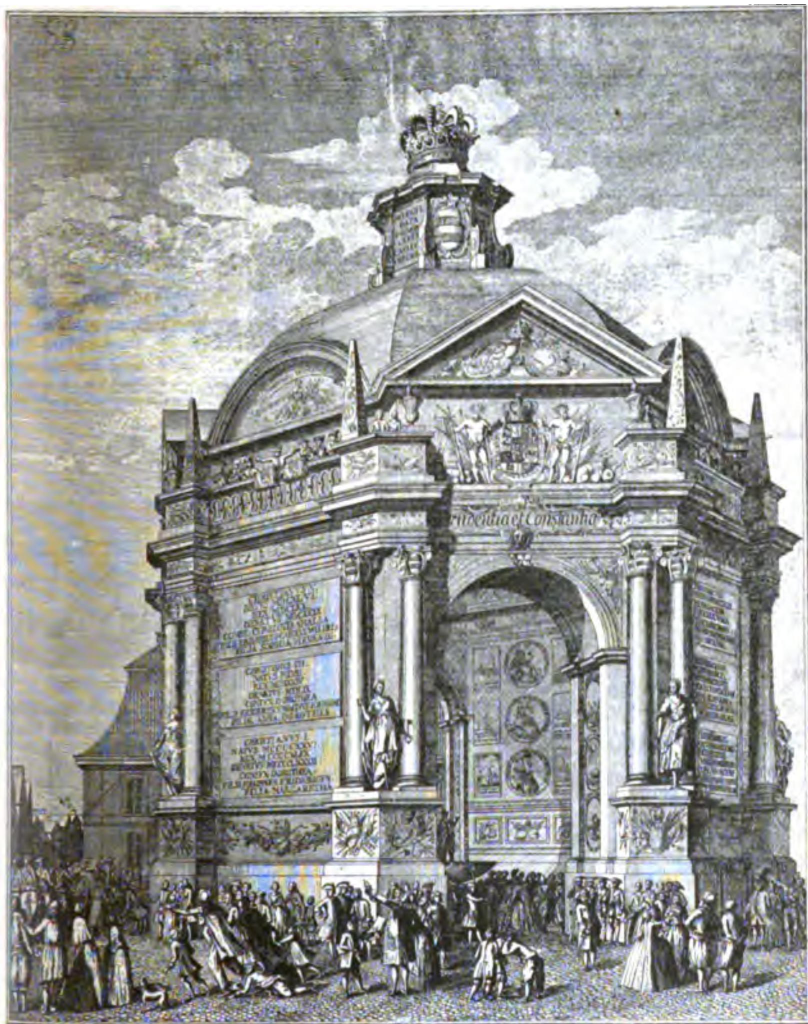
Nytorv allerede kunde aabnes den 18de Dcbr. s. A. paa Dronning Louises Fødselsdag. Det var den samme Bygning, som rigtignok med endel Forandringer rummede den danske Komedie indtil Oktober 1874. Tilskuerpladsen kunde ialt rumme 782 Personer paa Gulvet og i de tre Etager, og over Prosceniet læstes den latinske Indskrift: *Nil dictu fædum visuque hæc limina tanget* ɔ: „Intet hæsligt Ord eller Skue komme paa dette Sted". Det første Skuespil som gaves, var Molières „Amphitryon", der allerede var gaaet to Dage iforveien som gratis Prøveforestilling. Theatret synes i det Hele at have staaet paa Høide med Tidens Fordringer; Tilskuerpladsen var smukt dekoreret, og Thurah, der havde set sig endel om i Verden, skriver, at „dets Ornamenter og Dekorationer ere saa prægtige og med saa mange adskillige Forandringer, at det hverken derudi eller i Begreb (Størrelse) viger det kostbareste Theatrum, som nogetsteds findes." Musiken besørgedes af Stadsmusikanten, som havde Eneret herpaa.

Skjøndt de danske Komedier vare indrettede til „Sprogets Flor og Indvaanernes sømmelige Fornøielse", kunde de ikke betale sig, og det hjalp ikke, at italienske Operister, franske Skuespillere, Linedandsere, Kraftkunstnere og Taskenspillere fik Lov til at optræde der — Theatret sank dybere og dybere i Gjæld, som navnlig voxede, da man i Sørgeaaret efter Dronning Louises Død betalte Troupen den halve Gage for at holde den sammen. De af Kongen indsatte Direkteurer maatte gjøre Tilskud af deres egen Lomme, og tilsidst blev Tilstanden saaledes, at der maatte findes paa Udveie. Theatret skyldte ca. 25,000 Rdlr. bort, hvoraf Kongen betalte de 14,000, og — for endelig at blive den trykkende Byrde kvit — overdrog han den 23de Mai 1750 *Theatret til Staden Kjøbenhavn*, ihvorvel det formelt var Akteurernes Eiendom. Det var en Gave, som Magistraten helst vilde have frabedt sig, men den var nødsaget til at bide i det sure Æble. I de første 6 Aar havde den dog Intet at skaffe med Direktionen, da Kongen havde forbeholdt sig at udnævne Overdirekteuren, og denne selv kunde vælge de tre Direkteurer, „hvem han bedst kunde formaa dertil". Imidlertid voxede Gjælden bestandig, saaledes at Kongen i 1756 tillod Magistraten at optage et Laan paa 7,400 Rdlr. og desuden tilsagde Theatret et aarligt Tilskud af 3000 Rdlr. af Partikulairkassen. Alt gik nu godt i 5 Aar, indtil Majestæten i 1761 „expresse befalede, at Opera skulde

opføres for Komediens Regning.“ Det var den i 1758 indkaldte italienske Troup under Jfr. ***Marianna Galeotti***, som nu blev knyttet til Theatret. Der maatte indkjøbes kostbare Dragter, musikalske Instrumenter, Dekorationer m. m.. og Underbalancen voxede med rivende Fart, skjøndt Kongen nu tilskjød 8000 Rdlr. om Aaret. Operaen var Theatrets finantsielle Ødelæggelse. I 1764 lykkedes det vel at udskille den, men Tilstanden forbedredes ikke, eftersom Kongen samtidig indskrænkede sit Tilskud til 1000 Rdlr. Overdirekteuren, v. der Lühes Forestillinger frugtede Intet, skjøndt han i Juli 1765 erklærede, at man uden Hjælp „vilde blive nødt til at gjøre en skammelig Bankerot, da Komediehusets Effekter ikke ere kourante Vare, og Ingen betaler os Noget for Cæsars, Bajazets, Tamerlans, Semiramis, eller Kleopatras Klædninger eller de magnifike Tyrke- og Persians Dragter, ei heller vore Musikalia og Instrumenter, hvoriblandt de tvende Basser, som ere de største, her findes i Landet“. Det Eneste, v. der Lühe og hans Meddirekteurer opnaaede, var, at de selv og Kbhvns. Magistrat bleve fri for alt Ansvar for Komediehusets Gjæld, der nu var 33,612 Rdlr. De mest fremtrædende Skuespillere i Frederik den Femtes Tid vare ***Clementin***, ***Londemann***, ***Hortulan*** og ***Rose***, blandt Damerne Jomfruerne ***Thielo***, ***Böttger***, ***Materna*** og ***Rose*** samt Mdme. ***Lenkiewitz***. Personalets Sæder vare ikke de bedste, og det kom temmelig hyppigt til Skandaler saaledes den 6te Novbr. 1761, da Soldater rensede Tilskuerpladsen, og Forestillingen blev standset, fordi Balletmester Comos Hustru, der var Direkteuren, Viceborgmester Fædders Elskerinde, blev udpeben. Følgen blev dog, at baade Ægteparret Como og Fædder (der senere blev Politimester) maatte fortrække. Mærkeligt er det, at Publikum undertiden hyldede sine Yndlinge ved at tilkaste dem — ikke Blomster, men Dukater. Saaledes fik Jomfru Böttger engang 25 Dukater tilkastet i en Pung fra en Kreds af Beundrere.

Ved Siden af Theatret florerede naturligvis alle Slags andre Forlystelser: Koncerter, Musikselskaber, Baller, Maskerader m. m. I 1759 var der et Voxkabinet i Byen bestaaande af fem Figurer, hvoraf dog den ene, „et affreux Positur, som skal forestille Kongen af Preussen“, blev fjernet. Snart saas Linedands, Taskenspillerkunster og Glaspustere, snart forevistes „et fremmed Dyr, Rhinoceros kaldet“ et Fruentimmer, der kunde gaa paa gloende Jernplader, en „kunstig Hund“, det vil sige en Hund, der kunde gjøre Kunster, en

Model af Peterskirken m. m. Mærkedage i Kongehuset feiredes af hele Befolkningen med Illumination og store Demonstrationer, saa-

Magistratens Æretempel paa Gammeltorv i 1749.

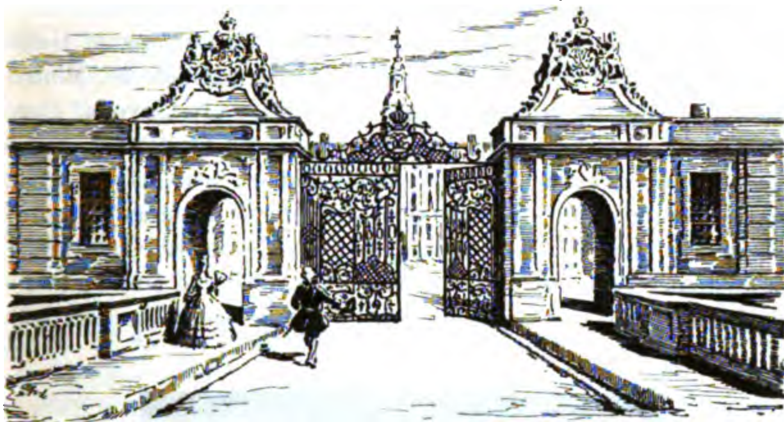
ledes Kronprinds Christians Fødsel den 29de Januar 1749. „Da Dronning Louise blev forløst med en velsignet og velskabt Kronprinds — hedder det — løsnedes Kanonerne fra Voldene, Gaderne gjenlød

af Frydeskrig, og efter Daaben Kl. 6 var den anseeligste Del af Staden illumineret, og man saa og hørte kun Glædesskud og Frydefyr hele Natten.“ De to største offentlige Fester i denne Periode var Jubelfesten i Anledning af den oldenborgske Kongestammes 300 Aars Jubilæum, og en lignende i Anledning af Enevoldsregjeringens Indførelse. Den første afholdtes den 28de, 29de og 30te Oktober 1749. Det var ved denne Leilighed, at Grundstenen til Marmorkirken blev lagt, hvorefter der fra Christiansborg Slots Altan blev udkastet Medailler til de nedenfor forsamlede Tusinder. Byen var alle tre Dage illumineret, og en stor Mængde Gaarde vare smykkede med prægtige Dekorationer. Prisen for dem alle bares af det store Æretempel, som Magistraten havde ladet opsætte paa Gammeltorv over Springvandet, og som blev staaende til den 4de Novbr., da Kongen atter tog det i Øiesyn. Jubelfesten for Enevoldsregjeringens Indførelse høitideligholdtes den 16de, 17de og 18de Oktbr. 1760; paa den sidste Dag lagde Kongen Grundstenen til Rytterstatuen paa Amalienborg.

Kjøbenhavnerne vare loyale Undersaatter, og deres Følelser for Kongehuset fik et særlig gribende Udtryk ved den tilbedte Dronning Louises Død den 19de Decbr. 1751. Forholdene havde imidlertid forandret sig saaledes, at Frederik den Femtes Død den 14de Januar 1766 ikke gjorde noget stærkt Indtryk paa Befolkningen. Deres Stemning beherskedes ialfald snarere af Frygt for det Kommende end af Sorg over Tabet af den godhjertede og milde, men charaktersvage Monark.

Havesalen og Fuglehuset ved Moltkes Palais paa Amalienborg, bygget af Jardin.

Marmorbroen med Gitteret til Ridebanen.

ANDET KAPITEL.

Kjøbenhavn under Christian VII til Struensees Fald.

hronskiftet gik for sig paa sædvanlig Maade. Den 14de Januar 1766 Kl. 11 om Formiddagen traadte Geheimeraad Johan Hartvig Ernst Bernstorff ud paa Christiansborg Slots Balkon og raabte tre Gange til den forsamlede Mængde: „Kong Frederik den Femte er død! Leve Kong Christian den Syvende!“ De sædvanlige Anordninger om Sørgeklæder for den Afdødes Ihukommelse, om Ringning med Kirkeklokkerne, og Forbud mod Spil og Leg bleve udstedte, hvortil senere kom en Befaling om at illuminere i de Gader, gjennem hvilke den kongelige Ligprocession skulde passere; dog at Fattige kunde hente gratis Lys i Proviantskriveriet. Den 18de Marts 1766 fandt den høitidelige Sørgegudstjeneste Sted i Slotskirken, der var udstafferet som foran afbildet (II, S. 709); her holdtes en dansk, tydsk og latinsk Tale, og her lød Johannes Evalds: „Hold Taare op at trille“, hvorefter Ligtoget passerede gjennem de illuminerede Gader over Kongens

Nytorv ud af Vesterport under Klokkeringning, Kanonsalut, Parade af Borgerskabet samt Garnisonen og Haandværkerne ved Holmen. Det var al den gamle Pomp, der udfoldedes; et langt Optog af Garden til Hest, fyrstelige Personer i Karosser med Fakler paa Siderne, Ministre, Officerer, Drabanter i lange Sørgekapper, den store Ligvogn, Pager, Haandheste med Provindsfanerne, Sørgefaner og Frydefaner, ja, der manglede end ikke den harniskklædte Ridder med hvid Plumage paa Hjelmen og blottet Kaarde. Udenfor mange offentlige Bygninger og Huse var der reist Dekorationer, som f. Ex. udenfor Raadhuset en stor illumineret Façade, tegnet af Wiedewelt, 120 Fod lang og 56 Fod høi, forestillende Indgangen til Dydens Tempel med en Sarkophag

Illuminations Dekoration foran Raadhuset.

og Kongens Brystbillede i Midten. Stadens Kasse havde ved denne Leilighed en Udgift af 4931 Rdr., der længe figurerer som Gjæld i Regnskaberne. En Extraudgift paaførtes den kongelige Kasse, da Orgelet i Slotskirken blev ødelagt af en Tømmersvend, som havde været behjælpelig med at betrække Kirken med Sort. Han tabte nemlig sin Hammer i Værket, og da han krøb ind i det for at faa den igjen, anrettede han en saadan Ødelæggelse mellem Piberne, at Istandsættelsen kostede 800 Rdr.

Den syttenaarige Konge, der nu havde besteget Thronen, gjorde et godt Indtryk paa Alle; hans personlige Optræden, hans Livlighed og medfødte Vittighed vakte store Forhaabninger, og der er neppe Tvivl om, at da Khvns Overpræsident v. der Lühe, de ældste Borgmestre og Formændene for de 32 Mænd den 16de Mai 1766

havde Audients hos den unge Hersker, følte de sig i ligesaa høi Grad tiltalte af ham som alle Andre før dem. De paafølgende Fester i Kongehuset gav Indbyggerne rig Leilighed til at lægge deres Loyalitet og Deltagelse for Dagen, thi allerede den 30te August havde Kongens yngste Søster, Prindsesse Lovise, Bryllup med Prinds Carl af Hessen, og den 1ste Oktober 1766 blev den ældste Søster, Prindsesse Sophie Magdalene, viet per procura til den svenske Kronprinds, den senere Kong Gustav den Tredie. Det maatte naturligvis gjøre et godt Indtryk paa Borgerne, at det traditionelle

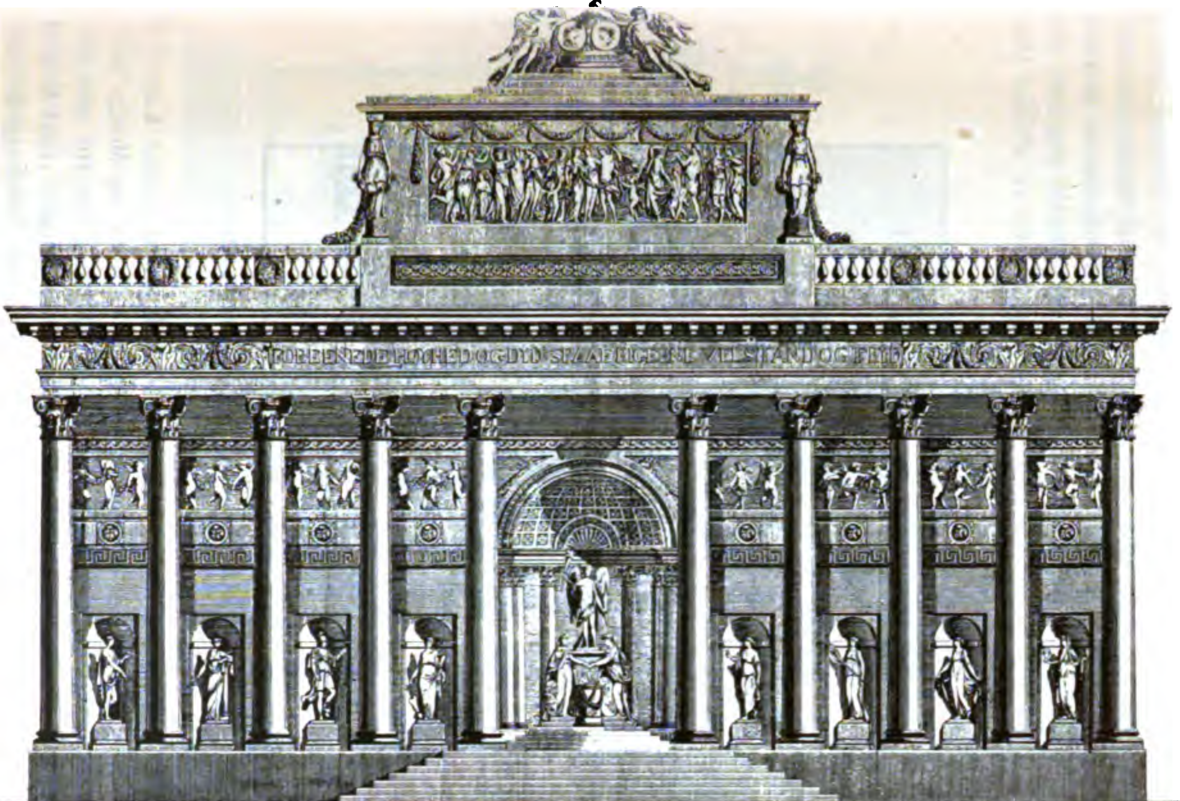

Dronning Caroline Mathildes Indtog. Samtidigt Flyveblad.

Prindsessestyr blev eftergivet, thi denne Skat var meget trykkende for Smaafolk; muligvis vare de mindre tilfredse med, at Taksigelsesfesten den 11te Februar til Minde om Stormen paa Kjøbenhavn blev afskaffet af Hensyn til Sverig. Samme Dag Sophie Magdalene blev viet i Slotskirken, viedes den engelske Prindsesse *Caroline Mathilde* i London til Christian den Syvende ogsaa per procura. Den 3die Novbr. ankom den femtenaarige Dronning til Roskilde, hvor Kongen modtog hende og førte hende til Frederiksberg.

Dronningens høitidelige Indtog i Hovedstaden fandt Sted den 8de Novbr. 1766 Kl. 2 om Eftermiddagen gjennem Nørreport ad Nørregade til Gammeltorv og derfra videre til Kongens Nytorv og

langs Holmens Kanal til Slottet. Processionen, der aabnedes af en Eskadron af Hestgarden, var glimrende; ikke blot figurerede en Vrimmel af Hoftrompetere, Pager, Lakaier og Hofdamer i den, men Ministrene og Gesandterne kjørte i Spidsen i deres Karosser, forspændte med sex Heste, og Kavalkader af Hofjunkere, Kammerjunkere og Justitsraader, Etatsraader og Generalkrigskommissærer, Kammerherrer og Konferentsraader afløste hverandre. Dronningen sad ved Siden af den nygifte Prindsesse Lovise i en prægtig Paradevogn, trukken af 8 hvide Heste; foran gik 18 kongelige Lakaier, ved Siderne 6 fornemme Hoffolk, medens 12 Officerer i røde Skarlagens Kapper med det danske Vaaben, broderet i Guld og Sølv paa venstre Skulder og med Partisaner i Hænderne gjorde Drabanttjeneste om Vognen. Medens Kanonerne tordnede, Kirkeklokkerne kimede, og Sangværket i Frue Kirke gik, bevægede Toget sig langsomt frem mellem de paraderende Tropper, Borgerkompagnier og Laug; overalt hørtes Musik og Jubelraab; thi „der var stor Glæde over denne Forbindelse, da Caroline Mathilde kom fra samme Land som Frederik den Femtes tilbedte Dronning Lovise“. Udenfor Raadhuset var der efter Tegning af Wiedewelt reist en prægtig Dekoration 106 Fod lang, 70 Fod høi og 30 Fod dyb, forestillende en korinthisk Marmorportikus, i hvis Midte man havde Indblik i et Tempel, hvor Danmark og England rakte hinanden Haanden over et Alter foran Hymens Statue. Paa Siderne saaes 8 allegoriske Figurer i Nicher, i Frisen 24 Genier og paa Attikaen, der støttedes af Karyatider, et Basrelief, forestillende „en almindelig Glæde af alle Tider, Stænder og Haandteringer, som celebrere Festen“. Øverst kronedes Bygningen af Kongeparrets Medailloner, baarne af „tvende Renommeer, som krandse dem med Blomster og Festons“. Da Dronningen kjørte ind paa Gammeltorv, modtoges hun af 18 hvidklædte unge Piger, der strøede Myrther og Blomster for hende, og da hendes Vogn standsede foran Hymens Alter, bekrandsede de unge Piger dette under Afsyngelsen af en Sang. Ogsaa andre Steder i Byen var der opreist Æreporte, saaledes i Størestræde af Admiralitetet, ligeledes efter Tegning af Wiedewelt. Udsmykningen af Hovedstaden var dog ikke saa almindelig som tidligere ved lignende Leiligheder, da det af Sparsommelighedshensyn var blevet forbudt Private at opføre Æreporte, saavelsom at illuminere om Aftenen. Der blev derfor Intet af en Dekoration, som Wiedewelt havde tegnet til den engelske Gesandt

Dekoration foran Raadhuset ved Caroline Mathildes Indtog.

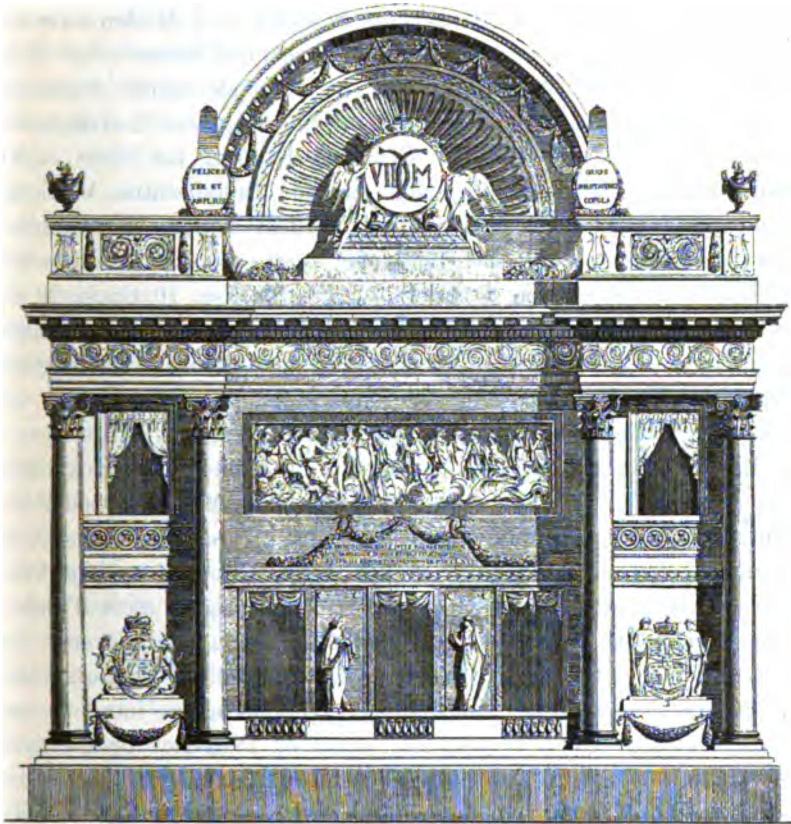
Titleys Hus paa Nørregade, ei heller af en anden udenfor Baron Knuths Gaard ved Holmens Kanal. Slottet var derimod prægtig oplyst om Aftenen, og Riddersalen, som nu stod færdig, straalede i fuld Glands, da den umiddelbart efter Dronningens Ankomst benyttedes til Taflet. Den høitidelige Indvielse fandt dog først Sted den 10de Novbr. ved det store Formælingsbal, der er afbildet foran

Admiralitetets Æreport ved Caroline Mathildes Indtog.

(III, S. 129). Magistraten brugte 5036 Rdlr. af Byens Kasse ved Indtoget, og mange af Borgervæbningens Officerer og Menige havde for egen Regning anskaffet prægtige Uniformer, besatte med Sølv- og Guldgaloner. Da nogle ældre Luxusforordninger „mod Guld og Sølv at bære i Klædedragt" faa Uger efter bleve indskærpede, vakte det stor Misfornøielse i Borgervæbningen, og de Paagjældende bleve først stillede tilfreds, da de fik Tilladelse til at bære de elegante nye Uniformer et Aar endnu.

Der paafulgte nu en lang Række Fester i Kongehuset; hele Vinteren forløb med Koncerter, Maskerader, Baller, Theaterforestillinger, Karousseller, Jagter og Kanefarter indtil den 1ste Mai 1767, da *Kronings- og Salvningshøitidelighederne* fandt Sted i Christiansborg Slotskirke. Det var første Gang siden Frederik den Tredies

Den paatænkte Dekoration udenfor den engelske Gesandts Hus.

Tid, at en Kroning foregik i Kjøbenhavn, og den vakte desto større Opsigt blandt Indbyggerne, skjøndt den store Procession kun viste sig offentlig i faa Minutter paa Veien fra Slotsportalen til den nordre Løngangsport og tilbage igjen, ovenikjøbet mellem en dobbelt Række af paraderende Soldater. Folket blev dog ikke tilsidesat, men fik sin rigelige Del, thi paa Ridebanen var der til dets For-

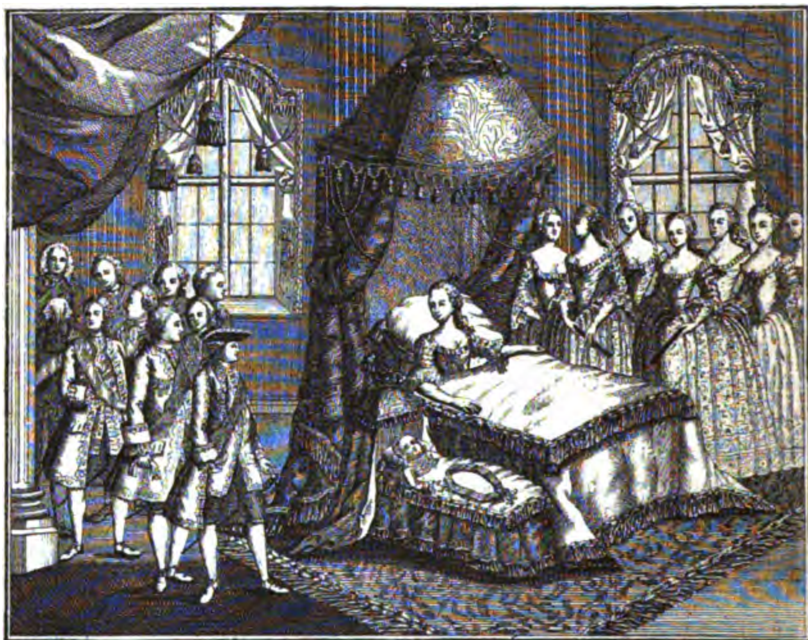
lystelse arrangeret en Vinspring, ligesom der her gaves en stegt Oxe til Pris for Almuen. Hele Pladsen var prægtig dekoreret som „til en antik Fest med Krandse og Blomsterguirlander, omvundne med Guldbaand og ophæftede med Guldknapper.“ Foran den ene runde Stalds Arkader var der efter Tegning af Professor Harsdorff opført en høi Bygning af imiteret rødt og hvidt Marmor med megen Forgyldning, forestillende „Gratiernes Fontaine“. I Midten saas „de tre Gudinder holdende en stor Kumme saasom af Bronce eller Metal, som til begge Sider kommunicerede Vin til tvende mindre Fontainer, hvoraf virkelig udsprang rød og hvid Vin igjennem Løvehoveder“ (5 Oxehoveder af hver Sort). Den hele Bygning var ellers udsiret med adskillige Attributer til Vinen, saasom Thyrsusstave, Vinranker o. d. I et Bræddehus paa Pladsen mellem Stalden og Gammelstrands Kanal var der imidlertid blevet stegt en hel Stud, der veiede 90 Lispd., garneret med 3 Beder, 5 Lam, 8 Grise, 10 Gjæs, 20 Par Ænder og 58 Par Høns. Det Hele var anbragt paa en rødmalet Vogn med forgyldte Hjul; Studens Klove og Horn vare ligeledes forgyldte. Da Majestæterne reiste sig fra Kroningstaffelet, blev Adgangen til Ridebanen given fri, hvorpaa Studen blev kjørt frem af 18 Matroser i hvide Skjorter og Buxer samt Krandse paa Hovederne. Paa begge Sider af Vognen gik andre festklædte Matroser med Kurve fulde af Brød. Kammerfureren steg nu op paa et Slags Altan ovenpaa Vinspringet og gav Signalet til Plyndringen, medens Vinen samtidig begyndte at springe. Der var naturligvis stort Tilløb af simple Folk og almindeligt Slagsmaal, navnlig da Fureren udkastede Penge i Grams til Mængden, ialt 800 Rdlr. i Rigsortstykker, og tilsidst de to røde Fløilspunge, hvori Pengene havde været. „De tredobbelte Objekter (Studen, Vinen og Pengene) beskjæftigede en utallig Mængde Almue samme Aften og det Meste af Natten, saa henrykkede som ved deslige Leiligheder er sædvanlig.“ Majestæterne og Hoffet „behagede allernaadigst at tage denne Forretning og Tumult i allerhøieste Øiesyn“ fra Riddersalens Vinduer og Altanen over Slottets Hovedport til Ridebanen.

Den gode Tro og de gunstige Forhaabninger, Christian den Syvende havde vakt ved sin første personlige Optræden, forsvandt hurtig. De Forandringer i de høieste Stillinger, som han iværksatte, snart af Lune, snart med beregnet Ondskab, de uhyggelige Intriguer i Hofkredsene, for hvilke han snart blev et villieløst Red-

skab, de Yndlinge, hvormed han omgav sig, de Elementer, med hvilke han fortrinsvis søgte Omgang, hans Uberegnelighed og Upaalidelighed, der tydede paa *moral insanity,* hans vilde Natteudflugter, under hvilke han og hans Svirebrødre jevnlig kom i Konflikt med Ordenens og Lovens Haandhævere, hans Forbindelser med løse Fruentimmer af den laveste Art, kort sagt: hele den lange Række af vilde Udskeielser og offentlige Skandaler, hvori han deltog, avlede Uvillie, Misstemning og Foragt. Loyaliteten var i betænkeligt Aftagende; Fortællinger om Kongens Frivolitet, hans natlige Orgier i berygtede Huse og Sammenstød med Vægtere gik i vide Kredse fra Mund til Mund sammen med Rygter om hans uforsvarlige Forhold til Dronningen, først i en hviskende Tone, derefter med stigende Sikkerhed, indtil de raabtes høit paa Gader og Stræder. Den offentlige Mening var harmfuld og forbittret paa de ledende Ministre, „Parykkerne“, som ikke formaaede eller i egen Interesse ikke vilde holde igjen, og tog ubetinget Parti for den unge Dronning; man sympathiserede med hende og beklagede hende; hendes milde og venlige Væsen vandt Alles Hjerter, og da hun benyttede Tiden til at gjøre sig bekjendt med Kjøbenhavns Seværdigheder, blev hun hurtig populair. Caroline Mathilde, eller som hun altid kaldtes af Samtiden: Dronning Mathilde, viste aaben Interesse for den By, hvori hun residerede, hvorimod „Kongen alene syntes at være for Fornøielser, og naar han skulde se noget Alvorligt, da løb han det over næsten som en Lynild.“ Det er iøvrigt ikke her Stedet at komme udførligt ind paa den intime Side af Kongens og Dronningens private Liv; hvad der er anført, maa være tilstrækkeligt til at vise, at Jordbunden hurtigt blev forberedt til den store Omvæltning, der forestod.

Kronprindsens (den senere Frederik den Sjettes) Fødsel den 28de Januar 1768 om Aftenen Kl. 10½ blev efter Sædvane den følgende Morgen forkyndt Befolkningen ved Kanonernes Løsning fra Voldene, Musik fra Kirketaarnene og paa Slotspladsen samt Afsyngelse af en Psalme i Slotsgaarden af Frue Skoles Kantor og Disciple. Der var derefter Gratulation paa Christiansborg af de fremmede Diplomater og de høieste Rangklasser, som det ses af hosstaaende Afbildning, hvor Kongen og Geheimeraaderne af Konseillet nærme sig fra den ene Side, medens Overhofmesterinden, Kammerfrøkenen og Damerne af Rangen ere opstillede paa den anden Side. Den 30te

Januar fandt Daaben Sted i Dronningens Sovegemak; den overværedes bl. A. ogsaa af Kjøbenhavns Magistrat og Formændene for de 32 Mænd, som dog ikke kom længere end i Forgemakket. Under de paafølgende Konflikter mellem Kongeparret, da Spændingen var paa det Høieste i Anledning af Overhofmesterinden Fru Plessens pludselige Fjernelse imod Dronningens Ønske, gjorde Kongen Alvor af en længe næret Beslutning om at reise udenlands. Han forlod

Kronprinds Frederiks glædelige Fødsel. Efter et samtidigt Stik.

Hovedstaden den 6te Mai 1768 med et stort Følge, til hvilket den hidtil ubekjendte Struensee sluttede sig i Holsten som Livmedikus. Reisen, der gik gjennem Tydskland, Holland, Belgien, England og Frankrig, var ikke velset af Folket paa Grund af de store Udgifter, den nødvendigvis maatte medføre, og den blev det endnu mindre, da Følgerne allerede faa Dage efter, den 14de Mai 1768, viste sig ved *tre nye Skattepaalæg,* nemlig en personel Afgift istedetfor Told og Konsumption paa fremmed Salt, et Extrapaabud for to Aar paa

Embedsmænds Gager samt alle Pensioner og Benaadninger og endelig en Kvartprocentskat paa Hartkornets Værdi saavelsom paa Kapitaler i Huse og faste Eiendomme. Man havde iforveien den forhadte Extraskat af 1762 til Statsgjældens Afbetaling og maatte føle de nye Byrder saameget haardere, som de baade ramte Rige og Fattige og vare bestemte til at afholde Udgifterne ved en Reise, der syntes overflødig, og i hvert Fald var uforholdsmæssig glimrende i Forhold til Landets Finantser.

Under Kongens Fraværelse i Udlandet modtog Hovedstaden en væsentlig Forskjønnelse, idet *Frederik den Femtes Rytterstatue* blev opstillet den 16de August 1768. Allerede i 1749, da Amalienborg Have var bleven skjænket til Byggegrunde, og Planen til Bebyggelsen var bleven udarbeidet af Eigtved, dukkede Tanken om en monumental Dekoration paa den ottekantede Plads frem, og den ansete indvandrede Kunstner Markus Tuscher, som tidligere havde foreslaaet et Springvand paa Amagertorv til Minde om Ildebranden i 1728, mødte nu med et modificeret storartet Projekt, efter hvilket Kongens Rytterstatue skulde throne i „Ny Frederiksstad“ øverst paa en høi Klippe over Statuer af Danmark, Norge, Neptun og Herkules Musagetės, medens Vandet forneden skulde strømme frem af Konchaer, baarne af Tritoner og Delphiner. Det vides, at Petzoldt efter Opfordring af Eigtved modellerede nogle Udkast til en Rytterstatue, men videre kom man foreløbig ikke. Man havde ikke en eneste Kunstner herhjemme, der kunde paatage sig en saadan Opgave, og Tuscher døde desuden i 1751. Tanken blev dog derfor ikke opgiven; tvertimod forfulgte man den med største Iver og satte Himmel og Jord i Bevægelse for at finde en Mand i Udlandet, der kunde skabe et Værk, som var Kongen værdigt. Først henvendte man sig til den østerrigske Artillerioberst Wiedemann, der havde udført August den Førstes Heststatue i Dresden; derefter lod man Gesandten i Paris, Grev Reventlow, anmode Billedhugger Bouchardon om at udpege en duelig Mand, med hvilken Kongen af Danmark kunde være tjent. Valget faldt paa den 34aarige Kunstner, Professor og Medlem af det kongelige Akademi, *Jacques François Joseph Saly,* der nylig havde udført Ludvig den Femtendes Statue til sin Fødeby Valenciennes. Skjøndt hans Fordringer befandtes *un peu fortes,* gik man dog ind paa dem, thi baade Frederik den Femte og hans Yndling, Overhofmarechal Grev A. G. Moltke, ønskede heftigt at se Værket i

Gang. Den 6te April 1752 afsluttedes *Kontrakten* i Paris (ratificeret den 10de Juni), hvori det bestemtes, at Saly i det paafølgende Aars April Maaned skulde begive sig til Kjøbenhavn for der at modellere Rytterstatuen med alle dens Ornamenter og Attributer og forblive i den nævnte By, indtil Statuen var fuld færdig. Kongen forpligtede sig til at levere alle fornødne Materialier, saasom Vox, Gibs, Jern til Stativer og Stel, Redskaber, Tømmer og Brædder, Brændsel, Kul og Lys, skaffe de nødvendige Gibs- og Broncestøbere samt Ciseleurer, overhovedet afholde alle Udgifter og Omkostninger og sørge for passende Friboliger for Kunstneren og hans Hjælpere samt et tilstrækkelig stort Atelier. Salys Honorar fastsattes til 150,000 Francs (34,095 Rdlr. 2 Mk. 12 Sk. dansk Kurant), hvoraf 20,000 skulde udbetales strax efter Ratifikationen og deponeres hos den franske Notar Gervais, endvidere 20,000 ved Afreisen til Kbhvn., 10,000 et Aar efter Ankomsten, og endelig 10,000 hvert halve Aar, indtil hele Summen var betalt. Kontrakten indeholder iøvrigt andre for Kunstneren behagelige Bestemmelser, som f. Ex. at Kongen skal skaffe levende Modeller, baade Mennesker og Heste, at Salys Arvinger i Tilfælde af hans Død i Danmark uden videre maa beholde de Summer, han har faaet udbetalt m. m.

Den 6te October 1753 ankom Kunstneren til Kbhvn. og blev modtagen med stor Udmærkelse; der anvistes ham Fribolig paa Charlottenborg, vistnok den samme, Thorvaldsen henved 100 Aar senere beboede, medens der byggedes et stort Modelhus til ham ude i Haven. Hvorledes Salys Indflydelse strax blev afgjørende i alle kunstneriske Spørgsmaal, hvorledes han fortrængte Eigtved fra Direkteurpladsen i Kunstakademiet, fik Brødrene Jardin indkaldt og arbeidede for Kunstskolens Udvikling og Glands, er foran berørt (III, 133 og 185 ff.). Han laa i det Hele ikke paa den lade Side, og den Opgave, for hvilken han egentlig var kommen til Danmark, blev heller ikke forsømt. Allerede i 1754 kunde han præsentere Frederik den Femte et Udkast til Monumentet paa Frederikspladsen, som fandt „Majestætens allerhøieste Contentement“. Partikulairkassens Regnskaber vise, at Slotsforvalter Sekretair Biehl paa Charlottenborg, Sekretair Poehn og Overkondukteur Beyer, der alle havde med Anskaffelserne at gjøre, i det første Aar rekvirerede ret betydelige Summer til Indkjøb af Gibs, Brændsel, Lys, Vinkelmaal,

Passere, Linealer m. m., men det var dog endnu kun en svag Begyndelse.

Hidtil havde man ikke hørt et Ord om, at *det asiatiske Kompagni* vilde tage Affaire ved Rytterstatuens Oprettelse; det var simpelthen Kong Frederik, der ligesom sin Oldefader vilde reise sig selv et Mindesmærke. Men man har vistnok allerede paa dette Tidspunkt faaet Øiet op for, at Udgifterne vilde blive meget betydelige — selv om man ikke kunde forudse det kolossale Omfang, de fik — og den Tanke laa da nær at paakalde Undersaatternes og da særlig den rige Kjøbmandsstands Hjælp. Det asiatiske Kompagni var velhavende og stod sig godt; Kongen havde paa mange Maader vist det Velvillie, og Pengene maatte saameget lettere kunne faas her, som Majestætens høire Haand, Grev A. G. Moltke, var Kompagniets Præses. Paa den ordinaire Generalforsamling den 3die April 1754 mindede Direktionen derfor Kompagniet om „de høikongelige store og uskatterlige Velgjerninger, der allermildest vare blevne beviste det til Negotiens Flor og Udbredelse“; den forestillede Participanterne, at Kongen uden nogen Udgift for dem tre Aar iforveien havde udsendt to armerede Skibe til Indien, at han i 1752 havde skjænket dem Skibet „Syndermanland“, og Aaret efter overladt dem et andet Skib „Frederik & Lovise“ for 7000 Rdlr. under Taxationsprisen. Der var nu „en bekvem Occasion til at udvise nogen allerunderdanigst Erkjendtlighed“, naar Kompagniet vilde lade opsætte Hs. kongl. Majestæts Statue paa Amalienborg Plads. Forslaget fandt almindeligt Bifald, thi Generalforsamlingen vedtog: „Alle tilstedeværende Participanter haver med allerstørste Glæde og Fornøielse for at vise en liden Erkjendtlighed, efter deres allerunderdanigste Pligt bifaldet denne Post, saaledes at af hver Aktie denne Gang *indeholdes 12½ Rdlr.* og *den følgende Tid efter Omstændighederne.*“ Hvis Interessenterne havde eller kunde have havt Anelse om, hvad de indlod sig paa, vilde Glæden og Fornøielsen sikkert have været mindre, og de vilde vel have vogtet sig for det vidtrækkende Løfte om fremdeles at betale „efter Omstændighederne“.

Det følger af sig selv, at „Monarchen ansaa denne allerunderdanigste Resolution med besynderlig kongelig Attention og Naade“, men skjøndt hans Forpligtelser indskrænkedes overordentligt herved, faldt de dog ikke helt bort. Der indtræder nu et Slags Fællesskab, saaledes at Kongen i Overensstemmelse med de tidligere indgaaede

Kontrakter afholdt alle rent kunstneriske Udgifter, medens Kompagniet besørgede Støbningen, Piedestalen, Medaillonerne, Gitteret, Opsættelsen, med alt hertil Henhørende. Skilsmissen er dog ikke streng, thi da Saly i Henhold til Kontrakten den 19de Novbr. 1759 havde faaet de sidste 10,000 Francs udbetalte af Partikulairkassen, lønnede Kompagniet ham videre med 1000 Rdlr. om Aaret indtil 1773 og betalte hans Tegner, Snedker og Smed i dyre Domme, medens Kongen paa den anden Side udredede Gager til hans Medhjælpere, Billedhugger Journet og Gibserne Beauvalet og Gianelli, lige til 1771. Partikulairkassen slap dog forholdsvis billigt fra Affairen, thi Forholdet mellem dennes og Kompagniets Udgifter er omtrent som 1 til 9; da Statuen stod færdig, havde Kongen nemlig ialt bidraget 55,340 Rdlr. til den, medens det asiatiske Kompagni havde betalt 470,836 Rdlr.

Interessenterne vidste imidlertid ikke, hvad der ventede dem, og der blev taget rask fat paa Arbeidet. I Marts 1755 indkjøbtes, endnu for Partikulairkassens Regning, Gibs, hollandsk Lærred, Voxdug, Kanifas, Multum og Rask, Jernredskaber, Reoler, Poussérstole, Kasser, Borde, Skabe, Ballier og Vandspande, Jernstivere, Vox, Olivenolie, Harpix, Papir, Tougværk, Seildug og Garn, et „Polpet“, Støtter og Skruer, Skærmbrædter af Egetræ, Messing-Instrumenter, 6 Dusin Modellerpinde (forfærdigede af Kunstdreier Spengler), Hvæssestene, Tommestokke og meget Andet, hvilket efterhaanden suppleredes med nyt fra London indforskrevet Værktøi, uhyre Kvantiteter Gibs m. m. Medens man saa sig om efter en kyndig Broncestøber, der kunde være rede, naar Tidens Fylde kom, modellerede Saly en større Skitse i Vox, som den 30te August 1755 blev overrakt Majestæten i et af Snedker Lehmann forfærdiget Futteral, og ufortøvet approberet. I Kompositionen var Tuschers oprindelige Tanke om at sætte Kongestatuen i Forbindelse med et Springvand bibeholdt, men ellers var Udkastet selvstændigt og nyt. Frederik den Femte skulde sidde til Hest paa et høit Postament, hvis For- og Bagside bar Tavler med Indskrifter, omgivne af Laurbær- og Oliegrene samt en Merkurstav og et Skibsror. Paa Længdesiderne skulde der derimod anbringes Basrelieffer, forestillende Kongens Omhu for Kunst og Videnskab, samt for Handel og Industri. Forneden paa en bred Sokkel mellem Piedestalen og Trinene, der førte op til den, havde Saly paa alle fire Sider anbragt hvilende Statuer, nemlig Danmark

og Norge samt Oceanus og Balticum. Danmark var fremstillet som en Mand i cimbrisk Dragt med Haanden paa Sværdet, støttende sig til det danske Vaabenskjold og med Krigens og Søfartens Attributer ved Siden, Norge som en Kvinde i gammel nordisk Dragt med det norske Vaaben og et Rensdyr ved Siden. Oceanus, en skjægget Olding mellem Havplanter, støttende sig til en væltet Urne, skulde indtage Monumentets Forside; Balticum, en Kvinde med et Barn, der holdt en sprællende Fisk, derimod Bagsiden. Fra de to sidste Grupper skulde der springe rige Vandstraaler ned i to Marmorbassiner, 25 Fod brede og 16 Fod lange.

Der var mange Stadier at gjennemgaa, før Kunstneren kunde have Alt rede til Støbningen; thi der skulde gjøres en saakaldet „lille Model“, det vil sige: en Model i halv Størrelse, før den store kunde paabegyndes, over hvilken Formen toges. Saly anlagde den lille Model i 1756, og Alt tegnede saaledes fortræffeligt, men pludselig saa han sig nødt til at holde inde, fordi man endnu ikke havde Broncestøberen ved Haanden, med hvem han nødvendigvis maatte konferere. Følgen blev en langvarig Standsning.

Regjeringen havde nemlig utrolige Bryderier med *at finde en Broncestøber* i Udlandet, der vilde paatage sig Værket. Gesandterne i Europas Hovedstæder havde uden Nytte været i Bevægelse siden 1754; Udenrigsminister Grev Bernstorff havde ført en livlig Korrespondance med dem, og der var paa forskjellige Steder offret ret anseelige Pengesummer foruden gode Ord, men Alt forgjæves. Billedhugger Bouchardon, der havde skaffet Saly til Danmark, vilde ikke høre Tale om, at hans egen Broncestøber Varin skulde begive sig sammesteds hen, men anviste en formentlig kyndig Broncestøber i Stockholm G. Meyer. Gesandten i Paris, Grev Reventlow havde alle Garn ude; han fandt en Architekt, som var indviet i Varins Methode, og afkjøbte ham for 2000 Francs nogle „yderst detaillerede og nøiagtige Tegninger af et Støberies Indretning“, men de vare naturligvis værdiløse. Et Forsøg hos Billedhuggeren Le Moine, som mod forskjellige kostbare Artigheder lovede at udarbeide et hemmeligt Memorandum om Broncestøbning, førte kun til nye Skuffelser, og man havde ikke bedre Held hos den svenske Hofstøber Meyer, hos Sieur Weinhold, Inspekteur ved Kongen af Polens Støberier, eller hos Sieur Giese i Berlin, hvis eneste Adkomst iøvrigt var, at han havde støbt nogle Blystatuer til Sanssouci og konstrueret „en

ny Bronceovn forestillende et Menneske, i hvis Bagdel Ilden anbringes, for at opvarme Værelset", en Opfindelse, der havde vundet Kongen af Preussens udelte Bifald. Weinhold indskrænkede sig til at sende et Overslag over Omkostningerne ved en saadan Støbning, og Meyer stillede endog den umulige Betingelse, at Modellen skulde sendes til Stockholm. Overalt stødte man paa Hindringer.

I Juli 1755 sonderede man atter Terrainet i Stockholm og pressede paa Sieur Meyer, „ikke fordi man følte særlig Trang til ham — hedder det — thi man havde Tilbud nok, men fordi man vilde foretrække en Nabo, en Svensk, der ikke betragtes som Fremmed blandt Danske, fremfor en Udlænding fra det Fjerne." Man forestillede ham, at han baade vilde have Ære og Fordel af at knytte sit Navn til dette enestaaende Monument i Norden, og vakte Forhaabninger med den Bemærkning, at „Danmark ikke pleier at være sparsom overfor de Kunstnere, der arbeide for det." Dette hjalp; Meyer lod sig blødgjøre og mødte allerede i August i Kjøbenhavn med et Udkast til en Kontrakt, som dog ikke udenvidere blev godkjendt. Man havde jo ingen Garanti for, at han overhovedet havde tilstrækkelig Dygtighed og Erfaring, og da man igjen havde nogle franske Støbere i Kikkerten, ønskede man helst en Konkurrence om Arbeidet ved først at lade en af Monumentets Bifigurer støbe som Prøve. Men herom vilde Meyer aldeles ikke høre Tale, og forlod pludselig Byen i Vrede og reiste hjem. Nu maatte Diplomatiet atter sættes i Bevægelse for at formilde den krænkede Kunstner, thi Gesandten i Stockholm fik Ordre til at sige ham „adskillige Komplimenter" og tilbyde ham Støbningen af Kongens Statue, hvad der jo var Hovedsagen. Efter langvarige Forhandlinger blev der virkelig i August 1756 afsluttet en Kontrakt med Meyer, og Alt syntes saaledes i bedste Orden, indtil den egensindige Broncestøber pludselig nægtede at møde i Kjøbenhavn, før den store Model var færdig. Det frugtede ikke, at Saly bestemt forlangte at raadføre sig med ham, eller at man trængte paa med Trusler og Overtalelser. Sieur Meyer forblev ubøielig og kom ikke mere til Danmark. For det asiatiske Kompagni var denne Episode en kostbar Historie, thi skjøndt Meyer Intetsomhelst havde havt med Statuen at skaffe, havde han dog sørget for at hæve Reisepenge og Forskud paa sit Salair til et samlet Beløb af 6,448 Rdl. 1 Mk. 6 Sk. Med Rette bemærke Kompagniets Revisorer i 1774 om denne Udgiftspost:

„Men af hvad Aarsag Direktionen har kvitteret denne Mand uden at faa nogen Erstatning for saadan Kapital, synes os burde dog i det Allermindste have været Interessenterne bekjendtgjort.“

Man var altsaa nu lige nær og maatte forsøge Lykken andetsteds. Først tænkte man paa den forhen omtalte Giese, men fik det Svar fra Tydskland, at han var død for et Aar siden, og forresten heller ikke havde havt Talent nok til at foretage sig et saa stort Arbeide. Blikket gik da atter til Paris, og her lykkedes det endelig at finde en Mand, der var villig til at indlade sig paa et Arrangement. Det var *Pierre Gor,* netop den Broncestøber, der havde arbeidet for Le Moine, og hvis Hemmelighed Billedhuggeren havde lovet at afsløre. Der blev i Hast afsluttet Kontrakt med ham, hvorpaa han i 1757 afreiste til Kjøbenhavn, ledsaget af fem Franskmænd, der skulde assistere ham. Det asiatiske Kompagni afholdt hans Reiseomkostninger med ikke mindre end 4896 Rdlr. 4 Mk.

Overhovedet kom der nu Fart i Tingene, dog mest i Udgifterne. Gor, som blev Generalkrigskommissair, installerede sig i Gjæthuset paa Kongens Nytorv, der netop blev nedlagt i 1757 (maaske for at muliggjøre Statuens Støbning i Kbhvn.), og gav sig til at opføre nye Ovne og træffe andre nødvendige Forberedelser. Saly kunde nu af Hjertens Lyst raadføre sig med Broncestøberen, og haste med at gjøre den saakaldte „lille Model“ til Heststatuen færdig, men der kom mange Forhindringer iveien. Han har selv skildret, hvorledes han arbeidede for at skabe et Kunstværk af Rang, hvorledes han ved at se Kongen ride i Fodgang gjennem Kjøbenhavns Gader opgav sin første Tanke at fremstille Hesten i Galop, og fandt det Motiv, han fastholdt, hvorfor han iførte Kongen romersk Dragt og foretrak en Hest af Middelhøide m. m. Han havde ikke mindre end tolv Rideheste fra den kongelige Stald til Raadighed, som bleve førte frem for ham, naar og hvor han ønskede det, og han siger selv, at hans Bestræbelse gik ud paa at skildre Idealet af den danske Hest. Alle disse Studier og vistnok i ligesaa høi Grad hans Virksomhed og hans Stridigheder ved Kunstakademiet forsinkede Arbeidet, saaledes at den lille Model først kunde præsenteres Frederik den Femte i Novbr. 1758. Det følgende Aar blev der taget fat paa den store Model, det vil sige: paa Modelleringen af den kolossale Rytterstatue selv, og nu gik Dagene, Maanederne, Aarene, uden at den store Offentlighed mærkede Noget

til Værkets Fremgang. Generalkrigskommissair Gor hævede Aar ud og Aar ind Gage til sig selv og sine Medhjælpere og blev ved at give Penge ud til „Forberedelser“ i Gjæthuset; Saly modellerede og modellerede i det store Skur i Charlottenborg Have, hvor hans Virksomhed var skjult for alle profane Blikke.

Der kom dog et Livstegn i 1760 ved Jubelfesten for Enevoldsregjeringens Indførelse, da *Grundstenen til Heststatuen* blev høitidelig nedlagt den 18de Oktober af Præses for det asiatiske Kompagni, Grev Moltke, og der blev slaaet en Medaille i Dagens Anledning, ligeledes for Kompagniets Regning. Men herefter faldt Alt tilbage i den gamle Dvale, saaledes at Offentligheden begyndte at blive utaalmodig. Uvillien vendte sig fornemmelig mod Saly, hvis Stilling som Udlænding var vanskelig; allehaande mærkelige Rygter sattes i Omløb; det paastodes saaledes, at den franske Kunstner med Flid trak Sagen i Langdrag for at gjøre sig Fordele, og tilsidst, i August 1761, antog disse Beskyldninger en saadan Charakter, at Saly klagede til Grev Moltke og Direktionen for asiatisk Kompagni. Man søgte at stille ham tilfreds med en elegant fransk Takkeskrivelse for hans Iver og Umage, hvorhos Direktionen paa en Generalforsamling den 14de Decbr. s. A. rensede sig selv for den Beskyldning, at den havde brugt større Pengesummer end de bevilgede. Et Par Maaneder efter aflagde Direkteurerne og Moltke et Besøg i Salys Atelier for at overbevise sig om, hvorledes Arbeidet gik, og udtalte deres Tilfredshed *par la manière la plus distinguée.*

Rygterne vilde imidlertid ikke forstumme, thi Mistænksomheden var nu engang vakt, og i alle de paafølgende Aar, indtil Saly forlod Landet, førte han og Direktionen en haardnakket Kamp for at slaa de ufordelagtige Anklager til Jorden. Opgaven var vanskelig, thi Beskyldningerne vare ikke ugrundede, om end feilagtig adresserede. Saly mødte i 1763 personlig for Kompagniets Interessenter for at forklare dem Aarsagerne til Forsinkelsen; han skrev et udførligt Promemoria, hvori han forsvarede sig tappert, og endelig gjorde han — hvad der var det kraftigste Argument — *den store Model færdig* i Februar 1764. Den vakte almindelig og enstemmig Beundring, ja Kunstakademiets Professorer og Medlemmer, der just ikke stod sig godt med deres Direkteur, erklærede enstemmig, at „naar man lignede dette Kunstværk lige med alt det Fuld-

komneste af det Slags indtil denne Tid, maatte man sige, at der Intet var til, der kom det nær.“

Hermed kunde Saly være tilfreds og var det sikkert ogsaa. Han erklærede imidlertid nu, at han maatte tænke paa Hjemreisen og formente at have Krav paa en Skadeserstatning, fordi han var bleven opholdt saa længe. Man svarede naturligvis, at han ikke havde opfyldt sin paatagne kontraktmæssige Forpligtelse, og at man ventede af ham, at han endnu skulde modellere Basreliefferne og de fire Statuer til Fodstykket, en Forventning, man dog neppe i Virkeligheden ønskede opfyldt. Kunstneren selv anbefalede at udelade disse *accessoires* og blev opfordret til at fremkomme med Forslag derom. Skjøndt Alle vare enige om, at Saly var en stor Kunstner, nærede man dog stadig Nag til ham; den offentlige Mening sigtede ham for Egennytte og Underfundighed, og det asiatiske Kompagnies Interessenter, der havde betalt og fremdeles skulde betale Gildet, vare ikke tilbøielige til at tage hans Parti. Kun Direktionen støttede ham af al Magt, og da den havde lovet at give ham en eklatant Opreisning, fremkom den paa Generalforsamlingen den 29de Marts 1765 med et udførligt Indlæg til hans Forsvar. Heri hedder det først i smigrende Udtryk, at Saly har sat sig et stedsevarende Æreminde ved sit Mesterstykke, men at den længere Tid, som ved uovervindelige Tilfælde er medgaaet, „ikke har manqueret at foraarsage allehaande Ord om ham“, saaledes at der ikke vises ham skyldig Retfærdighed. „Ilde underrettede Folk have formastet sig at imaginere og debitere uanstændige Ting om ham,“ men det er uden Grund, ja uden allermindste Skin af Sandhed, thi han har arbeidet flittigt og uophørlig vaaget over Kompagniets Interesse; han har indgivet Memorialer, hver Gang han har faaet Kundskab om, at de forskjellige Leverandeurer og Arbeidere indgav urigtige Regninger, ja, har paa alle Maader søgt at formindske Omkostningerne. Direktionen anerkjender derfor fuldt ud Direkteur Salys Nidkjærhed og Oprigtighed og erklærer paa den eftertrykkeligste Maade for alle Interessenter, at *Rygterne ere ugrundede og løgnagtige,* og at man aldeles bør foragte dem. „Og for at fyldestgjøre — hedder det tilsidst — end mere fuldkommeligen til den Attraa, som vi haver, at tilintetgjøre for saa meget, som der staar i vores Magt, Alt det, som kunde være præjudicerligt til denne Kunstners Reputation og Tilfredsstillelse, hvis naturlige Gaver og

Opførsel er lige stor, have vi ladet indføre denne vores Deklaration i vores Protokol saavelsom og i den, som holdes i den Kommission, som af os er udnævnt for at paase Kompagniets Interesse i Alt det, som vedkommer dette Hs. Majestæts Billede til Hest, og have vi ham heraf ladet meddele en underskreven Kopi paa sædvanlig Maade.“ Herefter besluttede Generalforsamlingen: „Med denne Postes Indhold er Interessenterne fornøiet“, men Tiden gjorde dem snart mindre fornøiede.

Omkostningerne steg nemlig i foruroligende Maalestok, og der blev stillet nye trykkende Krav til Kompagniet. Vel havde man opnaaet nogen Indtægt ved at forevise den store Model i Gjæthuset for Penge, og, hvad der var betydningsfuldere, Kongen havde i Juni efter Salys Forestilling resolveret, at de fire „Nebenfigurer“ maatte udelades og erstattes af fire Basrelieffer, hvilket var „et Objekt for Kompagniet af ikke mindre end tre Gange hundrede Tusind Rigsdaler“, men meget betydelige Udgifter stod tilbage, og Direktionen havde brugt et langt større Beløb, end den „efter Omstændighederne“ havde indeholdt af det aarlige Udbytte. I Oktober 1765 foreslog den derfor, og Generalforsamlingen vedtog, at der maatte tilbageholdes 30 Rdlr. pr. Aktie eller ialt 48,000 Rdlr., det største Beløb, som hidtil var offret paa engang. Halvandet Aar efter var man imidlertid lige nær. Det var især Støberiet, der opslugte hele Kapitaler, saavelsom de mange Anskaffelser af Redskaber og Materialier, som „bleve indkjøbte til excessive Priser“, Arbeiderne ved Piedestalen, de uforholdsmæssige Lønninger til Haandværkere og Arbeidsfolk og de ublu opskruede Regninger, der uophørlig strømmede ind til Kompagniet. Man faar det Indtryk, at Direktionens Kontrol var meget mangelfuld, og at mange Mennesker melede deres Kage *per fas et nefas*, uden at der blev gjort noget alvorligt Forsøg paa at holde igjen. I Gjæthuset raadede Sieur Gor efter Behag, og Sekretair Biehl honorerede uden Indvendinger alle hans Rekvisitioner i Kompagniets Navn. Man bliver den Dag idag ligesaa forbauset som Revisorerne i 1774, naar man erfarer, at der til „Isenkramvarer, saasom Brevtasker, File, Huggejærn og andet Værktøi“ blev anvendt 11,899 Rdlr. 2 Mk. 14 Sk., som bagefter ved Auktion paa Gjæthuset indbragte — 388 Rdlr. 14½ Sk., eller naar man erfarer, at der blev betalt Gor 48,242 Rdlr. 8 Sk. for 670 Skippd. 8 Lispd. og 15 Pd. forarbeidet Jern. „Vi

fatter ikke — skrive Revisorerne — hvor denne anseelige Vægt af Jern er anbragt, medmindre den af Direktionen udnævnte Kommission med sin Oplysning herudi vil være Interessenterne assisterlig, at samme virkelig er medgaaet, ikke heller hvorfor Hr. Gor er akkorderet saa uhørlig en Pris af 225 Rdlr. pr. 1000 Pund af forberørte forarbeidede Jern, som han har ladet smede paa Kompagniets Værksted i Gjæthuset, ventelig med dets eget Værktøi og med dets eget Folk, efterdi vi befinde, at Kompagniet har desforuden maattet betale for det.“ Gor og hans fem franske Medarbeidere hævede i Gage 23,474 Rdlr. 12 Sk.; i Reiseomkostninger (Frem- og Tilbagereise) betalte Kompagniet Broncestøberen 10,023 Rdlr. 4 Mk. 8 Sk., hvorhos han fik sin Pension kapitaliseret til 8,625 Rdlr. De Arbeidsfolk, der gik ham tilhaande, fik 39,148 Rdlr. 4 Mk. 13 Sk. efter hans Kvartalsregninger, og „han har — bemærke Revisorerne spydigt — meget akkurat sammensmedet dem saaledes, at de næsten hver Gang have renderet 5000 Rdlr.“ Paa alle Omraader møder man den samme Trafik; for hvide Vokslys, Petersborger og andre Tællelys blev der „ikkuns“ betalt 9856 Rdlr. 4 Mk. 14 Sk.; „de høie og gode Herrer Interessentere — hedder det — kan selv behagentlig gjøre Reflektion over denne Post“; for Brænde blev der udgivet 5445 Rdlr. 2 Mk., for Trækul 3000 Rdlr., for Støbesand, der blev hentet i Skibe fra Frankrig, 5454 Rdlr. 4 Mk. 3 Sk. o. s. v. Hertil kommer for Vox, Gibs, Messing, Kobber, Tin, Klumpebly og raa Jern et Beløb af 27,855 Rdlr. 5 Mk. 9 Sk. Ogsaa *Piedestalen* kostede uforholdsmæssig store Summer. Allerede i 1756 havde man fra Livorno indforskrevet 142 Blokke hvidt Marmor til den, som kostede 14,031 Rdlr. 2 Mk. 11 Sk.; Tømmermester Zuber fik 2364 Rdlr. 2 Mk. for Pilotagen i Grunden, og Stenhuggermester Pheiffer 3000 Rdlr. for at lægge Gangen udenfor Piedestalen af hvide italienske Marmor- og sorte Brabander-Fliser samt sætte Afviserne af poleret norsk Marmor. Dernæst anskaffedes der bornholmsk Sandsten til Piedestalen for 6235 Rdlr. 5 Mk. 9 Sk. og Tømmer-Materialier for 6335 Rdlr. 2 Mk. 8 Sk. Heller ikke overfor disse Udgiftsposter lægge Revisorerne Skjul paa deres Følelser; de finde det ganske ubegribeligt, hvortil alt dette Marmor og al denne Sandsten er brugt, og gjøre opmærksom paa, at de nævnte Tømmermaterialier ved Auktionen kun indbragte 412 Rdlr. 1 Mk. 9 Sk. De Beløb, som medgik til Kunstneren, ere i Sammenligning hermed forholdsvis smaa; Saly fik

sin Gage af 1000 Rdlr. om Aaret fra 10de Mai 1760 til 3die Febr. 1773, og Kompagniet betalte hans Tegner, Smed, Snedker og de mange Haandlangere med ialt 9,851 Rdlr. 8 Sk. Der klages dog over det store Forbrug af Brændsel i Salys private Husholdning.

Gor havde allerede i Februar 1765 udarbeidet en Plan for Støbningen og lovet, at den skulde gaa for sig i Dagene omkring den 25de Juli 1766, men han kunde ikke holde sit Løfte, og det nyttede ikke, at Kompagniets Direktion, som „daglig blev inkommoderet af Interessenterne med Forespørgsler“, trængte paa, thi han havde bestandig Udflugter og Undskyldninger paa rede Haand. Efter Frederik den Femtes Død syntes Interessen for Monumentet et Øieblik at svækkes, og Grev Moltke benyttede da Leiligheden til at udvirke en kongelig Resolution, ved hvilken det tillodes, at de fire Basrelieffer ogsaa maatte bortfalde, og at der i deres Sted maatte anbringes Broncetavler med Indskrifter. Skjøndt Saly klagede bittert, var han vistnok i Grunden tilfreds med denne Forandring, thi det ses, at han hurtigt trøstede sig og fandt Afgjørelsen fortræffelig. Den glædelige Efterretning meddeltes officielt paa Kompagniets Generalforsamling den 4de Marts 1767, aabenbart for at stemme Interessenterne venligt. Direktionen maatte nemlig her erklære, at den ikke havde Begreb om, hvad Statuen endnu vilde koste, og tillige oplyse, at den trods de senest bevilgede 48,000 Rdlr. havde udbetalt 81,172 Rdlr. mere, end der var blevet indeholdt af det aarlige Udbytte, hvorfor der nu maatte kræves Forstærkning. Interessenterne vare langmodige og vedtog, at der for det nævnte Aar maatte afskrives 50,000 Rdlr. til Monumentet, og i Septbr. s. A., da Tidspunktet for Støbningen nærmede sig, bevilgede de uden Indvendinger 3—4000 Rdlr. til Prægning af to Medailler, en større og en mindre, thi man vilde følge Skik og Brug og ikke staa tilbage for fremmede Nationer.

Støbningen fandt Sted i Gjæthuset den 2den Marts 1768 under Generalkrigskommissair Gors personlige Ledelse, og hele Processen varede kun i 3 Minuter og nogle Sekunder. Det asiatiske Kompagnies Præses og hele den øvrige Direktion, endel udenlandske Ministre, det høie kongelige Ministerium, nogle Kollegieherrer samt 300 Indbudne af alle Stænder havde indfundet sig; og senere i April Maaned tog Kongehuset Statuen i Øiesyn, ja steg endog ned i Gruben. Alle udtalte deres Glæde og lykønskede og komplimenterede

Hr. Gor; kun Saly var utilfreds og fandt betydelige Feil navnlig ved Figurens og Hestens Hoveder. Da han aabent udtalte sin Misfornøielse, skjøndt han officielt havde erklæret, at han Intet havde at erindre, blev Gor rasende, overfaldt ham en Dag i Juli paa Gaden og gjennempryglede ham med en Tamp. Skandalen gjorde naturligvis stor Opsigt og var almindeligt Samtaleemne i Byen.

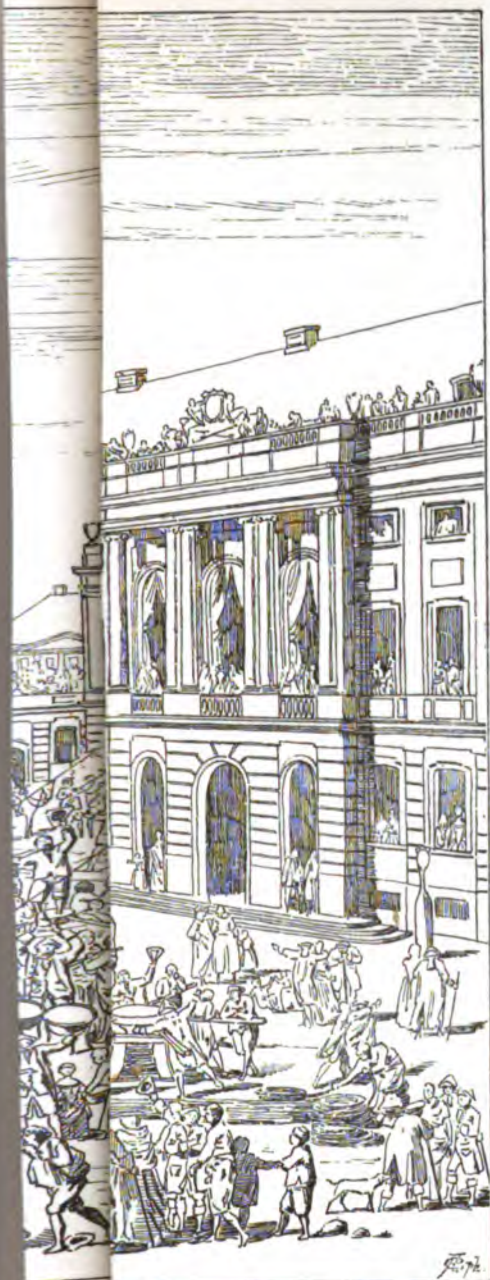
Imidlertid havde Kompagniet truffet alle Forberedelser til *Statuens Flytning*. Piedestalen, „et Arbeide af den største Fuldkommenhed", stod rede, og Kompagniets Direktion havde allerede i Marts forhandlet med forskjellige Sagkyndige om den bedste Maade, paa hvilken det svære „Korpus", der veiede 40,000 Pd., kunde flyttes. De Projekter, Tegninger og Modeller, der vare indkomne, bleve underkastede et Skjøn af Professorerne Hee og Kratzenstein (den sidste inventerede endog selv et Maskineri), og tilsidst af den kongelige Konstruktionskommission paa Holmen, som paatog sig at have Kontrol med Forehavendet og levere de fornødne Rekvisiter. Efter adskillig Deliberation blev Hoftømmermester Zubers Projekt valgt som det „solideste, sikkreste og tilforladeligste", og der blev sluttet Akkord med ham om at besørge Transporten for 7200 Rdlr. Den 23de Juli blev en stærk Tømmerforbinding lagt om Statuen, hvorpaa den blev løftet i Veiret og flyttet c. 34 Fod hen paa en Slæde med underliggende Ruller. Her stod den til den 15de August Kl. 4½ om Morgenen, da selve Flytningen paabegyndtes i Overværelse af Grev Moltke, Generalgouverneur Grev Ahlefeldt, Admiral Grev Danneskjold, Søetatens Konstruktionskommission og Direktionen for asiatisk Kompagni. Et Stykke af Gjæthusets Mur til Kongens Nytorv var nedrevet for at give Plads for Statuen, hvis Slæde løb paa en Bane af 40 Fod lange Bjælker med Underlag af Tværbjælker i hver femte Fods Afstand. Det Hele sattes i Bevægelse ved Spil, anbragte paa nedrammede Pæle og betjente af 400 Mand af Holmens faste Stok under Kommando af den kgl. Skipper ved Bradbænken paa Holmen, Sieur Svendsen. Der affyredes 3 Gange 27 Kanonskud, da Statuen sattes i Bevægelse, og da Frederik den Femte passerede sin kongelige Oldefader bag Gitteret paa Kongens Nytorv, hilstes dette Kongemøde *in effigie* med samme Salut. Transporten tog naturligvis lang Tid, da det passerede Stykke af Banen for hver 40 Fod skulde flyttes frem og anbringes forude, og først om Eftermiddagen Kl. 4 naaede man gjennem Bredgade til Hjørnet af

Frederiksgade, hvor der under fornyet Kanonsalut standsedes for den Dag. Den følgende Morgen, den 16de August 1768, tog man atter fat, men nu skulde Statuen vendes og føres baglænds gjennem Frederiksgade for efter sin Opstilling at gjøre Front mod Marmorkirken. Dette krævede lang Tid, skjøndt alle Forberedelser vare trufne med største Omhu.

I Grev Moltkes Palais havde Dronningerne Caroline Mathilde og Juliane Marie samt Arveprinds Frederik og mange andre fornemme Personer samlet sig. De to Dronninger hilstes ved deres Ankomst med 27 Kanonskud fra et paa Strømmen liggende Skib, der tilhørte Kompagniet og var smykket fra øverst til nederst med alle Nationers Flag. En Bataillon Infanteri og en Afdeling Hestfolk paraderede; desuden vare flere Musikkorpser fordelte omkring paa Pladsen. Tusinder af Tilskuere vare mødte, alle Vinduer, ja Tagene vare tæt besatte, og da Statuen Kl. 5 bevægede sig langsomt hen mod Piedestalen, traadte de kongelige Herskaber frem paa Altanen. Ved Hjælp af det samme Maskineri, som paa Gjæthuset havde løftet Kolossen, blev den nu atter hævet i Veiret; en overliggende Slæde førte den til Siden hen over Piedestalen, saaledes at de tre indstøbte Jernstænger nøiagtigt svævede over Hullerne; paa et givet Signal firedes der samtidig paa alle Taillerne, og — Frederik den Femtes Statue stod paa sin Piedestal. I samme Øieblik afgav Infanteriet tre Salver, Musikkorpserne spillede, Matroserne og Tilskuerne raabte Hurra, og ude fra Havnen drønede Kanonskudene igjen. Hosstaaende samtidige Afbildning giver et godt Billede af den livlige Scene.

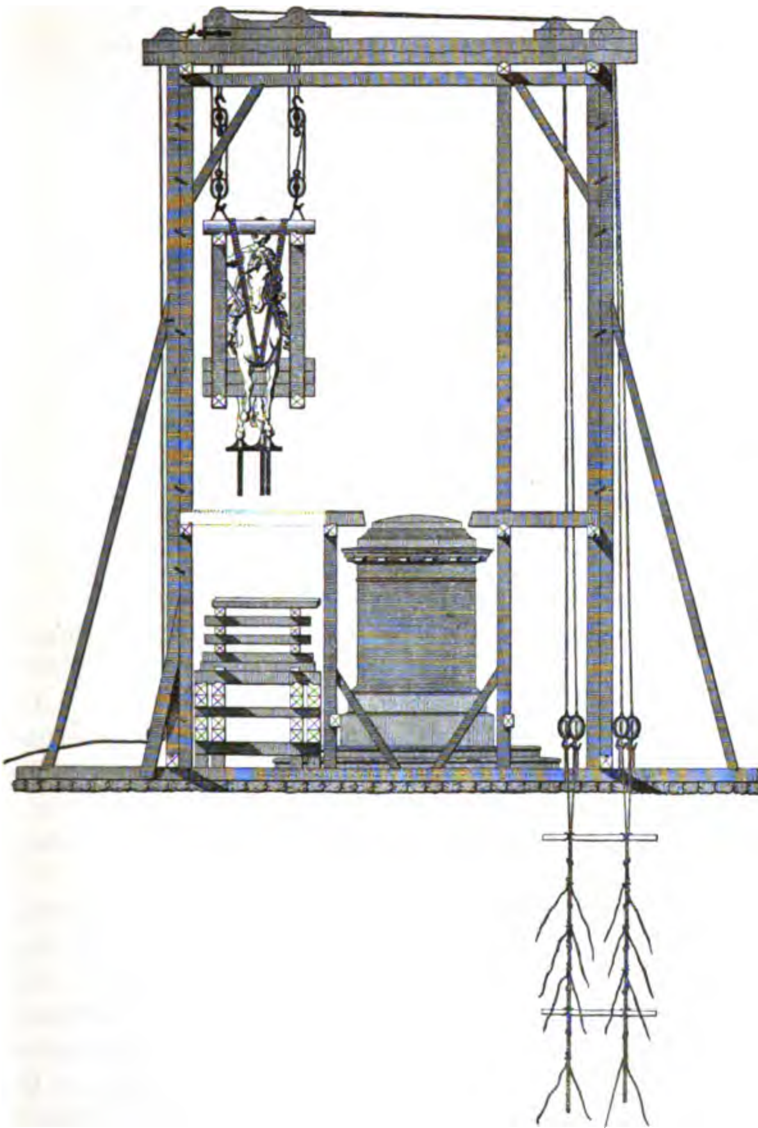
Der var stor Glæde i Byen og mange Fester. Grev Moltke holdt Taffel for Dronningerne og deres Følge i sit Palais; det asiatiske Kompagni beværtede Konstruktionskommissionen og endel andre Betjente hos Trakteur Marschal paa Hjørnet af Reverentsgade og Vingaardstræde, hvilket Gilde kostede 581 Rdlr. 1 Mk. 9 Sk. Da Tømmersvendene havde forrettet deres Arbeide, bleve de „smykkede med Krandse af chinesiske Blomster“, som Generalkrigskommissair Gor havde besørget, og drog med Musik i Spidsen til deres Herberge, hvor Zuber trakterede dem. Charlottenborg var om Aftenen glimrende illumineret til Salys Ære, for hvilken Illumination Kompagniet fik en Regning paa 1150 Rdlr., men endnu kostbarere vare dog de 10 store og 21 mindre Guldmedailler samt 40 store og

P. G. PHILIPSENS FORLAG.

terstat

ter en

Maskineriet ved Rytterstatuens Opstilling.

460 mindre Sølvmedailler, der uddeltes. De vare prægede af Wolff og Adzer og kostede 5804 Rdlr. 2 Sk. Medaillen ved Grundstens-nedlæggelsen havde kostet 2922 Rdlr. 4 Mk. 6 Sk., saaledes at

Kompagniet ogsaa paa dette Felt havde sin Godmodighed behov. Saameget større Glæde vakte det, da Direktionen paa Generalforsamlingen den 12te Oktober 1768 kunde meddele Interessenterne, at der overhovedet *ikke vilde blive rekvireret Mere til Statuen,* som ialt havde kostet dem 14 Rdlr. om Aaret pr. Aktie. Dette tilsyneladende lave Tal, som forresten var feilagtigt, skyldtes den Omstændighed, at der i Aarene fra 1761—64 (begge inclusive) Intet var blevet holdt tilbage til Monumentet af Aktionairernes Udbytte.

Umiddelbart efter Statuens Opstilling blev den igjen skjult under et let Brædeskur, thi dels skulde Gor ved Indlægning af utallige større og mindre Metalstykker bøde paa Feilene ved Støbningen, dels skulde Saly og hans Folk gaa den efter. Pladsen tog sig ikke godt ud i disse Aar, thi den var opfyldt af Materialier og Skure, Brolægningen var opreven, og Stenhuggermester Pheiffer, og efter hans Død (i 1771) hans Enke, arbeidede bestandig paa Marmorbelægningen omkring Postamentets Fod. Ciseleringen besørgedes under Salys Opsigt af en halv Snes Mand, hvoriblandt Franskmændene Beauvalet, le Frère, de Launay, Carbonnier og Journet; den sidste, der ligesom de fleste andre lønnedes af Partikulairkassen, fik dog paa Grund af sin Hustrus Sygdom allerede i Mai 1769 Lov til at reise hjem til Frankrig. Kongen gav ham 200 Rdlr. i Reisepenge, Kompagniet 1000 Francs som Gratifikation. Da Ciseleringen var færdig i Mai 1771, bleve samtlige danske og franske Ciseleurer „expederede“, hver ligeledes med en anseelig Gratifikation, og man kunde altsaa, skjøndt der manglede Adskilligt, før man kunde sige, at Monumentet var færdigt, tænke paa dets Afsløring.

Saly havde udarbeidet en Plan til den „solenne Inauguration“ med Tilbehør af Kanontorden, Krigsskibe og Tropper, en Festlighed, der kunde kaste Glands over ham selv og hans Værk, men Tiderne vare ikke gunstige herfor. Man befandt sig midt i „Struenseeperioden“; Myndighederne holdt ikke af Opløb og Sammenstimlen, og Stemningen i Hovedstaden var netop særlig ophidset paa Grund af den kjøbenhavnske Magistrats pludselige Afskedigelse. Hvad man havde forudset, gik i Opfyldelse; Hoffet ønskede Indvielseshøitideligheden meget indskrænket, hvorfor en af Kompagniets Direkteurer, Konferentsraad C. A. Fabritius lagde et nyt Program. Det blev først fundet „anstændigt“, men faa Dage efter rentud forkastet med den Bemærkning, at det Hele helst burde gaa af i Stilhed. Hoffet

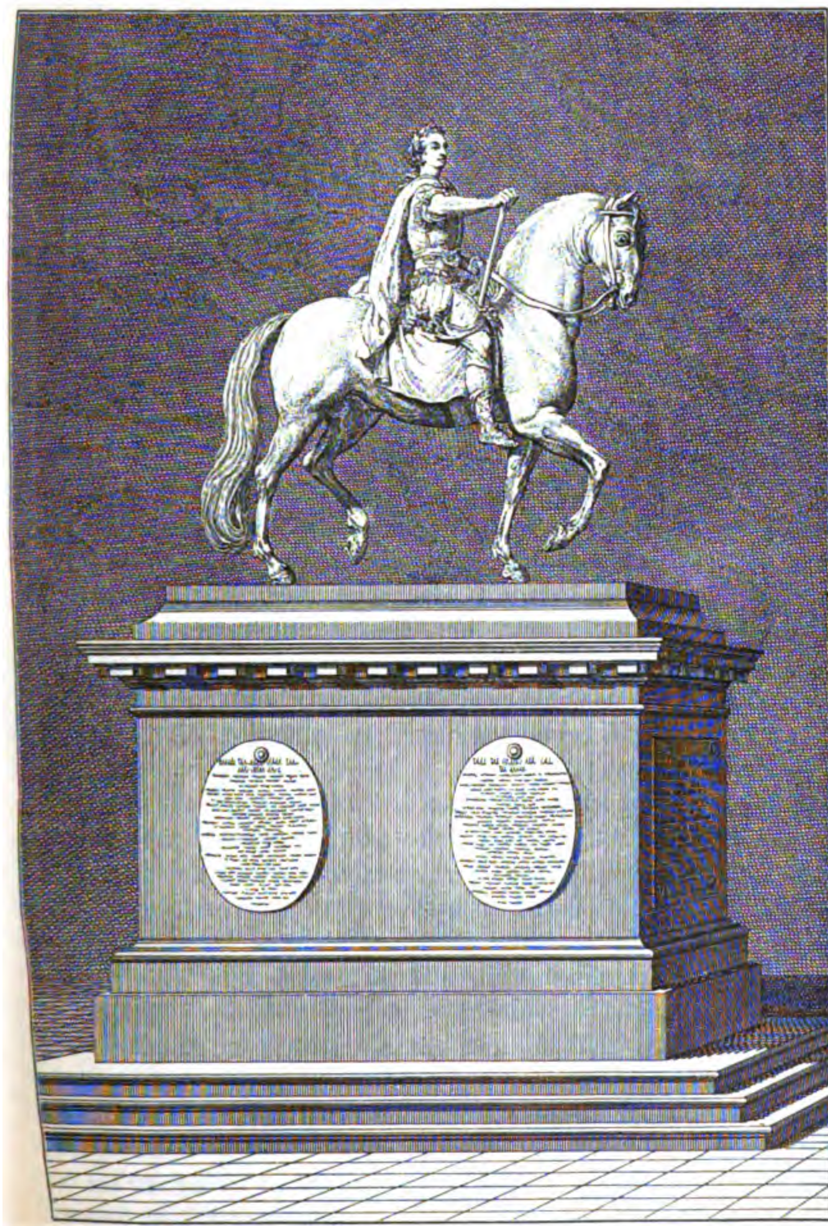
nægtede at give Møde, og man blev da enig om, at der ikke skulde finde nogen offentlig Høitidelighed Sted, men kun en lille privat Fest i Direktionens og nogle faa Indbudnes Nærværelse med en paafølgende Middag til Ære for Direkteur Saly hos Monsieur Mateau i „Konstantia“ ved Charlottenlund. Dagen blev fastsat til den 25de Juli 1771 mellem Kl. 9 og 10 om Formiddagen.' Indbydelserne vare allerede udstedte, men i yderste Øieblik udsattes Festen til den 1ste August, medens Dineren dog blev afholdt efter den første Bestemmelse. Bræddeskuret omkring Statuen var iforveien blevet nedrevet, og den 1ste August begav Grev Moltke, skjøndt han ikke længere var Kompagniets Præses, sig hen til Monumentet, ledsaget af Direkteurerne og de fornemste Interessenter. Saly lod det Seildug, som bedækkede det, falde, hvorpaa en Kommando af Garnisonen, der holdt Orden paa Pladsen, præsenterede Gevær og rørte Trommerne, medens en stor Mængde Tilskuere raabte Hurra. Efterat de Indbudne havde beset Statuen og komplimenteret Kunstneren, begav de sig ind i Grevens Palais, hvor der var anrettet et Festmaaltid. Her uddeltes ikke blot nogle af de foran omtalte Sølv- og Guldmedailler, men tillige et af Preisler forfærdiget Kobberstik af Monumentet. Aftrykkene vare allerede forud gjorte i Paris for 2520 Francs, thi et Forøg paa at besørge Trykningen herhjemme var mislykket. Grev Moltke forærede Saly den kolossale Kobberplade, men da Kompagniet selv ønkede at eie den, maatte han levere den tilbage.

„Æremindet“ stod nu i „sin fulde Lustre“, og Tilstrømningen til Amalienborg var saa stor, at der maatte anbringes Skildvagter ved det, først to, senere fire. Monumentet stod nemlig bestandig ubeskyttet; der var intet Gitter om det, og Enkemadame Pheiffer begyndte først i Efteraaret 1771 at lægge de bornholmske Sandstensfliser mellem Sokkelen og de 32 smaa norske Marmorafvisere. Heller ikke vare de *sex Tavler med Indskrifter* opsatte, thi ogsaa mod disse havde Hoffet gjort Indvendinger. Man havde vel faaet opgivet, hvorledes Indskrifterne skulde lyde, men netop som de forgyldte Kobberbogstaver vare blevne bestilte, kom der i Juli 1771 en Kabinetsordre, som bestemte, at der kun skulde være to Indskrifter, en for og en bag, hvorimod de fire ovale Medailloner paa Siderne, som skulde opregne alle den afdøde Konges Fortjenester, maatte dekoreres paa anden Maade. Saly mente imidlertid, at man da hellere burde udelade dem helt, hvorfor kun de to bleve opsatte. Men

aldrig saasnart var Struensee falden, før Kunstneren forestillede, at Monumentet vilde se nøgent ud, naar de ovale Medailloner paa Siderne manglede, ligesom det vilde faa Skinnet af, at man „vilde udslette Mindet om den afdøde Fyrstes Fortjenester og formindske hans Regjerings Glands.“ Tilladelsen til at ophænge de manglende Indskrifter blév naturligvis strax given, men Enkedronning Juliane Marie ønskede tillige, at de tvende allerede opsatte Tavler igjen skulde nedtages, og Indskrifterne forandres, rimeligvis fordi man fandt dem for lakoniske og kjølige. Saly fraraadede det imidlertid indtrængende af praktiske Grunde, og man lod dem derfor blive. I Juli 1772 kom de fire ovale Medailloner paa deres Plads.

Det asiatiske Kompagni kunde nu for Alvor tænke paa at bringe dette kostbare og langvarige Foretagende til Ende, indskrænke Udgifterne, hjemsende Arbeiderne og i det Hele afvikle Sagen saa hurtigt som muligt. Broncestøberen Gor var allerede hjemsendt det foregaaende Aar med meget rigelige Reisepenge, en kapitaliseret Pension og den store Sølvmedaille, som Direktionen først havde villet sende ham med et „Komplimentsbrev“, hvilket dog blev opgivet, fordi Saly „burde have Æren af at have skaffet ham den og tillige Tilfredsheden ved at have hævnet sig paa saa nobel en Maade.“ Herved sigtes naturligvis til det ovenfor omtalte Sammenstød mellem Kunstneren og Støberen. I Sommeren 1772 blev Modelhuset i Charlottenborg Have nedrevet, Arbeiderne bleve afskedigede med større og mindre Gratifikationer, og Gjæthuset afleveret til Generalitets og Kommissariats Kollegiet, efterat Kompagniet først havde maattet udrede en meget betydelig „Erstatning for den Skade, samme kunde være tilføiet.“ Der indkom alle Slags Fordringer og Efterkrav, af hvilke enkelte først langt senere bleve honorerede, saaledes fik M. Butty i 1774 et Gratiale af 200 Rdlr. for et Skrift om Statuen, og Sekretair Biehl det følgende Aar 500 Rdlr. Han havde holdt Regnskab ved Statuens Forfærdigelse og rekvireret Alt, hvad dertil behøvedes; nu følte han sig meget forurettet, fordi han fra 1764 kun havde faaet 200 Rdlr. i aarlig Gage. Da Arveprinds Frederik anbefalede ham varmt, satte han sin Fordring igjennem, skjøndt den først var bleven afvist.

Saly forlod ikke Kjøbenhavn i 1772, men blev ved at trække sin Gage til den 3die Februar 1773. Som gjentagne Gange berørt, stod han sig godt med Kompagniets Direktion, men Interessenterne

Rytterstatuen paa Amalienborg Plads. Efter Preislers Stik.

var forbittrede paa ham, gjorde ham ansvarlig for de uhyre Pengesummer, der vare medgaaede, ja mistænkte ham for Uredelighed. Denne Mistanke var dog sikkert ugrundet. Kunstneren havde faaet hvad der kontraktmæssig tilkom ham, hverken mere eller mindre, og naar han allerede i 1771 klagede over de mange Aar, han var bleven opholdt i Danmark, hvorved hans bedste Tid og Kraft var gaaet tabt, kan man ikke give ham Uret heri. Naar han saa, hvorledes Broncestøberen og Haandværkerne berigede sig, hvorledes deres ublu Fordringer uden videre bleve opfyldte, hvorledes der paa alle Omraader ødsledes med Penge, Pensioner og Gratifikationer, kunde han med Rette føle sig tilsidesat og krænket, og der er derfor intet Forunderligt i, at han i Breve til Grev Moltke udtalte sig bittert om sit Ophold i Kjøbenhavn og mente at have Krav paa en klækkelig Skadeserstatning i Form af en Præsent. Han haabede, at man i Danmark vilde hædre ham med en betydelig Pengegave og anførte talrige Exempler paa, at fremragende Billedhuggere vare blevne belønnede paa denne Maade af store Potentater. Direktionen havde Intet at indvende mod dette Ønske, men afgav endog et Løfte om at opfylde det; kun herskede der Meningsforskjel om det eventuelle Afskedshonorars Størrelse, thi paa dette Punkt vare Salys og Direktionens Interesser modstridende.

Paa Generalforsamlingen den 23de August 1771, altsaa kort efter Statuens Afsløring, fremkom der et Forslag om at bevilge Kunstneren „en særdeles Gratifikation, som ikke er noget Nyt, da det er almindelig Skik og Sædvane paa alle Steder, hvor der opreises Monumenter til store Potentaters Ihukommelse.“ Nogen bestemt Sum angaves ikke; det foresloges kun Interessenterne, at de skulde afgive nogle Rigsdaler pr. Aktie, hvorhos man trøstede dem med, at denne „Depense vilde blive den sidste betydelige ved Statuen“. Tidspunktet var imidlertid særdeles uheldig valgt, thi der gaves intet Udbytte dette Aar, og Alt, hvad der kunde opnaas, var derfor, at Spørgsmaalet om Gratifikationen blev udsat til det næste Aar. Den ubehagelige Stemning blandt Interessenterne i dette Møde viste sig navnlig, da det blev meddelt, at Grev Moltke „formedelst indløbne Omstændigheder havde nedlagt sit udi 20 Aar ved Kompagniet førte Præsidium“. Den af Kompagniet høit fortjente, nu i Unaade faldne Hofmand fik ikke en Tak, end ikke et eneste anerkjendende Ord; man indskrænkede sig til at vedtage følgende

lakoniske Resolution: „Grevens Afskedtagelse fra sit Præsidium udi Direktionen er os bleven kommuniceret.“ Det er ikke usandsynligt, at Statuen har havt sin Skyld i denne Uhøflighed. I Juni 1772 gjorde Direktionen et nyt Forsøg paa at skaffe Saly en større Sum, men forgjæves; ogsaa denne Gang reiste der sig energisk Modstand, og ved Afstemningen vedtoges det paany at udsætte Spørgsmaalet. Fordringen kom saameget mere ubeleiligt, som der i Anledning af den nye Oktroy herskede den største Bevægelse i Kompagniet; Aktionairerne vare indbyrdes uenige og paa Kant med Direktionen, Generalforsamlingerne vare stormende, og Kampen saa bitter, at det en Tidlang saa ud til, at Kompagniet vilde blive sprængt. Først da der indtraadte roligere Tilstande, efterat en ny Direktion var valgt, blev Spørgsmaalet om en Gratifikation til den franske Billedhugger gjenoptaget. De fire store Kjøbmænd: Fabritius, Ryberg, John Brown og de Coninck, som nu vare Direktionens vigtigste Medlemmer, og som ikke kunde mistænkes for Partiskhed eller forudfattet Sympathi for Kunstneren, erklærede paa Generalforsamlingen den 3die Februar 1773 rentud, at det vilde stride mod Ret og Billighed, hvis man fremdeles afslog hans Andragende. Ved at gjennemgaa mangfoldige Dokumenter, havde Direktionen overbevist sig om, at Saly, saa langt fra at bære Ansvaret for Monumentets Forsinkelse, eller at have beriget sig paa Aktionairernes Bekostning, tværtimod uophørlig havde drevet paa Arbeidet, og at *ingen af de Summer, der vare medgaaede, nogensinde vare passerede gjennem hans Hænder*. Han havde kun faaet, hvad der kontraktmæssigt tilkom ham, og havde „efter hans egen Beretning“ endog ladet komme Kapitaler fra Frankrig for at kunne leve de mange Aar i Kjøbenhavn. Direktionen kunde derfor med god Samvittighed støtte Salys Andragende, saameget mere, som han nu var i den Alder, at „han ikke kunde love sig ny Fremgang til at forbedre sin Lykke“, hvorhos „hans Ære i nogen Maade tog Del i den endelige Beslutning.“ „Vi gjøre os det Haab — slutter Indstillingen — at Interessenterne ville frafalde de Fordomme, hvilke, som vi atter tør sige, vi have forvisset os om at være ugrundede, og ville behage derimod at bestemme hans Begjærings Opfyldelse om at nyde en Gratifikation af 50,000 Livres ved at meddele ham en gunstig Resolution, som han paa mange Grunde fortjener, og som er bleven ham lovet.“ Generalforsamlingen bøiede sig vel nu, men vilde dog ikke bevilge

den forlangte betydelige Sum; den vedtog, at Saly engang for alle skulde have en Gave af 8000 Rdlr. „som en Erkjendtlighed for hans ved den kongelige af ham forfærdigede *Statue equestre* udviste berømmelige Kunst, Flid og Møie". Mere var der ikke at opnaa, og Kunstneren maatte give sig tilfreds hermed. Inden sin Afreise fra Danmark den 2den Juli 1774 skjænkede Saly det asiatiske Kompagni Rytterstatuens lille Model i Gibs, som blev opstillet i Forhandlingssalen, ligesom han forfærdigede syv smaa Modeller, hvoraf han forærede Hoffet de tre. Det er charakteristisk, at han i sin Skrivelse herom udtrykkelig fremhæver, at han har afholdt alle Omkostningerne, „for at Ingen skal forlange Betaling igjen, hvilket ellers let kan ske." Dronning Juliane Marie og Arveprinds Frederik sendte ham en kostbar Ring til Tak, og Kongen bevilgede ham en aarlig Pension af 1000 Rdlr. paa Livstid. Han havde dog kun ringe Glæde af den, thi allerede den 4de Mai 1776 døde han i Paris.

Gitteret om Statuen stod paa Plads den 21de Oktbr. 1774 ved Arveprinds Frederiks Formæling, efterat Torvet samtidig var blevet brolagt. Begge Dele gik ikke af uden nye Udgifter. Man gav efter for Magistratens Forlangende og lod Brolægningen besørge for Kompagniets Regning af Overveiinspekteur *Marmillod*, medens Gitterets Forfærdigelse i 1766 ved Licitation var blevet overdraget Generalkrigskommissair *Classen* paa Frederiksværk for en forholdsvis lav Pris. Det følgende Aar udbad han sig imidlertid Tilladelse til at forfærdige det paa egen Bekostning for at vise sin Taknemmelighed mod „Frederik den Eiegode", og Direktionen modtog naturligvis Tilbudet med Glæde. Otte Aar efter, da Gitteret afleveredes af Classen med den Bemærkning, at han selv havde betalt det, og at det havde kostet ham 10,386 Rdlr. 3 Mk. 5 Sk., takkede de nye Direkteurer for den anseelige Gave og bestilte et stort Taffelservice i China til Generalkrigskommissairen, men dette faldt ikke i Interessenternes Smag, muligvis fordi man var paa Kant med ham i Anledning af Kanonleverancer til Tranquebar. Først bifaldt de det rigtignok, men „da Generalforsamlingen var til Ende, og man havde begyndt at underskrive, besluttede de efter nøiere Overveielse", at man skulde tilbyde at betale Gitteret efter Vægt; vilde Classen ikke det, skulde Pengene deles lige mellem Kjøbenhavns fattige Friskoler. Dette Tilbud faldt imidlertid Classen „noget sensible", saa at han slet ikke svarede paa det, og Enden blev, at Classen fik Servicet,

Friskolerne Pengene og Smedemesteren paa Frederiksværk, J. M. Wigandt og hans Svende, ovenikjøbet en Douceur af 600 Rdlr.

Rytterstatuens Historie er dog ikke forbi hermed. Da det asiatiske Kompagni skiftede Direktion i Efteraaret 1772, og Interessenterne nærede Mistanke om, at ikke Alt var gaaet til, som det burde, hverken for Statuens eller andre Posters Vedkommende, blev der nemlig valgt 3 Revisorer, som særligt skulde underkaste de sidste 4 Aars Regnskaber et omhyggeligt Gjennemsyn. Allerede i April 1773 kunde de fremkomme med ret ubehagelige Oplysninger, saaledes at der var en Kassemangel paa 152,886 Rdlr. 11 Sk. i Kompagniets Bøger, og at Statuen havde kostet 126,836 Rdl. 8½ Sk. mere, end Interessenterne vidste af. Direktionen foreslog vel at lade det have sit Forblivende med Statuens Regnskaber, da Sagen vilde blive af stor Vidtløftighed og maaske uden synderlig Virkning eller Nytte, men dette fandt ikke Bifald; tvertimod blev det besluttet, at der skulde afæskes de gamle Direkteurer en Erklæring. En saadan indløb ogsaa, men blev strax befunden utilfredsstillende og mangelfuld. Den 13de og 14de April 1774 fremkom da den *udførlige Revisionsbetænkning,* hvoraf enkelte Poster leilighedsvis ere berørte foran. Her forelaa forskjellige nye Anklagepunkter, saaledes at Gor i 1765 havde rekvireret 8000 Pd. Metal til 7 Buster (nemlig 4 af Kong Frederik V og 3 af Grev Moltke), uden at Kompagniet havde faaet denne Udgift godtgjort, at Saly havde tilbragt et helt Aar med at modellere disse Buster, og Gor ligesaa lang Tid med at støbe dem, Ciseleurerne havde gaaet dem efter m. m., og dette var Altsammen sket, medens de Paagjældende trak deres Gager af Kompagniets Kasse. Grev Moltke svarede hertil, at han ikke vidste af at staa i nogen Gjæld til Kompagniet; thi han havde betalt Saly 500 Rdlr. for Modelleringen af Busterne, Metallet var blevet leveret af Classen for den kgl. Partikulairkasse, Udgifterne til Støbningen og Ciseleringen havde han ligeledes afholdt af sin egen Lomme, og Kompagniets Arbeide var ikke i nogen Maade blevet hindret. Det begyndte vistnok allerede nu at gaa op for Interessenterne, at der ikke vilde være Noget at udrette paa Statuens Konto, men de vare nu engang i Krigshumeur og holdt desto fastere paa Kassemanglen. Deres Beslutning lød derfor paa, at hvis den forrige Direktion ikke inden 3 Maaneder fra Dags Dato afgav en tilfredsstillende Forklaring, skulde Høiesteretsadvokat Uldall enga-

geres for *paa lovlig Maade* at indtale Kompagniets Ret. Den 30te Novbr. 1774 kom Sagen atter for paa en Generalforsamling, men man var nu bleven saa betydelig afkjølet, at det enstemmig vedtoges, at „*Mangelsposterne ved Statuens Bygning skulde bortfalde.* Derimod besluttedes Sags Anlæg for Kassemanglen. Mærkværdigvis fik Moltke netop ved denne Leilighed en sildig Opreisning for den Tort, der var bleven ham tilføiet ved hans Afgang i 1771. Direktionen, som overhovedet ønskede, at Sagen skulde bilægges ved Voldgift, gjorde gjældende, at der under ingen Omstændigheder kunde være Tale om at sagsøge Greven for Kassemanglen, thi som Præsident havde det ikke skikket sig for ham at efterse Kassens Tilstand, hvorimod han ved sin stedsevarende Bevaagenhed for Kompagniet havde fortjent en ganske anden Behandling. Skjøndt Interessenterne ikke vilde vide af Voldgift, men vilde have Proces, tilføiede de: „Dog dersom Hs. Høigrevelige Excellence Grev Moltke som Præses skulde blive inddragen under Sagen, saa frafalde alle Interessenter dog alle Prætensioner af Erstatning til Hs. Excellence for sin Andel i saa Maade.“

Kompagniets Udgifter til Statuen udgjorde ifølge Revisorernes Opgjørelse 470,836 Rdlr. 8½ Sk. Hertil maa lægges Omkostningerne ved Gitteret, Brolægningen og endel mindre Gratifikationer. Med Tilføielse af Partikulairkassens Bidrag: 55,340 Rdlr. 38 Sk. kan *den samlede Udgift* ialt anslaas til ca. 550,000 Rdl., en Sum, der omtrent svarer til 4 Millioner Kroner i Nutids Penge, og udgjør henved Fjerdedelen af hvad Christiansborg Slots samtlige Bygninger kostede at opføre. Intet Under, at baade Samtid og Eftertid studsede ved den kolossale Udgift. Philodanus (den senere Statsminister Ove Høegh Guldberg) skrev i 1771, at Statuen havde kostet ligesaa meget, som om den havde været af massivt Sølv, og i 1809 anføres den som et prægnant Exempel fra „Opskrueriets Historie.“ Monumentet indtager den Dag idag en hæderlig Plads mellem Datidens Heststatuer, men det er tillige et haandgribeligt Minde om slet Økonomi, storartet Snyderi, mangelfuld Kontrol og letsindig Pligtforsømmelse hos de Mænd, der skulde vaage over Foretagendets Gjennemførelse.

Christian den Syvende kom den 14de Januar 1769 tilbage fra sin Udenlandsreise og fik en hjertelig Modtagelse af Indbyggerne. Med sin Dronning ved Siden holdt han et formeligt Indtog i Kbhvn.;

fra Voldene, Kastellet og Holmen tordnede Kanonerne, Byen var „stærkt illumineret“ i to Aftener, Borgerskabet stod under Vaaben i Gaderne og Garnisonen paa Torvene, medens Holmens faste Stok paraderede ved Holmen langs Kanalen hen til Holmens Bro. I Følget saa Kjøbenhavnerne ved denne Leilighed for første Gang Kongens

Johan Friederich Struensee. Efter Maleriet paa Rosenborg.

Livlæge *Johan Friederich Struensee,* der snart skulde blive Statens faktiske Overhoved. Ingen kunde dengang ane, at den hidtil ukjendte tydske Læge i utrolig kort Tid skulde stige til de høieste Værdigheder, og som enevældig Minister i blind Reformiver gribe ind i de forskjelligste Forhold, hensynsløst kuldkaste det Bestaaende, indføre Nyt og omdanne Gammelt uden Pietet eller Omsigt, fjerne Personer og bryde Traditionen uden at bekymre sig om Følgerne, kort sagt

vende op og ned paa Alt, indtil der reiste sig et Uveir, som opslugte ham selv.

Denne Uvidenhed varede dog ikke længe. I Kjøbenhavn, hvor man havde Hoffet paa nært Hold og havde Leilighed til at følge Omskiftelserne og Intriguerne fra Dag til Dag, maatte man snart faa Øiet op for, at der bag Koulisserne sad en ærgjærrig og voldsom Natur, hvis Indflydelse uophørlig steg, en Mand, der havde sat sig et stort Maal og spandt sine Traade og lagde sine Miner med Snildhed, en af Tidens Ideer behersket „Verdensforbedrer“, som efter at have stiftet Enighed mellem det kongelige Ægtepar og sat sig fast i begges Gunst, repræsenterede en Magt, der maatte tages med i Beregningen. Da Struensee den 17de Januar 1770, altsaa netop Toaarsdagen før sit Fald, flyttede ind paa Christiansborg, havde man under alle Omstændigheder i velunderrettede Kredse en tydelig Følelse af, at der gjærede vidtrækkende Planer i hans Hjerne, og at han var en farlig Mand. Mistanken blev til Vished, da Kongeparret og Livlægen vendte tilbage til Hovedstaden efter et Sommerophold i Hertugdømmerne.

Det er fra Septbr. 1770, at man regner den Struenseeske Periodes Begyndelse. I denne Maaned iværksattes nemlig de Forandringer, der indledede den nye Æra: Kabinetsordren om en mere sparsom Uddeling af Rang og Titler, Bernstorffs Afskedigelse, Loven om Trykkefrihedens Indførelse og en stor Mængde Personalforandringer baade i Kongens Omgivelser og i Kollegierne. Derefter fulgte i Decbr. Struensees Udnævnelse til *Maitre des requêtes* og Geheimekonseillets Ophævelse, ved hvilken sidste Forholdsregel en af Hovedhindringerne blev ryddet tilside for den ærgjerrige Reformator. Hans Indflydelse blev nu eneraadende i alle Forhold, Omdannelserne iværksattes Slag i Slag og i stor Stil, skjøndt man endnu bevarede det Skin, at de dikteredes af og vare et Udtryk for den enevældige Herskers Villie. Men ogsaa dette gjennemsigtige Slør faldt, da Struensee den 14de Juli 1771 lod sig udnævne til Geheimekabinetsminister med Bemyndigelse til at udstede Kabinetsordrer i Kongens Navn. „Fra den Tid blev Struensee offentlig Konge i Danmark, som han forhen havde været hemmelig“, skriver Suhm. Han var iøvrigt allerede paa dette Tidspunkt den mest hadede Mand i Landet.

Struensees Regimente vakte i Begyndelsen egentlig ikke Uvillie, undtagen netop i de Kredse, der ramtes af hans Forholdsregler. Trykkefrihedens Indførelse fremkaldte endog almindelig Jubel, skjøndt enkelte gamle og forsigtige Mænd, hvoriblandt Konferentsraad Kofod-Ancher, nærede store Betænkeligheder ved en saadan pludselig Forandring, men den tiltalte Nationen i det Hele og blev som bekjendt lovprist af Voltaire. Stemningen ved Geheimekonseillets Ophævelse var i høiere Embedskredse yderst forbittret, men Masserne bekymrede sig ikke derom, thi de gamle Ministre vare ikke populaire, og man undte „Parykkerne“ den Behandling, der blev dem tildel. „Almuen blev glad — skriver Suhm — thi den ser gjerne, at de Store trykkes, og den indbildte sig, at den nu vilde blive af med alle sine Plager, og troede, at Kongen selv vilde regjere. Kloge Folk vidste imidlertid, at Kongen ei kunde regjere, og dette var alene gjort for at gjøre Struense til Alt i Alt.“

Lidt efter lidt bevirkede imidlertid den autokratiske Form, Regjeringen havde iklædt sig, Kollegiernes fuldstændige Afmagt, de talrige Afsættelser og Overgreb, Kabinetsordrerne, som krænkede Folkets religiøse Følelser eller hensynsløst brød med al Tradition, en ulmende Misfornøielse, der brød ud i lys Lue, da *Kjøbenhavns Magistrat blev afsat* i April 1771. Kjøbenhavns Borgere, der altid havde været stolte af Frederik den Tredies Privilegier trods deres ringe praktiske Værd og havde betragtet dem som Byens Palladium, maatte nu opleve, at de bleve udslettede med et Pennestrøg, ovenikjøbet paa formløs og saarende Maade af en fremmed Usurpator. Indbyggerne, som nu mistede det ved Forfædrenes Tapperhed vundne Adelsbrev og Skjoldmærke, grebes af et dybt Had, der vel ikke strax gav sig Luft i aaben Modstand, men anonyme truende Opslag paa Gadehjørnerne og en Vrimmel af forargelige og nærgaaende Flyveskrifter afslørede tilstrækkelig tydelig deres Stemning. Man forbauses dog med Rette over, at Sagen kunde gjennemføres uden officiel Indsigelse eller Protest fra nogen Side.

Struensee havde længe havt Opmærksomheden henvendt paa Manglerne ved Kjøbenhavns Styrelse. Han fandt det hele Apparat for kompliceret og kostbart, og havde desuden Magistraten stærkt mistænkt for Underslæb, Uorden i Regnskabsvæsenet og slet Bestyrelse af Byens Pengesager. De kommunale Byrder vare for store og uretfærdigt fordelte; de 32 Mænd, der kunde have udøvet en

nyttig Kontrol, havde ingen Indflydelse, Politiet, som var afhængigt af Magistraten, udrettede Intet, Gaderne vare urenlige og overfyldte med Tiggere, Brolægningen og Gadebelysningen slet; hele Maskineriet arbeidede kort sagt tungt og utilfredsstillende. Adskillige af disse Anker vare uden Tvivl berettigede, men istedetfor at fare med Lempe og omhyggeligt undgaa ethvert Skin af Uret, grebes der efter Sædvane netop til de voldsomme Midler. Man maatte — siger U. A. Holstein, den nye Overpræsident — enten lade Alt blive ved det Gamle eller gjøre rent Bord, og Struensee valgte den sidste og fornuftigste Udvei. „Meningen var — skriver han efter sin Afskedigelse — at lette Indbyggernes Byrder, give dem større Frihed til Handel og Vandel, forelægge dem et klart aarligt Regnskab over alle Indtægter og Udgifter og ved Afskaffelse af alle Emolumenter at gjøre Ende paa Egennytte og privat Interesse og overhovedet gaa tilværks oprigtigt og aabenhjertigt og vinde Publikums Tillid.“

Struensee havde udset Amtmand i Tønder, Grev *Ulrik Adolph Holstein,* til at gjennemføre den paatænkte Forandring, hvorfor denne i Decbr. 1770 blev kaldet til Kbhvn. Greven, der havde været i fransk og østerrigsk Krigstjeneste, derefter Generaladjutant hos Frederik den Femte og Deputeret i Generalkrigsdirektoriet, bedømmes meget haardt af Samtiden og skildres som frivol og uduelig. Han synes dog paa ingen Maade at have været uden Begavelse, thi mange af hans Foranstaltninger vare nyttige og forstandige, til utvivlsom Gavn for Byen, og bleve bestaaende efter hans Afgang. I de Memoirer, han har efterladt, viser han sig, trods alle menneskelige Svagheder, som en Mand med Interesse for offentlige Anliggender og med Lyst til at udrette noget Godt. Han var uden Tvivl aandsbeslægtet med Struensee og paavirket af hans Ideer; ogsaa han vilde i en Haandevending reformere Alt. Hans Rastløshed og Voldsomhed, hans Ringeagt for det Overleverede og man kan tilføie: hans Syn paa Borgerfrihed vakte stærkt Anstød. Det Forsvar, Holstein fører for Dronningen og Struensee, viser, at han havde Tidsalderens lette Sæder og ikke fandt et saadant Forhold særlig forargeligt; paa den anden Side indrømmer han dog, at det var letsindigt og uforsigtigt og under de givne Omstændigheder maatte ende med en Katastrophe. Forresten var Holstein en afgjort Tilhænger af Kabinetsministeren og roser de fleste af hans Reformer; hvad man efter hans Mening nærmest kan bebreide ham,

var Uklogskab og Mangel paa Kjendskab til den offentlige Mening. „Han forudsaa ikke Følgerne og beregnede ikke Hindringerne, som skulde overvindes; han burde have vidst, at nye Reformer altid ere farlige, navnlig naar man er fremmed i Landet, og han betænkte ikke, at det danske Folk og Land er det vanskeligste i Europa at forandre.“ Holstein dadler ogsaa Struensee, fordi han udstedte sine Kabinetsordrer paa Tydsk og befalede, at alle Rapporter og Forestillinger skulde indgives i samme Sprog, thi dette var i Nationens Øine en Ydmygelse, et Tegn paa Foragt, en utilgivelig Forbrydelse. „Den sande Grund hertil — siger han — var Struensees Magelighed; han vilde ikke gjøre sig den Uleilighed at lære Dansk.“

Forandringen med Kjøbenhavns Magistrat foregik paa ganske uregelmæssig, for ikke at sige: brutal Vis. Den 23de Marts 1771 blev Grev Holstein ved en egenhændig Skrivelse fra Kongen udnævnt til Overpræsident i Kbhvn., uden at Magistraten fik nogen Meddelelse derom; ja det ser ud til, at Staden i nogle Dage havde to Overpræsidenter, da v. der Lühe vistnok blev siddende til den 31te Marts; i hvert Fald hævede han sin Gage saalænge. Den 2den April tilskrev Holstein derefter anden Borgmester, Konferentsraad Schrødersee, en kort Notits paa Tydsk, at „den sædvanlige Sammenkomst paa Raadhuset denne Dag ikke skal finde Sted“, og Dagen efter fik Schrødersee atter otte tydske Linier fra Holstein, hvori det meldtes ham, at Kongen havde resolveret *hele det nuværende Raads, Politimesterens, Raadstuskriverens og de 32 Mænds Afskedigelse.* De, der havde havt Gage, vilde faa $1/3$ i Pension, og der forlangtes Svar inden 14 Dage paa 17 nærmere specificerede Punkter. „Uden Bestallings Forevisning eller paa anden Maade at have legitimeret sig som Overpræsident“ bød Holstein, „en ukjendt Mand, en Amtmand i Tønder“, altsaa Magistraten at træde af, og den adlød uden mindste Indvending. For denne Lydighed maatte den høre ilde efter Struensees Fald, og det faldt den daværende Overpræsident Braem vanskeligt at forsvare den. „Man skulde synes — skriver han i en Forestilling af 1772 — at Magistraten under daværende Omstændigheder burde have æsket af Grev Holstein hans Fuldmagt til en saa betydelig Ting, og med en allerunderdanigst Forestilling have taget sin Tilflugt til Hans Majestæts Throne, men en *terreur panique* var over Magistraten som over de øvrige Undersaatter; den frygtede sig for haardere Medfart af Struensee efter en dristig og

ubetænksom Grev Holsteins Raad.“ Braem vil dog ikke bestride, at det „i farlige og vidtudseende Tider er hver ærlig Mands Sag, at opsætte Liv og Gods for sin Konge og hans Gloire“, og ønsker derfor, at det ved den gamle Magistrats Gjenindsættelse udtrykkelig maa fremhæves, at Kongen ugjerne har set, „hvorledes Magistraten og de 32 Mænd have svigtet deres Pligt, hvortil de efter deres Ed ellers ere forbundne og Privilegierne selv dem give den bedste Anledning, nemlig at indkomme med Forestilling mod en saadan kongelig Befaling, som de lettelig kunde skjønne, maatte være tillistet under falske Paaskud.“ Den Fiktion skulde altsaa opretholdes, at det kun vilde have kostet en Henvendelse til den sindssyge Konge for at faa Struensees Planer omstyrtede. Man kunde spørge, hvorfor Geheimekonseillet da ikke gjorde Indvendinger, men ogsaa adlød, da det blev ophævet.

Den nye Magistrat kom til at bestaa af en *Overpræsident* (Holstein), *første* og *anden Borgmester* (Tyge Rothe og Johan Peter Suhr), en *Syndikus* (Matthias Lunding), en *Stadsphysikus* (R. Wandeler), samt *4 Raadmænd* (Svend Kiøbke, Hans Christian Beck, Matthias Hundewadt og Jørgen Thulstrup). De *32 Mænd bleve afskaffede*, og deres Forsamlingssal paa Raadhuset lukket, i Stedet valgtes to *Borgerskabs Repræsentanter* (Christen Waage og Michael Lange), som skulde deltage i Raadsforsamlingerne, men ikke have Stemme. Magistraten beholdt sin gamle Adgangsret til Kongens Person eller *in casu* til Kabinetsministeren, og de fire Raadmænd samt de to Repræsentanter skulde hvert Aar vælges af Borgerne ved „et frit Valg.“ Det havde først været Meningen, at Syndikus ogsaa skulde være Raadstuskriver, men da Lunding ikke følte sig „dertil fuldkommen skikket“, maatte man opfordre den afsatte Raadstuskriver, Kancelliraad Tausan til at blive. Det bør bemærkes, at Stadsphysikus Professor *Dr. med.* Wandeler allerede den 9de Februar 1771 ved en kongelig Befaling var indtraadt i Magistraten med 400 Rdlr. aarlig Gage, som nu forhøiedes til 600. Kuriøst nok blev den bekjendte Forfatter Tyge Rothe første Borgmester ved en Feiltagelse, thi Posten var tiltænkt hans Broder, den ligesaa bekjendte Forfatter, Landsdommer i Jylland, Casper Peter Rothe. Tyge Rothe beholdt dog ikke Værdigheden længe, thi da Finantskollegiet blev oprettet i Mai 1771, blev han Chef for dets tredie Departement og afløstes som Borgmester af Landfoged paa Føhr, Kancelliraad *Peter Matthie-*

sen, hvem Struensee tidligere havde kjendt. Matthiesen, der havde været Legationssekretair i Stockholm og senere i Paris, roses af Alle som en dygtig og hæderlig Mand; dog bebreider man ham, at han ikke forstod Dansk, dog maaske med Urette. I hvert Fald forsikkrer hans Biograph G. P. Petersen, at han baade kunde tale og skrive det med Færdighed. Overpræsident Holstein kom ligeledes ind i Finantskollegiet, men vedblev at staa i Spidsen for Kbhvns. Magistrat. I Septbr. opgav han dog Stillingen i Kollegiet, efter eget Sigende fordi han var uenig med Struensees Broder.

De Principer, Grev Holstein havde anbefalet for at indføre en bedre Administration, vare i det Væsentlige: at *sætte Magistraten paa fast Gage,* afskaffe alle Sportler, hvilke i Fremtiden skulde gaa i Stadens Kasse, og indskrænke de underordnede Betjentes Antal saa meget som muligt. Politimesteren skulde sortere direkte under Overpræsidenten og aflægge Rapport til denne; han skulde desuden afgjøre alle Klager, der indløb til ham, *brevi manu* uden Appel, sørge for den offentlige Orden, Gadernes Renovation og Brolægning, samt gjøre Forslag til Raadet mod Dyrtid. Politiet maatte ikke indblande sig i det, der foregik i Folks Huse, men skulde lade Enhver beholde fuld Frihed; med Borgernes Næring havde det Intet at skaffe og maatte ikke bekymre sig om Kvinder, der sad paa egen Haand, om Spil og Drik i Værthuse om Natten eller om Brud mod Helligdagsanordningen i Husene. Det maatte overhovedet kun skride ind, naar dets Assistance forlangtes. Endvidere skulde Processer, som ikke kunde afgjøres summarisk og uden Advokater, i Fremtiden henvises til Hofretten og vedkom ikke Raadstuen — med andre Ord: Byen skulde miste sin Jurisdiktion. Stadens Eiendomme burde administreres for Stadens Kasse, og Omsorg bæres for deres Forbedring, hvorhos de Afgaaendes Pensioner og de Tiltrædendes Gager skulde tages af Kassen, hvorved denne vilde faa en anseelig Tilvæxt. Endelig opstilledes som et Maal, der burde tilstræbes, at *alle Monopoler og alt Laugsvæsen blev afskaffet* og fornemlig at *en Frihavn blev anlagt ved Byen.* Det Struenseeske Regimentes ledende Tanker og Bestræbelser ligge i Grunden skjulte i dette Program, med hvilket den nye Magistrat forestillede sig for Borgerne i en Plakat af 3die April 1771. Vidtgaaende personlig Frihed, stærk Centralisation, Redelighed, Sparsommelighed, Lighed i Byrder og

Privilegier, Orden og Renlighed var Løsenet — det gjaldt nu om at gjennemføre det i Praxis.

Den Ophidselse, Magistratens Afskedigelse vakte, kom meget uventet for Struensee og hans Tilhængere. Der havde tidligere hersket alvorlig Misfornøielse med Kjøbenhavns kommunale Styrelse. Borgerne havde længe ønsket en Forandring, og man var paa Forhaand overbevist om, at Løfterne, der gaves i Plakaten af 3die April, vilde fremkalde Begeistring hos Almuen. Vel sandt — man havde afskediget de 32 Mænd, men dette Korps havde aldrig havt synderlig Indflydelse, og var det ikke et større Privilegium at have 2 Repræsensanter i Raadet end 32 udenfor det? Hvad kunde det nytte, at 32 Mænd sad omkring et stort Bord paa Raadstuen og delibererede om de skriftlige Forslag, der skulde forelægges Magistraten, naar denne ikke tog mindste Notits deraf? Hvor ofte havde Magistraten og de 32 Mænd ikke ligget i aaben Feide, saaledes endnu i 1767 om den nye Jordebog for Bidstrup Gods, som de 32 Mænd nægtede at underskrive, hvorefter det kom til Proces, indtil en Høiesteretsdom i 1769 gav Magistraten Medhold. Struensee oversaa imidlertid, at en i Folkets Øine glimrende Arv fra Fortiden gik tabt, at mange Særinteresser berørtes ved Forandringen, og endelig at Almuen ingenlunde kunde forstaa eller skatte det Grundsyn og de Ideer, der ledede hans Handlinger. Man saa ikke det Folkelige og i en vis Forstand Demokratiske og Frisindede i hans Politik, men desto skarpere det Despotiske, og Følgen var, at Plakaten af 3die April simpelthen blev opfattet som en letfærdig og brutal Voldshandling, der vakte Had til Ophavsmanden og Sympathi med Offrene. „Den forrige Magistrat — skrive Mænd som Thott, Stampe, Scheel og Schack-Rathlou efter Struensees Fald — er bleven afsat paa en i disse Riger uhørt og ubekjendt Maade uden foregaaende Lov og Dom, uden at faa at vide, hvorudi de have forset sig og uden engang at se en kongelig Befaling derfor. Det vil altsaa forekomme os billigt, at den bliver gjenindsat."

Man nærede, som alt berørt, en stærk Mistanke om, at den gamle Magistrat havde gjort sig skyldig i mislig Omgang med Stadens Midler, hvorfor der samtidig med dens Afskedigelse blev forelagt den 17 Spørgsmaal at besvare. De fleste af disse fremkom dog kun for at orientere de nye Mænd med Hensyn til Indbyggernes Skatter, Stadens Jorder, og Administrationen af dem, Byens aarlige

Indtægter og Udgifter, Laugenes Privilegier, Overformynderiets Ordning, Brolægningsvæsenet, Renovationen, Fattigvæsenet, Forholdsregler mod Dyrtid, Arrestforholdene m. m. Paa det fjortende Punkt, hvori det hedder: „Hele Magistraten skal paa Embeds Ed indgive Efterretning om alle de Mangler og Misbrug i Stadens Bestyrelse, som ere dem bekjendt", lød Svaret: „Paa Embeds Ed og Samvittighed kan vi med Frimodighed deklarere ei at være vidende, at nogen Slags Misbrug i Stadens Administration, saavidt for os har været andraget og os vedkommende, er foregaaet, men Alt er af os efter bedste Skjønsomhed saaledes forestaaet, administreret og dirigeret, som *vi for Gud, Hs. kgl. Majestæt og hele Verden kan være bekjendt,* og have vi ikke efterladt efter bedste Indsigt at søge at fremme Stadens og Indvaanernes Tarv, beklagende alleneste, at vi de fleste Gange ei have været satte istand til at effektuere, hvis vi og de 32 Mænd med god Grund til Stadens Opkomst allerunderdanigst have foreslaaet og inderlig ønsket til Stadens og samtlige menige Borgerskabs Bedste og Fremtarv at se iværksat, og altsaa vide vi ikke, at os i saa Maade det Allerringeste kan være at lægge til Last." Naturligvis blev den afgaaede Magistrats Regnskaber underkastede en grundig Revision af en særlig Kommission, men der forefandtes intet Mistænkeligt eller Uordentligt i dem. Det fortælles, at Borgmester Suhr bragte Struensee de reviderede Regnskaber med den Bemærkning, at der ikke var fundet Udsættelser deri for 10 Rdlr., hvortil Kabinetsministeren svarede: „Das hätte ich doch nicht gedacht."

Den nye Magistrats første Handling var at dele Forretningerne mellem sig og indgaa en *Vedtægt*, saaledes at enhver af Stadens mange Betjente kunde vide, hvem han især havde at holde sig til. Overpræsident Holstein fik efter kongelig Befaling Overopsynet med Politimesteren og Politivæsenet; første Borgmester havde Kontrol med Jordegodset og Kæmneriet, anden Borgmester med Renovations- og Portvæsenet. Grundskatten til de Fattige og Indkvarteringen sorterede under Syndikus; første Raadmand havde Magasinerne, anden Lygte- og Sprøitevæsenet under sig; tredie Raadmand vaagede over Veiermesteren, Vrageren og Kornskriveren, medens fjerde Raadmand kontrollerede Justervæsenet. Dog kunde ingen Beslutning fattes uden i Raadets Plenarmøder. De øvrige Forretninger, saasom Modtagelsen af Rodemestrenes Regnskaber, Kontrollen med Kirkerne, Skolerne, Legaterne, Børnehusets Kapitaler, den borgerlige

Enkekasse, de løbende Expeditioner, Udfærdigelsen af Forestillinger og Erklæringer til Kongen og Kabinettet m. m. vare fordelte paa lignende Maade mellem Magistratens Medlemmer. Til Stadens Pengekasse paa Raadhuset, hvori der i 1771 fandtes en Beholdning af 6662 Rdlr. 4 Mk. 14 Sk. foruden nogle Obligationer og usikkre Fordringer, var der fem Nøgler, hvoraf Overpræsidenten, de to Borgmestre, Syndikus og en af Borgerskabets Repræsentanter hver havde sin. Kassen kunde altsaa kun aabnes, naar de alle fem vare tilstede.

Det saa temmelig broget ud med *Byens Finantser* ved den Struenseeske Magistrats Tiltrædelse. Ikke blot forefandtes der en Gjæld af 115,575 Rdlr., hvoraf de 38,000 Rdlr. skyldtes til Banken, som ikke vilde vente, men de mange paatænkte Forandringer vilde forøge Kommunens Udgifter og forringe Indtægterne betydeligt. Man havde nu ikke blot Politimesters Gage at udrede, som forhen var bleven betalt af den kongelige Kasse, men Pensioner til den forrige Magistrat, hvortil kom de meget forøgede Udgifter til Renovation, Brolægning, Gadebelysning m. m. Af Indtægter, som Magistraten tidligere havde havt, gik 7800 Rdlr. (nemlig den halve Del af Accisen og $^1/_{10}$ af Konsumptionen) nu i den kongelige Kasse; ikke mindre end 11,800 Rdlr. skulde i Fremtiden flyde i Hof- og Stadsrettens Sportelkasse, og endelig mistede Byen ved Afskaffelsen af Port- og Passagepenge paa Søn- og Helligdage 6000 Rdlr. og ved Gadefeinings Pengenes Afskaffelse 4000 Rdlr. I det Hele gik Kommunens aarlige Indtægt 29,600 Rdlr. ned, hvorfor den Balance, der opstilledes af de nye Mænd, havde et ret skrækindjagende Udseende. Indtægten var nemlig anslaaet til 49,266 Rdlr., Udgiften til 85,281 Rdlr., og der var endda ikke taget Hensyn til Forrentning af Gjælden, ei heller til det paabudte Rugmagasin eller til det projekterede nye Kirkegaardsanlæg udenfor Byen.

I denne Nød henvendte man sig naturligvis til Regjeringen og ønskede først, at Byen maatte beholde alle sine gamle Indtægter, men da dette ikke lod sig gjøre, ansøgte Magistraten om 100,000 Rdlr. til Gjældens Afbetaling og desuden et aarligt Tilskud af 30,000 Rdlr. til Bestridelse af Udgifterne. Begge Dele bleve bevilgede ved Kabinetsordre af 25de Mai 1771, og man var saaledes foreløbig ude over Vanskeligheden. Der var dog stadig Pengemangel i Stadens Kasse, skjøndt Personalet var blevet stærkt reduceret, og Lønningerne saa betydeligt nedsatte, at Magistratens

Gage, der før 1771 havde været 26,000 Rdlr. om Aaret, nu var gaaet ned til 9300 Rdlr. Men Udgifterne steg samtidig i foruroligende Maalestok: Politiet, der før havde kostet 1800 Rdlr., krævede nu en aarlig Udgift af 8000 Rdlr., og Renovationen, der var bleven besørget for 12,000 Rdlr., kostede nu 19,000 Rdlr. Dette Forhold gjentog sig paa mange andre Omraader, og tilsidst oplevede man endog, at Staden ikke kunde betale en Post paa 82 Rdlr. 30 Sk., som var medgaaet til Arrestanters Underhold og Varetægt i Stokhuset. Endnu i 1773 stod denne Gjæld hen, og Magistraten erklærede rentud, at „da Staden Intet eiede, kunde den heller Intet betale." Iøvrigt udnævntes der nu særlige Revisorer til at gjennemgaa Stadens Regnskaber, som derefter skulde forelægges Offentligheden; tidligere havde de 32 Mænd besørget Revisionen. Finantskollegiet havde Overtilsynet med Kommunens hele Styrelse.

Paa egentlig fast Fod kom Magistraten dog først ved *Hof- og Stadsrettens Oprettelse* den 15de Juni 1771, hvortil „Overpræsident Grev Holstein gav den første Anledning" — saaledes forsikkrer i hvert Fald hans Efterfølger, Overpræsident Braem. Det var en nyttig Forholdsregel, som stod sin Prøve gjennem Tiderne og gjorde Ende paa de foran (III, 217) berørte høist uheldige Forhold. En Kabinetsordre af 26de April gav Stødet til Forandringen. Heri befaledes, at der skulde oprettes *en eneste Jurisdiktion* i Kjøbenhavn og alle de andre ophæves, at enhver Proces skulde afgjøres i to Instantser, nemlig for den nye Domstol og Høiesteret, at alle Sportler skulde ophøre, Bythinget afskaffes (altsaa ogsaa Byfogden og Byskriveren) og *Kjøbenhavns Magistrat kun have at befatte sig* med Økonomi- og Politisager, hvilke sidste skulde afgjøres summarisk. Kancelliet fik Ordre til at indkomme med Forestilling herom saa hurtigt som muligt, og allerede en Maaned efter blev den af Generalprokureur Stampe udarbeidede Plan indsendt. Skjøndt adskillige Embeder bleve annullerede, og andre mistede væsentlige Dele af deres Forretninger og Indtægter, lykkedes det dog at gjennemføre Loven uden Masseafskedigelser, og man kan tilføie: uden Udgifter for Statskassen. Hof- og Stadsrettens Embedsmænd valgtes nemlig fortrinsvis fra de Kollegier og Retter, som tidligere havde bestaaet, saaledes blev den forrige Politimester Etatsraad *Horn* Justitiarius, endvidere den forrige Byfoged Etatsraad *Suhm*, Præsidenten i Underadmiralitetsretten Justitsraad *Korn*, Præsidenten i Borgretten

Etatsraad *Ortwed,* Auditeuren ved Søetatens kombinerede Ret *Nikolai Stabel* og endel tidligere Tilforordnede i Hof- og Borgretten Assessorer ved den nye Domstol; Sekretair i Hofretten Justitsraad *Malling* blev Justitssekretair, den forrige Skriver i den lille Gjældskommission Kancelliraad *Brøer* Brevsekretair o. s. v. Nogle Enkepensioner, der havde paahvilet Byfogden, og et Bidrag af Byskriverembedet til Videnskabernes Selskab bleve overtagne af den kongelige Kasse, ligesom der udrededes en Skadeserstatning til Sekretairen i Konsistorial- og Tamperretten saavelsom til Auditeurerne og Generalauditeurerne.

Hof- og Stadsrettent Maal at fremskynde Rettergangen og gjøre det muligt for Enhver uden Tidsspilde og Hindringer at søge sin Kontrapart blev fuldtud naaet. Værnethings Indsigelser kunde nu ikke længere finde Sted, og Jurisdiktions Stridigheder mellem Retsbetjentene vare umulige. Alle Kbhvns. Indbyggere, hvad enten de vare Borgere eller kongelige Betjente, Rangspersoner eller ikke, Geistlige eller Verdslige, Civile eller Militaire, Professorer eller Studenter, skulde svare for den nye Domstol baade i civile og kriminelle Sager. Dog skulde de Militaire i Sager vedrørende deres Tjeneste søges for Krigsretten, ligesom Præster og andre geistlige Embedsmænd for Provsteretten i Spørgsmaal angaaende deres Lærdom og Embede. De Forretninger, der udenfor Dommerembedet hidtil havde været tillagte Byfogden, som at forrette Arrestationer, besørge Delinkventer anholdte og Domme exekverede, inddrive Bøder m. m., overdroges nu til en af Hof- og Stadsrettens Assessorer (Ortwed), der kaldtes *Kongens Foged. Skifter* efter Indbyggerne, som nogle faa Maaneder iforveien vare lagte ind under en egen Skifteret, bestaaende af 3 Medlemmer af Magistraten, skulde nu besørges af 3 Hof- og Stadsretsassessorer, ligesom den nye Domstol ogsaa skulde beskikke *Overformyndere* og *Formyndere.* Endelig henlagdes *Auktionsvæsenet* under Hof- og Stadsretten. Ved Byens Jurisdiktion havde der hidtil været to Auktionsdirekteurer med fast Gage, medens Auktionsembedet ved Hofetaten, der indbragte ca. 1904 Rdlr. om Aaret, tilhørte Udenrigsminister Grev Osten ifølge en hans Fader forundt Bevilling. Det blev nu bestemt, at de to Direkteurer i Fremtiden skulde forrette alle i Byen forefaldende Auktioner uden Undtagelse mod en vis Løn, men aflægge Regnskab for Salair, Opvartningspenge og andre Sportler og indbetale dem i Hof- og Stadsrettens Sportelkasse. Grev Osten fik en aarlig Erstatning af 1904

Rdlr. paa Livstid, og paa lignende Maade affandt man sig med de andre Jurisdiktioners Auktionsholdere.

Prokuratorerne ved den nye Ret bleve naturligvis tagne af dem, der hidtil havde været berettigede til at føre Sager for Bythinget, Raadstuen m. v., men det er charakteristisk, at man gjorde et Udvalg af 14, fordi „der af de mange saakaldte Underretsprokuratorer ere adskillige, som have maadelig Kredit, og som man bør skille Publikum af med.“ Det var nemlig ikke ukjendt, at Prokuratorer mødte berusede i Retten eller paa anden Maade krænkede Rettens Værdighed. I 1766 fik Prokurator Iver Abel saaledes en skarp Irettesættelse paa Raadstuen, fordi han havde skrevet „anstødelige Ord og en dristig, uanstændig og ufortjent Kritik over Byskriveren“, og det kunde ikke diskulpere ham, at disse Udtryk vare indflettede paa Latin og Fransk i hans Indlæg til Bythinget. En kjøbenhavnsk Prokurator, der indlagde sig en sørgelig Berømmelse, var den norskfødte *Jakob Christian Bie,* som gjentagne Gange kom i Konflikt med Lovene, dels for Trykkefrihedsforseelser, dels for Fornærmelser mod Overpræsidenten og Byfogden. Den 6te Juli 1770 optraadte Bie i Hvidovre Kirke paa Prædikestolen og bad til Menighedens store Forargelse for adskillige navngivne utugtige Fruentimmer i Smaagaderne i Kbhvn., hvorved han paadrog sig en Dom paa sex Aars Rasphusarbeide. I 1771 opdagedes det, at han havde udfærdiget et falsk Privilegium til Bogtrykker Johan Rudolph Thiele med Kongens og Struensees Haands Underskrift, for hvilken Forbrydelse han blev dømt til at have forbrudt Haand, Ære og Boeslod, men benaadedes med Tugthusarbeide paa Livstid. Bie var forresten ikke blot Forbryder, men ogsaa mislykket Digter og statsøkonomisk Forfatter og gjorde sig navnlig bemærket som saadan i Trykkefrihedsperioden under Pseudonymet „Philopatreias“. Han var indviklet i alle Slags mistænkelige og tvetydige Transaktioner, og det bør fremhæves, at der tyve Aar efter, nemlig i 1791, endnu henstod en Sag imod ham, som bogstavelig var gaaet i Glemmebogen og kun ved et Tilfælde kom for Dagens Lys. Dette er netop en slaaende Illustration til de Onder, Hof- og Stadsretten skulde afhjælpe. I Februar 1771, altsaa før den nye Domstol var indrettet, fik to Kommissairer, Etatsraad Ortwed og Konferentsraad Jacobi Ordre til at behandle og paadømme en ulovlig Omgang af Bie og hans værdige Staldbroder, Regimentskvartermester Fugl, ved

Oprettelsen af et Testamente. De to Herrer drøftede Sagen i 5 Aar, men endelig i Septbr. 1776 indlod Jacobi Sagen til Doms, affattede sit Votum og sendte dette tilligemed alle Sagens Akter til Ortwed, der pakkede det Hele ned i en Skuffe og lod det ligge. Otte Aar efter i Juni 1784 fik Jacobi sildige Skrupler og gjorde Anmeldelse til Kancelliet om Sagens Henstand, men da hans udførlige Forestilling blev sendt Etatsraad Ortwed til Erklæring, lagde denne simpelthen det nye Aktstykke ned til de gamle og lod det Hele fremdeles ligge. Først ved Ortweds Død i Januar 1791 fandtes Dokumenterne og indsendtes til Kancelliet. En ny Kommission fik nu Ordre til at sammentræde for at afsige Dom i Sagen, men da var Bie for længe siden død.

Hof- og Stadsretten tog sin Begyndelse den 15de Juli 1771 og holdtes først i de 32 Mænds Sal paa Raadhuset, som jo nu stod ledig. Da Domstolens Forretninger imidlertid uophørlig voxede, og dens Embedsmænds Tal forøgedes, fik den i Novbr. anvist Værelser i Prindsens Palais. Man havde først paatænkt at leie eller kjøbe Marechalsgaarden paa Kjøbmagergade (den nuværende Postgaard), som tilhørte den afskedigede Overpræsident Geheimeraad v. der Lühe (III, S. 8), thi her var der ikke blot rigelig Plads, men Stedet, siges der, „er saa meget mere beleiligt for alle Vedkommende, som det er beliggende i Centro eller Hjertet af Staden.“ Planen blev imidlertid til Intet, og efter Struensees Fald fik Retten Lokale i en af Kongen kjøbt Gaard paa Østergade (Efterslægtens Gaard).

Det var Kjøbenhavns Magistrat, der havde betalt Gildet, thi ikke blot havde Hof- og Stadsretten faaet mange af dens Forretninger og Indtægter, men ogsaa endel af dens Anseelse og Indflydelse. Selv Holstein og de nye Mænd havde et aabent Øie herfor; det varede i hvert Fald ikke længe, før de følte det Trykkende ved Ordningen. I August 1771 kom det gjentagne Gange til Konflikter mellem de to Autoriteter. Da Magistraten nemlig vilde bortforpagte de Embedsjorder, som havde været tillagte dens Formænd (thi Indtægterne heraf skulde nu tilfalde Kommunen), fik den en Skrivelse fra Hof- og Stadsretten, at det tilkom Auktionsdirekteuren at forrette Auktionen og indbetale Salairet til Domstolens Sportelkasse, ligesom han ogsaa havde Krav paa at sælge de fundne og stjaalne Sager paa Politikamret, hvortil ingen Eier meldte sig. Dette var naturligvis ikke efter Magistratens Hoved, hvorfor den

klagede, men den blev endnu mere krænket, da Domstolen gav sig til at udnævne Vurderingsmænd, hvilket var Magistratens gode gamle Ret. Der er ikke nogen behagelig Tone i Magistratens Klage til Kongen: „Thi skulle vi allerunderdanigst bede Deres Majestæt at soutenere os i vores Embede og befale Hof- og Stadsretten ikke derudi at gjøre os noget Indgreb, men naar der udi Stervboer, Fallit- eller Opbudsboer behøves Borgere til at vurdere Kjøbmandsvarer, Gaarde, Huse, Skibe og Andet, da hos os at rekvirere de behøvende Vurderingsmænd udnævnede.“ Baade med Hensyn til Auktionerne og Vurderingsmændenes Udnævnelse fik Magistraten Medhold, men dens gjentagne Ansøgninger om at beholde Skiftesalairerne og Arvefaldsrettigheden til de Arvelodder, som i 15 Aar havde henstaaet ukrævede, bleve derimod afslaaede. Den Modstand, der gjordes fra andre Sider mod Hof- og Stadsretten, var ligesaa frugtesløs, men den gjenoptoges med stor Kraft efter Struensees Fald.

Det havde oprindelig været Meningen at lade *Inkvisitionskommissionen* bestaa under dens hidtilværende Form (smlgn. III, 218 o. flg.), skjøndt der bestandig indløb Klager over dens Vilkaarlighed, Sendrægtighed og Voldsomhed, thi man ansaa den for uundværlig og betragtede den som det eneste Middel til at komme Tyve, falske Spillere og Bedragere tillivs. Kommissionens Præses, Bornemann, var den 6te April 1771 bleven Politimester i Kjøbenhavn, og Embedet bestyredes midlertidigt af Auditeuren, Krigsraad *Stub,* der synes at have været en meget myndig og brutal Personlighed. I hvert Fald lagde han sig hurlig ud baade med Autoriteterne og Publikum, og en Begivenhed, der indtraf i Juni 1771, bragte ham i saa alvorlig Konflikt med Magistraten og forskjellige andre Myndigheder, at Regjeringen blev tvungen til at skride ind.

Sammenhængen hermed var følgende. I Huset hos Oldermanden for Slagterlauget, *Daniel Kyse,* havde en Slægtning af ham, Enken efter Præsten Albrecht Snedsted, logeret og var afgaaet ved Døden. Arvingerne troede, at hun efterlod sig mere, end hun gjorde, og udvirkede, at den Afdødes Tjenestepige, Anne Pedersdatter, blev transporteret til Stokhuset og indsat i en af Arresterne. Men ikke nok hermed — tre Uger efter rekvirerede de Examination over Kyse, og Følgen blev, at Stub lod Oldermanden for Slagterlauget arrestere Natten mellem den 15de og 16de Juni 1771 og indsætte i Stokhuset som mistænkt for at have understukket Præste-

enkens efterladte Kontanter. Slagterens Hustru klagede ufortøvet til Magistraten, og denne støttede hende af al Magt. „Hvis Saadant skulde have Gjænge — skriver den bl. A. i en Forestilling til Kongen — maatte enhver Mand befrygte sig for sligt voldsomt Overfald. De, som have Prætension til en Borger, bør holde sig til hans foresatte Øvrighed og rette sig efter Landets Love. Vi indstille, at *Kyse uopholdelig løslades af Arresten,* under al lovlig Regres til Satisfaktions Erholdelse af alle Vedkommende, samt at det alvorligen maa forbydes de Kommitterede udi Inkvisitionskommissionen at foretage Saadant mod nogen Borger, uden først at melde det for Raadet.“ Struensee nøiedes dog foreløbig med at give Kancelliet Befaling til at undersøge, om der var handlet efter Lovene i denne Sag.

Auditeur Stub forsvarede sig skarpt og, som det synes, fyldestgjørende. I et Promemoria til Kongen oplyste han, at han den 15de Juni havde faaet Ordre fra Kancelliet til uden Ophold at foretage den af Arvingerne rekvirerede Examination, og gav desuden en Fremstilling, der satte Slagter Kyses Holdning i et meget tvivlsomt Lys. Først efter at være bleven arresteret havde han nemlig meddelt, at den afdøde Præsteenke havde foræret ham 1000 Rdlr., inden hun døde, men han havde ikke kunnet fremføre noget Bevis derfor, og hvad Anne Pedersdatter angik, havde hun tilstaaet at have stjaalet nogle Ting af Boet, saaledes den Afdødes Sko og Sølvspænder. Man var altsaa i ingen Henseende gaaet de to Arrestanter for nær. For imidlertid at faa Ende paa Sagen, befalede Struensee, at Forhøret over Kyse skulde sluttes ved Stokhusretten, og „Sagen ved Lands Lov og Ret behandles.“

Det viste sig imidlertid vanskeligt at slippe ud af Inkvisitionskommissionens Kløer, naar man først var falden i dem. Stub afsluttede ikke Forhøret, men beholdt Kyse i streng Forvaring, ja, „lod ham nøiere fængsle end tilforn, idet en Jernstang med Laas blev sat for den Dør, hvor han var inde.“ Det rygtedes i Byen, at de to Arrestanter bleve mishandlede, og Sindene kom i den voldsomste Bevægelse. Slagterens Hustru, der ikke manglede Energi, indgav den ene Ansøgning efter den anden og paakaldte endog samtlige Laugs Understøttelse, saaledes at det den 29de Juli kom til en stor Aktion, da *22 af Laugenes Oldermænd i Kjøbenhavn* henvendte sig til Magistraten med et udførligt Promemoria. I dette

mærkelige Aktstykke erklære Oldermændene, at „den ulyksalige Slagter Kyses Hustru har opfordret dem til at gaa i Kaution for ham, for at han med frie Hænder og høist fornøden Forsvar kan søge sin lovlige Ret imod dem, som have begyndt saadan inkvisitorisk Medfart imod ham.“ Oldermændene have derefter forhandlet med Laugenes Interessenter og fundet dem villige til „at se vor ulyksalige Medborger reddet og tillige søge den danske Nation befriet fra en Klik, som den lettelig ved denne Omgang med Kyse kunde paadrages, idet fremmede Nationer kunde falde paa de Tanker, at den bekjendte grusomme spanske Inkvisition, for hvilken alle andre Nationer finde en Afsky, ogsaa her i Riget fandt Sted.“ Laugene føle sig endog forpligtede til „at søge denne kongelige Residentsstad satisficeret for den Tort og de frygtsomme Indtrykke, som de alle have og føle over denne usædvanlige og ei hidtil brugelige Behandling imod deres Medborger, thi Enhver maa billigen frygte, at naar det saa skal tilgaa, saa skal og vil de Større æde de Mindre, thi naar En enten ved Penge eller andre Leiligheder har Adgang til at udvirke, hvad han vil, imod en Mand, som han kan have fattet Mistanke eller Fjendskab til, da bliver herefter ingen Mand sikker i sit Hus for saadan inkvisitorisk Overfald udenfor det rette borgerlige Forum, og det vilde saaledes blive en let Sag at udøve en overordentlig Had og skille en Mand fra Ære og Velfærd.“ Det oplyses derpaa, at Kyse, naar han kaldes for Retten, ikke kan faa det ringeste Ord indført for sig i Protokollen, „hvilket vi anse for Rettens Fornægtelse“, og Oldermændene slutte med følgende Forespørgsel: „Som nu saaledes denne Omgang mod Kyse forekommer os meget fremmed og lovstridig, saa have vi fundet fornødent som en Forsigtighed, førend vi binde os fast til den agtende Kaution for tilmeldte Sieur Kyse, først hos det høie Raad underdanigst og allerydmygst at bede os underrettede: Om det efter Loven eller nogen anden kongelig Anordning er tilladt uden foregaaende Saggivelse eller Examination at kaste en udi Professions Handels Brug staaende Borger og edsvoren Oldermand i Stokhusets Arrest, som nu med Daniel Kyse sket er? Vi bede tillige underdanigst og allerydmygst, at denne vores Forespørgsel maa blive naadigst og høigunstigst op- og antaget.“ Magistraten indsendte denne Promemoria tilligemed en ny Ansøgning fra Kyses Hustru til Kongen, og erklærede sig uvidende om Grunden til, at Forhøret ikke var blevet sluttet. Den

kunde kun gjentage sin forrige Indstilling om Arrestantens ufortøvede Løsladelse.

Det stærke Røre, som havde grebet Laugene, skyldtes uden Tvivl den Omstændighed, at en af deres egne Bedstemænd havde været Offer for Inkvisitionskommissionens Vilkaarlighed. Auditeur Stubs Fremgangsmaade var ingenlunde ny eller uhørt, om end de civile Inkvisiter i Stokhuset sædvanligvis bleve henviste til Kommissionen fra Politiretten, naar man der ikke kunde faa dem til at bekjende. Skjøndt Kyse sandsynligvis blev løsladt i August, lagde Bevægelsen sig dog ikke; tvertimod fremkom der flere og flere Klager over Stubs Vilkaarlighed og altfor rigelige Brug af den saakaldte „skarpe Examination“. I Septbr. og Oktoher indleverede Magistraten flere Forestillinger om den mislige Behandling, Fangerne vare underkastede i Stokhuset, fordi Krigsraad Stub alene vilde dirigere Alt, og beskyldte ham desuden for Forsømmelighed, da han undertiden blev tre, fire Dage borte fra Kommissionen; Kommandanten i Kbhvn., Oberst Sames, sluttede sig hertil, og Politimester Bornemann dadlede Stub, fordi han undlod at afhente de til Kommissionen henviste Arrestanter, og lod dem hensidde i Raadhusarresten til Bekostning for de publike Kasser. Politimesterens Skrivelse til Raadet om denne Sag er yderst charakteristisk for den Forvirring, der herskede under det Struenseeske Regimente. „Endskjøndt dette — skriver han nemlig — nu vel udi ingen Maade vedkommer mig at paatale, da jeg har nok i min egen Del, og maaske heller ikke Magistraten, som efter nuværende Forfatning ingen Jurisdiktion har, saa har jeg dog efter den Pligt, mig og Enhver paaligger, Intet at fortie af hvad til Hs. Maj. Tjenestes Befordring henhører, troet mig forbunden til at kommunicere Raadet det, paa det at samme kunde efter Behag enten selv gjøre Forestilling derom direkte til Cabinettet eller meddele mig sine Tanker, om jeg bør melde det videre? *Og da hvor?* Enten til Kancelliet eller til Hof- og Stadsretten, hvorunder Inkvisitionskommissionen *efter Forlydende* skal være henlagt? Hvorom jeg da i saa Fald udbeder mig Raadets behagelige Svar.“ Man ser heraf, at Autoriteterne hverken vidste ud eller ind, og vare uvidende om Regjeringens Beslutninger, en Følge af, at det udtrykkelig var blevet Kollegierne forbudt at korrespondere med hverandre, da Struensee vilde have alle Traade samlede paa sin Haand.

Paa dette Tidspunkt var Inkvisitionskommissionen dog endnu ikke bleven henlagt under Hof- og Stadsretten, men et Uveir var ifærd med at trække op over den. Under et Møde i Stokhusretten dekreterede Krigsraad Stub nemlig, at den ovenfor omtalte Tjenestepige, Anne Pedersdatter, igjen skulde piskes, og da en af Rettens Medlemmer, Borgerkaptain Holst, gjorde Indvendinger, blev Stub grov, befalede ham at holde Mund og viste ham tilsidst Døren med den Bemærkning, at han saavelsom Rettens øvrige Medlemmer kun vare tilstede for at underskrive Protokollen, men ellers Intet havde at sige. Holst klagede strax til Stadthauptmanden, og denne lod Klagen gaa videre til Generalitetet, som kaldte Stub for sig og befalede ham at undlade alle skarpe Midler, medmindre han havde Flertallets udtrykkelige Samtykke. Hermed vilde Sagen formodentlig have været forbi, hvis Anne Pedersdatter ikke var bleven syg af de Slag, hun havde faaet. Dette rygtedes hurtigt, og efter Kommandantens Begjæring lod Magistraten nu Stadsphysikus Wandeler og to Chirurger undersøge Arrestantindens Tilstand. De afgav den Erklæring, at hun ikke blot var syg, men at de Medikamenter, hun fik, ikke passede for hendes Tilstand. Ved Efterretningen herom blev Stub som rasende; han tilskrev Kommandanten og begjærede Forhør optaget for at faa oplyst, hvem der havde lukket Professor Wandeler og hans Ledsagere ind i Stokhuset, hvor de Intet havde at bestille, og hvor deres Nærværelse „maatte illudere Inkvisitionen". Kommandanten gav et skarpt Svar, og den 13de Novbr. indkom Magistraten med en ny Forestilling til Kongen, hvori den klagede bittert over Stubs Adfærd. „Da Stadsphysikus — hedder det heri — som er mødt paa Embeds Vegne efter Kommandantens Rekvisition hos Arrestantinden, maa føle sig høist præjudiceret ved Krigsraad Stubs anførte Spidsfindighed og Subçon, forestille vi allerunderdanigst, *hvilken Satisfaktion der skal gives Professor Wandeler herfor,* for at han i Fremtiden kan gaa sikkert i sine Embedsforretninger uden at blive prostitueret. Iøvrigt kunne vi ikke undlade at melde, at dette Fruentimmer, skjøndt hun er befunden svag, alligevel er bleven pryglet igjen i Mandags paa det Ubarmhjertigste, *hvilken Justitsbehandling irriterer Publikum meget.*"

Herefter tabte Kabinetsministeren Taalmodigheden. Den 16de Novbr. tilkjendegav han Kancelliet Kongens Misfornøielse med det Skete, befalede, at den skarpe Examination indtil videre skulde

være forbudt, og forlangte Oplysninger om, paa hvilken Autoritet og Forordning den pinlige Undersøgelsesmethode grundede sig. Herpaa blev Autoriteterne imidlertid Svar skyldig, thi der fandtes ingen saadan Lovhjemmel; Inkvisitionskommissionen havde simpelthen indført de skarpe Tvangsmidler paa egen Haand i Christian den Femtes Tid, hvorefter de vare blevne forplantede gjennem Tiderne. Struensee besluttede nu at afskaffe den pinlige Examination helt, og skjøndt Kancelliet strittede imod og foreslog en Mellemvei, f. Ex. at den ikke maatte anvendes uden høi Nødvendighed, eller at dens Afskaffelse i hvert Fald skulde hemmeligholdes, fastholdt Kabinetsministeren sin Villie. Paa Kancelliets Forestilling har Christian den Syvende egenhændig skrevet: „Die peinliche und scharfe Examination soll gänzlich cessiren und unter keinen Namen noch Vorwand angewandt werden. Die Ueberführung eines Delinquenten musz blosz durch die Zeugen und die Wahrscheinlichkeit der Umstände geschehen, und wo er nicht völlig überführt noch zum Geständnisz gebracht werden kann, so musz eine gelinde Strafe stattfinden, und lieber ein Schuldiger frey kommen als die Möglichkeit existiren einen Unschuldigen zu martren, welches der Freyheit und den Rechten der Menschlichkeit so sehr repugnirt.“ Det er disse Ord, som i det Væsentlige ere indførte i Forordningen af 30te Decbr. 1771, ved hvilken *Inkvisitionskommissionen henlagdes under Hof- og Stadsretten,* saaledes at en Assessor i denne ledede Undersøgelsen og bar Ansvaret for, at Alt gik ordentlig til. Mærkværdigvis mente Krigsraad Stub trods Alt, hvad der var passeret, at han fremdeles kunde lede Inkvisitionsprocessen, men han fik naturligvis Afslag paa sin Ansøgning. Til Præses udnævntes derimod Garnisonsauditeur *Herman Andreas Pitzler,* som forresten i 1789 kom i en ganske lignende Konflikt med Hof- og Stadsretten, da denne indgav Klage over hans uforsvarlige „skarpe Examination“.

Naar Overpræsident Holstein i sine Memoirer skriver, at *Kjøbenhavns Politi* var *un chaos à nettoyer et à refondre,* er dette vistnok overdrevent, skjøndt neppe meget. Politimester Horn (smlgn. III, S. 192) havde kun vist liden Interesse for sit Embede; Alt gik, som det bedst kunde, i en gammel Slendrian, navnlig lod Ordenen og Renligheden paa Gaderne Meget tilbage at ønske, og der sørgedes kun daarligt for Indbyggernes physiske Velvære. Det gjaldt nu om at finde en Mand, som var Stillingen voxen, og Valget faldt paa

Præses i Inkvisitionskommissionen, Generalauditeur *Vilhelm Bornemann,* der udnævntes til Politimester den 6te April 1771. Han modtog Udnævnelsen nølende; selv siger han, at „han aldrig havde paataget sig det vigtige og vanskelige Embede, allerhelst i den kritiske Tid, det blev ham paalagt, hvis Overpræsident Grev Holstein ikke havde forkyndt ham, at han ellers aldrig mere vilde blive brugt i Kongens Tjeneste.“ Han viste sig imidlertid hurtigt som en frem-

Vilhelm Bornemann. Politimester 1771—72.

ragende og dygtig Politimand, en djærv og hæderlig Charakter, der sagde sin Mening rentud og uden Persons Anseelse gjorde sin Pligt. Charlotte Dorothea Biehl fortæller, at han om Sommeren mødte Kl. 5 om Morgenen ved Portene og paa Torvene, eftersaa Maal og Vægt, hindrede Forprang og straffede alle Urigtigheder uden at bekymre sig om, hvem Forbryderen var. En Morgen fandt han saaledes en Vogn med 10—12 Fjerdinger Smør, hvoraf ingen var justeret eller holdt sin tilbørlige Vægt. Han konfiskerede dem strax, men da han befalede Betjentene at kjøre Varerne til Børnehuset,

tog Kusken ham til Side og meddelte, at Smørret tilhørte Etatsraad Rothe i Rentekammeret, hvilket dog ikke hjalp det Ringeste. En anden Gang viste han sin Fasthed, da den preussiske Gesandt klagede over, at to af hans Tjenere en Nat vare blevne arresterede af Vægterne og transporterede til Raadhusarresten. De havde været beskjænkede, gjort Gadeoptøier i Dybensgade, pryglet en sagesløs Mand og forsøgt at bestikke Vægterne, og Bornemann hævdede bestemt, at han ved at slippe dem løs om Morgenen, „da de anmeldte deres Qualité, havde vist al den Politesse, en udenlandsk Minister kan forlange.“ „Det forbauser mig høilig — siger han — at Ministeren mener at have Aarsag til at dolere. Efter min enfoldige Mening skal Enhver, han være fornem eller ringe, indfødt eller fremmed, holde den offentlige Fred, og denne Mening vil jeg ogsaa i Fremtiden følge, saalænge jeg ikke faar andre Befalinger. De 7 Mk. 8 Sk., som Domestikerne have givet Vægterne for at slippe fri, have de ifølge deres Instrux havt Lov til at modtage og beholde. Dette er Alt, hvad jeg kan meddele om denne Sag.“

Bornemann havde ingen Del i Plakaten af 3die April, ved hvilken det forbødes Politiet at inkvirere i Folks Huse, ei heller i den Bestemmelse, at Politimester ikke længere skulde have Sæde i Magistraten. Han misbilligede begge disse Forholdsregler og lagde ikke Skjul derpaa. Den Omstændighed, at Politiet ikke maatte bekymre sig om Folks private Forhold, om deres Næring, om Spil og Drik i Værtshusene eller om Fruentimmer, der sad paa egen Haand, affødte en stor Mængde Onder og var efter Bornemanns Mening udelukkende Skyld i Politiets Afmægtighed overfor Uordener, Optøier og Tumulter. „Politiet — skriver han faa Dage efter Struensees Fald, da man havde æsket hans Mening — har derved mistet sin Myndighed til at have Øie med Menigmands Sæder og Levemaade i Husene og den Forbindelse med hans Husholdning, der ene tilforn forskaffede Politiet den Fortrolighed og Ærbødighed hos Pøbelen, som i Tilfælde af Sammenløb havde en ufeilbar Virkning. Byen er herved bleven opfyldt med Skjøger, liderlige Mennesker og Løsgjængere, som ikke blot i Husene begaa, hvad de vil, siden Politiet ikke tør bekymre sig derom, men det, som er det Værste, samler sig en Forraad af Frækhed, Selvraadighed, Foragt for alle Befalinger, fæiske Sæder og Vane at tage sig selv til Rette, der nødvendigvis maa bryde ud til de største Voldsomheder, naar de ser,

at de er de stærkeste." Tilsidst bemærker han, at Politimesterens Udelukkelse af Magistraten har undergravet hans Anseelse hos den store Hob, der betragter ham som en af Magistratens Betjente, bortset fra, at denne Adskillelse har forsinket al Expedition og affødt et Skriveri, hvorom man ikke gjør sig nogen Forestilling."

Politimesterens Myndighed var saaledes bleven dygtig beskaaren; han sorterede nu under Overpræsidenten, skulde indlevere Rapporter til denne og staa ham til Ansvar for sine Handlinger. Hans Opgave var at sørge for den offentlige Rolighed, for Gadernes Renselse og Brolægningen, ligesom han skulde gjøre Magistraten Forslag til at forebygge Dyrtid. Alle Politiforseelser som Forstyrrelser af den offentlige Orden, Forsyndelser mod Renligheden, Overskridelse af Taxter, Forprang, urigtig Maal og Vægt m. m. afgjorde han uden Appel med Bøder, den spanske Kappe, Ris, Vand og Brød og i særlig graverende Tilfælde med Tugthusarbeide. Det havde oprindelig været Struensees Plan, at alle tidligere udkomne Politiforordninger og Plakater skulde gjennemgaas, det Ubrugbare kasseres, og Resten suppleres til „en sammenhængende Kodex, der kunde afgive en fuldstændig Politiordning", men man naaede ikke længere end til de indledende Skridt.

Den Struenseeske *Politietat* var anlagt i større Stil end før, men kostede ogsaa langt mere, nemlig 7950 Rdlr. om Aaret, medens Udgifterne til Politiet tidligere kun havde været 2400 Rdlr. Under Politimesteren, der havde en aarlig Gage af 1200 Rdlr., stod ligesom før en *Politifuldmægtig* eller Politifiskal med 350 Rdlr. om Aaret, hvis Pligt det var „at forestille Politimester i hans Forfald". Ved Politikamret var der derimod nu ansat 2 Sekretairer og 2 Kopister til at føre Protokoller, Bøger, Lister og Korrespondance. Den øverste Kontrolhavende, svarende til den tidligere Politiadjutant, var en *Politiinspekteur* med 300 Rdlr. om Aaret, „thi — skriver Bornemann i en Forestilling af 8de Mai— da han maa være en Mand af Ære, Indsigt og et ubesmittet Rygte, som i alle Tilfælde maa fortjene Troværdighed og Indbyggernes Agt, tvivler jeg om, at nogen Mand af den Charakter paatager sig Dag og Nat at omvanke denne store Stads Gader og Omkreds for ringere Pris." Under ham sorterede *Torvemesteren,* der havde Hest, og hvis Opgave det var at holde Kontrol paa Torvene og hindre Forprang paa Broerne, samt 14 *Politikontrolleurer* (de tidligere Betjente). De vare delte i fem

Klasser med Gager fra 120 til 200 Rdlr. „for at opmuntre de lidet Ærekjære og at kunne degradere, naar en Forseelse fortjener større Straf end Mulkt og mindre end Kassation.“ Endelig bestod det egentlige Ordenspoliti af 15 *Kvarterkommissairer* og ligesaa mange *Kvarterbetjente*, der lønnedes med henholdsvis 100 og 80 Rdlr. om Aaret og stod under Politikontrolleurernes Opsigt. „Jeg kan — siger Bornemann — ikke tro Kvarterkommissairerne og Betjentene mere end Forsigtighed befaler, og deres Opførsel viser; derom skal Kontrollen underrette mig. Min Plan grunder sig paa den Regel: en liden Omkreds kan overses, en stor ikke. Derfor er den første specielle Opsigt over et Kvarter betroet to bosiddende Folk (Kommissairen og Betjenten); derfor er Kontrollen over to Kvarterer eller fire saadanne Folk given til to andre Mænd, som allerede ere kyndige i Politiforretninger og vante dertil (Kontrolleurerne); derfor er Tilsynet med Torvene overdraget en aparte Betjent, og derfor er endelig til Inspektionen over den hele Kontrol foreslaaet den tilforladeligste Mand (Politiinspekteuren). Direktionen over det hele Værk, Kontoret iberegnet, forenes endelig i Politimesteren og Fuldmægtigen, til hvilke som til Middelpunktet alle Grene af den store Cirkul løbe sammen.“

De nye Kvarterkommissairer og Betjente, som skulde tages af de mest skjønsomme, ædruelige, vigilante og arbeidsomme Indvaanere, og som helst skulde forstaa at føre Pennen, bleve fordelte i Byens 12 Kvarterer og paa de tre Broer, saaledes at der i hvert Kvarter boede en Kommissair og en Betjent. Deres Bopæl skulde være forsynet med et Skilt over Døren, saaledes at man let kunde finde dem, og de fik desuden et Slags Uniform, nemlig en guld- og sølvgaloneret Hat med Kokarde eller Baandsløife af forskjellige Farver, „og var det vel, om de samtlig vilde tillægge sig og bestandig bære røde Klæder.“ Det gamle Polititegn, den saakaldte „Politihaand“ blev afskaffet; derimod fik samtlige Politifunktionairer i Stedet en forgyldt Medaille med Kjøbenhavns Vaaben, som bares i et rødt Baand om Halsen, og kun maatte vises, naar den høieste Nødvendighed udkrævede det. Instruxen for Kvarterkommissairerne og Betjentene, der bestaar af ikke mindre end 50 Paragrapher, gjentager naturligvis, at det er deres Hovedopgave at holde Opsigt med god Orden og Skik paa Gader og Stræder, Torve og Veie, men at de forresten ikke have at bekymre sig om, hvad der foregaar i

Folks Huse, ved Dag eller Nat, paa Søn- eller Søgnedage, medmindre deres Hjælp udtrykkelig forlanges. Ikke engang Hustyve maa de arrestere uden efter Begjæring. Der er kun et Slags Husinkvisition, som tillades dem (dog kun om Dagen), nemlig hos Spiseværter, Spekhøkere, Bagere og Slagtere efter usunde og uforsvarlige Varer. Det er derhos „en af deres store Pligter“, at holde Øie med Gadevægterne og sørge for, at Gadelygterne tændes og slukkes efter Forskrifterne. Mod Gadedrenge, der gjøre Spektakler, tillades det Kommissairer og Betjente at gjøre kort Proces og anvende nogle velfortjente Rap. Hver Morgen paalægges det dem at indlevere en Rapport til Politikammeret, som „gjøres uden Komplimenter, saa kort som muligt.“ At de iøvrigt skulle optræde med Høflighed og Lempe, føre et ærbart og ædrueligt Liv og ikke modtage nogensomhelst Belønning i Penge, Varer eller Forfriskning, er en Selvfølge. Det kan her tilføies, at *Jøderne selv holdt en Politibetjent* til fremmede Jøders Eftersøgning.

Der indkom over 300 Ansøgninger om de nye Politiembeder, og det kostede Bornemann megen Møie at vælge imellem dem. Blandt de Kommissairer, han antog, vare 7 Huseiere og Folk i de forskjelligste Næringsveie, som tre fhv. Vinhandlere, et Par Oldermænd, Brændevinsbrændere og Thehandlere, flere Kræmmere, en Bager, en Bogtrykker og en Informator i det Engelske. Betjentene vare dels Skriverkarle, Militaire og Haandværkssvende, dels forhenværende Tjenere, ikke mindre end fire. Da det imidlertid ved en Kabinetsordre af 12te Februar 1771 udtrykkelig var blevet *forbudt at ansætte nogen Domestik eller Tjener i offentligt Embede,* vakte disse Ansættelser Opmærksomhed, og en Ansøger, der var bleven forbigaaet, indgav en Klage til Kongen. Struensee forlangte Oplysninger, hvorpaa Magistraten svarede kort, at Supplikanten burde anses for hans Dumdristighed i at kritisere Politimesterens Konduite. Bornemann gik derimod ind paa Sagen og erklærede, at han ganske vist havde antaget Tjenere til Betjente, „uagtet en kongelig Ordre Saadant skal forbyde“, men han havde prist sig lykkelig ved at kunne faa Folk, for hvis Opførsel brave Mænd vilde indestaa. „Det er saa langt fra — siger han — at jeg tror at have gjort Uret i at antage dem, at jeg meget mere ønsker, at flere ville melde sig, paa det at jeg kunde have nogen i Reserve, naar Vinterens haarde Veirligt og stærke Strabads lægger dem, jeg har, i

Graven eller nøder dem til at tage Afsked. Erfaring har lært mig, at Ingen bedre kan udholde i Politibetjentenes Embeder end just Underofficerer og Tjenere, saasom de begge ere vante til at røgte Ærinder og til idelig Løben og Strippen for en ringe Løn, ja Tjenerne ere endda fast bedre, siden den militaire Etat ikke gjerne lader en skikkelig Karl fare, saalænge han har nogle Kræfter tilbage." Tilsidst oplyser Bornemann, hvad der ikke er mindst charakteristisk, at han *kun kjender den kongelige Ordre af Adresseavisen,* thi den er aldrig bleven ham meddelt. Da den derhos er rettet til Kollegierne, og taler om „offentlige Embeder", formener Politimesteren, at der ikke sigtes til saa ringe Poster som Politibetjentenes, thi disse have ingen anden Myndighed end den, der gives dem af Politimesteren, hvis Bud de ere. Hele denne Bevisførelse frugtede dog Intet; Magistraten fik en Irettesættelse, fordi der trods den kongelige Ordre var blevet ansat Domestiker i Byens Administration, og de fire Tjenere bleve afskedigede.

Den nye Magistrats første Forholdsregler gjaldt den herskende *Dyrtid,* der var saa trykkende, at „det ikke mere var muligt for den gemene Mand og Armoden at skaffe sig det nødvendige Brød til billig og taalelig Pris." Allerede i Novbr. 1768 havde Rugpriserne været saa høie, at der var blevet udleveret Borgerne 10,000 Tdr. Rug til Indkjøbspris fra de kongelige Magasiner, men Trangen og Nøden vedvarede. I Oktober 1770 begjærede Kongen, Underretning om Grunden til den pludselige Stigning af Kornpriserne og forlangte, at Magistraten skulde „angive de Midler, som hurtigst kunde hæve Ondet og igjen skaffe Overflod og billige Priser." Den gamle Magistrat indsendte strax Kopier af alle de Skrivelser, den siden 1754 havde vexlet med Kollegierne, og af alle de Forestillinger, den havde indgivet til Kongen herom, og erklærede, at den hverken ved Efterladenhed eller Taushed bar Skylden for de høie Priser eller den frygtede Mangel. Endnu i Septbr. havde den søgt om Forbud mod Kornvarers og andre Levnedsmidlers Udførsel og om Tilladelse til deres Indførsel, men den havde som sædvanlig ikke fundet Gehør. Følgen heraf blev, at der endelig den 5te Novbr. udkom et Forbud mod Kornvarers Udførsel, hvorhos det den 28de Decbr. blev tilladt at indføre fremmed Korn og Rug mod at betale indenrigs Told, 15 Skilling af Tønden. Man havde dog endnu ingen rigtig Følelse af Nødens Omfang, thi baade Magistraten og de

32 Mænd ansaa det for betænkeligt at forbyde Brændevinsbrænderne at brænde Brændevin af Hvede og Rug, da 300 Familier vilde blive udsatte af deres Næring derved. Man antog, at det vilde være tidsnok, naar „den høiere Nødvendighed udkrævede det.“

Denne Nødvendighed udeblev ikke, thi Vinteren var saa streng, og Elendigheden blev saa stor, at Regjeringen maatte gribe til overordentlige Foranstaltninger. Paa Kongens Fødselsdag den 29de Januar aabnedes et kongeligt Kornmagasin paa Christianshavn med 5000 Tdr. Rug, af hvilke der foreløbig maatte udsælges 2000 Tdr. i hele og halve Tønder for en Pris af 3 Rdlr. Tønden (to Rigsdaler billigere end Markedsprisen), dog kun efter Anvisning af Magistraten. Men da Byens Fattige ikke evnede at kjøbe saa store Kvanta, fik Magistraten faa Dage efter Befaling til at lade Magasinrugen formale og bage til Brød, samt sælge dette saa billigt som muligt. Der blev strax truffet Anstalt hertil, og Fire Skillings og Otte Skillings Brød solgtes nu fra Raadstuen, det almindelige Hospital og det borgerlige Exercerhus i nogen Tid, men da Prisen bestandig var for høi, havde Sagen ingen Fremgang. Under disse Omstændigheder foreslog Magistraten, at man skulde sælge Rugen til Bagerlauget for 3½ Rdlr. Tønden og uddele Forskjellen: ½ Rdlr. til de Fattige som Hjælp til Brødindkjøb, men herpaa vilde Rentekammeret ikke indlade sig, da Magasinet jo var blevet indrettet for de uformuende og trængende Indvaanere, men ikke for Bagerlauget. Tilsidst blev Sagen ordnet saaledes, at Magistraten fik Rugen for 2½ Rdlr. Tønden med den Forpligtelse at udsælge det bagte Brød for 1½ Skilling Pundet, og Tilløbet blev nu saa overordentligt, at Nogle endog tilsatte Livet i Trængslen ved Udsalgsstederne.

Et endnu farligere Udseende fik Dyrtiden, da Bagerne erklærede sig renonce paa Kornforraad. Fra Landet kom der ingen Tilførsler, Søen var tillagt, saaledes at ingen Skibe kunde løbe ind, og det nyttede derfor kun lidt, at Lauget i Marts fik Tilladelse til at indføre 6000 Tdr. udenlandsk Hvede mod at betale den indenrigske Told af 15 Skilling Tønden. Ogsaa her maatte Regjeringen træde hjælpende til. Skjøndt Bagerne havde forsømt deres Pligt og ingenlunde havde havt det befalede Forraad, overlodes der dem 1500 Tdr. Rug af Magasinet (rigtignok for 4 Rdlr. Tønden), ligesom de fik 300 Favne Brænde fra den kongelige Vedhave. Da Manglen var følelig paa alle Omraader, blev det nu forbudt Brændevins-

brænderne at brænde af Rug, og Vognmandslauget, der klagede sin Nød til Regjeringen, fik 400 Tdr. Havre fra det kgl. Magasin.

Den nye Magistrat forefandt altsaa ved sin Tiltrædelse i April hvad man dengang kaldte: „vidtudseende Tider“, og dens Bestræbelser vare derfor strax rettede paa at forebygge den truende Hungersnød. Det lille Magasin paa Chrhvn. var tømt efter Bagerlaugets Forstrækning; der var derfor ingen anden Udvei end at ansøge om, at Byen maatte blive forsynet med Rug fra Kongens egne og Militairets Magasiner, hvilket ogsaa tillodes den 8de April 1771. Dog skulde Magistraten tilbagelevere det udleverede Korn *in natura*, saasnart Skibsfarten blev gjenaabnet. Civiletatens og Søetatens Kornmagasiner vare anbragte i Proviantgaarden og paa en halv Snes Kornlofter, der vare leiede omkring i Byen; nu, da der blev ryddet ud, viste det sig, at der manglede betydelige Kvanta, hvilket førte til, at den 76aarige Proviantsforvalter Bugge (der før 1760 havde været Auktionsdirekteur) blev sat under Tiltale og dømt til Fæstningsarbeide paa Livstid. Han blev dog benaadet efter Struensees Fald, men mistede sin Titel og Rang af Kammerraad og blev erklæret uværdig til nogensinde herefter at beklæde et Embede.

Udsalget af Brød til Fattige for Magistratens Regning varede til hen paa Foraaret; i Juli blev det tilladt Slagterlauget at indføre 400 Stykker Slagtekvæg fra Sverig mod en moderat Told, og da der intet Byg var at faa i Landet, bemyndigedes Forpagteren af Søetatens Grynmølle, Christian Lund, til at indføre 1000 Tdr. fra Udlandet. Skjøndt Forholdene bedrede sig i Løbet af Sommeren, vare Udsigterne for den kommende Vinter mørke; thi man havde intet gammelt Forraad i Landet, det nye Korn var middelmaadigt, især Rugen, og østersøiske Varer vare dyre og vanskelige at faa. Under disse Omstændigheder tillodes det allerede i August at indføre fremmed Smør, Kjød og Fedt, senere ogsaa Flæsk og Svinekjød for modereret Told, og den 5te Juni 1771 udkom det saakaldte *„Reglement om Stadens adskillige økonomiske og borgerlige Indretninger“*, hvorved man haabede at afvende alle kommende Onder. Heri fik Magistraten først og fremmest Befaling til at oprette et *Kornmagasin* paa 10,000 Tdr. Rug, som maatte indføres toldfrit, de privilegerede Bagere, hvis Antal fastsattes til 50, skulde aarlig fra Novbr. til Mai hver have et Forraad af 200 Tdr. Rug og 50 Tdr.

Hvede, Fribagerne i samme Tidsrum 50 Tdr. Rug; Spækhøkerne maatte ikke handle uden at være forsynede med et vist Kvantum Smør, Flæsk, Ost, Ærter og Gryn, Hørkræmmerne skulde have et Oplag af Salt, Sild og Tørfisk, „de Vare, som til den fattige Almues Føde udkræves", og endelig skulde Staden foruden sit Brændemagasin indrette et Oplag af Stenkul og Tørv. Reglementet indeholdt iøvrigt forskjellige andre Bestemmelser vedkommende Skatteopkrævning, Disputer i Laugene, Prisen for at vinde Borgerskab m. m.

Planens Gjennemførelse stødte imidlertid ufortøvet paa Hindringer, thi Indbyggerne modsatte sig den med Hænder og Fødder. Man erklærede det for utænkeligt, at en Bager eller Fribager kunde anskaffe det befalede Kvantum Korn, thi selv om der fandtes enkelte formuende Folk iblandt dem, vare de snart talte. Mange Høkere havde ikke Raad til at kjøbe en Fjerding Smør, end sige mere; de fleste nøiedes med at kjøbe nogle faa Pund og et Par Sider Flæsk paa Torvet. „Det er en pur Umulighed — hedder det i en Supplik til Kongen — at efterkomme Reglementet; de fattige Høkere ville blive nødte til at holde op og gaa fra Hus og Gaard." Stemningen viser sig klart i et af de mange Flyveskrifter, hvori Reglementet angribes, med følgende Udbrud: „Store Gud, haver Du i Din Vrede formedelst vore Misgjerningers Mangfoldighed givet os saadan ueftertænksom Øvrighed?" Heller ikke Magistraten havde Held med sig. Den foranstaltede en Licitation over Leverancen til det paatænkte Magasin, men der fandtes ikke en eneste Handelsmand, som vilde gjøre et Bud, hvortil kom, at man ikke havde tilstrækkelige Pengemidler til Raadighed. Ved en Kabinetsordre af 15de August fik derfor Banken Befaling til at forstrække Magistraten med de nødvendige Summer, men Direkteurerne nægtede det rentud, da Byen allerede skyldte Banken 38,000 Rdlr., og der forlængst var truffet den Anordning, at der skulde afbetales noget Klækkeligt paa denne Kapital før Aarets Udgang. Følgen blev altsaa, at Kornmagasinet ikke kom istand, og at Reglementet ikke blev overholdt. Hos Bagerne fandtes der f. Ex. kun 4000 Tdr. Korn i November istedetfor de paabudte 10,000 Tdr. Rug og 2500 Tdr. Hvede.

Det blev derfor atter Regjeringen, som i Efteraaret 1771 maatte træde til for at afværge den truende Hungersnød. Ved Oplysninger, der indhentedes i Oktober 1771, viste det sig, at der ialt kun fandtes 22,211 Tdr. Kornvarer i Staden, medens der for nogenlunde at

sikkre Befolkningen mod Brødmangel i otte Maaneder, indtil Mai 1772, vilde udkræves 70,514 Tønder. Regjeringen traf strax Foranstaltninger til at skaffe de manglende 48,303 Tdr., men maatte dog i de første Maaneder atter bruge af Marinens Magasiner. Kjøbenhavns fattige Borgere saavelsom Bagerne bleve igjen forsynede herfra, og Pleiedirektionen (Fattigvæsenet) fik 50 Tdr. om Ugen. Prisen var dog nu stegen til 4 Rdlr. Tønden, og Ønsket om at faa den nedsat til 3 Rdlr. kunde ikke opfyldes. Da der samtidig udskreves Tiendekorn, hvoraf en stor Del dog udsolgtes i de andre Kjøbstæder, og det i Begyndelsen af 1772 lykkedes Finantskollegiet at kjøbe betydelige Kvantiteter Korn i Danzig, hvor der havde været Udførselsforbud, medens Kjøbmand Bargum og nogle andre Handelsmænd leverede Korn fra Riga, især til Norge, blev Hungersnøden afværget, om end ikke uden store Savn og Lidelser. Struenseeperioden falder saaledes sammen med en almindelig Dyrtid, og da det nu engang er Menneskenes Skik at gjøre de Styrende ansvarlige for saadanne elementaire Ulykker, er det ikke usandsynligt, at en Del af det Odium, Samtiden lagde paa hans Regimente, skyldes de haarde Livsbetingelser, hvorunder man levede i de to Vintre 1771 og 1772.

De topographiske Forandringer i Kjøbenhavn i dette Tidsrum vare meget faa. Allerede i 1767 var *Nissegangen* mellem Gammelstrand og Læderstræde bleven lukket efter Ansøgning af en Grundeier, der byggede paa begge Hjørner af den ud til Læderstræde og mistede et stort Stykke af sin Grund ved at gjøre Gadelinien lige. Nissegangen blev da udlagt som Eiendom til de tilstødende Naboer, dog „at den ikke maatte forbygges og ei anderledes tillukkes, end at den i Ildebrandstilfælde kunde benyttes som Passage.“ I Struensees Tid greb man naturligvis som før Leiligheden ved Nybygningers Opførelse til at fjerne Uregelmæssigheder eller „Huk“ ved enten at rykke det paagjældende Hus ind eller ud i Flugt med de tilstødende Bygninger. De store Tumulter ved Ministerens Fald den 17de Januar 1772 gav Stødet til en heldig Forandring i de topographiske Forhold ved Nikolai Taarn (smlgn. III, S. 10). Et gammelt brøstfældigt Bindingsværkshus, „et af de sletteste i Byen“, der saa at sige var sammenbygget med Taarnet, blev nemlig demoleret af Pøbelen. Eieren, Regimentskvartermester Jens Fugl, en af Prokurator Bies berygtede Venner, forlangte omtrent det Dobbelte af Vurderingssummen i

Afstaaelse, men en kongelig Resolution tvang ham til at være rimelig. Da Magistraten var bleven Eier af Stedet, blev det nedrevet, og $^3/_4$ af Grunden lagt til Gaden, nemlig $9^1/_2$ Alen til Hvælvingen og 3 Alen til Store Kirkestræde. En af Kancelliherrerne bemærker om Hærværket paa dette Sted, at „Pøbelen ei har gjort Andet end forrette det, Politiet for længe siden burde have gjort."

Derimod udrettede den Struenseeske Magistrat overordentlig meget for *Gadernes* Renligholdelse, Brolægning, Belysning m. m. og indførte talrige praktiske Forbedringer. Som bekjendt havde Lygtevæsenet tidligere henhørt under Brand- og Vandkommissionen, men Struensee ophævede denne og henlagde dens Forretninger under Magistraten. I Decbr. 1771 befalede han ved en Kabinetsordre, at Gaderne skulde belyses bedre end hidtil, hvilket skete saa grundigt, at der paa engang opsattes 309 nye Lygter, hvorved Tallet steg til 1175. Samtidig blev alle de gamle Lygter forsynede med engelsk Glas, og hvor man fandt det hensigtsmæssigt, anbragtes der Reflektorer bagved Flammerne.. Denne Forandring hidførte en Konflikt med Brandmajor *Mazar de la Garde,* som havde en Kontrakt med den gamle Magistrat om at underholde hver Lygte for $4^1/_8$ Rdlr. om Aaret. Da Magistraten fandt dette for dyrt, tilskrev den ham, at Kontrakten maatte ophøre, men at han kunde indkomme med et billigt Forslag om Skadeserstatning. Brandmajoren forlangte først 4000 Rdlr., men slog derpaa af til 2500; ved en Kabinetsordre tilstodes der ham imidlertid kun 1500 Rdlr. med den Tilføielse, at hvis han ikke var fornøiet hermed, stod Rettergang ham aaben. Den nye Belysning kostede kun 3 Rdlr. pr. Flamme, men Udgiften var dog stor, nemlig i halvandet Aar 12,800 Rdlr., foruden at Vægterne paa Grund af det forøgede Arbeide med Lygternes Pasning fik deres ugentlige Gage forhøiet fra 6 til 7 Mark.

Det „fuldstændige Renovationsværk", der var indrettet i 1765, (III S. 115), havde kun svaret daarlig Regning, thi Urenligheden paa Gaderne var fremdeles stor; Snavs og Grus blev henliggende i lange Tider, og hverken Politimesteren eller Kommandanten formaaede at hindre Udkastelse af Sne og Feieskarn fra Husene. Renovationskassen var desuden i faa Aar kommen i en Gjæld af 28,000 Rdlr., thi under overordentlige Omstændigheder f. Ex. ved stærkt Snefald kunde den ikke besørge Udførselen selv, men maatte tage Vognmandslauget til Hjælp. Omkostningerne bleve da saa

store, at man endog i 1770 maatte udskrive en overordentlig Sneskat, der indbragte 5507 Rdlr. De nye Magthavere besluttede at vende tilbage til den gamle Ordning og *bortforpagtede* derfor *Renovationen* samt Feiningen af de offentlige Pladser *til Vognmandslauget* for 19,000 Rdlr. om Aaret, foreløbig i tre Aar. Da enhver Grundeier nu skulde sørge for sit eget Fortoug og sin Del af Gaden, bortfaldt Feiepengene og hermed naturligvis ogsaa de publike Gadefeiere. Renovationskassen tabte herved et aarligt Overskud af 4000 Rdlr., og da den ved Portskillingens Ophævelse paa Søn- og Helligdage tillige mistede 3000 Rdlr. om Aaret, overgik Kontrakten med Vognmændene langt dens Evne. Alt gik dog taaleligt, og der blev ikke stiftet ny Gjæld, saalænge det Manglende kunde suppleres af det ovenfor omtalte Tilskud af den kongelige Kasse, men da dette ophørte, og Kontrakten fornyedes i 1774, maatte Vognmandslauget nøies med 16,000 Rdlr. om Aaret. Efterat Renovationsgaarden paa Vesterbro, der nu var overflødig, var bleven bortleiet for 210 Rdlr. om Aaret (dens Inventarium, Heste, Vogne og Seletøi m. m. blev solgt ved Auktion for 3000 Rdlr.), traadte den nye Ordning i Kraft den 1ste Juli 1771. Det blev først bestemt, at Vognmændene skulde afhente Feieskarnet, som iforveien maatte være feiet sammen i Bunker, om Sommeren hver Morgen Kl. 7 og om Vinteren Kl. 9, men da dette viste sig upraktisk, udkom der en trykt Tabel, som fastsatte Tiden for hver Gades Feining efter Aarstiderne, dog med særligt Hensyn til Torvedagene, hvorhos Vognmændene fik 3 Timer til Bortførselen. Skjøndt Politimesteren havde nok at bestille med at holde Kontrahenterne til at gjøre deres Pligt, og maatte tvinge dem til at udføre Jordbunker, som efter deres Mening ikke var Renovation, betegner den nye Ordning dog et betydeligt Fremskridt, og Alle, endog Struensees Modstandere, ere enige om, at Kjøbenhavns Gader i denne Periode vare renligere og pynteligere end nogensinde før.

Hertil bidrog naturligvis de Bestræbelser, som allerede i Frederik den Femtes Tid vare blevne trufne for at forbedre *Brolægningen* (III S. 114). Trottoirkommissionen havde som meddelt anlagt Fortoug ved Holmens Kanal og fortsatte Arbeidet i nogle andre Gader, rigtignok uden særligt Eftertryk, fordi der baade var Mangel paa Penge og kyndige Folk. Indbyggerne havde forresten saa ringe Respekt for de nye Trottoirer, at de baade red og kjørte

paa dem, hvorved „Fliserne tog mærkelig Skade, spaltedes og gik i Stykker", og tilsidst maatte der udstedes Forbud mod at benytte Fortougene paa denne Maade, saavelsom mod at slænge tunge Byrder eller færdes med Trillebøre paa dem. I 1768 brolagdes Sølvgade og Gothersgade, og umiddelbart før den gamle Magistrats Afskedigelse havde man isinde at anlægge Trottoirer og Alleer paa Vesterbro, hvortil de fornødne Planer og Tegninger allerede vare udarbeidede af Ingenieurlieutenant Gercken.

Den Struenseeske Magistrat havde strax Opmærksomheden henvendt paa Brolægningsvæsenet, og den nye Trottoirkommission (ophævet igjen i Juni 1771), bestaaende af Overpræsident Holstein og Kommandant Sames, indkom allerede den 15de April 1771 med forskjellige Forestillinger. Dens Raadgiver og høire Haand var den franske Ingenieur, Overinspekteur *Jean Marmillod,* som var bleven indkaldt i 1764 tilligemed to andre Franskmænd, *Philibert Baudin* og *Herault de Sorbé,* for at lede de nye store Veianlæg. Marmillod udarbeidede flere Planer, men den 2den Mai 1771 godkjendte Kongen et Projekt om at brolægge hele Strækningen fra Kongens Nytorv til Vesterport under Et og indrette Trottoirer her, en Befaling, som kort efter blev udvidet til ogsaa at gjælde Vesterbrogade indtil Frederiksberg Allé. Kongen bidrog 6000 Rdlr. hertil (en Sum, der havde været bestemt til et Kvarantainehus), men de øvrige Udgifter maatte Staden selv afholde. Der blev nu under Brolægningsinspekteur Knobelauchs Ledelse opsamlet store Beholdninger af hugne Sten og Fliser og strax taget fat paa Østergade, der var færdig i Juli Maaned. Skjøndt Vejret var regnfuldt og sinkede Arbeiderne, synes dog Alt, inklusive Vesterbros Fortouge og Allér, at have været fuldendt i Sommeren 1772. Magistratens Regnskaber vise, at i Tidsrummet fra 3die April 1771 til 1ste Oktober 1772 udgaves der ikke mindre end 16,600 Rdlr. til Brolægning og Trottoirs samt til Veies Istandsættelse udenfor Portene. Engang imellem kunde der dog tilfalde Byen en lille Extraindtægt til Brolægningen, saaledes i 1767 (altsaa før Struenseetiden), da en Student i Trondhjem, Martinus Nissen, tilbød 100 Rdlr. for at blive Kommercesekretair, fordi han „kunde befordre sin Lykke derved", hvilket formodentlig betyder, at han kunde gjøre et godt Parti. Kommercekollegiet svarede tilbage, at denne Sum var for ubetydelig, hvorpaa han „offererede"

200 Rdlr. og fik sit Ønske opfyldt. Pengene bleve skjænkede den daværende Trottoirkommission.

Et nyttigt Fremskridt var det ogsaa, da det ved Raadstuplakat af 8de Mai blev befalet alle Huseiere at lade Stedets *Matrikelnumer male udenpaa Bygningen* med Oliefarve paa en iøinefaldende Plads. Hidtil havde man for at finde en Adresse maattet hjælpe sig med Omskrivninger som „næst ved Smeden“, „ligeoverfor Bageren“, „i Sieur Den og Dens Hus“, eller med Særnavne, hvoraf det paa hin Tid vrimler i Aviserne. Som Exempler kan nævnes „den sorte Bjørn“ (i Store Kongensgade), „Stenen“ (Borgergade), „den blaa Haand“ (Amagertorv), „Hjortetakken“ (Larsleistræde), „den forgyldte Oxe“ (Vandkunsten), „den forgyldte Tønde“ (Nyhavn), „de tre forgyldte Falke“ (Store Færgestræde), „Veltkuglen“ (Gothersgade), „de grønne Lys“ (Store Regnegade), „Oranienbaum“ (Lille Kongensgade), „den blaa Port“ (Pilestræde), „Arken“ (Store Kongensgade), „den gyldne Ovn“ (Gammeltorv), „de grønne Træsko“ (Chrhvns Torv), „det hvide Lam“ (Vesterbro), „den hvide Hjort“ (Dybensgade), „den hvide Svane“ (Klædeboderne), „den forgyldte Ravn“ (ved Vesterport), „den forgyldte Lax“ i Laxegade o. s. v. Det var en Tallotterikollekteur Kunzen, som havde gjort Begyndelsen med denne Foranstaltning paa sit Hus i Store Grønnegade, og da Ideen anbefaledes i Veiviseren og Adresseavisen, indsaa Myndighederne ufortøvet dens Hensigtsmæssighed. For at hindre uforsvarlig Kjørsel og altfor store Læs blev det den 5te Juli næstefter befalet, at alle Arbeidsvogne skulde være mærkede med Bogstaver og Numre, en Forholdsregel, som allerede i 1758 var bleven indført for Hyre-, Bager-, Møller-, Vognmands- og Bryggervognes Vedkommende, hvorhos der paa Politikamret holdtes Liste over Eierne og Antallet af deres Vogne. Løsgaaende Hunde saas ikke længere i Byen eller dens Omegn, thi det var allerede ved Plakat af 5te Juni 1769 blevet forbudt at holde saadanne „formedelst deres Farlighed“; bleve de antrufne, maatte Eieren betale en Mulkt fra 2 Mk. til 2 Rdlr., og Natmesterens Folk havde Befaling til uden Barmhjertighed at slaa dem ned. Publikum syntes ikke om denne Forholdsregel, og Natmesterens Folk bleve ofte forulempede, naar de passerede Gaderne for at eftersøge løse Hunde. En mærkelig Tilladelse blev den 15de Novbr. 1770 given Kjøbenhavnerne, nemlig at *benytte sig af Fakler* paa Gaderne. Denne Frihed, som strax gav Anledning til Gade-

uordener, mødte afgjort Modstand hos de 32 Mænd og Indbyggerne paa Vesterbro, der frygtede for Ildsvaade, da der endnu fandtes straatækte Huse i Forstaden, og man endog havde Kornstakke staaende ud til Gaden. Der blev imidlertid ingen Notits taget af Indsigelserne, thi Svaret lød, at Husene ikke maatte være straatækte, at der overhovedet ikke maatte anbringes Stakke paa farlige Steder, og at Politi og Vægtere skulde være aarvaagne. Vesterbro havde nemlig i 1769 efter Beboernes Ønske for første Gang faaet 3 Natvægtere.

Til Kjøbenhavns Forsvar mod Søsiden var *Lynetten* bleven anlagt i 1767, men mod Landsiden vare Voldene slet vedligeholdte og i Forfald, thi Indbyggerne havde for Skik at grave Jord og Sand af dem til Husbehov, medens Ænder, Høns og andet Fjerkræ trods alle Forbud færdedes i Mængde paa dem. Voldene stængte imidlertid Indbyggerne forsvarligt inde, og der maatte betales for at slippe ud af Portene. Selvfølgelig vare det kongelige Huses Vogne og Arbeidsvogne, Hofetaterne og deres Betjente, Posterne, en stor Mængde civile og militaire Embedsmænd, de kommunale Myndigheder og endel Private, der havde Forretninger udenfor Portene ved Fabriker, Agerbrug o. lgn. fritagne for at betale Passagepenge (deriblandt ogsaa Fuglekongen ved det kgl. danske Skydeselskab), men Reglen var, at Ingen kunde komme ud eller ind uden mod Betaling; ja Bønderne, der kom med Brænde og Tørv til Staden, maatte ikke blot udrede Portpenge og Indførselskonsumption, men ovenikjøbet afgive et Stykke Brænde og 6 Stykker Tørv af hvert Læs til Vagterne ved Ravelinen. Paa Søn- og Helligdage vare Portene helt lukkede under Gudstjenesten, og Arbeidsvogne maatte slet ikke komme ind i Byen; i hvert Fald var det en stor Naadesbevisning, da det i 1768 tillodes Grovsmed Abraham Jensen i Sundbyvester og Eieren af Blaagaard, Knud Lyne, samt i 1769 Bønderne paa Bernstorff Gods at indføre Mælk og Fløde gjennem Portene om Søndagen før Høimesse. Om Natten vare Portene altid omhyggeligt stængede, og der blev ikke aabnet for Nogen, ikke engang for Posterne, hvorfor Postkassen havde anseelige Udgifter for at faa Postsagerne heisede over Stadsgraven.

Struensee var strax betænkt paa at *indskrænke Port- og Passagepengene,* denne „ubehagelige Afgift“, som han med Rette kalder den. Først havde han isinde at afskaffe den helt for alle

gaaende Personer baade Søndage og Hverdage, men da Renovationskassen ikke kunde undvære denne Indtægt, og Magistraten forlangte Skadesløsholdelse ved betydelige Forhøielser for Kjørende og Ridende, maatte man nøies med Mindre. Den 8de Mai 1771 bekjendtgjordes ved en Plakat, at der om Søn- og Helligdage aldeles ingen Passagepenge skulde udredes ved Portene, hverken af Kjørende, Ridende eller Gaaende, hvorhos det blev tilladt Alle at passere *ind* om Natten mod at betale den sædvanlige Kjendelse, dog ikke Kjøbmands-, Brænde-, Fourage- og Fragtvogne. For at komme *ud* om Natten, skulde de Veifarende dog være forsynede med et Tegn fra Kommandanten. Forandringen vakte almindeligt Bifald, thi ikke blot kunde Alle nu færdes om Søndagen udenfor Portene i det Fri uden at betale derfor, men man risikerede nu ikke mere at finde Portene ubønhørligt lukkede, naar man vendte hjem fra en længere Udflugt. Struensees Fjender mente dog, at Portpengenes Afskaffelse om Søndagen kun var beregnet paa, at Kirkerne skulde staa tomme, og at den friere Færdsel om Natten var bleven tilladt, for at Ministeren selv „i paakommende Tilfælde“ des lettere kunde undvige. For at hindre Trængsel i de smalle Adgange til Byen blev der ved alle Porte anbragt Klokker, hvormed der blev ringet af den Gefreider, som stod ved Slagbommen for de Kjørende. Et Slag paa Klokken betød: Holdt! — to derimod: Kjør til! — medens tre meldte de kongelige Herskabers Ankomst. I sidste Tilfælde skulde naturligvis alle andre Vogne vige tilside.

Veiene paa Stadens Grund stod under Politimesters Opsyn og Udgifterne til dem afholdtes af Kæmnerkassen. I 1768 blev der fornemmelig arbeidet paa Fælledernes Indgrøftning og Indhegning med Diger, hvorhos fire Parceller af dem, som „vare beleiligt situerede, bleve indelukkede til Kobler og Skiftegræs, medens det Øvrige henlaa til almindelig Fælled for dem, som ikke vilde eller kunde evne at holde deres Kreaturer paa den bedre Græsgang.“ Samtidig blev en *ny Vei anlagt fra Store Vibenshus til Lille Vibenshus,* indgrøftet paa begge Sider og opfyldt, medens en Kiste blev lagt tværs over Veien til at „trække Vandet.“ Ved denne Leilighed afskares nogle Strimler og Kiler af Fælleden, hvoraf et Stykke henlagdes til Store Vibenshus, et andet til Bryggervangen, mod at Bryggerne skulde svare 1 Rdlr. 2 Mk. til Byen, og endelig to Stykker til Kæmnerne. Det er optegnet, at Borgmester Hersleb lod en Sten

sætte ved Vibenshus til Bekvemmelighed for Ryttere, naar de vilde stige af eller paa Hesten. I 1770 blev *Rosenaaen* (smlgn. III S. 20) reguleret og oprenset paa Strækningen fra Vesterbrogade til dens Udløb ved Tømmerpladserne, ligesom Fortougene og Jordveiene paa Vesterbro bleve nivellerede og istandsatte, da Beboerne klagede over, at Regnvandet blev staaende eller løb ned i deres Kjældere. En lignende Klage fra Beboerne paa *Blegdamsveien* førte til, at denne blev anlagt paa ny og indgrøftet paa begge Sider, hvorhos Vandet blev ført gjennem to Kister forbi Østerallé og Strandveien gjennem en Grøft forbi Kalkbrænderiet ud i Søen. *Vesterbrogade* blev iøvrigt efter kongelig Befaling atter omlagt i 1771 og beplantet med Træer paa Siderne, dog kun paa Strækningen til Frederiksbergallé.

Ved *Værnedamsveien*, der allerede nævnes i Christian den Sjettes Tid og havde Navn efter en Værtshusholder og Vognmand, Werner Dam, som boede ud til Gamle Kongevei, stødte *Frederiksberg Allé* til Vesterbrogade ligesom den Dag idag. Alleen, der kaldtes „Kongeveien til Frederiksberg Have“, eller „Veien fra Oberkampfs Hus (et Kapunstopperi paa Hjørnet af Værnedamsveien) til Ridepladsen (Runddelen) ved Frederiksberg“, trængte i høi Grad til Reparation, ja den siges at have været halv ufremkommelig. Allerede i Marts 1769 udarbeidede Overveiinspekteur Marmillod et Overslag og en Plan til Anlæget af en Chaussé, men, da man fandt Udgifterne for store, fremkom han med tre andre Planer at vælge imellem. Den sidste, ifølge hvilken den egentlige Vei skulde være 8 Alen bred, og hvori Udgifterne ansloges til 2142 Rdlr., blev gjennemført i 1770, men kostede over 5000 Rdlr., da Veiarbeidet „under Navn af økonomisk Entreprise“ blev overdraget til ukyndige Folk, som ikke engang stod under behørigt Tilsyn. Marmillod blev yderst forbittret herover, og Følgen blev, at en særlig Veikommission, som var bleven nedsat den 15de Decbr. 1769, blev ophævet, og Tilsynet med de kongelige Veie den 26de Oktober 1770 overdraget til Generalitets- og Kommissariats Kollegiet og igjen den 21de Decbr. 1771 til Overbygningsdirektionen. Frederiksberg Allé, der var lukket med en Port med Jerngitter (Jernporten) til Vesterbrogade, saavelsom med en anden til nuv. Allégade, og i hvis Sidealleer der anbragtes Hvirvelbomme, var stænget for alle uvedkommende Kjørende og Ridende; derimod maatte den frit benyttes af Fodgjængere, til hvis Bekvemmelighed der anbragtes 20 Bænke af bornholmske Sandsten.

Der var dengang to private Huse i Alleen, men Kongen resolverede i 1771, at de skulde kjøbes til Nedbrydning, og Pladserne atter sælges paa det Vilkaar, at Ingen maatte bygge med Udgang til Veien. Ogsaa *Falkoneralleen* fra Broen ved Falkonergaarden (over Ladegaardsaaen) til Runddelen og derfra videre forbi Frederiksberg Kirke til Vesterbrogade blev anlagt paany i Aarene 1771—72, ligesom den sidstnævnte Vei blev ført op af Bakken til Slotsporten, hvor den standsede. Veien til Roskilde gik nemlig nu som før enten gjennem Smallegade eller gjennem Valby ud til Damhuset og videre (smlgn. III S. 21); først i 1776 blev den lagt op over Bakken.

Der arbeidedes dog netop i Christian den Syvendes første Regjeringsaar paa gjennemgribende Forbedringer af Landeveiene. Frederiksbergallé og Falkoneralleen betragtedes endnu som Kongens private Adgange til Slottet, men ellers var Forbudet mod at bruge Kongeveiene saagodtsom overalt bortfaldet, og det er i saa Henseende betegnende, at Veipatrouillerne paa Kongeveien fra Store Vibenshus til Fredensborg bleve afskaffede ved Resolution af 29de Septbr. 1767. De Veifarende behøvede nu ikke længere Nøgler til Bommene — falske eller ægte — og bleve ikke forulempede mere, men de vare derfor ikke synderligt bedre farne, thi de fleste Veie vare ufremkommelige og bundløse, undtagen i den varmeste Sommertid, eller naar Frosten gjorde dem faste. Man forstod ikke at gjøre dem istand, thi — hedder det — „man indskrænkede sig til at oprense Grøfterne paa begge Sider, kaste Skarnet og den vaade Jord midt paa den allerede iforveien med Skarn og Mudder opfyldte Vei, hvorpaa Bønderne spredte nogle Læs grovt Sand, som de hentede langveisfra, ovenpaa det Hele.“ Det var af denne Grund, at de ovenfor omtalte franske Ingenieurer bleve indkaldte i 1764 og engagerede med meget høie Gager; saaledes fik Marmillod 2570 Rdlr. om Aaret og Fribolig i Gjæthuset. Man paabegyndte strax Anlæget af en ny Chaussé fra Store Vibenshus til Fredensborg, men Arbeidet stødte paa mange Vanskeligheder, hvoraf Pengemangel ikke var den mindste, og først den 10de Novbr. 1769 kunde et Stykke af Chausseen, nemlig til Lyngby, aabnes for den almindelige Færdsel. Samme Aar toges der fat paa Roskildeveien, der skildres som „et Mønster paa en slet Vei“, saaledes at Touren fra Kjøbenhavn til Roskilde pleiede at tage 10—12 Timer. Arbeidet her begyndte mellem Roskilde og Hedehusene og blev ført afsluttet i 1776;

Fredensborgveien var bleven færdig Aaret iforveien. Det kan her tilføies, at Marmillod i Juli 1771 havde foreslaaet, at „Milene paa de nye Chausseer ikke som paa de gamle Landeveie skulde regnes fra den Port i Kjøbenhavn, gjennem hvilken man nærmest kom, men i Lighed med hvad før var Tilfældet i Rom og den Dag idag i Paris, fra Staden Kjøbenhavns omtrentlige Centrum, hvor der burde opreises en Pyramide, prydet med Basreliefs, Inskriptioner og Figurer, svarende til Anledningen.“ Denne Tanke blev dog aldrig realiseret.

Det var et af Struensees vigtigste Formaal at tilveiebringe Orden i Finantserne. Derfor oprettede han Finantskollegiet, derfor lagde han Vægt paa at simplificere Skatteopkrævningen og fordele Byrderne ligeligere, derfor befalede han, at alle kongelige Indtægter skulde flyde i én Kasse, saaledes at man lettere kunde faa et Overblik over Forholdene, paabød, at de egentlige Statsudgifter skulde skilles fra Kongehusets, at der for hvert Slags Udgifter skulde udarbeides et Reglement, som strengt skulde overholdes, og derfor indskrænkede han de uforholdsmæssig store Pensioner, som tyngede Statskassen. Det maatte gjøre et godt Indtryk, at Saltafgiften blev ophævet i Oktober 1770 og Kvartprocentskatten i November (smlgn. III S. 250), skjøndt Struensees Fjender naturligvis fortolkede disse Lettelser som et plumpt Forsøg paa at vinde Almuens Yndest. Ligeledes billigedes den Foranstaltning, der blev truffen for at hindre den altfor hyppige Opkrævning af Skatter ved paa Forhaand under Et at underrette Borgerne om, hvad de havde at betale i Indkvarteringsskat, Grundskat til de Fattige, Lygte- og Sprøiteskat samt Renovationsskat. Almindelig Tilslutning fandt en kongelig Resolution af 8de April 1771, ved hvilken de *Reformertes og andre Fremmedes Frihed for Indkvarteringsskat* af deres Gaarde og Huse i 20 Aar, *uden videre blev ophævet,* thi herved opfyldtes et længe næret Ønske, for hvilket de 32 Mænd i 1763 indtrængende havde taget Ordet (smlgn. III S. 30). Saa populair var denne „billige og retfærdige“ Forholdsregel, at Magistraten efter Struensees Fald søgte at opretholde den, skjøndt rigtignok forgjæves, thi Chr. VII havde ved sin Regjerings Tiltrædelse udtrykkelig stadfæstet de Reformertes Privilegier, og de nye Magthavere fandt det baade ubilligt og uretfærdigt at bryde et saadant Løfte. Forbudet mod Sportler og mod det fordærvelige Expektancevæsen, hvorved ledige Embeder ofte bleve

besatte med uduelige Subjekter, Bestemmelsen om, at de lavere Betjente ved Kollegierne fortrinsvis skulde tages af Militairetaten, forsaavidt Ansøgerne fandtes brugelige, Charakterers Indskrænkning, Afskaffelse af Titler og af Rang i Kollegierne, og endelig den vigtige Befaling, at *Domestiker,* som med personlig Opvartning havde gaaet deres Herre til Haande, *ikke længere maatte foreslaas eller bruges til noget offentligt Embede,* vare virkelige Fremskridt. Den saakaldte Lakaisme havde allerede i Christian den Sjettes Tid faaet Indpas ved Besættelsen af civile Embeder og tog mere og mere Overhaand, saaledes at der tilsidst hverken toges Hensyn til Studeringer eller Dygtighed, men kun til formaaende Folks Anbefaling. Den sikkreste Vei til Ansættelse var at have været en stor Herres Gaardskarl, Kusk eller Tjener, og for at komme frem i Verden maatte Mange gaa denne Omvei. Den offentlige Mening havde længe misbilliget dette Forhold; C. P. Rothe havde i Frederik den Femtes Tid skrevet en skarp Satire herimod: „Lovtale over Skobørsten", og da Trykkefriheden gjorde det muligt, kom en hel Skobørsteliteratur for Lyset, saa ondartet og blodig, at den hæderlige kjøbenhavnske Viceborgmester Etatsraad Nissen, der særlig var bleven valgt til Skive, endog skal have taget sin Død herover. Kabinetsordren af 12te Februar 1771 gjorde nu Ende paa dette System, og at det virkelig var Struensees Alvor, fremgaar af de ovenfor omtalte fire Kvarterbetjentes Afskedigelse (III, 299), saavelsom af den Kjendsgjerning, at adskillige Betjente ved Toldboden maatte dele deres Skjæbne. Publikum beklagede imidlertid nu „disse arme Mennesker, der havde giftet sig og bleve satte i den yderste Fortvivlelse", og saaledes gik det til, at Ministerens Hensynsløshed som sædvanlig berøvede ham den Anerkjendelse, han ellers vilde have faaet for en nyttig Reform. Overhovedet satte Masseafskedigelserne i Sommeren og Efteraaret 1771, der ramte baade Høie og Lave, ondt Blod i vide Kredse, ikke mindst fordi de foregik uden Formaliteter, Varsel eller Dom. De Paagjældende fik hyppigt Intet at vide om Grunden til deres Fjernelse, og ofte var der ikke Tale om Pension. Afskedigelsen overbragtes i Almindelighed af en rødklædt Staldkarl, hvorfor Langebek skriver i sine „Trende Skaldedigte": „Naar man den blakket Hest og røde Rytter saa, med Skræk man vidste, at det gjældte Nogen paa." I Dommen over Struensee hedder det endog, at „Adskillige først fik deres Afskedigelse at vide, naar

de hørte, at Embedet ved en Kabinetsordre var bortgivet til en anden", en Fremgangsmaade, som stod i den skarpeste Modsætning til det faderlige og milde Regimente, man var vant til. Enhver, som fik en kongelig Betjening — siges det — havde „berettiget Hævd paa at tro, at han vilde beholde den, saalænge han opførte sig, som han burde, og iagttog sit Embedes Pligt, og at han ikke stod Fare for at miste den mod sin Villie, medmindre han formedelst Malversation, Forseelse eller Forsømmelse blev ved Dommerens Kjendelse eragtet at have forbrudt den. Disse moderate Principia, som havde mange ypperlige Virkninger, vare aldeles ikke efter Grev Struensees Smag, som ikke vilde være generet, allermindst naar det kom an paa at gjøre Folk ulykkelige og derved indjage Skræk i Andre."

Det vilde dog være urigtigt at tro, at det var Kabinetsministerens Opgave at gjøre Folk ulykkelige og indjage Andre Skræk; tvertimod forsikkrer Grev U. A. Holstein, at det store menige Folk burde have elsket Struensee, da han altid stod paa dets Side og søgte at fremme dets Interesser. „Han var af Naturen god og følte derfor ofte Trang til at vise Mildhed, men ledet af et feilagtigt Princip og indbildende sig, at det var hans Pligt, gjorde han sig haard og afstedkom derfor meget Ondt imod sit Vidende og Villie." Man maa ogsaa lade Struensee vederfares den Retfærdighed, at han optraadte med samme Hensynsløshed og Energi, hvor egen Interesse og almindelig Forsigtighed vilde have holdt Andre tilbage. Aldrig saasnart havde saaledes Ministeren faaet Øiet op for de uforholdsmæssige Udgifter til Hofholdningen, før der blev paabudt omfattende Besparelser. Overhofmarechallen og Overjægermesteren gik af, uden at deres Poster bleve besatte igjen, Pagerne bleve fjernede og afløste af tre Land- og tre Søkadetter, det overflødige Tjenerskab afskediges, et nyt Reglement blev udarbeidet for at hindre Underslæb og Tyverier, Lønninger nedsattes, og Pensioner inddroges, Staldetaten blev meget betydeligt reduceret, og de paabegyndte Udvidelser og Forskjønnelser af de kongelige Slotte standset. Forbruget af Brændsel, der havde opslugt store Summer, blev indskrænket og ordnet, saaledes at der fastsattes et bestemt aarligt Kvantum for Hofholdningen (2000 Favne) saavelsom til Hoffolkene, Staldbetjentene, Kollegierne m. m. „Man skal — hedder det i den kongelige Ordre — desuden i Særdeleshed se derhen, om ikke i Henseende til Brænde

en bedre Økonomi kunde blive indført og hellere Tørv og Stenkul blive anvendt.“ En stor Mængde Privatfolk, som stod eller havde staaet i nærmere eller fjernere Forbindelse med Hoffet, havde Brændedeputater fra den kongelige Vedhave, mange hundrede Favne om Aaret, men denne Begunstigelse blev den 8de Juli 1771 uden videre ophævet, dog at Enhver, som havde grundet Adkomst til saadant personelt Deputat, fik Erstatning i Penge. Det var dog de Færreste, som fik Godtgjørelse. Indskrænkningerne i Staldetaten vare allerede begyndte før Struensees Tid; i April 1768 var der endog under Kongens Fraværelse i Udlandet blevet nedsat en Kommission for at indføre Besparelser, nedsætte det overordentlig store Hestehold og Forbruget af Fourage, som ovenikjøbet i stor Maalestok leveredes frit til Hoffolk. Endel Kjøre-, Ride-, Rustvogns-, Karle- og Pageheste bleve dengang solgte fra Staldene i Kjøbenhavn, men Struensee gik efter Sædvane grundigere tilværks, idet al fri Fourage til Hoffolkenes Hestehold ophørte, og Hestetallet yderligere indskrænkedes. Herved undgik man tillige en Udvidelse af det kongelige Hømagasin, som allerede var besluttet og skulde have kostet over 5000 Rdlr.

Christiansborg Slot vedblev at sluge betydelige Summer; alene til Reparationer medgik der i Tiaaret fra 1760 til 1769 ikke mindre end 192,299 Rdlr., hvortil kommer Riddersalens Indretning, der kostede 68,262 Rdlr. I Struensees Tid blev der ikke foretaget Reparationer af Betydenhed paa Slottet, hvorimod Vaskerhuset i Vigandtsgade blev opbygget helt af Grundmur. *Prindsens Palais* var i 1767 bleven indrettet til Bolig for Prinds Carl af Hessen, hvorfor der opførtes nye Stalde for 43 Heste og Remiser for 13 Vogne i den hosliggende kgl. Gaard i Vigandtsgade, som i Frederik den Femtes Tid havde været beboet af Professor le Clerc. I 1769 boede Geheimeraad Grev Gustav Holck i Palaiet eller i en Del af det. *Rosenborg* havde i 1767 været truet af en stor Fare, da en kgl. Resolution af 2den Juni befalede, at „Slottet i sig selv og dets Nebenbygninger samt det for Slotsforvalteren for faa Aar siden opførte Vaaningshus skulde afgives til et Akademi for Landkadetterne, med Undtagelse af de Bygninger, som henhørte til Gartnerens Brug, Haven samt Staldene og Vaskerhuset.“ Det var allerede bestemt, at Regalierne skulde flyttes til Christiansborg, Meublerne fordeles til de andre Slotte, medens Rariteter og Skilderier skulde afleveres til

Kunstkamret, men i sidste Øieblik blev der heldigvis truffet en anden Ordning. En tidligere Resolution af 1ste Januar 1767, ifølge hvilken Parterret eller Blomsterkvarteret i Rosenborghave (den nuværende Exercerplads) skulde indhegnes og omdannes til en Paradeplads, var allerede delvis gjennemført, men opgaves ligeledes, og i 1768 blev alle Spor heraf igjen udslettede, da der bevilgedes over 4000 Rdlr. til Jordarbeider, til Fontainen med det store Bassin og til Statuernes Istandsættelse. *Charlottenborg* var fremdeles Kunstakademiets Sæde; derimod blev *Slotshaven,* som var bleven drevet for kongelig Regning, og fra hvilken der leveredes Blomster, Meloner, Ananas og andre Frugter til Hofholdningen, bortforpagtet i 1770, da Udgifterne var uforholdsmæssig store i Forhold til den Nytte, man havde af Terrainet. Gartnerhuset blev solgt, og et nyt opført, hvori der tillige indrettedes Konsumptionskontor og Sprøitehus. Det var en lang lav et Etages Bygning, som laa nærmest ved Slottet ud til Nyhavn, og senere indrettedes til Drivhus. Den første Forpagter af Charlottenborg Slotshave var General og Gouverneur, Grev Ahlefeldt, der betalte en aarlig Afgift af 121 Rdlr., men allerede i 1771 afstod han Forpagtningen til den forrige Slotsgartner, Gercken. Denne overlod i 1772 Haven til General Eichstedt, fra hvem den i 1773 gik over til Admiral Rømeling. Ved dennes Død i 1777 skjænkede Kongen Universitetet Grunden med tilhørende Bygninger til en botanisk Have. Hvad *Charlottenborgs 22 Leievaaninger* angaar („Numrene ved Charlottenborg"), der laa paa Slotshavens Grund ud til Nyhavn, havde man allerede i 1767 havt isinde at sælge dem. De indbragte nemlig kun 1064 Rdlr. om Aaret, og Bygningsskriver Dajon indberettede, at de vare meget forfaldne, hvorfor det vilde være klogest at afhænde dem. Dette skete dog ikke før den 28de Marts 1770, da de solgtes til Nedbrydning men med Forpligtelse for Kjøberne til inden fire Aars Forløb at opføre nye grundmurede Bygninger paa Pladsen. Fem af Husene ved Siden af Mønten bleve dog paa Forhaand udlagte til en stor aaben Plads, som paa en Strækning af 19 Alen skjød sig 41 Alen ind i Slotshaven; de øvrige 17 bortsolgtes til 8 forskjellige Borgere, deriblandt nogle til den senere store Skibsrheder Agent Bodenhoff, som strax byggede en anseelig Gaard paa Pladsen. Paa dette Tidspunkt forsvandt ogsaa en lille for Enden af Nyhavns Kanal liggende *Corps de garde,* der solgtes til Nedbrydning; derimod blev Slotsholmens

Vagt for Enden af Børskanalen (smlgn. III, 14) bevaret. Den var bleven opført i 1737 efter Tegning af Brigadier Hauser og havde afløst Konsumptionskontoret, Hofskrædernes Værksted samt Vagten for Arrestanter i Nærheden af Høibro, da Slotsholmen ryddedes for at give Plads for Christiansborg.

Christian den Syvende havde ved sin Thronbestigelse arvet et stort og besværligt Byggeforetagende efter sin Fader, nemlig *Frederikskirken paa Amalienborg* (smlgn. III, 138). I en Aarrække havde dêt krævet meget betydelige Pengeoffre og været en overordentlig Byrde for Partikulairkassen, og — hvad der var det Værste — der var ingen Udsigt til, at det i en overskuelig Aarrække vilde blive anderledes. Under disse Omstændigheder besluttede den unge Konge strax efter sin Thronbestigelse at foretage Indskrænkninger, thi den 8de Marts 1766 resolverede han, at Tilskudet til Kirkebygningen skulde nedsættes til 20,000 Rdlr. om Aaret. Da Kommissionen gjorde Indvendinger, blev denne Resolution vel annulleret igjen, men kun for ét Aar, i hvilket Tidsrum der som hidtil maatte udbetales 40,000 Rdlr. til Kirkebygningskassen, eller rettere 5000 Rdlr. om Maaneden i de otte Maaneder fra April til Novbr., men derefter skulde den første Resolution staa ved Magt, og Partikulairkassens Bidrag nedsættes til det Halve, hvilket ogsaa skete i 1767. Man faar det Indtryk, at den nye Regjering i Grunden helst vilde have overhugget den gordiske Knude ved helt at standse Byggearbeiderne, thi da Kontrakten med Jardin udløb den 13de Decbr. 1766, vilde man først ikke forny den. Andre Indflydelser gjorde sig imidlertid gjældende, og i Begyndelsen at 1767 afsluttedes atter en Kontrakt med den franske Architekt, først paa ét Aar og derefter paa sex til den 14de Decbr. 1773. Der var imidlertid god Grund til at nære Betænkeligheder, thi ved Opgjørelsen i 1766 viste det sig, at Kirkebygningen hidtil havde kostet 575,212 Rdlr., eller over 4 Millioner Kroner i vore Penge, og endda ikke var halvfærdig.

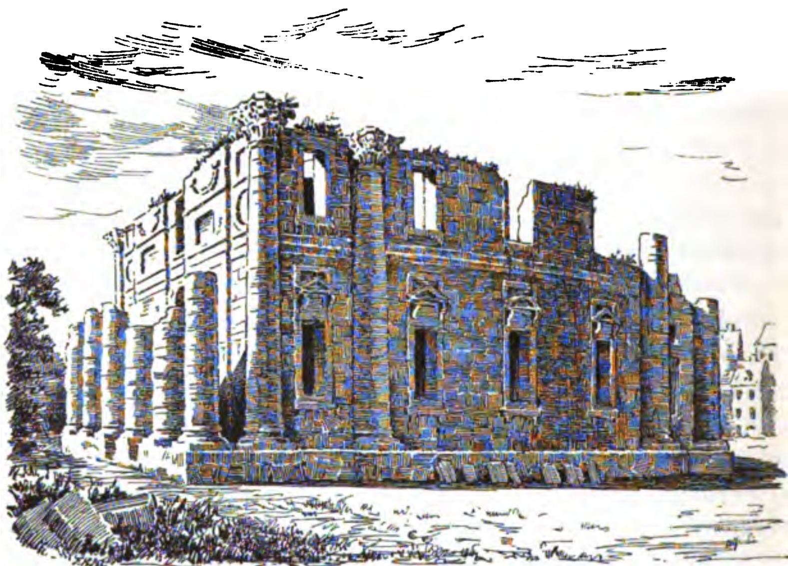
Der skulde altsaa nu arbeides efter et Slags Normalbudget. Det særlige Byggefond eller „Frederiks Kirkebygningskasse“ ophørte den 1ste Januar 1767, eftersom Udgifterne for Fremtiden skulde afholdes direkte af Partikulairkassen, hvorhos det som sagt blev bestemt, at der til Kirken kun maatte anvendes 20,000 Rdlr. om Aaret, til Gager og staaende Udgifter ca. 5,500 Rdlr. og endelig 6000 Rdlr. til Sandstensbruddet paa Bornholm. (Smlgn. III S. 135.) Den sidste

Sum nedsattes i 1768 til 3000 Rdlr. og i 1769 endog til 2000 Rdlr. Planen blev i Virkeligheden, og man kan tilføie: imod Sædvane fulgt nøiagtigt; Overskridelserne vare meget faa, ja man havde endog i 1768 og 1770 et Overskud af ca. 3000 Rdlr., men det indses let, at der til Gjengjæld kun blev udrettet Lidet. De største Summer medgik til Anskaffelse af norsk Marmor samt til Sten- og Billedhuggerarbeide, thi der arbeidedes bestandig paa de korinthiske Søilekapitæler til Portalerne, og andre dekorative Enkeltheder, men selve Bygningen stod i Stampe i disse Aar og voxede saa langsomt frem, at det saa ud, som om der ikke blev rørt ved den. Da Struensee gjorde kort Proces og dømte Kirken til at henligge som Ruin, fuldbyrdede han derfor i Grunden kun, hvad der længe havde været forberedt og betragtet som den naturlige Afslutning paa et haabløst Værk.

Den 9de Novbr. 1770 befalede en kongelig Resolution, at *Byggearbeiderne ved den nye Frederiks Kirke skulde ophøre* ved Maanedens Udgang „bis auf anderweite allergnädigste Verfügung“, og allerede den 2den Decbr. afskedigedes Jardin, tre Aar før hans Kontrakt udløb. Som Erstatning fik han en Gratifikation af 3000 Rdlr. engang for alle, hvorefter han forlod Danmark i 1771. Bygningsforvalter Krieger, Sekretair Poehn og Lieutenant Klaba, der havde havt Opsigt med det kommanderede Mandskab, beholdt deres Gager og Fribolig til Udgangen af 1771. Enkerne Eigtved og Fortling, som efter deres Mænds Død havde havt Marmorleverancerne og sad inde med store Forraad, vare særlig ilde farne ved Arbeidets pludselige Ophør, og søgte derfor i Decbr. 1770, om de i Henhold til deres Kontrakter fremdeles maatte levere 4000 Kubikfod Marmorblokke om Aaret, men de fik naturligvis Afslag. Alt, hvad de opnaaede, var, at de Kvantiteter Marmor, de havde leveret paa Forhaand for Aaret 1771, maatte godtgjøres dem med 3400 Rdlr. Derimod blev Sandstedsbruddet paa Bornholm af Hensyn til de mange derværende Arbeidere overdraget til Finantskollegiet og drevet for kongelig Regning, skjøndt uden synderlig Kraft.

Da Arbeiderne standsede, var den egentlige Kirkebygning ud til Norgesgade videst fremme, ca. 60 Fod over Jorden, medens Façaden til Store Kongensgade stod betydeligt tilbage. De fritstaaende Søiler vare opsatte, og Taarnene paa Siderne færdige indtil Søilernes Skaftgesims. En Liste over Beholdningen af Materialier,

hvilke dels henlaa ved Kirken selv, dels paa de gamle Tømmerpladser ved Ny Toldbodgade, viser, at der fandtes Marmor til en Værdi af ca. 39,000 Rdlr., bornholmske Sandsten for 44,400 Rdlr., foruden en stor Mængde ulæsket Kalk, Sand, Redskaber m. m. Man var i nogen Forlegenhed med Anvendelsen af disse Forraad saavelsom med de mægtige Stilladser, der omgav Bygningen, men efter Indstilling af Bygningskommissionen resolveredes, at Marmoret skulde afsættes ved en Entrepreneur, Sandstenen bortsælges til Lyst-

Marmorkirkens Ruin indtil vore Dage

havende for en Pris af 3 Mk. pr. Kubikfod, og endelig at Stilladserne skulde nedtages. De sidste anvendtes delvist til andre kongelige Byggearbeider saavelsom til Beklædning af Frederikskirkens Mure, Resten saavelsom Redskaberne og „Machinerne“ bortsolgtes ved offentlig Auktion den 27de Novbr. 1771 og indbragte ialt ca. 1011 Rdlr. Sandstenene solgtes underhaanden uden synderlig Vanskelighed; derimod henlaa Marmoret i lange Tider og kunde ikke finde Kjøbere, men maatte afsættes i Smaapartier, naar der meldte sig Forbrugere. Saaledes gik det til, at Frederikskirken i Tidens Løb fik Charakter af et Stenbrud, fra hvilket baade private og kongelige Bygmestre

forsynede sig til Husbehov. Man synes oprindelig at have havt isinde at sælge hele Kirken under Et til Nedbrydning og anvende Marmorbeholdningen til de foran omtalte store Brolægningsarbeider, men da det var umuligt at finde Lysthavende til Bygningen, og Udgifterne til at skjære Marmoret til Fliser vilde blive meget betydelige, maatte Tanken opgives. Marmorkirken blev liggende som Ruin, et haandgribeligt Vidnesbyrd om de store Planer og de smaa Midler, og forfaldt mere og mere. I 1776 hedder det i et Reparationsoverslag, at de paa Frederiks Kirkeplads staaende Bygninger ere yderst brøstfældige, Plankeværkerne, navnlig ud til Norgesgade, saa raadne, at de true med at falde om, Taarnenes Bedækkelse er halvt forraadnet og sammenfaldet, og Dækket over Mure og Kapitæler raadnet og nedblæst. Stenhuggerskuret maa repareres, flere andre Skure nedrives, Vognhuset maa have nyt Fodstykke, i Tegnestuen maa lægges nyt Gulv, ud til Store Kongensgade er Plankeværket ved at falde ned, i Materialhuset er alt Tømmeret forraadnet, og Taget paa dette saavelsom paa det saakaldte Matroshus er ved at styrte sammen; et Halvtags Hus, det saakaldte Snedkerværksted, er forfaldent, og det Samme gjælder om Slibeskuret, Billedhuggerværkstedet og Stenhuggerværkstedet, som staar imod Plankeværket til Bredgade. Da alle disse Reparationer vilde have været for kostbare, foretrak man at nedbryde de faldefærdige Bygninger, ligesom man ikke længere fandt det Umagen værd at dække Ruinen mod Veirligets Indflydelse. Den tidligere omtalte *Prindsessegade* (III S. 6), som under Byggearbeiderne var bleven tillukket og indtagen til Kirkepladsen, blev ikke mere aabnet for Færdselen; det ses endog, at Brygger Gierløw, der eiede den tilstødende Grund (den gamle Porcellainsfabrik i Store Kongensgade), paa egen Haand gav sig til at opbryde Brolægningen og tilegne sig Stenene. I hvert Fald klagede Bygningsforvalter Krieger herover i 1781 og tilføiede, at Gierløw besvarede hans Indsigelse med Trusler „om at tampe ham og kaste ham i en Kalkkule“. Frederiks Kirkeplads var da opfyldt med Marmor og Sandsten og saa uordentlig holdt, at Professor Harsdorff, da der var Tale om at anvende et Stykke af Grunden til Oplag for bornholmske Sten, fandt det for kostbart at sortere disse Materialier og stable dem i ordentlige Hobe.

Med Hensyn til Privatbygninger stod den tidligere (III, 2) paabudte Regularité og Egalité endnu ved Magt, og Undtagelser

vare yderst sjeldne, i Reglen kun, naar de tilstødende Huse vare saa gamle og uregelmæssige, at der ikke kunde være Tale om at rette sig efter dem. I 1766 fik Direkteurerne for de Fattiges Væsen vel Lov til at opføre Almindeligt Hospital i Amaliegade „efter dets Struktur, uden at følge til Regularitet nogen af de paa Siderne staaende Bygninger", men dette skete kun, fordi Hospitalet skulde have en særlig monumental Charakter. Da Caspar Svendsen derimod i 1768 søgte om Tilladelse til at opsætte et Stakitværk med murede Piller paa sin Grund til Amaliegade istedetfor efter Loven at opføre et grundmuret Forhus, blev det ham nægtet, og Alt, hvad der kunde indrømmes, var 6 Aars Udsættelse. Han opførte dog aldrig dette Hus, og Stedet (nuværende Nr. 9) ligger den Dag idag langt inde paa Pladsen med Gitterværk til Gaden. Byggeriet var iøvrigt kun ringe i Struenseetiden paa Grund af de daarlige økonomiske Tilstande, hvortil kom, at den gamle Skik at opmuntre Byggende med Indkvarteringsfrihed efter Omstændighederne fra 10 til 30 Aar blev afskaffet af Kabinetsministeren. Han fastholdt det Princip, at enkelte Individer ikke maatte begunstiges til Skade for deres Medborgere.

Den storartede Plan, som i 1760 havde været fremme (smlgn. III S. 152 o. flg.) om at bygge et nyt Hospital, et saakaldet *Almindeligt Hospital,* der skulde afløse flere andre Smaahospitaler og Sygestuer, blev trods al Modstand gjenoptagen i 1765, som det synes af Direktøren for de Fattiges Væsen, Geheimeraad Berregaard, der støttedes af Grev Joh. Hartvig Ernst Bernstorff. I hvert Fald skriver Suhm, der fandt det uheldigt at bruge de Fattiges Midler til Bygninger, at „det var et Projekt af Berregaard, som altid var færdig til at opoffre Alt for at gjøre sin saakaldte Lykke, og Bernstorffs Forfængelighed tog med begge Hænder derimod, thi en stor og anseelig Bygning var altid noget Vigtigt for ham." Pladsen, der valgtes, laa i Amaliegade og tilhørte, ligesom de fleste andre Grunde i Frederiksstad, Kommunen; men den 6te Februar 1765 blev den tilskjødet Direktionen for Fattigvæsenet. Aaret efter nedlagdes Grundstenen, og den 9de April 1769 indviedes Hospitalet af Biskop Harboe ved en høitidelig Gudstjeneste i Bygningens Kapel, efter at Lemmerne den foregaaende Dag vare flyttede ind. Der var blevet afsluttet Kontrakt med Bygmester Conradi og Brandmajor, Murmester de Place om at opføre Hovedbygningen for 53,000 Rdlr.; til for-

skjellige Tilbygninger, Indretning af Værelser for Præsten, Inspekteuren og andre Officianter medgik 9000 Rdlr., og endelig kostede Inventariet 25,000 Rdlr. Det almindelige Hospitals Fond og aarlige Indtægter bestod i alle Fattigvæsenets hidtilværende Indkomster, som Konventhusets eller de Husarmes Kapitaler, en stor Mængde Legater og Donationer, de Midler, der havde tilhørt Brøndstrædes Hospital, saavelsom de Tilskud, Fattigvæsenet havde havt af Klasselotteriet. (III, S. 158.) Med andre Ord: Almindeligt Hospital var ikke blot en Stiftelse, men tillige *Fattigvæsenets Centraladministration,* hvorfor ogsaa Direkteuren for de Fattiges Væsen havde Fribolig her. Af samme Grund kunde nu ogsaa det gamle Silke- eller Konventhus paa Hjørnet af Pilestræde og Silkegade, hvor Fattigvæsenets Bestyrelse havde havt Forsamlingslokale, undværes og blev solgt, hvilket ogsaa gjælder om Sjæleboderne i Møntergade eller Brøndstræde, der solgtes til Murmestrene og blev deres Laugshus.

Det almindelige Hospitals Hovedbygning saa ud ligesom nu, naar der ikke tages Hensyn til de i indeværende Aarhundrede tilkjøbte Nabohuse. Kapellet laa midt i Hospitalet, efter Datids Skik med Sygestuer paa begge Sider, saaledes at Dørene til disse kunde lukkes op under Gudstjenesten. Hospitalsgaarden var en stor Plads til Ny Toldbodgade, beplantet med Træer. Der var Plads til 16 sengeliggende Patienter, 200 Lemmer af 1ste Klasse, der fik fuldstændig fri Pleie, endogsaa Klæder, og 400 af 2den Klasse, der kun fik Husly og Leilighed til Arbeide, men ved tiltagende Alder og Svagelighed kunde rykke op. De mandlige Lemmer af første Klasse bare et Slags Uniform: brune Kjoler med Messing Skilt paa høire Arm, hvid Vest, brune Buxer og blaa Hue; desuden fik de 2 Par Strømper, et Par Lædertøfler, 2 Halsklude og 2 Skjorter om Aaret. Til Kvinderne udleveredes der en brun og en hvid Trøie, et Skjørt, 2 Par Strømper, et Par Tøfler, to Særker, to Halstørklæder, en stoppet Kattuns Kyse og 2 Lin. En Spisemester sørgede for Maden, der bestod af Vælling, Stokfisk, Ærter med røget Flæsk, Øllebrød og Sild, Kaal, Byggrynsgrød kogt i sur Mælk, samt Smør og Brød hver Morgen og Aften. Desuden fik hvert Lem 3 Pægle ordinairt Øl om Dagen. Lemmerne af anden Klasse fik som sagt hverken Klæder eller Spisning, men de kunde faa Mad til Kjøbs for Betaling, ligesom der var indrettet en Arbeidsstue for dem, hvor de kunde

spinde Hør og Uld til egen Fordel og faa Raamaterialierne udleverede for gangbar Pris.

Fattigvæsenets Tilstand blev selvfølgelig ikke bedre ved Indretningen af denne nye Stiftelse, thi allerede i Decbr. 1769 hedder det, at „den Aar for Aar forringes, og at de nuhavende Hjælpemidler langtfra ere tilstrækkelige, saa at den saa priselige og uomgjængelig fornødne Indretning er ved at gaa til Grunde.“ Da det ikke var muligt at paalægge Indbyggerne nye Byrder uden at vække den største Misfornøielse, vidste man ingen anden Udvei end at bevilge Fattigvæsenet 50 Lotterier, naar Opfostringshusets vare udløbne i 1783 (III, S. 158), dog mod at der i Løbet af de første 5 Aar skulde udbetales ialt 10,000 Rdlr. til Stiftelsen for Børnekoppernes Indpodning, 30,000 Rdlr. til Vor Frelsers Kirkespir, 10,000 Rdlr. til „andet Brug efter nærmere Forestilling“ og endelig 84,000 Rdlr. til Landeveien mellem Kjøbenhavn og Roskilde. Da Fattigvæsenet imidlertid Intet havde at betale disse Summer med, thi Opfostringshuset havde jo fremdeles Indtægten af Lotteriet, gik den sidstnævnte Stiftelse ind paa at forstrække Pengene, naturligvis mod at faa dem tilbagebetalte efter 1783. Opfostringshuset havde allerede udredet 31,000 Rdlr., da Struensee den 7de Oktober 1771 uden videre fratog det Lotteriet og henlagde det under det tydske Kammer. Hermed ophørte selvfølgelig Udbetalingerne, men Opfostringshuset var rentud blevet narret for sine 31,000 Rdlr., og Fattigvæsenet var daarlig hjulpet med Løfte om et aarligt Tilskud af 20,000 Rdlr. af Statskassen istedetfor de fremtidige 50 fede Lotterier fra 1783 til 1833.

Sagen var, at Struensee havde besluttet at *omordne Hovedstadens Fattigvæsen* fra Grunden af. Med sædvanlig Hensynsløshed gav han sig i Kast med Opgaven uden at bekymre sig om nedarvede Rettigheder eller tidligere Løfter, ja han respekterede end ikke Fundatser og testamentariske Bestemmelser. Forandringen blev iværksat i en Haandevending, saasnart en i Marts 1771 nedsat Kommission, bestaaende af Etatsraad *Niels Ryberg,* Pastor *Resewitz* og Raadmand *Lunding,* var kommen til et Resultat. Ved Kabinetsordre af 16de Oktober 1771 ophævedes de tre hidtilværende særskilte Direktioner over Vaisenhuset, Opfostringshuset og Fattigvæsenet, i hvis Sted der etableredes en saakaldet *almindelig Pleieanstalt* med de tre nævnte Mænd samt Livmedikus *Berger* som Direkteurer.

De hidtilværende Kommitterede ved Fattigvæsenet, der havde holdt Møder en Gang om Ugen, først paa Konventhuset og derefter paa Almindeligt Hospital, bleve afskaffede, hvorimod der oprettedes en Fattigkommission i *hvert* Kirkesogn, bestaaende af Sognepræsten, Kirkeforstanderen, to ansete Borgere samt Rodemesteren i Kvarteret. Det var disse Sognekommissioners Opgave at gaa Pleiedirektionen til Haande, undersøge de Fattiges Trang og afhjælpe den i Henhold til visse nærmere Regler. I Forordning af 16de Novbr. s. A., hvori det hedder, „at de forrige Indretninger til Nødlidendes Pleie saavelsom de goddædige Stiftelser og anden Godgjørenhed ere fast blevne uden den forønskte Nytte, ja som oftest have indført Ladhed blandt Almuen og forøget Betlernes Tal", opstilles som Hovedprincip, at „alle Fattige, som ved Alder, Svaghed og Legems Brøst ei selv kunne fortjene deres Underhold, skulle understøttes, de arbeidsomme Nødlidende forsynes med Arbeide og endelig Lediggjængere og forsætlige Tiggere tvinges til Arbeide." Pleieanstalten fik Bestyrelsen af samtlige Goddædighedsanstalter, nemlig Almindeligt Hospital, Vartou, Opfostringshuset, Vaisenhuset, St. Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse, Børnehuset og Abel Kathrines Hospital (men *ikke* Frederiks Hospital og den nye Hittebørnsstiftelse), hvorhos alle tidligere til Fattigvæsenet, Vaisenhuset og Opfostringshuset henlagte Indkomster overførtes til den foruden de ovenfor omtalte 20,000 Rdlr. af Statskassen. Desuden fik hver Sognekommission nogle Særindtægter, saaledes af en Kollekt hvert Fjerdingaar i Sognets Kirke, af en Fattigtavle, en Tavle ved Bryllupper og endelig af den saakaldte frivillige Gave til Silkehuset. For at skaffe arbeidsføre Trængende Beskjæftigelse fik Pleieanstalten Befaling til at indrette et Magasin, hvorfra de Fattige kunde forsynes med Raamaterialier, navnlig Uld og Hør, men Direkteurerne gik langt videre og anlagde et *Lærredsmanufaktur* i stor Stil paa Almindeligt Hospital under Ledelse af en indkaldt engelsk Fabrikmester, *John Gordon*. Med denne Fabrik forenedes en Hegleskole under den engelske Heglemester *Howden*, et Blegeri under Englænderen *Moore*, et Spinderi m. v. Man vilde naturligvis ikke blot ophjælpe de Fattiges Kaar herved, men tillige fremme Industrien, thi — hedder det — „Linnedmanufakturerne ere en af de vigtigste Gjenstande for Handelen og den indenlandske Forbrugelse, dertil den mest passende Industri for de danske Stater og kan fortjene at sættes ved Siden

af Agerdyrkningen.“ Resultatet blev imidlertid kun daarligt; man arbeidede med betydelig Underballance, og i 1781, da Fattigvæsenet atter omordnedes, maatte man holde op.

Den nye Ordning af Fattigvæsenet fandt i det Hele Anerkjendelse — skjøndt de Husarme selv vare meget misfornøiede med, at den største Del af Fattigunderstøttelsen gaves dem i Rug og Kartofler istedetfor i rede Penge — og Pleieanstalten blev efter Struensees Fald i det Væsentlige bibeholdt. Den kongelige Kommission, som undersøgte den henrettede Kabinetsministers Foranstaltninger og kasserede de fleste af dem, indrømmede, at de Fattige bedre kunde anvises og anholdes til Arbeide, at Kontrollen med dem var virksommere, og at der vistes større Omsorg for de Syge og Sengeliggende. Der var nemlig blevet ansat *tre Fattiglæger* i Byen, *Schjønheider, Saxtorph* og *Tode,* som hver havde sit Distrikt at besørge, hvorhos der uddeltes fri Medicin til alle Trængende. Man fandt det ogsaa nyttigt, at alle eller dog de fleste goddædige Stiftelser, der vedkom Fattigvæsenet, vare under en fælles Direktion; kun maatte Stifternes efterladte Fundatser overholdes paa det Nøiagtigste.

Dette sidste Forbehold sigter fornemmelig til *Vaisenhuset,* hvis Ophævelse som særlig Anstalt vakte en Storm af Forbittrelse og betegnedes som et „formasteligt, dumdristigt og mod al christelig Ret stridende Foretagende.“ Den daværende Præst ved Vaisenhuset Bernt Sverdrup oplyser, at Ophavsmanden til Forandringen var Præsten ved St. Petri Kirke Resewitz (ogsaa Direkteur for Pleieanstalten) og fortæller, at Geheimeraad Stampe paa Forhaand underrettede ham om, hvad der vilde ske, med den Tilføielse, at hverken han eller nogen anden retsindig Mand billigede det. Den 11te Oktober 1771, da Vaisenhuset efter Sædvane høitideligholdt sin Stiftelsesdag, og det var blevet almindelig bekjendt at Anstalten skulde omdannes, holdt Sverdrup en skarp Tale mod Struensee, hvori han mindede om, at Fundatsen hvilede paa Løfter til Gud, som ikke maatte brydes af Mennesker, samt fremdrog dens stærke Slutningsord, hvori Guds Vrede og uforbigængelig haarde Straf nedbedes over Enhver, som kuldkaster den eller handler imod den. Talen gjorde uhyre Opsigt, men Sverdrup opnaaede naturligvis intet Andet end at forspilde enhver Udsigt til ny Embedsansættelse, saalænge Struensee var ved Magten. Fem Dage efter, den 16de Oktbr.,

udstedtes den ovenomtalte Kabinetsordre, ved hvilken Vaisenhusets Direktion ophævedes, og Stiftelsen henlagdes under den almindelige Pleieanstalt, og ved Forordningen af 16de Novbr. 1771 fik man officiel Vished for, at Vaisenhuset skulde omdannes til en *Realskole for den bedre Ungdom,* saaledes at denne „uden at blive egentlig lærd kunde blive bekvem til de mange i det borgerlige Liv forefaldende Haandteringer."

Vaisenhuset skulde ifølge den nye Plan nu ikke blot betale Kostpenge for Børnene og sørge for deres Undervisning, men ogsaa afholde Udgifterne til Realskolen. Der blev strax taget fat paa Omordningen. Bygningen med dens Inventarium og Stiftelsens Kapital 187,930 Rdlr. blev afleveret til Pleieanstalten, Kirken blev lukket, Gudstjenesten ophævet og alle Vaisenhusbørnene satte i Kost hos Borgere og andre Folk, mest i Kbhvn., for 2 Mk. om Ugen. For at opfylde Paabudet om Undervisningen indrettedes der fem *Friskoler,* de første Fattigvæsens Skoler i Kjøbenhavn, under Ledelse af Kapellanen ved Vartou, Bendix Krøll, i hvilke ikke blot Vaisenhusbørnene, men alle hjælpeløse Børn fra deres 6te til deres 14de Aar skulde oplæres i de elementære Skolefag og al Slags Haandgjerning. Med andre Ord: Vaisenhusbørnene bleve stillede paa lige Fod med Fattigvæsenets andre Børn. Endel af dem bleve hurtigst muligt konfirmerede og derefter overladte til deres Skjæbne, hvilket satte ondt Blod i vide Kredse, eftersom Direkteurerne for Vaisenhuset ellers pleiede at sørge for at faa dem godt anbragte hos Mestre i forskjellige Professioner eller i skikkelige Tjenestepladser. Sverdrup fortæller, at Børnene græd og skreg, da man førte dem bort, og da han var ved at tabe Modet herover, gik han til Biskop Harboe og klagede over, „at Guds Forsyns Veie vare blevne ham altfor mørke, da det gik de Ugudelige saa vel, medens uskyldige Børn bleve mishandlede." I Biskoppens Svar læser man Stemningen i Kbhvn. i Struensees sidste Regjeringstid, da han sagde: „Vær forvisset om, at den ugudelige Skare just i denne Omstændighed haver ringet med Stormklokken til sin Ulykke." Derefter blev alle Vaisenhusets Embedsmænd og Betjente, lige fra Inspekteuren og Præsten til Sygepleiersken og Kæmmekonen afskedigede, dog fordetmeste med Pension, og Bygningen henstod nu ubrugt. Realskolen kom nemlig ikke istand, skjøndt Rektor og Konrektor

allerede vare beskikkede, thi Katastrophen den 17de Januar 1772 gjorde brat Ende paa dette som paa saa mange andre Projekter.

Om *Opfostringshusets* Forbindelse med Fattigvæsenet (der varede til 1857) og dets store Pengetab er ovenfor talt; ogsaa heri saa den offentlige Mening et skammeligt Indgreb af Struensee. *Pesthuset,* som efter Claudi Rossets store Gave fik Navn af *„St. Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse“*, var i 1769 i aabenbar Modstrid med Testators Villie blevet flyttet til Ladegaarden, som afkjøbtes Landmilitairetaten (smlgn. III, 164). Den gamle forfaldne Bygning ved Kallebodstrand, bestaaende af 4 sammenbygte Længer med Indkjørselsport i den nordre Længe, blev solgt ved Auktion. Stiftelsen havde i 1759 en Snes flere Lemmer end før (ialt 163), da man ved Almindeligt Hospitals Indretning havde rømmet de andre Hospitaler „for Alle med flydende Saar beladte, som vare inkurable og stinkende, samt for dem med farligt Udslet og Slag beladte.“ Man faar et sørgeligt Indtryk af Tilstanden i Pesthuset, naar man læser om et Lem, Giertrud Wickmann, som døde i Decbr. 1768: „Hun var et af de ynkværdigste Lemmer og det bedrøveligste Exempel paa den menneskelige Elendighed. I 18 Aar havde hun været sin Forstand berøvet og i al den Tid *ligget i et Skab fast som en umælende Skabning, i bare Straa, ganske nøgen* uden Uldent eller Linned, fordi hun sønderrev endog de stærkeste Klæder, man vilde lægge paa hende, og derhos samlede meget Utøi. Den salig Rosset forsøgte at lade forfærdige meget stærke Lagner til hende, men forgjæves, da hun rev dem ganske itu. Af det langvarige Leie var hendes usle Legeme saa krum voxen og saaledes indsvundet, at hun ikke var større end et lidet Barn, og hendes Ligkiste har ikke behøvedes mere end 5 Kvarter lang. I de sidste Dage, da hun blev haardt angreben af Sygdom, blev hun benaadet med nogen Samling, bad med Sygetrøsteren, som læste og sang for hende, sukkede og raabte til Gud om at løses af hendes store Jammer og Elendighed.“ Man havde isinde at forbedre de Syges Kaar efter Flytningen, men det forblev ved Hensigten; de nye Lokaler vare meget mangelfulde (III, S. 165), og snart sank man tilbage i den gamle Slendrian.

Krigshospitalets tidligere Befolkning, ialt 189 Personer, havde allerede den 12te Novbr. 1767 forladt Ladegaarden og var bleven indlagt i det nye *Christians Pleiehus* i Store Kongensgade, der var Forsørgelsesanstalt og Sygehus for gamle Soldater, Invalider og Sol-

daterenker samt Opdragelsesanstalt for forældreløse Soldaterbørn. Stiftelsen, hvortil General St. Germain havde givet Ideen, og som havde sin egen Direktion under Generalitets- og Kommissariats-kollegiet, blev paabegyndt i 1765 (smlgn. III S. 165), men stod først fuldfærdig, da Kapellet blev høitidelig indviet af Biskop Harboe den 28de Mai 1769. Oprindelig bestemt for 300 Lemmer af begge Kjøn og forskjellig Alder, voxede Christians Pleiehus hurtigt, saaledes at det i 1769 havde 340, i 1773 endog over 500 Lemmer. Stiftelsen havde et eget militairt Tilsnit, eller var — som det siges — „indrettet efter Krigsstandens Grundsætninger, især hos Drengebørnene, da de fornemmelig opdroges til gode og brugbare Underofficerer.“ Invaliderne, Enkerne, Drengene og Pigerne vare inddelte i Kamerat- eller Korporalskaber, af hvilke der udtoges Underofficerer, men den militaire Disciplin opretholdtes dog kun strengt blandt Drengene. De mandlige Lemmer, baade Gamle og Unge, bare blaagraa Uniformer med røde Opslag og Tinknapper, Drengene desuden en sort Læderhue med Messingplade og to Bøiler med en Granat ovenover. De Drenge, som vare Underofficerer, havde Epauletter og gik med Støvler, medens deres Kamerater maatte nøies med Strømper og Sko. Konerne og Pigerne bare blaagraa Kjoler, dog var det de første tilladt efter Behag at anskaffe sig et og andet Pynteligt i Klæder. De fire Klasser vare stræengt adskilte fra hverandre, men spiste tre Gange om Dagen i Fællesskab under Opsigt af nogle af Stiftelsens Betjente. Foruden Forpleiningen fik hver Invalid og Enke en Skilling om Dagen; Børnene derimod Intet i Penge. Ingen af de Gamle blev tvungen til Arbeide, men de, der kunde et Haandværk, fik Leilighed til at drive det og skaffe sig en Extrafortjeneste; Børnene holdtes derimod til al Slags Haandgjerning og fik Undervisning af to Skolelærere og en Oldfrue, hvorhos Drengene i Regelen hver Aften oplærtes i Exercits i Stiftelsens Gaard eller paa Østerfælled. Et Par Gange om Aaret fik Alle en Festdag med Dands, Leg og Musik, og — hedder det i Forstanderens Beretning — „for den Munterheds Skyld, som dette Slags Forlystelser udbreder over disse kjære Børn uden at fordærve deres Sæder eller forvilde deres Gemyt, var det at ønske, at de oftere kunde faa saadan Opmuntring, som endog befordrer deres Sundhed og Væxt.“ Efter Konfirmationen bleve Drengene enten antagne til Militairtjeneste eller satte i Lære hos Haandværksmestre, Pigebørnene kom derimod ud

at tjene. Der forfærdigedes en stor Mængde Skotøi, Skræderarbeide, Strømper, uldne og linnede Varer i Pleiehuset, og i Efteraaret 1771 indrettedes her en *Lærredsfabrik* i større Stil, hvortil Spindet leveredes af henved 1000 Soldater- og Matroskoner udenfor Stiftelsen. Denne Fabrik gjorde god Fremgang; i 1773 havde den 29 Væve igang.

Skjøndt *Frederiks Hospital,* som ovenfor berørt, ikke kom ind under Fattigvæsenet, men beholdt sin selvstændige Direktion, slap det ikke for indgribende Forandringer; tvertimod blev dets Fundats paa mange Punkter kuldkastet og nye Bestemmelser paabudte, der stred mod den kongelige Stifters Hensigter. I 1767 og 1768 var Hospitalet blevet underkastet en stor Reparation for Partikulairkassens Regning (den kostede over 14,000 Rdlr.), og Christian VII havde overhovedet med Pietet opretholdt sin Faders philanthropiske Stiftelse. Struensee fandt imidlertid ogsaa Meget at forandre og forbedre her, og benyttede, efterat den gamle Overdirektion var bleven afløst af en ny, den berømte Livlæge, Professor Christian Johan Berger til Gjennemførelsen af sine Planer. I aabenbar Modstrid med Fundatsens udtrykkelige Bestemmelse (smlgn. III, S. 101) blev det befalet, at veneriske Sygdomme i Fremtiden ogsaa skulde behandles i Hospitalet, og denne Foranstaltning blev gjennemført paa en Maade, der maatte vække Forargelse, idet Kirken og Præstens tilstødende Værelser netop bleve indrettede til Sygestuer for saadanne Lidende. Præsten Cornelius Normann blev afskediget, og det blev tilladt, at nyfødte Børn fra Accouchementsstiftelsen i Pavillonen til Amaliegade maatte døbes i en af dennes egne Stuer. En endnu mere gjennemgribende Omvæltning skete, da fattige og syge Borgeres fortrinlige Ret til at indlægges paa Fripladser blev ophævet den 15de Mai 1771, eftersom det bestemtes, at „ingen Syge af den civile Stand i Fremtiden skal indtages uden alene saadanne, som staa i Hs. kgl. Maj. Tjeneste", medens Militairetaten fik Adgang til Hospitalet i langt større Udstrækning end hidtil. De fattige Borgere bleve i Stedet henviste til Almindeligt Hospital, hvis Sygeafdeling derved pludselig steg fra 16 til 100 Patienter. Struensee afskaffede dernæst den hidtilværende dobbelte Direktion for Frederiks Hospital, idet han ophævede den saakaldte Meddirektion eller „de Tilforordnede"; Stiftelsen mistede endvidere ved Hof- og Stadsrettens Oprettelse sin selvstændige Jurisdiktion, og fik nu ikke blot Fødsels-

stiftelsen, men ogsaa Inokulationsanstalten paa Solitude (oprettet den 1ste Decbr. 1769) under sin Bestyrelse. Til denne sidste Anstalt maatte Hospitalet endog bidrage 4000 Rdlr. om Aaret af sin Kasse. I finantsiel Henseende blev Frederiks Hospital ved Kabinetsordre af 4de Decbr. 1771 endelig ganske afhængig af Partikulairkassen, eftersom det mistede alle sine Særindtægter: Overskudet af de norske Postintrader, Afgiften af Kortstemplingen og de saakaldte Taarnpenge og i Stedet fik et aarligt Tilskud af 27,500 Rdlr. Denne Ordning varede kun faa Maaneder, men dog tilstrækkelig længe til at forøge Harmen og Hadet, saameget mere som den hensynsløse Vilkaarlighed ogsaa lagde sig for Dagen i Hospitalets indre Administration.

Accouchementshuset eller *Fødselsstiftelsen* havde tidligere henhørt under det Fattiges Væsen, men kom som sagt nu ind under Frederiks Hospitals Bestyrelse; dog havde denne Intet at skaffe med Børnenes senere Forsørgelse, hvilken efter tidligere at have paahvilet Fattigvæsenet og det derunder sorterende Hittebørnshospital (smlgn. III S. 160) nu var bleven overdraget til en ny Anstalt, *Opfostringsstiftelsen* (eller Alimentationsanstalten) *for nyfødte Børn,* som havde sin egen Direktion (Berger og Raadmand Lunding) og ikke maa forvexles med Opfostringshuset paa Christianshavn. Fattigvæsenet havde nemlig ikke formaaet at løse Opgaven og havde tilsidst ikke vidst bedre Raad end at tinge de spæde Børn i Kost hos Matroser og Soldater i Kbhvn. indtil deres sjette Aar, „hvor de mangen Gang kun fik for 2 Skilling Brændevin og Brød om Dagen“, og overhovedet behandledes saaledes, at tre Fjerdedele af dem døde. Under disse Omstændigheder besluttede Kongen — som det hedder i Kabinetsordre af 28de Oktober 1770 — af „landsfaderlig Kjærlighed og Omhu for sine tro Undersaatter og da især for den mest trængende Del af dem, nemlig udsatte og af deres Forældre og Slægtninge dels for Skjændsels, dels for Armods Skyld forladte Børn af begge Kjøn“ at oprette en Anstalt, hvori der aarlig kunde indtages *100 saadanne nyfødte Børn* til Underhold og Pleie. Planen til Stiftelsen blev udarbeidet af Chr. Joh. Berger, og den 7de Decbr. 1770 udkom Forordningen herom. Heri bestemmes, at Børnene kunne indleveres paa Fødselsstiftelsen i Frederiks Hospital, hvorpaa de for den nye Anstalts Regning ville blive udsatte hos paalidelige Folk paa Landet indtil deres sjette Aar. Derefter skulle de paagjældende Pleieforældre

beholde dem til deres 25de Aar og give dem Kost og Klæder, men ingen anden Løn; dog at Pigebørn i Tilfælde af Ægteskab maa befries fra denne Tjeneste. For hvert Barn betalte Stiftelsen 2 Rdlr. om Aaret til Klæder, 1 Mk. 8 Sk. om Ugen i Underholdspenge og som extraordinair Gave ved andet Aars Udgang 3 Rdlr. og ved det sjette 2 Rdlr. Pleieforældrene fik stor Myndighed over Børnene; det stod dem f. Ex. frit for at levere deres Pleiesøn til Landsoldat istedetfor deres egen Søn, ja den ene Husfader kunde overdrage sine Rettigheder til en anden, dog kun ved særlig Bevilling. „Ellers — hedder det — skulle Pleiebørnene som frifødte Mennesker ikke være Nogen uden Landets allerhøieste Herskab underkastede, følgelig aldrig under nogen Forevending anses for at tilhøre noget Godses Herskab, end sige betragtes som Livegne, ligesom deres Fødsel ei heller maa komme dem til Fornærmelse.“ Børnene vare desuden til deres 25de Aar fritagne for alle Skatter og Paalæg, og hvis de døde, fik Pleieforældrene 1 Rdlr. til deres Ligkiste og maatte beholde deres Klæder, hvorhos der gaves dem fri Begravelse og fri Jord. Undervisning, Konfirmation og Trolovelse skulde ligeledes være gratis for alle Pleiebørn, og til ydermere Opmuntring forpligtede Stiftelsen sig til at godtgjøre Pleieforældrenes Extraskat i de første sex Aar, ligesom Dronning Caroline Mathilde lovede at ville betænke Pleiemødrenes Døttre ved den aarlige Uddeling af Udstyr, og især dem, der behandlede Pleiebørnene omhyggeligt.

Pengemidlerne til Stiftelsen tilveiebragtes paa forskjellig Maade. Der blev udstillet Bækkener for Kirkedørene for at hjælpe ud over de første Vanskeligheder, Kongen skjænkede 10,000 Rdlr. af Lotterierne, altsaa netop den ovenfor (III, S. 324) omtalte Sum til et vist Brug, nogle Bøder henlagdes til Direktionen, og der indsamledes et aarligt Bidrag ved Subskription i Kongehuset og hos Indbyggerne. Den vigtigste Indtægt blev dog en *Skat* paa Luxusheste af 2 Rdlr. om Aaret, paa Hyrekuskes Heste af 1 Rdlr. og endelig paa fremmede Heste af 10 Rdlr. De til Arbeide og Næringsbrug bestemte Heste, det vil sige: Bryggernes, Bagernes, Møllernes, Vognmændenes og Hestehandlernes bleve nemlig fritagne for dette nye Paalæg, ligesom Enhver, der betalte 20 Rdlr. om Aaret til Subskriptionen, slap for al videre Afgift. Indtægterne slog dog langtfra til (i 1773 vare de kun 4000 Rdlr. mod 9000 Rdlr. Udgift), hvilket fornemmelig skyldtes den Omstændighed, at man i April 1771, for at fremme

Stiftelsens Øiemed: at hindre spæde Børns Ombringelse, havde ladet anbringe en *Kasse* udenfor et af Kjældervinduerne i Frederiks Hospitals sydlige Pavillon, i hvilken enhver Moder hemmelig kunde henlægge sit nyfødte Barn til Stiftelsens Forsorg. Ovenover stod med forgyldte Bogstaver paa en hvid Marmorplade: „Ulykkelige Børns Frelse“, og et mechanisk Ringeapparat indenfor tilkaldte den nødvendige Hjælp til Barnets Modtagelse. I 1758 var det blevet bestemt, at enhver Barselkone, som ikke kunde eller vilde betale Stiftelsen 20 Rdlr., skulde tage sit Barn med sig (III, S. 161); nu kunde hun derimod strax ved Udgangen lægge det i Kassen. I hvilket Omfang denne Indretning blev brugt, fremgaar af en Forestilling fra Marts 1774, hvori det oplyses, at der i de foregaaende tre Aar er blevet født 3—400 Børn om Aaret i Stiftelsen, og blevet udsat 948 paa Landet, hvoraf 509 ere ilive. Alle disse Børn vare naturligvis ikke „Kassebørn“, som man kaldte dem, men uden Tvivl en betydelig Del af dem, da man netop af Sparsommelighedshensyn paa dette Tidspunkt fandt Anledning til at lukke Kassen. Det hedder derhos, at den blev „skammelig misbrugt“; det var saaledes en yndet Trafik, at Forældre henlagde deres Børn i den og derefter fik dem udleverede igjen som Pleiebørn med den fastsatte Pleiehjælp. Samtid og Eftertid har bedømt denne Indretning haardt; Suhm siger, at den kun kom istand for at befordre Utugt, Langebek deler denne Anskuelse, og flere af Trykkefrihedsskrifterne udtale sig endnu skarpere, men i Virkeligheden har man Uret heri. Sagen er, at Regjeringen her som andre Steder stod afmægtig overfor Barnemord, thi de strengeste Straffe under de uhyggeligste Former frugtede Intet, og man vilde da forsøge, hvad der kunde udrettes ved Humanitet. Det er interessant, at man allerede ved Vaisenhusets Oprettelse i 1713 havde isinde at indrette en ganske lignende „Kasse“ (smlgn. II, S. 532), en Foranstaltning, som dog ikke dengang blev iværksat.

Et særligt Hospital, *Inokulationsanstalten,* var allerede i 1769 blevet indrettet ved Struensees og Bergers Initiativ, thi Børnekopperne rasede uophørligt i Byen og bortrev i det nævnte Aar alene 1219 Børn. Den gamle Indpodningsanstalt af 1755 (smlgn. III, 202) havde ingen Fremgang havt og var standset, men da man ansaa Inokulationen som „en høist nyttig, ja næsten fornøden Sag“, blev der oprettet en ny Stiftelse i Gaarden „Solitude“ paa Nørrebro, som

kjøbtes af General Haxthausen og bestod af to anseelige Bygninger med hosliggende stor Have, der stødte op til Blaagaards Jorder. Der var her Plads for 48 Personer ad Gangen, nemlig for 16 Betalende af „borgerlig og middelmaadig Stand“, og 32 Fritliggende, som fik gratis Kost, Klæder, Medikamenter og Opvartning. Kuren var beregnet paa lidt over 4 Uger, og der optoges ikke blot Børn, men ogsaa Voxne indtil 50 Aars Alderen fra Hovedstaden og Kjøbenhavns Amt. Den 14de Juni 1770 blev Anstalten aabnet, og kom, som alt omtalt, det følgende Aar ind under Frederiks Hospitals Direktion, fra hvilken den dog atter skiltes efter Struensees Fald. Da Publikum neppe uden Grund nærede Frygt for Kuren og dens Følger, kunde Stiftelsen imidlertid ikke opretholdes og blev nedlagt i 1783. Det kan tilføies, at Struensee den 2den Mai 1770 inokulerede Kronprindsen, den senere Kong Frederik den Sjette.

Trods alle disse milde Stiftelser, trods Legater for Trængende, Enkekasser, Spisningskasser og Ligkasser (af hvilke den Zedlerske eller borgerlige Ligkasse stiftedes den 29de Mai 1769), herskede der megen Fattigdom i Byen, og Pleiedirektionen levede i evig Kamp med *Tiggere og Løsgjængere.* Politiets og Fattigvæsenets Omordning havde fremmet Tiggeriet, thi man havde nu ingen Fattigfogder til at holde det nede, hvorfor Betlerne skjøttede sig selv og bestandig bleve dristigere. Der klages især over Forholdene paa Vesterbro, ja de kongelige Herskaber kunde ikke kjøre ud uden at blive omringede af paatrængende Tiggere, der anraabte om Medlidenhed. Under disse Omstændigheder befalede Struensee i Oktober 1771, at Politiet skulde opbringe saadanne Folk, underkaste dem Forhør og derefter aflevere dem til Pleieanstalten mod en Douceur af 1 Rdlr. for hver saadan Aflevering, men da hverken Kommissairer eller Betjente kunde overkomme dette Extraarbeide, fik Magistraten i Decbr. 1771 Ordre til at antage 15 stærke og haandfaste Karle, „ei bekjendte for aabenbare Laster“. Disse „Opbringere“ eller Fattigfogder vare uniformerede ligesom Vægterne med et Skilt paa Kjolen og havde 40 Rdlr. i aarlig Løn af Stadens Kasse foruden den omtalte Douceur af Fattigkassen. Magistraten mente, at Pleieanstalten ogsaa burde betale de 40 Rdlr., men fik ikke Medhold hos Kabinetsministeren. Det bør fremhæves, at i denne meget udskregne „umoralske“ Periode vare Forbrydelserne mod Eiendomssikkerheden ikke overmaade talrige. En samtidig tabellarisk Oversigt viser, at der i

1771 kun blev begaaet 188 Tyverier i Kjøbenhavn og Forstæder, hvoraf 21 Indbruds- og 20 Lommetyverier; til Sammenligning kan anføres, at man i 1799 var naaet op til 586 Tyverier, hvoraf 106 Indbruds- og 38 Lommetyverier. Struensee havde endog ved Forordning af 27de April 1771 forandret Livsstraffen for grove Tyverier til Kagstrygning, Tyvemærke i Panden og Arbeide i Jern paa Livstid, fordi „der bør være et billigt Forhold mellem Misgjerning og Straf, og grovt Tyveri just ikke fordrer Livsstraf."

Struensee havde, som ovenfor omtalt, oprettet Hof- og Stadsretten og henlagt Inkvisitionskommissionen under den; den 7de Decbr. 1771 fik *Høiesteret* en ny Instrux, paa hvis Affattelse Generalprokureur Stampe havde den væsentligste Indflydelse. Heri fastsattes Assessorernes Antal til 14 med en Begyndelsesgage af 1000 Rdlr., Auskultantvæsenet afskaffedes, ligesom der overhovedet blev truffet Foranstaltninger til at fremme Sagerne. En vigtig Forandring var det, at Assessorerne i Fremtiden ikke maatte paatage sig noget andet Embede eller Forretning. Struensee er bleven skarpt angreben for denne Forandring af Høiesteret, ja Charlotte Dorothea Biehl fortæller, at han satte Alle i Forundring og Forskrækkelse, da „Høiesteret paa engang og ganske uventende fik sin Afsked." Sandheden er imidlertid, at kun tre Assessorer bleve afskedigede af fuldkommen forklarlige Grunde og ikke engang ved Struensees Initiativ. Det er i saa Henseende ogsaa betegnende, at der efter Ministerens Fald ikke blev rørt ved den nye Instrux, og at den gjælder den Dag idag.

De Principer, Struensee fulgte i Justitsvæsenet, at Domstolenes Organisation skulde være simpel og Procesmaaden kortfattet, at Lovene skulde opretholdes og være saaledes affattede, at ingen Delinkvent kunde vente Formildelse eller Eftergivelse af Straffen osv., vare uden Tvivl anerkjendelsesværdige. Man havde tidligere baaret sig anderledes ad; de strenge Straffe bleve i Reglen formildede; saaledes var det Praxis, at Falskmøntnere, der vare dømte fra Ære, Liv og Gods, bleve sendte til Fiskerleierne i Finmarken, at Tyve slap for Mærket i Panden, og at den, der havde forbrudt Haand, Ære og Boslod, forskaanedes for at miste Haanden. Mange Slags Hensyn gjorde sig gjældende; saaledes blev en Officeer, der i 1767 havde skrevet et falsk Pas, benaadet med Kassation og fjorten Dages Vand og Brød „for Officersstandens Skyld", en Kone, som i

1768 havde begaaet Boutikstyveri, blev straffet arbitrairt med 8 Ugers Børnehusarbeide, fordi „det vilde blive hende selv, hendes Familie og især hendes Søn, der studerer, til Vanære, om Sagen fik Fremgang“, ja samme Aar blev en ung Mand, der havde rapset paa adskillige Tider og Steder, befriet for al Tiltale og Straf, fordi hans Forbrydelser skyldtes „Ungdoms Daarlighed“. Den Betragtning, at en taalelig Straf, som nøiagtig exekveres, er at foretrække for strænge Straffe, der formildes, var dog allerede fremme før Struenseeperioden.

Til Tidens groveste Forbrydelser hørte de tidligere (III S. 224) omtalte umotiverede Mord, „alene for at gjøre en Ulykke“. Da den skjærpede Henrettelsesmaade og grufulde Knibning med gloende Tænger havde vist sig uvirksom, udkom der efter Stampes Raad den 18de Decbr. 1767 en ny Forordning, i hvilken Straffen fastsattes til Kagstrygning, Brændemærke i Panden og Arbeide i Jern paa Livstid. Forbryderne skulde nu forvares „som de mest udædiske blandt alle uærlige Slaver og daglig bruges til det haardeste og allerliderligste Arbeide“; hvert Aar, paa samme Dag Mordet var forøvet, skulde de udføres til Gjerningsstedet paa Natmandens Sluffe med sammenbundne Hænder og Strikken om Halsen for at piskes, og endelig efter Døden halshugges, parteres og lægges paa Steile. Denne Straf blev i Begyndelsen nøiagtig opfyldt, men den aarlige Piskning faldt efterhaanden bort, naar Vedkommende opførte sig godt, ligesom man undlod Sønderlemmelsen af Liget — af Sparsommelighedshensyn. En saadan Exekution kostede nemlig 30 Rdlr. Opfattelsen af Døden paa Retterstedet var overhovedet en anden end nutildags; derfor blev det i 1768 befalet Præsterne at de skulde forberede Delinkventer til Døden i Fængslet, thi, hedder det, „den gemene Mand indbilder sig, at det er en saa lyksalig Død, naar Præsten gaar ved Synderen med Bøn og Sang.“

Børnehuset havde saaledes en talrig Befolkning ligefra Mordere, hvoraf de mandlige sad i Rasphuset, de kvindelige i Tugthuset, ned til Betlere og Løsgjængere, der vare blevne opbragte af Fattigfogderne. Mange af disse Folk hensled deres Liv her eller Størstedelen af det for forholdsvis ringe Brud paa Lovene; saaledes blev en Pige, der i 15 Aars Alderen var bleven indsat i Børnehuset, fordi hun havde været i Selskab med en Taterbande, som øvede adskillige Tyverier og Misgjerninger, først løsladt i 1769, da hun

var 51 Aar gammel. Det var et virkeligt Fremskridt, da Struensee ved Plakat af 8de April 1771 ophævede den i 1741 givne Tilladelse for Forældre til at indsætte deres vanartige Børn i Tugthuset uden Lov og Dom, „fordi den kunde misbruges og give Anledning til, at unge Mennesker af Passion eller Familie-Hensigter kunde fornærmes.“ Kancelliet mente rigtignok, at det vilde være tilstrækkeligt at kræve fuldgyldige Beviser for Barnets lastværdige Opførsel før Indsættelsen, men Ministeren vilde ikke indlade sig paa denne Mellemvei. Da Kancelliet nogle Maaneder senere alligevel indstillede, at der skulde gives en Ansøger Tilladelse til at indsætte sin vanvittige Søn i Møens Tugthus, fik det en Irettesættelse med den Bemærkning, at „det ikke maatte forelægge Kongen nogen Ordre til Underskrift, der stred saameget imod hans Tanke og givne Befalinger.“ Den Deputerede, Andreas Schumacher, skrev da til Kabinetsministeren og formente med Noget, der ligner Spydighed, at „en lidet omhyggelig Oversættelse (thi alle danske Aktstykker maatte oversættes paa Tydsk for Struensee) maatte have paaført Kollegiet Bebreidelsen“, men han bad dog tillige om, at Ministeren „ved sin behagelige Mægling vilde afvende den Uvillie, som Hans kgl. Majestæt syntes at have kastet paa det danske Kancelli.“

Af mere opsigtvækkende Rettergangssager kan foruden Processen mod Arresthuspræsten Rothenburg nævnes en Sag mod en Skrædersvend, der havde ladet sig forlyde med „ligesom at være en udenlandsk Prinds“. Han blev arresteret og underkastet Forhør, hvorefter han tilstod, at det Hele var opdigtet. Han slap dog forholdsvis billigt fra denne Affaire, da han med fri Reise og 30 Rdlr. til Klæder blev sendt til St. Croix i fire Aar. Større Opsigt vakte en Sag mod et Kvindemenneske, der kaldte sig: Anna Sophia Magdalena Frederica Ulrica, og udgav sig for at være et naturligt Barn af Christian den Sjette og Fyrstinden af Østfrisland. Det viste sig imidlertid ved den omfattende Undersøgelse, der blev iværksat „i al Stilhed“ af en Kommission, at Kvindens Foregivende om hendes Fødsel og Herkomst var aldeles falsk, hvorfor hun ved Resolution af 15de Juni 1770 blev hensat til Arbeide i Møens Tugthus paa Livstid. Denne Sag fremkaldte Sensation i vide Kredse, thi den snedige Bedragerske havde været i Berøring med mange Mennesker og havde navnlig blandt den lavere Almue stort Tilhang. I Oktober 1771 var „Prindsessen“, som Menigmand kaldte hende,

fræk nok til at ansøge Struensee om at blive løsladt og anerkjendt, og det synes virkelig, som om Ministeren har havt isinde at lade hende komme ud og anvise hende et Par hundrede Daler til Underhold. Der blev imidlertid Intet heraf; hun hensad i Møens Tugthus til sin Død, der indtraf i Aaret 1804 i hendes 74de Aar.

Christian den Syvendes Interesse for Religion og Kirke var selv i hans bedre Tid overmaade ringe, ja det fortælles som en Anekdote, at den preussiske Gesandt i Kbhvn. (indtil 1768), General A. H. Borck, der havde vundet Majestætens Hjerte ved at „tale med ham om Deisme og Fruentimmer", engang havde overtalt Kongen til at afskaffe alle Præster og Kirker og gjøre de sidste til Kornmagasiner, og — tilføies det — „havde man i nogle Dage Møie med at skaffe ham denne Grille ud af Hovedet." Struensees Syn paa Kirken kunde ifølge hele hans Aandsretning og Tænkemaade ikke være gunstigt, og adskillige af hans Forordninger og Kabinetsordrer krænkede Geistligheden dybt og i enkelte Tilfælde ogsaa Folket. Herved tænkes just ikke paa hans *bekjendte Ægteskabslov* af 27de Decbr. 1770, ved hvilken det tillodes Sødskendebørn og Næstsødskendebørn at indgaa Ægteskab (hvilket tidligere altid var blevet tilladt ved Dispensation) saavelsom Enkemænd at ægte afdød Hustrus Søster eller Søsterdatter. Baade det juridiske og theologiske Fakultet vare enige om, at den sidstnævnte Tilladelse ikke stred mod Guds Lov; hvad de havde at indvende herimod, var kun Opportunitetshensyn som Almuens Tænkemaade, mulig Forstyrrelse af Familielivet o. lgn. Naar endelig Forordng. af 3die April 1771 fastsatte, at alle Ægteskaber, der ikke udtrykkelig vare forbudne i den hellige Skrift, i Fremtiden skulde være tilladte, stemte det med den almindelige Opfattelse i ledende Kredse. For Publikum kunde disse Love kun være velkomne, thi det sparede Uleilighed, Tid og Dispensationsgebyrer derved. Endel overflødige Helligdages Afskaffelse (deriblandt ogsaa Taksigelsesfesten for Ildebrandens Ophør i Kbhvn. den 23de Oktbr.) vakte derimod nogen Uvillie og fortolkedes som Ligegyldighed mod Religionen og Gudsdyrkelsen, ligesom man fandt Fordng. af 16de Novbr. 1771 upassende, hvorved det blev forbudt at ombære Tavlerne for Vartou, Pesthuset og Kvæsthuset i Sognekirkerne. Geistligheden fandt uden Tvivl heller ikke Behag i Fordng. af 27de Juli 1771, ved hvilken det af Hensyn til spæde Børns Liv og Sundhed tillodes Forældre at

lade dem hjemmedøbe eller føre til Kirken efter Behag, og det vakte stærkt Anstød, da det i Mai 1771 blev befalet, at Hofsorg i Fremtiden ikke maatte vare mere end 4 Uger i det Høieste, end ikke for Medlemmer af Kongehuset selv. Da Enkedronning Sophia Magdalena døde den 27de Mai, traadte denne Anordning første Gang i Kraft, og allerede den 17de Juni lød der igjen Orgelspil i Kirkerne til stor Forargelse for Publikum.

Størst Modstand vakte dog de milde og lempelige Straffebestemmelser for Utugt og Sædelighedsforbrydelser, thi de kastede ligesom et Reflexlys tilbage paa Ministeren selv og gav Anledning til de skarpeste Fordømmelsesdomme. Struensee vilde ikke vide af, at „de moralske (man kan ogsaa sige: de umoralske) Handlingers Frihed indskrænkedes“, hvad der tydeligt viser sig i hans forhen omtalte Politiordning, der allerede havde slappet Tøilerne grundigt. Men han gik endnu videre. I 1767 havde man ophævet aabenbar Skrifte for Leiermaal og paabudt Vand og Brøds Straf i Stedet, ligesom man for gjentagne Leiermaal i Reglen lod Naade gaa for Ret og slap Synderinder ud af Børnehuset efter faa Maaneders Forløb, selv om de vare inddømte for en længere Aarrække. Men ved Forordng. af 13de Juni 1771 blev al Straf for Leiermaal afskaffet, „fordi Forældrene derved ofte hindres i at opfylde deres Pligter overfor Børnene“, ligesom det udtrykkelig blev paabudt, at disse skulde behandles ganske som ægte Børn baade ved Daabshandlingen og senere. Loven fik tilbagevirkende Kraft, thi den 27de Juli udkom en Kabinetsordre, hvori det befaledes, at „alle *in delictis carnis* idømte Straffe, som vare dikterede, før Forordningen udkom, og endnu ikke exekverede, skulde bortfalde uden videre Forestilling.“ Struensee havde endog isinde at afskaffe Dødsstraf for Barnemord og Barnefødsel i Dølgsmaal, og udstedte den 3die Novbr. 1771 en Kabinetsordre herom, men der blev ikke udfærdiget nogen Lov paa Grund af hans paafølgende Fald.

For Datidens Opfattelse vare disse Love stridende mod al menneskelig og guddommelig Retfærdighed; man læser Udtryk om dem som „skammelige, afskyelige og skjændige“ eller „Skræk og Gysen maa overfalde En ved deres blotte Læsning.“ Man var ikke langt fra at udtale sig ligesaa skarpt mod de praktiske Forandringer, Struensee af sanitaire Grunde indførte i Kirkerne og paa Kirkegaardene, eller man forstod i hvert Fald ikke at vurdere dem efter

Fortjeneste. Da Stadsphysikus Wandeler for at fjerne den usunde Stank i Kirkerne anbefalede at anbringe Jernluger paa de øverste Vinduer til begge Sider med stærkt Jerntraadsgitter indenfor for at holde Ugler og andre Fugle borte, fandt man det overflødigt, og Planen om at fjerne Kirkegaardene helt fra Byen og forbyde alle Begravelser i Kirkerne stødte paa afgjort Modstand. Endogsaa Magistraten fraraadede det; den erklærede nemlig, at der ikke kunde indrettes nye Kirkegaarde uden paa Fællederne, som vare indskrænkede nok iforveien, og at der ingen Fare var ved Kirkebegravelser, naar de blot foregik i Kapellerne. Desuden kunde de Folk, som havde betalt deres Gravsteder i dyre Domme og havde Skjøde paa dem, forlange en passende Erstatning. Svaret, der er skrevet med Chr. VII.s egen Haand, lød, at der skulde findes bekvemme Pladser ved *Strandbredden*, hvorhen Ligene kunde føres i Baade, og at samtlige ældre Kirkegaarde i Byen skulde udlægges til Græsning. Magistraten fandt nu to brugelige Pladser, den ene udenfor Østerport, hvor den Classenske Have og Limfabriken var, den anden udenfor Vesterport ved Frederiksberg Allé, men gjorde dog saamange Indvendinger, at Sagen døde hen. Den eneste nye Kirkegaard, Byen paa dette Tidspunkt fik, var *Almindelig Hospitals* strax udenfor Østerport langs Alleen, hvoraf den største Del i vore Dage er indtagen i Garnisons Kirkegaard. Den indviedes den 19de Juli 1770, og det var her, at de Fattiges store Velgjører og Ven, Etatsraad Johan Henrik Bærens blev begravet i 1813, efter eget Ønske mellem de Fattige.

Derimod blev en *ny Begravelsesordning* af 29de April 1771 gjennemført trods alle Indsigelser og Protester. Den befalede, at alle Ligbegjængelser skulde finde Sted mellem Kl. 1 om Natten og Kl. 6 om Morgenen, altsaa paa en høist ubekvem Tid. Det gik dog, saalænge de lyse Sommernætter varede, men i Oktober maatte Tiden forlænges til Kl. 9 om Morgenen, fordi Fattigfolk ikke havde Raad til at bekoste Lys eller Fakler. Meningen var, at Begravelser ikke skulde hindre Folk i deres Virksomhed eller Arbeide, men dette Maal blev ikke naaet. Tvertimod bleve Forholdene værre end før, thi, hedder det i 1772, da denne Ordning atter blev ophævet, „det er ikke Alle, som saa tidlig kunne taale den Godhed, de nyde af Sørgehuset, og Andre tage for meget til sig deraf og komme altsaa ubekvemme til Arbeidet.“ Struensees Modstandere underlagde

som sædvanlig Befalingen de værste Motiver; den var, sagde de, fremkommen „for at plage Præsterne og removere Dødelighedens Syn.“

Hvad *Kirkebygningerne* angaar, fik den *tydske Frederiks Kirke* paa Chrhvn. sit af Bygmester G. D. Anthon tegnede Spir opsat den 30te Juni 1769 med de sædvanlige Ceremonier. Nikolai Kirke og Frue Kirke fik samme Aar nye Klokker, den første to, den sidste tre, istedetfor de ældre, der vare revnede, og Helligaandskirken, som efter Ildebranden 1728 laa godt gjemt bag sin Brandmur og de 27 saakaldte Lærredsboder til nuv. Niels Hemmingsens Gade, udvidedes i 1768 med et Kapel, der opførtes af Borgmester Etatsraad Hersleb. Aaret iforveien havde man mærkværdigvis solgt en Strimmel af Kirkegaarden til Viceraadmand Andreas Johansen Andreasen, som eiede en af Eiendommene i Kirkegaardens sydøstlige Hjørne (nuv. Nr. 20). Han fik Tilladelse til at opføre et grundmuret Baghus her; dog maatte han ikke anlægge nogen Kjælder derunder „for ikke at forurolige Ligene.“

„Den overdrevne Reformations Hede“, som i 1771 havde grebet Struensee og hans Mænd, vendte sig naturligvis ogsaa til *Universitetet,* der skulde reorganiseres fra Grunden til Videnskabernes Flor og Udbredelse og blive en Høiskole for de nye og fremskredne Ideer. Allerede den 4de Januar 1771 fik Konsistorium Befaling til at udarbeide en Plan til Reformen; senere nedsattes der en Kommission i samme Øiemed, men da dens Forslag ikke fandtes tilfredsstillende, blev Biskop Gunnerus i Trondhjem kaldet til Kbhvn. for at „reformere“ og gav sig freidig i Kast baade med Universitet og Skolevæsen, og fik ogsaa en Plan færdig. Der blev imidlertid Intet af den, da Statsomvæltningen i Januar 1772 kom imellem. Gunnerus foreslog ogsaa Oprettelsen af et norsk Universitet i Christianssand, en Tanke, som iøvrigt længe havde været oppe baade i Norge og her og støttedes af Kabinetsministeren. Der var i 1771 kun 60 norske Studenter i Kbhvn., men Biskoppen mente, at Forholdet vilde blive bedre, naar Norge fik en selvstændig Høiskole. Et Udslag af Struensees frisindede Anskuelser er en Kabinetsordre af 2den Mai 1771, hvori han i Anledning af en jødisk Student Polacks Ansøgning tilskriver Konsistorium: „Kongen har akkorderet det Ansøgte og vil, at der skal tilstaas Enhver, som fortjener det, akademiske *honores* uden Hensyn til Religion.“ Det fortjener at bemærkes, at

Stampe i 1768 forgjæves havde foreslaaet, at man ikke længere skulde holde paa Brugen af det latinske Sprog ved Examiner, men lade Kandidaterne „svare paa Dansk eller Latin mellem hinanden. som de bedst kunne afstedkomme.“ Det var maaske dette Forslag. som nogle Aar efter bevægede en 40aarig Skoleholder i Kbhvn., Jens Lund, til at ansøge om at maatte tage theologisk Attestats paa Dansk. Han var gift, havde 4 Børn, „som alle vare Tvillinger“, havde prædiket „henimod tusinde Gange baade offentlig og for høie Herrer i Kabinetter“ og følte sig overbevist om, at han kunde blive „et ringe Redskab i Guds Haand til at forstyrre og nedbryde Satans Rige“, men han blev alligevel ikke bønhørt.

Ved Siden af de egentlige Universitetsstudier dyrkedes Naturvidenskaberne fremdeles ivrigt som særligt Fag. De Forandringer, Struensee indførte, vare dog neppe egnede til at fremme dette Studium, saaledes da han i Marts befalede, at Etablissementet paa Charlottenborg for Naturhistorie og Økonomi ɔ: Natural-Theatret (smlgn. III, 177) skulde forenes med Universitetet. Høiskolen fik herved et Par nye Professorer og dens Bibliothek en Tilvæxt af et Par Tusind Bind, men Publikum besøgte neppe Forelæsningerne mere. Endnu uheldigere var det, at den *store botaniske Have paa Amalienborg* (III, S. 95) *blev nedlagt,* fordi Grunden skulde bruges til Pakhuse og Oplagsplads for fremmede Varer, thi Botanikens Dyrkere vare nu henviste til den gamle Have i Universitetsfirkanten, som trods en kongelig Gave i 1769 af 2500 Rdlr. var i alt andet end tilfredsstillende Stand. Den var lille og forsømt og laa indeklemt mellem andre til Studiegaarden hørende Haver, der benyttedes af Prokantsler Pontoppidans Enke, Økonomen ved Kommunitetet, samt Sognepræsten og den øverste Kapellan ved Frue Kirke. Der indførtes vel nogle Forbedringer, men de havde ingen Art; den vigtigste var, at Haven fik et stort Drivhus skjænket fra det nedlagte Institut paa Amalienborg.

Struensee havde ingen Del i det kgl. danske *Landhusholdningsselskabets* Oprettelse den 29de Januar 1769, hvilket efter sin første Plan fuldt saa meget skulde virke for Industrien som for Landvæsenet, saalidt som i de Pengegaver, der i Christian den Syvendes første Regjeringsaar tilflød det astronomiske Taarn, Universitetsbiblioteket og *Videnskabernes Selskab* (det sidste fik endog 8000 Rdlr. i 1767 til Prisbelønninger for Afhandlinger i Historie,

Physik og Mathematik). Ministeren havde vel befalet, at der skulde udarbeides en ny Plan for Videnskabernes Selskab, og en saadan blev ogsaa indleveret, men den fik ingen Følger. *Geheimearchivet* stillede han direkte under Kabinettet og befalede, at Intet maatte meddeles eller afleveres derfra uden Kabinettets Ordre. I Decbr. 1771 paatænktes Anlæget af en *Veterinairskole* paa den forrige botaniske Haves Grund ved Amalienborg, men der blev Intet deraf. Planen skyldtes dog ikke Struensee; den var allerede oppe i 1766, da tre medicinske Studerende, deriblandt ogsaa Abildgaard (Veterinairskolens senere Stifter) vendte tilbage fra et Studieophold ved *Ecole vétérinaire* i Lyon, men Tanken maatte opgives, da Kommercekollegiet ikke raadede over tilstrækkelige Midler til et saadant Etablissement.

Maler- og *Billedhugger-Akademiet* paa Charlottenborg havde ved Christian den Syvendes Thronbestigelse ikke blot faaet sine Privilegier konfirmerede, men opnaaet nye betydelige Fordele, vistnok ved sin Præses', Grev Moltkes Indflydelse. Den 25de Septbr. 1767 resolverede nemlig Kongen, at der skulde oprettes et særligt Fond paa 6000 Rdlr. om Aaret, hvoraf 6 af Akademiets Officiales skulde have hver 600 Rdlr. om Aaret, 6 Kunstnere, som efter deres Hjemkomst fra Reiser optoges i Akademiet, ligeledes hver 300 Rdlr. og endelig 3 Enker efter fortjente Kunstnere hver 200 Rdlr. Foruden disse 15 „Pensioner“ forhøiedes Partikulairkassens aarlige Bidrag til Kunstskolen fra 2400 Rdlr. til 5000 Rdlr. Alt saa saaledes lyst ud, da en Kabinetsordre af 16de Februar 1771 befalede, at de 15 Pensioner, som endnu ikke vare traadte i Kraft, skulde bortfalde, og en Kommission, bestaaende af Professorerne Pilo, Wiedewelt, Harsdorff og Berger, blev nedsat for at undersøge, hvorledes Akademiet kunde forbedres. Struensee vilde ikke mere vide af nogen Præses, og da Akademiet særlig skulde have *det Nyttige* for Øie, forlangte han en Plan, „hvorefter et Antal unge Mennesker bedst kunde anvises til det Slags Tegning, som er nyttig og nødvendig for de bildende Haandværkere og Fabrikanter.“ Med andre Ord: Akademiet skulde omdannes til et Slags *kunstindustriel Skole,* i hvilken de rent kunstneriske Opgaver skulde træde i Baggrunden. Endvidere ønskede Ministeren, at den aarlige Udgift af 5000 Rdlr. skulde nedsættes, eller dog alle Præmier, Lønninger og Pensioner afholdes af den, hvilket saameget lettere maatte kunne gjennemføres, som kun

unge Mennesker af ganske fortrinlige Talenter i Fremtiden skulde have Reisestipendium. Den 9de April afgav Kommissionen sin Betænkning ganske i Struensees Aand, som den selv siger: „mere beregnet paa Nytte end paa Glands“, men den fastholdt dog, at medens de aarlige Udgifter kunde nedsættes til 4000 Rdlr., maatte der ved Siden heraf nødvendigvis oprettes et vist Antal faste Gager for Professorerne, hvorhos Enkepensionerne henstilledes til Kongens Naade. Den 21de Juni 1771 udkom da det nye Reglement, der væsentlig forandrede Akademiets Charakter og for første Gang satte det i umiddelbar Forbindelse med Haandværksstanden. Det fastsattes nemlig heri, at alle kongelige Undersaatter vare berettigede til gratis Undervisning paa Akademiet, saalænge der var Plads, og at alle kjøbenhavnske Professionister og Haandværkere, som ikke kunde undvære Tegning, skulde tilholde deres Lærlinge flittigen at besøge Akademiet. Dette førte til Oprettelsen af en Ornamentskole, hvilken dog først blev aabnet den 12te Oktober 1772. Endvidere fik Akademiet en udvidet Opsigt med Alt, hvad der stod i Forhold til Kunst; saaledes kunde Ingen i Fremtiden ansættes i en Bestilling, hvortil der udkrævedes Kunstforstand, uden Attest fra Direktionen, ei heller kunde Nogen længere indskrives som Mester i de Professioner, hvortil Tegning behøvedes, før Mesterstykket var godkjendt af Akademiet. Dets Fond bestemtes efter Kommissionens Forslag til 4000 Rdlr. om Aaret, hverken mere eller mindre, og der blev intet Hensyn taget til Ønsket om et vist Antal faste Gager. Det maa dog ikke glemmes, at henved en halv Snes Kunstnere lønnedes som Hofkunstnere. Det er indlysende, at man i akademiske Kredse var alt Andet end opbygget ved den overordentlig følelige Nedgang i Indtægt fra de lovede 11,000 Rdlr. om Aaret til 4000 Rdlr., men charakteristisk nok gjælder den første Klage, der høres, ikke Pengene, men Rangen. Pilo, Wiedewelt og Harsdorff fandt det nemlig uheldigt, at Rangen ikke var berørt i Reglementet, da det vilde skade Akademiets Anseelse hos Publikum, hvortil Struensee svarede: „Efter det nylig emanerede Reskript finder der ingen Rang Sted i Kollegierne eller andetsteds, men kun i Ceremoniellet ved Hoffet. Derfor er Artiklen ikke indført i Akademiets nye Statuter, og Hs. Majestæt er af den Mening, at en Kunstners Rang er hans Dygtighed.“

Kadetakademiet i Bredgade (den nuv. Rigsdagsbygning) havde som bekjendt baade været Land- og Søkadetakademi, men strax efter Christian den Syvendes Thronbestigelse besluttede man at skille dem ad „som to helt forskjellige Departements“. Efter en mellem Generalfeltmarchal Grev St. Germain og Generaladmirallieutenant Danneskjold Samsø sluttet Overenskomst resolveredes den 2den Juni 1767, at Gjæthuset paa Kongens Nytorv, der hidtil havde tilhørt Landartilleriet, skulde være Søkadetakademi, medens Rosenborg Slot skulde være Landkadetakademi, og den gamle Bygning i Bredgade tilfalde Landetaten og indrettes til en Kaserne mod en Udbetaling af 6000 Rdlr. til Søetaten. Som alt omtalt (III S. 316) blev Rosenborg frelst fra denne Ødelæggelse, da Kongen den 8de Juni 1767 skjænkede det *Brockdorffske Palais* paa Amalienborg (nuv. Kronprindsens Palais) til Landkadetakademi. Palaiet, der havde tilhørt Geheimeraad Grev Moltke, var allerede i 1765 blevet kjøbt af Fred. V for 52,500 Rdlr. og havde været beboet af nogle Hoffolk, ligesom her havde været Vaskerhus for begge Enkedronningerne. Der blev strax taget fat paa Indretningen af Palaiet til det nye Brug, og den 8de Oktober 1768 „trak Chefen, Officererne og Landkadetterne udi fuld Uniform og militair Orden op fra deres forrige Akademibygning til den nye, hvor de da bleve indkvarterede“. For Søkadetterne, der først kunde komme i Besiddelse af Gjæthuset, naar Rytterstatuen var færdig, vilde Ventetiden være bleven lang, men da Danneskjold Samsø var falden i Unaade i Oktober 1767 og afløst som Oversekretair i Søetaten af Grev Danneskjold Laurvigen (den fra Mette Marie Roses Sag bekjendte Libertiner), kom de ogsaa til at flytte, sandsynligvis endog før deres Kamerater. Den nye Oversekretair, der eiede sit eget Hotel i Bredgade (det nuv. Moltkeske Palais), havde nemlig ikke Brug for Oversekretairens Embedsbolig i Størrestræde ved Siden af Admiralitetet og overlod derfor denne til et midlertidigt Søkadetakademi, rigtignok mod en Husleiegodtgjørelse af 600 Rdlr. om Aaret. Da Struensee afskedigede Danneskjold Laurvigen i 1770, fik hans Efterfølger, Viceadmiral Rømeling Embedsboligen, og Søkadetterne maatte derfor tilbage til det gamle Kadetakademi i Bredgade. Dette var nemlig ikke efter den første Bestemmelse blevet overdraget Landetaten og indrettet til Kaserne; tvertimod havde Søetaten faaet det, og en Auktion, som man i Februar 1769 havde afholdt over Grunden og Bygningerne, havde

ikkeført til noget antageligt Bud. Enden blev altsaa, at Landkadetterne fik nye og bekvemme Lokaler i det Brockdorffske Palais, medens Søkadetterne foreløbig maatte blive paa det gamle Sted, og aldrig fik Gjæthuset, der i 1773 blev Artillerikadetinstitut. I 1788 byttede de to Anstalter imidlertid Gaarde, thi da fik Søkadetterne Palaiet paa Amalienborg, medens Landkadetterne maatte tilbage til Frederik den Fjerdes gamle Operahus.

Med Hensyn til *Almueskolevæsenet* i Hovedstaden er det foran berørt, at Pleieanstalten oprettede fem saakaldte *Friskoler* ved Siden af de gamle Kirkeskoler. (Smlgn. III, 327.) De aabnedes i Begyndelsen af 1772, men allerede den 1ste Mai 1771 havde Udgiveren af Kjøbenhavns Adressekontors Efterretninger, den fortjente Agent *Hans Holck* aabnet fem andre *private Friskoler*, hvortil Midlerne vare samlede ved Subskription. De vare beregnede paa Formiddagsundervisning i Læsning, Skrivning, Regning og Christendom, og Eftermiddagsundervisning i Spinding, Syning, Strikning og anden Haandgjerning. Børnene, hvoraf der var 60 i hver Skole, fik gratis Undervisning, Bøger, Lægehjælp og Medicin, endvidere tilfaldt Størstedelen af Arbeidsfortjenesten dem, og ved deres Konfirmation fik de en Klædning. Hver Søndag uddeltes Spisebilletter som Flidsbelønninger. Holcks Friskoler fandt stor Tilslutning til at begynde med, men efterhaanden svækkedes Interessen for dem, navnlig efter Stifterens Død (i 1783), saaledes at de gik jevnt tilbage. I 1780 var der kun 4, i 1790 kun 3, og kun 2 af dem existerer den Dag idag, nemlig Friskolen i Dronningens Gade paa Chrhvn. og den kongelige Belønningsskole, der opretholdtes ved Bidrag fra Kongehuset. Fattigvæsenets Friskoler vare iøvrigt ordnede efter samme Princip som Holcks og havde fælles Inspekteur med dem, nemlig den tidligere omtalte Kapellan ved Vartou, Bendix Krøll. Ogsaa i disse dreves Haandgjerning, hvorfor Skolerne for Pleieanstaltens Regning forsynedes med Uld, Hør, Bomuld og andre Raamaterialier.

Det friere Sving, *Laugsforholdene* antog under Struensees Regimente, vakte stor Uvillie og Modstand hos Borgerstanden, og bidrog ikke Lidet til at undergrave Ministerens Anseelse og Autoritet, navnlig da disse Indgreb i Laugsrettighederne skete paa et Tidspunkt, da der herskede Dyrtid i Byen, og al Næring gik tilbage. Struensee synes endog at have havt isinde at ophæve alle Laug, hvoraf der nu var 56 i Byen; i hvert Fald var der udspredt Rygter

herom, som vakte Bestyrtelse og Uro i vide Kredse. Han vovede imidlertid ikke at gaa saavidt, men han fortsatte ivrigt det af Stampe paabegyndte Værk: at nægte Monopoler og lette Enhver, der tog Borgerskab, Adgang til Haandværk og Handel. Blandt Ministerens Papirer findes et udateret Udkast, der afslører hans Ideer. Heri hedder det, at ethvert Haandværk, som er underkastet Laugsskikke, bør have et vist af Magistraten fastsat Antal Aar for Svendene saavelsom for Drengene, og hvem der bevislig har udstaaet dem, maa uden videre Omkostninger, Skikke eller Forfærdigelse af Mesterstykke være Mester i Kongens Lande og frit kunne drive sit Haandværk. Dog undtages de Professioner, der udkræve Tegnekunst, thi disse skulle forevise Kunstakademiet et Stykke af deres Arbeide. Det var Hensigten, at denne Plan skulde meddeles Magistraten ved en Kabinetsordre, men det skete ikke, hvorimod man paa anden Maade søgte at frigjøre de Næringsdrivende for Laugenes Tvang. Et meget betydeligt Antal Haandværksvende fik Tilladelse til at nedsætte sig som Frimestre; Laugsartiklerne bleve ikke længere strængt overholdte, og man bekymrede sig ikke om Laugenes Klager over Bønhaser og Fuskere. Allerede i Begyndelsen af 1770 havde endel Oldermænd klaget over Laugenes slette Tilstand og faaet de 32 Mænd til at gjøre Forestilling i Anledning af de mange Svende, der fik kongelig Tilladelse til at ernære sig med deres egne Hænders Arbeide, men Resultatet blev kun en Irettesættelse til de 32 Mænd, „at dette Slags Foranstaltninger vare dem aldeles uvedkommende, hvorfor de i Fremtiden havde sig derfra at entholde“. Aaret efter, da Struensee fortsatte i samme Aand, tog Martfeld (Philokosmus) varmt Ordet for Laugenes Opretholdelse og gjorde gjældende, at „Næringer og Handelsgrene maatte have et bestemt fastsat Antal Arbeidere, om Arbeide og Flid ei skulde blive den visseste Ødelægger af sig selv“, og advarede indtrængende Regjeringen mod at avle og opklække Stoddere, hvilket vilde blive den uundgaaelige Følge, hvis „man lod den Ene tære uhindret paa den Anden“. Dette frugtede dog ligesaa lidt som Laugsmestrenes gjentagne Henvendelser til Magistraten og direkte til Kongen. De fik det Svar, at naar Enhver i Almindelighed beflittede sig paa at gjøre sit Arbeide godt, kunde Friheden at arbeide ei skade Nogen i Særdeleshed. Selv i et Tilfælde, da den Holsteinske Magistrat imod Sædvane stillede sig paa Haandværkernes Side og forlangte et

Forbud mod, at Soldater drev borgerlig Næring i Kasernerne, og betog fattige Borgere deres Levebrød, fik den ikke Medhold, thi Struensee svarede, at det stod Regimenterne i Kasernerne frit for at drive alle de Næringer, som udkræves til deres egen økonomiske Indretning, og som enhver Borger har Ret til at foretage i sit Hus. Ogsaa Reglementet af 5te Juni 1771 om „Stadens adskillige økonomiske og borgerlige Indretninger“ føltes som et Indgreb i Laugsrettighederne; Suhm siger om det, at det i mange Poster var ugjørligt, urimeligt og uretfærdigt.

Der er ingen Tvivl om, at Tiderne vare vanskelige, og at der herskede megen Næringsløshed i Byen, selv om ikke al den Jammer, hvorom man læser, var grundet. „I Aaret 1771 — siger Langebek — truedes Kjøbenhavn næsten i alle Henseender med en forestaaende Undergang“; et andet Sted betegner han Aaret som „Hjemsøgelsens Aar“. Det gik stærkt tilbage med flere af de største og mest ansete Laug, som f. Ex. med *Bryggerne.* Det siges endog, at „det fast er mere Onus end Bonus at eie en Bryggergaard“, og de mange Falliter blandt dem vise, at Udsagnet ikke er grebet ud af Luften. I Novbr. 1771 attesterede Magistraten, at Bryggernes Beregning, ifølge hvilken hver af dem med sine 36 Bryg om Aaret kun havde en Nettoindtægt af 64 Rdlr. 1 Mk. til eget og Familiens Underhold, var fuldkommen nøie og rigtig. Bygpriserne vare nemlig overordentlig høie, Forpligtelsen til at holde Forraad kostede Lauget mange Penge, og skjøndt det havde faaet Tilladelse til fremmede Kornvarers Indførsel, gavnede det ikke, da man intet Byg kunde faa fra Udlandet. Under disse Omstændigheder blev Taxten forhøiet, dog efter Sædvane kun paa bedste Slags og Mellemøllet, hvorimod Øllet for Menigmand skulde beholde sin gamle Pris (6 Mark pr. Tønde). En medvirkende Aarsag til Bryggernes daarlige Stilling, var den *Ildebrand*, som Natten mellem den 7de og 8de Mai 1767 lagde Christian den Fjerdes gamle Bryghus („Kongens Bryghus“) i Aske. Det var en af de farligste Ildebrande, man længe havde havt; thi Tøihuset, Kunstkamret og Slottet var truet, men det lykkedes dog ved at nedrive endel Plankeværker og en Brandmur mellem Staldmestergaarden og Bryghusets Have at bruge Slukningsredskaberne med Virkning. Bryggerlauget, der jo havde havt det kgl. Bryghus i Forpagtning siden 1739, ømmede sig ved at gjenopføre det, men en kgl. Resolution af 26de Januar 1768 befalede,

at Lauget paa egen Bekostning skulde opbygge et *nyt Bryghus og Maltgjøreri* paa den anden Side af Frederiksholms Kanal ved *Blaataarn* paa en dertil af Landetaten overladt Plads, altsaa paa samme Sted, hvor det ligger den Dag idag. Ved denne Flytning mente man at fjerne fremtidige Farer for Slotsbygningerne. Til Hjælp ved Opførelsen eftergaves der Lauget to Trediedele (4000 Rdlr.) af dets Gjæld til Søetaten for leveret Magasinbyg, hvorhos det fik 15 Aars Frihed for Leie og Afgifter. Den 26de Septbr. 1768 holdtes Licitation paa Bryggernes Laugshus over Mur-, Tømmer- og Smedearbeidet til den nye Bygning, som blev gjort færdig i 1771 efter Hofbygmester Conradis Tegning og med Inventarium kostede 60,000 Rdlr. Ved denne Leilighed opstod nuværende *Bryghusgade* mellem Bryghuset og Landetatens Materialgaard. Da Bygningen var færdig, aflagde Chr. VII og Dronning Mathilde et Besøg her den 25de Januar 1771 og „besaa de deri værende prægtige Indretninger, Fadeværket og Forraadet til Flaadens Nødvendighed“. Her bryggedes dog ikke blot Skibsøl til Orlogsskibene, men alle andre Sorter, baade brunt og hvidt Øl, saa og Bryhan eller dobbelt stærkt Øl, ovenikjøbet „til saa facile Priser, som Nogen kan forlange“, siger Bryggernes Oldermand, Raadmand A. Storp. Hvad det *gamle Bryghus* angaar, blev det gjenopbygget af Søetaten, som fik 12,000 Rdlr. dertil af Rentekamret, og indrettedes til Oplagsplads for Marinens Korn og Øl samt *Pakhus for den færøiske Handel.*

Fra alle Laug lød der som sagt mer eller mindre berettigede Klager. *Slagterne* havde i 1767 indtrængende begjæret, at Kjødtaxten skulde forhøies paa Grund af Kvægprisernes Stigning, men allerede dengang havde man af Hensyn til „den fattige Almue“ givet dem Afslag, og Struensee var ikke villigere end de tidligere Magthavere. *Bagernes* Oldermand, Jakob Købke og 37 af hans Laugsbrødre indgav den 15de Marts 1771 en lang Supplik om „deres ømme, vanskelige og besværlige Tilstand, der beklageligen stadfæstes ved de mange paa en kort Tid faldne Falitter“. De vare ikke blot misfornøiede med Fribagerne, Omløberne og Brødsælgerne paa Gader og Stræder, men ogsaa med de ubillige Taxter, og endelig med at der daglig indførtes store Kvantiteter fint Brød fra Lyngby, Hvidøre og andre nærliggende Steder, nemlig Sukkerkringler og de saakaldte „Lyngby-Tvebakker“. Tilstanden — hedder det tilsidst — er nu saaledes, at 3 Bagergaarde ere demolerede, 4 staa ledige, og 10 afholde sig

fra at bage af Mangel paa Korn, hvorfor Ødelæggelsen ikke kan være langt borte.“ Naturligvis vare *Vognmænd* og *Hyrekuske* ligeledes utilfredse med Taxterne, men Svaret paa deres Jeremiader blev en Plakat af 3die Mai 1771, hvori Enhver, der var bleven afkrævet for Meget i Betaling, indtrængende opfordredes til at melde det paa Politikamret, da „de skal faa promte Justits og med deres Navns Fortielse nyde Halvdelen af Straffebøderne.“ Vognmændene, der havde deres Omgangstoure, ligesom Bryggerne havde deres Omgangsbrygning, sad sikkert daarligt i det under de høie Fouragepriser; de havde Post- og Gjæstgivergaarden (smlgn. III, 123) at kjæmpe med, og følte sig forurettede ved Postjagten mellem Hovedstaden og Helsingør, og endnu mere ved at det i 1761 var blevet tilladt en Privatmand Kreutzfeldt at etablere en Paketfart mellem Kbhvn. og Lybæk. Intet vakte dog større Forbittrelse i Lauget end den Struenseeske Magistrats hensynsløse Optræden imod det i Sommeren 1771. Oldermanden, Vognmand Søren Joseph, havde nemlig strax efter den nye Overpræsidents Indsættelse henvendt sig til ham og anmodet om, at Lauget maatte beholde *Raadmandsmarken*, som det havde tilfæstet sig af forrige Magistratspersoner, for „dog at nyde usus fructus af dets anvendte Sved og Bekostninger med stærk Gjødning og videre“. Svaret lød gunstigt, og Vognmændene slog sig til Ro hermed, indtil de pludselig fik at vide, at Raadmandsmarken skulde bortfæstes ved Auktion den 15de August. Da Lauget „høilig ængstedes baade for Avindsbud og anden Opdriven af Vankundighed eller Fordel“, bønfaldt det Struensee om „ved medlidende Forestilling at bevæge Hs. Majestæt til allernaadigst Beskjærmelse mod aldeles Ruin“. Denne Supplik blev indgivet den 7de August, men to Dage efter læste Vognmændene til deres store Overraskelse i Adresseavisen, at *Vognmandsmarken* ved samme Leilighed ogsaa skulle stilles til Auktion. Det var et uventet og knusende Slag for den iforveien haardt hjemsøgte Næring, og Lauget skyndte sig med at nedlægge en skarp og energisk Protest. Den 9de August indsendte Oldermanden et Promemoria til Kabinetsministeren, hvori det bl. A. hedder: „Dette skal vel ogsaa have et Slags Anseende af Magistratens Vigilance for Stadens Interesse. Men da Vognmands Jorderne stedse som en Eiendom næsten fra Stadens Fundation af har fulgt og tilhørt Vognmandslauget til Brugelighed imod en engang for alle fastsat aarlig Rekognition til Byen, ligesom ved alle andre

Kjøbstæder i Riget indrettet er, saa er dette Noget, som bliver aldeles ikke at begribe, hvorledes Magistraten kan saa aldeles nærgaaende og urettelig anmasse sig, eller rettere til Stadskassen henvende Laugets retmæssig Tilkommende, og hvorpaa desuden den i nogle Aarhundreder fangede Hævdsret stadfæster, medmindre man skulde tro, at hvis det første Stykke i at fratage os Raadmandsmarken ikke blev fuldkommen til Laugets Ruin, saa skulde dette sidste opfylde Resten. Derfor indflyer Lauget atter til Deres høigrevelige Excellences høie, vise og retfærdige Protektion ved sin Høiformaaenhed hos Hans Maj. Kongen at beskytte Lauget mod total Ødelæggelse o. s. v.“ Dette frugtede dog altsammen Intet; Struensee har egenhændigt paategnet Suppliken: „Dette er en privat Sag mellem Magistraten og Vognmændene, hvori Hs. Majestæt ikke kan decidere, da det staar Enhver frit for at udnytte sin Eiendom, saa godt han kan“. Fra et juridisk Synspunkt var der neppe Noget at indvende mod Magistratens Handlemaade, thi Vognmændenes Paastand om Hævd gjaldt ikke, da Besiddelsen af Jorden kun var Forlening, hvorpaa der efter danske Lov ikke kunde erhverves Hævd; derimod havde Lauget god Grund til at klage over ubillig Haardhed og fornærmelig Hensynsløshed.

Naar Generalfiskal Wiwet i sit Indlæg mod Struensee skriver, at „han ikke var Kjøbenhavns Stad god, og vilde svække dens Anseelse og Magt, fordi han syntes, at den var for anseelig til at være en Stad i Danmark“, tænker han dog neppe paa Laugsforholdene, men snarere paa Ministerens voldsomme Indgreb i den *industrielle Bevægelse.* De fik nemlig skjæbnesvangre Følger og truede en Tidlang den med saa store Offre og saa overordentlig Ihærdighed indledede Fabrikdrift med fuldstændig Ødelæggelse. Ogsaa paa dette Omraade handlede Ministeren nemlig i blind Tro paa sine Doktriners Holdbarhed, uden at se frem eller tilbage, uden at kjende Fortiden eller veie Følgerne, uden at bekymre sig om Indsigelser og med den overvættes Ilfærdighed, der er charakteristisk for hele hans System. Han havde et klart Blik for det Usunde i den statsunderstøttede Industri, og saa ingen Ulykke i, at det, der ikke kunde staa alene, maatte falde.

De industrielle Forhold vare uforandrede fra Frederik den Femtes Tid. Den aldeles overveiende Del af Fabriksdriften var som før koncentreret i Hovedstaden, og Kommercekollegiet, som i 1768

var bleven forenet med Generaltoldkammeret, tog enhver Projektmager under Armene, der forstod at optræde med tilstrækkelig Suffisance. Martfeldt skriver betegnende om Kollegiet, at det kun havde givet faa gode Raad, men dyre havde de været. Kommercefonden udbetalte Aar ud og Aar ind betydelige Summer baade Gaver (Dons gratuits), Laan og Forskud, og fra Udlandet strømmede Charlataner og „Opfindere“ til Danmark for at fiske i rørt Vande. Naturligvis maatte Nogle, der mødte med overdrevne Fordringer, gaa bort med uforrettet Sag, men de, der blot vare nogenlunde beskedne, bleve støttede, og kunde derefter tære mange Aar paa Staten, navnlig naar de havde faaet sat en større Fabrik igang, som man af Hensyn til Arbeidernes Mængde nærede Betænkeligheder ved at lade falde. Forskudene og Laanene bleve i overordentlig mange Tilfælde aldrig betalte tilbage, men til Syvende og Sidst eftergivne Fabrikanterne; deres Ansøgninger og Klager bleve som oftest hørte; Standen blev ligefrem forkjælet af Magthaverne, fordi man betragtede Industrien som en af de allervigtigste Næringsveie i Staten, en Lægedom for Pauperisme og en Kilde til Velstand. De gamle skarpe, skjøndt ikke meget virksomme Bestemmelser for at skaffe indenlandske Varer Afsætning (smlgn. III S. 68 o. flg.) stod endnu ved Magt; i 1766 ansattes der endog en Visiteur, Mathias Sandberg, som skulde inkvirere hos Skræderne efter Silke- og Klædevarer, som ikke vare forsynede med den paabudte Attest om at være forfærdigede i Indlandet. Forefandtes Attesten ikke fra det almindelige Magasin eller fra Fabrikanten, konfiskeredes Varerne, og den Paagjældende ifaldt en større Bøde. Sandberg, der havde 100 Rdlr. om Aaret i Løn foruden Bøderne og de konfiskerede Varer, saa dog snart, at det var fordelagtigere for ham at komme til en privat Forstaaelse med Skræderne; han konfiskerede derfor kun nogle faa Stykker Klæde om Aaret og lod ellers Alt gaa sin Gang. I 1770 gjorde han sig imidlertid skyldig i Tyveri og blev afskediget. Medens en Visiteur saaledes passede paa Laugsmestrene eller rettere skulde passe paa dem, bemyndigedes disses Oldermand, Henrik Rogge, til at holde Øie med Frimestrene, Fuskerne og andre Uberettigede, der drev Skræderi. Rogge fik ingen Løn derfor, men han maatte føre Titelen: Kontrolleur.

Ogsaa paa anden Maade søgte man at fremme Afsætningen af danske Varer. Der blev hyppig set igjennem Fingre med Over-

trædelser af Handelslaugenes Artikler, naar den Paagjældende forpligtede sig til at kjøbe for nogle tusind Rigsdaler indenlandske Varer mod kontant Betaling, og den Tilladelse, som i 1769 blev given til at bære indenlandske Guld- og Sølvbroderier, Guld- og Sølvgaloner, Kniplinger, Balletter (Pailletter) og Knapper, skyldtes Kommercekollegiets Indstilling for at støtte Fabrikanterne. Forordningen af 11te Oktober 1769, hvorved den i 1739 indrettede Halle for Uldmanufakturerne blev forandret og forbedret, sigtede ligeledes, som det hedder i Motiverne, til „at bringe Varerne i Reputation, hvoraf flyder en fordelagtig Afsætning.“ Det hjalp dog altsammen ikke; i 1768, da Generalmagasinets Afsætning var størst, solgtes der kun for 80,000 Rdlr. i Norge og for 42,000 Rdlr. i Danmark, hvorefter det gik jevnt tilbage. Udenfor Landets Grændser bleve kun ubetydelige Kvantiteter anbragte; ikke engang i Kolonierne vilde man vide af danske Fabrikata. Der blev rigtignok i 1770 og 1771 udsendt store Partier Klæde og Silke til Vestindien, men Tabene vare trods Udførselspræmierne saa store, at Fabrikanterne bleve skræmmede. Det asiatiske Kompagni havde fra gammel Tid søgt at afsætte dansk Klæde i China. men da det i 1753 tabte over 11,000 Rdlr. paa et Kvantum af 29,000 Rdlr., vilde det standse hermed. Kommercekollegiet tvang dog Kompagniet til at blive ved, men da det fremdeles havde Tab, undslog det sig tilsidst. Overhovedet vare kun faa danske Varer afsættelige i den oversøiske Handel; væsentligst Jærnankere, Kanonkugler (fra Potters Støberi i Kbhvn.) og Flinter med Messingbeslag (fra Schimmelmanns Fabrik i Hellebæk).

De Tab, det *almindelige Magasin* paaførte Staten, vare saa store, at man allerede i 1768 indsaa Nødvendigheden af at iværksætte en Forandring. Man havde nemlig dengang sat en Kapital af over 167,000 Rdlr. overstyr, hvoraf allene 131,500 hos kjøbenhavnske Kræmmere. Da man indsaa den kollegiale Administrations Mangler, blev Magasinet den 3die Mai 1768 omdannet til et *Generalmagasinskontoir* under Ledelse af en Kjøbmand, „som skulde behandle Alt paa Kjøbmands Fod, saa at ingen raa Varer maatte indkjøbes og sælges til Fabrikanterne, ei heller Fabrikata modtages til Salg *uden Gevinst* for Kontoiret“. Med andre Ord: Magasinet fik nu tillige Charakter af en Kjøbmandsforretning. I Spidsen for Etablissementet sattes den fra Holland indvandrede Kjøbmand, Agent *Frederik de Coninck*, under hvem der stod en Magasinforvalter, en Bog-

holder og en Kasserer. De tidligere Direkteurer bleve naturligvis afskedigede, deres hidtilværende Opsigt med Fabrikerne, Hallen o. lign. henlagdes under Kommercekollegiet, og for at forøge Fabrikfonden indbødes til en Aktietegning af 5,000 Aktier à 100 Rdlr., som dog ikke kom istand. Da det var af Vigtighed at have nøiagtige Oplysninger om Provindskræmmernes Suffisance, fik Stiftamtmændene Ordre til at indsende Beretning om enhver Handlendes Omstændigheder, Handels Beskaffenhed, Formue og Reputation. For at gjøre Handelen saa bekvem og facil som mulig havde man isinde at indrette Oplag af allehaande Silke- og Uldvarer omkring i de større Provindsbyer, men foreløbig nøiedes man med at antage Kommissionairer eller Handelsreisende. Til yderligere Sikkerhed for Kontoiret fik det ikke blot Prioritetsret hos de Handlende, hvilket det almindelige Magasin ogsaa havde havt, men tillige hos Fabrikanterne for de leverede Raamaterialier. De Handlende havde naturligvis som altid visse Maaneders Kredit, men i Danmark kun mod at betale Renter, i Norge derimod uden Renter.

Generalmagasinskontoiret havde imidlertid ikke bedre Held med sig end det almindelige Magasin. Ved Falliter, Varernes Henliggen m. m. tabtes der store Summer, og de usikre udestaaende Fordringer bleve saa mange, at Fondet i Løbet af et Par Aar truede med at svinde ind til Intet. I Oktober 1770 indkom de Coninck med en Beregning, at Kontoiret maatte have en Kapital af 340,000 Rdlr., hvis det skulde fortsætte sine Operationer, hvorfor han gjorde et Forsøg paa at stifte et Laan i Antwerpen hos Bankieren, Dominique Nagels, men inden denne Sag var gaaet i Orden, besluttede Struensee at overhugge den gordiske Knude. Den 29de April 1771 befalede han, at *Kontoiret skulde ophøre*, dets Tilgodehavende inddrives, og de fabrikerede Varer udsendes af Landet til Forhandling. medens Raamaterialerne skulde sættes til Auktion. Det var et Tordenslag for alle Fabrikanter og Kræmmere; thi medens de første dog hidtil havde kunnet sælge deres Varer til Kontoiret enten for kontant Betaling eller for Raamaterialier, og de sidste altid havde været sikkre paa nogle Maaneders Kredit, stode de nu hjælpeløse og forgjældede, truede af fuldstændig Ødelæggelse.

Men Struensee gik endnu videre. Da Finantskollegiet var blevet oprettet ved Kabinetsordre af 29de Mai 1771, henlagdes Forstvæsen, Handel og Fabriksager, Bjergværker, Skibsfart, Fiskeri og

Landbrug under det, hvorefter *Kommercekollegiet blev ophævet,* og de Kommitterede afskedigede. Det var Meningen, at der skulde oprettes et Departement under Finantskollegiet i Stedet, en *Kommercekonference,* som skulde afgive Betænkninger og fremkomme med Forslag, hvorhos der i alle Landets Handelsbyer skulde træde særlige Handelskonferencer sammen, bestaaende af lutter Kjøbmænd, for at drøfte, hvad der kunde gjøres for Handelens og Fabrikernes bedre Indretning. Ethvert af disse Handelskamre skulde have en Repræsentant i Kjøbenhavn, som i Forening med nogle kongelige Embedsmænd skulde have Sæde i og udgjøre den almindelige Kommercekonference. Planen, der iøvrigt ikke var ny, men havde været oppe i Christian den Sjettes Tid (i 1738) og virkelig en Tidlang var traadt i Kraft i Hertugdømmerne og Oldenborg, blev dog ikke gjennemført; man kom ikke videre end til Forarbeiderne. Der anordnedes for det Første en *Kommercedeputation,* hvori bl. A. Etatsraad *Classen,* Legationsraad *Sturtz* og Etatsraad *Niels Ryberg* havde Sæde, en midlertidig Institution, som stod ganske magtesløs overfor Opgaven. Man havde nemlig berøvet den alle Midler til at støtte Fabrikerne, thi paa Forslaget om, at Kommercefondet fremtidig skulde forvaltes af Finantskollegiet, resolverede Struensee simpelthen i Kongens Navn: „*Fondet gaar i den almindelige Kasse,* og naar jeg finder Noget nødvendigt til Handelens Opmuntring, vil jeg hver Gang anvise det.“ Men der blev Intet anvist, og et Forslag om at uddele Understøttelsespræmier til Fabrikerne blev ikke godkjendt. Finantskollegiet befandt sig i største Forlegenhed overfor Fabrikanternes Klager, og Kommercedeputationen endnu mere; dens Hovedforretning blev i Virkeligheden kun at afvikle det forrige Magasinkontoirs Sager. Hermed blev man dog ikke færdig i Struensees Tid; det Vigtigste, der skete i denne Retning, var, at den Essingtonske Klædefabrik, som Magasinkontoiret havde overtaget for Gjæld, og som skulde have været fortsat, blev solgt den 12te Juli 1771 til en Bødkermester Anders Hougaard, thi Regjeringen havde besluttet, at der overhovedet ikke mere maatte drives nogen Fabrik for kongelig Regning.

Andre Forhold bidrog til yderligere at standse Fabrikvirksomheden i Hovedstaden. Først den Omstændighed, at al Inkvisition i Kræmmernes Boutikker saavelsom paa Skrædderværkstederne blev forbudt, dernæst en Plakat af 3die Septbr. 1771, ved hvilken

det tillodes at indføre alle Slags Fabrikata fra de tydske Provindser mod 7½ Procent Told. Herved aabnedes Døren paa vid Gab for Toldsvig og contrabande Varer, der fandt Vei gjennem Hertugdømmerne; Byen blev oversvømmet med udenlandske Stoffer og Fabrikata, og efter Struensees Fald hedder det „at Hamborgere, Lybækkere og Hollændere aldrig kunde have ønsket sig bedre Anordninger.“ Man følte med andre Ord den nye Ordning som et Slags Frihandelssystem, der var til ubodelig Skade for den indenlandske Produktion, ganske bortset fra, at Toldindtægterne gik betydeligt ned ved den stigende Snighandel. I Oktober 1771 skjærpede Regjeringen vel Toldopsynet ved at ansætte 4 nye Visiteurer paa Strækningen fra Kjøge Kro til Helsingør, de saakaldte „Strandløbere“, men der udrettedes Lidet eller Intet herved, og Fabrikanterne vare under alle Omstændigheder lige ilde farne, „som vildfarne Faar“ skriver Kommercedeputationen i 1772. Enkelte af dem standsede frivilligt og søgte over i andre Livsstillinger, Adskillige gik Fallit, Mange afskedigede den største Del af deres Arbeidere og indskrænkede deres Bedrift, medens atter Andre forlod Byen eller Landet. Suhm fortæller, at over 5,000 Arbeidere reiste bort, men dette er overdrevent; en saadan Masseudvandring fandt ikke Sted. De officielle Lister vise, at Antallet af Væverstole i 1771 sank fra 553 til 230, og Antallet af Arbeidere fra 5,739 til 3,656.

Havde Kabinetsministeren saaledes kun ringe Sympathi for Fabrikerne, havde han desto større for *Handel og Skibsfart.* Han nærede omfattende Planer i denne Retning og nøiedes ikke med at følge de tidligere Regjeringer, som paa saa mange Maader havde begunstiget Kjøbenhavn paa Provindsernes Bekostning og overhovedet havde søgt at gjøre denne By saa dominerende og mægtig som mulig. Endnu i 1768 havde Hovedstaden opnaaet vigtige Toldfordele og en delvis Fornyelse af Kreditoplagsordningen fra 1726, men denne Toldlov hvilede i det Store og Hele ligesom sine Forgjængere paa afgjorte Beskyttelsesprinciper. Struensee indsaa, at hvis Handelen skulde fremmes, maatte den have Plads til at bevæge sig friere, ligesom Kjøbenhavn ikke længere burde være den eneste By, der var Regjeringens Opmærksomhed værdig. Hans frisindede Ideer fandt Tilslutning hos nogle af Hovedstadens største og indflydelsesrigeste Handelsmænd. Den 16de Oktober 1770 bleve nemlig endel Kjøbmænd i Kjøbenhavn, Hertugdømmerne og Norge ved et kgl.

Reskript opfordrede til at sige deres Mening om, „hvorledes Handelen i Kongens Stater kan drives til større Fuldkommenhed og Frihed end nu, det gemene Bedste fremmes, Finantserne forbedres og Omsætningen af Landets Produkter forøges". De Svar, der indkom, ere ikke alle lige vægtige, og de fleste af dem have snarere den enkelte Bys eller Landsdels Interesse for Øie end „det gemene Bedste." De kjøbenhavnske Kjøbmænd tænke først og fremmest paa, hvad der kan gavne dem selv, men der gives dog enkelte, hvis Syn gaar videre. Saaledes skriver *R. Iselin:* „Frihed er Handelens Hovedkilde; den avler Skibsfart og Fabriker, som man kan se i Holland, hvor de trives fortræffeligt uden mindste Opmuntring, uden Forbud eller Monopoler, og der gives intetsomhelst andet Middel, ved hvilket et Lands Handel kan ophjælpes". *Niels Ryberg* er af samme Mening, men han tror, at „det vilde være aldeles forgjæves at haabe paa videre Friheder for Kommercien i Almindelighed, da en Trediedel af Statens Revenuer skal tages af alle konsumable Ting", hvortil kommer, at Kjøbenhavn ikke kan favoriseres overordentligt, da dette vilde være fornærmeligt for Landets øvrige Indbyggere. Kjøbmændene fremkomme med forskjellige Forslag sigtende til at opretholde Bankens Kredit, som har lidt Meget ved den Seddelmængde, der sattes i Omløb i Frederik den Femtes Tid; de mene, at Handelskompagnierne bør støttes og opretholdes, at der maa gjøres Noget mod Kaperiet paa Søen, at der bør indføres en hurtig Retsforfølgning ved Falliter, og endelig, at der maa sørges for unge Handelsmænds faglige Opdragelse. Navnlig tager Ryberg Ordet for Oprettelsen af en Handelsskole i Kbhvn. og beklager, at Nationen saa at sige endnu ikke har en ret *esprit de commerce*, ligesom han varmt anbefaler Landbrugets Forbedring ved Fællesskabets Ophævelse, thi „et Land som er velsignet med Korn og Kvæg, kan skrive Love for sine Naboer, som ikke har samme i saadan Overflødighed". Iøvrigt ere alle kjøbenhavnske Handlende enige om, at der bør opbygges *endel Pakhuse* omgivne af Mure paa et bekvemt Sted ved Havnen for at indrette *et Oplag af alle Slags Varer til Udførsel.* Den 75aarige *Joost van Hemert* skriver i sit Indlæg, at et saadant Lager af fremmede og indenlandske Varer vil skaffe Staten og Kjøbenhavn utallige Fordele. Handelen vil faa nyt Mod og Liv derved; den bestandige Omsætning vil opfylde Nord- og Østersøen med danske Skibe, og Kongens Toldintrader ville Intet lide herved, naar

Toldbetjentene faa Nøglerne til Murene om Pakhusene, saaledes at Intet kan komme ud eller ind uden deres Vidende. Ogsaa Ryberg anbefalede Anlæget af et saadant større Frilager eller, om man vil, en lille Frihavn.

Planen havde allerede været stærkt fremme et Par Aar iforveien og var bleven varmt anbefalet af de fornemste Kjøbmænd, ja, der var endog gjort en Begyndelse til den. Grossererne havde nemlig i Mai 1769 udpeget den botaniske Have paa Amalienborg og de gamle Tømmerpladser nærmest Toldboden som et passende Sted til Anlæget, og Bygningsinspekteur Conradi havde udarbeidet Tegninger og Overslag, ifølge hvilke Pakhusene vilde koste noget over 67,000 Rdlr. Man havde foreslaaet, at hele Indretningen skulde ske for kongelig Regning, at Pakhusleien skulde være billig, og endelig at alle fremmede Skibe, der kom for at hente Varer fra Oplaget, skulde fritages for Havne- og Lastepenge, helst ogsaa for Øresundstold. Kjøbenhavns Handelsstand haabede, at Byen herved kunde blive en Oplagsplads for østersøiske Varer: Hamp, Hør, Seildug, Beg, Tjære, Mastetræer o. d., hvilket altsammen skulde kjøbes i gode Tider og sælges, naar Østersøen var spærret af Is. Man drømte om at trække Naboernes Handel med Hamborg og Lybæk til Kjøbenhavn, og mente, at fremmede, rige Kjøbmænd vilde etablere sig her, naar de kunde drive „en fri Handel med alle Nationer mod taalelige Afgifter“. En Kommission, i hvilken bl. a. Andreas Peter Bernstorff og Schimmelmann havde Sæde, sluttede sig i det Væsentlige til Projektet, og ved Resolution af 4de Mai 1770 godkjendtes det, hvorhos det blev slaaet fast, at Kommercekollegiet skulde afholde Udgifterne for Magasinets Regning. Den 4de Juli fik Kollegiet derfor Skjøde paa den forhv. botaniske Have saavelsom paa de gamle Tømmerpladser, der havde tilhørt Søetaten, og Alt syntes saaledes i bedste Orden.

Sagen fik imidlertid et andet Udseende, da Struensee kom til Magten. Han havde selvfølgelig intet Principielt mod den frie Kommerce eller mod en Frihavn som den paatænkte, men han vilde ikke, at Kjøbenhavn skulde foretrækkes fremfor det øvrige Land, og mente fremfor Alt, at det blev Kjøbmandsstandens egen Sag at gjennemføre Projektet. Da Kommercekollegiet derfor i Februar 1771, støttende sig til Joost van Hemerts, Rybergs og de andre Grossereres ovenfor omtalte Responsa, gjentog Fordringen

om Frihavnsanlæget ved Toldboden og aabenbart for at imødekomme Kabinetsministerens Ønsker foreslog lignende Frilagere i de andre Søstæder, lød den kongelige Resolution (af 4de Marts 1771) saaledes: „Da jeg principielt ikke vil overtage slige Entrepriser paa min Bekostning, saa kan det tilbydes de herværende Grosserere og dem, til hvis Nytte det vil ske, at opbygge saadanne Huse for egen Regning og trække Leien deraf.“ Hermed var Planen dødsdømt, thi de fornødne Kapitaler kunde ikke tilveiebringes ad privat Vei, og skjøndt Frihavnsprojektet vedblev at spøge — det figurerer f. Ex. i Overpræsident Holsteins Skrivelse til Magistraten af 2den April 1771 som et Maal, der skal tilstræbes — blev det henlagt, eller som det hedder: „udsat indtil videre“.

Det ligger i Sagens Natur, at der under Struensees kortvarige Regimente ikke kunde udrettes synderligt til Fordel for Handel og Skibsfart, thi den Ilfærdighed, som er effektiv, naar det gjælder om at rive ned, duer ikke, naar der skal bygges op. Som det gik med Frihavnen, gik det med en paatænkt *Girobank,* hvis Oprettelse paabødes ved Kabinetsordre af 28de Mai 1771, fordi den vilde blive „et af de fortrinligste Midler til at lette den inden- og udenrigske Handel og standse den skadelige Penge- og Vexelkurs“. Banken skulde have været aabnet den 11te Decbr. s. A., og Kongen havde lovet at stille de nødvendige Fonds til Raadighed, men „af særlig bevægende Aarsager“ blev Løftet taget tilbage, og man hører Intet mere om dette Pengeinstitut. Samme Skjæbne havde en Plan sigtende til at klarere og expedere Skibene ved Kbhvn.s Toldbod med mindre Vidtløftighed end før til Fordel for Handelen. Struensee ophævede dog i Handelens Interesse den i 1767 ved Lov fastsatte Rentefod af 4 Procent, efterdi det var faldet Adskillige besværligt at faa Penge til Laans for denne Rente, og han paabød, — hvad Suhm kalder „en nyttig og retfærdig Forordning“ — at Justitsen i alle Gjældssager skulde være ens for alle fra den ringeste til den fornemste Undersaat, uden Hensyn til Stand eller personlig Anseelse. Herved ramtes ikke blot Grevernes og Friherrernes Privilegier, men fra dette Tidspunkt ophørte ogsaa de kongelige Tilladelser for Debitorer til at være befriede for personlig Arrest eller for Tiltale af deres Kreditorer i kortere og længere Tid.

Blandt Handelskompagnierne var *asiatisk Kompagni* fremdeles det anseligste, men det havde i endel Aar havt store Tab,

og Handelen paa Bengalen og Trankebar var saagodtsom standset. Den ostindiske Handel betalte sig nemlig ikke, men tog endog Størstedelen af den Fordel bort, som vandtes ved den chinesiske. Da Regjeringen i 1768 endvidere paalagde en Konsumption af 8 ß paa hvert Pund The, som forbrugtes her i Landet, faldt Aktierne til en meget ringe Pris, navnlig da forskjellige andre Uheld stødte til. I Januar 1770 laa Kompagniets Skibe: „Fredensborg Slot" og „Kongen af Danmark" paa Rheden og skulde netop afgaa, konvoyerede af Fregatterne „Christiansborg" og „Havfruen". Ved pludseligt indtrædende Frostveir frøs alle fire Skibe inde; dog lykkedes det „Kongen af Danmark" og „Havfruen" at ise sig ind; de to andre Skibe drev derimod for deres Ankre og tog megen Skade, navnlig „Fredensborg Slot", der stødte paa Saltholmen og blev læk, saa at det med Nød og Næppe kunde holdes oppe. Det bragtes dog tilsidst ind, men maatte losse og reparere. Det værste Uheld var dog, at Direktionen saavelsom Embedsmændene manglede Energi; der ankes saaledes over, at man selv i gode Aar kun udsendte 1, høist 2 Skibe til China og sjælden 1 til Trankebar, fordi man istedetfor at bruge Kapitalerne til Skibsbygning og Udredning, fordelte dem til Interessenterne. „Det er — skriver Ryberg — overhovedet de betydeligste Feiler ved vore Kompagnier, at man deler for meget ud til Interessenterne, saa at ingen Fond vorder samlet til at give Kompagnierne Subsistence, hvorved noget Retskaffens i Handelen kunde vorde foretaget, naar fordelagtige Konjunkturer indfalde."

Saasnart Struensee var kommen til Magten, strømmede der Klager ind til ham over Thekonsumptionen, ja de fornemste Kjøbmænd tog ikke i Betænkning at betegne den som en ligefrem Krænkelse af Kompagniets Oktroy. Man forestillede ham, at man nu hverken i Provindserne eller Norge kunde staa sig ved at tage The fra Kbhvn., da den kunde kjøbes billigere i Gøteborg, og at Kompagniet paa denne Maade vilde blive „lagt øde". Forestillingerne forbleve ikke uden Virkning, thi den 25de Marts 1771 resolverede Kongen, at Thekonsumptionen maatte ophøre, mod at Kompagniet efter eget Tilbud i Fremtiden betalte 2 pCt. i Told af dets Retourvarer, 3 Maaneder efter deres Salg. Forresten vare det asiatiske Kompagnis Interessenter i disse Aar stærkt optagne af

Forhandlinger om Oktroyens Fornyelse, eftersom den gamle vilde udløbe den 12te April 1772.

Det *almindelige Handelskompagni* var ligeledes daarligt stillet, ja saa slet, at dets Undergang var nær. Sygdom blandt Faarene paa Island og det mislykkede Fiskeri ved Finmarkens Kyster havde opslugt Selskabets Fond, hvoraf en stor Del iforveien var tabt ved Hvalfiskefangsten og brugt til Skibes Anskaffelse saavelsom til at give Aktionairerne Udbytte, før Noget var fortjent. I 1770 skriver en af Aktionairerne, at Kompagniet, hvis det ikke faar Hjælp, neppe har anden Udvei, „end med Vemod, at lægge Selskabets Oktroy for Hs. Majestæts Fødder". Det *afrikanske Kompagni* var allerede i 1768 gaaet i Stykker, men Likvidationen blev dog først sluttet i Oktober 1771, da Kongen ved at give Afkald paa den Part, der tilkom ham af Fondet som Eier af 62½ Aktier, og ved at tilskyde en halv Snes Tusind Rigsdaler, holdt Interessenterne skadesløse, saaledes at deres Aktiers hele paalydende Beløb (500 Rdlr.) kunde udbetales dem. Det *guineiske Handelssocietet*, der er det Samme som det under Bargums og Gustmejers Enkes Bestyrelse staaende Slavehandels Societet (smlgn. III, S. 42), havde den 1ste Novbr. 1765 faaet Forterne Christiansborg og Fredensborg med tilhørende Loger paa Guineakysten overladte, og var overhovedet blevet taget stærkt under Armene af Regjeringen. Selskabet havde et Sukkerraffinaderi i Kjøbenhavn, som dog kun maatte raffinere Raasukker fra Vestindien, men dets Virksomhed betalte sig ikke. „Det er — skriver Ryberg — begyndt i en Epoke, da der ikke kunde haves synderligt Haab om at prosperere noget betydeligt. Naar en Krig mellem England og det bourbonske Hus existerer, da vil dette Kompagni vinde Faveur. Imidlertid er det forsaavidt nyttigt, som det holder 4 til 5 Skibe i Fart, driver et Raffinaderi, entretenerer endel Mennesker ved Handelen og forsyner de vestindiske Øer med en à to Ladninger Slaver om Aaret. Nyttigere var det, om det forsynede bemeldte Øer med de aarlig behøvende, som er 5 à 6 Ladninger eller 12—1500 Slaver." Den *færøiske Handel* dreves for kongelig Regning af en fastlønnet Kjøbmand og en Handelsforvalter paa Øerne, der solgte Korn og andre Varer til Indbyggerne og modtog deres Produkter igjen efter en bestemt Taxt. De færøiske Varer solgtes paa Børsen ved offentlig Auktion undtagen Strømper, der leveredes Regimenterne til en fast Pris, og

den kongelige Kasse havde en gjennemsnitlig aarlig Indtægt af 7,500 Rdlr. af denne Handel. I 1765 søgte Ryberg, der interesserede sig levende for Fiskeriernes Opkomst og i nogle Aar havde drevet Kabliaufiskeri under Island for egen Regning, om at faa den færøiske Handel i Forpagtning, men man vilde ikke indlade sig herpaa. Dog fik han det følgende Aar Tilladelse til at indrette et Handelsetablissement paa Strømø.

Den *frie vestindiske Handel*, som siden 1755 ikke havde været knyttet til noget Kompagni, kastede store Fordele af sig, skjøndt de danske Kjøbmænd havde farlige Konkurrenter i Hollænderne og led under deres Forpligtelse til at udføre danske Produkter og Fabrikata, som ikke vare yndede i Vestindien. Man læser om disse Øer, at „de ere den allerbetydeligste Branche af den danske Kommerce“, at „St. Croix kan anses som en af de største Stene i Kongen af Danmarks Krone“, ja, det siges, at „disse prægtige Øer og især den sidstnævnte kan betragtes som et vel anrettet Bord, forsynet med mange Slags behagelige Spiser“. Det anføres som Bevis for St. Croix's Frugtbarhed, at Øen i 1764 producerede 23,604 Fade Sukker, 632 Sække Bomuld og 8000 Fade Rom, foruden 3—4000 Fade Sukker, som „ufeilbarlig ved en claudestin Handel ere udførte derfra“. Af disse Varer gik den største Del til Danmark, Norge og Hertugdømmerne; de 15 Sukkerraffinaderier i Kjøbenhavn og de 10 udenfor Hovedstaden fik deres Raasukker herfra, Fabrikerne deres Bomuld, Skibsfarten forøgedes derved, og den almindelige Velstand voxede. Der indtraadte imidlertid en Forandring heri, da Plantageeierne paa Grund af de voxende Driftsomkostninger maatte gjøre Gjæld og optage Laan i Holland paa meget haarde Betingelser, nemlig mod høie Renter, og, hvad der var værre, med den Forpligtelse at sende deres Produkter til Amsterdam, og igjen lade komme Alt, hvad de havde behov, derfra. Som Følge heraf gik Indførslen til Danmark betydeligt ned, og det blev Holland, som tog en stor Del af Profiten — de danske Handelsmænd maatte nu dele med Hollænderne, hvor de mente at have berettiget Krav paa det Hele. I 1770 fremsatte Ryberg den Tanke, at der burde oprettes et dansk Laane- og Handelskontoir for Vestindien med et Fond af 4 Millioner Rigsdaler, hvorved Danske kunde blive Panthavere i de vestindiske Plantager og sætte Hollænderne paa Døren, men der blev Intet

heraf. Det var simpelthen umuligt baade for Staten og Kjøbmændene at stille en saadan Kapital paa Benene.

En anden Hovedindtægtskilde for den danske Handelsstand var *Fragtfarten*, eller som man kaldte den: Cabotagen, navnlig i *Middelhavet*. Fra 1755 til 1770 anvendtes fra 2—300 danske og norske Skibe i denne Fart, og man anslog den Kapital, der var indvunden herved i de nævnte 15 Aar, til ca. 14 Millioner Rigsdaler, foruden at flere tusind Søfolk og deres Familier havde levet deraf. Fredsbrudet med Algier i Begyndelsen af 1770, som foraarsagedes ved Deyens Sørøverier og troløse Opbringelse af danske og norske Skibe, standsede Fragtfarten i Middelhavet helt og førte til store Tab, ikke blot for Rhedere og Søfolk, men for alle i Forbindelse med Skibsfarten staaende Næringer og Haandværk. Skibene bleve solgte for Spotpris eller laa og raadnede ved Pælene, mange Matroser gik i engelsk Tjeneste, Skibsværfterne vare uden Arbeide, og der hørtes lydelige Klager fra Skibsleverandeurer, Seilmagere, Rebslagere, Tømmermænd, Smede, Blokkedreiere o. s. v. Da Efterretningen om den mislykkede Expedition mod Algier naaede Kjøbenhavn, var Forbittrelsen derfor stor, og fra Handelsstandens Side udtaltes der et aabent Ønske om at kjøbe Freden for Penge, hvilket baade vilde være billigere og langt hurtigere vilde føre til et Resultat end Anvendelse af Magt. Struensee vilde imidlertid ikke høre Tale herom og traf alle Forberedelser til at forstærke Eskadren i Middelhavet; men da han var falden, aabnede det guldbergske Ministerium Underhandlinger og sluttede Fred. Sørøverstaternes Kaperier vare iøvrigt ikke de eneste, hvorunder den danske Handel led; der klages næsten ligesaa stærkt over Englændernes. I en Forestilling til Kongen hedder det, at „den engelske Nations Opførsel mod danske Skibe har været saare maadelig“, og at „den danske Handel maa bevares for slig Troublering, der udmatte de Kommercerende, saaledes at det i mange Aar ikke kan vorde oprettet.“

Hvad Kjøbenhavns *Skibsfart* angaar, var den endnu ikke betydelig; Handelsflaaden bestod kun af 184 Skibe, et Tal, som først henimod Aarhundedets Slutning voxede stærkt. *Havnen* var slet holdt, og Søetaten, som i 1737 havde overtaget Opmuddringsvæsenet mod en aarlig Refusion af 800 Rdr. af Havnekassen, udrettede saagodtsom Intet. Opmuddringen besørgedes ved de saakaldte Trampe-

eller Trædemachiner, i hvilke Slaver arbeidede, eller ved Hestemøller, de saakaldte „Søbagger“, men Marinen havde fortrinsvis Opmærksomheden henvendt paa sit eget og lod navnlig Kanalerne ligge hen. Bedst saa det ud med Holmens Kanal, der skar sig op bag Komediehuset paa Kongens Nytorv og var lukket med en Flydebom, thi Søetaten brugte selv denne Vandvei, naar der skulde hentes Ankertouge og Takkelage til Orlogsskibene fra Hovedmagasinet paa Gammelholm. Bolværket her paa Byens Side blev slet ikke brugt af Private, og var derfor forsynet med et høit Brystværn dækket med Planker. Forresten vare Bolværkerne ved Kanalerne i høist forskjellig Stand, thi da de tilhørte private Grundeiere, som nød Bolværkspengene mod at holde dem vedlige, manglede de Styrke og Sammenhold, bestod af uensartede Materialier og vare satte med ringe Omhu, hvorfor der bestandig klages over de mange „Godtkjøbsbolværker“. Med Undtagelse af Snorrebroen over Børnehuskanalen, der var et privat Foretagende og derfor i 1771 ogsaa ved at styrte sammen, vedligeholdt Havnekommissionen alle Broerne; men den havde en haard Kamp at bestaa med Byens Ungdom og Læredrenge, der morede sig med at løbe op paa Broklapperne, naar de heisedes op og ned, og derved bragte Maskineriet i Uorden. Denne Sport maatte tilsidst standses ved Mulkter og Straf paa Kroppen.

Paa *Børsen* samledes *Grossererne* hver Dag, men bleve stærkt generede i deres Forretninger af Uvedkommende. Man faar et eiendommeligt Indblik i Forholdene her af en Klage, som Børskommissair Rasmus Lycke indgav i 1771. „Pladsen, hvor Børssamling holdes — hedder det — og af de Handlende er bekostet indrettet med derværende Piller, Stakitværk og Døre foruden Kontoiret, er i det ene Hjørne urettelig optaget af den saakaldte Nyrnberger (Galanterikræmmer) og ellers rundt om paa Siderne og ofte langt ud paa Pladsen af Kræmmere besat med Dragkister, Borde og Kufferter, opsatte Sengesteder, store fyldte Uldsække m. v., ja ofte blive slige Meubler malede der paa Stedet, saa de Forbigaaende er exponeret Skade paa deres Klæder. Ligeledes sker det som oftest just i Børstiden, at Snedkerdrenge og Andre, ja Børsens egne Arbeidskarle have deres Gjennemgang med Dragter og Andet, hvorved alle Døre aabnes, saa der maa retireres baade for deres Forbibærende og ligesaa for den igjennemstaaende Trækvind. Det er og sket en Tidlang, at en stor Del Artillerister hver Dag

tager Gjennemtour midt under Samlingen til stor Uleilighed, og bliver ei allene Indgangen til Børsen, men endog Pladsen selv opfyldt af adskillige Sælgekoner med Kurve paa Armen, af Soldater og Matroser, af Løsgængere og ledige Personer, af Betlere og ryggesløse Børn, som driver og springer der omkring hele Tiden, kaster sig ned paa Bænkene, som de Handlende for dem selv have anskaffet, ligger som oftest udstrakt og sover, og ellers, som tidt høres og erfares, søger Leilighed til at stjæle af Folkes Lommer, og hvad de kan overkomme". Da Lycke støttedes af Formanden og de to Ældste for Grossererne: Peter Borre, Niels Ryberg og Peter Fenger. tillod Struensee, at der opkrævedes en Afgift af Auktioner paa Børsen, for hvilken man kunde antage en Mand til at holde Opsigt og Orden paa „Kjøbmandsskabets Samlingsplads".

Der var efterhaanden blevet opsamlet et stort Forraad af Had mod Struensee; den Velvillie, hvormed han strax var bleven hilst, var slaaet over i sin Modsætning. Han havde krænket og lagt sig ud med alle Samfundsklasser; Stormænd og Almuesfolk, Geistlige og Militaire harmedes over hans hensynsløse og voldsomme Adfærd; hans Forhold til Dronningen var bekjendt i vide Kredse og Gjenstand for Alles Kritik, de vildeste Rygter vare i Omløb, og Kabinetsministeren havde selv ved Trykkefrihedsanordningen af 14de Septbr. 1770 givet sine Fjender det skarpeste Vaaben i Hænde, som tænkes kan. Ved denne afskaffedes nemlig al Censur, og hvad mere er; Forfatternes Ansvar for det Skrevne faldt bort, om ikke formelt, saa dog faktisk. Reskriptet blev ved sin Fremkomst hilst med Jubel, og det behagede Nationen, at Voltaire sendte Kongen en i smigrende Vers affattet Lykønskningsskrivelse, men det varede ikke længe, før det gik op for Nationens bedste Mænd, at den uindskrænkede ubundne Trykkefrihed var en Danaergave. En Syndflod af Smaaskrifter, Piecer og Viser væltede ud over Landet, „de kjøbenhavnske Presser kom — som det siges — til at svede gevaltig", men Kvaliteten svarede ikke til Kvantiteten. Alle vilde skrive, og Alle vilde læse, men det var de største Middelmaadigheder og de tvetydigste Personer, som førte det store Ord; de usleste Skribenter og Styverfængere kritiserede alt Muligt imellem Himmel og Jord, talentløse Satirer, gemene Flyveskrifter, anonyme og pseudonyme Bagvaskelser saa Lyset i Hundredevis; det var som en Valpurgisnat af Raahed, Dumhed og Gemenhed. Det er ikke her Stedet at paapege de

enkelte Lyspunkter og fremdrage de faa gode og værdifulde Skrifter, som udkom i „Pressens gyldne Alder“, thi de tilhøre Literaturhistorien. I det Store og Hele var Trykkefrihedsperioden ikke til Hæder, men til Vanære for Nationen.

Trykkefrihedsskrifterne begyndte med Lovtaler over det nye Regimente og Angreb paa de afgaaede Ministre og Geheimekonseillet, men Piben fik snart en anden Lyd. Da Struensees Omdannelser ret vare komne i Gang i Sommeren 1771, aabnedes Angrebene paa ham og bleve voldsommere og voldsommere, efterhaanden som han gik videre, og Forbittrelsen steg. Allerede i Juli 1771, da der blev takket i Kirkerne for Dronningens Forløsning med Prindsesse Louise Augusta, var Forargelsen saa stor, at alle Folk forlod Kirkestolene og gik bort, og da Struensee og Brandt ved den nyfødte Prindsesses Daab, paa Dronningens Fødselsdag den 21de Juli 1771, ophøiedes i Grevestanden, lød der de skarpeste Fordømmelsesdomme. Suhm bebreider endog Enkedronning Juliane Marie og Arveprinds Frederik, at de fungerede ved Daaben, henholdsvis som Gudmoder og Fadder, „thi denne Forsigtighed gaar dog for vidt og bliver næsten til en Svaghed.“ Intet Middel blev forsmaaet til at vække Had mod Dronningen og Struensee; de groveste Skjældsord regnede ned over dem, enhver ny Reform satte Hundreder af ondskabsfulde Penne i Bevægelse, ja Landets bedste og dygtigste Mænd grebes af samme Lidenskab og Harme. Geheimearchivar Langebek udgav anonymt sin „Nye Prøve af Skrivefrihed“, hvori han indtrængende advarede Kongen „mod de fremmede Leiesvende, der spillede Bold med Ære, Velfærd og god Orden“, og hvori han overhovedet, som han selv siger, „rørte ved Hovedet og dets ømme Dele“, medens Andre havde nøiedes med at mønstre Kroppen og Fødderne. Anonyme Truselsbreve strømmede ind til de to Grever, og paa Alfarveie og Gader opsloges der om Natten Skandskrifter. Saaledes læstes den 6te Oktober om Morgenen paa Vor Frue Kirkes Mur en haandskreven Plakat, der begyndte saaledes: „Kjære Medborgere, lader os paa en vis Nat ihjelslaa alle tydske Officerer, som holde med Struensee“, og i Gothersgade en anden, hvori der sattes en Pris af 5,000 Rdlr. paa Ministerens Hoved. De enkelte Røster, som hævede sig til Gunst for ham, bleve overdøvede, og han indsaa tilsidst Nødvendigheden af at standse dette Uvæsen. Den 7de Oktober 1771 udkom derfor et Reskript, hvori det paabødes, at Censuren vel fremdeles

skulde være afskaffet, men at enhver Forfatter skulde staa til Ansvar, for at hans Skrifter ikke stred mod de bestaaende Love og Anordninger, hvorhos ingen Bog i Fremtiden maatte trykkes uden at bære Forfatterens eller Bogtrykkerens Navn. Dette var ganske vist en Indskrænkning af den hidtilværende ansvarsfrie Trykkefrihed, men dog ikke i særlig Grad trykkende for Forfatterne.

En Foranstaltning mod hvilken der reiste sig en Storm af Uvillie, og som Eftertiden har bedømt endnu haardere end Samtiden og betegnet som en uaftvættelig Skamplet paa Struensees Regimente, er Oprettelsen af det saakaldte Lotto di Genova eller *Tallotteri* af 12te Januar 1771. Det er dog sikkert, at Struensee ikke var Ophavsmand til dette Lykkespils Indførelse, men overtog det som Arv efter det forrige Geheimekonseil, der endog udstedte den *første Oktroy* for et Tallotteri i Altona den 4de Juni 1770, altsaa paa et Tidspunkt, da Struensees Indflydelse i hvert Fald endnu ikke var kjendelig udadtil. Den preussiske Bankdirekteur *G. D. F. Koes,* som forpagtede Lotteriet, oplyser selv, at han allerede i Novbr. 1768 fik Ideen, da han erfarede, at talrige danske Undersaatter spillede i det berlinske Tallotteri. Han gjorde strax Skridt for at samle de nødvendige Fond og opnaa en Koncession hos den danske Regering mod en aarlig Afgift af 19,000 Rdlr., og hans Bestræbelser syntes at ville krones med Held, da man i Novbr. 1769 besluttede at indlade sig med ham. Der blev aabnet Underhandlinger, ja Koes fik endog i Januar 1770 tilsendt et Udkast til en Oktroy, men til Syvende og Sidst foretrak Geheimekonseillet, der Intet havde at indvende mod Lotteriet i og for sig, at etablere det for kongelig Regning, hvorfor Koes ikke fik Andel i den ovennævnte første Oktroy. Han tabte dog ikke Modet, men henvendte sig til Overpræsidenten i Altona, Geheimeraad Gähler, saavelsom til Grev Bernstorff og forestillede dem, at han havde Krav paa Erstatning for sine havte Udgifter og Anstrængelser, en Betragtning, for hvilken man ingenlunde var døv. Koes nærede altsaa fremdeles godt Haab, da Bernstorffs og Geheimekonseillets Afskedigelse forandrede Situationen.

Da Struensee kom til Magten, forefandt han altsaa en kongelig Oktroy for et Tallotteri og blev bestormet af Koes, der ønskede at forpagte det eller dog administrere det for kongelig Regning. Ministeren var ingenlunde gunstig stemt mod den fremmede Projektmager:

først den 24de Dcbr. 1770 gik han ind paa at modtage en Plan fra ham om det eventuelle Lotteries Indretning. Struensee skriver udtrykkelig dengang, at „hvis Etablissementet overhovedet skal blive til Noget, maa det drives for kongelig Regning". Da Banken imidlertid nægtede at have Noget med Projektet at skaffe, gik Ministeren ind paa at overlade det Hele til Koes, og den 12te Januar 1771 fik han endelig en Oktroy for sig og Medinteressenter til i sex Aar at drive et Tallotteri i Kongens Stater og lade det trække i Kjøbenhavn, Altona og eventuelt i Oldenborg mod en aarlig Afgift af 25,000 Rdlr. til Partikulairkassen og 1,500 Rdlr. til Generalpostamtet for fri Porto. Det bestemtes, at Medinteressenterne skulde være kongelige danske Undersaatter, og der beskikkedes en saakaldet Justitsdirektion i Kbhvn. og en anden i Altona til at have Opsyn med Trækningerne og afgjøre alle forefaldende Stridigheder uden Appel.

Der reiste sig strax Vanskeligheder, thi Koes, som iforveien havde truffet Overenskomst med et hamborgsk Firma: Hiss, Hecht og Trommer om at være Medinteressenter og stille de fornødne Midler til Raadighed, maatte nu bryde med dem, fordi de ikke vare danske Undersaatter, og stod altsaa uden en eneste Skilling til at begynde med. Han ønskede helst at drive Forretningen med saa faa Interessenter som muligt, thi desto mere lukrativ vilde den blive for ham selv, men Struensee holdt paa, at der skulde dannes et Aktieselskab. Hvor nødig Koes end vilde, maatte han derfor efter Konferencer med Geheimeraad Schimmelmann og Konferentsraad Iselin udstede en Subskriptionsplan den 31te Januar 1771, hvori Alle og Enhver indbødes til at tegne sig. I Henhold til denne skulde Aktiekapitalen, 250,000 Rdlr., fordeles paa 500 Aktier; dog skulde Interessenterne kun indbetale 100 Rdlr pr. Aktie i rede Penge, medens de for de resterende 200,000 Rdlr. skulde deponere Obligationer i Banken. De Interessenter, som eiede 5 Aktier eller derover, havde Ret til at vælge 2 kontrolhavende Deputerede. Koes forbeholdt sig selv Fribolig i Kjøbenhavn og Altona, Godtgjørelse for alle havte Udgifter, 1,600 Rdlr. om Aaret og 1/6 af Overskudet, naar hver Aktie var forrentet med 10 pCt. Da Tegningen kun gik langsomt fra Haanden, udstedte Koes den 1ste Marts en ny Subskriptionsplan og den 3die April igjen en ny. Alle tre vare de forskjellige, hvilket naturligvis afstedkom den største Forvirring og Uorden.

Man opdagede snart, at Ihændehaveren af Lotto-Priviligiet var en snu og uvederhæftig Person, der forstod at benytte sig af Situationen. Lotteriet var nemlig endnu ikke kommet igang, og Aktietegningen ikke sluttet, før Koes søgte at emancipere sig fra Justitsdirektionens Kontrol. Han optraadte overalt med den største Suffisance og vilde raade i Alt; han ind- og afsatte Lotteriembedsmænd, bestemte deres Gager, skaltede og valtede med Aktionairernes Penge efter Behag og vilde ikke taale Indblanding fra nogen Side. Han erklærede rentud, at han ikke ansaa sig for bunden ved Subskriptionsplanerne, og formente, at Ingen kunde gjøre Indvendinger, naar han blot betalte Partikulairkassen og Generalpostamtet de lovede Summer samt Interessenterne 10 pCt. af deres Indskud. I sine Klager og Forestillinger fastholder han atter og atter, at Mere kan der ikke forlanges af ham; han er Eneherre over Entreprisen; Oktroyen er hans Eiendom og ingen Andens. Han pukker uophørlig paa sin Ret og bruger de skarpeste Udtryk om de skjændige Overgreb, Trakasserier og Uretfærdigheder, for hvilke han er udsat.

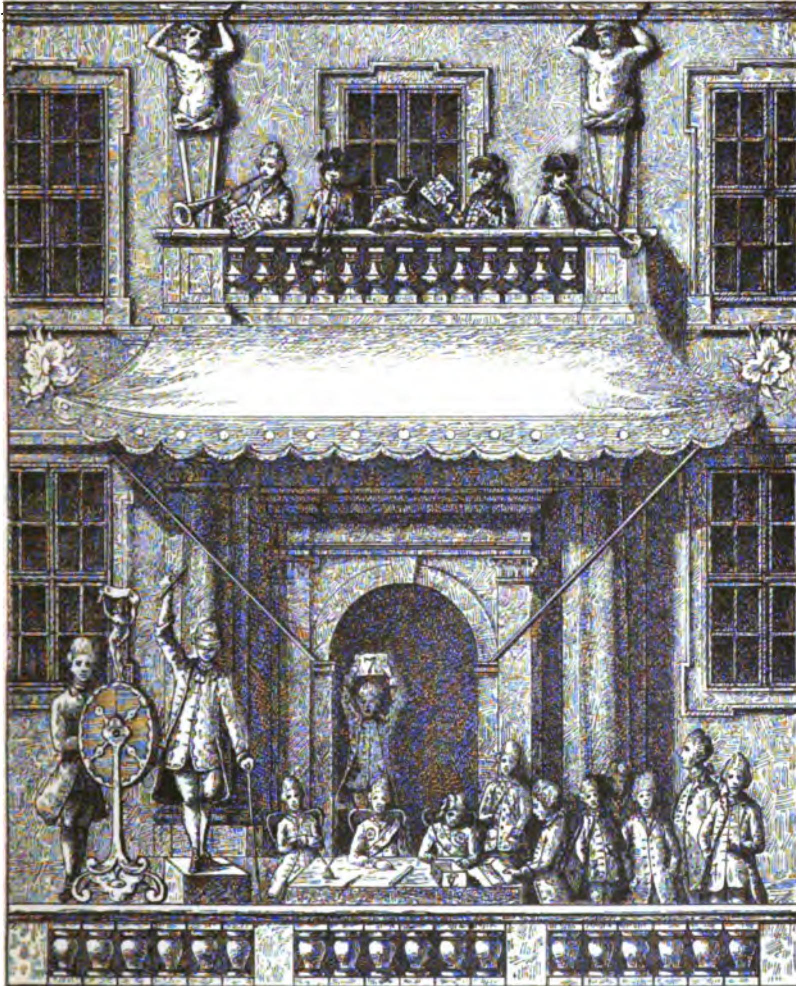
Det var i og for sig intet Under, at Interessenterne baade i Kjøbenhavn og Altona nærede Mistillid til denne Fremmede, som uden at eie en Hvid og uden at stille mindste Kaution pludselig skulde være eneraadig over en Sum af 250,000 Rdlr. Hvem garanterede for, at han ikke en skjøn Dag forsvandt med Kassen? Ogsaa i Regjeringskredse nærede man Betænkeligheder, saameget mere som Kongen havde maattet tage over Halvdelen af Aktierne for overhovedet at faae Interessentskabet istand. „Koes er uformuende og af equivoque Reputation“, skriver Justitsdirektionen i Kbhvn., og endnu skarpere udtaler Overpræsidenten i Altona, Gähler, sig. Det var ogsaa fra den sidstnævnte By, at Kampen blev aabnet. Da Koes havde sikkret sig nogle Penge, bestemte han nemlig uden Hensyn til Aktietegningen, som fremdeles stod aaben, at den første Trækning skulde afholdes i Altona den 26de Marts, men Gähler nedlagde Indsigelse, og det lykkedes ham trods Entrepreneurens voldsomme Indsigelser at udvirke en kongelig Resolution, i hvilken det forbødes at afholde nogen Trækning, før Interessentskabet var dannet, Obligationerne deponerede, og de omtalte to Deputerede valgte. Herefter blussede Striden op paa hele Linien; der udkom talrige Flyveskrifter, og Koes greb til den Udvei at nægte at danne

et Aktieselskab; han skulde nok sørge for det Hele alene, medens Justitsdirektionen energisk forlangte Kontrol og Inspektion med Kassen og Bøgerne. Begge Parter henvendte sig til Struensee, som gik en Mellemvei; paa den ene Side befalede han, at Aktieselskabet skulde dannes, hvorefter der skulde udarbeides en formelig Konvention med Interessenterne; paa den anden Side lod han den kjøbenhavnske Justitsdirektion vide, at den i Henhold til Oktroyen kun skulde befatte sig med Trækningerne og de *derved* forefaldende Stridigheder. Det er charakteristisk for Uordenen i den Struenseeske Administration, at Justitsdirektionen i Altona havde en langt videre gaaende Instrux og derfor ogsaa optraadte med større Energi. Paa en Forestilling herom fra den kjøbenhavnske Kontrol fik den det Svar fra Kancelliet, at „dette ingen Oplysning eller Underretning kunde give", og saaledes stod Alt hen til efter Struensees Fald.

Den *første Trækning* fandt Sted i Altona den 18de April og i Kjøbenhavn den 18de Juli, men Forvirringen var stor, og Kampen mellem Koes paa den ene og Justitsdirektionen med Interessenterne paa den anden Side blev staaende. De sidste søgte at skaffe sig Sikkerhed ved at bemægtige sig de indbetalte Penge og deponere dem i Banken; Koes svarede med at nægte at udstede Aktiebreve, bruge Overskudet fra Trækningerne og hverken aflægge Regnskab eller betale Udbytte. I Septbr. 1771 lykkedes det vel at aftvinge Koes en formelig *Konvention*, mod at der udbetaltes ham 8,000 Rdlr., men da Interessenterne i Altona nægtede at underskrive den, fordi de fandt den for meget i Koes' Faveur, kom der Intet ud heraf. Striden blev ikke afsluttet i Struensees Tid og kunde ikke blive det, saalænge man ikke havde Andet at holde sig til end de tre indbyrdes modsigende Subskriptionsplaner; Skjænderiet fortsattes derfor lystigt, og Interessenterne fik intet Udbytte. Naar Struensees Fjender kalde ham „Koes' specielle Protektor", er denne Betegnelse ikke korrekt; Ministerens Breve ere tværtimod ofte skarpe, og han tog ikke i Betænkning i Slutningen af 1771 at sende Kommissairer til Altona, som skulde overtage Administrationen og bringe Sagerne i Orden.

Trækningen af Lotteriet foregik paa dette Tidspunkt udenfor Kbhvns. Raadhus paa følgende Maade: 90 Numre af Pergament, paa hvilke Tallet stod med Skrift paa den ene, med Chiffre paa den anden Side, bleve i Justitsdirektionens Nærværelse foreviste Tilskuerne og

opraabte, derpaa nedlagte i røde Futteraler i et Lykkehjul. En Vaisenhusdreng med tilbundne Øine trak 5 Kapsler frem; Numret udtoges, forevistes, opraabtes og førtes til Protokols, hvorefter det

Tallotteriet trækkes udenfor Raadhuset. Efter et samtidigt Billede.

atter blev stukket ind i Kapslen, som kastedes ud blandt Tilskuerne. Den, der atter afleverede det, fik 24 Skilling af Lottokassen. Hver Gang et Numer blev trukket, lød der Trompeter og Pauker fra

Raadhusaltanen. Man kunde spille paa simple Udtræk, paa et bestemt Udtræk (ɔ: at man havde angivet Rækkefølgen for Tallets Udtrækning) samt paa Amber, Terner og Qvaterner. Paa et simpelt Udtræk vandtes Indsatsen 15 Gange, paa et bestemt 70 Gange, paa en Ambe 270 Gange, paa en Terne 3,500 Gange og paa en Qvaterne 60,000 Gange. Gevinsten rettede sig altsaa efter Indsatsens Størrelse. Paa et enkelt Udtræk maatte der indsættes fra 1 Skilling til 2,000 Mark, paa et bestemt Udtræk fra 1 Mark til 10 Rdlr., paa en Ambe fra 1 Skilling til 120 Mark, paa en Terne fra 1 Skilling til 20 Mark og endelig paa en Qvaterne fra 1 Skilling til 2 Mark. Dog modtoges ingen Indsats, naar den ikke i en eller flere forskjellige Spillemaader beløb sig til 4 Skilling i Alt. Man kunde naturligvis spille paa flere Udtræk, Amber o. s. v., men Indsatsen maatte da gjentages ligesaa mange Gange, som der var Udtræk, Amber o. s. v.

Det kongelige danske priviligerede Tallotteri, som dets officielle Navn var, fandt uhyre Tilslutning hos Befolkningen og fremkaldte en hidtil ukjendt Spillelyst. Der blev ganske vist fra mange Sider kjæmpet mod „den Daarlighed at vove sine Penge i Lotteriet", og man fik snart haandgribelige Beviser for, at det avlede Bedragerier og Selvmord, men det frugtede Altsammen Intet. „Det kjøbenhavnske Publikum — skriver en Samtidig — blev betaget af et Slags Lottoraseri. I Middelklassens Familiekredse og Forsamlinger, hvor man forhen kun talte om Komedier, Veiret, Stadens Nyheder og Næstens Feil, snakkedes der nu næsten om intet Andet end om de bedste Spillemaader og om de Tal, som vare de lykkeligste at vælge. Denne Lottomani vedvarede et Par Maaneder ud paa Efteraaret, da de Fornuftige indsaa, at der Intet var at vinde, men kun Tab ved dette forføreriske Spil, hvorfor de holdt op. Ikkun den enfoldige Almue vedblev og desværre vedbliver endnu at ødsle deres egne og ofte Andres Penge i dette ulyksalige Lotteri, hvorfra det nu synes næsten umuligt at faa dem afvendte". Det er overordentlig betegnende, at Assistentshusforvalteren klager over Trængsel paa Assistentshuset, naar Tallotteriet skal trækkes. I „Rigsdalersedlens Hændelser" retter P. A. Heiberg senere et voldsomt Angreb paa „Tallotteri-Sygen,. der ufeilbarligen er det Inkognito, hvorunder Djævelen, Døden og alle Ulykker for nærværende Tid reise omkring i Danmark", men skjøndt hans Exempel fulgtes af mange Andre

gjennem Tiderne, og Landets bedste Mænd delte hans Anskuelser, lykkedes det dog først at blive Tallotteriet kvit i 1851.

Trods de i mange Henseender strenge Tider levedes der let og lystigt i Kjøbenhavn og sikkert over Evne. Det vrimlede af Theskjænkere, Trakteurer, Billardholdere og Værtshusmænd; der var stærk Søgning i „Keglehauger“, Spille- og Kaffehuse saavelsom hos Vintappere, og da alt Politiopsyn og Politikontrol var ophørt, gik der mærkelige Ting i Svang indenfor fire Vægge hos dette Slags Folk. I mange af Billardhusene, saaledes hos Mdme Coppy i Admiralgade og hos Bottler paa Hjørnet af Fortunstræde og Admiralgade holdtes der saaledes Pharaobank hver Aften, og man havde Vanskelighed ved at hindre det, da der ikke maatte inkvireres i Husene. Til Fordel for Opfostringsstiftelsen for nyfødte Børn holdtes forresten offentlig Pharaobank i Rosenborghave, og da Vinteren kom, gaves der en Billardvært, Niemann paa Østergade Lov til at holde en lignende hjemme i sit Hus mod at betale 400 Rdlr. til Stiftelsen. Andre Steder spilledes der rigtignok Hazard uden Tilladelse, ja det siges, at det ikke var usædvanligt, at en forløben Barbersvend, Kobbersmedsvend eller lignende Person holdt Bank i offentlige Værtshuse og gjorde Spil til sit egentlige Haandværk. I Struensees Tid dukkede for første Gang de saakaldte „lystige Værter“ op, der skjænkede Punch for Gjæsterne og holdt kvindeligt Opvartningspersonale af tvetydig Art; af en Liste mellem Overpræsident U. A. Holsteins Papirer ses, at der i alt var 45 saadanne Puncheværter eller -Værtinder i Byen med ialt 111 Piger „til deres Nærings Brug“. Enkelte af disse Værtinder havde et *nom de guerre*; saaledes boede der i Grønnegade en „Mutter paa Trappen“ med 3 Piger. Antallet af offentlige Huse var meget betydeligt; de kaldtes i daglig Tale: „Kontoirerne“ eller „Frøken-Kontoirerne“ og figurere naturligvis stærkt i Datidens Trykkefrihedsprodukter.

I Hofkredse gaves Tonen an; her var Pragt, Luxus og Overdaadighed, Fester paa Fester, en Hvirvel af Maskerader, Baller, Kanefarter ved Nat og Dag og landlige Udflugter, i hvilke Selskabet ofte var yderst blandet, Tonen frivol og letfærdig, og hvor der hyppigt syndedes mod Ærbarhed og gode Sæder. Kongen spillede en lidet fremtrædende Rolle ved saadanne Leiligheder; han gik nu ikke mere paa Eventyr i Byen med Støvlet Cathrine, og kun i intime

Kredse vidste man nøie Besked med hans Tilstand. Af og til fik Indbyggerne dog et sørgeligt Indblik heri, som f. Ex. en Søndag under Høimessen, da Kongen pludselig viste sig paa Altanen over Slottets Hovedportal, ledsaget af to Drenge, der altid vare om ham, og kastede Brændsel, Ildtænger og Ildskuffer, Porcellain, Flasker,

Begfakler ved en Kanefart i 1771. Efter et samtidigt Stik.

Bøger, Papirer o. s. v. ned paa Slotspladsen, hvor der naturligvis hurtigt blev Opløb. Dronningens og Struensees frie Væsen og Omgang vakte dog større Forargelse; saaledes skriver Langebek i „Hævnens Dag“, idet han fornemmelig sigter til Dronningens Optræden i Mandsdragt: „De mange Positurer, de satte sig udi til Vogns, og til Hest og i adskillige Optog, ville vel ikke saa hastig blive glemt“.

Men det følger af sig selv, at der ikke hørtes lutter Misbilligelse; Tonen fra Hoffet forplantede sig nedefter, og selv i borgerlige jevne Kredse taltes der med Ringeagt om Ægteskab og Blufærdighed, Dyd, Moral og Sjælsrenhed.

Manglede Indbyggerne Brød under det Struenseeske Regimente, skortede det dem derimod ikke paa *offentlige Forlystelser* og Adspredelser. „Grev Struensee søgte at amusere Pøbelen med adskillige Luftsyn, fri Nattesvir, samt andre Forlystelser og Kjødets Gjerninger", skriver Generalfiskal Wiwet i sit Indlæg mod den faldne Minister, og det kan neppe benægtes, at Ministeren søgte Folkegunst ved efter fattig Leilighed at byde Indbyggerne *circenses*. Størst Betydning havde det vel for dem, at *Rosenborg Have* blev tilgjængelig i hele dens Udstrækning og snart fik Charakter af en gratis Forlystelsesanstalt. En Mecklenborger ved Navn *Gabel* fik Tilladelse til at aabne en Restauration her; som ovenfor berørt holdtes der Pharaobank i Haven, og hver Søndag Aften spillede Militairmusiken her saavelsom paa Byens Torve og i Philosophgangen. Det blev Kjøbenhavnernes Yndlingsfornøielse at samles i Rosenborg Have, der snart fik Lighed med en Markedsplads, men det gode Selskab trak sig dog efterhaanden tilbage, da Stedet blev berygtet, fordi der ved Nattetid gik alskens Uvæsen i Svang i de mørke Gange. Ved større Fester i Kongehuset foranstaltede Restaurateur Gabel Fyrværkerier i Haven, som betaltes af den kongelige Kasse. En anden hidtil ukjendt offentlig Forlystelse, som indførtes paa dette Tidspunkt, var *Hestevæddeløb* efter engelsk Mønster, af hvilke det første fandt Sted den 4de Juni 1771 om Formiddagen Kl. 10 paa Nørrefælled, hvor der var opført en Pavillon for de kongelige Herskaber. Det havde oprindelig været Meningen, at der skulde afholdes to saadanne Væddeløb om Aaret, men da de nye Magthavere efter Struensees Fald befalede, at de skulde ophøre, fandt det sidste Sted den 9 Marts 1772.

Skuespilhuset tilhørte som bekjendt Staden Kjøbenhavn fra 1750, men til liden Glæde for Magistraten og de 32 Mænd. De sidste, der fandt, at Theatrets Gjæld var Byen uvedkommende, gjorde bestandig Indvendinger mod de Forskud, der udrededes af Kæmnerkassen, og reiste i 1766 aaben Modstand, da Overpræsident v. der Lühe vilde optage et Laan til Gjældens Afbetaling. Alle Overtalelser og Forestillinger frugtede Intet, ja de 32 Mænd

vilde ikke engang give efter, da en kongelig Resolution befalede dem at underskrive de Obligationer, der skulde udgives for Laanet. Striden stod længe paa, og skjøndt de 32 Mænd tilsidst maatte bøie sig, opnaaede de dog væsentlige Indrømmelser og Garantier for Fremtiden. Theatrets Gjæld vedblev dog at voxe fra Aar til Aar; „Spektakelkassen“ var i Gjæld op over Ørene, og det hjalp ikke, at Kongen engang imellem forstrakte den med betydelige Summer, saaledes i 1769 med 13,000 Rdlr. Hvad der i høi Grad forøgede Underbalancen, var, at man igjen havde paatvunget Skuepladsen en *italiensk Opera*, som støttedes med et ganske utilstrækkeligt Tilskud af 5,000 Rdlr. om Aaret. Saaledes stod Sagerne indtil den 27de April 1770, da det endelig lykkedes Magistraten at blive Theatret kvit. Man havde forestillet Kongen, at „saadanne nyttige *amusements* sjælden finde Fremgang, uden hvor kongelig Huld og Naade soignerer dem“, og da Overkapelmester *Sarti* var ivrig efter at blive sat i Spidsen for Anstalten og indbildte sig, at han kunde udvikle den bedre end nogen Anden „til stor Zir og Behagelighed for den kongelige Residentsstad“, gik den nye Ordning glat igjennem. Kongen lovede at skjænke 30,000 Rdlr. til Dækning af Gjælden; Theatret skulde overtages af Partikulairkamret og derefter overlades i Entreprise til Sarti i 10 Aar, mod at der ialt udbetaltes ham 16,000 Rdlr. om Aaret. Fra dette Tidspunkt blev Theatrets officielle Navn: *Den kgl. danske Skueplads.* Staden tabte henimod 9,000 Rdlr. ved denne Transaktion, men havde al Grund til at prise sig lykkelig derved.

Skuepladsen havde Vanskelighed ved at bestaa, fordi Sandsen for Theaterforestillinger ikke var almindelig, og det store Publikum fandt mere Behag i saadanne Forlystelser som „den venetianske Virtuos, Hr. Rossignol, der kunde efterligne alle Slags Fugles Sang“, Bergami Carrettas optiske Repræsentationer, Bings Kunsstykke, der skal forestille Kongsberg Sølvværk med alle dets Indretninger, Mekanikus Neuberts Automater, hvoriblandt en Fløitespiller og „en mechanisk Hest, der gaar frem saa mange Skridt, det forlanges, drikker en Portion Vand og lader det fra sig igjen gjennem den naturlige Gang“, den engelske Kunstberider Bates, der gav Forestillinger paa en af Tømmerpladserne ved Ryssenstens Bastion, Madame Scaglia fra Korsika, der ikke blot „producerede en Mands Styrke“ men havde „en tyrkisk Kunsthest med sex Ben og et Akademi af

italienske Hunde", og mange flere. Theatret var nødt til at gjøre fælles Sag med dette Slags Kunstnere og engagere dem; saaledes optraadte den engelske Eqvilibrist Maddox her i 1769, og to Aar efter gav Linedandserselskabet Brambilla ti Forestillinger paa den kongelige danske Skueplads. En farligere og mere ødelæggende Konkurrence vare dog de *franske Skuespil*, for hvilke man indrettede et særligt Theater, *Hoftheatret*, ovenover Christiansborgs sydlige Staldbygninger. Det kostede 13,267 Rdlr., og her arbeidede i flere Maaneder Billedhugger Stanley, som forfærdigede 22 Kapitæler af den joniske Orden, Gibserne Guione og Fossati, Maler Getreuer og Hoftømmermester Zuber, der konstruerede Maskineriet til Balletterne. Et Stuetheater paa Slottet med 8 Koulisser, forestillende et tyrkisk Gemak paa den ene Side og en Skov paa den anden, blev nu overflødigt og flyttedes i 1771 til Hirschholm, hvor det opstilledes i det chinesiske Lysthus til Brug for de franske Skuespillere, som opførte Smaastykker herude, naar Hoffet laa paa Landet.

Hoftheatret blev indviet den 30te Januar 1767 af et fra Berlin forskrevet fransk Selskab og kunde sagtens tage det op med den danske Komedie, da Forestillingerne vare gratis „for Rangspersoner og honnette Borgerfolk, der henvendte sig til Kassen om Billetter". Begge Theatre fik vel Tilladelse til at give offentlige Redouter eller Maskerader for Betaling, men det følger af sig selv, at Hoftheatrets vare stærkest besøgte, da de kongelige Herskaber for det Meste foretrak at møde her. Det er charakteristisk for Tidens Spilleraseri, at der ogsaa ved Maskeraderne holdtes Pharaobank; derimod maatte der kun serveres med The, Kaffe, Chokolade, Punch, Orgeade, Limonade samt Konfiturer og intet Andet. Den første Maskerade paa det danske Komediehus afholdtes den 13de April 1768. „Flere end én Person af den høikongelige Familie — hedder det i „Kjøbenhavnske Tidender" — skal have beæret denne smukke og uskyldige Forsamling med sin Nærværelse, men med Vished kan kun nævnes Hds. Maj. den regjerende Dronning, som da Hds. Maj., maaske af Maskernes ømme Omhyggelighed mærkede sig at være kjendt, afmaskerede sig og saaledes en Tidlang glædede Forsamlingen ved sit milde Aasyn, indtil Allerhøistsamme begav sig bort og formodentlig skiftede Maske". Disse Maskeballer havde dog et langt tarveligere Præg end dem, der gaves paa Hoftheatret, hvor Hovedstadens hele Beaumonde og Demimonde gav Møde. Hoffet

følte sig her som hjemme og paa egen Grund; ja det havde i 1768 givet Dilettantforestillinger paa dette Theater, ved hvilke Kongen personlig var optraadt i Voltaires „Zaire“ to Gange til Glæde for sine Undersaatter. I Struensees Tid under Grev Brandts Ledelse fik Hoftheatret endnu større Betydning som Led i Hoffets Forlystelser og opslugte meget betydelige Summer, medens Theatret paa Kongens Nytorv førte en haabløs Kamp mod den voxende Underbalance. Skjøndt Sarti lagde sit Hoved i Bløld og viste megen Opfindsomhed, formaaede han ikke at holde den begunstigede Konkurrent Stangen, og det frugtede Intet, at Entrepreneuren fik en Direkteur ved Siden i den forrige Borgmester i Throndhjem, Niels Krog Bredal. Det er bekjendt nok, hvorledes Rosenstand Goiskes Kritik af „Thronfølgen i Sidon“ (i „den Dramatiske Journal“) gav Anledning til et Sammenstød i Theatret mellem Studenter og Officerer, da Bredal i et dramatisk Efterspil vilde tage Hævn over den unge Kritiker. Man sloges lystigt i Parterret med Kaarder og Spanskrør, Damer skreg og besvimede, der vankede Saar og Skrammer og endnu flere Skjældsord, men tilsidst maatte Studenterne fortrække. Kjøbenhavn var i Oprør i flere Uger; der herskede navnlig voldsom Forbittrelse mod Officererne, og i Literaturen satte Ewald den 25de Oktober 1771 et varigt Minde i sit „tragi-komiske Forspil: De brutale Klappere“. Fra dette Tidspunkt gik Theatrets Indtægter tilbage med rivende Fart, og ved Struensees Fald var det Undergangen nær.

Trods de vanskelige Tider lød der bestandig Klager *over Luxus baade i Levemaade og Klædedragt;* det ser næsten ud, som om Grev Thott havde Ret, da han i 1736 skrev: „Jo fattigere Landet er, desto større Yppigheden“. Regjeringen søgte snart at fremtvinge Tarvelighed ved Forbud mod at bære Guld og Sølv i Klæder, snart ophævede den disse Forbud for at ophjælpe de indenlandske Fabriker. Sørgeforordningen af 14de April 1752 stod endnu ved Magt, men blev naturligvis ikke overholdt; overhovedet vilde det have været gavnligere — som Stampe bemærker — om man havde søgt at paavirke Menigmand ved Exempler istedetfor ved Forbud og Befalinger. Klædedragterne vare kostbarere og langt mere brogede end nutildags. I 1769, fortæller Svenskeren Lidén, vare Rødt og Mineralgrønt Favoritkouleurer i Kbhvn., saa „at de fleste af Kondition vare heri klædte“. Man faar et godt Begreb om

Datidens elegante Klædedragter af Auktionskataloget over Struensees og Brandts Efterladenskaber. Den første, hvis Gangklæder tæller 139 Numre, efterlod sig en Snes fuldstændige overmaade kostbare Dragter af hvidt, rødt og sort Fløiel, broderede med Guld og Sølv og forede med rødt, grønt eller blaat Atlask, brune Klædeskjoler, Vest og Buxer med Guldgaloner, blaa Klædes Klædninger med Sølvkniplinger og Foerværk, paillegule Klædesfrakker og blaa Atlaskes Veste med Sølvgaloner, gule, grønne og graa Klædeskjoler, graa sølvbroderede Silkeklædninger og et overordentlig Antal Veste i alle

Kammerpige, Dame og Kavaler ca. 1760. Efter en samtidig Tegning.

Farver af Zianzian, Chagrin, Uld, Bomuld, Atlask, Plyds, Gros de Tour, Taft m. m. Hertil hørte en Overflod af Silkestrømper, hvide Alluns eller gule Læderhandsker, Hatte med hvide Strudsfjer, Silkehaarpunge, Knæ- og Skospænder af Sølv, Staalkaarder med forgyldte Zirater i blaat Silkegehæng m. m. Brandts Gangklæder, der tælle 162 Numre, skjelne sig ikke væsentligt herfra. Begge Grever have mange Par Kniplingsmansketter og Netteldugs Sørgemansketter med Fryndser, endvidere Mansketskjorter, Halsklude, Halsbind, Pleureuser, Silketørklæder o. s. v. i Snesevis. Mellem Brandts Efterladenskaber under Rubriken: „Adskilligt“ kan som Kuriositet nævnes: „5 Urfjedre med Elfenbensskafter at skrabe Tungen med“.

Kvindedragterne vare naturligvis ligesaa kostbare, og Overdaadigheden naaede efter Sædvane længere ned paa Spindesiden. Tidens Moralister have Meget at indvende mod dem; „blandt Kvindekjønnet — hedder det saaledes — er det nu saa almindeligt og gement at pynte og pryde deres udvortes Legemer, at man kan sandelig ikke kjende den fornemme fra den gemene Stand, thi den nedrige Stand vil i alle Ting overgaa den Stand, som de ikke enten i Kjød og Blod er fød eller baaren til, saa det visselig med stor Forundring er at se til om Søndagen og andre Helligdage, naar Fruentimmeret skal gaa i Kirken, kommer de anstigende med blottede og bare Legemer langt ned ad Brystet, med prægtige udvortes Prydelser, den ene over den anden, ja med deres forfærdelig store Fiskebenskjørter". Denne Harangue er fra 1737, men den passede i det Væsentlige endnu; man brugte bestandig „Rottinger eller Rør" i Damernes Skjørter, kun førtes der en Kamp mellem disse og Pocherne, som nogle Aar efter endte med, at de sidste gik af med Seiren. Derimod var den Tid helt forbi, da Damerne slæbte omkring med Mopser under Armene. Den asiatiske Handel paatrykte iøvrigt fremdeles Livet og Moderne et vist Stempel; der indførtes nemlig en overordentlig Mængde Silkestoffer, Damasker, Porcellainssager, Kryderier m. m. fra Ostindien og China, ja Meubler og Husgeraad. Man finder endog i Aviserne, at Enken efter en Styrmand lod bortlodde „et meget smukt chinesisk Korpus i Fruentimmer-Skikkelse, indesluttet i et Glasskab". Velstaaende Folk havde en stor Mængde Tjenestefolk om sig, og selv mindre velstaaende fandt det nødvendigt at holde Heste og Vogn. „Man finder — skriver F. Lütken — i maadelige Borgeres Kataloger Vogne, Chaiser, Phaetons, Karrioler og Kaner, som var det efter en Hyrekusk, Rideheste, Sadler, Sporer og engelske Piske som efter en Jagtjunker". Antallet af Vognheste i Kbhvn. var i 1770 ikke mindre end 1208, af Rideheste 342 og af Leieheste 447. Da Dronning Mathilde en Tidlang foretrak at spadsere fremfor at age i Kareth, blev det pludselig Mode at gaa tilfods, men det varede ikke længe.

Holbergs Yttring i en af hans Epistler: „De Danske er et Folk, som ikke letteligen henfalder til Extremiteter, men som udi Alting gaar en Middelvei«, syntes ikke længere at passe paa Kjøbenhavnerne. Indskrænkningen af Politiets Myndighed, den store Fattigdom og den tøilesløse Skrivefrihed havde avlet Ringeagt for

Lovene og fordærvet Almuens Tænkemaade; Byen var opfyldt af Tiggere, Skjøger og Arbeidsløse, og der klages uophørligt over „den gemene Mands, Pøbelens og Matrosernes voldsomme Adfærd og Ubændighed, som ingensinde blev undersøgt eller straffet". Magistraten forsikkrer senere, at Afskaffelsen af det gamle Polititegn (en Metalhaand paa et Træskaft) havde forøget Selvraadigheden overordentligt, thi „for dette Tegn har den gemene Mand saa at sige fra Vuggen havt en besynderlig Respekt". Hvorom Alting er, hørte Opløb og Sammenrottelser til Dagens Orden i 1771, og det synes, at navnlig Øltappere og Værtshusholdere gav Anledning til de fleste.

Struensee havde den 19de Mai efter sin Fortrolige, Oberst Falkenskjolds Raad og rimeligvis af Sparsommelighedshensyn afskediget Livgarden til Hest, der talte to Eskadroner. Den offentlige Mening var misfornøiet hermed, thi dette hundredaarige Korps, der saagodtsom udelukkende bestod af Danske og Norske, var populairt og tog sig fortræffeligt ud med sine gule Køllerter og Skindbuxer, sorte Kyradser og høie Rytterstøvler. Som Afløser for Hestgarden oprettedes et saakaldet flyvende Korps, sammensat af Mandskab fra Kavaleriregimenterne, hvilket forlagdes til Hirschholm og senere til Vedbæk. medens Hoffet havde Sommerophold det førstnævnte Sted. Det kaldtes i Folkemunde: „Struensees Korps" og var alt Andet end velset af Befolkningen. Denne Forandring saavelsom Omordningerne i Marinen satte ondt Blod, og allerede den 17de Juni kom det til Optøier og Arbeidsnedlæggelse paa Holmen, hvor Haandværkerne vilde have dobbelt Lønning for Helligdags Arbeide. Den ulmende Misfornøielse fik et skarpere Udslag i Septbr. 1771. 2400 norske Matroser vare komne til Kbhvn. for at deltage i Toget mod Algier, men kunde trods alle Forestillinger og Bønner ikke faa deres Kostpenge, saa at „de fast vare ved at sulte ihjel". De besluttede da at marchere til Hirschholm for at forebringe deres Klager for Kongen selv. Ingen vovede at modsætte sig deres Forehavende, og den 10de Septbr. drog de afsted. Paa Hirschholm herskede den største Forvirring, Modløshed og Angst. Kongen, Dronningen, Struensee og Brandt kjørte ud af en Bagport til Sophienberg og overlod Chefen for det flyvende Korps at klare Vanskelighederne, hvilket ogsaa lykkedes ham efter nogen Parlamenteren ved Løfter og gode Ord. Matroserne bleve stillede tilfreds ved Hjemkomsten til Kjøbenhavn med Brændevin og Penge, men Episoden havde

skjæbnesvangre Følger, forsaavidt den afslørede den i Regjeringspartiet herskende Modløshed og Usikkerhed. Det blev nu sagt mellem Mand og Mand, at Struensee var feig; man havde faaet Sikkerhed for, at han lod sig skræmme, og man ansaa det nu ikke længere for umuligt at styrte ham ved en Revolution. Det er betegnende, at Silkevæversvendene fjorten Dage efter foretog en lignende Masseudflugt til Hirschholm, for at protestere mod Silkefabrikernes Ophævelse, og at der ogsaa overfor dem blev vist Eftergivenhed. Gjæringen forøgedes yderligere herved, og det blev naturligvis opfattet som et nyt og aabenbart Tegn paa Svaghed, at Magthaverne den 28de Septbr. arrangerede en Fest paa Frederiksberg for at vinde Holmens Folk, der bestandig knurrede og vare utilfredse. Den nævnte Dags Formiddag Kl. 11½ marcherede alle Haandværkerne paa Gammel- og Nyholm med deres Koner og Børn ud paa Frederiksberg Ridebane (Runddelen), hvor der blev givet en stegt Oxe, eller som det i samtidige Beretninger hedder: „en Forsoningsoxe for den Opstand, de havde gjort den 17de Juni". Desuden beværtedes Folkene med 6 Beder, 12 Gjæs, 19 Par Høns, 12 Grise samt nogle og tredive Tønder Øl, og hver Mand fik desuden for 3 Skilling Brød, en Pægl Rom og en Pibe Tobak. Derefter dandsedes der paa Pladsen til Regimentsmusiken, og Alle fik Dagløn, skjøndt der ikke blev arbeidet den Dag. Festen blev imidlertid ingen Forsoningsfest, men snarere det Modsatte. Man havde nemlig ventet, at Kongehuset vilde deltage i den, men hele Hoffet udeblev, fordi det gjennem Staldmester Bülow havde bragt i Erfaring, at der var lagt en Plan til at myrde Struensee og Brandt og alle de fornemste Hoffolk midt under Lystigheden. Det er selvfølgelig nu umuligt at afgjøre, om Rygtet var opdigtet eller ikke, men det blev i hvert Fald troet i Hofkredse, thi U. A. Holstein anfører det i sine Memoirer som en utvivlsom Kjendsgjerning. Men hvad enten det var et tomt Rygte eller ikke, blev Hoffet borte, og man havde atter faaet Bekræftelse paa, at Struensee var bange. Den samme Opfattelse havde Ministerens Venner, thi Holstein skriver: „Nu blev Struensee bange og tænkte paa at forlade Landet, men han vilde have Dronningens Tilladelse dertil. Denne stillede imidlertid som Betingelse, at hun vilde følge ham, et uhørt og absolut umuligt Forslag. Struensee slog sig da til Ro og gjorde

Intet for sin Sikkerhed trods alle de mundtlige og skriftlige Advarsler, han fik".

Det maa dog ikke forstaas bogstaveligt, at Ministeren Intet som helst foretog for sin personlige Sikkerhed. Netop paa dette Tidspunkt bleve Flyveskrifterne voldsommere, Angrebene stærkere, Skandskrifterne paa Gadehjørnerne talrigere, og Struensee svarede derpaa med overordentlige Sikkerhedsforanstaltninger. Adgangene til Hirschholms Slot bleve stærkt besatte, de kongelige Vogne havde paa alle Udflugter en betydelig Militaireskorte, og naar Majestæterne kom til Kjøbenhavn, bleve alle Vagter fordoblede. Endnu mere iøinefaldende og stødende bleve disse hidtil ukjendte Forholdsregler, da Hoffet den 30te Novbr. flyttede til Frederiksberg. Det flyvende Korps var vel blevet ophævet, men i Stedet blev et Kompagni sjællandske Dragoner forlagt fra Lyngby til Slottet, og holdt nu ikke blot Vagt i og udenfor dette, men endog for begge Ender af Frederiksberg Allé. I Slotshaven anbragtes paa sine Steder Pallissader, og der holdtes til Overflod Artilleri i Beredskab paa Tøihuset med behørigt Mandskab og Kardætsker, som skulde møde paa første Vink. „Saadant — hedder det i Dommen over Struensee — formerede Nationens og især Kjøbenhavns Indvaaneres Forbittrelse mod Struensee i mere end én Henseende. De ansaa det som et Bevis paa, at han søgte at overtale Hs. Majestæt til at tro, at der blandt Indvaanerne skulde være Ildesindede imod Hs. Majestæt og det kongelige Hus. De bleve og derved bestyrkede i den allerede fattede Mistanke, at Grev Struensee endnu havde andre videre udseende og ambitieuse, men derhos høist formastelige og strafværdige Hensigter".

Det var vistnok Struensees Overbevisning om Militairets Upaalidelighed, og hans Tro paa, at Alt endnu kunde gjenoprettes ved Fasthed og Energi, der bevægede ham til nye overilede Skridt. Han saa ikke, at hans Fjenders Antal kun forøgedes derved, eller han bekymrede sig ikke derom, thi hans Stilling var i Grunden allerede haabløs ved Vinterens Begyndelse 1771. Han havde i Mai afskaffet Hestgarden, i December besluttede han, at *Fodgarden* skulde gaa samme Vei, og trods alle Indsigelser og Advarsler forblev han urokkelig. Om Formiddagen den 24de Decbr. bleve de Fodgardere, der havde Vagt paa Christiansborg, afløste af det danske Livregiment, og ved Vagtparaden paa Kongens Nytorv stillede hele

Garden og hørte den kongelige Ordre blive oplæst, ifølge hvilken den ikke længere skulde bestaa som selvstændigt Korps, men stikkes ind under de andre i Kjøbenhavn garnisonerende Regimenter. Tropperne indtog strax en truende Holdning, og da deres Fane fratoges dem, tog de den med Magt tilbage og erklærede, at de ikke vilde degraderes, men enten afskediges helt eller vedblive at være Fodgardere. Officererne søgte forgjæves at overtale dem til at tjene under de andre Regimenter; de fastholdt deres Vægring, og et Forsøg paa at anvende Magt og arrestere de mest Opsætsige mislykkedes fuldstændigt. Man vilde nu føre dem til Sølvgadens Kaserne (der netop var tagen i Brug i 1771), men de nægtede at adlyde, og Følgen blev et Sammenstød imellem Gardisterne og de andre Tropper paa Kongens Nytorv og i de tilstødende Gader, under hvilket der uddeltes ret alvorlige Skrammer. Suhm fortæller endog, at en Fodgardist blev dræbt paa Østergade. Hele Byen kom paa Benene og gjenlød snart af Hujen, Skrigen og Raaben; en Afdeling af de oprørske Tropper drog til Slottet, brød Porten op med Magt og satte sig i Besiddelse af Vagtstuen, en anden marcherede hylende til Vesterport, og da de fandt denne lukket, til Nørreport og ud i Forstaden for at begive sig til Frederiksberg og forlange Retfærdighed. Ved Hoffet herskede der den største Forvirring og Bestyrtelse; der blev i Hast rekvireret Dragoner herud; det fortaltes endog, at de to Grever havde brændt deres Papirer og forberedt Alt til Flugt. Det var en ny Udgave af Matrosernes Tog til Hirschholm og med samme Resultat. Gardisterne bleve i Frederiksberg Slots Nærhed modtagne af en af deres egne Officerer, Major Ahrenfeldt, som spurgte dem, hvad de ønskede, og i Kongens Navn lovede dem, at de skulde faa Lov til at drage, hvorhen de vilde. Tilfredse hermed vendte de om, men deres Kammerater, der stadig holdt Christiansborg Slot besat, vilde ikke lade sig nøie, før de havde Kongens egenhændige Underskrift paa deres Afskedigelse. De forblev derfor roligt, hvor de var, medens Tumulterne fortsattes i Byen. Matroser og Pøbel sværmede om i Gaderne, beskjænkede Soldater insulterede Officerer og Politi, som forsøgte at gjenoprette Ordenen; der leveredes Smaafægtninger, og Myndighederne stod afmægtige overfor Bevægelsen. Det var en urolig Juleaften for Kjøbenhavnerne; i mange Kredse frygtede man for større Blodsudgydelse, og Ingen vidste, hvad den næste Dag vilde bringe. Stemningen hos Indbyggerne under denne

saakaldte „Juleaftens Feide" kom tydeligt for Dagen, da Borgerne i Byen sendte Steg, Vin og Brændevin til Oprørerne paa Christiansborg, hvor den kommanderende Underofficer dog var saa forsigtig, at han kun uddelte Maden, men holdt Drikkevarerne tilbage for at hindre videre Udskeielser. Hele Natten stod Garnisonen under Gevær, og Dragonpatrouiller red om i Gaderne; Byen var ligesom i Beleiringstilstand, hvert Øieblik kunde det komme til et Udbrud. Navnlig viste Matroserne Lyst til at gjøre fælles Sag med Fodgardisterne, ja det fortaltes, at endel Artillerister især Nordmænd, kom op i Vagten og lovede Soldaterne Assistance, hvis de skulde trænge dertil. Knuden løstes den næste Morgen, da der tilstodes Oprørerne Afskedigelse af Tjenesten, et Gratiale af 3 Rdlr. for hver Menig samt Eftergivelse af de Forskud, der vare givne af Krigskassen. Kl. 9 om Formiddagen rømmede Fodgardisterne Christiansborg Slot, og anden Juledag forlod nogle Hundreder af dem Kjøbenhavn. Det kom da til nye Uroligheder, Opløb og Sammenstimlen i Gaderne; flere Officerer, deriblandt Kjøbenhavns Kommandant Generalmajor Gude, bleve insulterede af Pøbelen, men efter nogle Timers Forløb lagde Tumulten sig af sig selv, thi de afskedigede Fodgardere vilde ikke deltage i den. Den 3die Januar 1772 skrev Prinds Carl af Hessen fra Gottorp til Generallieutenant Gähler, at han var „dybt bevæget over den Skjæbne, der havde ramt det smukke Korps, hans Yndlingsregiment", og tilføiede: *j'ai eté attendri de leur fidelité et de leur attachement à leur drapeaux et de la noblesse qu'ils ont temoigné dans l'irregularité même de leur conduite.* Prindsen udtalte her, hvad Alle mente, og man kan sige, at ved Fodgardens Afskedigelse med de anførte Naadesbevisninger forsvandt den sidste Rest af Kabinetsministerens Anseelse; hans Raadvildhed og Afmagt var bleven aabenbar for Alle, og Ingen — ikke engang han selv — kunde tvivle om, at hans Fald stod for Døren. Han færdedes mellem troløse og upaalidelige Omgivelser, der længe havde forudset en Katastrophe og for at bringe sig selv i Sikkerhed ikke tog i Betænkning at offre ham. Allerede i Sommeren 1771 havde hans intime Ven og senere Ulykkesfælle, Grev Brandt i Forening med Udenrigsminister Grev v. der Osten, Falkenskjold o. fl. spundet Anslag imod ham, men Planen faldt sammen, da de Sammensvorne ikke kunde blive enige. Eventyreren Magnus Beringskjold (en Kjøbmandssøn fra Horsens) og Struensees forhv.

Ven, Grev Rantzau-Ascheberg, der arbeidede i samme Retning, havde i Begyndelsen ikke bedre Held, men da det lykkedes dem at komme i Forbindelse med de to Regimentschefer, General Eickstedt og Oberst Køller fik Sagen hurtigt et andet Udseende. Den sidste, der blev Sammensværgelsens egentlige Hovedmand og Fører, vandt Enkedronning Juliane Marie og Arveprinds Frederik for Planen den 12te Januar 1772, og saa vel var Alt forberedt, og saa hurtigt blev der handlet, at Paladsrevolutionen fem Dage efter var en fuldbyrdet Kjendsgjerning.

I Vinteren 1771—72 opholdt Hoffet sig som ovenfor omtalt paa Frederiksberg, og Struensee, der følte Grunden vakle under sine Fødder, nærede store Betænkeligheder ved at lade Residentsen forlægge til Kbhvn. Den 24de Decbr., midt under Juleaftensfeiden, skrev han til General Gähler, at Kongen ikke kunde komme til Byen, eftersom han ikke engang var Herre paa sit Slot, men da Bevægelsen havde lagt sig, skiftede han Mening. Som Følge heraf tog Hoffet tilbage til Christiansborg den 8de Januar. For Indbyggerne havde de overordentlige Sikkerhedsforanstaltninger, der bleve trufne, et uvant og uhyggeligt Udseende, og det store Apparat af Vagter, ridende Dragoner ved Slotsportene, Patrouiller i Gaderne og Rytteri om de kgl. Vogne bidrog kun til at ophidse Stemningen. Skjøndt Forlystelserne paa Slottet: Baller, Maskerader og fransk Komedie gik deres Gang, som om Alt var i bedste Orden, herskede der den voldsomste Gjæring i Byen; „der var en Art af oprørsk Aand“, skriver Suhm. Luften var svanger med sælsomme Rygter; snart hed det, at der var uddelt skarpe Patroner til Tropperne, og at Artilleriet havde Ordre til hurtig Udrykning, snart at Stadthauptmanden under Straf af Kongens Unaade havde faaet Befaling til at aflevere Borgervæbningens Geværer. Man fortalte, at Struensee i Gabels Gaard paa Østergade vilde indrette et offentligt Hus for 15 engelske Demimonde-Damer, som hver skulde have 1000 Rdr. om Aaret foruden Ekvipage og Tjenerskab, medens Andre vilde vide, at Kabinetsministeren havde udført 16 Millioner Rigsdaler af Landet og „spoleret Rigets bedste Klenodier.“ Det gik fra Mund til Mund, at Kongen „allerede havde frasværget sig Regjeringen til Dronningen og Struensee“, og at „Matroserne uformodentlig skulde indespærres paa Holmen, Alle af Stand fordres op paa Slottet, Byens Porte lukkes, Soldatesquen bringes under Gevær, og da

Kongen resignere og overdrage Regjeringen til Dronningen, til hvem Alle skulde aflægge Ed.“ De værste Rygtesmede udspredte, at Kongen vilde blive myrdet, og at der derefter skulde anrettes et Blodbad paa Indbyggerne, medens andre mente, at Struensee vilde nøies med at lade sig „proklamere til første Groskantsler og Regent“ fra Slotsaltanen, hvorfor det kgl. Sølvtaffelservice var blevet sendt til Mønten, for at man ved denne Ceremoni kunde udkaste Penge til Folket.

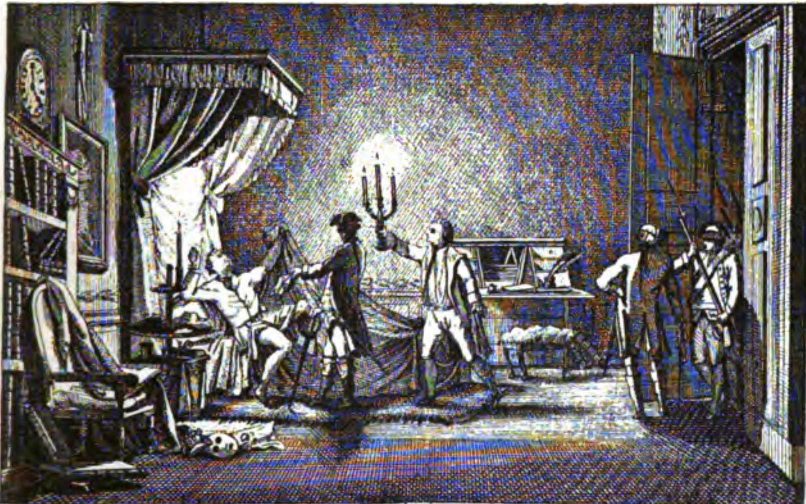
Struensee var ikke og kunde ikke være uvidende om disse taabelige Byrygter, men han bekymrede sig ikke om dem, saalidt som han hørte efter de Advarsler, der indløb til ham fra forskjellige Sider. Den vægtigste af disse, som efter forskjellige Beretninger skyldtes en af Sammensværgelsens Hovedpersoner, Rantzau-Ascheberg, kom ham ved et Tilfælde ikke i Hænde. U. A. Holstein fortæller i sine Memoirer, at 85 Personer vare indviede i Hemmeligheden, og at Beringskjold flere Dage iforveien gik rundt og fortalte den paa Kaféer og Værtshuse, men han tilføier, at Struensee ansaa sig for sikker, og at han selv iøvrigt heller ikke havde Anelse om, at Forandringen vilde ske saa hurtig. Han havde ikke Mistanke til nogen bestemt Person og var overbevist om, at selv om nogle Ærgjerrige vovede et Forsøg, vilde det de første Gange mislykkes. Han tvivlede vel ikke om, at Struensees Regimente nærmede sig sin Ende, men ventede Angrebet fra anden Side og paa anden Maade. Den samme Opfattelse havde Ministerens andre Omgivelser, og adskillige af dem imødesaa desuden Katastrophen med Ligegyldighed, „fordi de vare kjede af deres Stilling og ønskede at se Ende paa den.“ Derfor forstyrredes Hoffesterne tilsyneladende ikke af det Uveir, der trak sammen; man skjulte sine Bekymringer eller skjød dem tilside med Magt; Munterheden saa ud, som om den var ægte, og Dandsen gik let endog den sidste Aften, da der var *Bal masque paré en domino* paa Hoftheatret. Dronning Mathilde og de to Grever hengav sig sorgløst til Dandsen midt imellem de Sammensvorne, som havde beredt Alt til deres Ødelæggelse, eller netop traf de sidste Foranstaltninger dertil ved Besættelsen af Vagtposterne med Køllers og Eickstedts Folk. Der kan neppe tænkes en mere gribende dramatisk Afslutning paa Struensees Ministerværdighed end Aftenen den 16de Januar, og man hører ikke blot Grev Brandts, men Tidens Frivolitet i den Replik, han ved Festens Slutning, ifølge U. A. Holsteins

Udsagn, henvendte til dennes Hustru: „Jeg tror, at vi ere meget nær ved Afslutningen af vor Epoke; den kan ikke vare længe — Kommer De til Hoffet imorgen?"

De nærmere Omstændigheder ved Arrestationerne ere bekjendte; først det natlige Møde i Arveprinds Frederiks Forgemak mellem Enkedronningen, Prindsen, Rantzau, Eickstedt, Beringskjold, Køller og Guldberg, ved hvilket Rollerne bleve fordelte og de sidste Aftaler trufne; dernæst de Sammensvornes Optog Kl. 4 om Morgenen gjennem Slottets vildsomme Korridorer til Kongens Sovegemak, hvor den forfærdede, Intet anende, aandssvage Monark efter nogen Parlamenteren underskrev de iforveien af Guldberg udarbeidede Befalinger og Fuldmagter, og endelig de brutale Scener i Dronning Mathildes Sovekammer, da hun, snart med Bønner og Taarer, snart med dronninglig Værdighed og kvindelig Stolthed, søgte at blødgjøre Grev Rantzau og hans Officerer eller fremtvinge sin Ret til at faa sin Ægtefælle, Kongen, i Tale. Først efter lang Modstand gav hun efter og lod sig tilligemed den lille Prindsesse Louise Augusta føre ned i den ventende Karrosse, som derpaa under en stærk Militairbedækning Kl. 8½ om Morgenen rullede over Stormbroen, gjennem Stormgade, langs Volden til Nørreport og derfra videre over Hørsholm til Fæstningen Kronborg.

Struensee var iforveien bleven arresteret i Nattens Mulm og Mørke af Oberst Køller, endog før denne var kommen i Besiddelse af Ordren med Kongens Underskrift. I den officielle Rapport meddeler Obersten, at den bestyrtede Minister laa i Sengen og strax forlangte at se Arrestordren. „Men da jeg ikke vilde spilde Tiden med Saadant, var mit Svar paa Alt dette meget kort, og endte med den alvorlige Antydning, at han hurtig skulde staa op og hurtig klæde sig paa, hvilket han da ogsaa gjorde uden videre Indsigelse, ligesom han i det Hele var føielig og stille." I hosstaaende samtidige Billede er altsaa Arrestordrens Fremvisning urigtig. Grev Brandt blev fængslet af Kaptain v. Penick. For at komme ind i Forværelset maatte denne brække Døren op med Magt, hvorpaa han ledsaget af to Officerer og to Underofficerer og med blottet Kaarde traadte hen for den sovende Greve, vækkede ham og forkyndte ham Arresten i Kongens Navn. Ogsaa Brandt forlangte at se den kongelige Ordre, men fik det Svar, at Køller havde den. „Greven — hedder det derpaa i Rapporten — tog

med den høire Haand omkring Sengen hen mod Væggen, og da jeg formodede, at han maaske greb efter en Pistol, sprang jeg til og spurgte, hvad han greb efter. Han svarede, at han vilde ringe paa sin Kammertjener, men jeg forbød ham at røre sig og sagde, at der nok skulde blive hentet en Tjener til ham.“ Han stod imidlertid op og klædte sig selv paa, før Tjeneren kom, og „viste temmelig Kontenance, beraabende sig paa sin Uskyldighed og gode Samvittighed.“ I mærkelig Modsætning til disse Rapporter staar

Forestilling hvorledes Graf Struensee blev arresteret den 17. Jan. 1772 i sit Værelse paa Christiansborg Slot Klokken 4 om Morgenen. | Vorstellung wie Graf Struensee ist arretirt worden den 17. Jan. 1772 auf dem Schloße Christiansburg in seinem Zimmer um 4. Uhr des Morgens.

Beretningen om Generallieutenant Gählers og hans smukke Frues Fængsling. Ægteparret, der havde spillet en stor Rolle under Struensee, boede i Stormgade og arresteredes af Oberst Køller og Major Berbandt. Den sidste skriver: „Hr. Generallieutenant v. Gähler og den naadige Frue bleve endnu fundne i Sengen, da vi traadte ind i deres Soveværelse og i Hs. Maj. Kongens Navn forkyndte dem Arrest, og at de strax skulde føres til Citadellet. Uden at der var synderlig Bestyrtelse at bemærke hos dem, stod de ufortøvet op, og efterat Generallieutenant Gähler havde forlangt at se Kongens Ordre, sagde de begge ved Synet af den: „Kongens Villie maa ske!“

Derpaa gik Oberst v. Køller bort og befalede mig at besørge det Videre. Jeg urgerede altsaa kun deres hurtige Paaklædning; det behagede imidlertid Hs. Excellence at sige, at de ikke var sig noget Ondt bevidst, og hvorledes de havde havt meget Arbeide og næsten et helt Aar intet Andet end lutter Chagrin. Den naadige Frue replicerede med en munter Mine, at det var hende til Konsolation at kunne gjøre sin Hr. Gemal Selskab; kun beklagede hun, at denne Tort ikke kunde repareres.“ Det kan tilføies, at Generalen i Juni

Græv STRUENSEE føres, som arresteret, i en Vogn til Citadellet convojeret af de Eichstedske Dragoner. | Graf STRUENSEE wird als arretirt in einen Wagen nach dem Castel gebracht die Eichstedischen Dragoner Convoyiren ihn

blev afskediget fra alle sine Embeder med en lille Naadespenge, medens hans Frue blev frifunden, rigtignok med Advarsel for „udvist uforsigtig, ubetænksom og strafværdig Omgang.“ Den rige Generalmajor J. F. Classen tog sig imidlertid af Ægteparret, og en halv Snes Aar efter Gählers Død (i 1783) indgik Enken nyt Ægteskab.

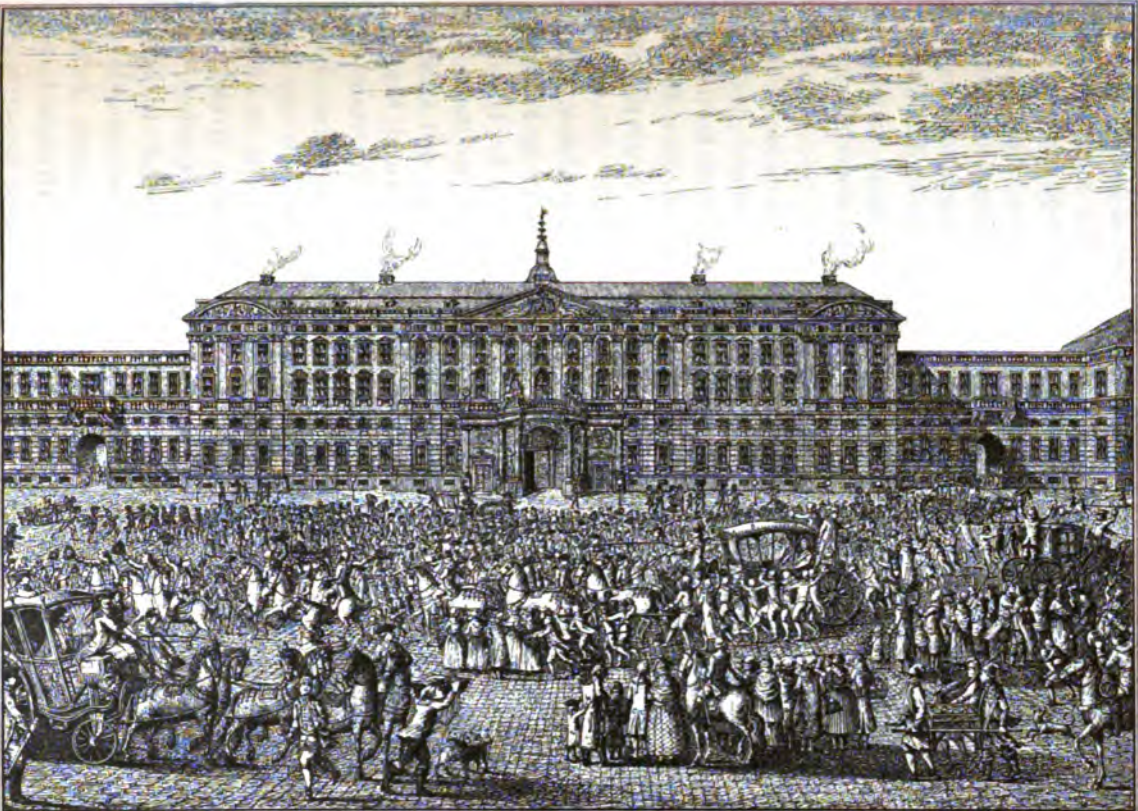
En stor Mængde andre Personer bleve arresterede omkring i Byen, saaledes Ministerens Broder Justitsraad Struensee, der boede paa Store Kjøbmagergade, Professor Berger i Prindsens Palais, Oberst Falkenskjold i Sølvgadens Kaserne, Generalmajor Gude paa

Landkadetakademiet, Legationsraad Sturtz, der blev arresteret hos sin tilkommende Svigerfader, Brandmajor Mazar de la Garde paa Store Kjøbmagergade o. fl. Det var en formelig Massefængsling, thi de Arresteredes Domestiker, Kuske, Løbere og Lakaier maatte dele Skjæbne med deres Herrer. Hovedpersonerne førtes til Kastellet; de andre Fanger anbragtes enten i Blaataarn ved Langebro, paa Holmen, i Hovedvagten og Slutteriet eller fik Husarrest under militair Bevogtning.

Rygtet om Paladsrevolutionen fløi som en Løbeild gjennem Byen, og snart vare Tusinder af Mennesker forsamlede paa Slotspladsen, hvor Stadthauptmand Treeld fik sat en Ovation i Stand for Kongen, Enkedronningen og Arveprindsen, der viste sig paa Slotsaltanen. Kongen viftede med sit Tørklæde og raabte Hurra, og „da hørtes der — skriver en Samtidig — saadan Vivat og Hurra, at man syntes, at Slottet bevægedes, og det var skrækkeligt at høre.“ Kl. 1 kjørte Kongen og Arveprindsen om i Byen i en Fløiels Paradevogn, trukken af 8 hvide Heste, og hilstes overalt med stormende Jubel af Almuen. Man raabte og støiede, trængte sig sammen om Vognen, ja gjorde Mine til at spænde Hestene fra, hvilket dog blev forhindret. I alle Vinduer stod Damer og svingede deres Hatte og Sætter, Gaderne vare som et bølgende Hav af Hoveder, Hatte og Huer fløi op i Luften, paa Tagene stod Folk og skreg som besatte, ja „formuende Folk stod udenfor Vinkjælderne for at drikke Vivat og raabe Hurra.“ Et Øienvidne, der saa Optoget i Rosenborggade, skildrer Kongens Ængstelighed under Kjørselen med følgende Ord: „Vognen var lav og aaben, og Pøbelen ligesom kastede sig ind paa Kongen, hujede og skreg, saa jeg kjendelig kunde se hans Forlegenhed derved, og hvorledes han selv med Hænderne vilde holde dem fra sig, dog uden at tale noget Ord, men hans Ansigt udviste tilfulde hans Fortrydelse.“ Charlotte Dorothea Biehl skriver at „han var bleg som et Lig med den heftigste Sjæleangst i sit Ansigt.“ Kl. 2½ var der Cour paa Slottet, ved hvilken Kongen kun viste sig et Øieblik, og nu bleve Hovedmændene overvældede med Belønninger, Forfremmelser og andre Naadesbevisninger. Om Aftenen var Byen glimrende illumineret, Borgerskabet var i sin bedste Puds, Folk affyrede Geværskud paa Gaderne og opsendte Raketter, Alle vare som drukne af Glæde,

ude af sig selv af Henrykkelse, som om der var vundet en glimrende Seir.

Men denne „for Rigerne uforglemmelige Dag", som den 17de Januar kaldtes af Samtiden, fik en forargelig Afslutning. Blandt de Menneskemasser, der færdedes paa Gaderne, fandtes der talrige raa og voldsomme Elementer, som ansaa Leiligheden for gunstig til at gjøre Optøier, halvdrukne og ophidsede Matroser, Soldater, Bryggerknægte og Haandlangere, der bleve grebne af blind Ødelæggelseslyst og Vildskab. Bevægelsen rettedes først mod *Gabels Gaard* paa Østergade (Efterslægtsselskabets nuv. Eiendom), om hvilken der som ovenfor berørt var blevet udspredt det Rygte, at den skulde indrettes til et offentligt Hus for Struensee og hans Tilhængere. Det fortælles, at en Mand i rødbrun Frakke med guldgaloneret Hat Kl. 6½ om Aftenen gav Signalet til Plyndringen ved at slaa den ene Portlygte i Stykker med sin Kaarde, og Samtiden har sigtet Beringskjold eller Rantzau for at være Anstifteren. Hvorledes dette end forholder sig, stormede den rasende Pøbel ind i Huset, og sønderslog Alt, hvad den forefandt: kostbare Speile, Lysekroner, Meubler og Porcellain; det prægtige Betræk paa Væggene blev revet af og sønderflænget, alt Guld- og Sølvtøi bortført; man væltede Kakkelovnene og slæbte dem bort, frarev Paneler og opbrækkede Gulve, ja man skaanede ikke engang Vinduesrammerne og Karmene, saa at „der i alle Fagene tilsidst ikke sad saa meget, som man kunde koge en Kjedel Vand ved." I Eiendommen havde den forrige Eier, Grev Schulin, endnu sit Bibliothek, samt endel Porcellain og Rariteter, som ogsaa blev plyndret af den rasende Mængde. Pøbelen trængte derefter med Magt ned i Kjælderen, som var leiet af Vinhandler Jacob Drewsen til Oplag, slog Halsen af Flaskerne og tømte dem, og „siden rullede de Vinfoustagerne op paa Gaden, satte dem paa Enden, slog Bunden ud og drak, Nogle af deres Hatte og Kabudser, Andre af hvad Kar de kunde faa fat paa." Hvad der ikke blev drukket, hældtes i Rendestenen, og de store Vinfade slog man i Stykker paa Stedet, saaledes at man vadede i Vin til langt op paa Benene og senere maatte pumpe i halvanden Dag for at faa Kjælderen tom. Ikke mindre end 13 Oxehoveder Rhinskvin gik i Løbet, endvidere 1000 Flasker, samt en stor Mængde franske Vine, Canari Sec, Gammelrom, Edike,

Kongens og Arveprindsens Udkjørsel den 17de Januar. Efter en samtidig Tegning.

Champagne, Capvin og Madeira paa Foustager. Drewsen anslaar selv sit Tab til 3654 Rdlr.

Tumultuanterne, der hovedsagelig bestod af Matroser, havde nu faaet Blod paa Tanden, og da der ikke var mere at røve i Gabels Gaard, vendte Strømmen sig mod „Frøken-Kontoirerne“, de Huse, som beboedes af utugtige Kvinder omkring i Smaagaderne. Der blev ikke gjort Forsøg paa at hindre disse Udskeielser, thi vel havde Politimester Bornemann strax ved deres Begyndelse forlangt militair Assistance, men den blev afslaaet, fordi Hoffet ikke ønskede, at denne Glædesdag skulde ende med Blodsudgydelse. Som Følge heraf fortsattes Plyndringerne; Tummelen og Uordenerne spredtes over større Dele af Byen, saaledes at Fangerne ude i Kastellet endog kunde høre, at der var noget Usædvanligt paafærde. Pøbelen trængte ind i de nævnte Huse, jog Beboerne ud under de største Raaheder, slog alle Ruder i Stykker og ødelagde eller bortbar Alt, hvad der fandtes i Værelserne: Meubler, Speile, Guld, Sølv, Pretiosa, Uhre, Klædningsstykker, Sengeklæder, ja Kakkelovne. Nogle plyndrede for Fordels Skyld; Andre kastede det røvede Bytte fra sig paa Gaderne eller solgte det for en Bagatel. Lidt over Midnat sendtes Arveprindsens Kammerjunker Bülov ud med Herolder og Fakler for at „takke Folket for udvist Nidkjærhed“, men tillige for i Kongens Navn at befale Enhver at gaa roligt hjem — han modtoges med øredøvende Hurraraab, men Ingen bekymrede sig om den kongelige Befaling. Tværtimod fortsattes Hærværket med fornyet Kraft og truede med at antage større Dimensioner, thi en Pøbelhob marcherede mod Assistentshuset, en anden mod Politimesterens Bopæl paa Hjørnet af Store Kjøbmagergade og Skindergade. De nye Magthavere fandt det nu paa høie Tid at skride ind, hvorfor en Afdeling sjællandske Dragoner udsendtes Kl. 4 om Morgenen, hvilke uden synderlig Vanskelighed rensede Gaderne. Der uddeltes nogle Skrammer og Sabelhug, men Ingen kom betydeligt til Skade. Tumulten var hermed forbi, men i mange Aftener maatte der endnu patrouilleres i Gaderne. Bornemann, der havde forrettet Politimesterembedet med sjelden Nidkjærhed og Dygtighed, følte bittert det Angreb, der var blevet rettet paa ham personlig; da han faa Dage efter søgte sin Afsked, skrev han: „Især har den Medhandling, som mit Hus uden Vagtens Assistance i Pøbelens sidste Sammenløb forestod, aldeles nedslaget mig, saasom jeg heraf

har set, at alle mine Bestræbelser ved en upartisk og høflig Omgang at formilde det Bittre, som ligger til mit Embede, ikke efter mit eneste Ønske har kunnet skaffe mig Indbyggernes Yndest." Den 18de Januar blev ved Trommeslag offentliggjort en Proklamation fra Kongen, hvori det hed, at „ligesom han med megen Fornøielse havde set sine Undersaatters Troskab og Glæde, saa havde han og med Misnøielse anset de begangne Uordener." Det blev derfor paa det Strengeste befalet at holde Politi og Orden og ære Politimesteren i hans Embede; Enhver, som herefter forbrød sig mod den offentlige Sikkerhed, vilde blive „begegnet som den offentlige Roligheds Forstyrrere og Hs. Maj. Mandaters Overtrædere." Større Nytte gjorde det dog, at Admiralitets Kollegiet efter Politimesterens Anmodning i de første Dage gjorde, hvad der stod i dets Magt for at holde Divisionernes og Holmens Folk fra Gaderne, og at der fremdeles patrouilleredes i Byen til ind i Marts.

Skaden var meget betydelig, thi 60 Huse vare blevne mere eller mindre ruinerede, og 122 Personer havde mistet Bohave og andet Løsøre. Ved afholdte Taxationsforretninger viste det sig, at Gabels Gaard alene havde lidt Skade for ca. 40,000 Rdlr., medens hele det øvrige Tab ansloges til 45,352 Rdlr. 1 Sk. (hvoraf 32,606 Rdlr. 2 Mk. 5 Sk. paa Effekter). Da Magistraten i Begyndelsen af Februar indgav en Forestilling til Kongen, hvori den gjorde gjældende, at „de fleste af Huseierne vare uskyldige", og derfor burde have „nogen" Erstatning efter Billighed, resolveredes i Marts, at den kongelige Kasse skulde udbetale 6000 Rdlr. til Fordeling blandt de Skadelidte, og at der maatte indsamles frivillige Gaver til dem ved Subskription. Man havde dog ikke Held hermed, thi skjøndt Subskriptionsbogen blev ombaaren af Rodemestrene, indkom der kun 2265 Rdlr. 1 Mk., hvoraf endog Størstedelen gaves af Hoffet, Ministrene og de høiere Embedsmænd, thi de oktroyerede Kompagnier vilde Intetsomhelst give, og de formuende Indbyggere i Regelen heller Intet. Magistraten havde saaledes kun 8265 Rdlr. 1 Mk. at raade over eller ca. 18 pCt. af det Beløb, der krævedes til fuld Erstatning, og delte derfor de Skadelidte i sex Klasser, hvoraf de mest begunstigede, ialt 66 Personer, „Huseiere og Panthavere, der vare aldeles uskyldige i den af Publico fattede Mistanke", saavelsom de, der uskyldigen havde mistet deres Effekter, fik 58 pCt. af Skaden erstattet, medens to Personer, der havde vurderet altfor

høit, fik en lille Gave af 100 og 30 Rdlr. De øvrige 56 Skadelidte, der „fordetmeste vare suspekte", deriblandt naturligvis Gabel, fik Intet. Vinhandler Drewsen i Gabels Kjælder, fik 2000 Rdlr., men da han senere søgte om Toldfrihed paa endel franske Vine som videre Hjælp, opnaaede han kun et Afslag. Nogle Eiere fik dog endel af deres Gods tilbage uden Vederlag, da det ved en Plakat var befalet de uretmæssige Ihændehavere at aflevere saadanne Effekter paa Politikammeret under en Mulkt fra 1 til 50 Rdlr. Det er foran (III, S. 304) anført, at Optøierne den 17de Januar gav Anledning til en Gadeudvidelse ved Nikolai Taarn.

Jubelen over de Faldne indskrænkede sig imidlertid ikke til de lavere Samfundslag; de bedre stillede Borgere og Embedsmænd, ja Hoffet selv deltog i den af Hjertens Lyst. Fra alle Prædikestole blev der den 26de Januar holdt Taksigelse for „den guddommelige Varetægt og Forsyn over Kongen, det kongelige Hus og disse Riger og Lande," og medens Kommissionerne, der skulde dømme de to Grever, „ophæve Kongens Ægteskab paa lovlig Maade" og paakjende de øvrige arresterede Personers Sag, arbeidede ivrigt og i al Hemmelighed under de største Kauteler, for at Intet skulde sive ud blandt Befolkningen, svælgede man i Forlystelser, Skuespil, Baller og Fester. Hoffesterne gik deres uforstyrrede Gang i Januar og de følgende Vintermaaneder, som om Intet var hændet; Kanefarter og Kjøretoure afløste hinanden; allerede den 23de Januar var der Gallataffel og Bal paa Christiansborg, den 24de stor Kur, den 29de (Kongens Fødselsdag) fransk Komedie paa Hoftheatret og derefter Galataffel i Riddersalen, den 30te Bal paré en domino paa Hoftheatret og saaledes videre. Ogsaa i private Kredse jubilerede man. Hofetaten saavelsom Land- og Søetaten gav Subskriptionsballer i Anledning af Revolutionen, den sidste i Post- og Gjæstgivergaarden paa Kjøbmagergade, og Exemplet fulgtes af Borgerne. Naar der var flere Baller samme Aften, gik man fra Sted til Sted for at give sit Bifald tilkjende og for at have været der. Alligevel herskede der en vis Ængstelse og nervøs Spænding midt i Lystigheden, thi man frygtede dels for nye Optøier, dels for Struensees Tilhængere, som maaske vilde vove et Koup. Derfor blev alt Nattesæde i Værtshusene og al Skyden med Flinter og Nøglebøsser forbudt, og da Kronprindsens og Kongens Fødselsdag, den 28de og 29de Januar nærmede sig, forbødes al Illumination, ligesom Hus-

bonder og Mestre fik Tilhold om at holde deres Børn, Tyende og Læredrenge hjemme de to Dage. Et mærkeligt Udslag fik denne Spøgelsefrygt kort efter Omvæltningen, da der en Aften opstod Panik i Hoftheatret, saa at Forestillingen maatte afbrydes. Det gik som en Løbeild fra Mund til Mund, at en Kontrarevolution var udbrudt, indtil det Hele opløste sig til, at nogle Tilskuere vare komne i Skjænderi, fordi et Barn havde vakt Forstyrrelse ved at græde. Som Følge heraf forbødes det nu at medtage Børn, og Tilskuerne fik et Tilhold om at „komportere sig, saaledes som det sømmer sig i det høikongelige Herskabs Nærværelse."

Endnu mere smagløse og forargelige vare dog de Forhaanelser og Raaheder, der udslyngedes mod den faldne Minister og hans Hjælpere af de hoverende Døgnskribenter og Pamfletskrivere. En Syndflod af ondskabsfulde Karikaturer, Flyveblade, Piecer og Viser saa Lyset, i hvilke de faldne Magthavere i de skjændigste Udtryk skildredes som Forrædere, Kongemordere og Gavtyve, medens det seirende Parti fremstilledes som Indbegrebet af Dyd, Adel og Høihed. Enkedronningen var en Judith, en Esther, Prinds Frederik „den liden David, der slog den store Goliath", ja endog „et levende Aftræk af Guddommens Billede", medens Struensee var „Apollion eller den store Drage", en „Forræder, for hvis Ondskab Strikke, Sværd, Svovl og Tjære langtfra var tilstrækkelig Løn". Selv Landets berømte Mænd grebes af den almindelige Svimmel og kappedes med anonyme Smædeskrivere om at give deres Had og Harme Luft. Langebek, som allerede havde besunget „Juleaftens Feiden", men først nu vedkjendte sig Forfatterskabet, skrev sine „Frimodige Tanker over den saa uventede som store Hevnens Dag", hvori han betegner Struensee som Morderengel, Buk, Abe, Fæ, Ulv og Tiger; Tyge Rothe lod et lignende Digt trykke, og Suhm offentliggjorde sit berømte Brev „Til Kongen", der gjorde uhyre Opsigt. Heri siges, at „Rigerne udsugedes, det kongelige Huses Sol formørkedes, og Alting var til Pris for Æreskjændere, for Røvere, for Gudsbespottere, for Dyds og Menneskeligheds Fjender". „Hvo ærer og ophøier ei — slutter han — den farlige, men ærefulde Nat, som sønderbrød vore Lænker, som gjorde os igjen til et Folk? Herlige Nat! tilkommende Homerer og Virgiler skulle besjunge Dig. Saalænge danske og norske Helte ere til, skulle Julianes og Frederiks Ros vedvare, men ei forøges, thi dette er

umuligt. Verden vil altsaa før blive til Intet, end deres Ære forgaa.“ Kort Tid efter udsendte Suhm et nyt Brev „Til mine Landsmænd de Danske, Norske og Holstenere“, men det er med

Den Almægtiges Varetægt over Dannemark.

De af Almagten forstyrrede Grever, J. F. Struensee og E. Brandt, som grebe efter Kronen den 17de Januarii 1772.

Samtale imellem Brandt og Struensee.

Undersaatternes Svar:

Kiøbenhavn, trykt og findes tilkiøbs hos Johan Rudolph Thiele, boende i store Helliggeiststræde.

Flyveblad efter Struensees Fald.

Rette blevet sagt om disse Breve, at det vilde have været heldigere for Forfatteren, om de vare blevne offentliggjorte før den 17de Januar end efter denne Dag. Suhm hørte dog ikke til dem, der havde smigret Struensee i hans Velmagtsdage, som den norske

Præst Reier Gjellebøl, der havde dediceret et Skrift til ham. Da Ministeren faldt, fulgte Gjellebøl Resens Exempel overfor Griffenfeld (smlgn. II, S. 350) og bortskjar den krybende Dedikation. I et Brev til Luxdorph trøstede han sig derefter med, at der heldigvis kun var udkommet 13 Exemplarer med Dedikationen.

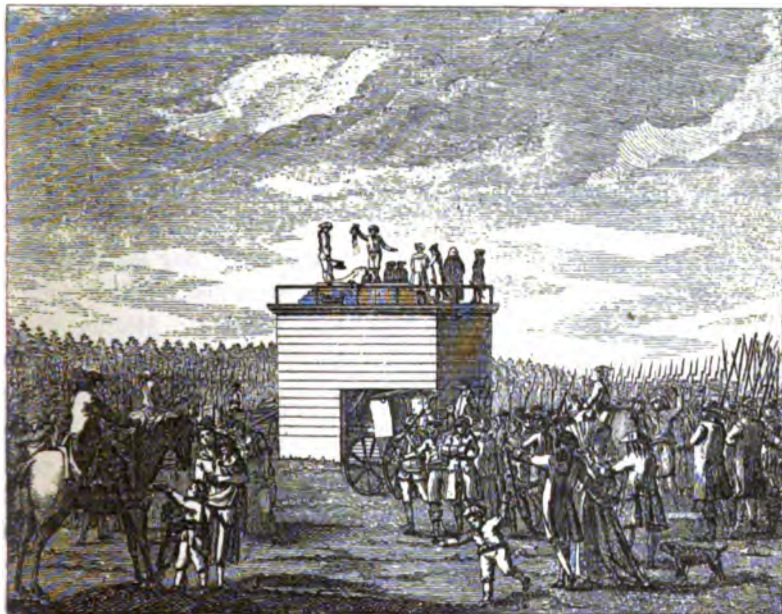
Det er ikke her Stedet at komme ind paa den overordentlige Domstols, „Inkvisitionskommissionens" Sammensætning og Procesførelse, saameget mindre som den netop i den allernyeste Tid har været Gjenstand for udførlig Debat fra juridisk Side. Man har dels under et partielt Forsvar for Dommen, dels under Imødegaaelse af dette Forsvar fastslaaet Dommens formelle Mangler og dadlet dens hadefulde lidenskabelige Tone skarpt, ja Henrik Stampes nyeste Biograph, J. H. Deuntzer, siger rentud, at den „mere bærer Præg af en Parts Uvillie end af en Dommers overlegne Ro", og at „den ikke stiller Stampe i noget ophøiet Lys som Struensees Dommer". Flere af de Beskyldninger, der figurere i Domsakten, saaledes for Falsk og for Mishandling af Kronprindsen, ere faktisk urigtige, og hvad Kabinetsministerens brødefulde Forhold til Dronningen angaar, anses dets Strafbarhed overhovedet for tvivlsom, i hvert Fald den valgte Straf som altfor haard. Endelig er den afgjørende Beskyldning mod Struensee for at have tilsneget sig den absolute souveraine Kongemagt og derved at have gjort sig skyldig i Høiforræderi, neppe holdbar, selv om Meningerne endnu ere delte herom. For Brandts Vedkommende kan der derimod ikke være Tvivl om, at der ikke var mindste Forhold mellem hans Brøde og Straf, og man vil vanskeligt kunne modbevise den Paastand, at hans grusomme Henrettelse var et Justitsmord. Det er da ogsaa bekjendt, at Stampe gjorde gjentagne mislykkede Forsøg paa at udvirke hans Benaadning.

I de femten Uger, da Struensee og Brandt, smedede i Jern som simple Forbrydere, hensad i Kastellet, havde den offentlige Mening naturligvis ikke Tanke, Øren og Opmærksomhed for Andet end de to Ulykkeliges Holdning i Fængslet, deres Tilstaaelser og Afsløringer, ligesom man ivrigt drøftede deres fremtidige Skjæbne. Skjøndt de Officerer, der kom i Berøring med Arrestanterne, havde streng Ordre til at tie, sivede dog Adskilligt ud; Vidnerne i Dronningens Sag fik Munden paa Gled, Luften var fuld af Rygter, baade sande og opdigtede, om den engelske Regjerings Indblanding og et muligt Fredsbrud med denne Magt, om den russiske Keiserindes

Forestillinger m. m. Der herskede den største Bevægelse i Byen, og Hadet mod de faldne Storheder var ikke blevet afkjølet ved deres Undergang. Et løst Rygte om en Formildelse af deres Straf fremkaldte endog høirøstet Knurren og Opløb. I Regjeringskredse var Stemningen mod Dronning Mathilde ligesaa ophidset, og Hoffets Følelser lagde sig for Dagen ved Afskaffelsen af den af hende stiftede Mathildeorden, ved Udeladelsen af hendes Navn af Kirkebønnen, ja man var smaalig nok til at omdøbe Orlogsskibet „Caroline Mathilde“ og kalde det „Øresund“, og befale, at et ved hendes Indtog af Kommunitetet oprettet *Stipendium Carolino-Mechtildianum* i Fremtiden skulde hedde: *Stipendium domus regiæ.*

Den 25de April 1772 faldt Dommen mod de to Grever og blev to Dage efter uden synderlig Vanskelighed stadfæstet af Kongen. Det hedder dog, at Christian den Syvende viste Lyst til at benaade Struensee, da „denne aldrig havde gjort ham Noget imod“, hvorimod han ikke vilde høre Tale om Brandts Benaadning. Skilsmissedommen mod Dronningen var allerede falden den 6te April. De *to Grevers Henrettelse* foregik den 28de April Kl. 9½ om Morgenen paa Østerfælled, hvor et høit Skafot Dagen iforveien var blevet opsat. Saagodtsom hele Garnisonen og Holmens Mandskab slog Kreds om Stedet; udenfor stod Tusinder og atter Tusinder af Nysgjerrige af begge Kjøn og i alle Aldre, som vare strømmede derud til Vogns, til Hest og til Fods. Kun Faa vare blevne tilbage i Byen, hvis Gader laa folketomme og øde. Et Øienvidne skriver, at han ved Synet af den uhyre Mængde kom til at „tænke paa den almindelige Dommedag, da hele det menneskelige Kjøn skal forsamles for dets fælles Dommer.“ De to Dødsdømte kom hver i en Hyrekareth under stærk Eskorte; paa Retterstedet modtoges Brandt af sin Sjælesørger Provst Hee, Struensee af den tydske Præst, *Dr. theol.* Balthasar Münter. Brandt besteg først Skaffottet, afførte sig selv sine Klæder og optraadte i det Hele med stort Mod og Standhaftighed. Han fortrak ikke en Mine, da hans grevelige Vaaben blev sønderhugget af Bøddelen; hans Physiognomi forraadte ikke Skygge af Frygt, da han lagde Haanden paa Blokken, og da den var afhugget — skriver Holstein i sine Memoirer — „kastede han uden at blinke et stolt selvtillidsfuldt Blik paa de Tilstedeværende og sagde koldblodigt og roligt et Par Ord til sin Sjælesørger“, før han modtog Dødshugget. Derefter viste Bøddelen det

afhuggede Hoved for Mængden, hvorpaa Legemet blev parteret og Stykkerne med Strikker hidsede ned af Skaffottet i Rakkersluffen, som holdt nedenfor. „Det Hele — siger et andet Øienvidne — saa barbarisk og affreux ud“. Struensee, som i Vognen nedenfor Skaffottet havde hørt ethvert Hug, der ramte hans ulykkelige Ven, var resigneret og koldblodig, men maatte dog modtage Bøddelens Hjælp, ligesom han, da Haanden blev afhugget fik heftige Konvulsioner. Iøvrigt foregik hans Henrettelse paa samme Maade som

Struensees og Brandts Henrettelse. Efter et samtidigt Billede.

Brandts. Det blodige og grusomme Skuespil gjorde et stærkt Indtryk paa Tilskuerne. Justitsraad Gude, senere Inspekteur ved Vaisenhuset, fortæller, at han, da Struensees Hoved var afhugget, hørte en af Holmens Folk sige: „Nu er det nok; det andet — han mente Parteringen — kunde de gjerne lade være!“ I Modsætning hertil meddeler Grev Holstein, at Generalfiskal Wiwet, der havde været Aktor mod Struensee, ved Synet af det afhuggede Hoved, hvis Tunge bevægede sig som i Krampetrækninger, spottende bemærkede: „Ministeren vil endnu diktere os en Kabinetsordre“.

Saameget synes dog sikkert, at der strax indtraadte et Omslag; dybt rystet begav Folkeskaren sig tilbage til Byen; det glødende Had var blevet slukket i de Henrettedes Blod.

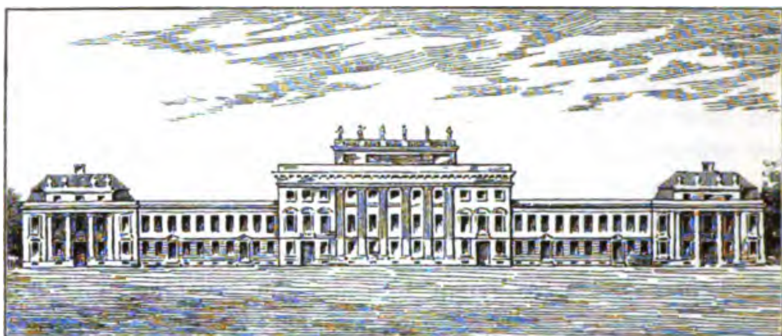
De sønderdelte Lig bleve paa Rakkersluffen førte den lange Vei over til Pesthusfælleden og anbragte paa otte Steiler, der vare reiste tæt ved den gamle murede Galge (hvor Amerika Mølle senere laa), medens Hovederne og Hænderne anbragtes paa Stager i Midten. Ogsaa her samledes mangfoldige Tilskuere, endogsaa unge pyntede Fruentimmer, og det blev i Sommerens Løb Mode at gaa ud til Stedet og tage de grufulde Levninger i Øiesyn. Gude, som nogle Timer efter Henrettelsen begav sig ud paa Vesterfælled, faldt i største Forundring ved at see Dr. Balthasar Münter i geistlig Dragt spadsere omkring mellem Tilskuerne og iagttage Struensees Levninger gjennem sit Øienglas, ligesom han om Formiddagen var bleven staaende paa Skafottet med Glas for Øiet, medens Parteringen gik for sig. „Naar jeg siden — vedbliver Gude — har læst den af ham udgivne „Bekehrungsgeschichte Struensees", har jeg ønsket ikke at have set ham ved Steilerne paa Vesterfælled." Den følgende Dag saa Kaptain Schønning af Søetaten atter Dr. Münter derude, iagttagende Steilerne og Stagerne med største Opmærksomhed. Stemningen hos den fornuftige og besindige Del af Befolkningen ses af følgende Bemærkninger hos Schønning: „Disse Steiler og Stager laa ganske i Synet paa Frederiksberg Slot, hvor Herskabet opholdt sig. At Struensee havde fortjent Døden, det vil jeg gjerne tilstaa, men som dog vel uden Skade kunde sket paa en anstændigere Maade; forresten fandt jeg Haardhed og Grusomhed i alt dette tillige, men den, som vilde lade sig mærke med saadant og ikke i Alt tage imod den Stemning, man vil have, Alle skal have ved denne Leilighed ved Alt det, som bliver foretaget, anses for en Landsforræder, et farligt Menneske, der strax maa eloigneres." At Grev Holstein, der hørte til Struensees Parti, udtaler sig endnu skarpere, er kun naturligt. „Det kan faa Ens Hjerte til at bløde — siger han — naar man tænker paa, at medens de Dødsdømte opsendte Bønner for Kongens, den kongelige Families, Statens og deres Dommeres Vel, kom Kongen og den kgl. Familie fra en Fornøielsestour paa Landet og begav sig til Konseillet for at underskrive Dødsdommen over de to Grever, hans Venner, som han havde anset for værdige til hans Godhed, Tillid og familiaire Intimitet. Saaledes opførte de

Store og Folket sig i min Tid!“ Endnu i 1774 saa Englænderen Nathaniel Wraxall de uhyggelige Levninger, Hjerneskallerne og Benene af de henrettede Grever paa Steilerne udenfor Vesterport, men naar de bleve fjernede, vides ikke. Den murede Galge selv blev nedreven den 7de Juli 1779.

Dronning Mathilde sad endnu en Maaned paa Kronborg, indtil den engelske Regjerings energiske Forestillinger og truende Rustninger fremtvang hendes Frihed. Efter at have taget en rørende Afsked med sin lille Datter gik hun den 30te Mai 1772 ombord paa en engelsk Eskadre under Salut fra Kronborg og Skibene samt andre kongelige Æresbevisninger, og førtes til sit „Tilflugts- og Forvisningssted“, Celle i Hannover. Det store Drama var udspillet; hun gjensaa aldrig Danmark eller sine Børn, thi allerede i Foraaret 1775 sank den unge 24aarige Dronning i en tidlig Grav, elsket og æret af sine Omgivelser, tilbedt af Fattige og begrædt af Alle.

Mathildeordenen.

Harsdorffs projekterede Bebyggelse af Amaliegade til Hjørnet af Toldbodveien.
Efter en Tegning i Rigsarchivet.

TREDIE KAPITEL.

Kjøbenhavn i den Guldbergske Periode.

Det varede rum Tid, før Bevægelsen lagde sig efter det blodige Skuespil paa Østerfælled, thi Struensees Regimente havde trods sin Kortvarighed sat dybe Spor baade i Samfunds- og Aandslivet. Det tog Tid, før Svimmelheden, der havde grebet Gemytterne, forsvandt. Bestandig kom de skarpeste Modsætninger frem i Tale og Skrift; paa den ene Side lidenskabeligt Had til den voldsomme og umodne Reformator, paa den anden Medlidenhed med hans og Dronningens Skjæbne og delvis Anerkjendelse af hans politiske Principer. En Mængde Flyveskrifter og Piecer, hvortil Udlandet leverede et rigeligt Bidrag, vedblev at fremkomme, og deriblandt allerede i Marts Afskrifter af Kommissionens Forhør over Struensee, og det frugtede ikke, at den nye Politimester, Etatsraad Christian Fædder fik Befaling til at eftersøge deres Oprindelse og konfiskere dem, eller at han mødte personlig paa Børsen og forbød Boghandlerne Salg af alle saadanne Bøger. I Sommeren 1773 blev en Borger fra Oldenborg, Herman Ludolph Bardewyck, paagreben, der reiste omkring i Provindserne og solgte

trykte Gjengivelser paa Tydsk af Advokaternes Forsvars- og Anklagetaler mod de to Grever, og det oplystes under Forhørene, at Bardewyck til Forskjellige havde sagt, at „der vilde blive reist Æresstøtter for Struensee og Brandt, at der var flere Struenseer, at man begegnede Kongen ilde og andre letsindige, løgnagtige og dristige Ord“. Da man imidlertid „ellers ikke kunde spore, at han havde havt nogen ond Hensigt“ slap han for Tiltale og Straf, mod at forvises Landet, medens Boghandler Proft, der havde forsynet ham med Bøgerne og desuden havde solgt et løgnagtigt og frækt Smædeskrift: „Entdeckung der wahren Absichten des Staatssystems der dänischen Regierung“, hvori Enkedronning Juliane Marie fremstilledes som et Uhyre, der havde styrtet Dronning Mathilde og Struensee ved falske Vidner og falske Aktstykker, idømtes en Bøde af 500 Rdlr. til Vor Frelsers Kirke. Da Proft bad ynkeligt for sig og paastod, at han ikke havde kjendt Skrifterne, der vare fulgte med hans Bogpakker fra Udlandet, og han desuden nylig var gaaet Fallit, nedsattes Bøden til 100 Rdlr. — Kancelliet havde endog ment, at man kunde nøies med at lade ham betale 30. De nye Magthavere, blandt hvilke Kabinetssekretair hos Arveprindsen, *Ove Høegh Guldberg,* snart kom til at spille Hovedrollen som Stats- og Geheimekabinetssekretair og senere som Statsminister, optraadte overhovedet i Begyndelsen diplomatisk forsigtigt og maadeholdent, og det lykkedes dem derfor uden Vanskelighed at komme ud over Øieblikkets skiftende Stemninger, og det saameget lettere som deres Ledelse hurtig antog en udpræget national Farve. Struensees Fald blev ensbetydende med Danskhedens Seir over tydsk Væsen og tydsk Indflydelse — Danmark skulde nu ophøre med at være en Forsørgelsesanstalt for tydske Eventyrere.

Ved Siden af disse Strømninger gik en anden, der har Krav paa større Interesse, nemlig *den vaagnende Frihedsfølelse.* Den var med Naturnødvendighed opstaaet, da man saa Enevoldsmagten i en lunefuld, uberegnelig, sindssyg Herskers Haand, og styrkedes yderligere under den despotiske, uansvarlige Minister. Man fik Øiet opladt for Enevældens Vrangside, og mange af Trykkefrihedsskrifterne fremhæve mere eller mindre skarpt Folkets Ret og Pligt til at tale med i Fædrelandets Anliggender, ligesom de i en overraskende fri Tone paapege Kongens moralske Ansvar overfor Undersaatterne. Umiddelbart før Januarkatastrophen opstod Tanken om en Ind-

skrænkning af Kongemagten som det eneste Middel til at hindre Gjentagelser og navnlig umuliggjøre den nærliggende Fare, at Dronning Mathilde eller hendes Søn, Kronprindsen, engang skulde hævne det Skete. Suhm fortæller i sine Memoirer, hvorledes daværende Kommandeurkaptain, Fabrikmester Krabbe opfordrede ham til at skrive et Forfatningsudkast af de anførte Grunde, hvilket han gjerne indlod sig paa, og dette, der senere er blevet trykt, viser, at den ansete Historieskriver tænkte sig en konstitutionel Forfatning, omfattende hele Riget med et Enkeltkammer, bestaaende af 48 Medlemmer. Planen bærer Præg af at være udarbeidet i Hast, men Suhm fandt dog Anledning til at forelægge den for Guldberg, samme Dag Struensee var falden. Dens Skjæbne var naturligvis paa Forhaand given; „Guldberg forkastede den — skriver Suhm haanligt — vant til Slaveri.“ Den senere Geheimekabinetssekretair hyldede allerede nu den Anskuelse, han efter sit Fald udtaler i et Brev til Joh. v. Bülow, at siden „Kongeloven er bleven kundgjort, kan aldrig nogen dansk Undersaat tale om en Rigsdag uden at angribe Souveraineteten og følgelig forfalde i den Skyld og den Brøde, som Danske Lov ommelder,“ og det er charakteristisk, at Rasmus Nyerup, da han i 1799 offentliggjorte Suhms Forfatningsplan, som „et ikke uvigtigt Bidrag til den Afdødes politiske Meningers Historie“, med Nød og Neppe slap for at blive sat under Tiltale derfor. I hvert Fald mente Generalprokureur Christian Colbjørnsen, at „Udgiveren af slige Papirer fortjente at sidde paa Christiansø eller Munkholm.“ Suhms og Ligesindedes Frihedsideer bleve saaledes hurtigt stækkede og fik ingen praktiske Følger, men, som Prof. E. Holm med Rette bemærker: man ser dog heraf, at den stærke Uvillie mod den faldne Minister ikke udelukkende skyldtes Fordom og reaktionair Aand, thi Suhm var paa sin Vis langt mere Fremskridtsmand end den af ham saa forhadte Minister. „Netop derved — tilføier han — viste Struense sig som en aldeles ubrugelig Statsmand, at han omtrent ligesaa meget stødte dem fra sig, der vilde fremad, som dem, der helst vilde blive ved det Gamle.“

Den nye Regjering, der først kaldtes Geheimekabinetsraad, men fra 13de Februar 1772: *Geheimestatsraadet*, havde naturligvis først sin Opmærksomhed henvendt paa Politivæsenet for at sikkre Ordenens Opretholdelse i Hovedstaden. Man havde den 17de Januar om Aftenen faaet haandgribelige Beviser paa Pøbelens Voldsomhed og

Politiets Afmagt, og man fandt det derfor allerede den 25de Januar nødvendigt at forbyde Nattesæde paa Vin- og Værtshuse efter Kl. 10 om Aftenen, ligesom det to Dage efter blev befalet, at Kjøbenhavns Porte atter skulde lukkes om Natten. Men dette var langtfra tilstrækkeligt til at gjenoprette Politiets tabte Myndighed, og i en Forestilling af 24de Januar (smlgn. III, S. 296) erklærede Bornemann rentud, at der ikke var andet Middel end at vende tilbage til den gamle Ordning. Dette skete da ogsaa ved kgl. Resolution af 6te Februar: Inkvisition blev nu igjen tilladt i Husene, for at Politiet kunde have Øie med Menigmands Sæder og Levemaade; det forbødes igjen løse og ledige Personer at sidde paa egen Haand, kort sagt, Plakaten af 3die April 1771 (III, S. 281) blev ophævet og tilbagekaldt. Til yderligere Sikkerhed udkom der en Snes Dage efter en Plakat om Uordens Afskaffelse ved Nattetider paa Gaderne. Derimod fandt man det betænkeligt at opfylde Bornemanns Ønske om at fastsætte et bestemt Antal Øltappere og Værtshusholdere i Forhold til Indbyggernes Mængde og Tarv, fordi „man heraf maatte befrygte nye Opløb, og Næringsveiene desuden saavidt muligt burde holdes aabne for Alle.“ Bornemann havde iøvrigt strax efter den 17de Januar forlangt sin Afsked (smlgn. III, S. 394), men beklædte dog Embedet til den 21de Mai, da hans Efterfølger, den fhv. Borgmester Christian Fædder blev udnævnt til Politimester. Samme Dag fik Bornemann Bestalling som Assessor i Høiesteret.

Opgaven, der forelaa, var stor og vanskelig. „Kjøbenhavn — skriver Guldberg selv — var i Aaret 1772 ganske i Forfald; Gaardenes Pris var sunken omtrent $^1/_3$ af deres forrige Værd, en Del af dem stod ledige, mange nærsomme Borgere vare forarmede, thi den fjerde eller tredie Del, som de havde havt i Gaardene, var gaaet forloren, og desuden havde de forrige Operationer svækket alle Næringer; mange Lauge jamrede sig for Brød og plagede derfor, de kgl. Told- og Konsumptionsindtægter vare faldne, Nøden var kort sagt stor.“ Man vidste da ingen bedre Udvei end at føre Alt tilbage i det gamle Spor, hvorfor der allerede i Januar var udgaaet en Befaling til at indkalde samtlige Kabinetsordrer, der vare udstedte siden den 15de Septbr. 1770. En Kommission blev dernæst nedsat den 10de Februar for „at overveie de foretagne Forandringer i de civile Kollegier, Departementerne og andre almindelige Indretninger i Kbhvn.“ og afgive Betænkning derom, og skjøndt dens Instrux

gik ud paa, at „de Forandringer, som i Henseende til det almindelige Bedste befandtes gode eller næsten ligegyldige, ei maatte foreslaas omgjorte, og at de, som kunde eragtes skadelige, med muligste Lemfældighed skulde rettes“, var der dog, da Kommissionen den 17de Marts 1774 afsluttede sine Arbeider, *kun Lidet tilbage fra Struensees Tid.* I Virkeligheden blev kun den almindelige Pleieanstalt, Høiesteret, Hof- og Statsretten samt Generalpostamtets Indretning staaende; alt Andet gjordes om — først og fremmest naturligvis *Magistraten.*

Faa Dage efter Struensees Fald var Overpræsident Holstein bleven afskediget og afløst af Konferentsraad *Gotthard Albrecht Braem*, der rimeligvis protegeredes af den nye Regjering, fordi han havde vist Uvillie mod den faldne Minister ved i et Par anonyme Breve at opmuntre Grev Brandt til at styrte ham. Den i 1771 afskedigede Magistrat var derefter strax indkommen med en Ansøgning til Kongen om at blive gjenindsat, hvorpaa den mente at have berettiget Krav, da dens Redelighed var bevist, og „den ingenlunde havde fortjent at mistænkes og bortjages paa saa haanlig Maade“. Denne Ansøgning støttedes indtrængende af den nye Overpræsident og Kommissionen, og da man lod den 3die April 1772 gaa forbi uden at foretage de paabudte „frie Valg“ af 4 Raadmænd og 2 Borgerskabs Repræsentanter (smlgn. III, S. 280) var det indlysende for Alle, at der forestod en gjennemgribende Omordning af Kbhvn.s Bestyrelse. Der herskede dog ikke Enighed om dens Omfang, thi medens Braem mente, at Alt skulde sættes paa den gamle Fod, anbefalede Kommissionen en Mellemvei, som ogsaa blev fulgt. I en Forestilling af 10de Juli giver Braem en mørk Skildring af Tilstandene, ledsaget af de skarpeste Angreb paa den faldne Minister og den afskedigede Overpræsident. „Uden Skygge af Grund — skriver han — har denne gode Stad mistet alle sine Privilegier, Herligheder og Rettigheder“; man pønsede paa Byens „fundamentale Bouleversement“, og den befinder sig nu „uden Privilegier, uden Jurisdiktion, uden Revenuer, uden sine Talsmænd, som vare de 32 Mænd, uden Handel, uden Næring, uden Kredit.“ Elendigheden er større, end Nogen kan forestille sig, og Struensee sammenlignes tilsidst med Judas, der har faaet sin fortjente Dom og Straf, fordi han i Forening med Grev Holstein og Professor Berger udklækkede Planen til Kjøbenhavns Fordærvelse. Den tro Residentsstad og det

menige lydige Borgerskab venter imidlertid nu „at se sig i den fulde Glands ved en fuldkommen *restitutio in integrum.* Hele den gamle Magistrat bør gjenindsættes og beholde og nyde Alt, hvad den forhen har nydt, de 32 Mænds Forsamling maa retableres efter Privilegierne, Byen bør have alle sine Revenuer, Rettigheder og Indkomster igjen, og hvis Hof- og Stadsretten skal bibeholdes, bliver det Kongens og ikke Byens Sag at salarere den. Det vilde derhos være heldigt, om Magistraten (dog med Undtagelse af Overpræsidenden) i Fremtiden blev tagen af de 32 Mænd, thi disse ere „vittige, erfarne og for Redelighed bekjendte Mænd af de fornemste Borgere“, og at der ikke mere uddeles Charakterer til Magistratspersoner, det skulde da kun være til den øverste Borgmester. Dette vilde være en Lykke, thi „ved Charakterer gives der Leilighed til Jalousi, hvorunder det Almindelige ofte lider“. Hvis Kongen — slutter Braem — vil gjøre Alt dette, „vil han med Rette kunne kaldes en kongelig Fundator, der Staden igjen af sin Aske og fornedrigede Stand opliver, og denne gode Stads og menige Borgerskabs Handel, Næring og Velfærd vil da forhaabentlig saaledes befordres, at selv om den ikke hastig kommer i Flor og Velstand, kan den Undergang, som den nu overhænger, dog vorde forebygget.“

Det gik dog ikke ganske, som Overpræsident Braem havde ønsket. Da *hele den gamle Magistrat,* eller rettere de Medlemmer af den, som endnu levede eller ikke havde faaet Ansættelse i andre Embedsstillinger, *blev gjenindsat* den 1ste Oktober 1772, blev det ikke blot bestemt, at Hof- og Stadsretten skulde blive bestaaende, men at den tillige skulde beholde de Indkomster (11,800 Rdlr.), Staden havde maattet afgive til den. Det foran (III, S. 284) omtalte Beløb af 7800 Rdlr., hvortil kan føies 471 Rdlr. i Søtøndepenge, som Byen havde maattet indbetale i den kongelige Kasse, faldt rigtignok tilbage til Kæmnerkassen, men til Gjengjæld mistede Staden det lovede kgl. Tilskud af 30,000 Rdlr. om Aaret, og det var kun en daarlig Opreisning, at den, meget mod Hof- og Stadsrettens Villie, fik Overformynderiet tilbage og hermed Arvefaldsrettigheden til Kapitaler, der havde henstaaet ukrævede i 15 Aar. Magistraten sattes dernæst paa fast Gage ligesom i Struensees Tid; Byen maatte udrede endel personelle Tillæg og Pensioner, betale Størsteparten af Politimesters Gage, og Haabet om Portskillingens Gjenindførelse til Dækning af Renovationsudgifterne blev kun delvis opfyldt, det vil

sige: for Kjørende og Ridende, da man ansaa det „for uklogt at introducere den igjen for Gaaende, siden den nu engang var afskaffet.“

Magistraten, som var bleven afsat den 3die April 1771, talte foruden Overpræsidenten (v. der Lühe), der var bleven afskediget nogle Dage iforveien, 3 Borgmestre, 5 Viceborgmestre og 4 Raadmænd, der alle vare lønnede. samt 8 ugagerede Viceraadmænd, medens den i Struensees Tid bestod af en Overpræsident, 2 Borgmestre og 4 Raadmænd, foruden en Syndikus, en Stadsphysikus og 2 Borgerskabs-Repræsentanter. Man fandt dog nu, at det vilde være unyttigt at vende helt tilbage til den gamle Ordning, „eftersom mangfoldige og snart de betydeligste af de Magistraten tilforn paalagte Forretninger vare gaaede over til Hof- og Stadsretten“, og det fastsattes derfor, at den nye Magistrat skulde indskrænkes til en Overpræsident (Braem), 2 virkelige Borgmestre og 6 Raadmænd. Syndikusembedet bortfaldt, fordi Magistraten Intet havde at skaffe med Justitssager, Stadsphysikusbestillingen blev et Embede for sig, der Intet havde med Magistraten at skaffe, og endelig afskaffedes de to Borgerskabs Repræsentanter, fordi de *32 Mænds Forsamling sattes paa forrige Fod,* „da den udtrykkelig var fastsat i de Byen saa solenniter forundte Privilegier, derhos af Borgerskabet blev anset for et Prærogativ, ikke kostede Kongen eller Staden det Allerringeste og i flere end én Hensigt havde adskillige gode Virkninger.“

Af den afsatte Magistrats Medlemmer vare to afgaaede ved Døden efter April 1771; Fædder var nu Politimester, Horn, der havde været Viceborgmester og Politimester, var bleven Justitiarius i Hof- og Stadsretten, medens forhv. Viceraadmand, Generalauditeur Bornemann (Politimester under Struensee) som foran nævnt var bleven Assessor i Høiesteret. Alle de øvrige med Konferentsraad Schrødersee i Spidsen *gjenindsattes* nu, og hvad mere er: *samtlige Medlemmer af den Struenseeske Magistrat* med Undtagelse af første Borgmester, Kancelliraad Matthiesen, der afskedigedes med 700 Rdlr.s Pension og Stadsphysikus Wandeler, *optoges i den nye,* dels som Viceborgmestre (Joh. Peter Suhr og Matthias Lunding) dels som Viceraadmænd, men alle uden Gage. At Lunding og Suhr bleve særlig protegerede, skyldes deres personlige Anseelse. „Paa denne Maade — hedder det nemlig i Kommissionens Forestilling — tabe de nok deres Gage, men beholde dog omtrent deres Sæde, thi ganske igjen at henvise dem til deres forrige Plads (de havde nemlig før

Struensee været blandt de yngste Raadmænd) turde uden Tvivl give dem Anledning til at søge deres Demission, hvilket dog just ikke var at ønske, da Suhr er en meget formuende Mand, der har god Kredit blandt Borgerskabet, og Lunding er en vederhæftig og derhos ganske vittig og brugelig Mand.“ Denne Hensynsfuldhed overfor den Struenseeske Magistrat bevirkede imidlertid, at den nye fik „vel mange Viceborgmestre (4) og Viceraadmænd“ (9), hvortil kom, at Politimester Fædder fik Løfte om den første vakante Borgmesterplads, naar han engang gik af. Med Hensyn til Gagerne havde Overpræsidenten 1600 Rdlr. af Byen, desuden Pasgebyrerne og 1000 Rdlr. af den kongelige Kasse, de to Borgmestre hver 1600 Rdlr. (dog havde Schrødersee et personligt Tillæg af 400 Rdlr.) og Raadmændene hver 1000 Rdlr. Den ældste Viceborgmester havde dog den ene af de sex Raadmandsgager, de andre fem forblev derimod hos Raadmændene, saaledes at Viceraadmændene rykkede op efter Tour. I 1780 forøgedes Antallet af lønnede Magistratsposter med 3; saaledes at der kom en 3die Borgmester til med 1400 Rdlr.s Gage og 2 yngste Raadmænd hver med 500 Rdlr. om Aaret. Magistraten bestod altsaa nu igjen af 12 lønnede Personer, netop som Forholdet havde været fra 1660 til 1771, men Lønnen var bleven betydelig formindsket paa Grund af Stadens slette Omstændigheder. Ligeledes gjenindførtes Magistratens *Naadsens Aar,* saa at „Enhver, der traadte til Løn, fik i det første Aar saa godt som Intet, thi Gagen tilfaldt den Afgaaede, hvorimod den Tiltrædende eller hans Arvinger igjen fik Erstatning, naar han afgik.“

Den nye Magistrat var yderst misfornøiet med hele Ordningen; thi den havde haabet, at Alt skulde sættes paa den gamle Fod. Den følte sig dybt forurettet og vægrede sig ved at overtage Overformynderiet, før den havde faaet Svar paa sin Fordring om tillige at faa Stadens Jurisdiktion og Skiftevæsen tilbage, for hvilket den efter eget Sigende havde givet saa overbevisende Grunde, at „Majestæten forhaabenlig vilde retablere Staden og dens Magistrat udi dens forrige efter saavel erhvervede og aldeles uforbrudte Privilegier havte og med Rette tilhørende Eiendom og Herlighed.“ Det nyttede imidlertid ikke; Hof- og Stadsretten beholdt alle Skifter og naturligvis Jurisdiktionen, og den 20de Januar 1774 fik Magistraten fornyet Befaling til at paatage sig Overformynderiet for alle Stænder i Kbhvn. Men Forholdet mellem de to Myndigheder var spændt,

hvilket lagde sig for Dagen paa forskjellig Maade. Saaledes i Mai 1772, da Arrestforvareren i Stadens civile Arresthus (Slutteriet) var død, og baade Magistraten og Kongens Foged som Lem af Hof- og Stadsretten beskikkede en Eftermand. Der var altsaa nu to Arrestforvarere, af hvilke ingen vilde vige Pladsen, før det ved en kgl. Resolution blev afgjort, at Hof- og Stadsretten skulde besætte Tjenesten, skjøndt Bygningen tilhørte Byen. I 1773 nægtede Magistraten at vedligeholde Arresthuset og betale Præstens Løn, fordi den Intet havde at skaffe med Slutteriet og ikke kunde indlade sig paa at underholde Betjente, der vare den uvedkommende, men heller ikke her fik den Medhold — Afgjørelsen blev, at Stadens Kasse nu ligesom tilforn skulde lønne Arresthuspræsten og bekoste Husets Reparation.

Der var iøvrigt al mulig Grund for Magistraten til at „menagere", som man kaldte det, thi Byens Finantser vare alt Andet end glimrende. Kort efter Struensees Fald herskede der saadan Nød og Pengemangel, at Magistraten ved Marts Maaneds Udgang ikke havde Midler til at betale de forfaldne Lønninger, Pensioner og Renovationskontrahenternes Kvartalspenge, ja i Mai Maaned kunde man ikke engang gjøre det fornødne Indkjøb til Brændemagasinet, hvorfor man fik 5000 Rdlr. af den kgl. Kasse. Ved den nye Magistrats Indsættelse skjænkede Kongen imidlertid Byen 10,000 Rdlr., i Oktober 1773 fik den et Forskud af 6000 Rdlr., og paa forskjellige andre Maader forøgedes Indtægterne. Det var af stor Betydning, at Kongen betalte det danske Komediehuses Gjæld, hvorfor Magistraten stod til Ansvar, ialt 31,588 Rdlr., og at han i 1779 afgjorde Restbeløbet, 6000 Rdlr., af Christian den Sjettes gamle Gjæld fra 1741 (smlgn. III, S. 110). Paa denne Maade forbedredes Status efterhaanden, skjøndt Magistraten jævnlig maatte gjøre Laan i Banken, naar overordentlige Udgifter stod for Døren. Af Regnskaberne ses det, at *Stadens Gjæld* ved Udgangen af 1776 var gaaet ned til 63000 Rdlr., som for Størstedelen hæftede paa Renovationskassen, og ved Udgangen af 1784 til 14000 Rdlr., hvoraf Renovationskassen skyldte den ene Halvdel, Kæmnerkassen den anden.

Magistraten, hvis Forretninger bestandig forøgedes, navnlig efterat den i 1781 var bleven sat i Spidsen for Fattigvæsenet, havde nok at kjæmpe med i disse Aar. Først og fremmest med *Dyrtiden*, som ingenlunde var ophørt med Struensees Fald. Den varede i

Grunden til ind i 1774, og modarbeidedes med de sædvanlige Midler, nemlig Tilladelse til at indføre fremmed saltet Flæsk og Kjød mod mellemrigs Told, Salg af Rug til nedsat Pris fra Søetatens Magasin, Toldnedsættelse paa fremmed Rug, Hvede, Byg og Havre, Forbud mod Brændevinsbrænding af Rug m. m. Da Priserne paa Korn og Fedevare alligevel ikke gik ned, indkom de 32 Mænd med en lang Forestilling, hvori de formente, at Grunden til Nøden kun var, at Leverandeurer til Kompagnierne, Kommissionairer, Skippere og Spekulanter indfandt sig paa Torvet i Flokketal og opkjøbte Alt, hvorved Priserne dreves i Veiret. De ønskede et kongeligt Forbud herimod og støttedes af Magistraten, men det blev nægtet, fordi det var umuligt paa Torvet at kjende Leverandeurer og Kommissionairer fra andre Folk, og man derfor kun vilde give Anledning til Processer og Vidtløftigheder ved et saadant Skridt.

Reglementet af 5te Juni 1771 (smlgn. III, S. 302) stod endnu ved Magt, men var aldrig bleven overholdt; Magistraten havde ikke oprettet det befalede Kornmagasin paa 10,000 Tdr. Rug, og Bagere, Spækhøkere og Hørkræmmere havde ligesaalidt havt det paabudte Forraad. Da Situationen imidlertid i Efteraaret 1781 atter blev truende, indskjærpedes Reglementet til „nøiagtigste Overholdelse“, hvilket dog efter Sædvane ikke skulde forstaas bogstaveligt. Magistraten bad saa ynkeligt for sig og forestillede de mange Udgifter, den havde havt til Veienes Istandsættelse paa Stadens Grund, saa indtrængende, at Forraadet først nedsattes til 5000 Tdr. Rug og derefter til 2000 Tdr. Kongen overlod desuden Byen gratis sine egne Kornlofter og gav Magistraten Tilladelse til at optage et Laan i Banken paa 8000 Rdlr. Paa Grund af Frosten lykkedes det dog kun at faa 1164 Tdr. Rug hertil i Dcbr. 1781, og der blev ikke engang Brug for dem, da Ingen ønskede dem, hvorfor de maatte sælges før Høsten 1782, da Tabet ellers vilde blive for stort. Da dette Aars Høst var god, befriedes Magistraten for at forsyne Magasinet, saameget mere som det østersøisk-guineiske Handelsselskab ifølge sin Oktroy var pligtig til at holde et Oplag af 30,000 Tdr., men i Septbr. 1783 maatte Magistraten atter indkjøbe Korn og denne Gang de befalede 10,000 Tdr. fra fremmede Steder. Dette Aar var overhovedet trangt; Regjeringen maatte atter træde hjælpende til, og de gamle Politiforordninger bleve skjærpede, ved hvilke Torvehandel og Udsalg af Levnedsmidler ordnedes, uberettiget Handel,

Forprang og Opkjøb hindredes, og Slagtere og Bagere bleve tvungne til at holde sig deres Taxter efterrettelige. I Sommeren 1784 søgte Magistraten om at blive helt fritagen for Magasinet, men fik først Afslag; tre Maaneder efter fik den imidlertid sit Ønske opfyldt, da Licitationen havde vist, at Anskaffelsen vilde blive meget dyr og til stort Tab for Byen. Endelig resolveredes den 5te Januar 1785, at Magistraten indtil videre skulde være fritagen for at anskaffe det omtalte Vinterforraad, „da dens Indtægter bevislig ere utilstrækkelige dertil", og det blev i Stedet overdraget Rentekamret at gjøre Forslag om Kornmangels Forebyggelse i vanskelige Aaringer. En fastere Institution var derimod Magistratens *Brændemagasin*, der trolig holdtes vedlige Aar ud og Aar ind, og gjorde megen Nytte, skjøndt det ikke altid kunde tilfredsstille Trangen. I saadanne Tilfælde traadte da Hofetatens Vedhave til og bortsolgte et vist Kvantum af sin Beholdning for nedsat Pris. *Favneskjærerne* forlangte ofte ublu Sauge- og Huggeløn, og da de i 1782 — som det siges — „opførte sig med saa megen Selvraadighed, at de vare blevne en virkelig Byrde", blev der sat en Taxt for dem, ligesom det blev befalet, at de i Fremtiden skulde have Bevilling af Magistraten til at skjære Brænde. Bevillingerne udstedtes gratis, men skulde fornyes hvert Aar og bleve forbrudte ved Overtrædelse af Taxten tredie Gang.

Store Vanskeligheder frembød *Gadernes Renholdelse*. Den af Struensee trufne Ordning havde vist sig heldig, saalænge Renovationskassens Underbalance kunde dækkes af det kongelige Tilskud til Kommunen, men da dette ophørte efter den nye Magistrats Indsættelse, bleve Ulemperne følelige. I Dcbr. 1772 begyndte man allerede at laane Penge til Renovationskassen, og dette fortsattes i stigende Maalestok, saaledes at den i 1776 havde en aarlig Underbalance af 9500 Rdlr. og en Gjæld af 60,000 Rdlr., skjøndt Vognmændenes Betaling for Udførslen i 1774 var bleven nedsat til 16,000 Rdlr. (smlgn. III, 306). Der blev nu nedsat en Kommission, som efter megen Deliberation kom til det Resultat, at der ikke var anden Udvei end at *forhøie Renovationsskatten* til 21,000 Rdlr. (den havde tidligere været 6,300 Rdlr.) saaledes at Kassens hele Indtægt, naar Portskillingen medregnedes, vilde blive 26,000 Rdlr. For at lette Byrden blev det derhos bestemt, at de hidtil fritagne Grunde, der tilhørte Hof- og Militairetaterne eller andre Departementer, i Fremtiden skulde bidrage deres Part, ligesom Kongen skjænkede

10,000 Rdlr. som Bidrag til Gjældens Afbetaling. Nogle Embedsmænd, man troede at kunne undvære, bleve afskedigede, Renovationsgaarden paa Vesterbro, der hidtil havde været udleiet for 140 Rdlr. om Aaret, blev solgt, og der blev ansat 15 lønnede Betjente eller „Gadefogder“, som skulde have Opsigt med Renovationens Exekution. Det var de Struenseeske Kvarterbetjente (smlgn. III, S. 298), som nu fik denne Bestilling. *Politimesteren fik den øverste Opsigt med Renovationen*, hvorved hans Forretninger forøgedes betydeligt, tilmed da alle Sager vedkommende Renovationen skulde behandles og paadømmes ved Politiretten. I Juni 1786 fandt man dog Anledning til at danne en særlig Bestyrelse under det ikke meget velklingende Navn: „Direktionen over Renovationsvæsenets Exekution“, men den blev ophævet i 1795, og Politimesteren fik atter Overopsynet. Den nye Ordning traadte i Kraft den 7de Mai 1777, og en udførlig kongelig Anordning bestemte Alt med Hensyn til Tiden for Sammenfeiningen og Bortkjørselen, Udbæringen af Husene, Mulkter m. v. Byen blev inddelt i 10 Distrikter, i hvilke Skraldevognene kjørte rundt samtidig, men Manglerne bleve dog ikke afhjulpne; Kjøbenhavn vedblev at være en smudsig By. Der klagedes bestandig over, at Glas, Potteskaar, Feieskarn og anden Urenlighed udkastedes paa Gaderne, og over at de sammenfeiede Bunker bleve spredte af de Passerende, Kludesamlerne og de omløbende Hunde, før de bleve fjernede. Det skulde heller ikke befordre Renligheden, at Sneen forblev liggende urørt i Hovedgaderne „af Hensyn til de kongelige Herskabers Kanekjørsel“, eller at Grundeierne selv besørgede Gadefeiningen undtagen paa de offentlige Torve, der feiedes af Vognmændene efter Kontrakt. Man manglede ikke Syn for, at „Feiningen og Bortkjørselen ere to uadskillelige Operationer“ og havde endog ved Avertissementer i Bladene gjort Forsøg paa at bortlicitere Gadefeiningen, men der meldte sig kun én Lysthavende, Vognmand Jochum Larsen, som stillede saa store Fordringer (30,000 Rdlr. om Aaret), at Tanken maatte opgives. Dagrenovationens *Lossepladser* vare spredte over hele Byen; man brugte saaledes Pladsen ved Vesterport langs „den philosophiske Gang“ hen til Vartou, Pladsen for Enden af Nyhavns Kanal, den yderste Ende af nuv. St. Anna Plads, den gamle botaniske Have ude ved Toldbodveien, Jorderne langs Farimagsveien fra Vester- til Østerport, endel ubebyggede Pladser paa Christianshavn, Dæmningerne ved St. Jørgens Sø og

mange andre Steder. Vognmændenes Kjørekarle holdt sig dog ikke til de anviste Pladser, men lossede egenmægtig, hvor de bedst kunde komme til, indtil der i 1779 udkom en Plakat, som befalede, at alt Torvemøg, Gadeskarn, Grus og anden Dagrenovation skulde føres ud til *Sandgraven paa Nørrefælled* (Terrainet i nuværende Møllegade og Guldbergsgade bag Nørre-Allees Skole og Bræstrups Stiftelse), der var saa medtagen ved de seneste Aars Sandgravning, at man alvorlig maatte være betænkt paa at se den opfyldt. En Del af Dagrenovationen blev dog transporteret til den netop i dette Aar nedlagte *Natterenovations-Losseplads* paa Christianshavn, at „Stedet des hurtigere kunde blive fast og brugbart".

Forholdene herude bag Frelsers Kirke vare nemlig blevne saa utaalelige, at der nødvendigvis maatte ske en Forandring (smlgn. III, S. 119). Den store Kule, der skrev sig fra 1658, kunde ikke rumme mere, thi i 1776 forestillede Admiralitetet, at den fløð over i Regnveir og forurenede Kanalerne, saaledes at Skibene, Pælene og Tougene i Havnen endog led derunder. En Kommission fik derfor Ordre til at sammentræde for at udfinde et bekvemt Sted til Natterenovationen og sad inde i 15 Maaneder, før den kunde komme til et Resultat, som endda ikke blev det endelige. Man havde Opmærksomheden henvendt paa tre forskjellige Steder, nemlig paa Amagerfælled bagved Accisekontoiret, paa den ovenfor omtalte Sandgrav udenfor Nørreport og endelig paa Søkanten udenfor Vesterport mellem Tømmerpladserne og Reberbanerne. Det første Sted opgav man efter vidtløftige Undersøgelser og Overslag, fordi Anlæget vilde blive for kostbart, og imod det andet, Sandgraven, indvendtes, at den som Natterenovationsplads paa alle Tider af Aaret, men fornemmelig om Sommeren, vilde foraarsage den utaaleligste Stank paa Kongeveien (Nørre Allé) saavelsom paa „de tilstødende Veie, der alle ere en daglig Promenade baade for det høikongelige Hus og alle Stadens høie og lave Indvaanere." Hertil kom, at Fælleden og den tilstødende Blegdamsfælled var Garnisonens aarlige Mønstringsplads, samt at Passagen derud nødvendigvis maatte gaa over Peblingebroen. Hvad om Vognene vare utætte, og der fra Broklappen faldt Uhumskheder i Søen og forurenede Pumpevandet i Byen? Ankerne mod den tredie Losseplads Syd for Tømmerpladserne vare ikke færre; for det Første vilde Søens Indtagelse og Opfyldning have skadelige Følger for Fæstningen, og for det Andet vilde Stanken

med visse Vinde blive indført i Værelserne paa Christiansborg og med andre paa Frederiksberg Slot. Dernæst — hedder det — vil Beliggenheden strax ved Siden af den almindelige Landevei til Posternes Gang, hvor tillige alle Reisende maa passere, bevirke, at en anseelig Strækning opfyldes med en utaalelig Stank imod alle Regler af en god Politi, og endelig have Tømmerhandlerne grundig Aarsag og Beføielse til at klage.“ Da Holmens Chef, Kammerherre, Kommandeur W. Kaas imidlertid holdt paa dette Sted, gik hans Mening igjennem, og den 11te Dcbr. 1776 befalede et Reskript, at *Natterenovationen i Fremtiden skulde henlægges i Stranden bag Tømmerpladserne.* Kaas og Ingenieurkaptain H. E. Peymann (den senere Kommandant i 1807) skulde udarbeide Planen til Anlæget, og Omkostningerne afholdes af Søetaten og Byen i Forening.

Der blev imidlertid Intet heraf, da der reiste sig skarp Modstand fra de forskjelligste Sider. Magistraten og de 32 Mænd erklærede strax, at Staden umuligt kunde bidrage Noget til den nye Indretning; Søetaten gjorde samme Indvending, og Finantskollegiet betragtede Sagen som sig ganske uvedkommende. Kommissionen saa ingen Udvei til at hæve denne Vanskelighed, saameget mindre som det viste sig, at Udgifterne vilde blive større end paaregnet. Ude ved Stedet laa nemlig en i 1768 opfyldt lille Holm, *Brandtvænget* kaldet, som var bleven overladt Politimester Fædder i Fæste af Staden; det var nu Hensigten, at en Bro skulde bygges over til dette Vænge og Renovationsvognene passere igjennem det til Lossepladsen. Fædder, der brugte Vænget til Have og endog havde bygget et Hus herude, forlangte en Skadeserstatning af 4500 Rdlr., hvilket Magistraten fandt billigt, da Stedet i Fremtiden vilde blive ham ganske unyttigt. Ogsaa Tømmerhandlerne rykkede i Ilden med en Protest; de havde — sagde de — lidt nok ved at faa deres Varelagre flyttede til et saa afsides Sted; skulde Veien til deres Pladser nu ovenikjøbet blive afskyelig og ufremkommelig ved en saa smudsig Passage, vilde de lide endnu mere, ja ikke engang være sikkre mod Tyvehaand. Størst Indtryk gjorde dog vist en ny Forestilling fra Magistraten og de 32 Mænd af 19de Februar 1777, hvori de udførligt paaviste, at Projektet i alle Retninger var upraktisk. Et fritstaaende Bolværk i Søen vilde blive skruet i Veiret af Isen, og naar Vandet steg, vilde det fylde Renovationsbassinet, og efterlade Urenligheden paa det oversvømmede Terrain ved Reberbanerne eller føre det med ind i

Havnen og Kanalerne, „hvor der allerede er formeget af den Slags.“ Og hvorledes vilde Passagen til den nye Losseplads blive? Fra Christianshavn kunde der ikke kjøres over Langebro, der var for svag og smal til saa betydelig Vognfærdsel; Veien maatte derfor gaa over Knippelsbro langs Børsen forbi Tøihuset og over Prindsens Bro, hvilket vilde medføre store Inkonvenientser for det kongelige Slot. Fra de øvrige Bydele kunde der ikke kjøres ad Voldgaderne, fordi disse da først maatte brolægges, hvilket vilde koste mange tusende Rigsdaler; nei, hele Renovationsfærdslen maatte gaa gjennem den smalle Østergade, „hvor ellers saa stærk Passage Dag og Nat falder“, over Amagertorv til Raadhusstræde og videre langs Frederiksholms Kanal. Vilde det imidlertid være heldigt, at der om Morgenen tidlig skulde sælges Kjøkkenurter paa Amagertorv og opslaas Standboder for Slagtere og Spækhøkere, hvor Renovationsvognene hele Natten havde passeret?

Disse Betragtninger gjorde som sagt Virkning, og det blev nu overdraget Præses i Generalitets og Kommissariatskollegiet, General Huth at afgive Betænkning om, hvilken af de tre Lossepladser han ansaa for den bedste. Han udtalte sig for Amager, men medens man tidligere havde havt isinde at lægge Pladsen paa høire Side af Veien, anbefalede han at lægge den paa venstre, hvorved Land- og Søetatens Artillerister under deres aarlige Øvelser vilde undgaa det ubehagelige Naboskab, ligesom Urenligheden i Tilfælde af Høivande ikke vilde føres i Kallebodstrand og derfra ind i Havnen, men derimod ud i „den aabne Sø“. Skjøndt Generaltoldkamret gjorde Indvendinger, fordi Amagerport da maatte staae aaben om Natten, hvilket let kunde give Anledning til Underslæb og Tolddefraudationer, blev Huths Plan approberet. Den *nye Losseplads*, der omtrent laa ligeoverfor den gamle, men udenfor Christianshavns Volde og Grave mellem Amagerbro og nuværende Kløvermarksvei, havde oprindelig Form af et Rektangel, som dog inden 1797 udvidedes med en Triangel mod Syd. Den var anlagt saaledes, at dens Dæmninger kunde bestryges fra Voldene og benyttedes indtil 1854. Anlæget, der ledes af Peymann, paabegyndtes den 21de April 1778 og afsluttedes den 15de Mai 1779; det kostede ialt ca. 12,000 Rdlr. Heraf betalte Renovationskassen imidlertid kun ca. 400 Rdlr., thi 6000 Rdlr. skjænkedes Magistraten af Grundskattens Overskud, ca. 2600 Rdlr. optoges af den borgerlige Nærings Overskud og Resten 3000 Rdlr.

indkom ved den forrige Lossepladses Salg til Søetaten. Natterenovationen besørgedes iøvrigt som hidtil af Natførerne, og Ordningen blev i det Væsentlige den samme som i Frederik den Femtes Tid (smlgn. III, S. 118), om end Taxten blev noget forhøiet, dels paa Grund af den længere Afstand, dels — som i 1783 — paa Grund af de høie Fouragepriser. Det kan dog bemærkes, at medens det tidligere kun var forbudt at kjøre med Natvognene Lørdag Aften og Nat, udvidedes Forbudet nu ogsaa til Søndag Aften og Nat, saaledes at Udførslen kun maatte ske de 5 Nætter om Ugen.

Kjøbenhavns Gader vedblev dog at være smudsige, og Politimester Fædder skrev i 1784, at han efter 12 Aars Erfaring var kommen til den Overbevisning, at „Værket overhovedet ikke med nogen Slags Indretning kunde komme til Fuldkommenhed.“ Grundene hertil vare den bestandige Vognfærdsel, Feieskarnets og anden Urenligheds Udkastelse fra Husene, den uophørlige Gravning og Opbrydning af Brolægningen ved Vandrendernes Reparation, Lossepladsernes fjerne Beliggenhed, Vinterens foranderlige Veirlig af stærk Frost, megen Sne og Tøveir, og fremfor Alt „Stadens nedrige Beliggenhed paa tildels opfyldt Grund.“ Bevidstheden om, at „*Brolægningen* staar i nøie Konnexion med Renovationen“ bevirkede dog, at man ogsaa paa dette Omraade traf overordentlige Foranstaltninger for at indføre Forbedringer. Trottoirkommissionen var ophørt i Struensees Tid; Jean Marmillod (III, S. 307) havde mistet Direktionen for Gadernes Brolægning, og Alt var i en Aarrække gaaet, som det bedst kunde. Vel havde Overbygningsdirektionen den nominelle Opsigt med Nivelleringen og Brolægningen, men Magistraten bekymrede sig ikke om dens Indsigelser. I 1773 erklærede saaledes Overbygningsdirektionen, at Brolægningen af Kjøbmagergade, som netop foregik paa dette Tidspunkt, var saa slet, at „den ikke kunde se derpaa“. Der indtraadte dog først en Forandring i 1777, da Marmillod udarbeidede et Forslag til Gadernes Brolægning overalt i Kjøbenhavn, hvorefter der i de første 12—14 Aar skulde anvendes ca. 13000 Rdlr, om Aaret, derefter i et lignende Tidsrum 7000 Rdlr., og endelig 6000 Rdlr. aarlig. Magistraten, som blev raadspurgt, indvendte strax, at „Brolægningen paa Marmillods Maade ikke var passelig her“, hvorhos Udgiften vilde blive en altfor stor Byrde for Huseierne, hvis den skulde lignes paa Grundtaxten. Der blev nu dannet en *Brolægningskommission*, som først og fremmest skulde

udarbeide en fuldstændig Plan inden 6 Uger, og den løste sin Opgave saa hurtigt, at der allerede den 20de August 1777 udkom en stor Forordning om, hvorledes med Stenbrolægningen paa Gaderne, Torvene og Pladserne i Kbhvn. skal forholdes. Kongen skjænkede en betydelig Sum til Lettelse for Indbyggerne, og der blev strax sat Kraft paa Arbeiderne under Inspekteur Knobelauchs Ledelse, skjøndt de ikke afsluttedes i en lang Aarrække. Slotspladsen, der brolagdes for Kongens Regning under Overveiinspekteur Rosenbergs Ledelse og med Assistance af 80 Soldater, var færdig i 1778 og fik et stadseligt Udseende med sine tærningformede Brosten, sit ni Alen brede Fortoug af hugne Kampesten og 40 Lygtepæle af norsk Marmor istedetfor de hidtilværende Træpæle, og det Samme gjælder om Kongens Nytorv, hvor Kongen ogsaa afholdt den største Del (over 14,000 Rdlr.) af Omkostningerne. Derefter fulgte Gothers- og Bredgade, Gammelstrand o. fl. Alle Trottoirer bleve belagte med smaa ubearbeidede Kampesten og tilhugne Bordursten, og Rendestenene bleve omlagte efter en ny og bedre Plan.

Der herskede iøvrigt meget Liv paa Gaderne og stærk Færdsel. Ryttere saas mellem Hyrevogne, Karosser, Chaiser, Phaetoner, Karioler og Bøndervogne, og man red og kjørte saa „umaadeligt", at det ofte var forbundet med Livsfare for Fodgjængere at komme paa Gaden. I 1780 maatte Myndighederne skride ind „for al den jammerlige Ulykke, som herved er forvoldt i Byen paa et Aars Tid", og befale, at Vogne og Ryttere kun maatte passere Byen „i en liden maadelig Trav eller saakaldet Lonte-Trav", belæssede Arbeidsvogne endog kun Fod for Fod. Mod det overhaandtagende Hundehold og af Frygt for Hundegalskab udkom der i Novbr. 1783 ved Professor Todes Initiativ en skarp Forordning, hvori det befaledes, at enhver løsgaaende Hund, der viste sig paa Gaden, strax skulde slaas ned af Natmesterens Folk. En lignende Plakat var udkommen i 1769, men var ikke bleven overholdt. De blodige Scener vakte stor Uvillie hos Befolkningen; det kom gjentagne Gange til Opløb og Tumulter, ja selv hos dannede Folk var Stemningen forbittret. „Man saa da — skriver L. Smith i et Brev til Johan v. Bülow — Rakkerens frygtelige Optog gjennem Gaderne udbredende Død overalt; Hundeslægten blev da næsten udryddet, men naar vi daglig se vore Gader og Veie farvede med vore tro huslige Dyrs Blod, saa avler det først Medlidenhed, siden Forbittrelse og tilsidst Ufølsomhed. Denne Hunde-

forfølgelse har sikkert ingen gavnlig Virkning havt paa den kjøbenhavnske Almue." Man fandt, at der havde været større Anledning for Myndighederne til at skride ind paa andre Omraader, og navnlig sørge for, hvad der nutildags henhører under Ordenspolitiet. Dette blev nemlig i høieste Grad forsømt. „Fortougene — skriver Riegels — ere optagne af Kjælderskure, Trapper, Stole, Borde, Bænke, Gryder, Potter og utalligt andet Skramleri, saa at man ikke skulde tro, at de vare anlagte for Fodgjængere, og de hugne Sten have en saadan Hældning mod Rendestenene, at man maa prise sin Lykke ved ikke at falde i dem. Dragere med Bylter og Folk med Trillebøre betjene sig af Fortougene, hvilket dog er nyttigt, fordi man derved lærer at tage sig iagt, og fordi Øret frydes ved Trillebørenes behagelige Knirken. Gaderne selv ere, naar Veirliget paa nogen Maade tillader det, saa bløde, at man ikke plages af sine Ligtorne, og bliver man hist og her siddende fast, istemmer man en Sang til Renovationens Berømmelse. Plakaterne paa Hjørnerne, der sige os, at Gaderne ere feiede og rene, ere ikke selv sikkre for at besudles og overstænkes af det Dynd, som de bevidne ikke at være til. Endelig fylder den udkastede Uhumskhed, de stinkende Aadsler af Hunde, Katte og Rotter Luften med en Damp, som idetmindste er til megen Fordel for Lægerne."

De tidligere Bestræbelser for at gjøre Gadelinierne regelmæssige og udvide de snevre Gader fortsattes, men uden Eftertryk, thi det ses af Byens Regnskaber, at det kun var Smaasummer, som gaves ud hertil. Man overholdt ikke engang Paabudet strengt, thi i 1782 blev en Guldsmed, der eiede to brøstfældige Huse paa Hjørnet af Laxe- og Admiralgade fritagen for at indrykke Gadelinien, da „han ikke kunde taale at miste Noget af Grunden". Bedre Art havde det, naar en Ildebrand hjalp til. Saaledes opstod der Natten mellem den 4de og 5te Mai 1776 en stor Ildsvaade i Brygger Jakob Kautrups Gaard i Vingaardstræde, (liggende i Karréen mellem Vingaardstræde, Skvaldergade, Dybensgade og Holmensgade) ved en Karls Uforsigtighed i Maltgjøreriet, hvorfor han senere blev straffet med 3 Aars Fæstningsarbeide. Ilden forplantede sig fra Bryggergaarden til 14 Smaahuse i de to hosliggende Gyder eller *culs de sac: Malerens* og *Bagerens Gang,* hvor der navnlig boede Matroser, Soldater, Bryggerknægte, Fiskerkjærlinger og Sælgekoner. Tabet ansloges til 37000 Rdlr., og da ikke mindre end 86 fattige Folk

havde mistet Alt, hvad de eiede, blev der foranstaltet en Kollekt i Kirkerne, som dog kun indbragte lidt over 1136 Rdlr. Kautrup havde assureret og fik 7200 Rdlr. udbetalt af Assurancekassen, for hvilke han opførte en ny og forsvarlig Gaard, hvorved *Skvaldergaarden* (Skvaldergade) *blev udvidet.* Kautrups Bryggerrettighed blev dog henlagt til en Gaard, han havde kjøbt i Lille Strandstræde. Ved samme Leilighed forsvandt Malerens og Bagerens Gang. Af andre *Gadeforandringer* kan nævnes, at den Gyde, som i Flugt med Skovbogade førte fra Klædeboderne ind i nuværende Dyrkjøb, blev lukket i 1776. Den var saa smal, at „ingen Gaaende her kunde passere forbi en Vogn", og da *Rector scholæ* (thi Vor Frue latinske Skole laa paa nuværende Soldins Stiftelses Grund) og Eieren af Gaarden paa den anden Side, Frederik Rohde, klagede over den stærke Vognmandskjørsel gjennem Gangen, fordi alle Kjørende vilde skyde Gjenvei til Nørregade, blev det tilladt Klagerne at anbringe en Bom med Kjæde og Laas for hver Ende af Gangen, som dog skulde staae aaben under Gudstjenesten Søn- og Helligdage og i Ildebrandstilfælde, ligesom Brandmajoren og Klokkeren ved Frue Kirke hver skulde have en Nøgle til den. En delvis Lukning af *Ny Toldbogade* fra St. Annaplads til Frederiksgade blev tilladt den 13de April 1775, men dog kun om Natten, thi der skulde være en Port for hver Ende med Gjennemgang og Passage for Alle fra den tidlige Morgen til den sene Aften. En *Gade, der helt forsvandt* i 1781, var den tidligere (III, S. 90 og 95) omtalte navnløse Allé, der afskar Amalienborgkvarterets yderste Trekant, som i Frederik den Femtes Tid var bleven indrettet til botanisk Have. Alleen var dog ved Havens Nedlæggelse bleven indhegnet med Mure og Porte til Norgesgade og Amaliegade for at bruges til Oplagsplads for bornholmske Sandsten; nu skjænkedes den til den første Deputerede i Finantskollegiet, Geheimeraad Stemann som „fri og uigjenkaldelig Eiendom", hvorpaa han indlemmede den i en tilstødende Gaard, han havde kjøbt af Gouverneur i Trankebar, Abbestee.

Fæstningsværkerne om Byen vare ikke i bedste Stand og bleve som sædvanlig beskadigede af „løsgaaende Bæster", der færdedes ugenert paa Skrænterne, indtil det i 1776 blev befalet, at de skulde optages og overgives til Natmesteren, hvis de ikke vare indløste 24 Timer efter Optagelsen. Voldarbeidet besørgedes af Slaver under militair Bevogtning; den almindelige Voldvagt af Borgerne, medens

Soldater holdt Vagt ved Krudttaarnene. Paa saagodtsom alle Bastionerne var der Møller, i hvis Nærhed der var bygget Smaaboliger for Konsumpstionsbetjentene. Voldenes Omgivelser havde et fuldkommen landligt og idyllisk Præg, som de beholdt indtil vore Dage; man havde en prægtig Udsigt fra dem, hvorfor de ogsaa vare en yndet Promenade for Indbyggerne. Det var dog under Mulkter og korporlig Straf strengt forbudt at nedtræde Banketterne, klattre op paa Brystværnet eller endog løbe over dette ned i Faussebrayen

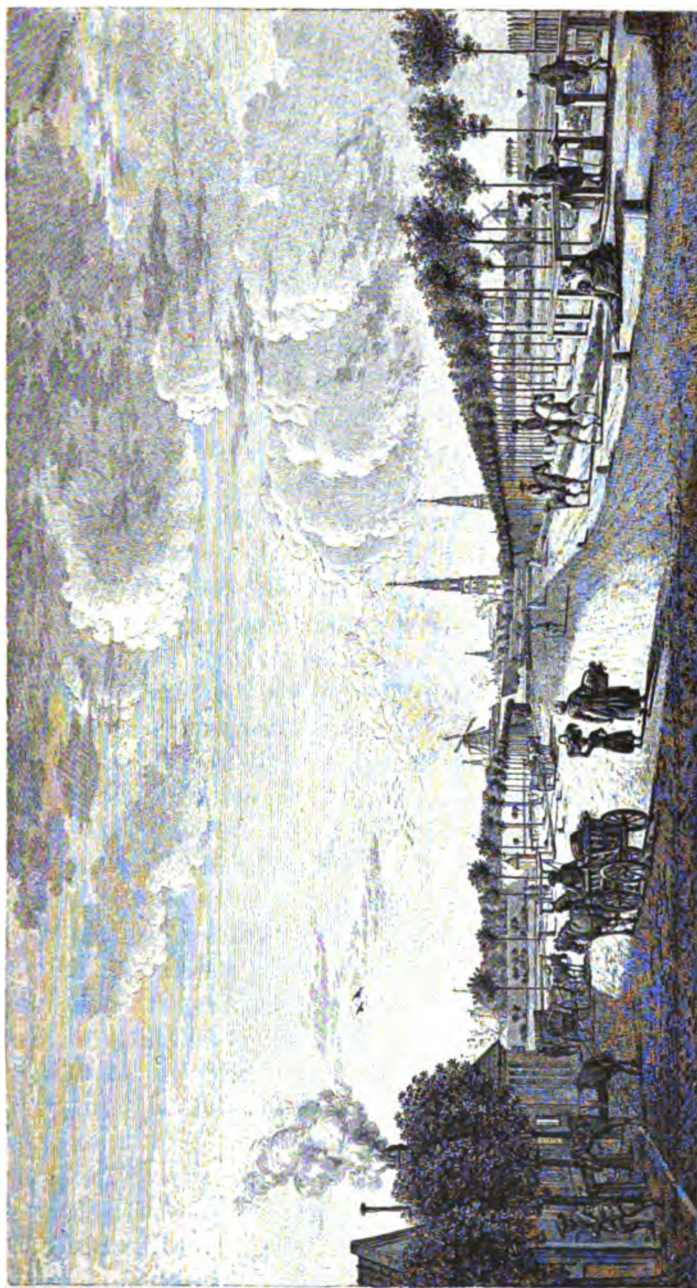
Voldgraven udenfor Nørreport.

(Kirsebærgangen), og da navnlig Børn syndede herimod, blev det i 1777 overhovedet forment disse at komme paa Voldene. I 1784 blev det forbudt Alle og Enhver med Undtagelse af det kongelige Hus, Møllerne, Forpagterne af Græsningen og Brændselsleverandeurerne til Konsumptionshusene at kjøre paa Voldene, ligesom det kun var enkelte særligt Begunstigede, nemlig de fremmede Gesandter og „Personer af Distinktion“ tilladt at benytte dem til Ridning. Ligesom Græsningen her var iøvrigt ogsaa Rørskjæringen og Fiskeriet i Gravene bortforpagtet.

Adgangene til Kjøbenhavn, der tidligere havde været alt Andet end imponerende eller bekvemme, undergik store Forandringer paa

dette Tidspunkt, idet de *Alleer,* som førte over Fæstningsterrainet til Søerne, og hvoraf en enkelt paa Østerbro endnu er bevaret, bleve anlagte. En brolagt Kjørevei af betydelig Brede optog Midten; paa begge Sider af denne indrettedes Jordveie for Ridende og yderst igjen to Alleer med Trottoirer for Gaaende. Udgifterne vare meget betydelige; i 1779 gav Magistraten 9420 Rdlr. 86 ß ud hertil, og denne Sum holdt sig temmelig konstant, indtil Arbeiderne afsluttedes. Der toges først fat paa Alleen udenfor Nørreport, som var færdig i 1781, Anlæget paa Vesterbro paabegyndtes i 1780, paa Østerbro i 1783, men de bleve ikke færdige før i 1786. Der maatte naturligvis exproprieres endel Eiendoms- og Fæstejord, for at den bestemte Brede kunde faas, hvilket paaførte Byen nye Udgifter. Allerede i Februar 1780 udkom et udførligt Reskript om Benyttelsen af de nye Alleer og Færdslen i dem, ved hvilket det bl. A. blev paabudt, at de Bøndervogne, som ved St. Hansdag og Vor Fruedag (15de August) pleiede at holde ved Portene for at kjøre Folk til Skoven, i Fremtiden skulde tage Stade længere borte fra Byen, saaledes i Runddelen paa Nørrebro, ved Nørreallé og Blegdamsveien, paa Vesterbros Torv eller ved den nuv. Triangel paa Østerbro. Utilladelig Kjørsel og Fædrift, Beskadigelse af Stenkister, Grøfter og Træer straffedes med Bøder eller paa Kroppen, men allerede i 1781 maatte der udsættes en Angiverbelønning af 10 Rdlr., da nogle ubekjendte „ildesindede Mennesker af blot Modvillighed“ havde ødelagt adskillige af de unge Træer i Alleen udenfor Nørreport. Hosstaaende Billede viser denne; de to Spir i Baggrunden ere Vor Frues og St. Petri Kirkes.

Paa begge Sider af Peblingesøen, der jo var Pumpevandsbeholder, og i hvilken Kjøbenhavnerne trods alle Forbud lod deres Hunde svømme eller efter Omstændighederne drukne, laa *Blaagaard.* Denne Eiendoms Historie, som hidtil kun er bleven flygtig berørt, kan føres tilbage til Frederik den Tredies Tid, da den bekjendte Statholder *Christopher Gabel,* som iforveien eiede det saakaldte *„Ravnsborghus“* ved Peblingesøen (ikke at forvexle med „Store Ravnsborg“) kjøbte den tilstødende *Teglgaardsvang,* det vil sige: nogle Jorder langs Peblingesøens Nordvestside, af Magistraten. Sønnen, den for sine Pengevanskeligheder bekjendte Kammerherre, Valdemar Christopher Gabel solgte i 1688 begge Eiendomme til Generalfeltmarechal *Ulrich Frederik Gyldenløve,* som imidlertid 6 Aar efter af-

Alleen udenfor Nørreport. Efter Bradt.

hændede dem til den Deputerede i Generalkommissariatet, Etatsraad *Reinholt Meyer.* Han indrettede sig i stor Stil herude, og brugte ikke blot Stedet til Lyststed, men anlagde et Hollænderi og Fiskedamme, dyrkede Kjøkkenurter, holdt Baad i Søen o. s. v., ligesom han udvidede Jorderne, baade ved Kjøb og Fæste. Da han i 1697 mod en aarlig Afgift af 4 Rdlr. fæstede hele Strækningen hinsides Peblingesøen paa Byens Side, det saakaldte Accisebodvænge, begrændset af Søen, Ladegaardsveien, den gamle Landevei (der laa nærmere Voldene end den senere Farimagsvei) og „Nørre Stenbro“, til Græsning for sit Kvæg, var Peblingesøen i Grunden bleven en Indsø paa hans Eiendom. Efter Meyers Død i 1701 skjødede Arvingerne Gaarden til hans Datter, Jomfru Ulrica Eleonora Meyer, med hvem den gik over til hendes Mand, Kaptain i Fodgarden, *Cesar René de Thehillac.* I 1706 solgte Ægtefællerne Eiendommen til Kong Frederik den Fjerdes Broder, *Prinds Carl* „for rede Penges Betaling“ (Kjøbesummens Størrelse angives ikke i Skjødet), og fra dette Tidspunkt skriver dens Glandsperiode sig, ligesom den først da i daglig Tale fik Navnet: „Blaagaard“. (Smlgn. II, 519.) Prinds Carl elskede Blaagaard høit; den var „hans Inclination“, skriver Søsteren, Prindsesse Hedevig efter hans Død, og han gjorde meget for at udvide, forbedre og forskjønne den. Da Farimagsveien var bleven anlagt, og Accisebodvænget, som Prindsen ogsaa havde fæstet af Staden, som Følge heraf var bleven smallere end før, kjøbte han i 1713 177000 Kvadratalen af Vænget nærmest Ladegaardsveien for 600 Rdlr. „udi danske Kroner“, dog paa den Betingelse, at han ikke maatte lade videre opfylde i Peblingesøen, end allerede sket var, og desuden skulde tillade Stadens Vandkiggere ubehindret at opgrave og reparere Stadens Vandrender, som laa gjennem Pladsen, naar det blev fornødent. Paa den anden Side af Søen kjøbte Prindsen ligeledes et Stykke Jord af Magistraten, hvilket han indlemmede i Blaagaards Have, men denne naaede dog endnu ikke helt hen til Ladegaardsaaen. Ved Prinds Carls Død i 1729 arvedes Blaagaard, eller som den officielt kaldtes: „Prinds Carls Hauge“, af Søsteren Sophie Hedevig, som ved Gavebrev af 9de Mai 1732 skjænkede den til Overkammerherre, Geheimeraad *Carl Adolph v. Plessen.* Da denne ved Prindsessens Død i 1735 blev bekjendt med Gavebrevet, nægtede han at modtage Eiendommen, først da Christian den Sjette befalede det, gav han efter.

I Plessens Tid fik Blaagaard atter en Udvidelse, da han i 1735 kjøbte Resten af Accisebodvænget ca. 73000 Kvadratalen, og nogle lavt liggende side Enge bag sin Have, ialt 26400 Kvadratalen. Han betalte 666 Rdlr. 4 ß for dem begge, hvormed „det eragtedes, at Staden meget vel kunde være tjent, siden den af samme Kapital kan have fuldkommen saa megen Interesse (Rente), som nogen Tid kan ventes at faas af Pladserne til Leie.“ Blaagaard fik nu Ladegaardsaaen til Sydvestgrændse, hvorfor Plessen maatte forpligte sig til at vedligeholde Bolværkerne her for egen Regning. Magistraten var overhovedet meget omhyggelig for at sikkre sig mod alle fremtidige Krav, thi i Skjødet hedder det: „Item, at saafremt det allernaadigst skulde behage Hs. kgl. Majestæt at lade gjøre Forandring ved Peblingesøen i sig selv, Vandrendernes Forandring og Indlæggelse eller Fortifikationen, og samme skulde træffe disse forskrevne Pladser, Hs. Excellence (Plessen) da ikke søger sin Regres eller refactie hos Staden, os eller Efterkommere for saadan Afgang, eftersom det ikke sker formedelst Vanhjemmels Brøst, og derfor ikke udi nogen Maade skal komme Staden, os eller vore Efterkommere i Embedet til Penges Udgift, Nakdel eller Skade, men i saa Maade være aldeles fri og angerløs for al Tiltale derudi inden.“

„Den Plessiske Hauge paa begge Sider af Peblingesøen“ som Blaagaard nu ofte kaldtes, var i 30 Aar i Familien Plessens Besiddelse. Bygningerne laa alle i Eiendommens nordligste Hjørne tæt ved nuværende Nørrebrogade i en Klynge; den nuværende Slotsgade er lagt midt igjennem Indkjørselsporten til Gaardspladsen, og det er kun faa Aar siden, at to Bygninger her ere blevne nedrevne, hvoraf den ene paa venstre Haand ialfald skrev sig fra Midten af forrige Aarhundrede. Tilvenstre i Gaardspladsen, paa det nuværende Jernstøberis Grund laa Hovedbygningen, som ogsaa havde Façade mod Søen, et et Etages grundmuret Hus med gebrokkent Tag og glaserede Sten (afbildet II, S. 371). Der synes kun at have været 6 Værelser i Bygningen foruden en Forstue og endel Smaakamre under Taget paa „første Gebrokket“, men de vare luxurieust udstyrede, betrukne med Silke og forgyldte Lister, med smukke Stuklofter og et kostbart Indbo af sjældne Meubler, Malerier og Kunstsager. Husets eneste store Værelse var en 3 Fags Havestue, hvorfra man gjennem Glasdøre havde Udsigt over et efter Datidens Smag prægtigt Haveanlæg og to Fiskedamme til Søen og derfra til Byens Taarne og

Spire i Baggrunden. Haveanlæget var indrammet af to prægtige Lindealleer, der førte ned til Søen; den ene af dem løb indenfor Plankeværket til nuv. Nørrebrogade. Lodret paa disse Alleer gik flere andre og større, hvoraf den nærmeste ved Hovedbygningen er bleven til nuv. Blaagaardsgade, en anden til nuv. Wesselsgade. Den sidstnævnte Allé havde et langt og smalt Vandløb eller rettere Grøft bag sig, over hvilken der førte en Bro. Selve Dosseringen var paa en Strækning beplantet med Træer og lukket med et Plankeværk til Nørrebrogade; da der ikke var Bro over Ladegaardsaaen, kunde Ingen fra den anden Side komme ind paa Terrainet. Bag Lysthaven nærmest Nørrebrogade med dens Statuer, Sphinxer, Lysthuse, klippede Træer og stive snørklede Blomsterparterrer strakte der sig store Vænger, som ned imod Ladegaardsaaen antog Charakter af fugtige oversvømmede Enge.

Efter Overkammerherre Carl Adolf v. Plessens Død i 1758 overdroges Blaagaard ved en Forening mellem Arvingerne til den Afdødes Brodersøn, Generallieutenant, Kammerherre *Frederik Christian v. Plessen,* som imidlertid ikke interesserede sig for den. Han pantsatte den strax til sin Svigerinde, den senere Overhofmesterinde hos Dronning Caroline Mathilde, og denne lod i April 1765 Eiendommen bortsælge ved Auktion, ved hvilken Konsumptionsskriver *Knud Jacobsen Lyne* blev den Høistbydende med 27,600 Rdlr. I de fire Aar, han eiede Blaagaard, indtil Sommeren 1769, var det, at Rahbek som Dreng ofte besøgte Stedet, hvor Grandonkelen boede i Økonomiboligen til Nørrebrogade, medens Hovedbygningen var udleiet til „høifornemme Folk“. Knud Lyne havde ikke havt isinde at skille sig ved Eiendommen, men da Christian den Syvendes Yndling, Grev *Frederik Wilhelm Conrad Holck* bød 30,000 Rdlr. for den, ansaa han det for sin Pligt at tage derimod. Holck udvidede Blaagaard med et Par Vænger, som den tidligere Eier af det tilstødende „Solitude“, Grev Haxthausen havde havt i Fæste af Magistraten; han gav sig til at „forskjønne“ Haven ved at omhugge de gamle Lindealleer „i Overensstemmelse med den nyere Haugesmag“, anlagde Drivhuse og Frugthaver og fik den kongelige Jagtrettighed paa alle Gaardens Jorder samt paa Peblingesøen skjænket. Overhovedet indrettede Greven sig i stor Stil herude, og gav muntre Frokoster for sin kongelige Ven; senere — skriver Suhm — negligerede han imidlertid Kongen og holdt sig borte fra ham i 3—4 Dage, medens han laa

paa Blaagaard og trakterede Akteurer og Aktricer. Da Holck faldt i Unaade, forsøgte han først at sælge Gaarden for at tilfredsstille Knud Lynes Enke, der havde 25,000 Rdlr. staaende i den, men da dette ikke lykkedes, bortforpagtede han Vængerne og Baggaardsbygningerne paa 6 Aar og udleiede Haven. Først i 1777 meldte der sig en Lysthavende, nemlig Kjøbmand *Peter Tutein,* som havde isinde at anlægge en Silke-Baandfabrik her. Eiendommen var til Auktionsefterretning vurderet til 55,000 Rdlr., men blev tilslaaet Tutein for 23,000, saaledes at Madame Lyne i Henhold til det Ovenanførte beholdt en Fordring paa Grev Holck for 2000 Rdlr. Den nye Eier havde neppe tiltraadt Eiendommen, før han kom i Konflikt med Brand- og Vandkommissionen om *Dosseringerne paa begge Sider af Peblingesøen,* til hvilke Eiendomsretten var tvivlsom. Kommissionen fastholdt, at de som Vandvæsenets Udenværker vare Blaagaard uvedkommende, Tutein indvendte herimod, at Holck havde gjennemskaaret Dosseringen for at skaffe Vand til en Park i Haven, og at hans Skjøder ikke indeholdt noget Forbehold med Hensyn til Dosseringerne, hvorfor de vare hans. Da Vandkommissionen derefter i Septbr. 1777 lod kaste en Grøft mellem Dosseringen og Accisevænget (altsaa i nuværende Nørre-Søgade), lod Tutein optage et Syn, ved hvilket det konstateredes, at han havde mistet 34,500 Kvadratalen af sin Jord, og da man ikke bekymrede sig om hans Indsigelser, anlagde han Sag mod Brand- og Vandkommissionen til Erstatning. Inden Processen var endt, kom det imidlertid i Mai 1780 til et Forlig, ved hvilket Magistraten lovede at erstatte ham den tabte Grund og desuden lade ham beholde Græsset paa Dosseringen. Da den nye Allé udenfor Nørreport blev anlagt, og Tutein maatte overlade en Strimmel af Accisevænget hertil, fik han virkelig herfor et Stykke Jord paa den anden Side af Alleen ved Acciseboden uden Vederlag, men det ses ikke, at de ovenfor omtalte 34,500 Kvadratalen bleve ham erstattede. Faa Maaneder efter, den 22de Mai 1780, solgte han Blaagaard med alle tilliggende Jorder til *Generalmagasinet* og Fabrikant *Johan Paul Kalckberner* for 32000 Rdlr. og havde saaledes gjort en god Forretning. Der blev nu indrettet et „komplet“ Klædemanufaktur her, som tildels dreves for kongelig Regning, indtil det ved Generalmagasinets Ophævelse den 22de Mai 1782 gik over til et privat Interessentskab under Navn af det *kongelig danske Dugmanufaktur paa Blaagaard.* Fra dette Tidspunkt

skriver en stor Del Fabrikbygninger sig, hvoraf nogle den Dag idag existere, saaledes Eiendommen Nr. 45 paa Nørrebrogade og de bagved liggende Længer, de saakaldte „Steens Huse".

De *store Veiarbeider,* der vare paabegyndte før og under Struensee (III, S. 310 o. flg.) fortsattes med Energi og kostede Byen ret betydelige Summer. Paa Amager anlagdes i 1776 for Beboernes egen Regning en ny Vei fra Amagerport til Dragør istedetfor den gamle, der gik i mange Bugter og ikke engang var indgrøftet til Vandets Afløb. Landeveiene til Roskilde og Fredensborg, som nu bleve færdige, vare naturligvis spærrede ved Bomme, ved hvilke der betaltes Passagepenge, saaledes i Kjøbenhavns Nærhed ved Store Vibenshus og Damhuset, og man kunde ikke unddrage sig Bompengene ved „Omkjørsel" gjennem Bønderbyerne eller ved om Vinteren at passere over den tilfrosne Damhussø, uden at udsætte sig for at blive opbragt og mulkteret. *Store Vibenshus,* som nu var Kro, var vistnok allerede bleven indrettet i Frederik den Tredies Tid og opkaldt efter Tilsynsmanden ved den derværende Kongeveisport. Skjøndt Magistraten havde afstaaet et Stykke Jord af Nørrefælled til Bygningen og Kaalhave, blev Stedet henlagt under Rytterdistriktets Birkething og var forbleven der, indtil det den 25de Novbr. 1773 atter kom tilbage under Staden. En vigtig Forandring indtraadte i 1776, da Veien til Frederiksberg Slotsport op over Bakken fortsattes til Damhuset, saaledes at Roskilde Landevei nu ikke længere gik igjennem *Valby.* Eieren af den derværende Kro tabte naturligvis betydeligt i Næring derved, hvorfor der gaves ham en Godtgjørelse af 200 Rdlr. og et Løfte om 200 Rdlr. til, hvis han vilde flytte hen til den nye Landevei. Den officielle Adgang til Slottet var ad denne Vei; thi Frederiksberg Allé maatte fremdeles kun befares til Hest og til Vogns af de kongelige Herskaber og enkelte særligt Begunstigede, til hvem der udleveredes stemplede Nøgler.

I Struensees Tid var den tidligere Bygningskommission bleven afløst af en *Overbygningsdirektion,* af hvis Forretninger en Del vedkommende de kongelige Bygninger dog vare blevne overdragne Hofintendanten. Overbygningsdirektionen blev imidlertid afskediget i 1773, hvorefter der indrettedes en *Bygningsdirektion,* som igjen blev hævet i Septbr. 1782, da Bygningsvæsenet henlagdes under Rentekamret. Den direkte Opsigt med Privatbygningerne i Hoved-

staden og Byggelovenes Overholdelse havde *Stadsbygmesteren.* Denne var efter Banner-Mathiesens Død i 1772 Architekt *Georg Erdmann Rosenberg,* der havde reist udenlands paa Regjeringens Bekostning og var „Medlem af Akademierne til Florenz og Bologna". Der var flere Hofbygmestre, Professorerne *Meyn, Magens* og den berømte *Harsdorff,* Bygningsinspekteur var *Joseph Zuber* og Bygningskondukteur (i 1782) den senere saa bekjendte Konferentsraad *C. F. Hansen.*

Det *private Byggeri* i Kjøbenhavn var ret betydeligt i den Guldbergske Periode, og fremmedes efter Sædvane, ved at der tilstodes de Byggende Indkvarteringsfrihed i et kortere eller længere Aaremaal (indtil 30 Aar). Undertiden kunde der fremkomme temmelig mærkelige og vidtgaaende Forlangender. Saaledes i 1776, da Brygger Olaus Baadt, der eiede 6 smaa uanseelige Vaaninger i Norgesgade tilbød at opføre nye Huse istedet, hvis Regjeringen vilde laane ham 16000 Rdlr. mod Tilbagebetaling i 16 Aar og 3 pCt. Rente, samt give ham Expektance paa den første ledige Auktionsdirekteurtjeneste i Kbhvn. eller paa Stempelforvalter Embedet ved Øresunds Toldkammer. Man havde i Grunden Lyst til at opfylde Baadts Ønske, da hans Huse „vare til største Vanzir for ovennævnte reelle Gade", men tilsidst fandt man dog Fordringen for stærk, og Sagen blev henlagt. Undtagelser fra Byggelovenes strenge Bestemmelser hørte ikke til Sjeldenhederne; det blev f. Ex. i 1774 tilladt Boghandler Claude Philibert, der boede paa Kongens Nytorv, at lade sin forfaldne Balkon istandsætte, skjøndt det stred mod Brandordningen, og Magistraten havde nedlagt Indsigelse. Ogsaa mod Folk, der manglede Midler til at opføre Huse paa ubebyggede Pladser, vistes der i Regelen Skaansel. Fra Ildebranden i 1728 henlaa der endnu 4 Tomter paa Nørregade og 1 i Brolæggerstræde, og skjøndt Eierne uophørlig vare blevne mindede om deres Forpligtelse til at bygge, havde de bestandig undskyldt sig med Uformuenhed. Det Eneste, der blev foretaget mod dem, var, at det i Decbr. 1774 blev dem befalet, at de kun maatte sælge deres Grunde paa den udtrykkelige Betingelse, at der skulde bygges til Gaden inden 2—3 Aars Forløb, og at dette skulde indføres i Skjødet. I Amalienborgkvarteret, for hvilket der næredes særlig Interesse, gik man strengere tilværks, om end heller ikke efter Lovens Bogstav. En Skræder ved Navn Fredrik Østerbind havde i 1774 tilkjøbt sig en Grund herude og ladet den henligge ubebygget som alle Eierne før ham siden 1749. Hver

Gang Myndighederne vare komne med Advarsler, var Pladsen bleven solgt, men den nye Eier havde ligesaa lidt som den gamle villet bygge. Endelig tabte Magistraten Taalmodigheden, da Østerbind rentud erklærede, at han ikke kunde opføre et Hus paa Grunden „i Henseende til de udfordrende Bekostninger“, — der blev nu anlagt Sag imod ham, og i August 1777 faldt Hof- og Stadsrettens Dom, ifølge hvilken Eieren i Henhold til Reskript af 12te Septbr. 1749 skulde have Pladsen forbrudt, og samme uden Vederlag falde tilbage til Staden. Man fik dog ikke synderligt ud af denne Proces, thi paa Østerbinds Klage, resolveredes, at Magistraten maatte sælge Grunden, men at Kjøbesummen derefter skulde udbetales ham, hvad enten den blev stor eller lille. Der blev nu afholdt flere frugtesløse Auktioner, indtil endelig en Lysthavende meldte sig, som tilbød at bygge inden Udgangen af 1781, naar han fik Toldfrihed for Tømmer og Sten samt 30 Aars Indkvarteringsfrihed, altsaa de samme Benaadninger som ved Amalienborgs første Bebyggelse. Dette blev indrømmet ikke blot for denne, men ogsaa for en anden Plads i Norgesgade, der havde været i Magistratens Besiddelse siden 1749. Derimod blev en Ansøgning fra samtlige Indvaanere i „Ny Frederiksstad“, om at deres oprindelige Indkvarteringsfrihed paa 30 Aar, som udløb i 1780, maatte gjælde i 25 Aar til, afslaaet, dog at de Beboere, som ikke drev borgerlig Næring, maatte nyde Friheden endnu i 5 Aar. Autoriteterne vare imidlertid ikke uvillige til at bringe Offre for denne Bydel, om hvilken de haabede, at den skulde udvikle sig til et aristokratisk og fornemt Kvarter, og det saa meget mindre som der var Mangel paa gode Husleiligheder i Byen. I Aaret 1781 fik Professor *Harsdorff* derfor uden Vanskelighed skjænket den forrige botaniske Haveplads til Amaliegade omtrent fra Frederiks Hospitals Grund til Hjørnet af Toldbodveien, saavelsom et derværende Drivhus og Indhegningsmuren, „hvis Stene var over 1000 Rdlr. værd“, mod senest inden 8 Aars Forløb at opføre anstændige og varige Bygninger derpaa med en smuk Façade, saavidt muligt i Flugt med hverandre og nogenledes lige med de i Gaden allerede staaende Bygninger. Pladsen, der havde været brugt til Oplag for bornholmske Sandsten og norsk Marmor, vilde Harsdorff benytte til 8 Privathuse, der tænktes sammenbyggede til en architektonisk monumental Helhed, saaledes som Afbildningen viser foran nærværende Kapitel, og han vovede dette store Foretagende, som han selv siger „af

Kjærlighed til Kunsten, stolende paa, at Bygningerne vilde blive til almindelig Nytte og Forskjønnelse for Staden.“ Efter Ansøgning forstrakte Statsbalance-Direktionen ham med et Laan af 10,000 Rdr. mod Pant i hans Eiendom paa Kongens Nytorv, hvorpaa han tog fat med saadan Iver, at han allerede inden Udgangen af 1781 havde to Bygninger færdige og to andre paabegyndte. Harsdorff kom imidlertid nu ind i alle Slags Pengevanskeligheder; han kunde ikke skaffe Prioriteter i de nye Huse, ligesaalidt som han kunde tilbagebetale Laanet, og tilsidst maatte han opgive at se Planen realiseret. Men den Dag idag staae Bygningerne Nr. 39 og maaske Nr. 43 i Amaliegade, skjøndt i forandret Skikkelse, som Minde om det interessante Projekt. *Harsdorffs egen Privatbolig* paa Hjørnet af nuværende Tordenskjoldsgade og Kongens Nytorv skriver sig ogsaa fra denne Periode. Kongen skjænkede ham Grunden med derpaa staaende Bygninger (Charlottenborgs gamle Slotsforvalterbolig og nogle Materialskure) samt 30 Aars Indkvarteringsfrihed, hvorefter han i Aarene 1779—80 opførte den endnu existerende Eiendom, som bestod af en Hjørnegaard af uregelmæssig Form, stødende op til Gjæthusets Mur og et mindre Hus ved Siden af Charlottenborg. Af Byens gamle Palaier forsvandt paa dette Tidspunkt det *Reventlowske Hotel* eller „Groskantslerens Gaard,“ beliggende mellem Kjøbmagergade og Pilestræde paa nuv. Kronprindsensgades Grund. Det havde i en Aarrække været i den vestindiske Kjøbmand, *Christopher Mac Evoys* Besiddelse, men havde, som det siges „kun været Staden til Skade, Vanzir og Tab, til Skade, fordi faa eller ingen Beboere og intet Næringsbrug fandtes paa saa stor en Plads, til Vanzir, fordi Bygningerne vare indhegnede med Mure til Kjøbmagergade og Pilestræde og det saa langt frem i den sidstnævnte Gade, at ingen Fodgjænger her kunde passere forbi en Vogn, og endelig til Tab, fordi Eierne af Hotellet havde Indkvarteringsfrihed. I 1783 kjøbte Brandkaptain, Tømmermester *Boye Junge* Grunden for 24,000 Rdr. og anlagde Kronprindsensgade, som dog først var færdig i 1785. Ligeoverfor paa den anden Side af Kjøbmagergade laa *Marechalsgaarden,* der tilhørte Geheimeraad v. der Lühe (smlgn. III, 8), men den 8de Februar 1779 kjøbte Kongen den tilbage for 24,000 Rdr. og indrettede Eiendommen til Posthus, som den endnu er. Den 31 Marts 1780 flyttede Generalpostamtet herind, medens dets gamle Lokaler bag Børsen fordeltes mellem det vestindisk-guineiske Rente-

og Generaltoldkammer, Kommercekollegiet, Bjergværksdirektoriet, Direktionen for den almindelige Enkekasse og Kommissionen for Kvægsygen.

Af Slottene krævede *Christiansborg* efter Sædvane de største Udgifter, og betydelige Summer medgik baade til indvendige og udvendige Forandringer, bortset fra Omkostningerne til Bolværkerne om Kanalerne, til Slotspladsens Brolægning og til Ridebanens Regulering og Indfatning af Marmorpiller med Jernlænker imellem. I 1776 medgik der 41,779 Rdr. alene til Reparationer paa Bygningerne og i 1777: 20,888 Rdr. i samme Øiemed, og det blev selvfølgelig ikke bedre, da man i 1782 opdagede, at Bjælkeenderne i Hovedbygningen paa mange Steder vare raadne, saaledes at Gibslofterne slog Revner, og Parketgulvene sank i Midten. Snart bleve Vandledningerne og Kobbertagene omlagte, eller nye Brystninger opsatte over Løngangene, snart var det Forgyldning, der maatte fornyes, gamle Meubler, der maatte afløses af nye mere tidssvarende, eller Skillerum, der bleve flyttede. Ved særlige Leiligheder bleve hele Suiter af Værelser monterede, betrukne og istandsatte, saaledes i 1773, da den afdøde Enkedronning Sophie Magdalenas forhenværende Gemakker indrettedes til Bolig for Arveprinds Frederik i Anledning af hans forestaaende Formæling, og i 1783—84, da Kronprindsen fik den Hjørnefløi af Slottet til Beboelse, der laa mellem Riddersalen og Dronningens Trappe i Fløien mod Slotskirken (smlgn. Grundplanen II, 685, paa hvilken Dronningens Galeri dog nu var delt i tre Rum, nemlig Kronprindsens Audientsgemak paa to Fag, hans Retirade- og Sovegemak paa tre Fag og endelig et Kabinet paa et Fag). Til Kronprindsens Leilighed indkjøbtes Stole, Borde, Speile, Kommoder, en Jernreiseseng o. d., men Alt tyder dog paa, at Værelserne vare tarveligt udstyrede; saaledes bestod Prydelserne i Audientsgemakket af et gammelt Portrait af Kong Ludvig den Femtende, en Baldakin og to broncerede Gibsfigurer, forestillende Arveprindsen og „Kjærlighed til Fædrelandet.“ Enkedronning Juliane Marie havde selv i sit iøvrigt prægtigt udstyrede Sovegemak to Figurer af bronceret Gibs, den ene forestillende: „Renomeen eller Rygtet,“ den anden „Dyden.“ Der omtales naturligvis talrige Anskaffelser til Værelserne paa Christiansborg saasom Lysekroner og Speile, Gardiner, Gulvtæpper, Fedtstens Kakkelovne, Glaskugle-Lygter, Atlaskes Tapeter, Ottomaner, Lænestole m. v., men det Anførte maa være nok. Man

bar ogsaa Omsorg for, at det Gamle blev vedligeholdt, om end meget blev bortsolgt ved Auktion; saaledes blev en Del kostbare Haute Lisse Tapeter i 1783 restaurerede af Franskmanden Le Fevre. *Riddersalen,* der af Ramdohr skildres som det prægtigste Rum i Slottet og en af de største Sale i Europa, modtog først nu sin egentlige kunstneriske Udsmykning, da N. A. Abildgaard paabegyndte en Cyklus af allegoriske Malerier paa Vægfladerne forneden, forestillende Scener og mærkværdige Begivenheder af Fædrelandets Historie under den oldenborgske Kongeslægt som „Grevskabet Holsten ophøies til Hertugdømme,“ „Christian den Tredie ophjælper Landets indre Velstand,“ „Fæstningen Kronborg anlægges,“ „Souverainetetsakten,“ „Christian den Femtes Lov underskrives“ o. s. v. I det saakaldte „Potentatgemak“ ved Siden af Riddersalen malede Abildgaard desuden fire Dørstykker, forestillende de fire Epoker i Europas Historie: Vildhedens Tilstand, det romerske Herredømme, Hierarchiets Vælde og endelig den nyere Tid med Krudtets og Bogtrykkerkunstens Opfindelse samt Amerikas Opdagelse. Disse Arbeider, som dog først bleve færdige henimod 1794, pristes høit af Samtiden, og det er bekjendt, at Kunstneren under Slotsbranden udbrød: „Nu brænder mit Navn!“

Der var Rotter og Mus i Overflod paa Slottet, som holdtes i Ave af en sagkyndig Person, der fik 60 Rdr. for en Kampagne; der var saadan Træk og Kulde i de store Slotsporte, at Vagthuse for Schweizerne og Portnerne maatte opsættes her, og skjøndt Vægtere og Brandfolk bestandig skulde færdes paa Trapper og Gange om Natten for at hindre onde Mennesker i at indsnige sig, formaaede de dog ikke at holde Uvedkommende borte. I Novbr. 1779 fandt man saaledes en Mand sovende i Gangen over Dronningens Stald med en tændt Tobakspibe i Munden; senere aflagde en udbrudt Slave et natligt Besøg paa Slottet, ja det gik saa vidt, at Folk krøb ind af Vinduerne til Gaden og lagde sig til Hvile i Hø- og Halmoplagene. Nytaarsaften 1780 blev en af Vægterne skaaren med en Kniv over Øiet af en Matros, som han bortviste, men den Skyldige undslap. Værre end Alt dette var det dog, at *Slottet svævede i bestandig Brandfare*, og Natten mellem den 9de og 10de Dcbr. 1774 var det paa et hængende Haar gaaet op i Luer. Ilden opkom fra en af de saakaldte offentlige Kaminer i øverste Mezzaninetage og havde allerede godt fat i Bjælkeværket, da den blev opdaget af Slotsfoged Kancelliraad Blechingberg, som

strax gjorde Anskrig. General Eickstedt kom til med en Afdeling Soldater, og efter halvtredie Timers ihærdigt Arbeide blev man Herre over Ilden. Den paafølgende Undersøgelse viste, at den stærke Ild paa „den publike Thevands-Kamin til offentlig Brug for de i denne Etage Indlogerede“ havde ophedet Murstenene saaledes, at Træværket var blevet antændt, og Bygningsdirektionen traf strax omfattende Foranstaltninger til at afhjælpe Manglerne. Alle Ildsteder bleve eftersete og de offentlige Kaminer afskaffede; i Riddersalen tilmuredes Kaminerne og erstattedes af Jernkakkelovne, hvilket ogsaa skete i mange andre Gemakker; overalt bleve Ildstederne opbrækkede i Bunden for at undersøge, om der var Fare for Bjælkeværket, og der antoges 4 nye Brandvagter, som idelig skulde patrouillere paa Gangene og Lofterne. Samtidig anskaffedes ikke mindre end 17 nye Sprøiter, saaledes at der nu var 22 i alt paa Slottet, fordelte omkring i Bygningerne i Nærheden af Vandkarrene og de store Kobberkummer. Alt dette havde dog ingen Art, thi man faldt hurtig tilbage til den gamle Slendrian. Allerede i Novb. 1775 fandt Slotsfogden alle fire Brandkarle sovende om Natten, og det mere end én Gang; Sprøiterne vare fordetmeste i Uorden, ialfald „ikke i saa god og brugbar Stand, som de burde og kunde være,“ de talrige murede Ildkanaler og Skorstensrør mellem Bjælkerne fandt man ingen Udveie til at forandre, og det oplystes i 1777, at paa adskillige af Hølofterne over Staldene var Høet stoppet tæt om Skorstensrørene til største Ildsfare, og at der endog paa Garderstaldens Høloft var blevet indrettet et Snedkerværksted. De værste Mangler bleve nu igjen afhjulpne, og Bygningsdirektionen fremkom med en udførlig Plan til Anlæg af tre Trykværker med tilhørende Vandkummer af norsk Marmor, ved hvilke Vandet til hurtig og fornøden Hjælp kunde opbringes i alle Slottets Etager, men Planen blev opgiven, fordi den var for kostbar. Man stod overhovedet magtesløs overfor den truende Fare; det er i denne Henseende betegnende, at Bygningsdirektionen i 1779 skriver: „Skorstensild og Brand i Kakkelovnsrørene hænder oftere paa Slottet, end det skulde formodes efter den indførte Orden og Opsigt med Kakkelovnes og Skorstenes Feining og Rørenes Rengjørelse. *Vi have intet sikkert Middel kunnet udfinde derimod*, thi den glasserede Sod, som sætter sig i Skorstenene, kan ikke af Skorstensfeieren afhugges uden at beskadige Skorstensrørene, og skjøndt denne Sod ikke let bringes i

Brand, sker det dog ved den umaadelige Mængde Brænde, Domestikerne undertiden proppe i Kakkelovnene, hvorved Rørene gjøres gloende, hvilket smelter og tænder den Sod, der samler sig om Tuden i Skorstenen.“ Efter Slottets Brand i 1794 skriver Slotsfoged Blechingberg, at „der *mange Gange hver Vinter* havde været Brand i Slottets Kakkelovnsrør, saavelsom Skorstensild.“

Rosenborg, der fremdeles benyttedes af Hoffet til Baller og Taffeler, blev i 1772 underkastet en større Reparation, hvorhos de mange brøstfældige Statuer i Haven bleve eftersete, eller de værste af dem kasserede. Man havde dengang isinde at nedtage Spiret paa det store Taarn og anbringe en Balustrade i Stedet, men Harsdorff afværgede det, da Slottet „uden denne sin Hovedskjønhed ei vilde beholde nogen Skik, ei heller nogen Sirlighed.“ I Haven saavelsom i Slottets nærmeste Omgivelser foregik der mange Forandringer; saaledes blev i 1773 en ældre Bygning, Eremitagen, der dog ikke var Christian den Fjerdes gamle (smlgn. I, 507), ombygget af Harsdorff til den nuværende „Herkulesloge“; de i 1739 til Volden og Sølvgade opførte aldeles forfaldne Staldbygninger og Vognskure (smlgn. II, 686) bleve nedbrudte; to Aar efter, i 1781, anlagde Gartner Dörschel en ny Allé indenfor Muren til Gothersgade, hvoraf den største Del atter forsvandt i 1787 ved Exercerhusets Opførelse, og endelig resolveredes i Oktober 1781, at en Del af Slotsgraven om Rosenborg langs Kommandantens Vaaningsgrund og de saakaldte Domestikbygninger, med andre Ord: hele den ene Side mod nuv. Østre-Boulevard skulde opfyldes for at spare Omkostningerne ved et nyt Bolværk. Ved denne Leilighed forsvandt Vindebroen, der førte over Graven til Portbygningen; den var desuden saa brøstfældig, at „ingen Vogn med Sikkerhed kunde passere over den, da Bjælkerne under den vare pilraadne“. Til Opfyldning brugtes Grus, Gaderenovation og Jord af „en ved Slotsgraven liggende unyttig Bakke“, det vil sige: en Bastion ud imod den nuværende Exercerplads, i hvilken man endog haabede at finde en Skat. Dette Haab gik dog ikke i Opfyldelse, men Rosenborg mistede sin charakteristiske Adgang og skulde snart opleve endnu mere gjennemgribende Forandringer. Haven blev beskaaren paa alle Kanter, og Slottet selv udviklede sig lidt efter lidt til et Museum, hvormed der allerede gjordes Begyndelse i 1781, da den kongl. *Mønt* og *Medaillesamling* blev udskilt fra Kunstkamret og anbragt her. I *Prindsens Palais*

havde *Landhusholdningsselskabet* Lokale, men iøvrigt brugtes Bygningerne til Magasin og Pulterkamre og til Privatbolig for endel høitstaaende Embedsmænd og Funktionairer. Her boede f. Ex. Statssekretair Ove Høegh Guldberg, Etatsraad Jacobi, Etatsraad v. Berger, Kammerherre v. Warnstedt, Professor Abildgaard, der brugte Riddersalen til Atelier, Bygningsinspekteur Meyn, Hoffourer Glass o. fl.

Da Posthuset, som ovenfor berørt, blev flyttet ned paa Kjøbmagergade, og Administrationen savnede Plads, besluttede man at forbinde dets gamle Lokale med Kancellibygningen og derved afskaffe den aabne Gaard, „Kongens Staldgaard", ud til nuværende Slotsholmsgade. (Smlgn. III, 14). Vognremiserne og Stalden her, som havde været overladte til Reise-Staldmester, Kammerherre Kalckreuter, bleve derfor flyttede til Prinds Jørgens Ridebane ved Staldmestergaarden, og i Sommeren 1782 opførtes under Tilsyn af Harsdorff den smalle saakaldte *„Kommunikationsbygning"* (ved en Misforstaaelse kaldet „Rosenkrands' Gaard") mellem Kancelliet og Generalitetsbygningen. Bygningen overlodes Kommercekollegiet; paa Loftet indrettedes der Archiv, og en ny Etage paa det tidligere Posthuses ældre Halvdel blev benyttet til Rentekammerkontorer, medens Generalpostamtets egne gamle Lokaler toges i Brug som ovenfor omtalt. Samtidig forsvandt den tidligere (III, 14) omtalte *Bindingsværksløngang* mellem *det kongelige Bibliothek* og Tøihuset, og de to Bygninger forenedes efter Harsdorffs Plan i Aarene 1781—85 ved en Forbindelsesbygning af 33½ Alens Længde og 3 Etagers Høide. Herved fik Bibliotheket en ret betydelig Udvidelse, hvortil det høilig trængte, thi det havde fremdeles kun første Sal til Raadighed i sit gamle Hus, hvor Stuen var Tøihus og anden Sal Kunstkammer. I den nye Forbindelsesbygning blev Stuen ogsaa overladt Militairetaten, men Bibliotheket fik begge de øverste Etager og desuden det gamle Statsraadsværelse i Gavlen til Geheimearchivet, som bestemtes til Haandskriftsamlingen. Af andre offentlige Nybygninger skal paa dette Sted kun nævnes den nye grundmurede *Hovedvagt* af 1775 paa *Gammelholm* (tæt ved Broen over Kanalen), hvortil der otte Aar efter knyttedes et Arresthus, og *Søetatens Slavebygning ved Stokhuset* af 1783. Det kan tilføies, at *Hovedvagten paa Kongens Nytorv* (afbildet II, S. 502) fik et sirligt Jerngitter istedetfor det gamle rødmalede Tømmerværk.

Om *Frederiks-* eller *Marmorkirkens* Fuldførelse var der af gode Grunde ikke Tale i den Guldbergske Periode, og det mundtlige kongelige Forbud mod at opføre Nybygninger eller restaurere de gamle i Kirkens Nærhed (for at spare Udgifter ved en eventuel Expropriation til Kirkegaard) blev ikke længere opretholdt. Man gav uden Vanskelighed Tilladelse til at bygge til Store Kongensgade, ja i 1783 overlodes der en Ansøger en Strimmel Jord af Kirkens egen Grund, rigtignok kun „til Laans“ og med Forpligtelse til at afstaa den uden Vederlag, naar det maatte forlanges. Det er betegnende, at Garnisonskirkens Præster i 1781 ansøgte om, at „ifald engang Forandring med Amalienborgs Henlæggelse under et vist Sogn skulde foretages, Garnisonskirken da som den nærmeste maatte være i allernaadigst Erindring.“ Man havde altsaa nu opgivet alt Haab om, at Frederikskirken vilde blive færdig, og den paafølgende kgl. Resolution, „at Amalienborgs Beboere maa holde sig til, hvilken Kirke de ville, indtil den nye Kirke bliver opbygt“, er kun et Forsøg paa at bevare Skinnet. Der blev ikke rørt en Finger eller offret en Skilling til Kirkesagens Fremme; Tilstanden herude bar Præg af det yderste Forfald, ja man vilde ikke engang foretage de tarveligste Reparationer. (Smlgn. III, S. 321).

Som ovenfor anført frelste Harsdorff Rosenborgs store Spir, og han fortjener endnu større Anerkjendelse, fordi han frelste *Børsspiret*. Hofbygmester Anthon, der tragtede det første efter Livet, var falden paa den Tanke, at det andet passende kunde afløses af en — Kuppel, og fremkom allerede i 1771 med Forslag herom. Den store Architekt nedlagde imidlertid strax Indsigelse og blev varmt støttet af sine Kolleger i Bygningskommissionen. „Da Taarnet eller Spiret — hedder det i Kommissionens Betænkning — ikke alene svarer til det Hele af Bygningen og dens emblematiske Komposition, men passer sig tillige saa nøie dermed, at det for sit væsentlige Forhold med Bygningens Bestemmelse kan anses som en Zirat og Raritet i sit Slags af den nordiske Mythologi, saa formene vi, at Taarnet i sin nærværende Skikkelse bør konserveres og istandsættes, og det saameget mere som en Kuppel, omendskjøndt ved sammes Anbringelse en dog ubetydelig Menage kan opnaaes, er aldeles uskikket til Bygningen“. Aaret efter skrev Bygningsdirektionen igjen, at „en Kuppel er saa uegentlig med Bygningen, at intet Vanzirligere og med Smagen mere Stridende derpaa kunde

opføres". Hermed var Anthons Forslag faldet igjennem, og det frugtede Intet, at han nu paastod, at Taarnet, der hidtil kun havde hvilet paa Tagbjælkerne, maatte bygges paa en fra Grunden opført Mur, hvis det overhovedet skulde bibeholdes. Harsdorff erklærede, at Taarnet meget godt kunde bæres af et solidt „Hæng- og Sprængværk, omhyggeligt forbundet med Spærværket", men senere bestemtes det dog, at der skulde opføres et Fundament af Kampestenspiller fra Kjælderen af.

Børsspiret, der var lige ved at falde ned af sig selv og ikke kunde modstaa en Storm, blev nedtaget i Septb. 1772 af Hoftømmermester Vollmeister og Blytækker Schneider, og ved Paasketid 1776 fulgte Taarnet efter. Der blev lagt et Bræddetag over Aabningen, men Taget var saa brøstfældigt i hele dets Udstrækning, at Bogholderen ved Banken, Olivarius, i 1774 skriver, „at man snart ikke véd dér at være tør". Desuden „vover man sine Ben ved at gaa over Bræddegulvet, og Trappen for Enden af Bygningen til Christianshavn er meget bedærvet og mange Steder borte, saaledes at Rækværket er ganske løst". Kræmmerne og Boghandlerne klagede over, at Støv og Skarn faldt ned over deres Varer og ødelagde dem, og vilde endog have Leien nedsat; Børsen var kort sagt saa forfalden, at „den var sin Undergang nær". I Septbr. 1775 afsluttedes der da efter afholdt Licitation en Kontrakt med Hof-Tømmermester *Boye Junge* (som senere tog den ovenfor nævnte Vollmeister i Kompagni med sig) om at opføre Taarn og Spir, og med Bygningsinspekteur *Conradi* om Hovedreparationen paa Tag og Fag, ialt for 24,138 Rdlr. Den 20de Juni 1777 blev Fløien paa Spiret opsat med de sædvanlige Ceremonier, ved hvilken Leilighed der holdtes en poetisk Oration af Jac. Landtman, og hver af Tømmersvendene fik en Gratifikation af 50 Rdlr., da det — som Kommercekollegiet bemærker — „i andre Tilfælde kan have sin Nytte, at Haandværkssvendene i saa stort et Laug ikke gjøres misfornøiede, men opmuntres". Sagen fik dog et ubehageligt Efterspil, da det ved Regnskabernes Opgjørelse i 1782 viste sig, at Istandsættelsen ialt havde kostet 35,776 Rdlr. eller over 11,600 Rdlr. mere end paaregnet, fordi der var blevet indkjøbt for over 10,000 Rdlr. Bly til Taget, Taarnet og Spiret. Kongen godtgjorde vel disse Penge, men han tilkjendegav samtidig sit allerhøieste Mishag med det af vedkommende Bygningsbetjente udviste Forhold, som

„aldeles er stridende mod vore Anordninger, og hvorved vores Kasse uventet er bleven paaført en saa betydelig Udgift over den bestemte Summa". Tilsidst lovede han Betjentene, hvis de atter lod det skorte paa nøiagtigt Tilsyn, at „de uvægerlig selv skulde afholde Omkostningerne ud over Overslaget".

Det var nemlig Kongen, der betalte Reparationerne paa Børsen og dens Bolværker, medens Kvæsthuset siden 1685 havde Leieindtægten af Boderne saavelsom af Lofterne, der benyttedes til Havremagasin for de kongelige Stalde (smlgn. II, S. 726). Den 11te Juni 1776 gik Børsen imidlertid over til *Banken,* der havde Lokale her og ønskede fri Raadighed over Bygningen. Planen hertil havde allerede været oppe i 1766, men var strandet paa Kvæsthusdirekteurernes Modstand, thi disse fordrede ikke blot de 45,000 Rdlr. tilbage, for hvis Sikkerhed Christian V havde givet Børsen som Underpant, men tillige de Renter, som i den lange Aarrække formentlig vare gaaede tabte for Kvæsthuset. Sagen stod hen i 10 Aar, men i Dcbr. 1775 opsagdes de 45,000 Rdlr. til Udbetaling af Banken i den paafølgende Termin, og hermed maatte Admiralitetet lade sig nøie. Banken traadte nu ind i Søkvæsthusets Rettigheder over Børsen, og fik endelig ved kongeligt Skjøde af 18de Juni 1778 Bygningen overdragen til Eiendom.

Den Guldbergske Periode medførte *et stort Opsving i Kjøbenhavns Handel,* hvilket dog snarere skyldtes de heldige Konjunkturer og den kjøbenhavnske Handelsstands Drift og Ihærdighed end Regjeringens Foranstaltninger. Den ledende Regjeringsmand i Handel, Skibsfart og Industri saavelsom i Finantserne var Skatmester, Geheimeraad, Grev *Heinrich Carl Schimmelmann,* en Kjøbmandssøn fra Demmin i Pommern, som efter et eventyrligt Liv allerede i Frederik den Femtes Tid var traadt i dansk Tjeneste og ved usædvanlig Begavelse, Opfindsomhed, Forretningsdygtighed, Dristighed og Lykke hurtig svang sig op til de høieste Æresposter. Han havde i 1763 kjøbt de kongelige Eiendomme paa de dansk-vestindiske Øer og det vestindisk-guineiske Kompagnies Sukkerraffinaderi i Kjøbenhavn (smlgn. III, 41); han havde ledsaget Christian den Syvende paa hans Udenlandsreise, erhvervet Geværfabriken Hammermøllen ved Helsingør paa gunstige Betingelser og ved sine mange Ideer, Indsigter, Rigdomme og Forbindelser i Udlandet forstaaet at gjøre sig saa nyttig, at han forekom de Regjerende uundværlig.

Under Struensee havde han holdt sig forsigtigt tilbage, men kun for at stige til den høieste Indflydelse og Magt efter dennes Fald. Han havde mange Klienter og mange Modstandere og er derfor bleven bedømt høist forskjelligt; Nogle have fremstillet ham som en nidkjær og tro Embedsmand, Andre som en Person, der altid satte sine private Interesser over Statens. Man finder begeistrede Lovtaler over ham ved Siden af de skarpeste Angreb; han kaldes snart „den Fortjenstfulde, den Ædle, der kun tænkte paa Undersaatternes Velfærd“, snart fremstilles han som „Danmarks onde Dæmon“, eller som en samvittighedsløs, overfladisk troløs Finantsmand, der overalt gjorde sig Fordele, et Lykkens Skjødebarn, som endog døde i rette Tid, før han saa sine store Planer strande. Historiens endelige Dom er ikke fældet over denne mærkelige Figur, hos hvem Skyggesiderne i hvert Fald ere stærke og iøinefaldende; for en moderne Opfattelse staaer han nærmest som en Forretningsmand efter amerikansk Mønster: snild, rig paa Udveie, dristig, *smart.*

Det skyldes Schimmelmann, at *Kurant-Banken,* der i 1736 var bleven stiftet af et privat Interessentskab (smlgn. II, 720), og i hvis Oktroy det udtrykkelig hedder, at Kongen „aldrig skal gjøre Banken Indpas, ei heller fremkomme med saadanne Anmodninger og meget mindre Foranstaltninger, som kunde hensigte til dens Skade, Kredits Spilde eller Fordærvelse“, i 1773 *gik over til Finantserne* og blev et kongeligt Pengeinstitut. Regjeringen befandt sig nemlig i den største Forlegenhed; dens Resourcer vare udtømte, den havde ingen Udsigt til at stifte nye Laan i Udlandet, og var i betydelig Gjæld til Banken, saaledes at Overskattedirektionen i en Forestilling til Kongen rentud erklærede, at „die einzige Zuflucht welche noch vorhanden, ist die Banc“. Ved et Møde paa Christiansborg Slot den 15de Marts 1773 mellem to kongelige Kommissairer og endel af Bankens Aktionairer kom Afstaaelsen istand for over Halvdelen af Aktiernes Vedkommende, hvortil Resten senere sluttede sig, og hermed ophørte Banken at være et privat Institut. Statskassen betalte 350 Rdlr. for hver Aktie i 5 p.Cts. kongelige Obligationer, og gjorde en god Forretning herved, thi den blev ikke blot sin Gjæld til Banken kvit, men fik dens Kapitalfond, Overskud og Tilgodehavende hos Private, ligesom den nu, hver Gang den kom i Forlegenhed, uden videre kunde hjælpe sig ved at forøge

Seddelmassen, en Frihed, Regjeringen ikke undlod at benytte sig af. I de ti Aar fra 1774 til 1784 voxede Seddelcirkulationen fra $6^1/_2$ Mill. Rigsdaler til over $15^1/_2$ Mill., hvorfor Samtiden ogsaa sagde, at Banken var bleven „en kongelig Papirfabrik". Statens Gjæld til Banken steg fra 4 til 10 Mill., og da Regjeringen anbragte betydelige Kapitaler i Handelskompagnier, kostbare industrielle Foretagender og lignende Entrepriser, hvoraf adskillige medførte store Tab, bleve Følgerne skjæbnesvangre baade for Finantserne og Banken. Schimmelmann var Sjælen i alle disse Foretagender og forstod ved alle Slags snilde Manoeuvrer og heldige Operationer at hindre altfor voldsomme Kursfald, hvortil han benyttede det i 1774 oprettede Banko-Kontoir, men de uheldige Resultater af hans Finants- og Handelspolitik udeblev ikke, skjøndt de først kom tydeligt for Dagen efter hans Død (den 23de Januar 1782). Man dadlede ham især for hans umaadelige Planer, der ikke stod i Forhold til Landets Hjælpekilder, og fordi han ved at drive Handel i Souverainens Navn med alle Statens Fonds til Raadighed og med Banken i Ryggen fornemmelig havde Øie for egen Fordel, hvorhos han som Entrepreneur og Leverandeur af Alt, hvad Staten skulde bruge, selv kunde diktere Priserne og Betingelserne. Man sagde om ham, at han vilde gjøre Kongen og sig selv til de eneste Kjøbmænd i Riget, og det fortælles, at flere af Kjøbenhavns største Grosserere lod ham vide, at „ifald Kongen vilde drive Handel, maatte de holde op". Uvillien mod Skatmesteren kom stærkt frem i 1775, da de danske Toskillinger med Præg af 1761 pludselig bleve nedsatte i Værdi med $33^1/_3$ p. Ct., en Foranstaltning, der fornemmelig maatte ramme den ubemidlede Deel af Befolkningen. Man gjorde Schimmelmann ansvarlig for denne Reduktion og paastod, at han kort Tid iforveien havde ladet disse Toskillinger slaa i store Kvantiteter og sætte i Omløb for at drage desto større Fordel af Nedsættelsen. En Pøbelhob stormede nu ud til Skatmesterens Palais i Bredgade, men fjernede sig, da den erfarede, at Schimmelmann var reist til Hamborg. Nogle Dage senere, nemlig den 13de Mai 1775, fremkaldte et Rygte om, at Rigsdalersedlerne ogsaa skulde nedsættes med en Trediedel, *nye Uroligheder*. Flere Tusind Mennesker samlede sig paa Slotspladsen og udenfor Børsen, hvor Banken havde Lokale, og optraadte saa udfordrende, at man ansaa det for nødvendigt, at forstærke Vagterne og lade Livgarden til Hest rykke ud. Det

kom dog ikke til Sammenstød mellem Militairet og Folket, thi da Kongen viste sig i et af Slottets Vinduer, blev der Stilhed, hvorefter Staldmester Bülow i Majestætens Navn forkyndte, at Rygtet var falsk, og at dette ufortøvet vilde blive bekjendtgjort. Nu opsloges en Plakat paa alle Gadehjørner, underskreven af Kongen, Arveprindsen og Guldberg, hvori det hed, at en saadan Reduktion aldrig var paatænkt og heller aldrig skulde ske, samt udlovedes en Belønning af 1000 Rdlr. til den, der kunde paapege Rygtets Ophavsmand. Suhm skriver i sine Memoirer: „Schimmelmann fik Skyld for Toskillingerne, som han og mest havde, men ei for Sedlerne. Havde han været her, da havde det gaaet ham galt. Herskabet var i stor Frygt“.

Blandt de selvstændige Handelskompagnier, der fik et overordentligt Opsving under den Guldberg-Schimmelmannske Periode maa det *asiatiske Kompagni* først og fremmest nævnes. Kort efter Struensees Fald vare Udsigterne ikke lyse, thi man havde havt Uheld og Tab; „Kompagniet — siges det — havde ligget i Dvale, og Nationen havde kun Aarsag til at betragte dets Handlinger med ligegyldige Øine“, Handelen paa Bengalen blev dreven slet, hvortil kom, at Kompagniets Betjente ikke vare ærlige. Hvad der foregik i Indien, kunde man vanskeligt faa oplyst; derimod opdagedes der gjentagne Gange *ret betydelige Underslæb* i Kjøbenhavn. Da Kasserer Dahldorph døde i Juni 1769, viste der sig saaledes „Mangel og Defaut i hans Regnskab og Kassebeholdning“ til Beløb af 33,170 Rdlr. Justitsraad Top, der havde ægtet hans Enke, nægtede først at afgjøre Sagen i Mindelighed, men da han senere tilbød at betale ca. 13,500 Rdlr., gik Generalforsamlingen ind herpaa. Ved Revisionen i 1773 kom en ny og alvorligere Kassemangel for Dagen paa 152,886 Rdlr. Den skyldtes Bogholder Bornowskys Forsømmelighed, men efterat man i fem Aar havde procederet mod de afgaaede Direkteurer (smlgn. III, S. 274), lod man Sagen falde paa den Betingelse, at Bogholderen og Direkteurerne betalte en særlig omtvistet Sum af 2000 Lst. med Renter samt alle Sagens Omkostninger.

Allerede i Struensees Tid var der blevet ført Underhandlinger med Regjeringen om *en ny Oktroy*, da den gamle af 1732 vilde udløbe den 12te April 1772. Kommercedeputationen og Finantskollegiet havde dengang varmt taget Ordet for, at Handelen paa

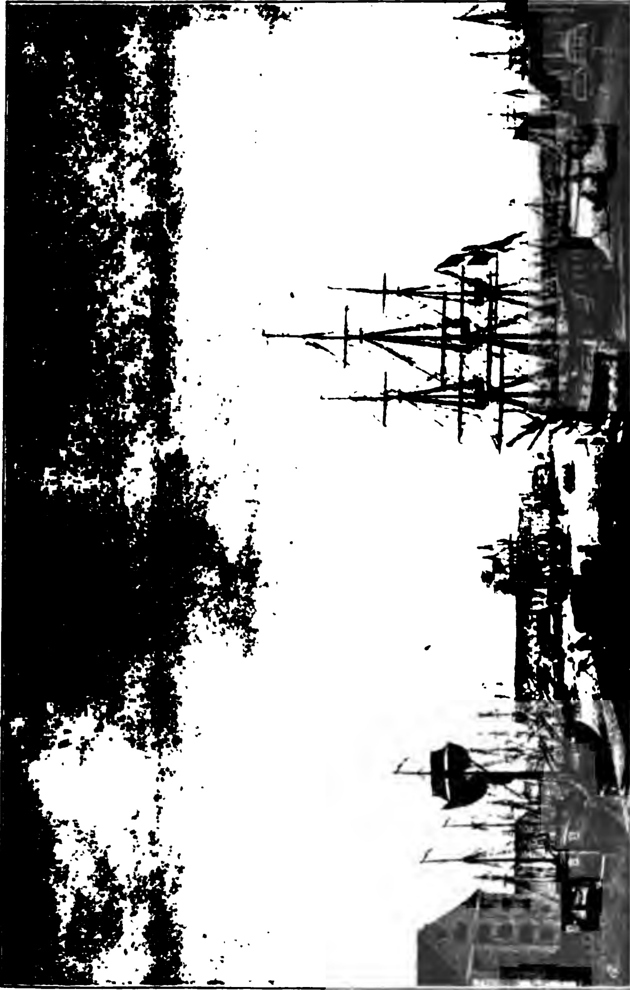
Trankebar og Bengalen skulde aabnes for alle kongelige Undersaatter, med andre Ord: at Kompagniets Eneret paa den ostindiske Handel skulde ophøre, hvorimod Monopolet skulde opretholdes for den chinesiske Handels Vedkommende. Den Guldbergske Regjering hyldede den samme Opfattelse; Bernstoff og Grev Thott anbefalede den og støttedes af flere ansete Kjøbmænd, deriblandt *Niels Ryberg* og *Frederik de Coninck,* som endog synes at have været de første Ophavsmænd til Planen. Men aldrig saasnart blev den bekjendt, før der reiste sig den voldsomste Meningsforskjel i Kompagniets eget Skjød; Interessenterne vare delte i to Leire, hvoraf den ene med Direktionen i Spidsen ønskede, at Alt skulde blive ved det Gamle, medens Oppositionen ligesaa ivrigt arbeidede for den friere Udvikling. Man indgik med Forestillinger og Modforestillinger til Kongen og kjævledes paa Generalforsamlingerne, men Oppositionen havde Overmagten og slog alle Protester og Obstruktionsforsøg til Jorden ved at sætte igjennem paa en Generalforsamling den 15de April 1772, at Oktroyen skulde accepteres som gjældende for et *nyt asiatisk Kompagni,* medens det gamle Kompagni skulde betragtes som ophævet. Enhver Interessent havde altsaa nu frie Hænder til efter Behag at blive i Kompagniet eller udtræde, men Ingen benyttede sig af den sidste Udvei. Paa Generalforsamlingen den 17de Juni 1772 oplystes, at „samtlige forrige Interessenter i Kompagniet havde erklæret sig fremdeles i samme for deres deri havende Andel at ville vedblive“, og hermed bortfaldt al Tale om Nødvendigheden af en almindelig Likvidation og Realisation af det gamle Kompagnies Fonds, som naturligvis vilde have medført uhyre Tab. Det nye Kompagni var identisk med det gamle; det Hele havde været et Skaktræk, ved hvilket Oppositionen foreløbig havde seiret.

Den *nye Oktroy,* der kom til at bære Datoen: 23de Juli 1772 og kun gjaldt for et Tidsrum af 20 Aar, skjelnede sig i mange Henseender fra den ældre af 1732. Den vigtigste Forandring var, at den *ostindiske Handel blev frigiven,* saaledes at den kunde føres af Private fra indenlandske Havne og med indenlandske Skibe mod en Rekognition til Kompagniet af 2 Procent af Ladningens Værdi for *udgaaende* Skibe og 8 Procent af *hjemkommende,* beregnet af Ladningens Auktionsbeløb. Ogsaa Indbyggerne i Indien og Trankebar fik paa visse Betingelser Tilladelse til at handle fra et Sted til andet

i Indien, og senere, i 1774, til at afsende Expeditioner til København mod at betale samme Rekognition som andre partikulaire Skibe. Derimod beholdt Kompagniet sit *Handelsmonopol paa China;* hvis noget andet Fartøi hjembragte chinesiske Varer, skulde disse uden videre konfiskeres. Ethvert Skib, hvad enten det tilhørte Kompagniet eller Private, skulde udføre indenlandske Fabrikvarer for mindst 3000 Rdlr. til Ostindien; til China skulde Kompagniet derimod med hvert Skib udføre for 4000 Rdlr. mod den sædvanlige Udførselspræmie. Den eneste danske Vare, der kunde sælges i China, var Klæde, men man havde trods Præmien altid Tab derpaa, og Udførselen af Kanoner, Flinter og Ammunition til Ostindien fra de norske Jernværker og Frederiksværk var heller ikke fordelagtig, da Regjeringen nægtede at betale Præmier derfor. Kommercekollegiet gjorde gjældende, at Præmierne kun gjaldt Manufacta (Silke-, Ulden- og Bomuldsvarer), men ikke Fabrikata, og Regjeringen gav denne Fortolkning Medhold.

Kompagniet beholdt de fleste af sine *gamle Friheder,* saaledes Ret til at afslutte Alliancer og forhandle med indiske Regjeringer, i Nødsfald føre Defensiv- og Offensivkrige til Kommerciens og Trafikens Beskyttelse, anlægge Fæstninger, Kontoirer og Faktorier, ansætte Kommandanter og andre Embedsmænd, holde Garnisoner, føre Splitflag, Gjøs og Vimpel (hvilket ogsaa tillodes Private „for Anseelsens Skyld hos Kapere, Tyrker og Sørøvere"), og bruge det kongelige Segl i magtpaaliggende Sager. Alle Penge, der vare anbragte i Handelen, vare fritagne for Tynge og Afgifter, Skibene maatte ikke arresteres eller „til andet Brug henvendes", og vare fritagne for Told, Konsumption og Accise saavelsom for Havne-, Laste- og Slavepenge; dog at der betaltes 100 Rdlr. af hver solgt Skibsladning til Kongens Kasse samt 2 Procent af Auktionsbeløbet. Af Silkevarer betaltes dog Told, og af Kaffe baade Told og Accise. Af Hensyn til de indenlandske Silkefabriker bestemtes imidlertid i 1774, at indførte fabrikerede Silkevarer skulde udføres igjen, og denne Befaling blev opretholdt trods Kompagniets Indsigelser. Den tidligere konsumptionsfrie Indførsel af Proviant til Skibene bortfaldt ved Oktroyen saavelsom Toldfriheden paa Skibsbygningsmaterialier, men Kompagniet fik dog nogen Erstatning herfor, nemlig en Konsumptionsgodtgjørelse af 3 Rdlr. for hvert Medlem af Skibsmandskabet, samt en Præmie af 15 Rdlr. pr. Kommercelæst af hvert nyt Skib.

I 1776 ophævedes dog den sidstnævnte Præmie, og Kompagniet gjenvandt da sin forrige Toldfrihed paa Skibsbygningsmaterialier, endog til gamle Skibes Reparation. Det bør ogsaa fremhæves, at

Kjøbenhavns Havn i Slutningen af forrige Aarhundrede. (En Ostindiefarer i Forgrunden).

Kongen frafaldt sin tidligere Ret til at faa et vist Kvantum Baller fragtfrit hjemført med Kompagniets Skibe, hvorimod han rigtignok som Erkjendtlighed herfor saavelsom for Oktroyen, dens Privilegier og Benaadninger forbeholdt sig en aarlig Rekognition af Chinaskibene,

nemlig naar ikkun ét Skib hjemkom: 5000 Rdlr., naar to Skibe retournerede 8000 Rdlr., og 10,000 Rdlr., naar tre Skibe kom tilbage i ét Aar.

De Forandringer, Oktroyen var undergaaet, nødvendiggjorde Udarbeidelsen af en ny *Konvention eller Vedtægt* mellem Interessenterne, og her satte Oppositionen atter alle Seil til for at naa sit Maal. Den 17de Juni 1772 nedsattes et Udvalg af ni Interessenter til at forfatte Planen, og denne kunde allerede den 3die August forelægges Generalforsamlingen til Vedtagelse. Udkastet, der bestod af 41 Artikler, var, som det siges: „af saa stort Begreb og Betydenhed, at Kompagniets hele Indretning blev en anden". Medens der kun havde været 1600 Aktier i det „gamle" Kompagni, skulde der nu — „for at lette Adgangen til Deltagelse og give Leilighed til en større Cirkulation i Handelen" — være 4800, hver lydende paa 500 Rdlr., saaledes at hele Kompagniets Fond blev 2,400,000 Rdlr. Præsidentværdigheden afskaffedes, og Direkteurernes Antal fastsattes til 7, nemlig 1 Lovkyndig, 4 af Kjøbmandsstanden, 1 Landkyndig (ɔ: en i China og Ostindien bekjendt Mand) og endelig 1 Søkyndig. De skulde alle være bosiddende i Kjøbenhavn, hver have 500 Rdlr. aarlig Gage, og hvert tredie Aar skulde 4 af dem afgaa. Hvad den *ostindiske* Handel angik, skulde Trankebar være Hovedkontoiret, hvorunder de øvrige Loger og Faktorier paa Porto Novo, Calicut, College og Frederiksnagor skulde henhøre; derimod skulde Logen paa Nikobar opgives som unyttig. Den i Indien værende Kapital skulde forøges til 500,000 Rdlr. for at have tilstrækkeligt Forraad af Varer ved Skibenes Ankomst. I *China* skulde der indrettes et bestandigt Faktori i Kanton, bestaaende af 2 Superkargoer og 2 Assistenter (de saakaldte „Overliggere"), og med hvert Skib skulde desuden følge en Superkargo og en Assistent. Endvidere indeholdt den nye Konvention udførlige Bestemmelser om den aarlige Afskrivning paa Skibe og Bygninger, om Generalforsamlingerne, Interessenternes Stemmeret, Forholdsregler mod Underslæb og ulovligt Føringsgods, om Kompagniets Betjente og deres Gager, om Douceurer til Vaterskouten, Navigationsdirekteuren, Toldbetjentene samt til Præsterne i Kjøbenhavn og ved St. Olai Kirke i Helsingør, „som bede for Kompagniets Skibes lykkelige Fart og Negotiens Fremgang" m. m. Mange af disse Artikler vare

direkte rettede mod tidligere Misbrug og maatte opfattes som Angreb paa Direktionen og dens Tilhængere.

Flertallets Ledere undlod ikke at smede, mens Jernet var varmt, thi paa samme Generalforsamling Udkastet forelagdes, blev det strax vedtaget. Forhandlingerne vare stormende; der fremkom de skarpeste Indsigelser mod Konventionen, og sex ansete Interessenter: Konferentsraad R. Iselin, Etatsraad P. v. Hurck, Bargum, Abraham Pelt, Gysbert Behagen og Abraham Schneider forlangte 4 Ugers Udsættelse for at indbringe Ændringer og lod Protokollen tilføre en Protest, men Flertallet lod sig ikke rokke — det henviste

Niels Ryberg, f. 1725 † 1804.

til Oktroyens 21de Post, hvori det udtrykkelig hed, at „Participanterne paa en Generalforsamling kunne vedtage *per plurima vota* og med samme Virkning som den af Kongen allernaadigst specialiter var konfirmeret og stadfæstet, saadan Reglement, Konvention og Forening, som de anse for raadeligt, tjenligt og nytteligt“. Striden fortsattes paa flere Generalforsamlinger; de to Partier bombarderede hinanden med Skrivelser og Promemorier og offentliggjorde trykte Piecer, ja tilsidst indblandede Arveprinds Frederik og Guldberg sig i Sagen, som det synes paavirkede af Iselin, og opfordrede Flertallet til at forunde Interessenterne Tid til at undersøge og drøfte

den nye Konvention. Svaret herpaa var et nyt tumultuarisk Møde, i hvilket det vedtoges, at *Konventionen strax skulde træde i Kraft,* dog at der gjerne kunde foreslaas Ændringer i den, naar det skete paa konventionsmæssig Maade, samt at der strax skulde *vælges nye Direkteurer,* da Kompagniet jo var et nyt Kompagni. Dette skete, og Oppositionens Førere sattes nu ind i Direktionen: nemlig Konferentsraad *Fabritius,* Etatsraad *Ryberg,* Agent *de Coninck* og *John Brown* som Handelskyndige, Etatsraad *Hoppe* som Jurist, Captain *Elphinstone* som Sø- og Capt. *Halling* som Landkyndig. En Deputation blev samtidig afsendt til Arveprindsen for at demonstrere Sagen og Omstændighederne for Hs. kgl. Høihed og underrette ham om, at man „gjerne modtog Forslag til Forandringer og Forbedringer i den i Kraft af Kompagniets Grundlov engang vedtagne Konvention." Der indkom ogsaa nogle Ændringsforslag, som Arveprindsen anbefalede til „en anstændig og alvorlig Undersøgelse," men kun faa af dem gik igjennem paa en Generalforsamling den 3die Februar 1773, og det endda de ubetydeligste.

De nye Direkteurer havde ved deres Tiltrædelse udtalt et Haab om, at „den Misforstaaelse, som paa nogen Tid var sporet iblandt dette priselige Kompagnies Interessenter, nu aldeles maatte ophøre", men dette gik ikke i Opfyldelse. Striden fortsattes, da den gamle Direktion og dens Venner indleverede en Notarialskrivelse med Protest mod Alt, hvad de nye Direkteurer vilde foretage i Kompagniets Affairer og rentud nægtede at aflevere Kompagniets Bøger, Dokumenter og Archiv. *Notarius publicus* blev da rekvireret til paa Embeds Vegne at overvære Afleveringen til en af Interessentskabet nedsat Kommission. Tilsidst kom det til *Proces,* idet 6 Aktionairer (Iselin, v. Hemert, van Hurck, Behagen, Schneider og Bargum) indstævnede Direkteurerne og forlangte, at deres Valg skulde annulleres, og Konventionen tages under fornyet Overveielse. Dommen faldt i Septbr. 1773 og lød paa, at „Direktionen for asiatisk Kompagni bør for Citanternes Søgsmaal og Tiltale i denne Sag aldeles fri at være, og Processens Omkostninger ophæves paa begge Sider".

En Del af Interessenterne havde Vanskelighed ved at forsone sig med den store Forandring, der var sket med Kompagniet, nemlig at Handelen paa Indien var bleven frigiven under visse Betingelser. Den *partikulaire Handel paa Indien* var dem en Torn

i Øinene, og de strittede imod med Hænder og Fødder. Da nogle engelske Kjøbmænd i Trankebar i 1773 meldte sig for at føre Varer til Kjøbenhavn, nægtede Gouverneur Abbestee dem Pas, men fik en Irettesættelse af Direktionen, fordi han havde afvist et saadant fordelagtigt Tilbud, og ved en Henvendelse til Kommercekollegiet fik Direktionen Medhold. Det blev nu udtrykkelig fastsat, at „alle i Kompagniets indiske Possessioner bosiddende Kjøbmænd maatte afsende ostindiske Varer til Kjøbenhavn mod at betale samme

Frederik de Coninck, f. i Haag 1740 † 1811.

Rekognition og Afgifter som danske private Skibe“. Herover herskede der stor Uvillie i Kompagniet, og man var ikke langt fra at betragte det som Forræderi, da to af Direkteurerne, de Coninck og John Brown i Forening med Agent Thalbitzer og Kommercesekretair Rejersen i 1774 søgte om at maatte benytte et i Udlandet bygget Skib (hvilket stred mod Skibsbyggerforordningen) til en privat Expedition til Indien. Sagen kom frem paa Generalforsamlingen den 15de Septbr. 1774 og gav Anledning til støiende Forhandlinger. Fra den ene Side gjorde man gjældende, at det Halve af Kom-

pagniets Fond, ca. 12 Tønder Guld, stak i denne Handel, og at man derfor ikke burde lade Andre høste Fordelen; fra modsat Side paavistes, at det var Opgaven at gjøre Trankebar til en Centralplads i Indien, hvilket paa Grund af manglende Kapital kun kunde ske, naar partikulaire Skibe deltog i Farten. Man foreholdt Modstanderne Fordelene for Landet, Statskassen og Kjøbmændene; de sidste vilde faae Indkjøbskommissioner fra fremmede Handelspladser og Provision af Remissers Besørgelse m. m., naar Kjøbenhavn blev et stort Marked for indiske Varer; Kompagniet selv vilde vinde den fastsatte Rekognition af 8 Procent eller 25000 Rdlr. af hver privat Expedition uden mindste Udlæg eller Hazard, men Svaret lød bestandigt, at Direkteurerne, der havde at sørge for Kompagniets Interesser, under ingen Omstændigheder burde handle for egen Regning paa Indien. Ordene faldt saa skarpe mod Brown og de Coninck, at de begge erklærede at ville udtræde af Direktionen, men da deres Kolleger med Undtagelse af Hoppe støttede dem, og Generalforsamlingens Flertal opfordrede dem til at blive, gav de efter. Den hidsige Debat endte med en Seir for Direkteurerne ved Vedtagelsen af følgende Resolution: „De partikulaire Expeditioner skulle støttes, da de ere til Fordel og Nytte for Kompagniet, naar Intet foretages mod Oktroyen og Konventionen“. De Coninck skriver om denne Konflikt i sin Selvbiographi: „Neppe var den partikulaire Handel kommen i Gang, før jeg blev Gjenstand for den voldsomste Forfølgelse, dikteret af Uvidenhed, Blindhed og Skinsyge. Jeg blev betragtet som Kompagniets Fjende; man beskyldte mig for at misbruge min Stilling som Direkteur; man sagde, at jeg forraadte de Interesser, jeg var sat til at varetage, og en mægtig Liga dannede sig imod mig for at tvinge mig til at gaa af. Stærk ved min Uskyldighed og mine Motivers Renhed, støttet af mine Kolleger og overbevist om, at man snart vilde vise mig Retfærdighed, holdt jeg Stand og trodsede Uveiret; først da Stemningen slog om, benyttede jeg Øieblikket til at gaa af“. De Coninck traadte ud af Direktionen i Mai 1776 og fik følgende charakteristiske Taksigelse: „Hvad endog ved en eller anden Leilighed i Generalforsamlingen kunde være forefalden, saa ere Interessenterne dog ikke mindre overbeviste om Hr. Agent de Conincks redelige Hensigter og nyttige Tjeneste for Kompagniet og tro sig derfore forbundne hermed at takke ham for hans Forvaltning af Direktionsembedet“.

Freden, der var bleven sluttet den 15de Septbr. 1774, varede kun et Aar, da Kampen brød ud med fornyet Voldsomhed. Det var denne Gang Revisorerne, der aabnede Angrebet med ikke mindre end 48 Klagepunkter, hvoraf dog kun 2 havde Betydning, nemlig at Direktionen gav et i Forhold til Kompagniets Status altfor rundeligt Udbytte, og desuden viste for stor Interesse for den partikulaire Handels Opkomst, navnlig for de private Expeditioner fra Indien til Kbhvn. Paa Generalforsamlingen den 20de Septbr. 1775 forlangte Interessenterne Direktionens ufortøvede Svar paa de 48 Udsættelser, og da dette blev afslaaet, fordi Revisionsberetningen kun havde været Direkteurerne bekjendt i 7 Dage, brød Uvillien løs under meget uparlamentariske Former. Revisionen blev oplæst under øredøvende Tumult, som om den var et Anklageskrift; man fremkom med Trusler og Beskyldninger om svigagtig Omgang med Kompagniets Midler, nægtede at høre Direkteurerne, og Mødet opløstes under almindelig Forvirring. De samme Scener gjentog sig næste Dag; Alt, hvad Direktionen foreslog, blev forkastet; det regnede atter med uanstændige og fornærmelige Beskyldninger, Revisorerne optraadte, som om de vare „et Slags Overdirektion“, og tilsidst vedtog man imod Direkteurernes Indsigelse, at den næste Generalforsamling *skulde* afholdes den 5te Oktober, og at Besvarelsen af Revisionen da skulde foreligge.

Det saa ud til, at Kompagniet skulde opløses i Splid og Uenighed. Byen var fuld af ondsindede Rygter, saaledes at Direktionen fandt det nødvendigt at „fremlægge Interessenternes Opførsel for Publikum“, 13 Aktionairer indkom med en Klage over mangfoldige Misbrug, der gik i Svang, og i Direktionens eget Skjød herskede der Meningsforskjel. Den juridiske Direkteur, Konferentsraad *Hoppe,* vilde nemlig ikke være med til at trodse Generalforsamlingens ovenfor omtalte Beslutning, hvorfor han erklærede at ville nedlægge sin Værdighed, hvorimod hans Kolleger under Henvisning til Konventionen og for at faa Tid til at tromme deres Tilhængere sammen, bestemte, at der først skulde afholdes Generalforsamling den 8de Novbr. Situationen blev mere og mere tilspidset, da 40 Interessenter ved *Notarius publicus* lod Direktionen overrække et Promemoria, fuld af Klageposter og med den Erklæring, at Interessenterne *trods Direkteurerne vilde samle sig den 5te Oktober i Kompagniets Hus i Strandgade,* hvorfor Bogholderen, Kassereren og andre Betjente

vilde blive advarede om at være tilstede og gaa Forsamlingen tilhaande med Bøger, Papirer og Oplysninger. Direktionen forblev imidlertid standhaftig og satte Haardt mod Haardt; den svarede, at der *ikke* vilde blive afholdt Generalforsamling før den 8de Novbr. og *forbød* Kompagniets Embedsmænd i Henhold til deres aflagte Ed, Konventionen og Oktroyen at befatte sig med den eventuelle ulovlige Generalforsamling.

Det asiatiske Kompagni var et saa betydningsfuldt Led i Hovedstadens Forretningsliv og saa nøie knyttet til Tusinder af Menneskers Interesser, at Striden nødvendigvis maatte vække den største Opsigt. Der herskede den voldsomste Bevægelse og Spænding i Byen, da en anonym Piece den 2den Oktober blev omdelt, hvori Interessenterne anmodedes om at møde den 5te Kl. $3^1/_2$ for „at afhandle Ting af yderste Vigtighed for Kompagniets Velfærd“, og det gik som en Løbeild fra Mund til Mund, at Direktionen ved *Notarius publicus* lovformeligt havde ladet protestere „mod Afholdelsen af Mødet og mod Alt, hvad derudi maatte foretages, som Noget, der havde sin Nullitet i sig selv og baade krænkede Direkteurernes og de fraværende Interessenters Rettigheder“. Det var dog Manges Tro, at Direktionen til Syvende og Sidst vilde give Kjøb, men heri tog man Feil. De 47 Interessenter, som mødte den 5te Oktober paa Kompagnihuset, ventede forgjæves paa Direkteurerne en halv Times Tid og maatte derpaa holde Generalforsamling uden dem. De gjorde først den ubehagelige Opdagelse, at Direktionen den foregaaende Aften havde taget Resolutions- og Voteringsprotokollen til sig, og da Bogholder Battier blev tilkaldt, oplyste han, at det Samme var sket med Kompagniets Hovedbøger, Journaler, de indiske Bøger, Listen over Interessenterne samt Ballancebogen med alle tilhørende Papirer, saaledes at hans Kontoir var tomt. Videre Oplysninger kunde han ikke give, da det var blevet ham forbudt. Kassereren Jakob Holm meddelte, at han den foregaaende Dag havde udleveret Hovedkassebogen til Direktionen, og vilde derefter ikke sige mere. Direkteurernes private Forsamlingsværelse befandtes aflaaset, og der var Ingen derinde. Man hjalp sig da med en for Tilfældet indrettet Resolutionsprotokol, som af den tilstedeværende *Notarius publicus* Smit blev forsynet med Segl, og lod derpaa gaa Bud i Byen efter Konferentsraad Hoppe, om hvem man vidste, at han var uenig med sine Kolleger. Han mødte da ogsaa strax, udbad

sig Generalforsamlingens Godkjendelse af sin „noget ilfærdige“ Nedlæggelse af Posten som lovkyndig Direkteur og paatog sig gjerne at føre Generalforsamlingsprotokollen. Efter alle disse Formaliteter gik det rask med Forhandlingerne; der vedtoges ikke mindre end elleve Resolutioner, som alle havde et afgjort fjendtligt Præg mod Direktionen. Det blev saaledes vedtaget, at Konventionens 8de Artikel (ifølge hvilken Ingen kunde blive Direkteur uden at have eiet 9 Aktier i ét Aar) skulde suspenderes, „for at man kunde finde Kjøbmænd, der prædefererede det almindelige Bedste for private Konnexioner“, at enhver fremtidig Direkteur skulde „ved korporlig Ed forbinde sig til ikke at være direkte eller indirekte interesseret i nogen partikulair Entreprise fra og til Indien, ei heller for Eftertiden indlade sig derpaa, saalænge han var i Kompagniets Bestyrelse“, at ingen Direkteur maatte forskrive eller paatage sig Leverancer af Varer til Kompagniet, men at der skulde afholdes offentlig Licitation, at enhver Direkteur, der nægtede Generalforsamlingen Lydighed, strax skulde have sit Embede forbrudt o. s. v. Tilsidst valgtes *4 nye Direkteurer* istedetfor Brown, Halling, Elphinstone og Hoppe, hvis Tour det var at fratræde, nemlig Kjøbmændene *L. J. Cramer* og Generalkrigskommissair *Graah,* Kommandeurkaptain *Krogh* som Søkyndig og endelig Kancelliraad *Haaber* til lovkyndig Direkteur. Alle fire aflagde strax den forlangte korporlige Ed.

Kompagniet havde saaledes igjen *to Sæt Direkteurer,* der agerede imod hinanden og bragte Forvirring i Sagerne. De fire nyvalgte Mænd begjærede først at tiltræde Direktionens Forsamlinger, men fik naturligvis Afslag; derpaa bad de om, at Kancelliraad Haaber idetmindste maatte antages i Hoppes Sted, i hvilket Fald de tre andre gode Herrer vilde bie og indvillige i Generalforsamlingen den 8de Novbr., men heller ikke herpaa vilde Ryberg, de Coninck og Kolleger indlade sig. De stridige Interessenter afholdt da en ny Generalforsamling den 12te Oktober, mod hvilken Direktionen igjen protesterede, og her vedtoges da følgende temmelig spagfærdige Resolution: „Skjøndt Generalforsamlingen kunde have havt største Føie til at tage de alvorligste Mesures imod Direktionen, efterdi denne har forkastet de gjorte endelige Tilbud, som Forsamlingen og skulde have indvilliget i, om alene Fred og Enighed derved havde kunnet erholdes, ligesom og Direktionens hele Omgang fra Først til Sidst beviser dens yderlige Stivhed og Paastaaenhed i at soutenere

alle dens Foranstaltninger, i hvor aabenbare de end stride mod Konvention, Oktroy og Generalforsamlings Beslutninger, saa vil Generalforsamlingen dog endnu vise al den Moderation, som mulig er, og i den Henseende indvillige i, at Alting indtil den 8de Novbr. forbliver *in statu quo,* samt at den af Direktionen til bemeldte Dag anmeldte Generalforsamling maa holdes". Hermed havde Striden i Grunden tabt sin akute Charakter, skjøndt den endnu en Tidlang fortsattes i trykte Piecer og Flyveskrifter. Der herskede vel den 8de Novbr. nogen Uvished med Hensyn til Udfaldet, men da Direktionen med Konventionen i Haanden beviste, at Ingen uden den kunde sammenkalde Generalforsamlinger og bestemme, hvad der skulde forhandles, da den stemplede Møderne den 5te og 12te Oktober som lovstridige og Beslutningerne som ugyldige, eftersom Direktionen ikke havde været tilstede, blev dens Forhold og Handlinger i Et og Alt approberede med 118 mod 106 Stemmer. Det følger af sig selv, at Svaret paa Revisorernes meget omtalte 48 Ankeposter blev forelagt ved denne Leilighed, men man indsaa fra alle Sider, at der for at hindre ny Uenighed maatte indføres Ændringer i Konventionen og udarbeides et Regulativ for den partikulaire Handel. For ikke at handle i Overilelse blev imidlertid disse Spørgsmaal saavelsom Direkteurvalget udsatte til en ny Generalforsamling den 13de Dcbr. 1775, da en Kommission blev nedsat for at revidere Konventionen, og nyt Direkteurvalg foretoges, eftersom det forrige af 5te Oktober var blevet annulleret. Nu blev Geheimeraad, Baron *Jens Kragh Juel Wind* lovkyndig Direkteur, Viceadmiral *Hoogland* søkyndig, Kommandeurkaptain *Krogh* landkyndig samt Kjøbmændene C. L. *Black* og L. J. *Cramer* handelskyndige Direkteurer. Ryberg var altsaa ikke længere Medlem af Direktionen, og da de Coninck fratraadte efter eget Ønske i Mai 1776 (afløst af Agent Peter v. *Hemert*) og Konferentsraad Fabritius i Oktober s. A. (afløst af forhv. Gouverneur i Trankebar *Abbestee*), var der ikke en eneste tilbage i Direktionen af de Mænd, der havde iværksat Forandringen af 1772. To Aar efter, den 16de Dcbr. 1778 maatte dog Black og Cramer igjen vige for *Ryberg* og *Fabritius,* som uophørlig gjenvalgtes, indtil de i 1784 atter begjærede at gaa af.

Det vilde være feilagtigt at paastaa, at man efter Direkteurskriftet af Dcbr. 1775 kom let ud over Vanskelighederne, eller at Enigheden hurtigt gjenoprettedes. Den nye lovkyndige Direkteur,

om hvem man havde haabet, at „hans Indsigter og Tænkemaade vilde bidrage meget til at forene Meningerne“, døde efter faa Maaneders Forløb, og hans Eftermand Kancelliraad *Haaber* var ikke Situationen voxen. Konventionens Forandring trak i Langdrag, og om Regulativet for Handelen paa Indien kjæmpedes der tappert, indtil ind i Oktober 1776, da Kommercekollegiet uden videre sendte et Udkast, som med nogle Smaaændringer gik igjennem. Herved bestemtes Kompagniets og de private Expediteurers Rettigheder nøie, saaledes at denne Kilde til Uenighed lykkelig blev stoppet. Striden om Konventionen kom først ud af Verden, da *Kongen i 1777 overtog alle Kompagniets Eiendomme, Etablissementer og Loger i Indien*, aabenbart for yderligere at fremme den partikulaire Handel, som „endnu bedre kunde drives til Landets Fordel, dersom den alene og umiddelbar kunde føres under Vor Beskyttelse“. I Begyndelsen af Aaret var der blevet indledet Underhandlinger herom mellem tre af Kommercekollegiets Medlemmer og tre af Kompagniets Direkteurer, og i Marts var man allerede saavidt, at en foreløbig Overenskomst blev afsluttet, som strax godkjendtes af Generalforsamlingen. Interessenterne følte altfor vel, at Etablissementerne i Indien havde været en stor Byrde for Kompagniet, og ønskede kun at blive dem kvit. Statskassen betalte 170,000 Rdlr. for samtlige faste Eiendomme i Indien, inklusive Pakhuse og Magasiner, af hvilke Kompagniet i Fremtiden maatte betale Leie, men det beholdt sin i Oktroyen hjemlede Handelsret og blev fritaget for alle Toldafgifter m. m. i Indien og Bengalen. Rekognitionen af de partikulaire Expeditioner fra Kjøbenhavn blev samtidig nedsat fra 8 til 6 Procent, som deltes ligeligt mellem Kompagniet og den kongelige Kasse; derimod skulde Expeditionerne direkte fra Indien ialt betale 10 Procent. Den 1ste August 1777 underskrev Direktionen en formelig Cessionsakt, hvorpaa der udkom en Forordning om den ostindiske Handel. En kongelig Generalgouverneur udnævntes til at residere i Trankebar, nemlig Brigadier *Abbestee* (som derfor maatte nedlægge sin Post som Direkteur i Kompagniet), og de ostindiske Sager henlagdes under Kommercekollegiet.

Herefter blev det absolut nødvendigt at faa en *ny Konvention* færdig, hvilket ogsaa skete i Februar 1778. Det vilde føre for vidt at komme ind paa dens Enkeltheder, saameget mere som den i Aarenes Løb underkastedes mange Forandringer og fik adskillige

Tillæg; kun skal her fremhæves, at den nedsatte Direkteurernes Antal til 5, nemlig en Lovkyndig, en Søkyndig og 3 af Kjøbmandsstanden, og indrettede en saakaldet *bestandig Kommission,* sammensat af Direkteurerne, de 3 Revisorer og 5 Decisorer, hvis Opgave det var at veilede Bestyrelsen, vaage over Konventionens Overholdelse og give Generalforsamlingen Oplysninger. Det tidligere omtalte Forbud mod at Interessenter, der havde Del i private Expeditioner, kunde beklæde Tillidsposter i Kompagniet, blev indført i Vedtægten, men da et kongeligt Reskript nedlagde Indsigelse herimod, blev det atter slettet. Kompagniet havde heller ikke Grund til at klage over Privathandelen paa Ostindien, som var meget indbringende for det. For blot at nævne et Exempel havde det i 1777 en ren Indtægt af 26,392 Rdlr. i Rekognition af en enkelt Skibsladning, som sendtes til Kjøbenhavn med Skibet „Prinds Frederik" for den trankebarske Kjøbmand Edvard Stevensons Regning. Modstanden mod den private Handel døde da ogsaa efterhaanden hen, og i 1779 oplevede man endog, at Kompagniet forenede sig med en Englænder, Robert Holford, om en fælles Expedition til Indien. Der blev bygget et nyt Skib hertil paa 370 Kommercelæster hos Skibsbygmester Eskildsen, og Alt tegnede fortræffeligt. „Den gode Hensigt" lagde i Vinteren 1779—80 ud paa Rheden med fuld Ladning, men Skibet frøs inde, kom ved et ulykkeligt Tilfælde i Brand og sprang i Luften den 27de Februar, hvorved mange tilfældige Tilskuere bleve kvæstede. En endnu større Ulykke blev dog afværget, da det lykkedes at frelse et i Nærheden liggende Skib, ladet med Kanonkrudt til Algier. „Den gode Hensigt" var kun delvist assureret, hvorfor Kompagniet led et betydeligt Tab. Lignende Uheld ramte naturligvis Handelsselskabet baade før og senere. Den 28de Juli 1774 slog Lynilden saaledes ned i Skibet „Prinds Frederik" paa Kbhvns. Rhed, hvilket gav dav. Kaptlieutn. Fabrikmester Gerner Anledning til at gjøre Forsøg med den Franklinske Lynafleder; i 1781 brændte „Prindsesse Sophie Frederike" paa Wampu Rhed i China, i Marts 1782 fik „Rigernes Ønske" en Læk under en Isgang ved Helsingør og maatte tilbage til Kbhvn. for at reparere; i Efteraaret 1783 gik „Nicobar" under med Mand og Mus i False Bai paa Østsiden af det gode Haabs Forbjerg, og paa Søen tilstødte der hyppigt Skibene større og mindre Havarier, som tvang dem til at søge ind til fremmede Havne for at reparere, og forsinkede deres Reiser i mange Maaneder.

Kompagniets Tilstand var dog i den største Del af Perioden saaledes, at det — for at bruge et Udtryk af Direktionen — „tegnede til at blive et af de florissanteste Etablissementer i Europa". Konjunkturerne var nemlig overordentlig gunstige, thi under den nordamerikanske Frihedskrig, da England kjæmpede med Frankrig, Spanien og Holland, kunde den danske Handel i Læ af Neutraliteten udfolde sig, trænge frem og vinde Terrain, hvor den ellers ikke vilde have havt mindste Udsigt. Hovedstadens ivrige og aarvaagne Handelsstand havde et aabent Øie herfor; den vidste, at Danmarks Handel profiterede ved Konkurrenternes Strid, og undlod ikke at gribe til, naar Leiligheden var gunstig. Kompagniet udvidede bestandig sine Expeditioners Antal, og Direktionens Motivering er uophørlig den samme: „Nu da de største europæiske Sø-Puissancer ere indviklede i Krig og i denne Betragtning tildels har maattet indeholde med Expeditionerne og paa den anden Side anseelig mindske samme, bør noget Retskaffent foretages, og Leiligheden nyttes". I 1778 skriver Kommercekollegiet: „De nærværende Krigsuroligheder have saaledes gjort det danske Flag nødvendigt, at Fragterne ikke alene ere anseelig forhøiede, men endog flere danske Skibe søges, end der er i Farten." Det Hele vilde formodentlig være ramlet sammen i en Haandevending, hvis et Forslag, der fremkom i 1781 om en *Sammenslutning mellem det danske og hollandske asiatiske Kompagni,* var blevet realiseret, thi faa Maaneder efter var Holland i Krig med England, men det lykkedes heldigvis Ryberg at hindre denne Plan, der — som han selv siger — „lovede store Fordele, men vilde have geraadet os til ubodeligt Tab."

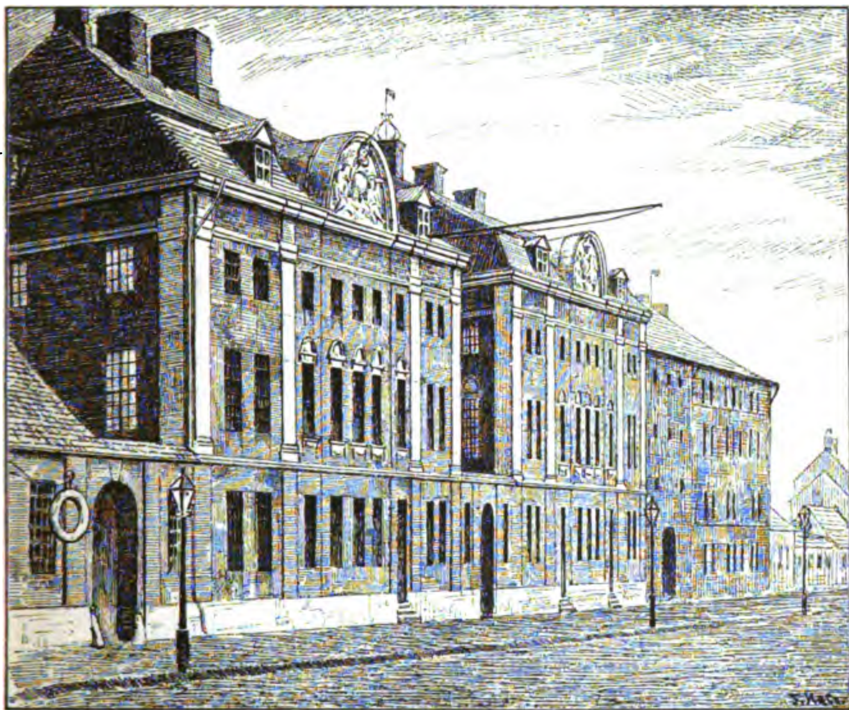
Det var det asiatiske Kompagnis *store Svaghed,* at det som saa mange andre Foretagender i hin Tid ikke raadede over tilstrækkelig Kapital, saa at sige: maatte leve fra Haanden i Munden — hvorfor et enkelt Skibs Udeblivelse kunde forstyrre alle Planer — og derfor bestandig maatte hjælpe sig med *inden- og udenlandske Laan,* der opslugte betydelige Summer til Renter, Provision og Omkostninger. Der laantes Penge i Banken og Overformynderiet saavelsom hos Private, og i Udlandet navnlig betydelige Beløb i Holland. I 1779, da tre Skibe vare udeblevne paa éngang fra China og Trankebar, fandt man paa den Udvei at laane hos Interessenterne selv, nemlig 200 Rdlr. af hver Aktie, ialt 960,000 Rdlr., mod 4 p.Ct. Rente, og Præmier til et Beløb af 63,000 Rdlr., der

bleve udtrukne i 500 Gevinster af forskjellig Størrelse. Dette Lotterilaan var allerede tilbagebetalt ved 11te Dcbr. Termin 1780. Efterhaanden som Antallet af Udredninger voxede, stilledes der større og større Krav til Kompagniets Kasse, og man havde da ingen bedre Udvei end at stifte nye Laan. De bleve imidlertid tilbagebetalte med største Akkuratesse, og Tratter og Vexler bleve „honorerede med saadan Exakt- og Promptitude“, at Kompagniets Direktion i 1784, efter Katastrophen det foregaaende Aar, med Stolthed kunde henvise til, at „Societetets udenlandske Kredit var stegen til den mest forønskte Høide“, saaledes at man endog fra Antwerpen havde faaet Tilbud om et Laan paa billige Vilkaar, hvilket man imidlertid havde afvist. Det sés da ogsaa, at Kompagniet engang imellem laante Penge i Holland, tilsyneladende for egen Regning, men i Virkeligheden til Statskassen.

I Tidsrummet fra 1772—84 udsendte Kompagniet 31 Skibe til China og 26 til Indien, medens der af private Skibe udsendtes 49 til det sidstnævnte Land. Der hjemkom ialt 29 Chinafarere og 46 Ostindiefarere (hvoraf 28 private), hvis Retourladninger efter Auktionsprisen kunne anslaas til ca. 40 Mill. Rdlr., hvortil kommer Værdien af det saakaldte „Føringsgods“, som Kaptainer, Styrmænd, Superkargoer, Assistenter, Læger, Præster og hele Mandskabet ned til Kahytsdrengene hjembragte for egen Regning, og hvilket mindst kan ansættes til en Værdi af 4 Mill. Rdlr., navnlig, naar der tages Hensyn til, at der næsten altid hjembragtes Mere, end de Paagjældende havde Ret til. Den fordelagtigste Handel var paa China; Ryberg skriver i 1783, at den chinesiske Fart bragte den egentlige Fortjeneste; af de Penge, der anvendtes i den ostindiske havde man derimod kun en simpel Rente. Det er ogsaa værd at fremhæve, at medens 1/3 af Interessenterne i 1772 vare Fremmede, var kun 1/10 af dem i 1783 Udlændinge, ligesom at Kompagniets Skibe fra 5 Chinafarere og 2 Ostindiefarere med 900 Mands Besætning i 1772 steg til 9 Chinafarere og 6 Ostindiefarere med 1750 Mands Besætning i 1783.

Det *Udbytte,* der gaves Interessenterne, var naturligvis vexlende efter Tidernes Gunst eller Ugunst, snart 30 Rdlr. pr. Aktie (eller 6 Procent), snart som i 1782: 150 Rdlr. pr. Aktie (eller 30 Procent), hvorved Aktierne steg til en Pris af 1900 Rdlr., da Spekulationen bemægtigede sig dem. Ryberg angiver den Kapital, der blev ind-

vunden til Interessenterne i Aarene 1772—83 til over 5 Mill. Rdlr. eller 422,000 Rdlr. om Aaret, medens der i de foregaaende 40 Aar kun blev vundet ca. 4,200,000 Rdlr. eller 105,000 Rdlr. aarlig. Det var store Fordele, denne Handel indbragte Landet, skjøndt den vanskelig kan beregnes i Tal, da Udbyttet til Interessenterne kun var en ringe Del deraf. Der maa medregnes Fragten og Tolden,

Asiatisk Kompagni i Strandgade.

Varernes Transport til Udlandet (thi kun 1/10 af dem blev i Landet) m. m., Summer, som efter en løs Beregning angives til 10—12 Millioner. „Arbeidere, Haandværkere, Fabrikanter, Skibsbyggere og Rhedere, Landmænd, Søfolk, Kjøbmænd, Kapitalister, Embedsmænd, Betjente og endelig Statskassen vandt ved saa overordentlige og omfattende Forretninger — skriver M. L. Nathanson. „Alle disse Gevinster og Fordele kom tilsidst Konsumenterne til at betale, og da disse i det her omhandlede Tilfælde for største Delen bestod

af Udlændinge, er det klart, hvor umaadelige Fordele denne Handel har afkastet for Landet. Folket blev derved sat istand til at skaffe sig flere Nydelser, og Forbruget af alskens Gjenstande steg betydeligt".

Asiatisk Kompagni havde sit Sæde i *Strandgade paa Christianshavn,* hvor Bygningerne og Pladsen, der nu henligge delvist øde og forladte, endnu vidne om fordums Storhed og Glands. Den gamle Hovedbygning nærmest Brogade, „Kompagnihuset" fra Christian den Sjettes Tid, i hvilket der var Kontoirer og Forsamlingssal; blev bevaret (smlgn. II, 723, hvor der feilagtigt staar, at det blev afløst af en Nybygning), men da det skortede paa Plads, opførtes i 1781 en tilsvarende Bygning paa et Sted, hvor der tidligere havde ligget et Skur, kaldet „Blaaskuret". Den nederste Etage i det nye Hus brugtes til Spantehus, medens de andre Etager indrettedes til Magasiner, og begge Bygninger forenedes med en Brandmur med Port, saaledes at de paa en vis Maade dannede en Helhed. Hertil stødte to andre Magasiner af Grundmur, og to mindre Gaarde med Brandmure til Gaden, den saakaldte „Salpetergaard" og „Smedegaarden" med en grundmuret Tverbygning, hvori der var to aabne Smede-Esser. Traadte man ind gjennem Hovedporten og passerede forbi en Klokke, der hang i en Stol af Tømmer, laa „Graven" eller Havnen ligefor, indhegnet med Bolværk og med 8 Slæbesteder, endvidere en Skibsbedding, en Ankerkran m. m. Tilhøire laa Eigtveds store Pakhus (III, 40), tilvenstre en lang Bygning med Beddinger til at strække Tovværk. I 1780 kjøbte Kompagniet en tilstødende Bryggergaard til Brogade, hvori der indrettedes Rum til to ostindiske Ladninger, Skibsmaterialier og Redskaber, men fire Aar efter skilte det sig igjen ved denne Eiendom og solgte den til Overekvipagemester, Kaptain Haste. Spredt omkring paa Pladsen laa Hel- og Halvtagsskure, to Kogehuse til Beg, Tømmer- og Bræddestabler m. m. Det var en overordentlig Virksomhed, der udfoldede sig paa denne Plet. Paa Skibsværftet hamredes og tømredes der, Skibe lossede og ladede ved Slæbestederne, Arbeidere baxede og tumlede med Tønder, Baller og Kasser, fremmede Kjøbmænd og fornemme Damer kom for at bese Varerne, Matroser sang Opsange, Vogne kjørte ud med tunge Læs, fra Smedien og Spanterummet drønede det ud over Pladsen, og oppe i Kontoirerne arbeidede en hel Stab af Betjente ved Bøgerne, førte Korrespondancen eller udarbeidede sirlige Skrivelser til indiske Fyrster, med hvilke Kompagniet

havde eller ønskede at indlede Forbindelse. Koncepten til et saadant Brev begynder saaledes: „An den Würdigen und am Seligen Stuhl stehenden, die Schönheit der hohen Gemeinschaft genieszenden, mit der Gewalt eines Crocodillen im brausenden Meer begabten, wie ein Löwe im Kriegs Wald stehenden und in der Armee an Geschicklichkeit sich auszeichnenden Oberhaupt Sidu". Da „den navnkundige Nabab af det Carnatiske, Mahumed Aly Chan" havde erobret Kongeriget Tanjore skrev Direktionen til Grev Bernstorff og bad ham udvirke hos Kongen, at denne sendte Mahumed en Lykønskning til hans Erobring. Den indiske Fyrste havde nemlig udtalt et Ønske herom, og man ansaa det for vigtigt at vinde hans Venskab. Brevet blev ogsaa afsendt, og Kompagniet ledsagede det med en Kopi af Christian den Syvendes Portrait paa Christiansborg og to store Guldmedailler, nemlig Medaillen over Slaget i Kjøgebugt 1677 og over den oldenborgske Kongestamme af 1749. Mange Gange maatte Kompagniet bringe endnu større Pengeoffre, baade som Laan og Gave.

Det var naturligvis store Festdage, naar Kompagniets Skibe kom velbeholdne hjem fra de lange Reiser med rige Ladninger, eller naar et af dets Skibe løb af Stabelen. Paa Værftet, der ikke altid var i lige stærk Drift, byggedes i Almindelighed Fartøier paa 200 til 350 Kommercelæsters Drægtighed, hvortil Kommandeur i Søetaten Krabbe og fra 1777 Holmens Fabrikmester Gerner leverede Tegningerne. Skatmesteren, Grev Schimmelmann havde Leverancen af Egetømret. I 1770, da Krigen med Algier stod paa Dagsordenen, byggede Kompagniet en Bombardergaliot for kongelig Regning; i 1782 endog et Orlogsskib paa 64 Kanoner. I de Aar, da Udredningernes Antal steg overordentligt, blev Værftet hovedsagelig benyttet til Reparationer, og man hjalp sig da med at kjøbe ældre eller udrangerede Orlogsskibe, som med ringe Forandringer strax kunde sættes i Fart, de største Skibe paa China, de mindre paa Ostindien. *Reisernes Varighed* var høist forskjellig; Reglen var mellem 18 og 20 Maaneder, men kunde under særlig gunstige Omstændigheder fuldføres i kortere Tid; saaledes fik en Kaptain, der tilbagelagde Veien til og fra Kanton i 14½ Maaned, Kompagniets store Guldmedaille og hans tre Styrmænd Sølvmedaillen som Anerkjendelse. Bortset fra Uveir og Storme med tilhørende Havarier og Strandinger lurede der mange Farer paa Søen, hvoraf enkelte skyldtes manglende Sømandskundskab; især havde man

Vanskelighed ved at beregne Længden nøiagtigt. I 1779 havde saaledes Kaptain Haste „den fatale Hændelse at han seilede mis af Ceylon og desaarsag ei kunde vinde Passaten igjen til at fuldføre sin Reise til Trankebar og China, hvorfor han maatte overligge i Straat Malacca". Det vrimlede derhos af Kapere i Atlanterhavet, og danske Skibe vare saa lidt som andre neutrale Nationers i Sikkerhed for Overlast af de krigsførende Magter, hvorfor Kongen i kritiske Tider udsendte Orlogsfregatter til Afrikas Vestkyst for at passe de hjemvendende Ostindie- og Chinafarere op og konvoyere dem til Kbhvn. I 1782 anholdt den hollandske Regjering i Kaplandet Skibet „Kastellet Dansborg", arresterede Kaptainen P. C. Fuglede og hele hans Mandskab „under den svageste Prætext", og der maatte i den Anledning føres diplomatiske Underhandlinger og aabnes en Erstatningsproces i Amsterdam. Der kunde anføres enkelte andre Exempler herpaa. men i det Store og Hele gik Handelen sin uforstyrrede Gang; det hørte til Sjældenhederne. at Skibene ikke kom hjem i det Aar, de ventedes, og naar de fuldtladede gled ind i Havnen under Splitflaget for at lægge sig i Kompagniets „Grav" paa Christianshavn, vidste ikke blot Interessenterne, men alle Indbyggerne. at de bragte Guld til Landet.

En Chinafarer.

Det var selvfølgelig en ivrig attraaet Stilling at blive Kaptain paa et saadant Skib, hvortil Ansøgerne under almindelige Forhold indstilledes af Direktionen og valgtes af Generalforsamlingen. Som oftest toges Overstyrmænd, der vare prøvede i Kompagniets Tjeneste, og disses Pladser besattes da igjen med Understyrmænd; senere gik enkelte Søofficerer i Kompagniets Tjeneste som Kaptainer. Valget gjaldt dog kun for én Reise; vilde den Paagjældende atter ud, maatte han gjenvælges. Skibscheferne vare ansete Mænd, der forstod at optræde udadtil med Glands; deres Sluproere vare klædte i Atlask og Silke, Pengene sad løse hos dem, naar de kom i Land, og de holdt af at rutte med Drikkepenge.

Deres faste Lønning var ikke høi, 24 Rdlr. om Maaneden, men efter hver Reise udbetaltes der dem i Henhold til Reglementet en Douceur af 4000 Rdlr., hvortil kom, hvad de kunde fortjene *per fas et nefas,* ved lovlig og ulovlig Føring. Endnu fordelagtigere var det dog at være Superkargo, thi en saadan kunde, naar der udsendtes tre Skibe om Aaret, have en Indtægt af 24,000 Rdlr. Besætningen paa en Chinafarer talte ialt 147 Mand, paa en Ostindiefarer 61, og Kompagniets Udgifter i Lønninger for en Reise var for Chinaskibenes Vedkommende 28,576 Rdlr. (hvoraf 11,772 i Gager og 16,804 i Douceurer), for Ostindieskibenes 17,981 Rdlr. (hvoraf 5868 i Lønninger og 12,113 i Douceurer). Ogsaa Matroserne vare flotte Folk og forstod at føre sig iland; der er endnu bevaret et gammelt Ord: „Afveien for en Chinafarer!" En helbefaren Matros havde 4 Rdlr. om Maaneden, en halvbefaren 3, men efter 1780, da der paa Grund af de overordentlige Rustninger neppe kunde skaffes Mandskab til Koffardifarten, forhøiedes Matrosgagen til det Dobbelte, hvortil kom Douceurer, Føring, Indtægter ved Smughandel m. m. Kompagniet havde sin egen *Fattigkasse* og en *Pensionskasse* for udtjente Officerer og deres Enker. Der udrededes af den sidste 5000 Rdlr. om Aaret (efter 1781: 6200 Rdlr.), saaledes at en afgaaet Kaptain eller Superkargo fik 200 Rdlr. om Aaret, en Overstyrmand eller Negotieassistent 133 Rdlr. 2 Mk. og en Understyrmand, Obermester eller Skibsassistent 100 Rdlr. Enkerne fik det Halve; giftede de sig, bortfaldt Pensionen, men blev de atter Enker og vare trængende, tog Kompagniet sig igjen af dem.

I 1780 vare det asiatiske Kompagnies Forretninger blevne saa omfattende, at baade Direktionen og Kontoirbetjentene havde Vanskelighed ved at magte dem. Som Følge heraf bleve de sidstes Gager forhøiede, og den førstes Arbeide blev lettet ved, at Justitsdirekteuren, Kancelliraad *Haaber* paa en Generalforsamling den 24de Mai blev valgt til *bestandig Direkteur* med 1000 Rdlr. aarlig Gage mod daglig at være tilstede paa Kompagnihuset og have Tilsyn med, at Enhver gjorde sin Pligt. Man troede nu, at Alt var ordnet paa det Bedste, men dette Valg viste sig at være meget uheldigt og fik skjæbnesvangre Følger for Kompagniet. Netop da England havde aabnet Fredsunderhandlinger med Frankrig og Amerikanerne, og der derfor var indtraadt en pludselig Stilstand i de neutrale Magters Handel, da mange store kjøbenhavnske Handelshuse vare i

alvorligt Betryk, og Staten havde maattet træde hjælpende til for at hindre en farlig Krise, ramtes det asiatiske Kompagni af en *stor Katastrophe,* som truede det med Undergang. Man opdagede nemlig, at tre af dets mest betroede Embedsmænd: Justitsdirekteur *Haaber,* Bogholder Christoffer *Battier* og Kasserer *Jacob Holm* havde indgaaet et Komplot og *besveget Kassen for ikke mindre end 673,737 Rdlr. 74 Sk.*

Opdagelsen skete den 2den Mai 1783 og kom meget overraskende, da Ingen havde næret mindste Mistillid til disse Mænds Redelighed. Haaber nød stor Anseelse; man fandt endog, at hans Paapasselighed var saa smaalig, at den tog sig ud som Chikane overfor Underordnede; Kassereren, der havde tjent Kompagniet i 33 Aar, havde altid udmærket sig ved Stræbsomhed, Akkuratesse og et stille sparsomt Levnet, og skjøndt Bogholderen undertiden havde paadraget sig Direktionens Uvillie, mistænkte dog Ingen ham for Snyderier. Ryberg oplyser i sit Skrift om Kassemanglen, at Kasserer Holm i hele April Maaned var kommen med Udflugter, naar Direktionen forlangte Kassens Afslutning, hvorfor den tilsidst tabte Taalmodigheden; i Direktionsprotokollen hedder det derimod, at et af Battier udstedt Vexelbevis, hvoraf man saa, „at der var Urigtighed mellem ham og Kassereren“, forraadte Kassesvigen. Saameget er imidlertid sikkert, at Direktionen strax satte sig i Bevægelse og hurtigt fik et Indblik i Katastrophen, om end ikke i hele dens Omfang, thi Battier var strax flygtet til Sverig, og *Haaber druknede sig den 6te Mai om Aftenen.* Den eneste af de Skyldige, som foreløbig kunde give Oplysninger, var Kasserer *Holm,* som blev arresteret den 8de Mai, fordi han ikke vilde give klar Besked. Samme Skjæbne fik hans Fuldmægtig *Jakob Lynge,* der var dybt indviklet i Sagen, og havde drevet en Handel i Forening med sin Principal, men rigtignok for Kompagniets Penge. Kongens Foged, Etatsraad Ortwed nægtede først at arrestere Lynge, skjøndt man tilbød at stille en Kaution af 62,000 Rdlr., men en kongelig Befaling tvang ham dertil den 16de Mai. For *Battiers* Paagribelse var der blevet udsat en Pris af 1000 Rdlr., og nogle Baadsfolk fra Hveen lovede at lokke ham over til Sjælland, men Anslaget mislykkedes. Geheimeraad Rosencrone forhandlede med det svenske Hof om at faa ham udleveret, Underekvipagemester Schade blev sendt til Göteborg i samme Anledning med Breve til den derværende Generalgouverneur og det

svensk-ostindiske Kompagni, men heller ikke dette førte til noget Resultat. Da meldte Battier sig frivillig i Midten af Juni 1783 og tilbød at møde og give alle Oplysninger, hvis man vilde skaffe ham *et kongeligt Leidebrev.* Kompagniet gik ind herpaa; Leidebrevet blev udstedt, og i Juli kom den utro Bogholder til Kjøbenhavn, hvor han i to Aar gik fri og frank omkring, ovenikjøbet underholdt af Kompagniet med Diætpenge. Først den 15de August 1785 blev han „afskediget“ af Direktionen, fordi hans Nærværelse ikke længere behøvedes; Diæterne ophørte, og han forlod Landet. Han døde i 1787, uvist hvor.

Direktionen bestod efter Haabers Død af *Ryberg, Fabritius, Hooglandt* og *Cramer*, men da den sidste først var bleven valgt den 19de Februar 1783, kunde han intet Ansvar have for Kassemangelen, hvorimod det paahvilede hans Formand, Etatsraad v. *Hemert.* De fire Mænd indsaa strax, at Interessenterne vilde holde sig til dem, og for at undgaa denne Eventualitet, henvendte de sig til Guldberg og ansøgte om nogle kongelige Friheder og Benaadninger (navnlig en Forlængelse af Oktroyen paa 20 Aar), som kunde tilfredsstille Aktionairerne. Svaret paa denne Ansøgning var en *mærkelig Kabinetsordre af 31te Mai 1783,* hvori det først hedder, at skjøndt Kongen selv og hans Hr. Broder have erklæret aldrig at ville udøve Stemmeret paa deres Aktier, vil han dog nu lade sin Stemme høre, „ikke som Interessent (thi det er under Os), men som en raadende Konge, som en øm Fader for Kompagniet.“. Kongen vil ikke billige, at der rettes Bebreidelser eller overilede Foretagender „mod Mænd, der ere værdige for Os og nyttige for Staten“. Billighed taler for at høre en Direktion med Ømhed, som saa sig forladt af en Kollega og udsat for en Sammenrottelse af Bogholder, Kasserer og Fuldmægtig, der havde givet sig Ord og Haand for at rane Kompagniet og skjule deres Bedragerier for Direktionen. Hertil kommer, at Direkteurernes gamle Handelshuse, der nyde Agtelse i hele Europa, ikke maa svækkes, thi de bære ikke blot Landets almindelige Kredit, men ere til Nytte for Kompagniet selv. Kongen tilbyder *enten* at forlænge Oktroyen paa 10 Aar, hvis Interessenterne frafalde Tiltale mod Direkteurerne, eller hvis de ikke ville indlade sig herpaa, *„ville Vi strax af Vores Kasse lade det Manglende udbetale til Kompagniet,* og igjen vide for Vores Kasse at træffe med Direkteurerne saadan Forening, hvorved saavel

Vores Kasse kan forsikkres, som Direkteurerne fuldkommen blive ved Magt". Interessenterne formanes til Stilhed og Sagtmodighed, Ømhed og Billighed, hvorpaa det tilsidst hedder: „Hvilken Erklæring Vi endnu, hvad det Fabriciske og det Rybergske og det v. Hemertske Handelshus i Besynderlighed angaar., ville igjentage her, at disse trende Handelshuse nemlig *skal og kan af Alle anses, som om intet Ansvar for denne Kompagni-Sag hvilede paa dem,* siden Vi have Os Selv saadan Plan forbeholden, hvorved disse for Os og Staten kjære Huse skal kunne urystede og sikkre bestaa". Med denne Kabinetsordre mente Direkteurerne at kunne møde Interessenterne og afværge alle videre Ulemper, men de gjorde Regning uden den voldsomme Ophidselse, der havde grebet Gemytterne.

Kassemanglen var nemlig hurtig kommen til Offentlighedens Kundskab; Selvmordet, Direktionens Avertissementer om, at Kassererens Kvitteringer i Fremtiden vare ugyldige, og endelig Arrestationerne havde vakt den største Bevægelse, og denne voxede yderligere, da Direktionens Konvokationsbillet til en Generalforsamling den 6te Juni blev bekjendt. Heri stempledes de skyldige Embedsmænd som Tyve og Bedragere, der havde besveget Kassen for mindst en halv Million Rigsdaler „ved Forfalskninger, urigtige Andragelser, laante Navne og saadant Mere"; allehaande Kunstgreb vare blevne anvendte; Justitsdirekteuren, der skulde vaage over Kompagniets Retssager, Orden og Sikkerhed, havde staaet i hemmeligt Ledtog med sine Underordnede, Bogholderen havde ført falske Bøger, Kassereren havde ved Kassens Eftersyn altid kunnet forevise Beholdningerne ved at laane Penge hos Fremmede; det Hele var kort sagt en Sammenrottelse, et Komplot, for hvilket Direktionen umulig kunde bære noget Ansvar. Den foreslog derfor Valg af nye Embedsmænd, en Kommissions Nedsættelse til at undersøge Kompagniets Tab og endelig *Fritagelse for alt Ansvar.* Denne sidste Fordring viste sig dog hurtig uholdbar; thi inden Generalforsamlingen afholdtes, frafaldtes den „efter nærmere Overveielse"; Direktionen vilde — sagde den — retfærdiggjøre sig i sin Tid, naar hele Sagen var oplyst.

De første Skridt, som Kompagniet foretog paa et Par Generalforsamlinger i Juni, viste at Stemningen var afgjort fjendtlig mod Direktionen, og at Interessenterne vare bestemte paa at drage den til Ansvar og forlange Erstatning af den. Hvad de ønskede var i

Korthed, at Direkteurerne principaliter skulde svare for Kassemanglen og dække den af deres egen Lomme, naturligvis med Regres til de skyldige Betjente. Man forøgede Antallet af Direkteurer til 7, forkastede Kongens Tilbud om Oktroyens Forlængelse paa 10 Aar, da det „ikke syntes at være nogen klækkelig Erstatning", nedsatte en Kommission til Kassemanglens Undersøgelse og en anden til at afhøre de Skyldige og vedtog endelig en fuldstændig Plan, efter hvilken der skulde foretages det Videre i Fremtiden. Denne Plan, som paa adskillige Punkter stred mod Regjeringens Intentioner, blev tilligemed en Adresse overrakt Majestæten den 24de Juni paa Fredensborg af de tre nyvalgte Direkteurer, Konferentsraad *Lunding* (Justitsdirekteur) og Agenterne *Zinn* og *Erichsen,* men blev meget unaadigt optagen. Allerede to Dage efter udgik der en Kabinetsordre til Direktionen og Kommissionen, at de „ved Alt, hvad dem kjært var og ved Kongens Hyldest og Naade" skulde staa inde for, at hverken Adressen eller Planen blev offentliggjort, og Politimester Fædder fik Paalæg om at føie den Anstalt ved Bogtrykkerierne i Byen, at de nævnte Dokumenter ei bleve trykte. Samtidig *befalede* Kongen, at der skulde afholdes Generalforsamling den 4de Juli 1783 for „at høre og endmere erfare Hs. Maj. faderlige Ømhed for Interessenterne, Omhu for Kompagniet og hvad videre Hs. Maj. kunde ville lade dem bekjendtgjøre", med andre Ord: den souveraine Kongemagt traadte til og tog Sagens Ledelse i sin Haand.

Da Interessenterne den nævnte Dag vare forsamlede i spændt Forventning, ankom Geheimeraad, Statssekretair *Høegh Guldberg* fra Fredensborg og oplæste et aabenbart af ham selv forfattet (thi det forraader helt igjennem hans Stil) og af Kongen underskrevet Aktstykke, hvori Kompagniet paa den ene Side toges under Armene og kjærtegnedes, paa den anden alvorligt irettesattes og advaredes. Det er et for Tiden høist charakteristisk Dokument, fuldt af ømme Talemaader, sentimentale Vendinger og smukke Løfter, men tillige rigt paa Trusler og skarpe Ord. Kongen er snart den ømme Fader, som taler mildt bebreidende til sine kjære Børn og opregner sine Velgjerninger mod dem, snart den vrede Jupiter, der slynger sin Tordenkile mod de Opsætsige og truer dem med Død og Ødelæggelse. Her taler Skolemesteren med Pegefingeren i Luften og med Riset paa Ryggen; nogle Linier senere derimod den ophøiede Bærer af

Kongedømmet af Guds Naade. „Hvem af Eder elske Vi ikke? — hedder det f. Ex. — Hvem sørge Vi ei for? Hvem beskytte Vi ikke? Hvor Mange hjælpe Vi? Hvor Mange have Vi forfremmet? Og til denne Forsamling af Børn skrev Vi i en trang Tid under en stor Forvirring det kjærligste Brev, et Brev fra Ende til anden ømt, endog for Eders Stemmefrihed! Og til Svar herpaa skal Vi have saadan Løn! Men nu ser I til *Kongen!* Ere I da ikke Undersaatter? Er Kompagniet ikke i Vort Land? Ikke under Vort souveraine Herredømme? Have Vi ved Vores Oktroy gjort Generalforsamlingen uafhængig af Os? Vi kunde end ikke, om Vi end vilde. Hvad ville Fremmede, som nu allerede have læst og beundret Vores kongelige Skrivelse i dens hele Indhold, sige om Vores Nation, ifald de paa saadan faderlig Tiltale læse som Svar saadan Plan? Af Nidkjærhed for Mit Folks Ære har Jeg derfor befalt, at med yderste Omhu maatte forkommes, at Intet af Alt dette blev trykt.“ Et andet Sted siges, at hvis der blandt Interessenterne findes „et Umenneske, som med Flid har tænkt paa saadan Modsigelse, paa saadan Uærbødighed, saa vige han ud af denne agtbare Forsamling, bortjagen af sin egen Samvittighed“, eller „Vi haver altid, som hele Landet véd, med al Naade været og er endnu Kompagniet bevaagen, dog at *det aldrig maa komme Vores Høihed saa nær som denne Gang.* Interessenterne vogte sig for denne Helligdom!“

Man var sikkert ikke tilfreds i Regjeringskredse, med at Kompagniet havde forkastet Tilbudet om Oktroyens Forlængelse, hvorved hele Sagen lettest og hurtigst vilde have været afgjort, og endnu mindre med den Fremgangsmaade, der var bleven valgt mod de fire Direkteurer eller rettere mod de tre af dem, der vare Chefer for store Handelshuse. Det var Guldbergs Ønske, at Spørgsmaalet hurtigst muligt skulde bringes ud af Verden uden langvarige Processer for at hindre videre finantsielle Ulykker, og Interessenternes Optræden syntes netop at modarbeide denne Hensigt. Guldberg havde stadig forlangt, at Regjeringen skulde holdes *à jour* med Alt, hvad der skete, og først afgive sit Skjøn og tilkjendegive sin Villie, før noget Endeligt besluttedes; nu saa han, at Generalforsamlingen handlede paa egen Haand uden at bekymre sig om Regjeringen, og fandt det derfor nødvendigt at skride ind. Det maa dog indrømmes, at dette Indgreb kun var kras i formel Henseende, men ikke i reel; Guldberg krævede sig rigtignok „Planen“ forelagt

og foretog uden videre nogle Rettelser i den, forandrede dens Dato fra 16de Juni til 4de Juli, og erklærede i Henhold til den kongelige Bemyndigelse, han selv havde forfattet, at saaledes skulde det være og ikke anderledes, men disse Ændringer sigtede kun til at fastholde Kongens Ret til stadig at kunne følge Sagens Gang, og berørte i Grunden ikke den af Interessenterne vedtagne Fremgangsmaade. Og hvad der er Kjærnen i Sagen: Kongen gjentog, at han, nu da hans Tilbud om Oktroyens Forlængelse var afvist, fastholdt det andet, nemlig paa visse nærmere Betingelser at udbetale hele den Sum, Direkteurerne eventuelt bleve dømte til at udrede, naturligvis med Fradrag af den Dækning, der fandtes i de skyldige Betjentes Boer. Interessenterne kunde derfor heller ikke Andet end takke og „yttre deres Hjerters oplivede Følelser over den faderlige Ømhed, Mildhed og Naade, som Hans Majestæts allernaadigste Skrivelse af 4de Juli saa kjendeligen udmærker mod Kompagniet“, hvorfor to af dem, Kontreadmiral Fontenay og Konferentsraad Hersleb paa en Generalforsamling den 18de Juli bemyndigedes til at reise til Fredensborg og tolke disse Følelser.

De af Kompagniet valgte Kommissioner (hvoraf der ialt var fire) begyndte strax at arbeide, men den vigtigste af dem: Kommissionen til Kassemanglens Undersøgelse, kom strax i Konflikt med de i Sagen indviklede Direkteurer. Disse mente nemlig ikke uden Grund, at naar man overhovedet vilde drage dem til Ansvar og forlange Erstatning af dem, maatte de have Ret til at møde i Kommissionen og paase, at Intet blev forbigaaet til Sagens Oplysning, men dette blev dem rentud nægtet. Derimod bleve Fabritius og Ryberg i Dcbr. 1783 stævnede til „inqvisitorisk Forhør“ i Kommissionen, og da de vægrede sig ved at komme, truede, saaledes at de maatte henvende sig til Kongen og reklamere Lovens Beskyttelse, hvilken ogsaa blev bevilget den 13de Januar 1784. To Maaneder efter fandt Ryberg Anledning til at forelægge Offentligheden en Fremstilling af Sagen, hvori han forsvarede sig selv og Kolleger mod al Mistanke og alle Beskyldninger, hvorhos han anmeldte sin Beslutning om at udtræde af Direktionen. Dette skete i Mai 1784; Aaret efter gjorde Admiral Hooglandt og Konferentsraad Fabritius det Samme, og da deres Pladser ikke bleve besatte igjen, havde Kompagniet nu og i en lang paafølgende Aarrække kun 4 Direkteurer. Striden antog en særlig akut Charakter, da *Revisionen*

af Kompagniets Bøger og Papirer den 18de Juni 1784 blev afsluttet, og Kommissionen til Kassemanglens Undersøgelse den 26de Juni 1784 indgav *sin udførlige Rapport til Kongen,* hvis Hovedindhold kan sammenfattes i de Ord, at „Kassemanglen har sit egentlige Udspring af Kompagniets Betjenteres Utroskab, foranlediget ved *Direktionens Pligtforsømmelse og mangelfulde Tilsyn.*“ Det oplyses bl. A. i dette Aktstykke, at Kassererens paabudte Kassejournal, hvori hver Aften skulde indføres, hvad om Dagen var passeret, aldrig var bleven holdt *à jour,* og at Kassebogen, som ved hver Maaneds Udgang skulde efterses, vel havde den befalede Paategning om, at Saadant var sket, men at „disse Attester vare urigtige.“ Eftersynet havde nemlig været absolut uefterretteligt, dels fordi hverken Indtægt eller Udgift, hvorpaa Beholdningen dog skulde grunde sig, var bleven verificeret, dels fordi Kassen ei præcise blev efterset ved Maanedens Udgang, saa at de Penge, Kassereren havde hævet i den efterfølgende Tid, bleve brugte af ham til at dække det Manglende i forrige Maaneds Beholdning. Værre endnu var det, at Kassereren fra Maaned til anden havde siddet inde med Tønder Guld, thi skjøndt Konventionen udtrykkelig bød, at alle indkomne Summer over 20,000 Rdlr. skulde deponeres i Banken for at hindre Misbrug, havde der fra 12te Februar 1778 til 5te Mai 1783 kun været 1 Rdlr. 5 Mk. 3 Sk. i Banken for Kompagniets Regning (en eneste Gang undtagen, da der blev deponeret 22,000 Rdlr.). Den til Hypothekerne indrettede Jernkasse med to Laase og Nøgler var ikke bleven brugt efter sin Bestemmelse, og Bogholderen havde desuden kunnet skalte og valte med Kompagniets Midler efter Behag, thi naar han kjøbte Vexler, „som gemenlig vare endosserede *in blanco,* udfyldte han Endossementet til Faveur af sig selv istedetfor til Kompagniet.“ Direktionens blinde Tillid til de utro Betjente var saa meget mærkeligere, som den gjentagne Gange var bleven advaret. I August 1781 fik den f. Ex. at vide, at Bogholder Battier paa egen Haand havde givet Pakhusforvalteren Ordre til at udlevere ubetalte Varer, ja Direkteurerne Hooglandt og Haaber havde engang grebet ham paa fersk Gjerning ifærd med at tage Penge af Hypothekkassen og havde dog ikke afskediget ham. Rybergs Kompagnon, Saaby, havde laant Kasserer Holm Penge, engang da han skulde forevise sin Kassebeholdning, (hvorom dog Ryberg siger sig at være uvidende), og Direkteurerne af Kjøbmandsstanden havde selv

gjort sig skyldige i forskjellige Ukorrektheder. „De have saaledes — hedder det — udtaget deres kjøbte Varer af betydelige Summers Beløb af Kompagniets Pakhuse uden Betaling eller Hypothek, og Konferentsraad Rybergs Kontoir især desuden havt Laan og Forskudder af Kompagniets Kasse, ligesom og Haaber findes at have diskonteret Vexler med Kompagniets Penge. Da slige Misbrug ei kunde dølges for Betjentene, er det formodentligt, de have troet derover at kunne tiltage sig større Friheder end ellers vilde være sket, og det Mildeste, vi efter slige Omstændigheder kunne dømme, er, at Direktionen ei alene har drevet Tilliden til disse Folk langt over de Grændser, en god Husfader i slige Tilfælde vilde foreskrive sig, men at den endog paa adskillige Maader har givet Anledning til den Kompagniet vederfarede Fornærmelse.“ Den 2den August 1784 besluttede Generalforsamlingen trods de forrige Direkteurers Anmodning om Udsættelse, at denne Rapport saavelsom Revisionsforretningen af 18de Juni (der udtalte sig ligesaa nedsættende om Kontrollen) *skulde trykkes og omdeles til samtlige Interessenter,* hvilket ogsaa skete i Slutningen af 1784.

Hermed var Signalet givet til en *offentlig Pennefeide,* der satte hele Hovedstaden i Bevægelse; thi „den Opsigt, Kassemanglen gjorde, der saa nær angaar saa mange anseelige Mænds Ære og Velfærd, og hvis Udfald middelbar eller umiddelbar vil have Indflydelse paa den betydeligste Del af Nationen, gjorde den til en god Bogskriver- og Boghandler Artikel“, hedder det i „Minerva“. Ryberg, Fabritius og v. Hemert besvarede den allerunderdanigste Rapport saavelsom Revisionsforretningen med et skarpt Indlæg, der gav Anledning til to Processer, nemlig fra hver af de to Kommissioner; det „fameuse“ Brev fra Z til U „Tvistighederne i det asiatiske Kompagni angaaende“, i hvilket en af Revisorerne, Justitsraad van Deurs troede sig fornærmet, indbragte Bogtrykker Schultz en Bøde paa 200 Rdlr., da han nægtede at navngive Forfatteren, og affødte ovenikjøbet en Fiskalaktion mod den i Literaturen saa ansete Magister Rasmus Nyerup og Fuldmægtig Aabye, da disse ogsaa vilde give deres Besyv med og derved paadrog sig Kancelliets Vrede. Der fremkom overhovedet en stor Del Flyveskrifter og Piecer, som ikke skulle berøres nærmere her; den vægtigste skyldes vistnok Ryberg, da han den 3die Mai 1786 tilbød Interessenterne Forlig og bl. A. bemærkede: „Haardt er det visselig for en Mand, der tør regne sig

blandt Statens nyttige og virksomme Borgere at se Frugten af mange Aars møisommelige og redelige Arbeide blive et Offer til Forsoning for Andres Uretskaffenhed. Alt, hvad der i denne Sag kan tilregnes mig, er, at jeg ikke har mistroet en Kollega, til hvem Interessentskabet og det hele Publikum havde den fuldeste Tillid. Det var umuligt for mig at kontrollere Justitsraad Haaber uden at forsømme Kompagniets vigtigste Handelsanliggender. Handelsdirekteurerne kunde umulig have Opsigt med Kassen; derfor blev netop Haaber valgt og med dobbelt Løn aflagt, for bestandig at være tilstede paa Kompagniet og have Tilsyn med Bogholderen og Kassereren."

Allerede i Septbr. 1784 var der med kongeligt Samtykke og i Henhold til Planen af 4de Juli 1783 udvalgt to Kommissairer for at undersøge og paakjende, om Konferentsraaderne *Fabritius de Tengnagel* og *Ryberg* samt Etatsraad Peter v. *Hemert* og afgn. Justitsraad *Haabers* Stervbo og Arvinger en for alle og alle for en mod Regres til de skyldige Betjente skulde tilsvare Kassemanglens fulde Beløb, 673,737 Rdlr. 74 Sk., eller om Kompagniet først skulde holde sig til de skyldige Betjentes Effekter og derefter til bemeldte Personer for den resterende Sum. Men nu da alle Sagens Dokumenter bleve omhyggeligt gjennemgaaede, reiste der sig adskillige nye Spørgsmaal, som forøgede Kommissairernes Arbeide betydeligt og gjorde Sagen mere indviklet end nogensinde før. Det viste sig nemlig, at der foruden den egentlige Kassemangel, og hvad dermed stod i Forbindelse, var blevet begaaet talrige Uregelmæssigheder, som havde paaført Kompagniet Tab, for hvilke det ligeledes mente at have Krav paa Erstatning. Der manglede saaledes Tømmer paa dets Plads, de ostindiske og chinesiske Regnskaber vare uordentligt reviderede; den afdøde Justitsraad Haaber havde laant Bogholder Battier 19000 Rdlr. af Kompagniets Kasse og ladet ham disponere over nogle Summer af det brabandske Laan af 1782 uden senere at begjære Rigtighed derfor m. m. Det oplystes endvidere, at tidligere Revisorer heller ikke kunde frikjendes for Uagtsomhed og Letsindighed, at Konventionen i mange Tilfælde var bleven overtraadt, at talrige unyttige Udgifter vare blevne afholdte, at Varer jevnlig vare blevne udleverede af Pakhusene uden Betaling eller Sikkerhed, ja Ryberg, de Coninck og Rejersen sigtedes for at have faaet endel Gevinster udbetalte i Kompagniets Lotteri af 1780 uden

nogensinde at have gjort deres tegnede Indskud til Laanet. De utro Betjentes Synderegister voxede derhos bestandig; Battier havde tilvendt sig Remisser, stjaalet en stor Del Hypotheker, paa hvilke Eierne nu gjorde Fordring, og tilbageholdt et Parti af det Sølv, som i 1779 skulde udsendes til China; Kasserer Holm havde tilegnet sig sytten Obligationer, der tilhørte Kompagniet, og Opgjørelsen af Jakob Lynges Gjæld vanskeliggjordes ved, at han ikke havde ført Regnskaber i det sidste Par Aar, og ved at hans og Kasserer Holms Pengeaffairer vare saaledes indfiltrede i hinanden, at Ingen af dem vidste Besked dermed. Endelig blev endel Privatpersoner, der vare gaaede i Kaution for de Skyldige, stævnede til Betaling, saaledes Materialforvalter *Svane,* Forvalter *Poulsen,* forrige Ekvipagemester *With,* Justitsraad *Westergaard,* dèn forrige Gouverneur *Soetmann* o. fl. Følgen heraf var nye Søgsmaal, Kontrasøgsmaal og Processer; der blev gjort Ansvar gjældende mod de gamle Revisorer; Kautionisterne, der nægtede at betale, bleve sagsøgte; de forskjellige fornærmelige Sigtelser og Beskyldninger, der vare fremkomne, gav Anledning til ligesaa mange Sager; Revisorerne havde Proces med Direkteurerne og disse igjen indbyrdes, ethvert nyt Punkt, som blev oplyst, syntes, kort sagt, svangert med Retssager.

Guldbergs Fald i 1784, hvorved det kongelige Løftes Indfrielse under alle Omstændigheder maatte blive tvivlsom, forandrede Situationen saaledes, at de forrige Direkteurer af Kjøbmandsstanden, *Ryberg, Fabritius* og *Hemert besluttede at søge Forlig.* Deres Tilbud gik ud paa at betale 10,000 Rdlr. hver til Kompagniets Kasse, og ved veltænkende og formaaende Patrioters Mellemhandling lykkedes det dem hurtigt at vinde et betydeligt Antal Interessenter herfor. Der gaves dog enkelte, som kun vilde antage Forliget, naar de tre Herrer betalte tilsammen 45000 Rdlr., og Ryberg tilbød da, „hvor tungt det end var for ham“, at udrede 25000 Rdlr., da hans Kolleger erklærede sig ude af Stand til at skaffe mere end de først tilbudte 10,000 Rdlr. De Betænkeligheder, der reistes af Formyndere og Værger, bleve fjernede ved et kongeligt Reskript af 15de Februar 1786, hvori det tillodes disse at indgaa Forlig paa deres Myndlingers Vegne uden fremtidigt Ansvar. Der blev nu arbeidet ivrigt for det „frivillige“ Forlig; Cirkulairer bleve udsendte, Ryberg forfattede et Skrift: „Til de høie og ærede Interessenter“, hvori han endog gik ind paa, at de ovenfor omtalte til Bogholder Battier laante 19,000 Rdlr. bleve udenfor

Forliget, og i December 1786 var man kommen saa vidt, at de tre Fjerdedele af samtlige Interessenter vare vundne for Ordningen. Det blev herefter paa en Generalforsamling vedtaget, at de øvrige Aktionairer skulde indkaldes i Aviserne og inden to Maaneders Forløb indsende deres skriftlige Indsigelse, da de ellers vilde blive ansete for at samtykke, samt at de forrige Direkteurer skulde affinde sig underhaanden med de Interessenter, der protesterede, eller „fornøie" dem paa deres Aktiers Andel i Henhold til den eventuelle Dom. Den 8de August 1789 *faldt Kommissionsdommen*, som gik Ryberg og Kolleger imod, men den fik ingen eller saagodtsom ingen Betydning, da Forliget var indgaaet. Den 28de indbetalte de forrige Direkteurer de 45,000 Rdlr. tilligemed en Sum, de ved Høiesteretsdom var bleven tilpligtede at betale for det til Bogholder Battier gjorte Laan — ialt 57,748 Rdlr. Hermed var Kassemangels Sagen afgjort; paa Generalforsamlingen den 12te Mai 1790 fik de gamle Direkteurer *Generalkvittering*, for „Alt af den i 1783 opdagede Kassemangel Dependerende", og det vedtoges endydermere, at „al videre Publikation ved Trykken denne Sag vedkommende fra Kompagniets Side skal efterlades". Det ses iøvrigt, at der for 202 Aktier var nedlagt Protest mod Forliget, men Eierne af 88 paategnede det bagefter; Ihændehaverne af 76 fik den Betaling, som ifølge Dommen kunde tilkomme dem, medens den endelige Afgjørelse for de resterende 38 Aktiers Vedkommende endnu henstod, da Generalkvitteringen blev given. Ryberg havde betalt Broderparten af Erstatningen (Admiral Hooglandt gik endog helt fri, fordi han Intet eiede), og han skriver selv: „Saaledes har jeg da betalt dyrt nok den Ro, i hvilken jeg ønsker at tilbringe de Dage, Forsynet endnu vil unde mig." Samtidig med Direkteurerne havde de forrige *Revisorer* gjort Forligstilbud mod at betale 1000 Rdlr., hvilket blev antaget, og efter langvarige Forhandlinger og Prutten med *Jakob Lynge,* blev der i 1789 ogsaa sluttet Forlig med ham. Interessenterne fik med hans andre Kreditorers Samtykke Forlodsret i hans Bo, hvoraf der var indbetalt 176,000 Rdlr. i Kompagniets Kasse, og desuden Krav paa 10,000 Rdlr. Han blev løsladt af Arresten den 11te Februar 1789. Med Hensyn til de øvrige Uordener udenfor Kassemanglen faldt Dommen i April 1791, ved hvilken de forrige Direkteurer og Revisorer tilpligtedes at betale „adskillige betydelige Summer", men Forliget bevirkede atter her, at Kompagniet Intet

kunde kræve. Dets Udgifter til de skyldige Betjentes Anholdelse og Underhold, til Revisions- og Undersøgelseskommissionen saavelsom til Processerne udgjorde 15,650 Rdlr., hvoraf det Intet fik; derimod blev dets Tab ved Kassemanglen mindre end formodet. De skyldige Betjentes Boer indbragte nemlig saa betydeligt, at den virkelige Kassemangel kun ansloges til 263,000 Rdlr.

Kasserer *Jakob Holm* blev af Kompagniet holdt 14 Aar i Fængsel, da man bestandig havde ham mistænkt for at have stukket betydelige Pengesummer til Side. I Begyndelsen hensad han i civil Arrest i sit Hus, hvorfra han snart blev flyttet til Blaataarn ved Langebro, og det er betegnende, at han allerede i Dcbr. 1788 søgte om at blive sat paa fri Fod og „af Medlidenhed forundes en liden Pension til Livets Ophold“. Dette blev enstemmigt afslaaet, men nogle Maaneder efter fik han paa Grund af Svaghed Tilladelse til at bo hos sin Søn under Opsigt og mod Kaution. Denne Faveur var dog meget kortvarig, thi man ønskede ikke at antyde, at Kompagniet vilde lade ham slippe for Tiltale som en utro Tjener til Strafs Lidelse. I 1790, da han igjen søgte om at blive løsladt, forkastedes det, men Generalforsamlingen vedtog, at han *maatte være fritagen for Tiltale*. Han vedblev derefter at bombardere Kompagniet med Ansøgninger og opnaaede endog i 1793 Kongens og Arveprindsens Anbefaling, men forgjæves. Det tilkjendegaves ham, at det eneste Middel, ved hvilket han kunde haabe at gjenvinde sin Frihed, var „at give en redelig og sandfærdig Forklaring af, hvor den store Pengesum, han skylder, er bleven af, eller hvorledes den er forødt.“ Da han mente at kunne hente Bidrag til Besvarelsen af disse Spørgsmaal i Kompagniets Bøger, fik han Adgang til dem, men han maatte indrømme, at der var Intet at finde, som kunde diskulpere ham. Først i 1797 blev han bønhørt paa Grund af Alderdom og Svaghed; det vedtoges enstemmigt, at han maatte løslades paa de af ham selv tilbudte mærkelige Betingelser, nemlig „at han uden Lov og Dom igjen vilde indtræde i Fængsel, dersom det nogensinde kunde bevises eller opdages, at han havde tilvendt sig eller tilbageholdt det Mindste af Interessenternes Midler, eller om han nogensinde havde staaet i svigagtig Forbindelse enten med Haaber, Battier eller Lynge til Kompagniets Skade“. Samtiden troede, at de skyldige Betjente havde brugt Pengene til Spekulationer, Aktiesvindel og Lottospil.

De samme Forhold, som under den nordamerikanske Krig fremmede det asiatiske Kompagni, kom *den vestindiske Handel* til Gode i rigt Maal. Øerne var under Krigen neutrale, og bleve herved Oplagsplads for alle Slags vestindiske Produkter, og Handelen, især Mellemhandelen, besørgedes af danske Skibe, som førte Varer herfra, ikke blot til Danmark, men endog til Lande, der vare i Krig. Der udkom i den Guldbergske Periode en stor Mængde Forordninger vedkommende den vestindiske Handel, afpassede efter Øieblikkets Konjunkturer og derfor ideligt skiftende, hyppigt indbyrdes modsigende, og maaske ogsaa — hvilket Samtiden i hvert Fald paastod — beregnet paa at bringe Skatmesteren personlige Fordele, thi Schimmelmann var dybt interesseret i Øernes Velfærd, dels som stor Plantageeier, dels som Indehaver af det betydeligste Sukkerraffinaderi i Kbhvn. Snart bleve Udførselspræmierne forhøiede, snart nedsatte, Toldsatserne undergik uophørlige Forandringer, Bestemmelserne med Hensyn til Skibenes Hjemsted og Oprindelse bleve i nogle Aar haandhævede med største Strenghed, derefter slappede og tilsidst helt afskaffede; de Handlende vidste kort sagt ikke, om det, der gjaldt idag, stod ved Magt imorgen. Det vilde føre for vidt at komme ind paa Enkeltheder; kun skal her fremhæves den mærkelige Forandring, der foregik ved Forordning af 7de April 1777, da *Kjøbenhavn fik Eneret* paa al Handel fra de vestindiske Øer *tilbage* til Europa, medens alle danske Undersaatter som hidtil kunde handle den modsatte Vei fra ethvert Sted i Riget med egne Skibe. Kjøbenhavn blev med andre Ord *eneste Oplagssted* for vestindiske Retourvarer (Sukker), men da der fremkom talrige Klager over denne Begunstigelse fra Hertugdømmerne og Norge, fik Christianssand, Altona og Glückstadt (13de Dcbr. 1779) samme Ret for St. Thomas' og St. Jans Vedkommende, hvorimod Varer fra St. Croix (Sukker) fremdeles først skulde gaae til Kjøbenhavn. Det er naturligvis rigtigt, hvad Suhm skriver, at Schimmelmann profiterede meget ved den førstnævnte Forordning, og det følger af sig selv, at den sidste ikke kunde skade ham synderligt. I Novbr. 1782 gaves Handelen paa St. Thomas og St. Jan helt fri, saaledes at der fra alle Steder i og udenfor Europa maatte fares og handles paa disse Øer, og Retourladningerne føres til alle europæiske Havne, dog at Skibenes Hovedrhedere skulde være danske Undersaatter, bosatte i de kongelige Stater i Europa. Enhed og Stabilitet var der saaledes

ikke i den vestindiske Handel, men den trivedes alligevel fortræffeligt og bragte store Fordele.

Den *private* Handel paa Vestindien der under hele Perioden var meget betydelig navnlig for Kaffehandelens Vedkommende, led dog meget Afbræk, da Regjeringen i Henhold til sit gamle Princip om Statens Deltagelse i Handelen besluttede at oprette et *vestindisk Handelsselskab*, som den 11te Mai 1778 fik en 25-aarig Oktroy. Dette Societet, der grundlagdes paa 5000 Aktier à 100 Rdr., hvoraf Finantserne selv beholdt 2000, havde en fuldkommen officiel Charakter, thi Kongen beskikkede de 6 Direkteurer (Statsministrene *Schimmelmann, Schack-Rathlou* og *Høegh-Guldberg,* den 1ste Deputerede i General-toldkamret *Stemann,* den første Deputerede i Kommercekollegiet, *Ernst Heinrich Schimmelmann* samt Etatsraad *Ryberg)* udnævnte Handelsadministratorerne i Kjøbenhavn og paa St. Thomas (henholdsvis Justitsraad *Conrad Hauser* og Kommerceraad *Reemcke)* og bestemte til Overflod, at Bestyrelsen ikke skulde have nogetsomhelst Ansvar, og Interessenterne ingen Stemme, men at de sidste skulde lade sig nøie med, at der forelagdes dem en aarlig Status. Fristelsen til at indtræde i Selskabet var ikkedestomindre stor, thi det fik mange og overordentlige Begunstigelser til Skade for de private Handlende, som umuligt kunde konkurrere med det, og til endnu større Tab for Statskassen. Toldintraderne paa St. Thomas saavelsom Tolden og Konsumptionen af al Kaffe, der forbrugtes herhjemme, overlodes Selskabet for en meget ringe Afgift; der lovedes Interessenterne 4 Procent Rente af deres indskudte Kapital i de to første Aar, som Statskassen uden Vederlag vilde betale dem istedetfor andet Udbytte (thi dette skulde i de nævnte to Aar henlægges til Kapitalfondet); Selskabet fritoges for den høie Øresundstold af Kaffe samt for Udførselstold af Varer til St. Thomas, Staten garanterede Selskabets Laan i Udlandet, tilstod det senere 10 Procent Udførselspræmie af alle vestindiske Produkter, der udførtes til fremmede Steder, skaffede det Pakhusrum for en billig Leie, gav Afkald paa Havne-, Laste- og Slavepenge m. m. Hvad disse Indrømmelser havde at betyde, faar man en Anelse om, naar man hører, at Selskabet havde forpagtet Toldindtægterne paa St. Thomas for 16000 Rdr. om Aaret, og i 1782 selv havde 280,000 Rdr. Indtægt af dem. Finantserne kom paa samme Maade tilkort paa alle andre Omraader, ja Statskassen havde ikke engang samme Fordel af sine 2000 Aktier som

de øvrige Interessenter, thi den solgte 600 af dem (rigtignok med betydelig Avance) og overlod de resterende 1400 til Forskjellige for Indskudssummen eller endog som Gave. Man maa derfor give Nathanson Ret, naar han skriver, at Selskabets Friheder vare ganske urimelige, eftersom det ikke havde tilsvarende Forpligtelser, og at det Hele syntes at være kommet istand for at begunstige enkelte Personer.

Det vestindiske Handelssocietet skulde naturligvis fortrinsvis handle paa Vestindien og derfor holde et Oplag paa St. Thomas af europæiske Varer og i Kjøbenhavn af vestindiske, men det maatte iøvrigt „drive Handel i og udenfor Rigerne overalt i fremmede Verdensdele (dog uden Indgreb i Andres Rettigheder) samt føre Varer og Produkter fra første Haand til Kjøbenhavn paa danske Skibe“. Det var især *Kaffehandelen*, man havde for Øie, hvorfor der strax i 1778 forskreves store Partier fra Frankrig (altsaa ikke fra første Haand), i Schlesien indkjøbtes Lærred, i Rusland Hamp o. s. v. Det viste sig imidlertid snart, at Administrationen paa St. Thomas var yderst slet, da Embedsmændene vare upaalidelige og letsindige, hvorfor en syvende Direkteur, Etatsraad *Heinrich* ansattes i 1779 med den Forpligtelse at reise til Vestindien og blive der i to Aar. Han havde været Kommerceintendant og Medlem af den vestindiske Regjering og valgtes „formedelst hans Kundskab til den amerikanske Handel og de danske Eylandes politiske Forfatning.“ Hans Ophold paa Øerne var dog for kortvarigt til at bevirke nogen synderlig Forandring, og det viste sig i 1782, at Uordenen og Forvirringen var større end før. Kompagniet havde over ½ Mill. Rdlr. til Gode i Vestindien; der var aldrig blevet ført nogen Kasse- eller Lagerbog, Betjentene gjorde sig alle Slags tvivlsomme Fordele m. m. Nu tog Direktionen i Kjøbenhavn Bladet fra Munden og lod Administrationen paa St. Thomas vide, at Bøgerne ufortøvet skulde bringes i Orden, men heller ikke dette frugtede; Sagen blev først afgjort, da det vestindiske Handelsselskab blev til den kongelige vestindiske Handel.

De gunstige Handelskonjunkturer bevirkede imidlertid, at Handelen trods Alt var yderst fordelagtig. Fra Oktober 1778 til Udgangen af 1780 havde man tjent 251,581 Rdlr. hvoraf de 200,000 Rdlr. efter Oktroyens Bestemmelse henlagdes til et Reservefond, medens Resten fordeltes blandt Aktionairerne med 10 Rdlr. pr. Aktie. I Aarene 1781—82 udvidedes Handelen betydeligt navnlig med de

franske, engelske og spanske Besiddelser, som fik en stor Del Proviant og andre Tilførsler fra Danmark over St. Thomas. Selskabet gjorde gjentagne Gange Laan og anskaffede flere og flere Skibe, saaledes at det ved Udgangen af 1782 eiede 10; det foretog desuden Expeditioner til Ostindien og kunde i 1781 give et Udbytte af 50 Rdlr. pr. Aktie, foruden at Kapitalfonden udvidedes med en Million Rdlr. af Overskudet, hvorfor Aktierne, der oprindelig lød paa 100 Rdlr., bleve ombyttede med nye, lydende paa 300 Rdlr. I 1782 var Udbyttet 40 Rdlr., men i 1783 kun 12 Rdlr. pr. Aktie, thi Freden i Versailles fremkaldte Panik og bevirkede, at Aktierne faldt fra 900 til 300 Rdlr. Tilstanden forværredes hurtigt, skjøndt Kompagniet fik den ovenfor omtalte Udførselspræmie af 10 Procent; de store Vareoplag i Vestindien kunde ikke realiseres, det faktiske Monopol paa Kaffehandelen blev betydningsløst, da der ingen Kaffe kunde faas i Vestindien, og allerede i 1785 maatte Kompagniet ophæves.

Det *almindelige Handelskompagnies* Undergang havde længe været forudset (smlgn. III, 38 og 361), og da dets Aktier i 1774 indløstes af Staten for 300 Rdlr. pr. St., blev den *islandske, grønlandske* og *finmarkske* Handel atter kongelig, hvilket den iøvrigt ubetydelige *færøiske* i Forveien var. Aaret efter gik det *guineiske Kompagni* eller Slavehandelssocietetet, der bestyredes af Bargum som Direkteur, fallit, hvorefter Kongen igjen maatte overtage Forterne og Logerne paa Guineakysten og drive Handelen for egen Regning, medens Kompagniets Sukkerraffinaderi i Kjøbenhavn ved Auktion blev solgt til Henrik Ladiges. Ingen af de nævnte kongelige Handeler betalte sig imidlertid, hverken da de bestyredes af forskjellige kongelige Direktioner, eller da de fire af dem ved Reglement af 2de Juli 1781 samledes under „Direktionen for de *forenede kongelig Grønlandske, Islandske, Finmarkske og Færøiske Handeler*". Staten vilde gjerne have været disse Forretninger kvit, hvorfor den indbød til Dannelsen af et Interessentskab og udviklede Fordelene ved at indtræde deri, men da Ingen tegnede sig, maatte den selv beholde det Hele og lide de dermed forbundne store Tab. Alene den grønlandske Handel medførte et aarligt Tab af over 107,000 Rdlr.

Større Held havde derimod Regjeringen med sine Bestræbelser for at blive den guineiske Handel kvit, da det *østersøiske og guineiske Handelsselskab* blev oprettet ved Oktroy af 5te Juli 1781, thi „Undersaatterne satte saa megen Tillid dertil, at Subskriptionen inden faa

Dage blev kompletteret, og Mange ikke tog i Betænkning, hvad deres Kræfter formaaede. De gunstige Konjunkturer bragte Aktierne til en overdreven Pris, og mange Personer af middelmaadig Formue bleve forledte af Indskudets Ubetydelighed og Letheden at finde Kredit til at tage Del i en formodet sikker Gevinst". I en Forestilling af 1785 hedder det rentud, at Selskabet stiftedes for „at realisere de Effekter, som vare overflødige for den Grønlandske og Islandske Handel og tillige overdrage en Handel, som hidtil var ført for Hs. Maj. Regning, til et privat Selskab", med andre Ord, at det egentlig var en Finantsoperation. Dette viste sig da ogsaa strax ved Oprettelsen; Kompagniets Kapital fastsattes nemlig til 3 Mill. Rdlr., fordelte paa 30,000 Aktier (hvoraf Regjeringen dog forbeholdt sig 10,000), men af denne Sum fik Selskabet kun 1,352,000 i rede Penge, medens Resten bestod i 37 gamle Skibe, der ansattes til en Værdi af ca. 678,000 Rdlr., endvidere udestaaende Fordringer, Skibsbygningsmaterialier, den Grønlandske Handels Bygninger, Plads, Værft og Pakhuse m. m., Altsammen Effekter, som Overskattedirektionen paa denne Maade fik realiseret til høie Priser. Paa den anden Side tilstodes der Kompagniet store Begunstigelser; Statskassen gjorde saaledes de nødvendige Forskud, for at man strax kunde begynde; Selskabet fik Told- og Konsumptionsfrihed; dets Kapital fritoges for alle Afgifter og Paalæg, dets Folk for Krigstjeneste; der lovedes det Leverance til Søetaten af alle østersøiske Varer (hvilket dog ikke blev holdt), ligesom Kongen bevilgede det 25000 Rdlr. om Aaret til Vedligeholdelse af Forterne paa Guineakysten, 5000 Rdlr. aarlig til et Kornoplag i Kjøbenhavn, og endelig et Laan i Banken af 400,000 Rdlr. mod 2 Procent Rente. Ligesom det vestindiske Kompagni fik det østersøisk-guineiske en fornem Overdirektion bestaaende af 3 Statsministre og 3 Interessenter, som vare fritagne for alt Ansvar, endvidere en Administration under Ledelse af *Jørgen Didrik Vett,* der senere blev syvende Direkteur, over et halvt Hundrede lønnede Betjente foruden 230 civile og militaire Embedsmænd paa Guineakysten.

Det nye Kompagni, hvis Formaal var at holde Oplag af østersøiske Varer i Kbhvn. og paa begge Sider af den endnu ikke færdige holstenske Kanal (Eiderkanalen), samt føre Handel over hele Europa, paa Ost- og Vestindien og endelig „udelukkende" paa Guinea, kom hurtigt i Gang; det havde snart 51 Skibe i Søen,

hvoraf 29 i de to første Aar seilede paa Guinea, og kunde i 1783 opvise et Overskud af 824,000 Rdlr., hvoraf de 500,000 henlagdes til Fondens Forøgelse. Alt gik saa fortræffeligt, og Udsigterne vare saa lyse, at Selskabet troede at se sin Fordel ved at overtage de 10,000 Aktier, Finantserne havde forbeholdt sig, for Indskudsprisen og 4 p. Ct. Rente, men neppe var dette Arrangement truffet, før de daarlige Tider kom, og Selskabet truedes med Undergang. Det førte nu en hensygnende Tilværelse indtil 1787, da det opløstes.

En endnu bedrøveligere Skjæbne var dog forbeholdt det saakaldte *kongelig danske, norske, slesvigske og holstenske forenede Handels- og Kanalkompagni,* et i stor Stil anlagt Foretagende, som ikke blot skulde sikkre Undersaatterne Fordelene ved Benyttelsen af Eiderkanalen (ved at bygge Kanalskibe og holde Oplag af inden- og udenlandske Produkter ved den nye Vandvei), men tillige udfolde en omfattende Virksomhed i de forskjelligste Retninger. Det skulde saaledes deltage i den almindelige Handel overalt, hvor det fandt Fordel derved (selvfølgelig China og Guineakysten undtagne), fremme Lærredshandelen ved at anlægge Blegerier, drive alle Glasværkerne i Norge mod Eneret til at forsyne Danmark og Norge med Glasvarer, holde Oplag af Jernkanoner til Defensionsskibenes Forsyning saavelsom til anden Handel, drive Sildefangst i Nordsøen, samt Hval- og Robbefangst i arktiske Farvande. overtage Generalmagasinets Rolle overfor Fabrikanterne, kort sagt: paa eengang være Handels-, Fabrik- og Fiskeriselskab. Det følger af sig selv, at Oktroyen, der underskreves af Kongen den 22de Mai 1782, ogsaa tillagde dette Kompagni en overordentlige Mængde urimelige Begunstigelser. Foruden alle de sædvanlige Told-, Skatte- og Afgiftsfriheder, paatog Statskassen sig at forstrække Selskabet med et renfefrit Forskud af indtil 750,000 Rdlr., for at Virksomheden strax kunde begynde, og uden Vederlag i de to første Aar at udbetale Interessenterne 4 Procent Rente af deres Indskud; endvidere tilsikkredes der Selskabet en aarlig Understøttelse af 4000 Rdlr. for Oplaget ved Eiderkanalen, 2000 Rdlr. om Aaret for et Kornoplag i Fæstningerne Glückstadt og Rendsborg, en høi Præmie for de til Kanalfarten byggede Skibe saavelsom ved Sildefangstskibenes og Hvalfangernes Udredning, Rentefrihed for et Laan i Banken paa 250,000 Rdlr. og kgl. Garanti for eventuelle Laan i Udlandet m. m. Det gamle Søkvæsthus ved Havnen (det nuv. forenede Dampskibsselskabs Bygning) overlodes

Kompagniet uden Leieafgift, hvorhos Kongen forpligtede sig til at opføre et nyt 160 Fod langt 5 Etagers Pakhus paa dets Grund.

Aktiekapitalen var fastsat til 1½ Mill. Rigsdaler, fordelte paa 15000 Interessenter, men skjøndt Direktionens 7 Medlemmer talte Mænd imellem sig som Geheimeraaderne Kommerceminister Grev *Schimmelmann* (den yngre), Finantsminister *Stemann* og Statssekretair *Høegh Guldberg*, og de to Administrationer i Kjøbenhavn og Altona bestod af ansete og dygtige Handelsfolk, meldte der sig kun faa Subskribenter. Som Følge heraf blev der indrettet et Lotteri til Uddeling af 3000 Aktier i Kbhvn., og det lykkedes paa denne Maade og ved at forlænge Terminen for Indbetalingen at samle 5000 Interessenter, som den 11te Juni havde indbetalt 488,825 Rdlr. Skatkamret gjorde derefter et Forskud af 511,175 Rdlr. (saaledes at Kongen blev Aktionair med mere end Halvdelen af Kompagniets Fond), og man kunde altsaa begynde med en Kapital af en Million, som dog i Slutningen af Aaret forøgedes ved et i Bern under kongelig Garanti optaget Laan paa 306,000 Rdlr., foruden det ovenfor omtalte Laan i Banken. Der var rigelig Anvendelse for disse Penge. Der anskaffedes 8 store Skibe, 2 mindre og 12 Kanalskibe, hvoraf nogle gik i Fragtfart, medens andre udsendtes paa Expeditioner; Sildefangsten sattes i Gang med Eftertryk, der indkjøbtes Varer af de indenlandske Fabrikanter og anskaffedes Raamaterialier til dem, ganske som det samtidig ophævede Generalmagasin havde gjort; for at fremme Lærredshandelen indrettedes der store Blegerier ved Haderslev og Esrum, og endelig forstraktes de norske Glasværker med en Pengesum af 100,000 Rdlr., skjøndt Kompagniet vægrede sig ved at overtage deres Drift, da der opstod Strid om Eiendomsretten til nogle „umistelige“ Skove. Selskabet havde dog neppe bestaaet et Aar, før man indsaa, at det var et forfeilet Foretagende; den 5te Mai 1783 forestillede nemlig Direktionen, at det under de daværende Folhold vilde være betænkeligt at udgive mere end 10,000 Aktier, hvorfor det burde bero herved, og den *8de Septbr. 1784* indstillede Finantskollegiet, at *Kanalkompagniet skulde ophæves*, fordi Konjunkturerne vare ugunstige, og man desuden konkurrerede med alle de øvrige Handlende til deres store Skade. „Kompagniet — hedder det i Forestillingen — har allerede lidt ikke ubetydelige Tab; altfor store Kapitaler ere iforveien anlagte i den under Krigen meget udvidede Handel, og Risikoen er altfor

betydelig for Kongens Kasse". Derefter bleve samtlige Aktier indfriede for deres fulde Indskud, skjøndt de vare sunkne i Pris, og Effekterne realiserede — det store Handelsselskab med den lange Titel var ikke mere.

Det var i god Overensstemmelse med det Anførte og med Tidens merkantile Ideer, at Staten i 1775 besluttede at *udruste Hvalfangerskibe* og drive Hval- og Robbefangst i det Store, som det hed „for at benytte Havets Skatte og opmuntre Landets formuende Indbyggere til Efterligning." Man ansaa Robbefangst og Grønlandshandel — siger en Samtidig — som det eneste og sikkreste Middel til at oprette Danmarks forfaldne Sager, men til Slutning saas det gamle Ordsprog: Parturiunt montes. Foretagendet blev sat i Forbindelse med den daværende kongelig grønlandske Handel; store Magasiner og Trankogerier bleve anlagte, en Mængde store og smaa Skibe, de saakaldte „Heckbaade" bleve byggede, og i Aarene fra 1776 til 1782 udsendtes ikke mindre end 123 Skibe, der fangede 204 Hvaler. Skjøndt dette Udbytte var yderst ringe, og Tabet som Følge heraf stort, vedblev man at fastholde Planen, overbevist om, at den til Syvende og Sidst vilde give Overskud. Ikke bedre gik det de Private, som forsøgte sig i denne Næring, skjøndt de støttedes med en Præmie af 10 Rdlr. pr. Kommercelæst. I 1778 udsendte saaledes Konferentsraad *Conrad Fabritius* og Interessenter et Skib paa Kaskelotfangst, hvis Besætning forstørstedelen bestod af nordamerikanske Fiskere, men efter et Par mislykkede Forsøg opgaves Foretagendet. Fabritius tilbød da Staten Skib og Inventarium, men man var klog nok til at afslaa Kjøbet. Derimod engagerede man endel af hans bedste Folk.

Alle disse store Foretagender skabte imidlertid et uhørt Liv og Røre i Hovedstaden; Tusinder af Hænder sattes i Bevægelse, Skibsbyggerierne blomstrede, Havnen laa fuld af Skibe, Arbeiderne og Haandværkerne havde fuldt op at bestille, og Staden skiftede lidt efter lidt Physiognomi, navnlig i Nærheden af Havnen. Det var „den glimrende Handelsperiode", som begyndte. De gamle Tømmerpladser mellem Toldboden og St. Annaplads, der i 1756 vare blevne kjøbte af Rentekamret for at forebygge Ildsvaade for Flaaden og senere havde været benyttede af Generaltoldkamret, Kommercekollegiet og Søetaten, bleve nu tagne i Brug i Handelsøiemed, og snart reiste det ene Pakhus sig her ved Siden af det

andet. Nærmest Toldboden, bag Toldbod Vinhus, der endog maatte afstaa en Strimmel af sin Have, tæt op til „det røde Hav“ (thi dette blev først opfyldt i 1782 for at skaffe Bolværksplads), altsaa paa Toldbodens egen Grund opførtes i 1779 det saakaldte *Hoved-Oplags Pakhus* for kongelig Regning af Professor Harsdorff, en Bygning, hvori alle fremmede Varer, som ikke strax fortoldedes, skulde oplægges mod en billig Pakhusleie. Som Kuriosum kan anføres, at der blev sat saadan Kraft paa Arbeidet, at en Søndag toges til Hjælp, hvorfor Politimesteren idømte enhver af Haandværkerne en Mulkt af 9 Mark. Paa Harsdorffs Forestilling blev den dog eftergiven, „da Saadant tilforn alle Tider ved kongelige Arbeider er sket“. Da Oplags Pakhuset var færdigt, overlodes iøvrigt Halvdelen af det midlertidigt til det vestindiske Kompagni, der havde ønsket Pakhusrum til sine Kaffebønner. Paa den anden Side af det røde Hav havde det *vestindiske Handelsselskab* sin Plads, og her opførtes ligeledes under Professor Harsdorffs Ledelse i Aarene 1780—81 det *vestindiske Pakhus*, som staar den Dag idag, men nu hører til Toldbodpakhusene. Huset, paa hvilket Krandsen heistes den 30te Mai 1781 med de sædvanlige Ceremonier og Optog, er blevet historisk bekjendt, fordi Frederik den Sjette som Kronprinds var Øienvidne til Slaget paa Rheden 1801 fra et af dets Gavlvinduer. Hele det øvrige Terrain, paa hvilket de gamle Tømmerpladser havde ligget, paa begge Sider af Frederiksgade helt ned til St. Annaplads skjænkedes først til *den grønlandske Handel og Fiskefangst*, som desuden fik det Almindelige Hospitals Bygninger i Amaliegade, hvorfor Lemmerne her maatte flytte til Sølvgadens Kaserne. For at Pladserne kunde være samlede, blev Nytoldbogade indtaget i dem, dog saaledes at den om Dagen skulde holdes aaben og fri for Beboerne af de Bygninger, hvis Baghuse eller Haver vendte ud til den. I Vandets umiddelbare Nærhed, ikke langt fra det nysnævnte vestindiske Pakhus, byggedes først et langt, men smalt Pakhus til Varers Oplag (nu J. P. Suhr & Søns), og ved dets Side det saakaldte store *grønlandske Pakhus,* nu Blaa Pakhus, som dog ikke var færdigt, da hele Terrainet med Værft, Beddinger, Slæbesteder, Kran og Bygninger overlodes *det østersøisk-guineiske* Handelskompagni ved dets Dannelse i 1781. Det store grønlandske Pakhus, hvis Opførelse som de andre ledede af Harsdorff, blev nu det *første østersøiske*, og i de nærmeste paafølgende Aar opførtes to nye østersøiske Pakhuse af samme Størrelse

ved Siden af hinanden paa Terrainafsnittet mellem Frederiksgade og St. Annaplads, hvoraf det ene byggedes af Harsdorff, det andet af Brandmajor Platz. Kompagniet havde sit paabudte Oplag af 30,000 Tdr. Korn her, og i et af dem indrettedes i 1784 for kongelig Regning en Korntørringsovn. Det Hele var anlagt i stor Stil; tæt ved Frederiksgade laa den store Bradbænk ud i Vandet (bortgravet i 1877); fra denne til Hukken, der skar sig ind i St. Annaplads, fandtes den indpælede Skibshavn, og Kongen lovede at bygge Kompagniet to Saugmøller, lægge Flydebomme paa Strømmen til Værftets Sikkerhed om Vinteren, lade de fornødne Duc·d'Albes nedramme, sørge for Opmuddringen og endelig lade en Strækning af Bugten mellem Kalkbrænderiet og Kastelspynten opfylde til Brug for Kompagniets Tømmeroplag. Disse Løfter bleve dog ikke holdte, thi da det østersøisk-guineiske Kompagni i de paafølgende trange Aar maatte paakalde Statens Hjælp for ikke at gaa Fallit, maatte det frakalde disse i Oktroyen lovede Fordele.

Paa den anden Side af St. Anna Plads laa det gamle Kvæsthus, der nu ogsaa blev et stort Handelsforetagendes Hovedkvarter. Bygningerne vare i 1777 blevne tilskjødede Generalmagasinet, skjøndt de norske Glasværker ogsaa havde Oplag her, og det følger af sig selv, at Generalmagasinets Arvtager, *Kanalkompagniet,* som jo ogsaa skulde have drevet Glasværkerne, i 1782 fik Kvæsthuset med dets Gaarde, Bolværk, Kran og den hele foran Huset beliggende Plads. Derimod maatte den *grønlandske Handel,* der, som vi have set, var bleven husvild ved det østersøiske Kompagnies Oprettelse, flytte over paa Christianshavn, hvor den fik Rum hos den *Islandske* og *Finmarkske Handel,* som i 1774 havde overtaget det almindelige Handelskompagnies gamle Plads nord for Wilders Plads (nuværende Kroyers og grønlandske Handels Pladser). Den grønlandske Handel kjøbte dog i 1783 Etatsraad Borres forrige Gaard paa Christianshavn og Kræmmerkompagniets tidligere Fabrik sammesteds med tilhørende Bygninger, for at benytte dem til Oplag. Den *færøiske Handel* havde, som tidligere berørt, sit eget Pakhusrum i det forrige kongelige Bryghus bag Slottet. Derimod havde samtlige fire Handeler, den grønlandske, islandske finmarkske og færøiske, en *fælles Reberbane* ved Østerport i den yderste Ende af Store Kongensgade, som byggedes i 1783. Den solgtes imidlertid allerede to Aar efter til Ingenieurkorpset for 38,000 Rdlr. og brugtes til Opbevaringssted

for Proviantvogne. Den lange uanseelige og lave Bygning existerer den Dag idag som Ny Husarkasernes Staldbygninger. De forenede Handeler kjøbte i Stedet en Reberbane udenfor Vesterport.

Syd for den grønlandske Handels Plads paa Christianshavn laa *Wildersplads,* som i 1766 var bleven tilskjødet Skibsbygger Lars Wilder af hans Moder, Anne Marie Grøngaard, Enke efter Mægler Carl Wilder. Her var et stort Skibsværft med Kjølhalegrav, Bradbænke, Slæbesteder, Vaanings- og Pakhuse, Materialskure, Spantehus, Smedeværksted m. m. En privat Bro, Wilders Bro, bygget i 1736 af Pladsens første Eier, Kjøbmand Andreas Bjørn, førte ligesom nu over til Enden af Strandgade. Agent *Bodenhoffs* bagved liggende Plads (senere Hambros, nu A. N. Hansens) var paa dette Tidspunkt opfyldt, men mellem denne og Christianshavns Vold strakte der sig store Vandarealer, hvor Ny-Artilleri-Kaserne og Veien til Refshaleøen nu ligge. Paa Bodenhoffs Plads opkom der den 16de Novbr. 1773 en frygtelig Brand, ved hvilken det derværende Magasin med over 2000 Tdr. Tjære og Beg samt endel Tougværk blev lagt i Aske. For Enden af Strandgade ud til Strømmen laa *Kongens Grynmølle* (nu Jørgen Jensens Pakhus), der brændte i 1779; „det var et stort og kostbart Værk — skriver Claus Seidelin — og ved Branden bleve nogle Mennesker dræbte og lemlæstede og endel tusind Tønder Rug tillige opbrændte". Ved Siden laa Dokken og asiatisk Kompagni (nu de forenede Oplagspladser) og endelig paa den anden Side af Lille Torvegade alle de gamle Pladser med deres Skibsværfter, Beddinger og Pakhuse. *Jan v. Ostens* Plads, der nu tilhørte Overekvipagemester *Haste* ved det asiatiske Kompagni, var forlængst færdig, hvilket ogsaa gjælder om *Applebys Plads* ved Langebro med dens lange Reberbane, der nu er bleven til Holms Huse. Det Terrain bag tydske Kirke ud til Overgade neden Vandet, som nu indtages af Burmeister og Wains Maskinbyggeri, var dengang Søetatens Laboratorium. Det er betegnende for Handelens Omfang og Betydning paa dette Tidspunkt, at skjøndt alle de store Handelshuse havde Pakhuse omkring i Byen, hvoraf mange laa paa Christianshavn, savnede Kjøbmandsstanden dog Plads, hvorfor den henlagde gamle Skibe og Pramme paa Strømmen eller i Kanalerne til dette Brug. Denne Trafik blev imidlertid forbudt i 1778 af Hensyn til Skibsfarten.

Under Krigen mellem Sømagterne var der en Handelsgren, som udviklede sig stærkt, nemlig *Exporten af saltet Kjød,* især efter at Regjeringen havde taget den under Armene, dels ved en i 1776 bevilget Udførselspræmie af 1 Rdlr. pr. Tønde og Salttoldens Godtgjørelse, dels ved gratis Uddeling af et af Kommerce-Konsulent, Etatsraad Martfeldt udarbeidet Skrift om Kjødets Behandling, Nedpakning m. m. I Femaaret fra 1777 til 1781 udførtes der 29,340 Tønder saltet Studekjød foruden betydelige Kvantiteter af ringere Sorter, for hvilke ingen Præmie gaves, og det følgende Aar steg Exporten yderligere. De fornemste Kjødexporteurer i Kjøbenhavn vare Konferentsraad Ryberg, Etatsraad Kirketerp, Grosserer Blach, Agent Thalbitzer, Etatsraad v. Hemert, Kjøbmand Brock, Administrationen for det vestindiske Handelsselskab m. fl.

Haand i Haand med Bestræbelserne for at fremme Handelen gik ligesaa ihærdige Anstrængelser for at ophjælpe det *indenlandske Skibsbyggeri.* Den 18de Marts 1776 udkom en Forordning herom, i hvilken den berømte Fabrikmester Henrik Gerner havde betydelig Del, og hvori alle fremmede Skibe, der kjøbtes af danske Rhedere, bleve belagte med en Afgift af 20 Rdlr. pr. Kommercelæst, medens paa den anden Side alle i Kjøbenhavn byggede og til Defension indrettede Skibe fik en Præmie af 16 Rdlr. pr. Kommercelæst (i Provindserne derimod kun 8 Rdlr.). For uarmerede Skibe, der byggedes paa kjøbenhavnske Værfter, blev Præmien fastsat til 5 Rdlr. pr. Læst, og det befaledes endydermere, at kun indenrigs bygte Defensionskibe (ɔ: Skibe, der i Krigstider kunde bruges som Kapere) maatte beseile de vestindiske Øer. Forordningen stødte strax paa afgjort Modstand hos Kjøbmændene og Rhederne; navnlig vakte dens sidste Bestemmelse om Farten paa Vestindien Uvillie, thi mange Handlende havde i god Tro kjøbt Skibe i Udlandet og saa sig nu pludselig udelukte fra den fordelagtige Handel paa Vestindien. Allerede Aaret efter begyndte Regjeringen derfor at gjøre Indrømmelser, idet Skibe, der „expresse vare bestilte i Udlandet til Vestindiefarten“, fik Tilladelse til at foretage nogle Reiser, i Reglen 4, dog mod en vis Afgift, og skjøndt der i mange Tilfælde udvistes stor Strenghed, tvang Forholdene dog snart Regjeringen til Eftergivenhed. Fragtfarten blev nemlig større og større og mere og mere indbringende, og Skibe, der seilede under det neutrale danske Flag, bleve saa efterspurgte i Frankrig, Spanien, Østersøen og

Middelhavet, at man indsaa Nødvendigheden af at lette Rhederne Anskaffelsen af Skibe. I 1778 blev derfor Afgiften af 20 Rdlr. pr. Kommercelæst af fremmede bygte Skibe ophævet, saalænge Krigsurolighederne varede, og i Stedet paabudt en Told af 5 Rdlr. pr. Kommercelæst, men ogsaa denne blev afskaffet den 15de Januar 1781, hvorhos alle Slags nye og gamle Skibes Brug, endog til Vestindien, tillodes uden Afgift og uden Hensyn til deres Kvalitet, ligesom før Skibsbyggerforordningen udkom. Denne var altsaa faktisk ophævet; det Eneste, der blev tilbage af den, var Præmierne til Opmuntring for det indenlandske Skibsbyggeri.

Under disse Omstændigheder forøgedes den kjøbenhavnske Handelsflaade overordentligt. Paa Værfterne, baade paa Kompagniernes og paa Bodenhoffs, Applebyes og Eskildsens, havde Tusinder af Arbeidere Beskjæftigelse, og kunde dog ikke tilfredsstille Behovet, hvilket var en medvirkende Aarsag til Skibsbyggerforordningens Ophævelse. Man læser bestandig i Kommercekollegiets Indstillinger, at de kjøbenhavnske Værfter have nok at bestille, og ikke kunne bestride de Handlendes Ordrer, ja Magistraten maatte i 1780 — som Kollegiet bemærker — „efter en embedsmæssig og sædvanlig Fortale for Haandværkerne“ indrømme, at de ikke havde Mangel paa Arbeide. Statskassen gik i Spidsen med at bygge Defensionsskibe og bortsælge dem ved Auktion saavelsom større og mindre Fartøier til de forskellige kongelige Handels- og Fiskeforetagender, og det endog i den Maalestok, at Overskattedirektionen i fire Aar fra 1775—1779 lod bygge 137 Skibe, af hvilke de fleste, som ovenfor berørt, bleve paabyrdede Kompagnierne til overdrevne Priser. Hovedmassen af de private Handlendes Skibe indkjøbtes dog i Udlandet, hvad enten de nu erhvervedes ved Strandinger, eller de vare komdemnerede Priser, eller tilhørte de krigsførende Magters Undersaatter, som foretrak at lade dem ligge ledige i Havnene fremfor at se dem falde i Fjendens Hænder. I Aarene 1781—82 indkjøbte Kjøbmændene De Coninck og Rejersen alene 56 saadanne Skibe i fremmede Havne og brugte dem forstørstedelen til Fragtfart paa Middelhavet. For at Skibene saaledes kunde skifte Nationalitet, forlangtes, at de udelukkende skulde tilhøre danske Undersaatter, at Skipperen eller Kaptainen skulde være bosat i Kongens Riger og Lande og have sit Borgerbrev med paa Skibet, at Styrmanden og mindst en Trediedel af Mandskabet skulde være danske Under-

saatter, og endelig at de indkjøbte Skibe først skulde føres til en dansk Havn for at maales og brændes med det danske Toldmærke. Den sidste Fordring blev dog senere forandret saaledes, at der efter Ansøgning i visse givne Tilfælde kunde dispenseres herfra ved en kongelig Resolution. Man faar et tydeligt Indtryk af *Skibsfartens Omfang og Betydning,* naar man af Skibslisterne ser, at Kjøbenhavn, der i 1777 havde 182 Skibe med 10,218 Kommercelæsters Drægtighed, i 1782 havde 340 Skibe med 28,770 Læsters Drægtighed, (hvoraf 136 vare byggede i Indlandet) og med et samlet Mandskab af 4463 Mand. I 1783 indkom i Kjøbenhavns Havn 5,100 Skibe foruden 5 Chinafarere, 9 Ostindiefarere og 127 Vestindiefarere. Danmarks, Norges og Hertugdømmernes Handelsflaade talte paa dette Tidspunkt 2,623 Skibe (hvoraf 2010 vare byggede i Indlandet) med en samlet Drægtighed af 106,942$^1/_2$ Kommercelæster. De største kjøbenhavnske Skibsrhedere vare Agent *Bodenhoff*, *De Coninck* og *Rejersen,* Skibsbygger *Lars Larsen*, *Ryberg*, *Mac Evoy & Duncan*, Vinhandler Baron *Bolten*, *Black*, *Brown*, *Iselin*, *Cramer*, *Hviid*, *Peter Tutein*, *Suhr*, *Schneider*, *v. Hemert*, *Fabritius & Wewer*, *Buschy* m. fl.

Skjøndt den danske Regering under Krigen mellem Sømagterne gjorde sig største Umage for at undgaa Alt, hvad der kunde give Anledning til Besværinger og flere Gange havde givet England haandgribelige Beviser paa sit venskabelige Sindelag, blev de Neutrales Skibsfart dog uophørlig forulempet og paaført store Tab af de krigsførende Staters Kapere. Hverken Traktaterne eller de dagjældende folkeretlige Principer bleve respekterede i Kaperreglementerne, og da Bernstorffs indtrængende Forestillinger ved Hofferne i London, Paris og Madrid Intet frugtede, afsluttede han i 1780 et Forbund med Sverig og Rusland til Søfartens gjensidige Beskyttelse, den saakaldte *„væbnede Neutralitet“*, ved hvilken de tre neutrale Magter forpligtede sig til at lade Handelsskibene konvoyere af Orlogsskibe, som med Magt skulde modsætte sig det hidtilværende hensynsløse Kaperi og i Fællesskab hævde Grundsætningen: frit (ɔ: under neutralt Flag seilende) Skib gjør fri Ladning. Konvoyeringen medførte selvfølgelig store Rustninger, hvorfor der allerede i 1779 blev paalagt en overordentlig Afgift af Skibe og Varer, som vedvarede indtil April 1783. I det nævnte Aar gjordes 10 Linieskibe og 6 Fregatter seilklare, et Antal, som dog reduceredes endel i de følgende Aar, og disse Eskadrer havde Hovedstation paa Kjøbenhavns

Rhed, hvorfra de detacheredes til at krydse og konvoyere i de Have, hvor Handelsskibene trængte til Beskyttelse. I de vestindiske Farvande saavelsom i Middelhavet holdtes i Regelen en Fregat, og i Krigens to første Aar sendtes et Linieskib til Kap det gode Haab og et andet hvert af de to sidste Krigsaar til Trankebar for at beskytte Ostindiefarerne. Ogsaa i Nordsøen krydsede snart enkelte Skibe, snart hele Eskadrer. Flere af Orlogsskibene forliste iøvrigt, saaledes Linieskibene „Prinds Frederik" og „Indfødsretten", hvilket sidste gik under med Mand og Mus. Det følger af sig selv, at der blev udstedt skarpe Forbud mod, at danske Søfolk tog Hyre paa fremmede Kapere, ligesom det i 1780 overhovedet blev dem forment at fare med fremmede Nationers Skibe, fordi man under de store Rustninger og den livlige Skibsfart havde alle Kræfter behov. Da Mange alligevel sneg sig bort „for at trække en høiere Hyre andetsteds", blev Matroslønningerne det følgende Aar „taaleligen" forhøiede. Ogsaa mod Seilmagersvendenes Anvendelse ombord i Koffardiskibe blev der udstedt et Reskript, for at sikkre Orlogsflaaden det nødvendige Antal af disse Folk. Alle disse Foranstaltninger indskrænkede naturligvis Kaperierne, men kunde dog ikke helt standse dem, hvorfor Regjeringen alvorligt tænkte paa at indrette en *Søassurance mod Opbringelse og paafølgende Konfiskation.* I en Kabinetsordre af 19de Marts 1781 fik Kommercekollegiet Ordre til at udarbeide et Forslag hertil, da Kongen „selv vilde paatage sig Assurancen for sine Undersaatters retmæssige og med Traktaterne overensstemmede Handel, ei alene til og fra vore europæiske Stater og vore Etablissementer udenfor Europa, men endogsaa for deres Fragt- og Spekulationshandel mellem fremmede Lande". Kommercekollegiet nærede imidlertid mange Betænkeligheder derved, og da det gamle oktroyerede Søassurancekompagni erklærede sig villig til i Fremtiden at modtage Assurance for Søskade og Opbringelse conjunctim (men ikke for Opbringelse alene), ansaa man dette for tilstrækkeligt, og Planen blev opgiven. I 1778 blev der udarbeidet en ny *Havariordning,* medens det to Aar iforveien „til Handelens Sikkerhed og Tillids Forøgelse" var blevet bestemt, at Mægler- og Dispacheurembeder ikke maatte være forenede paa én Haand; dog at de allerede existerende Mæglere fremdeles maatte vedblive med begge Forretninger.

Den store Omsætning, den udbredte Handel og Skibsfart, hele Systemet, som — for at bruge et kort, men træffende Udtryk

af August Hennings — bestod i „at gjøre Papirspenge til Skibe og derefter til Fisk for atter at omdanne disse til Guld og Sølv“, fik et afgjørende Naadestød, da Krigen mellem Sømagterne nærmede sig sin Afslutning, og Freden i Versailles stod for Døren. Hermed ophørte nemlig strax de gunstige Konjunkturer for den neutrale Handel; der indtraadte en pludselig Stilstand, den forhen omtalte Katastrophe i det asiatiske Kompagni forværrede Situationen yderderligere, og Alt truede med at ramle sammen. Vexelkourserne steg i Udlandet, de danske Vexler kom i saadan Miskredit, at man neppe vilde diskontere dem i Hamborg, Amsterdam og London, alle Aktier faldt med rivende Fart, Falliterne begyndte, de store Handelshuse vaklede, thi — skriver Finantskollegiet nogle Aar efter — „de europæiske Varer, hvormed de andre Verdensdele vare ligesom oversvømmede, havde næsten ingen Værdi, ligesom og disses til høie Priser indkjøbte Produkter havde tabt deres forholdsmæssige Værd formedelst deres overvældende Mængde. Tabet fra alle Sider var meget betydeligt, og der var ingen Redning for de indskudte Kapitaler, ja, Skibene maatte betragtes som en ufrugtbar, nedsat og fortærende Eiendom“. Hertil kom, at den kjøbenhavnske Handelstand havde engageret sig over Evne og misbrugt sin Kredit i Banken. „I sex Aar — skriver Holstein — havde den fyldt sine Magasiner med alle Slags ost- og vestindiske Varer, og var overhovedet optraadt, som om Krigen aldrig vilde faa Ende. Den har villet flyve for høit og er derfor falden til Jorden. Følgen er bleven, at Danmark under de gunstigste Forhold har arbeidet paa sin Ødelæggelse, istedetfor at det havde kunnet berige sig.“

Staten og Banken vare, som vi have set, dybt indviklede i alle disse Handelsforetagender, og da Krisen begyndte at antage en truende Charakter, blev Regeringen naturligvis allarmeret og ansaa det for nødvendigt at skride ind. Overbankdirektionen anbefalede først at nægte Laan til nye Handelsexpeditioner, hindre Indkjøb af flere fremmede Skibe og Udførsel af klingende Mønt, samt at gjøre Alt for at formindske Banksedlernes Antal i Hamborg og derved forhøie deres Pris, men inden man havde foretaget Noget i denne Retning, indløb der talrige Ansøgninger om Hjælp og Understøttelse fra ansete Handelshuse, der truedes med Undergang. Den første af disse, dateret 15de Oktober 1782, indkom fra Firmaet *Joost v. Hemert & Sønner*, som efter forgjæves at have henvendt sig til Banken, an-

modede om et Laan af den kongelige Kasse paa 80,000 Rdlr. Andragendet sendtes Overbankdirektionen med følgende charakteristiske Paategning (med Guldbergs Haand): „Et godt Huses Betryk, Kreditens store Svækkelse, om det brast, alle Magters og Vore egne foregaaende Exempler samt Frygt, at man ved at holde Hjælpen tilbage, vovede ulige mere, Alt dette bevæger Os til at ville her bønhøre. Sikkerhed sørges for, og Tilbagebetalings Tid og Terminer fastsættes efter bedste Overlæg". Efter denne kongelige Befaling havde Bankdirektionen ingen anden Udvei end at give efter og lade sig nøie med den af v. Hemert tilbudte Sikkerhed, men Schack Rathlou, der — som han selv siger — nærede en paa fuldkommen Overbevisning grundet Mening om det Uheldige ved denne Fremgangsmaade, ansøgte faa Dage efter om sin Afskedigelse af Bankbestyrelsen og fik den i Slutningen af Maaneden. Det viste sig hurtigt, at man var kommen ind paa en farlig Vei, thi efterhaanden som Krisen antog større Dimensioner, steg Ansøgningernes Antal, da Alle mente at have lige Krav paa Statens hjælpende Haand. Den 14de Dcbr. gaves der Firmaet *John & William Brown,* som især handlede paa Vestindien, et Laan af 100,000 Rdlr., og ved Slutningen af Aaret var man saavidt, at Bankkommissairerne maatte forestille, at de trods alle Anstrængelser for at holde Bankens Udlaan indenfor de foreskrevne Grændser, kun havde 60,000 Rdlr. tilbage af de dertil fastsatte 5 Millioner. Laanekontoen blev derfor strax forhøiet med 300,000 Rdlr., skjøndt Finantsminister Stemann „holdt det for meget betænkeligt at forøge Bankosedlernes Stok". I 1783 bleve Forholdene dog langt værre, og der udlaantes nu i Flæng af Statskassen og Banken til den betrængte Kjøbmandsstand. Da nemlig Baron *Henrik Bolten,* en stor Vinhandler, Kjøbmand og Skibsrheder i Kbhvn., som handlede paa Ost- og Vestindien, gjorde Opbud i Mai, udkom der en kgl. Befaling af 23de s. M. ved hvilken Kommerceminister Grev Schimmelmann og Statssekretair, Geheimeraad Høegh Guldberg bemyndigedes til at disponere over 1 Million Rigsdaler af Banken til de handlende Huses Frelse og Kreditens Opretholdelse, uden i dette Tilfælde at være bundne af Bankens almindelige og besynderlige Regler og uden dertil at behøve anden videre Ordre eller Befaling. Denne Fuldmagt — hedder det i Befalingen — er given, „fordi et saa stort Hus som Boltens har brækket og fleres Fald deraf vilde blive en Følge, hvoraf en almindelig Miskredit for hele Staten vil

komme, som kan i sine Virkninger blive høist ulyksalig". Bolten, der var bleven adlet otte Dage iforveien paa Grund af sine store Fortjenester af den partikulaire Handel paa Ostindien, blev den 26de Mai støttet med 700,000 Rdlr., og Klædefabrikant og Kjøbmand Etatsraad *Schneider,* der eiede Jonstrup Fabrik og var indviklet i Boltens Affairer, fik et Laan af 130,000 Rdlr. Kjøbmand og Skibsrheder *Christen Berg,* som ved Boltens Opbud var bleven ramt saaledes, at han ufortøvet søgte sin Persons Sikkerhed, — „et uangenemt Trin", siger han selv, „der smerter mig mere end alt mit Tab ved denne Hændelse" — fik 80,000 Rdlr. til Laans, *Joost v. Hemert & Sønner,* „et af de ældste og mest akkrediterede Kjøbmandshuse", igjen 100,000 Rdlr., *John & William Brown* igjen 130,000 Rdlr., Grosserer og Vinhandler *Søren Lycke* 78,000 Rdlr., Agent *Abraham Moses Henriques,* som navnlig havde lidt Tab ved Luxusforordningen, 58,000 Rdlr., vestindisk Kjøbmand og Tobaksfabrikant, Agent *Joh. Chr. Amberg* 85,000 Rdlr., hans Svigerfader Etatsraad *Carsten Ancker,* der var gaaet i Kaution for Amberg og desuden selv havde spekuleret, 26,000 Rdlr., Skibsrheder Agent *Bertel Madtzen* 16,000 Rdlr., Kjøbmand *David Brown* 80,000 Rdlr., Agent *Peter Appleby* 4000 Rdlr., Kjøbmand *Peter Tutein* 9000 Rdlr. og Agent *Wolf & Co.* 40,000 Rdlr. Endnu den 9de Marts 1784 tilstodes der Firmaet *Selby, Duncan & Thompson* et Laan i Banken af 130,000 Rdlr., men man syntes dog nu at have faaet Øiet op for Faren, thi den kgl. Resolution lyder saaledes: „Saa unødig, som vi ville mere gjøre disse Laan, tro vi dog, at dette Handelshus fortjener besynderlig Opmærksomhed, hvorfor Sagen strax maa foretages". Skjøndt der blev stillet Sikkerhed for alle disse Laan i Skibe, Ladninger, udestaaende Tilgodehavende, Fabriker, Privathuse, Assurancepolicer, Bodmeribreve m. m., blev Statskassens Tab dog betydeligt, thi mange af Laanerne gik faa Aar efter Fallit, og Tvangsauktionerne indbragte forholdsvis ringe Beløb. Man læser rigtignok i Overbankdirektionens Protokoller, at den største Debitor, Baron Bolten allerede i Novbr. 1783 „aldeles havde indfriet det ham forundte Laan, hvilket Hs. Majestæt med Velbehag havde erfaret", men han laante igjen, ca. 100,000 Rdlr., og i 1785 „spillede han ordentlig Bankerot og gjorde sig usynlig". *Schneider* gik allerede fallit den 1ste August 1783, altsaa faa Maaneder, efterat han havde faaet Laanet; *Selby, Duncan & Thompson* i 1785, *John & William Brown* i 1787 o. s. v.

Handelsselskaberne kunde naturligvis ligesaa lidt som de private Kjøbmænd forblive uberørte af Krisen, og da Tusinder af Smaafolks Ve og Vel afhang af deres Tilstand, gjorde Regjeringen strax Skridt for at komme dem til Hjælp. Den 17de Oktober 1782 befaledes saaledes, at to Trediedele af Postkassens Beholdning i al Hemmelighed maatte udlaanes paa ostindiske, vestindiske og østersøiske Aktier, og i Dcbr. Maaned fik det vestindiske Handelsselskab, hvis Stilling var stærkt truet, Udsættelse med at betale en Gjæld af over ½ Million Mark til Bankkontoiret i Altona og desuden Tilladelse til yderligere at trække 300,000 Mark paa Kontoiret og 300,000 Rdlr. paa Banken i Kjøbenhavn. Dette frugtede dog ikke, thi da Konjunkturerne forværredes, maatte Banken i Mai 1783 atter laane det nævnte Selskab 200,000 Rdlr. Kassemanglen i asiatisk Kompagni kom nu til som et Lyn fra den iforveien formørkede Himmel, og Regjeringen blev alvorlig allarmeret. Den 12te Mai 1783 udgik der gjennem Geheimestatsraadet en kongelig Befaling til Skatkamrets Direktion om at optage 6 til 8 Tønder Guld i Banken (6—800,000 Rdlr.) og benytte dem til Indkjøb af asiatiske og vestindiske Aktier for om muligt at holde disse Papirer oppe. I Motiveringen hedder det bl. A., at Kongen mener at maatte træde til „for at hjælpe Vort Folk, forhindre et stort Onde og tillige i nogen Maade holde Vores Kreditvæsen, nu da alle Kompagni-Aktier falde under deres Værd, saa at Fremmede kunne kjøbe dem og da i bedre Tider paa Statens Regning gjøre sig en utaalelig Gevinst.“ Forholdene ere saaledes, at „Vore egne Undersaatter, endog de, som have Formue til at bevare deres Aktier, blive forvirrede og sælge med stort Tab, Gevinstsyge griber Tiden, og for at drive dem endnu mere ned bruges slemme Kunster,“ og skjøndt det er uheldigt, at Seddelmassen atter forøges saa betydeligt, er det dog nødvendigt „at forekomme den altfor store Forvirrelse, Aktiernes gruelige Synkelse og Kreditvæsenets rædsomme Tab inden- og udenlands, saavidt dette Væsen staar i Forbindelse med Aktierne“. Sagen blev sat i Scene med største Omhu og Forsigtighed. Direkteurerne for Skatkamret fik Befaling til at „give hinanden Taushedsløfte og tage Ed af alle dem, som de i denne Sag maa bruge“, og kun to underordnede Embedsmænd bleve indviede i Hemmeligheden, nemlig Justitsraad Thulstrup, der indkjøbte Aktierne, og Justitsraad Wilckens, der førte Regnskaberne. Thulstrup brugte

rigtignok flere Hjælpere, men ingen af dem kjendte Sammenhængen; det hedder udtrykkelig i hans Instrux, at han „kunde anfortro dem som en Hemmelighed, at Indkjøbet skete for Fremmedes saasom hollandsk, brabandsk og hamborgsk Regning", hvilket man aabenbart ikke havde Noget imod, at de røbede og lod gaa videre. Det viste sig imidlertid hurtigt, at det asiatiske Kompagni kunde klare sig selv, hvorfor der kun indkjøbtes 9 af dets Aktier for 8,414 Rdlr.; derimod erhvervede Skatkamret i Løbet af et Aar ikke mindre end 942 vestindiske Aktier, som betaltes med 294,961 Rdlr. 60 Sk.

Det var *Guldberg,* som, støttet af Hoffet, stod bagved denne Handelspolitik og trods al Modstand satte den igjennem. Efter de store Udlaan i Mai begyndte Overbankdirektionen at blive alvorlig betænkelig ved Seddelmassens uhyre Forøgelse, hvorfor den i Juni 1783 henstillede til Kongens Overveielse, „hvorvidt Hs. Majestæt maatte anse de i Fremtiden hos et eller andet Kjøbmandshus opkommende Forlegenheder og sammes Indflydelse paa Staten at kunne staa i Forhold med de ufordelagtige Virkninger paa Landets og Bankosedlernes Kredit, som foraarsages ved en Forøgelse af deres Cirkulation." Guldberg nægtede at underskrive denne Indstilling, og Forholdet mellem ham og hans Kolleger i Overbankdirektionen, der allerede havde været spændt siden Schack-Rathlous Udtrædelse Aaret iforveien, blev nu yderligere forværret. Oppositionen blev mere og mere høirøstet, og den 19de August 1783 gjorde Guldberg kort Proces og afskedigede Geheimeraaderne Stampe, Numsen, Schimmelmann og C. D. Reventlow af Bankbestyrelsen; kun Finantsminister Stemann blev tilbage, skjøndt han heller ikke billigede det Guldbergske System i Et og Alt. De nye Mænd, som udnævntes, vare føieligere, og man arbeidede nu videre i det gamle Spor indtil Guldbergs endelige Fald.

Under Struensee havde *Fabrikvirksomheden* i Hovedstaden befundet sig i fuldstændig Opløsning (smlgn. III S. 355 o. flg.). Kommercekollegiet og Generalmagasinet vare blevne ophævede og Kommercefonden inddragen, saaledes at Fabrikanterne stod hjælpeløse, kun henviste til egne Kræfter. Klagerne havde været mangfoldige, og man kan tilføie: frugtesløse, men efter Katastrophen af 17de Januar bleve de naturligvis endnu mere høirøstede. Det blev rentud sagt, at Fabrikerne kun kunde bestaa ved Kunst, ja, at „Anvisningerne gjennem Generalmagasinet havde været det eneste, der

havde souteneret dem". Og hvorledes skulde de mange Fattige i Kjøbstæderne, som ikke vare oplærte til Bondearbeide eller stærke nok dertil, kunne finde deres Underhold uden ved Fabrikerne? Hvorledes skulde Handelsbalancen og Vexelkoursen kunne hjælpes uden ved Vindskibelighed? Kommercedeputationen, som allerede den 2den Marts 1772 havde faaet de under Finantskollegiet sorterende Handels- og Fabriksager, udvirkede strax, at Inkvisitionen efter Kontrabande hos Kræmmere, Jøder og Skræddere blev gjenindført, samt Tilladelsen til holstenske Fabrikatas Indførsel ophævet, men inden den kunde gjøre videre Forslag til Fabrikanternes Fordel, reiste der sig en Vanskelighed, som krævede en hurtig Løsning. Det ophævede Generalmagasinskontoir laa nemlig endnu inde med store Beholdninger af færdige Varer og Raamaterialier, der ikke vare blevne afsatte, og Kontoirets forrige Direkteur, Agent *de Coninck* trængte paa deres hurtige Salg, da „de vare daglig Fordærvelse underkastede." Der fremkom forskjellige Forslag til deres Realisation, saaledes at Fabrikanterne samtidig bleve støttede med Raamateralier og Penge, og efter en Forhandling mellem Kommercedeputationen og Dugmagerlaugets Oldermand og Bisiddere, blev man enig om, at Lauget skulde overtage Uldbeholdningen, som ansloges til 15,000 Rigsdalers Værdi, for 9,600 Rdlr., ovenikjøbet med den Begunstigelse, at Magasinet skulde modtage fabrikeret Klæde for Beløbet og desuden forstrække Dugmagerne med et Laan af 4,800 Rdlr. Men aldrig saasnart var denne Aftale truffen, før Fabrikanterne fortrød den, og indgik med en Ansøgning om, at Magasinet skulde modtage alle deres færdige Varer (ca. 8—9000 Rdlr. mere, end Ulden beløb sig til) og udbetale Summen kontant. Herpaa vilde Regjeringen dog ikke indlade sig, og det frugtede ikke, at tre Dugmagere indleverede en lang Klage til Kongen over det ophævede Generalmagasinskontoirs Indretning og Bestyrelse, ja endog sigtede den sidste for at have gjort sig ulovlige Fordele af den til Fabrikernes Opkomst, Underhold og Kredit bestemte Fond. Kommercedeputationen svarede udførligt og skarpt, og Enden paa denne Konflikt blev, at Klagerne fik en Reprimande, hvorefter Lauget tilsidst modtog Ulden paa de aftalte Vilkaar. Magasinskontoirets Beholdning af færdige Varer blev solgt ved Auktioner i 1773 og 1774 til Provindserne eller „længere bort".

Den af Struensee midlertidigt indrettede Kommercedeputation vidste aabenbart ikke, om den var kjøbt eller solgt, og fremhævede uophørligt i sine Forestillinger til Kongen, at der ikke kunde foretages noget Alvorligt, „før Kommercedepartementet fik sin virkelige Existens og en omfattende Instrux.“ Ikkedestomindre udarbeidede den, efter at have indhentet Kræmmernes og de kyndigste Fabrikanters Meninger, i Novbr. 1772 en udførlig Plan til Generalmagasinets og Kommercefondens Gjenoprettelse. Dette skete efter kongelig Ordre, thi Deputationen nærede selv den Anskuelse, at det vilde være fordelagtigst for Finantserne, om Magasinet blev skjænket til et Interessentskab eller til samtlige Kræmmere og Fabrikanter. Det faldt dog ikke i dens Lod at gjennemføre Planen, thi den 14de Januar 1773 *gjenoprettedes Økonomi og Kommercekollegiet,* som strax gjorde Skridt til at sætte Generalmagasinskontoiret og Kommercefonden paa den gamle Fod.

Generalmagasinskontoirets Fond, som stod til Bogs for ca. 225,000 Rdlr., var svundet saa betydeligt ind, at „der ikke med fuldkommen Vished kunde siges at være mere end 40,000 Rdlr. til at begynde en ny Kredit med.“ Kollegiets første Skridt var derfor at minde Kræmmerne og Fabrikanterne om deres Gjælds Betaling, men da de klagede ynkeligt over Tidernes Vanskelighed og Næringernes maadelige Tilstand, fik de Tilladelse til at afdrage de skyldige Summer med 100—125 Rdlr. Kvartalet, hvorhos Renterne bleve dem eftergivne. Adskillige forlod dog Landet, og man lod dem frit reise, naar deres Gjæld til Generalmagasinet ikke oversteg 100 Rdlr. Generalmagasinskontoiret traadte i Virksomhed i Sommeren 1774, da der udsendtes en Kommissionair, Anthon Thørig til Norge og en anden, Johan Frederik Becker til de danske Provindser, for ved Overtalelser at bringe Kjøbmændene til at ophæve de Handelsforbindelser, som i Struenseetiden vare indgaaede med Hamborg og Lybæk, ligesom da der bevilgedes høie Udførselspræmier for danske Fabrikata. Magasinet kom dog først paa fast Fod, da der ved Kabinetsordre af 13de Mai 1777 oprettedes en *Generalmagasinsdirektion,* bestaaende af to Medlemmer af Kommercekollegiet (Trant og Hennings) og to Agenter (de Coninck og Rejersen) med det Hverv at forestaa Generalmagasinskontoiret, Hallen og det hele Fabrikvæsen. Ved samme Leilighed blev det befalet, at der skulde indrettes et „passende *Oplag* af Modens Silke-, Ulden- og andre deslige Varer, omtrent for

20—30,000 Rdlr., gode, strax afsættelige og i Smag forarbeidede Tøier", hvorpaa ikke maatte gives lang Kredit, og endvidere et Oplag af chinesisk og anden Slags Raasilke, som skulde overlades Fabrikanterne mod kontant Betaling eller sikker Kaution, uden at der tjentes derved. For at skaffe den fornødne Kapital til disse Foranstaltninger blev det den 12te Juni tilladt Magasindirektionen at udfærdige en Panteobligation til Kommercekollegiet paa alle Magasinets visse Fordringer, samt dets hele Beholdning af Varer, Raamaterialier og Fabrikredskaber for derpaa at negotiere et Laan i Banken.

Magasinet kom strax ind i en stor og omfattende Virksomhed. I 1778 udvidedes dets Omraade, saaledes at ikke blot Ulden- og Silkevarefabrikanterne, men nu ogsaa Kattunfabrikanterne maatte indlevere deres Varer til Afsætning, og Aaret efter fik Direktionen (i hvilken de Coninck „paa Grund af sine mange particulaire Forretninger" var bleven afløst af Agent Wolff) større Frihed, idet mange af de hidtil gjældende Indskrænkninger, Regler og Formaliteter bleve ophævede. Det fremhævedes nu igjen, at Magasinet skulde forestille et privat Handelshus, der bestyredes paa Kjøbmands Maade og efter handelsmæssige Grundsætninger, hvorfor det burde have Frihed til at vælge, hvad Slags Fabrikvarer det vilde handle med, og man slog det Princip fast, at det skulde have et tilstrækkeligt Forraad af Raamaterialier og holde et Lager af alle Sorter færdige Fabrikvarer som det virksomste Middel til at fremme Vindskibelighed og forekomme Kontrabandehandel. Vanskelighederne ved at skaffe de fornødne Pengemidler bleve dog bestandig større, og i 1780, da Fabrikvirksomheden greb om sig, og Magasinet endog maatte sætte Penge i Spinderierne paa Landet saavelsom i Manchesterfabriken og Dugfabriken paa Blaagaard, indberettede Kommercekollegiet, at det maatte have et Tilskud af 230,000 Rdlr. og en aarlig vis Fond, ifald det overhovedet skulde drives efter sande Kjøbmandsprinciper. „Der var — hed det — allerede indløbet store Kommissioner, som man ikke kunde bestride, men at indskrænke Afsætningen ved at nægte Varers Expedition til udenbys Kommittenter vilde være det farligste Stød, som nogensinde kunde ramme den indenlandske Industri paa en Tid, da man just begyndte at se fordelagtige Virkninger af saa mange Aars Flid, Møie og Bekostninger". Man havde imidlertid ingen anden Udvei til at skaffe Penge end ved Laan hos

Kommercefonden og i Banken under kongelig Garanti. Først da Magasinet fik Ordre til at indkjøbe og vedligeholde et Oplag af 1000 Stykker norske Kanoner ved Siden af alle sine øvrige Varebeholdninger, fik det ved Kabinetsordre af 11te Juni 1781 overladt den Rekognition, som asiatisk Kompagnis Chinafarere hidtil havde indbetalt i Statskassen, ligesom Overskattedirektionen blev bemyndiget til at udrede Renterne af dets Laan i Banken. Men samtidig blev det Regjeringen klart, at hele Magasinets Virksomhed helst burde drives for privat Regning, da „Erfaring noksom har bekræftet, at dette Etablissement har været den kongelige Kasse yderst besværligt". De, der fik Kredit her, betragtede nemlig denne som et kongeligt Forskud eller som en Naadesbevisning, hvorfor Magasindirektionen havde tusind Bryderier med at faa Pengene ind, naar det overhovedet lykkedes, og lige saa mange eller flere, naar det fordetmeste mislykkedes. Som Følge heraf fik Kommercekollegiet Befaling til „paa en eller anden konvenabel Maade" at overlade Manchesterfabriken og Klædefabriken paa Blaagaard til Private (thi disse to Anstalter havde kostet Magasinet 73,000 Rdlr.) og samtidig indrette Generalmagasinskontoirets Operationer saaledes, at det med Tiden kunde forandres til et privat Interessentskab eller Kompagni. Forberedelserne hertil begyndte strax i Sommeren 1781, da der blev nedsat en Kommission til Magasinets gamle Fordringers Afgjørelse, men længe før denne havde afsluttet sit Hverv, blev *Generalmagasinet hævet* den 22de Mai 1782, samme Dag dets Arvtager, Handels- og Kanalkompagniet, stiftedes (smlgn. III, 483). Endel af Magasinets tidligere Forretninger, som ikke vedkom Afsætningen af Fabrikvarer, nemlig at afgive Erklæringer og Betænkninger i industrielle Spørgsmaal, at ind- og udskrive forskjellige Laugssvende og Drenge, paadømme Stridigheder mellem Fabrikanterne og føre Opsigt med Anvendelsen af de kongelige Understøttelser saavelsom med Hallen, blev nu henlagt under en *Fabrikdirektion,* der varede til 1817. Allerede i Novb. 1782 fik Fabrikdirektionen tillige Kontrol med Spindeskolerne paa Landet. Disse, der oprindelig havde henhørt under Generalmagasinet, vare nemlig i August 1781 blevne henlagte under en særskilt Land- Fabrik- og Spindeskole Direktion, som imidlertid blev hævet efter at have varet lidt over et Aar. Det indses let, at Handels- og Kanalkompagniet paa ingen Maade kunde erstatte Generalmagasinet, eftersom det havde mange andre,

vidt forskjellige Opgaver at løse, og navnlig ikke kunde indlade sig paa at give Fabrikanterne Forskud og løbende Krediter. Der reiste sig da ogsaa strax Klager, som naturligvis bleve endnu mere høirøstede, da Handels- og Kanalkompagniet delvist maatte standse.

Kommercefonden, som Struensee havde inddraget i den kongelige Kasse, blev allerede *gjenoprettet* den 1ste Juli 1774, da Finantserne udbetalte 25,000 Rdlr. dertil, en aarlig Sum, som snart viste sig utilstrækkelig, da Fabrikernes Antal steg. Der udbetaltes nemlig saa mange Forskud paa kortere og længere Tid, Don gratuits, Gager, Reisepenge, Diæter, Pensioner, Præmier for kjøbenhavnske Fabrikvarers Udførsel, Husleieunderstøttelser m. m., at Fonden i 1777 havde et Par Tusind Rigsdalers Underbalance. Den hjalp sig først med Laan, hvorefter 12,000 Rdlr. af den i Vestindien paabudte Kvartprocent henlagdes til den i April 1779, men to Aar efter var det atter galt fat, thi de faste aarlige Udgifter oversteg nu Indtægterne med 3000 Rdlr. Som Følge heraf fik Kommercefonden istedetfor det aarlige Tilskud af 25,000 Rdlr. Sportlerne af de Algierske og Latinske Søpasser, hvorhos Finantskollegiet paatog sig at udrede Udførselspræmierne paa Fabrikvarer, betale Renterne af Fondens Laan i Banken og endelig endel Pensioner og Gager til et samlet Beløb af 5500 Rdlr. om Aaret. Under Krisen i 1783, da Skibsfarten saagodtsom standsede, formindskedes Kommercefondens Indtægter betydeligt, saa at den havde Vanskelighed ved at opfylde sine Forpligtelser.

Blandt Kommercekollegiets sagkyndige Raadgivere og Medhjælpere var der navnlig to, som fortjene at fremhæves: *Christian Martfeldt* og *Niels Lunde Rejersen.* Den første, der var Kommitteret i Kommercekollegiet og havde gjort sig bemærket ved forskjellige økonomiske Skrifter (særlig i Trykkefrihedsperioden under Pseudonymet Philokosmus), blev i Juni 1774 udnævnt til *Kommerce-Konsulent* for — som det hedder — at afgive Betænkning om de Ting, Kommercekollegiet ønsker at høre hans Mening om, foretage Reiser i Provindserne m. m. Faa Dage efter udnævntes daværende Sekretair ved Generalmagasinskontoiret, Rejersen, til *Fabrikkommissair* over Manufakturer og Fabriker i Kjøbenhavn, for „at vaage over, at Fabrikanterne bruge passelige Materialier med nøiagtig Iagttagelse af de Haandgreb og Regler, som i alle Forarbeidningens Dele sigte til Varernes Fuldkommenhed". Fabrikkommissairen skulde især sørge

for, at Hallbedømmelserne foretoges med vedbørlig Nøiagtighed og Strenghed og overlægge med Fabriklaugenes Oldermænd, hvad der kunde eragtes fornødent til deres Laugs Bedste, hvorhos det tillodes ham at foranstalte Laugsforsamlinger og bivaane dem, „for at der paa disse Møder ikke toges Beslutninger til noget enkelt Laugs Fordel eller til Mestrenes private Egennytte". Der lagdes stor Vægt paa den sidste Gren af hans Virksomhed, fordi „en Mand, der ikke mistænkes for private Hensigter, kan udøve stor Indflydelse". Det er betegnende, at Rejersen ved sin Udnævnelse til Fabrikkommissair blev Agent med virkelig Kammerraads Rang, „for at give ham nogen større Anseelse end hans nu førende Titul af Sekretair kan give ham blandt Fabrikanterne".

Det var en overordentlig og i mange Henseender imponerende Virksomhed, Kommercekollegiet og dets Mænd udfoldede for at ophjælpe den indenlandske Industri. Man havde et Øie paa hver Finger, overalt, hvor der viste sig Mangler, søgte man at fjerne dem, paa alle Omraader traadte Regjeringen hjælpende til med Penge, med gode Raad eller med en virksom Kontrol, som nok til sine Tider kunde blive generende. Man udsendte, som alt berørt, Kommissionairer til Norge og Provindserne for at skaffe Afsætning paa danske Varer eller, som det sagdes, „vække Nationens Smag for det Indenlandske"; der gaves Fabrikerne Toldfrihed paa Raamaterialier, anseelige Exportpræmier tilstodes (fra 5 til 7½ Procent), Silke- og Uldenfabrikernes saavelsom Strømpevævernes Svende og Drenge bleve fritagne for Hvervning til Krigstjeneste; der gaves en Præmie af 25 Rdlr. for hver fremmed Svend, som indforskreves af Silke-, Tøi-, Klæde- og Baandfabrikanter, og for at skaffe uformuende Fabrikanter de bedste Raamaterialier til billigste Pris, fik det militaire Varemagasin, som aarlig indkjøbte en Mængde Uld til sit eget Uldmanufaktur, i 1777 Befaling til at anskaffe saa store Kvantiteter dansk, holstensk, polsk og meklenborgsk Uld, som de private Fabriker havde behov i et Aar, og overlade dem det for Indkjøbspris og med indtil 4 Maaneders Kredit. Mod Omløbere og Bissekræmmere, som opfyldte Landet med ufortoldede og fremmede Varer, udkom i Februar 1775 en meget skarp Forordning, og for at hindre Smugleri til Hovedstaden ansattes der istedetfor de 4 Struenseeske Strandløbere (smlgn. III, 356) ialt 10 Strandvisiteurer og 2 Kontrolleurer paa Kysten fra Kjøge Kro til Helsingør. Da Indsnigelsen af alle

Slags forbudne Varer vedblev, navnlig til Markederne i Jylland, blev der i Sommeren 1777 iværksat „en overordentlig Forholdsregel“, det vil sige: en Razzia under Ledelse af Toldinspekteur, Justitsraad Hornemann, som med 3 Toldbetjente i al Hemmelighed reiste til Viborg Snapsthing og derfra videre til Ribe og Aalborg. For at komme bag paa de Skyldige „reiste han ikke med Smakken fra Kallundborg til Aarhus, men gjennem Fyen, og skjøndt Smuglerne vare betimeligen underrettede og advarede, at ingen Konfiskationer skete, blev dog Resultatet, at der for den Gang kun solgtes indenlandske Varer paa Markederne“.

Fabrikkommissairens Opgave „at vaage over den nøiagtige Iagttagelse af de Haandgreb og Regler, som i alle Forarbeidningens Dele sigte til Varernes Fuldkommenhed“, var ingenlunde overflødig, thi der manglede i de fleste Retninger overordentlig Meget for at kunne optage Konkurrencen med Udlandet eller blot for at skaffe Afsætning i Indlandet. De danske Varer vare slettere og tillige dyrere end fremmede; det er et ikke synderligt rosende Skudsmaal, Kommercekollegiet giver dem, da det i 1777 skriver: „Klædefabrikerne, som have bragt det temmelig langt, arbeide i det Væsentlige kun for Kjøbenhavn, en stor Del af deres Varer er kun middelmaadig, og nogle Sorter af Klædevarer mangle ganske. Tøimagerfabrikerne ere i Ligning med andre Landes Arbeide kun i slet Tilstand, thi deres Barakaner, Camelotter og flere Slags Stoffer ere næsten uafsættelige; Silkefabrikerne, som i Varernes Godhed ere komne længst, kunde meget forøges, naar indenlandske Varer kunde fortrænge den betydelige Kontrabande; Kattuntrykkerierne have den bedste Udsigt for sig ved den ostindiske Handels Udbredelse, og kunne først af alle danske Fabriker søge og finde Afsætning udenlands, og endelig ere Strømpe- og Baandfabrikerne af alle endnu de ufuldkomneste og behøve mest Forbedring og Udvidelse“. Sagen var, at man savnede duelige Arbeidere, saavelsom de bedste og nyeste Maskiner; man forstod ikke at give Tøierne den ydre Anseelse og Glands, som Publikum krævede, Farverierne vare simple og slette, det skortede overalt paa Kundskab og Uddannelse, ja det gik saavidt, at Fabrikanterne maatte standse eller arbeide med halv Kraft af Mangel paa det fornødne Garn til deres Bedrift, eller fordi de ikke kunde faa et tilfældigt Brud paa deres Maskiner istandsat. Mod alle disse Brøst vidste Kommercekollegiet Raad, og skjøndt det af og til greb

alvorligt feil og støttede Uværdige eller indlod sig med Charlataner, udfoldede det dog en beundringsværdig Iver. Da Dugmagerne kom i Forlegenhed med Overskjærer Saxenes Slibning, afsluttedes der strax Kontrakt med en omreisende habil fransk Saxsliber, des Fosses, om at han skulde oplære en Smedesvend fra Veterinairskolen i sin Kunst; Mangelen paa Strømpestolsmede blev afhjulpen ved Antagelse af en dygtig Kleinsmedmester Wilhjelm; Tøimagermester Nehrmann, som i Berlin havde lært at spinde Raskmagergarn paa en behændigere Maade end hidtil, blev ansat som Spindelærer i Friskolerne, og da man havde bragt i Erfaring, at der i England var blevet opfundet en mekanisk Kartemaskine til Bomuldens første Tilberedning og en ny Spindemaskine, som begge holdtes meget hemmelige, afsendtes Professor matheseos i Kiel *Liungberg* til England for om muligt at gjøre sig bekjendt med dem. Reisens Øiemed holdtes skjult — hedder det — „formedelst den dermed forbundne Hazard", men Ljungberg kom hjem fuldstændig indviet i Hemmeligheden, og begge Maskiner bleve strax eftergjorte. Den store Vanskelighed, som Appreturen af de forskjellige Stoffer frembød, og som kun delvist blev afhjulpen ved en i 1778 for kongelig Regning anskaffet Kalander og Pressemaskine, blev overvunden Aaret efter, da man i den svenske Fabrikant Nordberg havde fundet „en duelig Appreteur, som forstod at give et hvert Slags Tøi den fornødne Gummering". Allerede fra 1764 havde man havt en „Fabrik-Machine-Mester", Mechanikus Schultze, men det siges rigtignok elleve Aar efter, at han aldrig havde gjort mindste Nytte. For at skaffe dygtige Tegnere til Fabrikerne, Trykkerierne, Damaskvæverne og Brodeurerne, blev den senere bekjendte Kobberstikker og Maler, *Frederik Ludvig Bradt* i 1776 sendt til Lyon for at uddanne sig til „Patrontegner" og Mønsterdessinateur, og faa Aar efter sendtes en Handlende, Caspar Henrik Bruhn til Holland for at indkjøbe Kastor, Kamel- og Kaninhaar fra første Haand til Hattefabrikerne. Der anvendtes betydelige Summer for at tilvirke marseillansk Sæbe herhjemme, thi den ansaas for nødvendig til farvede Tøiers Tvæt saavelsom til Klædevarers Valkning. Efter et forgjæves Forsøg i 1761, der kostede Staten 4000 Rdlr., sendte man i 1778 Johan Carl Weber med Agent Hausers Anbefaling til Marseille for at gjøre sig bekjendt med Behandlingsmaaden, „de bekvemmeste Kunstgreb og den tjenligste Økonomi". I 1779 kom Klædefabrikerne i yderste Forlegenhed for

at faa deres Varer valkede, da der kun fandtes et eneste brugeligt *Valkeværk* i Kjøbenhavns Nærhed, nemlig i Lyngby, hvor der i den tørre Aarstid ikke engang var tilstrækkeligt Vand til de mange Stamper. Nogle af Fabrikerne maatte standse, og Regeringen maatte nu træde til. De Overskjærersvende, som vilde udvandre, holdtes tilbage ved Understøttelser af Kommercefondet, en Vindvalkemølle ved Ladegaardsaaen blev istandsat for kongelig Regning, og Esrum Mølle blev kjøbt af Staten og indrettet til et komplet Valkeværk for over 17,000 Rdlr. Overordentlige Omkostninger anvendtes paa de for Fabrikerne saa nødvendige *Farverier*, idet man baade etablerede indforskrevne duelige Mestre i Faget og sendte indfødte Lærlinge udenlands for at „perfektionere sig i Kunsten". I 1777 var imidlertid Farveriernes Tilstand saa slet, at der indløb uophørlige Klager fra Fabrikanterne; de arbeidede — hed det — paa Slump efter deres Formænds praktiske Regler og bleve staaende ved deres sædvanlige Mangler og Ufuldkommenheder. Der fandtes i Grunden kun én dygtig Farver i Byen, nemlig *Jakob Holmblad*, der var ansat ved det militaire Uldmanufaktur og havde gjort sig bemærket ved sin røde Gobelins Farvning. Kommercekollegiet kalder ham „Stadens bedste Farver". I det foran nævnte Aar fik han et rentefrit Laan af 5000 Rdlr. til Anlæg af et almindeligt Farveri, samt endel andre Begunstigelser og Understøttelser mod at oplære indfødte Drenge, og samtidig bleve to dygtige engelske Silkefarvere *Bentley og Hacker* tagne under Armene. Et stort Fremskridt skete, da Kommercekollegiet etablerede en Englænder, *John Dalton*, som det selv siger „for at erholde de fortrinlige Arkana i Farve- og Trykkekunsten og ægte Kouleurers Tilveiebringelse paa Bomulds og Linnedvarer med Kobber-, Tin- og Træformer og tilhørende Trykkeri-Maskiner, som ikke engang i England er almindelig, men er hos os aldeles ubekjendt". John Dalton døde vel i 1781, men hans Søn, Joseph overtog Værket, der fuldkommen svarede til Forventningerne. Endelig gjorde en medicinsk Student, *Nikolai Christian Wiborg* flere vigtige Opfindelser i Farvekunsten. Han havde i 6 Aar anstillet chemiske Forsøg og mente at have opdaget „en ny fuldkommen Skarlagensfarve og Indigoens Opløsning til sachsisk Blaat" og da han anbefaledes varmt af det medicinske Fakultet, fik han Tilladelse til at aflægge Prøve paa sin Kundskab hos en habil Farver. Ved Prøvens Aflæggelse opfandt han „ved chemisk Hjælp og nogen

Slumpelykke" en ganske ny og forbedret, hidtil ukjendt Maade til at farve en høi Gobelins Skarlagen, hvorved „Farveren befries for al Hazard", ligesom han senere opdagede en sachsisk Blaat-Pompadour, som ikke kunde eftergjøres formedelst en høist sammensat Tillavningsmaade. Wiborg blev herefter støttet af Regjeringen, saaledes at han kunde indrette et Laboratorium paa Christianshavn, hvor han holdt Forelæsninger for Farvere og Fabrikanter, og det blev befalet, at Ingen kunde blive Farver uden at have hørt ham. I et Brev til Johan v. Bülow, hvori Guldberg hylder Nyttetheorien i Naturvidenskaberne, siger han: „Wiborg var mig kjær og blev kraftigt understøttet, fordi han som Chymikus opfandt mig nogle nye Farver".

Den gamle Plan om at forbinde Skoleundervisning med Manufakturvæsen, der gaar tilbage til 1760, og som Konferentsraad Ryberg navnlig havde fremmet i Struenseetiden, (smlgn. III S. 325) kom paany stærkt frem, da de kjøbenhavnske Dugmagere og Tøimagere i 1776 klagede over Mangel paa Spind. Uldspinderiet — hed det — var aftaget betydeligt og truede med at standse helt, siden det linnede Spind for Pleieanstaltens Lærredsmanufaktur paa Almindeligt Hospital, var saa stærkt udbredt, og der var ingen anden Udvei end at oprette *Spindeskoler* i Provindskjøbstæderne og i de kjøbenhavnske Fri- og Fattigskoler, hvor der skulde lægges særlig Vægt paa Uldspinderi. De sidste skulde staa under den fortjente Skoleinspekteur Bendix Krølls Opsyn (III, 346). Ved Resolution af 10de Oktober 1776 tilstodes der alle Fabrikanter, som vilde anlægge Spindeskoler i Kjøbstæderne forskjellig Hjælp (saaledes Løn til Spindemestre, 4 Procent af det spundne Garns Beløb, visse Præmier m. m.), og der kom ogsaa flere igang baade i og udenfor Kjøbenhavn. Det havde dog ingen Art, thi dels var det leverede Garn maadeligt, dels kunde der kun udrettes Lidet med de kjøbenhavnske Friskolebørn, som vare meget unge, og kunde forlade Skolen, naar de selv eller deres Forældre fandt for godt. Man havde forresten saadant Hastværk med den nye Ordnings Gjennemførelse, at man strax ophævede et af Spindemester Becker med kongelig Understøttelse drevet Linnedspinderi paa Christianshavn, „de Fattiges Spinderi". Det havde oprindelig været knyttet til den Holmstedtske Lærredsfabrik (smlgn. II, 729), men var gaaet tilbage, saaledes at dets Hensigt nu kun var, „at Fattigfolk om

Vinteren i en varm Stue kunde forefinde Arbeide og derved fortjene Livets Ophold". Nu skulde der tages anderledes fat; Vindskibelighed, Sædelighed og Orden skulde fremmes, Fattigdom ophøre og Fabrikvæsen blomstre. Da Fattigvæsenets Lærredsfabrik paa Almindeligt Hospital i Kjøbenhavn blev ophævet, fordi den gav Underskud, blev den derværende engelske Heglemester *Howden* ved Kabinetsordre af 17de Juni 1779 engageret til at indrette to Skoler i Hovedstaden: en Hegleskole og en Spindeskole, hvortil Proprietairer og Borgere i Provindserne kunde sende Lærlinge. Disse „Planteskoler" anlagde Howden i sin Eiendom udenfor Vesterport, „Forhaabningsholm", hvor de forblev indtil 1785, da han flyttede dem ind til Byen i en Eiendom paa Hjørnet af Vestervold og Larsleistræde. Ved Plakat af 4de August 1780 bekjendtgjordes Skolernes Anlæg saavelsom de Præmier og Fordele, Lærlingene vilde nyde, men skjøndt de i de fire paafølgende Aar kostede Kommercefondet 15,000 Rdlr., gjorde de kun liden Nytte. Der blev i dette Tidsrum nemlig kun udlært 5 Drenge i Hegleskolen og 14 i Spindeskolen, og af disse — hedder det — vides Ingen at have etableret sig, „saa at det ser vidtløftigt og langsomt ud med Hensigtens egentlige og fulde Opnaaelse". Anlæget blev dog fortsat, thi Howden antog selv Drenge og solgte Alt, hvad han kunde producere af Spind og heglet Hør. Paa Gudumlund i Jylland indrettedes omtrent samtidig en komplet Lærredsfabrik under Ledelse af den engelske Vævermester *Gordon;* et Blegeri og en Traadfabrik anlagdes i Lyngby under den engelske Mester *Nisbeth* og endelig et stort Blegeri ved Haderslev under Blegemester *Moore.* Disse tre Mænd havde ligesom Howden været ansatte ved den kjøbenhavnske Pleieanstalts ophævede Lærredsfabrik. Det kan her tilføies, at Guldbergs Iver for Spindeskolerne i August 1781 førte til Oprettelsen af Land Fabrik- og Spindeskole Kommissionen, der skulde arbeide for Spinderiets Indførelse som Undervisningsgjenstand i alle Landsbyskoler. Der blev sat stor Kraft ind paa Sagen; 26 Spindeskoler bleve strax aabnede, og lidt efter lidt spredte Bevægelsen sig i vide Kredse. Børnene samledes i Spindestuerne om Aftenen og holdtes i Aande ved moralske Fortællinger og Spindeviser (hvoraf H. C. Bunkeflods ere de bekjendteste), men henimod Aarhundredets Slutning tabte Interessen for Spindeskolerne sig, hvorefter de sygnede hen. Den foran omtalte Slotspræst Bendix Krøll var den ledende Aand i Landfabrik- og Spindeskole-

Kommissionen; da han døde i 1782, blev den som alt anført hævet, og dens Forretninger henlagte under Fabrikdirektionen.

Man betragtede Lærredsmanufakturerne som de betydningsfuldeste for Landet — „de fortjene at sættes ved Siden af Agerdyrkningen“, skriver Kommercekollegiet i 1780 — derefter kom Bomulds-, Ulden- og endelig Silkefabrikerne, „thi i denne Orden bør de klassificeres efter deres Vigtighed for Staten“. At Bomuldsfabrikationen sattes saa høit paa Rangstigen, maa vække Forundring, thi før 1776 existerede der ikke en eneste saadan Fabrik i Landet; kun Tøimagerne og Strømpevæverne forbrugte endel Bomuld og Bomuldsgarn til Olmerdug, Strømper og lignende ordinaire Varer. Sagen var imidlertid, at der med ost- og vestindiske Skibe indførtes en stor Mængde Bomuld, som atter maatte exporteres til Udlandet, hvilket man fandt stridende mod Landets Interesser, og man havde derfor allerede i Begyndelsen af Halvfjerdserne været betænkt paa at anlægge en Manchesterfabrik i Kjøbenhavn. Den daværende Vævermester ved Pleieanstalten, Gordon, blev endog sendt til Skotland med kongelig Understøttelse for at indkjøbe Redskaber og hverve Arbeidere, men han maatte vende hjem med uforrettet Sag, og fortæller selv, at han blev forfulgt, ja, at man „havde sat en Præmie paa hans Person“. I 1776 fik *Arnold Piccardi,* Søn af en Strømpevæver og Spisemester ved Opfostringshuset, Privilegium paa en af ham anlagt Manchesterfabrik med 12 Stole, men den gik strax i Stykker, og det følgende Aar forsøgte de største Strømpefabrikanter i Hovedstaden, *Wessely og Warburg* sig i samme Industri, efter paa Forhaand at have sikkret sig Tilførsel af fint Bomuldsgarn fra Ostindien. De ansøgte om de sædvanlige Friheder og „nogle extra“, hvilke ogsaa tilstodes dem med rund Haand, men heller ikke de formaaede at hæve den indenlandske Bomuldsfabrikation til nogen Betydning. Først da den svenske Manchesterfabrikant *Nordberg* i Sommeren 1779 kom hertil, fandt man en Mand, der kunde løse Opgaven.

Nordberg, som i 15 Aar havde lært Bomuldsfabrikationen i England, havde hidtil været etableret i Stockholm, men ønskede at forlade sit Fædreland, da Gustav den Tredies Bestræbelser for at indføre en svensk Nationaldragt havde berøvet ham en stor Del af hans Afsætning. Han var kyndig i Appreteringsvæsenet og Manchestervævningen; han forstod at væve Gulvtæppetøier „fuld-

kommeligen efter engelsk Façon", var inde i Maskintechniken, fuld af Projecter og Planer, ivrig og virksom og desuden noget af en Tusindkunstner. Det er betegnende for ham, at da han i 1783 var sunken i en Gjæld af 4000 Rdlr., skyldtes det „en kostbar Tobaksskjæremaskine af en ny Opfindelse", som han havde ladet bygge „alene af Begjærlighed efter at være nyttig". Kommercekollegiet hjalp ham ud af Forlegenheden, dog at han „paa Ære, Tro og Love maatte forpligte sig til ikke i Fremtiden at indlade sig i nogen Handel, Entreprise eller Forretning udenfor Manufakturets Affairer". Da han tilbød at komme til Kjøbenhavn, modtoges han med aabne Arme; ja et Medlem af Kommercekollegiet, Etatsraad A. Hennings, afreiste til Stockholm for at forhandle personlig med ham. Alt gik hurtigt i Orden; der blev opspurgt en Eiendom, som havde tilhørt Grev Laurvig, beliggende mellem Blegdamsveien og Sortedamssø med rummelige Bygninger og bekvem Plads til et Blegeri, hvorpaa det resolveredes, at Kollegiet maatte betale Nordbergs Reise og hele Flytning, kjøbe Gaarden for 4000 Rdlr., bekoste alle Indretningerne med de fornødne Vaske-, Karte-, Spinde- og Væveredskaber, Blegeri og Farveri, Møller og Appretermaskiner, kort sagt Alt, hvad der udfordredes til en *komplet Manchester og Bomuldsfabrik* med mindst 30 Stole, samt overlade det Hele til Brug og Benyttelse for Fabrikeur Nordberg under Generalmagasinets Opsyn og for dets Regning. Hertil knyttedes forskjellige andre Begunstigelser saasom en Kredit i Magasinet paa 10,000 Rdlr., Præmier for Bomuldsvarers Udførsel til Provindserne, Norge og Udlandet (henholdsvis 3, 5 og 7½ Procent, delvis Lønning af en Spindemester, Reisegodtgjørelser til fremmede Svende, 20 Aars Indkvarteringsfrihed og Frihed for alle personelle Afgifter m. m.

Fabriken, der begyndte i 1780, var aldrig saasnart kommen igang, før det viste sig, at hverken Kapitalen eller Pladsen var tilstrækkelig, hvorfor flere Bygninger bleve opførte og de tilstødende Blegdamme kjøbte, saaledes at Terrainet strakte sig over 20de, 21de og 22de samt det Halve af 19de Blegdam. Der indrettedes her det første Maskinspinderi i Landet efter Professor Liungbergs Angivelse; den foran omtalte Kalander og Pressemaskine fik Plads her, og her gjorde den ovenfor omtalte Englænder John Dalton og hans Søn Joseph deres første Forsøg med Trykning i det engelske Blaa med Kobberplader paa Bomuld og Linned, ligesom en af den

sidste opfunden Vaskemaskine blev opstillet her til Brug for samtlige Fabrikanter mod en ringe Kjendelse. Alt dette krævede imidlertid store Summer, og indtil Mai 1782 havde Anlæget kostet Staten 73,494 Rdlr.

Øiemedet med Manchesterfabrikens Oprettelse havde været at udbrede Kundskab til Bomuldsfabrikationen og oplære indfødte Drenge, men allerede i 1781, da Generalmagasinets Omdannelse til et Handelsselskab stod paa Dagsordenen, havde man indset, at den hele Methode var feilagtig, og at der overhovedet ikke længere burde drives Fabriker for kongelig Regning. Efter Forslag af Kommercekollegiet blev det derfor besluttet, at Bomuldsmanufakturet paa gunstige Betingelser skulde overlades til Fabrikant Nordberg og Direkteuren ved Generalmagasinet, Agent Wolff, men da den sidste „allerunderdanigst frabad sig det ham tiltænkte Interessentskab, fordi han havde smaa Børn, hvis Fremtid han ikke turde sætte i Fare, og desuden ikke selv var Fabrikant", gik Sagen foreløbig istaa. Aaret efter, i Mai 1782, lykkedes det imidlertid at danne et Interessentskab, til hvilket Fabriken med alle Redskaber, Bygninger og Pladser overlodes gratis, paa det Vilkaar, at Virksomheden skulde fortsættes, og Interessenterne indskyde en Kapital af 50,000 Rdlr. Forraadet af færdige Varer, Raamaterialier samt al aktiv og passiv Gjæld skulde derimod overtages for de i Bøgerne anførte Beløb. De Forpligtelser, der paalagdes Selskabet, vare i det Væsentlige: inden tre Aars Forløb at holde mindst 125 Væve igang, holde et Lager til Værdi af 40,000 Rdlr. inden fem Aars Forløb, og endelig drage Omsorg for Spinderiers Anlæg, saa at Indførsel af fremmed Bomuldsgarn blev overflødig. Til Gjengjæld skjænkede Kongen Interessentskabet 40,000 Rdlr. til nye Maskiner og Bygninger, samt garanterede et Laan i Banken paa 50,000 Rdlr., af hvilket Kommercefonden i fem Aar skulde betale Renterne. Endvidere skulde Fonden udrede 15 Rdlr. i aarlig Præmie af hver Væv, betale Assurancen af Lageret og Renten af herpaa laante Summer, give et aarligt Tilskud til Lønningerne af 1200 Rdlr., samt udbetale Spinderipræmier og Præmier for Bomuldsdyrkning i Vestindien. Heller ikke Fabrikant Nordbergs Løn (2300 Rdlr.) skulde falde Interessentskabet til Byrde; thi den skulde i Fremtiden udredes af Statskassen og betragtes som en bestandig kongelig Gage. En stor Mængde andre Friheder og Begunstigelser tilstodes Fabriken, som nu fik Navn af

Det kongelig priviligerede Bomuldsmanufaktur (med Ret til at føre det kongelige Navnetræk i sit Segl), saaledes Toldfrihed for alle Raamaterialier, alle Slags Præmier, der tilstodes andre Fabrikanter, Løfte om eventuelt Indførselsforbud mod fremmede Bomuldsvarer, Fritagelse for alle Afgifter og Paalæg i Krigs- og Fredstid m. m. Fabrikens Mestre og Svende skulde ikke sortere under noget Amt, det være sig Tøimagere eller noget almindeligt Væverlaug, og Drengene, der udskreves, skulde være ligesaa gyldige Svende, som om de kom fra et Laug. Manufakturet fik endvidere sin egen Politijurisdiktion, saaledes at alle Smaatyverier under 10 Rdlrs. Værdi, alle mellem Arbeiderne forefaldne Disputer, Klammerier, Sager om Arbeidets Forsømmelse, utilladeligt Fylderi o. lgn. paadømtes af Direktionen, hvorhos det tillodes denne at holde en Marketenter og Værtshusholder for Arbeiderne.

Direktionen bestod af to Interessenter og en af Kommercekollegiet beskikket Direkteur, den Deputerede i Kollegiet, Konferentsraad *Classen,* som skulde paase de bevilgede Kapitalers tilbørlige og rigtige Anvendelse. Den sidste havde selv indskudt 20,000 Rdlr. i Foretagendet, men da han forestillede „det dobbelte Forholds Uoverensstemmelse med hans Tænkemaade og Charakter“, overtog Kollegiet og Kommercefondet i 1784 hans Part i Fabriken, for at han — som det hedder — „i Fremtiden kunde dømme og handle i Manufakturets Anliggender uden den ubehagelige Følelse af de Pligters Kollision, som hans Embede og hans private Forbindtligheder paalægge ham“. Classen traf iøvrigt strax omfattende Foranstaltninger til Manufakturets Udvidelse. Med Englænderen *Joseph Dalton* blev der i 1783 indgaaet en Forening, ved hvilken han ansattes som Farve- og Trykmester ved Fabriken med en Gage af 300 Rdlr., medens Staten skjænkede ham 8000 Rdlr., til Indretningen af et Lærredstrykkeri herude og 3600 Rdlr. for 12 Lærlinges Uddannelse. Der blev opført nye Bygninger, anskaffet flere Maskiner og Væverstole; Lageret forøgedes til en Værdi af 70,000 Rdlr., og i 1784 var man saavidt, at man havde 123 Vævstole, og beskjæftigede 800 Personer af begge Kjøn, inklusive Spinderne. En Indberetning fra Classen af 6te Oktbr. 1784 giver et Billede af Etablissementets Storhed og Omfang. Han oplyser, at der er 3 grundmurede Væveribygninger med Plads til 200 Stole, endvidere et Karteværk med 2 Kartemaskiner, et Valseværk til varm og kold Kalandrering, et

Haspeværk, et Vaskeværk med 9 Hammere og et Pompeværk, som alle sættes i Bevægelse af én Hest „paa en mere regelmæssig og stadig Maade end ellers kunde ske ved 20—30 Mennesker. Fra en 8 Alen dyb Vandstue, hvortil Vandet ledes gjennem underjordiske Render af 300 Alens Længde, føres Vandet til Pompeværket og Farveriet, Vaskeværket, Haspeværket, Afkogningshuset og Blaafarveriet tilligemed Vaskedammen paa Blegeriet og Blegepladsen selv, hvorpaa om Sommeren kan bleges over 3000 Stykker Tøier. Alle disse Indretninger have det fornødne Antal indmurede Kjedler og Kyper, og kunne bruges alle paa éngang eller hver for sig, som Fabrikationen udfordrer det. Til Maskinindretningerne i Manufakturet høre 30 Spindemaskiner, hvoraf de fleste ere opstillede i Spindehuslængen. I Daltons grundmurede Trykkeribygning findes en Trykkestue, en Tørrestue, et Kouleur-Kjøkken, et Formskjæreri m. m. Der nævnes endnu endel andre Bygninger, hvorhos det fremhæves, at hver Mester opholder sig midt i sit Kvarter, og at de nye Bygninger ere saaledes anlagte, at ingen Indespærring kan finde Sted ved Ildebrand, ligesom Vaaningshusene ere adskilte fra Værkstederne. Bygningerne for den af Nordberg projekterede *offentlige Appreteringsanstalt* ere ligeledes færdige og endel Maskiner tagne i Brug. Det fortjener at fremhæves, at Manufakturet holdt nøie Priser med de engelske Varer, og at der intet fremmed Bomuldsgarn indførtes. Hele Forbruget tilvirkedes nemlig dels paa Fabriken selv, dels paa nogle Spinderier i Norge, navnlig Kongsberg Spinderi, som i 1778 var blevet anlagt af Generalmagasinet, men derefter overdraget til Manchesterfabriken og Blaagaards Uldmanufaktur. I 1783 havde Bomuldsmanufakturet et *Tab* af 2475 Rdlr., men Classen bemærker hertil, at „der neppe skal kunne nævnes et lige vidtløftigt Værk, der i saa kort Tid er kommet saa nær sin Ballance, især da Arbeiderne endnu mangle Kyndighed og Øvelse“. Han ansaa Anlæget for fuldkommen sundt og levedygtigt, men det varede ikke længe, før Gjenvordighederne begyndte.

Datidens almindelige Opfattelse, at det ved nye Fabrikers Anlæg fremfor Alt kom an paa at drive dem i stor Stil, eller som det hed: „indrette komplette Manufakturer“, førte i 1780 til Oprettelsen af *Klædemanufakturet paa Blaagaard.* Kun store Fabriker, mente man, kunde afholde de betydelige Udgifter og dog give omfattende Kredit, indkjøbe Raamaterialier fra første Haand, holde et

stort Lager og overhovedet konkurrere med Udlandet. Man havde rigtignok gjort sørgelige Erfaringer med Courtonnes, Essingtons og Hoffmanns store Dugmanufakturer, men dette skræmmede ikke Kommercekollegiet, thi Feilen ved disse Etablissementer havde netop været, at de ikke fra Begyndelsen vare anlagte i det Store efter en bestemt Plan, og at man først havde støttet dem, da deres Undergang var uundgaaelig. Kollegiet havde, som det selv siger, ingen Tro til de mange smaa Dugmanufakturer i Hovedstaden, skjøndt de fleste af dem betalte sig godt; derimod var det overbevist om, at den danske Klædeindustri ved fornuftige Midler og en omhyggelig Kontrol kunde udvides saaledes, at „den ikke blot forsynede Danmark, Norge, Hertugdømmerne og Kolonierne, men ogsaa Østersøhavnene, ja Konstantinopel og Levanten“. Med denne Tanke for Øie aabnede Regjeringen i 1780 Underhandlinger med den tydske Klædefabrikant, *Johan Paul Kalckberner* fra Burgscheidt ved Aachen, som havde været Interessent i et derværende Handelshus, men var udtraadt af det „paa Grund af Religions Forskjellighed“ og nu havde isinde at anlægge en Klædefabrik i Vandsbæk. Kollegiet „betragtede det som Pligt at interessere sig for en saadan erfaren og formuende Fabrikant“, og Sagen gik hurtigt i Orden. Den 1ste Mai 1780 kom det til en Forening mellem Generalmagasinet og Kalckberner, ifølge hvilken den sidste skulde indskyde 30,000 Rdlr. af egne Midler i et komplet Klædemanufaktur paa 20 Stole, hvoraf han forlods skulde have Renter, medens Generalmagasinet og Kommercefondet skulde tilskyde en uopsigelig Kapital af 20,000 Rdlr. uden Renter. Endvidere bidrog Kommercefondet 4000 Rdlr. til en bekvem Gaards Kjøb mod anden Prioritet i Eiendommen, en *Don gratuit* af 1500 Rdlr. i tre Aar til Entrepreneuren, og 200 Rdlr. i 10 Aar til en Undermester, hvorhos der tilsagdes Fabriken de samme Begunstigelser, Friheder og Præmier som alle andre Dugmagere. Der blev strax taget fat paa Iværksættelsen; *Blaagaard* blev kjøbt af *Peter Tutein,* der selv havde havt isinde at anlægge en Silkebaandsfabrik herude, (smlgn. III, 429) og man begyndte med at bortforpagte Jorderne, opføre Nybygninger til Værksteder, Lager, Kontoirer, Boliger for Betjentene og Fabrikarbeiderne m. m., ligesom der blev anskaffet alle Slags Redskaber og Materialier. Særlige Vanskeligheder frembød det at skaffe Afløb fra Uldvaskeriet og Farveriet, eftersom det her forbrugte Vand under ingen Omstændigheder maatte løbe til-

bage til Peblingesøen, der jo var Drikkevandsbeholder, men Opgaven blev dog løst ved et System af dybe Grøfter og Stenkister. Installationen kostede imidlertid langt mere end antaget, thi i Mai 1782 havde Generalmagasinet ikke mindre end 135,886 Rdlr. staaende i Manufakturet.

Men paa dette Tidspunkt begyndte Regjeringen at blive hed om Ørene og faa Øiet op for, at den var kommen ind paa et farligt Skraaplan, thi Kabinetsordren af 11te Juni 1781, som befalede, at Manchesterfabriken ved første gunstige Leilighed skulde overlades til partikulaire Personer, traf samme Bestemmelse med Hensyn til Klædefabriken paa Blaagaard. Agent Wolff, der var udset til Nordbergs Medinteressent, skulde ogsaa have været Kalckberners, men de samme Betænkeligheder, der havde hindret ham i at indtræde i det første Interessentskab, bevægede ham ogsaa til at afslaa det sidste. Man traf da for Blaagaards Vedkommende den midlertidige Ordning, at Fabrikant *Jakob Branner,* der selv havde en Klædefabrik paa 8 Stole, skulde paa Kongens Vegne indtræde som Hovedinteressent og have Bestyrelsen sammen med Kalckberner, medens Administrator *Musmann* ved Generalmagasinet skulde føre Bøgerne og Regnskaberne. Kalckberner opfattede imidlertid dette Arrangement som et Udtryk for Mistillid (hvilket det ogsaa var), og da han betragtede den fremmede Indblanding som et Indgreb i sine Rettigheder, vægrede han sig bestemt ved at lade Musmann faa Adgang til Manufakturets Bøger. Kommercekollegiet svarede herpaa ved at tilbageholde den ham personlig tilstaaede *Don gratuit,* men da en Kabinetsordre af 4de Octbr. 1781 anbefalede „at omgaas varsomt med Manden, forekomme hans Ruin og for Øieblikket gribe ham under Armene", fik han Pengene udbetalt, hvorimod man i Stedet standsede den ugentlige Udbetaling til Arbeiderne af ca. 400 Rdlr. I Novbr. Maaned greb man efter Schimmelmanns Raad til endnu skarpere Forholdsregler; det forbødes saaledes at bortføre eller sælge Noget fra Fabriken; man optog et fuldstændigt Inventarium til Sikkring for de indskudte Penge og gav Ordre til, at der overhovedet ikke maatte indskydes mere, ja der blev for Alvor Tale om at realisere Manufakturet. Nu gav Kalckberner efter, og Fabriken fortsattes, som hidtil med Tab, indtil den 22de Mai 1782, da den under Navn af „Det kongelige danske Dugmanufaktur" med Ret til at føre det kongelige Navnechiffer i sit Segl, gik over til et

Aktieselskab paa 2000 Aktier a 50 Rdlr. Ved Privilegiet, der gjaldt for 30 Aar, overlodes Blaagaard med alle Bygninger, Jorder og Herligheder til Interessentskabets frie Afbenyttelse i det nævnte Tidsrum, hvorhos Kongen lovede at lade Pressemaskinen, Farveriet og Vandledningen istandsætte for egen Regning og betale 4 Procent af de indbetalte Aktier indtil 11te Decbr. 1784. Alle Vare-, Garn- og Uldforraad, Redskaber, Inventarium m. m. maatte Aktionairerne derimod overtage for en billig Taxationspris. Naturligvis skulde Blaagaard være et „komplet“ Dugmanufaktur med 20 Væverstole og et Lager af færdige Varer til en Værdi af 40,000 Rdlr., ligesom det skulde sørge for Spinderiers Anlæg i Landet, saaledes at al Indførsel af fremmed Garn kunde undværes. Til Gjengjæld fik det lignende Friheder og Benaadninger som Manchesterfabriken f. Ex. Præmier, Toldfrihed for Raamaterialier, egen Politijurisdiktion o. s. v., men de direkte Pengetilskud af Kommercefondet vare langt mindre. Kongen udnævnede selv de første Direkteurer, der lønnedes med visse Procenter af det rene Overskud, nemlig Etatsraad *Wendt,* den foran omtalte Chemiker *Wiborg, Kalckberner* og Dugmager *Branner,* der tillige blev Fabrikmester. De to sidste havde Fribolig paa Blaagaard, og Kalckberner, der nu ikke længere var Entrepreneur, maatte i en Deklaration af 2den Juni 1782 give sit udtrykkelige Samtykke til Forandringen, som han „med fuldkommen Tilfredshed underkastede sig i alle dens Klausuler og Punkter“. Han forpligtede sig endog til at holde 300 Aktier i Fabriken, saalænge han var Direkteur, men til Gjengjæld havde han ikke blot Friboligen med tilliggende Frugthave og Drivhuse, men 2 Procent af den rene Gevinst, samt endelig den ham tidligere bevilgede *Don gratuit* af 1500 Rdlr. aarlig indtil Udgangen af 1784. Strax efter den nye Ordning opbyggedes for kongelig Regning et nyt et Etages teglhængt og grundmuret Farvehus til nuv. Nørrebrogade, i hvilket der indrettedes et Blaafarveri med Indigomorter og Kobberkyper, samt i Sidebygninger til Gaarden: et Limhus, et Kogeri og en Kochenillemølle. Fabriken udvidedes stærkt; det er i saa Henseende betegnende, at Dugmagerlauget i Marts 1783 klagede over det Tab, som forvoldtes det ved Blaagaards Manufaktur, der lokkede Arbeiderne fra det, hindrede det i at faa valket og havde Arveprindsens Interesse. Der blev imidlertid intet Hensyn taget hertil, da Kommercekollegiet paaviste, at Klagerne vare ugrundede, og at Dugmagerne kun vilde mele deres egen Kage.

I 1783 anlagde Blaagaard et Klædevæveri i Vandsbæk med 5 Stole, og overtog omtrent samtidig nogle mindre Væverier i Odense, Korsør, Sorø og Holbæk, der vare Undergangen nær. Med Garn forsynedes Fabriken som alt omtalt dels fra Spinderiet paa Kongsberg, dels fra Spindeskoler i Kjøbenhavn og paa Landet. I Begyndelsen af 1784 havde Manufakturet et Lager i Kjøbenhavn paa 34,000 Rdlr., endvidere ved Fabriken selv et Forraad af hel- og halvfærdige Varer for 45,000 Rdlr. samt af Raamaterialier for 36,000 Rdlr., men det havde store Vanskeligheder at kjæmpe med. Det manglede en duelig Farvemester og en kyndig Fabrikmester, som „forstod at drive Fabriken med muligste Økonomi og efter Publici Smag med lette og flere begjærlige Sorter Klædevarer“, og hvad der var endnu værre: Arbeidslønnen var for høi og Afsætningen for ringe. Under disse Omstændigheder blev Dugmanufakturet paa Blaagaard allerede *ophævet* ved kgl. Resolution af 29de Marts 1786; de Aktier, som vare i Privates Hænder indløstes, og der blev truffet andre Foranstaltninger til Uldmanufakturernes Fremme. Hvad det *militaire Uldmanufaktur* i det gamle Guldhus angaar, som dreves for Statens Regning og paa nærværende Tidspunkt bestyredes af Etatsraad *Kofoed*, var dets Tilstand i 1773 saa slet, at der blev nedsat en Kommission for at overveie, hvad der kunde gjøres for det. Det største Tab hidrørte bestandig fra Uldens Indkjøb i Udlandet ved de stigende Priser og den ufordelagtige Vexelkurs, men skjøndt dette Forhold ikke kunde forandres, kom dog Fabriken i 1779 paa en saadan Fod, at den i de følgende 6 Aar havde et Overskud af 35,572 Rdlr., hvoraf over Halvdelen anvendtes til Nybygninger og Forbedringer.

Antallet af private *Dugmanufakturer i Kjøbenhavn* var meget betydeligt; i 1774 var der 30 saadanne med 73 Stole; i 1778 derimod 39 med 118 Stole, ved hvilke 2383 Personer havde Beskjæftigelse. Af disse vare dog kun 165 Svende og 67 Drenge; Resten var Arbeidere som Skrublere og Haandlangere, Spolere og Bobinere, Spindere og Kradsere, Plukkere, Kjædeskjærere, Uldsorterere, Uldvaskere og Slagere, Overskjærere, Ruppere og Stoppere, Farvere og „aparte“ Arbeidere. Foruden Klæde leverede disse Fabriker Multum samt et ringe Kvantum Bay og Bomuldsfilt. De største Dugmagere vare den tidligere omtalte *Jakob Branner*, der havde sin Fabrik paa Hjørnet af Adelgade og Dronningens Tvergade, *Johan Scheidtmann*

i Amaliegade og *Niels Collin* paa Frederiksberg (smlgn. III, 72). Disse og mange af deres Kolleger bleve støttede med betydelige rentefri Pengelaan, thi — siger Kollegiet selv — det har stedse været Princip „at saadanne bekjendte gode Mestre kunde nyde Hjælp, som længe have været i Drift, men ikke have havt Kræfter til at benytte Fabrikationens Fordele efter Lyst og Indsigt."

Af kjøbenhavnske *Tøimagere* var der i 1774: 23 med 86 Stole, i 1778 derimod 21 med 146 Stole og 1945 Arbeidere, hvoraf 111 Svende og 22 Drenge. Af Uld, Bomuld, Linnedgarn, Kamelgarn og Silke fabrikerede de en stor Mængde forskjellige Brugs- og Luxusstoffer som Chalong, Rask, Plyds, Flos, Amiens, Durance, Kalemanke, Stammet, Damask, Olmerdug, Bommesi, Flagdug m. m. Den største Fabrik var før 1768 Kræmmer *Liebes,* men da denne standsede det nævnte Aar, *Wasserfall og Interessenters* samt *Kræmmerkompagniets* gamle Manufaktur fra 1681, som var bleven vedligeholdt i de forløbne hundrede Aar, efter Omstændighederne og Afsætningen med et større eller mindre Antal Stole. I 1779 roses Tøimagermester *Johan Reinhard Bintzer* for sine fortrinlige fine Plydser, *Carl Hermann,* fordi han allerførst havde begyndt at fabrikere det saakaldte Toile de Marseille, og Tøimager *Køhlers Enke* for hendes Silke-Merlins Stoffer. Grændsen mellem Dugmagernes og Tøimagernes Omraade var oprindelig skarpt trukken, men da de sidste ved deres Ulds Sortering og Tilberedning fik endel Affald, det saakaldte „Kæmling", tilovers, for hvilket de ikke havde Brug, tillodes det dem ogsaa at forfærdige Multum, Svanebay og Filt, hvis Fabrikation ellers havde været forbeholdt Dugmagerne alene.

Silkefabrikerne vare ved Struensees Fald deres Undergang nær, thi Generalmagasinets og Kommercefondens Ophævelse saavelsom den stigende Indførsel af chinesiske og ostindiske Silkevarer og det overhaandtagende Smugleri havde ramt dem særlig haardt, saaledes at der i 1773 kun var 50 Stole igang, hvoraf 24 paa den saakaldte kongelige Fabrik i Bredgade (smlgn. III, 73). Da Interessenterne i denne Aaret efter erklærede, at de vilde nedlægge Fabriken, og da Arbeiderne, som forstørstedelen vare Udlændinge, henvendte sig til Kommercekollegiet og forlangte Penge til deres Hjemreise samt Tilladelse til at dele Svendekassen imellem sig, fandt Regjeringen Anledning til at skride ind, idet den lod sig lede af den Betragtning, at Silkefabrikationen havde kostet Staten 150,000

Rdlr. siden dens første Begyndelse i 1739, „en Sum, der nu vilde være aldeles spildt, foruden at Landet vilde miste de med Besvær og Bekostning tildannede duelige Borgere“. Det første Skridt, man foretog, var at lægge en Told af $7^1/_4$ Procent paa chinesiske og ostindiske Silkevarer og af 24 Procent paa Damasker og Atlasker, der ikke bleve udførte igjen, thi disse sidste betragtedes som særlig skadelige for de indenlandske Fabriker. Helst havde man udstedt Forbud mod fremmede Silkevarers Indførsel, men man undlod det dog foreløbig af Hensyn til det asiatiske Kompagnies Betjente, som netop hjembragte disse Artikler i betydelige Kvantiteter som Føringsgods. Direktionen for asiatisk Kompagni gjorde strax Indvendinger ved Toldens Forhøielse og forestillede, at Oktroyens 14de Artikel hjemlede Betjentene Ret til at hjemføre Silketøier mod en Told af 2 Procent, men der blev intet Hensyn taget til denne Protest, thi ved kgl. Resolution af 22de Septbr. 1774, der fremkom for at hjælpe Silkefabrikerne paa Fode igjen, bestemtes, at *ostindiske og chinesiske Silkevarers Indførsel til Brug og Salg i Indlandet herefter skulde forbydes ganske og aldeles*. Denne Beslutning, som blev notificeret asiatisk Kompagni, vakte stærkt Røre blandt Interessenterne, fordi de betragtede den som et Overgreb, og paa en Generalforsamling blev Direktionen bemyndiget til at maintenere Oktroyen, ved at indgaa med en Forestilling til Kongen om fremdeles at se Kompagniet og dets Folk konserverede ved deres Førings Frihed, som var tilsikkret dem i den 14de Artikel. Svaret herpaa var et kongeligt Magtsprog, „at det skulde have sit Forblivende ved det engang Befalede“, og man kom bort fra den meget omtalte Artikel ved at erklære, „at denne formentlige Rettighed til Silkevarers Hidførsel er ligesom ethvert andet specielt Privilegium i alle Henseender ikkun en betinget allernaadigst Tilladelse, nemlig forsaavidt ingen forhen existerende eller derefter udgivende almindelig Anordning, sigtende til vore Rigers og Landes høiere Nytte, strider derimod.“ Denne Resolution faldt den 12te Decbr. 1774, men otte Dage efter tog Kompagniets Direktion atter Bladet fra Munden, og erklærede, at „Oktroyen var urokkelig som en Kontrakt, der indeholder gjensidige Forpligtelser“, at „Betjentene havde havt Føring, saalænge Kompagniet existerede, og navnlig ikke burde berøves denne Fordel og Opmuntring, da deres Gager og Douceurer vare utilstrækkelige“, ja det gik saa vidt, at man truede med at standse Expeditionerne til

China, hvis Forbudet ikke blev hævet. Asiatisk Kompagni opnaaede dog kun et nyt Afslag og ovenikjøbet en Irettesættelse, fordi Kommercekollegiet nu havde opdaget, at Direktionen i et Citat af Oktroyens 14de Artikel havde indskudt nogle Ord, som forandrede dens Mening. I den kongelige Resolution hedder det: „Dernæst forbeholde vi os i et særdeles Reskript selv at tilkjendegive Direktionen vores allerhøieste Mishag over sammes ugrundede Besværing og derved høist kaptieuse Omgang". Forbudet mod chinesiske Silkevarers Indførsel blev iøvrigt ingensinde bekjendtgjort offentligt, som det hedder „af Frygt for, at Fabrikerne ved saa sikker Betryggelse mod al Konkurrence skulde blive efterladne i deres Bestræbelser til Varernes Forbedring". Man nøiedes med at notificere Kompagniet, at de hjembragte Silketøier kun maatte sælges til Udførsel. I Reglen kjøbte Generalmagasinet de Silkevarer, der kom hjem med Kompagniets Skibe og afhændede dem til Udlandet; man har dog ogsaa Exempler paa, at de bleve solgte i Indlandet, naar Kommercekollegiet fandt dette fordelagtigst.

Det gjaldt naturligvis dernæst om at frelse *den store Silkefabrik* i Bredgade, som Interessentskabet ikke længere vilde drive, hvorfor man henvendte sig til Fabrikkommissair *Niels Lunde Rejersen* om at overtage den. Han stillede store Fordringer, som man først mente ikke at kunne gaa ind paa, men efter endel Forhandlinger blev man enig om, at naar han havde tilkjøbt sig Fabriken af Interessenterne og havde 30 Væve igang (med Forpligtelse til efter 3 Aars Forløb at have 50 og efter 5 Aars 100 Væve i Drift), skulde der tilstaas ham en Kredit i Magasinet paa 10,000 Rdlr., som efterhaanden kunde forøges, endvidere Laan i Banken med Kommercekollegiets Garanti, en *Don gratuit* af 2000 Rdlr. aarlig i 10 Aar, Fritagelse for alle *onera realia* af Gaarden i Bredgade, saalænge Fabriken var i den, og endelig en aarlig Gage af 100 Rdlr. til Fabrikmester J. H. Klein for hans lange og nyttige Tjeneste i den forrige Fabrik og for hans eventuelle Virksomhed i den nye. Allerede i Juli 1775 havde Rejersen udvidet Fabriken saaledes, at der var 51 Væve igang (senere paa Aaret endog 76), hvorfor Kollegiet skaffede ham et Laan i Banken paa 40,000 Rdlr. Dette var særlige Benaadninger for Rejersen; desuden fik han sammen med de andre Silkefabrikanter Præmier for Udførsel af Varer til Norge og Vestindien, samt Ret til at benytte de Maskiner og Instrumenter, som

Kommercefonden havde lovet at anskaffe til fælles Brug. Rejersen blev ved at forøge Antallet af Væverstole; i 1777 havde han 95, og Aaret efter fik han Tallet 100 fuldt og sysselsatte nu 365 Arbeidere. Han var overordentlig driftig og virksom; han knyttede de foran omtalte Silkefarvere Bentley og Hacker til sig, sørgede ivrigt for Ungdommens Oplærelse og gav sig allerede i 1775 til at indføre Raasilke fra China med asiatisk Kompagnies Skibe. Da Interessenterne saa skjævt hertil og forlangte en altfor høi Fragt, udvirkede han en kongelig Resolution, ifølge hvilken „Agent Rejersens Silke fra China skal anses som at være hjembragt for høi kongelig Regning, hvorfor en billig Fragt i Henhold til Oktroyen bliver at beregne“. Kompagniet maatte finde sig heri uden at kny, endogsaa da den samme Begunstigelse Aaret efter tilstodes alle Silkefabriker, men det fik dog i 1784 Leilighed til at sige Agenten en velment Tak for sidst. Med et af Kompagniets Skibe hjemkom der nemlig 13 Kasser Silketøier og Nankiner til Rejersen, og Interessenterne vilde ikke tage dennes Undskyldninger for gode Varer, men forlangte Beviser for, at Forsendelsen skyldtes en Kommissionairs Malkonduite, eftersom Agenten kun havde bestilt Raasilke. Da Rejersen ikke kunde eller vilde fremlægge den originale Faktura og sin Korrespondancebog, anlagdes der Sag mod ham, og Enden blev, at de nævnte Silkevarer, som havde en Værdi af 15,000 Rdlr., konfiskeredes til Fordel for asiatisk Kompagni. Superkargo Mourier, som havde indkjøbt Varerne til Rejersen, fik en Mulkt paa 1000 Rdlr., og afskedigedes af Kompagniets Tjeneste.

Ved Siden af den „kongelige“ Silkefabrik der havde sin egen Tegneskole for Drengene, fandtes der i 1778 fem andre i Kjøbenhavn (og en i Lyngby), som ligeledes, om end i langt ringere Grad, støttedes med Kredit i Generalmagasinet, *Don gratuits,* Forskud m. m. Det samlede Antal Arbeidere, der beskjæftigedes i disse Fabriker, var 644, nemlig 108 Svende og 61 Drenge; Resten var Spolere, Vindere, Kjædeskjærere, Dreiere og Appreteurer. Efter Rejersens Fabrik var *Morten Ottesens* den største med 30 Stole; han overtog den i 1774 efter sin Moster, Johan Jensens Enke, for hvem han havde bestyret den i en lang Aarrække. Silkefabrikanternes Oldermand, som hed *J. R. Ræber* og havde en lille Fabrik paa 5 Stole, udmærkede sig ved, at han i den trange Struenseetid havde opgivet Silkevæveriet og var bleven Kantor ved den reformerte Menighed i

Kjøbenhavn, en Stilling, han beholdt, da han i 1776 igjen blev Silkevæver. De Varer, der fabrikeredes, vare især blommede og glatte Fløiler, brocherede Stoffer, Drapd'or, Taft, Satin, Moiré, Gros de Tour, Silke-Lommetørklæder og Veste, Damasker, Halvsilkestoffer m. m. Deres største Feil var Mangel paa Appretur, som ialfald tildels blev afhjulpen ved Nordbergs Indkaldelse. Kommercekollegiet skriver i 1780, at Silkefabrikationen ingenlunde er ubetydelig for Staten, „saalænge saamange Silkevarer bæres som for nærværende Tid, og dette næsten er den eneste Klædedragt, som Fruentimmer af visse Stænder bruge".

Ogsaa *Baandfabrikationen*, som i 1735 for første Gang var kommen hertil, blev stærkt begunstiget af Regjeringen. Da det havde vist sig, at Baandvarerne vare 10 Procent dyrere hertillands end andetsteds paa Grund af den ulige høiere Arbeidsløn, indforskreves der duelige Arbeidere fra Schweiz, med hvilke der afsluttedes faste Kontrakter for en vis Aarrække, hvorhos der tilstodes Fabrikanterne en Gratifikation af 25 Rdlr. for hver saadan indforskreven Svend. Der var i 1778 5 Baandfabrikanter i Byen, med ialt 30 Possamentstole og 35 Baandmøller, paa hvilke der forarbeidedes blommede og stribede Atlaskes Baand, Passefins (tynde Taftes Baand), Floretbaand, Moiré-, Fløils- og Ridderbaand, Fryndser samt endelig Linned- og Uldenbaand. Den største Fabrik var *Pullich og Tschudis* paa Østergade, som i 1758 var bleven anlagt af to indvandrede Schweizere, og i 1782 gik over til Pullich alene. Fabriken var oprindelig bleven støttet med et rentefrit Forskud af 12,000 Rdlr. mod anden Prioritet i Eiendommen, og fik ved Arveprindsens varme Anbefaling („Supplikanten skal reddes") Halvdelen heraf skjænket i 1778, medens den anden Halvdel fremdeles blev staaende uopsigelig og rentefri. Herved blev det muligt for Firmaet at optage et nyt Laan paa 4000 Rdlr., som anvendtes til Bedriftens Udvidelse. Pullich var en dygtig og virksom Mand; i 1777 indrettede han med kongelig Understøttelse en *Silkevinderskole* ved sit Etablissement, hvor 25 unge Vinderinder bleve oplærte til Dublering og Spoling af Silken, og da Florfabrikationen Aaret efter opmuntredes af Regjeringen, tog han ogsaa fat paa denne Næringsvei. Han drev dog kun denne Del af sin Virksomhed et Aarstid uden Held, hvorfor han afstod den til Andre. Med Pullich konkurrerede *George Leonhard Serin*, som tillige var Strømpevæver, med stort Held; hans Fabrik,

der skrev sig fra 1761 blev paa alle Maader ophjulpen, navnlig da han i 1782 havde indrettet et Floret Spinderi i Saaby Sogn og Roskilde Amt, der sysselsatte 136 Bønderbørn.

I Halvfjerdserne, da det blev almindelig Mode at benytte Flor eller Gaze til alle Slags Kvindedragter og Pynt, og da Forbruget af disse Stoffer bestandig voxede, ansaa Kommercekollegiet det for rigtigt at etablere *Florfabrikanter* her i Byen, hvoraf der ingen fandtes i Landet. Det første Privilegium til en Silkeflors Fabrik blev udstedt i Februar 1776 til *Joseph Meyer,* men Værket kom ikke istand, vistnok fordi Regjeringen aldeles ikke støttede ham. Større Held havde derfor den indvandrede Franskmand *Jean Lemoinne* det følgende Aar, da han havde faaet en Pengehjælp af 2600 Rdlr. til Væverstole, Redskaber, Husleilighed m. m. samt en Kredit paa 3000 Rdlr. i Generalmagasinet. Han skabte i Hast en stor Forretning; allerede i 1778 havde han 24 Væve i Gang og fem Aar efter endog 42. Hans Varer roses for „ikke at give de engelske Noget efter“, og da han ovenikjøbet havde indført en „kunstig og nyttig Silke-Vindemaskine“, kunde han, naar hans Gjæld truede med at voxe ham over Hovedet, gjentagne Gange trække ret betydelige Vexler paa Kommercekollegiet og faa dem honorerede. Pullichs ovenfor omtalte Florfabrik blev i 1780 overdraget til Fabrikanterne *Gross* og *Werner,* men havde ikke stor Betydning, da den kun dreves med 9 Stole, og det Samme gjælder om en af Franskmændene *Bartolon* og *Fougère* anlagt Florfabrik paa 5 Stole, som i 1781 blev flyttet til Horsens. Derimod knyttedes der store Forhaabninger til *Pierre Thoman Pichot,* der kom hertil i 1779 med glimrende Anbefalinger, navnlig fordi han kom „fra Fabrikernes rette Sæde, Lyon“, og desuden havde aflagt Prøver paa, at han forstod Florfabrikationen til Fuldkommenhed. Han blev tagen stærkt under Armene; der tilstodes ham et Forskud af 2000 Rdlr., en Kredit i Generalmagasinet til et Beløb af 5000 Rdlr., den sædvanlige aarlige Godtgjørelse af 35 Rdr. for hver Stol, han holdt i Gang, og endelig en Gratifikation af 600 Rdlr. „til hans eget private Arrangement“. Man var saa meget mere fornøiet, som hans Hustru og Søster, der fulgte med ham, havde isinde at anlægge *en italiensk Blomsterfabrik.* I 1780 havde Pichot 20 Væve i Gang, det følgende Aar 32, med henimod 100 Arbeidere, og Alt tegnede glimrende. Hans Varer ansaas for de bedste og billigste i Byen, de udførtes

til Vestindien og andre udenlandske Pladser, og man tog derfor ikke i Betænkning at give ham et nyt Forskud af 1000 Rdlr., da han paa Grund af sine mange udestaaende Fordringer kom i Betryk. „Men da han var kommen i fuldkommen Drift — skriver Kommercekollegiet — og havde hos adskillige partikulaire Folk erhvervet sig Kredit og anseelige Pengelaan, gjorde han sig pludselig landflygtig og efterlod en betydelig Gjæld. Hans Effekter og Redskaber bleve realiserede, og Kollegiet søger baade for egen og de mange private Kreditorers Skyld ved Konsulerne at faa hans Opholdssted efterspurgt, ifald noget videre skulde være at udrette mod ham for hans brugte bedragelige Konduite".

Linnedspinderiet og Lærredsvævningen hørte fornemmelig hjemme paa Landet, da Arbeidslønnen i Hovedstaden var for høi, til at denne Fabrikation kunde drives med Fordel. Der fandtes vel en Tid lang enkelte betydelige Anlæg af denne Art i Kjøbenhavn, saaledes først og fremmest det store til den almindelige Pleieanstalt knyttede *Lærredsmanufaktur* (smlgn. III S. 325), til hvilket der indkaldtes engelske Mestre, og som i en Haandevending forvandlede Almindeligt Hospital i Amaliegade til en imponerende Fabrik. Efter store Offre og Tilskud indsaa man, at Foretagendet var forfeilet, hvorfor det blev standset (III, 508). Ikke bedre gik det Linnedfabriken i *Christians Pleiehus,* der bestyredes af Direkteuren Major Chr. Carl Pflueg, og kun nogle Smaafabriker bleve tilbage i Hovedstaden, navnlig et Par *Glandslærredsfabriker,* tilhørende Marcus Moses Valentin og Farver Maurits Qvist, som ovenikjøbet mest brugte fremmede Lærreder. Den gamle *Seildugsfabrik* paa Vodroffgaard fra 1732 førte en kummerlig og hensygnende Tilværelse; den krævede uophørlige Tilskud og paaførte bestandig Eierne og Staten Tab. I 1776 gik den saagodtsom helt istaa, da en af Hovedinteressenterne, Etatsraad Topp, var død, og det hjalp ikke, at Etatsraad Joost v. Hemert kjøbte den ved offentlig Auktion i 1784 „blot i den patriotiske Hensigt at vedligeholde en Indretning til Statens Nytte, hvorved saa mange fattige Mennesker fandt deres Levebrød." Heller ikke han formaaede at holde Fabriken i ordentlig Drift, og maatte, da han truedes med en Fallit, pantsætte Bygninger, Varebeholdninger og Inventarium til den kongelige Kasse som Sikkerhed for et Laan af 50,000 Rdlr.

Strømpefabrikationen havde faaet et stort Opsving siden Frederik den Femtes Tid (III, 75); thi af Fabrikanter og Laugsmestre fandtes der i 1774 ikke mindre end 31 med 111 Stole, og fire Aar efter 23 med 125 Stole. De fleste af dem vare dog Smaafabriker; den eneste virkelig betydelige var i Grunden *Wessely og Warburgs*, som i 1778 havde 30 Stole med 279 Arbeidere. I denne Industrigren fik Striden mellem Laugsmestre og Fabrikanter et særlig skarpt Udtryk, der endte med et fuldstændigt Nederlag for de første. Strømpevæverne, hvoraf de fleste vare indvandrede fra Tydskland, vare naturligvis begyndte med at drive Professionen paa sædvanlig haandværksmæssig Maade, og havde den 30te Septbr. 1751 faaet Laugsartikler, som dog kun gjaldt for Uldenarbeide. Da der derefter anlagdes Strømpefabriker, som baade forfærdigede Silke-, Bomulds-, Linned- og Uldenstrømper, forsynedes de med Privilegier, og adskillige andre Strømpevævere med en eller to Stole bleve ligeledes priviligerede, saaledes at Ulden-Strømpevæverlauget i 1768 kun bestod af 3 Mestre. Det lykkedes imidlertid disse sidste at overtale nogle af de Priviligerede saavelsom Frimestrene til at ansøge om Indtrædelse i Lauget, fordi de formentlig derved kunde opnaa udelukkende Rettigheder og hemme den skarpe Konkurrence. Deres Ønske om, at der i Fremtiden ikke maatte udstedes flere Privilegier, blev imidlertid afslaaet i 1769, skjøndt det anbefaledes varmt af Magistraten, og Sagen henstod saaledes til 1774, da Lauget, som havde faaet nogen Tilgang, pludselig gav sig til at forfølge alle Strømpevævere, som uden udtrykkeligt Privilegium arbeidede for egen Regning. Det var en af de sædvanlige Laugsinkvisitioner; Oldermanden trængte ind i Frimestrenes Huse, aftvang dem Pengebøder eller borttog Rullerne paa deres Stole, indtil Kommercekollegiet forbød det, fordi Laugsartiklerne kun lød paa Uldenarbeide. Følgen af disse Chikaner blev kun, at de forfulgte Strømpevævere bleve priviligerede, og at der tilbødes Laugsmestrene lignende Privilegier paa at forfærdige Silke-, Bomulds- og Linnedstrømper, mod at oplære en indfødt Dreng for hver anden Stol. Derimod blev deres Ansøgning om, at Laugsartiklerne maatte udvides til ogsaa at gjælde de tre nævnte Stoffer foruden Uld afslaaet. Lauget lod sig dog ikke skræmme heraf, men gjorde nu Forsøg paa at faa Magt over de større Fabriker paa anden Vis. Det søgte — som det siges — „paa alle mulige Maader at gjøre sine Laugsartikler mere necessaires“,

dels ved at nægte Fabrikernes Drenge Ind- og Udskrivning, dels ved at formene disses Svende Deltagelse i Sygekassen eller vægre sig ved at give dem „Kundskaber", det vil sige: Reisepas i behørig laugsmæssig Form. Paa den anden Side bleve de Priviligerede uvillige og unddrog sig alle Laugets Byrder og Artiklernes Forskrifter. Der opstod Strid, Uenighed, Søgsmaal og Processer, og da Kommercekollegiet uophørlig blev overvældet med Klager fra begge Sider, indsaa det tilsidst Nødvendigheden af at sætte alle Strømpevævere paa lige Fod. Ved Resolution af 12te Mai 1777 blev *Strømpevæverlauget derfor ophævet;* Laugsrettighederne tilbagekaldte og samtlige Strømpevævere uden Undtagelse forpligtede til at forsyne sig med Privilegier og holde en indfødt Dreng i Lære for hver anden Stol. Istedetfor Oldermand fik „Fabrikeurerne", som de nu kaldtes, to Deputerede eller Forstandere, som fungerede i 3 Aar, bestyrede Mester- og Svendekasserne, ind- og udskrev alle Drenge, udstedte Lærebreve og „Kundskaber" m. m., Alt under Generalmagasinkontoirets Opsyn. Laugsmestrene gjorde først Modstand, nægtede at søge Privilegium og udgaa af Amtet, men maatte tilsidst give efter. Forpligtelsen til at holde en indfødt Dreng i Lære for hver anden Stol blev i 1780 lempet til hver tredie Stol, da Strømpevæverne erklærede, at de umuligt kunde holde Drenge til med uvante Hænder at væve i Silke paa fine Stole og fordærve Varerne, hvori Generalmagasindirektionen gav dem Medhold. Fabrikanterne bleve som alle andre støttede med Forskud af Penge og Raamaterialier; de Varer, de forarbeidede, vare alle Slags Strømper og Strømpetøi samt brogede og røde strikkede Huer, hvoraf overordentlig mange gik til Norge. I 1776 roses *Ernst Wahl,* der protegeredes af Enkedronningen og Arveprindsen, for sit overordentlig fine Arbeide, og i 1780 *Philip de Strade* for sine fortrinlige linnede Strømper af en ny, hidtil ukjendt Sort.

Den stigende Indførsel af raa Kattuner fra Indien bevirkede Anlæget af flere betydelige *Kattuntrykkerier* i Kjøbenhavn, foruden det gamle *Jennerske* og *Iselinske* (smlgn. III, 74). Allerede i Frederik den Femtes sidste Regjeringsaar havde *Marcus Moses Valentin* anlagt et saadan Trykkeri og faaet en *Don gratuit* af 4000 Rdlr. dertil, og i 1776 indrettede *J. C. Parnemann* et fjerde udenfor Nørreport, som hurtigt vandt Anseelse og ligeledes blev støttet, rigtignok kun med et Laan af samme Størrelse. *Bendix Henriques* og *Moses*

Jacob Bahn fik i 1778 Privilegium paa at anlægge og drive et Kattun- og Lærredstrykkeri, og samme Aar opnaaede Grosserer *Blach og Interessenter,* som vilde anlægge en Kattunfabrik, „ikke blot til Fabrikationens Forbedring under Trykningen og Koloriten, men ogsaa til udenlandsk Afsætning“, betydelige Fordele fremfor deres Konkurrenter, deriblandt en løbende Kredit i Generalmagasinet paa 10,000 Rdlr., og en Pengeforstrækning af 20,000 Rdlr. Grunden hertil var, at Blach første Gang indførte „det ægte blaa Cotton-Tryk i Danmark, hvorved de engelske Fabriker havde erhvervet sig et saa udmærket Fortrin.“ Aaret efter fik Hovedstaden et nyt Kattuntrykkeri, *Peder Hornbechs*, og i 1780 endog to nye, hvoraf det ene anlagdes af den indvandrede hollandske Fabrikant *Johannes Moens* udenfor Vesterport ved Kallebostrand, det andet af *Hendel Jacob Ruben* og *Simon Kalckar* fra Altona. De betydeligste af disse Fabriker, som især tilvirkede trykkede, farvede og skildrede Sirtser og Kattuner, vare Konferentsraad Baron Iselins, Parnemanns og Blachs, thi Jenners gik stærkt tilbage og vilde være standset i 1781, hvis det ikke var blevet taget under Armene af Kommercekollegiet. Et Par Aar iforveien havde Iselins Fabrik været truet af en stor Fare, da dens samtlige Svende alle paa én Gang forlod Fabriken ved deres Kontrakters Udløb og tog Tjeneste hos de andre Kattunfabrikanter. Firmaet kom dog over Vanskeligheden ved at indforskrive 10 Svende fra Schweiz og Hamborg, hvortil Kommercekollegiet bevilgede de fornødne Reisepenge. Det i 1742 anlagte *Silke-Fløil og Klædetrykkeri* gik i 1780 over til Søkaptain Andreas Henrik *Stibolt.* Af *Guldtrækkere* fandtes der i 1778 kun 4 i Byen; i Mai 1782 fik *Joseph Nathan David* (den senere Nationaløkonom og Finantsministers Fader) paa Baron Boltens Anbefaling Tilladelse til at indvandre fra Altona og anlægge en Guldtrækkerfabrik her.

I Forbindelse hermed kan anføres et Forsøg, Regjeringen gjorde paa at indføre *Kniplingsfabrikationen* til Hovedstaden. I 1770 fik en flandersk Kniplerske *Anne Marie Gros* en aarlig Understøttelse af 300 Rdlr. for at oplære indfødte Pigebørn i Knipleri og Points-Syning, og da hun paa Grund af Alder sex Aar efter reiste hjem til sit Fædreland, blev Knipleskolen fortsat af en af hendes dygtigste Elever, *Catharine Elisabeth Londemann.* Afgjort Uheld havde man derimod med en *Broderifabrik* eller Syskole, som i 1773 blev oprettet af Søstrene *Anna Maria* og *Sophia Elisabeth Deden.*

Der var blevet dem lovet en Præmie af 10 Rdlr. for hvert Barn, de underviste i et Aar, men da Fabrikkommissair, Agent Rejersen undersøgte Skolen, viste det sig, at der vel var nogle og fyrretyve Elever i den, men at kun ganske faa havde gjort nogen Fremgang i Broderisyning. Præmierne bleve derfor ikke udbetalte, og saaledes varede det nogle Aar, i hvilke dog Skolen engang imellem støttedes med et Bidrag af 400 Rdlr. I 1779 blev man imidlertid kjed af det Hele og affandt sig med Søstrene ved engang for alle at udbetale dem 1800 Rdlr. Et langt kostbarere Experiment foretoges med to Maskinister *Bonafont* og *Le Brun* fra Rastadt, som havde tilbudt den danske Regjering at forfærdige et fuldstændigt *mechanisk Kabinet* af 100 Modeller og Maskiner til Brug ved Fabrikvæsenet, Kommercien og Agerdyrkningen. De vare fortrinligt anbefalede, og da man netop paa dette Tidspunkt var i største Forlegenhed med Appreturvæsenet, der jo var høist primitivt, besluttede man at indlade sig med dem. Der bevilgedes dem 1000 Rdlr. i Reisepenge og frit Ophold i et Par Maaneder, hvorefter de i Januar 1777 kom hertil. Ledsagede af to af Kommercekollegiets Deputerede og Fabrikkommissairen besaa de strax alle Byens Fabriker og Kattuntrykkerier og fremkom derpaa med en udførlig Plan til Anskaffelsen af et stort Antal kostbare og „absolut nødvendige“ Maskiner. Man fandt Forslaget fornuftigt, men vilde dog foreløbig nøies med en enkelt Maskine: en Kalander til Silkefabrikerne. Det varede dog længe, før man kunde komme til Enighed med de to Fremmede, thi de forlangte foruden Betaling for hver enkelt Maskine en aarlig Gage af 3000 Rdlr., Titel af „kongelige danske Maskinister“ med Rang som Kaptainer og endelig Ret til at bære en af Kongen approberet Uniform. I Marts lykkedes det dog at faa en Kontrakt istand, i hvilken de forpligtede sig til at levere de omtalte Modeller, og én à to Maskiner om Aaret mod fuld Betaling, en aarlig Gage af 1000 Rdlr., Titel af kongelige danske Maskinister (men uden Rang og Uniform) samt Ret til at blive boende i Rastadt. Kalanderen til Silkefabrikerne blev afleveret Aaret efter og betalt med 4500 Rdlr.; den befandtes tilfredsstillende i enhver Henseende, men man vilde dog ikke bevilge den fornyede Ansøgning om Rang og Uniform. De to Mænd fik imidlertid et Forskud af 5000 Rdlr., hvorefter de tog fat paa Bygningen af en Kattuntrykkemaskine. Da Tegningen af denne og Prøver af dens Arbeide kom til Kjøbenhavn i 1779,

fandtes de slette, og man nægtede derfor at kjøbe Maskinen. Følgen blev en skarp Brevvexling mellem Kommercekollegiet og de kongelige danske Maskinister, hvori de sidste brugte „endel upasselige og usømmelige Raisonnements“ og rentud erklærede, at de ikke vilde indsende en eneste ny Model, før der blev udbetalt dem 12,000 Rdlr. kontant. Konflikten afsluttedes med en kongelig Resolution af 17de Januar 1780, ved hvilken Kongen tillod dem at sælge den vragede Maskine, til hvem de vilde, og forresten tilkjendegav dem sit allerhøieste Mishag med deres usømmelige Skrivemaade og lovede dem, at „slig Dristighed i Fremtiden skulde blive anderledes anset.“ Man hører derefter ikke mere til disse Mænd, og havde dem heller ikke mere behov, thi Svenskeren Nordberg var kommen til Kjøbenhavn.

Textilfabrikerne, for hvis Opkomst der blev arbeidet ivrigere end for nogen anden Fabrikvirksomhed, beskjæftigede i 1778 ikke mindre end 6,736 Arbeidere, hvoraf man ser, at Kjøbenhavn var paa gode Veie til at blive *„en stor Fabrikby“*. Afsætningen svarede dog kun daarligt til Produktionen, og Regjeringen maatte bestandig træde til for at fremme den første. Generalmagasinets Hovedopgave var at befordre Salget, og dette var ogsaa delvist lykkedes ved et Reskript af 10de Mai 1766, som fastsatte en vis Sum, for hvilken hvert Stift aarlig *skulde* kjøbe af Magasinet. Dettes Ophævelse og Struensees Uvillie mod det understøttede Fabrikvæsen hidførte imidlertid en overordentlig Nedgang, saaledes at Afsætningen saagodtsom standsede helt i 1771 og 1772. Endnu i 1773 vare Forholdene kritiske; det viste sig saaledes ved en Undersøgelse, at Ingen længere bekymrede sig om Reskriptet af 1766. Bedst var Tilstanden i Sjællands Stift, hvor der dog blev solgt for 10,700 Rdlr. af den paalignede Sum (ialt 17,000 Rdlr.), men de fynske Handlende kjøbte kun for 893 Rdlr. af de befalede 16,000, og de lollandsk-falsterske for 972 Rdlr. af de paabudte 13,000. Det saa ikke stort bedre ud i de andre Stifter, saaledes at der af det hele paalignede Beløb i det nævnte Aar kun blev afsat Fjerdedelen. Kjøbmændene vilde nemlig ikke vide af indenlandske Varer, der baade vare dyrere og slettere end fremmede, ja mange af dem erklærede rentud, at de maatte opgive deres Handel, hvis den skulde drives med danske Fabrikata. Forholdene i Hovedstaden vare dog i denne Henseende gunstigere for Fabrikanterne end i Provindserne,

dels fordi man havde Fabrikerne ved Haanden, dels fordi det kjøbenhavnske Politis Aarvaagenhed hindrede Omløben med fremmede ufortoldede Varer og Kontrabandehandel. Man søgte nu, som alt berørt, at afhjælpe Ondet ved at udsende Handelsreisende og indrømme Kjøbmændene udenfor Kjøbenhavn 3 Procent Præmie af de Varer, som de forskrev gjennem Generalmagasinet, samt 6 Maaneders Kredit, de norske Handlende endog 5 Procent Præmie og 12 Maaneders rentefri Kredit. Dette forblev heller ikke virkningsløst; i 1775 afsattes der saaledes til de danske Provindser og Norge for ca. 34,000 Rdlr. og det følgende Aar for 43,000 Rdlr., ligesom der udførtes endel Varer til China og Ostindien, rigtignok kun mod høie Præmier ($7^1/_2$ Procent). Afsætningen i de vestindiske Kolonier, der ligeledes støttedes ved Udførselspræmier, var derimod fremdeles ringe, og bragte saa store Tab, at Fabrikanterne tilsidst slet ikke turde sende Varer dertil. Regjeringen gjorde da i 1775 et Forsøg med at etablere en Kjøbmand derovre, Lorenz Ebbesen, som foruden Udførselspræmien fik en betydelig Kredit i Magasinet. I 1780 skaffede Generalmagasinet sig af med sine overliggende, uafsættelige Manufakturvarer paa eiendommelig Maade. Grossererne i Kbhvn. med Agent de Coninck i Spidsen aabnede nemlig en *Tuskhandel paa Madeira* og ombyttede her Manufakturvarer til et Beløb af 30—40,000 Rdlr. med 150 Piber Madeiravin. Grossererne ansøgte i denne Anledning om Told- og Konsumptionsfrihed for Vinen, men da Skatkamret ikke mente at kunne gaa ind herpaa, fik de i Stedet den sædvanlige Udførselspræmie af $7^1/_2$ Procent forhøiet til 10. For at fremme *Hør- og Hampeavlen* i Landet indkaldte den yngre Schimmelmann 5 Familier fra Rhinegnene, som paa alle Maader bleve støttede af Regjeringen.

Der var megen anden Fabrikvirksomhed og Storindustri i Byen, hvortil først og fremmest *Sukkerraffinaderierne* hørte. I 1768 var der 15 saadanne i Drift i Kjøbenhavn, og disses Privilegier bleve i det nævnte Aar betydeligt udvidede, „fordi de vare stegne til den Fuldkommenhed, at de regnedes blandt Nationens vigtigste Handelsbrancher". Foruden forskjellige Fordele som Kredit paa vestindiske Raasukkere, der solgtes for kongelig Regning, Toldfrihed for Stenkul m. m. fik de nemlig, hvad man kaldte *privilegium exclusivum,* da det bestemtes, at der i de første 15 Aar kun maatte være 17 Sukkerraffinaderier i Hovedstaden, mod at de til Gjengjæld

for hver Kogepande aarlig skulde udføre for 1000 Rdlr. raffinerede Sukkere til Udlandet eller betale 20 Rdlr. i Bøde for hvert Hundrede, der manglede. Denne Mulkt blev i nogle Aar opsamlet til et Assurancefond for Raffinaderierne, som blev oprettet under Kommercekollegiets Auspicier, men da denne tvungne Brandforsikkring var upopulair og desuden ufordelagtig, blev den hævet i Januar 1771, hvorefter Mulkterne tilfaldt Kommercefondet. Det ses dog, at de fordetmeste ikke bleve betalte. En Forordning af 23de Januar 1770, ved hvilken det befaledes, at alle Sukkere fra St. Croix skulde føres til Kjøbenhavn (hvis de da ikke vare bestilte til andre Raffinaderier i Riget) og oplægges her i 8 Uger, før de maatte udføres, var ligeledes dikteret af et Ønske om at fremme Sukkerindustrien. Struensee ophævede vel denne Forordning delvist i de vestindiske Planteres Interesse, men efter hans Fald blev den igjen sat i Kraft, dog at Oplagstiden blev indskrænket til 4 Uger. Samtidig blev Udførselspræmien paa raffinerede Sukkere betydelig forhøiet. De femten kjøbenhavnske Raffinaderier solgte i 1770 aarlig for 760,000 Rdlr. Sukkere, og Produktionen steg yderligere, da der kom to nye Værker til, saaledes at Tallet 17 blev fuldt. Raasukkernes høie Priser saavelsom de vestindiske Planteres Afhængighed af Hollænderne (smlgn. III S. 362) bevirkede imidlertid, at tre Raffinaderier maatte standse i 1780, medens de øvrige enten indskrænkede deres Drift til det Halve eller arbeidede med Tab. Monopolet, der vilde være udløbet i 1783, blev allerede i 1781 fornyet paa 20 Aar, dog med den Forandring, at der nu maatte være 20 priviligerede Raffinaderier i Byen. Derimod blev Fabrikanternes Ansøgning, om at Udførselstvangen skulde bortfalde, bestemt afslaaet; der bør — hedder det — netop indføres en særdeles Kontrol med dette Vilkaars Opfyldelse, som de fleste have unddraget sig, og det bør befales Raffinadeurerne enten at forelægge Attester fra Toldboden og Indførselsstedet ved Aarets Udgang eller betale den paalagte Mulkt. Foruden de foran (III S. 78) nævnte Raffinaderier, af hvilke Gustmejer & Bargums i 1776 blev kjøbt af Henrik Ladiges, og Svend Kjøbkes Aaret iforveien var blevet flyttet til Lille Kjøbmagergade, kan nævnes de tre store Raffinaderier i Amaliegade, Vimmelskaftet og Store Kongensgade, af hvilke det sidste tilhørte Urtekræmmerne.

Jernindustrien dreves endnu ikke i større Omfang i Hovedstaden. De kjøbenhavnske Isenkræmmeres Fabrik paa Raavad, som

de havde kjøbt i 1767 for 26,270 Rdlr., og i hvilken de havde indskudt 50—60,000 Rdlr., skal ikke omtales nærmere her; derimod fortjener det at fremhæves, at Englænderen *Thomas Potter* i 1769 anlagde det første *Jernstøberi* i Danmark paa Applebys Plads paa Christianshavn. I de første Aar, da han udelukkende støbte Jerngryder „af allehaande Façons", var hans Bedrift kun ringe; den kaldes da stadig „det lidet Jernstøberi", men da han i 1771 trods Isenkræmmerlaugets, Gjørtlernes, Ankersmedenes og Nagelsmedenes Indsigelser havde faaet Bevilling til at forfærdige alt Slags Messing-, Smede- og støbt Jernarbeide, udvidedes hans Virksomhed hurtigt, idet han nu foruden Gryder ogsaa leverede Kanonkugler og Jernankere til Kompagnierne. Hof-Klokkestøber *Troschel* ved Vestervold drev ogsaa en stor Forretning og leverede Klokker til en Mængde Kirker i og udenfor Kjøbenhavn, men det var dog først senere, at der udviklede sig en virkelig betydningsfuld Jern- og Metalindustri i Hovedstaden, som kan forfølges op til vore Dage. Der existerede tre smaa Metal- og Tinknappefabriker, den ene tilhørende Brødrene *Moses* og *David Samson*, den anden Gjørtlermestrene *Gige*, *Niedlich* og *Dahlberg* og endelig den tredie *Daniel Dey*, til hvem man nærede store Forhaabninger, og som den føromtalte Professor Ljungberg endog betegnede som „et spekulativt Geni". Han var imidlertid ogsaa en raa, voldsom og selvraadig Mand, og et Forsøg paa at anlægge en stor Galanterivarefabrik under hans Ledelse paa Esrom Mølle strandede fuldstændig paa hans Umedgjørlighed, Stridbarhed og uordentlige Regnskabsførelse. Projectet kostede Staten store Pengesummer, og tilsidst maatte man affinde sig med Dey ved at udbetale ham 3000 Rdlr. engang for alle og 300 Rdlr. om Aaret, hvorpaa han flyttede tilbage til Kbhvn. I 1777 fik *Georg Wollin*, Friherre af Leyen, syv Aars Monopol paa at anlægge en *Synaale-* og *Bleghvidts* Fabrik og simpelt Privilegium paa en Knappenaals Fabrik. Det store Anlæg, i hvilket Friherren vilde anlægge over 300,000 Rdlr. og beskjæftige 500 Personer, kom dog aldrig istand. Det ses, at Bleghvidt aldeles ikke fabrikeredes i Landet, og at der kun fandtes én Mand i Kbhvn., som lavede Synaale, „hvormed han dog ikke kom synderligt afsted, da han manglede Trække- og Sliberedskab". Derimod forfærdigede Naalemagerne ligesaa gode Haar- og Knappenaale som de udenlandske.

Der var nu 5 *Sæbesyderier* i Byen (i 1776 sex), til hvilke der var knyttet ligesaa mange Oliemøller. De sidste, der havde Vanskelighed ved at bestaa, fik i 1772 Toldfrihed paa Hør- og Hampefrø samt Raps, men da de kjøbenhavnske Sæbesydere bestandig klagede over den skarpe Konkurrence fra Provindserne, hvor Varerne ikke bleve vragede, udkom der i 1775 en almindelig Forordning, hvorved alle Syderier i Danmark og Norge bleve stillede paa lige Fod. Til de betydeligste Sæbeværker hørte *Peter Fengers* paa Christianshavn, som efter 1772 ikke blot tilvirkede grøn Sæbe, men ogsaa hvid kastiliansk uden Ild (smlgn. III, 82) samt russisk Talgsæbe. Det gamle Sæbesyderi i Nybrogade ved Assistentshuset kaldtes i Folkemunde „Sorte Hane". Af *Garverierne* overtoges Outerloos priviligerede i Adelgade, der i nogle Aar havde været drevet af Garver Schumacher (smlgn. III, 81) og derpaa havde været nedlagt, i 1772 af Baron Iselin, som elleve Aar efter afhændede det til den forhv. Galanterihandler Agent *Abraham Moses Henriques,* der ogsaa havde en velrenommeret *Papirtapetfabrik.* Blandt Hvidgarverne nævnes *Hans Jakob Møller* som den dygtigste, hvorfor han paa de franske Handskemagere, Voyers og Lavignes Anbefaling i 1777 blev støttet af Regjeringen og Kommercefondet, saaledes at han kunde flytte til Kjøbenhavn fra Frederiksborg, hvor han tidligere havde været bosat, og indrette sit Garveri i en Eiendom paa Vesterbro.

Foruden de to gamle *Kalkbrænderier,* nemlig det Bonfilske udenfor Østerport af 1729 og det paa Kastrup af 1749, fik Hovedstaden i 1777 et *tredie,* der ligeledes anlagdes udenfor Østerport i Nærheden af det ældste. Dettes Monopol udløb nemlig i 1776, og da Interessenterne ansøgte om dets Fornyelse, fik de Afslag, fordi — som Kommercekollegiet skriver — Erfaring noksom lærer, at Monopolier ere af det Slags odieuse og for Næringerne skadelige Rettigheder, der saavidt muligt ved alle Leiligheder bør udryddes. Samtidig blev det offentliggjort, at Enhver kunde vente Privilegium paa slige nyttige Værkers Anlæg, og kort efter gaves et saadant til Regimentskvartermester Oberkampf, Professor Harsdorff og Justitsraad Lassen, der havde dannet et Interessentskab. Det er charakteristisk, at disse tre Mænd strax ønskede Forbud mod flere Kalkfabrikers Oprettelse, hvilket naturligvis blev afslaaet; derimod fik alle tre Værker Frihed for Skibsafgifter, Laste- og Skrivepenge,

Stempelafgifter m. m. Da det nye Kalkbrænderi var kommet i Gang i 1779, søgte de to af Interessenterne (Harsdorff og Lassen) om et rentefrit Laan af 6000 Rdlr., men ogsaa dette blev dem nægtet, „fordi der ingen Grund var til at favorisere Supplikanterne, som ved deres Indflydelse som Medlemmer af Bygningskommissionen kunde skaffe sig Leverancer til Murmestrene og de kongelige og offentlige Bygninger fremfor de to andre Fabriker". Det nye Værk havde dog den Ulempe, at det ikke kunde faa Kalksten fra Saltholmen, hvor de to Konkurrenter havde deres Brud, men maatte hente dem fra Faxe, hvilket naturligvis fordyrede Transportomkostningerne betydeligt, thi en med Schouten paa Amager, Eisbrand Cornelius, og flere af Sognefogderne afsluttet Kontrakt, ved hvilken det nye Kalkværk betingede sig Ret til ogsaa at bryde Kalksten paa Saltholmen mod for hver Favn at betale 4 Mark Danske til Amagerland, gav kun Anledning til Stridigheder med de andre Kalkbrænderieiere, der mente at have Eneret, saavelsom til Forbudsforretninger, Søgsmaal og Kontrasøgsmaal. En fjerde, men ikke farlig Konkurrent var Brændevinsbrænder *Andreas Hofgaard,* som fandt paa at brænde en Tønde Kalksten, hver Gang han brugte sin Brændevinskjedel, og selv betragtede det som en stor og betydningsfuld Opfindelse. Da han ansøgte om en „Agtelsespræmie", lovede Kommercekollegiet ham en saadan, hvis hans Brændingsmaade blev almindelig, hvorom der dog Intet forlyder.

Den grønlandske Handels Fiskeri førte til Anlæg af et *Fiskebens Syderi,* hvor raa Hvalfiskebarder præpareredes, saavelsom af en *Fiskelimfabrik* paa det gamle Salpeterværks Plads bag Frelsers Kirke. Da Sognepræsten ved denne Kirke imidlertid klagede over den modbydelige Lugt, blev Fabriken flyttet ud paa Amager og fire Aar efter forenet med en af et Interessentskab anlagt Horn- og Læder-Limfabrik. I 1780 indrettede en Blomsterfabrikant fra Frankrig, *Müller,* en *Blomsterfabrik* „paa parisisk Maade" og fik et rentefrit Forskud af 600 Rdlr. mod at oplære 6—8 unge Pigebørn. Byen havde et betydeligt Antal *Stivelse og Pudderfabriker,* som først ikke maatte sælge i mindre Partier end et Lispund for ikke at gaa Urtekræmmerne i Næringen, men senere fik Tilladelse til at handle *en detail,* fordi de ellers ikke kunde bestaa i Konkurrencen med Provindserne, hvor Hveden var billigere og Afgiften ringere. En lignende Smaanæring var *Lakfabrikationen;* den betydeligste Fabrikant

i dette Fag var *Peder Hassing*, der ogsaa havde en Tobaksfabrik, og ved sær kongelig Naade havde Toldfrihed paa Raamaterialierne. Endvidere kan nævnes nogle *Chokoladefabriker*, til hvilke der iøvrigt ikke udkrævedes særligt Privilegium, nogle Fabriker „af hollandske eller saakaldte klare præparerede *Pennefjer*", en *Kartefabrik*, et Par *Kortfabriker* og nogle *Voxlysfabriker*, af hvilke *Claus Suhr Møllers* udenfor Østerport var den største og leverede saa fortræffelige Lys, at de endog udførtes til Vestindien, Sverig og andre Steder. I 1780 støttedes Eieren med et Pengelaan af 6000 Rdlr., hvorved man haabede at hindre den store Indførsel af fremmede Voxlys og tillige opmuntre Biavlen. En anden Voxlysfabrik, der tilhørte *Sveistrup* og *Willads* roses ligeledes stærkt og fik paa Arveprindsens Anbefaling tilstaaet en Udførselspræmie af 5 Procent. Den første *chirurgiske Instrumentmager* i Danmark *Jean Descottes*, som i 1753 havde faaet Privilegium og et aarligt Tilskud af 200 Rdlr. (af Partikulairkassen), var død i 1772, men Forretningen fortsattes af hans Enke. Sex Aar efter fik hun dog et Slags Konkurrent i Kleinsmedmester *Peder Wilhelm*, en Tusindkunstner, der havde vundet en af Landhusholdningsselskabets største Præmier for en kunstig Magnet, der indkjøbtes til Kunstkamret. Han fik en *Don gratuit* af 100 Rdlr. om Aaret for sine chirurgiske Instrumenter og „andre fine Værktøier og Redskaber". Allerede i Frederik den Femtes Tid havde Kjøbenhavn faaet sit første *Skriftstøberi*, anlagt af *Johan Gottfried Poetsch* i en Eiendom i Vimmelskaftet. Herfra forsynede han ikke blot alle indenlandske Bogtrykkerier, men udførte endog Typer til Sverig, Rusland, Lybæk og Danzig. Bedriften havde saadan Fremgang, at der i Mai 1779 blev udstedt Forbud mod fremmed Skriftstøber-Arbeides Indførsel til Danmark og Norge, da „Poetsches Støberi i Kjøbenhavn forfærdiger det meget godt". Eieren døde i 1783, men Virksomheden fortsattes af hans Enke og en af den Afdøde oplært Faktor, som „havde perfektioneret sig udenlands i 12 Aar". I dette Støberi forfærdigedes Stemplerne til Banksedlernes Trykning. En fabrikmæssig Tilvirkning af Uhre havde derimod hidtil ikke været kjendt i Landet. Der fandtes vel dygtige Uhrmagere i Hovedstaden, men Antallet af Svende og Drenge var saa ringe, at der neppe gaves 3—4 Svende, som vare istand til at forfærdige et „godt Lommeuhr", fordi de manglede Øvelse, da Mestrene indkjøbte Uhre i Schweiz og England med deres eget

Stempel, og deres Arbeide derfor i Regelen indskrænkede sig til Reparationer. I 1781 foreslog „den bekjendte habile Uhrmager", *Jørgen Jürgensen* at anlægge en ordentlig *Uhrfabrik* samt en Fabrik for Guld- og Sølvfouteraler til dem, og fandt strax Kommercekollegiets varme Understøttelse. For hver Elev, han oplærte til at forfærdige visse Stykker, fik han en kongelig Godtgjørelse af 60 Rdlr. det første og siden 5 Rdlr. mindre hvert Aar, indtil de sex Læreaar vare forløbne. Lærlingene boede hos ham og fik deres Underhold, Klæder, Arbeidsmaterialier og Instrumenter uden Vederlag. I en Indberetning fra 1784 hedder det, at Fabriken allerede havde 22 Arbeidere, og at der hidtil var forfærdiget 94 Uhre til en Værdi af 7,254 Rdlr. Desuden havdes 244 mere eller mindre færdige.

Af Glasværker fandtes der fremdeles ingen i Byen — de norske Glasværker, der som anført vare overtagne af Handels- og Kanalkompagniet, holdt et *Magasin* i det forrige Kvæsthus i Kvæsthusgade og havde *Eneret* paa at forsyne Landet med alt Slags Glas: norsk Krystalglas, hvidt Glas, Tafelglas, Fensterglas, Bouteiller, grønt Glas og Apothekerglas. Dette formaaede de imidlertid ikke, og Følgen blev, at der dreves en betydelig Snighandel med fremmede Glasvarer, ligesom Regjeringen ikke saa sjeldent maatte give Indførselstilladelser for at afhjælpe en øieblikkelig Mangel. Ellers overholdtes Monopolet strængt; i Oktober 1771 udgik der endog en Ordre om, at alt fremmed Glas inden Mai Maaneds Udgang 1772 enten skulde være afsat i Indlandet eller udført til fremmede Steder, hvilket dog ikke forhindrede de bøhmiske Glashandlere Bensch, Runge og Seemann, fem Maaneder efter Fristens Udløb, at ansøge om at maatte beholde det i deres Boutik værende Lager af fremmed Glas, indtil de havde faaet det udsolgt. Svaret lød imidlertid absolut afvisende; dog forlængedes Fristen til Aarets Udgang, hvorefter de tilbageblivende fremmede Varer skulde konfiskeres, uden at videre Ansøgninger maatte gjøres, eller Formildelse ventes.

Af *Fajancefabrikerne* (smlgn. III, 83) var *Hofnagels* udenfor Østerport standset; de mange Processer, han havde maattet føre for at værge sig mod Christian Gjerløw, Eieren af *Fabriken i Store Kongensgade* havde vel kostet den sidste hans Privilegium, men Hofnagel hans hele Velfærd, saaledes at han maatte nedlægge Fabriken, „der en Tid havde været af stort Begreb og produceret særdeles smukke Varer", Udenfor Østerport ved Kastelsveien laa

den *Classenske Ovn- og Fajancefabrik,* den saakaldte „Porcellains-Kakkelovns Fabrik“ (anlagt i 1759), men denne var kun i uegentlig Forstand Konkurrent med de andre Fajancefabriker. *Fabriken paa Kastrup*, der baade var Kalkværk, Sukkerform- og Fajancefabrik eiedes i 1769 af Stentzler og Didrichsen, som drev en livlig Forretning paa Søen med forbiseilende Skibe baade som Kadreiere og Lodser, hvorved de kom i Proces med Dragør Lodser, der ikke vilde finde sig i dette Indgreb i deres Næring. Deres Hovedvirksomhed var dog Sukkerpottemageriet, eftersom alle Byens Sukkerraffinaderier forsynede sig med Former herfra, hvilke man tidligere havde maattet indføre fra Lybæk. En Storm med Høivande i December 1775 gjorde saa stor Skade paa Bolværker og Bygninger, samt bortskyllede saa mange Materialier, Stenkul, Ler og Kalksten, at Eierne forarmedes derved, og da Stentzler døde i 1777, maatte Didrichsen gjøre Opbud. Fabriken gik da over til Bogtrykker Höpffner og hans Medinteressent Westerholt, som kjøbte den for 35,000 Rdlr. Disse fik snart en farlig Konkurrent i Grosserer, senere Generalkollekteur i Tallotteriet, *Christian Hansen,* som i 1777 havde anlagt en *Glasur Tagstensfabrik* i Nærheden af Langebro ved Indgangen til Tømmerpladserne, hvor Rysenstens Badeanstalt indrettedes i 1824. Hansen havde vel faaet Afslag paa tillige at anlægge en Sukkerformfabrik, da „denne Fabrikation var nødvendig for Kastrup Værks Opkomst og Vedligeholdelse“, men paa en fornyet Ansøgning fik han Aaret efter Tilladelse til at gjøre Sukkerformer og Potter til Raffinaderierne *udenfor* Staden og til Udlandet. De kjøbenhavnske Sukkerraffinaderier klagede imidlertid bestandig over, at Kastrup ikke kunde levere dem Former i tilstrækkelig Mængde og af tilstrækkelig Godhed, og da Bestyreren af det store Schimmelmannske Raffinaderi paa Chrhvn., Bogholder Lassen sluttede sig til denne Klage, blev Kastrups Stilling alvorlig truet. Kommercekollegiet gav Lassen Tilladelse til at indkjøbe 2000 Sukkerforme hos Hansen, og foranstaltede en ordentlig Undersøgelsesforretning paa Kastrup. Dens Resultat blev, at Vareme vel vare af mindre god Bonitet, men „at det kunde redresseres“, især da Interessenterne havde indforskrevet en ny og bekjendt duelig Mester, opført en ny Ovn m. m. Det var Arveprinds Frederik, der støttede Höpffner og Westerholt, og ved et formeligt Privilegium af 3die April 1780 opretholdtes deres udelukkende Ret til at fabrikere Sukkerformer

for Kbhvn., medens Hansen fremdeles maatte nøies med Provindserne og Udlandet.

Porcellainsfabrikationen var i 1766 gaaet helt istaa (smlgn. III, 84); man havde fundet Udgifterne for store, og Fourniers Fabrik under Volden ved Langebro var med tilhørende Inventarium den 4de Oktober 1766 bleven overladt til Artillerikorpset (Artilleriets Sygehus ved Blaataarn). Opdagelsen af ægte Porcellainsjord paa Bornholm, der skyldtes Landhusholdningsselskabets Sekretair (senere Kommerce-Konsulent) Chr. Martfeldt bevirkede imidlertid, at den kongelig priviligerede Materialist og Laborant, *Frantz Henrich Müller* gav sig til at anstille nye Forsøg, der kronedes med saa afgjørende Held, at han maa kaldes den danske Porcellainsfabrikations Fader. Müller havde først været i Apothekerlære og var dernæst bleven ansat ved Bankens Mønt, men da denne ophørte, fik han Tilladelse til at etablere sig som „Groshandler med Apothekervarer", thi Detailhandel var ham forbudt uden til Brug paa Landet. Han var en driftig og ihærdig Mand, der maatte kjæmpe haardt mod Apothekernes Brødnid, hvorfor han i 1771 søgte Struensee om Apothekerprivilegium, det vil sige om „den eneste lille, men for mig saa fordelagtige Artikel at maatte sælge Apothekervarer baade *en gros* og *en détail.*" Han opnaaede dog ikke denne Begunstigelse, og ligesaa lidet Held havde han, da han bød 1000 Rdlr. om Aaret for Vaisenhusapothekets Privilegium. Han maatte fortsætte sin Materialhandel i Vimmelskaftet og fik i December 1772 6 Aars Toldfrihed paa at indføre „et Stykke Esprit paa 53 Viertler fra Bordeaux hvert andet Aar" mod den edelige Forpligtelse kun at anvende denne „dobbelte Brændevin" til sine Præparater. I Anledning af en Konfiskationssag paa Toldboden skriver han selv: „Jeg har altid med utrættelig Flid og kummerfuldt Slæb stræbt at arbeide mig frem i Verden, og Enhver, som kjender mine Indretninger, er overbevist om sammes betydelige Fordel for det Almindelige, da mine Præparata ei alene med Begjærlighed søges overalt i begge Riger, men endog udføres for en stor Del til Fremmede".

Paa dette Tidspunkt havde Müller dog allerede længe experimenteret med Porcellainsbrænding og havde den 3die Dcbr. 1772 indsendt en Prøve paa ægte Porcellain til den daværende Kommercedeputation med Anmodning om en kongelig Gave paa 3—400 Rdlr. til nye og bedre Ovne. Prøven blev undersøgt af Professor Kratzenstein

og Apotheker Cappel og befandtes „paa ringe nær at ligne det sachsiske og chinesiske Porcellain, saaledes at det af en habil Chymikus let kunde raffineres til den yderste Fuldkommenhed“. Deputationen henviste ham til Fourniers gamle Fabrik, hvilken han dog fandt ubrugelig, da de derværende Ovne ikke kunde taale den stærke Hede, som var fornøden til Brændingen, og Spørgsmaalet stod nu ifølge Sagens Natur (smlgn. III, 499) hen, indtil Kommercekollegiet var blevet gjenoprettet. Allerede i Februar 1773 erklærede dette sig villigt til at forestille Kongen Ansøgningen af 3die Dcbr., og da Müller kort efter havde forevist Hoffet nogle nye Prøver, kom der Fart i Tingene. Den 28de Mai 1773 fik Kollegiet en med Guldbergs Haand skreven og af Kongen egenhændig undertegnet Ordre til „at lade sig denne Sag være høist angelegen, kalde den vittige og vindskibelige Mand for sig, overlægge Alt paa det Bedste, høre hans Betænkninger og føie saa kraftige Anstalter, at man endnu denne Sommer kunde lægge Grund til en Porcellainsfabrik“. Desuden skulde der udbetales Müller 1000 Rdlr. „til Erstatning og et større Forsøg“, Fourniers gamle Plads eller et andet bekvemt Sted skulde anvises ham, og de kraftigste Anstalter træffes til at hindre Udførsel af bornholmsk Porcellainsjord. Det ses, at Arveprinds Frederik interesserede sig varmt for Anlæget, hvad der iøvrigt i ligesaa høi Grad gjælder om hans Moder, Enkedronning Juliane Marie; man tænkte nu anderledes end den ældre Bernstorff, der havde svaret Professor Martin Hübner: „Porcellainsfabriker koste et Land mere, end de gavne“.

Saasnart Müller havde faaet de 1000 Rdlr., reiste han (i Juni) til Bornholm og fandt, som han selv siger, god Porcellainsjord og en egen Art Flisesten, brugelig til Porcellainsmøller. Aldrig saasnart var han kommen tilbage, før han traf alle Forberedelser til en ny Brænding, men Pengene vare slupne op, hvorfor han fik et Tilskud af 250 Rdlr. Han havde da 5—6 Arbeidere i sin Tjeneste, men da Ovnene vare mangelfulde, fik Brændingen et uheldigt Udfald. Følgen heraf var, at da han i Mai 1774 atter søgte om 1000 Rdlr., fik han Afslag med den Motivering, at „han maatte aflægge bedre Prøver paa sin Fremgang, før Ansøgningen kunde bevilges“. Man havde forresten allerede paa dette Tidspunkt faaet Øiet op for, at det vilde blive for byrdefuldt for den kongelige Kasse at bære Udgifterne alene, hvorfor det tillodes Müller at danne et Interessentskab.

Hans offentlige Indbydelse til et saadant, ifølge hvilken der skulde tegnes en Aktiekapital paa 50,000 Rdlr., fordelte paa 500 Aktier, mislykkedes imidlertid fuldstændigt (der tegnede sig kun en eneste Mand for 6 Aktier), og han havde ikke bedre Held med sig, da han lod en ny Invitationsplan udgaa. Hele Foretagendet vilde være gaaet i Stykker, hvis det ikke havde fundet en varm og energisk Ven i Generaldirekteur ved Postamtet, Konferentsraad *Theodor Holm* (senere adlet under Navnet Holmskiold), som ved sin Indflydelse i Hofkredse fik dannet et Interessentskab paa 19 Personer, blandt hvilke baade Enkedronningen, Arveprindsen og Kronprindsen. Hver Aktie lød paa 1000 Rdlr. Efterat Fabriken paa Kastrup frivillig havde givet Afkald paa sin gamle aldrig benyttede Eneret til Fabrikation af „ægte“ Porcellain, fik Aktieselskabet den 5te Marts 1775 kongelig Bevilling til at anlægge en Porcellainsfabrik med udelukkende Monopol i 50 Aar, ved „hvis Udløb en Ansøgning om Fornyelse vilde blive tagen i allernaadigst Betragtning“. Samtidig udstedtes Forbud mod bornholmsk Lers Udførsel til fremmede Steder, og Fabriken fik Ret til at holde alle Slags Haandværksfolk udenfor Laugene, ligesom der udstedtes Forbud mod, at dens Arbeidere toges i Tjeneste af Andre eller befordredes ud af Landet, medmindre de kunde forevise rigtig Afsked fra Fabriken. Direktionen kom til at bestaa af General Eickstedt, Guldberg, Suhm og Holm; Müller, som allerede en Maaned iforveien efter Forelæggelsen af endel nye Prøver havde faaet en Gratifikation af 1000 Rdlr. som „et kongeligt Naadestegn“, blev Fabrikmester.

Den Plads, man havde fundet til den nye Fabrik, laa bekvemt og godt ved en af Byens Hovedaarer og havde en stor tilliggende Grund. Müller havde først uden Held søgt om en Plads bag Gjæthuset, hvor der laa en Smedie, og havde derefter afvist et Tilbud om den gamle Oliemølles Bygninger og Have i Sophie Bastion paa Christianshavn, som i 1770 var bleven solgt til Søetaten. Arveprindsen havde derpaa udset den *tidligere Post- og Gjæstgivergaard paa Kjøbmagergade* (afbildet III, 121) til Fabriken. Eiendommen med derpaa hæftende Gjæld af 16,000 Rdlr. var som alt anført, i 1773 bleven overdraget til Generalpostamtet, der forgjæves havde søgt at blive den kvit. Ved en i 1773 afholdt Auktion, var der intet Bud gjort, og man havde da udleiet Bygningerne til Private. Nu bleve Leierne opsagte, og den 4de Mai 1775 bortleiedes

Gaarden til Porcellainsværket, mod at dette skulde svare Udgifterne og Renterne af den deri staaende Sum. Det blev derhos bestemt, at Interessenterne maatte blive Eiere af Gaarden for den Sum, der blev buden ved en ny Auktion, hvorfor en saadan blev afholdt. Generalpostamtet blev imidlertid selv den Høistbydende med 12,600 Rdlr., og for denne Sum kom da Fabriken i Besiddelse af Eiendommen ved endeligt Skjøde af 10de Mai 1777. To Aar efter fik Porcellainsfabriken overladt en Oplagsplads ved Generalpostamtets nye Gaard paa Kjøbmagergade (det nuværende Posthus) og i Mai 1780 et Stykke af Trinitatis Kirkegaard, da de Folk, som havde Gravsteder her vare villige til at flytte dem. Endelig udvidedes Fabriken med et Hus paa Christianshavn, hvor de ildfaste Sten bleve brændte, og som forresten brugtes til Fribolig for nogle af Arbeiderne, Oplagssted for Brændsel m. m.

Man begyndte Virksomheden med danske Arbeidere, men indsaa dog hurtigt, at der maatte søges Assistance fra Udlandet, hvis Fabriken skulde blive noget Andet og Mere end et „Fyrste-Liebhaveri" som den forresten kaldes endnu i 1806. Man fik en Modelmester Luplau fra Brunsvig, Maleren Bayer fra Nürnberg (der malte *Flora danica* Stellet) og endelig tre Arbeidere fra Meissen, hvoraf dog kun en enkelt i en længere Aarrække var knyttet til Fabriken og blev en virkelig Akkvisition. Værre end Alt var dog den bestandige Pengemangel, thi skjøndt Kommercefondet i Januar 1776 skjænkede 2000 Rdlr. til Anlægsudgifter, og Kongen og Hoffet jævnlig støttede Fabriken dels med Pengeløb og dels med Materialier (saaledes i 1777 med 300 Favne Bøgebrænde), voxede Gjælden hurtigt, saaledes at den i 1779 beløb sig til 40,500 Rdlr. De Varer, der fabrikeredes, vare ikke særlig fortræffelige; det Meste var Middelgods og Udskud, og betydelige Summer medgik til Forsøg, snart med heldigt, snart med uheldigt Udfald. Det lykkedes vel efterhaanden Müller at tilberede en bedre Porcellainsmasse, navnlig ved at tilsætte Kaolin fra Limoges, indføre en omhyggeligere Slemning, konstruere nye Ovne m. m., men det kostede Altsammen Penge, og man havde saagodtsom ingen Indtægter, da Produktionen for største Delen gik til Hoffet, Direktionen eller Medlemmerne af Interessentskabet. I Begyndelsen af 1779, da Værket truedes med Undergang, tilbød man Kongen Fabriken mod at indløse Aktierne med 1200 Rdlr. Stykket (Indskudssummen plus 4 Procent Rente),

og dette Tilbud blev, uden Tvivl ved Enkedronningens varme Interesse for Sagen, accepteret ved Resolution af 21de April. Den 30te Juni tilskreves General Eickstedt, at Kongen „med særdeles naadig Velbehag havde erfaret den ønskelige Fremgang, den danske Porcellainsfabrik i nogle Aar havde havt, med langt mindre Bekostning, end saadant Anlæg enten hos Fremmede eller tilforn hos Os har medtaget", hvorfor han — for at anvende endel Mennesker af forskjellig Alder nyttigen og spare ikke ubetydelige Summer for Landet — havde overtaget Fabriken, som herefter skulde kaldes: *„Den kongelige danske Porcellains-Fabrik"*. Direktionen, der fik direkte Forestillingsret til Kongen, blev bestaaende uforandret (dog at Suhm blev afløst af Grev J. G. Moltke), og Müller vedblev at være Fabrikmester. Det følgende Aar, i Slutningen af Januar, var man saavidt „ved den gode Direktions besynderlige Omhu", at Fabriken kunde aabne sit Magasin til Udsalg, hvorfor der den 24de Januar udstedtes Forbud mod al fremmed Porcellains Indførsel, „siden vort eget er saa godt, som det behøves". Det chinesiske Porcellain undtoges dog fra Forbudet, naturligvis af Hensyn til asiatisk Kompagni. Faa Dage efter (den 5te Februar) overrakte Kronprindsen Konferentsraad Holm Ringen *pro merito* for hans Nidkjærhed samt en Gulddaase med Diamanter med et Emaillemaleri paa Laaget, forestillende „Fædrelandet, der overrækker en Borger Borgerkronen", medens Müller fik Justitsraads Rang og en emailleret Gulddaase med 1000 Rdlr. Den 1ste Marts 1780 blev endelig *Udsalget aabnet for Publikum*, en Mærkedag i Porcellainsfabrikens Historie og en Begivenhed for Nationen. Kjøbenhavnerne vare stolte og forfængelige over, at en af deres Medborgere havde udgransket Porcellainsfabrikationens Hemmeligheder og gjort dem uafhængige af Udlandet, og denne Følelse gav sig Luft paa mange forskjellige Maader. Et af Datidens Blade besang Udsalgets Aabning i et langt latinsk Digt, hvis Begyndelse lyder saaledes i samtidig Oversættelse:

„Sku! studs! Chineser ti! Brout ikke, som Du pleier,
Stolt af Din dyre Kram, dit skarpe Syn og Sind.
Mod Norden bor og Folk, som Aand og Øren eier.
Døm ei Europa, paa det ene Øie blind.
Din Avind længe har beundret Sachsens Gaver
At skabe Porcellain. Nu og det danske Folk
Kan te Dig lige Kunst. Behold det Ler, Du haver;
Vi glade spare Sølv.

Tobakshandelen og *Tobaksfabrikationen* dreves fremdeles som kongeligt Monopol (smlgn. III S. 80 o. flg.) under Hofagent *Borres* Administration, saaledes at Tobaksspinderlauget var forbundet til at arbeide for Hovedmagasinet i Kjøbenhavn, hvorfra alle Slags Røg- og Snustobakker udleveredes til de Handlende efter en bestemt Taxt, ligesom det nøie var fastsat, til hvilken Pris Varerne atter skulde udsælges til Forbrugerne. Da Priserne paa udenlandske Tobaksblade uophørlig steg, blev der i 1776 anlagt tre smaa *Tobaksplantager* i Kjøbenhavns Omegn (udenfor Nørre- og Østerport) og det følgende Aar en stor paa Glaciet mellem Vester- og Østerport, hvilket Terrain leiedes af Generalitetet for 1260 Rdlr. om Aaret. De fire kongelige Plantager (tilsammen 56 Tdr. Land) bestyredes af Tobaksspinder *Søgaard* (paa 6 Tdr. Land nær, der dyrkedes af Gartner Birch) og dreves i det Hele med Held. Søgaard indførte den hollandske Plantningsmaade, og det siges, at de Blade, han avlede, vare ligesaa gode som de hollandske, og stod langt over Tobakken fra Fredericia. I 1780 benaadedes Søgaard med Titelen „Agent", fik Guldmedaillen *pro meritis* og udnævnedes til Overinspekteur for Tobaksplantningen med to Inspekteurer under sig, thi paa dette Tidspunkt havde Tobaksavlen taget et overordentligt Opsving saavel i Kjøbenhavns Nærhed som i Provindserne. Overinspekteuren, der tillige var det kjøbenhavnske Tobaksspinderlaugs Oldermand, havde det Hverv at reise om i Provindserne, befordre Tobaksplantningen og vaage over dens Drift.

Man havde nemlig faaet Øiet op for, at der var Noget at udrette paa dette Felt, og Regjeringen kastede sig med sædvanlig Iver over Opgaven. Det var Langebeks Ord, man lagde sig paa Hjerte:

„Naar endelig Tobak, det Lugts og Smagens Onde,
Skal blive i sit Brug for Borger og for Bonde,
Da lad den plantes her; dens Væxt gjør Jorden ren,
Og Penge vindes jo ved denne Nærings Gren".

For at fremme Tobaksplantningen indsaa man imidlertid, at de hidtilværende Indskrænkninger for Handelen og Fabrikationen først og fremmest maatte fjernes. Den 23de Marts 1778 udkom derfor den store Forordning om Tobaksforarbeidningen og Tobakshandelen, ved hvilken den hidtilværende *Generaladministration ophævedes,* og *Magasinet afskaffedes.* Den største Del af dets Beholdning

af raa Tobaksblade, 260,000 Pd. af forskjellige Sorter, overlodes et Interessentskab af 17 kjøbenhavnske Tobaksspindermestre, som i denne Andledning fik et Laan i Banken paa 36,000 Rdlr. under kgl. Garanti. I den nye Forordning bestemtes, at det kjøbenhavnske *Tobaksspinderlaug* maatte forarbeide alle Slags Tobakker og forhandle dem sammen med de finere Sorter udenlandske, forsaavidt disses Indførsel var tilladt, mod i Fællesskab at holde en Tobaksplantage paa 50 Tdr. Land (Laugene i Provindserne kun 4 Tdr.), medens de *Tobaksfabrikanter*, der ikke vare i Laug, skulde holde en Laugsmester til Fabrikens Bestyrelse og hver for sig anlægge en Plantage paa 20 Tdr. Land (i Provindserne 10 Tdr.). *Tobakshandlere,* som hverken vare Fabrikentrepreneurer eller Laugsmestre, maatte derimod ikke foretage nogen Slags Præparation af Tobakker eller holde Skjæreværker eller Redskaber, men kun forhandle Andres Varer. Denne sidste Bestemmelse stødte paa stærk Modstand hos et stort Antal Tobakshandlere, der havde tilberedt Snustobakker og havt en lønnende Forretning ved, som de udtrykte sig: „at give Tobakken en eller anden Gout, som er Kjøberne til Behag.“ Da Kommercekollegiet fandt det betænkeligt at betage Nogen den Fordel, hvoraf han engang var i retmæssig Besiddelse, og det derhos oplystes, at den kjøbenhavnske og saakaldte islandske Snustobak tilligemed andre Sorter Rapéer havde særdeles god Afsætning i Norge og Hertugdømmerne, ja i Udlandet, bevilgedes der de formuende Snustobaksfabrikanter et Afslag til 2 Tdr. Lands Beplantning, de uformuende Ret til fremdeles at arbeide med egne Hænder. Egentlig maatte Ingen befatte sig med Snustobaksskjæren uden dem, der havde gjort det i Administrationstiden, men der skete dog Undtagelser, navnlig naar Supplikanterne tilbød at beplante mere end to Tdr. Land.

Efter Forordningen af 23de Marts 1778 fik Kjøbenhavns nærmeste Omgivelser et nyt Udseende, thi hvor der forhen havde ligget Enge, Kjøkken- og Frugthaver eller Krapplantager og Kornmarker, dyrkedes der nu Tobak; Byen var som indrammet af *Tobaksplantager.* Foruden de gamle kongelige Anlæg paa Glacierne mellem Øst- og Vesterbro, beplantedes nu ogsaa Citadellets Glacis saavelsom nogle ved Kastelsveien liggende Jorder, der tilhørte Byen, for kongelig Regning; Agent Borre anlagde en Tobaksplantage paa 42 Tdr. Land i det saakaldte „Studevænge“ paa Sydsiden af

Frederiksberg Allé, hvorhen han i 1782 ogsaa flyttede sin Fabrik og sit Magasin (til Gaarden „Haabet“), Etatsraad Bruun kjøbte „Rygaard“ ved Ordrupsveien og beplantede 30 Tdr. Land med Tobak, og snart var der ingen Jord at faa i Hovedstadens Nærhed, saaledes at Beplantningen foregik paa Amager, ja i et enkelt Tilfælde i Omegnen af Kjøge. De Fabrikanter, der søgte at unddrage sig Forpligtelsen, blandt hvilke det gamle Tobaksfirma: Italiender & Gebroeders især udmærkede sig, bleve i 1780 dikterede en Bøde og fik Befaling til ufortøvet at anskaffe sig Jord, da deres Privilegium ellers skulde være forbrudt, og deres Tobaksfabrikation ophøre. Naturligvis dreves adskillige af Tobaksplantagerne med Tab, thi skjøndt Regjeringen lod Drenge og unge Mennesker oplære gratis ved de kongelige Plantager, savnedes der mange Steder tilstrækkelig Kundskab om Tobakkens Behandling; Arbeidslønnen var høi, og Udgifterne til Tørrehuse, Gjødning m. m. betydelige. En Trafik, ved hvilken de Planteurer, der ikke selv vare Fabrikanter, søgte at forbedre deres Indtægter, nemlig „ved at give deres Tobaksblade en vis selvraadig Tilberedning enten ved Sammenrulning, Presning eller Sausning“ og derpaa udsælge denne Vare i Smaapartier til Menigmand, blev i 1780 strengt forbudt; i Fremtiden maatte Bladene ikke sælges til Forbrug uden at være passerede gjennem Tobaksspindernes eller Fabrikeurernes Hænder. Blandt de større Fabriker, som anlagdes paa dette Tidspunkt (i 1781) kan nævnes Agent *Ambergs*, „Friheden“ kaldet, i hvilken hans Svigerfader, Konferentsraad Classen havde indskudt betydelige Kapitaler, og som forresten hensygnede efter Krisen i 1783 og faa Aar efter gik helt istaa. Det kan paa dette Sted tilføies, at Urtekræmmernes tidligere (III, 77) omtalte *Kridtpibefabrik,* med hvilken Pibemagerne Rømer og Franckenstein i Tredserne havde konkurreret, i 1775 blev solgt til Vognmand *Ole Josephsen* med betydeligt Tab for Lauget. Tre Aar efter fik *Lars Nielsen Walsøe* Privilegium paa en lignende Fabrik, men den betalte sig formodentlig ligesaa lidt som dens Forgjængere. De fleste Piber indførtes nu som tidligere fra Holland.

Skjøndt den friere Udvikling, der i Frederik den Femtes og Struensees Tid havde faaet Indpas i Laugene, led nogen Standsning i Guldberg-Perioden, er det dog indlysende, at den store og større Industri, der nu havde faaet saa mægtigt Opsving, langsomt og sikkert maatte undergrave *Laugsvæsenets* gamle Former. Et charak-

teristisk Exempel herpaa indtraf i 1779, da to engelske Mestre, Sadelmager *Robert Kyel* og Karethmager *Thomas Swinton* ankom til Staden og vilde nedsætte sig her som Frimestre, med Ret til at holde de fornødne Svende og Drenge. Magistraten fraraadede indtrængende at bevilge Ansøgningen, da den var krænkende for Haandværkernes Næring og Fortjeneste, og de Fremmede ikke vilde underkaste sig Laugsforbindtlighederne, hvortil desuden kom, at det danske Karetharbeide ikke gav det udenlandske Noget efter. Hertil svarede Kommercekollegiet: „Denne Paastand bekræftes ikke af daglig Erfarenhed, thi der indforskrives en Mængde engelske Vogne, hvis Brug tiltager mere og mere; alene ifjor indførtes 16 engelske Vogne, hvis Værdi var 9—10,000 Rdlr., og skjøndt nogle kjøbenhavnske Mestre have raffineret deres Kunst, kunne de dog langtfra optage Konkurrencen". Resultatet blev da, at det tillodes de to Englændere at nedsætte sig og efter at have taget Borgerskab at drive deres Profession som Frimestre ved Hjælp af behøvende Folk, Svende og Drenge, uden Hinder, Indsigelse eller Tiltale fra Laugene". Sadelmagerlauget forsøgte vel i 1780 at forbyde en Svend at arbeide ved det engelske Karethmageri, under Paaskud af at Kyel var reist tilbage til England, men da Swinton fortsatte Forretningen, paadrog det sig kun en Irettesættelse derved. Overhovedet tog Regjeringen, naar det paa nogen Maade kunde lade sig forsvare, Parti for Fabrikanterne mod Laugene, men den hyldede ellers ikke Struensees Ideer om Laugstvangens Afskaffelse og viste kun ringe Sympathi for de Stampeske Doktriner. Hoffet selv respekterede ganske vist ikke Laugsrettighederne, hvad der f. Ex. viste sig i 1780, da Snedkerlaugets Oldermand Winberg fik to Musketterer dømte ved Politiretten, fordi de havde udført Snedkerarbeide i Rosenborghave, og der strax udgik en kongelig Befaling til Haandværkerne om „at entholde sig fra al Inkvisition udi vore Haver og Indelukker", men ellers savnede Laugene ikke Understøttelse. Tilladelsen til at nedsætte sig som Frimester blev kun sjelden given og fordetmeste kun til udtjente Soldater, ja i 1781 blev det forbudt Frimestrene at holde lige Skilt med Laugsmestrene; de maatte nu kun have et Brædt med deres Navn og Angivelse af deres Profession. Naturligvis blev der ligesom i tidligere Tider engang imellem gjort Undtagelser med Hensyn til Svendeaarenes Antal, Indskrivning af fremmede Drenge i Laugene, Fritagelse for

Mesterstykke eller for at reise udenlands, men i det Store og Hele opretholdtes Laugstvangen skarpt og gav Anledning til megen Brødnid og smaalig Misundelse, der hyppigt kunde antage barokke Former. Det er værd at lægge Mærke til, at paa dette Tidspunkt dukker den honette Ambition op hos Haandværksstanden i større Maalestok end hidtil, hvorfor det nu begyndte at vrimle med *Hof-Haandværkere,* hvoraf ialfald adskillige ikke havde Andet med Hoffet at skaffe end Ret til at føre Titelen. Man har nu ikke blot Hof-Guldsmede, Hof-Juvelerer, Hof-Malere og- Forgyldere, men ogsaa Hof-Sværdfegere, Hof-Grovsmede, Hof-Kleinsmede, Hof-Possementmagere, Hof-Perlestikkere, Hof-Brodeurer, Hof-Bogbindere, Hof-Destillateurer, Hof-Billedhuggere, Hof-Uhrmagere, Hof-Modehandlere, Hof-Slagtere m. m. I 1774 søgte Magnus Valentin af den portugisisk-hebraiske Nation endog om at faa Bestalling som „Hof-Jøde", da „der ved de fleste Monarchers Hoffer fandtes en saadan, til hvem saavel indenlandske som fremmede reisende Herskaber kunde henvende sig, naar de havde Kommissioner at besørge", men skjøndt han lovede at „udvise Oprigtighed, utrættet Flid og Vigilance", fik han dog Afslag. I Regelen maatte Ansøgerne betale Bestallingen og udrede 24 Rdlr. til Rentekamrets Fattigbøsse for at opnaa den attraaede Gunst, men den var da heller ikke uden Fordele. Den gav Anseelse og Næring, og det ikke blot hos Befolkningen. Saaledes motiverer Hofslagter Niels Svendsen sin Ansøgning med den Bemærkning, at hans Kredit vil styrkes derved, og at hans Kreaturer, naar de blive opholdte paa Transporten fra Aarhus til Kallundborg, ville have Forret, naar han er Hofslagter.

Haandværksstanden var iøvrigt et *stridbart* Folkefærd, thi Laugene kjæmpede ikke blot indbyrdes med hverandre, men ogsaa med Myndighederne, i hvilken sidste Retning navnlig Rebslagernes Oldermand *Hans Jørgen Morthorst* udmærkede sig. I 1773 fandt han i et ubetydeligt Mellemværende Anledning til at sige Politimester Fædder sin Mening i en Tone, der paadrog ham en kongelig Irettesættelse for hans „dristige og utilbørlige Forhold", og Aaret efter kom det til en stor Aktion, i hvilken Hof- og Stadsrettens Medlemmer endog bleve inddragne. Oprindelsen var — nogle Stykker Seilgarn, som Apotheker Hagen havde kjøbt af uberettigede Folk, og efter hvilke Morthorst havde ladet anstille en skarp Inkvisition. Politimester Fædder idømte Oldermanden en Bøde af 1 Rdlr. for

„utilbørlig inkvisitorisk Omgang“, men da Sagen blev appelleret til Hof- og Stadsretten, fik Morthorst Medhold, ja Fædders Dom blev underkjendt med det udtrykkelige Tillæg, at „den ei maatte komme Morthorst til Fornærmelse eller Penges Udgift i nogen Maade.“ Nu blev Politimesteren for Alvor vred og klagede over, at Hof- og Stadsretten istedetfor at soutenere hans Embeds Myndighed og Anseelse undergravede den, og Følgen blev en Høiesteretssag mellem Politimesteren og Hof- og Stadsrettens Tilforordnede. Samme Aar (1774) blev der reist ny Aktion mod Morthorst, da nogle af hans Svende havde angivet ham for uforsvarligt Arbeide, og beskyldt ham for at lade indspinde Blaar og gammelt udpillet Toug i Kabelgarn og andet Skibstougværk, en Sag, som dog blev frafalden, mod at han opgav Oldermandsembedet, og betalte 100 Rdlr. i Mulkt, Halvdelen til Rebslagerlaugets Kasse og Halvdelen til Vor Frelsers Kirke paa Chrhvn. Da det kongelige Reskript herom blev oplæst i en Laugsforsamling den 6te Oktober af Raadmand Balthasar Schiøtt for derefter at indføres i Laugsprotokollen, kom det imidlertid til et ubehageligt Efterspil, da Morthorst blev rasende, lagde Haand paa Raadmanden, rev Dokumentet ud af hans Hænder og kaldte ham og Ophavsmændene til den kgl. Benaadning: „Skjælmer“ m. m., hvilket fremkaldte ny Sags Anlæggelse og en betydelig forhøiet Mulkt. Hermed vare dog Vanskelighederne med Morthorst ikke forbi. Da Politimesteren nemlig i Efteraaret 1781 havde bragt i Erfaring, at der paa Reberbanerne udenfor Vesterport var megen uforsigtig Omgang med Ild og Lys, sendte han Politiadjutanten og to Betjente derud en Aften, og disse traf uheldigvis den stridbare Rebslagermester, der overvældede dem med Trusler og Skjældsord, ja end ikke skaanede Politimesteren selv. Morthorst dømtes herefter ved Høiesteret til en Maaneds Arbeide i Rasphuset, men da han forestillede, at han havde drukket et Par Glas Vin mere, end han kunde taale, og at den beskjæmmende Straf vilde hindre ham i vedblivende at være Laugsbroder og Borger, saa at der ikke var anden Udvei for ham end at rømme Landet med sin uskyldige Kone og Børn, benaadedes han med en Mulkt af 1000 Rdlr., Halvdelen til Vor Frelsers Kirke og Halvdelen til Politiet og Politikassen. Der kunde anføres flere lignende Eksempler paa Opsætsighed mod Myndighederne, saaledes da Brændevinsbrænderne under en Konflikt med Bryggerlauget i 1778 holdt en offentlig Laugsforsamling paa

egen Haand uden at anmelde den for Magistraten og derved paadrog sig en alvorlig Irettesættelse samt en Bøde af 200 Lod Sølv, eller da Sadelmagerne og Remmesniderne det følgende Aar indgav en „uanstændig og ubeføiet Klage“ over Magistraten, fordi den formentlig havde overskredet sin Kompetence ved et Oldermandsvalg. Klagen blev afvist med den Tilføielse, at Lauget i Fremtiden „skulde vogte sig for paa saa usømmelig Maade at udlade sig mod sin Øvrighed, saafremt det og Koncipisten ikke vilde vente efter Fortjeneste at vorde anset“.

Med *Haandværkssvendene*, hvoraf et meget betydeligt Antal var Fremmede, især Tydskere, havde Regjeringen mange Bryderier. Svendene havde for Skik at løbe fra den ene Mester til den anden eller lade sig engagere hos Fabrikanter, endog naar de stod i Gjæld til Laugsmesteren og havde modtaget Forskud af ham, hvorfor der blev paabudt en hel Række Bestemmelser, sigtende til at hindre saadan Uorden, og for flere Laugs Vedkommende fastsat en bestemt Opsigelsesfrist eller Skiftetid, ligesom der udkom en almindelig Anordning om Fabrikarbeideres Omflytning fra en Fabrik til en anden. I 1776 udmærkede de tydske *Skomagersvende* sig især ved deres Uregjerlighed og viste aabenbar Ulydighed mod de kongelige Anordninger, idet de nægtede at vælge en tydsk Oldgesel samt betale deres Tidepenge. Magistraten lod derfor den 5te Februar 10 af dem indsætte til Arbeide i Rasphuset, nogle paa 3, andre paa 2 Maaneder, men da deres Kammerater bad om Naade for dem, og de Skyldige med største Vemodighed erkjendte deres Forseelse og lovede Bod og Bedring, slap de allerede løs efter en Maaneds Indespærring, paa en enkelt nær, der havde udslynget „haarde Truselsord“. *Tømmersvendene*, der umiddelbart efter Struensees Fald havde gjort offentlige Optøier ved at anholde Kongens Vogn, paadrog sig i 1779 en publik Aktion, da de i deres Kvartalssamling den 14de Novbr. „begegnede Oldermanden for Tømmerlauget Andreas Pfützner og Lademesteren Johan Christopher Suhr paa voldsom og uanstændig Maade, holdt dem indespærrede i to Timer i Forsamlingssalen og truede med at lemlæste dem paa Helbred og Lemmer, indtil de lovede at føie Svendene i Alt, hvad de forlangte.“ Med *Snedkersvendene* kom det i 1781 til en Konflikt, da forskjellige Uordener i Tidens Løb havde indsneget sig hos dem. Det var nemlig blevet Skik og Brug, at den Svend, der giftede sig, blev haanet, ja endog

udstødt af de Ugiftes Samfund, saaledes at disse ikke vilde arbeide i Værksted med ham, og at Svendene betragtede det som krænkende for deres Værdighed selv at bære Hammer, Saug og Høvl hen til det Sted i Byen, hvor de skulde arbeide. Derhos forlangte de i Modstrid med alle Bestemmelser selv at vælge den Mester, hos hvem de vilde arbeide („Begjær-Valg") og nægtede at tage Tjeneste hos den, der anvistes dem af Oldermanden gjennem Oldgesellen. Følgen heraf blev et kongeligt Reskript af 28de Marts 1781, hvori det befaledes, at alle Snedkersvende, gifte og ugifte, skulde udgjøre ét Selskab, anses for lige gode og have en fælles Lade eller Kasse, at enhver Svend, ligesom Tømmer- og Mursvendene, selv skulde bære sit Værktøi, at Begjærvalget skulde være afskaffet, og endelig at Svendenes selvstændige Sygestue skulde ophæves, som alt var sket med Skomagersvendenes, og Patienterne derimod indlægges paa Hospitalerne paa Svendeladens Bekostning. Aldrig saasnart var dette Reskript blevet offentliggjort, før det stødte paa haardnakket Modstand. Endel Svende forlod Landet, medens andre nedlagde Arbeidet, skjøndt det udtrykkelig var dem forbudt at ligge ledige, hvorefter Oldgesellen paa egne og de ugifte Svendes Vegne ansøgte om „fremdeles at maatte nyde de Rettigheder og Friheder de i hundrede Aar havde nydt". Intetsteds i Udlandet havde gifte og ugifte Svende fælles Lade, og intetsteds blev det saakaldte „Begjærvalg" nægtet dem. Svaret herpaa lød imødekommende, thi Regjeringen var aabenbart bleven urolig ved de mange Svendes Bortreise, og Magistraten fik Ordre til at meddele dem, at „naar de først vendte tilbage til deres Arbeide og forholdt sig skikkelige og lydige, ville Vi efter nogen kort Tids Forløb resolvere paa deres Ansøgning og bevilge dem, at de gifte og ugifte Svende maa have deres Lade hver for sig, og at en Snedkersvend, naar han i et Fjerdingaar eller mere upaaklageligen har været i en Mesters Tjeneste, siden frit maa vælge den Mester, han vil arbeide hos. Denne Resolution kom da ogsaa den 16de Novbr., men da den blev oplæst i en Samling paa Laugshuset i Raadmand Matthias Langes Nærværelse, viste en Svend en saa støiende og „formastelig" Opførsel (han mødte bl. A. med sin Tobakspibe i Haanden og raabte: „Nu vil jeg se, hvad I tør gjøre mig!") at han efter kongelig Befaling blev indsat til tre Maaneders Arbeide i Rasphuset. Resolutionen af 16de

Novbr. blev iøvrigt saaledes misbrugt, at den i Mai 1783 igjen blev noget indskrænket.

Hvad *Haandværksdrengene* angik, spillede de naturligvis en ikke ubetydelig Rolle ved alle Gadeoptøier og Tumulter, men førte ellers et haardt og glædeløst Liv. De bleve i Reglen tyrannisk behandlede af Svende og Mestre; legemlige Revselser hørte til Dagens Orden, deres Natteleie i Sommervarmen og Vinterkulden paa Lofter var slet, deres Føde var kneben, og hvad der var værre: deres fagmæssige Opdragelse blev i høi Grad forsømt. „To, tre Aar af Læretiden — skriver den sagkyndige Raadmand Pontoppidan — bruges til pigemæssig Byløben og Kjøkkenpraktik med Vand-, Sand- og Brændebæren foruden Madspands Renderi for Svendene". Naar Drenge, hvad der under disse Forhold ikke saa sjælden skete, løb af Lære, indsattes de uden videre i Børnehuset for kortere eller længere Tid; deltog de i Gadeoptøier, kastede med Sneboldte eller Skarn, kunde de faa samme Straf eller efter Omstændighederne slippe med Vand og Brød i en otte Dages Tid. I 1783 blev en Dreng af den faste Stok ved Politiretten dømt til at arbeide i 14 Dage i Børnehuset, fordi han under et Opløb i Borgergade var trængt ind i et Hus, men da han havde siddet længe i Raadhusarresten, blev han ved kgl. Resolution fritagen mod at udleveres til Holmens Chef, som „kan lade ham give nogle Tamp".

De mange Haandværkeruroligheder med Tilbehør af Gadeuordener saavelsom Hensynet til Omkostningerne bevirkede, at der i Novbr. 1780 udkom et *Forbud mod de hidtilværende høitidelige Optog ved Laugsskilters Flytning* fra det gamle Herberge til et nyt. Saadanne Dage havde hidtil været til stor Fryd for Gadeungdommen; Laugets Mestre, Svende og Drenge havde da i stort Optog fulgt Skiltet og Laden med Musik, Dans og Skydning (smlgn. II, 497); man havde vandret lange Omveie gjennem Byen, gjort Holdt udenfor andre Laugsherberger, der passeredes, for at udvexle Hilsener og Ovationer, kort sagt, den halve Stad havde været paa Benene i saadan Anledning. Optogene bleve vel ikke helt forbudte, men Flytningen skulde nu foregaa i Stilhed, og besørges af et lille Antal Personer; den korteste Vei skulde vælges, og der maatte intetsteds gjøres Holdt. Indenfor Haandværkernes egne fire Vægge, i Laugshusene, bevaredes imidlertid de gamle Ceremonier uforandret, mod hvilke Regjeringerne forgjæves havde kjæmpet; man havde endnu

den gamle „Handwerksgewohnheit“ (smlgn. II, 306), de gamle zünftige Formularer, den særlige „Grusz“, hele Frimurersproget og de mange Ceremonier ved Drengens Ophøielse til Svend. Mange af de overleverede Vedtægter vare ret trykkende; saaledes vare de udlærte Drenge i Skomagerlauget udsatte for at faa deres Læretid forlænget med et Fjerdingaar, hvis de kunde overbevises om at have baaret Uhr, Stok eller Mansketter, før de vare gjorte til rigtige „Amtsgeseller“, ihvorvel det siges, at de i Regelen slap med en Irettesættelse af de ældste Svende. Af den Formular, hvormed Oldgesellen oplyste de Skomagersvende, der skulde vandre, om deres Optræden i Udlandet, faar man et tydeligt Indtryk af den internationale Forbindelse mellem Laugene. Naar Svendene paa Spørgsmaalet: „Har I Lyst at reise?“ havde svaret Ja, sagde Oldgesellen nemlig: „Saa reiser fra store Stæder til smaa Stæder, fra smaa Stæder til store Byer. Hvorhen I komme tilreisende, maa I alle Tider spørge efter *Herberget, hvor I er velkomne og faar Kvartér.* Men kan Du ikke faa Kvarter, gaar Du til Borgmesterens Hus og slaar Vinduerne ind, thi saa faar Du Kvarter. Du spørger dernæst Krofaderen om Arbeide, og kan han intet Værksted anvise, saa reiser Du videre“. I Januar 1783 blev der skredet ind mod *Bogtrykkerne* i Kjøbenhavn, som fra gammel Tid havde tiltaget sig et Slags Overhøihed over Provindsbogtrykkerne, saaledes at disses udlærte Drenge ikke bleve betragtede som Svende, før de atter havde staaet i Forbundt i Hovedstaden og derhos betalt en vis Sum i „Anførsels og Udskrivnings Penge“. Dette blev forbudt; enhver Bogtrykker udenfor Kjøbenhavn, der selv havde lært Kunsten, kunde nu give sine udlærte Drenge lovligt Lærebrev, og hvis han ikke havde lært den, da den kunsterfarne Faktor, der forestod Trykkeriet.

Det er foran (III, 526) omtalt, at *Strømpevæverlauget* blev *ophævet* den 12te Mai 1777, og samme Skjæbne havde *Brolæggerlauget* den 13de Novbr. 1782, da „Enhver fik Frihed til ved Brolægning for Kbhvns. Indvaanere at ernære sig.“ Dette skete paa den i 1777 nedsatte Brolægnings Kommissions (III, 419) Forslag, thi den mente sig ikke forbunden til at bruge Lauget fremfor andre Arbeidere, og disse havde rentud nægtet at indtræde i Lauget. Derimod fik *Skorstensfeiermestrene,* hvoraf der forresten kun var 3 i Byen, den 11te Februar 1778 Laugsartikler, fordi de ellers ikke kunde skaffe de fornødne Svende fra Udlandet, ligesom de her Udlærte ikke

kunde reise og faa Arbeide paa fremmede Steder. Denne Benaadning suppleredes yderligere i 1780, da der forundtes Skorstensfeierne „lige Privilegier, Borgerret og Rettigheder med alle andre Professioner og Borgerne“, hvorved denne Nærings Udøvere altsaa ophørte med at være som en Pariakaste. I *Rebslagernes* gamle Laugsartikler (af 4de Novbr. 1682) indførtes i 1782 en Forandring med Hensyn til Oldermandsvalget for „at hindre Underslæb med Oldermandens eget og de ham Beslægtedes Arbeide“; man forstaar, at der herved sigtedes til den ovenfor omtalte Morthorst. I 1775 bleve *Vognmandslaugets* Artikler forandrede, da Omgangstouren ophævedes, saaledes at enhver Reisende i Fremtiden kunde leie Karether, Chaiser eller Phaetons hos hvilken Vognmand, han fandt for godt. Ogsaa i *Dugmagernes* Artikler indførtes samme Aar nogle Forandringer eller „nærmere Bestemmelser“.

En Strid mellem Vinhandler Niederzieher og Slagtermester Hans Pedersen Grau førte i 1776 til et vigtigt Reskript om *Slagtergaardenes Indretning* i Kjøbenhavn. Grau havde nemlig kjøbt en Eiendom paa Store Kjøbmagergade ved Siden af Vinhandlerens og indrettet Slagteri her, ja han brugte Kjælderen til Kreaturstald, saaledes at al mulig Uhumskhed sivede ind i Vinkjælderen, ligesom Stanken fra den snevre Slagtergaard om Sommeren trængte ind i Nabohusenes Værelser og umuliggjorde Opholdet der. Paa Naboernes Klager lod Magistraten Grau vide, at hans Gaard ikke var bekvem til Slagteri, men han svarede simpelthen, at han agtede at blive der, da der ikke fandtes nogen kongelig Anordning, som forbød det. Nu blev Stadsbygmesteren, Stadsphysikus, ja *Collegium Medicum* sat i Bevægelse, og Alle erklærede de, at Tilstanden var skandaleus, og at der i alle Nabohusene herskede en utrolig Stank, som endog forplantede sig ud paa Gaden. I Januar 1776 fik Slagteren derfor Befaling til at ophøre med Slagteriet her, da „Saadant strider aabenbare mod god Orden og den i en stor By saa høist fornødne Renlighed“, hvorhos Magistraten beordredes til at overveie og foreslaa, hvorledes Slagtergaardene burde være beskafne. Følgen blev Reskriptet af 4de Dcbr. 1776, hvori det bestemtes, at *alle Slagtergaarde* saavidt muligt i Fremtiden skulde anlægges *omkring ved Voldene* og *i Udkanterne af Staden*, under alle Omstændigheder hverken i de reelleste Gader, eller i de smalleste Gyder, Stræder og Gange. Magistraten fik Opsigt hermed saavelsom med Gaardenes

Indretning, og under 2 Rdlr. Mulkt til Politikassen forbødes det Slagterne at have Kjød tilfals i deres Huse, endsige udhænge det i Porte, Forstuer eller udenfor Husene; thi alt Kjødsalg skulde foregaa fra Slagterboderne og fra de anviste Torvestader. Senere, i 1782, gik Regjeringen atter Slagterne skarpt tillivs, da det rygtedes, at de ikke holdt sig Kjødtaxten efterrettelig, nægtede at sælge deres Varer til Enhver, der begjærede det, og falholdt Kvie- og Kokjød blandt Oxekjød, idet der udlovedes Douceurer til de Tjenestefolk, der meldte dem, og fastsattes Straffebøder for enhver saadan Overtrædelse. Det var heller ikke Venskab for Slagterlauget, der bevirkede, at Joachim Pedersen paa Frederiksberg i 1781 fik Tilladelse til at nedsætte sig paa Vesterbro, og dér slagte og udsælge Kjød og Flæsk, ikke blot til Broens Beboere, men ogsaa til Indvaanerne i Kjøbenhavn. Der havde tidligere været givet enkelte Mænd Ret til at holde Slagterbod paa Vesterbro, skjøndt de kjøbenhavnske Slagtere havde ivret stærkt derimod, men endnu aldrig havde nogen af dem maattet sælge til indenbys Boende. At *Bagerne* ligeledes holdtes strængt til deres Taxter, er en Selvfølge, og det kan tilføies, at Struensees Kabinetsordre om deres Vinterforraad af Rug og Hvede ogsaa blev staaende ved Magt, men de befriedes dog for adskillig Konkurrence, de havde maattet kjæmpe med under det forrige Regimente, da der den 18de Marts 1772 udstedtes Forbud mod, at udenbys Bagere indførte og ombar Hvedebrød i Husene under Straf af Brødets Konfiskation og høie Bøder. Kun en enkelt Bager i Lyngby beholdt sit Privilegium af 1769 til at indføre Tvebakker og Sukkerkringler. (Smlgn. III, 349). Hvad *Bryggerne* angaar, fik de atter og atter Tilladelse til at forhøie Priserne paa de dyrere Ølsorter, naar Kornvarerne steg; og lignende Taxtforhøielser tilstodes *Vognmænd og Hyrekuske,* naar Havre-, Hø- og Halmpriserne gik i Veiret. *Urtekræmmerlauget* fik i 1783 Eneret til i Smaapartier at udsælge Nelliker, Muskater, Muskatenblomme, Kanel og Kardemomme, hvilket nu begyndte at hjemkomme med det asiatiske Kompagnis Skibe og derfor kunde henregnes til de ostindiske og chinesiske Varer, Enhver fra 1748 havde havt frit Lov til at handle med. En særlig og stor Begunstigelse opnaaede *Glarmesterlauget* i 1773 ved Arveprindsens Mellemkomst. Det havde sluttet Kontrakt med Glasværkerne i Norge om Leverance baade til eget Brug og Forhandling og ønskede derefter en fri Oplagsplads for Varerne. Deres An-

søgning om at faa Glasværkernes forrige Oplag ved Dokken paa Christianshavn, blev imidlertid afslaaet og ikke bedre Held havde de, da de ansøgte om Kjælderen under Charlottenborg eller Gjæthuset. De henvendte sig da til Arveprindsen, og denne „geleidede“ deres Supplik til Kommercekollegiet med følgende høie Ordre: „Hs. Maj. Kongen vil, at disse villige Folk skal kommes til Hjælp i denne deres Ansøgning, hvorover Kollegium med det Snareste vilde se dem forhjulpne til det Pakgjemme, som de attraar“. Skjøndt Kollegiet „ikke kunde se, at det vilde fremme de norske Glasværker, at Lauget fik fri Oplagsplads, og der desuden var ledige Pakhuse nok i Byen tilfals“, fik Glarmestrene nu overladt et af Drivhusene i den tidligere botaniske Have ved Toldboden. Herligheden varede dog ikke længe, thi faa Aar efter indrettede de norske Glasværker selv deres Magasin i det forrige Søkvæsthus ved St. Anna Plads. Sagen er et charakteristisk Exempel af mange paa Arveprindsens uophørlige anbefalende Paategninger for Supplikanter, som forgjæves havde henvendt. sig til Kollegierne. De franske *Handskemagere Lavigne* og *Voyer* saavelsom den franske *Bundtmager Antoine Laurent*, der forstod „at give alt Slags Peltsværk ægte og bestandige Kouleurer og tillige at applicere dem i Broderi“ støttedes ligeledes stærkt af Hoffet, den sidste, navnlig efter at han var gaaet i Kompagni med Hofbundtmager *Schwartzkopff*. Hvad *Guldsmedlauget* angaar, opnaaede det i 1772, at alt hos Fuskere og uberettigede Arbeidere konfiskeret Guld og Sølv samt Værktøi maatte tilfalde Laugets Fattige istedetfor som hidtil Politikassen. Derimod var det gamle Forbud af 1757 mod fremmed forarbeidet Guld og Sølvs Indførsel til Kjøbenhavn og Sjælland temmelig værdiløst, da Forbudet kun var rettet mod disse Varers Udsalg og Forhandling, og Lauget led yderligere ved, at Galanterihandlerne gik det i Næringen og kunde sælge til lavere Priser, fordi de betjente sig af Fuskere og yderlig fattige Mestre, som vare villige til at arbeide for det, der blev dem budt. En Klage, Guldsmedene i 1774 rettede mod den største Galanterihandler Abraham Moses Henriques, blev dog afvist. Tre Aar efter ansøgte de om et Forskud af 20,000 Rdlr. til Oprettelse af en offentlig Boutik, ved hvilken de haabede at holde alt fremmed Arbeide ud af Landet, men fik trods Arveprindsens Anbefaling Afslag. En fornyet Ansøgning i 1781 om et lignende Forskud samt om et „uindskrænket Generalforbud paa alt fremmed forarbeidet

Guld og Sølvs Indførsel" havde et endnu uheldigere Udfald, thi Alt, hvad Lauget opnaaede, var en Befaling til strax at holde et Forraad af Guldarbeide og Prætiosa for 6000 Rdlr. og af Sølvarbeide en lige proportioneret Summa, eftersom dette havde været et udtrykkeligt Vilkaar for Forbudet af 1757, men ingensinde var blevet opfyldt.

Et Etablissement, det saakaldte *Meubel-Magasin*, der oprettedes den 17de Februar 1777 af Stadsbygmester *Rosenberg*, blev af ikke ringe Betydning for mange kjøbenhavnske Haandværkere, dog navnlig for Snedkerne. Kommercekollegiet havde længe set, at store Kvantiteter Meubler indførtes fra Udlandet og havde været betænkt paa Midler derimod; hvad det gjaldt om — siger det selv — var at indføre den gode Smag hos vore egne Professionister og give dem Leilighed til at tilfredsstille Publici Begjærlighed efter retskaffent, godt og *fint* Arbeide, forsyne dem med Modeller og Desseins, danne og oplære unge Arbeidere og forskaffe dem baade Materialier og Afsætning. For at naa dette Maal henvendte man sig til „den for patriotisk Iver, Nidkjærhed, god Smag, Indsigt og Vindskibelighed" bekjendte Stadsbygmester Rosenberg, som udarbeidede en Plan for Etablissementet og ovenikjøbet tilbød at indrette det for egen Regning og Risiko mod forskjellige Friheder og Understøttelser. Herpaa gik Regjeringen ind, og det tillodes nu Rosenberg at holde 5 Værksteder for ligesaa mange forskjellige Haandværker, dog at der i hvert kun fandtes en Mester og 2 Svende (alle laugsmæssige) samt Drenge. Der maatte ikke forarbeides Andet her end Modeller til Brug for de Mestre i Staden, der vilde arbeide efter dem. Institutet maatte holde Oplag af alle Slags fine tørre Træsorter, Stenarter og andre Materialier til eget og Andres Brug, dog at de overlodes til Byens Mestre uden Prisforhøielse, ligesom det skulde have et Magasin eller *offentligt Udsalg* for dem uden egen Profit eller Fordel. Mestrene kunde enten sælge deres Meubler til Magasinet eller indsætte dem til Salg her, hvorefter de forsynedes med et Stempel; dog maatte kun saadant Arbeide modtages, der var forsvarligt og skjønnedes at fortjene Stemplet. Rosenberg fik 400 Rdlr. om Aaret af Kommercefondet til Husleie, endvidere et rentefrit og i tyve Aar uopsigeligt Laan paa 5000 Rdlr. til Raamaterialiers og Meublers Indkjøb, 400 Rdlr. i Gage, og 200 Rdlr. til Lønning for en Regnskabsfører og Tegnemester, der skulde undervise Drengene. Meubelmagasinet

havde Lokale i Etatsraad Carsten Anckers Gaard paa Kongens Nytorv (senere Hotel du Nord) og forhandlede ikke blot Snedkerarbeide, men ogsaa Vogne, Speile og Taffel-, Forskjærer- og Konfektknive. Indtil Udgangen af 1778 solgtes der for over 20,000 Rdlr. af Magasinet, hvormed man var meget tilfreds, men Etablissementet kunde ikke betale sig i Længden, og i 1781 søgte Rosenberg om at blive det kvit. Man omordnede det da helt; den Deputerede i Kommercekollegiet, ovennævnte Etatsraad Ancker, fik Overopsynet, medens den duelige Kabinetssnedker og Ebenist *George Røntgen,* som i 1778 var indvandret fra Tydskland og støttet, fordi han havde forfærdiget et kostbart Toilettemeubel af Mahogni til Enkedronningen, blev Forvalter. De Vilkaar, hvorunder han ansattes, vare imidlertid saa ufordelagtige, at han ikke kunde bestaa, og i 1784 valgte han, for at undgaa videre Ulemper, den Udvei „at absentere sig“. Meubelmagasinets Ret til at holde Oplag af Raamaterialier skadede naturligvis *Tømmerhandlerne*, som allerede i 1770 havde klaget over Tømmerpladsernes afsides Beliggenhed ved Kallebodstrand. Da flere af disse Pladser i 1775 stod ledige, og man ikke kunde faa dem bortleiede, fandt Regjeringen Anledning til at tage Sagen under Overveielse og skride ind mod den ulovlige Tømmerhandel, der foregik i Havnen og Canalerne, saavelsom mod de Tømmermestre og Snedkere, der solgte Tømmer og Brædder i Smaapartier. Det blev da fastsat, at indenlandske Skippere med Trælast, der hidtil havde kunnet sælge, saalænge det skulde være, nu kun maatte have 6 Ugers Liggedage, medens fremmede (inclusive Finlapper, som hidtil havde havt 6 Ugers Liggedage) kun fik 3. Efter Liggedagenes Udløb skulde alle Skippere enten oplægge deres Restbeholdning paa de priviligerede Tømmerpladser eller sælge den ved Auktion paa Børsen. Det lovedes derhos Tømmerhandlerne, at naar de havde anskaffet et forsvarligt Forraad af tørret Tømmer, vilde de indenlandske Skipperes Liggedage yderligere blive indskrænket til 4 Uger. Derimod blev det af Hensyn til Skibsbyggeriet fremdeles tilladt Værfterne at holde Tømmeroplag, ligesom Snedkerne maatte holde Oplag til deres egne Værksteder, men aldeles ikke til Udsalg. At Meubelmagasinet fik den ovenfor omtalte Ret, skyldtes især den Omstændighed, at det ved en Besigtigelse af Tømmerpladserne i 1777 viste sig, at Forraadet her var meget ubetydeligt. Som Følge heraf fik Tømmerhandler Agent *Aagesen* i Septbr. 1778 paa Arveprindsens

Anbefaling Tilladelse til at oprette et *Magasin* af gode, vel tørre saavidt muligt norske Tømmersorter og Brædder. Der overlodes ham to af de bedste Tømmerpladser uden Leieafgift; han fik et rentefrit Forskud af 12000 Rdlr., og endelig Løfte paa Leverancen til samtlige Slotte og kongelige Bygninger i Kjøbenhavn og dens Omegn. Aagesen havde selv tilbudt at levere Varerne bedre og billigere end nogen anden Tømmerhandler i Byen, men dette bevirkede kun, at han laa i evigt Kjævl med Bygningsdirektionen om Priserne. Tilsidst blev Forholdet ordnet saaledes, at man hørte Priserne hos andre Tømmerhandlere og derpaa uden videre afkortede ham 2 Procent.

Det var i god Overensstemmelse med Tidens økonomiske Tankegang og ligesom for at sætte Kronen paa alle Bestræbelserne for at fremme den indenlandske Industri, at Regjeringen den 20de Januar 1783 udstedte den mærkelige Forordning om *Overdaadigheds Indskrænkning*, hvortil meget betydelige Forarbeider allerede vare gjorte i 1772 af Martfeldt. Meningen var at bringe Finantserne paa bedre Fod og forøge den almindelige Velstand, eller som Martfeldt udtrykker sig: „raade Bod baade paa Handelens og Statens Underbalance“. Man fandt, at der brugtes altfor mange udenlandske Varer, hvorved Landets Formue udbragtes til Fremmede, og for mange indenlandske, hvorved man fik desmindre at udføre. Familierne, „som dog udgjøre Staten“, skulde derfor tvinges til Tarvelighed. Forordningen bestemmer, hvilke *Guld- og Sølvsmykker* der maa bæres, hvilke *Servicegjenstande* der maa være af ædelt Metal (man maa saaledes have 8 Sølvfade foruden Terriner og Kaffekander) og forbyder nu al Indførsel af fremmed Guld- og Sølvarbeide, undtagen hvad Reisende føre med sig til personligt Brug, eller hvad der kommer ind som virkeligt Flyttegods. Dernæst forbydes *Sølv- og Guldgaloner* samt Kvaster paa nye Klæder (Uniformer dog naturligvis undtagne); *broderede* Klæder maa ingen Mand bære efter 1ste Januar 1786, ligesom Skaberakker og Haanddækkener til Heste ikke længere maa broderes med Guld, Sølv eller Silke. For at Brodeurer dog ikke skulle miste deres Næring helt, tillades det Fruentimmer „indtil videre“ at bære Silkebroderier, naar de stemples i Hallen med det kgl. Navnechiffer, Aarstal og Omskriften: „Til Brug“. *Brokades Klæder, indfattede Stene, ægte og uægte Perler, Plumager, fremmede Kniplinger* o. s. v. maa ikke ses paa Nogen fra 1ste Januar 1784;

Meubler, Vogne og Paneler i Husene maa ikke længere *ægte forsølves* eller *forgyldes; Knapper* til Mandfolkeklæder skulle i Fremtiden enten være af Tøiet eller forfærdigede i Landet af Kamelhaar og Silke (de gemene Bondeknapper af Sølv maa dog beholdes), og efter Nytaar 1786 maa ingen Mand bære Klæder af *Fløil* eller *Silke,* (de indenlands gjorte Silkeunderklæder og Strømper dog undtagne). *Silketørklæder,* der ikke kunne vaskes, ere forbudte, men alle Slags i Landet tilvirkede Halvsilker maa fremdeles bæres. *Peltsværk* til Borter og Stadsklæder skulle bortfalde til samme Tid, og til Overkjoler maa i Fremtiden kun anvendes indenlandsk Peltsværk. *Tjenere* maa intet andet Silke have paa sig end Haarpunge, Piske, Halsbaand og Strømper, *Tjenestepiger* kun Silkekaaber og en sort Silkekjole. De første maa desuden ikke lade sig *frisere;* de sidste maa ikke gaa med Ørenringe ei heller bære Hovedsætter til høiere Pris end 9 Mark undtagen paa deres Bryllupsdag. *Garneringer* paa Fruentimmerkjoler skulle enten være af Tøiet selv eller høist til en Pris af 16 Rdlr., og italienske og udenlandske Blomster maa ei indføres til Pynt. *Stuebetræk* og *Vinduesgardiner* af Silke skulle ophøre, og Indførselsforbud udstedes mod alle Slags *Meubler, Gulvtæpper, Vogne, Seletøi, Uhre, Glas* (hvorfra dog Speile undtages) *Porcellain* og *Fajance.* Det sidste Afsnit af Forordningen indeholder udførlige Bestemmelser om, hvad der maa gives ved *Middagsselskaber* (i det Høieste 8 Retter og 4 Slags Dessert foruden Salater og indenlandske Frugter), og hvad der maa gives ved *Aftenselskaber* (6 Retter og 2 Slags Dessert foruden Salater). Af *Vine* maa kun drikkes *fransk Vin* (hvid og rød) samt *Malaga, Madeira* og Punsch, til hvem det forlanger, hvorfor der heller ikke maa udskjænkes eller falholdes andre Slags Vine i Vin- og Værtshuse, saalidt som de maa averteres i Aviserne. Fremmede Likeurer, andre fine fremmede Vine, gammel fransk Vin og udenlandske Ølsorter ere rentud forbudte. Ved *Bryllupper* og „dermed lige Høitideligheder" tillades en noget større Luxus, nemlig 2 Retter Mad og 2 Slags Dessert mere end sædvanlig. Tilsidst bebudes et Forbud mod *fremmede Madvarer.* For at Anordningen kan blive i Undersaatternes Erindring til bestandig Efterlevelse, skal den oplæses to Gange om Aaret fra Prædikestolene i alle Kjøbstæder, men — og dette er ikke det mindst Charakteristiske ved denne Overdaadighedsanordning — „da Kongen har den Tillid til sine Undersaatter, at de, skjønnende deres eget Gavn, skal selv

glæde sig ved denne Tarvelighedsforskrift og vaage derover, saa *vil han ikke ved Politi eller andre Tvangsmidler nu for det Første se dens Iværksættelse befordret"*.

Sagen var, at Forordningen, endnu før den udkom, var stødt paa stærk Modstand i Kommercekollegiet. Man havde her et aabent Øie for, at den vilde gribe forstyrrende ind i mangfoldige Interesser, tildels endog modarbeide, hvad Regjeringen selv havde opelsket, krænke Kompagniernes Privilegier, skade Fabrikanter, Handlende og Professionister og endda ikke føre til Maalet. Kollegiet forudsagde, at der vilde indkomme talrige Klager og berettigede Krav paa Skadeserstatning, og fremkom med en stor Del Indvendinger, hvoraf der ialfald blev taget Hensyn til enkelte. Det havde saaledes oprindelig været Hensigten, at alle Guld- og Sølvsager, der fremdeles maatte bruges, først skulde stemples paa offentlig Bekostning, men denne Plan blev opgiven, da Kollegiet fastholdt, at Kommercefondet ikke kunde afholde de store Udgifter hertil. Den bebudede Plakat om fremmede Madvarer blev heller ikke saa omfattende, som man havde troet; den indskrænkedes nemlig til nogle faa Sorter, med hvilke der ikke maatte serveres ved Gjæstebud, men som forresten kunde indføres som hidtil.

Overdaadighedsforordningen modtoges med stor Uvillie af Befolkningen, og Harmen rettede sig navnlig mod Martfeldt og — som paavist med Urette — mod Kommercekollegiet. Man beskyldte de Styrende for Svaghed, Fordomme og Mangel paa Dømmekraft, og sagde, at de istedetfor at beskjæftige sig med store Ting fordybede sig i Petitesser. Suhm fortæller, at der „blev slaaet alle Slags Calembours op paa Gadehjørnerne i hele Byen, endog flere end i Struensees Tid", og at Politiet havde nok at bestille med at rive dem ned." Samtidig begyndte der — som Kommercekollegiet havde propheteret — at indløbe Klager i Massevis og Fordringer om Erstatning. Man valgte først at slaa af paa Forordningen. Da saaledes *Bundtmagerlauget* i Marts erklærede, at det ikke kunde bestaa, hvis der i Fremtiden ikke maatte bæres Peltsværks Borter og Garneringer paa Fruentimmerklæder, blev det bekjendtgjort, at Forbudet kun gjaldt Stadsklæder, men ikke Overkjoler og Kaaber, der „bares for Varmens Skyld". I endnu høiere Grad gav man efter for *Vinhandlerne,* da de forestillede, at Indskrænkningen af deres Handel til fire Slags Vine, ikke blot vilde være ødelæggende

for Lauget selv, men virke i høieste Grad skadeligt for Skibsfarten og Landets Indtægter i det Hele. „Først nu — hedder det i Andragendet — er Oplaget af Vin i Kjøbenhavn steget til nogen Høide, dog ikke nær til, hvad det kunde og burde være imod Hamborg, Lybæk og andre Stæder; først nu er det, at Lybækkerne og Andre skulde udelukkes fra at sælge gamle Vine i vore egne Lande, hvis Afsætning er mest fordelagtig, thi naar Vinen er bleven gammel i Landet, kan den næsten anses for Landets eget Produkt, hvortil kommer, at Handelen med Rødvin ogsaa vil blive slet, naar Kjøberne kun kan faa almindelige Sorter". Følgen heraf blev, at Vinhandlerne allerede i Marts fik Tilladelse til ligesom før at falholde (men ikke udskjænke) alle Slags Vine uden Undtagelse.

Hvis man havde fortsat paa denne Maade, vilde der snart Intet have været tilbage af Overdaadighedsforordningen, og man nødtes derfor til at slaa ind paa andre Veie. *Possementmagerlauget*, der talte 25 Mestre med Koner og 56 Børn, var blevet saa haardt ramt af Forbudet mod Guld- og Sølvgaloner, at en Snes Mestre maatte standse, og da disse gik den sædvanlige Vei og henvendte sig til Arveprindsen, fandt de hans varmeste Understøttelse. „Man kan — skrev han til Kommercekollegiet — ikke uden Rørelse læse, at disse Familier ere bragte til Bettelstaven ved den gode Forordning om Overdaadighed, og dette maa forhindres, hvor vanskeligt det end er at hjælpe dem". Resultatet blev, at de „for at der kunde blive aabnet dem en ny Næringsvei", fik Lov til at arbeide i Halvsilke, Linned- og Kamelgarn, hvorhos der paa lempeligste Maade gaves dem et Forskud af 3000 Rdlr. til Raamaterialiers Indkjøb. De fremmede Svende, som vilde drage bort fik 8 til 10 Rdlr. i Reisepenge, de indfødte, der vilde søge hen til andre Erhverv, noget mere. Guld-Pletmager Daniel Holst fik en Tærepenge af 100 Rdlr., indtil han kunde faa en liden Betjening ved Toldvæsenet og Guldslagermester Wilhelm Mester en aarlig Pension af 150 Rdlr. En Guldtrækker Carl Ercks, som i 1771 var bleven indforskreven fra Hamborg for sin Dygtighed, støttedes Tid efter anden med 60 Rdlr. til Underhold og fik i August 1783 en Understøttelse af 250 Rdlr. til en lille Handel med Lys samt ostindiske og chinesiske Varer. Han havde søgt om 500 Rdlr., men skjøndt Kollegiet fandt det billigt, maatte der, „da Flere befandt sig i samme Tilfælde, tages Hensyn til den kongelige Kasses muligste Besparelse." Den største

Galanterihandler i Byen, Agent Henriques, der angav at have tabt ca. 22000 Rdlr. ved Overdaadighedsforordningen, gav man et tildels rentefrit Laan paa 20,000 Rdlr., hvorfor han kjøbte Iselins engelske Garveri. Ansøgningerne om Skadeserstatning vedblev imidlertid at strømme ind til Arveprindsen fra Guldsmede og Isenkræmmere (der klagede over Forbudet mod blanke Knapper), fra Silke- og Klædekræmmere, der havde Oplag af Fløiler, fra Glas- og Galanterihandlere o. s. v., hvorfor der nedsattes en extraordinair Kommission, som udarbeidede en formelig „Indemnisationslov". Principet i denne var, at de, der laa inde med fremmede Fabrikvarer, som tidligere havde været tilladte, men nu skulde udføres, fik Tolden tilbagebetalt, Godtgjørelse for Transport, Emballage og andre Omkostninger baade ind og ud, samt endelig nogle Procent i Erstatning for Rentetab, Varernes Forringelse m. m. Kjøbmænd, som i Overensstemmelse med Kongens Hensigter havde søgt at skaffe de indenlandske Fabriker Afsætning, skulde saavidt muligt have fuld Erstatning enten ved en Exportpræmies Tilstaaelse af 30 Procent eller ved Varernes Modtagelse til Afsætning for kongelig Regning, og endelig skulde de Professionister og Handlende, som havde tabt deres fornemste Næring eller endog vare blevne satte helt ud af Virksomhed, støttes ved Forøgelse af deres øvrige Arbeide, ved midlertidig Pengehjælp eller ved at forskaffes anden Leilighed til Fortjeneste.

Det er foran (III S. 324 o. flg.) blevet berørt, at man efter Struensees Fald lod den *almindelige Pleieanstalt* blive bestaaende, fordi „den syntes at love adskillige Fordele", dog med den Forskjel, at Vaisenhuset udskiltes og atter blev en selvstændig Institution, medens derimod Hittebørnsstiftelsen henlagdes under den. Opfostringshuset fik dernæst sine Lotterier tilbage, naturligvis mod at det aarlige Tilskud af 20,000 Rdlr. ophørte, og det blev derhos bestemt, at enhver af de under Pleieanstalten sorterende Stiftelser skulde beholde sit særlige Fond. Indtægten af Klasselotteriet var imidlertid paa Grund af Tallotteriets Konkurrence saa ringe, at Kongen i 1774 tog det til sig mod at give Pleieanstalten 25,000 Rdlr. om Aaret, hvoraf de 5000 opførtes paa Opfostringshusets Indtægtsside, men det frugtede Altsammen Intet; Fattigvæsenets Tilstand vedblev at være slet, thi Udgifterne steg, samtidig med at Indtægterne gik tilbage; Antallet af Trængende var større end nogensinde før, og Lærredsmanufakturet paa Almindeligt Hospital saavelsom Spinderierne

paaførte Fattigvæsenet meget betydelige Tab. Man havde i 1774 ca. 8800 Personer at understøtte, og Underballancen var i samme Aar over 30,000 Rdlr. Pleieanstaltens Direkteurer vidste da intet bedre Raad end at henvende sig til Finantskollegiet om et aarligt Tilskud af den kongelige Kasse paa 20,000 Rdlr., men Svaret lød alt Andet end imødekommende. Direktionen fik Befaling til at udarbeide en *Reduktionsplan* for Fattigvæsenet, „thi de Fattiges Pleie bør indrettes efter de dertil havende Fonds,“ og advaredes alvorligt mod at blande de enkelte Stiftelsers Administration sammen, og bruge den enes Overskud til Dækning af den andens Underballance, „hvorved de tilsidst samtlige maa geraade i lige Forfald“. I Fremtiden skulde Almisserne indskrænkes efter Kassens Tilstand; i Stiftelserne maatte der ikke optages flere Fattiglemmer, end man kunde underholde; Fabrikvæsenet især Spinderierne skulde reduceres, og de Fattige saavidt muligt beskjæftiges hos Private uden Risiko og Bekostning for Pleieanstalten. Ansøgningen om det aarlige Tilskud blev afslaaet, men der blev dog for Aaret 1776 bevilget den fornødne Sum til Dækning af Underballancen ved Børnehuset, Vartou St. Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse. Men der blev Intet af Reduktionen, hvorimod der i 1778 nedsattes en Kommission med den Opgave at undersøge de forskjellige Stiftelsers Kapitalbeholdning og Aarsagerne til Pleieanstaltens trykkede Stilling, udarbeide Lister over alle Fattige, drøfte Spørgsmaalet om Fattigvæsenets Fabriker, foreslaa Midler mod Tiggeri saavelsom mod Fattiges Indflytning til Hovedstaden fra Landet og Provindserne, modarbeide de Trængendes skadelige Forbrug af Kaffe, „hvortil endog dagligen anvendes over 6 Skilling“ og endelig have „besynderlig Agtsomhed paa Folk af skikkelig Stand, som ved ulykkelige Tilfælde ere geraadede i Armod og uvante til strængt Arbeide“. Kommissionens Forestilling gik først og fremmest hele Fabrikvæsenet paa Almindeligt Hospital imod; det nedlagdes i 1780, og Aaret efter indtraadte da den store Forandring, at *Pleiedirektionen afskaffedes, og hele Fattigvæsenet blev henlagt under Kjøbenhavns Magistrat.* Man havde nemlig opdaget, at en betydelig Del af de milde Stiftelsers Kapitaler var gaaet tabt og ansaa det for nødvendigt at have større Kontrol med Ledelsen, hvorfor ogsaa Regnskaberne i Fremtiden skulde indleveres til Rentekamret. Almindeligt Hospital, Vartou, Opfostringshuset, Abel Kathrines Boder, St. Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse med Kapitaler,

Inventarium og alt dertil Henhørende afleveredes nu til Magistraten, hvorhos det blev bestemt, at Lærredsfabrikens Varebeholdning skulde gjøres i Penge til Indtægt for Almindeligt Hospital, og at *Sognekommissionerne*, der havde paaført Fattigvæsenet saa store Udgifter, skulde ophæves. Opfostringshuset for nyfødte Børn kom ved denne Leilighed under Frederiks Hospital, og da man ansaa det for rigtigt at udskille de milde Stiftelser fra Straffeanstalterne, blev Børne- og Rasphuset paa Christianshavn tilligemed Møens Tugthus henlagt under Direkteuren for det militaire Uldmanufaktur, Etatsraad Hans Kofoed.

De Fattiges Væsens Kontoir holdtes altsaa nu paa Raadstuen, og Magistraten fik den 30te Mai 1781 et Forskud paa 10,000 Rdlr. af den kgl. Kasse til de nødvendigste forestaaende Udgifter, ligesom den i Erstatning for sine forøgede Forretninger tilligemed Politimesteren og Raadstuskriveren (der fungerede som Sekretair for Fattigvæsenet) fritoges for Procentskatten af sin Gage. Det almindelige Fattigvæsens Gjæld til de enkelte Stiftelser og disses indbyrdes Gjæld blev undersøgt af en særlig Kommission og definitivt ordnet ved Reskript af 17de Marts 1784. Da der ikke fandtes nogen Udvei til at skaffe de tabte Kapitaler tilbage, blev de 25,000 Rdlr., som Kongen istedetfor Klasselotteriets Revenuer havde tilstaaet Opfostringshuset (paa 20 Aar indtil 1783) nu en bestandig Gave til samtlige Fattigvæsenets Stiftelser, saaledes at den Del, enhver Stiftelse fik heraf saavelsom af andet direkte Tilskud af den kongelige Kasse, kunde svare til Renten af den forødte Kapital. Saaledes fik Vartou 4400 Rdlr. om Aaret, Opfostringshuset 6000, det Almindelige og St. Hans Hospital 18,000, Abel Kathrines Boder 700 og Claudi Rossets Stiftelse 200 Rdlr. Hver Stiftelse skulde have sine særskilte Kapitaler, Kasse, Indtægter, Udgifter og Regnskaber, undtagen det Almindelige (Centraladministrationen) og St. Hans Hospital, som fremdeles skulde være forenede. De 31,000 Rdlr., som Opfostringshuset i 1770 havde udlaant til Almindeligt Hospital (smlgn. III, 324) bleve strøgne. For at Vartou kunde komme paa Fode igjen, fik det Tilladelse til at sælge sit Jordegods ved offentlig Auktion, hvilket skete i 1784 og 1786, og dets Indtægter forøgedes herved saa meget, at det endog i enkelte Aar helt kunde undvære Tilskud fra Fattigvæsenet. Det kan tilføies, at Sognekommissionerne, som forresten ingensinde havde standset deres Virksomhed, nu udtrykkelig

bleve gjenindførte, om end i noget forandret Skikkelse. Den hele Ordning kunde dog ikke tilveiebringe Ballance i Fattigvæsenets Budget; i 1784 maatte den kongelige Kasse tilskyde 10,000 Rdlr., og fremdeles i en længere Aarrække betydelige Summer. Magistraten have evige Vanskeligheder at kjæmpe med og maatte atter og atter søge Assistance hos Regjeringen. Man var endnu langt fra Problemets Løsning, og det lyder som et Hjertesuk, da Grev Bernstorff i 1781 sagde: „Give Gud, at man dog engang kunde finde Raad og især noget stadigt Middel til at holde her i Hovedstaden Orden i de Fattiges Væsen; ingen Statsoperation er vigtigere, men endnu har det hele Europa heri sin Barndom".

Hvad de enkelte Stiftelser angaar, blev *Almindeligt Hospitals* Bygninger i 1775 afstaaede til den grønlandske Handel og sex Aar efter til det østersøisk-guineiske Kompagni, hvorefter Lemmerne og Alt, „hvad dertil Nyttigt hører", blev flyttet til *Sølvgadens Kaserne*, hvor de danske og norske Livregimenter hidtil havde ligget. Soldaterne bleve igjen indkvarterede hos Borgerne, og da der var rigelig Plads i „de rummelige og luftige Kaserner", fik *Christians Pleiehus* ogsaa Lokale her, medens dettes hidtilværende Gaard i Store Kongensgade nu blev *Opfostringshus*. Endelig blev Opfostringshuset paa Christianshavn i 1777 *Søkvæsthus*, da dettes Bygninger i Kvæsthusgade tilskjødedes Generalmagasinet og senere Kanalkompagniet. Aarsagen til alle disse Forandringer var Hensynet til Handelens og Skibsfartens Fremme, for hvilket alt Andet maatte vige. Det siges endog udtrykkelig, at Opfostringshuset maatte rømme fra Christianshavn imod sin Villie efter kongelig Befaling. Det mistede ikke blot Gaardsplads herved, men sin „vidtløftige, skjønne Have", der havde kostet 2000 Rdlr. at sætte istand, samt en stor hosliggende udyrket Plads, hvorhos Direktionen for Pleieanstalten klagede over, at Vandet i Kanalen vilde blive savnet haardt til Uldvaskning, at Børnene i Fremtiden vilde savne Leilighed til Badning, at det nys opførte Bageri vilde gaa tabt, at Sygestuerne, der havde været indrettede her for Christianshavns syge og skrøbelige Fattiglemmer, nu maatte opgives m. m., hvilke Savn Regjeringen dog søgte at afhjælpe saa godt som muligt. Da alle Flytningsudgifterne desuden betaltes af den kongelige Kasse, og Kasernernes udmærkede Udstyr blev solgt for Spotpris, kostede disse Forandringer store Udgifter, hvortil kom, at den pludselige Indkvartering i Byen

bragte Husleien til at stige. Der hørtes da ogsaa almindelige Klager over den nye Ordning, og da de store Handelskompagnier enten vare gaaede i Stykker eller kun med Møie holdtes oppe, indsaa man det Feilgreb, der var blevet begaaet. Sølvgadens Kaserne blev i 1785 atter tagen i Brug efter sin oprindelige Bestemmelse; Almindeligt Hospitals Lemmer flyttedes tilbage til Bygningerne i Amaliegade, og Christians Pleiehus blev flyttet til Eckernførde. Et saakaldt „Depot“ eller Filial, hvor der forsørgedes nogle gamle Mænd og Kvinder, forblev dog i Kjøbenhavn, og indrettedes i et Hus for Enden af Livgardens Kaserne ved Rosenborg. Derimod beholdt Opfostringshuset Eiendommen i Store Kongensgade, ligesom Kvæsthuset forblev paa Christianshavn. I Novbr. 1777 indførtes den Forandring i *Opfostringshusets Fundats*, at Drengene ikke længere skulde tjene til deres 24de Aar hos Mestre og Professionister, eftersom det kun havde avlet Misfornøielse og Desertion, men som alle andre Læredrenge, hvorhos der ansattes en Lærer i Tegning og Architektur ved Stiftelsen. Ude paa Christianshavn indrettede *Kvæsthuset* sig i stor Stil og udvidede den gamle Eiendom betydeligt. Saaledes kjøbtes de tilstødende Privateiendomme i Baadsmandsstræde (3 Grunde med Huse) og en Del af den gamle Renovationsplads, medens Pladsen med Krudttaarnet (som blev nedrevet) afstodes af Ingenieurkorpset. I 1779 blev Fattigbygningen forhøiet med 2 Etager, og Aaret efter en ny Sygebygning opført, hvorhos en kongelig Resolution af 22de Juli 1779 bestemte, at der istedetfor som hidtil at være to Direkteurer for Kvæsthuset og Assistentshuset (smlgn. III, 168) nu skulde være *en samlet Direktion* paa 5 Medlemmer. Det hedder derpaa i Resolutionen, at Kvæsthusets og Assistentshusets Indkomster skulle anvendes til „de i Orlog og ved Skibes Expeditioner indkommende Syges og Kvæstedes Kur og Forflegning, til Pensioners Udredning og vores Søetats Fattiges Underholdning samt endelig til vore Divisioners og Haandværksstoks der indlæggende Syges Kur og Forflegning“. Kvæsthuset vedblev altsaa at være Syge- og Fattighus samt Pensionsanstalt. Dets Rettighed over Børsen mistede det som omtalt (III, 441) i 1776, rigtignok mod en Udbetaling af 45,000 Rdlr., og af Kommercekollegiet fik det en aarlig Godtgjørelse af 300 Rdlr. for det gamle Bolværk ved Kvæsthusgade og hosliggende Plads, der brugtes til Oplag for bornholmske Sandsten, og hvor der fandtes en Kran og god Liggeplads, selv for dybtgaaende

Skibe. Samtidig med Flytningen til Christianshavn fik Stiftelsen Sophie Bastion, den gamle „Oliemøllehauge", gratis overladt af Søetaten for deri at dyrke medicinske Planter og Kjøkkenurter, men Stedet blev dog ikke brugt efter Bestemmelsen, men overdraget til Liv- og Admiralitets Medikus *Aaskow* uden Leie eller Afgift. Af *Assistentshuset* havde man bestandig rundelige Indtægter, thi Laanernes Antal var stort og Renterne høie. Det er betegnende, at der nogle Dage før de store Høitider saavelsom før Tallotteriets Trækninger var saadant Tilløb, at Assistentshusforvalteren maatte rekvirere 4 Mand fra Holmen for at hindre Uorden, og naar Auktionskataloget, der Intet kostede, blev uddelt, hedder det, at „Jøder, Dagdrivere og Drenge af den simpleste Klasse trængte sig frem under de ubehageligste Optrin for at faae det og derefter strax sælge Papiret til Spækhøkere, Urtekræmmere og Handlende". Som Følge heraf blev det i 1803 bestemt, at der skulde betales for Katalogerne.

Vaisenhuset, som Struensee havde villet omdanne til en Realskole, (smlgn. III, 326 o. flg.) blev saa hurtigt som muligt sat paa den gamle Fod igjen, „saavel i Henseende til Stifterens (Frederik den Fjerdes) Ihukommelse som til Stiftelsens værdige Øiemed og Fundationens Bydende". Man var saa bestemt herpaa, at det allerede den 28de Januar 1772, altsaa elleve Dage efter Ministerens Arrestation, blev tilkjendegivet Direktionen for Pleieanstalten, at den ikke maatte foretage nogen ny Forandring med Stiftelsen, men skulde lade Alt forblive, som det var, hvorefter det den 23de April næst efter „expresse" blev befalet, at der ikke maatte disponeres over Vaisenhusets Midler uden alene til Vaisenbørnenes Underhold. Den 12te Novbr. oprettedes derpaa Stiftelsen igjen; den fik alle sine Kapitaler tilbage fra Pleieanstalten, sin egen selvstændige Direktion, sine Kuratorer og sin Inspekteur, Kancelliraad *Ursin*. Den tidligere omtalte Vaisenhus-Præst, Bernt Sverdrup, der havde angrebet Struensee skarpt, var bleven forflyttet til Christiania som Slotspræst og afløstes nu af den høit fortjente „Friskolemand", *Bendix Krøll*.

Omordningen frembød naturligvis Vanskeligheder, da Pleieanstalten mente at have forskjellige Krav paa Stiftelsen, og det overhovedet kostede Umage „at faae dem fra hinanden". Hertil kom, at Bygningerne i høi Grad trængte til Reparation, og at der skulde tages Bestemmelse om Børnenes Virksomhed, Bespisning,

Opdragelse m. m. Man blev først færdig hermed i Efteraaret 1773, hvorpaa Vaisenhuset indviedes høitideligt paa sin Stiftelsesdag den 11te Oktober. Den Haandgjerning, som nu skulde drives her, var Linned- Spinderi og -Vævning, Bændelfabrikation, Strømpestrikning og Syning, hvortil efter Arveprindsens Ønske kom en Broderifabrik. De Drenge, som viste Lyst til Haandværk, kunde faa Tilladelse til visse Timer om Dagen at arbeide ude i Byen hos en Mester for efter endt Konfirmation at komme i Lære hos ham. Økonomen og hans Folk afskaffedes, og i Stedet ansattes en Spisemester som for en vis ugentlig Sum paatog sig at bespise Børnene. Vaisenhusbørnenes Dragt blev forandret; saaledes fik Drengene, der før havde havt grønne Opslag og grønne Strømper, nu blaa og et W i Tinknapperne, (til Hverdagsbrug Vadmelskjole og Skindbuxer), Pigebørnene, der hidtil havde gaaet med brune Jakker, fik nu Trøier af samme Farve som Skjørterne og Kapper paa Hovedet. En Hægemester havde Tilsyn med Drengenes Opførsel, Paaklædning og Vask og ledsagede dem paa deres Spadseretoure; for særlig Flid og Artighed uddeltes der Smaapræmier til Børnene, bestaaende af Psalmebøger (efter 1778 den saakaldte Guldbergske, der afløste Pontoppidans) Sølv-Skospænder, Hattebaand med Sølvspænder, Lommetørklæder o. lgn. Trods Alt dette var Tilstanden ikke særlig tilfredsstillende; der klagedes over Tilbagegang i Børnenes sædelige Forhold, og i 1787 opdagedes det endog, at Tyveri og Banden vare blevne almindelige Laster blandt dem. Skjøndt det havde været Meningen, at Stiftelsen skulde begynde med 100 Børn, havde den i 1774 kun 33 Drenge og 25 Piger, hvortil Grunden ikke blot var Pengemangel, men ogsaa Mangel paa Plads. Man havde gjerne opsagt Generalkirkeinspektions Kollegiet, som fra sin Oprettelse i 1737 havde havt Lokale i Vaisenhuset, saameget mere som Apotheket, Bogladen og Bogtrykkeriet ogsaa optog stort Rum, men et Forsøg herpaa strandede; Kollegiet beholdt sine Værelser her indtil dets Ophævelse i 1791, og man havde da ingen anden Udvei end at bygge i Baggaarden, hvilket skete efter Professor Harsdorffs Tegning. Det bør bemærkes, at der i 1778, Aaret efter at Stiftelsen havde holdt sin 50 Aars Jubelfest i Hoffets Nærværelse, ved Høiesteretsassessor Boedens Testamente tilfaldt den en betydelig Gave, ca. 17,500 Rdlr.

De Forandringer, som Struensee uden at bekymre sig om Fundatsen af 6te Aug. 1756 havde indført i Ordningen af *Frederiks Hospital* (smlgn. III, 330) bleve ved Reskript af 10de Dcbr. 1772 atter ophævede, og Alt i det Væsentlige sat paa den gamle Fod. Hospitalet fik de samme Indtægter, som det tidligere havde havt, de norske Postintraders Overskud, Afgifterne af Kortstemplingen, (hvilken dog nu administreredes af Finantskollegiet), de saakaldte Taarnpenge m. m., de Fattige og Syge af Borgerstanden skulde igjen have den første og nærmeste Ret til Indlægning, og veneriske Sygdomme maatte ikke længere behandles her. Den gamle dobbelte Direktion blev derimod ikke gjenindsat, „eftersom den lettelig kan foraarsage Kollision, og Mængden af dem, der skulle deltage i Sagernes Bestyrelse, ofte hindrer og udsætter deres Tilendebringelse", hvorimod der udnævntes en *ny Direktion,* bestaaende af Kommandanten og Overpræsidenten i Kjøbenhavn, en kongelig Livmedikus og en Professor i Medicinen ved Universitetet, en Kommitteret fra Rentekamret samt to Medlemmer af Magistraten eller Borgerskabet. Hospitalets daglige Bestyrelse forestodes af en Inspekteur og en Kontrolleur, der tillige var Hospitalets Skriver.

Hospitalets Vilkaar bleve fra 1775 vanskelige, da Generalpostdirektionen udvirkede den kongelige Befaling, at Stiftelsen i Stedet for de norske Postintrader kun skulde have 8000 Rdlr. om Aaret af Postkassen, hvorved Indtægterne gik overordentligt ned. Ogsaa store Summer af Kortstemplingspengene gik nu i den kgl. Kasse, hvorfor man i 1783 blev nødt til at forhøie Betalingen paa Fællesstue med ordinair Kost til 9 Mark ugentlig (hidtil 7) og for Eneværelse med bedste Kost til 21 Mark. Udenbys Patienter betalte det Samme for Eneværelse, men derimod 15 Mark om Ugen paa Fællesstue. Denne Betaling viste sig dog ganske utilstrækkelig, hvorfor man i den efterfølgende Tid maatte gribe til nye Forhøielser.

Fødselsstiftelsen eller Accouchementshuset, som af Struensee var bleven henlagt under Frederiks Hospital, vedblev at staa i Forbindelse med dette under den nye Regjering, og det blev befalet, at de nyfødte Børn som hidtil skulde døbes i en dertil bestemt Stue, „siden der ikke mere var Hospitals Kirke, og det vilde foraarsage altfor megen Vidtløftighed og Omkostning, om den igjen skulde sættes i forrige Stand." Stadsaccoucheuren, den af Stiftelsen saavelsom af Fødselsvidenskaben saa høit fortjente Professor *Matthias*

Saxtorph havde en Tid Fribolig i den Fløi af Hospitalet, hvor Fødselsstiftelsen var, den eneste Løn — siges det — for hans møisommelige Arbeide. Alt gik i nogle Aar herude som før, indtil Regjeringen den 24de Marts 1774 befalede, at den tidligere (III, 332) omtalte „Kasse til ulykkelige Børns Frelse" skulde borttages, fordi „den saa skammelig bliver misbrugt, at Liderlighed og Frækhed derved tiltager, eftersom Kvinder derved saa let blive deres Børn kvit, som fødes i Utugt." Det blev dog indtil videre tilladt, at Mødre, som ikke kunde betale de sædvanlige 20 Rdlr. til deres Barns Underhold, ikke derfor skulde tvinges til at tage det med sig, naar hun selv forlod Fødselsstiftelsen, men kunde forlange det udsat paa Landet og sit Navn fortiet. Kassens Lukning skete efter Pleiedirektionens Foranstaltning, som forfærdet over de stigende Udgifter havde forestillet, at „det umuligt kunde blive saaledes ved".

Naar Børnene kom ud fra Fødselsstiftelsen, var det nemlig nu som før „*Opfostringsstiftelsen for nyfødte Børn*" (III, 331), som skulde sørge for deres Underhold og Opdragelse. Den havde tidligere staaet under en særlig Direktion, men henlagdes den 12te Novbr. 1772 under den almindelige Pleieanstalt, det vil sige: Fattigvæsenet, dog saaledes „at der med denne Stiftelse ikke maatte gaas videre, end de dertil henlagte Indkomster tillod, og at Fattigvæsenets øvrige Indtægter dertil ikke i nogen Maade anvendtes". Da Fattigvæsenet i 1781 kom under Magistraten, fik Direkteurerne for Frederiks Hospital Ordre til at paatage sig Opfostringsstiftelsens Bestyrelse, men herimod nedlagde de ufortøvet Indsigelse og klagede over de Byrder, som uden fyldestgjørende Vederlag vare blevne paalagte Hospitalet, saaledes at dette ikke kunde løse sin egentlige fundatsmæssige Opgave. Indsigelsen frugtede; Hospitalet fritoges for den paatænkte Byrde, thi — hedder det — det er og skal være et blot Sygeinstitut.

Inokulationsstiftelsen paa Solitude (III, 333), der havde kostet Frederiks Hospital 4000 Rdlr. om Aaret, var strax efter Struensees Fald bleven skilt fra Hospitalet, og bestod nu i nogle Aar som selvstændig Anstalt, indtil den ved Reskript af 23de April 1783 forenedes med Opfostringsstiftelsen for nyfødte Børn, eftersom man haardt havde følt Trangen til et passende og bekvemt Sted, hvor de Nyfødte kunde anbringes strax efter Fødselen og forsørges, indtil de fik de fornødne Kræfter til at kunne udsættes paa Landet.

Hermed ophørte Inokulationsstiftelsen faktisk og blev Pleieanstalt. Solitude blev dog ingensinde brugt efter denne Bestemmelse, men solgtes ved Auktion, thi dels indsaa man, at Eiendommens Ombygning og Anstaltens Drift vilde blive for kostbar, dels havde man faaet Øiet op for, at den heldigste Løsning vilde være at forene Pleieanstalten med Fødselsstiftelsen og skille den sidste fra Frederiks Hospital, en Plan, for hvilken Enkedronning Juliane Marie særlig interesserede sig. Der var allerede i 1782 blevet nedsat en Kommission for at drøfte Spørgsmaalet om Fødselsstiftelsens Udflytning til en af Dronningen skjænket Gaard ved Siden af Hospitalet, og efter langvarige Overveielser, mange Forslag og Resolutioner iværksattes Forandringen ved Fundatsen for den nye Fødsels- og Pleiestiftelse af 23de Marts 1787.

Det er foran berørt, at det *Harboeske Enkekloster* i Stormgade (III, 170) blev ombygget af Harsdorff, saaledes at det istedetfor det hidtilværende Galeri mellem to Pavilloner fik en sammenhængende Etage foroven. Pengene til denne Ombygning, over 3000 Rdlr., bleve med kongelig Tilladelse laante i Banken, men Tilbagebetalingen af denne Sum ramte de nye tiltrædende Enkefruer føleligt, eftersom der blev indeholdt betydelige Dele af deres Hæving, indtil Gjælden var afbetalt. Da Klostrets Formue overhovedet ikke var tilstrækkelig til at dække Udgifterne, blev det den 18de Novbr. 1778 bestemt, at Pensionerne for de i Fremtiden indkommende Fruer skulde beregnes efter den gangbare Rente 4 Procent af Klostrets Kapital og ikke som hidtil 5 Procent. Endvidere fastsattes, at Fruernes medhavende Løsøre efter deres Død skulde tilfalde Klostret, hvad enten de havde Børn eller ikke, en Bestemmelse, der stod ved Magt indtil Novbr. 1798. Foruden *Petersens Jomfrukloster* paa Amagertorv havde Patronen, de Ældste, Kuratorerne og Forstanderne for St. Petri Menighed to andre milde Stiftelser under sig, begge beliggende i Larsleistræde, nemlig det saakaldte *gamle Pleiehus,* stiftet omtrent 1720, men udvidet i 1754 ved Legater fra Kirkens Ældste, Winand Thyme, hvorefter det fik Navn af *St. Petri Kirkes og Thymes Pleiehus,* samt Bankkommissair, Sukkerraffinadeur *Abraham Pelts Pleiehus,* stiftet i 1780 for 8 gamle Borgere og ligesaa mange Borgerinder af Petri Menighed foruden Bælgtræderen i Kirken, der skulde være Stiftelsens Portner. I begge Pleiehuse havde Lemmerne Fribolig og ugentlige Pengeunderstøttelser fra 2 til 4 Mark. Antallet af

Hospitaler, Fattighuse, milde Stiftelser, Arbeidsanstalter m. m. i Kjøbenhavn var i 1783 ialt 23, hvortil kommer et meget stort Antal Legater. Blandt disse sidste fortjener navnlig Prindsesse *Charlotte Amalies* for trængende Pigebørn at nævnes. Prindsessen, der var en Søster til Christian den Sjette, havde allerede ved Fundats af 24de Juli 1773 skjænket en Kapital af 100,000 Rdlr. til „en Stiftelse, hvor fattige adelige Frøkener og andre fattige Folkes Døttre kunde faa en christelig, dydig og sømmelig Opdragelse, foruden hvilken ingen timelig Forsørgelse lykkes, og ingen Lyksalighed velsignes eller er bestandig". Efter Prindsessens Død den 28de Oktober 1782, og da Stervboet var blevet opgjort, traadte Legatet i Kraft den 21de Januar 1784 under 7 Patroners og Direkteurers Bestyrelse og uddelte Portioner fra $12^1/_2$ Rdlr. aarlig (som Skolepenge) til 200 Rdlr. om Aaret. Prindsessen havde iøvrigt gjort Kongen til sin Universalarving, men da det anførte og andre Legater saavelsom Pensionerne til hendes Hofbetjente skulde udredes, viste det sig, at Arven ikke var tilstrækkelig til at dække de sidste, hvorfor de maatte udredes af den kongelige Kasse. En anden stor Legatstifter fra denne Periode var Hofmaler og Forgylder *Christian Peter Getreuer,* som ved Testamente af 1ste Juli 1776 testamenterede en Kapital af 93,000 Rdlr. til Bedste for Stadens Fattige. Fundatsen konfirmeredes den 10de Marts 1786. Etatsraad S. v. *Hurck* oprettede ved Testamente af 12te Oktbr. 1775 (konfirmeret 27de Oktbr. s. A.) et Legat paa 11,750 Rdlr., hvis Renter ligeledes skulde tilfalde Byens Fattige.

Om *Livrente- Pensions-* og *Enkekasserne* er foran (III, 173 o. flg.) talt. Den største og betydeligste af de statsgaranterede Forsikringsanstalter, *den almindelige Enkekasse,* hvortil Planen allerede havde været fremme i Struenseetiden, blev oprettet ved Fundats af 30te August 1775 som en Fortsættelse af den gamle Pensionskasse for Landmilitairetatens Enker og Børn, der i 1740 var bleven udvidet til at gjælde for alle Stænder. Den ældre Anstalt blev dog i 1782 for at hindre den nyes Insolvens udsondret fra Enkekassen og dens Pensioner udredede af Skatkamret. Ved Fundatsen fastsattes det vel, at alle Embedsmænd skulde gjøre Indskud i den almindelige Enkekasse, naar de giftede sig, men Forpligtelsen blev ikke overholdt, saaledes at der fremdeles i en lang Aarrække paahvilede Postkassen og Staten en stor og trykkende Enkepensionsbyrde.

Den 18de Februar 1773 oprettedes det saakaldte *Høegholmske Participantskab* efter en af Brygger Stephansen udarbeidet Plan, en Forsørgelsesanstalt efter Tontinesystemet, inddelt i 4 Klasser, hvoraf de yngre bestandig skulde arve de uddøde Klassers Renter, indtil den Længstlevende skulde have Friherreskabet Høegholm i Kalø Amt, som den daværende Eier, Generalmajor Sehestedt, agtede at afhænde. Selskabet skulde bestaae af 12,000 Portioner, hver paa 10 Rdlr., men Tilslutningen var saa ringe, at Planen maatte opgives i den paatænkte Skikkelse; i Stedet indskjødes de opsamlede Penge i et nyt Selskab, *det private Livrenteselskab*, der fik kongelig Garanti og Bevilling under 13de Marts 1775, mod at ²/₈ af Indskudssummen eventuelt skulde tilfalde den kongelige Kasse. Først fem Aar efter lykkedes det at indsamle 123,000 Rdlr. (neppe Halvdelen af det beregnede Indskud), hvormed Selskabet traadte i Virksomhed. Meningen hermed var at skaffe Staten forøgede Indtægter, hvorfor den ogsaa i stor Maalestok solgte Livrenter til Private, fra 1773 til 1784 ialt til et Beløb af 60,000 Rdlr. I Regelen betalte Statskassen 8 Procent af de indbetalte Summer, hvilket man antog omtrent vilde svare til et almindeligt 4 Procents Statslaan, men det varede dog ikke længe, før man opdagede, at denne Beregning ikke holdt Stik.

Trods alle milde Stiftelser, velgjørende Legater og Fattigunderstøttelse, stod *Tiggeriet* i fuld Blomst; „det har — skriver Riegels — udviklet sig til en rar og sindrig Kunst, for hvilken Børnehuset er Høiskole. Her samles nemlig alle erfarne Tiggere, der meddele hverandre deres erhvervede Videnskaber og Erfaringer. De have forenet sig, sammenskudt en Kapital, uddelt Aktier (store Mønstre smitte) og tigge nu med Klem og Eftertryk. Kompagniet udsender Faktorer til de offentlige Pladser og udruster mindre Skibe, som seile indenskjærs. Saaledes befarer en blind Mand Vingaardsstrædet og forhandler der Jesu Navn og Guds Velsignelse. Flere drægtige Lastdragere, en svanger Kone med et Par Børn ved Siden, en Kone, der i Frost og Kulde giver et Barn Die, i hvis Kjølvand adskillige pjaltede Gutter seile, krydse op og ned ved Kanalen, lige ind paa Slotspladsen og sælge der Hulken, Graad og Nøgenhed med god Fordel. Tiggerne holde undertiden deres Børs paa Kongens Nytorv, undertiden andetsteds o. s. v.“ I samme Toneart lyde Pleiedirektionens Klager, navnlig i Begyndelsen af 1773, da der ingen Fattigfogder fandtes i Kjøbenhavn, og Tiggerne altsaa havde frit

Spil. Medens det nemlig tidligere havde været Fattigvæsenets egen Sag at besørge Betlerne opbragte, var denne Forretning i Struensee-tiden bleven paalagt Politiet, hvorfor man havde maattet antage 15 Fattiges Opbringere, som lønnedes af Stadens Kasse. Den 22 Dcbr. 1772 udløb imidlertid disses Ansættelse, og der var saaledes Ingen til at hemme Tiggeriet og det hertil knyttede Leilighedstyveri. Magistraten protesterede mod Udgiften og Politiet mod Uleiligheden, medens Pleiedirektionen gjorde gjældende, at kun Politiet havde Myndighed og Anseelse til at udrette Noget, men efter et Fjerdingaars Strid blev Resultatet, at det igjen paalagdes den almindelige Pleieanstalt at antage Betjente til Betlernes Paagribelse, dog at disse Fattigfogder i fornødent Fald skulde assisteres af Politiet og Vagterne. Denne sidste Bestemmelse var i Virkeligheden høist fornøden, thi aldrig saasnart havde de nye Fattigfogder begyndt deres Virksomhed, før det kom til Opløb, Slagsmaal og Optøier paa Gaderne, hvor der uddeltes Prygl, og Ruder jevnlig gik i Løbet. I 1777 maatte Regjeringen endog udstede skarpe Forordninger mod at tilføie disse Betjente Overlast saavelsom mod at huse og beskytte Betlere. De Folk, som tog Parti for Tiggerne, bleve i Regelen straffede med Rasphusarbeide; en Musketer Halling, som i 1779 trak sit Sidegevær mod Fattigfogderne, slap dog paa Regimentets Forbøn mod at løbe Spidsrod 6 Gange gjennem 300 Mand. Fattigfogderne vedblev imidlertid at være upopulaire, thi de optraadte brutalt og hensynsløst, og det vakte derfor sikkert stor Glæde blandt Almuen, da 6 af dem i Januar 1777 bleve indsatte i Rasphuset, fordi de havde forgrebet sig paa nogle af de fremmede Gesandters Domestiker. Samtidig blev det dem forbudt at trænge ind i private Huse og Gaarde for at eftersøge Betlere, og navnlig under noget Paaskud at gaa ind i fremmede Ministres Eiendomme. Følgen heraf blev imidlertid, at Tiggerne havde Smuthuller og Fristeder omkring i Gaarde, Forstuer og paa Trapper, hvorfra de kunde foretage heldige Streiftog, naar Farvandet var frit.

Skatterne vare fremdeles mange og trykkende: Extraskat, Konsumptionsskat, Grundskat til de Fattige, Renovationsskat, Lygte- og Sprøiteskat, Vægterskat, Brolægningsskat, Procentskat af Embedsmænds Gager og Lønninger, Vagtpenge, Indkvarteringsskat af Grundtaxten saavelsom af borgerlig Næring m. m. *Extraskatten* blev i Kjøbenhavn reguleret af en Kommission, bestaaende af 3

Medlemmer af Magistraten og 2 af de 32 Mænd, hvilke hyppigt klagede over deres byrdefulde Arbeide. Hvad *Konsumptionen* angaar, udkom der den 15de Oktbr. 1778 en ny og stor Forordning om den, affattet i 16 Kapitler, ved hvilken den omorganiseredes til betydelig Forøgelse af den kongelige Kasses Indtægter. *Indkvarterings-skatten*, som var bleven ordnet i Frederik den Femtes Tid (smlgn. III, 235), havde under Struensees Regimente efter Indkvarterings-kommissionens Ophævelse sorteret under Magistraten, men blev den 16de Juni 1773 atter tillagt den gjenoprettede Kommission. Skatten, der blev opkrævet af Rodemestrene, men hvortil Skattebilletterne udfærdigedes af Stadskondukteuren, faldt i to Dele, nemlig dels paa Grundtaxten (over $^{7}/_{9}$), dels paa den borgerlige Næring (henved $^{2}/_{9}$), men den ved Reskriptet af 30te Novbr. 1764 fastsatte Sum af 35,000 Rdlr. slog ikke til, da man havde overladt Sølvgadens Kaserne til Fattigvæsenet, og Regimenterne derfor maatte leie Kvarterer til Soldaterne ude i Byen. Det viste sig nemlig umuligt at skaffe dem ordentligt Husly for 1 Skilling om Dagen, og i 1784 nedsattes derfor en Kommission til at finde Udvei og eventuelt foreslaa en Forhøielse af Indkvarteringsskatten. Dette skete dog ikke, eftersom Kommissionen fandt det betænkeligt, men i Stedet blev det trods Magistratens levende Indsigelse befalet, at der skulde skaffes Garnisonen gode og forsvarlige Kvarterer for 1 Skilling daglig, indtil de af Regjeringen paatænkte *nye Kaserner* vare opbygte. Hermed sigtes til den nuværende *Garderkaserne,* hvortil Laurierhuset og det tilstødende Parterre ligefor Rosenborg ifølge Resolut, af 11te Decbr. 1784 skulde udlægges, hvilket ogsaa iværksattes det følgende Aar. Man havde først havt isinde at beskjære Haven endnu mere, men da Sølvgadens Kaserne atter blev stillet til Garnisonens Raadighed, nøiedes man med det angivne Terrain for „saameget som muligt at skaane den Publico allernaadigst forundte Promenade“. Den tidligere omtalte *Poul Nygaardske Kaserne* paa Vestergade for et Kompagni af Livgarden til Hest existerede endnu. Det fortjener at bemærkes, at Grundskatten til de Fattige allerede fra 1762 ogsaa betaltes af de kongelige Slotte og alle offentlige Bygninger, og at en lignende Bestemmelse i 1777 indførtes for Renovations- og Brolægningsskattens og i 1783 for Vægterskattens Vedkommende. Da Lygte- og Sprøiteskatten i 1786 forhøiedes med 5000 Rdlr. om Aaret, blev den ligeledes paalagt kongelige og offentlige

Bygninger, og i 1803 paabødes der ogsaa Borgervæbningsskat af dem. Naturligvis blev der i Guldbergs Tid som forhen tilstaaet Byggende Indkvarteringsfrihed i en kortere eller længere Aarrække, ligesom de Reformerte fik deres gamle Privilegier (som Struensee havde afskaffet ved et Magtsprog) bekræftede og hermed ogsaa Indkvarteringsfriheden, men Undtagelserne bleve dog færre, navnlig fordi Magistraten var yderst paapasselig og strax gjorde Anskrig, naar enkelte Borgere begunstigedes paa andres Bekostning. Endogsaa Geistlighedens Indkvarteringsfrihed, der skrev sig fra 1763, blev ophævet i 1774.

I sine Universitets Annaler skriver Rasmus Nyerup, at „de kjøbenhavnske Muser i Geheimeraad Guldberg havde en varm og mægtig Ven ved Hoffet“. Herved sigter han først og fremmest til den *nye Fundats* af 25de Juni 1777 for *Kommunitetet og Regentsen*, hvorved de fik en ny, om end hverken varig eller synderlig heldig Indretning. En Kommission, hvori Guldberg selv var Sjælen, udarbeidede Planen, ved hvilken man vilde give de to Stiftelser „Liv og Virksomhed til Statens, Kirkens og Videnskabernes Bedste“, samt tillige skabe „en gavnlig Opsigt med en Del af den yngste studerende Ungdom, hvorved Flittighed kunde befordres, og gode Sæder bevares i den altid farlige Hovedstad“. Derhos opstilledes det Princip, at Enhver, der var udnævnt til Kommunitetsalumnus, saavidt muligt skulde have Bolig paa Regentsen, da „det er bedre, at Nogle faa en skikkelig Hjælp, end at Mange nyde altfor Lidet“, en Tanke, som dog ikke lod sig gjennemføre, da Antallet af Kommunitets- eller Klosteralumner langt oversteg, hvad Regentsen kunde rumme. Det theologiske Fakultet beholdt Bestyrelsen af begge Stiftelser, medens dog en bestandig Kommission nedsattes til at paase Klosterøvelsernes Overholdelse. Det hedder udtrykkelig i Fundatsen, at Studerende af enhver Videnskab skulle have Adgang til at blive Alumner, naar de ere „flittige, skikkelige, duelige og fattige“, men Theologerne bleve dog fremdeles stærkt favoriserede. Klosterspisningen var som bekjendt allerede bleven afskaffet i 1736 og gjenindførtes ikke, men der blev stillet en Forhøielse af Kostpengene (4 Mark ugentlig) i Udsigt, hvilket dog ikke skete, hvorfor Kommunitetet paa ingen Maade støttede de fattige Studenter saa virksomt som i ældre Tider. Derimod hvilede den Forpligtelse paa Alumnerne, at de flittigt skulde søge Kirken, og at de 12 Dekaner, som overhovedet spillede en

vigtig Rolle i den nye Ordning, hver Morgen og Aften skulde møde i Regentskirken med deres Alumner. Endvidere skulde Alumnerne flittigt høre de akademiske Forelæsninger (mindst to om Dagen) og deltage i de *Øvelser,* som bleve paabudte. Det er ikke her Stedet at komme nærmere ind paa disse, der afholdtes i Kommunitetets forhenværende store Spisesal, ved 12 Borde, hvoraf nogle vare theologiske, andre juridiske o. s. v. Hver Formiddag fra Kl. 11—12¼ bleve Alumnerne her overhørte af Dekanerne i visse opgivne Pensa af visse anordnede Bøger, ligesom de af og til maatte indlevere skriftlige Udarbeidelser over det Læste. Kun i det sidste Halvaar paa Klostret tillodes det Studenterne at disputere, og i den sidste Maaned skulde de udarbeide en større Afhandling og forsvare den offentlig i Regentskirken. Det maa særlig fremhæves, at det ved Øvelserne nu ogsaa blev tilladt at *bruge Modersmaalet,* saaledes at Latinens Enevælde i hvert Fald ophørte. Ved Omordningen fik Regentsen en *tredie Etage* paa Halvdelen af Længen til Kannikestræde for at skaffe Plads til Dekanerne, og et særligt *Bibliothek* for Alumnerne, hvilket først henstod i Kirken, men senere flyttedes til Kommunitetsbygningen. I 1837 bortsolgtes en Del af det; Resten indlemmedes i 1852 i Universitetsbibliotheket. Som man ser, gav Guldberg Studierne et stærkt Præg af Skoletvang; Klostret blev — som Reinhardt bemærker — nu en „stor Manuduktionsanstalt, som efterhaanden maatte forvandle Studenterne til lektielærende og opramsende voxne Skoledrenge“. Imidlertid tillagde man dengang Reformen saa stor Betydning, at Kommunitetet blev betragtet som gjenfødt og høitidelig gjenindviet den 31te Januar 1778 ved en Universitetsfest med Tale, Kantate og — til Publikums Moro — med Illumination af Regentsen om Aftenen. Den største akademiske Fest i Guldbergs Periode feiredes dog det følgende Aar til Minde om Universitetets *trehundredaarige Bestaaen.* Der udkom et Indbydelsesprogram; Rektor holdt en stor Festtale; der kreeredes 12 Doktores, hvoraf 10 i det theologiske Fakultet, og Akten, til hvilken Johannes Ewald havde skrevet en Kantate, overværedes baade af Kronprindsen og Arveprindsen. Ved Ringningen med Frue Kirkes Klokker hændtes den Ulykke, at Knebelen slog en Mand ihjel, til hvis Enke Kirken derefter betalte en aarlig Pension af 8 Rdr. Udenfor Studenternes Kreds vare især Professor Kratzensteins *Forelæsninger i Physik* populaire; det blev endog Mode at høre dem.

I 1806 skrev endnu en Forfatter herom: „Paa Salig Kratzensteins Forelæsninger morede jeg mig mest; han kunde gjøre saa mange Løier. Han havde et stort „Schattenspiel an der Wand“ og gjorde Kunster som den bedste Taskenspiller“.

Universitetsbiblioteket, som efter dets totale Ødelæggelse i 1728 var voxet betydeligt ved kongelige og private Gaver, fandtes fremdeles paa Loftet over Trinitatis Kirke. I 1776 blev der anbragt Hylder paa alle Vægge for at skaffe Plads (thi Bøgerne havde hidtil været opstillede i Skabe), ligesom der ved Indgangen indrettedes en Læsestue og et særskilt Kammer for den Rostgaardske Donation. Ogsaa det *kongelige Bibliothek*, som fra 1748 var voxet overordentligt ved Erhvervelsen af fire hele Samlinger, nemlig det Gottorpske Bibliothek, de Gramske Haandskrifter, én betydelig Mængde Bøger og Haandskrifter fra den Fossiske Auktion og endelig de fra den lærde Reise i Orienten hjemsendte orientalske Haandskrifter, maatte udvides i 1781. Det gamle Bindingsværkshus og Løngangen, der førte over til Tøihuset (smlgn. III, 14), blev derfor nedbrudt i 1781, hvorpaa der under Harsdorffs Ledelse opførtes en *grundmuret Tilbygning* i Stedet. Bibliothekets Chef, Grev Joachim Godske Moltke udvirkede det følgende Aar en kongelig Resolution, ved hvilken Bibliotheket kom i Besiddelse af endel Haandskrifter og gamle trykte Bøger fra Rosenborg, det kongelige Haandbibliothek og Geheimearchivet, og den 15de Mai 1782 udkom en Plakat, som befalede, at „haandskrevne Codices og gamle danske Bøger, trykte til Midten af det 16de Aarhundrede, der maatte forefindes ved Kirker eller andre Stiftelser, skulde afgives til det store kongelige Bibliothek mod billig Erstatning“. Da det derhos havde vist sig, at den gamle Forordning af 1732 om Friexemplarers Aflevering fra Bogtrykkerierne ikke var bleven overholdt (der var endog kjøbenhavnske Bogtrykkerier, som i ti Aar Intetsomhelst havde indsendt) bestemtes den 10de Januar 1781, at der i Fremtiden af alle Bøger, Portraiter og Tegninger gjengivne i Kobberstik, ugentlige Aviser og Intelligentsblade, Kataloger m. m. skulde afgives 3 Exemplarer til Bibliotheket, hvilket dog det følgende Aar nedsattes til 2, hvoraf det ene skulde være paa Skrivpapir. Hermed var Begyndelsen gjort til at skabe et *fuldstændigt Nationalbibliothek*. Skjøndt det utvivlsomt var de Styrendes Hensigt, at Bibliotheket snarest muligt skulde aabnes for Offentligheden, skete dette først i 1793, men Adgangen blev dog

allerede nu lettere, ligesom man ved Udlaanet fulgte mere liberale Principer end hidtil.

Kunstakademiet, der var blevet omordnet af Struensee og havde mistet betydeligt i Indtægt (smlgn. III, 343), opnaaede efter hans Fald for det Første ingen anden Fordel, end at Arveprinds Frederik den 29de Februar 1772 blev dets Præses, en Værdighed, den faldne Minister havde afskaffet. Dets Indtægter slog fremdeles ikke til; Anstalten sank bestandig dybere i Gjæld, alle dens Henvendelser til Præses og Kongen vare frugtesløse, hvortil kom, at den ved at virke som technisk Skole for Haandværkerne, oplære dem i „Ornamentskolen“, bedømme Mesterstykker o. d., kom længere og længere bort fra sin egentlige Opgave. Det gik endog saa vidt, at man i Efteraaret 1780 ikke kunde aabne Vinterskolen, fordi Leverandeurerne nægtede at præstere det fornødne Brændsel, Olie og Lys, før deres gamle Regninger vare betalte. Ved indtrængende Forestillinger (Billedhuggeren Johannes Wiedewelt var dengang Akademiets Direkteur) udvirkedes endelig den 14de Februar 1781 et Reskript, hvorved der engang for alle skjænkedes Kunstskolen 1900 Rdlr. til Dækning af Gjælden, hvorhos dens aarlige Indtægt forhøiedes fra 4000 til 5000 Rdlr. Da Kongen fremdeles „vilde have sig selv Charlottenborg Slots Bygninger forbeholden“, paatog han sig alle Reparationer paa Tag og Fag, nemlig „alt det Udvendige samt det Indvendige, der hører til Bygningens og dens nærværende nagelfaste Pertinentiers Konservation“, ligesom Renovations-, Brolægnings- og andre Grundskatter, Vandværkernes og Sprøiternes Istandholdelse, Skorstenenes Rensning og Slotsforvalterens reglementerede Løn skulde forblive Akademiets Fond uvedkommende. Derimod skulde Akademiet og Beboerne betale alle smaa Reparationer, Indretninger og Forbedringer i Værelserne, endvidere Portnerens, Vægterens og Arbeidskarlenes Løn samt Udgifter til Olie, Tran og Lampevæger, Slottets Renholdelse, Kakkelovnenes Afpudsning, Natrenovationen m. m. Hertil knyttedes en mærkelig Befaling vedkommende *Uddelingen af Reisestipendier*. Det paalagdes nemlig Akademiet at have for Øie, at „Staten altid kunde være forsynet med det Antal faste fuldkommen duelige Kunstnere i hvert Fag, som dens virkelige Fornødenhed udkræver, „nemlig 2 Billedhuggere, 1 Historiemaler, 2 Bygmestre i Hovedstaden, 2 Portraitmalere, 1 Miniaturmaler, 1 Medailleur, 2 Kobberstikkere og 1 „til at stikke

Karter“, saaledes at der, naar en af disse Pladser blev ledig. altid kunde haves „et værdigt Subjekt“ i Beredskab. De unge Kunstnere maatte ingensinde alt for meget forøges ved Stipendieuddelingen, saaledes at deres Tal oversteg den sande Fornødenhed, hvorfor Reisestipendierne ikke absolut skulde uddeles hvert Aar, men kun hvert andet, tredie eller fjerde, naar der blev Trang til at „have en Reserve“ i en af de omtalte Klasser. Endelig tillodes det at give en og anden duelig Elev i „de to mindre nødvendige Kunster“, nemlig Landskabs- og Kabinetsmaleriet samt Emaillemaleriet, et Reisestipendium, naar det kunde ske uden Savn for de øvrige „nødvendige“ Klasser, dog at der aldrig blev mere end én ældre og to yngre Kunstnere i hver af de to „unødvendige“ Brancher. Som man ser, var man her inde paa et fuldkommen embedsmandsmæssigt Avancementssystem og en Klassificering af Kunstarterne efter Nyttehensynet. Af nogen Betydning for Akademiet var det iøvrigt, at dets Professorer og Medlemmer i 1782 fik Tilladelse til at forfærdige det Haandværksarbeide, hvori de havde Indsigt, uden at løse Borgerskab eller indtræde i Laug, at unge Kunstnere, der havde vundet den store Præmie, havde Laugsrettigheder uden at gjøre Mesterstykke, og endelig at Elever med den største Sølvpræmie maatte anses som Laugssvende og have disses Rettigheder uden at have lært hos nogen Laugsmester. Det var aabenbart for at hjælpe paa Akademiets slette Finantser, at der i 1778 afholdtes en *Kunstudstilling* eller *Salon* paa Charlottenborg, den anden i Rækken. Den *første* havde været i 1769 i Anledning af Christian den Syvendes „lykkelige Hjemkomst“ fra Udenlandsreisen, og havde staaet gratis aaben i otte Dage for velklædte Personer. Man havde først havt isinde at foranstalte en lignende Udstilling hvert andet Aar den 29de Januar, men havde fundet det umuligt paa Grund af manglende Udstillingsgjenstande. Salonen af 1778 aabnedes ligeledes paa Kongens Fødselsdag, men mod en Entré. Den indbefattede ialt 212 Numre, hvoraf Størsteparten var Skitser og Haandtegninger, og gav kun en ringe Indtægt. Først i 1794 kunde den *tredie* Salon afholdes.

En ny videnskabelig Anstalt, der har gjort Staten uvurderlig Nytte, fik Kjøbenhavn og Landet i 1773, da Lægen (senere Stadsphysikus) *Peter Christian Abildgaard* grundlagde *Veterinairskolen* paa Christianshavn. Abildgaard var tillige med nogle andre unge

Læger bleven sendt til Lyon i Frederik den Femtes Tid for at studere ved den derværende nys oprettede Veterinairskole, men da han vendte hjem, var Interessen for Sagen kjølnet, og han kunde for det Første Intet udrette. Struensee gjorde de indledende Skridt til at sætte Værket i Gang, men blev styrtet, før det kunde ske. De nye Magthavere vare imidlertid ikke blinde for Dyrlægekunstens praktiske Betydning, og da Abildgaard heldigt havde modarbeidet

Veterinairskolen paa Christianshavn. I Baggrunden Frelsers Kirke.

en Lungesygdom paa de kongelige Stutterier, tilsagdes der ham en aarlig Understøttelse af 1200 Rdlr., hvorefter han for egen Regning anlagde Skolen paa Christianshavn. I 1776 kjøbte Regjeringen Anstalten, som nu blev „den kongelige Veterinairskole“ med Abildgaard som Professor eller Bestyrer. Fundatsen af 23de Juli 1777 „til Stiftelsens videre Opkomst og Anseelse saavelsom til Opmuntring for dem, der lægge sig efter denne nyttige Videnskab“ fastsatte et vist aarligt Fond til Skolens Vedligeholdelse, indrettede en Direktion og bestemte, at Professoren skulde holde offentlige Forelæsninger om Husdyrenes, især Hestenes, Beskaffenhed, Sygdomme og Kur. Med Stiftelsen var forbunden en Beslagskole, hvor unge Mennesker

bleve oplærte til „Kursmede“. Forelæsningerne og Undervisningen ved Skolen saavelsom Adgangen til Sygestaldene, hvor Heste toges i Kur, var gratis, og det blev befalet, at ingen Grovsmed i Fremtiden maatte befatte sig med Beslag eller Hestekure, uden at have lært ved Veterinairskolen og erhvervet Duelighedsbevis derfra. Skolens første Elever vare Officerer og Korporaler af Kavalleriet og Beridere fra de kongelige Stalde, senere var det Underofficerer og Fanesmede, fra 1792 endvidere civile Lærlinge, én fra hvert Stift i Danmark og Norge, og endelig Smedesvende af Grovsmedelauget. Der holdtes en eller to „Pensionairer“ ved Skolen, som uddannedes til Lærere, af hvilke navnlig J. W. Neergaard og Erik Viborg indlagde sig Berømmelse. I Stiftelsens første Tider befattede man sig kun med Helbredelse af syge Heste, men senere blev Omsorgen udstrakt til alle syge Husdyr.

Det *astronomiske Observatorium* paa Rundetaarn, der henhørte under Universitetet, fik ved Reskript af 25de Marts 1778 en ny og bedre Indretning. Medens der nemlig hidtil paa Taarnets Platform havde været en rund Bygning til Observationer, hvilken fandtes uhensigtsmæssig, blev der nu efter en Kommissions Indstilling opført et ottekantet Hus med to Udbygninger, hvorved den store Fordel opnaaedes, „at der paa tre særskilte Steder kunde gjøres tre med hinanden korresponderende Observationer, og den ene saaledes forbedre den anden, at den største Nøiagtighed deraf maatte følge“. De Instrumenter, man havde til Raadighed, vare derhos tarvelige og tildels ubrugbare, hvorfor der anskaffedes fem nye, nemlig en mural Halvcirkel af 6 Fods Radius Alt af Messing, et Transit Instrument af Messing med en 6 Fods Kikkert, en Mutations Tubus, et nyt engelsk astronomisk Uhr og endelig en ny Dhollands Kikkert paa 3½ Fod. De tre første Instrumenter bleve forfærdigede i Kjøbenhavn af Instrumentmager Ahl, hvorimod de to sidste forskreves fra London. Ombygningen og Instrumenterne kostede over 5000 Rdlr., som skjænkedes af Kongen, ligesom der gratis afgaves det fornødne Kalk og Marmor af Beholdningerne paa Frederiks Kirkeplads. Observatoriet kunde i Virkeligheden trænge til denne Understøttelse, thi dets aarlige Indtægter vare smaa, ca. 422 Rdlr., om der end blev Udsigt til en Forbedring, da Kongen den 21de Juli 1773 resolverede, at *Almanakprivilegiet* ved dets eventuelle Udløb skulde tilfalde Universitetet til Fordel for det astronomiske Taarn

og de astronomiske Iagttagelser. Oprindelig havde Ingen kunnet skrive, trykke eller sælge Almanakker „uden dem, som dertil af Universitetets Rektor og Professores bleve beskikkede“, en Bestemmelse, som var bleven fastslaaet i 1685, men Frederik IV havde i 1725 uden Hensyn hertil overdraget Privilegiet til Professor J. F. Ramus „formedelst hans særdeles Forretninger og Fortjenester“. I Midten af Aarhundredet (den 23de Januar 1751) tillodes det Ramus at afhænde Privilegiet til Bogtrykker Johan Jørgen Høpffner og Søn mod en aarlig Afgift til Universitetet, og omtrent samtidig lovede Kongen, at Retten til Almanakkens Udgivelse efter den yngre Høpffners Død skulde gaa over til det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Sprog og Historie. Dette skete dog ikke, thi da der atter blev Tale om at overdrage Privilegiet til „Partikulaire“ gjorde Universitetet sine gamle Rettigheder gjældende med saadan Styrke, at det gik af med Seiren. I Almanakkerne for 1779 og 1780 indførtes ved den ansete Astronom, Professor Bugges Initiativ den Forandring, at Veirspaadommene bleve udeladte, men Afsætningen til Landalmuen formindskedes herved saa betydeligt, at Høpffner klagede til Konsistorium, og man paany „maatte sætte Veiret i Almanakken“. Rasmus Nyerup fortæller, hvorledes han selv for gode Ord og Betaling „udarbeidede disse Prophetier og prognostiske Tillæg, men efter faa Aar holdt op, da han skammede sig ved denne Haandtering“, og hvorledes Bugge, som dog ikke selv gav sig af med Veirspaadommene, pleiede at sige, at han i Almanakken optraadte som „priviligeret Løgner“. Heldigere var man i 1786, da de røde Bogstaver, hvormed forskellige Betegnelser (saasom Solens Op- og Nedgang, Søn- og Festdage, de mest bekjendte Helgennavne m. m.) vare udmærkede i Almanakken, bleve afskaffede af Sparsommelighedshensyn. Ogsaa herover herskede der megen Misfornøielse blandt Almuen, som skosede over, at „Rundetaarn havde faaet Sorg“, men da Almanakken ikke kunde undværes, maatte man tage til Takke med den, som den var.

Den gamle *botaniske Have* i Universitetsfirkanten (smlgn. III, 342) fik under Guldberg en udmærket Afløser i Slotshaven ved Charlottenborg. Den havde været udleiet til Forskjellige (III, 317), men i Septbr. 1777 besluttede Kongen at skjænke den til Universitetet, som Aaret efter fik formeligt Skjøde paa den. Sprøitehuset og Konsumptionskontoret i Bygningen ved Nyhavn overlodes ogsaa

Haven til Driv- og Gevæxthus, hvorfor en ny Konsumptionsbygning opførtes i Nyhavn for Enden af Charlottenborgs Havemur tæt op til de saakaldte „Numre“, medens Sprøiten fik Plads i Slotskjælderen. Samtidig afkjøbte Kongen Universitetet den Plads paa Amalienborg, hvor der tidligere havde været botanisk Have, for 5000 Rdlr., en Sum, der senere forhøiedes til 6000. Der toges fat paa Arbeidet med overordentlig Iver; en Kommission blev nedsat for at overveie, hvorledes Haven kunde indrettes bedst og med største Sparsommelighed, og denne satte sig strax i Forbindelse med Professor Harsdorff, som udarbeidede Tegningerne til en botanisk Bygning med Værelser for den botaniske Professor, Bolig for Urtegaardsmanden, Bibliotheksværelse, Orangeri og Rum til Overvintring af Træer og Planter. Da Kommissionen frygtede for, at Udgifterne vilde blive for store, hvis der ogsaa skulde bygges en Læsesal for de Studerende, ansøgte den om, at Slottets Havesal, der brugtes som Pulterkammer af „Artisterne“ (det senere Thorvaldsens Atelier) maatte overlades hertil, men dette blev ikke bevilget. Allerede i 1778 var den største Del af Haven anlagt, en stor Mængde fremmede Planter og Væxter blev forskreven, og der toges nu fat paa Bygningerne, Læsesalen inclusive, Drivhusene o. s. v. Finantserne bidrog rigeligt til Udgifterne, som ialt beløb sig til noget over 21,000 Rdlr. Det ses af Regnskaberne, at Kongen skjænkede 4,100 Rdlr., Generalpostkassen bidrog over 11,000 Rdlr., nemlig Afgifterne af Reisende mellem Kjøbenhavn og Lybæk, indkomne Livrenter i Postkassen, Fordelen af de med den norske Post forsendende Handelstidender, samt Penge, der vare betalte for at faa Postmesterembeder, og endelig brugtes de 6000 Rdlr., som bleve givne i Erstatning for den gamle botaniske Have paa Amalienborg. Havens aarlige Indtægtsbudget ansattes i 1788 til 1763 Rdlr., hvoraf 1200 Rdlr. udrededes af de agende Posters Overskud, medens Universitetet gav Resten. Anlæget, der først bestyredes af to Direkteurer, nemlig den botaniske Professor og den af Kongen udnævnte Geheimeraad Holmskiold, stod fuldstændig færdigt i 1788 og modtoges derefter af Universitetet; det hedder da om „denne saa vel beliggende og nyttige Have, at den kan sættes i Ligning med de bedste i Europa.“ For Fuldstændigheds Skyld kan tilføies, at Universitetet i 1788 efter Professor Brünnichs Ansøgning fik et *chemisk Laboratorium* indrettet i det bedste Drivhus i den forrige botaniske Have i Universitetsfirkanten.

Det er foran (III, 437) berørt, at den *kongelige Mønt- og Medaille-samling,* hvoraf en Del opbevaredes paa Kunstkamret, en Del i et Skab i Kancelliarchivet, blev en selvstændig Samling, der anbragtes i et af Gemakkerne paa Rosenborg. Flytningen blev befalet ved Kabinetsordre af 16de Dcbr. 1780, efter at Samlingen var gjennemgaaet og bragt i Orden af en Kommission, men først i 1784 var Indretningen, der kostede 9500 Rdlr., færdig. Efter Billedhuggeren Johannes Wiedewelts Tegninger blev en af Rosenborgs Sale udstyret med Skabe, Parketgulve og Paneler; 13 Gibsmedailloner, forestillende Kongerne af den oldenborgske Stamme, modellerede af Wiedeweldts Elev Kindgren, indsattes i Væggene, ligesom der anbragtes 10 Løver af Gibs paa Skabene. En anden ny Institution var det efter Generaladjutant, Kaptein Povl de Løvenørns Forslag oprettede *Søkortarchiv,* som i en lang Aarrække lededes af den nævnte fremragende Søofficer og snart fik overordenlig Betydning for Søfarten. Det havde Lokale paa Holmen i en grundmuret Bygning bag Reberbanen, ikke langt fra gamle Dok, hvor den i 1743 oprettede Skole for 180 Nybodersdrenge havde været.

Blandt de videnskabelige Selskaber var naturligvis *Videnskabernes Selskab* det ypperste. Struensee havde tilkjendegivet, at det ingen Præses skulde have, og at en ny Plan skulde udarbeides for det, men skjøndt en saadan virkelig indleveredes, foretog han Intet, og Selskabet var i fuld Opløsning ved hans Fald, saaledes at Konferentsraad Hielmstierne endog erklærede, at han ikke vidste, om Selskabet existerede eller ikke. En særlig Kommission nedsattes imidlertid i April 1774 for at undersøge den paatænkte Forandring, og da denne befandtes tilfredsstillende, fordi „Selskabet mere sigter til at opmuntre Studeringer i Landet end til at gjøre Anseelse udenlands“, udkom den 5te October 1774 et Reskript, hvorved Reformen iværksattes, og *Videnskabernes Selskab for første Gang* fik egentlige af Kongen givne og bekræftede *Statuter.* Majestæten „beærede“ Selskabet med at være dets Protektor, medens Konferentsraad *Hielmstierne* blev dets Præses (efter hans Død i 1780 Geheimeraad *Luxdorph*), hvorhos der overlodes det to meublerede Værelser med fri Brændsel i Prindsens Palais til Møderne, som skulde afholdes én Gang om Ugen; i Maanederne Juli, August og September dog kun én Gang maanedlig. Societetet bemyndigedes til at supplere sig med nye Medlemmer, bekjendte for Lærdom i deres Videnskab, men tillige

for Renhed i Sæder og Opførsel, og naar Tallet var tilstrækkelig stort, skulde Medlemmerne deles i tre Klasser: den historiske, mathematiske og physiske. Selskabets aarlige Indtægt 1430 Rdlr. skulde foruden til Sekretærens Lønning (300 Rdlr.) og andre nødvendige Udgifter anvendes til de aarlige Præmier, til at lade Kobbere stikke til Afhandlingerne, til at lade lærde og kurieuse Værker trykke, som ellers ikke kunde komme for Lyset, og endelig til at gjøre nye og nyttige *experimenta physica,* naar de ei vare for kostbare. Videnskabernes Selskab optog strax endel nye Medlemmer, saaledes at det i 1775 talte 29.

Det andet videnskabelige Selskab, *det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog* havde siden 1752 kun givet svage Livstegn fra sig (smlgn. III, 181), indtil Kongen den 18de Juni 1778 efter Ansøgning lovede det en Gratifikation, „som Vi selv nærmere ville allernaadigsf bestemme, hver Gang en Tome af „Danske Magasin“ Os allerunderdanigst overleveres“. Tre Aar efter fik det Danske Selskab fælles Lokale med Videnskabernes Selskab, men der hengik saa mange Aar med Revisionen og Ordningen af Samlingerne saavelsom med Forarbeiderne og Trykningen af „Nye Danske Magasin“, at dettes første Bind ikke udkom før i 1794. Selskabet holdt da ikke længere sine Møder i Prindsens Palais, men rimeligvis for Bekvemmeligheds Skyld i Forstanderen Suhms Gaard i Pustervig. Af andre lærde og literaire Selskaber kan nævnes *de skjønne Videnskabers Selskab* (først kaldet det „patriotiske“) af 1759, der udsatte Præmier for originale Arbeider i Digtekunsten, Veltalenheden og Moralen og udgav 7 Oktavbind „Forsøg i de skjønne og nyttige Videnskaber“, det *juridiske Selskab* af 1766, det *kongelige Landhusholdningsselskab*, stiftet i 1769 for at opmuntre til fortrinlig Flid i Agerdyrkningen og Kunstflid i alle Slags Haandværker, *det chirurgiske Selskab* af 1771, det *medicinske* af 1772, som ti Aar efter fik Prædikatet: kongeligt, det *danske Literaturselskab* af 1775, der standsede i 1781, og som er blevet mest bekjendt ved sit Forhold til Digteren Ewald, *det theologiske Selskab* af 1777, det *kgl. danske heraldiske og genealogiske Selskab* af 1777, der udgav et alphabetisk Lexikon over adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmerne, og endelig *det islandske Literatur Selskab* af 1779.

Interessen for Videnskab, Literatur og Kunst var overhovedet stor og trængte dybt ned i Samfundet. Foruden de to store offentlige

Bibliotheker, og nogle mindre som f. Ex. ved den botaniske Have, ved Naturaliesamlingen i Kommunitetsbygningen paa Nørregade og ved de fire akademiske Kollegier, havde adskillige Privatmænd meget betydelige Bogsamlinger, der hørte til Byens Seværdigheder, ligesom Mange samlede paa „Naturalier, Kunststykker, Kostbarheder, Alderdomssager og Skilderier“, saaledes at deres Hjem blev formelige Kunstkamre, som, skjøndt de naturligvis ikke kunde staae ved Siden af det kongelige, dog i visse Maader vare fortræffelige. Blandt de private Bogsamlinger stod Grev *Otto Thotts* utvivlsomt høiest, rigt paa Haandskrifter, Palæotyper og sjeldne Bøger; det talte ved hans Død i 1785 ikke mindre end 120,000 Bind, og overgik saaledes det kongelige Bibliothek i Størrelse. Det var anbragt i en egen Bygning til Haven bag det Thottske Palais paa Kongens Nytorv (indtil 1763 Grev Danneskiold Samsøes) og var forenet med en stor og kostbar Samling Mineralier, Konchylier, Koraller, antike Mønter og skaarne Stene, Malerier, Tegninger, Kobberstik, Oldsager, gamle Vaaben, Porcellain og Glas, mathematiske og physiske Instrumenter m. m. „Reisende besaa disse Skatte — skriver Werlauff — som en af Hovedstadens Mærkværdigheder; her satte Eierens udstrakte Bogkundskab, understøttet af en ualmindelig Hukommelse, selv de Lærdeste i Forundring, som maatte erkjende, at ikke udvortes Bram eller tomt Liebhaveri havde opdynget disse Skatte“. Derefter kom *Suhms* store Bibliothek i en tilbygget Fløi til hans Bolig i Pustervig, som ikke gav det Thottske synderligt efter. Ved Siden af historisk og philologisk Literatur rummede Samlingen de vigtigste Værker i Medicin, Jurisprudents, Mathematik og Naturhistorie og talte tilsidst 100,000 Bind. Med sjelden Liberalitet og Uegennyttighed aabnede Suhm sit Bibliothek for Offentligheden fra Kl. 9—11 om Formiddagen, et Skridt, der fandt almindelig Anerkjendelse baade hos Landsmænd og Fremmede. Suhm havde desuden et Møntkabinet, en Konchyliesamling, en Naturaliesamling og „mangfoldige Kuriosa“. En enestaaende og fuldstændig Samling af dansk Literatur, og hvad dermed stod i Forbindelse, hvortil Videnskabsmænd havde Adgang, eiedes af Geheimeraad *Hielmstierne*, der ogsaa samlede paa Haandskrifter, Kobbere, Mønter m. m., Grev *Bernstorff* havde et mindre, men udsøgt og kostbart Bibliothek, Grev *Moltke* ikke blot en Bogsamling og en Naturaliesamling, men tillige det udmærkede Billedgalleri, som den Dag idag hører til Byens Seværdigheder, ligesom

Langebeck, Geheimeraad *Luxdorph*, Konferentsraad *Klevenfeldt*, Etatsraad *Kall*, Generalmajor *Classen*, Justitsraad *Uldall*, Biskop *Harboe*, Underbibliothekar *Wandall* o. fl. havde mer eller mindre betydelige Samlinger i forskjellige Fag. De fleste værdifulde og sjeldne Haandskrifter og Bøger kom efterhaanden til det kongelige Bibliothek enten som Gave eller ved Kjøb og optoges i det; dog gik enkelte enestaaende Samlinger tabt, saaledes Præsten ved Frederiks tydske Kirke paa Chrhvn. *J. Lorcks* Bibelsamling paa over 5100 Numre, som i 1784 kjøbtes af Hertugen af Würtemberg under hans Ophold her. Kunstkammerforvalter *Spengler* eiede et Naturaliekabinet af Konchylier og „andre deslige Søskabninger“, Mineralier og mange Slags Sager af Dyreriget, endvidere et stort Antal i Elfenben skaarne og dreiede Stykker og en udsøgt Malerisamling, Konferentsraad *Holmskiold*, Professor *Brünnich*, Etatsraad, Møntdirekteur *Knoph*, Konferentsraad *Müller*, Justitsraad *Kölle*, Apotheker *Cappel*, Konferentsraad *Ryberg*, og Etatsraad v. *Hemert* samlede paa Mærkværdigheder af Dyr-, Plante- og Mineralriget, de to sidste desuden paa Mønter; den tydske Garnisonspræst *Chemnitz* og Kjøbmand *Lorenzen* havde overmaade betydelige Konchyliesamlinger, Professor *Kratzenstein* en Samling af physiske Instrumenter, der gik til Grunde ved Ildebranden 1795, og endelig eiede *Röttger Colsmann* et høit anset Kunst-, Naturalie- og Raritetskabinet i Eiendommen paa Hjørnet af Frederiksberggade og Gammeltorv (nuv. Gammeltorvs Apothek). Der fandtes heri ethnografiske Sager, Forsteninger, udstoppede Dyr, Glas og Porcellain, middelalderlige Levninger, Modeller af Bygninger, ja saadanne Mærkværdigheder som „endel saakaldede underjordiske Folk“. Ved Ildebranden 1795 gik en Del heraf til Grunde, men Colsmann gav sig atter til at samle, og da Oldsagskommissionen var bleven dannet i Mai 1807, var han i en lang Aarrække en af de største Bidragydere.

Guldberg interesserede sig ikke mindre for Ungdommens Opdragelse end for Videnskaben. I sine Breve til Johan v. Bülow har han selv udviklet de Synspunkter, fra hvilke han gik ud i sine Bestræbelser for *Skolevæsenet*, hvilke det dog kun lykkedes ham at gjennemføre delvist for de lærde Skolers Vedkommende. I Kommissionen til Universitetets og Skolernes Omordning, som nedsattes den 1ste Dcbr. 1774 var Guldberg den ledende Aand, og de Forandringer, der indførtes skyldtes væsentlig ham. Man kjender uden

Vanskelighed hans Stil i den kongelige Befaling til Kommissionen, hvori det hedder, at det latinske Sprog, „der er kommet i skammelig Forsømmelse“ samt Kundskaben i Græsk og Hebraisk skal „bringes i en livelig Drift“, at Religionsundervisningen saavelsom Undervisningen i den almindelige Historie og Geographi og *Doctrina sphærica* skal forbedres, og endelig at „Ungdommen i Skolerne skal med Flid anføres til at kjende deres Fædrelands Sprog, øves i at tale og skrive det rigtigen og vel, læse nogle af de bedste Skribenter og dannes til at tale offentligen med Sømmelighed og Yndighed“. Den meget udførlige Forordning om Latinskolerne, som allerede udkom den 11te Mai 1775, indeholder nøiagtige Bestemmelser om Rektorernes og Hørernes Prøver og indbyrdes Forhold, hele Læremethoden, om de Bøger, der skulde bruges ved Undervisningen, og de Pensa, der skulde læres, om Disciplenes Examiner, sædelige Forhold, Flidsbelønninger, Beneficier, Kirkegang m. m., hvorhos det bestemmes, at Ingen i Fremtiden kan blive Student, „før han er mod 17 Aar“. En anden Forordning af samme Dato indførte endel Forandringer med *Artium* og andre akademiske Examiner. Om et af de Punkter, der væsenligst udmærker Forordningen, nemlig *Omsorgen for Modersmaalet*, fortæller Rasmus Nyerup, at „der i Praxis mindst toges Hensyn derpaa“.

Vor Frue latinske Skole i Kbhvn. blev altsaa omordnet efter disse Principer, og Disciplene fik nye Skolebøger til Glæde for Bogtrykkerne, som derved opnaaede en sikker Fortjeneste, men *Almueskolevæsenet* blev bestaaende uforandret. Man havde de gamle Kirkeskoler (smlgn. II, 534) Fattigvæsenets Friskoler og Holcks private Friskoler (III, 346), hvortil kom den af Magistraten i 1761 oprettede *Blegdamsskole* for „Ungdommen uden Nørre- og Østerport“, der vedligeholdtes ved private Bidrag fra Magistratens Medlemmer indtil 1788, da den fik en aarlig Indtægt ved Tilskud fra Nikolai og Helliggeistes Klokkerembeder. Den 29de Januar 1773, altsaa paa Kongens Fødselsdag, stiftedes de *32 Mænds Skole* for fattige Borgerbørn af begge Kjøn i Kbhvn., som bestod ved private Bidrag fra de 32 Mænd (10 Rdlr. om Aaret) og bestyredes af dem. Skolen aabnedes dog først den 10de Mai, under Inspektion af den øverste Kapellan ved Nikolai Kirke, Jørgen Østrup, som havde udarbeidet Planen. Her var baade Læsestuer og Arbeidsstuer; der undervistes fornemmelig i Religion, Læsning, Skrivning og Regning, men særlig

talentfulde Drengebørn kunde dog oplæres til Handel og Kontoirforretninger. Om Pigebørnene hedder det, at de skulle undervises saaledes i Haandgjerning, at Ingen af dem ved Konfirmationen lader sig se i Andet, end hvad hun selv har syet og om muligt tilskaaret, desuden i Tvæt samt i „hvad der foregaar i et Kjøkken."

I 1776 fik Hovedstaden to nye Skoler, en Drenge- og en Pigeskole, hver paa ca. 30 Børn. De havde Fællesnavnet: *Gratistskolen* og skyldtes de private Friskolers Ophavsmand, den utrættelige Agent *Holck,* „de Fattiges Tolk", som indsamlede frivillige Bidrag hertil. Skolen var bestemt for „honnette, men evneløse Folks Børn", hvilke altsaa ikke mere behøvede at søge Almueskolerne, men her kunde modtage en fuldstændig Realundervisning og desuden blive indviede i „Bogholderi, Kundskab om Fædrelandets Love, Dands, Musik og Latin for Apothekere og Chirurger". Der indkom i de følgende Aar et overmaade stort Antal Gaver til Gratistskolen, da Holck uophørlig i velmente Digte snart takkede for indkomne Bidrag, snart opfordrede til nye, og den trivedes saa vel, at den existerer den Dag idag. Da flere velhavende Familier samme Aar henvendte sig til Holck om Oprettelse af en Betalingsskole, hvori deres Børn kunde faa en udvidet Undervisning, særlig i „de Sprog, som udfordres til den velanstændige, fornemmere Opdragelse", grundlagde han i 1777 to nye Skoler, som efter Loven om Indfødsretten fik Navn af *Indfødsskolerne.* De standsede imidlertid kort efter Holcks Død i 1781, og hans Plan til en Undervisnings- og Opdragelsesanstalt for formuende og fornemme Mænds Døttre blev aldrig realiseret. Foruden *Garnisonsskolerne,* hvoraf der var 4, og *Søetatens* Skoler, hvoraf der var 7, fandtes der henved en Snes meget maadelige *Privatskoler* i Byen og en overordenlig Mængde *Pugeskoler,* der — som det siges — vare etablerede af fattige Mænd og Kvinder, Jomfruer og mislykkede Studenter. Man søgte at indskrænke disse „Vinkelskolers" Antal ved at indskjærpe Anordningerne mod uautoriseret Skolehold, men der blev set gjennem Fingre med Lovovertræderne, fordi de kun paa denne Maade kunne friste Livet uden at falde Fattigkassen til Byrde.

Forordningen af 13de Juni 1771, ved hvilken Struensee havde *afskaffet al Straf for Leiermaal* og desuden fastsat, at Ægteskabsbrud kun kunde paatales af den krænkede Ægtefælle, havde, som foran (III, 339) omtalt, vakt en Storm af Uvillie, hvorfor den ogsaa

strax efter Struensees Fald blev ophævet (ved Plakat af 27de Febr. 1772), dog med den udtrykkelige Tilføielse, at det fremdeles ikke maatte anses som „en Plet“ at være født udenfor Ægteskab. *Begravelsesordningen* af 29de April 1771 (III, 340) fik samme Skjæbne, hvorimod Regjeringens Stilling til de to Love om *Ægteskaber mellem Beslægtede* (III, 338) var meget forskjellig. Vel bleve de ophævede ved Forordning af 14de Dcbr. 1775 af „vigtige og med det almindelige Bedste overensstemmende Aarsager“, men disse vigtige Aarsager vare i Virkeligheden kun, at de kongelige Finantser ikke kunde taale at miste de rigelige Gebyrer, der vare tilflydte den for Ægteskabsbevillinger i tidligere Tid. Med andre Ord: Ophævelsen var kun formel; i Realiteten bleve Ægteskaber mellem Sødskendebørn, Næstsødskendebørn og Besvogrede, kort sagt, alle Ægteskaber, der ikke vare forbudte i Guds Lov, fremdeles tilladte ved Dispensation mod Gebyrer, thi det siges udtrykkelig: „Kongen vil ikke hos Menigmand forny nogen ugrundet Tvivl og Superstition i slige Ting“. Ligeledes opretholdtes Afskaffelsen af overflødige Helligdage, Forbudet mod visse Kirketavlers Ombæring m. m.

Imod de lovbefalede *Trolovelser,* som Alle skulde underkaste sig, der ikke vare af Rang eller Adelige, udkom den 19de Februar 1783 en Forordning, fordi de førte til megen Usædelighed, mange overflødige Udgifter og mange Slags Uordener, især fordi et Par, naar det først var indskrevet i Kirkebøgerne som trolovet, i Reglen flyttede sammen. Alle Gilder og Sammenkomster ved Trolovelser bleve nu afskaffede, Sammenflytning før Brylluppet forbødes, hvorhos det befaledes, at der strax skulde lyses til Ægteskab for et saadant Par, og Vielsen fuldbyrdes senest den sjette Søndag derefter. Hvis dette ikke skete, ifaldt Parret Mulkt, eller Trolovelsen ophævedes. Allerede i 1781 havde man følt Onderne saa stærkt, at der for Alvor havde været Tale om at afskaffe Trolovelsen som en ufornøden Ceremoni, men dette skete dog først den 4de Januar 1799. Hvad *Bryllupper* angaar — hedder det i 1776 — at Stuebryllupper vare almindelige, thi „Kirkebryllupper overlodes til de Ringere og mindre Belevne“. Til første Dags Bryllup, som i Almindelighed stod hos Brudens Forældre, indbødes et halvt hundrede Personer af begge Kjøn; Vielsen fandt Sted Kl. 8 om Aftenen; naar den var forbi, lykønskedes Brudeparret først af Præsten, derpaa af Damerne, som neiede samlede, tilsidst af Kavalererne, som bukkede, hvorpaa Bede-

manden traadte frem og takkede de Tilstedeværende for den Ære, de havde bevist Brudefolkene. „Enhver gaar nu til Sit — hedder det — ingen Sang eller Musik taales; Brudevers ere gemene, og Brudegaver bruges ikke i nuværende slebne Tider". Til anden Dags Bryllup, der i Reglen stod hos en Trakteur eller Konditor, indbødes de nærmeste Paarørende og Venner til Middagsmaaltid, Kaffe, The og Aftensmaaltid. Om Sommeren brugte man undertiden at holde Stuebryllup om Formiddagen Kl. 11 i Lyngby, Taarbæk, Vilhelmsdal, (et Traktørsted ved Hvidøre) eller Klampenborg, hvor Brudens Forældre da gav et Gjæstebud, i hvilket Tilfælde Andendags-Brylluppet bortfaldt. Om Vinteren kjørte man undertiden Dagen efter Brylluppet i Kane til Lyngby, hvor Festen da holdtes. Gratulationsvisiter brugtes ikke; „de ere ganske gemene — hedder det — og Faa sidde endog de tre Stadsdage for at modtage Gratulanter".

Man ansaa det for fint at holde *Barnedaab* om Eftermiddagen, men da Stiftsprovsten i Kjøbenhavn klagede herover og forestillede, at det var Præsterne til stor Forhindring i deres øvrige Embedsforretninger, blev det i 1779 forbudt, dog at der ved Ansøgning kunde faas Dispensation mod en Gave til Sognets Fattige. I Almindelighed var der 4 mandlige Faddere og to kvindelige, nemlig en gift Dame og en Jomfru. Desuden overværedes Ceremonien i Kirken af Jordemoderen. Den Spædes Christentøi var hos velstaaende Folk af Sølvmor med en Hætte til at trække over Hovedet. Fadderne kjørte med hjem til Forældrene, hvor de spiste til Middag og drak Kaffe og The, men Barselvisiter vare tildels gaaede af Brug paa dette Tidspunkt. Med Hensyn til selve Daabshandlingen kan tilføies, at der den 7de Mai 1784 fastsattes en *ny Døbeformular*, i hvilken Besværgelsen var udeladt, dels fordi „den aldeles ingen Grund har i den hellige Skrift", dels fordi „den lettelig kunde vække Forargelse".

Da den Struenseeske Begravelsesordning var bleven afskaffet, blev det Skik at foranstalte Ligbegjængelser om Morgenen mellem Kl. 8 og 9, eller om Eftermiddagen mellem Kl. 3 og 4, dog at mindre bemidlede Folk jordedes mellem Kl. 11 og 12. Studenterne paa Regentsen havde endnu deres Ligbærerret, men man brugte i Reglen tillige Ligvogne, hvorpaa Holmens Kirke allerede i 1747 havde faaet Privilegium, hvilket i 1774 udvidedes til ogsaa at gjælde for Garnisons Kirke. Ligkisterne vare overtrukne med Sort, og bar

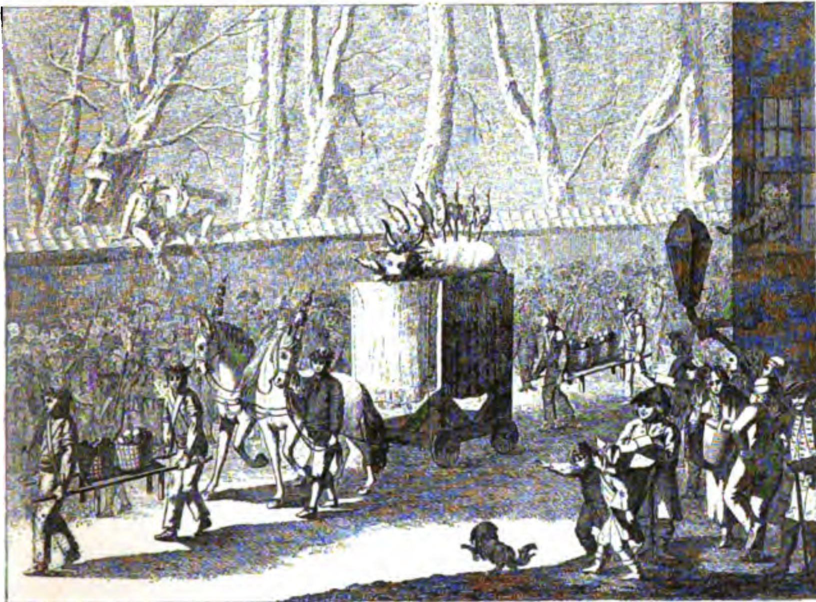
en lille Plade, forestillende en Engel med en Basun i den ene Haand og et Brev i den anden, hvorpaa den Afdødes Eftermæle stod at læse i Lapidarstil. Der var meget strenge Bestemmelser mod overdreven Luxus ved Begravelser; da der saaledes ved Stiftsprovst Jens Jacob Hegelunds Jordefærd i 1773 fandtes to Plader ovenpaa hans Kiste istedetfor den tilladte ene, ifaldt Enken en Bøde af — 300 Rdlr. Den blev dog eftergiven, da Forseelsen var sket hende uafvidende, og det vilde falde hende overmaade tungt at betale Mulkten, dog at hun „for Konsekventsens Skyld skulde erlægge 20 Rdlr. til Opmuntring for Angiverne". Trods den store Simpelhed og de strenge Lovbestemmelser gik almindelige Folks Begravelse ikke af uden Extraudgifter. Liget blev vel ikke udstillet, hvorved der sparedes Traktement til Nysgjerrige, men naar det blev „klædt", indbødes de nærmeste Paarørende til Kaffe, The og Konfekt med tilhørende Vin. Ligvers, Sørgemusik, Sang og Sangklokker vare tildels gaaede af Brug, men Følget mødte i den Afdødes Hjem og beværtedes med Kaffe, Chokolade, The og Konfekt, før man begav sig til Kirken. Naar Ceremonien her var til Ende, gik Følget hver til sit, kun de Nærmeste fulgte den Afdøde til Kirkegaarden.

For *Kirkernes Udsmykning* blev der i nærværende Periode gjort overmaade lidt; Grev Schacks prægtige Monument i *Trinitatis Kirke* blev i 1782 restaureret af Professor Weidenhaupt, et brøstfældigt Pulpitur i *Nikolai Kirke* blev nedtaget i 1775, og et andet opsat i *Vor Frelsers Kirkes* søndre Fløi i 1782, hvortil asiatisk Kompani bidrog 1000 Rdlr., mod at faa en Stol i Pulpituret, men ellers indskrænkede Arbeidet paa Kirkerne sig til den nødvendige Vedligeholdelse. En kongelig Resolution befalede i 1778, at de tre gamle *Hofprædikantboliger* i Stormgade, Hyskenstræde og ved Gammelstrand skulde bortsælges ved Auktion, men det skete kun for den Førstes Vedkommende, der laa mellem det Harboeske Enkefru-Kloster og det Holsteinske Palais i Stormgade. Endelig kan tilføies, at der efter kongelig Befaling afholdtes *en offentlig Taksigelsesfest* i Kjøbenhavns og alle Rigets Kirker den 1ste Dcbr. 1773 „for adskillige Guds Velgjerninger mod Kongen og Landet". I Befalingen, der er forfattet af Guldberg, hedder det, at „Gud har afværget Krig og andre store Ulykker, standset den ødelæggende Kvægsyge og ved en rig og lykkelig Høst forandret den efter mange Aars Misvæxt Os saa krænkende Dyrtid og endnu til alt Andet i adskillige vigtige

Tilfælde dette Aar at krone ved sin naadige Bestyrelse Vores Bestræbelser med det ønskeligste Udfald til Vores Glæde og Statens almindelige Sikkerhed og Velstand". Der sigtes herved til det spændte Forhold mellem Sverig og Danmark efter Revolutionen af 19de August 1772 i det førstnævnte Land, da man var overbevist om, at Kong Gustav III havde i Sinde at iværksætte et Indfald i Norge. Det vakte uhyre Opsigt i Kjøbenhavn, da man i April 1773 opdagede, at Sekretair Eckmann hos den svenske Envoyé havde bestukket forskjellige Personer for at skaffe sig Efterretninger om den danske Flaade, men Uveiret drev over uden videre Følger, efterat de to Hoffer i 1777 havde udvexlet Erklæringer. Aaret efter var Kong Gustav tilstede ved de store Leirøvelser i Kjøbenhavns Omegn og paa Amager, sammen med den berømte Hertug Ferdinand af Brunsvig, Enkedronning Juliane Maries Broder. Den svenske Konge optraadte ved denne Leilighed i et Slags Nationaldragt, hvilket gav Christian den Syvende Anledning til at bemærke, at han havde *l'air d'un chevalier errant.* „Kampementet", som kostede over 35,000 Rdlr., var en Succes og gjentoges i 1781. Forholdet til Sverig havde herefter, ialfald paa Overfladen, en venskabelig Charakter. Den 24de Januar 1779 foranstaltede saaledes den svenske Gesandt Sprengporten en stor Høitidelighed i sin Gaard paa Garnisonspladsen i Anledning af Kronprinds Gustav Adolphs Fødsel (den 1ste Novbr. 1778) og skænkede de Fattige paa Almindeligt Hospital en stegt Festivitetsoxe, som med Tilbehør af stegte Grise, Brød m. m. i stort Optog blev ført gjennem Byen. Det næste Aar afsluttedes den væbnede Neutralitet mellem Danmark, Sverig og Rusland. Som Følge af det intime Forbund med den sidstnævnte Magt, hvori Danmark saa en Garanti mod Sverigs ærgjerrige Planer, kom gjentagne Gange, saaledes i 1780 og 1782, store russiske Flaader paa Kjøbenhavns Rhed, hvis Officerer og Mandskab behandledes med udsøgt Opmærksomhed.

Ved Omordningen af *Politiet* efter Struensees Fald (smlgn. III, 407) var den forhv. Borgmester *Christian Fædder* den 21de Mai 1772 bleven *Politimester* efter den nye Overpræsident Konferentsraad Braems Anbefaling. „Da der til denne Tjeneste — skriver Braem — ikke blot udkræves nøie Kundskab om alle Love, Forordninger og Befalinger vedkommende Politivæsenet, men ogsaa Anseelse hos Borgerskabet, Myndighed i Væsen og Adfærd, utrættelig Iver og

Flid samt uforanderlig Forsæt at gjøre sit Embede med en fornuftig og retsindig Alvorlighed uden Persons Anseelse, saa veed jeg Ingen, som bedre besidder disse Egenskaber end den forrige virkelige Borgmester Etatsraad Christian Fædder". Herefter blev Fædder udnævnt med 2000 Rdlr. aarlig Gage, hvoraf 800 betaltes af den kongelige Kasse, Resten af Staden. Ved Reskript af 5te Mai 1774 forhøiedes Gagen til 2400 Rdlr., da Fædder fik en Borgmesters Løn paa 1600

Festivitetsoxen føres til Almindeligt Hospital i 1779.

Rdlr., hvorefter de 1200 af Stadens Kasse bortfaldt. Det viste sig dog snart, at Valget var uheldigt. Politimesteren, der som ungt Menneske var kommen til Kjøbenhavn fra sin Fødeby, Horsens, og først havde været Tjener hos to unge Mennesker, derefter kgl. Lakai og ved Grev A. G. Moltkes Indflydelse Skriver i Hofmarechallatet og Viceborgmester i 1749, „forstod ikke det Mindste af Sagen", og havde mest udmærket sig ved at være „submis mod sine Foresatte og insolent mod sine Undergivne". Han var ilde lidt af Alle, der stod i Tjenesteforhold til ham, og havde som Medlem af Theaterdirektionen i Frederik den Femtes Tid gjort sig umulig og latterlig

i Befolkningens Øine ved sit intime Forhold til Balletdanserinder og Theaterdamer, hvorfor der ogsaa cirkulerede mange satiriske Billeder og Skandskrifter imod ham. Hans stridbare, fremfusende og myndige Væsen indviklede ham i alle Slags Konflikter, endog med andre Autoriteter, saaledes i 1773 med Hof- og Stadsretten (III, 548), thi det var i August 1772 blevet reskriberet, at Politimesters Kjendelser, som tidligere kunde indstævnes for Politi- og Kommercekollegiet, nu kunde appelleres til hin Domstol. De øverste Myndigheder satte imidlertid Pris paa Fædder og paaskjønnede ham; i Mai 1776 blev han Konferentsraad, og da han afskedigedes i 1788 som Politimester, udmærkedes han med en Tilkjendegivelse af Kongens Tilfredshed med hans Nidkjærhed og Paapasselighed, hvorhos han i Henhold til et gammelt Løfte blev første Borgmester.

Den kjøbenhavnske Almue var nemlig et uroligt Folkefærd og vanskelig at holde i Ave, navnlig umiddelbart efter det slappe Struenseeske Regimente. Det er foran (III, 296) berørt, hvad den forrige Politimester Bornemann skrev om Tilstanden i Byen umiddelbart efter den almægtige Ministers Fald, og Magistraten indkom den 7de Dcbr. 1772 med en ligesaa kraftig Forestilling. „Ved den mindste Anledning — hedder det heri — løber Pøbelen tilsammen 2 a 300 og optræder paa den voldsomste Maade, hvortil Grunden er den i nogle Aar overhaandtagne Frihed og Frækhed, som stedse har været u-undersøgt og ustraffet. Den gemene Mand kan ikke begribe, at han nu anderledes bør anse Politiet end før. Der er derhos Intet at fortjene i disse dyre Tider; den store Fattigdom og de dristige og formastelige Skandskrifter, der offentlig opslaas, som ere i hver Mands Haand og drøftes i alle Øl- og Værtshuse, har aldeles fordærvet den gemene Mands Tænkemaade“. Som Midler imod disse Onder foreslaar Magistraten summarisk Afstraffelse ligefra Galge og Livsstraf til Bøder (4 Maaneders Arbeide i Slaveriet blot for at pibe i Fingrene); den vil have „Justitshaanden“ (III, 381) gjenindført, Øl- og Værtshuse, Vinkjældere og Billardstuer lukkede Kl. 10 om Aftenen, og al Slags Hazardspil saavelsom alle dristige Skrifter forbudte. Ved Reskript af 31te Dcbr. 1772 fik Politiet sit gamle Vaaben og Mærke, „Politihaanden“, igjen, men med Hensyn til den almindelige Rolighed og Sikkerhed henviste Regjeringen til de bestaaende Anordninger, der maatte anses for tilstrækkelige. Men det kom hyppigt til Tumulter og Opløb, under hvilke det gik

ud over Borgernes Vindusruder; Laugssvendene vare uregjerlige og Gadeungdommen tøilesløs; visse underordnede Embedsmænd som Told- og Konsumptionsbetjente, Fattigfogder o. d. vare forhadte og bleve ikke sjældent forulempede i deres Embedsgjerning, Slagsmaal paa Gaderne vare almindelige, fulde Folk, der gik hjem, holdt af at yppe Klammeri med sagesløse Forbipasserende, og om Natten

Christian Fædder. Politimester fra 1772—88.

vækkedes Indbyggerne derfor ofte ved Vægterpibernes Skingren og kunde se Urostifterne blive førte i Optog til Raadhusarresten.

En særlig vanskelig Opgave havde Politiet med at holde Orden i de talrige Værtshuse og Udskjænkningsteder, hvor alskens Uordener og Usædelighed gik i Svang, skjønt Nattesæde og Hazardspil var strengt forbudt. Selvfølgelig gjaldt det først og fremmest om at komme de saakaldte „lystige Værter“ (III, 373) tillivs, mod hvilke Overpræsident Braem allerede i 1772 havde udtalt sig meget skarpt. „Det er upolitisk — sagde han — at tillade unge Mennesker at blive yderligen forledte til Udskeielser ved Nattesværmen, Drik,

Spillesyge og deraf flydende Laster. Dette har vist sig ved Politiets manglende Opsigt i de Maaneder, da ingen Inkvisition i Husene maatte ske. Beviste ikke Udfaldet, at det var saa at sige Invitation til Selvraadighed og Natte-Sværmeri til Helbredens Svækkelse og Arbeidets Forsømmelse? Steg ikke tillige Patienternes Antal paa Hospitals Rapporterne, endog med de værste Løsagtigheds Sygdomme?" Efter megen Deliberation og mange Overveielser udkom endelig den 27de Novbr. 1775 en Plakat, ved hvilken det forbødes Værtshusholdere og Puncheværter „at holde Kvindfolk til at bedrive Utugt og forføre unge Mennesker. Der maatte i Fremtiden kun holdes én Pige saadanne Steder, som skulde have fyldt sit 24de Aar; hun maatte desuden ikke opvarte Gjæsterne i nogen anden Slags Pynt, end ordinaire Tjenestepiger hos simple Borgerfolk pleiede at bruge, saalidt som hun maatte drikke med dem eller fornøie dem med Sang eller usømmelig Spøg. For at lette Kontrollen med disse „Værtskaber" blev det befalet, at de ei maatte holdes paa Bagsale eller fraliggende Kamre, men alene i nederste Etage og Kjældere til Gaden. Løse og ledige Fruentimmer maatte ikke under noget Paaskud besøge Skjænkestuerne eller logere hos Værtshusholderne, og disse maatte ikke holde Baller eller lignende Festligheder. Der blev samtidig skredet ind mod „Frøken-Kontoirerne" og deres Beboere; ethvert Fruentimmer, som ikke havde nogen vis eller lovlig Næringsvei, og over hvem der blev klaget, skulde efter Omstændighederne straffes med Mulkt, Vand og Brød, Gabestokken eller Rasphuset, medens Ruffere bleve strøgne til Kagen og hensatte i Børnehuset paa Livstid eller til livsvarigt Fæstningsarbeide i Jern. Det forstaas dog let, at alle disse skrappe Bestemmelser ikke bleve overholdte, og at Vedkommende i Regelen forstod at unddrage sig dem. Da *Vægternes Antal* i 1784 blev forøget med 30, og Vægterpengene som Følge heraf saavelsom paa Grund af Vægterkassens slette Tilstand bleve forhøiede fra 8,500 Rdlr. til 11,853 Rdlr. om Aaret, — hvilke efter Sædvane paalignedes Husene efter deres Façadelængde til Gaden — motiveredes denne Forandring udtrykkelig med „de jevnligt forefaldende Uordener, Overfald og Tyverier". Der blev nu indrettet Vægterpatrouiller om Aftenen og Natten paa Gaderne, og da det var vanskeligt at finde duelige Folk til Natvægtere for den fastsatte Løn (7 Mark om Ugen), tillodes det dem, der havde lært en Profession at drive den med egne Hænder uden Indsigelse fra

Laugene, ligesom der sikkredes de gamle og udslidte Vægtere en Pension af 2 til 4 Mark ugentlig af Vægterkassen. At Tyverier og Gadeuordener fremmedes ved den *daarlige Gadebelysning* følger af sig selv, thi skjøndt Lygternes Antal bestandig forøgedes (i 1788 var der 1423 paa Gaderne, hvoraf 127 private) klages der uophørlig over det Mørke, hvori Byen hvilede efter Solnedgang. Værst saa det ud i Forstæderne, hvor der ialt kun fandtes 14 offentlige Lygter, bedst ved *Springvandet paa Gammeltorv,* hvor der efter dets Reparation i 1783 var blevet anbragt 8 Lygter ved det nye Jerngitter, samt paa *Christiansborg Slotsplads,* hvor der i 1778 opsattes 20 nye Glaskuglelygter med dobbelte Flammer. Kongen bevilgede Lygte- og Sprøitekassen et Tilskud af 120 Rdlr. om Aaret til Tran og Væger, skjøndt han ellers Intet bidrog til Gadebelysningen.

Brand- og Vandkommissionen, hvis Forretninger af Struensee vare blevne overdragne til Magistraten, gjenoprettedes den 16de Juni 1773 og bestod af 13 Personer, hvoriblandt Kommandanten i Kbhvn., Overpræsidenten, et Medlem af Søetaten, en Viceborgmester, Stadthauptmanden, de to Formænd for de 32 Mænd o. fl. Kommissionen havde at sørge for god Skik og Orden, drøfte alle Spørgsmaal vedkommende Brand- og Vandvæsenet, samt fremkomme med Forslag til Forandringer og Forbedringer. Naar store Mangler viste sig ved Brandredskaberne, blev der dog nedsat særlige Kommissioner, saaledes i 1780, efterat det ved en Ildebrand i Gierlews Gaard i Store Kongensgade havde vist sig, at Sprøiterne vare slet vedligeholdte, og at Bestemmelserne om Mandskabets Møde ved Ilden, Pumpningen m. m. lod Meget tilbage at ønske. Man brugte paa dette Tidspunkt, som man uden Lovhjemmel forresten havde brugt i lange Tider, at *presse tilfældigt Forbigaaende til Pumpning ved Sprøiterne,* en Uskik, som trods de mange Klager først blev udtrykkelig forbudt i Brandordningen af 1799. Udbyttet af Kommissionen af 1780 blev, at der anskaffedes en ny Modelsprøite, som henstod i endel Aar, indtil den i 1786 solgtes til Kirkeværgerne for Nikolai Kirke. Naar der opstod Ildebrand var det som bekjendt paabudt, at Indbyggerne skulde udhænge Brandlygter; denne Befaling blev i Marts 1783 udvidet til ogsaa at gjælde for Kirkerne, som altsaa maatte anskaffe slige Lygter efter en nærmere angiven Model. De strenge Bestemmelser mod uforsigtig Omgang med Ild stod fremdeles ved Magt; saaledes blev en Kvinde i 1783 indsat et Aar i Børnehuset for denne Forseelse. En

extraordinair Domstol, indrettet i 1761, den saakaldte *Brandsession*, i hvilken Magistraten, Byfogden og nogle Brandofficerer havde Sæde, samledes paa visse Tider af Aaret efter Brandvisitationerne saavelsom efter enhver opkommen Ildebrand og afsagde Kjendelser, dikterede Bøder m. m.

Antallet af Ildebrande var overordentlig stort; i Aarene fra 1772 til 1784 (begge inclusive) ikke mindre end 455, hvoraf 53 vare „betydelige". Flere af dem ere omtalte foran, saaledes Branden i *Brygger Kautrups Gaard* i Vingaardsstræde, hvorved „Malerens og Bagerens Gang forsvandt (III, 421), Branden paa *Bodenhoffs Plads* (III, 488), Ildsvaaden paa *Christiansborg Slot i 1774* (III, 435) og endelig Skibet „Den gode Hensigt"s *Brand paa Rheden* i 1780 (III, 458). I 1774 afbrændte *Svanemøllen* paa Strandveien tilhørende Caspar August Frederik Schmidt, og samme Aar opkom der Ild i *Mønten* ved Nyhavn, og paa *Lille Kjøbmagergade,* hvilke dog slukkedes uden at have anrettet større Skade. Ved den sidstnævnte Brand vilde Mursvend, Reservebrandkarl, Hans Hansen tvinge en Søofficer, Lieutenant Ronge, der kommanderede Holmens Mandskab, og hvem han i Mørket ikke kjendte, til at arbeide ved Pumperne, og da Officeren gav knubbede Ord og tilsidst brugte sin Stok, kom det til Slagsmaal. Hans Hansen blev herfor idømt 6 Maaneders Rasphusarbeide, hvilke Høiesteret dog nedsatte til 3, men da Brand- og Vandkommissionen gik i Forbøn for ham, og han havde siddet over et Aar i Varetægtsarrest, slap han med Vand og Brød i 14 Dage. I 1775 var der en stor Brand i et Lysestøberi i *Regnegade,* i 1778 brændte *Lucie Mølle* („Luses Mølle") ved Vesterport, det følgende Aar en Farvergaard paa *Kultorvet* og *Kongens Grynmølle* paa Chrhvn. ved Siden af Dokken (smlgn. III, 488). I 1781 lagdes to af *Reberbanerne* udenfor Vesterport i Aske, og i 1783 den saakaldte *Stokhusmølle* paa Volden. En større Katastrophe ramte Byen den 31te Marts 1779, da *Krudttaarnet* i Rosenkrandses Bastion ved Østerport, hvori der opbevaredes 500 Centner tildels fordærvet Krudt, sprang i Luften. Virkningen af Explosionen var forfærdelig; 47 Mennesker bleve kvæstede og 7 dræbte; to Møller paa Volden, vistnok den saakaldte „Kongens Mølle" og „Grønlands Mølle" ruineredes totalt; i en vid Omkreds bleve Gaarde og Huse beskadigede, Tage og Vinduer slaaede i Stykker og Mennesker kastede omkuld. I Nyboder led Husene overordenligt; det siges, at denne Bydel saa ud som en Hob Ruiner;

enkelte Steder som f. Ex. i Stenkulgade (den Strækning af Østervoldgade, som laa mellem Stokhusgade og Grønland) vare Husene styrtede helt sammen. Biskop J. P. Mynster fortæller i „Meddelelser om mit Levnet“, at Virkningen paa Frederiks Hospital var yderst voldsom, da der kun var lave Huse imellem. „Jeg ser endnu for mig — skriver han — hvorledes en Syjomfru, som sad ved Vinduet, blev kastet langt hen paa Gulvet, og ovenpaa hende den hele Vindueskarm og de sønderslagne Ruder, og hvorledes Pigerne, der troede, at det var den yderste Dag, fik os Børn hen i Sengekrogen, og skjulte os under deres Forklæder, hvorved vi da vare velforvarede“. Det gamle Reserve-Orangerihus i Rosenborghave blev saagodtsom ødelagt, og Antallet af sprængte Ruder i Byen var saa stort, at der maatte indføres 600 Kister Vinduesglas og 300 Kister Kurveglas fra Udlandet, da de norske Glasværkers Beholdninger ikke slog til. Aarsagen til Katastrophen blev ingensinde oplyst, men et Rygte vilde vide, at den ved Krudttaarnet posterede Skildvagt hemmeligt havde røget Tobak, og da Afløsningen kom, havde banket Piben af paa sin Skohæl, hvorved Gnisterne fløi omkring. Skaden paa Bygninger i Nyboder ansloges alene til 40,000 Rdlr., andre Huse og Gaarde havde lidt Skade for ca. 30,000 Rdlr., hvortil kom Løsøre til en Værdi af 3,386 Rdlr., som var ødelagt for Nyboders Indbyggere. For at hjælpe de private Skadelidte blev der ombaaret Kollektbøger i hele Kjøbenhavn, men trods de paabudte Opmuntringer fra Prædikestolene til at vise christelig Medlidenhed og Gavmildhed indkom der kun 3,854 Rdlr. 4 Mk. 12 Sk. Disse Penge fordeltes i 1780 paa de Skadelidte, som bevislig havde godtgjort deres Tab; de øvrige Indbyggere fik Intet.

Paa den Plads, hvor Krudttaarnet havde staaet, fik Raadmand *Waage* den 29de Novbr. 1780 Tilladelse til at opbygge en Vindmølle mod at opfylde det ved Explosionen frembragte Hul og ligesom de øvrige Mølleeiere forpligte sig til at nedrive Værket, naar „noget Fjendtligt med Beleiring skulde paakomme“. Der blev strax truffet Foranstaltninger til at opføre et nyt Krudtmagasin *udenfor* Byen, thi man vilde hindre lignende ulykkelige Tilfælde for Fremtiden. Brandassurancekompagniet bidrog 100,000 Rdlr. hertil, dog saaledes at de ikke-assurerede Bygninger i Kjøbenhavn skulde udrede en passende Kvotadel. Det blev henstillet til Interessenterne i Brandkassen, om de vilde foretrække, at Summen blev paalignet

Grundene, men med 2584 Stemmer mod 477 udtalte de sig for den førstnævnte Ordning, skjøndt Brandkassedirektionen mente, at „den burde forskaanes for en saa betydelig Udgift, der ikke vedkom Stiftelsens Hensigt". Regjeringen forhandlede først med Admiral Fontenay om Kjøbet af hans Gaard „Gammel Vartou" ved Strandveien; dernæst var der Tale om at lægge nye Krudtmagasiner et Sted mellem Flaske- og Kjøgekro ved Stranden, indtil Spørgsmaalet blev afgjort i Marts 1780 af en Kommission. Efter dennes Indstilling blev saagodtsom hele Krudtbeholdningen baade for Land- og Søetaten forlagt til Christianshavn og Amager og samlet her i 19 Magasiner, beregnede paa at rumme 16,000 Centner Krudt, nemlig 10 Magasiner i Christianshavns Udenværker, 3 ved Kastrup, 4 ved Dragør og 2 paa *Lynetten,* hvilket sidste Værk var blevet anlagt i 1767 af Grev Danneskjold Samsø til Forsvar for Indrerheden, og netop i disse Aar (fra 1777—80) var blevet udvidet til en Havn for 5—6 Stykpramme. To af disse Krudtoplag anvistes til Brug for Handelsskibene, nemlig et paa den saakaldte bedække Vei udenfor Christianshavn nærmest Christian den Femtes Bastion (i den saakaldte Kvinti Lynette), det andet paa Lynetten („Sø-Lynetten"), for at indgaaende Skibe desto lettere kunde udlosse deres Krudt, inden de gik ind i Havnen, og udgaaende indtage det, naar de stak i Søen. Samtidig med disse Forandringer blev „den bedække Vei" istandsat, Vagthuse opførte, og en *Dæmning lagt fra Christianshavns Udenværker over til Amager,* hvorved et større Terrain, „Fladerne", der hidtil bestandig var blevet overskyllet af Søen, blev indvundet, og Fæstningens Glacis sikkret paa denne Kant. Man opnaaede desuden herved, at Krudtet fra Magasinerne paa Amager kunde transporteres over Dæmningen til Magasinerne paa den bedække Vei og herfra videre til Flaaden uden at føres gjennem Byen. I Citadellet opbevaredes dog endnu et betydeligt Forraad Krudt, men den 10de Oktober 1781 blev der givet Ordre til ufortøvet at skaffe det bort, med den Tilføielse, at „saadanne Beholdninger herefter hverken i Citadellet eller indenfor Voldene maatte befindes".

Man havde i Hovedstaden det gamle oktroyerede *Søassurancekompagni* af 1726 (smlgn. II, 481) samt *Kjøbenhavns Brandforsikkring* af 1733 (II, 638), men havde hidtil ikke kjendt nogen indenlandsk Forsikkring for Varer og Effekter. Denne Mangel blev afhjulpen den

11te Mai 1778, da *det kongelig oktroyerede kjøbenhavnske Brandassurance Kompagni paa Vare og Effekter* fik sin Oktroy. Selskabet blev — som det hedder i Motiverne — „stiftet til Handelens Fremme og Næringsveienes Udbredelse", for at Sukkerraffinadeurer, Sæbesydere og Kjøbmænd kunde assurere deres Vareforraad, Inventarium og andre Effekter, men tillige for at Private kunde forsikkre deres Bohave. Aktiekapitalen var 300,000 Rdlr., fordelte paa 600 Aktier, og Ingen uden Kongens egne Undersaatter kunde tegne sig som Interessenter. Assurancepræmien var $^1/_2$ Procent aarlig af Forsikkringssummen for Kjøbmandsvarer i grundmurede Pakhuse uden Ildsteder, men $^3/_4$ Procent, naar de henlaa i Bindingsværksbygninger; for Kramvarer, Sukkerraffinaderiers og Sæbesyderiers Forraad betaltes 1 og $1^1/_2$ Procent aarlig efter Bygningernes Beskaffenhed og endelig for Meubler 1 Procent, hvad enten Husene vare grundmurede eller af Bindingsværk. Selskabet godtgjorde ingen Skade under 3 Procent, saalidt som den, der skyldtes fjendtligt Overfald; for total Skade betalte det kun de 98 Procent af Forsikkringssummen. Der tilstodes naturligvis Kompagniet endel Benaadninger og Friheder; saaledes maatte ingen Kjøbenhavner under en Bøde af 1000 Rdlr. i Fremtiden assurere i Udlandet, forsaavidt Kompagniet vilde modtage hans Assurance; derimod kunde dette selv reassurere hos Fremmede. Overskattedirektionen gjorde Kompagniet et Forskud af 60,000 Rdlr., for at det strax kunde begynde; det fritoges for at bruge stemplet Papir til sine Obligationer og Policer saavelsom under eventuelle Processer, og Kongen tog udtrykkelig Selskabet i sin Beskjærmelse med Løfte om i Naade at ville anse og bevilge, hvad der senere kunde blive at foretage til Interessentskabets Bedste. De første Direkteurer der udnævntes af Kongen, stod ogsaa Thronen nær og hørte til Landets mest formaaende Mænd; det var nemlig Skatmester, Grev *Schimmelmann,* Statsminister Grev *Bernstorff,* den første Deputerede i Finantskollegiet Grev *J. G. Moltke* og Stats- og Geheimekabinetssekretair *Høegh-Guldberg.* Den femte Direkteur Justitsraad *Lunding* var tillige første, Raadmand *Christen Waage* anden Administrator.

Efter Struensees Fald maatte de nye Magthavere ganske naturligt føle Ængstelse ved *Trykkefriheden,* som trods alle Udskeielser og Raaheder havde sat nye Ideer i Omløb og skabt en offentlig Mening, der under visse Forhold kunde blive farlig for Enevælden

eller dog tvinge den ind paa Reformer, hvis Følger vare uberegnelige. Trykkefrihedsskrifterne havde banet Veien for det nye Regimente ved at vække Had og Ringeagt mod det gamle og derved fremskynde Katastrophen, men de havde tillige vakt en almindelig Interesse for alle offentlige Anliggender, en Lyst til at drøfte de store økonomiske og sociale Spørgsmaal, som maatte forekomme Regjeringen betænkelig. Man faar et levende Indtryk af Indbyggernes kritiske Tilbøieligheder, naar man i et Flyveskrift fra Slutningen af 1772 læser: „Naar har man nogensinde hørt det danske Folk raisonnere saa meget om Statssager som i nærværende Periode? Alle Mennesker ere dybsindige og svangre med politiske Fostre. Alle Forsamlinger ere Konseiller, hvor Statssager afgjøres. Neppe gaaer en Spækhøker til Torvs at kjøbe en Flæskeskinke, uden at han viser en dyb politisk Mine, og jeg synes ret af Physiognomiet at kunne læse, at der i en saadan Skindpelts bor en hel Macchiavel". Eller naar en anden Forfatter klager over den ulyksalige Trang til at kritisere, ringeagte og „uvillig adlyde de endog med allerhøieste Autoritet forsynede offentlige Anordninger og Befalinger", hvilket nødvendigvis maa „avle almindelig Ustadighed, borgerlig Forvirring og andre Ulemper". Saavidt man kan se, var det navnlig i Hofkredse og vel først og fremmest hos disses *spiritus familiaris,* Guldberg, at man ikke holdt af al denne Raisonneren; i hvert Fald gaves der mange høit ansete Mænd, i hvis Øine Trykkefriheden var et uvurderligt Gode, og som ikke ønskede, at den skulde indskrænkes.

Stødet til Skrivefrihedens Indskrænkning blev givet den 28de Mai 1772 ved en Skrivelse fra Geheimeraad, Grev Otto Thott, hvori han tilkjendegav Kancelliet, at Kongen „vel vil lade det have sit Forblivende med Skrivefriheden i Henseende til Videnskaberne paa en anstændig Maade", men ikke vil tillade, at Noget angaaende Hoffet og Staten trykkes uden foregaaende Censur af det danske Kancelli, saalidt som nogen Partikulair i offentlige Skrifter uanstændigen maa angribes eller navngives. Kancelliet var til at begynde med alt Andet end gunstig stemt for en saadan Forandring og indstillede derfor den 16de Juli 1772 efter Generalprokureur Stampes Forslag, at „det paa nogen Tid burde bero med at udgive en Forordning, som vilde have Anseende af at indskrænke Skrivefriheden", og at det foreløbig vilde være tilstrækkeligt at lade Politimesteren sørge

for, at Reskriptet af 7de Oktbr. 1771 (smlgn. III, 366) nøie blev efterlevet. Sagen blev herefter udsat „dette Aar“, men gjenoptoges, uvist af hvilken Grund, allerede i Decbr. 1772, da Kancelliet indkom med en ny Forestilling og et Udkast til en Forordning om Skrivefrihedens Indskrænkning, som i det Væsentlige sluttede sig til den anførte Skrivelse fra Thott, det vil sige: opretholdt Skrivefriheden „forsaavidt samme kunde tjene til Videnskabernes og andre nyttige Tings Forbedring og Fremvæxt“, men ellers gjenindførte Censuren, som den havde været før Struensees Tid. Da Geheimestatsraadet imidlertid ønskede nærmere Oplysninger om, hvilke Videnskaber der skulde undtages fra Censur, og hvad der mentes med „andre nyttige Ting“, udarbeidede Kancelliet den 7de Januar 1773 en ny Forestilling, hvori det udviklede sine Anskuelser herom. Forestillingen selv er gaaet tabt, men det ses af et Udkast til den, at Luxdorph vilde have *Forbud* mod Trykning af Alt, som „var anstødeligt mod den evangeliske Guds Lære, Regjeringen og gode Sæder.“ *Censur* skulde anvendes mod theologiske og politiske Skrifter, ved hvilke sidste forstodes Skrifter om Statens Indretninger, dens ind- og udvortes Forfatning, Love og deslige, medens alle andre Videnskaber som Lovkyndighed, Lægekunst, Naturlære, den egentlige Philosophi, Mathematik, Historie og Veltalenhed med alle deres Dele maatte være fritagne for Censur, dog at Bogtrykkeren skulde sætte sit Navn paa Skriftet og være ansvarlig for dets Indhold. Med Hensyn til de offentlige *kjøbenhavnske Blade* foreslog Luxdorph, at „de ikke maatte indføre Noget af det, som til Kollegierne henhører, uden at have faaet Efterretningen fra vedkommende Kollegium selv“, og for at hindre Utilbørligheder mod fremmede Hoffer, anbefalede han at lade Aviserne efterse ved det udenlandske Departement. Tilsidst skriver han: „Naar enten et helt navngivent Selskab eller en kongelig Embedsmand eller anden bekjendt brav Mand ønsker sine Skrifter i Almindelighed befriede for Censur, kan Saadant efter foregaaende Ansøgning og paa Forfatterens eget Ansvar *altid være at bevilge*“. Stampes Redaktion, som vistnok blev den, der indsendtes til Geheimestatsraadet, lød paa, at man for at forekomme Misbrug af Skrivefriheden „saa sig nødt til igjen at introducere Censuren, dog paa en Maade, at den ikke kunde hindre Videnskabernes Udbredelse og nyttige Sandheders Opdagelse, ei heller lægge Baand paa Geniet“. Han sluttede sig i det Væsentlige til Luxdorph og vilde ligesom

denne have Embedsmænd og „andre bekjendte brave Mænd“, endvidere alle videnskabelige Skrifter, som ikke vare theologiske og politiske, samt hvad der skreves af hele Societeter, fritagne for Censur, hvortil han endnu føiede „Journaler og Rescensioner af udkomne Skrifter“. Overhovedet var Kancelliet ikke særlig begeistret for Censurens Gjenindførelse; saaledes bemærker en af Kancelliherrerne (Schumacher) til Stampes Udkast: „Hermed er jeg enig, da ingen bedre Midler for nærværende Tid kan udfindes til at hemme det Onde, som slette Gemytter forvolde“, en anden (Dons): „Siden Tingen skal være, er jeg enig med dette“. Ogsaa i Geheimestatsraadet reiste der sig Betænkeligheder i den ellevte Time, hvorfor det den 14de Januar 1773 atter resolverede, at „Sagen skulde udsættes indtil videre“.

Man var altsaa nu lige nær, og der blev Intet foretaget mod Trykkefriheden, før nogle Bekjendtgjørelser i „Adresseavisen“, der fandtes anstødelige, bevægede Arveprinds Frederik til at rykke i Ilden. Den 12te Septbr. 1773 sendte han Kancelliet en Skrivelse, hvori der forlangtes en Forestilling om „hvorledes man kunde reglere for Avisskriverne følelige Mulkter, naar de indrykkede anstødelige Ting“, og en Maaned efter, var Alt i Orden. Reskriptet af 20de Oktober 1773 udkom, hvori det i fuld Overensstemmelse med Kancelliets nye Forestilling forbødes *Udgiverne* af trykte Aviser og Ugeblade at indrykke Noget, som „enten angaar Staten og Regjeringen, almindelige Foranstaltninger eller andre Stridsskrifter, især hvor Personer derved angribes, ei heller Byrygter eller andre opdigtede Fortællinger, som indeholde noget Fornærmeligt eller Uanstændigt“. Enhver Overtrædelse heraf kunde Politimesteren straffe med Bøder fra 50 til 200 Rdlr. efter Forseelsens Beskaffenhed, eller i Mangel af Betaling med Vand og Brød, hvorhos Kjendelsen var inappellabel. Som man ser, blev *Censuren altsaa ikke gjenindført,* og Politimestervilkaarligheden ramte under alle Omstændigheder kun Aviserne. Vel udkom der allerede den 27de Novbr. et Supplement til Oktoberreskriptet, hvorved dettes Bestemmelser ikke blot rettedes mod Udgiverne, men ogsaa mod *Forfatterne,* og udvidedes til at omfatte Kobberstik og *alle Bekjendtgjørelsesmaader,* men Literaturen i det Hele ramtes dog næppe herved. Novembertillægget blev nemlig kun anvendt i ganske enkelte Tilfælde, ja man kjender indtil 1790 kun to Politiretsdomme, hvori det paaberaabes, saaledes at Schlegel i

1797 kunde skrive, at man næsten maatte tro, at det var blevet desavoueret. Langt mere trykkende for Forfatterne vare de overordentlige Forholdsregler, som ikke sjeldent bleve trufne mod Skrifter, der ansaas for farlige, anstødelige eller i andre Henseender utilladelige. Stor Opsigt vakte det saaledes, da en bebudet Oversættelse af *Goethes* „Leiden des jungen Werthers“ blev undertrykt ved Kancelliskrivelse af 19de Septbr. 1776 med den Motivering, at denne Roman „bespotter Religionen, besmykker Lasten og kan fordærve gode Sæder“, og maaske endnu større, da Forfatteren af „Mine Fritimer“, *T. C. Bruun* ved Kabinetsordre af 16de Dcbr. 1783 uden videre blev idømt en Bøde paa 100 Rdlr., hvorhos Skriftet blev konfiskeret. Under Straf af Rasphusarbeide blev det samtidig befalet Forfatteren at møde hos Biskop Balle for i dennes og to Præsters Nærværelse at blive undervist i Religion og Christendom, hvori han nemlig „maatte formodes at være ganske ukyndig“. Da Biskoppen herefter overhørte ham i hans Christendom, blev „hans Kundskab dog befunden saaledes, at han ikke kunde anses for uoplyst“. Pressesagernes Antal var naturligvis betydeligt. I Juli 1772 blev saaledes Studiosus *Josias Leopold Bynch* for sine Angreb paa Kongemagten i det talentløse Ugeblad „Statsmanden“ idømt en Bøde af 50 Rdlr., som han maatte afsone med 14 Dages Vand og Brød, da Mulkten „oversteg hans Kræfter“; og i Dcbr. samme Aar forbødes Ugebladet *„Den homiletiske Journal“*, hvori endel anonyme Personer refererede og kritiserede de i Hovedstadens Kirker holdte offentlige Prædikener, til stor Gêne for Præsterne, som ofte fremstilledes paa foragtelig og latterlig Maade. Det blev nu befalet, at Ingen maatte udgive nogen trykt Rescension eller Censur over Prædikener, der ikke forelaa trykte. En haard Skjæbne ramte den exalterede 21aarige theologiske Student, *Christian Thura* (Søn af Justermester Thura), da han i Flyveskriftet: „Den patriotiske Sandsiger“ havde lastet Kongen til Beskjæmmelse, opfordret Pøbelen til at bære Pistoler og skyde Fattigfogderne ned, naar de anholdt Betlere, ja endog havde vovet at kritisere Kongeloven. Thura erklærede, at „hans Intention havde været at bringe Guds Regjering ind i det Verdslige“, og da den nedsatte Kommission herefter formente, at han ikke havde sin Fornufts fulde Brug, foreslog den, at han skulde hensættes paa Christiansø paa Livstid, og Brugen af Pen, Blæk og Papir være ham forbuden. Regjeringen gik imidlertid ikke ind herpaa; Sagen fortsattes, og i

Marts 1773 dømtes Thura til at have forbrudt Ære og Gods. Desuden skulde „Sandsigeren" og nogle ubetydelige Piecer, han havde udgivet i Struensetiden, brændes offentligt af Bøddelen. Ved kongelig Resolution blev Dommen dog formildet til Indsættelse paa Munkholmen paa Kongens Naade og simpel Konfiskation af de nævnte Skrifter. Thura sad i 6 Aar paa Munkholmen, da han blev „entlediget fra sin Arrest" og fik anvist Opholdssted paa Bornholm, hvor han døde. Hans Sag fik et lille Efterspil, da Student *Niels Prahl* tog hans Parti og offentliggjorde „Den patriotiske Sandsigers Bedrifter, Bedømmelse og Dom". Skriftet blev strax konfiskeret, men Forfatteren selv slap med en Irettesættelse for Konsistorium og en alvorlig Advarsel om at tage sig i Vare for Fremtiden. Behandlingen af Literaturen var overhovedet uregelmæssig, thi snart anlagde man Sag mod Forfattere og Bogtrykkere i Henhold til Reskriptet af 7de Oktober 1771, snart anvendte man Kabinetsordrer og dikterede vilkaarlige Straffe. Kun i ét eneste Tilfælde under det Guldbergske Regimente blev Reskriptet af 27de Novbr. 1773 (smlgn. ovenfor) paaberaabt, nemlig da Bogtrykker *Johan Rudolph Thiele* dikteredes en Bøde paa 50 Rdlr. af Politimesteren for at have trykt Heltedigtet „Morpionaden" (Kbhvn. 1774), hvis Forfatter han navngav, men ikke kunde bringe tilstede. Digtet var et Skandskrift mod en navngiven Kvinde og befandtes desuden stridende mod gode Sæder. Skjønt Thiele bønfaldt om Mulktens Eftergivelse, og Arveprindsen interesserede sig for ham, resolverede Kongen, at det skulde have sit Forblivende med Politimesters Kjendelse. Et mærkeligt Tilfælde vilde, at Reskriptet af 20de Oktober 1773, der, som vi have set, skyldtes nogle anstødelige Bekjendtgjørelser i „Adressekontorets Efterretninger" først ramte denne Avis. Den 15de Dcbr. samme Aar meddelte Bladet nemlig, at Hofprædikant Schmidt var bleven Biskop i Christiania (han blev udnævnt den 3die Dcbr.), hvilket paadrog Redakteur Hauber en Mulkt af 50 Rdlr., fordi Byrygter ikke maatte indrykkes. Den 21de Dcbr. syndede Adresseavisen igjen mod Reskriptet ved at optage et Stridsskrift af Pseudonymen „Anders Jyde" mod en Recension i „den Kritiske Journal", og Politimester Fædder dikterede atter en Bøde af 50 Rdlr. Hauber søgte nu om at blive befriet for at betale disse 100 Rdlr. og da Kancelliet anbefalede en Nedsættelse, slap han med 30 Rdlr. ialt. Luxdorph fandt, at Stridsskriftet var særlig strafbart, „da det er temmelig ukvems, og det,

som det Værste er, der er ingen Esprit deri", og støttedes heri af de øvrige Kancelliherrer undtagen Aagaard. Denne mente nemlig, at man aldeles ikke kunde foreslaa Bøden nedsat, da *„Anordningen saaledes var bestemt fra Hoffet"*, og den ringeste Mulkt var 50 Rdlr. Dernæst tilføier han: „Overalt er det godt, at de vænnes fra at indføre Bynyt, førend de faar det fra vedkommende Kollegier". Man ser heraf, at Trykkefrihedens Indskrænkning henføres direkte til Hoffets Initiativ.

Den *kjøbenhavnske Presse* talte paa dette Tidspunkt en stor Mængde Ugeblade og Journaler, hvoraf *„Adresse Kontoirets Efterretninger"*, de *Kjøbenhavnske Danske Posttidender* (ɔ: Berlingske Tidende) og *Postrytteren* vare de vigtigste. Adresseavisen saavelsom Kontoiret var bleven standset ved Ildebranden i 1728 (smlgn. II, S. 555), og et Forsøg, som de v. der Ostenske Arvinger i 1749 havde gjort for at bringe begge Dele paa Fode, var strandet fuldstændigt. Først i 1759, da den bekjendte Agent *Hans Holck* i Forening med Kiøbmand *Johan Andersen* forpagtede Privilegiet og kort efter kjøbte det af Brødrene v. der Osten for 900 Rdlr., fik Kontoiret og „Efterretningerne" Fremgang. Det første Aar havde Holck rigtignok et Tab af 80 Rdlr., men snart betalte Foretagendet sig og blev udvidet betydeligt. Kontoiret, der havde været i Grønnegade, flyttedes allerede i 1760 til Store Kjøbmagergade (i 1783 var det paa Amagertorv), og Avisen, der i Begyndelsen kun udkom 1 Gang om Ugen, kom et Fjerdingaar efter 2 Gange og fra 1766 4 Gange, medens dens Omfang samtidig voxede fra et halvt til 1, 2, 3. ja 4 Ark ugentlig, uden at Abonnementsprisen derfor blev forhøiet. Af et Regnskab fra 1774 ses, at Overskudet for dette Aar var 3255 Rdlr. Alt vilde saaledes være gaaet fortræffeligt, hvis Holck ikke havde lidt Tab ved den Krambodforretning, han drev i Forbindelse med Andersen, og overhovedet ikke havde indladt sig paa allehaande dristige Handelsspekulationer som f. Ex. ved at overtage det norske Glasmagasin. Efter Struensees Fald truedes Adressekontoiret med Undergang, indtil det den 24de Juli 1772 tillodes de to Eiere „formedelst Pengemangel" at pantsætte deres Privilegium (som iøvrigt kun gjaldt for dem og Hustruer paa Livstid) for en i 30 Aktier inddelt Kapital af 30,000 Rdlr., mod heraf at svare 8 Procent og betale Kapitalen tilbage i 6 Aar. Man haabede, at en ny Direktion, som i Forening med Holck skulde føre Regnskaberne,

kunde bringe Foretagendet ud af Krisen, men det lykkedes ikke — Andersen og Holck maatte i 1773 gaa Fallit, og kun 12 af de 30 Aktier bleve indløste i de fastsatte 6 Aar. Der maatte gjøres nye Pengelaan, for at Fallenterne kunde komme paa Akkord med deres Kreditorer, og skjøndt Adressekontoirets aarlige Overskud nu ansloges til 4000 Rdlr., havde Bestyrelsen uophørlige Vanskeligheder med Kreditorerne.

Adresseavisen indeholdt foruden Avertissementer, Lister over Døde og Reisende, Taxter, Øresundsliste, statistiske Meddelelser, et Slags Erindringsliste, Liste over Kopulerede m. m. Man ansaa det i Begyndelsen for upassende at være optagen paa den sidstnævnte Liste, og Publikum protesterede ivrigt derimod. Holck havde ogsaa ønsket at levere en Fortegnelse over ledige Embeder, men det blev ham nægtet. Adresseavisen bragte desuden Digte, Uddrag af nye Bøger, indenlandske Nyheder og originale Afhandlinger, hvilke Udgiverne dog af Forsigtighed først lod approbere af Dekanus ved det philosophiske Fakultet. Dette sikkrede dog ikke Holck mod Vanskeligheder og Stridigheder. Da han saaledes optog Prædikantlisterne i Avisen, fik han Stodderkongerne paa Halsen, fordi de om Lørdagen pleiede at tjene en Drikkeskilling ved at gaa rundt til de bedre Familier og underrette dem om, hvem der skulde prædike. En uskyldig Nyhed om en Hestehandel, ved hvilken Dyret var blevet solgt efter Vægt paa Veierboden, blev straffet med en Bøde af 2 Rdlr., og da Holck i 1761 meddelte, at et Lem i Vartou var nedkommet med Tvillinger, og det viste sig at være en Feiltagelse, da Moderen var Tjenestepige, blev det ved et Reskript paabudt Magistraten at revidere Adresseavisen og paase, at „Intet derudi blev indført, som var stridende mod gode Sæder, til Anstød for andre Stiftelser eller til Forargelse for Publikum". Med de Berlingske Arvinger og de Høpffnerske Aviser havde Adresseavisen adskillige Sammenstød, og efter Reskriptet af 20de Oktober 1773 blev dens Stilling saa vanskelig, at den faa Aar efter gav Afkald paa alt Nyhedsstof og saagodtsom udelukkende blev et Efterretnings- og Annonceblad.

Fra Adressekontoiret udgik forskellige andre literaire Foretagender, saaledes Student *Niels Prahls* „Danske Maanedlige Skjaldtidender", en politisk Tidende paa Vers, der begyndte i 1761 og standsede i 1766. Den var et Forsøg paa at gjenoptage den gamle

Bordingske „Mercurius", og den Wiwetske „Danske Mercurius efter Bordings Maade" fra Frederik den Femtes Tid, og fortsattes forresten, da Prahl hørte op, af *Christian Flensborg* fra 1766 til 1770. Adressekontoirets Fuldmægtig, *Christian Gormsen Biering* (Grundlæggeren af „Fyens Stiftstidende") udgav i nogle Aar „Patrollen" (1765—67) og den næste Fuldmægtig, *Emanuel Balling* fra 17de Januar 1772 „Aftenposten", som bar Holcks Navn til hans Død, og var en stadig Skive for Samtidens Vittigheder og Spot. Det var til dette Organ, at Wessel skrev sit „ringe Raad imod Kighosten". Adresseavisen selv ledsagedes en Tidlang af ugentlige og maanedlige Tillæg, hvoraf de første indeholdt moralske og økonomiske Afhandlinger, de sidste derimod Kritiker og Rescensioner over mærkværdige Bøger. Disse maanedlige Tillæg, der senere fik Navnet: „Den kritiske Journal" og „Kjøbenhavns nye kritiske Journal" redigeredes af den bekjendte Philolog, *Jakob Baden.* Adressekontoirets literaire Bedrifter ere iøvrigt ikke udtømte hermed, thi fra dette udgik adskillige andre ephemere Ugeblade og Tidsskrifter saasom „Fruentimmer Tidenden og Fredags Selskabet i Kjøbenhavn" (senere kaldet „Fruentimmer- og Mandfolketidenden"), „Juridisk, medicinsk og økonomisk Tidende", „Magasin for patriotiske Skribentere" m. fl. Det mest indbringende og fortjenstfulde af Holcks Foretagender var dog *„Kjøbenhavns politiske Veiviser"*, hvis første Aargang udkom i 1770. Bogen er i lille Oktavformat og indeholder foruden endel Taxter, en Liste over Seværdigheder i og udenfor Kjøbenhavn og nogle „nyttige Efterretninger", en „Veivisning til Adskilliges Bopæle", det vil sige til: Rangspersoner, Embedsmænd, Laugenes Oldermænd, Vandvæsenets Inspekteurer, Fontaine- og Vandmestre, Kirkeværger, Rodemestre, Jordemødre, Bedemænd, Skolemestre samt „Repetentere i det theologiske, juridiske og philosophiske Studium". Veiviserens anden Aargang er allerede betydelig forbedret og udvidet; ikke blot ere de „nyttige Efterretninger" fornuftigere valgte, men der findes nu Anvisning til „de Flestes Bopæle". I tredie Aargang for 1772 findes for første Gang Gadenumre.

Den anden Avis i Kjøbenhavn, *„Kjøbenhavnske Danske Posttidender"* („Berlingske Tidende") var en Fortsættelse af Wielandts gamle Aviser, hvoraf den første (franske) begyndte i 1719 og de „Extraordinaire Relationer" i 1720 (Maanedsavisen) og 1722 (Ugeavisen). Wielandt døde i Debr. 1730, men Avisudgivelsen blev

fortsat af hans Enke, Inger Windekilde, indtil den fra Mecklenborg i 1731 indvandrede Bogtrykker og Forlægger, *Ernst Heinrich Berling* den 27de Dcbr. 1748 fik Privilegium for sig og Arvinger til fra Nytaar 1749 at trykke de Aviser, danske, tydske, franske og lærde samt dertil hørende Notifikationer, som det havde været Fru Wielandt tilladt at trykke, med Eneret til at forsende dem med Posten efter en lignende Kontrakt som den, der bestod mellem Fru Wielandt og Postvæsenet. Berling forpligtede sig til aarlig at betale Enken 200 Rdlr. og efter hendes Død hendes Søn af første Ægteskab, daværende Kancelliraad Graah, aarlig 50 Rdlr., og endelig dennes eventuelle Enke igjen 200 Rdlr. om Aaret. Den nye Avisudgiver havde tidligere gjort sig høilig fortjent ved at trykke Bøger og Pragtværker, hvortil der ikke før var set Mage her i Landet (saaledes Thuras *Hafnia Hodierna)*, og da han overtog de Wielandtske Aviser, forbedrede han dem strax saaledes, at de betegne et vigtigt Fremskridt i Journalliteraturen. Han aabnede en alvorlig Konkurrence mod Høpffners Aviser — skriver Stolpe — knuste de skrevne Aviser og indskrænkede Benyttelsen af de udenlandske. Midlerne, hvorved dette opnaaedes, var en forøget Stofmasse, en hidtil ukjendt Udvidelse af den indenlandske Artikel og en billigere Pris. Han udgav tydske Aviser, nemlig „Kopenhagener Deutsche Post-Zeitung“, franske *(Gazette de Copenhague)“*, maanedlige danske („Nye Statstidender“) og endelig det Blad, hvorpaa han lagde den største Vægt, Ugeavisen „Kjøbenhavnske Danske Posttidender“, der udkom hver Tirsdag og Lørdag, men vare daterede Mandag og Fredag. I 1749 udkom Bladet som før i Oktavformat, men fra Nytaar 1750 i Kvart, og havde da for første Gang som Vignet det danske Vaaben, holdt af Vildmændene, hvilket uophørlig har fulgt de Berlingske Aviser. I Spidsen af Bladet stod de udenlandske Artikler, derefter Korrespondancer fra Provindserne og Øresundslisten, Kjøbenhavnsartiklen indeholdende Udnævnelser og Forordninger, Hofnyheder, diplomatisk Nyt og endelig alt Andet fra Kjøbenhavn, der formentes at have almindelig Interesse. At Avisen bragte Liste over ind- og udgaaende Skibe, Fortegnelser over Kopulerede, Fødte og Døde, Vexelkurser, Varepriser og andre Handelsefterretninger følger af sig selv. Bladet sluttede med Avertissementer, der fortsattes i et Tillæg med Overskriften: „Extraordinaire Avertissements“. De danske Posttidender fik hurtigt Indpas i vide

Kredse og overfløiede sine Konkurrenter, skjøndt de i mange Henseender hemmedes ved Censuren, som den 15de Oktober 1756 baade ramte dem og Høpffners Aviser.

Wielandt havde allerede fra 1720 udgivet „Nye Tidender om lærde Sager“ (fra 1724 „Nye Tidender om lærde og curieuse Sager“), der udkom hver Lørdag med fire smaa Oktavblade. Da Berling overtog Aviserne, skete der ogsaa en stor Forandring med de lærde Tidender, hvis Stofmasse blev udvidet og typographiske Udstyrelse forbedret, hvortil kom, at de „Kjøbenhavnske nye Tidender om lærde og curieuse Sager“, som de nu kaldtes, fornemmelig beskjæftigede sig med dansk Literatur, overfor hvilken et skarpt kritisk Moment begyndte at gjøre sig gjældende. De lærde Tidender indeholdt desuden Universitetsefterretninger, Meddelelser om akademiske Fester og Handlinger, Rescensioner af Disputatser og Programmer, Levnedsbeskrivelser og Nekrologer, samt endelig Efterretninger fra Udlandet om videnskabelige Selskaber, Lærde, Bibliotheksvæsen m. m. Bladet vakte strax stor Interesse og fandt en Tilslutning hos Publikum, som dets Forgjænger ingensinde havde havt. Som oftest bestod Anmeldelserne af Uddrag, men der fremkom dog ogsaa selvstændige Kritiker og førtes literaire Pennefeider, som just ikke udmærkede sig ved fin Tone eller Hensynsfuldhed.

Efter Ernst Heinrich Berlings Død i 1750 gik de Berlingske Aviser og Bogtrykkeriet over til hans to Sønner, Johan Christian og Georg Christopher Berling, under hvis Mindreaarighed Forretningen bestyredes af Faktor Ludolph Henrik Lillie, „en vakker og velstuderet Mand“. „Brødrene Berling“ forestod fra 1755 selv Bedriften, hvortil de knyttede et Bryggeri, dog saaledes at Georg Christopher nærmest ledede det sidste, medens Johan Christian bestyrede Bogtrykkeriet. Efter Brødrenes Død fortsattes Virksomheden af deres Enker, som i 1799 overdrog den til deres tre Sønner: Johan Christian, Ernst Andreas Hartvig og Carl Christian. Af disse bar den første Faderens Navn, de to andre vare Georg Christophers Sønner. Alle tre havde de lært Bogtrykkerkunsten, men Ernst Andreas Hartvig lod sig indskrive i Bryggerlauget og tog Borgerskab som Brygger for at kunne bestyre denne Gren af Forretningen. Allerede i 1766 flyttede det Berlingske Bogtrykkeri hen i den Gaard i Pilestræde, hvor det endnu findes, medens Bryggeriet laa paa den tilstødende Grund til Gammelmønt. Tidligere havde det været

paa Hjørnet af Kjøbmagergade og Klareboderne; tidligere endnu i Store Kannikestræde ved Siden af nuværende Nr. 17 og før 1749 ved Gammelstrand.

Hovedstadens tredie Avis, *„Kjøbenhavns Postrytter“,* eller de Høpffnerske Aviser vare tarveligt udstyrede og udkom i Oktavformat med et Tillæg: „Extraordinaire Notifikationer“, naar det fandtes nødvendigt. „Postrytteren“ var i 1729 kommen i Wielandts Hænder, da han efter Laverentzens Død blev Direkteur for det kongelige Bogtrykkeri, men dette blev kun af kort Varighed, da Wielandt døde i December 1730, og Avisen standsede. Tre Maaneder efter udkom den igjen, men da havde Bogtrykker Johan Jørgen Høpffner faaet Direkteurposten og hermed ogsaa „Postrytteren“. Denne Avis meddelte navnlig udenlandske Nyheder, hvorved den ikke sjeldent gav Anledning til Klager fra fremmede Hoffers Side og paadrog sig selv og Kolleger Ubehageligheder. Fra 1749 maatte den dog slaa ind paa indenlandske Nyheder for overhovedet at kunne konkurrere med „Posttidenderne“, et Maal, som dog ingensinde blev naaet. Høpffners Aviser formaaede ikke at trænge igjennem og slaa de Berlingske af Marken, saameget mindre som de aldrig opnaaede den Begunstigelse at maatte forsendes med Rideposten; „Postrytteren red — som det siges — aldrig udenfor Kjøbenhavn“. Avisen blev dog bevaret i den Høpffnerske Slægt indtil 1795, da den tilligemed Bogtrykkeriet gik over til Joh. Fred. Schultz, som tre Aar efter ophørte med at udgive den.

Ved Siden af Aviserne udkom der naturligvis en stor Mængde mere eller mindre ephemere Ugeblade og Maanedsskrifter, af hvilke dog ingen fik varig Betydning. Af disse kan nævnes Todes „Sundhedstidende“, „Bibliothek for nyttige Skrifter“, „Dansk Museum“, „Den nordiske europæiske Tilskuer“, „Det almindelige danske Bibliothek“, som paa Grund af sit Omslag kaldtes „den blaa Bog“ o. m. fl.

Antallet af *Bogtrykkere* i Hovedstaden var ret betydeligt. Foruden det kongelige Bogtrykkeri, der, som vi have set, bestyredes af Universitetsbogtrykker Høpffner, det Berlingske, til hvilket der oprindelig var knyttet et Skriftstøberi, som dog efter Ernst Heinrich Berlings Død gik over til Johan Gotfred Ploetz, samt Adressekontoirets og Vaisenhusets Bogtrykkerier, fandtes der mange andre Officiner i Byen, saaledes Godiches, Møllers, Hallagers, Simmelkjærs, Høeckes, Steins, Graaes, Svares, Sanders, der i 1783 blev J. F. Schultz’s,

og endelig Borups og Heides, som i 1770 blev Johan Rudolph Thieles Bogtrykkeri. De fleste Bogtrykkere — og man kan tilføie Bogbindere, ja endog enkelte Hørkræmmere og Urtekræmmere — vare tillige *Boghandlere,* men der fandtes dog ogsaa mange egentlige Boghandlere i Byen, som fordetmeste havde deres Tilhold paa Børsen. Her var saaledes Rothes, Pelts, Mummes (senere Schubothes) og Rothes & Profts Boglader; derimod boede Claude Philibert paa Kongens Nytorv, Ackermann paa Store Kjøbmagergade, Kanneworfs Enke i Silkegade og sammesteds Søren Gyldendal, med hvem „Boghandelens egentlige gyldne Periode begynder“. Gyldendal flyttede dog allerede i 1787 til Firmaets nuværende Eiendom i Klareboderne. Af *Antikvarboghandlere* fandtes der i 1768 to i Kjøbenhavn, hvoraf den ene hed Lanthe, og af *Leiebibliotheker* i det mindste tre, nemlig Wenninghausens, Pripps og Heidners.

Aviserne besørgedes ud til Provindserne af *Postvæsenet.* Allerede i 1724 havde Joachim Wielandt afsluttet Kontrakt med Generalpostamtet om sine Blades Besørgelse med Rideposterne paa Hovedrouterne mod at betale 1 Rdlr. om Aaret (i 1732 nedsat til 4 Mark) for hvert Exemplar, og denne Begunstigelse, der gav de Wielandtske Aviser et betydeligt Forspring for deres Konkurrenter, gik fra Wielandts Enke over til hendes Efterfølger, Ernst Heinrich Berling. De Høpffnerske Aviser maatte, som anført, aldeles ikke forsendes med Posterne, end ikke med Ageposterne, men det skete rigtignok alligevel paa ulovlig Vis ved at bestikke Postillonerne. Avisforsendelsen blev overhovedet til stor Skade for Avisudgiverne besørget yderst slet af de upaalidelige og uefterrettelige Postmestre. Foruden de Berlingske Aviser bleve enkelte andre begunstigede; saaledes fik Claude Philibert i 1757 Tilladelse til én Gang om Ugen at forsende *Gazette universelle de Commerce* med Ageposten til Danmark, Norge og Hertugdømmerne mod at betale 1 Rdlr. for hvert Exemplar; i 1783 tillodes det „Handelstidende“ at følge med de Berlingske Aviser til Norge, og sex Aar efter at forsendes med Rideposten til de danske og tydske Provindser; derimod maatte Adresseavisen og Aftenposten lige til 1791 betale den almindelige Taxt for Forsendelse med Ageposten.

Posthuset, der siden 1731 havde været i Gaarden bag Børsen, blev som foran berørt (III S, 288, smlgn. S. 7), den 31te Marts 1780 flyttet hen i afdøde Overpræsident v. der Lühes Gaard paa Kjøbmagergade, der var bleven kjøbt af Kongen et Aarstid iforveien for

24,000 Rdlr. Arvingerne tilbød Kongen Eiendommen til Brug for Hof- og Stadsretten, der havde kneben Plads i Gaarden paa Østergade, men efter langvarige Forhandlinger blev det bestemt, at der skulde værc Posthus her, for at Postamtets tidligere Kontoirer og Værelser kunde blive tagne i Brug af Generaltoldkamret, Kommercekollegiet, Bjergværksdirektoriet, Direktionen for den almindelige Enkekasse og Kommissionen for Kvægsygen, der alle havde havt Lokaler paa Christiansborg. Man havde først havt isinde at frasælge Udkjørselen fra det nye Posthus til Løvstræde, men det skete ikke, fordi det ved nærmere Undersøgelse viste sig, at Passagen ikke kunde undværes. Gaarden indrettedes efter Harsdorffs Tegning; en af de store Gaardspladser overlodes Porcellainsfabriken til Oplagsplads (III, 541), og den første Postdirekteur, Konferentsraad Holm (senere adlet under Navn af Holmskjold) fik en Fribolig her paa 19 større og mindre Værelser samt Staldrum til 6 Heste, 4 Vognremiser. Hølofter m. m. „blot for at kunne føre bedre Tilsyn med Porcellainsfabriken". Yonge skriver i 1783 om den nye Indretning: „Alle Poster, ridende og agende, saa og alle vedkommende Estafetter aflægge her deres Medbringende, og herfra begynde de igjen deres Bortreise. Udi den første Etage af Hovedfaçaden og i begge Sidebygningerne paa høire og venstre Side af Gaarden ere alle Postkontoirerne: det Danske, det Altonaer og Jydske agende Postkontoir o.s.v. Alle til Postvæsenet henhørende kongelige Betjentere have her deres bekvemmelige Kontoirer, nemlig den kongelige Postkasserer, Archivarius og Revisorer. De tre Direkteurer holde deres Forsamling i en dertil indrettet Sal".

Rideposterne, der alene maatte besørge Breve og de priviligerede Aviser, vare selvfølgelig de hurtigste; de afgik to Gange om Ugen fra Kjøbenhavn til Hamborg, hvorimod den norske Brevpost kun afgik én Gang om Ugen. Paa den jydske Hovedroute var der Ridepost to Gange om Ugen. Alle Byer udenfor Hovedrouterne maatte selv holde gaaende Bude til Afhentning af Posterne. Den agende Post fra Hovedstaden til Hamborg (over Aarøsund) saavelsom til Lolland og Falster afgik kun én Gang om Ugen; dog blev den sidste i 1781 indrettet saaledes, at den i Sommermaanederne fra April til September overførte Pakker og Reisende til Holsten. idet der etableredes en Forbindelse mellem Rødby og Heiligenhafen. Den 1ste Juli 1777 indrettedes en *daglig* agende Post mellem

Kjøbenhavn og Helsingør. Den agende Post til Norge, der kun afgik én Gang om Maaneden, var en privat Entreprise, anlagt af Adressekontoirets Eiere, Andersen og Holck, med Kontoir i Grønnegade. Foretagendet standsede imidlertid, da Adressekontoiret blev et Aktieselskab, og der var nu ingen anden Pakkepostforbindelse med Norge end en *fjerdingaarlig* afgaaende Expres, der besørgedes af Kancelliraad Postkommissair, Mads Tybring, for egen Regning. I 1787 blev Forbindelsen dog hyppigere, men den agende Post afgik paa ubestemte Tider, saaledes at man for at benytte den, maatte holde Øie med Bekjendtgjørelserne i Aviserne. Mellem Kjøbenhavn og Lybæk var der i 1761 blevet oprettet en statsunderstøttet Paketfart af Kreutzfeldt, som indbragte Entrepreneuren en god Fortjeneste. Da Privilegiet udløb i Slutningen af 1771, blev det derfor bestemt, at Farten i Fremtiden skulde drives af kongelige Baade, og Indtægterne gaa i Postkassen, men det skete ikke, og da Seiladsen fortsattes dels med de gamle Paketbaade, dels med anden Skibsleilighed „til betydelig Afbræk for de kongelige Poster", søgte man at hemme den paa alle Maader. I dette Øiemed blev der i 1780 etableret en Paketfart mellem Kjøbenhavn og Kiel og lagt en overordentlig Afgift paa enhver Reisende, der kom til Hovedstaden fra Lybæk med Skibsleilighed. Naar Posterne ankom om Natten til Hovedstaden over Land, vare Sagerne hidtil med betydelig Udgift for Postkassen blevne heiste over Stadsgraven, men dette ophørte i 1781, da det befaledes, at alle Poster og Staffetter, paa hvilken Tid de end ankom, strax skulde indlades gjennem Vesterport. For Uleiligheden herved betalte Postkassen 30 Rdlr. om Aaret til Kaptain-Vagtmesteren, og 16 sk. for hver Gang til Stadens Portner. ***Brevhemmeligheden blev ikke respekteret*** af Postmestrene, thi det havde fra tidlig Tid været dem tilladt at aabne Breve, mod hvilke de nærede Mistanke, men da dette gav Anledning til alvorlige Misbrug, resolveredes den 19de April 1784 (altsaa umiddelbart efter Guldbergs Fald) at „ingen Postmester eller under Generalamtet sorterende Betjent maatte understaa sig til at brække eller aabne Nogens Breve, medmindre det skete efter Kongens specielle Befaling". Med Hensyn til Postvæsenets ***Uniformer*** kan det fremhæves, at Postillonerne, allerede før Staten overtog Postvæsenet, havde havt Munderinger, hvis Hovedbestanddel var røde Klædeskapper, og efter 1711 røde Kapper med gult Underfor, det kongelige Navnechiffer paa Armen saavelsom paa den

røde Kabus og endelig Posthorn. Ogsaa ved Ageposterne var det paalagt Budene (Litsenbrødrene) at have rød Mnndering; derimod fik Brevpostbudene først i 1796 Uniform, bestaaende af en rød Overkjole med gule Opslag og Skilte paa Brystet.

Ved Struensees Fald herskede der, som ovenfor omtalt (III. 370), den største Forvirring og Splid mellem Ihændehaveren af *Tallotteriprivilegiet,* den indvandrede preussiske Bankdirekteur Koes paa den ene og Justitsdirektionen, Interessenterne og Betjentene paa den anden Side, under hvilken det endog gik saa vidt, at hverken Kongen, der eiede 230 Aktier i Lotteriet, eller Interessenterne i Septbr. 1772 havde faaet en Skilling i Udbytte, skjønt Trækningerne uophørlig gik deres Gang, og der var tjent betydelige Kapitaler. Der indkom talrige Klager over disse Tilstande, hvoraf Følgen blev, at Justitsdirektionen i Kjøbenhavn allerede i Juli 1772 fik en udvidet Myndighed og faa Maaneder efter blev stillet paa lige Fod med den altonaiske. Koes ønskede nemlig at appellere en af Justitsdirektionen aflagt Kjendelse, om at Subskriptionsplanen af 3die April 1771 skulde være den eneste gjældende, men dette blev ham nægtet med den Tilføielse, at Direktionens Kjendelser vare inappellable. Stridighederne bleve dog derfor ikke bilagte og fortsattes, indtil det gik op for Regjeringen, og da særlig for Skatmesteren, Grev Schimmelmann, at det Heldigste vilde være at *omdanne Tallotteriet til en kongelig Institution,* hvorved der tillige vilde sikkres Finantserne en klækkelig Indtægt. I Marts 1773 bemyndigedes derfor Overskattedirektionen til at forhandle med Koes og Interessenterne om Privilegiets og Aktiernes Afstaaelse, „for at de paa Undersaatternes Tab byggede Fordele kunde i de tilbagestaaende fire oktroyerede Lotto-Aar blive anvendte til *Statsgjældens Afbetaling*“. Den 25de Marts 1773 afholdtes der Generalforsamling i Kjøbenhavn, hvor Aktionairerne besluttede at modtage Kongens Tilbud, og en Maanedstid efter i Altona med samme Resultat. Hver Interessent fik 400 Rdlr. pr. Aktie for at afstaa sin Andel i Oktroyen saavel som sin Ret til det sammenbragte Fond og den nærværende og tilkommende Gevinst. Koes' Fordringer vare store, men de bleve alle opfyldte. Ikke blot gaves der ham 400 Rdlr. for Stykket af hans Aktier, men af den indtil 18de April 1773 tilstedeværende rene Gevinst udbetaltes der ham Femteparten, nemlig 36,700 Rdlr. i rede Penge; endvidere tilsikkredes der ham i de resterende fire Aar 12,500 Rdlr. om Aaret,

(hvilken Sum i 1774 paa Forhaand udbetaltes ham med 37,500 Rdlr.); man skjænkede ham 4000 Rdlr., som vare blevne udredede til ham af Lottokassen, og gav ham endelig Kvittering for hans Administration „uden Regnskabs Aflæggelse og Revisions Underkastelse“. I Henseende til de af Generalkollektionen oppebaarne 10 Procent frafaldtes al Tiltale imod ham.

Tallotteriet var saaledes nu i Statens Hænder, og det blev ved Resolution af 24de Mai 1773 udtrykkelig bestemt, at dets Overskud skulde anvendes til Statsgjældens Afbetaling. Et nyt udførligt Reglement med en stor og sammensat Administration udstedtes (13de April), og det blev besluttet, at *Lotteriet skulde udvides.* Grev Schimmelmann, der eiede Vandsbæk i Holsten, var nemlig fremkommen med et Tilbud i denne Retning, og det blev modtaget for — som Suhm spydigt bemærker — „at unde ham en Skilling“. I Virkeligheden fremgaar det dog af Kontrakten mellem Skatmesteren og Overskattedirektionen af 6te Septbr. 1773, at den første i hvert Fald ikke havde direkte personlig Fordel heraf, men derimod Godsets Kirke og Fattige, som af det rene Overskud skulde have 2 Procent indtil 50,000 Rdlr. om Aaret, mod at Schimmelmann paa egen Bekostning forpligtede sig til at lade gjøre og vedligeholde de til Trækningerne nødvendige Indretninger. Tallotteriet i Vandsbæk, der begyndte den 1ste Januar 1774, sorterede under Justitsdirektionen i Altona, og dets Forretninger besørgedes af Lotto-Amterne dersteds og i Kjøbenhavn, mod at Betjentene fik et lille Tillæg. Man kunde hos alle Kollekteurer i Riget gjøre Indskud til Trækningerne i Vandsbæk saavelsom til Trækningerne i Altona og Kjøbenhavn, og det indses let, at der herskede stor Spænding her, naar Posten havde bragt de udtrukne fem Tal, og de bleve opslaaede. Det er en saadan Scene fra Begyndelsen af indeværende Aarhundrede, som er fremstillet Side 621.

Man skred derefter til at *forøge Trækningernes Antal.* Tidligere havde der kun været 36 Trækninger om Aaret, nemlig 18 i Kjøbenhavn og 18 i Altona; nu blev der 34 i Kjøbenhavn, 26 i Altona og 26 i Vandsbæk, altsaa ialt 86 om Aaret. Samtidig bleve Kollekteurernes Provision, som i Aktieselskabets Tid havde været $6^{1}/_{4}$ og senere 5 Procent af Indskudene, nedsat til 4 Procent. For at hindre altfor store Tab for Lotteriet, blev den Ordning truffen, at det kun blev tilladt at indsætte en vis Sum *ialt* paa fem af de

til den foregaaende Trækning høist besatte Tal, nemlig paa et simpelt Udtræk ialt 1000 a 1200 Rdlr., paa bestemt Udtræk 3 a 400 Rdlr., paa Amben 50—60 Rdlr., paa Ternen 5 a 6 Rdlr., og endelig paa Kvaternen 2 Mark. Spillerne havde nemlig havt for Skik bestandig at doublere og triplere deres Indskud paa visse Tal fra Trækning til Trækning, hvorved Lotteriet i Sommeren 1773 var kommet alvorlig tilkort. Disse fem saakaldte *reserverede Tal* overlodes to Kollektioner i Kjøbenhavn, men da de øvrige Kollekteurer klagede, tillodes det allerede efter et Aars Forløb dem alle at modtage Indskud paa simple Udtræk af de spærrede Tal paa visse nærmere Betingelser. Forresten opnaaede Staten ikke de ventede Fordele af det forøgede Antal Trækninger, thi Indtægten fordeltes kun herved uden at stige, og det frugtede kun lidet, at man for at hindre al Konkurrence udstedte Forbud mod Lotterispil i Folks Huse eller lod gjøre Forestillinger i Hamborg mod det derværende Rigsgrevelige Wiedt-Neuwiedtske Spillekontoir, som for at spare Omkostningerne ved et særligt Lotteries Trækning bestemte Spillernes Gevinst eller Tab efter de i de danske Trækninger udkomne Tal. Herhjemme havde Kollekteurerne endog en Tidlang for Skik at modtage Indskud for egen Regning og Risiko, en Trafik, som straffedes med 3 Aars Fæstningsarbeide. Værre endnu var det, at de hurtigt efter hinanden følgende Trækninger gjorde det umuligt for Lotto-Administrationen at faa Regnskaberne med Kollekteurerne opgjorte, før en eller flere nye Trækninger vare i Gang, hvorved der opstod haabløs Forvirring og gaves Leilighed til alskens Snyderier med Indskudslisterne, Underslæb m. m.

Overhovedet gik der mærkelige Ting i Svang. Kollekteurerne havde f. Ex. Tilladelse til at udstede og sælge saakaldte „Kjøbesedler" mellem Trækningerne, og det varede ikke længe, før Spillerne udfandt Midler til *nogle Timer før Postens Ankomst fra Altona at faa Kundskab om de udtrukne Tal.* Man kunde nu vel ikke gaa hen og gjøre Indskud paa disse Tal, da Listerne vare sluttede, men derimod nok erhverve Kjøbesedler, hvorpaa der fandtes et eller flere af dem. Kollekteurerne spillede dernæst ivrigt for egen Regning og gav Spillerne Kredit i udstrakt Maalestok, thi de havde selv Kredit hos Lotteriet og indsendte kun i Ny og Næ deres Overskud og ikke som i Reglementet foreskrevet efter hver Trækning. Da man nærede den Tro, at Lotteriets Indtægter vare afhængige af

Kollekteurernes Antal, fik Enhver, der meldte sig, en Kollektion uden Hensyn til egen eller Kautionisternes Vederhæftighed, og Tallotteriet fik ganske vist paa denne Maade mange Kollekteurer, men tillige mange tvivlsomme Elementer i sin Tjeneste. Man saa gjennem Fingre med disse Folks Restancer for at beholde dem, lod deres Smaasynder upaatalte for at afværge Kautionernes Opsigelse, ja i 1792 erklærede en Kommission reentud, at „den Tanke har været

De udtrukne Tal i Vandsbæk opslaas. Efter Eckersberg.

almindelig hos de nuværende Kollekteurer, at deres Gjæld ikke vilde blive dem affordret eller idetmindste ikke med Strenghed inddrevet“. Først naar Bedragerierne bleve for grove, eller man en skjøn Dag fandt Reden tom og Fuglen fløiet, skred Retfærdigheden ind. Der kunde anføres Exempler i Snesevis paa Kollekteurer, der rømte ud af Landet eller bleve straffede mere eller mindre haardt, som oftest dog mindre. Et af de groveste Bedragerier iværksattes i 1773 af Underkollekteur, Vinhandler Geisler, der „vilde bøde paa sine slibrige Omstændigheder“ ved et Koup. Efter Aftale med en Svensker udleverede han til denne en Lotteriseddel *in blanco,* paa hvilken han

efter Trækningen skrev 4 af de udtrukne Tal, saaledes at Svenskeren kunde hæve en Kvaterne. Bøgerne eller Listerne, som Geisler pleiede at føre over de Sedler, der toges hos ham, skulde brændes som ved Vanvare. Komplottet blev imidlertid opdaget, og Geisler idømtes livsvarigt Arbeide i Jern paa Kjøbenhavns Fæstning, hvilket dog af Hensyn til hans Familie forandredes til Rendsborg Fæstning. Efter at have hensiddet her i to Aar, blev han løsladt mod at forlade Landet for bestandig. I Reglen slap de Skyldige dog langt billigere. Man faar et tydeligt Begreb om Tallotteriets høist mangelfulde Administration, naar man erfarer, at *Restancerne* indtil 18de April 1784 for samtlige Trækninger i Kbhvn., Altona og Vandsbæk udgjorde 32,288 Rdlr. 88 Sk. Tre Aar efter vare de stegne til 72.732 Rdlr. og i 1789 endog til 98,895 Rdlr. Hertil kommer endnu *eftergivne* Restancer til et Beløb af 26,294 Rdlr. Trods dette Forhold var den *kongelige Kasses Gevinst* af Lotteriet meget betydelig. Den anslaas i de 10 Aar fra 1774 til 1783, begge inklusive, til ca. 2 Mill. Rdlr. foruden de 250,000 Rdlr., som betaltes i Forpagtningsafgift til Finantskollegiet. Ialt indsattes der i samme Tidsrum noget over 12 Millioner Rdlr. i Trækningerne, hvoraf ca. 9 Millioner udbetaltes i Gevinster til Spillerne, og 750,000 Rdlr. medgik til Provision og Omkostninger. I Aaret 1774 synes Spillelysten i Kjøbenhavn at have været paa det Høieste, hvorefter den gik stærkt tilbage. Tallotteriet, der aldeles havde stillet Klasselotteriet i Skygge (smlgn. III, 562) havde nemlig mange skarpe Modstandere i Landets bedste og mest formaaende Kredse. Det fortælles saaledes om Konferentsraad, Grosserer Ryberg, at han efter Lotteriets Oprettelse forhøiede alle sine Kontoirfolks Gager, men paa den udtrykkelige Betingelse, at de ikke maatte spille under Straf af ufortøvet Afskedigelse. Kammerherre Suhm fandt endog Anledning til i Adresseavisen at modsige et Rygte om, at han spillede i Tallotteriet.

Ved *Domstolene* blev der efter Struensees Fald kun indført uvæsentlige Modifikationer; de fik i det Hele og Store Lov til at blive, som han havde indrettet dem, fordi man følte, at de havde staaet deres Prøve. Dette gjælder ikke blot om *Høiesterets* nye Instrux af 1771, men ogsaa om den samtidig trufne Ordning, ifølge hvilken denne Rets Sportelkasse henlagdes under Justitskollegium, medens Assessorerne lønnedes direkte af Statskassen. Høiesterets Møder afholdtes iøvrigt i Guldbergs Tid fra Kl. 9 om Morgenen til

Kl. 2 Eftermiddag, istedetfor som hidtil fra Kl. 8 til 1. Hvad *Hof- og Stadsretten* angaar, herskede der kun én Mening om dens Fortræffelighed, og det er foran berørt (III S. 410), hvorledes alle Angreb paa den bleve afviste. En Forordning af 10de Juni 1778 forandrede dog det Forhold, at Militairpersoner skulde søges og dømmes af den for Misgjerninger udøvede *udenfor* Tjenesten, thi disse bleve nu ogsaa henlagte under den militaire Jurisdiktion, det vil sige: under Krigsretten eller den kombinerede Ret paa Holmen. Man havde nemlig gjort den Erfaring, at civile Straffe, naar de exekveredes paa Militaire efter Loven, undertiden hindrede dem i at tjene mere, medens Krigs- og Søartiklernes Bestemmelser derimod vilde have tilladt den Straffede at blive i Tjenesten. Hof- og Stadsretten beholdt dog alle militaire Gjældssager og Skifter. At der blev skredet ind mod Oldgesellerne i visse Laug, som efter gammel Skik og Brug paa egen Haand foretog Skifter efter ugifte Haandværkssvende, er en Selvfølge. Hof- og Stadsretten flyttede Mikkelsdag 1773 hen i sin nye Gaard paa Østergade (Efterslægtens Gaard), som Aaret iforveien var bleven kjøbt af Kaptainlieutenant Arendrup for 14,500 Rdlr., men der hengik kun faa Aar, før Pladsen her var saa kneben, at man tænkte paa at kjøbe den saakaldte Marechalsgaard paa Kjøbmagergade til Rettens Brug. Dette skete dog ikke, da Eiendommen i 1780, som foran anført, blev Generalpostamt.

Mellem Hof- og Stadsretten og Magistraten kom det, som ovenfor (III, 412) berørt, gjentagne Gange til Konflikter om *Stadens Arresthus*, hvilke dog endte med Nederlag for den sidstnævnte Myndighed. For Delinkventer, der hensattes her, betaltes daglig 4 Skilling i Underholdningspenge af Sigt- og Sagefaldskassen; for Gjældsarrestanter derimod 6 Skilling daglig, som udrededes af Kreditor og skulde forudbetales for en Uge ad Gangen. Man klagede iøvrigt jevnligt over „Misbrugen af og den altfor store Hyppighed med personlige Arrester for Gjæld“, og fandt det overhovedet uheldigt, at Folk, der ikke *kunde* betale, bleve berøvede deres Frihed for en ubetydelig Sum Penge. Paa den anden Side læser man rigtignok om „Klubber og Assembleer“, der afholdtes i Gjældsfængslet, ja, det siges, at man kunde leve her saa godt som en Junker eller Greve. I *Stokhuset,* hvortil Søetaten i 1783 opførte en Tilbygning for sine „Slaver“, var „Traktementet“ yderst tarveligt, nemlig kun 2 Skilling om Dagen og et Kommisbrød om Ugen, hvorfor man da ogsaa

hører om Slaver, der vare ved at dø af Hunger og Elendighed, fordi de ikke havde Familie, som kunde komme dem til Hjælp. Med *Inkvisitions-* eller *Stokhuskommissionen,* som efter Henlæggelsen under Hof- og Stadsretten bestod af en Assessor herfra som Præses, en Stadskaptain, 2 Lieutenanter af Søetaten, 1 Lieutenant af hvert Regiment i Garnisonen og en Inkvisitionsskriver, foregik den store Forandring, at den af Struensee forbudte „skarpe Examination" gjenindførtes den 29de Oktober 1772. Man havde nemlig, som det siges, erfaret, at ikke engang de groveste Tyve nærede Frygt for Kommissionen, men i Forhørene nægtede Alt, vel vidende, at intet Tvangsmiddel maatte anvendes mod dem, hvorfor ikke et af hundrede Tyverier blev opdaget trods de møisommeligste Bestræbelser. Det blev derfor befalet, at den Inkvisit, som af Vrangvillie eller for at drille Retten holdt Sandheden tilbage, efter Samraad mellem Præses og Medlemmerne kunde underkastes den „alvorlige" Examination, det vil sige: enten Tamp eller Kat, „dog ikkuns nogle Slag af enten af Delene og dermed at bruges al mulig Forsigtighed og Lemfældighed efter Inkvisitens Legemstilstand og Førlighed". Især skulde det forebygges, at nogen Uskyldig blev graveret, og at Nogen derved kunde synes at have taget Skade paa sit Helbred, hvorhos enhver Inkvisit, der „mente sig at være sket for nær", kunde indgive Klage senest 14 Dage efter Forhørets Afslutning. I Modsætning hertil var det dog et Udslag af Tidens humanere Følelse, at Hof- og Stadsretten i Januar 1777 bemyndigedes til at anskaffe et vist Antal Vadmels Dækkener samt Klæder af Uldent og Linned til Arrestanterne i Stokhuset og desuden ansætte en Læge eller Chirurg, som mod en passende aarlig Løn kunde have Tilsyn med Patienterne blandt dem.

Med Hensyn til *Retterstederne* kan oplyses, at den *murede Galge* paa Vesterfælled (smlgn. III, 222), der var saa brøstfældig, at dens nordre Side var nedfalden, blev fjernet i 1779. da Magistraten forestillede, at det vilde koste over 200 Rdlr. at sætte den i forsvarlig Stand foruden Omkostningerne til et Optog af vedkommende Svende, førend de vilde befatte sig med saadant Arbeide. Skulde Galgen bruges, kunde der lettelig og med liden Bekostning opsættes en Trægalge. Samme Aar blev *Garnisonens Retterplads* ved Kalkbrænderiet nedlagt, fordi Interessenterne i det nye Kalkværk fandt Naboskabet uhyggeligt, hvorpaa de militaire Henrettelser bleve exekverede paa Stadens almindelige Rettersted. Aaret efter blev

Kagstrygning og Brændemærken flyttet fra Nytorv til *Hø- eller Halmtorvet* ved Vartou, fordi de jevnlige Piskninger vare til Uleilighed og Ubehagelighed for Nytorvs Beboere og paa dette befærdede Sted desuden gav Anledning til Opløb og Uordener.

Hængning i Galgen hørte iøvrigt for den civile Jurisdiktions Vedkommende efterhaanden til Sjældenhederne, thi allerede Struensee havde i April 1771 forandret den for grove Tyverier fastsatte Livsstraf til Kagstrygning og Brændemærken. I 1777 gik man endnu videre i denne Retning, da det tillodes „de Tilforordnede i Høiesteret i saadanne Tyvssager, hvor der alene er stjaalet to Gange og begge Gange af ringe Betydning at indgive en allerunderdanigst Relation om Tyveriets Beskaffenhed til Befrielse for Kagstrygning, da deslige Mennesker efter nogle Aars skikkelige Opførsel i Børnehuset kunne gjøre sig Haab om ved Vores Naade igjen at blive løsladte“, og endelig blev der ved Forordning af 20de Februar 1789 indført en betydelig og almindelig Nedsættelse af alle Tyvs- og Hælerstraffe. Derimod stod Krigsartiklernes haarde Straffe fremdeles ved Magt, skjøndt der ogsaa overfor Militairpersoner toges visse Hensyn, naar Omstændighederne talte derfor. Saaledes blev en Matros, der i 1773 for Indbrudstyveri var bleven dømt til at kattes med 150 Slag og arbeide i Jern i 2 Aar, befriet fra Katningen, da „Forbryderen er til Aarene, og Straffen kan være hans Helbred til Skade, hvorved hans Hustru og smaa Børn maatte lide“.

Overhovedet lagde den *stigende Humanitet* sig for Dagen paa mange Maader. Saaledes var det et Udslag heraf, da Direktionen for Pleieanstalten i Januar 1777 fik Befaling til at modtage og underholde Børn, hvis Forældre bleve arresterede for Forbrydelser, ja det var endnu mere humant, da Mødre, som forlangte det, fik Tilladelse til at beholde deres Børn hos sig i Arresten. Et stort Antal Forbrydere fritoges delvist for Straf, eller Straffen forandredes, fordi „den vilde være Slægten til Spot“, eller „til yderste Sorg og Bedrøvelse for en gammel Moder“. Snart blev en Tyvekvinde løsladt af Børnehuset efter faa Maaneders Forløb „for hendes smaa uskyldige Børns Skyld“, snart frigaves Fanger efter deres Forseelses Storhed mod at forlade Byen eller Landet. I 1778 fik en Rebslagersvend sin for Mordbrand til livsvarigt Arbeide i Børnehuset inddømte Moder hjem, efterat hun havde siddet der i 37 Aar, for at komme ham til Hjælp med 3 smaa Børns Tilsyn, dog at han

skulde være ansvarlig for hendes Opførsel, og Straffen staa hende aaben, hvis hun begik noget Ulovligt i Fremtiden. Ofte nedsattes Straffen betydeligt, eller den Skyldige slap helt paa den Skadelidtes eller indflydelsesrige Personers Forbøn; ligesom der jevnligt toges Hensyn til den Paagjældendes Helbredstilstand. I 1775 har man et Exempel paa, at en til Afsoning af en Pengebøde i Arresthuset indsat Person blev løsladt, da han havde „en fordærvet Mave, og hans Alder og Konstitution næsten gjorde det umuligt for ham at leve ved Vand og Brød". Utro Embedsmænd bleve undertiden behandlede med stor Mildhed; Sportelkasserer Grøpper ved Generalitetet, der havde besveget Kassen for ca. 4,500 Rdlr. og var dømt til Fæstningsarbeide i Jern paa Livstid, blev saaledes „hensat paa et ærligt Sted i Kastellet", hvor han fik 7 Skilling om Dagen til sit Underhold „af Medlidenhed med denne gamle og af Sorrig over hans begangne Feil ganske nedtrykkede Mand", og Pakhusforvalter Brandorff, der ligeledes havde havt Kassemangel; tilstodes der en lignende Begunstigelse. Et mærkeligt Exempel paa en Forbryders Opreisning afgiver Jacob Poulsen, som i 1769 indsattes i Rasphuset paa Livstid, fordi han af Kjedsommelighed til Livet havde myrdet et Drengebarn. Tretten Aar efter søgte han om at blive løsladt og fik det Skudsmaal, at han „i alle Maader havde opført sig christeligen og retsindigen, ja endog med Livsfare adskillige Gange været Betjentene til Tjeneste med at styre nogle Fanger, som i Ondskab havde givet deres Passioner Tøilen". Kongen forundte ham derfor „Opreisning paa hans Ære" og ansatte ham som Oppasser i Børnehuset. Med Hensyn til Fængslets Befolkning oplyses, at der i Tiaaret fra 1767 til 1776 inddømtes 3,859 Fanger og i det næste Tiaar 3,369. Af disse udgik dog igjen 5,600 i det samme Tidsrum og døde 1,427. Den store Dødelighed skyldes den Omstændighed, at der i 1772 og atter i 1786 udbrød Epidemier i Børnehuset, hvoraf den første bortrev 319, den anden 161 Personer.

Blandt de *større Retssager,* som i den Guldbergske Tid vakte betydelig Opsigt, var en enkelt, som paadømtes af en Kommission i Henhold til Forordningen af 23de Oktbr. 1700 „om at byde, give og tage Skjænk og Gaver for Bestillinger". Der var syv Personer indviklede i den, deriblandt Ober-Kapelmester *Joseph Sarti,* som under Foregivende af at have Indflydelse ved Hoffet havde fralokket nogle Supplikanter betydelige Pengesummer for at skaffe dem Embeder,

og Alle bleve de dømte, en til Rasphuset, en anden forvistes til Bornholm, medens atter Andre slap med Pengebøder eller med at have forbrudt deres Bestilling. Sarti, der først var dømt fra Gods og Bestilling, benaadedes mod at rømme Landet inden otte Dage og „sig der ikke mere lade finde“. Stor Sensation vakte det, da en af Hoveddeltagerne i Sammensværgelsen mod Struensee, *Magnus Beringskjold* i Sommeren 1781 blev arresteret i Næstved og indsat i Kastellet paa en af sine egne Sønners Angivelse. Det sagdes, at han, forbittret over formentlig Tilsidesættelse, først havde konspireret for at føre Dronning Mathilde tilbage til Danmark og efter dennes Død havde næret „gruelige, høist forræderske Anslag mod Regeringen, ja mod Kongens egen og flere af de høie Herskabers Personer“. Det skortede stærkt paa juridiske Beviser mod den lidenskabelige og voldsomme Mand, men man lod sig nøie med „Formodninger“, og da en Kommission kom til den „endelige Slutning“, at „Kammerherre Magnus de Beringskjold hører til de urolige og for Landet farlige Borgere, som det almindelige Bedste og den offentlige Rolighed fordrer at maa hele deres Levetid holdes arresterede og i nøie Forvaring“, tog Guldberg ikke i Betænkning, som han selv siger: „med den roligste Samvittighed“, at ophøie denne „endelige Slutning“ til en Dom. Beringskjold sad i Kastellet indtil Sommeren 1785 og forulempede uophørlig Regeringen med Klager, Beskyldninger, Trusler, hemmelig Brevvexling med Privatmænd o. d., indtil han med Skibsleilighed blev transporteret til Bergenshus. Her holdtes han i mildt Fængsel indtil 1796, da han fik Lov til at tage Bopæl i Stavanger, hvor han døde i 1804. Et større *Underslæb i Banken,* hvor Kasserer *Rasmus Bertelsen Møller* i en Aarrække havde forødt ikke mindre end 346,500 Rdlr. af Bankens Midler (som det synes fornemmelig ved Lotterispil) kom kun til enkelte Indviedes Kundskab, idet Kommissairerne og den Skyldiges Defensor maatte aflægge Ed paa at bevare den yderste Taushed. Underslæbet blev dækket af Statskassen (200,000 Rdlr.) og Møllers Bo, medens den utro Embedsmand i Mai 1778 dømtes til at arbeide i Jern i Fæstningen paa Livstid. Fire Aar efter blev han imidlertid løsladt, „af Medynk med hans Hustru og otte smaa uskyldige Børn“, dog at han ikke maatte opholde sig i Kjøbenhavn uden udtrykkelig kongelig Tilladelse. En hyppig Anledning til Rettergang i hin Tid gav *Aager,* som forresten ikke blot dreves af Jøder, men endog af ansete

Kjøbmænd, og som undertiden bragte ret anseelige Summer i Statskassen, da de mod ulovlige Renter udlaante Kapitaler simpelthen bleve konfiskerede. Der gaves dog Debitorer, som forstod at redde sig ud af Gjælden ved en snild Benyttelse af Loven og Regjeringens Mildhed. Saaledes havde Billedhugger Professor *C. F. Stanley* hos en Pengelaaner paa Christianshavn, *Christian Kohl*, i 1771 laant en ubetydelig Sum, som i Aarenes Løb var bleven afbetalt adskillige Gange, men ikkedestomindre uophørlig steg. I 1774 lød Stanleys Vexelobligation paa 240 Rdlr., da Kohl lod ham stævne. Nu valgte Professoren den Udvei at angive sin Kreditor for Aager, og ved Hof- og Stadsrettens Dom i 1777 konfiskeredes hele Beløbet, hvoraf Halvdelen dog skulde tilfalde Angiveren. Stanley søgte derefter om Eftergivelse af den anden Halvdel, hvilket bevilgedes ham paa Grund af hans maadelige Vilkaar og den ulovlige Omgang, Kohl havde brugt, og han var saaledes bleven hele Gjælden kvit. Et ganske lignende Koup iværksattes i 1779 af Brændevinsbrænder Matthias Brixen overfor Aaron Moses Maribo, men Summen, hvorom det her dreiede sig, var kun 35 Rdlr.

Antallet af *Jøder* var fra 1766 til 1784 steget betydeligt; Nathanson anslaar Familiernes Tal i det sidstnævnte Aar til 250, hvoraf ca. 70 vare fattige. Der indvandrede uophørligt mange fremmede Jøder uden Tilladelse, Leidebrev eller Bevis, skjøndt der fra alle Sider lagdes Hindringer iveien derfor, mest af Jøderne selv. I 1774 søgte saaledes Menighedens Ældste om, at fremmede omløbende Jøder, der „vare til stor Byrde for Nationen“, maatte hensættes i Rasp- og Børnehuset, men herpaa vilde Regjeringen ikke indlade sig. End ikke den i Loven fastsatte Bøde af 1000 Rdlr. blev opretholdt, men derimod kun „en efter Omstændighederne maadelig Mulkt“, og i Mangel af dennes Betaling, „nogen Tids Arbeide“ som anført. Derefter skulde de Straffede udsendes af Landet enten paa egen eller paa Nationens Bekostning. Regjeringen optraadte altsaa her langt mere humant end Jøderne selv. „Ingen Jøde bør straffes — skriver Luxdorph — fordi han er Jøde, men kun naar han forser sig“. Det ses endog, at fremmede Jøder gjentagne Gange trods de Ældstes Indsigelse fik Tilladelse til at nedsætte sig i Byen som Handlende eller Fabrikanter mod at betale 100 Rdlr. til Politikassen og faa en eller anden velhavende Trosfælle til at kavere for sig. Allerede i 1767 havde Jøderne faaet 10 Aars

Indkvarteringsfrihed af deres nye Synagoge i Læderstræde (III, 208), hvilken Frihed i 1777 atter fornyedes paa 10 Aar; i 1770 var det blevet dem tilladt at holde saamange Skolemestre som fornødent, dog at disse ikke maatte drive Handel eller borgerligt Næringsbrug, og det vidner ogsaa om Hensyn til dem, at Flyttedagen, naar den faldt sammen med en eller anden jødisk Høitid ofte blev udsat, saaledes i 1772, 1777 og 1780. Skjøndt en stor Mængde Erhvervsgrene fremdeles vare lukkede for Jøderne, viste der sig dog i den store Handelsperiode under den nordamerikanske Krig gunstige Forhold for dem, som de energisk benyttede; den saakaldte Bodmeri-Handel faldt saagodtsom udelukkende i deres Hænder; snart etableredes enkelte jødiske Vexel- og Handelshuse, Afsætningen af ostindiske og chinesiske Varer blev en vigtig Indtægtskilde for dem, mange drev Kommissionshandel, medens andre navnlig af den ringere Klasse trods de strengeste Forbud ernærede sig ved Omløben med Varer. Det vanskeliggjorde dog i ikke ringe Grad den jødiske Menigheds Stilling, at den var indbyrdes uenig og splidagtig. I 1777 indkom saaledes otte Medlemmer af den med en skarp Klage over den hidtilværende *Valgmaade af Ældste og Bisiddere* (nemlig ved skriftlig Afstemning af hele Menigheden hvert andet Aar), fordi den gav Anledning til Uregelmæssigheder saasom Valgtryk, Bestikkelse m. m., og foreslog i Stedet et *Valgkollegium*, bestaaende af syv navngivne „oprigtige og ærlige Mænd", som paa egen Haand skulde foretage Valget. Da Magistraten støttede Forslaget, eftersom det „paa den nu brugelige Maade var let for en rig Jøde at bringe Valget paa hvem han vilde", og det var magtpaaliggende at hindre Saadant, efterdi de Ældste forrettede alle jødiske Skifter og bestyrede de Umyndiges Midler, blev det nævnte Valgkollegium godkjendt ved Reskript af 11te Juni 1777. Der blev naturligvis strax gjort heftig Indsigelse fra modsat Side; en Kommission blev nedsat, og det viste sig da ved Undersøgelsen, at de otte Klagere vare „lidet agtede Personer", at den jødiske Nation Intet hellere ønskede, end at Valget maatte blive paa den gamle Fod, og endelig at det Hele var sat i Scene for at komme den ansete jødiske Kjøbmand og Ældste, *Amsel Jakob Meyer* (den senere Hofraad og Grosserer David Amsel Meyers Fader) tillivs. Fem Maaneder efter Valgkollegiets Oprettelse resolveredes derfor, at Jøderne skulde beholde deres hidtil havte Valgfrihed og Reskriptet af 11te Juni være igjenkaldet og ophævet, saasom den

indgivne Klage befandtes „at være dels ugrundet og ubevist, dels bygt paa fordreiede og overdrevne Omstændigheder“.

Mod *Katholikernes Propaganda* i Hovedstaden var der blevet indført skarpe Bestemmelser i Septbr. 1767, ligesom det gamle Forbud mod Jesuiters Ophold i Riget var blevet gjentaget. Navnlig vaagedes der strengt over, at Børn af blandede Ægteskaber bleve opdragne i den lutherske Religion, hvorimod der ikke længer lagdes Hindringer iveien for, at Børn af katholske Forældre bleve underviste i disses Religion. Derimod stødte det paa en hel Del Vanskeligheder for Katholikerne at faa Forholdene ved deres Gudstjeneste ordnede. De havde oprindelig søgt det keiserlige Kapel i den østerrigske Gesandts Bopæl paa Kjøbmagergade, hvilket i 1766 var blevet flyttet ud paa en Grund i Bredgade, tilhørende Hoftømmermester Zuber og Justitsraad Peter Boertman. (Smlgn. III, 122). Kapellet herude med tilhørende Præstebolig var en lav uanseelig Bygning uden Vinduer til Gaden og lignede nærmest en stor Sal, der kunde rumme 6—700 Mennesker. I Foraaret 1771 besluttede derfor den østerrigske Regjering at opføre en ny Bygning, og søgte den danske Regjering om at faa anvist Plads hertil. Der kom dog Intet ud heraf, da Sjællands Biskop L. Harboe erklærede, at det stred mod Loven og Anordningerne, eller maaske snarere fordi Struensee ikke havde Tid til at beskjæftige sig med denne Sag. Aaret efter meddelte imidlertid den romersk-keiserlige Chargé d'Affaires i Kjøbenhavn, Mercier, at Keiserinde Maria Theresia selv vilde kjøbe det Terrain, paa hvilket Kapellet stod og „ellers sørge for de danske Katholikers Gudstjeneste, naar Kongen vilde give den Forsikkring, at den ingensinde vilde blive forbudt eller forstyrret, men bevaret paa den Fod, den havde“. Udenrigsminister Grev v. der Osten lod Kancelliet vide, at „Kongen var tilbøielig til at give sit Samtykke“, men Biskoppen udtalte sig paany derimod og støttedes ivrigt af Magistraten, som henviste til Forordningen af 26de Januar 1667, i hvilken det var forbudt Alle, som ikke vare virkelige kongelige Betjente eller danske Undersaatter at tilforhandle sig Gaarde eller Huse i Kjøbenhavn. Magistraten nærede desuden andre Betænkeligheder; Staden vilde nemlig ikke have mindste Sikkerhed for de publike Onera, hvis Kjøbet blev tilladt; i hvert Fald maatte da samtlige bosiddende Katholiker hefte for dem og stille Kautionister, ligesom der ikke burde indrettes Begravelser eller Kirkegaard ved Kapellet.

Trods disse Indvendinger kjøbte „Hendes keiserlig kongelig apostoliske Majestæt, Maria Theresia, Enke, romersk Keiserinde og Dronning til Ungarn og Bøhmen, Erkehertuginde til Østerrig etc.“ den omtalte Grund ved Siden af Frederiks Hospital i Septbr. 1773, men da Skjødet i Marts 1774 skulde thinglæses og protokolleres, nægtede Hof- og Stadsretten det i Henhold til den ovenfor nævnte Forordning af 1667. Mercier henvendte sig nu til Udenrigsminister Grev Bernstorff, og ved hans Mellemkomst ordnedes Sagen saaledes, at Konferentsraad, Grosserer Fabritius gik i Kaution for Grundskattens aarlige Betaling, medens den keiserlige Chargé d'Affaires afgav bindende Løfte med Hensyn til de andre af Magistraten stillede Betingelser om Begravelser, Kopulationspenge, Betaling til Vor Frue Skole m. m. Ved Resolution af 3die Novbr. 1774 tillodes derpaa Skjødets Læsning og Protokollering, men da den østerrigske Afsending Baron v. Bender i 1784 androg om Tilladelse til at opføre et nyt Gudshus for den katholske Menighed, erklærede Magistraten sig bestemt imod, at en katholsk Kirke i Kbhvn. skulde bære Navn efter og staa under en fremmed Overherres Beskyttelse. Sagen faldt hermed hen; man indskrænkede sig til atter og atter at reparere Kapellet, indtil det endelig i 1842 blev afløst af det nuværende. Iøvrigt fik de danske Undersaatter „fra de amerikanske Eilande“ af den engelske roman-katholske Kirke i 1777 under visse Vilkaar og Indskrænkninger Tilladelse til at holde egen Præst og Gudstjeneste i Kjøbenhavn, ligesom Byen samtidig fik en *romersk-katholsk Skole*, stiftet af Vestindianerne, Kammerherre *Robert Tuite* og Plantageeier *Christopher Mac Evoy*. Hvad endelig *de Reformerte* angik, indtog de en priviligeret Særstilling mellem „de fremmede Religioner“ og fik som alt berørt (III, 313) deres gamle Friheder tilbage; derimod blev en Ansøgning, som de tydske og franske reformerte Menigheder nogle Aar efter Guldbergs Fald indgav, om at maatte anbringe en Knebel i deres Kirkeklokke, afslaaet.

Den nationale Bevægelse i Sproget, den vaagnende Følelse af dansk Aand og indenlandsk Selvstændighed, der allerede i Frederik den Femtes Tid var kommen for Dagen, især i Hovedstaden, og kun var bleven yderligere hidset og styrket ved den faldne Kabinetsministers Ringeagt for dansk Tungemaal, Dannelse og Tænkemaade, fik i den Guldbergske Periode et mægtigt Opsving, da Regjeringen — ogsaa af politiske Hensyn — ansaa det for klogt at

slaa ind paa en *udpræget national Retning.* Uvillien vendte sig, som naturligt var, fornemmelig mod Tydskerne, der bestandig vare strømmede hertil i Mængde og havde vundet Rigdomme, Embeder, Forfremmelse og Underhold paa Landets egne Børns Bekostning. Man forstod strax, hvad den nye Regjering i denne Henseende førte i sit Skjold, da General Eickstedt fjorten Dage, efterat han var kommen til Magten, indførte danske Kommandoord i Hæren og overhovedet begunstigede de nationale Regimenter, eller da det i Februar 1773 blev befalet, at „Dokumenter forfattede i fremmede Sprog ikke maatte oplæses i Høiesteret", men skulde oversættes paa Dansk. Man læser den samme Stemning ud af den Instrux, som medgaves Schack Rathlou, da han i 1774 afhentede Arveprindsens Brud, den mecklenborgske Prindsesse Sophie Frederikke, og hvori det bl. A. hedder, at han især skal lægge Prindsessen paa Sinde, „i hvor høi Grad vort Fædreland og vort Sprog fortjener hendes Opmærksomhed, med hvilket Mishag man ser Fremmede træde i dansk Tjeneste, og hvor nødvendigt det er, at Prindsessen og hendes Gemal vise Interesse for Alt, hvad der er dansk"; man mærker den igjen, da det saakaldte „typographiske Selskab" blev dannet af en Kreds af Landets bedste Mænd for at udbrede gode danske Skrifter til Sprogets og Nationens Ære, og den lægger sig for Dagen i talrige indflydelsesrige Stemmers Klager over de Danskes Tilsidesættelse og Undertrykkelse. Alle disse Tilløb satte endelig Frugt i den mindeværdige Anordning om *Indfødsretten*, „hvorefter Adgang til Embeder i Hans Majestæts Riger og Lande forbeholdes alene de indfødte Undersaatter og dem, som derved lige agtes". Loven, der skulde være en Grundlov lige med Kongeloven, blev underskreven den 15de Januar 1776, men først offentliggjort paa Kongens Fødselsdag den 29de i samme Maaned, og skyldes ikke blot Guldberg, men for en væsentlig Del ogsaa Schack Rathlou; ialfald er det sikkert, at den sidste har udøvet betydelig Indflydelse paa Lovens Indhold og navnlig faaet en af Guldberg foreslaaet Undtagelsesparagraph udeladt, ved hvilken „snart under et, snart under et andet Paaskud alle Fremmede, som havde formaaende Talsmænd herinde, strømmevis kunde indtrænge sig igjen til Landets Embeder". Skjønt Indfødsretsloven indeholder nøiagtige Bestemmelser, om hvem der skal agtes lige med Indfødte, har man ikke faa Exempler paa, at den blev overtraadt, saaledes da Enkedronningen vilde have en

udenlandsk Konditorsvend ansat ved Hoffet, og Kongen i den Anledning maatte resolvere: „Vi ville allernaadigst have ham som Kunstner anset, og at Indfødsrettens § 5 (ifølge hvilken Kunstnere, Fabrikanter og Mestre, som til et eller andet nyt Anlæg behøves, skulde betragtes som Indfødte) skal og bør komme ham tilgode". Disse Vilkaarligheder vare dog sjelden af Betydning, skjøndt de derfor ikke vakte mindre Misstemning og Uvillie. Men ved sin Fremkomst hilstes Indfødsretten med stor og almindelig Begeistring; der blev slaaet Guld- og Sølvmedailler i Anledning af dens Offentliggjørelse, fra Prædikestolene pristes den, Digtere som Evald, Storm og Trojel besang den, Tyge Rothe og Suhm udtalte deres fulde Samstemning med den, og overalt i Rigerne samledes Folk af alle Stænder til loyale Fester for Kongehuset. I Jean Marschalls Trakteursted paa Hjørnet af Vingaardsstræde og Laxegade (Reverentsgade) holdt saaledes Officererne at Kjøbenhavns Garnison et Festmaaltid med efterfølgende Bal. Ogsaa i private Tjenesteforhold blev Indfødsretten af Betydning; saaledes bestemmes i det asiatiske Kompagnies Konvention af 1778, at „Ingen maa foreslaas eller antages til Kompagniets Tjeneste enten her i Staden eller ved Skibene, eller Handelen i Ostindien og China, uden han er Kongens indfødte Undersaat eller naturaliseret; dog undtages herfra det Tilfælde, om Mangel paa bekvemme indfødte Chirurger skulde være".

Sagen var, at det skortede stærkt paa indfødte Chirurger, hvorfor der i 1776 blev nedsat en Kommission for at finde Midler til *Chirurgiens fulde Opkomst og Flor.* Der saas dog ingen Frugter heraf i Guldbergs Tid. Alt forblev ved det Gamle; det *anatomisk-chirurgiske Theater* (III, 202) var efter Simon Krügers Død kommet i Forfald under hans Efterfølger Vilhelm Hennings; Forelæsningerne bleve forsømte, ja det gik saa vidt, at der fandtes chirurgiske Studerende, som aldrig havde set et Kadaver, før de mødte ved Examensbordet. Chirurgernes Anseelse blev derfor mindre og mindre, og det skulde ikke fremme den, at mange af dem tillige vare Barberer og havde kjøbt et Barberamt, i hvilket de hovedsagelig ernærede sig ved at aarelade, trække Tænder ud og sætte Klystér. De egentlige Læger, som indtil 1788 Alle skulde tage Doktorgraden, saa derfor ned paa Chirurgerne og betragtede dem nærmest som et Slags autoriserede Kvaksalvere, navnlig efterat det i 1774 var blevet dem tilladt ved en Examen for det medicinske Fakultet at

praktisere i Medicinen „hos hvem, som deres Hjælp maatte forlange og til dem have Fortrolighed“. I 1775 oplevede man det Særsyn, at en Kvinde, Mette Marie Simmelhag, som havde kjøbt et Barberamt til en afdød Søn, fik Lov til at beholde det i to Aar, „dog ikkun forsaavidt Raseringen angik“, og derefter sælge det til en ordentlig Chirurg. Men der var endnu værre uberettigede og selvgjorte Læger end Barbererne, ja man havde ligesom i ældgamle Tider kloge Koner og Signekjærlinger med stor Praxis, en Race, som trods al Kvaksalverilovgivning den Dag idag ikke er helt uddød.

Sundhedstilstanden i Kjøbenhavn var fremdeles slet; Reglen var, at de Dødes Antal oversteg de Fødtes med nogle Hundreder, (i 1772 endog med 1605, i 1782 med 1422); kun i ganske enkelte Aar var der et lille Overskud for de Fødtes Vedkommende. Den største Dødelighed var i Barnealderen indtil 10 Aar, den laveste i det næste Tiaar fra 10—20 Aars Alderen. Adskillige, især af de kvindelige Indbyggere, bleve meget gamle; saaledes fandtes der i 1775 ikke mindre end 63 Kvinder mellem 80 og 90 Aar (45 Mænd), 14 mellem 90 og 100 (6 Mænd) og 2 Kvinder over 100 Aar. *Indbyggerantallet* var ved Periodens Afslutning den 1ste Septbr. 1784: 93,719. Byen truedes nogle Gange med smitsomme Sygdommes Indførelse ad Søveien, idet der i 1770 og følgende Aar herskede Epidemier i Polen og Middelhavslandene, men da der strax blev truffet omfattende Forholdsregler herimod, blev Faren afværget. I 1771 opførtes der et *Kvarantainehus* paa Batteriet Prøvestenen, som blev benyttet i en halv Snes Aar.

Hvad *Apothekerne* angaar, fik de i 1772 en *ny Pharmokopé* og en *ny Taxt*. Mod uberettiget Medicinhandel udkom der den 1ste Decbr. 1779 en Plakat, foranlediget ved, at der i Adresseavisen fra et Hus i Peder Madsens Gang falbødes en vidunderlig Essents, som kunde kurere let og hurtig, naar al anden Medicin var slaaet feil. Blandt de Arkana, som allerede fra Tredserne havde været i Brug, var „Frøken Thunes Plaster“, en „Balsam, hvoraf to Kvintin indtoges i Kjødsuppe“. I 1769 førtes en heftig Polemik i Kjøbenhavns danske Posttidender mellem Frøken Thune og en Doktor Garboe, som havde eftergjort hendes Plaster eller Husmiddel. Byen havde fremdeles *syv Apotheker* (smlgn. III, 204), af hvilke *Svaneapotheket* i 1781 blev solgt af Kancelliraad Mangor til Johan Christian Myhlenstedt og derefter flyttet fra Høibrostræde hen paa Østergade.

Mellem Datidens offentlige Forlystelser vedblev den *kongelige danske Skueplads* at være den fornemste, skjøndt dens finantsielle Tilstand var meget utilfredsstillende. Forsøget med Sarti som Entrepreneur (III, 376) var totalt strandet, hvorfor hans Kontrakt allerede i 1772 blev hævet, og en Kommission nedsat, der skulde sætte „vores eget Nationaltheater" paa en saadan Fod, at det „hverken var den kongelige Kasse eller Staten til for stor Byrde, men kunde afpasses efter begges Tilstand". Da „Spektaklet" altsaa nu skulde drives for Partikulairkassens Regning, resolveredes, at den gratis franske Komedie paa Hoftheatret helt skulde ophøre fra Marts 1773, og skjøndt det oprindelig ikke havde været Meningen, blev den italienske Opera ligeledes afskaffet i 1778. Man var altsaa nu kommen saavidt, at „Publikum kunde blive diverteret af Landets egne Børn, uden at der forskreves Skuespillere eller Sangere fra Frankrig og Italien". Man begyndte med Gageforhøielser, mange Debutanter, et nyt Tjenestereglement og med en *Ombygning og Hovedreparation af Theatret*, som var yderst brøstfældigt. Den iværksattes i Aarene 1773—74 under Professor Harsdorffs Ledelse og blev langt mere omfattende end først paatænkt. Det viste sig nemlig, at Træværket og Tømret var halvraadent, ja at Piloteringen under en Del af Murene var saa angreben, at den maatte gjøres om, og da man samtidig benyttede Leiligheden til at udvide Tilskuerpladsen og indføre adskillige Forbedringer, blev Arbeidet større og langt kostbarere end paaregnet. Omkostningen beløb sig nemlig til 32,769 Rdlr., medens det oprindelige Overslag lød paa 12,221 Rdlr. Ud mod Kongens Nytorv opførtes en Tilbygning med Vestibule til Hovedindgang og en Bigarderobe samt Buffet, den saakaldte „Punschesal", bag første Etages Loger; hvorhos den gamle latinske Indskrift over Indgangen blev afløst af en i Marmor indhuggen dansk: „Opbygt 1748 af Frederik den Femte, udvidet 1774 af Christian den Syvende, begge Danmarks og Norges Konger og Velgjørere". I den modsatte Ende ud imod den nu tilkastede Holmens Kanal opførtes Tilbygninger med Paaklædningsværelser og en Bolig for „Schweizeren", der bar kongeligt Livré, og paa Sidefaçaden mod Gjæthuset anbragtes et Trapperum for at lette Adgangen til Logerne. Den med Portraiter af Sophokles, Plautus, Corneille og Holberg smykkede Tilskuerplads blev udvidet saaledes, at den havde 410 Pladser mere end før, ialt 1000; Gulvet anlagdes skraat, „saaledes at Enhver med

Magelighed kunde overse hele Theatret", Scenen blev gjort større, og foran Prosceniet anbragtes to Statuer, Komediens og Tragediens Muser, henholdsvis af Wiedewelt og Weidenhaupt, men rigtig nok forarbeidede af det ikke særlig varige Materiale: „Tømmer, Pap, Gibs og Seildug, det Hele overdraget med Limvand og meleret med Kride". Over Scenen læstes nu for første Gang det betydningsfulde Motto: „Ei blot til Lyst", som skyldes et af Direktionens Medlemmer, Høiesteretsassessor Jacobi. Denne Indskrift blev forresten allerede fjernet den 3die Septbr. 1798 og afløst af „den latinske Skolemestersentents": *Castigat ridendo mores,* som dog igjen i 1813 maatte vige for den gamle. Udgifterne ved et Aars Theaterdrift fastsattes i 1773—74 til ca. 44,000 Rdlr., og da Indtægten ved Billetsalget kun var 12,000 Rdlr., maatte den kongelige Kasse altsaa tilskyde 32,000 Rdlr. Forholdene forværredes dog hurtigt; allerede i 1775 begyndte Pengevanskelighederne for Alvor; to Aar efter viste Budgettets Udgiftsside over 52,000 Rdlr., (Indtægten ved Billetsalget 18,685 Rdlr.) og i 1783 endog 56,000 Rdlr., saaledes at de nye Magthavere efter Guldbergs Fald strax nedsatte en Kommission for at undersøge Theatrets Forfatning og lægge Plan til en sparsommeligere og simplere Indretning for Fremtiden.

Efter Ombygningen aabnedes Theatret igjen den 31te Januar 1774 med en Festforestilling i Anledning af Kongens Fødselsdag, bestaaende af en Prolog og et Syngespil: „Den prøvede Troskab" af Charlotte Dorothea Biehl. Bestyrelsen bestod først af en Direktion, men fra 1778 af to Autoriteter, nemlig en Overtilsynskommission og en saakaldet bestandig Direktion. Alle Skuespillere, Sangere og Dandsere af begge Kjøn fik — naturligvis af Hensyn til Kongens Tjeneste — ved Reskript af 4de Januar 1776 den Forret, at de ikke kunde hæftes paa deres Personer for Gjæld, selv om de udtrykkelig havde forskrevet sig dertil; derimod blev de ikke saa sjeldent satte i Blaataarn for disciplinaire Forseelser, Optøier o. d., thi — siges det — „iblandt en Samling af Folk, der vexelvis forestille Verden, snart fra den onde, snart fra den gode Side, kan der vel findes nogle, der tage Parti af det Værste, især dem, der mere have valgt Skuepladsen som det sidste Tilflugtssted end af Tilbøielighed eller Lyst til at gjøre sig fortjente derved". Det var dog et humant Fremskridt, da der for at „det danske Theater-Selskab ei skulde tro sig selv fornedret under den Klasse Undersaatter, med

hvilken det billig kunde gjøre Paastand at sættes i Lighed", i 1779 blev indrettet et Karcer ved selve Theatret, hvor de Skyldige bleve hensatte for Smaaforseelser, medens Arresten i Blaataarn kun maatte bruges for vigtigere Forbrydelser. Naar det i Datidens Blade hedder, at „den høie Direktion har til Nationens Ære fornemmelig ladet sig være angelegen at gjøre Theatret lustre ved de mange nye udsøgte Subjecta, saavel til den spillende som syngende Troup", er dette ganske sandt. Mange udmærkede og berømte sceniske Kunstnere og Kunstnerinder vare knyttede til Komediehuset, saaledes af gamle Skuespillere *Londemann* († 1773), *Clementin* († 1775) og *Hortulan* (afskediget 1778 † 1783), endvidere Herrerne *Rose, Schwarz, Gielstrup, Michael Rosing* og *Preisler,* Damerne *Caroline Walter, Mette Marie Alstrup,* Madame *Rosing,* Madame *Preisler,* Madame *Gielstrup* og *Catharine Møller.* Af originale danske Skuespil, som opførtes i denne Periode, maa især fremhæves Johannes Ewalds „Balders Død", første Gang spillet paa Hoftheatret den 7de Februar 1778 af det ephemere af Skuespiller Schwarz stiftede dramatiske Selskab, og derefter opført paa det kgl. Theater med Koncertmester Johan Hartmanns Musik til Indtægt for Forfatteren. Endvidere Ewalds: „Fiskerne" (første Gang spillet i Anledning af Kongens Fødselsdag den 31te Januar 1780), Wessels „Kjærlighed uden Strømper" med Musik af Scalabrini (første Gang opført 26de Marts 1773), Todes „Søofficererne", Enevold de Falsens „Snurrige Fættere" o. fl. Theatret havde sin egen *Dandse*skole og *Synge*skole, den sidste ledet af den dygtige italienske Sanger Potenza; *Balletten* styredes fra 1775 af Italieneren Galeotti, og *Kapellet,* som talte ca. 30 Personer, af Kapelmester Scalabrini. Paa *Hoftheatret* opførtes afvexlende af de danske Skuespillere og Italienerne et Par Gange om Ugen Smaakomedier, Syngestykker og Operaer, men da den italienske Opera ophørte i Foraaret 1778, faldt Byrden ved „at fornøie Hoffet" udelukkende paa det danske Personale, som imidlertid beholdt de Pengesummer, der hidtil vare anvendte paa Italienerne.

Det ældgamle *kongelige kjøbenhavnske Skydeselskab* samlede en stor Del af Byens høiere Embedsmænd og Borgere af de forskjelligste Samfundsklasser til sine ugentlige Skive- og sin aarlige Papegøieskydning og blev stærkt beskyttet af Kongerne. Efter 1751 havde Selskabet Lokale paa Vesterbro hos Gartner Frantz Christopher Sauerach (paa samme Plads som nu), men var, som det hedder,

i en Ansøgning af 1761, „Tid efter anden kommet i saadan yderlig Dekadence, at vi ikke engang se Udveie til at bekoste en ny Fuglestang i Stedet for den gamle, som af Ælde er nedblæst, thi Kompagniet har ingen Slags Eiendom, ingen Kapitaler, intet Fond og ingen Revenu, hvormed nogen Slags Udgift kan bestrides". Frederik den Femte skjænkede da Selskabet en ny og kostbar Fuglestang, henlagde 100 Rdlr. aarlig, som han tidligere havde givet Fuglekongen, til Kompagniet, indrømmede det Told- og Konsumptionsfrihed paa 10 Oxehoveder Rhinskvin og 2 Oxehoveder fransk Brændevin og tillod endelig, at Selskabet maatte pryde sine Sølvpræmier med det kgl. Navnechiffer og Krone. Senere i April 1765 bekræftede Kongen „Brødrenes" nye Konvention, hvori det bl. A. bestemtes, at Kjøbenhavns Overpræsident altid skulde være Kompagniets Chef, at Fuglekongen ved alle Maaltider skulde have Rang for alle Undersaatter, ja endog for fremmede Prindser, og hans Skaal drikkes næst efter de høikongelige Personers under Kanonernes Løsning, samt at han, i det Aar han var Fuglekonge, skulde være fritagen for Passagepenge i Portene. Ogsaa Christian den Syvende begunstigede Brødrene paa forskjellig Maade og deltog gjentagne Gange i Skydningen, saaledes den 5te Septbr. 1770 sammen med Dronning Caroline Mathilde, der mødte i Mandsdragt og personlig afgav et Skud til Fuglen. Den 27de Januar 1779 fik „Brødrene" Tilladelse til at bære et *Ærestegn* (dog ikke udenfor Kompagniet, undtagen paa deres egen eller en „Broders" Bryllupsdag), bestaaende af en sølvforgyldt Papegøie med udstrakte Vinger staaende paa en Gren. Det er et Symptom paa Selskabets stigende Anseelse og Velstand, at det i 1778 havde indrettet en Fattigbøsse, en stor Sølvpokal, der ombares efter alle Maaltider, og hvis halve Indhold skulde henlægges til et Fond, medens den anden Halvdel hvert Aars 4de Septbr. skulde uddeles til Kompagniets Trængende, og endnu mere, at man for Alvor tænkte paa at opføre en med Selskabets Betydning stemmende *Hovedbygning* til Vesterbrogade. Grundstenen til denne blev virkelig nedlagt den 29de Januar 1782, men Foretagendet gik herefter istaa, og først den 10de Mai 1787 kunde de nye Lokaler indvies i Kronprindsens og Arveprindsens Nærværelse med Skiveskydning, Festmaaltid og Bal. Det er den samme Bygning, som staar den Dag idag; kun er Sidefløien med Kjøkken og Bolig for Værten fra 1792. Foruden det kongl. kjøbenhavnske Skydeselskab

og danske Broderskab fandtes der tvende lignende Foreninger i Byen, nemlig det *forenede borgerlige Skydeselskab,* som i ca. 100 Aar havde havt sin Skydebane i Sølvgade, og det saakaldte *Pelikanselskab.* De to sidste sluttede sig sammen i 1792 og flyttede til Gaarden Eutin udenfor Vesterport ved Veien til Tømmerpladserne, hvor de trods Magistratens, det kongl. Skydeselskabs og Tømmerhandlernes Protester fik Tilladelse til at reise en Fuglestang og derfra aarlig nedskyde en Kongefugl. To Aar efter fik det borgerlige Skydeselskabs Medlemmer Konfirmation paa *„et Enigheds Erindrings Tegn",* som maatte bæres ved deres Skydesamlinger. Medlemmerne havde ønsket at maatte pryde sig med dette Tegn ogsaa ved Høitideligheder udenfor Selskabet, ja uddele det til enkelte af Almenvellet fortjente Mænd, som da skulde have Adgang til Selskabets Forhandlinger og indtage Plads næst efter Fuglekongen, men Regjeringen nægtede dog at give sit Samtykke til en saadan privat Ordens Uddeling.

Den kongelige Skydebane paa Vesterbro blev strax efter den nye Hovedbygnings Opførelse et yndet Trakteursted, „en bekjendt god Beværtning, hvor endog Fremmede, der komme til Byen efter Portens Lukning, kunne forefinde et bekvemt og anstændigt Natteherberge". Til de fornemste *Gjæstgivergaarde* i Byen selv hørte: „Kræmmerkompagniet", „den forgyldte Fortun" (af Eieren kaldet „Hotel Royal") og „Steenbukkens Gaard", alle tre ved Gammelstrand, en Herbergergaard paa Østergade tilhørende Schrecks Enke, Winther og Pelsners paa Kongens Nytorv, og „det engelske Hotel", tilh. Marschalls Enke, paa Hjørnet af Reverentsgade og Vingaardsstræde. Simplere Gjæstgiverier med Staldrum for Heste vare „Prindsen", „Skibet", „Rosen", „Vinkanden" og „Tre Hjorter" paa Vestergade. som fornemmelig besøgtes af Proprietairer, Forpagtere, Præster og „andre" Landmænd, „De tre Tobaks-Ruller" paa Nørregade, „Knapstedsgaard" og „Norske Løve" ved Vesterport m. fl. Et overordentlig betydeligt Antal Vinhuse, Udskjænkningssteder og Brændevinskipper var spredt over hele Byen; af de sidste ere navnlig Brokkensbod og Toldbod Vinhus blevne bevarede i Mindet. Hvorledes Livet førtes her, er foran omtalt (III, 597), og Alt tyder paa, at det trods al paabudt Kontrol og alle skarpe Midler ikke lykkedes Regjeringen at hidføre nogen væsentlig Forandring heri. Ialfald skildredes Kjøbenhavn bestandig fra Prædikestolene som et Sodoma

og Gomorrha. „O, Kjøbenhavn! — udraabte saaledes den kongelige Konfessionarius Dr. Bastholm i 1787 — dersom jeg skulde tale om Dine Daarligheder, naar skulde jeg da ophøre at tāle? De koste Dig Din Formue, Dine Familiers Undergang, Dine Børns forsømte Opdragelse, Din Efterslægts Forarmelse, hele Statens Ruin og dens Beskjæmmelse hos vore Naboer. Vor Fattigdom og vore Lystigheder vandre frem med lige Skridt; vore Lystigheder foraarsage vor Fattigdom, og vor Fattigdom skjuler sig igien under vore Lystigheder, indtil Masken paa engang falder fra, og Betleren staar tilbage."

Paa *offentlige Forlystelser* var Tiden ikke rig; allerede i 1738 var det blevet forbudt fremmede Komediantspillere, Linedandsere og Taskenspillere, eller som det ogsaa hedder: „fremmede Omløbere med Dyr og Kunster" at indfinde sig i Landet, hvilket indskjærpedes i 1772; de af Struensee indførte Hestevæddeløb paa Nørrefælled bleve standsede, og i Kongehuset var den eneste store Fest, *Arveprinds Frederiks Formæling* med Prindsesse Sophie Frederikke af Mecklenburg-Schwerin. Indtoget i Hovedstaden foregik den 21de Oktbr. 1774 paa 27 Chalouper, som fra Orlogsskibet „Danebrog", der havde overført Prindsessen fra Rostock, under Kanontorden, Klokkeringning og Musik seilede gjennem Havnen til Gammelstrand mellem Holmens- og Høibro, hvor Landstigningen fandt Sted paa en med rødt Klæde betrukken Forhøiningsbro, der førte helt op til Slottet. Tæt op til Bolværket var reist en prægtig Æreport for 5848 Rdlr. af saa solidt Materiale, at den kunde flyttes til Fredensborg Stotshave, hvor den endnu stod nogle Aar ind i det næste Aarhundrede. Iøvrigt havde Festlighederne saasom Vielsen i Kongens inderste Gemak, Galataflerne, Couren m. m. en fuldkommen privat Charakter, ja det var endog udtrykkelig blevet Indbyggerne forbudt at illuminere, da „Priserne paa Vox og Tælle ellers vilde stige for meget". „Dog om Beboerne i de Huse — hedder det — som ligge ligeoverfor Slottet ved Gammelstrand og i de derved nærmest paastødende Gader ville sætte Lys i deres Vindver, skal det være dem uforment, men dog aldeles staa i deres egen Villie og Intet at anbringe udenpaa Husene". Arveprindsens Formælingsfest er bekjendt ved, at man da for første Gang afskaffede den ældgamle Skik at prisgive Klædet paa Forhøiningsbroen for Pøbelen, hvorved det pleiede at komme til forargelige Scener og blodige Kampe; i Stedet

blev Klædet nu paa Arveprindsens Bekostning omsyet til Klædningsstykker, for 105 fattige Drenge og 72 fattige Piger, de fleste i Alderen fra 4 til 12 Aar. En stor Begivenhed i Kjøbenhavn var det naturligvis, da Professor Dr. *Abildgaard* den 5te Januar 1784 lod „en lille aerostatisk Machine“ opstige fra Christiansborg Slots Ridebane, og da Eieren af Svaneapotheket, Apotheker Mühlenstedt otte Dage efter lod en langt større *Luftballon* gaa op. Den sidste fandtes Dagen efter 6 Mile fra Kbhvn. i en Landsby ved Storehedinge.

Et vigtigt Led i Hovedstadens Fornøielser var *Musiken*, som endog til Tider spillede en overordentlig Rolle, saavel i borgerlige som aristokratiske Kredse. Det ældste *musikalske Selskab,* der holdt offentlige Koncerter i Kbhvn. for Betaling, skriver sig fra Holbergs Tid; det havde først Lokale hos Vintapperne Cardinal og Pilloy i Pilestræde (nuv. Nr. 32), derefter i Bryggernes Laugshus paa Hjørnet af Skindergade og Klosterstræde, hvor det fra Mai 1744 fortsattes, efter at være bleven omorganiseret, under Navn af „det musikalske Societet“. Den ledende Aand i dette Selskab af Musikvenner, hovedsagelig bestaaende af Studenter, civile og militaire Embedsmænd, var den kgl. Kapelmester Scheibe og den senere Kantor ved Vor Frue latinske Skole, *J. E. Iversen,* der baade var Sanger, Virtuos, Koncertdirigent, Komponist og Musiklærer og ligesom Scheibe stod i venskabeligt Forhold til Holberg. Formaalet var dobbelt: „uskyldig Tidsfordriv“, som det siges i Statuterne, men Selskabet skulde tillige være en Musikskole, et Akademi i det Smaa, hvor den lønnede Koncertmester (Iversen) en Gang om Ugen skulde undervise Medlemmerne. Det musikalske Societet florerede især i Christian den Sjettes Tid; men skjøndt Frederik den Femte i 1747 gav det frit Lokale paa Charlottenborg (hvorfra det dog hurtigt blev fortrængt af den italienske Opera), gik det jevnt tilbage under de forandrede Forhold og maatte standse i 1749, da alle „honette Folk“ strømmede til Italienerne. Alligevel vedblev Iversen, der stiftede et *Collegium musicum,* og Andre at give offentlige Koncerter i Bergs Sal i Læderstræde, i Bryggernes Laugshus, i Madame Lyders Gaard ved Gammelstrand, i Vintapper Sieur Rhodes Gaard i Klædeboderne og andetsteds, indtil der i 1750 oprettedes et nyt musikalsk Selskab af Kunstnere, Dilettanter og Musikvenner, som holdt ugentlige Koncerter i et Lokale i Raadhusstræde, tæt ved Nytorv, hvorefter det i Regelen

kaldtes: *Raadhusstrædets-Selskab.* Denne Forening fik hurtig et aristokratisk Præg, da det blev Mode blandt Standspersoner at dyrke Musiken, og holdt sig i sexten Aar uden Konkurrence, indtil et *andet musikalsk Selskab,* som især rekruteredes fra Bourgeoisiets og den dannede Middelstands Kredse, i 1766 begyndte at give Koncerter i Bryggernes Laughus. Digteren Johannes Ewald og hans Ven, den høit ansete Komponist og Kapelmester Scheibe vare Æresmedlemmer i det sidstnævnte Selskab, som efterhaanden tog Luven fra sin ældre Medbeiler. Fra Efteraaret 1770 havde begge Musikforeninger Lokale i Bryggernes Laugshus, men Raadhusstrædets Selskab, som det fremdeles kaldtes, kunde ikke holde Stand, men maatte opløse sig i Slutningen af 1773, hvorved dets heldigere Konkurrent fik forøget Tilgang af Medlemmer og den 10de August 1774 endog Tilladelse til at føre Navn af *kongeligt musikalsk Akademi.* Det bør dog bemærkes, at de aristokratiske Koncerter ingenlunde ophørte, fordi Raadhusstrædets Selskab var gaaet ind; tvertimod fik de et elegantere og prægtigere Sving end før. Der blev vel ikke stiftet en egentlig Forening med Love og Generalforsamlinger, men Lederne, den sachsiske Minister Grev Kalenberg og Etatsraad, Livmedicus v. Berger, indrettede og styrede Alt paa egen Haand og med saa afgjort Held, at disse Koncerter efter Samtidiges Forsikkring bleve de bedste og herligste, man endnu havde havt i Landet. Disse saakaldte *Concerts nobles* gaves i to Aar (1774 og 1775) i Marechalsgaarden paa Kjøbmagergade (det nuværende Posthus) og derefter i Gjethussalen paa Kongens Nytorv og besøgtes af alle Stadens fornemste Herrer og Damer. Charakteristisk nok klages der bestandig over det fine Publikums livlige Passiar, ikke blot før, men under Musiken, „thi naar der ikke spilles Virtuosnumre eller synges Bravourarier, kort sagt ikke udføres noget Paafaldende, som vækker Forbauselse og Beundring, har Koncerten for dem ingen Interesse." I 1786 ophørte de aristokratiske Koncerter, da Gjethussalen blev indrettet til en Klub for begge Militairetater: „Det militaire Selskab". Ogsaa det musikalske Akademi havde Vanskelighed ved at holde sig oven Vande imod Klubberne, som vare blevne høieste Mode. I disse bødes der nemlig ikke blot Medlemmerne ugentlige Koncerter, men ogsaa andre selskabelige Glæder, som laa udenfor de egentlige Musikforeningers Opgaver. Akademiet synes endog at have været standset i 4 Aar, indtil det i 1790 atter gav Livstegn fra sig for nogle Aar

efter at bøie sig for Tidens Fordringer, opgive sin udelukkende musikalske Charakter og blive en Klub. Skjøndt Klubbernes egentlige Blomstringsperiode først indtraadte efter Guldbergs Fald henimod Aarhundredets Slutning, var der dog dannet adskillige, og enkelte af disse som f. Ex. den berømte „Drejers Klub“ havde i 1778 begyndt med at indføre Musik som Led i de almindelige Klubfornøielser. Overhovedet var Lysten til at høre Musik stor; i Musikforeningens Festskrift skriver C. V. Ravn: „Hovedstaden svælgede i en Overflødighed af Musik, og det var ingen Overdrivelse, naar det allerede i Begyndelsen af Firserne blev sagt, at en Fremmed, der besøgte Kjøbenhavn, kunde komme paa Koncert hver eneste Dag i Ugen hele Vinteren igjennem, om han havde Lyst. Denne Musikmani, som man næsten kunde kalde det, overraskede og imponerede selv de mest forvænte Udlændinge“.

Regjeringen yndede ikke Klubberne og saa skjævt til dem, thi man holdt ikke af den Kritik, som her fik Leilighed til at udtale sig og vinde Tilhængere, saalidt som man i Struensees Tid havde set mildt til Kaffehusene og Gjæsternes høirøstede Politiseren der. Det mest bekjendte af disse, som bestod i en lang Aarrække, nemlig Porcellainshandler *Willum Matthias Neergaards* i *Badstuestræde* (oprettet 1769) blev Moder til flere Klubber saaledes til Drejers Klub, Kongens Klub, Harmonien eller det harmoniske Selskab, Enighedsselskabet og Fabritius' Klub paa Kjøbmagergade. Hos Neergaards udskilte en lille Klike, „Selskabet ovenpaa“, sig fra de øvrige Gjæster og dannede et Slags æsthetisk Klub, i hvilken den bekjendte Dramaturg Rosenstand-Goiske og daværende Lieutenant Abrahamson spillede Hovedrollen, medens der i et andet Kaffehus, Vintapper *Juels* i *Sværtegade*, kom endel norske Stamgjæster, hvoriblandt Niels Krog Bredal, J. H. Wessel, Johan Wibe, Fasting o. fl. De to Kredse, der havde en udpræget literær Charakter, kom snart paa Kant i Anledning af Bredals Tragi-Komedie „Thronfølgen i Sidon“, og J. N. Bruns „Zarine“, og paavirkede af de Skandaler og Partistridigheder, hvortil disse Stykker gav Anledning, stiftede de norske Gjæster hos Juel i April 1772: *det norske Selskab.* Stifteren, den theologiske og juridiske Kandidat, Ove Gierløw Meyer, blev Formand, og Kameralisten, Ministeren Guldbergs Privatsekretair, Johan Wibe blev Selskabets Sekretair. Sjælen i den muntre Kreds var dog Wessel, hvis Vid og Lune kryddrede Samlivet, og Værtinden Madame Juel, om hvem

Rahbek siger, at hun var „Samfundets ærværdige Fostermoder, der mere end nogen Anden bidrog til at holde Selskabets gode Aand stadigen over det og derfor blev sønligen hyldet og tilbedet, endog af de vildeste Galninge", forstod at holde de forskjellige Elementer sammen. Det er ikke her Stedet at komme ind paa norske Selskabs Punschegilder, Rimerier, Epigrammer og Impromptuer; det er nok at sige, at det i sin Glandsperiode indtil Fastings Bortreise til Norge og Wessels Sygelighed udøvede en ikke ringe, om end ikke altid heldig Indflydelse paa den offentlige Smag og i det Hele lagde et Lod i Vægtskaalen i alle æsthetiske Spørgsmaal. Selskabet opløstes først i 1813 ved Norges Tab, men var da forlængst kun en Skygge af sig selv; dets Bibliothek og Archiv sendtes til Norge, men forgik paa Søen.

Det var „Selskabet ovenpaa" hos Neergaards, som i Novbr. 1775 blev til *Dreiers Klub,* eller som den senere kaldtes: „Det forenede Selskab". Blandt dens første 16 Medlemmer fandtes det danske Literaturselskabs ivrigste Venner „Ewaldianerne", og Formaalet var: indbyrdes Fornøielse og Sindsadspredelse samt Tilveiebringelse af en udvalgt Bogsamling. Klubben voxede hurtigt, navnlig da den i 1778 var flyttet til Læderstræde og havde optaget ugentlige Koncerter paa sit Program. „Det blev da en Udmærkelse, det blev en Hæder — siger Johan Clemens Tode — at optages i dette Selskab, der paa ganske Faa nær forenede Alt, hvad der glimrede i Hovedstaden i den danske Literatur; det kunde i visse Maader kaldes det danske Parnas". I 1779 havde Dreiers Klub Lokale i Gaarden Nr. 52 paa Østergade (senere Efterslægtselskabets Gaard) og flyttede i 1793, da Koncerterne ophørte, til „Vildmanden" i samme Gade. Da Klubben talte Mænd med de forskjelligste Interesser blandt sine Medlemmer: Digtere, Forfattere, Videnskabsmænd, Officerer og Embedsmænd, faldt det vanskeligt at opretholde Enigheden, og det kom da ogsaa gjentagne Gange til Sammenstød og Stridigheder, som endte med Udvandring. Spørgsmaalet om den bedste Maade, paa hvilken Bibliotheket skulde anvendes, førte saaledes til en Deling; en anden Gang havde en Strid om Koncerternes Ophævelse eller Bevarelse et ganske lignende Resultat. Allerede Aaret efter Klubbens Stiftelse opstod den første Trætte, da man nemlig var uenig om Formen for Selskabeligheden. Et Antal Medlemmer, der foretrak Spillebordet for literaire Samtaler, og som heller ikke

yndede Tarveligheden i Mad og Drikke, trak sig da i Novbr. 1776 tilbage og stiftede en selvstændig Forening i et Trakteursted paa Østergade, hvorefter det kaldte sig „Selskabet i Madame Schrecks Gaard". Sex Aar efter fik Foreningen Tilladelse til at føre Navnet „*Kongens Klub*", en „upassende" Betegnelse, siger den senere Inspekteur ved Vaisenhuset, Jakob Gude, som Selskabet fik, skjøndt det kun havde søgt om at maatte kalde sig „kongeligt". Ogsaa her gaves der store og vellykkede Koncerter; især var Kongens Fødselsdag den 29de Januar en sand Festdag, paa hvilken der blev afsunget en Kantate og uddelt Præmier for ædle Handlinger.

Den „brillanteste Klub i Byen" var dog „*Harmonien*" eller „*Det harmoniske Selskab*", stiftet den 19de Juni 1778. Fra en meget tarvelig og ringe Begyndelse med et Kontingent af 8 Skilling om Ugen og nærmest med et musikalsk Formaal udviklede Klubben sig snart til en af de livligste og fashionableste Foreninger, hvor de Unge samledes til Koncerter, Baller, Assembleer og Maskerader, medens de Gamle spillede L'hombre og Boston, som det synes om ret betydelige Summer. Klubbens første Lokale var hos Pallas i Høibrostræde, men allerede i 1779 flyttede den hen i et Hus paa Hjørnet af Kjøbmagergade og Løvstræde, to Aar efter til Gaarden paa Hjørnet af Ny-Amagertorv og Østergade og endelig i 1783 til Vinhandler Colstrups Eiendom i Vingaardsstræde, nuværende Nr. 6, hvor man fik en fortræffelig Koncertsal. Harmonien, som i 1779 kun havde 60 Medlemmer, havde to Aar efter 181, især ældre og yngre Embedsmænd, Officerer og Studenter, Grosserere, Silke- og Klædekræmmere, Koffardikaptainer og Kunstnere samt nogle større Haandværkere og Fabrikanter. Til det rent selskabelige Formaal knyttedes snart et humant: „at formilde Medborgeres Lidelser og formindske ufortjent Nød". Man indsamlede Penge i den saakaldte „ædle Kasse", som anvendtes til Fattiges Understøttelse, til Reisehjælp for ubemidlede danske Musikere, til rentefri Laan m. m. Det var en kostbar Fornøielse at være Medlem af Harmonien; efter Gudes Forsikkring maatte Enhver betale 50 Rdlr. i Indtrædelsespenge foruden det aarlige Kontingent, der oversteg 12 Rdlr., men til Gjengjæld var Klubben i en Aarrække den toneangivende i Byen, saaledes at Etatsraad J. H. Bärens ved dens 25 Aars Jubilæum kunde betegne den som „Mønstret paa en god Klub".

Af andre lignende Foreninger i Guldbergs Tid kan nævnes *det venskabelige Selskab* af 3die Januar 1783, der ligeledes i lange Tider afholdt ugentlige Koncerter, og *Klubben paa Kjøbmagergade* eller *Fabritius' Klub*, saaledes kaldet efter sit Lokale i Hofjuveler Fabritius' Gaard paa Hjørnet af Kjøbmagergade og Silkegade. Den havde — skriver en Samtidig — hverken Koncerter, Baller eller Landsted, udmærkede sig heller ikke som de andre ved Maaltider paa Kongens Fødselsdag eller ved andre Leiligheder, hvorfor Fruentimmer ei heller havde Adgang til den, saalidt som der blandt Medlemmerne fandtes unge Lapser, men Klubgjæsterne vare alle satte Folk, mest Mænd af alle Kollegierne, endog Præsidenter og Deputerede af samme, Professorer og Geistlige, men kun faa Officerer og blandt disse kun af de ældre som Admiraler, Oberster o. s. v. Fabritius' Klub holdt de fleste Ugeblade og periodiske Skrifter og havde desuden en god Bogsamling, bestaaende af danske statistiske og historiske Skrifter, Reisebeskrivelser og endelig tydsk og fransk Morskabslæsning. I sine Optegnelser har den foran omtalte Justitsraad Gude givet en udførlig Skildring af det saakaldte *Sneedorffske Selskab*, som i en Aarrække samledes én Gang om Ugen hos Justitsraad, Notarius publicus, Christian Schmidt i Klareboderne og talte ca. 40 Medlemmer, især Lærde, Geistlige og kongelige Betjente i Kollegierne. Selskabet havde ingen Love, men kun 3 Vedtægter, nemlig, at der aldrig maatte spilles Kort, at ingen Officer maatte foreslaas til Medlem, og endelig at Alt, hvad der blev sagt i Selskabet, skulde betragtes som sagt under fire Øine. Man spiste til Aften ved Sammenkomsterne: en varm Ret, Smørrebrød og en halv Flaske Rødvin, hvilken sidste senere ombyttedes med stærkt Øl af „Patriotisme og Økonomi". Ogsaa af *Kjædeselskabet* eller *Kjæde-Ordenen* var Gude Medlem; det samledes iøvrigt kun én Gang om Maaneden i Vintermaanederne. Her var der Konversation for begge Kjøn, derefter i Reglen Koncert og Sang og tilsidst et Aftensmaaltid, som trak ud til Midnat. De fremmede Kolonier i Byen ses iøvrigt at have havt særlige Klubber; der nævnes saaledes allerede i 1772 en *engelsk Klub* paa Christianshavn, som i hvert Fald endnu bestod i 1781; et *holstensk Selskab*, som i Halvfemserne havde Lokale i Kammerherre Reedtz Thotts Palais paa Kongens Nytorv, samt en *fransk* og en *svensk* Klub, som dog snart synes at være ophørte.

Ogsaa de *dramatiske Selskaber* begyndte at florere i den Guldbergske Periode. Det ældste af dem, stiftet den 23de Juli 1772, det saakaldte *Dramatiske Vennesamfund,* af hvilket Rahbek tre Aar efter blev Medlem, havde tillige et literairt Præg, da det vilde „fremme en korrekt dansk Skrivemaade i Modersmaalet“. Det kunde i 1822 feire sin 50 Aars Stiftelsesdag, men ophørte faa Aar efter. Et andet Selskab, vistnok det *forenede dramatiske* af 1776, der havde Lokale i Store Kongensgade, omtales af Gude, som i et Par Aar var dets Direkteur, og der synes at have været flere paa dette Tidspunkt, som det *dramatiske Selskab i Skindergade,* og det tidligere omtalte af 1777, stiftet af Skuespiller Schwarz, nærmest som en Elevskole for yngre Skuespillere. Det vigtigste af dem alle var dog *det dramatiske-literaire Selskab,* eller som det efter sin Husvært, Stolemager Borup i Landemærket, kaldtes: *Borups Selskab,* stiftet i November 1780 af Rahbek, Maleren Cabot, Digteren Thomas Thaarup o. fl. Formaalet var „dels at spille Komedier og Tragedier, dels og tillige at skaffe sig Kundskab og Kritik i den theoretiske Del af Dramaturgien“. Den sidste Del af Opgaven, som dog snart faldt bort af sig selv, søgtes fremmet ved et Bibliothek og ved udsatte Præmier for poetiske Arbeider og dramaturgiske Afhandlinger i Prosa. Den ledende Aand i Selskabet var Rahbek, og takket være hans Indflydelse og Iver indtog de Holbergske Stykker en væsentlig Plads paa Repertoiret. Selskabet havde indtil 1809 ingen kvindelige aktive Medlemmer, hvorfor det ofte faldt vanskeligt at besætte Damerollerne, men Lysten hos Publikum til at overvære Forestillingerne i Borups Selskab var stor, saaledes at man „næsten trængte sig mere til dem end til det offentlige Theater“. Naar Forestillingen var endt, og de Agerende havde afført sig deres Dragter og klædt sig om, samledes man om et i Koulisserne dækket langt Bord og indtog et frugalt Maaltid, bestaaende af en Ret kold Mad, Smørrebrød og Øl. Varm Mad, Vin og Punsch saavelsom Kortspil var strengt forbudt i Lovene, men det ses af Steffens' Erindringer, at Forbudet ikke blev overholdt. Borups Selskab udviklede sig nemlig i Aarenes Løb til et vigtigt Led i Hovedstadens selskabelige Liv. Blandt sine Medlemmer talte det de fornemste Geistlige, Landets første Lovkyndige, høitstaaende Embedsmænd, rige Grosserere, saavelsom Lærde, Kunstnere og Digtere, og snart blev man tvungen til at lægge de gamle spartanske Love paa Hylden. Der blev nu

spillet Kort i Selskabet af de Ældre, og efter Forestillingerne nøiedes de Unge ikke længere med at samtale ved et Glas Øl til „i det Høieste Kl. 10½ slet", nei, Medlemmernes Døttre svang sig med de unge Herrer til Musikens Toner, om ikke til den lyse Morgen, saa dog til over Midnat. I 1802 forlod Selskabet sit gamle Lokale i Landemærket og flyttede hen i „Vildmanden" paa Hjørnet af Østergade og Christenbernikowstræde, og efterat en Krise i 1809 lykkelig var overstaaet ved Optagelsen af aktive kvindelige Medlemmer, kom der ny Fart i Tingene. I 1815 opslog man sit Hjem i det opløste forenede dramatiske Selskabs forrige Lokale i Store Kongensgade, og forblev her til 1830, men Halvhundredeaars Dagen for Stiftelsen af Borups Selskab feiredes paany i „Vildmanden", hvor man af forskjellige Grunde havde leiet Lokale hos en anden dramatisk Forening, „Thalia". Tiden var imidlertid ikke længere gunstig for dette Slags Forlystelser; der var indtraadt et Omslag i den offentlige Smag, Sandsen for Dilettantkomedie ophørte, og efter flere forgjæves Forsøg paa at puste nyt Liv i det gamle Selskab ved nye Love, nyt Lokale, selskabelige Sammenkomster af anden Art o. d., suspenderede Borups Selskab i Septbr. 1841 sin Virksomhed for ikke mere at gjenoptage den.

Regjeringen yndede, som alt anført, ikke Klubberne, thi de dannede — som Steffens siger — en bevæget offentlig Mening, der vistnok ikke i Begyndelsen var af nogen overveiende politisk Art, men dog udøvede en stor Indflydelse og fra Kjøbenhavn mer eller mindre beherskede det hele Land. Det er charakteristisk, at han i det norske Selskab fandt et stille Ønske — ingenlunde om Adskillelse fra Danmark, men derimod om større Selvstændighed, ligesom der herskede megen Utilfredshed med Norges Administration og et stærkt Krav paa et eget Nationaluniversitet. Den Kontrol, der ovenfra førtes med Klubberne, blev ved en Kabinetsordre af 10de Mai 1780 lagt i *Politimesterens Hænder*. I denne charakteristiske kgl. Befaling hedder det bl. A., at Politimesteren nøie skal erkyndige sig om alle slige Forsamlinger eller Klubs for at forebygge, at der i disse Selskaber, som i sig selv intet Anstødeligt have, ikke blande sig Uordener, der allevegne, og navnlig i Hovedstæderne, aldrig mangle at have for Ungdommen skadelige Følger, især ved Lediggang og Forsømmelse af dens høie Pligter og til Ødselhed med dens endog for Staten kostbare Tid. Derfor skulle Husværterne og Klubbernes

Formænd anmelde Selskaberne for Politimesteren, for at han kan paase og paatale enhver Uorden.' „Vi ville — hedder det videre — at Formændene i slige Forsamlinger skulle være *Embedsmænd* saavidt muligt, idetmindste Mænd af agtet Alder, sat Væsen og bekjendt god Opførsel. Naar dette ikke saa er, anses Forsamlingen for *ulovlig* og *maa ikke taales.* Da saadanne Formænd i Henseende til Ungdommens Sæder og Forlystelser ene kan og bør have Vor Tillid, saa ville Vi og, at de skulle være Gud og Os ansvarlige for den Ungdoms Opførsel, som de antage i dens Forsamlinger. Formændene skulle mage det saa, at det hele Selskab forener sig med hinanden om saadanne Artikler, hvorved ikke alene smuk Orden, den værdigste Sømmelighed og en anstændig Forlystelse kan fastsættes, men og skadelig Forsømmelse og Tidsspilde for Ungdommen forekommes og paa det Bedste muligt denne slibrige Alder i fornuftige og ansete Folks Selskab anføres til Sædelighed, Klogskab, Artighed og Sparsommelighed. Dette forudsat flyder det af sig selv, at Selskabet ender sig med Kl. 11 om Aftenen, at intet Lastefuldt taales, som er under Politiets Tiltale, at alle Slags Hazard-Spil afskyes, kort sagt at Alt, hvad som Dyd, Lov og Anstændighed har sat et Brændemærke paa, ikke fordrages."

Klubberne bevirkede en stor Forandring i det *selskabelige Omgangsliv i Hovedstaden,* thi medens det i en tidligere Tid havde været stivt og tvungent, koldt og glædeløst, med en vis Fornemheds Tone, hvori Middelstandens Familier søgte at overgaa hinanden, blev Forholdet nu et ganske andet. Medens der hidtil „i ethvert Selskab helst maatte være nogle Excellencer og Stjerner eller i det Ringeste Høivelbaarenheder", tabte den høie Rang allerede noget i Pris i Midten af Halvfjerdserne, da Kjøbmandsstanden begyndte at slaa sig op, og nogle engelske Familier kom til Kjøbenhavn, thi der opstod — som Pram siger — megen mere Raskhed og Frihed i den almindelige Konversationstone, men „rigtignok engelsk Raskhed, som ei har megen Gratie, Kjøbmands- ja endog lidt vestindisk Koloni-Raskhed, som har endnu mindre deraf." De første Klubber, som stiftedes af Nordmænd og Fremmede fra Rigernes Provindser, talte de vittigste og muntreste Hoveder i deres Midte; de vandt snart Indflydelse, og Exemplet smittede, saaledes at Byen hurtigt vrimlede af Klubber, hvis Hovedformaal var „uskyldig, tarvelig og oplivende Selskabelighed". Oprindelig havde Damer ikke Adgang

til Klubberne, ikke engang til Koncerterne, men da en stor Del Medlemmer gjorde Fordring paa, at deres Hustruer, Børn, Søstre m. m. skulde være med til de større Forlystelser, kom det til en Forandring. Der indførtes Baller, Assembleer, Maskerader og i enkelte Klubber en Selskabsdag om Ugen, paa hvilken Damerne kunde møde og tilbringe Tiden med at konversere, spille Gnav eller Lotteri og deltage i den paafølgende Fællesspisning. Jakob Drejer skildrer i en Festtale Samlivet paa følgende Maade: „Muntert henspøgtes Aftenen; de faa Brødre kjendte hverandre saa nøie, at intet Ord havde nødig at veies; man legte som Børn, man opfandt Gaader, man certerede i rimede og urimede Impromptuer, man gjættede, man gjorde Viser, man spilte Komedier, kort sagt Enhver overlod sig til den sorgesløse og dog tilladelige Munterhed, som ei kan herske uden i fortroligt Samkvem“. Overhovedet herskede der i Førstningen en literair Tone i Klubberne, og man morede sig især ved „at synge ved en liden Bolle“. Fra denne og da ogsaa fra en senere Tid skrive Klubviserne sig, hvoraf den Dag idag mange ere blevne bevarede fra Forglemmelse. „Trojlerne, Sneedorff, Abrahamson, Malling, Tostrup, Wadum, ja selv vor første Digter Ewald — siger Drejer — gav os i disse første Tider de Viser, som baade da og siden have skaffet saa megen Fryd i hvert anstændigt Drikkelag“. Siden kom Pram, Tode, Storm, Thaarup, Rahbek, Riber, Baggesen og mange Andre til. Ogsaa de Ældre fik Tiden til at gaa fortræffeligt med Samtaler, Kortspil, Billard og lignende Fornøielser, og man faar et klart Indtryk af den Tilfredshed, der herskede blandt dem, naar man læser en Tale af Professor Olsen i Sorø, hvori han siger: „Jeg ser i Klubberne en behagelig Fristad for Sjælen, hvor den efter at have unddraget sig Syslernes Hvirvel og Bekymringernes Aag tyer hen for ved et frivilligt Valg af de Fornøielser, den mest ynder, at styrke sig i Venskabs og Glædens Skygger. Her, hvor Enhver kan komme, naar han vil, og gaa, naar han lyster, hvor han hverken er Vært eller Gjæst, hvor han selv kan bestemme sin Tid og sine Udgifter, hvor han iblandt flere Beskjæftigelser og flere Lege kan vælge sig den behageligste og nyttigste, hvor han er Ingen i Veien og hindres af Ingen, hvor hans Tidsfordriv ikke bliver Aandsfortærelse, hvor hans Medselskab ere hans Medbrødre og ikke hans Overmænd“.

Klubberne vare i det Hele og Store organiserede paa samme Maade, ligesom deres Formaal var ensartet. De vare smaa sluttede Kredse (de største kunde dog tælle et Par Hundrede Medlemmer), i hvis Spidse der stod en Bestyrelse, sammensat af Direkteurer og Inspekteurer, foruden Sekretair og Bogholder. Man vedtog i Reglen Love, ofte saa udførlige og smaalige, at de nutildags tage sig komiske ud, fordi de ligesom ville forudse alle Eventualiteter. Det forenede musikalske Selskabs Love fylde 219 Sider og indeholde flere snurrige Bestemmelser; der er f. Ex. en Mulkt af 2 Mark, „for ikke at skrive sit fulde Navn i sin Hat, saaledes at det tydeligt kan læses". I et dramatisk Selskab fortæller Rahbek, at der var Mulkt for at bande, hvilket bevirkede, at et Medlem med denne Skjødesynd maatte udtræde. En af de smukkeste Sider ved Klublivet var Medlemmernes Virksomhed i Velgjørenhedens Tjeneste; thi i dem alle var der en Fattigkasse eller Bøsse, som blev rigelig betænkt. I April 1792 fik Magistraten endog Befaling til at lade samtlige Korporationer, Klubber og forenede Selskaber vide, at Kongen „med særdeles Velbehag havde set den udmærkede Goddædighed, med hvilken alle disse Selskaber hidtil have bidraget til Understøttelse for Stadens Fattige". Naturligvis var Aanden i Klubberne ikke ens, men hver fik sit særegne Præg efter de Mænd, som spillede Hovedrollen i dem. I nogle Selskaber gav Adelsmænd og Rangspersoner Tonen an; i andre de rige Grosserere; snart var det Digtere, Skjønaander og Literater, snart endogsaa Damerne, der vare det herskende Element. Ikke saa sjeldent vare Folk Medlemmer af flere Klubber paa engang for paa denne Maade at komme i Berøring med forskjellige Samfundsklasser eller Kredse, en Passion, som iøvrigt ikke blot kostede Penge, men ogsaa Tid.

Det varede ikke længe, før Klublivet udartede eller maaske rettere, før man opdagede dets store Svagheder. De mange Foreninger og Selskaber bleve Arnesteder for Spillesyge og Overdaadighed; „man spillede, aad og drak, især det første", skriver Pram, „Klublivet blev et Slags Mandfolkesvir eller Krosværm, istedetfor Selskabelighed". Tom Forlystelsessyge og Aandsfattigdom bredte sig her, Familielivet blev ødelagt, og Moralisterne ivrede forgjæves mod „Klubbernes Virkning paa vore Fruentimmer". Man klagede i 1791 over, at Kvinderne kjedede sig hjemme, over at de ikke længer kunde omgaas med deres eget Kjøn og over „Cicisbeaturens virkeligen

og notorisk begyndte og tiltagende Almindelighed, som allerede havde givet offentlige Exempler til Forargelse", ja det sagdes rentud, at „Hovedulykken ved vore Klubber er, at de skille vore Fruentimmer ved os og ere al huslig Omgangs Grav". Endnu værre Angreb rettedes mod de dramatiske Selskaber, navnlig efter at man havde begyndt at lade de kvindelige Roller spille af Damer. Rahbek skrev offentligt, at „Kvindekjønnets Indlemmelse i Skuespilselskaberne vilde ødelægge deres Charakter", og selv om der fra andre Sider reistes Indsigelse herimod, var man dog enig om, at de dramatiske Forlystelser røvede Deltagernes Tid. Gude skriver om sin Virksomhed i et dramatisk Selskab: „Jeg fandt, at det vilde spilde mig formegen Tid at lære Roller, gjøre Prøver m. m. Jeg blev kjed af Selskabet og forlod det for de mange Kabaler, som der bestandigen fandt Sted, og iøvrigt erfarede jeg, mens jeg var der, at dramatiske Selskaber ere de mest tidsspildende, og jeg tør sige, i mange Henseender de farligste for unge Mennesker af begge Kjøn". Tilsidst, da Klubvæsenet ogsaa havde slaaet Rod hos Smaafolk, blev det et socialt Onde. „Man har Klubber og Selskaber for alle mulige Stænder fra Adelen lige ned til Skoflikkerne — hedder det i „Skilderiet" for 1803. „Kjøbenhavn er ikke Andet end en eneste stor Klub. Der gives „Harmonier", hvor man ikke i alle Henseender harmonerer, „Enighedsselskaber", hvor man ikke altid er de bedste Venner, musikalske Akademier, hvor der ikke gives en eneste Professor i Musiken, „Recreationer", hvor man stundom inderlig ennuyerer sig. Selskabelighed er en af de skjønneste Ting paa Jorden, men naar den drives saa vidt, at endog Skrædere og Skomagere anse det for en af Livets første Fornødenheder at være i en Klub, at tilbringe halve Dage og halve Nætter i Svir og Sværm og tro sig ulykkelige, naar deres unge Døttre ikke sværme hver ottende Dag omkring paa Bal, saa har man største Grund til at ønske de Tider tilbage, da man var mindre selskabelig, men ogsaa mindre letsindig og ødsel".

Af *offentlige Spadseregange* fandtes der paa dette Tidspunkt kun faa. Man havde først og fremmest *Voldene* med deres smukke Alleer, men Nydelsen ved at færdes her, formindskedes betydeligt ved, at der ikke maatte ryges Tobak, at Brystværnet ikke maatte betrædes, at man saa at sige bevogtedes af Skildvagter og skulde forlade Stedet, naar Tappenstregen lød. Man forulempedes desuden af Garnisonens Trommeslagere, som øvede sig paa Volden, saavelsom

af Tiggere, blandt hvilke Skildvagterne, der „vare forsultne og af gusten Farve“, vare de ivrigste til at forfølge de Spadserende med Bønner om Hjælp. Til *Kirsebærgangen* nedenfor, ved Voldgraven, udkrævedes der Nøgle og Tegn, som kjøbtes af Kommandanten. Meget besøgt, fornemmelig af Studenter og Borgerfolk, var *den philosophiske Gang* i Voldgaden mellem Farvergade og Ny Kongensgade, oprindelig anlagt til Bekvemmelighed for det kongelige Herskab, naar det begav sig til og fra Christiansborg. I „Minerva“ prises dette Sted som yderst tiltalende; her er ingen Kanoner, Fyrgab eller Brystværn, hedder det; der ringes ikke ud som i Kongens Have, og Tappenstregen gjør ikke Ende paa Spadseringen. Volden præsenterer sig paa den ene Side som en steil Bakke bevoxet med Træer, paa den anden Side er man skilt fra Gaden ved en overmaade stor Rendesten, som dog ingen Stank forvolder (Levningerne af det gamle Vandløb, der udmundede i Havnen ved Blaataarn, smlgn. I. 566). Rummet inden i de to Bastioner ligner en frisk Eng, og Alleen selv er saa smuk, som tænkes kan. Ved Mørkets Frembrud pleier der at komme nogle Musikanter: en Harpenist, en Klarinetspiller og en Fagottist, der spille meget godt. Philosophgangen var forsynet med Bomme og to Skildvagter, der skulde holde uvedkommende, det vil sige: alle ikke-kongelige Vogne borte, men de respekteredes ikke, fordi det var forbudt Soldaterne at anvende Strenghed, og Følgen blev, at Renovationsvogne og Arbeidsvogne uophørlig benyttede denne Passage til stor Gêne for de Spadserende, hvortil kom, at Ryttere holdt af at gallopere frem og tilbage blandt Mængden hvilket ikke sjeldent førte til Ulykkestilfælde. Den tarveligste Del af Befolkningen søgte ikke sjeldent ud paa *Assistentskirkegaarden*, der blev benyttet som Forlystelsessted. Mange Familier tog derud med Madkurve; man saa dem da udbrede Duge paa Ligstenene og nyde deres Aftensmaaltid med tilhørende Sopkener og kold Punch, og det varede ikke længe, før Smaahandlende ogsaa søgte ud paa Kirkegaarden for at falbyde Spise- og Drikkevarer. Dette blev forbudt i Februar 1805.

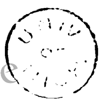
Beaumondens fornemste Spadsereplads var dog fremdeles *Kongens Have* ved Rosenborg, hvor navnlig en enkelt Allé, Kavalérgangen, var yndet af Publikum. Haven var anlagt i den gammeldags stive franske Stil med høie klippede Hække, og Luften som Følge heraf beklumret, men man bekymrede sig ikke herom, thi Formaalet

var at brillere med Toiletter, kourtisere, flanere og maaskee udvexle et Par flygtige Ord med Bekjendte. I Kavalérgangen var der altid Trængsel og Tummel, Støvskyer og høirøstet Tale, „her — skriver en Samtidig — krydsede Rækker af chapeaubas'ede Kavalerer omkring med deres stivudpustede Donnaer, og løb Mængden paa Armene". Hosstaaende Billede, stukket af Schule, giver et Begreb om Livet i Rosenborg Have paa dette Tidspunkt. De fleste af Figurerne skulle være Portraiter, men kun enkelte af dem kjendes nu. I Gruppen længst tilvenstre ses — ifølge Krohns Katalog — en da bekjendt løsagtig Dame med en Hund under Armen og en Negerdreng efter sig. Af de fire næste Mænd kjendes kun den bagerste, som er det 112aarige Lem i Almindeligt Hospital, Polakken Carolicopski. Den Geistlige foran Træstammen er en da bekjendt bigot Degn i Kbhvns. Omegn. Foran ham hilse daværende Kammerjunker, Premierlieutenant ved Livvagten, L. Schrødersee og den østerrigske Chargé d'Affaires J. v. Preindl ærbødigt paa Baronesse Bolten. Tilhøire for disse spadsere mod Baggrunden, Jomfru Sophie Schule, senere gift med Bogtrykker Breum, Kunstnerens Moder Mdm. Schule og hendes yngre Datter Dorothea senere gift med Hørkræmmer Müller. Den Geistlige tilhøire for disse, som løfter sin Stok og har en lille Dreng ved Siden, og den med ham samtalende Mand kjendes ikke mere. Den tykke Mand tilhøire foran disse er Bordelværten „Prinds Kjørud" (egentlig Winther), og den magre Person med Paraplyen er Stads-chirurg C. F. Reiser, Forfatteren til den „fyrgtelige Ildebrandshistorie". I Gruppen tilhøire for dem staar den østerrigske Minister Grev v. Schlich med sin Frue ved venstre Side. Foran ham ses Prindsen af Würtemberg og ved Grevens høire Side Prindsens Maitresse Frøken M. B... er. Længst tilhøire møder Stiftsprovst I. C. Schönheyder tvende Borgermænd med to Børn. I Forgrunden er en Pudelhund, paa hvis Halsbaand staar: „Baron de".

Søndermarken var lukket for Offentligheden og alene forbeholdt Hoffet, hvorimod *Frederiksberg Have* var en yndet Promenade, skjøndt endnu ikke saa populair, som den senere skulde blive. Afstanden fra Byen var lang og Veien derud ad den slet brolagte Vesterbrogade, hvor der stank af raadent Blod fra de derværende mange Slagterier, besværlig; fulgte man Gamle Kongevei vandrede man om Sommeren i tætte kvælende Støvskyer. Menageriet paa Frederiksberg, der hidtil havde været en af Stedets Seværdigheder,

P. G. PHILIPSENS FORLAG.

e.)

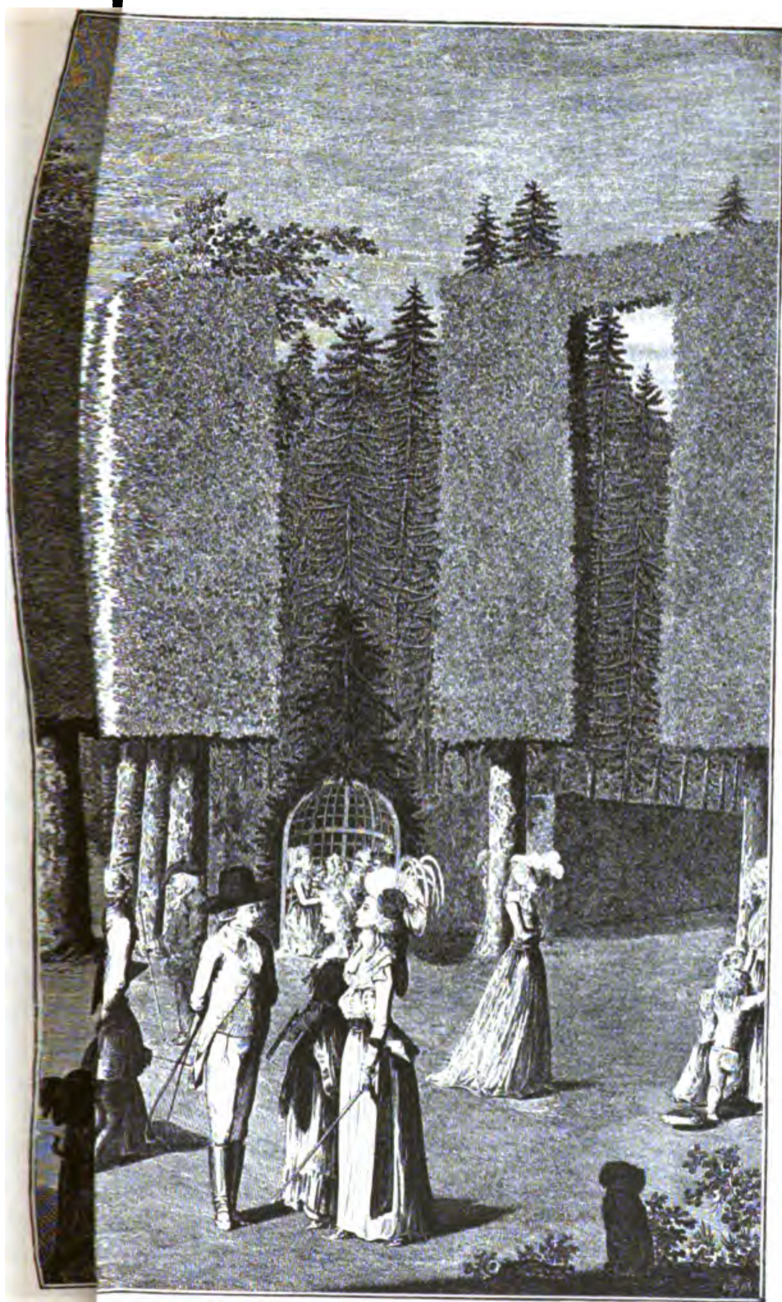
var blevet ødelagt i 1768, og i Slotshaven synes de kongelige Hunde at have været glubske; i hvert Fald blev en Arbejder i 1773 saa ilde tilredt af dem, at han fik en aarlig Pension af 26 Rdlr. Men alligevel var Frederiksberg Have et Sted, hvor man „kunde nyde frisk Luft, Bevægelse og Tankernes Adspredelse", hvorfor Mange søgte derud. I omstaaende Gjengivelse efter et Stik af Schule fra 1786 er Indgangen til Haven bleven foreviget. Mellem de stive klippede Træer fører Veien ned til et stort Lysthus, medens der paa hver Side findes aabne Lysthuse. I Forgrunden spadsere mange samtalende Herrer og Damer, hvoraf de fleste skulle være Portraitfigurer. Yderst tilvenstre staar en kongelig Løber i Samtale med en Kone, der har sit Barn med. Af de tre Personer i Forgrunden tilvenstre skal Manden med Stjernen paa Brystet være Konferentsraad Hauser, den ansete Handelsmand, der senere anlagde Hauserplads, og den strunke Herre, han taler med, Etatsraad Ærebo, som har sin Frue under Armen. Den Geistlige, som kommer fra Baggrunden i Samtale med en Herre, siges at være Biskop Balle. I den midterste Gruppe staar tilvenstre en ubekjendt Dame med et Barn ved Siden; den midterste Herre skal være Christian den Syvende, og tilhøire ses Kronprinds Frederik (VI) med Søsteren, Prindsesse Louise Augusta under Armen.

Hovedstaden fik iøvrigt paa dette Tidspunkt et nyt offentligt Anlæg, *Esplanaden* mellem Østerport og Toldboden, som blev meget paaskjønnet og almindelig rost. Det skyldtes Chefen for Artilleriet, General Huth, som i 1781 foreslog, at „Pladsen mellem Citadellet Frederikshavn og Kjøbenhavns Toldbod samt langs Veien dertil (Toldbodveien) maatte til Zir for Staden og til Fornøielse for dens Indvaanere beplantes med Træer og indrettes til Alleer og Spadsereplads". Forslaget blev approberet i April 1781; Aaret efter tog man fat paa Arbeiderne, som dog først blev afsluttede i 1785. En væsentlig Charme for de Besøgende var, at der umiddelbart ved Indgangen til Langelinie paa nuværende nordre Toldbodplads anlagdes en stor halvrund Høi med Bænke og Træer, hvorfra man havde en smuk Udsigt over Rheden. Det kan endelig oplyses, at den eneste Spadseregang, der benyttedes om Vinteren i Slud og daarligt Veir, var *Buegangene,* eller som de ogsaa kaldtes, Løngangene om Christiansborg Slots Ridebane. Efter Slotsbranden i 1794 bleve de

imidlertid saa opfyldte med Tømmer, at Passagen her saagodtsom var umulig.

Der er ingen Tvivl om, at der fra Kongemagtens Side lagdes *særlig Vægt paa at hæve Kjøbenhavn,* endog i den Grad at det vakte Misfornøielse og Indsigelse i Provindserne og endnu mere i Norge, hvor man holdt af at betegne den danske Hovedstad som „Blodiglen paa Statslegemet“. Hvad Diderot havde skrevet til Keiserinde Catharina den Anden: „Deres Majestæts uhyre Rige med St. Petersborg ved Newaens Munding er et Legeme, hvis Hjerte sidder paa Spidsen af den lille Finger“, fandt man træffende ogsaa for den danske Stat og Kjøbenhavn; der hørtes stadige Klager over Byens uforholdsmæssige Størrelse, dens Overgreb mod Provindsbyerne og dens Forsøg paa at kue disses Bestræbelser for at skabe en selvstændig Handel og Næring uafhængig af Hovedstadens; overhovedet kan det siges, at Uvillien mod „Kjøbenhavneriet“ allerede dengang stod paa Dagsordenen i Landet. Man ansaa det for uheldigt, at Regjeringen begunstigede Anlæg af Fabriker i Kjøbenhavn, skjøndt Livsopholdet var dyrere her og Arbeidslønnen høiere end andetsteds, ligesom man havde meget at indvende mod de oktroyerede Handelskompagniers Begunstigelser. Hvad der ledede de Styrendes Tankegang, udtaler Guldberg i et af sine Breve til Johan Bülow, hvori han siger: „Samle Dine Kræfter i Din Middelpunkt; svæk dem ikke ved at adsprede dem (thi Du har kun faa) og allerhelst ved at adsprede dem til Udsiderne. Kjøbenhavn er Statens Middelpunkt — Anvendelsen er let“. Det var dette ensidige og uheldige Centralisationsprincip, som i Forbindelse med politiske og finantsielle Hensyn ogsaa foresvævede Enkedronning Juliane Marie, da hun i sine „Formaninger til Kronprindsen“ ved hans Konfirmation i 1784 skrev: „Kjøbenhavn er yderst vigtigt for Kongen, thi denne Stad giver en Femten Deel af de kongelige Indtægter. Farligt derfor her at gjøre Konster. Man fandt det Aaret 1771 og længe ikke kunde forvinde det“.

Trods Hovedstadens begunstigede Stilling fremfor andre Byer vare Forholdene dog ikke særlig gode her, selv om Klagerne sikkert lød stærkere end tilbørligt. I Marts 1777 indsendte Magistraten efter Kongens Befaling en udførlig Forestilling om Kjøbenhavns Tilstand og Aarsagerne til dens Velstands Aftagelse, samt Forslag til dens Opkomst, hvori der gives et mørkt Billede af Tilstandene. Det udførlige Aktstykke, hvis Hensigt iøvrigt mærkes, naar det hedder,

at „Byen er saa fattig og uformuende, at *den ingen nye Paalæg kan taale*", gaar i Korthed ud paa, at alle Gaarde og Huse, endogsaa Bryggergaardene, ere „yderligen pantsatte", at Renter af Prioriteter kun sjelden blive betalte i rette Tid, og at Leierne ikke betale deres Husleie. Under disse Omstændigheder befinde Administratorerne af offentlige Midler sig i yderste Forlegenhed, thi de kunne paa den ene Side ikke forsvare at lade Pengene staa frugtesløse, paa den anden Side er det umuligt at finde gode Panter. De Fattiges Antal tiltager daglig; ofte maa Skatterne inddrives ved Exekution, endogsaa Næringsskatten, og Assistentshusets Auktioner bære mere end noget Andet Vidne om den herskende Nød. Aarsagerne til al denne Fattigdom er efter Magistratens Mening de høie baade kongelige og kommunale Skatter, de dyre Tider og høie Kornpriser, Handels og Vandels Aftagelse, Næringens Tilbagegang og endelig den stigende Overdaadighed i alle Samfundsklasser. Skal der raades Bod herpaa, vil det være nødvendigt at opfylde Løfterne i Stadens Privilegier af 24de Juni 1661 og gjøre Kjøbenhavn til en *fri Handels- og Stabelstad*, hvorfra al Handel med Udlandet bør ske, dog at de andre Kjøbstæder maa udføre til Norge og indføre derfra. Ellers skulle alle Landets Produkter bringes til Hovedstaden, og Provindserne hente alle deres Fornødenheder her. Toldrullen af 29de Februar 1732 bør paany sættes i Kraft, Skibsfarten fremmes ved Toldens Nedsættelse paa Raamaterialier saavelsom ved Havneafgifternes Formindskelse for indenlandske Skibe, ja det vilde være heldigt, om det blev paabudt, at Landets egne Produkter kun maatte udføres med indenlandske Skibe. Magistraten undersøger derpaa udførligt Indbyggernes indbyrdes Forhold og Stilling og fremkommer med en stor Mængde Forslag, sigtende til at holde hver Næringsvei strengt kontrolleret og adskilt fra de øvrige, saaledes at Laugstvang i Grunden bliver gjennemført systematisk paa alle Omraader. Embedsmænd maa saaledes ikke befatte sig med borgerlig Næring, af hvad Art nævnes kan, Grossererne maa alene drive Groshandel, Detailhandlerne kun give sig af med Smaahandel o. s. v. Fabrikerne bør opmuntres endnu mere end hidtil, og det vilde være heldigt, om Enhver, der kjøbte eller brugte udenlandske Fabrikata, ingen Andel fik i Indfødsretten. I Haandværkslaugene bør der være den skarpeste Kontrol, saaledes at den Ene ikke præjudicerer den Anden, men hver lever af Sit. Samtlige Haandværkslaug gjennemgaas derpaa, og den almindelige

Fordring opstilles, at intet udenlandsk Arbeide maa indføres, at alle indenlandske Raamaterialier skulle blive i Landet, og endelig at al Omløben med Varer paa det Strengeste forbydes. Magistraten kommer ind paa saagodtsom alle Næringsforhold i Hovedstaden, ja optræder som Ordens Haandhæver og Lærer i Moral og gode Sæder. Den vil have en Sø- og Handelsret, fordrer et nyt Fisketorv indrettet, efterdi det bestaaende ved Gammelstrand er for lille, og finder det billigt, at Afgifterne for de svenske Færgebaade, der komme til Kjøbenhavn, sættes ligesaa høit som i Sverig for de danske. Vognmandslauget og Hyrekuskene bør altid kjøre paa høire Side af Gaden; Arbeidere og Daglønnere bør have visse Formænd, til hvilke man kan henvende sig, Tjenestefolk bør holdes til Gudsfrygt, Lydighed, Flittighed og Sparsommelighed og Pensionister ikke befatte sig med borgerlig Næring. „Naar Kongen — siges det tilsidst vil vise de gjorte Forslag Attention, vil Kjøbenhavn blive, hvad Gud af Naturen har dannet den til, og Indbyggerne ville efter deres Forfædres berømmelige Exempel, rørte af den inderligste allerunderdanigste Erkjendtlighed for saa øm en Landets Faders Om- og Forsorg, med Glæde opoffre Liv, Blod og Formue for Deres kongelige Majestæt og det kongelige Arvehuses bestandige Konservation og allerhøieste Velgaaende“.

Som man kunde forudse, blev der intet Hensyn taget til disse vidtrækkende og i mange Henseender mod Regjeringens Principer stridende Forslag. Kommercekollegiet erklærede i April 1778 rentud, at det skortede paa Beviser for Byens Fattigdom, og at man ikke kunde være enig med Magistraten om Næringens Aftagelse i Almindelighed. I det Høieste kunde det gjælde om en eller anden Klasse, men næppe om det Almindelige, „da det, En kan tabe, af Andre derimod rigeligen vindes“. Man kunde „ikke just saa ligeapprobere Forslagene til Handelens Opkomst, thi Kjøbenhavn havde allerede saa mange Fordele, at de ikke kunde forøges uden Skade for de øvrige Stæder, hvis Opkomst man ligesaa meget maatte ønske. Der var ganske vist et og andet Punkt i Magistratens Forestilling, som kunde fortjene at tages under Overveielse, men det vilde behøve mange Undersøgelser og meget Overlæg. Forbud mod Udførsel af Landets Raaprodukter vilde være uheldigt, saalænge de ikke alle kunde afsættes til indenlandske Fabriker, ligesom det var betænkeligt at forbyde visse fremmede Tings Indførsel, saalænge man her i Landet

enten aldeles ikke eller ikke tilstrækkeligt dermed var forsynet. Om Laugene bemærker Kollegiet i aabenbar Modstrid med Forslaget: „I Almindelighed ere vi af den Mening, at *jo mindre Tvang og Indskrænkelse i Handel, Vandel og Haandtering* — dog uden Laugenes Ophævelse, forsaavidt disse existere — kan finde Sted, *jo bedre og mere fordelagtigt bliver det for Publikum*". Heller ikke hos Generaltoldkamret, som først afgav sit Skjøn i Marts 1781, fandt Magistraten Medhold. Det udtalte sig bestemt mod at give Kjøbenhavn Eneret paa Udenrigshandelen, og mindede om, at Byen i 1726 havde faaet Monopol paa de saakaldte fire Species (Vin, fremmed Brændevin, Salt og Tobak), hvilket imidlertid fire Aar senere blev ophævet. Efter en udførlig Imødegaaelse og Kritik af talrige andre Punkter, sluttede Kamret med følgende Betragtning: „Overalt kunne Anordningerne ikke indrettes efter én Stads Fordel alene, men det hele Lands Bedste maa ved samme haves for Øie".

Der var sikkert heller ikke Grund til at træffe overordentlige Foranstaltninger paa dette Tidspunkt, da Handelen netop fik nyt Opsving under Krigen mellem Sømagterne, da Omsætningen forøgedes, og store Værdier strømmede til Byen. Den alvorlige Krise, som efter Freden i Versailles indtraf i 1782 (smlgn. III. 493 o. flg.), forandrede imidlertid pludselig Situationen og opfyldte Hovedstaden med Modløshed, Panik og Ruin. Den Uvillie, der længe havde ulmet mod den Guldbergske Styrelse, kom nu til aabent Udbrud, og skjøndt den mægtige Kabinetssekretair brugte alle Midler for at afværge Ulykkerne, ophjælpe Statens synkende Kredit og frelse de store faldefærdige Handelshuse fra Undergang, ja skjøndt han gik saa vidt at give Kjøbmændene Laan af Statens Midler i udstrakt Maalestok, opkjøbe Aktier i Kompagnierne og tilsidst afskedige Overbankdirektionen, der havde gjort Indvendinger mod Seddelmassens uhyre Forøgelse, lykkedes det ham dog ikke at opholde eller afvende Katastrophen. Uveiret havde samlet sig over hans Hoved og ramte først og fremmest ham selv.

De nærmere Omstændigheder ved Regjeringsskiftet i 1784 ere bekjendte, navnlig efter de i Juni 1888 af Rigsarchivet offentliggjorte Aktstykker vedkommende Hofrevolutionen. Aarsagerne til Omvæltningen vare mange, først og fremmest naturligvis Kronprindsens Misfornøielse med at være udelukket fra al Deltagelse i Statsstyrelsen, hans personlige Antipathi mod Magthaverne og hans Utilbøielighed

til at indlade sig i det paatænkte Ægteskab med en preussisk Prindsesse, dernæst den almindelige Uvillie mod det Guldbergske reaktionaire Regimente, mod den af Preussen og Rusland fuldstændig afhængige Udenrigspolitik, der i sit Væsen var forfeilet, og endelig Harmen over Hærens og Flaadens Forfald, Statsraadets Tilsidesættelse, Kabinetsordrernes stigende Antal og ikke mindst de overordentlige finantsielle Vanskeligheder. „Efter en Fred af over tresindstyve Aar — skriver den engelske Gesandt Hugh Elliot — er Landets Pengevæsen i stor Forvirring, dets Mønt ødelagt, alle Livsfornødenheder i høieste Pris, de største Kjøbmandshuse paa Randen af Insolvents og baade Hæren og Flaaden reducerede til en Svaghed, som har været ukjendt under nogen tidligere Regjering". Man bebreidede Guldberg, at han regjerede ligesaa meget med Kabinetsordrer som Struensee fordum og viste Statsraadet og Kollegierne den samme Ringeagt, og Stemningen i Kjøbenhavn var allerede i Begyndelsen af 1783 stærkt ophidset, særlig paa Grund af den tidligere omtalte Overdaadighedsforordning (smlgn. III. 558), om hvilken man vidste, at den ikke i Et og Alt billigedes af Kronprindsen og hans Tilhængere. Ulrich Adolph Holstein fortæller i sine Memoirer, at man opslog alle Slags „Calembours" paa Byens Gadehjørner, flere end i Struensees Tid, og at Politiet nedrev dem og søgte efter Ophavsmændene. Den offentlige Mening sigtede de Styrende for Svaghed, Fordomme og Mangel paa Dømmekraft og dadlede dem, fordi de kun beskjæftigede sig med Smaating.

Kronprindsen havde, støttet af Mænd som Bernstorff, Stampe, Schack Rathlou, Johan Bülow o. fl., truffet saa omfattende og omhyggelige Forberedelser til Omvæltningen, at den kunde iværksættes i en Haandevending og uden nogensomhelst Vanskelighed. Efter Prindsens Konfirmation, Palmesøndag den 4de April 1784, da Guldberg endnu mente at kunne føre Regjeringen videre i det gamle Spor og i Enkedronningens og Arveprindsens Navn havde udtalt den mærkelige Maxime: „Som vi hidtil have været Tre i Et, ville vi fremdeles være Fire i Et", afholdtes det første Statsraad, i hvilket Kronprindsen og tre nye Statsministre (deriblandt Guldberg selv) skulde tage Sæde ved Siden af de gamle Medlemmer. Dette var Onsdagen den 14de April. Endnu før de nye Ministre havde overrakt Kongen deres Embedsed, fremkom Kronprindsen imidlertid med Forslag om, at Kabinettet skulde afskaffes, at nogle ham særlig

hengivne Mænd skulde optages i Statsraadet, og endelig at der strax skulde gives Ordre herom til det danske Kancelli. Skjøndt Arveprindsen forsøgte at hindre det, underskrev Kongen begge Aktstykker, og hermed var Sagen faktisk afgjort. Kronprinds Frederik, Kongens Søn, var nu bleven Danmarks Souverain, om ikke af Navn, saa af Gavn, thi i Fremtiden skulde ingen kongelig Ordre adlydes, medmindre den var kontrasigneret af Kronprindsen. Der herskede naturligvis strax nogen Forvirring og Uro paa Christiansborg, men Overrumplingen kom saa uventet, at de faldne Magthavere neppe ret forstod, hvad der var hændet, før de opdagede, at de vare blevne satte ud af Spillet. Der blev ikke Brug for nogen Magtanvendelse, og de Ordrer, som laa rede til Generalitets- og Admiralitetskollegiet, til Gouverneuren i Kjøbenhavn, Hertugen af Brunsvig-Bevern, til Vicekommandanten Generalmajor v. Osten og Stadshauptmand Jørgensen om at sørge for Ordenens Opretholdelse og yde den fornødne militaire Bistand til Regjeringsforandringens Gjennemførelse bleve ikke udleverede, saalidt som Befalingen til Vicekommandanten i Kastellet, Oberstlieutenant v. Holten, om at modtage eventuelle Arrestanter. Sent om Aftenen skrev Ernst Schimmelmann til den engelske Gesandt: „Ikke en eneste Person er bleven sendt ud af Landet eller arresteret; den Begivenhed som skal grundlægge Danmarks fremtidige Lykke, har ikke bragt Ulykke over noget Individ“. Saa roligt gik Alt af, at end ikke det sædvanlige Onsdags Bal paa Slottet blev afsagt; man samledes efter Sædvane til Couren og dandsede bagefter, dog neppe saa frit og utvungent som ellers.

Der herskede nemlig nogen Bekymring hos det seirrige Parti for en Kontrarevolution, og man fandt det derfor nødvendigt at træffe overordentlige Sikkerhedsforanstaltninger. I flere Nætter opholdt Greverne Schimmelmann og Chr. D. Reventlow sig i Kronprindsens Værelser paa Slottet, og Prindsen selv foretog daglige Spadseretoure i Byen, kun ledsaget af sin Hofmarechal Bülow og en Lakai, for at lade sig se af Publikum og personlig overbevise sig om Folkestemningen. Overalt blev han hilst med Hjertelighed og Varme, thi overordentlige Glædesdemonstrationer vare blevne strengt forbudte. Den engelske Gesandt fortæller, at han og den russiske Chargé d'Affaires sørgede for at møde Kronprindsen paa disse Toure og ostentativt i Manges Paasyn lægge deres Sympathi for Dagen,

hvorved det Rygte udbredte sig og fandt Tiltro, at Hofferne i London og St. Petersborg havde været indviede i Revolutionen, „hvilket i høi Grad bidrog til at nedslaa Modet hos Modpartiet og opmuntre Kronprindsens Tilhængere". Endogsaa i Theatret viste den engelske Afsending sig, da Kronprindsen første Gang gav Møde her. Aldeles sikker følte man sig dog ikke, før Grev *Andreas Peter Bernstorff* var kommen til Staden. Han var det indflydelsesrigeste og mest fremragende Medlem af den nye Regjering, Guldbergs erklærede Modstander, Tilhænger af de nye Ideer, frisindet og „Bondeven", „en af de største Statsmænd, som nogensinde har styret Danmark". Efter sin Afskedigelse i 1780 havde han levet paa sine Godser i Mecklenborg og Holsten og havde herfra sluttet sig afgjort til Kronprindsens Parti. Tilfældet vilde imidlertid, at han netop var syg, da Regjeringsforandringen foregik, og derfor ikke strax kunde følge Opfordringen om at ile til Hovedstaden. Da han endelig ankom den 1ste Mai, trak man Veiret friere. Han fjernede ufortøvet Guldberg og de indflydelsesrigeste af dennes tidligere Kolleger fra Kjøbenhavn, bevægede med stor Snildhed Enkedronningen til at skille sin Sommerresidents fra Kronprindsens, og gjorde overhovedet Alt, hvad der stod i hans Magt for at styrke den nye Regjering.

Guldberg blev, som bekjendt, Stiftamtmand i Aarhus og tilbragte en Aarrække her, med usvækket Interesse for alle offentlige Anliggender, men resigneret og, som han selv sagde, tilfreds med at være i et underordnet Embede paa et Tidspunkt, da Vanskeligheder ophobede sig fra alle Sider. Han var et Stykke af en lærd Theolog med aabent Blik for Videnskabens Betydning, men tillige pedantisk og skruet og en blind Tilhænger af Absolutismen. Han var en fuldtud hæderlig Mand, besjælet af den bedste Villie til at gavne Fædrelandet og fremfor Alt udpræget dansk. Hertuginde Louise Augusta kalder ham en „honet og godmodig Mand"; efter hans Død skrev Frederik den Sjette til den guldbergske Familie, at han havde været „en værdig, tro og uegennyttig Statstjener, der havde sand Hengivenhed til Konge og Fædreland". I adskillige Retninger bragte han ogsaa Landet frem — Skolevæsenets Forbedring, Bestræbelserne for at fremme Religion og Sædelighed, Indfødsretten og frem for Alt hans Arbeide for Opvækkelse af dansk Aand, for Modersmaalet og for dansk Historie vil være knyttet til hans Navn — men i andre Retninger havde han, som vi have set, afgjørende

Uheld med sig. Hans Fald kom ikke for tidligt; det saa næsten ud, som om en Katastrophe ellers vilde have været uundgaaelig. Han manglede Forstaaelse af den nye Tids friere Ideer, for hvilke Bernstorff var Repræsentant, og som netop banede sig Vei ved Regjeringsforandringen. Det guldbergske System kan vanskeligt forsvares, men desto lettere den faldne Statsmands Charakter. A. D. Jørgensen anfører en ligesaa smuk som træffende Udtalelse af ham i et Brev til Schumacher: „Tro mig, min Ven, mine Ønsker for mig selv, da jeg var ved Magten, kunde ei være mere levende end for Regjeringen nu. Staten er det Blivende; vi Andre, hvem vi end ere, ere kun Trækfugle!"

Initial paa en Aktie i asiatisk Kompagni.

Kronprinds Frederik modtager Cour i Appartementssalen. Efter en Tegning paa Rosenborg. (Brudstykke).

FJERDE KAPITEL.

Kjøbenhavn under Kronprindsens Styrelse indtil 1807.

en nye Regjering forefandt Landet og Hovedstaden i en Tilstand, der krævede hurtig og energisk Hjælp; paa alle Omraader var der store Opgaver at løse, vigtige Reformer at gjennemføre. Efter Revolutionen af 14de April gik der imidlertid ligesom et frisk og freidigt Pust hen over Landet, thi skjøndt Hjælpen ikke kunde komme strax, og det varede rum Tid, før Klagerne bleve mindre høirøstede, skjøndt Handelsstanden i Kjøbenhavn var i største Betryk, og det ene ansete Kjøbmandshus efter det andet maatte gjøre Opbud, var den Anskuelse dog almindelig, at man ved Systemskiftet vilde komme ind paa den rette Vei til Velstand og Fremskridt. Man slog Øinene op med nye Forhaabninger og nye Kræfter; det var, som om den unge Prinds, der havde grebet Statens Tøiler, havde et saadant Overmaal af Tillidsfuldhed og Ungdoms Mod, at det kunde udrette Vidundere. Kronprindsen selv var yderst populair; de dygtige Mænd, der stod

ved hans Side, vare besjælede af Iver og Virkelyst, og Aaret var ikke gaaet til Ende, før der allerede var lagt Planer og truffet Forberedelser til vidtgaaende Forandringer i Forsvarsvæsenets og Finantsernes Bestyrelse saavelsom til Ordningen af Bankens Forhold, indført Bestemmelser sigtende til Skibsfartens og Fiskeriernes Opkomst, og, hvad der var det Vigtigste, truffet indledende Skridt i Frederiksborg og Kronborg Amter til at udfrie Bondestanden af dens sørgelige Stilling. Man frygtede nu ikke længere for at bryde med Fortidens Ideer og slaa ind paa nye Baner; man vilde netop fjerne alt det gamle Brøstfældige og Uholdbare og bygge op fra Nyt. Der ligger et Program i de Ord, hvormed Kronprindsen i August 1786 gav Stødet til den store Landbokommissions Nedsættelse, da han erklærede, at „der ikke maatte spildes en Dag i en saadan vigtig Sag, hvoraf Landets Velfærd afhang“.

I denne paa Forandringer saa rige Periode var der navnlig to Begivenheder, som gav Hovedstadens ydre Physiognomi et helt andet Præg end forhen, ja som paa en vis Maade bleve Mærkedage i Danmarks Historie. Christiansborg Slots Brand i 1794 og den store Ildebrand, som Aaret efter lagde en betydelig Del af Byen i Aske, vare de første store Rystelser, som ramte det slumrende Folk, og Steffens har Ret, naar han siger, at „de vare Begyndelsen til en Epoke i Landets Historie, som bestandig blev mere dunkel og mere uheldssvanger“. Christian den Sjettes mægtige Pragtbygning havde været Kjøbenhavnernes Stolthed, og dens Tab føltes som en Landesorg, medens Luerne, der i 1795 opslugte kolossale Værdier, medførte en Nød og Elendighed, som i Øieblikket føltes langt mere knugende. Vel sandt, Hovedstaden reiste sig paafaldende hurtig fra dette Fald, men begge Ulykker viste sig for Eftertiden som truende Varsler om Fremtiden og om den Katastrophe, der i 1807 skulde lægge Landet øde for lange Tider. De vare „den røde Hane, hvis Galen forkyndte et blodigt Tidspunkts ildsvangre Morgenrøde“.

Christiansborg Slot havde siden sin Opførelse i Grunden svævet i evig Brandfare, thi Kakkelovnsrørene, der vare anbragte i Gulvene i murede Render og førte gjennem Skillerum tæt forbi Bjælker og Tømmer, vare saagodtsom hver Vinter komne i Brand (smlgn. III, 435), hvorhos deres hyppige Renselse (hver fjortende Dag) havde vist sig fuldkommen utilstrækkelig. Dette Arbeide havde indtil

Oktober 1793 været overdraget Plattenslager Jensen for 600 Rdlr. om Aaret, men da Bygningsdirektionen fandt denne Betaling for høi, lod den trods Slotsfogden Justitsraad Blechingbergs Indsigelse afholde Licitation og overdrog derefter Rørenes „Renovation“ til en svensk Kleinsmed Lind for kun 99 Rdlr. om Aaret. Det nyttede ikke, at Slotsfogden advarede mod at resikere 3—4 Millioner for at spare 500 Rdlr. om Aaret, eller at han gjorde opmærksom paa den nye Entrepreneurs fuldkomne Ubekjendtskab med Rørenes Beliggenhed, Antal o. s. v. — Lind fik Arbeidet, og Blechingberg faldt endog i Unaade og blev paa Grund af nogle altfor nidkjære Yttringer, der opfattedes som Bevis for, at han „havde talt mod Kongens Kasses Fordel“, afskediget som Medlem af Bygningsadministrationen. I Vinteren 1793—94 var Slotsfogden alvorlig syg og sengeliggende og kunde derfor ikke have personlig Kontrol med Rørenes og Tromlernes Rengjøring, og da Slottet var brændt, offentliggjorde han i Aviserne, at Lind ikke havde gjort sin Pligt forsvarlig. Det skortede ham imidlertid paa Beviser, og hermed faldt Sagen hen. Saa overbevist vare imidlertid Autoriteterne om Linds Uskyldighed, at han ved Resolution af 3die Dcbr. 1794 endog fik overdraget det samme Arbeide i Palaierne paa Amalienborg og Christiansborgs „Nebenbygninger“ for 200 Rdlr. om Aaret.

Det kan derfor ikke oplyses, om Slotsbranden skyldes Pligtforsømmelse, men saa meget er sikkert, at Ilden opstod i Rørene og herfra udbredte sig med rivende Hurtighed, da den først havde skaffet sig Luft. Man havde i nogle Dage hørt „en Brølen og Buldren“ paa Slottet, uden at kunne forklare sig, hvorfra Lyden kom, men den 26de Februar 1794 om Eftermiddagen Kl. 3 brød Ilden pludselig frem med ustandselig Magt i nogle Værelser i Etagen under den øverste Mezzanin i den høire Fløi ud til Ridebanen (altsaa nærmest det kgl. Bibliothek), hvor Arveprindsens Søn, Prinds Christian Frederik (den senere Kong Christian VIII) nylig havde faaet anvist Bolig. Allerede om Morgenen Kl. 8 havde man sporet Røg, men da dette ofte var Tilfældet, havde Ingen bekymret sig derom; først da Luerne tog fat i den øverste Mezzanin, meldtes det til den kgl. Familie, som netop vilde gaa til Taffels, og det varede endda nogen Tid, før denne fik Øinene op for, at Slottet virkelig var i Fare. Man nærede i vide Kredse den Overbevisning, at Christiansborg ikke *kunde*

brænde; ogsaa blandt Publikum modtoges de første Efterretninger med Vantro.

En stor Mængde Nysgjerrige havde dog samlet sig paa Ridebanen for at iagttage, hvorledes man slæbte Haandsprøiter op, Almuen og Menigmand ude paa Pladsen, de bedre Folk i Buegangene. Man saa det lysne indenfor Ruderne i øverste Mezzanin, da en „mægtig Flamme pludselig slog ud gjennem Slottets Kobbertag og gav en tyk kulsort Røg fra sig, der udbredte et rædsomt Mørke over Ridebanen og Omegnen, hvorover næsten alle Tilskuerne i Begyndelsen bleve forskrækkede og løb deres Vei". Allerede paa dette Tidspunkt vidste Enhver, der var fortrolig med Slottets Indre, at man stod afmægtig overfor Ulykken. Der fandtes nemlig ingen Brandmure mellem Bygningens forskjellige Afdelinger, ligesom Loftet udgjorde et eneste kolossalt Rum. For at bære Tagets enorme Vægt var der anbragt en formelig Skov af tykke Bjælker heroppe, som i Aarenes Løb vare blevne fuldstændig tørre, hvorhos Loftet blev brugt som Tømmerplads, da store Forraad af Tømmer, Planker og Brædder til Bygningens Reparation vare opsamlede her. For at spare Leie af Tømmerplads bleve disse Materialier heisede op gjennem det store Trapperum i Høiesteretsfløien (mellem Høiesteretssalen og Gardesalen, smlgn. Grundtegningen II, 685) hvor det oprindelig havde været Meningen at anlægge en Trappe, svarende til „Dronningens" i den modsatte Sidefløi. Af Sparsommelighedshensyn var dette imidlertid aldrig sket, og det var indlysende, at alle disse brændende letfængelige Materialier ved at styrte ned gjennem det tomme Rum med Et vilde forplante Ilden til alle Etager. Der var altsaa rigelig Næring for Flammerne, og de fyldte Vandkar og Gemaksprøiter, som efter Bestemmelsen stadig skulde findes i øverste Etage, vare efter Sædvane i Uorden.

Fra alle Sider strømmede man nu til Slotsholmen, thi Rygtet om Katastrophen havde bredt sig over hele Byen; Røgen og Luerne, som væltede frem, maatte nu overbevise Enhver. Den kongelige Familie forlod sit Hjem. Man befandt sig netop paa dette Tidspunkt under Indtrykket af de store Begivenheder i Frankrig; Phantasien var sat i Bevægelse, man saa Spøgelser ved høilys Dag og fablede om almindelig Misfornøielse, Gjæring og forestaaende Uroligheder. Ilden paa Slottet var paasat, det var det første Signal til en Revolution *à la française* — herom kunde der ikke være Tvivl. Det

fortælles, at man af denne Grund nægtede Privatfolk, som vilde assistere ved Redningen, Adgang til den brændende Bygning, hvorfor der navnlig i Enkedronning Juliane Maries og Arveprinds Frederiks Værelser kun blev reddet lidt. Enkedronningen vilde længe ikke forlade Slottet; hun blev da tilsidst efter H. C. Sneedorffs Forsikkring baaren ned af sin Kammerherre Blücher og dennes Broder. Prindsesse Louise Augusta spurgte Sneedorff, om han troede, at Ilden var paasat, hvortil han svarede: „Deres kongelige Høihed! Allesteder

Christiansborg Slots Brand i 1794 set fra Ridebanen. Efter Lahde.

uden i Danmark!“ Den sindsyge Konge forlod Christiansborg i Jægermester Rantzaus Vogn og kjørte med den øvrige kongelige Familie hen i Gjæthuset paa Kongens Nytorv hos General Huth, hvor de forblev til om Aftenen, medens Kronprindsen dog strax vendte tilbage til Ilden. Overhovedet roses Kronprindsens Holdning af Alle. Til Sneedorff sagde han: *„Il faut dire ici comme Dumourier ecrivit à Miranda: Courage mon ami!“*, og da han forlod Ruinen, bemærkede han: „Vi har mistet et prægtigt Slot, men nu skal Folket

ogsaa se, at Kongen kan hjælpe sig uden Slot". Paa Kjøretouren gjennem Staden modtog den kongelige Familie de utvetydigste Beviser paa Folkets undersaatlige Hengivenhed, ja, de varme Følelser for Kongehuset lagde sig for Dagen med sjælden og overordentlig Styrke. Steffens skriver, at „det ellers saa rolige Folks Deltagelse brød ud med Lidenskab og Vælde; det var ham, som om Alle vare blevne luttrede i Ilden". De paafølgende Nætter vare Kongen, Kronprindsen og Kronprindsessen indlogerede hos Statsminister, Grev Bernstorff, Enkedronningen samt Arveprindsen og Gemalinde paa Rosenborg og endelig Prindsesse Louise Augusta med Gemal, Hertugen af Augustenborg, hos Statsminister Grev Schimmelmann.

Imidlertid fuldbyrdede Flammerne deres Ødelæggelsesværk. Allerede Kl. 5 stod Høiesteretsfløien i lys Lue; Ilden brød frem af de store Vinduer, hvirvlede som en sammentrængt Masse op af det antændte Tag og svævede truende over den Del af Bygningen, som endnu hvilede i Mørke. En utallig Menneskemængde, forstenet af Rædsel og Forfærdelse, bølgede paa den store oplyste Plads; Gnisterne faldt som en tæt Regn paa Husrækkerne hinsides Kanalen saavelsom paa Skibene og bares af den skarpe Blæst ind over Byen i nordlig og østlig Retning, men inden de faldt, vare de blevne til Aske, saaledes at Gaderne Dagen efter vare som bestrøede med Kalk. Heldigvis havde det i lang Tid før Branden været overmaade regnfuldt, hvorved Gavle, Render og alt Træværk var meget fugtigt, men Slottets Høide og tykke Mure beskyttede dog Byen endnu mere. Vogne, Sprøiter og Sluffer foer raslende frem, Mennesker løb omkring halv aandsfraværende med Ubetydeligheder, som de havde reddet; der hørtes Skrig og Skraal fra alle Sider, medens Politibetjentene greb Forbigaaende uden Persons Anseelse og tvang dem til at stille sig i Rækker for i Brandspande at lange Vand fra Kanalen til Sprøiterne. I Slottets Portaler (baade til Ridebanen og Slotspladsen) herskede der den største Forvirring og Tummel; her vare Vogne, Mennesker, Sprøiter, Meubler og alt Slags Bohave stuvede tæt sammen, saaledes at man hverken kunde komme frem eller tilbage; Eder og Raab hørtes mellem Flammernes Knittren og de brændende Bjælkers Fald, medens de Befalende forgjæves søgte at skaffe Orden i dette Chaos. Kl. 8 angrebes det store Taarn og Spir til Ridebanen, som brændte i tre Timer, før det selv og Klokkerne faldt, Kl. 10 stod den mod Slotspladsen vendende Fløi i Flammer og Kl. 1 Slotskirken

samt de bagved liggende Bygninger, hvor der var Vognremiser, „Geschirkamre“ og Stald for Garden til Hest. I „Walseth og Leith“ skildrer Steffens, der var Øienvidne, Brandens Høidepunkt i følgende Ord: „Pludselig hørte man en frygtelig Gnistren og Knagen, og en mægtig blændende Lysning opklarede alle Omgivelserne. Den urolig bølgende Menneskemasse stod som fastnaglet; Alles Øine rettedes uvilkaarlig mod det brændende Slot. De rasende Flammer brød nu

Christiansborgs Brand, set fra Slotspladsen. Efter Lahde.

ud af *alle* Vinduer i den mægtige Kjæmpebygning. De dampende Røgskyer svævede høit oppe i den øverste Dunstkreds, og de lange Flammetunger fra flere hundrede Vinduer forenede sig i Høiden med det brændende uhyre Tags store Ildmasse, hvis Luer af Kobberklædningen farvedes purpurrøde og smaragdgrønne. Midt i denne frygtelige Ildkolos stod det brændende Taarn — en Flammepyramide i et Flammehav! Man saa det vakle, saa, hvorledes det alt mere bøiede sig til den ene Side, saa det brændende i lys Lue med

frygtelig Bragen styrte i det bølgende, brogede Ildhav — og en tyk sort Røgstøtte, der pludselig med Vælde brød frem fra Dybet og forvandlede det blændende Lys til Nattens Mørke, betegnede Stedet, hvor det styrtede hen. Dette var den frygtelige Brands høieste Punkt". Gude skriver, at „Slottets Brand var det rædsomste Skue, han nogensinde havde set; det brændte som en Tjæretønde", men senere bemærker han rigtignok: „Naar man for et Øieblik kunde glemme, hvad dette Syn kostede, var det unægtelig det herligste Skue, man kunde tænke sig, helst ud paa Aftenen, da det blev mørkt, og Gjenskinnet paa Voldene og de nærmeste Møller var det prægtigste Tableau og Illumination af Verden. Hingsternes Vrinsken, hvilke man strax havde udført af Staldene, og som man holdt med paa Volden ovenfor Vesterport, som ideligen opvaktes ved det uvante Syn af Lysningen, gjorde og et særdeles Indtryk paa Øret". Det fortælles, at Luerne kunde ses langt op i Sverig og „over Havet til de pommerske Kyster"; et andet Sted hedder det, at man ved Odense og i Kolding iagttog Brandens Gjenskin paa Himlen.

I alle Beretninger roses den mageløse Kjækhed, Raskhed og Uegennyttighed, hvormed Kjøbenhavns Indbyggere fra de høieste til de laveste, kappedes om at frelse saa meget som muligt ud af det brændende Slot. Især udmærkede Holmens Folk sig; de trængte ind i Slottets vildsomme Gange, hvor Røgen truede med at kvæle ethvert levende Væsen, og bragte de kostbareste Ting i Sikkerhed; „de vovede det Utrolige", siger Sneedorff, hvorfor Kronprindsen ogsaa bagefter rettede en særlig Tak til dem. Ogsaa Steffens nævner med Hæder „Skibstømmermændene ved Holmens faste Stok". Ikke sjelden bleve de Offre for deres Mod: der savnedes nemlig et anseeligt Antal Matroser efter Branden (ca. 50), ligesom der omkom 14 Staldkarle, nogle Brandfolk, Bryggerknægte og Arbeidskarle. De Afdødes Enker fik alle en aarlig Pension af 40 Rdlr. En af de mere bekjendte Personer. der satte Livet til, var Bygningsforvalter ved Slottet, Norups Broder. Mange kom til Skade, naar de efter at have forvildet sig i de røgopfyldte Gange, saa sig omringede af Ilden, og derfor maatte springe ud af Vinduerne eller retirere ud paa den store Altan over Midtportalen, hvorfra de da slap ned ved Hjælp af Stiger eller ved at glide ned af Toug og Sprøiteslanger. Kaptain Eberlin bjergede i Arveprindsens Gemakker, men blev indesluttet af Ilden, saaledes at han maatte fire sig ud af Vinduet ved et Damaskes

Gardin. Da det ikke var langt nok, lod han sig falde ned paa Balkonen over den store Port og stødte Hoved, Haand og Hofte, saaledes at han kun med største Vanskelighed kunde hentes ned med Stiger. Prinds Christians Informator Rønne brækkede Armen, da han maatte springe ud for at frelse sig; derimod slap to af Enkedronningens Kammerjomfruer godt fra et lignende Spring. Rahbek skriver i sine „Erindringer", at den bekjendte Skuespiller Knudsen, der var fortrolig med alle Slottets Vraaer og Veie, frelste adskillige Brandfolk, der halvkvalte af Røg laa i Afmagt omkring i Gangene. Da han kom ned til Brandmajoren med to Brandfolk, han med Livsfare havde frelst, saa denne paa dem, og sagde: „De Drukkenboldte kunde Du gjerne ladt ligge; dem laa der ingen Sag paa". „Det skulde Du sagt mig i Tide — svarede Knudsen — saa kunde jeg have bragt et Par andre; der var nok at tage af!" Der er bevaret adskillige andre komiske Smaatræk fra Slotsbranden. Det kongelige Haandbibliothek, der fandtes i nederste Mezzanin til Slotspladsen, gik til Grunde, fordi Bibliothekaren, Konferentsraad Nielsen, en Olding paa 84 Aar, forlangte af Studenterne, der mødte i Skarer for at bære Bøgerne bort, at de skulde sætte sig og udstede skriftlige Kvitteringer, før de rørte dem. Underbibliothekaren, Professor Topp-Wandal havde i sine egne Værelser paa Slottet en stor Bogsamling, som han nylig havde solgt til Justitsraad Scavenius, en rig Jordegodseier, der havde været asiatisk Kompagnies Faktor i Ostindien. Da Ildebranden kom paa, var han efter Sædvane beskjænket og stod i Døren til sine Værelser for at spørge Alle, der løb forbi gjennem Korridoren, om Ilden ikke snart var slukket. Kjendte han dem, bad han dem træde indenfor og faa en Dram. Resultatet blev, at ogsaa denne Bogsamling blev tilintetgjort. Kaptain i Søetaten Ahrenfeldt frelste Kongens Sølvservice, skjøndt Sølvpoppen først erklærede, at han ikke turde udlevere det uden Ordre. Han nøiedes dog tilsidst med at faa Kaptainens Navn opgivet, men skrev det i sin Betuttelse op paa en Dør. Døren brændte, men Sølvtøiet blev frelst. Om Falkonermester, Kammerherre Bosc de la Calmette, der ogsaa havde Bolig paa Slottet, fortælles, at han kjørte derfra i Kareth, med Chapeaubas under Armen, men holdt stille paa Slotspladsen, steg ud og sagde til en Hob af Flaadens Tømmermænd: „Min Gud skulde det dog ikke være muligt at redde dette prægtige Slot?" En af dem svarede: „Naar Alle vare saadanne Narre som Du og kom

her med en saadan Tingest under Armen, brændte min Salighed hele Kjøbenhavn af!" Ifølge en anden Version blev Kammerherren siddende i sin Vogn og betragtede det brændende Slot en Stund, hvorpaa han i en snøvlende Tone raabte til Matroserne: „Børn, redder Kancelliet!" „Stig ud, Du Hofsnog!" svarede de „og red selv; Du er ikke bedre end vi!" Denne Fremstilling er formodentlig den korrekte; i hvert Fald er den træffende for Almuens Tone paa dette Tidspunkt.

Da Ilden var paa sit Høidepunkt og rasede i Slotskirken, vare de omliggende Dele af Byen for Alvor truede. I Hjørnehuset af Vandkunsten og Raadhusstræde brød Flammerne flere Gange frem, men bleve hurtigt slukkede, og paa hele Strækningen langs Gammelstrand, fra Høibro til Assistentshuset, var Heden utaalelig, saaledes at det kun lykkedes at frelse Husene ved uophørlig at oversprøite dem med Vand. Strandkompagniets 6 Sprøiter under Kaptain Plum arbeidede her, indtil de alle vare ødelagte. Assistentshuset blev ikke rørt, saaledes at Panterne ikke kom i Uorden; derimod flyttede Folk ud fra Gaderne i Nærheden af Slotspladsen, navnlig fra det meget smalle Høibrostræde, hvor de fleste Bygninger vare af Bindingsværk og af ældgammel Indretning. Ved Ildens Udbrud havde man allerede begyndt at tømme Geheimearchivet og Kunstkamret, men det viste sig snart at være overflødigt.

Hvad der blev frelst fra Slottet: Uhre, Lysekroner, Malerier, som maatte skæres ud af Blændrammerne, Meubler og Kostbarheder bragtes over i Holmens Kirke, deriblandt ogsaa Christian den Fjerdes kolossale Broncebuste, som nu staar i denne Konges Audientssal paa Rosenborg. Det var nogle norske Matroser, som bragte den i Sikkerhed. At der ogsaa blev begaaet Ulovligheder og Tyverier ses af Politimester Flindts Bekjendtgjørelse i de kjøbenhavnske Tidender og Adresseavisen, hvori der loves Angiverne af Tyvekoster Belønning og Fortielse af deres Navne, men der kom dog kun Lidet frem paa denne Maade. Det er et bekjendt Sagn, at Dronning Sophie Amalies pragtfulde Smykkeskrin, der nu opbevares paa Rosenborg, blev stjaalet ved Slotsbranden, men frelst fra Ødelæggelse, ved at Bogtrykker Schultz kjøbte det af Tyven paa Amagertorv og ufortøvet afleverede det. Naturligvis fortæredes overordentlig Meget af Luerne, deriblandt foruden det kongelige Haandbibliothek (30,000 Bd.) og den ovenfor nævnte Wandallske Samling af dansk Literatur: Hertugen

af Augustenborgs udvalgte og kostbare Bibliothek, Arveprinds Frederiks Samlinger til et naturhistorisk og physisk Museum, samt betydelige Dele af det kongelige Theaters Archiv og Høiesterets Archiv (Domsprotokollerne). Endogsaa Høiesterets prægtige Heroldskapper, som brugtes ved „Indblæsningen“, blev et Rov for Flammerne, men de fandtes dog saa uundværlige, at der strax efter Branden anskaffedes nye for 600 Rdlr. I Zahlkamret glemtes under den hastige Flytning en stor Del Guld- og Sølvmønter, èn „Guldkonge fra Norge“ samt et Stykke massivt Guld, Alt til en Værdi af 28,970 Rdlr., foruden 28 Louisdorer, 5 Portugaløser, 4 Rosenobler, og 32 Stykker Speciesdukater. Heraf fandtes dog det Meste i Gruset, om end i beskadiget Tilstand, saaledes at der kun manglede Guld- og Sølvmønter til en Værdi af ca. 4000 Rdlr. Ikke mindre end 89 Malerier, som fra Kunstkamret vare udleverede til Slottets Billedgalleri og Gemakker, brændte, medens andre Kunstsager bleve saa beskadigede, at de ikke kunde repareres, men bleve solgte. Fem kongelige Obligationer tilhørende de augustenborgske Prindser og Prindsesser til Beløb af 80,000 Rdlr. danske Kroner brændte i et Chatol, men bleve erstattede af nye efter Proklamas Udstedelse, ligesom der maatte udstedes et nyt Donationsbrev paa Sophienberg Slot til Arveprindsen, da det gamle af 19de Juli 1780 var forsvundet. Tabet af Indbo, Husgeraad og Kunstsager var overordentligt, og det Lidet, der blev frelst, var tildels saa ramponeret, at det maatte sælges ved offentlig Auktion til Fordel for Meubelfondet.

Det brændte og røg i nogle Uger i Slottets Ruiner, og adskillige Gange blev der slaaet Allarm om Aftenen, naar man frygtede for, at Ilden paany skulde blusse op. Man valfartede til Stedet, saasnart Slotspladsen atter blev tilgjængelig; allehaande sælsomme Fortællinger og Rygter vare i Omløb om hin ulykkelige Nats Begivenheder, ja det varede længe — skriver Steffens — før den indre Bevægelse lagde sig, og Tingenes sædvanlige Orden vendte tilbage. Hertil bidrog uden Tvivl i ikke ringe Grad en Artikel, der fremkom i Rahbeks „Tilskuer“ den 17de Marts. En pseudonym Indsender „Simon Sandrue“ (P. A. Heiberg) meddelte nemlig, at han under Slotsbranden, „da ingen Dansk, Norsk eller Holstener indenfor Kjøbenhavns Volde var vel tilmode undtagen de faa Tyve og Hælere, der tænkte at berige sig ved Ulykken“, havde bemærket „to Personer der talte et fremmed Tungemaal, hvoraf især den ene med et

Øieglas i Haanden udmærkede sig ved at vise en Djævels Glæde over Ilden“. Blandt Andet havde han sagt disse saare mærkværdige Ord: „For den Summa, som nu brænder, kunde Danmark have ført Krig med Frankrig i tre Aar“. Heiberg udtalte derpaa sin Beklagelse over, at „denne Skurk kom hjem med hele Arme og Ben, thi jeg troer, at det mest inviolable Menneske burde for slige Udladelser have sin Fred forbrudt. Jeg har besluttet at forskaffe mig hans Portrait og lade det udskjære i Træsnit for at sættes foran i mit belovede Billedgaleri over berømte Skurker, siden dette saa omtrent vil være det samme som at kagstryge ham *in effigie*“. Det forstaas let, at et saadant Angreb maatte vække Nysgjerrighed og Harme, Følelser, der ikke bleve svækkede, da *den engelske Gesandt i Kjøbenhavn, Mr. Hayles,* selv meldte sig med en Klage hos Udenrigsminister Bernstorff og forlangte Opreisning. Sagen var Bernstorff høist ubehagelig, thi Danmark var omringet af Farer og Stemningen mod England iforveien ophidset. Rahbek maatte møde i Hof- og Stadsrettens Kriminalkammer. Hayles vedgik at have brugt en Yttring omtrent som den anførte, men nægtede aldeles at have følt eller udtrykt nogen Glæde over den ulykkelige Begivenhed. Da Rahbek imidlertid fastholdt i Forhørene, at der ikke var sigtet til Gesandten, frifandtes han for Aktors Tiltale.

At Slotsbranden i hin meget skrivende Tid gav Anledning til en *hel Literatur,* behøver neppe at fremhæves, skjøndt man i Dagbladene kun finder sparsomme og lidet nøiagtige Oplysninger. De „Kjøbenhavnske Tidender“ fortælle meget charakteristisk først, at „der ved Hoffet er blevet deklareret Mariage mellem Lehnsgreve v. Raben og Frøken Amalie Gregersen von Juul“, hvorpaa følger en kortfattet Beretning om Katastrophen. Den afsluttes med følgende praktiske Bemærkning: „De kongelige Herskaber have dog, Gud være lovet, undgaaet al Skade paa deres høie Personer, skjøndt, som let kan tænkes, ikke paa deres Effekter“. I Kjøbenhavns „Aftenpost“ hæver Redakteuren, Em. Balling sig til følgende lyriske Pathos: „Rædsomme Dag! Mage til Dit skrækfulde Optrin saas aldrig inden Dannerkongens Lande. Gud, hvilken ængstelig Hjemsøgelse! O, Du vor elskede Landsfader, Du hans følende og vistnok i disse grufulde Timer høist bekymrede Søn! Du vor Christians og Landets velgjørende Moder! Eder hans Sødskende, hans i Angst omspændte og saa ofte over Andres Elendighed rørte Sødskende!

I Umyndige indtil Dig, Du lallende og elskede Yngling i Frederiks og Marias Arme!" Ulykken kaldes derpaa „en traurig Scene", hvorpaa Forfatteren ender med det trøstefulde Udraab: Fortærer end Elementerne hans Hus og fylde Ængstelse i hans og hans Slægts Barm, saa er Folkets Trofasthed hans Borg!" Saaledes er Tonearten omtrent allevegne. De selvstændige literaire Arbeiders, Pjecernes, Flyveskrifternes, Betragtningernes og Klagesangenes Antal er meget stort. En enkelt af de sidste ledsages med Melodi i Klaverudtog. Nogle af disse Skrifter have kurieuse Titler som f. Ex.: „Tvende jydske Brødres Samtale om det afbrændte Slot" (en Opfordring til at give Bidrag) eller „En Raadslutning, hvorlunde de danske Heste, Køer, Faar, Svin, Høns og Gjæs vilde give mange Penninge til Christiansborgs Slots Opbygning". Denne sidste Pjece, der, som det allerede dengang bemærkedes, mere gaar ud paa den positive Religions og Moralens Nedbrydelse end paa Slottets Opbyggelse, indbragte Forfatteren, Bogtrykkersvend Willum Stephensen Fængsel paa Vand og Brød i 14 Dage og hans Forlægger Boghandler Lynge en Udgift af 30 Rdlr. til Generalfiskal Skibsted. Det er hertil, Præsten N. Blicher sigter i et Brev: „Ligesaa kan det have sin store Nytte, at Religionens Fjender, Præstehadere og kaadmundede Idioter som Stephensen og Konsorter vorde nødtørftigen afstriglede". Ogsaa den poetiske Aare maatte flyde ved Slotsbranden, men Versene ere i Reglen ikke gode. De bedste og mest bekjendte skyldes Lægen Rasmus Franckenau, som i Tidsskriftet: „For Sandhed" offentliggjorde Elegien: „Christiansborgs Ruiner Natten efter Branden". Efter en Indledning i den ægte Ha!-Stil: „Midnatsstormen kold og rædsom hviner", hedder det om Riddersalen:

Der, hvor under Strengens glade Toner
Folk med Fyrste traad' saa tidt i Dands,
hvor et Firmanent af tændte Kroner
skabte Midnat om til Middagsglands.
Abildgaard! hvor Nordens Heltedage
kaldtes ved din Mesterhaand tilbage,
der, hvor Guld og glimrende Krystal
spredte Straaler om sig uden Tal,

Der man skuer nu et rædsomt Øde,
mørke Spor af fordums Herlighed,
halvforbrændte Billedstykker gløde
under hver den bange Vandrers Fjed.

Hist endnu en enlig Flamme bæver,
her en revnet Mur for Vinden svæver;
fælt i Nattens Taushed hule Skrald
varsle skjøre Marmorblokkes Fald.

To Dage efter Slotsbranden udstedte Christian den Syvende en Proklamation, hvori han takkede „sine kjære og tro Undersaatter i Hovedstaden af alle Stænder og Klasser uden Undtagelse for den særdeles Nidkjærhed, Velvillighed og Hjælp, som de ved den uheldige Tildragelse havde udvist". Denne Tak var ikke ufortjent, og med mageløs Iver blev der umiddelbart efter Branden arbeidet for at skaffe de nødvendige Pengemidler til Slottets Gjenopførelse. Paa intet Punkt lagde Folkets Trofasthed og Hengivenhed sig stærkere for Dagen end netop her. Stadens 32 Mænd besluttede at opfordre til en almindelig Indsamling i begge Riger, ikke blot til en ny Kongebolig, men ogsaa til Sørustninger, efterdi det bevæbnede Neutralitetsforbund mellem Danmark og Sverig kunde nødvendiggjøre „en Søekvipering til Haandhævelse af Statens Selvstændighed og Neutralitet". Det skulde da staa Regjeringen frit for at anvende Bidragene, som den vilde, til begge Øiemed. En Mængde af Kjøbenhavns mest ansete Borgere udstedte en lignende Indbydelse og tegnede sig for 20,000 Rdlr. til at begynde med, Laugene i Hovedstaden gav 46,459 Rdlr., hvoraf Bryggerlauget alene 10,000 Rdlr., Skipperlauget 5745 Rdlr., Brændevinsbrænderlauget 4000 Rdlr. og den jødiske Nation 3101 Rdlr., og talrige andre Kommitteer, Korporationer, Stænder og Foreninger i Provindserne saavelsom i Norge og Hertugdømmerne fulgte Exemplet. Kjøbmænd og Godseiere sendte pommerske Bjælker, Bygningstømmer, Stangjern og Mursten, medens Embedsmænd gav Afkald paa større eller mindre Summer af deres Gager eller Pensioner. Den almindelige Deltagelse fandt et smukt Udtryk i en Henvendelse til Kronprindsen fra Holmens Tømmermænd, der havde faaet en særlig Tak for deres Forhold ved Branden, hvori de bad om, at der maatte afkortes dem to Skilling af deres Dagløn til Skadens Oprettelse. Kronprindsen takkede dybt bevæget, men erklærede, at han ikke kunde modtage Tilbudet. Derimod blev en Aftale mellem det kongelige Kapels Medlemmer om i 4 paa hinanden følgende Aar at afgive 4 Procent af deres Gage, eller 3473 Rdlr. 2 Mk., til Slotsfondet godkjendt. Da en Del af Giverne imidlertid vare i saa slette Omstændigheder, at „de

uagtet al deres gode Villie, naar de engang har erholdt deres Gage, glemmer det indgangne Løfte", sikkrede man sig mod denne Glemsomhed ved at indeholde det tilbudte Beløb i deres Lønninger. Man oplevede naturligvis ogsaa, at Enkelte, der havde tegnet sig for frivillige Bidrag, senere ansøgte om Fritagelse for at betale, saaledes 23 Undertoldbetjente, der i Haab om et fremtidigt Gagetillæg havde været letsindige nok til at subskribere, en Majorinde Struwe i Itzehoe, der havde haabet paa en Arv, men var bleven skuffet o. fl. Dette Slags Ansøgninger bleve altid bevilgede; i Juli Maaned skrev Finantskollegiet i en Forestilling: „Det synes ikke at være passende at inddrive et frivilligt tilbudet Bidrag med Tvangsmidler, om det end efter adskillige Subskriptioners Form maatte synes at kunne ske lovligen". Følgen blev naturligvis endel Restancer, men der kom dog ialt henved 900,000 Rdlr. ind. De fik dog hurtigt Fødder at gaa paa. Allerede i Juli 1794 resolveredes, at det Nødvendige til Søekviperingen og Forsvarsforanstaltningerne maatte tages heraf, og i 1798 var der saagodtsom Intet tilbage af de frivillige Bidrag til en Kongeboligs Opførelse. 265,000 Rdlr. vare blevne anvendte i forskjellige uvedkommende Øiemed, hvoraf alene 65,000 Rdlr. til den danske Manufakturhandel, 158,000 Rdlr. brugtes til Indkjøb af de to Palaier paa Amalienborg (det Schackske og Moltkeske) samt til deres Indretning og Meublement; Resten var medgaaet til Rustninger og kunde dog kun dække en ringe Del af de nødvendige overordentlige Udgifter.

Spørgsmaalet om, hvorvidt *Brandassurancekassen for Huse og Gaarde i Kjøbenhavn* skulde give Bidrag til Slottets Gjenopførelse, beskjæftigede i høi Grad Interessenterne og gav Anledning til langvarige Stridigheder. Kort efter Branden samledes Direkteurerne for at drøfte Sagen, men kom til det Resultat, at det i Henhold til de bestaaende Anordninger og Kassens Øiemed hverken stod i dens eller de Kommitteredes, ja end ikke i samtlige Interessenters Magt at bifalde en saadan Anvendelse af Kassens Midler udenfor deres Bestemmelse. Hermed betragtede man først Spørgsmaalet som afgjort, men da adskillige Interessenter reiste Indvendinger, holdtes der et nyt Møde af Direkteurerne og de saakaldte Deliberations Kommitterede, hvor det med 10 mod 7 Stemmer blev vedtaget, at Brandkassens 120 Kommitterede skulde sammenkaldes for at drøfte et Forslag om et Bidrag af 200,000 Rdlr. Af de 120 Kommitterede

mødte imidlertid kun 90, hvoraf 50 bifaldt Forslaget, medens 40 forkastede det, men da det derefter blev ombaaret til alle Interessenter (der var ialt 3430), indkom der ikke mindre end 98 Protester. Det var nu ret tvivlsomt, hvorledes man skulde stille sig. Direktionen var afgjort imod Tanken, og gjorde gjældende, at et Reskript af 17de Septbr. 1756 udtrykkelig havde forbudt ethvert Udbytte af Brandassurancekassen til Interessenterne, med Befaling, at Kassen stedse skulde voxe til det Almindeliges Bedste og Sikkerhed; den fremhævede endvidere, at Brandkassen ikke eiede en Tiendedel af sin Risiko og følgelig ikke kunde betale Skaden, hvis blot et eneste Kvarter i Byen brændte, at Ingen uden at have assureret kunde faa Kapitaler til Laans i Gaarde og Huse, hvorfor Letheden ved at faa Prioriteter afhang af den Tillid, man havde til Brandkassens Sikkerhed, at Brandkassens Midler tilhørte den hele Stad og ingen Enkeltmand, og at det overhovedet var umuligt at indhente alle Vedkommendes Samtykke, da saa mange Umyndige og offentlige Stiftelser vare Prioritetshavere, og vel Ingen paa disses Vegne turde paatage sig at samtykke i en Formindskelse af deres Sikkerhed. Hvad vilde man gjøre, hvis disse Umyndige eller disse Stiftelser i sin Tid med Lovens hele Strenghed vilde reklamere Erstatning af deres Formyndere eller Værger? Direktionen anførte adskillige andre Grunde og erklærede sig tilsidst uberettiget til at gjøre noget Forslag om „en uhensigtsmæssig Anvendelse“ af Brandkassens Midler. Den ønskede endog en kongelig Befaling om, at Ingen i Eftertiden maatte understaa sig at samle Stemmer til noget Forslag, der sigtede til en Formindskelse af Brandkassens Kapitaler, uden iforveien dertil at have indhentet Kongens Samtykke, og ansøgte tilsidst om Stadfæstelse af det ovenanførte Reskript af 1756 „til hver Mands Sikkerhed i Staden“.

I Magistraten, hvor Direkteurernes Erklæring indkom, vare Meningerne meget delte. 9 af dens Medlemmer stemte mod Bidraget, 8 derimod for det, medens 4 mente, at der burde holdes en ny Generalforsamling, hvor den endelige Beslutning kunde tages. Forslagets Tilhængere fremhævede med Styrke, at Vedtagelsen havde været fuldkommen lovlig, at Interessenterne vel ikke havde Ret til at raade over Kassens Kapitalfond, men derimod over Renterne, af hvilke Bidraget kunde udredes gjennem en længere Aarrække uden at formindske Kapitalen, og endelig at simpel Taknemmelighed bød

at give de 200,000 Rdlr., da Kongens havde skjænket store Donationer til Brandkassens allerførste Fond, for ikke at tale om de betydelige Summer, han i Aarenes Løb havde skjænket Brolægnings- og Renovationsvæsenet, de milde Stiftelser, Fattigvæsenet, Vandvæsenet m. m. Raadmand Pontoppidan udregnede endog, at disse Summer med Renter og Rentes Renter ved „jevn Logarithme Beregning" udgjorde over 32 Millioner Rigsdaler. Skulde man da nu være kneben og tilbageholdende? Striden varede til ind i November 1794, da den løstes ved et af Magistraten foreslaaet Kompromis, der accepteredes af Regjeringen. Ifølge dette forpligtede Brandkassen sig til at bidrage 200,000 Rdlr., at udbetales i 8 à 10 Aar, mod at *Kongen garanterede Kapitalens Tilbagebetaling* i det Tilfælde, at Kassen nogen Tid ved ulykkelige Hændelser skulde formindskes til en Fjerdedel eller til et Fond af 500,000 Rdlr. Den ulykkelige Hændelse indtraf allerede det følgende Aar, og hermed faldt Sagen bort af sig selv. Episoden med Brandforsikringskassen maa dog ikke opfattes som et Udtryk af Lunkenhed eller Uvillie, men kun som et Bevis for Direktionens levende Pligt- og Ansvarsfølelse, selv om man i Finantskollegiets Forestilling sporer en vis Ømfindtlighed overfor denne frivillige Gave paa Betingelser.

Den 5te Marts 1794 udkom en Forordning om en almindelig Andagts- og Bededag Søndagen den 16de Marts. I alle Rigets Kirker prædikedes der denne Dag om Ulykken, og adskillige af disse Taler ere bevarede. Med Rørelse læser man den kgl. Hofprædikant Christianis simple Ord: „Lad os tænke paa vore Brødre, der omkom i Flammerne". Hengivenheden for Kongehuset lagde sig atter stærkt for Dagen, da Theatret, der havde været lukket i Anledning af Slotsbranden, gjenaabnedes den 13de Marts i Kongefamiliens Nærværelse. Ved sin Indtrædelse hilstes Hoffet med en Sang af Baron Wedel Jarlsberg, hvori der bl. A. forekom „den stærke Tanke": „O, Konge! Du har Intet tabt, og Folket vandt", og efter Forestillingens Slutning kom det til nye stormende Ovationer, under hvilke en Sang af Thaarup blev afsungen. „Det var en rørende og høitidelig Borgerscene", skriver Rahbek.

Saalænge *Rydningsarbeiderne*, der kostede over 10,000 Rdlr., stod paa, var Slotspladsen afspærret for alle Uvedkommende og aabnedes først igjen for den almindelige Færdsel den 17de Marts. I Ruinen arbeidede det „kommanderede Mandskab", det vil sige:

Soldater fra forskjellige i Byen garnisonerende Regimenter under Ledelse af fire Officerer, endvidere nogle Soldater fra Tøihuset og endel Grundgravere under Opsyn af Guldsmedene Borreby og Dey. Det lille Vognmandslaug bortkjørte Tusinder og atter Tusinder Læs Grus, dog først efter at det var harpet og sigtet. Seminaristen ved Kongsberg Sølvværk, Collet, arbeidede i tre Maaneder med en Grusmasse i Slotskjælderen under det forrige Zahlkammer og anstillede chemiske Forsøg dermed, for at indvinde de deri værende Metaldele, ligesom han i Forening med Møntdirekteur Lyng udvaskede og sorterede de sammensteds forefundne Guld- og Sølvmønter. Collet kom efter mange Prøver til det Resultat, at det ikke kunde betale sig at sende hele denne Grusmasse, ca. 638 Kubikfod, til Kongsberg, men da man havde sendt 4 Oxehoveder Grus derop og faaet det Svar, at der vistnok kunde faaes et godt Udbytte ved Udskilningen, besluttede Regjeringen dog at gjøre dette og afslog et Tilbud af en kjøbenhavnsk Borger, Gabriel Gierløf, om at kjøbe hele Massen. Alle 638 Kubikfod bleve derfor i 1798 sendte til Sølvværket i Norge, hvor der udvandtes 5 Mark 9³/₄ Lod Guld (af 21 Karat 1¹/₄ Gran pr. Mark) samt 26 Mark 12 Lod Sølv og 50 Pund rent Kobber af Gruset. Under Arveprindsens forrige Gemakker søgte et Antal Artillerister efter Diamanter, der vare forsvundne, men, som det synes, uden Held, og da alt Gruset endelig var kjørt ud paa Amager i Nærheden af Kigkurven, fik Juveler Mutzius og den priviligerede jødiske Guldscheider, Isak Weyll Tilladelse til i fjorten Dage at underkaste det en ny Undersøgelse, dog med Forbehold af de private Skadelidtes Ret til det, der blev fundet. At Rydningen blev saa kostbar, skyldtes ikke blot Udgifterne til Mandskabet, de Tilsynshavende og den store Vognleie, men tillige de talrige Gratifikationer efter Branden (ialt 4000 Rdlr.), Omkostningerne ved Plankeværkers og Stilladsers Opsættelse, beskadigede Sprøiters Reparation m. m. Af disse sidste var der nemlig blevet ødelagt adskillige, ligesom talrige Brandspande, Vandkar, Stripper, Seildugssække, Lygter, Brandstiger, Øxer, Liner, Seilgarn, Hyssing, Stænger, Søm o. lgn., der var udleveret fra Tøihuset og gaaet tabt, maatte erstattes.

En stor Del mere eller mindre beskadigede Materialier bortsolgtes ved Auktion. Saaledes allerede i Midten af Mai endel Kobber fra Slotstaget, der indbragte henved 16000 Rdlr., medens man fandt Regning ved at sende det urene, sammensmeltede Kobber til Kongsberg

for at lade det „gahre“ ved Sølværket og derpaa sælge i Norge. Senere afholdtes Auktioner over en stor Mængde ituslaaede Kakkelovnsplader, Tromler, Rør, Vinduslaase og Beslag, „anbrændte“ Bjælker, Spær og Træmaterialier, samt Klokkemetal, Messing m. m. Det var selvfølgelig kun Smaabeløb, som kom ind herfor. De tilbagestaaende Dele af Slottets Hovedbygning eller rettere de Dele af den, som havde tagel mindst Skade, bleve reparerede og indrettede til forskjelligt Brug. I den saakaldte *Kavalerløngang* mellem Slottet og Kancellibygningen indrettedes saaledes et Maler- og Snedkerværksted for Theatret. Det havde tidligere været paa samme Sted, hvorfor en stor Del Koulisser, Inventarium og Maskiner vare gaaede op i Flammer. Senere (i 1800) anbragtes der forskjellige Kontorer her, ved hvilken Leilighed Løngangens øverste Etage blev nedbrudt, da man betragtede dens tidligere Høide som farlig for Kancellibygningen. Theatrets Malersal flyttedes nu hen bag Slotskirken i *Remisebygningen,* hvis ene Fløi mod Kanalen istandsattes i en Længde af 100 Alen. Den anden Fløi nærmest Slottet blev i 1798 indrettet til en *Kaserne for det ridende Artilleri,* hvis Heste anbragtes i de kongelige Stalde, medens Korpsets Vogne fik Plads i Gaarden mellem Ridehuset og den afbrændte Garderstald. *Slottets Hovedport mod Ridebanen* blev samtidig Fouragemagasin. Den nye Kaserne var dog ikke rummelig nok, hvorfor en Del af Folkene anbragtes i Sygehuset ved Langebro (ligeoverfor Blaataarn), andre i Kasernen paa Christianshavn, ligesom nogle Værelser i *den lille nordre Løngang* ved Slottet overlodes Korpset. Den *lille søndre Løngang,* som førte over til Bibliotheket og Kunstkamret, fik Aaret efter Branden et nyt Kobbertag, og blev efter en delvis Ombygning benyttet til Opbevaringssted for det store kongelige Bibliotheks Manuskriptsamling. Endelig blev et høit Plankeværk reist om Ruinen ud til Slotspladsen saavelsom ved Indgangen til Staldene fra Ridebanen. Derimod fandt man det ikke nødvendigt at anbringe Lægter om Murene til Ridebanen for at holde Folk borte fra dem. Plankeværket paa Slotspladsen blev dog allerede nedtaget i Septbr. 1795, da Materialierne skulde anvendes til Aflukker for fattige Brandlidte i Slotskjælderen.

Ruinen stod nu hen i lange Tider og afgav et bedrøveligt Skue med sine sværtede Mure, gabende Vindusaabninger og hensmuldrende Sandsten. Allerede i Vinteren 1795 trængte Vandet

gjennem Hvælvingerne ned i Kjælderen, hvor de kongelige Vine opbevaredes, saaledes at Hofmarechallen foreslog, at der skulde lægges Brædetag over. Rentekamret fandt dog Udgiften for høi, men da de kostbare Rosenborgvine saavelsom Beholdningen af ungarske Vine vare udsatte for Ødelæggelse, bleve 2 Fag af Kjælderen til Gaden og 2 Fag til Gaarden, hvor den opsynshavende Betjent boede, dækkede med Teglsten ovenpaa Hvælvingerne. Senere lagdes der Tag over Brændekjælderen, fordi Regnvandet trængte igjennem og ødelagde den kongelige Kulbeholdning. Lidt efter lidt blev Murene brøstfældige, hvorfor man af Frygt for Ulykkestilfælde, især da Slottet var beboet af endel brandlidte Fattige, lod de løse Sten støde ned med Baadshager; i 1798 endog i den Maalestok, at der bortkjørtes 254 Læs Mursten fra Slotsruinen. Ogsaa de tre svære Skorstene og det øverste af Taarnet maatte nedbrydes, da de truede med at styrte ned af sig selv. Der faldt nu bestandig Murbrokker og hele Stykker ned fra Bygningens udvendige Mure, hvorfor der hver Sommer maatte reises Brandstiger og Stilladser og akkorderes med en Murmester om Nedrivningen.

Man havde længe havt et aabent Øie for den Skade, Bygningen vilde lide ved saaledes at staa udsat for Veirligets Paavirkning. I 1799 drøftedes Muligheden af at skaffe hele Ruinen under Tag „paa den bedste og menagerligste Maade", hvorfor Bygningskommissair Dajon anstillede en Række Forsøg med Bjælkers og andet svært Tømmers Bæreevne, hvilke dog ikke førte til Noget. Men allerede fire Aar tidligere, da Byen var bleven ramt af den ødelæggende Ildsvaade, opstod naturligt den Tanke at indrette Slottet eller en Del af det til Brug for adskillige offentlige Institutioner, der vare blevne husvilde eller trængte til større Plads end hidtil. Kancelliet foreslog derfor, at en af Christiansborgs Fløie skulde gjenopføres til Brug for *Høiesteret* (der allerede var bleven husvild ved Slotsbranden) *Hof- og Stadsretten* (hvis Gaard paa Østergade befandtes for lille), *Politiretten, Forligelseskommissionen* og *Raadhuset.* Professor Harsdorff, der fik Ordre til at udarbeide Planen, fandt aabenbart ikke Behag i Forslaget, som efter hans Mening var ganske forfeilet. I sit Svar af 21de August 1795 bemærkede han først, at han ansaa det for en afgjort Sag, at Slottet engang igjen skulde istandsættes til Brug for Kongehuset. Hvis dette imidlertid var Tilfældet, vilde Opgaven blive særdeles vanskelig at løse. Tænktes der ved „en af Slottets

Fløie" paa en af de fire store Fløie, der udgjorde Slottets *Corps de Logis,* vilde man nemlig ikke kunne gjøre de forlangte Indretninger uden at tage Hensyn til det Heles fremtidige Plan. Hvorledes denne skulde være, havde Harsdorff rigtignok kun løselig overveiet, men det forekom ham dog nødvendigt at isolere den store Firkant for at opnaa Kommoditet, Sparsommelighed og Smag og samtidig gjøre Bygningen én, maaske to Etager lavere. Men naar dette skete, vilde der neppe blive mere Plads, end der behøvedes for Hoffet, Høiesteret, Partikulairkamret og saadanne Indretninger, som helst burde være i Nærheden af Kongens Person. Opførte man Slottet efter den gamle Plan, var man dog ikke hjulpen, thi de nævnte Tribunalers Anbringelse i en af Hovedfløiene vilde spærre Forbindelsen og næsten gjøre det umuligt for Architekten nogensinde at tilveiebringe en god Fordeling, naar Resten af Slottet engang skulde opbygges. Det vilde desuden koste betydeligt, da der maatte indlægges Bjælker og opføres Tag over hele den paagjældende Fløi. Vilde man have Orden og Sammenhæng i det Hele, saaledes at det Ene ikke laa i Veien for det Andet, maatte der nu gjøres Tegning og Overslag til det hele Slots Forandring og Istandsættelse. Harsdorff henledede endvidere Opmærksomheden paa, at det vilde være betænkeligt at lægge disse Tribunaler i det kongelige Residentsslot, thi de mange Kontoirer fyldte med Papirer og de talrige Kakkelovne vilde medføre Brandfare; den Mængde Mennesker, som stadig havde Forretninger her, vilde foraarsage Tummel paa Trapper og Gange; Fængsler maatte der ogsaa være, hvilket ofte vilde give Anledning til Sammenløb, for ikke at tale om, at det „maaske kunde synes stridende mod Velanstændighed og give Anledning til Kritik, at Forbrydere skulde bo under samme Tag som Kongen". Den berømte Architekt kom derfor til det Resultat, at de nævnte Institutioner bedst kunde faa Lokale i den afbrændte Kirkebygning, som da maatte skilles helt fra Slottet. Fandt denne Tanke Bifald, vilde han fremkomme med Tegninger og Overslag — et Kapel for Hoffet vilde man altid kunne indrette i Hovedbygningen.

Harsdorffs Tanke fandt imidlertid ikke Bifald; tvertimod blev det ham igjen paalagt at udarbeide Tegninger efter Kancelliets Plan, kun med den Forskjel, at han nu ogsaa skulde skaffe Plads til *Kunstakademiet* — som man ønskede fjernet fra Charlottenborg — i den ene af Christiansborgs Fløie. Han skulde behandle Alt, „som

om Christiansborg ikke mere blev til Kongebolig at opføre", og maatte ved Udarbeidelsen ikke tage Hensyn til Slotskirkebygningen, der var bestemt til andet Brug (formodentlig til at afløse den afbrændte Nikolai Kirke), ei heller til den store søndre Løngang ved Kancellibygningen. Til yderligere Oplysning meddeltes det ham i 1796, at han ogsaa skulde være betænkt paa Arrester for Forbrydere, hvorimod der ikke skulde være Plads til Gjældarrestanter i Slotsbygningen. Det kan neppe betvivles, at Harsdorff havde endnu mindre Smag for denne løierlige Sammenstilling, hvor Kunsten skulde leve sammen med Domstole, Politi og Forbrydere, og det ses da ogsaa, at han Intet gjorde ved den. I 1798 undskyldte han sig med Sygdom og med sit Arbeide paa Planen til Marmorkirkens Opførelse; i 1799 døde han.

Det var Ruinens stærkt fremadskridende Brøstfældighed og Opløsning, som i Aaret 1800 atter henledede Opmærksomheden paa den. De tre Hofbygmestre, Professorerne *Meyn, Magens* og *Hansen* havde med Styrke gjort gjældende, at det var paa høie Tid, at der blev truffet Foranstaltninger til Murenes Benyttelse, hvis de nogensinde igjen skulde benyttes. „Skulle disse fortræffelige Mure nyttes — skrev de bl. A. — da maa samme ei længe mere saaledes henstaa uden Tag, hvorved ei alene den øverste Del af Muren, men endog alle Afsætninger og Buerne over Vinduerne uendelig lide af Fugtighed, ligesom det og staar med Grund at befrygte, at de underste Gevælfter i slig vedblivende Tilstand vil nærme sig deres Undergang." Som Følge heraf overdrog Rentekamret de tre Professorer at undersøge, hvorledes Ruinen paa bedste og sparsommeligste Maade kunde komme under Tag, men i deres Betænkning gik de paa egen Haand videre og forelagde i Oktober Maaned 1800 en Plan i store Træk til Slottets Gjenopførelse som *Kongebolig.* De forestillede bl. A. heri, at man uden at skade Slottets Anseelse eller betage den eventuelle Residents det fornødne Rum gjerne kunde formindske dens Størrelse noget, hvorved ikke blot Udgifterne til Taget, men ogsaa til Istandsættelsen i det Hele kunde reduceres betydeligt. At forringe Slottets Høide kunde dog ikke tilraades, efterdi dets Udvortes vilde lide derved. Fjernede man nemlig den øverste Mezzanin, vilde man blive nødt til at omdanne den saakaldte Kronprindsens Etage til en Mezzaninetage, og Bygningen vilde da kun faa en eneste Hovedetage (Kongens

Etage), hvorved dets Anseelse vilde være borte, ligesom der neppe vilde blive Plads for alle de Leiligheder, som vare fornødne for en kongelig Familie. Den heldigste Løsning vilde være at *nedbryde Slotstaarnet*, dels fordi det var meget brøstfældigt, dels fordi der slet ikke burde være Taarn paa Bygningen, og derefter *fjerne hele Riddersalsfløien* til Ridebanen og erstatte den med *en aaben Kolonnade mellem de to Sidefløie*. Herved vilde der faas en meget smuk Façade og en tiltalende perspektivisk Indsigt i Slotsgaarden, uden at man havde nødig at røre ved de gamle Fundamenter eller anlægge nye. Endvidere sparede man herved det ellers nødvendige store og kostbare Tag paa denne Fløi, og endelig vilde den triste og skumle indre Slotsgaard blive munter og lys. De tre Architekter foreslog endvidere, at hele den udvendige Sandstensbeklædning, der havde lidt saameget ved Ilden, at den end ikke med de største Bekostninger kunde istandsættes, skulde nedtages paa Hovedgesimsen nær, og Murene afpudses med Kalk, dog at de nye Dekorationer om Døre og Vinduer med deres udladende Gesimser og Frontespicer igjen bleve forfærdigede af Sandsten. *Portalen til Slotspladsen burde nedbrydes* og gjenopføres i en simplere og bedre Smag, svarende til den hele Forandring, og endelig burde den *store nordre Løngang* miste sin øverste Etage og have samme Høide som den søndre Løngang (se ovenfor). Hvorvidt Slotskirken skulde bevares eller nedbrydes, henstilledes til Kongens Villie, men det ansaas dog for rigtigst kun at bevare dens forreste Del til Slotspladsen i lige Dybde med Løngangsbygningen, men nedrive hele Resten. Der vilde nemlig paa denne Maade blive Plads nok til et lidet net Kapel for den kongelige Familie og Hofbetjentene. Med Hensyn til Taget paa de tre tilbagestaaende Hovedfløie mente Professorerne, at det vilde være klogest at gjøre det saa lavt som muligt og tække det med Kobber, men for at dette kunde ske, maatte der først indlægges Bjælker i alle Etager tit Murenes Afstivning og Sammenbinding. Ogsaa Hovedskillerummene burde opføres iforveien, hvorfor der ikke kunde tages fat paa Tagværket, før en nøiagtig Plan af Indretningen i alle Etager var udarbeidet. Herefter bestemtes det ved kongelig Resolution, at Slotskirkens Rudera skulde nedrives, og at Professor *C. F. Hansen* (den senere Konferentsraad) i Henhold til Ovenanførte skulde forfatte de nødvendige Façade-, Profil-

og Plantegninger samt gjøre saa detaillerede Overslag, som efter Omstændighederne var muligt.

Hermed var det altsaa fastslaaet, at Christiansborg igjen skulde være Kongebolig, men det havde lange Udsigter med Sagens praktiske Gjennemførelse. De truende Forhold i Europa, Slaget paa Rheden i 1801 og dets Følger hidførte en Standsning, og først i Mai 1803, da Hansens Tegninger og Planer vare approberede, kom man saavidt, at der blev nedsat en *Slotsbygningskommission*, bestaaende af 8 Medlemmer, hvoriblandt Geheimeraad, Statsminister Grev *C. D. Reventlow,* Overhofmarechal *Hauch,* Generalmajor *Peymann,* Professor Stadsbygmester *Meyn,* Professor Landbygmester *C. F. Hansen* o. fl., en Kommission, som forresten ogsaa skulde bestyre Opførelsen af den nye Raad-, Dom- og Arresthusbygning i Kbhvn. Det var Hansen, som skulde være ansvarlig for Detaillen af alt Bygningsarbeidet, og Alt „hvad, som henhører til Exekutionen af det Befalede eller Besluttede.“ Man tog nu fat paa Nedrivningen af Fløien til Ridebanen, saavelsom paa Nedtagelsen af Sandstensbeklædningen, hvortil der i 1803 alene medgik 40,000 Rdlr. Det ses, at man i 1805 havde Yderfaçaden til Ridebanen nede med Undtagelse af Portalen, som stod endnu, samt at en stor Del af de vældige Sandsten vare blevne transporterede hen paa det afbrændte Vaisenhuses Tomt paa Nytorv. Disse Arbeider vedvarede indtil 1807, da Bombardementet og Krigen med England stillede Alt i Bero.

Ved Slottets Brand var *Høiesteret* bleven husvild, hvorfor det strax blev befalet, at Riddersalen paa Rosenborg skulde indrettes for den. Man kom dog hurtigt paa andre Tanker, og Retten fik i Stedet anvist Lokale i Prindsens Palais, hvor Professor Jens Juel maatte rømme Riddersalen, der havde været ham overladt til Malerstue, medens Landhusholdningsselskabet ikke blot maatte afgive to tilstødende Værelser, men endog finde sig i, at dets Forsamlingsværelse blev benyttet som Rettens Forsal. Assessorerne vare heller ikke tilfredse; de klagede uophørligt, især over Kulde, hvorfor der i 1798 lagdes et stribet Klæde over hele Gulvet og to Aar efter opsattes en Fajance-Kakkelovn istedetfor den gamle af Jern — men der var Intet at gjøre herved; de maatte i en lang Aarrække blive i Palaiet i Kalleboderne, kun at Høiesterets høitidelige Aabning fandt Sted i Riddersalen paa Rosenborg. Ogsaa *General-Veikommissionen* blev flyttet til Prindsens Palais, hvilket gik ud over Videnskabernes

Selskab, som dog senere fik Erstatning i et Par Værelser med Forstue i Staldbygningen ved Christiansborg. Alle de finantsielle Kontorer, der havde været samlede paa Slottet, fik strax efter Branden Plads i Bankbygningen, som laa i nuværende Slotsholmsgade ved Siden af Børsens Nordende, men kom som alt anført i 1800 hen i Kancelli- eller Kavallerløngangen, hvor der indrettedes 14 Kontorer for Finantskollegiet, Zahlkamret, Skatkamret, Annuitetskontorerne osv.

Mere paatrængende end alt Andet var det dog at finde passende *Boliger for Kongehuset,* der bogstavelig ikke havde Tag over Hovedet i Residentsstaden. Opmærksomheden blev naturligt henvendt paa Amalienborg, af hvis fire Palaier Kongen allerede længe havde eiet det ene (det tidligere Brockdorffske), som var Søkadetakademi. Der blev strax aabnet Underhandlinger, og allerede i de første Dage af Marts kjøbtes afdøde Grev Adam Gottlob *Moltkes Palais* (det nuværende saakaldte „Christian den Syvendes Palais") med alle dets Grunde, Bygninger, Inventarium og Meubler for 45000 Rdlr. Kongen, som skulde bo her, flyttede ind den 10de Marts 1794. Til Kronprindsen kjøbtes det saakaldte *Schackske Hotel* (vor nuregjerende Konges Residentspalais) for 26861 Rdlr. Det tredie Palais, det *Raben-Levetzauske* (nu „Udenrigsministeriets") erhvervedes af Arveprinds Frederik. Eieren, Geheimekonferentsraad Sigfried Victor Raben-Levetzau, Besidder af Stamhuset Restrup i Aalborg Stift, havde længe ønsket at blive denne Eiendom kvit, men havde ikke kunnet afhænde den paa Grund af en udtrykkelig Bestemmelse i Stamhusets Erektionspatent af 12te Marts 1756; nn blev der imidlertid givet kongelig Tilladelse til Salget paa den Betingelse, at Kjøbesummen skulde blive en Stamhuset Restrup tilhørende Kapital, hvoraf Besidderen skulde nyde Renten uden videre Raadighed over Kapitalen. Enkedronning Juliane Marie, som efter Alles Mening kom til at bo smukkest og bedst, kjøbte det forh. *Danneskjold Laurvigske* Palais paa Hjørnet af Dronningens Tvergade og Bredgade (nu det Moltkeske), som tilhørte Etatsraad de Coninck, og endelig erhvervede Hertugen af Augustenborg det forhenværende *Dehnske Palais* (det daværende Reventlowske, senere Prinds Frederik af Hessens) paa Hjørnet af Bredgade og Frederiksgade.

Der blev strax taget fat paa at forbedre og ombygge Palaierne paa Amalienborg, hvoraf ialfald det Schackske var yderlig forfaldent. Til den indre Indretning og Udstyr af dette og Moltkes Palais,

medgik der i de første Aar over 86000 Rdlr., hvilke tilligemed Kjøbesummen udrededes af de indkomne frivillige Bidrag til Christiansborgs Gjenopførelse. Det gjaldt om at blive færdig i Hast, thi Alt skulde helst staa rede samme Efteraar, naar Kongefamilien flyttede ind fra sit Landophold. Harsdorff, som ledede Arbeiderne her, havde store Vanskeligheder at kjæmpe med, og det ikke blot pekuniaire; thi der opstod i 1794 en Strike blandt Tømmersvendene, der forsinkede Arbeidet, saaledes at der maatte rekvireres Assistance hos Holmens Tømmermænd. Den ydre Istandsættelse, Reparationen af Sandstensbeklædningen og den udvendige Maling blev ikke færdig, ikke engang det følgende Aar, fordi den store Ildebrand kom imellem; derimod lykkedes det Harsdorff at gjennemføre de to store Arbeider, som til en vis Grad forandrede Palaiernes og Pladsens Physiognomi. Som bekjendt havde Palaiernes Hovedbygning hidtil kun staaet i Forbindelse med deres Endepavilloner ved to lave Mellembygninger med Indkjørsler; nu blev der ovenpaa disse anbragt en første Sal for at skaffe mere Plads. Disse saakaldte „Kommunikationsbygninger“ vare en Nødvendighed, men det er vel tvivlsomt, om de have været til Fordel for Ensemblet.

Derimod løste Harsdorff den anden Opgave, der blev ham stillet, paa glimrende Vis og skabte i *Kolonnaden* et genialt og enestaaende Værk, en pragtfuld Port i ædel jonisk Stil, som paa engang „skulde være en Forhal til Kongens Hus og en Gjennemgang til den Plads, som bar det stolteste Æreminde, der var opreist for en dansk Konge“. De to Palaier, Kongens og Kronprindsens, der vare adskilte ved Amaliegade, hørte paa en vis Maade sammen; ialfald maatte den besværlige Forbindelse mellem dem ved mange Leiligheder føles som et Savn, hvis den ikke blev afhjulpen. Under de givne Forhold maatte en Forbindelse mellem de to Boliger anses for høist ønskelig, ogsaa fordi det Moltkeste Palais rummede de egentlige Modtagelsesværelser og Pragtrum, hvor det mere festlige Hofliv udfoldede sig. Det gjaldt da om at skabe et architektonisk Led, som kunde forene uden at spærre eller hindre den daglige Færdsel paa Gaden og Pladsen. Det vides, at Harsdorff indsendte et ikke ringe Antal Udkast og i Begyndelsen nærmest tænkte sig en Bygning med en eller flere Gjennemkjørsler, som under alle Omstændigheder vilde have aflukket Gaden for Synet og borttaget den smukke Udsigt til Monumentet paa Frederikspladsen. Endelig fattede

han den Plan at reise en aaben Søilehal i græsk Stil istedetfor en sammenhængende Mellembygning, og denne Tanke fandt Kronprindsens Bifald. Der skulde dog anvendes den største Sparsommelighed; Kolonnaden maatte ikke koste mere end ca. 19000 Rdlr., hvorfor der skulde anvendes Tømmer istedetfor varigere Materiale, Bliktækning istedetfor Kobbertag, gamle kasserede bornholmske Sandsten i Grunden og sværtede Mursten fra Christiansborgs Skorstene, der vare saa forbrændte, at de ikke med Nytte kunde bruges ved selve Slotsbygningen. Arbeidet gik saa rask fra Haanden, at Kolonnaden stod færdig i November 1794, saaledes at Løngangen til Pladsen og de tre Værelser med Vinduer til Amaliegade strax kunde tages i Brug. Alle Hoffets Kavalerer og Damer fik Nøgler til Gangen; i 1799 uddeltes ikke mindre end 200. Den nye Bygning fandt almindeligt Bifald hos Samtiden og beundres den Dag idag. Høyen omtaler den med udelt Anerkjendelse, priser dens græske Aand og storladne harmoniske Virkning og tilføier: „Stiller man sig enten i Gaden eller paa Pladsen omtrent i tredive Skridts Afstand, saa at Krandsens Overkant staar aldeles frit mod Luften, da ville de store simple Forhold, de rene deilige Former, det efter Standpunktet vexlende Spil af Søilerækkernes Perspektiv, af Indblikket under Loftet og ind til Portalerne, af Lys og Skygge vidne om den ædle Følelse for architektonisk og malerisk Skjønhed, som havde gjennemtrængt Mesteren“.

Paa forskjellige andre Maader sørgedes der for Pladsens Udsmykning; saaledes blev de 20 Glas-Kugle-Lygter med dobbelte Flammer og dertil hørende Marmorpiller, som tidligere havde staaet paa Christiansborg Slotsplads flyttede til Amalienborg, og hvad der ikke er det mindst Mærkelige, de bleve i Modsætning til alle Byens andre Lygter tændte i Maaneskin, da man nu for første Gang opdagede, at Maanen ikke altid skinnede, naar den ifølge Almanaken skulde gjøre det. Heststatuen og dens Fodstykke blev pyntet op og Slotsuhrværket paa Frederiksberg nedtaget, forsynet med ny Skive og anbragt paa Søkadetakademiet (det Brockdorffske Palais), medens der bestiltes et nyt Uhr til Frederiksberg Slot hos Uhrmager Henrichsen i Hillerød. Slotsforvalter Voigt paa Frederiksberg anlagde Smaahaverne ved de to Palaier, medens Lysthuset ved det kongelige Palais blev istandsat saa billigt som muligt. Man havde ikke engang Raad til at lægge et Kobbertag paa det. I 1797 lod

Kronprindsen bygge et Tempel i sin Have ved Amalienborg samt opsætte to Bænke og en Solring. Selvfølgelig nødvendiggjorde *Vagterne ved de to Slotte,* der besørgedes af begge Livgarder, forskjellige nye Indretninger. Livgarden til Hest, der daglig trak op, fik Vagtstue, Stalde og Remiser i Søkadetakademiet, hvorhos et af Spiltougene senere indrettedes til to Kachotter eller „Arrestleiligheder“, som de kaldtes, for bemeldte Gardister. Søkadetakademiets Chef holdt dog ikke af dette Naboskab og havde især meget at indvende mod en Marketenter, der havde faaet Bolig i Akademiets Kjælder. Han klagede over, at baade Kadetterne og Officerernes Hustruer og Tjenestepiger forulempedes af Soldaterne, naar de passerede forbi, og Enden blev da, at Marketenteren fik et lille Hus opført i Gaarden, og at der i 1799 blev reist et Plankeværk i Palaiets Gaard mellem Gardens Plads og Kadetternes „Spøgeplads“, saaledes at de vare ganske adskilte. Hvad Livgarden til Fods angaar, havde den sin Vagtstue i Kongens Palais og sin Arreststue paa Rosenborg; i 1799 blev der imidlertid indrettet en Kachot over dens Vagtstue paa Amalienborg.

Der var *stærk Mangel paa Plads* i de to kongelige Palaier. Det var slemt nok, at de store Fester som Balparè'erne maatte afholdes i Komediehuset paa Kongens Nytorv, men værre var det, at en Del af Hofpersonalet maatte ligge i Byen. Allerede i 1795 havde man ovenover Remise- og Staldbygningen ved Kongens Palais opført en fire Alen høi Etage med Værelser for Palaisforvalter Ørtel og forskjellige andre Betjente, men fire Aar efter klagede Hofmarechal Hauch over, at Kronprindsessens Kammerjunker ikke kunde bo paa Palaiet, ei heller Kjælderskriveren og Andre, som havde daglige Forretninger her. Det gik endog saa vidt, at man savnede Opbevaringssteder for de kostbare Meubler, som ikke brugtes daglig, thi de tre Kamre over Kolonnaden bleve hurtigt fyldte. I Kronprindsens Palais var Gaarden saa lille, at man havde maattet lægge et Sprøitehus ud paa Toldbodgadens Fortoug, hvorimod Magistraten nedlagde Indsigelse, men det fik dog Lov til at staae paa Rentekamrets Erklæring, at der aldrig skulde kunne vindes Hævd derpaa, hvilket til yderligere Sikkerhed blev læst ved Hof- og Stadsretten. Da Bernstorffs Palais i Slutningen af Aarhundredet blev solgt til Stadskondukteur Rawert og Tømmermester Hallander, benyttede man derfor strax Leiligheden til at afkjøbe dem et Stykke Haveplads

paa 27 Alens Længde mod Frederiksgade og 75 Alens Dybde for en Pris af 4 Rdlr. pr. Kvadratalen, hvilket ansaas for meget dyrt. Her opførtes da i Aaret 1800 et kongeligt *Ridehus,* hvortil der havde været stor Trang, og paa den nye Bygnings Loft fik Palaisforvalteren endelig det Meubelkammer indrettet, han saa længe havde savnet. Et Bevis for, hvor tarveligt og knebent Kongefamilien boede, leverer et Brev fra Bernstorff til Schack Rathlou af 15de Marts 1794 (altsaa kort efter Branden), hvori der tillige oprulles et eiendommeligt Interieur fra Kronprindseparrets huslige Liv. „Kronprindsen — skriver Ministeren — er saa glad, at man kan læse det ud af hans Ansigt. Jeg har aldrig set ham lykkeligere. *Han har i Virkeligheden kun et eneste Værelse til Raadighed,* men det er ham fuldstændig nok. Kronprindsessen, denne indtagende Kvinde, ønsker sig til Lykke med at synes mindre lille i smaa Værelser. Hun er i Ordets sandeste Forstand Hustru og Moder, og mere forlanger hun ikke at være. Da jeg saa hende i Gjæthuset i et skrækkeligt Øieblik, da hun ikke vidste, om hun havde faaet det Mindste reddet, kom hun mig imøde, idet hun paa sin Arm bar sit Barn, der endnu ikke havde forvundet Inokulationen af Kopperne. Hun udbrød da: „Hvad mig angaar, har jeg min Skat“, og i det Samme pegede hun paa den lille Prindsesse. Kronprindsen omfavnede mig med Taarer i Øinene og sagde: „Det er en stor Ulykke, men jeg veed, at den vilde synes mig langt større, hvis jeg tabte et eneste Hjerte“. I 1802 skriver daværende Amtmand i Pløen, August Hennings: „Jeg har set de to Palaier, hvori Kongen og Kronprindsen bo. Det er næsten en Skam for Nationen, at de maa hjælpe sig med saa lidt. Grevinde Schimmelmann fortalte, at hun havde foreslaaet Kronprindsessen at tage sin Søster til sig, men at denne havde svaret: hun vidste ikke, hvor hun skulde have hende. Herom overbevises man, naar man ser, at Kongen selv til daglig Brug maa nøies med et Soveværelse, et Dagligværelse og et Billardværelse samt et lille Lakaigemak. Pragtværelserne fylde hele den øverste Etage i det forrige Moltkeske Palais, og ere vel ikke kongelige, men dog anstændige. I den store Sal, der strutter af Forgyldning, faldt mig ind, hvorledes man i fordums Tid maa have stirret paa al denne Pragt og Herlighed, der nu synes tung og gammeldags. Spisesalen er til 52 Personer, men da Kongen maa have særlig stor Plads nu kun til 48. I Pavillonsalen, hvor Grev Moltke havde sin Naturaliesamling med Loftstykker af Carl

van Mandern, bliver der nu holdt Rose. Værelset med de efter Boucher forfærdigede Tapeter med chinesiske Figurer er nu et Forgemak. Kronprindsen og hans Gemalinde bo ganske godt borgerligt, men ikke som deres Repræsentation kræver. Kronprindsessen har et lille Haandbibliothek i Skabe, som tilsyneladende ikke kunne rumme meget; Kronprindsen havde sit Haandbibliothek med paa Frederiksberg, men der laa fuldt af Blade hos ham og deriblandt nogle Bøger. I hans Forværelse findes Lebruns Bataillebilleder af Audran og nogle Bataillemalerier, bl. A. Rüdes „Affairen ved Qvistrumbro“. I det indre Værelse er et Brystbillede af Hertuginden af Augustenborg, et Maleri af hende i hel Figur og hendes Buste i Gibs. Kronprindsen, som bebor Palaiets nederste Etage, opholder sig dog for det Meste i den øverste i et af hans Gemalindes Værelser, der er helt behængt med Malerier, hvoriblandt dog intet af Betydning“. Hvad *Arveprinds Frederiks Palais* angaar, ses det at have været smukt dekoreret efter Abildgaards Udkast, smagfuldt og uden Overlæsselse. Kun fandt Hennings de talrige ophængte fyrstelige „Karikaturansigter“, som man udgav for Portraiter, høist uheldige.

Slotsbranden havde kostet betydelige extraordinaire Summer, ganske bortset fra Alt, hvad der var blevet et Offer for Luerne. I Douceurer og Gratifikationer til Officerer, Soldater, Matroser og Brandfolk udbetaltes Tusinder, og ved *Hofholdningernes Adskillelse* stilledes der nye betydelige Krav. Enkedronning *Juliane Marie*, der havde et aarligt Deputat af 86000 Rdlr. foruden 4000 Rdlr. til Fredensborgs Slots Vedligeholdelse, fik efter Branden en Forstrækning af 20,000 Rdlr. til det nuværende Moltkeste Palais' Istandsættelse, medens *Arveprindsen*, der tidligere havde havt en aarlig Appanage af 20,000 Rdlr., nu fik et Tillæg af 6000, foruden en kgl. Garanti for 120,000 Rdlr. til sit Palais' Indretning og Meublering. Prindsesse *Louise Augusta* havde forhen havt 5000 Rdlr. om Aaret i Deputatpenge, men fik nu 8000, foruden 300 Favne Brænde om Aaret samt Fourage til 16 Heste, der skjænkedes hende af de kongelige Stalde. Herved forøgedes de aarlige Udgifter med 34000 Rdlr., som man dog søgte at indvinde ved forskjellige Besparelser. Først og fremmest blev Fondet til de kongelige Bygningers Vedligeholdelse, (hvoraf 10,000 Rdlr. aarlig vare blevne anvendte paa Christiansborg) nedsat med 4,500 Rdlr., da man antog, at 5500 vare tilstrækkelige til Reparationer paa de ikke afbrændte Slotsbygninger og Palaierne

paa Amalienborg. Endvidere blev Proviantskriveriet og Vinkjælderen afskaffet, en stor Del overflødige Kjøkkenbetjente afskedigede (man havde tidligere ikke kunnet nøies med mindre end 3 à 4 Mesterkokke) og endelig Staldetaten betydelig indskrænket, hvorved man haabede at bringe de reglementerede Hofholdningsudgifter, 126,000 Rdlr. om Aaret, ned til 102,000, eller endog til 98,000. Det følger dog af sig selv, at Hofpersonalets Forøgelse i Tidernes Løb, flere Betjentes Antagelse og Pensioners Udredelse til afskedigede, fremmede Fyrsters Besøg ved Hoffet og overordentlige Festligheder og Solenniteter, hvilket Altsammen maatte afholdes extraordinairt, snart bragte Udgifterne til at stige, om end ikke i samme Grad som tidligere. Exempelvis kan nævnes, at man nogle Aar iforveien, da Hofholdningsfondet var 134,000 Rdlr. om Aaret, i Reglen havde brugt 3—4000 Rdlr. mere, i 1789 endog 11,000, i 1790 48,000 og i 1791 36,000 Rdlr. mere end reglementeret. Den samlede Udgift til Kongehuset og Hoffet var paa dette Tidspunkt 6—700,000 Rdlr. om Aaret, og Ødselheden var til Tider ret forbausende. Ved Prindsesse Louise Augustas Formæling i 1786 medgik der 28,000 Rdlr. til hendes Gemakkers Udstyr og Meublement paa Christiansborg, 700 Rdlr. til Forandringer i hendes Værelser paa Frederiksberg, og endelig til Smykker, Juveler o. d. over 28,000 Rdlr. De dyreste af disse vare et Halssmykke med Prætension og et Par Brillantspænder, der kostede 18,201 Rdlr. I Anledning af Kongen af Sverigs Ophold i Kbhvn. 1787 indkjøbtes der Pretiosa for 22,952 Rdlr., og Aaret efter resolveredes, at Kongen havde „isinde at kjøbe for 40,000 Rdlr. Juveler og Smykker hos Juveler Fistaine“, hvilket dog neppe skete i saa stort Omfang. Ved Kronprindsens Formæling i 1790 brugtes der ikke mindre end 69,657 Rdlr. 48 Sk. til Brillantringe, emaillerede Gulddaaser, Diamantspænder, Porcellainsvaser og Pretiosa, foruden 83,000 Rdlr. til andre extraordinaire Udgifter. Naar dette Slags Udgifter bleve overdrevent store og mange, udrededes de ikke af Partikulairkassen, selv om de egentlig hørte derunder, men af Finantserne. Det behøver dog neppe at bemærkes, at Landet ikke blev fattigt eller forarmet ved disse Extravagancer; Kilden til Finantsnøden og Statens uophørlige Pengetrang laa paa ganske andre Omraader.

Den Anskuelse, man havde næret om Christiansborg Slot, at det var en „Salamander, der kunde leve i Ild“, havde vist sig

feilagtig, og man skulde snart erfare, at Byen heller ikke var det. I Juli 1794 skrev Raadmand Pontoppidan: „Man kan nu tillidsfuldt tro og haabe, at paa Grund af de kraftige Foranstaltninger, Brand- og Vandkommissionen har truffet med Sprøite- og Vandvæsens Anstalter, med Politi-Administrationens driftige Inkvisition om brændbare Varers tilbørlige Opsigt, item Vægtervæsenets Beopagtning, den Omstændighed, at fast alle Bygninger ere grundmurede — saa tør man haabe tillidsfuldt, at ingen extraordinair farlig og langvarig Ildsvaade skal kunne indtræde“. Der var ovenikjøbet efter Slotsbranden blevet truffet mange extraordinaire Foranstaltninger; alle Ildsteder, Rør, Tromler og Kakkelovne i kongelige og offentlige Bygninger vare blevne eftersete, Skorstene vare blevne udbrændte og istandsatte, Sprøiter reparerede eller forfærdigede af Nyt; i Kancellibygningen havde man ikke blot anskaffet 300 Sække og 20 Lygter, men særlig arbeidet paa Archivernes Sikkring; paa Theatret havde man forøget Balliesprøiternes Antal og befalet, at de hver Aften skulde staa fyldte med Vand, ja, man havde experimenteret med forskjellige nye Opfindelser, saaledes med en af Tømmermester Niels Petersen konstrueret „Maske, ved hvilken man kunde opholde sig i stærk Røg uden at kvæles“, og med det saakaldte „Strømske Middel“ til Dæmpning af Ildsvaade, hvoraf man lovede sig meget. Alle disse Forholdsregler vare dog ikke lige gode; man erfarer saaledes med Forbauselse, at endel Broer eller „Flager“, der bleve forfærdigede for under en Brand i Komediehuset at lægges fra Parterret ned i Logerne og Kjældergangen (hvor Jernstængerne tillige bleve fjernede for at lette Adgangen til Gaden) ikke engang bleve opbevarede i Theatret selv, men paa det tilstødende Gjæthuses Loft. Deres Nytte maatte herved blive ganske illusorisk. Imidlertid følte Publikum sig beroliget herved og nærede overhovedet blind Tillid til Kjøbenhavns fortræffelige Brandanstalter, der betragtedes som et Mønster til Efterligning for andre Hovedstæder. Havde man ikke Brandmajor og Vicebrandmajor, Branddirekteurer, Ober- og Underbrandmestre, Brandadjutanter, Sprøitemestre og Straalemestre med Assistenter? Vare de 46 „sorte Brandfolk“ ikke formelige Ildhunde? Vare ikke Bryggere, Bagere, Slagtere, Vognmænd, Hyrekuske o. fl. forpligtede til at ile til Brandstedet med Vand, saasnart Klokkerne klemtede? Man havde Brandstiger, Hager, Kar, Spande, Tragter og Alt, hvad der syntes nødvendig til hurtig og virksom Hjælp,

mange store ypperlige Sprøiter, endnu flere mindre og i hvert Kvarter desuden Haandsprøiter. Ved de store Sprøiter var der ansat henved 30 Mand, ved de mindre 24, som under Straf skulde møde i rette Tid. Desuden havde man Pramsprøiter, offentlige Poster og Vandmestre, som betimeligen skulde indfinde sig i det Kvarter, hvor Ilden udbrød og lede Vandet derhen i Overflødighed. At Alt var i Orden, havde man Sikkerhed for ved de halvaarlige Sprøitemønstringer og Brandredskabernes Eftersyn.

Der var derfor heller ingen Ængstelse at bemærke blandt Indbyggerne, da det Fredagen den 5te Juni 1795 om Eftermiddagen Kl. 3 rygtedes i Byen, at *der var udbrudt Ild paa Gammelholm* i den saakaldte „Dellehauge", en aaben Plads, hvor Marinen havde Oplag af Kul (et Par Tusind Læster), Brænde, Tømmer, Planker og Brædder, samt i bræddeklædte tjærede Skure udenom en stor Mængde Jernbaands-Fade, henhørende til Flaadens „Fadeværk", og Pokkenholt. Stedet, hvor Ilden begyndte, var i Skuret ligefor „Ildmachinen", omtrent bagved nuværende Nr. 7 i Niels Juelsgade. Aarsagen til Ildens Opkomst blev trods alle Anstrængelser ingensinde oplyst; det frugtede end ikke, at der blev udsat en Belønning af 1500 Rdlr. for den, der kunde give Oplysning derom. Maaske skyldtes Ulykken Selvantændelse i Kullene; i hvert Fald havde man i Oktober 1792 havt en saadan paa Gammelholm, som dog blev slukket uden at afstedkomme videre Skade.

Der blæste en stærk østlig Vind paa denne solklare Junidag, og da man i nogle Uger havde havt Tørke, var selvfølgelig alt Træværk saa „letfængeligt som Svovlstikker". Holmens Chef, Kommandeur Kierulf, der først blev underrettet om Ilden, gav strax Ordre til at aabne Gjæthusporten (omtrent hvor Tordenskjoldsgade nu udmunder paa Kongens Nytorv), for at Sprøiterne fra Byen des lettere kunde komme ind paa Holmens Terrain, ligesom han gjorde, hvad han kunde for at samle Mandskab. Til alt Uheld vare Holmens Arbeidere, Dreiere, Smede, Pælebukkere, Takkelloftsmandskabet og Mandskabet ved Bradebænkene saavelsom Sjouerne gaaede hjem efter endt Dagværk — der var kun 30 Mand tilbage — og „Svantzemestrene" (Formændene for de leiede Arbeidsfolk) fik derfor Ordre til i Hast at samle saa Mange som muligt, hvorhos der afgik Ilbud til Nyboder om Forstærkning. Ilden bredte sig efter alle Øienvidners Beretning med rivende Hurtighed til alle Sider baade med

og mod Vinden, og den første Sprøite, der mødte, den saakaldte nye store Drejers Sprøite, kunde Intet udrette, endskjøndt man trak den ind i „Dellehaugen". Efter kort Tids Forløb maatte den igjen bringes ud, da den var paa Nippet til at blive antændt. Man indsaa hurtigt, at der var overhængende Fare, da der paa den indhegnede Plads fandtes en Brændestabel paa 1100 Favne Brænde, som ragede høit op over alle Omgivelser. Alle Anstrængelser gik for det Første ud paa at holde Ilden borte fra den, dels ved at sætte de Sprøiter, der ankom, igang mod den, dels ved at hugge endel af Skurene mellem Ilden og Brændestablen ned.

Imidlertid klemtedes der med Kirkeklokkerne i Byen, Brandtrommen gik i Gaderne, og der sendtes en Stafet til *Byens Brandmajor, Boye Junge,* som havde 6 Ugers Orlov og laa paa Landet i sin Eiendom paa Gamle Kongevei. Han ilede strax til Brandstedet og befalede, at Skurene om „Dellehaugen" ufortøvet skulde ryddes for de derværende brændbare Materialier, saaledes at man kunde komme til at rive Brændestablen ned med Baadshager og transportere den bort eller kaste den ud i det Bassin paa Gammelholm, som efter dets oprindelige Bestemmelse endnu kaldtes „Gamle Dok". Holmens Chef erklærede det imidlertid for umuligt; han havde ikke Folk dertil. Værre var det dog, at man ikke kunde bruge Sprøiterne, fordi endel Folk under Anførsel af nogle unge Søofficerer vare ivrigt beskjæftigede med at fælde en Række Træer, der stod mellem „Dellehaugen" og Hovedmagasinet til Holmens Kanal (hvoraf den nuværende Studenterforeningsbygning udgjorde Midtpartiet eller „Pavillonen" med en Neptunfigur af Træ paa Toppen). Boye Junge besvor dem at lade disse Træer blive staaende, da de paa en vis Maade dækkede for Magasinet, men de bekymrede sig ikke derom; „det lod — siger han — som om de fandt større Behag i at slæbe omkring med disse Træer end redde det Nødvendige". Snart blev Passagen her fuldstændig spærret af fældede Træstammer og Grene, og Brændestablen blev ikke væltet, ei heller Skurene ryddede. Kommandeur Kierulf mente endog, at „det ikke kunde nytte Noget", og paa en direkte Henvendelse til endel tilstedeværende Søofficerer fik Brandmajoren det Svar, at „det ikke var deres Sag, men Ekvipagemesterens". Ober-Brandmester Müller ved Petri Sprøite fortæller, at han paa Holmen tiggede Søofficererne om Matroser til Assistance, hvorpaa de svarede, at, „de havde andet Brug for deres

Folk, som skulde kappe Træerne", og Ober-Brandmester Ole Jensen ved Helliggeistes Sprøite skriver i sin Indberetning: „Der var stor Mangel paa Vand, saa vi Intet kunde udrette. Major Boye Junge bad endel tilstedeværende Søofficerer baade med Høflighed og Alvorlighed, at de dog for Guds Skyld vilde skaffe Folk til at flytte eller i det Ringeste til at splitte den Stabel Pokkenholt og Brænde, som stod der, med Tillæg, at dersom der kom Ild i den, var der strax Ild i Magasinet, som var saa nær derved, og kom der først Ild i Magasinet, da stod hele Staden ved den da regjerende Storm i Fare, hvortil de svarede: Det kunde de ikke, før de dertil havde Ordre fra Holmens Chef. Hr. Majoren spurgte atter: „Hvor er den Mand?", hvortil de svarede: det vidste de ikke. Ilden tog mere og mere Overhaand, fordi intet Vand var at faa, og ingen Sluffer kunde komme ind af Porten, som var aldeles spærret og tillukket af Officerernes Tøi, der blev flyttet ud. Ikke langt fra Ilden var en stor Park („Gamle Dok") med overflødig Vand og to Pomper i, men intet Jernredskab derved. Der kom vel nogle Matroser med Pompetøi; de prøvede det og gik bort dermed igjen; jeg spurgte dem, hvorfor de ikke slog det paa; de svarede: det var ikke det rette; det passede ikke, men var altfor stort. Pomperne kom ikke i Brug, saalænge jeg var paa Holmen, og jeg kunde heller ikke faa Folk til at lange Vand fra Parken op i Sprøiten."

Der herskede den største Forvirring og Uorden paa Brandstedet, skjøndt der nu hverken manglede Mandskab eller Sprøiter. Soldater, Matroser, Arbeidere og Nysgjerrige vare strømmede til i Massevis og ikke mindre end 36 Sprøiter, inklusive 8 Pramsprøiter i Holmens Kanal og Gamle Dok vare tilstede. Man havde imidlertid ikke tilstrækkeligt Vand, Stigerne, der opbevaredes i „Dellehaugen" vare brændte, Marinens Folk vilde ikke lystre Brandvæsenet og omvendt, Heden blev lidt efter lidt utaalelig, saaledes at Ingen kunde komme Ilden nær, og da den store Brændestabel endelig fængede og sendte en Ildsøile høit op mod Himlen, hvis Gnister føg ind over Byen i Retning af Nikolai Kirketaarn, var det foran liggende Hovedmagasins Skjæbne afgjort. Ilden antændte først Neptunfiguren paa Taarnet, og skjøndt der strax blev anbragt Slanger paa Magasintaget, formaaede man kun at udrette Lidet eller Intet. Man havde glemt at lukke Jerndørene i Brandmurene, som skilte Bygningens Afdelinger; det var umuligt at færdes paa det øverste Loft

for Røg og Damp, og kun ved overordentlige Anstrængelser blev den nærmest Komediehuset liggende Del af Magasinet frelst. „Man kunde have frelst mere og var i god Gang dermed — siger Brandmester Bech — man havde Slanger deroppe, og Alt gik fortræffeligt, da der pludselig ikke kom Vand. Da man saa nærmere til, havde Sprøiterne, der holdt mellem Magasinet og Kanalen, skruet Slangerne fra, og vare uden videre kjørte deres Vei.“ I Magasinet udmærkede især Lieutenant Tscherning sig; han uddelte Penge til Folkene af

Branden paa Gammelholm. Tilhøire Admiralitetsbygningen i Flammer. Efter Lahde.

sin egen Lomme, fik Taget dækket med vaade Presenninger, og de sidste Jerndøre lukkede; endvidere flere af Overbrandmestrene, den bekjendte Skuespiller Knudsen og endelig „en ubekjendt Person, der vovede sig til det Yderste og anbragte Straalerne, da Soldaterne vare uvante til Arbeidet og frygtsomme, og Matroser ikke vare til at faa“. Allerede paa dette Tidspunkt, før Magasinet stod i Flammer, tændte den utaalelige Hede Trægesimserne og Trætagrenderne paa Grosserer Peschiers hinsides Kanalen liggende Gaard (hvor nu Landmandsbanken er). Peschier havde imidlertid selv en Sprøite, og

da han fik Assistance af andre fra Holmen, lykkedes det foreløbig at hindre Ilden i at springe over Kanalen.

Boye Junge opholdt sig endnu paa Holmen, da der indløb Befaling fra Kronprinds Frederik, at han skulde møde ved Nikolaikirke, da der var gaaet Ild i det lille Taarn, som stod paa Kirketaget (Rytterspiret). Man havde kort iforveien set Røgen slaa ud af det, og Overgraveren tilligemed Graverkarlen havde da strax taget Nøglerne til Kirkeloftet og begivet sig derop, ledsaget af flere Nysgjerrige. Da der imidlertid hverken sporedes Ild eller Røg, vare de gaaede ned igjen og havde for lettere Adgangs Skyld ladet den svære Dør staa aaben. Senere ved Brandvæsenets Ankomst og Forsøg paa at trænge ind paa Loftet over Hvælvingerne fandtes den rigtignok forsvarlig aflaaset, en Omstændighed, den senere Undersøgelseskommission kun kunde forklare ved, at Graveren, da han tog Nøglen af Døren, havde aflaaset den uden at tænke derover. Denne Tankeløshed blev imidlertid skjæbnesvanger for Kirken.

Man følte sig nogenlunde tryg her, da der ikke langt fra Taarnets Fod laa det kunstige Trykværk med tilhørende Bassin, hvorfra Vandet gjennem Slanger kunde presses op i Taarnet og da forresten ogsaa andetsteds hen. Med en Slange af 400 Alens Længde gav Trykværket en Tønde Vand i Minuttet, paa kortere Afstande en forholdsvis betydeligere Vandmængde. I alle trykte Beretninger om Branden fortælles, at Nøglen til Trykværket ved Brandens Udbrud i Kirken var borte, og at Ilden ødelagde Sugeværket, før det overhovedet blev taget i Brug. Dette er imidlertid ganske feilagtigt. Vicebrandmajor Brandemann, der var paa Pladsen før sin Foresatte Boye Junge og saa de første Ildsluer slaae ud af det lille Spir, fandt Trykværket aabent og i bedste Stand. Ved Hjælp af Værkets egne og nogle af „de sorte Brandfolk“, der vare tilstede, lykkedes det ham at faa Slangerne skruede sammen og heisede op paa det store Taarns Vægtergang. Da der imidlertid Intet kunde udrettes herfra, lod han dem fire ned igjen og slæbe ad Taarntrappen til Kirkeloftets Indgang, men her var Døren som anført laaset, og man havde ikke Øxer ved Haanden til at bryde den op med Magt. Brandemann tumlede en Tidlang videre med Trykværkets Slange uden at kunne faa den anbragt med Fordel, indtil den blev slæbt ind i Kirken, og tilsidst havnede paa en Brændevinsbrænders Loft i Fortunstræde, hvor den benyttedes mod de omliggende Huse. Da

Ildebranden, set fra Slotspladsen omtrent Kl. 8, Fredagen den 5te Juni. Tilvenstre Nikolai Kirke. Efter Stanley.

Ilden tog Overhaand, og Mandskabet maatte retirere, overlod man Slangen til dens Skjæbne.

Ogsaa for Major Boye Junge stod det klart, at Ilden i det lille Spir maatte angribes fra Kirkeloftet, hvis dens Fremgang til det store Spir skulde hindres. Han befalede derfor de to Sprøiter, han havde medbragt fra Holmen, at trænge op af Taarntrappen, men da Mandskabet naaede den tidtomtalte Dør, mødte det saadan Røg og Hede, at det skyndsomst maatte fortrække. Oppe fra Taarnet ovenover tumlede Vægterne ned over Hals og Hoved, og et Øieblik efter brød Flammerne frem. Ober-Brandmester Schmidt fortæller, hvorledes han selv i Følge med Straalemester Borredahl og Assistent Mørck paa Nedveien gik ind paa Kirkens Orgelværk for endnu engang at kaste et Blik paa den herlige Bygning, som var viet til Undergang. Gjennem Lydhullerne i Hvælvingen kunde de se Flammerne rase paa Loftet; af og til faldt Gnister igjennem og sank sagte som Smaastjerner ned paa Gulvet. De tre Mænd trak sig dog hurtigt tilbage af Frygt for, at Hvælvingerne skulde styrte ned over dem, og kom atter ned paa Gaden. Nu slog allerede Flammerne ud af det store Spir, der stod som en lysende Kjæmpefakkel, hvis Tunge slikkede mod Himlen. Redningsarbeidet ophørte; Ingen turde længere gaa ind i Kirken; tvertimod trak Alle sig bort fra den for i Ængstelse og Spænding at afvente Spirets Fald. Kl. 8½ om Aftenen indtraf Katastrophen; med et gruopvækkende Brag, udspyende Ild og Gnister mellem Røgskyer sank det stolte Spir og knuste og antændte de nedenfor liggende Bygninger i Kirkestræde og Store Færgestræde. Et kortvarigt Øieblik var Alt som indhyllet i Mulm og Mørke; derpaa brød Flammerne triumpherende frem, og med fornyet Kraft væltede Ildstrømmen sig videre i den Retning, Vinden blæste, opslugende Alt, hvad den mødte paa sin Vei.

Samtidig havde Ilden fra Holmen bredt sig mod Vest og Nord og var sprungen over Holmens Kanal. Da Magasinet brændte, havde man nemlig kastet Masser af Skibsinventarium, Tougværk o. desl. ned paa Fortouget og i Kanalen, men den overvældende Hede antændte det, saaledes at Bolværkerne paa begge Sider kom i Brand, og Pramsprøiterne hurtigst muligt maatte hales bort. Ilden tog igjen fat i Grosserer Peschiers Gaard, og løb hen over Tagrygningerne tændende til alle Sider, — det syntes, som om alle Huse kun behøvede at føle Varmen, for strax at gaa i Brand.

skriver en Samtidig. Admiralitetet og Admiralens Bolig i Størrestræde stod i Flammer, og endnu før Nikolai Spir var faldet, brændte det overalt i Skipperboderne eller „Smaagaderne", som de kaldtes; hele Husrækken langs Stranden gik op i Luer; det brændte i Høibrostræde og Færgestræde, og Brandvæsenet stod fuldkommen afmægtigt. Holmens Kirke var alvorlig truet og frelstes kun ved Brandkaptain Petermanns Aandsnærværelse. Han lod nemlig Ligvognsskuret ved Kirken nedbryde og kjæmpede her med to Sprøiter den største Del af Natten mellem Fredag og Lørdag.

Hele Kvarteret var som et eneste Ildhav, Ingen kunde komme nær. Der blev tomt i de Gader, hvor Ilden havde fat paa begge Sider, thi allevegne slog Luerne ud af Vinduerne og spændte fra Tagene tværs over Passagen, saaledes at det vilde have været den visse Død at vove sig derind. „Hvo, der forestiller sig et brændende Helvede — siger et Øienvidne — maatte her tro at se Billedet deraf". Fra Kongens Nytorv kunde man se ned af Holmens Kanal, hvor Baade, Træstykker og Inventariegjenstande laa paa Vandet og brændte. I de smalle Stræder, Gyder og Gange, hvor Ilden endnu ikke havde faaet Magt, men hvor Røg og Damp fyldte Atmosfæren, kunde man ikke komme frem for Mennesker, Flyttevogne, Bærebøre, Sprøiteslanger, Meubler og alskens gammelt Skrammel. Enhver var kun betænkt paa at frelse sit eget; Rædsel og Bestyrtelse greb Alle; man løb forvirret mellem hinanden; man var tilmode, som om man befandt sig i en „omrørt Myretue". „Folk kastede deres Meubler og Husgeraad ud af Vinduerne, saaledes at Gaderne bleve oversvømmede af ituslaaede Sager, og Sprøiterne slet ikke kunde komme frem", skriver Brandmester Møller, og en af hans Kolleger bemærker: „Det var et formeligt Flytteraseri, der kom over Mange, baade dem, som Ilden gjæstede, og dem, som den forskaanede. Man skyndte sig med at faa sit Bohave afsted, overlod det tomme Hus til Ildens Anfald uden at sætte sig til Modværge, og de, som boede tilleie, lode Værterne, og Værterne lode Brandkassen sørge". Endel, som det lykkedes at faa Vogne, flygtede til Christianshavn, Andre tog deres Tilflugt til langtbortliggende Steder, hvorfra de den næste Dag igjen maatte flytte; Mange bragte af Mangel paa Tid deres bedste Sager til Slotskanalen for at transportere dem bort i Baade, men da dette ikke kunde ske hurtigt nok, brændte de her i det Frie. Hjælp var ikke at faa, Vogne og Mennesker, Ild og Røg spærrede

allevegne Passagen. Samtidig gjorde Brandfolkene ikke deres Pligt. Undersøgelseskommissionen oplyser, at „der skulde være mødt 100 Bryggersluffer med Vand, men de kom langtfra alle, og ud paa Natten absenterede de fleste sig. Det samme gjælder om Bagere, Slagtere, Hyrekuske og Møllere; navnlig da Nikolai Taarn var faldet, hørte Slufferne op at kjøre“. De offentlige Vandposter bleve derfor hurtigt tømte, og gav intet Vand; Sprøiteslangerne revnede, tilstoppedes eller brændte, og det ene Slukningsapparat efter det andet blev ubrugeligt. Man vidste hverken ud eller ind; mange Brandfolk forlod deres Poster og begav sig hjem, hvorfor Soldater, Matroser og Civile maatte tage Affaire, og Kampen mod Ilden opløste sig i spredt Fægtning, idet man navnlig søgte at begrændse den til Siderne og samtidig gjorde et alvorligt Forsøg paa at standse den i Vimmelskaftet eller dog ved Gammel og Nytorv.

Det følger af sig selv, at Begivenhederne under Luernes Vandring gjennem Staden i det Store og Hele havde et ensartet Præg; hvad der nys var sket i en Gade, gjentog sig i den næste, den samme Uorden og Forvirring, den samme Raadvildhed og Afmagt. Da Høibrostræde og Store Færgestræde brændte Fredag Aften Kl. 10, fortæller Brandmajor Boye Junge selv, hvorledes han overbevist om Intet at kunne udrette, da han hverken havde Vand eller Sprøiter, søgte at faa Ober-Brand- og Vandkommissionen samlet for at foreslaae nogle Huses Nedbrydelse, hvortil Øvrighedens Tilladelse udkrævedes i Henhold til Brandordningens Artikel 42. Han fik virkelig nogle af Medlemmerne samlede, men efterat de en Tidlang havde vandret om i Kvarteret ved Lille Kongensgade og undersøgt Forholdene, bleve de enige om, at det vilde være unyttigt at nedbryde Huse her. Thi her paa Siderne kjæmpedes der tappert og med Held. Konferentsraad Anckers Gaard paa Hjørnet af Vingaardsstræde og Kongens Nytorv (altsaa nuværende Magasin du Nord), som var udsat for den største Fare, blev frelst ved den Deputerede i Admiralitetet Baron Knuths Konduite. Han lod Bygningens mest udsatte Side dække med Seildug, hvorpaa der uophørlig sprøitedes Vand, og herved reddedes hele den tilstødende Husrække paa Kongens Nytorv. Brændevinsbrænder Spendrup frelste ligeledes med utrolig Flid, Møie og Bekostning sin store Gaard i Vingaardsstræde, som staar den Dag idag, og paa Østergade, hvor Major Wilsters Gaard (nuv. Egholms Gaard) brændte tilligemed flere Eiendomme, lykkedes

det at hindre Ilden i at springe over Gaden, hvorved Kjøbmagergade blev dækket. Ved Stranden undgik Veierhuset, Slagterboderne, Prammands-Kontoiret og Assistentshuset Luerne, hvorimod hele Husrækken til Naboløs gik i Løbet. Natten mellem Fredag og Lørdag arbeidede Ilden sig frem langs den søndre Side af Amagertorv og Vimmelskaftet indtil Knabostræde, hvorved Petersens Jomfrukloster og Løveapotheket opbrændte, og om Morgenen stod Læderstræde og Hyskenstræde i Flammer trods de overordentlige Anstrængelser, der vare blevne gjorte for at bevare dem. Boye Junge fortæller, hvorledes Kronprindsen, der næsten uophørlig var paafærde, kom til ham og spurgte, om det ikke vilde være heldigt at nedbryde nogle Huse i Læderstræde, og da Brandmajoren svarede Ja, strax sendte 100 Mand nationale Soldater og 11 af Holmens Tømmermænd til Assistance. Man tog ufortøvet fat paa Nedbrydningen af et gammelt Bindingsværkshus, men aldrig saasnart havde man faaet Taget og Bjælkerne ned, før Ildgnisterne faldt saa stærkt, at Folkene retirerede. De blev nu kommanderede hen paa et andet Hus, men da Taget var fjernet her, laa hele Loftet fuldt af Halm og Hakkelse, hvorfor de atter flygtede. Et tredie Forsøg paa at faa et Hus i Hyskenstræde nedbrudt, løb ikke bedre af; det var endog umuligt at faa Folkene derop, „saasom de fleste af dem gjorde sig strax usynlig“. Overhovedet blev der kun udrettet lidt om Natten, thi der manglede bestandig Vand; „kom der et Par Sluffer og havde slaget Vandet i Sprøiterne, kunde de gjøre et Par Træk, men maatte da staa stille, indtil der kom Vand igjen“. Brandmajoren klager stærkt over, at Beboerne i denne Ende af Byen vare flyttede bort, saaledes at der ikke fandtes et eneste Menneske, som vilde lange Vand. Derfor kunde enhver Gnist, der faldt, tænde, skjøndt en Tjenestekarl med en Spand Vand let havde kunnet hindre det.

Lørdag Formiddag, netop som man var ifærd med at nedbryde to Huse paa Vandkunsten og fire i Farvergade, hvortil Kronprindsen havde sendt 400 Mand, gik Vinden, der hidtil havde været østlig, over til en stærk sydøstlig Storm, hvilket bevirkede, at Knabostræde, den høire Side af Kompagnistræde og hele Firkanten mellem Knabrostræde og Raadhusstræde antændtes. Omtrent samtidig var Frue Kirke stærkt truet, da Nygade og Skovbogade, senere ogsaa Klædeboderne og en Del af Skindergade stod i Flammer, hvorhos Ilden tog fat paa den hidtil skaanede nordre Side af Vimmelskaftet

og syntes at ville gaa tilbage til Amagertorv. Det lykkedes dog at hindre denne Tilbagemarche, efterat nogle Huse vare fortærede, ligesom Frue Kirke blev frelst. Spiret var nemlig under Reparation og derfor omgivet af Stilladser, hvor Mandskab med Vandpøse kunde holde Øie med enhver faldende Gnist. Soldater bleve ufortøvet kommanderede derop, og Kirken og Spiret gik seirrig ud af den Ildprøve, for hvilken det 12 Aar senere skulde bukke under.

Men desto farligere saa det ud paa Gammeltorv og Nytorv, hvor Ilden Lørdag Eftermiddag — som Stadskondukteur Rawert skriver — „lig en opstilt Armé, hvis Torden og Lynild forkynder Død og Ødelæggelse, fremviste den gyseligste Front fra Nørregade til Kompagnistræde.“ Man havde smigret sig med det Haab, at Branden kunde standses paa dette Sted, thi her var der idetmindste Plads for Sprøiterne til at røre sig, og man antog, at det vilde være forholdsvis let at hindre Ilden i at benytte Raadhuset som Bro over til Frederiksberggade eller springe over Raadhusstræde. Men da Ilden meldte sig her, først med en tyk kvælende Røg, der indhyllede Alt i Mørke, og derpaa med gjennembrydende klare Flammer, der hoppende sprang fra Tag til Tag, fra Vindu til Vindu, havde Brandmajor Boye Junge ikke en eneste Sprøite til Raadighed, og hans Forsøg paa at skaffe dem fra andre Bydele, mislykkedes først, da der overalt paa Siderne af Ilden var den bedste Anvendelse for de Slukningsredskaber, som overhovedet endnu kunde bruges. Majoren befandt sig paa Torvet sammen med Generalmajor Leth, Overpræsident Urne og Stadshauptmand Mylius. „Jeg beklagede mig for dem — skriver han i sin Indberetning — over at jeg var bleven meget øm af den lange Strabats, og at jeg neppe kunde holde det længere ud. Præsident Urne svarede, at jeg ikke maatte forlade dem, nu det brændte saa stærkt, hvorpaa jeg gik op paa Vaisenhus Apotheket, hvor jeg bekom en liden Flaske med Blyvand, som jeg vaskede mig med. Det hjalp i Førstningen, men et Par Timer derefter var jeg ligesaa slet som før. Da nu Ilden rasede saa stærkt langs Nytorv til Raadhuset, bekom jeg endelig en Sprøite, som jeg beordrede ind paa Raadstubørsen, hvor jeg tillige bad Brandadjutant Borring følge med; en anden Sprøite blev ansat paa Gammeltorv udenfor Raadhuset, som idelig gav Vand udenpaa for at kjøle det af, men Heden var saa stærk, at Mandskabet ikke kunde holde ud at staa der længer, men maatte

rykke tilbage, og den, som var inde i Raadhuset, kunde formedelst Røg ikke holde længere ud, man maatte ligeledes rykke bort, hvorpaa Raadhustaarnet først gik i Brand og dernæst Raadhuset. Nu var jeg saa udmattet og øm, at jeg ikke kunde holde længere ud, og neppe taale at gaa, hvorpaa jeg forføiede mig hjem. Da jeg kom hjem, var Klokken omtrent 7 slet om Lørdags Aften, og havde jeg saaledes holdt ud i 27 Timer". Boye Junge mødte dog igjen Kl. 10 ved Ilden i Skindergade og blev, indtil den var slukket her Søndag Morgen Kl. 3. Han udhvilede sig derefter et Par Timer og var da atter paa Post.

Ilden i Raadhuset set fra Gammeltorv. Efter Lahde.

Men der var overmaade Lidt at udrette. Tusinder af Mennesker og Vogne vare vel paafærde for at frelse, hvad frelses kunde, men en stor Del Sprøiter vare ramponerede — hvorfor der om Natten arbeidedes ivrigt i Værkstederne for at istandsætte dem — og Mandskabet var enten gaaet hjem eller beskjæftiget andetsteds. „Sprøiterne henstod urørte om Natten — siger Brandmester Krause — da Ingen bragte Vand til dem, eller man maatte trække dem tilbage i Sikkerhed". Brandofficererne forsvandt den ene efter den anden. Saaledes forlod Vicebrandmajor Brandemann Enden af Nørregade ved

Gammeltorv, hvor han skulde møde Ilden, Kl. 9½ Lørdag Aften og indfandt sig først Søndag Morgen Kl. 7½ ved Ilden i St. Pederstræde. Brandkaptain Petermann forlod allerede sin Post om Lørdagen Kl. 6, men var dog paa Benene igjen Kl. 2½, Premierbrandmester Martens blev ved sin egen Gaard i Knabrostræde, indtil den var nedbrændt, og man kunde blive saaledes ved. Naturligvis fulgte de Undergivne Exemplet, og skjøndt der hist og her kjæmpedes hele Natten, fordetmeste af Privatfolk og Bønder fra Amager, der vare ilede til Undsætning, havde det dog ingen Art. Det gik igjen, som det var gaaet under den store Ildebrand i 1728, da man udmattet, fortvivlet, greben af uhyre Modløshed og tvivlende om et heldigt Udfald, en enkelt Nat syntes at have overladt Byen til dens Skjæbne.

Da Raadhuset brændte, blev Vaisenhuset, der laa paa Nytorv (paa det nuværende Raadhuses Plads), ihast rømmet og Børnene af deres Lærere og Lærerinder førte ud paa Blaagaard. Fangerne fra det nærliggende Arresthus, „Slutteriet“, eskorteredes samtidig af Vægtere og Soldater til Christianshavn. De fleste Huse i Frederiksberggade, paa Vestergade og i alle Smaagader og Stræder deromkring vare blevne tømte saa betids, at Indbyggerne i dette Kvarter kun led et ubetydeligt Tab af Meubler, Husgeraad og Løsøre. Det Meste blev ført hen paa Volden eller i Philosophgangen, som var fyldt med Flyttegods. Gjentagne Gange i Løbet af Lørdag Eftermiddag vare disse Gader helt spærrede af Vogne, saaledes at det var umuligt at komme frem eller tilbage. Den stærke Blæst, som bar hen mod Volden, førte Ilden saa langt ud over den, at Gnisterne fløi ud til Frederiksberg, dog uden at anrette Skade. Træerne paa Volden bleve svedne og visne af den overvældende Hede, og en Del af det her opstablede Bohave kom i Brand, hvorfor man for at frelse det, styrtede det ned i „Kirsebærgangen“. Selvfølgelig blev Meget herved slaaet i Stykker og ødelagt. En overordentlig Hjælpsomhed og Menneskekjærlighed udvistes imidlertid fra alle Sider; Rang og Stand tænkte Ingen paa, Fornemme og Ringe, Rige og Fattige færdedes sammen, støttede og hjalp hverandre, som om det franske Lighedsprincip pludselig var blevet gjennemført.

Imidlertid rullede Ilden ustandseligt videre. Man havde som sagt opgivet ethvert Forsøg paa at standse den, hvorfor den fortsatte sin Seirsgang, dragende den ene Husrække, den ene Gade efter den

Forstilling af Branden i Kiöbenhavn som den viste sig den 6 Juni 1795 om Eftermiddagen da Stadens civile Arresthuus Vaisenhuset og Raadhuset tilligemed de omliggende Bygninger stode i Brand hvor man ligeledes seer Vaisenhuus börnene med deres Lærer og Fangerne med Vagt at redde sig fra Ilden

Raadhusets Brand set fra Nytorv.

anden ind i Fordærvelsen. Den ene Side af Farvergade til Volden, Mikkelbryggersgade, Henrik Fyhrens Gang, Kattesundet og Vestergade angrebes først, derefter blev Studiestræde med Undtagelse af Bispegaarden paa Hjørnet, en Del af St. Pederstræde, begge Larsbjørnstræderne, næsten hele Teglgaardsstræde og et Stykke af Nørregade hen til Studiestræde et Offer for Luerne. Dog blev Hjørnestedet til Gammeltorv („Blasen" fra 1728 smlgn. II, 595) og den tilstødende Side af Torvet op mod Vestergade staaende. Med Nød og Neppe blev Petri Kirke frelst; det vilde have været umuligt, hvis man ikke iforveien havde reddet Frue Kirke.

Da Søndagen den 7de Juni oprandt, syntes nyt Mod og ny Energi at være voxet op hos de ledende Mænd, og det lykkedes da ved overordentlige Anstrængelser at sætte Grænser for Ødelæggelsen. Af Erfaring havde man, om end for silde, lært, at der ikke gaves noget kraftigere Middel end at nedrive Husene eller afbryde Tagene i Nærheden af Ilden. Ved Vestervold, paa Hjørnet af Teglgaardsstræde og Voldgaden blev endel gamle Bindingsværksbygninger derfor nedrevne, og efter at Boye Junge havde holdt Raadslagning med Kronprinds Frederik, Grev Reventlow og Andre, lagde han en formelig Felttogsplan, der blev udført sikkert og kraftigt. Brandmajoren samlede alle de Sprøiter, han kunde overkomme, lod dem føre ind i Haver i St. Pedersstræde, ved Frue Sogns Arbeidshus, ved den Peltske Stiftelse i Larsleistræde, ved Valkendorffs Kollegium o. s. v. for paa engang at angribe Ilden fra alle Sider. Det var en haard Dyst, som leveredes her, navnlig i Teglgaardsstræde, hvor Brandfolkene efter Tømmermester, Lieutenant Kirkerups Befaling havde nedbrudt Huse og Tage og kastet Materialierne ned paa Gaden, hvor de kom i Brand og „foraarsagede mere Ild, end naar et Hus brænder, saasom de laa løse paa hinanden". Ogsaa her manglede der Vand, men Skarer af Mennesker fra de Høieste til de Laveste, Officerer, Rangspersoner, Adelsmænd, Borgere og Soldater ilede til Undsætning, og Vandet blev langet i Spande fra Haand til Haand, fra Fæstningsgraven nedenfor over Voldgraven til Sprøiterne. Her kommanderede Boye Junge selv, og da han ikke kunde raabe Straalemestrene op, der befandt sig paa Tagene i Teglgaardsstræde, henvendte han sig til Kaptainlieutenant Woltermann af Søetaten, der tilfældigvis var tilstede, og bad ham om at krybe op til Folkene og dirigere Straalerne, at Vandet kunde blive anvendt til Nytte.

„Da jeg havde underrettet ham om, hvorledes Sprøiterne skulde betjenes — skriver Brandmajoren — krøb Kaptainlieutenanten op og slukkede Ilden, saavel i de omstaaende Huse, som i de Materialier, der laa paa Gaden, samt sprøitede paa de ligeoverfor liggende Bygninger, indtil Ilden blev slukket.“ Klokken var da 6, Søndag Eftermiddag, og Branden havde altsaa strakt sig over to Døgn og tre Timer.

Tabet var overordentlig stort; efter Stadsbygmester Meyns Indberetning brændte der i 55 Gader ialt 941 Huse og Gaarde, hvoraf i Østerkvarter 298, i Nørrekvarter 209, i Vesterkvarter 206, i Snarens Kvarter 123, i Strandkvarter 81, og endelig i Klædebo- og Frimands Kvarter henholdsvis 14 og 10. Desuden blev 22 Eiendomme mere eller mindre beskadigede. Følgende Gader brændte: Holmens Kanal, Størrestræde, Admiralgade, Boldhusgade, Laxegade, Reverentsgade, Skvaldergaarden, Ulkegade fra Holmens Kanal til den nuværende smalle Del af Holmensgade, Vingaardsstrædes søndre og et Stykke af den nordre Side, Dybensgade, Hummergade, Nellikegangen, Hvælvingen, Store- og Lille Kirkestræde, Fortunstræde, Store- og Lille Færgestræde, den vestlige Side af St. Jørgensgade, Ved Stranden, Østergades Sydside fra Amagertorv til St. Jørgensgade, den sydlige Side af Amagertorv og Vimmelskaftet, Læderstræde, Hyskenstræde, Gammelstrand til Naboløs, Badstustræde, Knabrostræde, den nordre og den halve søndre Side af Kompagnistræde, den nordre Side af Snaregade, Brolæggerstræde med Endeløsgade, den nordlige Ende af Raadhusstræde til Farvergade og Kompagnistræde, Nygade, Skovbogade, Klædeboderne og den vestlige Ende af Skindergade, Gammel- og Nytorv, den nordre Side af Farvergade, Hestemøllestræde, Lavendelstræde, Slutterigade, Kattesundet, Mikkelbryggersgade med Henrik Fyhrens Gang, Frederiksberggade, Smedebakken, Vestergade, Store- og Lille Larsbjørnstræde, Studiestræde med et Stykke af Nørregade ligefor Frue Kirke (hvor der nu er et Huk), St. Pedersstræde fra Volden til lidt forbi Valkendorfs Kollegium, Teglgaardsstræde og endelig Gaden langs Vester- og Nørrevold fra Farvergade til Vingaardsstræde. I Smedens Gang ved Vingaardsstræde bleve 4 Huse skaanede, hvorfor denne Gyde blev bevaret. Veirhuset, Slagterboderne og Prammandskontoret, beliggende ved Gammelstrands Bolværk omtrent ud for Naboløs, blev som sagt frelst af Ober-Brandmester Petersen med Raadhussprøiten, og hist og her frelstes

enkelte Huse som ved et Under af Flammerne. Saaledes i Farvergade en Bygning, hvis Omgivelser baade til Siderne og bagved fuldstændig nedbrændte, og fire Huse paa Gammeltorv samt nogle af de tilstødende paa Nørregade, der bleve staaende urørte, skjøndt Flammerne omringede dem paa alle Sider, og de laa midt i Ildstrøget fra Klædeboderne. Endnu besynderligere var det, at Auditoriet ved Valkendorfs Kollegium, der allerede i 1728 paa mærkværdig Vis havde vist sig usaarlig, igjen blev liggende uskadt midt i Ødelæggelsen. De *vigtigste offentlige Bygninger,* der nedbrændte foruden Regjeringsbygningerne paa Holmen, vare: Nikolai Kirke, Raadhuset, Vaisenhuset, Valkendorfs Kollegium, Stadens Arresthus og Materialgaard, den høitydske jødiske Synagoge i Læderstræde, Petersens Jomfrukloster og Budolphi Kloster, Løve- og Vaisenhusapotheket, de to kongelige Præstegaarde ved Gammelstrand og i Hyskenstræde, Kratzensteins Professorbolig i Studiestræde og endelig Nikolai Sogns Arbeidshus i Laxegade.

De *Brandlidtes Antal* opgives til 5,770 Personer (3,673 Voxne og 2,097 Børn). Blandt disse fandtes Folk af alle Stænder og Næringsveie, Embedsmænd som Professor Thaarup, Livmedikus Etatsraad Guldbrand, kgl. Konfessionarius Bastholm og Slotspræst Kofod, Justitsraad Pitzler i Stokhuskommissionen, Justitsraad Lange, den kgl. Dandser Dahlén, o. s. v., Kjøbmænd som Grossererne Erichsen, Peschier og Terveaux, endel Silke- og Klædekræmmere, nogle Sukkerraffinadeurer, deriblandt den hovedrige Ladiges, hvis Tab ansloges til 180,000 Rdlr., et betydeligt Antal Fabrikanter, to Bogtrykkere (Schultz og Møller) og en Skare af Næringsdrivende henhørende til den bedre Borgerklasse. Mange af disse Folk trængte enten ikke til Hjælp eller bleve senere støttede af Regjeringen, men værre saa det ud for de Tusinder af Smaahaandværkere, Professionister, Arbeidere og Fattige, der vare vante til at leve fra Haanden i Munden og ikke strax kunde komme i Næring igjen. Til dette Slags Brandlidte hørte ikke mindre end 80 Spækhøkere, 75 Brændevinsbrændere, 69 Skomagermestre, 59 Skrædermestre, 22 Parykmagere, 8 Stolemagermestre, 31 Haarskjærere, 100 Øltappere og smaa Værtshusholdere, 9 Billardholdere, 176 jødiske Familier, der levede af Spekulations- og Kommissionshandel og endelig 5—600 Tjenestepiger, der pludselig stod ledige paa Torvet. Naturligvis var der andre Professionister, som hurtigt kom paa Fode igjen, nemlig de, der

havde med Bygningsvæsen at skaffe, saasom Mur- og Tømmerfolk, Snedkere, Smede, Glarmestre, Blytækkere, Gjørtlere o. fl.

Den Skræk og Bedrøvelse, som Ilden udbredte, medens den rasede — skriver et Øienvidne — trodser al Beskrivelse. Tanken om Faren, der truede hele Byen, Synet af selve Ødelæggelsen, den uophørlige Tummel Nat og Dag af de Flyttendes, Bjergendes og Reddendes Vrimmel, de Husvildes Vanken om paa Gader og Stræder og deres Natteleie under aaben Himmel forøgede Uhyggen og Elendigheden. Tabet af Menneskeliv var ganske vist kun ringe, og meget Gods var blevet frelst, thi der var under Branden blevet udvist overordentlig Hjælpsomhed fra de forskjelligste Sider. Vogn-

Kjøbenhavn efter Branden, set fra Volden.

mænd, Kjøbmænd og velstaaende Folk havde stillet deres Heste og Kjøretøier til Raadighed for Enhver, der havde Brug for dem, Bøndervogne vare fra alle Sider strømmede til Byen i samme Øiemed, og kun Faa havde benyttet Situationen til egen Fordel. Men Hjælpen slog ikke til; overordentligt Meget var brændt og ødelagt, Andet bortkommet og stjaalet, og da Ilden endelig var slukket, og man kunde overse dens Følger, syntes disse i Sandhed overvældende og skrækindjagende. Fra Volden havde man en trøstesløs Udsigt til Dynger af Ruiner og sværtede hældende Mure langt ind til Byens Indre; hist og her stod Væggene endnu som Koulisser med kneisende Skorstene bagved, medens Røg og Vanddampe uophørlig steg op fra

det glohede Grus. „Gjennem Taagen af Dampene — skriver Rawert — saa man ofte, undertiden kun svagt, det kommanderede Mandskab, der var i Begreb med at nedrive de faldefærdige høie Mure og endnu høiere Skorstenspiber ved at hale i Toug, der vare kastede om dem. Uventet hørtes stundom rædsomme Brag af de nedfaldende Mure, hvilket fornyede Mindet om Ulykkesdagene, og navnlig fremviste Mørket om Aftenen og Nætterne mange rædsomme Billeder, da Ilden længe laa og gloede fælt mellem Ruinerne". Endnu 10—12 Uger efter Branden var Gruset varmt, ja undertiden glohedt. Endogsaa de Dele af Byen, der ikke vare blevne hjemsøgte af Branden, havde pludselig faaet et andet Physiognomi end før, thi de vare med Et blevne folkerigere. Mange Brandlidte havde fundet midlertidigt Ophold hos Venner og Bekjendte eller hos goddædige Mennesker, der enten overlod dem Værelser gratis eller for ringe Betaling, navnlig var Nyboder overfyldt, Andre havde forladt Byen og vare dragne ud til Amager og Valby. Den største Part af de fattige Husvilde ca. 2,600 Mennesker maatte imidlertid hjælpe sig, saa godt de kunde. Under Branden vare mange af dem flygtede til Slotsruinen, hvor de mellem Holmens Kirkes Ligvogne, der vare blevne flyttede herover, søgte Ly i Porte og Gange, eller paa Stiger klattrede op i første Etages Vindueshuller, hvor de indrettede sig paa bedste Maade; Staldene og Ridehuset bleve ligeledes hurtigt opfyldte med Mennesker; det første Sted brugtes Spiltougene til Sengekamre, medens Dragkister, Chatoller og Stueuhre vare opstillede udenfor og Krybberne fyldte med Skilderier, Leerkar og Jydepotter; det andet Sted var baade Gulvet og Galleriet tæt besat med Sengesteder, Dyner og Boskab. Slotsgaarden selv var opfyldt med herreløst Gods, ligesom der paa Kongens Nytorv i en vid Omkreds saavelsom i Charlottenborg Slotsgaard laa Hobe af hele og ituslaaede Meubler, Døre, Vinduer, Brædder og alskens Skrammel. De allerfleste Brandlidte vare dog tyede til Voldene, Kirsebærgangen og Rosenborghave, hvor de tilbragte de første Nætter, indtil der kunde skaffes dem bedre Vilkaar.

De *offentlige Institutioner,* som ikke havde Tag over Hovedet, maatte der naturligvis først og fremmest sørges for. *Kjøbenhavns Magistrat*, *Overformynderiet*, Stadens *Kæmnerkontoir*, *Raadstuskriver-* og *Paskontoiret*, *Brandassurancen* og *Justerkamret* fik Lokaler i Generalpostamtets Gaard paa Kjøbmagergade, *Politikamret* overlodes

der Plads i Charlottenborg Slots bageste Fløi, medens der indrettedes Arrester og Bolig for Arrestforvareren i Kjælderen, hvorimod de Malefikanter og Gjældsarrestanter, der hidtil havde siddet i „Slutteriet“ eller *det civile Arresthus,* nu flyttedes til den gamle Slavebygning i Stokhuset. *Vaisenhuset* lagdes ud til Skolelærerseminariet paa Blaagaard i en af Længerne, der hidtil havde været brugt til Farveri og andet Fabrikvæsen, og den afbrændte *Nikolai Kirkes* Menighed fik Tilladelse til at benytte Helligaandskirken. *Gammeltorv* og *Amagertorv,* der foreløbig ikke kunde benyttes af Bønderne som Korntorv og Grønttorv, blev midlertidig afløst af Kongens Nytorv. Det kan tilføies, at da Politimester (Professor *Cold*) nu blev overvældet af Arbeide, fik han de to Politiretsassessorer Bechmann og Bornemann til Assistance ved de exekutive Forretninger, hvorhos han indtil videre fritoges for sine Pligter som Forhørsdommer ved Politiretten. I Stedet blev der — dog kun til den 5te August 1795 — afholdt en *extraordinair Politiret* i Kastellet bestaaende af de tre Hof- og Stadsretsassessorer: Bårens, Rafn og Collett.

At skaffe Husrum for Indbyggerne var ulige vanskeligere, men der blev taget fat paa Opgaven med sjelden Energi og Menneskekjærlighed. Man havde allerede den 8de Juni ved en Raadstuplakat anmodet alle Huseiere i Kjøbenhavn og Forstæder om at overlade husvilde Medborgere de Rum, de selv kunde undvære, uden at tage mere derfor „end Billighed tilsiger“, og denne Opfordring bar god Frugt. Kongehuset gav Tonen an og fandt talrige Efterlignere. I de kongelige Palaier paa Amalienborg indlogeredes et halvt hundrede Personer, fordetmeste fattige Hofofficianter, som ved Hoffets Tilbagekomst til Byen fik Logis paa Frederiksberg Slot; Arveprinds Frederik overlod, medens han selv opholdt sig paa Sorgenfri, sit Palads til ca. 100 Familier: Embedsmænd, Hoffolk og Borgere uden Persons Anseelse og underholdt dem ovenikjøbet frit; ligeledes modtoges adskillige Brandlidte paa Charlottenborg og enkelte i Prindsens Palais, hvor der dog kun var ringe Plads til Raadighed. Exemplet blev fulgt af Privatfolk i stort Omfang. Et smukt Træk er bevaret om Sjællands Biskop, Hans Edinger Balle, der modtog en dødssyg Jøde, Isaak Simon Nyeborg, hans to Døttre og deres Tjenestepige i Bispegaarden paa Nørregade. Den døende Mand blev pleiet her paa det Omhyggeligste, og Biskoppen lovede ham paa hans Bøn, at de jødiske Ceremonier skulde blive nøie iagttagne efter hans Død.

„Da denne var indtraadt — hedder det — lod han virkelig de Lærde af den jødiske Menighed forsamle sig i den Afdødes Kammer, for der i 7 Dage at læse Messe og efterkomme deres øvrige støiende Kirkeskikke. Og hvor skete Alt dette? Hos den danske Geistligheds Hoved. Denne ypperlige og ædle Handling viser, at i Danmark i dette Seculum hersker en saa stor Tolerance, som nogetsteds kan findes.“ Der kunde anføres overmaade mange Beviser for den udmærkede Opoffrelse, som udvistes af Høie og Lave, Rigmænd, Borgere og Fattigfolk — ikke mindst af de sidste — skjøndt der naturligvis ogsaa gaves enkelte Huseiere, som hensynsløst benyttede sig af de Ulykkeliges Forlegenhed til at skrue Priserne i Veiret for desto lettere at kunne svare deres egne forøgede Afgifter. Reglen var imidlertid, at Husleien ikke blev forhøiet, men tvertimod ofte nedsat, naar Huseierens Kaar blot nogenlunde tillod det. Flytningen besørgedes for det Meste gratis, dels af Private, dels af Artillerikorpsets 288 Distriktsheste og Tøihusets Vogne, som indtil den 26de Juni vare stillede til de Brandlidtes Raadighed. Forresten havde Hundreder og atter Hundreder af Indbyggerne Ondt ved at slaa sig til Ro; „de flyttede — hedder det i en Indberetning til Kancelliet — fra Sted til Sted, saa at det lige til Oktober havde Anseende af en vedvarende Flyttedag“. Saaledes gik det til, at den uskadte Del af Byen hurtig blev overfyldt; navnlig i enkelte Gader som Borger- og Adelgade, Rigensgade, Christenbernikovstræde, Peder Madsens Gang saavelsom i Smaagaderne paa Christianshavn var Sammenpakningen af Mennesker generende. Ogsaa i Tobaks Tørrehusene, Saltkompagniets Pakhus paa Christianshavn, det borgerlige Exercerhus og Opfostringhuset var der overfyldt.

Den største Del af de Brandlidte søgte dog foreløbig Ly i Telte, der vare udlaante fra Regimenterne og opslaaede alle mulige Steder i og udenfor Staden. Paa Slotspladsen under Ruinens Mure, ved Holmens Bro langs Kanalen, paa saagodtsom alle Torvene, paa Voldenes Bastioner, i alle Broernes Alleer, paa Veiene ved Peblingesø, ja paa Fællederne og i Frederiksberg Alle strakte de hvide Telte sig og frembød et malerisk Skue i al deres Uordentlighed. Mange af dem forsvandt dog, da der af Ingenieurkorpset blev opslaaet en regulair *Teltleir paa Nørrefælled* med Vandledninger og Kloaker, bestaaende af mere end 300 Telte. Ogsaa paa Christianshavns Fælled var der Telte, men mange af de Brandlidte boede dog her

i Træhytter, bedækkede med Græstørv. For kongelig Regning uddeltes der Mælk, Øl, Brød, Brændsel og Halm til disse Folk, hvorhos der fra Kjøbstæderne og Bønderne i Sjælland indsendtes betydelige Kvantiteter Brød og Fedevarer til gratis Uddeling. Almisselemmer og Fattige henvistes iøvrigt til Pleiekommissionerne, medens der for at skaffe lettere Livsbetingelser i det Hele og hindre altfor pludselige Prisstigninger blev truffet forskjellige andre Foranstaltninger. Det blev saaledes befalet *Bryggerne* at indskrænke Tilvirkningen af det saakaldte 4 Dalers Øl til det mindst Mulige og derimod indtil videre brygge 10 Marks Øl, som skulde sælges til en vis lav Taxt; *Bagerlauget* fik 3000 Tdr. Rug overladt til 4 Rdlr. Tønden samt et Kvantum Rugmel for billig Pris af de kongelige Magasiner, og da Brødpriserne alligevel steg, blev ikke blot det tidligere Forbud mod Udførsel af Kornvarer forlænget, men det forbødes at brænde Brændevin af Rug indtil Oktober 1795. Nøden var naturligvis alligevel stor, og det er i saa Henseende betegnende, at Antallet af Løsgjængere steg betydeligt, ligesom man for at hindre Tyverier fra Brandtomterne maatte lade Patrouiller drage om i de afbrændte Gader. Ingen, ikke engang Huseierne selv, fik Lov til at indfinde sig paa Tomterne uden Tegn, hvilke udleveredes fra Politikammeret mod behørig Legitimation.

Den 1ste Juli 1795 udstedtes en *Indbydelse,* ved hvilken Kongen „i Tillid til Nationens Ædelmodighed og Velvillighed“ opfordrede Enhver til efter Evne broderligen at række Haand til at lindre nødlidende Medborgeres Kaar, ved at indsende *frivillige Gaver.* For strax at faa Midler til Raadighed blev der ombaaret Kollektbøger i Husene og udsat Bækkener ved Kirkedørene, men Indsamlingen strakte sig dog over hele Danmark, Norge og Hertugdømmerne, ligesom der indkom nogle Bidrag fra Udlandet. Allerede i September udarbeidede Magistraten en Plan til disse Kollektpenges Anvendelse, ifølge hvilken de skulde bruges til Boliger for Brandlidte, til Husleiehjælp eller Reisepenge for dem, der vilde forlade Byen, til Syges Underholdning og Medicin samt Lægehonorarer, endvidere til Anskaffelse af Haandværksredskaber, Indbo, Klæder, Forskud til Materialiers Indkjøb m. v. Der indkom ialt ca. 150,000 Rdlr., en forholdsvis ringe Sum, naar den sammenlignes med Bidragene til Christiansborg Slots Gjenopførelse, men Sagen var, at der jo iforveien var lagt stærkt Beslag paa den offentlige Godgjørenhed, lige-

som Iveren kjølnedes hurtigt. „Regjeringen gjør, hvad den kan — skriver Etatsraadinde Trant i 1795 til den senere Professor Rathke — men Indvaanerne synes mig gjøre ikke, hvad de kunne. I de første Dage efter Ildebranden da hørte man i alle Selskaber: „Det er en Skam, om nogen Klub i Vinter skal existere. De Fattige bør have de Værelser; Komedierne bør ophøre, og de Penge, som de koste, anvendes til de Trængendes Husly. Men inden en Maaned vare alle disse gode Forsætter glemte, Ingen har Noget at miste; Regjeringen skal gjøre Alt, og hvad kan den gjøre uden de velhavende Borgeres Hjælp?“ Imidlertid slog Bidragene til, ja der blev et Overskud af 7000 Rdlr., da Regnskaberne afsluttedes i 1799. Ved kongelig Resolution af 18de Oktbr. s. A. bleve disse Penge hensatte til et Fond, *Kollektfonden,* hvis Renter ved indtræffende Ildsvaader skulde anvendes til Understøttelse for fattige Familier, som bleve „berøvede det Fornødne til at sidde og ligge paa“. I 1802 anvendtes Renterne til Linned, Gangklæder og Redskaber for de brandlidte Indvaanere, senere til de Kvæstede og Efterladte fra 2den April 1801, men fra 1843 fik Kollektfonden igjen sin oprindelige Bestemmelse. Den existerer den Dag idag med en Kapital af ca. 27000 Kroner.

Sommeren 1795 var udmærket smuk, og Efteraaret ligesaa, hvorfor Livsbetingelserne for de Brandlidte bleve mindre haarde, end de ellers vilde have været, men den 17de Oktober faldt det i med Slud og Regn, hvilket selvfølgelig gjorde Opholdet i Teltene usundt og utaaleligt. Det varede dog længe — for Manges Vedkommende indtil Februar 1796 — før man kunde byde de Tusinder af Husvilde, der endnu fandtes i Byen, nogenlunde taalelige Vinterboliger. Magistraten gjorde Begyndelsen med disse *Hjælpevaaninger* ved at opføre to Længer (for 134 Familier) ved *Østerport* paa en Fæstningen tilhørende Plads, hvor en Gartner tidligere havde dyrket Jordbær og Asparges. Det følger af sig selv, at disse Huse, sammensatte af tyndt Bindingsværk, Straa og Ler, vare alt Andet end bekvemme; de vare saa lave, at man kunde lægge Hænderne op paa Taget, og at en velvoxen Mand ikke kunde staae opreist inde i Værelserne, hvortil kom, at hver Familie kun havde et enkelt Værelse og „et halvt Kjøkken“. En lignende Husrække for 52 Familier blev opbygget langs Volden fra Østerport til *Stokhuset,* ligesom den afbrændte *Garderstald* ved Slottet blev indrettet til

Beboelse for 300 Familier. Denne, der var fire Etager høi, blev bragt under Tag; de store Vindusaabninger udfyldte med Ler, og smaa Vinduer indsatte, men det Hele var saadant Hastværksarbeide, at Brædderne ikke engang vare høvlede, Murene ikke kalkede og Gulvene saa svage, at Stuerne rystede, naar et Barn gik gjennem dem. Kollektfonden afholdt ca. 27000 Rdlr. af Udgifterne til disse Anlæg, Resten dækkedes af Leien og Materialiernes senere Salg. De Husvilde maatte nemlig betale 10 Rdlr. om Aaret i Leie, og 20 Rdlr. for et Værelse med et „helt Fyrsted". De samme Priser gjaldt i de 3 Længer og 3 halve Længer til 92 Familier, som byggedes paa *Artillerikorpsets Ridebane* ved Toldboden, for frivillige Gaver indkomne fra Frankrig, saavelsom i de Huse, der for kongelig Regning opførtes (for Haandværkere) ved *Kanalkompagniets Mur* til St. Annaplads og Toldbodgade. De 46 Familier, som indlogeredes her, fik dog for deres 20 Rdlr. om Aaret ikke blot et Værelse og Kjøkken, men tillige Værksted og fri Skoleundervisning for deres Børn. Forresten havde en stor Mængde Fabrikanter og Haandværkere iforveien faaet anvist gratis Boliger og Værksteder paa det *kongelige Bomuldsmanufaktur* mellem Blegdamsvei og Sortedamssø, og nogle enkelte paa *Blaagaard.* I *Bastionen* ved *Philosophgangen* udfor Vartou opbyggedes der Huse for 52 Familier, af hvilke det *harmoniske Selskab* betalte for de 40, Agent *Duntzfeldt & Co.* for de 10 og Hofarchitekt *Kirkerup* for 2. Af disse Vaaninger krævedes ingen Husleie, saalidt som af dem, der opførtes af Grosserer *Tutein* for 4 Familier af den reformerte Menighed.

Christiansborg Slotsruin vedblev at være beboet af Brandlidte indtil Aarhundredets Slutning, navnlig Kjælderne, de store Vestibuler, og Staldene paa Tøihussiden, skjøndt Befolkningen naturligvis efterhaanden blev udtyndet. Laboratoriets Lofter paa Christianshavn, Saltkompagniets Pakhus sammesteds, der ellers brugtes til Kornmagasin, og alle de store Tobakshuse, som havde været benyttede i Tobaksmonopolets Tid, fik en lignende Anvendelse, hvorhos et Orlogsskib *„Den norske Løve"* blev omdannet til Logisskib for Brandlidte, der hidtil havde ligget paa Nørrefælled, og udlagt ved Toldboden. Udgifterne ved Omdannelsen ca. 7,600 Rdlr. afholdtes af Kollektfonden. Her fandt 60 fattige Familier Husly, dog mod at betale hver 4 Rdlr. i Leie for Vinteren. Fra Landet førte en lang Flydebro ud til det svømmende Hus, der stod under Opsigt af en

Magistratsbetjent, 4 Søfolk og en Skibslæge. Der fandtes en Marketenter ombord, hos hvem der kunde faas „gode, vel tillavede almindelige Fødevare for Betaling“, men det stod forresten Enhver frit for at hente sine Levnedsmidler i Byen.

Et ikke ringe Antal af husvilde Smaafolk byggede iøvrigt kort efter Branden midlertidige Huse eller Hytter for sig selv, ligesom enkelte Spekulanter med kongelig Tilladelse opførte Længer eller enkelte Huse paa forskjellige offentlige Pladser til Udleining, saaledes Murmester, Kaptain i det borgerlige Artilleri, Lange, et dobbelt Hus paa S. Anna Plads lige for Indgangen til det østersøiske Kompagnis Plads. Ved Vester- og Nørreport, paa Gammel- og Nytorv, paa Amagertorv og Christianshavns Torv slog adskillige Handlende og Haandværkere sig ned i Hytter og Skure, og Mange, som ikke havde Raad hertil, indrettede sig, saa godt de kunde, i deres Kjældere ude mellem Ruinerne og levede her næsten som Troglodyter. Paa dette Tidspunkt opstod ogsaa det saakaldte „Stenhuggerhus“, der laa, hvor Dosseringen udmunder i nuværende Nørrebrogade. Det blev bygget af Stenhugger Peder Hansen, som to Aar efter Branden fik Lov til at lade det blive staaende i fem Aar, mod at være ansvarlig for den Skade, der tilføiedes Murene og Dosseringen mellem Peblingebroen og Blaagaards Plankeværk. Senere blev Huset eller Hytten Bolig for en Opsynsmand ved Stierne langs begge Søer saavelsom ved det hosliggende Druknehus, og det stod endnu til henimod Midten af indeværende Aarhundrede.

Den interessanteste af alle de midlertidige Bebyggelser foregik dog paa Christiansborgs Slotsplads under Ruinens Mure, hvor der anlagdes ligesom en lille Flække for sig, der fik Navnet: *Frederiks Koloni.* Tilladelsen til at bygge her gaves allerede den 17de Juli 1795 paa følgende tre Betingelser: at Huse med Skorstene skulde opføres af Mur og Bindingsværk med teglhængt Tag eller idetmindste med Græstørv over et Brædetag, at de Byggende skulde underkaste sig enhver til Orden og Renlighed sigtende Foranstaltning, og endelig at Hytterne skulde nedrives igjen, naarsomhelst det befaledes. I Begyndelsen vilde kun Faa bygge her, aabenbart fordi de frygtede den sidste Bestemmelse, men da Kongen bestemte, at Husene, idetmindste maatte blive staaende i 3 Aar og desuden støttede Adskillige ved at overlade dem Murstensbrokker fra Slottet, kom de Brandlidte paa andre Tanker. Slotspladsen blev bebygget i parallele

Længer lodret paa Slottet; mellem hver af dem var en Gade paa 8 Alens Brede, og desuden to Hovedgader, hver 18 Alen brede. Hver Længe var 20 Alen dyb, skilt med en fælles Væg paa langs, eller to Længer, hver 10 Alen dyb, stod sammen med en Alens Afstand bagtil. Langs Kanalen var en almindelig Kjørevei; Afstanden mellem Husene og Slottets Façade var 12 Alen. De fleste af Bygningerne vare to Etager høie eller én Etage med Kvist, men i 1796 blev det befalet, at der kun maatte være én Etage uden Kvist. Gaderne, ialt 8, havde Navne; en hed f. Ex. Christiansgade, en anden Frederiksgade, en tredie Augustagade o. s. v.; Vaaningernes Antal var 83, fordetmeste beboede af Detailhandlere og smaa Næringsdrivende. I „Sundhedsraadene i Anledning af Ildebranden“ skriver Tode: „Med Rørelse ser man en lille Kjøbstad reise sig paa Slotspladsen, lig en Hoben Strandede, der redde sig paa en ubeboet Ø og af det bjergede Gods bygge sig et Skjul. Nu skues Kolonien næsten færdig; de røde Tage og de vaiende Vimpler af Skibene og bag ved dem de store Stenmasser, Christiansborg har efterladt sig, giver det Hele betragtet fra Østen en vis Lighed med en lille Søhavn i Norge og gjør det til en Sjeldenhed, som er værd at reise til Hovedstaden for. Og megen Phlegma maatte den virkelig have, som kunde lade de faa Aar, dette Interims Kvarter med Guds Hjælp kun behøver at staa, henløbe, uden med egne Øine at se et saa levende og paafaldende Exempel paa danske Borgeres Vindskibelighed og Modholdenhed og dansk Regjerings forekommende Kjærlighed“. Efter den ovenfor omtalte Bestemmelse skulde Slotspladsen have været ryddet igjen i 1798, men Fristen blev forlænget et Aar. I Marts 1799 oplystes det, at 69 af disse Huse endnu tilhørte de Borgere, som havde ladet dem opføre, medens 14 vare blevne solgte til Andre. Kun 56 beboedes af Eierne selv, 27 vare udleiede, og 29 af Beboerne havde desuden Leiligheder andetsteds i Byen. En Ansøgning om yderligere Forlængelse af Fristen blev derfor afslaaet, og i Sommeren 1800 var ethvert Spor af Frederiks Koloni forsvunden. Andre af Interimsboligerne fik Lov til at staa ligesaa længe eller endnu længere, ikke just fordi der manglede Huse i den gjenopførte By, men fordi det skortede paa billige Værelser for Fattige. Længerne ved Østerport, Dronningens Stald ved Christiansborg og det afbrændte Slots Trapper og Kjældere vare endnu beboede indtil Sommeren 1800, ja Garderstalden brugtes som Fattigbolig til den 17de April 1803.

Søndagen den 21de Juni 1795 blev der i Anledning af Ildebranden afholdt en Andagts- og Bededag i Kjøbenhavn, medens Alt endnu var svævende, og Fremtiden hang mørk og truende over Indbyggerne. Ikke blot var Nøden stor, men den offentlige Mening sattes i Bevægelse ved Frygten for, at Brandassurancekassen ikke kunde tilfredsstille Interessenterne, ligesom man var urolig over en Raadstuplakat af 9de Juni, hvori det var blevet forbudt Enhver at bygge paa Tomterne, før en almindelig Plan for Bebyggelsen var lagt. Man vidste, at Stadsbygmester *Meyn* og Stadskondukteur *Rawert* vare beskjæftigede med Udarbeidelsen af en saadan, som formodentlig ikke blot vilde indskrænke mange Grundes Størrelse, men ogsaa vanskeliggjøre Gjenopførelsen ved allehaande trykkende og kostbare Forskrifter med Hensyn til Bygningsmaaden. Imidlertid arbeidedes der ivrigt ude i Ruinerne, ikke blot med Sprøiter, men ogsaa med Spader og Hakke; Mure og Skorstene bleve nedrevne for kongelig Regning af Ingenieurkorpset samt en stor Deel Mur- og Tømmersvende, og Gaderne, der „laa i et saadant Chaos, at man vanskeligt kunde se, hvor de havde været", bleve ryddede af Kommandoer af nationale Soldater, der netop vare blevne indkaldte til den aarlige Exercits, og nu holdtes delvist inde til Byens Tjeneste. I Begyndelsen af Juli toges der fat paa Tomternes Rydning i stor Stil, og en uhyre Mængde Grus, Aske, Murbrokker og værdiløst forbrændt Tømmer udførtes. Lossepladserne, som anvistes af Kæmnerkontoiret, vare fordetmeste paa Veiene udenfor Byen, især paa Farimagsveiene mellem Vester- og Østerbro, der opfyldtes og forhøiedes ved denne Leilighed, men dog ogsaa i Philosophgangen. Paafyldningen skete saa skjødesløst, at disse Steder i længere Tid vare ufremkommelige, indtil en større Arbeidsstyrke havde planeret dem. Fra de langs Kanalerne liggende Brandtomter bortførtes Gruset i Pramme, og da Meget spildtes, „formuddredes Havnen kjendeligt derved"; overhovedet medførte Oprydningen mange Slags Ulemper for Indbyggerne, bortset fra de Summer, den kostede dem. Gaderne bleve bedækkede med fint Støv, Aske og Sand, der hvirvledes op i Luften ved ethvert Vindpust og trængte ind allevegne, og Tilstanden blev ikke bedre, da Byggeriet for Alvor begyndte, og Lastvogne med Sten, Kalk og andre Bygningsmaterialier uophørlig færdedes i Gaderne, ødelagde Brolægningen og næsten umuliggjorde Renligholdelsen. Det gik saa vidt, at Grundeierne ikke kunde besørge Gadefeiningen i den afbrændte

„Frederiks Koloni" paa Slotspladsen. Efter et samtidigt Billede.

Del af Byen, hvorfor den maatte bortliciteres til Entrepreneurer, og Udgifterne afholdes af Renovationskassen (en Ordning, der vedvarede til 1ste Mai 1798), ligesom Renovationskontrahenterne nægtede at bortkjøre det Sammenfeiede, naar det udgjorde Mere, end det i Anordningerne fastsatte halve Læs. Man maatte give disse sidste et Extratilskud af $^1/_{10}$ mere end Kvartalets Beløb, fordi der — som Magistraten og de 32 Mænd sige — „gives Tilfælde, hvor den positive Ret tier, og hvor den naturlige Billighed taler".

Stadsbygmesteren og Stadskondukteuren kunde allerede den 17de Juni forelægge et Slags foreløbig Plan til *Gadernes Regulering* og *Bygningernes Gjenopførelse.* Den Tanke, der ledede dem, var at skaffe bredere Gader med nogenlunde lige Linier, samt ved aabne Pladser at afsondre visse Strækninger, saaledes at man i Tilfælde af en ny stor Brand lettere vilde kunne sætte Grændser for Ilden. Man vilde baade tage Skjønheds- og Nyttehensyn. Selvfølgelig vilde dette udkræve store Bekostninger, thi Husene maatte paa mange Steder rykkes tilbage, hvorved de existerende Fundamenter vilde blive ubrugelige, Vandledningerne flyttes og omlægges, Brolægningen forandres og delvist opbrydes, og endelig talrige Grunde beskjæres eller endog helt bortfalde, hvilket kun kunde ske ved at give Eierne Erstatning enten i Penge eller ved at anvise dem andre Byggegrunde. De to Professorers Forslag var imidlertid af ret gjennemgribende Natur, og gik i det Væsentlige ud paa, at adskillige af de snevreste Gader i Kvarteret om Nikolai Kirke saavelsom andetsteds skulde nedlægges, medens alle de øvrige skulde udvides, at Bygningerne eller rettere Ruinerne mellem Færgestræde og Høibrostræde skulde sløifes og omdannes til et Torv (Høibroplads), at den afbrændte Side af Vimmelskaftet og Amagertorv saavidt muligt skulde gjøres lige, at Raadhuset ikke skulde gjenopføres paa sin gamle Plads mellem Gammel- og Nytorv, at Vester- og Frederiksberggade skulde udvides paa Grund af den stærke Færdsel der, og de derværende Bryggergaarde flyttes til Vestervoldgade, at enkelte nye Tværgader skulde anlægges f. Ex. fra Amagertorv til Gammelstrand ligefor Helliggeiststræde, fra Studiestræde til Nørrevold og mellem Vestergade og St. Pederstræde, og endelig, at der skulde søges tilveiebragt nye Forbindelser mellem Gaderne ved Gjennemkjørsler eller dog Gjennemgange. Autoriteterne, hvilket i nærværende Tilfælde vil sige: Rentekamret, fandt dog Forslaget altfor radikalt og kostbart, og kunde

kun delvist billige det; derimod godkjendte det i Hovedsagen de Antydninger, som de to Embedsmænd havde givet med Hensyn til Reglerne for Bygningernes Gjenopførelse, og supplerede dem efter Samraad med de kongelige Hofbygmestre samt Brandmajoren. Den 26de Juni faldt den kongelige Resolution paa Rentekamrets Indstilling, men da det endnu vilde vare rum Tid, før alle Detailspørgsmaal om Gadernes Regulering kunde afgjøres, offentliggjordes i Anledning af talrige indkomne Ansøgninger om Byggetilladelse en Plakat af 3die Juli, hvori Navnene paa de Gader eller Gadestrækninger opgaves, hvor Byggeriet strax kunde begynde. Efterhaanden som Arbeidet skred fremad, og Forhandlingerne med Grundeierne under Bestyrelse af en *Reguleringskommission* førte til endelige Resultater, udkom der lignende Plakater under 16de og 21de August samt 8de Septbr.

De oprindelig paatænkte vidtgaaende Gadeudvidelser bleve som sagt strax fundne uigjennemførlige, og senere maatte endog Adskilligt af det, der var bifaldet af Regjeringen, opgives. Omstændighederne tvang Myndighederne til at vige Skridt for Skridt; thi ikke blot vare Omkostningerne — hvilket naturligvis var det Væsentligste — uoverkommelige, men Grundeierne gjorde trods den rundelige Erstatning Vanskeligheder ved at rykke deres Bygninger tilbage, beraabende sig paa Eiendomsrettens Hellighed og Ukrænkelighed. Mange erklærede rentud, at de Intetsomhelst vilde afstaa, ja, saa vidt gik Misfornøielsen, at man ventede aaben Trods, da Stadskondukteuren i Embeds Medfør anviste den første Grund, der igjen skulde bebygges, hvoraf et betydeligt Stykke netop vilde medgaa til Gadens Udvidelse. Skjøndt endel Mennesker havde samlet sig, da Gadens nye Brede blev afmaalt, og Punkterne, efter hvilke vedkommende Murmestre skulde rette sig, bleve dem anviste, hørtes der dog ingen Indsigelse. En Betragtning, som ogsaa maatte paavirke Kommissionens Beslutninger stærkt, var den Omstændighed, at enhver Indrykning ikke blot medførte Expropriation, men tillige Betaling af de 10 Procent, som Brandforsikkringen afkortede de Brandlidte for Fundamenterne, thi naar disse gik tabt, kunde deres Værdi selvfølgelig ikke afdrages i Assurancesummen. Hertil kom, at Grundene hyppigt vare saa smaa, at de ikke taalte at beklippes, hvis de overhovedet skulde bebygges igjen. Der blev derfor slaaet af overalt, især paa Gadernes Brede, som af Kommissionen mange Steder var ansat til 18 Alen, medens Stadskondukteuren oprindelig

havde foreslaaet 20 Alen i Hovedgaderne. Ikke en eneste Gade blev dog mere end 16 Alen bred, og fordetmeste kun 14, rigtignok et betydeligt Fremskridt, naar man betænker, at mange af dem hidtil kun havde været 8 Alen, som f. Ex. Kattesundet, Hestemøllestræde, Admiralgade, Nikolaigade og Lille Kirkestræde, andre kun 9—10 som Brolæggerstræde, Mikkelbryggersgade, Holmensgade m. fl. Skovbogade, Læderstræde, Farvergade, Skvaldergade, Kompagnistræde og Laxegade havde været mellem 11 og 13 Alen brede, men blev nu alle 14 Alen; Lavendelstræde (forhen 10 Alen bred) Vestergade, Studiestræde og Fortunstræde derimod 16 Alen. Man indsaa fuldtvel, at det vilde have været heldigere at gaa videre, men trøstede sig med, at heller ikke den nys anlagte Kronprindsensgade var mere end 16 Alen bred. Et væsentligt Feilgreb var det, at adskillige meget befærdede Hovedaarer ikke bleve udvidede, eller dog kun opnaaede ubetydelige Reguleringer, idet Smaabugter og Hukker saavidt muligt bleve fjernede. Frederiksberggade, Nygade, Klædeboderne, Vimmelskaftet i hele dets Udstrækning og Nørregade forbleve uforandrede (dog at en Bryggergaard paa Hjørnet af den sidstnævnte Gade og Studiestræde bortfaldt, hvorved den nuværende Plads foran Frue Kirke opstod), og det samme gjælder om Badstustræde, Snaregade, Naboløs og Hyskenstræde. De mindre Reguleringer af Bugter og Krumninger, som ikke vare blevne befalede, men alligevel ansaas for heldige, voldte Kommissionen stort Besvær, da den maatte søge at naa Maalet ved mindelig Overenskomst eller Mægling. De Eiere, hvis Grunde laa langt tilbage, og derfor kunde rykke et betydeligt Stykke frem, gjorde naturligvis ingen Vanskeligheder, hvorimod de, der kun profiterede Lidt, vare misfornøiede for ikke at tale om dem, der maatte rykke tilbage, selv om det kun var faa Tommer. Da Udvidelsen i de fleste Gader derhos kun iværksattes paa den ene Side, fik den nye Gadelinie selvfølgelig samme Krumninger som den gamle, fordi Linierne bleve parallele. „Man har — siger Rawert — undret sig over, at man ikke gav Bygninger, der forstørstedelen laa i en lige Flugt, en bedre Retning, saasom i Vingaardsstræde og andre Steder, men Sagen er, at Eierne ikke vilde indlade sig derpaa. De kjendte Gadernes fastsatte Brede, og gav derfor ikke det ringeste til Pris af deres Grunde for at opnaa en lige Flugt, og tvinge dem dertil kunde man ikke, saasom de havde Anordningens Medhold". Ogsaa klager han over, at Reguleringskommissionen bestandig maatte

spare, hvilket i høi Grad hindrede dens frie Bevægelser. Det var saaledes Sparsommelighedshensyn, som bevirkede, at man lod Grunden paa Hjørnet af Høibroplads og Fortunstræde (hvor Stenbukkens Gaard havde ligget) beholde sit nuværende uklædelige Fremspring, thi Gaardens svære Fundamenter, som ellers maatte godtgjøres, og Stedets høie Grundtaxt vilde have forøget Omkostningerne overordentligt. Af samme Grund lod man den snevre Del af Holmensgade blive staaende, ligesom man opgav Anlæget af de ovenomtalte nye Tværgader; man fandt dem ved nøiere Overveielse endog „ufornødne". Den oprindelige Tanke at lade Store Kirkestræde, Hummergade, Dybensgade, Nellikestræde (nuv. Asylgade mellem Vingaardsstræde og Dybensgade) Fortunstræde og Smedens Gang (ved Vingaardsstræde) bortfalde, kom man ogsaa bort fra; de bleve i Stedet alle udvidede til 14 Alen, paa Smedens Gang nær, der fik Lov at blive, som den var, fordi 4 Huse inderst i Gangen vare blevne staaende, og det vilde blive for dyrt at kjøbe dem, hvortil kom, at Skippernes Laugshus i Lille Kongensgade havde Udkjørsel til denne Gang. Nellikestræde blev endda forlænget til Hummergade. Derimod nedlagdes Endeløsstræde (ved Knabro- og Brolæggerstræde) Slutterigade (mellem Nytorv og Hestemøllestræde), Henrik Fyhrens Gang (mellem Kattesundet og Mikkelbryggersgade) og Lille Færgestræde (mellem Stranden og Lille Kirkestræde) ligesom Nissegangen (en Smøge mellem Læderstræde og Gammelstrand) blev lukket. Alt skete i god Overensstemmelse med den approberede Plan, hvori det udtrykkelig hedder, at der ikke skulde foretages nogen Forandring „blot til Zir for Staden"; Nyttehensynet skulde med andre Ord være det eneste Afgjørende.

Anlæget af en ny Plads ved Amagertorv, nuværende *Høibroplads,* som skete ved Expropriation af Bygningsfirkanten mellem Store Færgestræde og Høibrostræde, kan dog siges at være bleven iværksat baade til Nytte og Zir. Faren ved Ildsvaade formindskedes ikke blot herved, men der aabnedes en prægtig Udsigt til Slotspladsen og Kanalerne med deres Mastetoppe. Det var Stadskondukteuren, som oprindelig var fremkommen med Forslaget, og skjøndt man ikke i Begyndelsen var stemt for det, overbevistes man dog snart om dets Hensigtsmæssighed. Endogsaa Grundeierne paa det projekterede Torvs Sider fik Interesse for Sagen, — deres Grunde vilde jo stige i Værdi ved Forandringen — og sammenskjød ved frivillige Bidrag 2700 Rdlr., et ganske vist meget ringe Beløb, naar man

betænker, at Udgifterne herved ansloges til ca. 60,000 Rdlr. Med Hensyn til det nye Torvs Navn herskede der stor Meningsforskjel; Nogle syntes, at det skulde kaldes: „Høibroplads“, hvilket Bogtrykker Schultz endog lod sætte paa sin Gaard paa Hjørnet af Læderstræde, Andre mente derimod, at Pladsen burde kaldes: „Ny Amagertorv“, fordi det skulde være det fremtidige Grønttorv. En Tidlang saa det ud til, at den sidste Benævnelse vilde faa Indpas, men ved Resolution af 26de Oktober 1804 blev der gjort Ende paa Usikkerheden, da det befaledes, at Pladsen skulde kaldes „Høibroplads“.

Sammenlægningen af Gammel- og Nytorv til én Plads efter Branden, eller, om man vil, Beslutningen om at Raadhuset ikke skulde gjenopføres paa sit gamle Sted, vandt heller ikke almindeligt Bifald; thi mange Sagkyndige fandt det utilladeligt at lade være med at benytte de gamle solide Fundamenter og de hvælvede Kjældere. Rawert satte dog ogsaa sit Forslag herom igjennem og skriver med Selvfølelse: „Hvad Staden har vundet i Skjønhed ved denne store og herlige Plads falder hver Mand i Øinene, og ikke mindre have de angrændsende Beboere profiteret ved denne friere Udsigt“.

Derimod led Byen et virkeligt Tab ved *Nikolai Kirkes* definitive Nedlæggelse. Regjeringen havde strax havt isinde at sløife den, men snart reiste der sig indflydelsesrige Stemmer herimod, som gjorde gjældende, at Kirken var den ældste og største i Byen, at de historiske Minder, der knyttede sig til den, burde holdes i Ære, og endelig at det vilde koste betydeligt at rive den ned. Da Borgerne desuden viste Lyst til ad frivillig Vei at indsamle de fornødne Pengemidler til Gjenopførelsen, blev Sagen foreløbig stillet i Bero, saameget hellere som man troede, at der vilde komme anseelige Summer ind ved Salg af Bygningens Rudera. Meningerne vare dog meget delte, og i Regjeringskredse var man snarest tilbøielig til i Stedet at fuldføre Frederikskirken paa Amalienborg og hertil anvende den afbrændte Kirkes Kapitaler. Ved Salget af endel smeltet og halvsmeltet Kobber fra Kirketaget og ved forskjellige Stykker af Kirkegaarden, der afgaves til Udvidelse af Vingaardsstræde og Lille Kongensgade kom der imidlertid kun nogle Smaasummer ind, og da en Kommission i Aaret 1800 havde anbefalet, at Kirken skulde nedlægges, og Sognet fordeles mellem Frue, Helligaands, Trinitatis, Bremerholms og Garnisons Sogne, resolverede Kongen den 27de Juni s. A. i Henhold hertil. Der opstod nu et stærkt Røre i Menigheden; Sjællands Biskop,

Balle, tog varmt Ordet for Kirkens Bevarelse, og Kirkeværgerne tilligemed 26 Medlemmer af Menigheden indgav en Ansøgning herom samt om Tilladelse til at foranstalte en Kollekt i dette Øiemed. Dette sidste bevilgedes, fordi man indsaa Vanskeligheden ved at skaffe Stolestader i de andre Kirker og endnu mere ved at udrede Pensioner til de afgaaende Præster og Kirkebetjente, men ogsaa dette sidste Forsøg mislykkedes, da der kun blev tegnet et Beløb af 16,338 Rdlr. Hermed var Ævret opgivet og Kirken dødsdømt. I December 1804 resolveredes, at det skulde have sit Forblivende ved Resolutionen af 27de Juni 1800, og at Sognet fra 1ste Juli 1805 skulde fordeles paa den anførte Maade. Med Hensyn til Udredelsen af Pensioner og Vartpenge bestemtes, at Kirkebetjentene ved de fem Kirker, som ved Fordelingen af Nikolai Menighed havde faaet Tillæg, skulde give et aarligt Bidrag. Kirkens *Vasa Sacra* og andre Inventariegjenstande overlodes Helligaandskirken til gratis Afbenyttelse, men det varede dog rum Tid, før der toges fat paa Nedbrydningen. Ruinen laa hen for Vind og Veir og blev saa forfalden, at den sammenlignedes med Levningerne af et gammelt Bjærgslot; Murene vare halv forvittrede, den øverste Deel af Taarnet næsten faldefærdigt; inde i Kirken vare alle Epitaphier og Gravmæler mere eller mindre beskadigede og sønderslaaede, Gulvet var en stor Deel af Aaret bedækket med Vand, og udenfor paa Kirkegaarden, hvis Mur og Stakit tildeels var nedbrudt, saa det ud som Jerusalems Forstyrrelse. Endel Ligkister af Kobber med Sølvzirater bleve solgte efter Vægt; medens Dødningebenene i Kirken bleve opsamlede i Kister og førte ud paa Assistentskirkegaarden udenfor Nørreport. I 1810 solgtes ikke mindre end 140 Ligstene fra Kirkegaarden og nogle Aar efter Stakitværket, hvorefter man tog fat paa Planeringen. Den endelige Nedbrydelse af Kirkebygningen fandt Sted i Aarene fra 1814—17; dog blev Taarnet og det nærmeste Fag af Høikirken og Sideskibene staaende i Henhold til Resolution af 9de Januar 1807, ifølge hvilken denne Del af Kirken skulde benyttes til Magasin for Brandkarrer, Brandredskaber og Sprøiteslanger samt til Vagttaarn i „Ildebrands og andre overordentlige Tilfælde". Her blev ogsaa alle Sprøiteprøver afholdte. Kirkegaarden udenfor, hvor Begravelser forbødes i Aaret 1800, afgav i lange Tider Stade for transportable Træboder paa Hjul for Grønthandlere og navnlig for Slagtere, indtil det i 1838 paa de 32 Mænds Indstilling, efter mange Overveielser og Betænkeligheder ved at „forstyrre Gravens Fred",

blev befalet, at de nuværende Slagteboder skulde opføres her. Hvad *St. Nikolai Kirkefond* angaar, der oprindelig bestod af 13,524 Rdlr., blev det først henlagt til Kommissionen for Gadernes Udvidelse, under hvis Bestyrelse det forøgedes med ca. 16000 Rdlr. I 1812 blev det afleveret til Sjællands Biskop, men kom allerede det følgende Aar under Magistratens Bestyrelse med den Bestemmelse, at den oprindelige Kapital skulde henlægges til Frederikskirkens Fuldførelse, medens de 16000 Rdlr. efter Fradrag af de paa Fondet hvilende Pensioner skulde komme det Harboeske Enkefruekloster til Gode. Senere, i 1819, blev den for Marmorkirken bestemte Part henlagt til Vor Frelsers Kirke, medens Enkefruekloster beholdt den anden.

De store Summer, der udkrævedes til Gadernes Udvidelse, søgtes først og fremmest tilveiebragte ved en Forøgelse af Stadens Indtægter og Besparelse i dens Udgifter, og dernæst ved Afhændelsen af nogle Grunde, Kongen allerede i Septbr. 1795 havde skjænket Byen, nemlig et Stykke af Rosenborghave nærmest Adelgade i en Brede af 89 Alen, samt to Grunde ved Gammelstrand og i Hyskenstræde, hvor de afbrændte kongelige Præstegaarde havde ligget. Den 20de Juli 1796 nedsattes en Kommission med Overpræsident Kammerherre *Christian Urne* i Spidsen: *Kommissionen for de Fonds, som ere henlagte til at afbetale de til Gadernes Udvidelse afkjøbte Grunde,* som dog ikke blot skulde sørge herfor, men ogsaa for *en bedre Indretning af Brandvæsenet.* For at lette Arbeidet for Kommissionen, hvis egentlige ledende Aand Sekretairen, Kammerraad *Feddersen,* var, blev det bestemt, at det *Bidstrupske Gods* indtil videre skulde bestyres af en *særlig Interimskommission* og gives en baade for Byen og Beboerne fordelagtigere Indretning, thi Godset havde over halvtredie Tusinde Tønder Hartkorn og gav kun Staden en aarlig Indtægt af ca. 7000 Rdlr. Under den førstnævnte Kommissions Bestyrelse henlagdes Stadens Grunde udenfor Portene baade de bebyggede (30) og de ubebyggede (170) saavelsom de længere bortliggende Vænger og Fælleder, der tilhørte Kommunen, og som nu skulde tilbydes Fæsterne til Eiendom eller i hvert Fald ved Udparcellering eller paa anden Maade udbringes til en høiere Afgift. Man gik med Rette ud fra, at der kunde indvindes betydelige Indtægter af Vængerne, nemlig Raadmandsvangen (208 Tdr. Land), Ryvangen (196 Tdr.) Vognmandsmarken (126 Tdr.), Bryggervænget (125 Tdr.) og Slagter- eller Studevænget (70 Tdr.), navnlig af de tre sidste, der vare

bortfæstede til Vognmændene, Bryggerne og Slagterne for en ringe aarlig Afgift, nemlig henholdsvis 3 Skilling, 23 Skilling og 1 Rdlr. 41 Sk. pr. Tønde Land. De tre Fælleder, som sædvanlig brugtes til Exercerpladser: Nørrefælled (100 Tdr. Land) Østerfælled (86 Tdr.) og Blegdamsfælled (151 Tdr.) skulde efter Kommissionens Beslutning fremdeles staa til Militairets Afbenyttelse, medens de øvrige, nemlig Vesterfælled (193 Tdr. Land), Tobaksspinderlaugets Fælled (20 Tdr.), Kirkegaards Fælled (80 Tdr.), Havremarken (90 Tdr.), Kløvermarken (55 Tdr.), Brudesengen (32 Tdr.) og Christianshavns Fælled (167 Tdr) skulde indfredes og gjøres saa nyttige som muligt. Endelig overtog Kommissionen Veienes Vedligeholdelse, til hvilke Stadens Kasse som hidtil skulde bidrage 7000 Rdlr. aarlig, men ved hvilke det lykkedes at spare et Par tusind Rdlr. om Aaret. Alle de indvundne Summer bleve — med *Fradrag af Byens hidtilværende Indtægter, som den beholdt uforandret* — henlagte til et *Afbetalings- eller Rentefond,* af hvilket Bekostningen ved Kjøbet af Grunde til Gadernes Udvidelse og ved det nye Brandvæsen kunde forrentes og afdrages i en Aarrække. Fondet fik desuden, hvad der blev indvundet ved Stadepengenes Forhøielse, de Summer, der hidtil vare medgaaede til det afbrændte Raadhuses og Slutteris Vedligeholdelse (1300 Rdlr. aarlig) og endelig en Pension (700 Rdlr.), som hidtil var bleven udbetalt den fra Struenseetiden bekjendte Borgmester Matthiesen af Kæmnerkassen, men nu overtoges af Staten. Principet i den hele Ordning var som sagt, at Byen overalt skulde beholde sine gamle Indtægter af Jorderne og Skatterne, saaledes at kun Merindtægterne gik til Erstatningsfondet.

Kommissionen tog strax fat paa Opgavens Løsning, overfor hvilken den dog først stod noget tvivlende og usikker. Foreløbig fandt man det nemlig ubetimeligt at bortsælge den skjænkede Strækning af Rosenborg Have, da der jo var Overflod af Byggepladser; det Bidstrupske Gods kunde ei heller strax give nogen Merindtægt, da Bøndernes Arvefæstebreve stod i Veien, og Godset først maatte opmaales og taxeres, og det Samme gjaldt om Stadens Grunde og Jorder, der ligeledes skulde opmaales og boniteres, før de nærmere Vilkaar for Kjøb eller Fæste kunde fastslaas. Kongen maatte derfor gjøre et Forskud af 33000 Rdlr. til de første Aars Forrentning af de Obligationer, Magistraten havde udstedt ved Indkjøbet af Grundene til Gadernes Udvidelse, og et andet paa 17,253 Rdlr. til de første

Udgifter ved det nye Brandvæsen. Det varede dog ikke længe, før Tilbagebetalingen af disse Summer kunde paabegyndes. thi allerede i 1797 havde Afbetalings- og Rentefondet, eller som det for Kortheds Skyld kaldtes: Realisationsfondet, adskillige Indtægter ved Græspengenes Forhøielse paa Fælledeme, de fæsteledige Jorders Bortforpagtning, Salget af de to Præstegaardsgrunde, Besparelsen paa Veibudgettet m. m., og lidt efter lidt steg Indtægterne over al Forventning, da man for Alvor begyndte at afhænde Byens Jorder eller bortfæste dem mod høiere Afgift. Det gik saa godt, at Kommissionen i 1799 ikke blot kunde betale Renterne af Magistratsobligationerne, men desuden 5653 Rdlr. af den til Brandvæsenet forstrakte Sum, thi det andet kongelige Forskud af 33000 Rdlr. var allerede tilbagebetalt. Man fik nu Øiet op for, at Magistraten ikke havde været tilstrækkelig opmærksom for Kommunens Interesser, og fandt det mærkeligt, at den af Byens samtlige Jorder, ialt 2066 Tdr. Land. i Fæsteafgift og Græsleie kun havde havt en aarlig Indtægt af noget over 7000 Rdlr. Forresten var baade Magistraten og de 32 Mænd ivrige Modstandere af Jordsalget. „Dette kan vel give en øieblikkelig Fordel — skrev Magistraten — men er ikke passende for permanente Korporationer. Stadens Jorder tilhøre ligesaavel Efterkommerne som de nuværende Indbyggere, og det maa derfor aldeles fraraades at betage Efterkommerne den Raadighed at gjøre af Eiendommene al den Nytte og alle de Frugter, som de til enhver Tid tiltagende Forhold kunne frembringe". De 32 Mænd sluttede sig hertil og fandt det desuden uheldigt, at Fællederne bleve beskaarne, da de vare nødvendige til Exercerpladser og Græsgange og tilmed daglig brugtes til Brosands og Lers Udgravning og de udgravede Steder til Lossepladser. Heller ikke burde man glemme, at de vare til megen Nytte, da et stort Antal husvilde Indvaanere strax efter Branden kunde anvises Bolig i Telte derude. Det bør dog bemærkes, at det ingenlunde var Planen at sælge de store Vænger og Fælleder, men kun at bortleie, bortfæste eller bortforpagte dem efter Omstændighederne til Græsning eller Dyrkning; i det Høieste maatte Udkanter og Hjørner sælges, naar det kunde ske uden mærkeligt Savn i Græsning, og det gjaldt „et eller andet besynderligt nyttigt Anlæg".

Kommissionen bekymrede sig dog ikke om Indsigelser, men handlede kraftigt og bestemt. De aarlige Indberetninger, den indsendte til Kancelliet, vidne om dens Omsigt og Nidkjærhed, og det

var velfortjent, naar Kongen jevnligt resolverede, at han „med særdeles Tilfredshed“ havde modtaget Redegjørelserne. Kommissionen havde et stort Arbeide at udføre og mange Vanskeligheder at fjerne, men saa sine Bestræbelser kronede med afgjørende Held. Den stødte hyppigt paa Vrangvillie og maatte forhandle med mange Personer, der aabent modsatte sig dens Forslag og Planer. Dette viste sig f. Ex., da den vilde forhøie Fæsteafgiften af Vognmandsmarken og Bryggervænget. Slagterne, der, som vi have set, endda betalte den høieste Afgift, gjorde ingen Vanskeligheder, da deres Fæste udløb i 1798, men erklærede sig rede til i Fremtiden at betale 140 Rdlr. aarlig af Studevænget istedetfor som hidtil 100; derimod erklærede Bryggerne og Vognmændene rentud, at de ikke vilde betale mere end før. Først i 1801 faldt Bryggerlauget tilføie og *kjøbte* Bryggervangen for 80 Rdlr. d. K. pr. Tønde Land samt 1200 Rdlr. engang for alle istedetfor en Rekognition af 12½ Rdlr. hvert femte Aar, og nogle Aar efter fornyede Vognmændene deres Fæste. Fra alle Sider strømmede der Indtægter til Kommissionen langt over Forventning, thi Jord og Jordprodukter vare i stærk Stigning, en Omstændighed, der ogsaa fremmede den Bidstrupske Kommissions Bestræbelser i den Grad, at den efterhaanden kunde afgive ca. 188000 Rdlr. til Rente og Afbetalingsfondet. Efter den oprindelige Beregning skulde Kommissionen først have løst sin Opgave i 1830, men allerede i 1810 havde den afbetalt det Meste af Gjælden og var desuden i Besiddelse af Aktiver, der udgjorde et større Beløb end Restgjælden, saaledes at den kunde opsige de endnu cirkulerende Magistratsobligationer til et Beløb af 77500 Rdlr. I Begyndelsen af 1812 indkom Kommissionen med Ansøgning om at fratræde, da dens Hverv var endt. Uden paatvungen Afgift af nogen Art havde den betalt Kjøbesummen for Grundene til Gadernes Udvidelse ialt 288,800 Rdlr., forrentet de i denne Anledning udstedte Obligationer med 143,850 Rdlr., bekostet det nye Brandvæsens Indretning med 30,000 Rdlr., og kunde endda aflevere et Overskud af 345,395 Rdlr. til Kommunen i gode Aktiver eller rede Penge. Samtidig havde Staden beholdt alle sine gamle Indtægter ubeskaarne, og Indtægterne af dens Jorder vare blevne fordoblede, saaledes at de nu udgjorde 14,700 Rdlr. om Aaret, istedetfor 7000 Rdlr. tidligere. Kongen tilkjendegav Kommissionen sit allerhøieste Velbehag, og resolverede, at den indtil videre skulde vedblive Bestyrelsen af Kjøbenhavns

udenbys Jorder, men to Aar efter den 28de April 1814, blev det tilladt den at aftræde. Staden var iøvrigt trods dette særdeles gunstige Resultat ikke bleven gjældfri, thi en ny Gjæld af samme Natur var i Mellemtiden opstaaet ved Gadernes Udvidelse og Regulering efter Bombardementet i 1807.

Vi skulle ikke her komme nærmere ind paa *Reglerne for Godtgjørelsen,* der bestemtes efter Grundskattens Forhold i de forskjellige Gader efter disses mere eller mindre nærsomme Beliggenhed, saaledes at der for 1ste Klasses Grunde gaves 6 Rdlr. pr. Kvadratalen, for 4de Klasses derimod kun 3. Grundene paa nuværende Høibroplads bleve dog godtgjorte med 7 Rdlr. pr. Kvadratalen; i enkelte Gyder eller „Gange“ med kun 1½ eller 2 Rdlr. Fundamenterne betaltes i Reglen med 10 Procent af Assurancesummen, eller de bleve taxerede sammen med Omkostningerne ved Vandrendernes Flytning af særlig dertil udmeldte Vurderingsmænd. En af Magistraten udnævnt *Afregnings-Kommission* forhandlede med de Brandlidte, som maatte afstaa deres Grunde eller Dele af dem til Gadernes Udvidelse, og ordnede det Fornødne med dem, en Opgave, der selvfølgelig var overordentlig besværlig og tornefuld.

Ved Resolution af 11te Septbr. 1795 havde Kongen, som alt berørt, skjænket Staden et Stykke af *Rosenborg Have* til en ny Gades Anlæg, omtrent 89 Alen bredt og 627 Alen langt fra Gothersgade til Sølvgade, ialt 44,436 □ Alen foruden den 20 Alen brede Gade. Saalænge der var Overflod af ubebyggede Grunde i Staden, vilde man dog ikke begynde Salget; først i 1797 blev der truffet Forberedelser dertil, idet den paagjældende Strækning blev afstukken med Pæle, hvorhos man omdannede nogle til Kjøkkenurter indrettede Aflukker i Haven til Lystkvarterer, for at holde Publikum skadesløs for den Strækning, der skulde bortfalde. Det blev omhyggelig undersøgt, hvilke af Adelgadens, Sølvgadens og Gothersgadens Beboere, der havde Lysningsret for deres tilstødende Baghuse, men da ingen af dem kunde fremlægge lovlig Adkomst, og det desuden viste sig, at alle Huse, der havde Vinduer til Rosenborg Have, vare Lysthuse paa to nær, blev der ikke givet de paagjældende Eiere nogen Erstatning. Kun for de to Undtagelsers Vedkommende, blev det i Auktionskonditionerne fastsat, at Kjøberne af de tilstødende nye Grunde ikke maatte opføre nogen Slags Bygning nærmere Plankeværket end 3 Alen. I Sommeren 1800 begyndte man at sælge Grunde i

den nye Gade for 44,279 Rdlr., og om Efteraaret blev Havemuren mod Sølvgade og Gothersgade paa en Strækning af 89 Alen bortliciteret til Nedbrydning, et midlertidigt Plankeværk opsat langs den nye Gade ind til Haven, Gaden afstukken og alle paa Grunden staaende Træer fældede. Den Del af Dronningens Tvergade, som hidtil havde været en *cul de sac* og bar Navnet „Sorte Christians Krog" efter et der i fordums Tid liggende Beværtningssted (som nu kaldtes „Hammers Hauge"), blev forlænget ud til den nye Gade, og det bestemtes, at Rosenborg Springvandsrende skulde føres ind i Gaden for kongelig Regning, og Vandforsyningen ske herfra for den sædvanlige Pris, nemlig en Kjøbesum af 40 Rdlr. for hver Portion, 10 Rdlr. aarlig Afgift og Skjødets Indløsning med 12 Rdlr. 72 Sk. De nye Bygninger fik ingen Privilegier, hverken med Hensyn til Indkvartering eller borgerlige Tynger; kun at de først skulde svare Brolægningsskat, naar Gaden var lagt ud for den tilkjøbte Grund. I 1801 indtraadte der paa Grund af Krigsbegivenhederne en Standsning af Salget, hvorimod der i de næste fire Aar solgtes for 41,611 Rdlr., saaledes at Erstatningsfonden ved den kongelige Gave opnaaede en samlet Indtægt af 85,890 Rdlr. De første Kjøbere her vare Vicebrandmajor Petermann og Brygger Larsen, endvidere Enken Blom og hendes 4 Sønner, Brandkaptain Murmester Qvist, Grosserer Henriques, Skibsbygmester Larsen, Viceraadmand Lange, Murmester Backhaussen, Tømmermester Hallander, Stadskondukteur Rawert o. fl. Da den nye Gade i Begyndelsen af 1804 blev aabnet for Færdselen, vare allerede fem Nybygninger færdige, — i 1806 ikke mindre end 23, hvoraf 16 Gaarde og 7 Huse — og „Gaden tegnede til at blive en af de smukkeste i Hovedstaden". Man havde nemlig efter Stadsbygmester Meyns Forslag besluttet istedetfor Plankeværket til Haven at opsætte et 3 Alen høit Jerngitter med Stenpiller paa et muret Fundament, at anbringe en Indgangsport til Gothersgade og en tilsvarende til Sølvgade (hvilken sidste dog bortfaldt og blev erstattet af en anden midt i Gaden) samt indrette 14 Boutiker i Gitteret, som „ikke blot skulde være til Zir, men indbringe en aarlig Leie af 4—500 Rdlr.". Jerngittret blev opsat i 1804, og Aaret efter udleiedes den første Boutik til en Konditor, den anden til en Strømpehandler, men det faldt iøvrigt vanskeligt at finde Lysthavende til dem, thi endnu i 1806 stod 7 af dem ledige. Grunden hertil var formodentlig, at det udtrykkelig var blevet forbudt at udleie dem

til Værtshusholdere, Øltappere, Slagtere, Fiskeblødere, Spækhøkere „eller anden saadan Næring og Handel, der kan give Anledning til nogen Slags Uorden eller Vanzir". Med Hensyn til den nye Gades Navn herskede der en Tidlang Uenighed; Rawert foreslog, at den skulde kaldes „Havegade", eller da Kongen havde skjænket Grunden: „Gavegade", medens Magistraten anbefalede Betegnelsen: *„Kronprindsessegade"*. Ved Resolut. af 26de Oktbr. 1804 fik Magistraten Medhold, men i de første Aar yndede man at forkorte Navnet til „Prindsessegade".

Spørgsmaalet om *Brandkassens Solvents* blev af let forstaaelige Grunde sat paa Dagsordenen umiddelbart efter den store Ildebrand og beskjæftigede Gemytterne stærkt. Man havde tidligere næret blind Tillid til den, selv om der var fremkommet Kritik af dens Bestyrelse i det Hele saavelsom mod dens Regnskabers Revision og Decision, ja der havde gjentagne Gange, senest i 1786 og 1788, været Stemning for „at sætte Grændser for de Pengesummer, som Aar efter Aar unyttigen opsamledes i Selskabets Fond", ligesom man trods Direktørernes Indsigelse havde „søgt at opvigle den almindelige Mand i Kjøbenhavn til at paastaa Udbytte af Brandkassen". Efter den kolossale Ulykke, der havde ramt Staden, var det dog strax indlysende for Alle, at Brandkassen maatte være „uefterrettelig", med andre Ord: at den ikke vilde være istand til at opfylde sine Forpligtelser. Det forholdt sig i Virkeligheden ogsaa saaledes. Samtlige afbrændte Huse og Gaarde havde været assurerede for 4,629,550 Rdlr., og til dette Beløbs Dækning havde Brandkassen i Formue og Beholdning 2,010,760 Rdlr. — den kunde altsaa kun udrede henved *det Halve af Brandskaden.* Da Sagen havde lige stor Interesse for Panthaverne og de Brandlidte, fremkom der adskillige Forslag og Planer til en Ordning, deriblandt fra Brandkassedirektionen selv, som enten ønskede et rentefrit Laan af den kongelige Kasse paa $3^1/_2$—4 Mill. Rigsdaler eller Tilladelse til at udstede rentefri Kreditbeviser for en lignende Sum, hvilke ved Lov skulde befales at gaa i Omløb som rede Penge, indtil de i sin Tid kunde indløses. Herpaa vilde Regjeringen imidlertid ikke indlade sig af Frygt for at skade Koursen og det offentlige Penge- og Kreditvæsen i det Hele. Man gjorde med Rette gjældende herimod, at en pludselig Forøgelse af Seddelmængden med Millioner, som ikke havde „indvortes Værdi", ei heller bar Renter, vilde blive usikker i sig selv og farlig for de

i Omløb værende Papirspenge, samt at et saa stort rentefrit Laan som det foreslaaede vilde paadrage Statskassen en Udgift, der nødvendigvis vilde blive en trykkende Byrde for det Almindelige og maaske vilde tvinge Staten til at stifte Laan i Ind- eller Udlandet. Regjeringen besluttede derfor at følge en anden Vei for at skaffe Brandkassen Midler til at udrede Erstatningen, saavelsom til at indføre Forandringer og Forbedringer i Brandassurancevæsenet til Betryggelse for alle dens nuværende og tilkommende Interessenter.

Den 17de Juli 1795 udkom da den store Forordning, hvorved det tillodes Brandkassen at udstede *rentebærende Annuitetsbeviser* under kgl. Garanti til Dækning af den Del af Brandskaden, som ikke kunde udredes af Kassens opsparede Formue. Disse Beviser skulde forrentes med 3 Procent aarlig, og en vis Del af dem udtrækkes og udbetales hvert Aar, saaledes at de alle vare indfriede senest i Aaret 1826. Til Forrentning og Afbetaling af denne Annuitetsgjæld saavelsom til Dækning af eventuelle nye Brandskader, indrettedes der et Fond, til hvilket Kongen skjænkede 35000 Rdlr. om Aaret (indtil Annuitetsgjælden var betalt), endvidere Kvartprocentskatten af Kassens udestaaende Kapitaler, og endelig udstedte han en Garanti for 500,000 Rdlr. Derhos befaledes det, at Brandkassens samtlige Interessenter, baade de nuværende og de tilkommende, skulde betale $^4/_{10}$ Procent aarlig af deres Forsikkringssummer. Heraf skulde de $^3/_{10}$ anvendes til Annuitetsgjældens Forrentning og Afbetaling, medens den ene Tiendedel skulde henlægges til det nye Assurancefond, som betryggedes ved den ovenfor nævnte kongelige Garanti for en halv Million Rigsdaler. Endelig fritoges Brandkassen i Fremtiden for alle Bidrag til Brandvæsenet, samt for Udredelse af Lygte- og Sprøiteskat for visse Bygninger.

Med Hensyn til *Skadeserstatningen til de Brandlidte* fastsatte Forordningen, at der strax skulde afkortes 20 Procent af Forsikkringssummen, (nemlig 10 Procent for Grund og Rudera lige med Jorden eller Horizonten og 10 Procent for Rudera over Horizonten). Af Forsikkringssummens Restbeløb: 3,705,576 Rdlr. skulde Halvdelen udbetales *kontant* med 4 % Rente (men rigtignok kun med en Fjerdedel om Aaret i to Terminer, altsaa med $^1/_8$ hver Termin i 4 Aar) og Halvdelen i *Annuiteter* med 3 Procent Rente paa samme Maade med en Fjerdedeel om Aaret. For at de Brandlidte kunde

vide med Vished, hvad de havde at kræve af Brandkassen og desuden have Beviser ihænde til deres Kredits Vedligeholdelse, skulde Brandkassedirektionen give dem et Generalbevis for den fulde tilgodehavende Sum med Paategning om Tidspunktet for Betalingerne. Hvad Brandforsikkringen i Fremtiden angik, indeholdt Forordningen adskillige vigtige Bestemmelser, som f. Ex. at alle Gaarde og Huse indenfor Voldene og paa dem, baade kongelige, offentlige og private, uden Undtagelse *skulde* forsikkres i den kjøbenhavnske Brandkasse, dog ingen Bygning høiere end 50,000 Rdlr. Taxeredes nogen Eiendom høiere, stod det Enhver frit for at assurere den høiere Værdi, hvor han fandt for godt. Endelig fik Brandkassen nu 6 Direkteurer, nemlig 3 kongelige og 3 af Interessenterne valgte, hvilke for første Gang siden Brandkassens Oprettelse i 1733 bleve lønnede med 300 Rdlr. om Aaret hver.

Den offentlige Mening modtog denne Ordning med aaben Uvillie og Misfornøielse. Man fandt, at de paabudte $^{4}/_{10}$ Procent vare uoverkommelige at udrede, og navnlig vare de Ikke-Brandlidte, som i Henhold til Oktroyen af 1769 efter 13 Aars Deltagelse i Brandkassen vare fritagne for at svare videre Præmier, forbittrede over, at de nu skulde betale igjen. Havde man ikke Skatter nok iforveien: Grundskat, Næringsskat, Folke- og Familieskat, Extraskat, Brolægningsskat, Lygte- og Sprøiteskat, Indkvarteringsskat, Kirke-, Præste- og Klokkerpenge, Fattigskat, Procentskat, Vægterskat m. m.? Hvilken Ret havde Kongemagten overhovedet til at indblande sig i det private Interessentskabs Affairer? Var det ikke ubilligt, at alle Eiendomme skulde omtaxeres med store Omkostninger? Og nu den 20 Procents mod Policerne og Konventionen stridende Afkortning! Kunde man tvinges til at betale for gammelt Jern og Murbrokker, naar man ikke selv vilde? Og hvorfor skulde man kun have 3 Procent af Annuiteterne? Man vilde blive fuldkommen ruineret, især da Betalingsmaaden var altfor ringe til, at den kunde hjælpe de Brandlidte. Af hvert hundrede Rigsdaler vilde man kun faa 80, og af disse igjen kun 40 Rdlr. udbetalt i rede Penge med $^{1}/_{8}$ i 8 Terminer, altsaa første Gang 5 Rdlr. af hvert Hundrede. Naar Vinteren stod for Døren, vilde man derfor Intet have at bygge for. Mange forlod i Harme Byen; Andre, der havde havt isinde at bygge, erklærede rentud efter Forordningens Offentliggjørelse, at de maatte opgive det og lade Tomterne ligge.

Der blev sat en formelig Agitation i Scene, og man bestormede Regjeringen med Ansøgninger. Saaledes indkom allerede en Uge efter Anordningens Bekjendtgjørelse samtlige Grundeiere i Vesterkvarter med en Ansøgning, hvori de bad om, at den Del af Forsikkringen, som de skulde have i Annuiteter. maatte udbetales dem paa éngang, og at Beviserne maatte lyde paa 4 istedetfor paa 3 Procent Rente. Kun paa disse Vilkaar vilde det nemlig være dem muligt at bygge og afværge Faren for, at Prioritetshaverne opsagde deres Penge. Naar Annuiteterne lød paa 3 Procent, vilde de intetsteds blive tagne for fuld Valuta, og Eierne vilde blive nødte til at sælge dem for tre Fjerdedele af deres Værdi. Finantskollegiet indrømmede, at disse Vanskeligheder vare tilstede, men fastholdt, at ligesaa ugjørligt det var at give de Brandlidte fuld Erstatning, ligesaa umuligt var det at betale dem paa éngang i én Sum eller blot i kortere Terminer. Forhaabentlig vilde Annuiteterne ikke falde i Hænderne paa Aagerkarle, da de Brandlidte baade kunde laane paa dem og formodentlig ogsaa paa Afregningsbeviserne i Banken, hvortil kom, at Brandkassedirektionen selv vilde gjøre, hvad der stod i dens Magt, for at holde Annuiteterne oppe ved at modtage dem til en vis i Forhold til deres virkelige indvortes Værdi bestemt Sum. Herefter fik Ansøgerne Afslag, og det blev tilkjendegivet dem, at der ikke kunde indføres nogen Forandring i Anordningen af 17de Juli 1795 til Fordel for de Brandlidte.

Følgen heraf blev imidlertid. som de Brandlidte havde forudset, at Annuitetsbeviserne hurtigt bleve Gjenstand for Spekulation og sank langt under deres virkelige Værdi. De Byggende, som havde rede Penge behov, afhændede Annuiteterne for hvad de kunde faa for dem, Jøder kjøbte dem for lave Priser, ja, det siges, at Prioritetshavere aftvang deres Debitorer dem for 75 Procent, uden at forbeholde de Brandlidte de 25 Procent. de vilde faa mere, naar Beviserne engang bleve udtrukne. Fra forskjellige Sider, ogsaa fra Private, gjordes der Forsøg paa at standse denne Trafik, men det virksomste Middel var uden Tvivl, da Brandkassedirektionen i Novbr. 1795 bemyndigedes til at byde de Byggende, som vilde afstaa deres Annuitetsbeviser, 85 Procent af disses paalydende Værdi mod kontant Betaling strax, medens de, der vilde afstaa den hele Erstatningssum eller en Del deraf, dog altid lige meget i rede Penge og i Annuiteter, derfor kunde erholde 96 Procent i Obligationer, lydende paa 3³/₄

Procent Rente og udstedte af Brandforsikkringsdirektionen under kongelig Garanti. Fordelen herved var, at de Brandlidte i de fleste Tilfælde kunde bruge saadanne $3^3/_4$ Procents Obligationer ligesaa godt som rede Penge til Indfrielse af Panteobligationer eller som Betaling til Leverandeurer og Haandværksmestre i Summer over 100 Rdlr. Tilbudet blev ogsaa benyttet stærkt af de Brandlidte, thi det ses af Direktionens Indberetninger, at den indtil Septbr. 1797 havde kjøbt Annuitetsbeviser for en Sum af ikke mindre end 589,670 Rdlr.

Til disse Transaktioner saavelsom til Udredelsen af den kontante Erstatning, der, som vi ovenfor have set, skulde udredes af Brandkassens opsparede Formue, maatte Direktionen stifte Laan. Sagen var, at Formuen, paa en lille Kassebeholdning nær, var udsat i kjøbenhavnske Gaarde og Huse, og at man ikke ønskede at opsige disse Kapitaler, da Følgen vilde blive Debitorernes uundgaaelige Ødelæggelse og store Tab for Kassen selv. Brandkassen fik imidlertid uden Vanskelighed Penge til Laans saavel i Speciesbanken som hos Private, men da det hurtigt blev vanskeligt for Huseierne at faa Prioritetslaan, bemyndigedes Direktionen i August 1796 til at stifte et $3^1/_2$ Procents Laan i Altona paa 287000 Rdlr. Slesvig-Holstensk Courant. Heraf henstod endnu ca. 249000 Rdlr. ubetalte i 1801, hvilke overtoges af den kgl. Kasse, mod at Brandkassedirektionen indbetalte en lige Sum i dansk Kourant. Finantskassen, som paa dette Tidspunkt havde store Summer behov til Rustninger, opnaaede herved Fordelen af den lavere Rentefod. Brandkassens Stilling bedredes iøvrigt hurtigt. Ved Kjøbenhavns Udvidelse og blomstrende Tilstand steg Indtægterne betydeligt, hvilket f. Ex. ses af at de $^3/_{10}$ Procent Tilskud til Forrentning og Afbetaling af Annuitetsgjælden, som i 1797 kun havde indbragt 61,578 Rdlr., i 1803 var naaet op til 81,825 Rdlr. Ved denne stedse tiltagende Forøgelse af de tegnede Forsikkringssummer og de $^3/_{10}$ Procents Præmier samt ved de fordelagtige Indkjøb af Annuiteter, blev Kassens Tilstand saa god, at Regjeringen ved Resolution af 10de August 1804 kunde bevilge de $^3/_{10}$ Procents-Nedsættelse til $^2/_{10}$, saaledes at der nu ialt kun betaltes $^3/_{10}$ istedetfor $^4/_{10}$ Procent.

Hvad det almindelige *Brandassurancekompagni paa Varer og Effekter* for Staden Kjøbenhavn angaar, stiftet den 11te Mai 1778, kunde det uden nogensomhelst Afkortning udbetale de 300,000 Rdlr.,

for hvilke Brandlidte havde forsikkret deres Indbo i Selskabet. Den største Del af de Skadelidte havde nemlig ikke assureret, og skjøndt meget Løsøre blev frelst og bragt i Sikkerhed, før Flammerne kunde naa det, gaves der dog Mange, som havde mistet Alt, hvad de eiede, især Haandværkere og Industridrivende. Denne Omstændighed bevirkede nogen Tilslutning til Kompagniet, hvis Fond blev forøget til det Dobbelte efter Branden, skjøndt det varede rum Tid, før det blev almindeligt at assurere Løsøre.

Regjeringens første Omsorg gjaldt, som vi have set ovenfor, at skaffe de Brandlidte midlertidigt Husly, Øl, Brød, Mælk samt andre Fødevarer, og senere, da Vinteren kom, naturligvis ogsaa Brændsel. Paa forskjellige Maader søgte man desuden at lette de Ulykkeliges Stilling; saaledes blev Extraskatten, Rangskatten og Fattigskatten eftergivne dem for to Maaneder, Stempelpapir udlevertes gratis til Kjøbekontrakter og Skjøder, som udstedtes af Brandlidte til Brandlidte om afbrændte Pladser, samt til Kontrakter om Bygningsmaterialier og Bygningers Opførelse, ligesom det tillodes at transportere Annuitetsbeviserne over paa andre Hænder uden Stempelpapirs Brug. Attester af Pantebøgerne bleve meddelte Brandlidte uden Betaling; Terminen, der ved Brandens Udbrud stod for Døren, blev udsat, og efter Forslag af Stadsphysikus Mangor blev Flyttedagen i 1796 udsat fra 15de April til 13de Mai, for at de nyopførte Huse kunde blive desto bedre udtørrede og tjenlige til Beboelse. Et almindeligt Forbud mod Kornvarers Udførsel, som dog kun stod ved Magt et halvt Aars Tid, ansaas for nødvendigt til Hindring af Dyrtid.

Da der allerede den 3die Juli var givet Tilladelse til at bygge i adskillige Gader, maatte selvfølgelig *Reglerne for Bygningernes Gjenopførelse* være udarbeidede og offentliggjøres samtidigt. Dette skete ved Plakat af 4de Juli 1795, som nogle Uger efter udvidedes til ogsaa at gjælde for Bygninger i Forstæderne og paa Stadens Grund udenfor Portene. Heri bestemtes først og fremmest, at alle udvendige Mure til Gade, Gaard og Nabo baade i For-, Side- og Baghuse i Fremtiden skulde opføres af Grundmur. I Gader af 18 Alens Brede, maatte Husene kun være 18 Alen høie, i bredere Gader derimod 24 Alen, i begge Tilfælde foruden Taget, men hvis dette sidste var „gebrokkent“ eller med Kviste, skulde det medregnes til den største tilladelige Høide. Alle Hjørner til Gaderne skulde „brækkes“ paa

5 Alens Brede til et Fag Vindu med Piller. Murenes Tykkelse i Kjælderne og Etagerne fastsattes til 2½ Sten, aftagende opefter til 1½, og Pillerne i Bygningerne maatte i intet Tilfælde være mindre end en Alen brede. Gavlene skulde mindst være en Flensborger Middelsten tyk og opføres ½ Alen over Taget. Skorstensankere saavelsom Udlæggere til Opheisning af Varer skulde være af Jern, og de gammeldags Hovedgesimser og Tagrender af Træ forbødes aldeles. Med Hensyn til Skorstenes Anlæg befaledes, at de skulde opføres fra Grunden og under ingen Omstændigheder maatte hænge paa Bjælkerne, hvorhos der udtaltes et Ønske om, at der i alle Huse anbragtes to Trapper til Sikkring af Menneskeliv under en Ildsvaade. Senere kom der, fornemmelig efter Stadsbygmester Professor Meyns og Stadsphysikus Dr. Mangors Forslag nogle nye Bestemmelser til, som f. Ex. at ingen Karnapper eller Udbygninger maatte anbringes (Balkoner af Sten eller Jern i passende Høide vare dog tilladte), at Jernstænger eller Bøiler ikke maatte hensættes paa Fortougene langs Husene, at alle Lofter skulde dækkes med Mursten paa Fladen eller med et to Tommer tykt Lag af stampet Ler, at Skorstene mindst skulde rage 1¼ Alen op over Tagrygningen, og endelig at Priveter ikke længere efter gammel Skik og Brug maatte anlægges under Trappen, som førte op i Huset.

Det var Altsammen betydelige Fremskridt, men den offentlige Mening, der allerede var sat i Bevægelse ved den samtidige Anordning om Gadernes Udvidelse, opponerede aabent mod den nye Byggelov. Regjeringen — sagde man — vilde altsaa nu ikke blot indskrænke Grundene og Tomterne, saaledes at der kun med Vanskelighed kunde bygges paa dem, men den vilde i et Øieblik som dette, da de Brandlidte stod tomhændede, og da Materialier og Arbeidsløn steg overordentligt i Pris, paaføre Bygherrerne større Udgifter end nogensinde før. Regjeringen var imidlertid standhaftig til at begynde med, men det viste sig da som saa ofte før, at Et er at befale Noget ved Lov, et Andet at sætte dets Udførelse igjennem. Byggeanordningen blev uophørlig *overtraadt;* snart bleve Hjørnerne ikke brækkede paa 5 Alen, men paa 4 eller mindre, snart byggedes der Gavle af Bindingsværk, eller Murpillerne bleve gjorte nogle Tommer smallere end foreskrevet, og allerede den 8de Septbr. 1795 bleve Reglerne derfor paany indskjærpede med den Tilføielse, at alle Forseelser imod dem skulde anmeldes for Politiretten, hvorefter

Bygherren og Murmesteren én for begge og begge for én vilde blive dømte til at ombygge og forandre Arbeidet i Overensstemmelse med Forskrifterne. Man har virkelig flere Exempler paa. at dette skete, endog med overordentlig Strenghed. Saaledes havde Bagermester Peter Lou opført sin afbrændte Gaard paa Hjørnet af Kompagni- og Badstustræde til anden Etage, da Stadsbygmester Meyn forbød ham at bygge videre, fordi Hjørnet kun var 3½ Alen bredt. Det oplystes, at Feilen skyldtes en Misforstaaelse, at Bagermesteren i hvert Fald var fuldstændig uskyldig. at han havde mistet 4000 Rdlr. i Branden, at hans Grund iforveien var lovlig kneben for en Bagergaard, hvorhos han anbefaledes varmt af Stadsbygmesteren og Kancelliet, som bemærkede, at han havde handlet *bona fide* og vilde blive totalt ødelagt, hvis Anordningen skulde opfyldes punktligt. Administrationen for Bygningsvæsenet fraraadede imidlertid at se igjennem Fingre med det Skete, fordi enhver Undtagelse vilde „drage til Følge for Flere", og ved Resolutionen bestemtes, at Hjørnet skulde brækkes paa 5 Alen, og *den opbygte Del af Gaarden derfor nedbrydes igjen.*

Det varede dog ikke længe, før man blev nødt til at gjøre Undtagelser i Mængde og slaa af paa de oprindelige Fordringer, thi Modstanden var for stærk, til at den kunde brydes. Plakaten af 4de Juli 1795 blev efterhaanden modificeret betydeligt. I Septbr. tillodes det allerede i visse Tilfælde at brække Hjørner paa 3½ Alen, idetmindste naar Huset kun var 12 Alen bredt eller derunder, hvortil kom, at Pillerne i saadanne Eiendomme maatte indskrænkes til 21 Tommers Brede, mod at ½ Sten blev tillagt i Tykkelsen, og til 18 Tommer mod 1 Stens Tillæg. Ligeledes maatte man nu opføre Kakkelovns-Skorstene paa Hvælvinger fra en Brandmur til en anden. Det næste Aar gik man videre og tillod Trærender paa Bag- og Sidehuse, naar de indvendigt vare beklædte med Kobber, Bly eller Blik og Yderkanterne dækkede med Mur, ligeledes Udlæggere af Træ, som dog skulde trækkes ind, naar de ikke vare i Brug ved Opheisning, og Hullet lukkes med en Jerndør, og endelig Træluger, naar de vare i Plan med Bygningens Sidemur, saaledes at Gnister ikke kunde blive liggende der og fænge. Senere bevilgedes der jevnlig Dispensation fra „Reglerne", naar Omstændighederne talte derfor; saaledes fik Grosserer Tutein i 1799 Tilladelse til at opføre sin store Gaard paa Hjørnet af Vimmelskaftet og Badstustræde i over 18 Alens

Høide, skjøndt det stred mod Forskrifterne. Forseelser bleve nu heller ikke saa skarpt paatalte, eller der blev givet de Paagjældende en Frist, undertiden paa flere Aar, inden hvis Udløb Feilen skulde rettes. Med Hensyn til Forandringer og Tilbygninger til ældre Huse blev det i Almindelighed bestemt, at der kun kunde tillades Afvigelser fra Plakaten af 4de Juli 1795, naar Eieren tillige paa en eller anden Maade traf Foranstaltninger til at formindske Faren for Ildsvaade betydeligt. Det var i Henhold hertil, at enhver Huseier i 1799 fik Lov til at sætte en ny Etage paa sin Gaard, hvad enten den var af Grundmur eller Bindingsværk, eller omdanne Kvistene til et helt Stokværk, naar han blot opførte en af Bygningens Gavle af Mur, én Sten tyk og med en Kam over Taget. Man opnaaede dog herved en virkelig Forbedring, men et ligefremt Tilbageskridt var det, da det ved Plakat af 5te Juli 1805 atter tillodes at opføre Bindingsværks Nybygninger i Forstæderne.

For at fremme Tilførsel af Bygningsmaterialier, skaffe billigere Priser paa dem og overhovedet opmuntre Borgerne til at bygge blev der for det Første i 3 Aar (senere forlænget til Sommeren 1800) tilstaaet dem visse Friheder og Lettelser. Det blev f. Ex. nu tilladt at indføre fremmed Kalk, hvilket hidtil havde været aldeles forbudt, og Tolden paa Mursten, Tagsten, Stangjern, Tømmer, Planker, Brædder, Spiger og Søm samt valsede og slagne Jernplader blev betydeligt nedsat. Fremmede Skibe, der førte Bygningsmaterialier til Byen, sattes desuden med Hensyn til Lasteafgiften paa lige Fod med indenlandske Fartøier. Pram- og Stenførerlauget, som hidtil havde havt Eneret paa at indføre Sand ad Søveien, mistede den, fordi det ikke kunde forsyne Staden med det fornødne Kvantum Mur- og Skjelsand til Bygningsbrug, og fik først Eneretten tilbage i 1800. Man lagde særlig Vægt herpaa, fordi det havde vist sig, at Kalken i de brændte Huse havde været blandet med Jordsand, saaledes at Brandmurene ikke havde kunnet udholde Ilden længe, men vare revnede og styrtede sammen. Ogsaa paa anden Maade kom Staten de Byggende til Hjælp; der blev tilstaaet adskillige af dem Indkvarteringsfrihed, og der udlaantes Kulekalk til dem fra Frederiks Kirkeplads, saalænge det derværende Oplag af 800 Tdr. strakte til.

Det varede ikke længe, efterat Byggeriet for Alvor var begyndt, før der opstod stor Forlegenhed for at *faa Prioriteter,* thi de offentlige

Kasser, som ellers pleiede at udlaane Penge mod Pant i Bygninger vare nu tildels ude af Stand dertil. Hverken Brandforsikkringen eller Overformynderiet havde de fornødne Midler til Raadighed, og det sidste mente endog at ville tabe over 6000 Rdlr. paa afbrændte Huspanter, hvilket dog senere viste sig feilagtigt. Den Omstændighed, at Private ved at anbringe deres Midler paa anden Maade let kunde faae 4 Procent Rente, gjorde det dobbelt vanskeligt for Prioritetssøgende at faa Penge, thi af disse skulde Kreditorerne betale $^1/_4$ Procent Afgift til det Offentlige, saaledes at deres Rente i Virkeligheden kun blev $3^3/_4$ Procent. Mange Gange søgte Debitor derfor om selv at maatte svare Kvartprocentskatten, da han saa vilde være hjulpen, men Regjeringen vilde nødig indlade sig herpaa og foretrak i Regelen at udlaane Pengene af den kongelige Kasse. Overhovedet traadte Finantserne til i udstrakt Maalestok; en overordentlig Mængde brandlidte Manufakturister og Fabrikanter fik Laan af den kongelige Kasse, selv om de ikke altid kunde stille den bedste Sikkerhed, men det var nu engang Principet, at disse Samfundsklasser først og fremmest skulde hjælpes paa Fode igjen, saaledes at de kunde fortsætte deres Næring. Enkelte Private, hvoriblandt især Professor *Abraham Kall,* indlagde sig stor Fortjeneste ved at samle et Laanefond til Understøttelse for de Byggende, men Hovedhjælpen kom dog fra den saakaldte *„Kreditkasse for Huseiere“*, et privat Interessentskab, som stiftedes ved Fundats af 1ste Marts 1797 efter Forslag af den Deputerede i Finantskollegiet, Etatsraad *Tetens,* med et Grundfond af 300,000 Rdlr. Hensigten var at understøtte de brandlidte kjøbenhavnske Huseiere med Pengelaan, naar de paa Grund af Forlegenhed for rede Penge hindredes i at gjenopbygge eller fordelagtigen indrette deres Huse, eller naar de ved Opsigelse af Prioriteter kunde blive nødte til at sælge deres Eiendomme med Tab. Kassen blev — for at den overhovedet kunde komme istand — fritagen for Kvartprocentskatten, hvorhos de 4 Procents Obligationer, der udstedtes for de indskudte Kapitaler, bleve garanterede af Staten efter Interessenternes udtrykkelige Ønske. Det bestemtes iøvrigt, at hvis der indtraadte noget Tab, skulde det fordeles, ikke blot paa samtlige Interessenter i Forhold til deres Indskud, men ogsaa paa Debitorerne i Forhold til Laanenes Størrelse. I Begyndelsen blev Kvartprocentskatten kun eftergiven for de Kapitaler, der udlaantes til Brandlidte fra den store Ildebrand, men da Andre, der vare blevne ramte af

senere Ildsvaader, „ikke havde havt en blidere Skjæbne“, blev Eftergivelsen efter særlig Ansøgning i Regelen ogsaa tilstaaet for disse Laans Vedkommende, indtil Kassen i 1802 udvidedes til at gjælde for alle kjøbenhavnske Huseiere. Kreditkassen afhjalp et føleligt Savn og blev stærkt benyttet; allerede i 1798 maatte dens Fond to Gange udvides med 200,000 Rdlr. og ved Krigens Udbrud i 1807 udgjorde det 2½ Mill. Rdlr. Kour., som alle vare udlaante. At Adskillige, som ikke kunde stille Sikkerhed, skaffede sig den fornødne Kapital paa andre Maader, følger af sig selv. Rawert skriver: „Ved et Slags Kunstspil med ideale Penge, bestaaende i Vexler, Kautioner, Diskonter, Krediter o. s. v. hjalp en stor Del sig længe, indtil disse titulaire Pengeværdier skulde realiseres — da fulgte Bankerotten Spekulanten i Hælene“.

Trods alle de anførte Vanskeligheder kom der allerede det første Aar rivende Fart i Byggeriet, saaledes at der ved Slutningen af 1795 var ikke mindre end 219 Huse under Opførelse i 44 Gader, hvoriblandt de fleste i Vestergade (22), Frederiksberggade (22), St. Pedersstræde (14), ved Vestervold (14), ved Gammelstrand (12), i Studiestræde (10) og paa Halmtorvet (10). Naturligvis steg alle Bygningsmaterialier uhørt i Pris, især Mursten og Kalk (som kostede det Dobbelte, ja en Tidlang det Tredobbelte af tidligere), Tømmer i mindre Grad. Arbeidslønnen gik ligesaa hurtigt i Veiret, og ingen Svend vilde nu arbeide for ringere Dagløn end 1½ til 2 Rdlr. (5—6 Kroner i Nutidspenge), foruden Douceur og Traktement. Overhovedet vare Arbeiderforholdene ret uheldige. Manglen paa et tilstrækkeligt Antal Bygningshaandværkere gav Signalet til en livlig Indvandring fra Provindserne og Udlandet, og disse Elementer vare ikke altid de bedste. „En Karl, som neppe kan slingre med en Øxe — skriver en Samtidig — og en Dreng, som ei véd at bruge en Murske, kaldes at staa i Forbund, og der betales for ham som for en Svend“. Stadskondukteuren, der var særlig indviet i disse Forhold, siger: „Hvad Svendene foreskrev, maatte Bygherrerne rette sig efter og betale, hvad der forlangtes, og endda være vel tilfreds, at de ikke forlod Arbeidet, naar Bygherren ikke gav i Drikkepenge og Brændevin ligesaa meget som Daglønnen. Svendene og Arbeiderne rev sig løs fra Mestrenes Myndighed, saaledes at Hørighed og Lydighed fra den Tid er som landflygtig. Fortjenesten lokkede Mange til at indgaa Ægteskaber, og Arbeidets Standsning vil sikkert forvolde

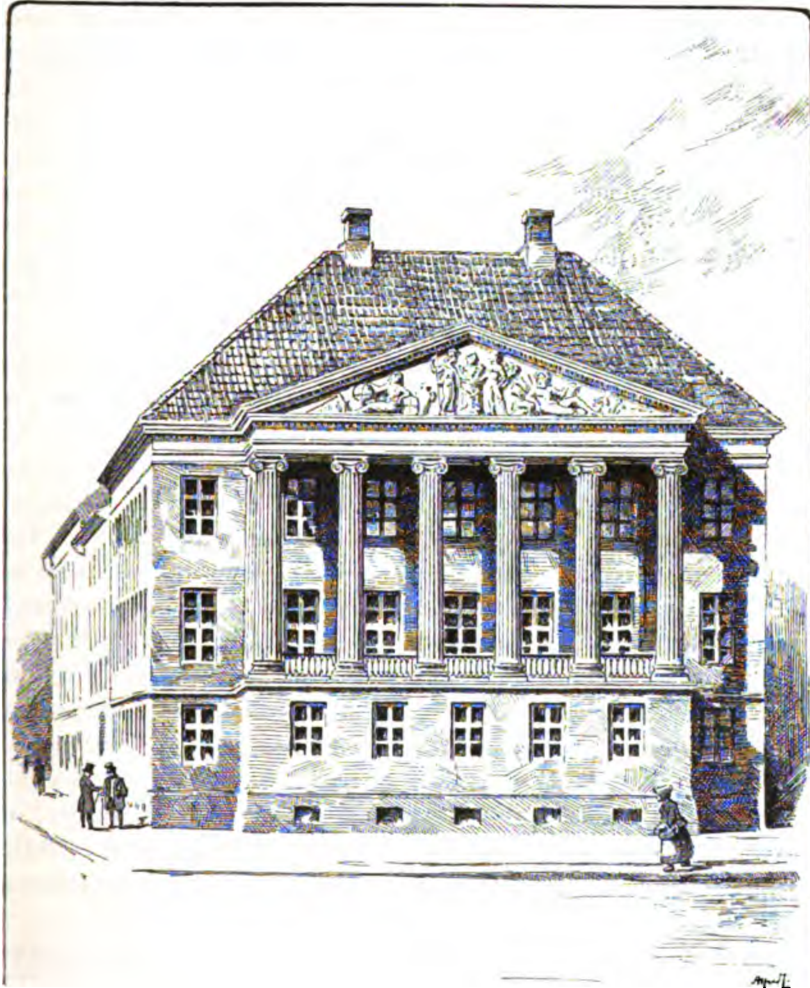
talrige Skilsmisser. Og neppe vil der fremdeles gives Arbeide for de mange Mestre (Frimestre), som i disse Aaringer ved Bevillinger bleve indsatte.“ Rawert beklager tilsidst, at saamange fremmede Haandværkere kom til Byen, vel sagtens fordi de tog Magten fra de indfødte og paatvang dem alle de halvglemte forældede tydske Laugsskikke og Vedtægter. Det er betegnende, at Magistraten i Septbr. fik Befaling til at tilkjendegive samtlige Mestre og Svende, at „Kongen ikke vil taale, at de staa under Tvang af udlændiske Laugs Vedtægter og Fordomme, men at de som tro Undersaatter kun have at rette sig efter Allerhøistsammes landsfaderlige Buds Forskrifter“.

De første, der byggede, vare, betegnende nok, Brændevinsbrændere, thi de „vidste vel, at det dyrt betalte Arbeide skulde deres Vindskibelighed snart indbringe dem igjen“. Mange af de afbrændte Grunde kjøbtes af Mur- og Tømmermestre, som byggede paa Spekulation, ja der gaves *Byggespekulanter* i større Stil, hvoriblandt navnlig Hørkræmmer *Thomas Gjørup* gjorde sig bekjendt. Han havde før Ildebranden bygget i Vestergade og ved Vestervold, og skjøndt alle hans Eiendomme bleve et Rov for Luerne, og hele hans Formue gik tabt, lykkedes det ham ved et Privatlaan af 10,000 Rdlr. og gjentagne kongelige Understøttelser at opføre en hel Række Huse (ialt 10) langs Vestervold fra Vestergade til Studiestræde. Ved at kjøbe Grundstykker af Naboerne, især en bagved liggende stor Have, udvidede han Eiendommenes Dybde betydeligt og solgte dem, efterhaanden som de stod færdige. Gjørup var ved Aarhundredets Begyndelse en holden Mand, som foruden sin Hørkramhandel paa Hjørnet af Vestergade og Vestervold eiede en Gaard i Taarbæk, men senere gik det tilbage for ham. Ogsaa Assessor *Horn,* der havde en Gaard paa Kultorvet, byggede en halv Snes to Etages Huse for Haandværkere og Smaafolk i sin bagved liggende Have mellem St. Gjertrudsstræde og Aabenraa, ligeledes med offentlig Hjælp. Skjøndt adskillige Bygherrer maatte gjøre Opbud, fortsattes Gjenopførelsen dog med saadant Hastværk, at saagodtsom ethvert Spor af Branden var udslettet efter en halv Snes Aars Forløb. Ifølge Stadsbygmesterens officielle Indberetning var der ved Udgangen af 1801 opbygget 606 Forhuse, 309 Sidehuse og 231 Baghuse, hvori der bl. A. fandtes 27 Bryggerier, 41 Brændevinsværker, 10 Bagerier, 4 Farverier, 3 Garverier, 2 Sukkerraffinaderier og 2 Apotheker. Af

ubebyggede Pladser var der kun 44 tilbage, hvoraf de fleste i Kattesundet (9), Farvergade, Lavendelstræde, St. Pedersstræde og Teglgaardsstræde (hver 4) samt i Studiestræde og Mikkelbryggersgade (3). I 1804 var der kun 17 Tomter til Rest.

Der var naturligvis stor Forskjel paa Nybygningernes Soliditet, Charakter og Udstyrelse, men i det Hele betød de et væsentligt Fremskridt. De fleste nye Huse vare en Etage høiere end før, Gaderne vare blevne bredere, Udsigten friere, Sikkerheden for Ildsvaade større og den indre Indretning bedre. Datiden opfattede det „allernyeste Kjøbenhavn“ som overordentlig elegant og pragtfuldt, navnlig var man imponeret af den rigelige Anvendelse af Stenhuggerarbeide paa Façaderne, ved hvilke man tidligere paa Grund af Bekostningen havde ømmet sig. De enkelte Bygninger, der vare smykkede med Piller, Søiler og svære Gesimser, tog sig ud som formelige Pragtbygninger. Ildebranden, skriver en Samtidig, gjorde ikke Kjøbenhavnerne tarveligere, men tvertimod dobbelt saa yppige som før. Ingen vilde nu længere nøies med tre Værelser, men vilde have en hel Suite, udstyret efter den nyeste Smag med Mahogny Meubler, Speile, hvori man kunde se sig fra Top til Taa, Sale, som tindrede af Krystalkroner, belagte med tyrkiske Fodtæpper og behængte med Silkegardiner og Silkebetræk. I Retning af Luxus udmærkede Handelsstanden sig især, thi de Huse, den opførte, havde en næsten paladsagtig Charakter. Man ser den Dag idag Exempler herpaa i Grosserer *Peschiers* nye Gaard ved Holmens Kanal (den nuværende Landmandsbank) og *Erichsens Palais*, tilhørende Hofagent Erik Erichsen, (den nuværende Handelsbank), begge byggede i Renaissancestil af Harsdorff. Den sidste Eiendom, som ikke blot har bevaret sit Ydre, men ialfald for første Sals Vedkommende i det Væsentlige sin oprindelige Plan, og man kan tilføie: sin Dekoration, vandt almindelig Beundring, ja August Hennings kalder den „verdensberømt“. „Ikke mindre end sex Værelser — skriver han — ere meget smukt malede paa Vægge og Lofter af La Sueur, og en Spisestue er beklædt med Pariser Stukkatur. Skulde man ikke tro, at en Façade, der er laant fra Rotunden, og som har saa smukt dekorerede Værelser, idetmindste kunde rumme nogle hundrede Personer til en Fest? Men der var kun Plads til omtrent 30 Mennesker. For dette lille Tal syntes Omkostningerne mig overdrevent store. For Dekorationen har Ramée (fransk Arkitekt) faaet 3200 Rdlr. Blandt disse ere nogle mærkelige.

I et Værelse ere Dørstykkerne to Tyre, der stanges, og en Hest, der slaar en Panter til Jorden. I andre Værelser er der mythologiske Billeder. Arabeskerne og Malerierne ere holdte i douce Farver og

Erichsens Palais paa Kongens Nytorv.

ikke skrigende, skjøndt de tillige ere brogede." Blandt andre anseelige Bygninger, som opførtes efter Branden, kan nævnes: Grosserer *Tuteins* Gaard paa Hjørnet af Vimmelskaftet og Badstustræde (nuv.

Nr. 47), Konsul *Gustmejers* ved Stranden (nuv. Nr. 14) Grosserer *Friedericis* paa Høibroplads, hvor Stenbukkens Gaard havde ligget (nuv. Nr. 21), Grosserer og Hørkræmmer *Ole Suhrs* paa Gammeltorv (nuv. Nr. 22), Captain *Langes* sammesteds (nuværende Nr. 4), Gjæstgiver *Løbels* ved Stranden (nuv. Nr. 18), Direkteur og Universitetsbogtrykker *Schultz's* paa Høibroplads (nuv. Nr. 4), *Løveapotheket,* tilh. Professor Manthey, bygget af Harsdorff (nuv. Nr. 33 paa Amagertorv), endvidere Nr. 5 paa Nytorv, bygget af Abildgaard, Nr. 7 i Nygade o. fl. Ikke alle nye Huse taalte dog Sammenligning med disse. En stor Del af dem, navnlig i Smaagaderne, vare meget tarveligt byggede, undertiden endog af gamle Murbrokker og Stumper med lidt Kalk, omrørt med harpet Grus. Gjentagne Gange maatte Myndighederne skride ind, fordi Gavlene i saadanne Bygninger vare saa slette, at de truede med at falde ned. Men i det Hele blev der kun bygget lidt for de mindre bemidlede Klasser; Husleien steg, saaledes at en Bolig, der hidtil havde kostet 200 Rdlr. om Aaret, nu kostede 250 til 300, thi Arbeidsløn og Materialier havde været overmaade dyre. De Folk, der kun kunde betale 5, 10 eller 15 Rigsdaler om Halvaaret i Husleie vare derfor ilde farne, saameget mere som Antallet af Beboelseskjældere i den nyopførte Del af Byen var blevet 632 færre end forhen. Det var under Paavirkning heraf, at Admiral *Vinterfeldt* i 1803 udarbeidede en Plan til Huses Opførelse for uformuende Fattige, som ikke henhørte under Fattigvæsenet. Ideen fandt saadan Tilslutning, og der indkom saa betydelige Summer ved en Subskription, at der kunde kjøbes en Byggeplads og opføres en Bygning ved Nyboder paa den sydlige Side af Hoppens Længe mellem Store Kongensgade og Borgergade. Den blev indrettet til Beboelse for 24 trængende Familier af Haandværks- eller Arbeidsstanden og blev efterhaanden ved Legater og Gaver udvidet saaledes, at den nu har Plads til 120 Familier. I 1812 fik Stiftelsen en Fundats og Navnet: *Trøstens Bolig*, da en anonym Velynder havde indsendt en Gave under denne Devise.

Nogen stor Forandring var Byens Physiognomi dog neppe undergaaet, thi selv i de nye Dele af Staden varede det rum Tid, før Boutikerne bleve moderniserede, og store Boutiksvinduer bleve indførte. De rige Handlende, „Kræmmerne“, havde endnu de samme tarvelige Boder som før, og skjøndt Ildebranden gav Stødet til enkelte elegante Boutikers Indretning, saaledes en Klædekræmmerboutik paa Hjørnet af Høibroplads og Gammelstrand og senere nogle

Interieur fra Erichsens Palais.

Galanteriboutiker paa Østergade, der „vakte en næsten abderitisk Opsigt“, var det dog først i Tyverne i det næste Aarhundrede, at virkelige Storstadsboutiker med Vinduer fra Loft til Gulv, Speile m. m. bleve almindelige. Paa *Gaderne*, hvor der nu var Numre og Navne paa alle Gadehjørner, herskede der det samme Liv som tidligere (III, S. 420), stærk Færdsel og Væddekjørsel med tilhørende Ulykkestilfælde, Hunde i Overflod, som uden Barmhjertighed nedsloges af Natmandens Folk (i 1801 dræbtes 815 løsgaaende Hunde) skraalende Visekjærlinger, Udraabere med Varer, Stodderkonger, der anholdt Tiggere, Haandværksdrenge der leverede Batailler, fulde Matroser, Soldater paa Gadehjørnerne, der ventede paa Fortjeneste, Tørvebønder med deres Vogne, Sprøiteprøver, Nytaarsskyden, som var forbudt, men naturligvis alligevel fandt Sted, kort sagt et broget Liv og en Bevægelse, som endog vakte Tilreisendes Forundring. Man solede Sengklæder og huggede Brænde paa Gaderne, uden at bekymre sig om den Gêne, det voldte Forbigaaende, ja i Oktober 1790 forbødes det Isenkræmmere og Andre at slaa Karether, Vogne, Kister o. d. i Stykker paa Gaden, da det efterlod Søm og spidst Jern, som kunde medføre Fare. En levende Handel foregik i visse Gader saavelsom paa Torvene; paa *Høibroplads* stod Jøder og solgte Piskebaand, Galanterisager og hvide Varer, der udkrammedes paa Fortouget, medens Pladsen ellers var opfyldt med Borde og Boutiker paa Ruller, som udleiedes af Magistraten til Slagtere, Amagerkoner og Bissekræmmere. „Naar man Onsdag eller Lørdag kommer her — skriver en Samtidig — skulde man tro, at man var i Paris eller London, ikke i Kjøbenhavn“. I *Borger- og Adelgade* holdtes der formeligt Marked med gammelt Tøi og alskens Skrammel; her havde Tyve bekvem Leilighed til at afsætte deres Koster, hvorfor et Stykke af Adelgade ved og forbi Prindsensgade i Folkemunde kaldtes *„Tyvemarked“*. *Østergade,* der var det vigtigste Foreningspunkt for alle Byens Hovedgader og Stadens egentlige Centrum, var allerede dengang det livligste Forretningskvarter; kun om Aftenen undgik honnette Folk at komme der tilfods, fordi Gaden var Vandringsplads for utugtige Kvinder, „Glædesnympherne“, som man kaldte dem. „De komme som ved et Instinkt fra Amagertorv — siger en Kjender — holde sig altid paa den venstre Side af Gaden og tabe sig tilsidst som Sildestimer i det udenfor liggende Ocean, Hallandsaas.“ *Kongens Nytorv* var Byens fornemste Plads og betragtedes som sjelden skjøn

med sine Palaier, sin Hovedvagt, som i 1805 fik et nyt Uhr, og sin Rytterstatue, der tre Aar iforveien var bleven underkastet en Hovedreparation, fordi det indvendige Jernskelet var rustet i Stykker, men man klagede over, at nogle Slagterboder havde Stade her, og over at enkelte Bønder holdt til her paa Torvedagene. Endnu finere var naturligvis Amalienborg Kvarteret, hvor Kongen og Kronprindsen nu boede mellem Adelsmænd og Handelsmagnater. I den gamle Del af Byen var *Kronprindsensgade* bleven helt bebygget før Ildebranden, skjøndt under mange Vanskeligheder, thi Entrepreneuren, Brandmajor Boye Junge, havde hverken kunnet svare Renter af de private eller af det kongelige Laan (paa 100,000 Rdlr.), han havde optaget, var desuden bleven indviklet i Processer og havde kun havt liden Glæde af Entreprisen. Han slap dog nogenlunde fra den, da Kongen i Marts 1795 af særdeles Naade eftergav ham et Restbeløb af over 19,000 Rdlr., han endnu var Finantskassen skyldig. Ligesom man i 1798 havde ladet Juveler Pierre Frontin indtage *Nissegangen* (mellem Gammelstrand og Læderstræde (til Gaardsplads mod at holde en tændt Lygte her og bevare Passagen), saaledes havde Mursvend Baudier fire Aar iforveien faaet en Del af den saakaldte *Peder Rohdes Gang* i Ulkegade skjænket mod at benytte den som Gaardsplads, for at Eierne af de tilstødende Huse, navnlig i Vingaardsstræde, ikke skulde miste deres Lysningsret. Det siges udtrykkelig, at den smalle Gyde var Samlingsplads for Urenlighed og et Tilflugtssted for slette, tyvagtige og utugtige Mennesker. Derimod var en af Lysestøber Müller egenmægtig lukket Gang, den saakaldte *Schmidts Gang* i Grønnegade, (nuværende Nr. 6) efter privat Søgsmaal af den tilstødende Grundeier bleven gjenaabnet i 1792. Endelig kan det tilføies, at et Stykke af *Overgaden oven Vandet* paa Christianshavn i 1805 blev indhegnet med Plankeværk til Brug for Artillerikorpset, som havde sin Exercerplads i Nærheden, og at *Baadsmandstræde* i 1786 var bleven aflukket med kongelig Tilladelse.

Brolægningen i Gaderne, der stod under en Brolægningskommission, var meget mangelfuld. Ved Resolution af 25de Septbr. 1777 havde Kongen tilsagt Staden en Sum til Lettelse i Brolægningsudgifterne, nemlig 3000 Rdlr. aarlig i 10 Aar, og derefter 2000 Rdlr. i de næste 10 Aar, men i Januar 1791 blev Beløbet uden videre nedsat til 1400 Rdlr. aarlig. Gadernes Udvidelse efter

Ildebranden 1795 voldte selvfølgelig Brolægningskassen store Tab, og skjøndt den ikke fik større kongeligt Tilskud, opnaaede den dog, at den fik Lov til at beholde de 1400 Rdlr. til Udgangen af 1802. Der fremkom dog evindelige Klager over Brolægningen, som først forbedredes en Smule, da det i 1804 var blevet paalagt Kommissionen at holde et Forraad af Sten. Værre saa det dog ud med *Renovationen*, der kostede Byen store Summer, uden at Maalet kunde naaes. I 1784 var den bortliciteret for 19000 Rdlr. om Aaret, men fem Aar efter kostede den over 26000 Rdlr., og i 1805 endog over 34000, saaledes at man blev nødt til at forhøie Renovationsskatten med ca. 13000 Rdlr. aarlig. Byens Renligholdelse, som indtil 1786 sorterede under Politimester, derpaa under en Direktion, for atter i 1795 at henlægges under Politimester, (smlgn. III, 415) var og forblev en stor Vanskelighed, overfor hvilken man stod temmelig magtesløs. Det er ikke noget tiltalende Billede, man faar af Indbyggernes Renlighed og Ordenssands, naar man erfarer, at Feieskarn blev udbaaret af Husene og henkastet i store Dynger paa Gaderne, eller at Koskarn Tarmeskarn, Kalluns- og andet Affalds Urenlighed udskylledes gjennem Rendestene og løb i Kanalerne, hvorved Havnen tilgrundedes, Skibene toge Forraadnelse til sig, Luften forpestedes, og Sundhedstilstanden forværredes. I mange Huse fandtes der af Mangel paa Gaardsplads ikke murede Priveter, hvorfor denne Urenlighed ogsaa fløi i Rendestenene, ja det siges, at de fleste Kjælderfolk paa denne Maade skilte sig af med deres Natrenovation. Heste- og Koholdet var stort; den 1ste Oktober 1793 var der 2194 Heste og 1706 Køer i Byen, et Tal, der steg jævnt, saaledes at det i 1802 var henholdsvis 2564 og 1810, Hundene vare om ikke utallige, saa dog utalte, Geder og Bukke færdedes endnu i 1791 frit omkring i Gaderne til stor Gêne for Børn og gamle skrøbelige Personer, og i Forstæderne traf man trods alle Forbud løse Svin paa Alfarvei, thi det var paa en enkelt Undtagelse nær (Forvalteren paa Proviantgaarden) aldeles forbudt at holde Svin indenfor Voldene. Den største Ulempe kom fra Brændevinsbrændernes betydelige Kohold, hvorfor der i 1788 blev indført en skarp Kontrol hermed. Paa Renovationskontoiret førtes der Lister over Antallet af deres Køer, og to Politibetjente undersøgte hvert Kvartal, om deres Angivelser vare rigtige og deres murede Skarnkister forsvarlige, hvorhos de skulde kontrollere Koskarnets Masse, og hvor det blev af. „Undskyldninger, at Koholderen

har brændt Skarnet, gjælder ikke — hedder det i den paagjældende Ordre til Kjøbenhavns Magistrat — men Vedkommende skal uden videre straffes, som om han havde udskyllet det manglende Kvantum". Alt dette frugtede dog ikke, ligesaalidt som Paabudet om murede tildækkede Skarnkister o. d., thi man adlød simpelthen ikke de kongelige Befalinger. Som allerede tidligere berørt, blev det i 1795 anordnet, at intet Privet i Fremtiden maatte lægges under Trappen, som fører op i Huset; men ved en Undersøgelse i 1851 — altsaa 56 Aar efter — fandtes der saadanne Priveter i over 400 Eiendomme. I Forstæderne blev Urenligheden indtil 1798 kun bortført to Gange om Aaret, og det var derfor et betydeligt Fremskridt, da det blev paabudt én Gang om Maaneden, ligesom da det i 1802 forbødes Slagterne paa Vesterbro at slagte i aabne Porte, hvorfra Blod og alskens Uhumskheder udskylledes paa Fortouget. Nyboder synes at have baaret Prisen for alle andre Bydele i Retning af Griseri, thi her blev Alt liggende, saaledes at Gaderne tilsidst kun vare Møddinger og Skarndynger. Engang imellem blev der da iværksat en General-Udkjørsel i stor Stil, hvorefter Alt faldt tilbage til den gamle Slendrian. Intet Under, at der uophørlig klagedes over giftige Uddunstninger fra Kanalerne og især fra Kastelsgraven. I flere Aar gjorde Professor ved Frederiks Hospital, Bang og Stadsphysikus Mangor Kancelliet Forestillinger herom og udmalede de sørgelige Følger af Kastelsgravens Nærhed ved Hospitalet. Opfostringshuset, Fødselsstiftelsen m. m., saaledes at der endelig i 1789 blev anlagt en Kloak under Esplanaden til det lille Kvarantainehus ved Toldboden.

Ildebranden forøgede naturligvis Vanskelighederne betydeligt; thi Arbeidet blev større end nogensinde før, og Vognmandslauget var ude af Stand til at præstere al den Kjørsel, der udkrævedes til Renovationen saavelsom til Grusets Bortførelse og Materialiers Transport. Man søgte at hjælpe paa Forholdene ved at tilstaa Renovationskontrahenterne et Tillæg, men det kom uophørlig til Stridigheder med dem, hvorfor Gaderenovationen da ogsaa snart blev besørget af det store, snart af det lille Vognmandslaug, hvilket sidste ellers kun havde med Natrenovationen at skaffe. I Efteraaret 1796 synes Tilstanden at have været yderlig slet, hvorom flere Piecer bære Vidne. Det var paa dette Tidspunkt, at P. A. Heiberg spydigt foreslog, at der hver Dag skulde sættes 24 Borgere og en Magistratsperson til at bære Skidtet bort for at fordele Byrden ligeligt,

hvorhos 12—16 af de anseeligste Borgere burde ansættes som Opsynsmænd med Navn af „Skidtkommissairer", Rang med Raadmænd og 1000 Rdlr. om Aaret. Han skrev samtidig en ret ondartet „Skidtvise" som dog ifølge et samtidigt Privatbrev gjorde udmærket Virkning. Det var kommet saa vidt, at Reisende aldeles ikke vilde tro, at hele Byen var brolagt; man knurrede, spottede og satiriserede, men Intet hjalp, før „Skidtvisen" kom i Cirkulation. „Da certerede Feiekjærlinger og Vognmænd, Gadekommissairer og Skarnagere med hinanden om Flid i deres Embeder fra tidlig om Morgenen til langt ud paa den mørke Nat, og i en otte Dages Tid havde man det behageligste Føre af Verden".

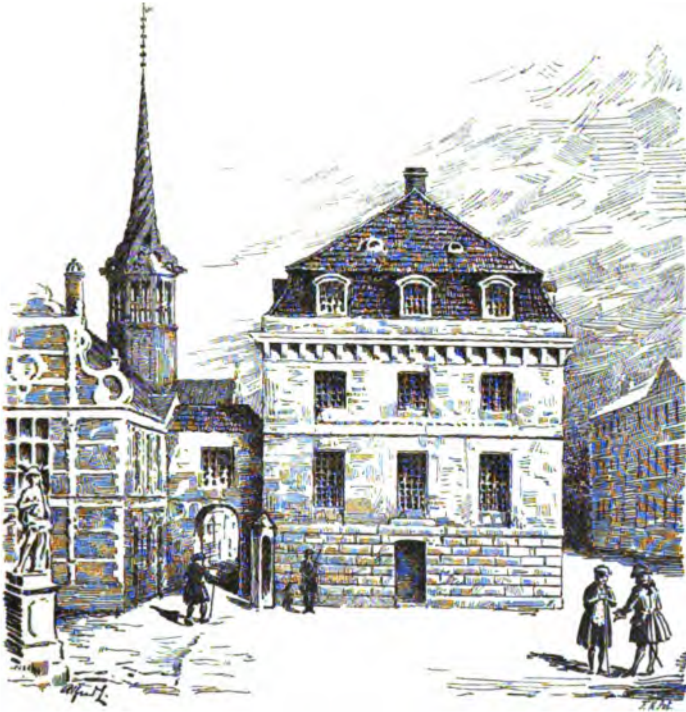
Hvad *Natrenovationen* angaar, fandtes dens Losseplads fremdeles paa Amager (III, 418). Det System, der brugtes: Grubesystemet, var ligesaavelsom Udførselen forbundet med store Ulemper, hvilke man forgjæves søgte at bekjæmpe. I 1797 udgav Auditeur og Forvalter ved Kunstakademiet, *Sonnin*, et „Forslag til en Forandring i Vandhusenes Indretning og Renovation", som gik ud paa at indføre Tøndesystemet. Det blev stærkt anbefalet af Stadsbygmester, Stadsphysikus og Politimester, Professor Cold, ja den sidste anmeldte Piecen for Magistraten, skrev om den i Bladene og lod paa Artilleriets Ridebane i Amaliegade opføre en Model, som blev offentlig forevist i Efteraaret 1797. Adskillige Private optog Indretningen, navnlig da det var blevet tilladt Brændevinsbrænder Toftegaard at udføre Tønderne for en vis Betaling, thi Formanden for Natrenovationen havde først nægtet det og senere forlangt ublu Betaling. Grubesystemet vedblev dog at være det almindelige i Byen og forsvandt først efter Choleraepidemien i 1853.

Ligesom man trods de betydelige frivillige Bidrag til Christiansborgs Gjenopførelse ikke kom synderligt videre hermed før Krigen end til Dannelsen af en Slotsbygningskommission (III, 687), saaledes blev der med Hensyn til *Raad- og Domhusets Gjenopførelse,* der sorterede under samme Kommission, kun udrettet Lidt. Da der skulde tages Bestemmelse om Pladsen for det nye Raadhus, vaklede man en Tidlang mellem Nikolai Kirkeplads og det afbrændte Vaisenhuses Grund, men bestemte sig dog for den sidste, da Kirkens gamle Fundamenter ikke kunde bruges, Pladsen var for lille, Taarnet ubekvemt til Arrester og Kirkegaardens Opgravning stødende for Gravstedernes Eiere. Som Følge heraf kjøbtes da Vaisenhusets Grund

paa Nytorv i Slutningen af Aaret 1800 for ca. 40,500 Rdlr. (eller 4 Rdlr. pr. Kvadratalen), den paa Grunden staaende Bogtrykkeribygning, samt en tilstødende Grund der tilhørte Stadshauptmand Mylius, for noget over 8000 Rdlr. (eller 5 Rdlr. pr. Kvadratalen). Samtidig erhvervedes endel Grunde i Kattesundet og Hestemøllestræde, hvorved det vilde blive muligt at lægge det nye civile Arresthus eller Slutteri parallelt med Raadstubygningens Side og lade den gamle Slutterigade indgaa. Tegningerne til Raadhuset saavelsom til Arresthuset bleve udarbeidede af Bygmester, Professor *C. F. Hansen* og approberede den 21de April 1803, hvorefter Bestyrelsen blev overdraget Slotsbygningskommissionen (III, 687), medens Professor Hansen ogsaa her blev ansvarlig for Detaillen af Bygningsarbeidet. Der blev strax taget fat i Grunden, hvortil der anvendtes Stene fra det afbrændte Slot, og i 1805 var man saavidt, at Grundstenen kunde nedlægges. Høitideligheden fandt Sted Lørdagen den 28de September, da det borgerlige Infanteri og Artilleri samt Brandkorpset Kl. 4 om Eftermiddagen mødte med flyvende Faner og klingende Spil og tog Plads paa Nytorv. Kl. 5 ankom Kronprindsen tilhest, ledsaget af Prinds Christian, de to Prindser af Hessen og en stor Suite og modtoges paa Byggepladsen af de udenlandske Gesandter, Kollegiernes Medlemmer, Magistraten og de 32 Mænd. Statsminister Grev Reventlow holdt en kort Tale, hvorpaa Kronprindsen gik hen til Stedet, hvor Grundstenen skulde nedlægges (paa Midten af Fundamentet under Bygningens Façade til Torvet), medens 12 unge hvidklædte Piger af Magistratens Døttre strøede Blomster for ham. Han nedlagde nu en Guldplade med en latinsk Inskription, en Medaille af Adzer og to Guldmønter i Stenen, hvorefter Murfolkene i samme Øieblik efter gammel Skik tog deres Skjødskind og hvide Nathuer paa, medens Trommerne rørtes, og der gjordes militair Honneur. Ceremonien afsluttedes med en ny Tale af Reventlow. Tilskuernes Antal — siges det — var ubeskrivelig stort; paa Nytorv blev der endog betalt indtil 15 Rdlr. i Leie for Vinduer. Krigen 1807—1814 medførte naturligvis ogsaa en langvarig Standsning af dette Byggearbeide, skjøndt man i 1810 nedbrød Hirschholm Slot for at skaffe de nødvendige Materialier, især Kobber, Bly, svært Tømmer, Brædder, glasserede Tagsten m. m. baade hertil og til det nye Christiansborg. Raadhuset blev først færdigt i 1815.

Af andre Nybygninger fra denne Periode kan nævnes *Bankbygningen* ved Børsen for Enden af Kanalen i nuværende Slotsholmsgade, som i vore Dage er bleven opfyldt. I Guldbergs Tid, i 1779, under de gunstige Handelskonjunkturer, da Bankforretningerne voxede overordentligt, saa at Lokalerne paa Børsen bleve for indknebne, havde Harsdorff allerede udarbeidet Planer og Overslag til en ny Bankbygning, der skulde ligge ved Siden af Børsen; kun havde General Huth i Modsætning til den store Arkitekt anbefalet at lægge den ud til Kanalen ved Holmens Kirke tæt ved Hukken, da han ansaa det for heldigt, om Kanalen bag Børsen kunde blive opfyldt og en ny Gade anlagt, hvilket jo netop er sket i vor Tid, hvorhos han ønskede en anden Bro over til Christianshavn ved Siden af den daværende Knippelsbro for Enden af Børsgade. Harsdorffs Plan blev imidlertid funden for stor og kostbar, hvorfor han i 1780 udarbeidede en ny, men ogsaa denne blev lagt til Side. I Mai 1785 gjorde imidlertid Bankraadet og Kommissairerne Forestillinger om Nødvendigheden af en „passelig" Bygning, da en Ildsvaade paa Børsen kunde faa uberegnelige Følger. Alene i Forsamlingsværelset opbevaredes der Hypotheker og Banksedler til en Værdi af over 14 Mill. Rigsdaler. Geheimeraad Grev Reventlow tog sig nu af Sagen, og i August 1785 resolveredes, at en ny Bankbygning maatte opføres efter Harsdorffs andet Udkast paa Pladsen mellem Kancelliet og Børsen, og at Piloteringen strax skulde begynde. Da Harsdorff, som iøvrigt atter maatte omarbeide Udkastet to Gange, af Helbredshensyn havde bedt sig fritagen, blev Opsynet overdraget til Professor *Meyn*, men det siges udtrykkelig, at det var Harsdorff, som havde forfærdiget Tegningerne og Overslaget. Tre Dage efter at Resolutionen var falden, blev Pladsen indhegnet, ved hvilken Leilighed man maatte affinde sig med Magistraten, som gjorde Fordring paa Erstatning til Stadens Kasse. Den 21de Novbr. 1786 heistes Krandsen paa den nye Bygning med de sædvanlige Ceremonier og Skaaler i bunden Stil, der vexelvis udbragtes af en Mur- og Tømmerpolerer, hvorefter der blev udbetalt en Douceur af 120 Rdlr. til Folkene. Banken blev iøvrigt langt kostbarere end oprindelig beregnet, fordi man til Piloteringen maatte bruge sværere Tømmer end først paatænkt, og fordi man i Grunden stødte paa et Bolværk, som maatte optages. Desuden bleve Murene gjorte tykkere, Kjælderetagen blev helt igjennem hvælvet, Snedker-, Smede-, Maler-, Glarmester- og Stenhuggerarbeidet

oversteg det ansatte Beløb, og endelig blev Trappen i det Indre anlagt af Sten istedetfor som oprindelig paatænkt af Træ. Banken, som ved en Løngang var sammenbygget med Børsen, „for at Kjøbmændene kunde gaa tørre derover", kostede ialt 38,318 Rdlr. Den blev skarpt bedømt af den offentlige Mening, fordi den var for lille, og man netop derfor ikke opnaaede det tilsigtede Øiemed: at skaffe

Den nye Bankbygning af 1786.

bedre Plads. Hennings fortæller, at Kassereren Lacoppidan i rette Tid gjorde Forestillinger, men Intet kunde udrette, da Grev Reventlow erklærede, at et Menneske kun behøvede halvanden Alen Plads til at skrive. „Han talte Bankbetjentenes Antal, regnede halvanden Alen for hver og skridtede Summen af med sine Fødder, og saaledes bleve hans Fødder bestemmende for Bankbygningens Størrelse, paa hvilken man ganske vist kan se, at den er bygget uden Hoved. Kassereren sagde, at han Intetsomhelst havde vundet ved den nye

Bygning og viste mig, hvor indskrænket den er, og hvor ringe Plads Publicum havde". Bankens gamle Lokaler i Børsen bleve efter Speciesbankens Oprettelse overladte denne, indtil Kourantbanken var bleven realiseret og kunde undværes.

Spørgsmaalet om *Marmorkirkens Fuldførelse* kom frem i 1796 med overordentlig Styrke, da der efter Ildebranden, som foran omtalt, blev Tale derom istedetfor at gjenopbygge Nikolai Kirke. I Novbr. 1796 henvendte Finantskollegiet sig til Professor Harsdorff med Forespørgsel om Omkostningerne ved et saadant Foretagende, og tre Maaneder efter fremkom han med en foreløbig Plan, som i det Væsentlige gik ud paa, at den manglende Del af Bygningen skulde opføres af Murværk, ind- og udvendig beklædt med Marmor. Ogsaa Kuppelen skulde være af Mur, og ikke som Grev Reventlow ønskede af Træ, hvorhos den ydre Kuppel skulde tækkes med Kobber. Portalen ved Indgangen skulde bæres af 10 joniske Søiler, og Jardins to Sidetaarne skulde bortfalde saavelsom de paatænkte Kolonnader paa begge Sider af Kirkepladsen; istedet kunde man bortsælge Grundene til Byggepladser. Herved saavelsom ved Salget af Nikolai Kirkes Grund og Ruiner samt ved frivillige Bidrag antog Bygmesteren, at de fornødne Summer, ialt 200,000 Rdlr. d. K. (140,000 til det Indvendige og 60,000 til det Udvendige) kunde indkomme. Planen fandt Bifald hos Finantskollegiet, som erklærede, at den fortjente Opmærksomhed, ogsaa fra et økonomisk Synspunkt, fordi „et saadant Kunstværk uden Tvivl vilde drage mange Fremmede til Staden til Fordel for dens næringsdrivende Borgere", og Harsdorff fik derfor Befaling til at udarbeide fuldstændige Overslag og Tegninger. Aaret efter indleverede han da to eller rettere tre Projekter, hvoraf det første imidlertid strax blev opgivet, medens det andet blev tydeliggjort ved en Model, forfærdiget af Snedkermester Brøtterup. Denne Model, om hvilken Harsdorffs Enke senere maatte føre Proces, kostede 800 Rdlr. og existerer den Dag idag. Harsdorffs tredie Plan var kun en Modifikation eller Indskrænkning af den anden, sigtende til at forringe Udgifterne, hvilket ikke skulde opnaas ved Forandringer i det Ydre, men ved en Sænkning af den inderste Kuppel, saaledes at det øverste Stokværk af Nicher og Kolonner bortfaldt og erstattedes af en lav Attika over det nederste Stokværks Hovedgesims. Af de to Forslag, der betegnedes henholdsvis som „den større Elevation" og „den mindre Elevation" fandt naturligvis det sidste Kollegiets og

Kongens Bifald, fordi det var det billigste, og godkjendtes ved Resolut. af 25de Juli 1798. Harsdorffs Projekter, der efter hans eget Sigende vare udarbeidede med det romerske Pantheon for Øie, dog „ikke i slavisk Efterligning, men saaledes at dens Aand overførtes i Frederiks Kirke", bleve kritiserede af hans Kolleger i Kunstakademiet, dog i det Hele i velvillig Aand, men der kom Intet ud af dem, skjøndt Sagen ingenlunde, som man har paastaaet, blev henlagt i 1799 før Harsdorffs Død, ei heller, som det fra anden Side er sagt, blev opgiven netop paa Grund af denne. Tvertimod fik de tre Hofbygmestre, Professorerne Meyn, Magens og Hansen i Oktober 1800 (altsaa 15 Maaneder efter Harsdorffs Død) Ordre til at gjennemgaa dennes Beregninger og Overslag, hvorhos det overdroges Hansen at udarbeide Planer og Profiler i det Store til Kirkens Fuldførelse. Det var formodentlig de politiske Forhold i 1801 og de stigende Pengevanskeligheder, som standsede Foretagendet.

Med Hensyn til de kongelige Slotte og offentlige Bygninger i Hovedstaden er der kun lidet at meddele. Hoffet residerede paa *Amalienborg,* som foran (III, 688 o. flg.) er omtalt, og *Palaiet i Kalleboderne* var fremdeles Hjemsted for adskillige Institutioner saasom Høiesteret, Landhusholdningsselskabet, Videnskabernes Selskab, det forenede Understøttelsesselskab m. fl., ligesom det beboedes af endel Embedsmænd, Hofbetjente og Officerer. I 1800 overlodes en Del af Værelserne til Prinds Fredrik Wilhelm af Würtemberg Stutgard med Gemalinde og Suite samt til Prindserne Emil og Christian af Augustenborg, hvorfor flere Private maatte flytte mod Husleiegodtgjørelse. Ved *Rosenborg* fortsattes Ødelæggelsesværket, der var begyndt i Guldbergs Tid (III, 437), og som uden Tvivl tildels skyldtes Sparsommelighedshensyn. I de ni Aar fra 1780 til 1789 brugtes nemlig alene til Havebygningernes og Driveriernes Istandsættelse og Vedligeholdelse over 39000 Rdlr. og til Havens Drift 46600 Rdlr. Den gamle Tanke fra 1767 (smlgn. III, 317) om at omdanne Parterret eller Blomsterkvarteret til en Exercerplads blev gjenoptagen og iværksat i 1785, hvorhos Laurierhuset ved Volden blev indrettet til en Kaserne for Livgarden til Fods, som allerede blev tagen i Brug ved Paaske Flyttetid 1786. Det smukke Kvarter mellem Slottet og Gothersgade blev planeret, Stenene fra Bassinet benyttede til Svanebassinet, Statuerne og Postamenterne med Kugler borttagne og de to Kobberløver flyttede hen paa deres nuværende Plads ved den

grønne Bro. Samtidig blev den Del af Graven, som vendte ud til Exercerpladsen opfyldt, og Domestikbygningen afgivet til Invalidehus, det vil sige: til Annex eller Depot for Christians Pleiehus, der var blevet flyttet til Eckernførde (III, 566). To Aar efter i 1787 blev et nyt Stykke af Haven prisgiven, da Exercerhuset mod Gothersgade blev opført, og den store Ildebrand 1795 berøvede, som vi have set, atter Haven et betydeligt Stykke, paa hvilket Kronprindsessegade blev anlagt. Endelig lagdes Brandvæsenets Depotbygning i 1806 paa Havens Grund til Gothersgade, og det yndede Spadserested havde saaledes efterhaanden mistet en stor Del af sin landlige Charme og var ikke længere „en Ventilator, som kunde rense Lungerne for Hovedstadens giftige Luft“. Overhovedet var man misfornøiet med alle de Forandringer, som gjordes; da det gamle saakaldte ottekantede Lysthus blev nedrevet i 1793, da Orangerihuset blev indskrænket fire Aar efter, og et nyt Drivhus opførtes, havde man Meget at indvende, og man kan i Datidens Blade læse uophørlige Jeremiader over at „Kjøbenhavns Prydelse, det hulde Tilflugtssted for den mismodig Vankende“ nu blev hjemsøgt af „buldrende Trommer og skingrende Piber, som bortskræmte Nattergalens klukkende Toner“. Der blev imidlertid intetsomhelst Hensyn taget hertil; ikke engang formaaende Mænd, der lagde et godt Ord ind for Rosenborg Have, bleve hørte. Som Følge heraf mistede Haven efterhaanden en Del af sin Tiltrækning og blev Skueplads for Uordener, Utugt, Slagsmaal, Tyverier, Selvmordsforsøg o. lg. Det vakte derfor almindelig Tilfredshed, da „det saa ofte paaankede Sted bag Herkules' Tempel“ blev lukket i 1805. Det følgende Aar læses i „Skilderiet“: „Vi gik ind i Rosenborg Hauge for at beundre dens paradisiske Egenskaber. Men Herre Jemini! hvad den ser ud! Den er i Et og Alt et talende Sindbillede paa det nuværende tydske Rige. De ældgamle stolte Træer, under hvis Skygge jeg fordum saa ofte havde fundet Ly, vare tildels borte, og den skjønne Blomsterhauge, hvor man fordum midt i Kjøbenhavn kunde finde en sand Himmel paa Jorden, var forsvunden; Rosenborg Have havde langtfra ikke mere nogen Tillokkelse for mig, og jeg slog altsaa en Streg over et af Kjøbenhavns Hovedagrements“. *Slottet selv* blev efterhaanden Opbevaringssted for en Række Samlinger og benyttedes i Øiemed, der kun daarligt stemte med dets Charakter og Udstyrelse. Møntkabinettet havde som foran omtalt Lokale her fra 1780, endvidere den Abildgaardske

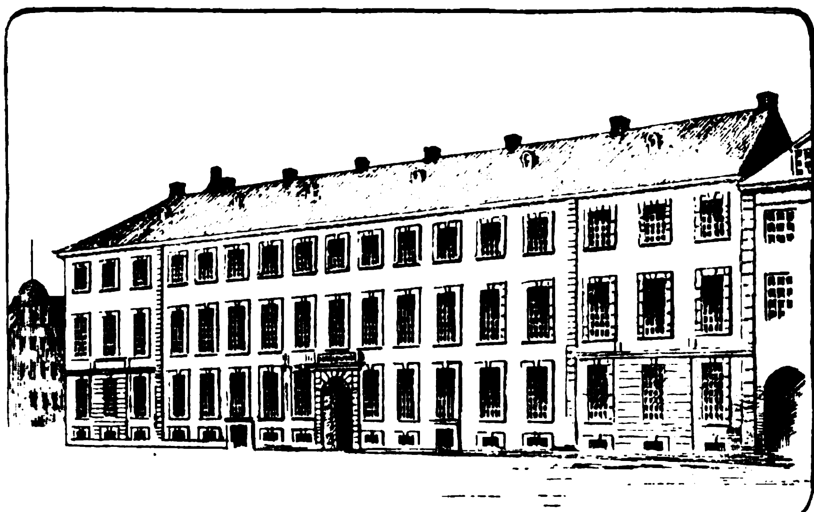
og Holmskjoldske samt Kunstkamrets og Universitetsbibliothekets Mineralsamlinger, Spenglers Samling af Konchylier og Forsteninger, en Glassamling fra Christiansborg m. m. Værre var det dog, at Trækningen af Klasselotteriet samt af kongelige Annuiteter og østersøiske Obligationer foregik paa Slottet fra Begyndelsen af 1791 lige til 1833. Hertil brugtes den saakaldte „Rose“ i den mellemste Etage, medens Riddersalen dog blev skaanet, forsaavidt den kun brugtes én Gang om Aaret ved Høiesterets høitidelige Aabning (indtil 1829). Endelig afholdtes fra 1803 til 1808 Søsessionen for det indrullerede Mandskab i Kjøbenhavn paa Rosenborg, da det gamle Lokale i Skippernes Laugshus i Lille Kongensgade var for indskrænket. Slottet lignede nærmest i det Indre et Pulterkammer, skjøndt det endnu ikke saa sjeldent benyttedes ved Hoffester, Baller og Kanefarter eller ved overordentlige Leiligheder til midlertidig Bopæl for Medlemmer af Kongehuset. I 1802 skriver Hennings: „Alt er uordentligt kastet mellem hinanden paa Rosenborg; opkom der Ildløs, vilde det være umuligt at frelse Noget, og dette burde man dog betænke, hvor der opbevares Værdier for nogle Millioner foruden Rigsklenodierne og Kunstsager“.

Hvad de øvrige kongelige og offentlige Bygninger angaar, underkastedes de naturligvis i Aarenes Løb mere eller mindre gjennemgribende og kostbare Reparationer, som forbigaas her. Det skal dog anføres, at *Nyboder,* eller som de kaldtes „Matrosboderne“, bleve betydeligt udvidede, saaledes i 1785 med Husene mellem Elsdyrs- og Delphingade. I 1789 bebyggedes Krokodillegade, og i 1790—95 Enden af Store Kongensgade samt Svane- og Gaasegade, der skjød sig frem i en spids Vinkel paa det hidtil ubebyggede Terrain, der kaldtes „Grønland“.

Inde i den gamle By, der var undgaaet Ildens Ødelæggelser, fandtes ikke faa gamle Bygninger: Adelspaladser og Kjøbmandshuse, der gav Gaderne Anseelse og Charakter. Hertil hørte det forrige *Bernstorfske Palais* paa Hjørnet af Bredgade og Frederiksgade, som i 1799 kjøbtes af Stadskondukteur Rawert og Tømmermester Hallander for 40,000 Rdlr. og tænktes indrettet til Bopæl for en eller to fremmede Gesandter. I Begyndelsen af Aarhundredet kjøbte Kommandeurkaptain St. A. Bille Halvdelen af Palaiet for 29000 Rdlr.; han boede selv her med den spanske Gesandt, Grev Yoldi ovenover. I vore Dage eiedes Palaiet af Arveprinds Frederik Ferdinand og Arveprindsesse

Caroline, efter hvis Død det kjøbtes af Kong Georg af Grækenland. Paa det modsatte Hjørne af Bredgade og Frederiksgade laa det forrige *Dehnske Palais,* som ved Aarhundredets Udgang eiedes af Grev Fr. Reventlow og efter ham af Hertugen af Augustenborg. Denne solgte det i 1808, Halvdelen til Agent Chr. Vilh. Duntzfeldt, som netop paa dette Tidspunkt havde solgt sin Gaard i Amaliegade til Almindelig Hospitals Udvidelse. Senere kom Palaiet efter mange Omskiftelser i Prinds Frederik af Hessens Besiddelse, indtil det i vore Dage er blevet udstykket. Det nuværende *Moltkeske Palais* i Bredgade, oprindelig det Danneskjold Laurvigske, blev i 1783 solgt til Etatsraad Fred. de Coninck og hans Kompagnon N. L. Reiersen for 46000 Rdlr. Derefter kom det i den Førstes Besiddelse alene og kjøbtes efter Christiansborgs Brand af Enkedronning Juliane Marie. Da hun var død i 1796, erhvervedes den store Eiendom af Etatsraad Brun, som anvendte betydelige Summer paa dens indre Dekoration ved den franske Arkitekt Ramée og boede her indtil sin Død i 1836. Palaiet kom da i Hænderne paa Murmester Lytthans, som solgte det til Grev A. V. Moltke. En anden stor Kjøbmand fra denne Tid *Niels Ryberg* havde en Gaard i Store Kongensgade, senere *Prindsesse Julianes Palais,* nu forlængst ombygget. Det *Desmercieresk*e *Hotel* paa Hjørnet ligeoverfor det Moltkeske (nuv. Hotel Phønix) tilhørte i Aarhundredets Begyndelse Grosserer Peder Erichsen og udmærkede sig ved at være den eneste Privatbygning i Kjøbenhavn, som havde et Uhr til Gaden. Det gamle *Berckentinske Hotel* tilhørte Grev *Schimmelmann* og benævnedes altid efter ham: det Schimmelmannske Palais (nu Koncertpalaiet). Ved Siden af dette paa Hjørnet af St. Anna Plads og med sine Udbygninger hertil laa den i Frederik den Femtes Tid byggede *Lindenkroneske Gaard,* der nu tilhørte Kammerherre J. F. Lindenkrone og foruden af Eieren selv sædvanligvis beboedes af en eller anden fremmed Gesandt. Paa St. Anna Plads omtrent ligeoverfor Garnisonskirken opførte Stadskondukteur Rawert i Forening med Tømmermester Hallander i Slutningen af Aarhundredet to Gaarde, der vare ganske ens. Den ene af disse (nuv. Nr. 5) kjøbte Godseier Baron Selby i 1806 for 45000 Rdlr. Han havde tidligere eiet Geheimeraad v. der Ostens Hotel paa Hjørnet af St. Annaplads og Amaliegade, som derfor kaldtes den *Selbyske Gaard,* men havde i 1804 solgt den til den keiserlig romerske Generalkonsul Romeis for 36000 Rdlr. Paa Kongens Nytorv laa flere stilfulde og interessante

Bygninger. Foruden Charlottenborg og Erik Erichsens nys omtalte Palais maa nævnes det *Thottske* Palais, bygget af Niels Juel, senere tilhørende Grev Danneskjold Samsø, Grevinde Schack og endelig Grev Thott, den høit ansete Statsminister og Mæcen med den kolossale Bogsamling og Naturaliesamling. Det *Holstein-Holsteinborgske* Palais (afbildet II S. 501) tilhørte ved Aarhundredets Slutning Konferentsraad Carsten Ancher; under Trykket af store Pengevanskeligheder solgte han det imidlertid i 1796 til Trakteur Ernst Møller, som havde faaet et

Hotel du grand Nord paa Kongens Nytorv (nuv. Magasin du Nord).

Herberger-Privilegium. Eiendommen, som nu fik Navnet: ***Hotel du grand Nord***, blev udvidet betydeligt, idet Møller satte to Etager paa Endepavillonerne og sammenbyggede dem med Midtpartiet, saaledes at Façaden fuldstændigt mistede sin Charakter. Da han lod en Træballustrade blive staaende paa Taget og nøiedes med at reparere den, blev han ved Politiretten dømt til at fjerne den inden otte Uger og desuden udrede en lille Bøde, men efter hans ydmyge Supplik fik Ballustraden dog Lov til at blive, indtil Eiendommen atter skulde underkastes en Hovedreparation. I hosstaaende Afbildning er den borttagen. Gaarden skiftede dog snart Eier og kom i Hænderne paa Hof-Tandlæge Manini, som i 1811 solgte den til Konferentsraad Constantin Brun for 160,000 Rdlr. Det var her,

at Brun i 1816 indrettede de første varme Bade i Hovedstaden, paa hvilke han havde faaet 20 Aars Eneret. Ogsaa den gamle *Ahlefeldtske Gaard* eller, som den hyppigere kaldtes: den *Gramske* (nuv. Hotel d'Angleterre) blev i denne Periode Gjæstgivergaard. Den tilhørte Geheimekonferentsraadinde Juel-Wind, som imidlertid efter Ildebranden 1795 solgte den for 48,000 Rdlr. til Trakteur Gottfried Rau, der før havde havt sin Gjæstgivergaard paa Hjørnet af Vingaardsstræde og Reverentsgade (hvor nu Hotel Tottenberg ligger). Rau, der havde mistet Alt ved Ildebranden, støttedes med Pengelaan af Finantserne og udvidede Gaarden betydeligt navnlig ved at paabygge den en hel Etage i Aaret 1800. En Eiendom paa Kongens Nytorv, som for sit Ydres Skyld nød megen Anseelse, var den tidligere omtalte (III, 433) *Harsdorffske Gaard* mellem Charlottenborg og Gjæthuset, som Professor Harsdorffs Enke i 1802 solgte til Generalkrigskommissair de Wint. Paa Amagertorv laa endnu den gamle „gothiske" Eiendom, bygget i Christian den Fjerdes Tid af Borgmester Matthias Hansen (smlgn. I, 512, afbildet II, 655), som i 1795 tilhørte Generalkollekteur ved Tallotteriet, Grosserer Christen Hansen, og hvor Lotteriet i endel Aar havde havt Lokale. Gaarden blev i det nævnte Aar solgt til Fuldmægtig ved den færøiske Handel, Schoustrup, og bar i en lang Aarrække hans Navn, indtil den erhvervedes af Livsforsikkringsselskabet „Hafnia". En anseelig Privatgaard paa Kjøbmagergade (nuv. Nr. 44) tilhørte Etatsraad v. *Hemmert,* men blev i 1806 solgt til *Vaisenhus* for 41,250 Rdlr. Det *Lercheske Palais* bag Børsen (smlg. III, 6), der tilhørte Lehnsgreve Chr. Lerche og udmærkede sig ved sin skjønne Frugt- og Blomsterhave, hvoraf Levninger den Dag idag ere bevarede, blev i 1805 kjøbt af Staten for 86,000 Rdlr. Strax efter blev der paabygget Gaarden en hel Etage, og forskjellige Institutioner fik Lokale her som Universitetsdirektionen, Feltkommissariatet, Kommissionen for Sjællands Providering, Kjøbenhavns Amtstue m. fl., hvorhos det kongelige Bibliothek havde sit Oplag af Doubletter her. Hvad det forhenværende *Knuthske Hotel* angaar (III, 7), var det i 1779 gaaet over i Grosserer Lyckes Besiddelse. Det laa ved Frederiksholms Kanal (nuv. Nr. 18) ved Siden af det kongelige Vaskerhus (nuv. Nr. 16) paa Hjørnet af Ny Vestergade og havde en stor Have bagved. Siden eiedes det af Grosserer Bügel og derefter af Grosserer Jens Lund, som lod bygge Pakhuse ud til Ny Vestergade. Frimurer-

logen „Zorobabel af Nordstjernen“ havde i Slutningen af Aarhundredet Lokale her. Huset udmærkede sig ved sin høist bizarre indvendige Dekoration; Hennings fortæller saaledes, at Spisesalens Vægge vare malede som et Palads, set fra Ydersiden, Loftet som den blaa Himmel og Gulvet som en Grusgang med Græsrabatter og en oval Plaine i Midten. Ovnene vare skjulte bag Gittere, der forestillede en Volière med Ørne og et Bur med Tigre. Man skulde altsaa her have Indtrykket af at sidde i en Have udenfor et Palads; derfor vare Gardinerne udstyrede som Markiser, som om Solen skinnede fra Værelset ud af de virkelige Vinduer eller fra Haven ind i det fingerede Palads. Hennings betegner det Hele som et Legeværk, der i det Høieste kunde gaa an, naar Salen var tom, thi naar et Bord dækkedes her, Stole opstilledes derinde, og Lysekroner faldt ned fra Himlen, vilde hele Virkningen gaa tabt. I „Skilderiet“ fortælles, at Bügel lod Spisesalen male som en Skov, „saa skuffende, at man virkelig engang skal have troet sig forvildet deri“. Det *Holstein Ledreborgske Hotel* i Stormgade (III, 6) gik først i 1807 ud af den grevelige Families Besiddelse, da det kjøbtes af Justitiarius i Høiesteret, Konferentsraad Christian Colbjørnsen, for 32,000 Rdlr. I den paafølgende Tid skiftede Gaarden gjentagne Gange Eiere (Kaperkaptain Ammondsen, Grev Schack til Giesegaard, og Grev Lerche), indtil den i 1827 kjøbtes af Kongen og benyttedes til naturhistorisk Museum. I 1872 kjøbte Landbygningernes Brandforsikkring den.

Af *offentlige Monumenter* havde Byen overmaade faa, foruden de *to Rytterstatuer* paa Kongens Nytorv og Amalienborg Plads i Virkeligheden kun *Springvandet* paa Gammeltorv, der havde lidt meget ved Ildebranden, og den ligesaa smagløse som for Følelsen uhyggelige *Skamstøtte* paa Ulfeldtplads eller Graabrødretorv. I 1787, da Hundredeaarsdagen for Tordenskjolds Fødsel nærmede sig, kom Tanken om et Æreminde for Søhelten frem med Styrke og fremkaldte en livlig Debat mellem Autoriteterne. Forslaget blev stillet af Stadsbygmester Meyn, som paa egne og „flere tro Undersaatters Vegne“ ansøgte om en Plads ved Toldboden til et saadant Mindesmærke, der skulde reises ved privat Subskription. Admiralitetet og Generaltoldkammeret bleve raadspurgte, og allerede i de første Dage af 1788 meddeltes det Ansøgeren, at hans Ønske ikke kunde opfyldes, hvorimod man vilde indrømme ham en Plads inde paa Holmen mellem

Magasinet og Kanalen, omtrent foran den nuværende Studenterforeningsbygning. Mayn svarede imidlertid strax, at denne Plads var utilstrækkelig og desuden laa halv skjult; Mindesmærket vilde fordetmeste være dækket af Tømmer og Tønder og vilde kun blive seet af de slæbende Matroser, „om hvilke man ikke kunde formode, at de kunde opildnes til at efterligne Tordenskjold“. Han kunde ikke modtage dette Tilbud uden at „udsætte sig for hele Publici skarpe Dadel“ og vilde derfor foretrække den Del af St. Annaplads, der vender ud mod Flaaden. Nu begyndte de skriftlige Forhandlinger mellem Myndighederne med ny Kraft. Admiralitetet ansaa Sagen for sig uvedkommende, da det ikke eiede St. Anna Plads, men Magistraten, som eiede den, erklærede, at den ikke havde fri Raadighed over den nederste Ende af Pladsen, fordi den var overladt Søetaten, altsaa netop Admiralitetet, til Materialskure for Opmuddringsvæsenet. I April 1788 var det Hele gaaet istaa, men Meyn tabte derfor ikke Modet; han foreslog nu for en Afvexlings Skyld at rykke Mindesmærket op i den øverste Ende af Pladsen og opstille det ligefor Garnisonskirken. Kancelliet, Admiralitetet og Magistraten havde Intet at indvende herimod, men den 28de Mai fik det førstnævnte Kollegium kongelig Ordre til „atter at korrespondere med Vedkommende og finde et mere passende og bekvemt Sted end det sidst foreslagne“. Man kunde nu altsaa begynde forfra, og det vedblev at regne med Skrivelser, Erklæringer, Indstillinger, Ansøgninger og Situationskort. Tordenskjolds paatænkte Æreminde spadserede indtil Aarets Udgang frem og tilbage paa St. Anna Plads uden at kunne finde Hvile; hver Gang Meyn troede at have fast Grund under Fødder, maatte han rømme. I Juni foresloges Æremindet opstillet lige for Amaliegade, hvor Oehlenschlägers Statue i Nutiden har været anbragt; i September vilde man atter rykke det ned til Vandet, fordi Kronprindsen ønskede det, men da Admiralitetet nu forlangte 850 Rdlr. for at fjerne sine Skure, gik denne Plan i Lyset. Den livlige Forhandling fortsattes paa samme Vis Aaret ud og et Stykke ind i det næste, indtil Kancelliet endelig den 13de Februar 1789 indstillede, at det eventuelle Monument skulde opsættes lige for Amaliegade. Til almindelig Forbauselse faldt Resolutionen i en helt ny Retning, nemlig „at det vilde være mest passende om et saadant Monument blev opsat i *Rosenborg Have*“. Hermed var Ævret opgivet; der kom Intet ud af Sagen. Alt tyder paa, at

Projektet fra Begyndelsen har havt skjulte indflydelsesrige Modstandere, hvis Motiver nu ikke kjendes. Den uventede Opdukken af Rosenborg Have i denne Sammenhæng viser, at der var indtraadt et Omslag hos Kronprindsen; hverken i Admiralitetet eller Kancelliet havde der nogensinde hersket Begeistring for den. Man kan i enkelte af Kancelliherrernes Vota læse Yttringer som denne, at „hvis Tordenskjold skal have et Æreminde, er der mange Andre, som ligesaa godt fortjene det“. Kun Magistraten hilste Tanken med Glæde og blev ikke træt af at anbefale den, men den havde ikke synderlig Indflydelse i hin Tid.

Frihedsstøtten. Efter et samtidigt Billede.

Bedre gik det med Bondefrihedens Mindesmærke, ***Frihedsstøtten,*** eller som man kaldte det: Æremindet udenfor Vesterport, der blev reist „af Erkjendtlighed for den landsfaderlige Velgjerning, hvorved den danske Bonde, der før var bunden til Fødestavn og derved ofte underkastet ublid, vilkaarlig Behandling, fritoges for denne Tvang og igjen indsattes i en af sine medfødte Menneskerettigheder“, nemlig ved Forordningen om Stavnsbaandets Løsning af 20de Juni 1788. Indbydelsen blev udstedt i 1791 af en Kommitté bestaaende af sex ansete Mænd, hvoriblandt Suhm, Colbjørnsen, Ove Malling og Maleren Abildgaard. Den sidste havde udført Tegningen samt en Model til Monumentet, og Subskriptionen fandt saa stor Tilslutning, at over Halvdelen af Overslagssummen var tegnet, før Indbydelsen var bleven offentliggjort. Grundstenen blev lagt af Kronprindsen paa hans Bryllupsdag den 31te Juli 1792 med stor Høitidelighed, og den 6te Novbr. 1797 kunde Kommitteen tilmelde Kancelliet, at Monumentet, der havde kostet henved 13000 Rdlr., stod færdigt, omgivet af et Jerngitter med to Lygter. Der fandt ingen Afsløringshøitidelighed Sted, men Generalitetet besluttede, at der skulde holdes Vagt

ved Mindesmærket om Dagen, hvorimod det om Natten overlodes til Vægternes Opsyn. Efter en Brevvexling med de 32 Mænd vedtog Magistraten, at Monumentet i Fremtiden skulde vedligeholdes paa Stadens Bekostning.

Forbindelsen mellem Byen indenfor Voldene og Forstæderne blev forsaavidt lettet, som *Port- og Passagepengene,* den „odieuse Afgift“, der allerede i Struenses Tid var bleven indskrænket (III. S. 309), men dog endnu indbragte Renovationskassen 6000 Rdlr. om Aaret, ved Reskript af 28de April 1797 blev *helt ophævet for Fodgjængeres* Vedkommende, om Fredag Formiddage tillige for Kjørende og Ridende. Forandringen medførte et aarligt Tab af 3000 Rdlr., saaledes at Renovationsskatten maatte forhøies i 1800. Om Natten vare alle Porte lukkede, dog stod *Nørreport* som „Forstædernes Middelpunkt“ aaben til Midnat, og i 1801 befaledes det, at den til enhver Tid skulde aabnes for Fruentimmer i Barnsnød, der søgte ind til Fødselsstiftelsen, saavelsom for Beboerne udenfor, der vilde hente Læge. Forresten kunde man ved privat Velvillie af Gouverneuren sikkre sig at slippe ind i Byen om Natten, og det ses, at rige og fornemme Folk ofte benyttede sig heraf. Veifarende, der kom ude fra Landet, havde Bompenge at betale enten ved Store Vibenshus, Lygten, Damhuset eller ved Bommen paa Amager, hvoraf Forpagterne svarede en aarlig Afgift af tilsammen over 5000 Rdlr. om Aaret.

Forstæderne vare fremdeles smaa; i 1793 boede der udenfor Vesterport i alt kun 1027 Mennesker, og udenfor Nørre- og Østerport 936. I Slutningen af Aarhundredet steg imidlertid Befolkningen udenfor Voldene, og der blev bygget en Del, navnlig paa *Vesterbro,* hvor Hovedgaden allerede i 1785 var bleven brolagt og beordret reguleret, saaledes at ingen Bygning her kunde repareres eller opføres fra ny uden med passende Ind- eller Udrykning af Hensyn til „Regulariteten“. Samtidig var der blevet anlagt Trottoirer indtil Jernporten og for første Gang ansat to Rodemestre i Forstaden. Et Tegn paa Vesterbros Fremskridt er det, at der i 1797 blev stiftet et *Vandkompagni* herude, som indlagde en Hovedrende fra St. Jørgens Sø og i denne Anledning forstraktes med et Laan paa 4000 Rdlr. af den kgl. Kasse. Anlæget, til hvilket der knyttedes tre publike Vandposter paa Broen, frembød adskillige Vanskeligheder, fordi Vandet forurenedes fra St. Hans Hospital ved Ladegaardsaaen

og fra et nærliggende Garveri og Kattuntrykkeri, men det kom dog istand, og havde i 1805 22 Participanter. I 1798 blev Vesterbrogade beplantet med Kastanietræer paa Strækningen fra Acciseboden til Frederiksberg Allé, og i 1801 blev *Gadebelysningen* forbedret, idet Flertallet af Beboerne indgik en Forening om at forøge Lygternes Antal til 24 paa Strækningen fra Acciseboden til Gaarden „Haabet". Dette drog forskellige andre Forandringer efter sig; saaledes fik man nu 4 Vægtere i Forstaden istedetfor som hidtil 3; der

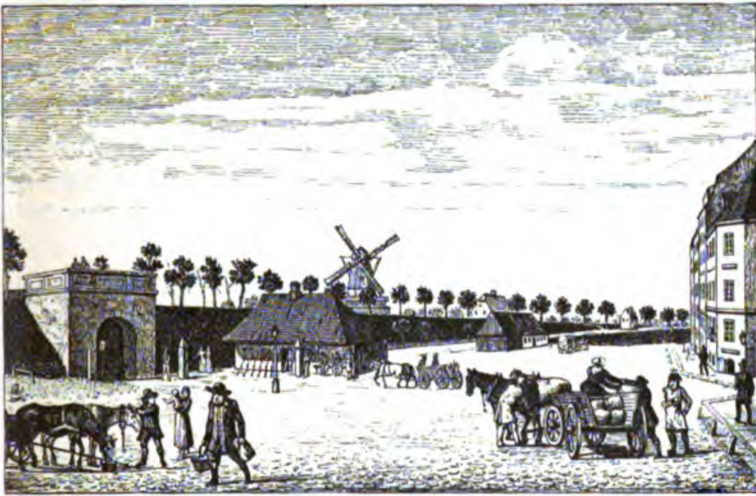
Bommen paa Amager. (I Baggrunden Frelsers Kirke.)

blev for kongelig Regning anbragt to Lygter ved Kongeporten til Frederiksberg Allé, og endelig blev nu ogsaa det nærmeste Terræn udenfor Vester-, Nørre- og Østerport paa Fæstningens Grund belyst med 8 Lygter paa hvert Sted „til Bekvemmelighed for Veifarende og for at afvende Farlighed ved Passagen". Den yderste Del af Vesterbrogade fra „Haabet" til det sidste Sted paa Stadens Grund: „den forgyldte Løve" var saagodtsom ikke bebygget, laa hen i Uføre og var ikke belyst om Aftenen og Natten.

Vesterbro var den livligste og mest besøgte af Forstæderne, fordi Veien til Frederiksberg gik over den. Man maatte her ligesom ved Nørre- og Østerport passere en Militærvagt, før man gjennem den lange, mørke Hvælving naaede fra Byen ud paa den anden

Side af Volden ved Kirsebærgangen. Var man kommen over Graven og Ravelinen, havde man foran sig Alleerne og strax paa venstre Haand *Dronningens Enghave* (det nuværende Tivoli). Den var delt i den lille og den store Enghave, hvoraf den første strakte sig op til Gaarden „Eutin“ paa Vesterbrogade (smlgn. III. 639), medens den anden gik ned til Tømmerpladserne ved Kallebodstrand, men var skilt fra dem ved en Kanal. Veien til Tømmerpladserne gik nemlig ikke gjennem Enghaven, men forbi Blaataarn og Kallebodvagt ved Langebro langs Vandet over Ryssenstens Lynette. Dronningens Enghave, der tilhørte Kongen, var bortforpagtet i en Aarrække, først til Raadmand Baadt og fra 1804 til Oldermanden for Brændevinsbrænderlauget, P. Hiarup. Tæt op til Eutin paa Vesterbrogade laa Beværtningsstedet „Ægypten“ og i ringe Afstand herfra *Reberbanerne,* hvis Terrain med Tjære- og Kogehuse naaede helt ned til Stranden. Umiddelbart før Skydebanen laa den store Eiendom Bjørnsdal og umiddelbart efter den Christianis Opdragelsesinstitut. Paa begge Sider af Gaden fandtes iøvrigt mellem de uanseelige Privathuse talrige Skure, Hytter, Telte og Boder, som en stor Del af Aaret vare optagne af Kunstens Løsgjængere: Beridere, Musikanter, Fyrværkere, Voxkabineteiere, Luftspringere, stærke Mænd, Karussel-, Menageri- og Gyngeejere, kort sagt af alle Slags Gjøglere, som en Tid af Aaret fik Tilladelse til at forevise deres Præstationer her. Havde det tidligere været „fremmede Omløbere med Dyr og Kunster“ forbudt at indfinde sig i Landet, var Forholdet nu totalt forandret; Udlændinge strømmede til fra alle Sider, og Indlændinge søgte med større og mindre Held at gøre dem Rangen og Levebrødet stridig. Navnlig var der efter Kildetidens Ophør i Jægersborg Dyrehave en formelig Invasion paa Vesterbro; „Bakken“ flyttede hen i Hovedstadens umiddelbare Nærhed. Det var ret mærkelige Ting, man kunde faa at se her, saasom „Kunstheste“ og „Kunstfugle“, Kalve med to Hoveder, dobbelte Vædderlam, Krokodiler, Elefanter og Harer, der affyrede Pistoler og slog paa Tromme. Snart forevistes saadanne Vidundere som en talende Brahmin af Træ, snart en mekanisk Vogn, en Thermolampe eller en Trillebør, der kunde kjøre paa Vandet. Forestillingerne havde undertiden et pædagogisk Sving, naar de bestod af et Bjergværk *en miniature,* et optisk Theater, et Glaspusteri eller et mekanisk Stykke af Tin, forestillende Solen og de fire Aarstider. En Borger fra Haderslev fik i 1801 Tilladelse til at forevise sin fem-

aarige Datter, der „besad megen Færdighed i Geografien og flere andre Videnskaber". Stor Begeistring vakte en Trup franske Linedandsere, der næsten vare lige saa populære som Bellis Hunde- og Abetheater, hvorfra der bestandig blev averteret efter „Abekatter uden Hale". Karousseller og Gynger vare saa almindelige og saa yndede, at der ivredes mod dem i Bladene, og det følger af sig selv, at Ballonopstigninger uden Følge af levende Personer bestandig fandt nysgjerrige Tilskuere. Skydeindretninger, mekaniske Jagtspil,

Vesterport fra Bysiden.

Voxkabinetter og „Museer", indeholdende Naturalier, Sjeldenheder, interessante Figurer, fysiske Instrumenter og „Glas-Kunststykker" fandtes Aar ud og Aar ind paa Vesterbro, men mellem disse Kunstens *dii minores* var der dog ogsaa mere notable Folk, Matadorer, der formaaede at drage Beaumonden til Huse. Til disse sidste hørte Kunstberideren *Luigi Chiariny*, der havde sin egen Gaard paa Vesterbro og i 1805 fik Borgerskab paa at forevise gymnastiske Øvelser og Ridning samt indrette Vauxhal, Illumination, Linedands, Pantomime, Fyrværkeri og endelig sælge Forfriskninger. Kjøbenhavnerne synes især at have sværmet for Fyrværkeri og Vauxhal, thi saa godt som alle de større Entrepreneurer forsøgte sig i denne Branche, naar alt andet glippede. Blandt de mere be-

kjendte „Kunstnere“ kan endvidere nævnes *Antonio Cetti,* hvis Repertoire vexlede meget, og som en Tidlang var i Kompagni med Pantomimens Fader herhjemme, *Pasqvale Casorti,* efter at dennes eget Selskab var opløst; dernæst *James Price,* som først gav Forestillinger i Ridekunsten sammen med *Jean Lustre* og senere indrettede et Vinter-Nationaltheater i Landemærket, indtil han havnede i Sommertheatret paa Vesterbro. Dette Lokale, som først var blevet benyttet af Linedandsere, nævnes i Begyndelsen af Aarhundredet; det gik uskadt ud af Beleiringen 1807, men blev Aaret efter nedrevet, og er ikke identisk med det senere saa berømte Morskabstheater ligeoverfor Skydebanen. I mange Kredse ankedes der stærkt over den store Indvandring af Gjøglere, men forgjæves — den vedvarede, indtil Krigen i 1807 slog Bom for den. Fattigvæsenet havde imidlertid betydelig Fordel heraf, thi Alle, som ernærede sig paa denne Maade, maatte svare en Fattigafgift af 10 Procent, som dog i 1806 for kjøbenhavnske Borgeres Vedkommende nedsattes til det Halve.

Strømmen af Spadserende og Nydelseslystne gik som sagt over Vesterbro til Frederiksberg, især paa Søn- og Helligdage. Man vandrede naturligvis gjennem Alleen som den nærmeste og bekvemmeste Vei til Slotshaven, og passerede da „Jernporten“, thi den gamle Træport var i 1785 bleven afløst af en Port af Sten med Jerngitter (smlgn. III. S. 311, hvor der feilagtigt staar, at Jernporten er af ældre Dato). I 1800 forfærdigedes en hel ny og kostbar Jernport af Kaptain og Kleinsmedemester Ole Jensen efter Tegning af Harsdorff. Frederiksberg-Allé kunde fremdeles benyttes uden Indskrænkning af Fodgjængere; derimod maatte Kjørende og Ridende have Nøgler for at passere den, hvilket dog ikke kunde hindre Misbrug. Nøglerne blev udlaante og eftergjorte; man red og kjørte uden videre i Sidealleerne, og det hørte ikke til Sjeldenhederne, at løse Heste, Kvæg eller Svin fra de omliggende Jorder foretog Streiftog ind paa den fredede Promenade. I 1787 ansattes en Opsynsmand i Alleen, særlig for at anholde dem, der red og kjørte i Sidealleerne, men han udrettede kun lidt og formaaede ikke at være saa allestedsnærværende som ønskeligt. Man havde nemlig været meget liberal med Uddelingen af Nøgler, hvorfor Alleen blev stærkt befærdet af Uvedkommende, endog af Arbeids- og Møgvogne, og man maatte derfor i 1806, som mange Gange tidligere, anvende det

gamle Middel at forandre Laase og Nøgler. Af Udsalgsstader fandtes kun et eneste i Alleen, en Stadeplads med Brød, Sukkergodt o. d., som i 1785 var bleven forundt Anna Christensdatter af Valby, „fordi hun var Krøbling og ikke paa anden Maade kunde tjene sit Brød“.

Bebyggelsen i Alleen var overordentlig ringe før 1807 og samlede sig paa Nordsiden, thi saagodtsom hele Sydsiden optoges af den saakaldte *Studevang*, et Terrain paa 41 Tdr. Land, som i Midten af Aarhundredet havde været forpagtet af det kjøbenhavnske Vognmandslaug til Græsning for unge og syge Heste mod en aarlig Afgift af 100 Rdlr. I Guldbergs Tid fik Gartner Voigt 8 Tdr. Land heraf, Sognepræsten paa Frederiksberg 6 Tdr., Degnen 1 Td., endvidere Etatsraad Livmedikus Berger 2 Tdr. og Snedker Preisler 1 Td. til Eiendom mod en aarlig Afgift, og Resten 23 Tdr. overdroges Hofagent, senere Etatsraad *Borre* med den Forpligtelse at anlægge en *Tobaksplantage* her. Hans Datter, Etatsraadinde Bagger arvede Plantagen efter sin Faders Død, men fik i 1795 Tilladelse til at nedlægge den mod at svare en forhøiet Afgift. (4 Rdlr. pr. Td. Ld.) Saavidt man kan se, var der Ingen af de anførte, som byggede i den gamle Studevang. Paa den modsatte Side af Alleen fandtes derimod nogle Lyststeder ved Aarhundredets Begyndelse, saaledes *„Vennersly“*, tilhørende Etatsraad Rothe, og Konferentsraad *Wormskjolds* Sted, som vistnok i 1802 beboedes af den østerrigske Gesandt Grev Kaunitz, og Bebyggelsen steg langsomt, indtil den i Slutningen af Tyverne beløb sig til en halv Snes Eiendomme. De mest bekjendte vare *„Allélyst“*, tilhørende Mægler Gerson med en prægtig tilliggende Have paa halvtredie Tdr. Land (det senere „Alhambra“), Kammerherre Oberst *Haxthausens* store Lyststed med et Tilliggende af 4 Tdr. Land, Grosserer *Lunds* to Steder med 10 Tdr. Land, hvoraf Størstedelen var Have, Grevinde *Hjelmstierne-Rosencrones* smukke „Sommerlyst“, der omtrent laa midt i Alleen, og senere tilhørte Instrukteur Nielsen og Overauditeur Otto Møller, samt Naboeiendommen *„Sanssouci“* med 10 Tdr. Land, tilhørende Fru Arboe og Isenkræmmer Egholms Arvinger, indtil det i den nyeste Tid er bleven udlagt til Byggegrunde og ombygget. For Enden af Frederiksberg Allé, hvor Sommerlyst nu ligger, fandtes allerede før 1807 et meget tarveligt, men af Almuen yndet Beværtningssted med stor Have, kaldet *„Ratzenborg“*, der ikke maa forvexles med Kattuntrykkeriet „Ratzenborg“ paa Stadens Vesterfælled ned til Søen,

hvilket i 1787 dreves af den fra Sverig indkaldte Kattuntrykker Johannes Moens, og efter mange Omskiftelser i Slutningen af Aarhundredet kom i Borgerkaptain Murmester Langes Besiddelse. Større og finere Trakteursteder dukkede først op i Frederiksberg Allé i Tyverne, nemlig *Monigattis* Pavillon i den første lille Runddel paa høire Haand fra Jernporten, og Madame *Lynges Restauration* i nuværende Alleenbergs Hovedbygning.

Af de til Frederiksberg hørende Jorder dreves omtrent Halvdelen af Beboerne i Byen, medens den anden Halvdel hørte til større eller mindre Avlsgaarde og Lyststeder udenfor Byen. De største Avlsgaarde i Sognet vare *„Grøndal“* og *„Flintholm“* med tilsammen ca. 90 Tdr. Land, som begge i en nyere Tid tilhørte den bekjendte Politiker, Balthazar Christensen, endvidere *„Lykkesholm“* med 80 Tdr. Land, *„Rolighed“* ved Ladegaardsaaen med ca. 50 Tdr. Land, (det tilhørte i Begyndelsen af Trediverne Juveler og Galanterihandler Henriques) samt *„Sindshvile“* og *„Mariendal“* i Falkoneralleen. Af andre Eiendomme kan nævnes *„Forhaabningsholm“* og *„Vodroffgaard“*, af hvilke den første i 1785 havde tilhørt Heglemester Howden, men i 1802 var et Lyststed, der eiedes af den keiserlig romerske Generalkonsul Romeis. Vodroffgaard, den gamle Seildugsfabrik, der havde tilhørt Etatsraad v. Hemert, blev i 1795 solgt til den forrige Eier af Ørholm, Justitsraad Frisch, der opførte en Mel- og Grynmølle tæt ved Hovedbygningen paa nuværende Vodrofsvei og anlagde en Le- og Skjære-Knivfabrik her. I 1803 solgte han Anlæget til Grosserer Zinn, som udvidede det med en Vandmølle ved Rosenaaen, og efter hans Død benyttedes Stedet som Lyst- og Avlsgaard af Enken, medens Mølleværkerne frasolgtes. Ved Godthaabsveien laa *„Godthaab“* og i Falkoneralleen *„Nørre Alleenlyst“*, tilhørende Justitsraad Lange, samt *„Falkonergaarden“*. Den sidste var allerede i September 1795 bleven stillet til Auktion, fordi man havde isinde at flytte Falkoneriet til Jægersborg, men det endelige Bortsalg skete først i 1818, 8 Aar efter Institutets Ophør. De navnkundigste af alle Gaardene paa Frederiksberg laa samlede i en Klynge tæt ved Søndermarkens Østside og vare: *„Gamle Bakkehus“*, et af de ældste Steder i Sognet, som beboedes i en lang Aarrække af Knud Lyne Rahbek og hans Hustru, og blev Samlingsstedet for saagodtsom alle Tidens literaire Berømtheder, endvidere *„Ny Bakkehus“*, der først eiedes af Etatsraad Livmedikus Berger og derefter af Stats-

minister Christian Brandt, Broder til den henrettede Enevold Brandt, *„Bakkegaarden“* (i Hvidovre Sogn) det nuværende Ny Carlsberg. og endelig *„Ny Bakkegaard“,* som i vore Dage eiedes af Geheimeraad Hall, men skriver sig fra en noget senere Tid. Ogsaa i selve Frederiksbergby fandtes adskillige private Lyststeder, og om Sommeren leiede et ret betydeligt Antal velstaaende Kjøbenhavnere sig ind hos Beboerne for at ligge paa Landet. Landliggeriet stod nemlig dengang i Flor ligesom nutildags, ja, hvis man kan tro samtidige Forfattere, udstrakte denne Passion sig endog til „Vintappere, Haandværkere og andre slige af den tredie Klasse“, som i hvert Fald maatte eie en Have, hvor de ved Indgangen kunde fremstille sig i Damaskes eller Sirtses Morgenfrakker, gule Saffianstøfler, Nathuer, broderede med Guld og Sølv og med Tobakspibe i Munden. I Rahbeks Skuespil „Sommeren“ siger en af Personerne: „Nuomstunder har hele Verden Lyststed, og man kan tilforladeligen ikke andet — ellers saa det ud, som man ikke havde Raad dertil.“

Frederiksberg var dog trods sine Sommerbeboere og Landliggere en Landsby. Den havde i 1801 kun 1172 Indbyggere; Gader og Veie vare i daarlig Stand; i Allégade var der dybe stinkende Grøfter og et stort Gadekjær; Bredgade og Smallegade vare ufremkommelige som Markveje; i Pilealleen var Gangstien paa visse Tider af Aaret bundløs, hvad Adgangstierne til Kirken ogsaa vare. Naturligvis vare Byens Huse yderst tarvelige; kun faa Steder havde et pynteligt Udseende, nemlige nuværende Nr. 13 i Bredgade, det Wærnske Institut i Allégade Nr. 6 (en Opdragelsesanstalt for 16 fattige Pigebørn af Borgerstanden) og endelig i en nyere Tid Statsminister Møstings Sted i Smallegade, nuv. Nr. 2. Disse tre Bygninger have den Dag idag i Hovedsagen bevaret deres oprindelige Udseende. Byen havde i Begyndelsen af Aarhundredet to anseelige Klædefabriker. Den ene, den *Collinske,* i Allégade nuv. Nr. 18, som beskjæftigede ca. 100 Arbeidere, var oprindelig anlagt af Kancelliraad Lottoriinspekteur Collin og blev efter hans Død i 1774 fortsat af hans Søn. Da denne døde i 1798, gik Fabriken over til Juveler *Pierre Frontin.* Den anden Klædefabrik tilhørte *Brock-Hansen* og beskjæftigede ca. 250 Arbeidere. Det var maaske med denne store Arbeiderbefolkning for Øie, at der i 1802 ved Siden af Birkedommeren i Kbhvns. Amt ansattes en særlig Politimester *M. J. L. Nielsen.* Ved hans Død i 1812 blev Overauditeur *Søren Wedege* konstitueret i Embedet, men

syv Aar efter afskaffedes det, samtidig med at Birket deltes i Nordre- og Søndre Birk. De to Politimestre havde nogle Politibetjente til Raadighed samt efter 1807 tre Natvægtere ialfald paa Papiret, thi i Virkeligheden synes der kun at have været en Vægter i Frederiksberg By til Aarhundredets Midte, og denne foretrak i Regelen at søge Sikkerhed i sin Bopæl fremfor at indlade sig i Konflikter med Urostiftere og Spektakelmagere. Det var særlig paalagt Politiet at hindre Tiggeri i Frederiksberg Allé og i Nærheden af Slotshaven, en Opgave, der kunde være vanskelig nok, da Indbyggerne i det Hele vare fattige og trængende. Deres Hovednæring var Gjæstgiveri og Værtshushold. Ved en i 1784 foranstaltet Undersøgelse oplystes det, at 34 af dem holdt Værtshus, skjøndt kun en eneste af dem havde Bevilling dertil, men Rentekamret fandt det dog betænkeligt at foretage noget herimod, hvorfor alle 34 fik den ansøgte Bevilling mod en ringe aarlig Afgift (i Regelen 3 Rdlr.). Antallet af Værtshuse og Trakteursteder steg uophørligt, og Klagerne herover vare ikke uberettigede. Den eneste Kro i Sognet var *Slotskroen* ved Roskilde Landevei ved Foden af Bakken. Den tilhørte i 1799 Wulf Peter Holm, i 1803 Peder Larsen.

Om *Slottet* selv, der i det sidste Decennium af forrige og de første Aar af indeværende Aarhundrede var Kongefamiliens stadige Sommerresidents, er der ikke Anledning til at tale udførligt, thi det havde i Hovedsagen bevaret sin Karakter fra Christian den Sjettes Tid. Oprindelig havde Bygningens ydre Façade været hvid, men i 1799 fik den en lysegul Bemaling ligesom den indre Façade til Gaarden. Slottets indvendige Udsmykning var tarvelig; kun fandtes her endel gode Malerier, ogsaa Loftsmalerier fra Frederik den Fjerdes Tid af Krock og Coffre, samt prægtige Stukkaturarbeider, bemalede med Farver og Guld, hvilke dog i Tidernes Løb vare blevne brøstfældige og sværtede. Selvfølgelig maatte der hyppig iværksættes større og mindre Reparationer, saaledes i 1797 under Harsdorffs Ledelse og igjen i 1800 under Professor Meyns Opsyn. I 1803 blev den lille Slotskirke oppudset og malet i Anledning af Arveprindsens tre ældste Børns Konfirmation. At Slottet havde en Vægter og Sprøiter er indlysende; derimod vækker det Overraskelse, at Ridehuset endnu i Aarhundredets Begyndelse havde Straatag. Fra 1794 til 1797 var der hver Vinter indvarteret en Husarkommando paa 80 Mand i Slottets store Staldbygning nedenfor Bakken, rimeligvis

af politiske Grunde, men den blev det følgende Aar forlagt til Hovedstaden. Den underjordiske Gang, eller som den officielt kaldtes: „Gevælften under Bakken“, stod ikke aaben til almindelig Brug, thi den var afspærret for begge Ender med Jernstakitdøre.

Var Slottets Physiognomi saaledes i det Hele blevet bevaret, gjælder dette ikke om *Slotshaven* og *Søndermarken,* som netop nu undergik gennemgribende Forandringer, idet den gamle franske Havestil forsvandt og afløstes af den nye engelske. De lange klippede Lindealleer, de stive Hække, Dammene og de runde Grønninger, der vare anlagte med den største Regelmæssighed og Symmetri, forvandledes til frie Naturanlæg med smukke landskabelige Udsigter, bugtede Gange og Stier, overraskende Udkig, rig Afvexling og smagfuldt Natursceneri — Opgaven var kort sagt, som det hedder i et af Datidens Blade, „at lade Naturen udfolde sig i sin fulde Majestæt uden at gjøre Forsøg paa at udsmykke den“. Det nye Anlæg i *Søndermarken* blev allerede bestemt i 1784 ved Resolut. af 15de Septbr. i Henhold til en Indstilling af Slotsforvalter Schmidt, og i 1786 blev hans Svoger, Gartner *M. F. Voigt*, der havde lagt sig efter Havedyrkning i Udlandet, beskikket til Slotsforvalter og til at forestaa Omdannelsen under Overhofmarechal, Geheimeraad *Numsens* Bestyrelse. Senere havde Overhofmarechal, Grev *Ahlefeldt* Opsigt med Arbeiderne, der først bleve afsluttede i Aarhundredets sidste Decennium, omkring 1792. Man synes i Begyndelsen at have iværksat Forandringen uden videre Iver som et Slags Forsøg, thi det siges, at „man ikke straks med Vished kunde se, om Indretningen vilde blive til nogen Nytte og Zir“; først i 1788 bemærkede man, at „Kongen og det kgl. Hus værdigede Anlæget et allernaadigst Bifald“. Som Forholdene den Dag idag vise, nærede Voigt Betænkelighed ved helt at udrydde de ærværdige Alleer; derfor ere to af dem blevne bevarede i Søndermarken, nemlig den saakaldte norske Allé med Udgangen gjennem „Snapoplaagen“ (hvor Geheimeraad Halls Statue nu staar) og en anden ligefor Springvandet med Udgang til Valby. Efter Tidens Smag var der paa endel af de smukkeste Udsigtssteder anbragt Lysthuse, Templer, Broer o. d., saaledes det endnu existerende norske Hus, det chinesiske Lysthus med Konkylier, Mandariner, Damer med Klumpfødder og Klokker paa Taget, en Grotte med Koraller og Malmstykker, et aabent Tempel (opført i 1802) hvis Kuppel hvilede paa Søiler, et lille Stenhus for Silkeharer og endelig

Eremithytten, hvor en Figur forestillende en Eremit laa paa en Løibænk og reiste sig, naar man betraadte Dørtærskelen. Forresten synes der at have været „adskillige andre Spil“ i Søndermarken, thi der udbetaltes i 1784 Geheimeraad Numsen 1000 Rdlr. til deres Anskaffelse. Lystanlæget var som bekjendt ikke tilgjængeligt for Publikum; en Opsynsmand, der boede i et Bindingsværkshus herude, skulde holde alle Uvedkommende borte, og til Overflod var hele Terrainet omgivet af en 4 Alen bred Grøft og en paa Fæstnings Maade opført Jordvold beplantet med Tjørn. Umiddelbart efter Omdannelsen stod Anlæget vel aabent en Tid, men det blev hurtigt lukket igjen paa Grund af Uordener og Hærværk af de Besøgende.

Faa Aar efter Søndermarkens Omdannelse tog man, vistnok allerede i 1794, fat paa at forandre *Frederiksberg Have* til et engelsk Anlæg, hvilket ogsaa skete under Slotsforvalter Voigts Ledelse, medens Overbestyrelsen blev lagt i Overhofmarechal *Hauchs* Hænder. Han tog sig med største Iver af Sagen, interesserede sig levende for den og har ikke ringe Fortjeneste af dens Gjennemførelse. I 1802 skriver Hennings i et Privatbrev: „Frederiksberg Have er Hauchs Kjæledægge, og det hører til god Tone at gjøre ham Komplimenter for den.“ Det var et stort og omfattende Værk, thi der var ikke blot betydelige Plantninger, men ogsaa store Jordarbeider at udføre, idet de gamle Vandbassiner, der havde været midt i Haven nedenfor Slottet, delvist bleve udfyldte og afløste af de nuværende Kanaler, som maatte graves. Dog bleve Terrasserne ved Slottet med tilhørende Trapper og Alleer bibeholdte og ligeledes det store Vandfald foran Slottet, som endnu omtales i 1809. Samtidig blev Haven udvidet, idet den saakaldte „brune Dyrehave“ i 1799 blev indlemmet i den, hvorved den fik en Størrelse af 60 Tdr. Land. Den brune Dyrehave udgjorde et Stykke af en i 1785 anlagt Frugttræ-Plantage, hvorfra der udleveredes Træer til Bønderne, og ved hvilken der var ansat endel faste Arbeidere, som endda havde Fribolig paa Stedet i særlige dertil opførte Arbeiderboliger. Paa dette nye Terrain opførtes *Apistemplet* efter Tegning af Abildgaard og *Schweizerhuset*, der benyttedes af den kgl. Familie som Kaffe- og Thepavillon. Den gamle ottekantede Pavillon midt i Haven, der bestod af en ottekantet Sal med 4 tilstødende Kabinetter, og havde et kostbart Kobbertag, var i 1784 bleven underkastet en gjennemgribende Reparation under Harsdorffs Ledelse, men blev alligevel i 1799 solgt

til Nedbrydning for 1000 Rdlr. Kammerfurerens Hus, der laa, saaledes at det betog Udsigten fra den store Bakke, fik samme Skjæbne, og forskjellige Statuer bleve fjernede; derimod blev *Fasangaarden*, hvor Fasaneriet i 1785 var nedlagt, bevaret mod Hauchs Ønske, fordi Kabinetssekretær Jessen, som boede her, kjæmpede ivrigt derfor. Dog blev Bygningen saavidt muligt skjult bag Hække, Træer og Buske.

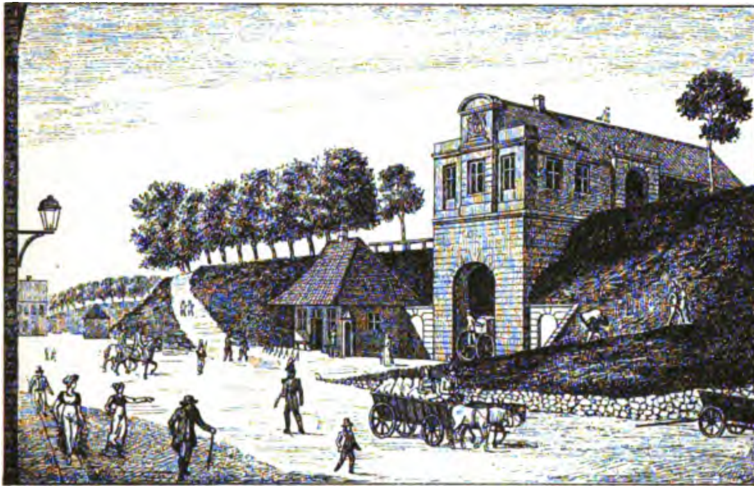
Beplantningen af Haven paabegyndtes i 1797, og Anlæget stod i det Væsentlige færdigt 1801 omtrent i samme Skikkelse som nu. Det bestod af tre Dele: Partiet mellem Hovedindgangen og Kanalerne, Partiet mellem Kanalerne og Fasanveien og endelig i Midten en større Ø, omgiven af tre mindre: Øen med det chinesiske Lysthus, Andebakøen nærmest Smallegade og den lille Ø ved Kilden. De tre sidste vare lukkede for Publikum, hvilket andre Partier af Haven ogsaa vare, som Laurierhuset ved Indgangen (hvor det kgl. danske Haveselskab nu er) og de bagved liggende Driverier med deres Ananaskister, Ferskenbakker og Mistbænke, endvidere Kjøkkenhaven, Kirsebærhaven, Fiskedammen og Prindsessernes Haver i Nærheden af Slottet paa nuværende zoologisk Haves Grund. Ved Hovedindgangen fra Runddelen (anlagt i 1780) stod en kgl. Schweizer i Livré, der skulde holde Hunde borte, bortvise lurvetklædte Personer, Folk, der bare Byrder m. m. Blomsteranlæg fandtes ikke i den offentlige Del af Haven, fordi Publikum uden videre plyndrede dem; derimod var der Svaner i Kanalerne, Paafugle og en „fra Ostindien hjembragt Kronfugl saa stor som en Stork“ i Schweizerhuset, en afrikansk Hjort i Staldbygningen og i 1804 en Zebra, der tilhørte Kronprindsen og om Sommeren græssede paa en af Øerne. Tilladelse til at holde Beværtning gaves ikke; Jostys Pavillon skriver sig først fra 1824. Derfor var Tilstrømningen af Besøgende dog lige stor; Kjøbenhavnerne foretog i store Skarer Udflugter til Frederiksberg Have om Søndagen for at høre Janitscharmusiken udenfor Havetrappen og faa Kongefamilien at se paa nært Hold, hvad enten den nu viste sig i Vinduerne, spadserede i Gangene eller seilede i Kanalerne. Saa stor var Befolkningens Forkjærlighed for dette Sted, at Rygter om, at Haven skulde lukkes, gjentagne Gange fremkaldte almindelig Uro og Bevægelse. Dette var navnlig Tilfældet i Sommeren 1791, da Rahbek i sin „Tilskuer“ fandt Anledning til at ivre derimod paa en Maade, som vakte Myndighedernes aabenbare

Mishag og var paa Nippet til at bringe ham i Konflikt med dem. Sagen faldt dog hen, da han havde havt en mundtlig Samtale med Kancellipræsident, Geheimeraad Brandt og derefter sendte ham en skriftlig Undskyldning.

I Modsætning til Vesterbro var *Nørrebro* en mere stille og afsluttet Forstad — „ud- og hjemkjørende Ligtog er det Folkerigeste, man ser“, skriver Hennings — skjøndt den i Begyndelsen af Aarhundredet sikkert var livligere end paa et senere Tidspunkt. Veien fra Byen udefter førte gjennem den anseeligste og smukkeste af Stadens Porte, som til Bysiden endog havde to Etager, idet der ovenpaa Porthvælvingen var indrettet Bolig for en Fæstningsofficer. Terrænet tæt udenfor Porten var i Hovedsagen en Gjentagelse af Terrænet udenfor Vesterport; ogsaa her var der Indkjørsler til „Kirsebærgangen“, Vindebro over Graven, en Bom med tilhørende Bomhus til Opkrævning af Port- og Passagepenge, en prægtig Lindeallé med Kjørebane, Ridestier og Spadseregange paa Siderne, og paa den indre Side af Farimagsveiene Glacier med Plantninger, Jordværker, spredte Trægrupper og enkelte Steder tørre Grave med Raveliner. Paa Hjørnet af Østerfarimagsvei og Alleen laa det tarvelige Gjæstgiversted „Tre Hjorter“ med tilhørende Reisestald, og ved Siden Acciseboden, hvor Toldbetjentene undersøgte og veiede de Varer, der førtes til Staden. Indenfor Sortedamssø og Peblingesøen strakte „Kjærlighedsstierne“ sig, skilte fra Gartnerhaverne og Plantagerne bagved ved en dyb Grøft. Af Huse fandtes der paa denne Strækning neppe noget, naar enkelte Træskure og Hytter undtages. Husene paa Nørrebro vare ligesom i de andre Forstæder forstørstedelen af Bindingsværk og lave, fordi Generalitetet forlangte af Alle, der byggede indenfor Demarkationslinien, som gik fra det gamle Pesthus ved Kallebodstrand til Falkoneralleen og videre ad Jagtveien, at der ikke maatte bygges anderledes, samt en thinglæst Erklæring om, at Eierne skulde nedrive Bygningerne og rydde Grundene uden Erstatning, hvis det blev nødvendigt ved nye Fæstningsværkers Anlæg. I 1798 maatte Kommissionen for Gadernes Udvidelse for at fremme Salget af Stadens Grunde dog udvirke et kongeligt Løfte om „billig Ersatning“ i saadanne Tilfælde (dog ikke ved fjendtligt Angreb eller Beleiring), og der oprettedes nu et særligt Fond til saadanne Erstatningers Udredelse, idet Kjøberne af Stadens Grunde maatte indbetale 5 Procent af den fulde Kjøbesum til Finantskassen. Bebyg-

gelsen vedblev dog at være ringe, hvortil den Omstændighed ogsaa bidrog, at det var yderst vanskeligt at faa offentlige eller private Penge til Laans i disse Eiendomme.

Hinsides Søerne, hvor Dosseringerne vare aflukkede for Uvedkommende, laa paa venstre Haand det tidligere omtalte Stenhuggerhus ved Peblingesø og Blaagaard, paa høire Side Store Ravnsborg med hosliggende Have, i 1804 tilhørende Gartner Mohr. Den første Del af Nørrebrogade var ellers ikke bebygget; derimod fandtes der paa

Nørreport fra Bysiden.

Fælledveiens Østside enkelte Huse og paa Strækningen mellem denne Vei og Møllegade, som i Folkemunde kaldtes „Jødeveien", fordi den førte til den mosaiske Kirkegaard, nogle Beværtningssteder, en større Vognmandsgaard, en Veirmølle, et Par Fabriker, nogle Vaaningshuse med Mansardtage og et Hus paa Hjørnet af Møllegade, der førte Navn af „Halvmaanen", og hvor der i 1803 indrettedes en lukket Keglebane af Tømmermester Kern. Længere ude ligeoverfor Assistentskirkegaarden fandtes et Par Privathuse, og paa en lang Strækning helt ud til Runddelen ved Ølunds Mølle (i 1800 tilhørende Brændevinsbrænder Ølund), en Reberbane, som i 1804 anlagdes af Rebslagermester, Kaptain i Borgervæbningen, Toxværd. Det havde tidligere været en Gartnerhave. Paa Frederikssunds Landevei tæt

ved Ladegaardsaaen, hvor den skjærer Veien, fandtes *Lygten Kro* med Bom og Smedie og nærmere Byen Avlsgaardene *Nissendal, Ventegodt*, (der senere tilhørte Familien Melchior) og *Tagenshus* ved Jagtveien, nu en Cichoriefabrik.

Blaagaard, paa venstre Side af Nørrebrogade, strakte sig fra Søen helt op til Solitudes Jorder og var ved Guldbergs Fald som alt omtalt (smlgn. III. 429) Klædemanufaktur. Da Fabriken blev nedlagt i 1786 for at afløses af mindre Dugmanufakturer i Provindserne, fik Finantskollegiet Raadighed over den store Eiendom og overlod den egentlige Fabrikbygning til Nørrebrogade gratis til Kbmd. *Hilcker*, der vilde gjøre en Prøve med et Linnedvæveri efter den westphalske Methode, og senere ved Fabrikens Ophør en Tidlang til Linnedvæver *Schnitker.* Hovedbygningen med 7 Tdr. Land Have og Agerland blev derimod i Novbr. 1790 overdraget det ny oprettede *Skolelærerseminarium,* medens Jorderne bortforpagtedes til Forskjellige. Mange overflødige Leiligheder og Værelser udleiedes til Privatfolk, og i Sommeren 1802 anvendtes endel af dem som Annex til *St. Hans Hospital,* da mange inkurable Pleielemmer overførtes hertil, indtil man havde faaet opført en Nybygning for veneriske Syge. Finantskollegiet var dog betænkt paa at blive Jorderne kvit, med Undtagelse af Seminariets Tilliggende og Accisevænget hinsides Peblingesø, som Vandvæsenet ikke kunde undvære, og i 1800 lod det to Auktioner afholde over dem. Der manglede ikke Lysthavende til de 13 Lodder, som opraabtes, men Budene fandtes for lave til at approberes. Resultatet blev da, at Jorderne bortforpagtedes under Et til Bogholder ved Generalpostamtet, Kancelliraad *Nissen*, medens Accisevænget for en moderat Betaling af 100 Rdlr. aarlig udleiedes til Farverne Holmblad & Søn, mod at de anlagde en Farveplantage her og især dyrkede Krap og Vaide *(isatis tinctoria).* De to Mænd, *Jacob* og *Lauritz Holmblad,* hvoraf den sidste var Farver ved det kgl. militære Uldmanufaktur, bleve begunstigede paa mange Maader af Regjeringen; saaledes fik de Tilladelse til at opføre et stort Tørrehus i Vænget; i 1804 overdroges Forpagtningen dem paa Livstid og faktisk uden Afgift, da de af Kommercefondet fik en Gratifikation af lige Beløb, og i 1806, da Kancelliraad Nissen efter Kronprindsens Ønske frafaldt Leiemaalet, fik de ialt 22 Tdr. Land i Forpagtning af de egentlige Blaagaardske Jorder mellem Peblingesøen, Ladegaardsaaen og Solitudevænget for 440 Rdlr. om Aaret.

Kun 3 Tdr. Land, rigtignok de fordelagtigste og bedst dyrkede, forbeholdtes Seminariet til Elevernes Undervisning i Agerbrug, hvorved denne Anstalt fik et samlet Tilliggende af 10 Tdr. Land. Ved det engelske Overfald i 1807 maatte Seminariet forlade Blaagaard, og to Aar efter fik Holmblad da ogsaa disse 10 Tdr. Land paa tre Kjøkkenhaver nær, som Overdirektionen for Feltmedicinalvæsenet gjorde Fordring paa. Blaagaards Hovedbygning blev nemlig brugt som *Lazareth* og var *Landmilitæretatens Hospital* indtil 1815, da det midlertidigt afløstes af Søkvæsthuset og Aaret efter af Guldhusbygningerne i Rigensgade. Det blev bestemt, at Omkostningerne ved denne sidste Flytning skulde dækkes ved Salget af de ældre militaire Sygehuse i Staden og Blaagaard, thi den Holmbladske Forpagtning af Jorderne, Accisevæsenet undtaget, var ophørt. Blaagaard, hvis Areal ansloges til ca. 39 Tdr. Land og vurderedes til 19,400 Rdlr. (Bygningerne desuden til 50,600 Rdlr.) blev ved tredie Auktion budt op til 92,000 Rdlr., men Budet blev ikke approberet, da der underhaanden var budt 100,000 Rdlr. af Generaladjutant Oberst *Rømeling* og Divisionsadjutant Kapt. *Scholten.* Salget godkjendtes den 4de Dcbr. 1816, og i de daarlige Tider for Eiendomssalg mente Regjeringen at have gjort en god Forretning, navnlig da Bygningerne vare yderlig forfaldne og Jorderne i det Hele daarlige, fugtige og i vaade Somre oversvømmede. Man blev dog snart oplyst om Vildfarelsen, thi istedetfor prompte at betale de stipulerede Afdrag udparcellerede Kjøberne Jorderne, solgte Parcellerne og beholdt de indkomne Beløb, idet de under stadige Ansøgninger om Udsættelse kun indbetalte faa og ringe Dele af Kjøbesummen. I 1825, da Scholten for rum Tid siden havde forladt Landet, havde Staten ialt kun faaet 23,167 Rdlr. Sedler; 3 Parceller ialt 9 Tdr. Land vare bortsolgte, og Størstedelen af det øvrige Areal laa under Bortsalg. Under disse Omstændigheder besluttede Regjeringen *at tage Eiendommene tilbage,* men maatte rigtignok for at faa frie Hænder over det usolgte Areal betale en Gjæld af 8000 Rdlr. Sedler, som Rømeling havde stiftet mod Pant i Parcellerne. I de paafølgende Aar indtil 1828 afhændede Staten dels ved Auktioner, dels underhaanden hele det resterende Areal ca. 30 Tdr. Land for 45,562 Rdlr. Sølv og 20,000 Rdlr. Sedler, hvilket omtrent i Nutids Penge svarer til et Beløb af 94,000 Kroner, eller ca. 23 Øre pr. Kvadratalen. Accisevænget, omtrent 14 Tdr. Land, solgtes samtidig for 12 Øre

pr. Kvadratalen, og endelig kan det tilføies, at det lille Stykke Jord ved Acciseboden, nær Sortedamssøens Hjørne, (samlgn. III. 429), som var blevet overladt Tutein, allerede i 1795 var blevet solgt til Kommitteret i Generaltoldkamret, Justitsraad *Hansteen*. Blaagaards Tilværelse som større afrundet Eiendom var hermed afsluttet; den var nu splittet paa mange Hænder, og Blaagaards-*Kvarteret* dukker frem i Byens Topographi, skjøndt det varede længe, før Bebyggelsen her blev almindelig.

Tæt op til Blaagaard laa *Solitude,* der havde været Inokulationsanstalt i Struensees Tid (smlgn. III. 333), men nu var en herskabelig Lystgaard med Have, Marker, Enge, Humlegaard og Aspargeshave, som strakte sig helt ned til Ladegaardsaaen og op bag Assistents Kirkegaard. En smuk Allee, den nuværende Solitudevei, førte fra Nørrebrogade op til Gaarden. I 1806 blev den kjøbt af den ovenfor omtalte Kancelliraad *Nissen* for 10,000 Rdlr., af hvilke han, som som han selv siger — „ikke eiede en eneste Skilling“. Han blev dog hjulpen med en kongelig Gave af 750 Rdlr. og et Laan paa 8000 Rdlr. af Statskassen, fordi han ved at give Afkald paa sin Blaagaardske Forpagtning uegennyttigt havde støttet det Holmbladske Planteanlæg. Senere eiedes Solitude af Kaptain *Bangert,* efter hvem Broen, som i vore Dage førte over Ladegaardsaaen, bar Navn. Endelig laa her ved Siden af Graverens Bolig ved Kirkegaarden et tarveligt Beværtningssted, *Lille Ravnsborg,* som ved Aarhundredets Slutning tilhørte Inspecteur *Knoblauch*. Her var baade Billard og Keglebane, og det var almindelig Skik, at Ligfølget efter Begravelser søgte herind for at indtage en Forfriskning eller drikke den Jordfæstedes Gravøl. Karakteristisk for Nørrebro er iøvrigt den Kjendsgjerning, at den ligesom Østerbro først fik offentlige Lygter og Vægtere i 1830.

Befolkningen paa Nørrebro levede, som alt anført, stille og tilbagetrukkent og maatte for største Delen hente sine Fornødenheder fra Byen. Naturligvis boede der nogle Smaahandlende, Slagtere, enkelte Haandværkere som Skoflikkere og Træskomagere herude, hvortil kom en lille Arbeiderbefolkning fra Fabrikerne især paa Blegdamsveien, men Vesterbros larmende Folkeliv kjendtes ikke her, selv om det var almindelig Skik at aflægge Besøg paa den store Kirkegaard. Nørrebros Theater, der brændte i Trediverne, existerede endnu ikke, end mindre en senere Dandsebod. Forlystelserne ind-

skrænkede sig til Keglebanerne og Beværtningsstederne samt — Gyngerne, der vare anbragte i Haverne, og synes at have udøvet en overordentlig Tiltrækning paa Publikum, saaledes at man endog valfartede til dem fra Byen. I 1804 klages der høilydt over dette „Gyngeraseri“, og det anbefales at sætte Grændser for det ved „en eftertrykkelig Afgift“. Engang imellem kunde dog en enkelt „Kunstner“ forvilde sig ud i denne Forstad, saaledes i 1804 *Pierre Magito*, „Kunstfyrværker hos Hs. kgl. Høihed, Prinds Ludvig Ferdinand af Preussen“, der afbrændte sine Fyrværkerier paa Store Ravnsborgs

Østerport fra Bysiden.

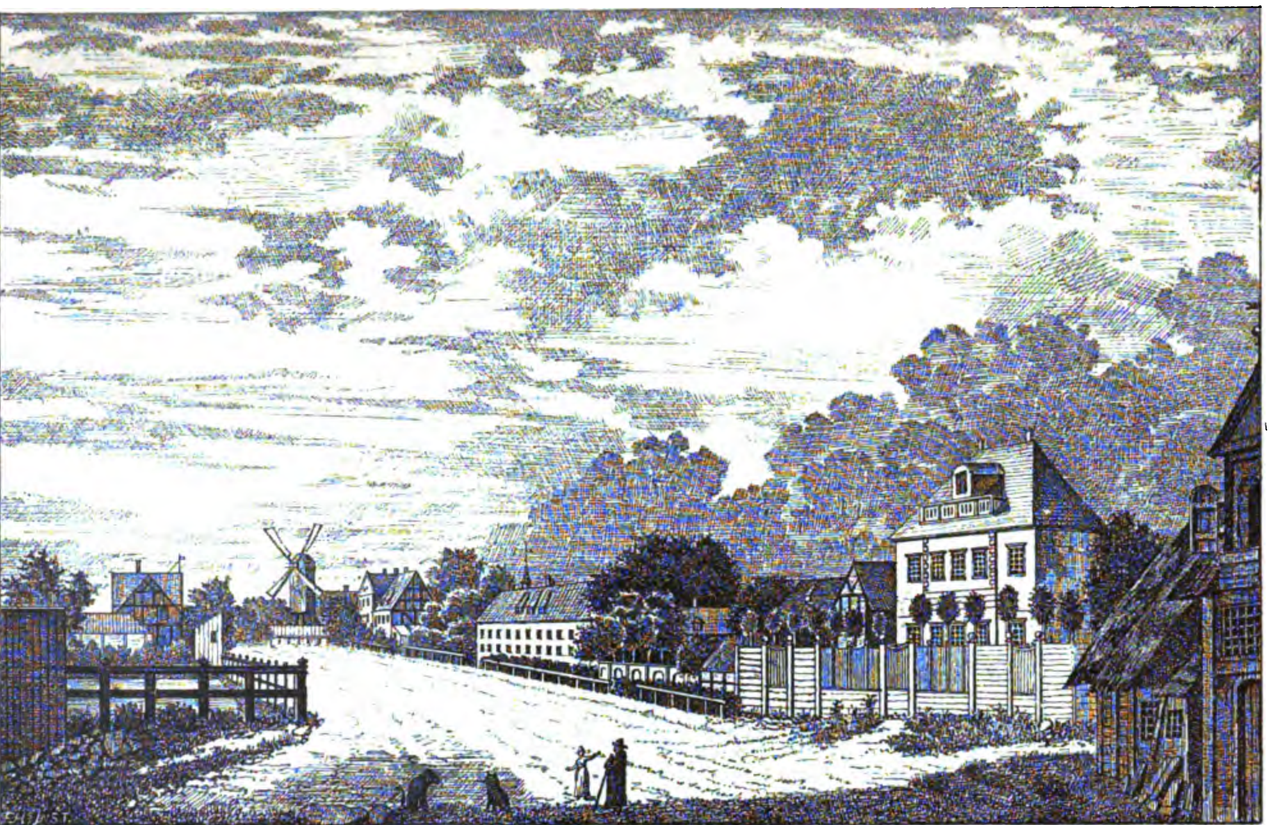
Grund, og Kunstberider *Jean Lustre,* som endog kjøbte fast Eiendom paa Nørrebro og i 1800 fik Tilladelse til at undervise i Ridekunsten og andre Legemsøvelser mod at tage Borgerskab derpaa.

Fra St. Hanstorv, dengang en navnløs aaben Plads, udgik ligesom nu tre Veie, der alle vare beplantede med Træer, nemlig den senere *Guldbergsgade* (opkaldt efter Prof. Frederik Høegh-Guldberg, Lærer ved Blaagaards Seminarium), hvorfra der var Indkjørsel til „Sandgravene“, *Nørreallee,* „Kongeveien til Helsingør“, som endte ved Store Vibenshus, og *Blegdamsveien*, Hovedforbindelsesledet med Østerbro. Den sidste var endel bebygget; her fandtes beskedne Smaahuse og Sommerboliger, Lysthuse, Traktørsteder og Køkkenhaver, og bagved ud imod Søen Blegdammene, men tillige adskillige

50*

Fabriker, hvoriblandt først og fremmest Manchesterfabriken ikke langt fra Østerbrogade. Dosseringen ved Sortedamssø var ligesom den anden Dossering lukket for Offentligheden, og paa den anden Side af Søen var „Kjærlighedsstien“ kun anlagt til lidt forbi „Peymanns Rende“, som førte Vandet ind i Stadsgraven udfor Rosenborg.

Østerport var uanseelig og ringe, men den udenfor liggende *Forstad,* som var den svagest befolkede af „Broerne“ (i 1801 havde den 659 Indbyggere) og derfor ogsaa den svagest bebyggede, havde netop derved bevaret en særlig landlig Karakter, som prises høit af Samtiden. Veien gjennem Kastellet til Kalkbrænderiet og tilbage ind af Østerport var romantisk og stemningsfuld; Hennings omtaler den i varme Udtryk og fortæller, at han „hinsides en Eng, bag en Hæk fandt en ensom Bænk, som kun kjendtes af Faa, men hvorfra der var en henrivende Udsigt over Sundet.“ I Portens umiddelbare Nærhed var der slet ingen Huse, thi paa begge Sider af Alleen laa der Kirkegaarde: Holmens tilvenstre og Almindelig Hospitals (smlgn. III., 340) samt Garnisons tilhøire. Naar man var passeret Accise-boden omtrent paa Hjørnet af Kastelsveien, havde man paa det modsatte Hjørne en pyntelig Eiendom, det saakaldte *„hvide Hus“* med en prægtig tilliggende Have. Udenfor dette Sted var det, at de danske Underhandlere ved Kapitulationen i 1807 første Gang mødte de engelske Kommissairer den 6te Septbr. om Aftenen Kl. 7½, og Huset var i Trediverne beboet af den bekjendte Skuespiller Christen Niemann Rosenkilde. Ved Siden laa den høit beundrede *Classens Have,* som dog ikke naaede helt op til nuværende Østerbrogade („den store østre Landevei“). Den bestod af to Eiendomme, nemlig Generalmajor J. F. Classens, hvis officielle Navn var „Frederikslund“ og Broderen, Konferentsraad *P. H. Classens.* Før Generalmajoren i 1755 erhvervede Stedet, tilhørte en Del af det de Danneskjold-Laurvigske Arvinger, medens en anden Del eiedes af Geheimeraad Hans v. Ahlefeldt. Da Konferentsraaden efter Broderens Død i 1792 ved Forpagtning kom i Besiddelse af Haven (han kjøbte den først i 1809), udvidede han den i 1799 ved at tilkjøbe det fra Holbergs Tid bekjendte Traktørsted „Fiskerhuset“ paa Hjørnet af nuværende Classensgade og Strandboulevarden. Haven, hvorfra der var en glimrende Udsigt over Sundet, havde en parklignende Karakter med Kanaler, Øer og Fiskedamme (der nævnes i 1806 ikke

Østerbro i Begyndelsen af Aarhundredet. Efter et samtidigt Billede.

mindre end 12 saadanne) og beherskedes af et stort Lyststed, bygget af Konferentsraaden og efter hans Hustru kaldet „Justinenborg“. Bygningen synes at have været mere eiendommelig end egentlig smagfuld, thi Hennings fortæller, at Hovedfaçaden var romersk med Søiler, Bagsiden forestillede et Kloster, den ene Ende et maurisk Hus, den anden en gothisk eller engelsk Borg. Der fandtes desuden en Antonieborg, et norsk Hus med Straatag og flere lignende Anlæg i Haven. Det var her i Classens Have, at Livjægerne i 1807 kjæmpede med Englænderne og indlagde sig fortjent Hæder.

Ved Siden, lidt længere ude paa det nuværende Rosenvænges Terræn, havde Grosserer *Frederik Tutein* sin betydelige Eiendom *Rosendal* med tilhørende Kattuntrykkeri, oprindelig anlagt i 1743 paa Christiansholm ved Dyrehaven, men i 1766 flyttet til Byen. Her havde det Frontinske Klædemanufaktur tidligere ligget. Til Gaarden hørte Eiendommene *Strandgaarden* og *Rolighedsdal* eller Rolighed, til hvilken Adgangen var gjennem en statelig Allee (nuværende Nordre Frihavnsvei), som fra Trianglen i flere Sving førte ud til Kalkbrænderierne. Tutein havde først drevet Fabriken i Forening med Baron Iselin og andre Interessenter; derefter overtog han den for egen Regning, men solgte den i 1804 til Brødrene Schleisner og Matthias Koechlin. Han beholdt dog Rosendal med tilliggende Have og opførte her i Begyndelsen af Aarhundredet et smukt Vaaningshus. Heller ikke Rosendal synes at være gaaet helt op til Østerbrogade; foran laa nogle Smaahuse, hvoraf et hed „Pæretræet“, et Bryggeri og en Barkmølle, der brændte i Beleiringen, samt paa Hjørnet af Kalkbrænderiveien (nuv. Nordre Frihavnsvei) Eiendommen *Petershaab.* I denne Egn maa ogsaa Traktørstedet: *Schwermansdal* søges, opkaldt efter en Fiskeriforpagter fra Midten af Aarhundredet, J..L. Schwermann. Det synes at have ligget i ringe Afstand fra Gamle Kalkbrænderi og nævnes i 1778 i Anledning af en Fest paa Dronning Juliane Maries Fødselsdag, til hvilken Johannes Ewald havde skrevet et Digt. Ved Stranden laa *Rakkerkulen* mellem Gamle- og Ny-Kalkbrænderi, thi i Nærheden af det sidste, i Slagtervænget, blev der i 1792 indrettet *et nyt Rettersted* istedetfor det gamle udenfor Vesterport, hvor Amerika Mølle senere laa. Justitsstedet paa Østerbro blev dog allerede i 1806 paany flyttet og fik Plads ved Renovationskulen paa Amager, fordi det hyppigt blev oversvømmet ved Høivande i Sundet. Endelig kan anføres, at der paa Hjørnet

af Østerallee og Trianglen, paa Østerfælleds Grund laa et *Salpeterværk,* anlagt i 1801 af to indkaldte svenske Salpetersydere. Det blev ødelagt i 1807.

Strandveien eller Gamle Helsingørsvei, var i Slutningen af Aarhundet sandet, forsømt og lidet befærdet i Byens Nærhed, thi længere ude var den allerede rig paa herskabelige Lyststeder. Hovedforbindelsen nordefter gik over Store Vibenshus ad Lyngbyveien;

„Justinenborg“ i Classens Have 1803. Efter S. L. Lange.

vilde man ned til Stranden, forlod man i Reglen først Kongeveien ved Gjentofte eller Sorgenfri. Paa det nævnte Tidspunkt gjorde imidlertid nogle Privatmænd Begyndelsen med at forbedre Strandveien, der som Bivei ikke vedkom det Offentlige, men skulde istandsættes og vedligeholdes af dem, der havde Nytten og Brugen af den, og disse Forbedringer gjaldt ikke blot det Staden nærmest liggende Afsnit. Saaledes blev Gangstien paa Strandveien ved Charlottenlund anlagt i 1803. Det varede dog en Aarrække, før det med Sandhed kunde siges om denne Vei, at „den var vel vedligeholdt, makadamiseret og fortræffelig i alle Maader“. Ligeoverfor

Østerfælled omtrent i Højde med Gamle Kalkbrænderi laa Bager *Købkes* Gaard, og ved Siden *Nøisomhed,* der tidligere hed Petersfeldt eller Oberkampfs Gaard, opkaldt efter en af Interessenterne i Ny Kalkbrænderi (smlgn. III. 533). Derefter fulgte *Lille Vibenshus* paa Hjørnet af Jagtveien i Bryggervangen, og længere ude kort før Svanemøllen: *Kildevælde.* Her havde Skibsbygmester *Erik Eskildsen* i 1778 anlagt et Baadebyggeri i stor Stil med en Vind-Saugmølle, den eneste i sit Slags i Danmark, og opført Boliger for Professionisterne og Arbeiderne, hvorved hele Anlæget fik Karakter af en lille Koloni. Entrepreneuren blev i rigt Maal understøttet af Staten, men maatte standse i Aarhundredets Begyndelse. Det kan tilføies, at der foruden de alt nævnte *Møller* fandtes mange andre i Forstæderne, nemlig 7 udenfor Vesterport, 4 udenfor Nørre-, 2 udenfor Øster- og 4 udenfor Amagerport. De vigtigste af dem vare Sø-Veirmøllen paa Vesterbro, en Mølle bag Trommesalen i Nærheden af Glacisholm og en tredie tæt ved Beværtningstedet „Ægypten“ samt endvidere Kronprindsens Mølle paa Nørrebro. Enkelte Mølleværker (i Reglen Hestemøller) vare knyttede til forskjellige Industrigrene, saaledes Garvernes Barkmølle og Holmblads Krapmølle paa Nørrebro, Brødrene Casses Oliemølle paa Amager o. fl. Saagodtsom alle udenbys Møller bleve ødelagte under Beleiringen 1807.

Hvad *Kjøbenhavns Havn* angaar (smlgn. III. 485 og 754), stod Bestræbelserne for at hindre dens Tilmuddring bestandig paa Dagsordenen og foranledigede betydelige Udgifter. Ikke blot satte Strømmen uophørlig Sand ind i den, men Pramlaugets fire Forraads-Sandkister ved Kanalerne og endnu mere den utilladelige Udskylning af Ko- og Feieskarn, Affald fra Tranbrænderier, Sæbesyderier, Limfabriker og Slagterier, bedærvede Fødevarer og Lokumsurenlighed (endog fra Christiansborg og Kancelli- og Kammerbygningerne førte Kloaker lige ud i Kanalen) vedvarede trods alle Forbud, hvortil kom, at Opmuddringen var bleven stærkt forsømt. Søetaten, som fra 1737 skulde besørge den, havde saagodtsom intet foretaget, skjøndt den fik 800 Rdlr. om Aaret af Havnekassen hertil. I 1782 var Tilstanden saa slet, at der nedsattes en *Kommission om Havnens Opmuddring og Pramlaugets bedre Indretning,* som varede til 1791 og indkom med to Forestillinger, som førte til, at *Pramlauget* i 1784 forenedes med *Stenførerlauget,* omdannedes til et Interessentskab og sattes paa en bedre Fod, ligesom der ved Plakat af 2den Mai 1788 blev

truffet adskillige Foranstaltninger til at forekomme Havnens og Kanalernes Forurening. Det nye *Pram- og Stenførerlaug*, som blandt andre Begunstigelser fik Lov til at opfylde en Del af den bag Slotsholmens Vagt liggende Kanal (i nuværende Slotsholmsgade) og indrette en Losse- og Oplagsplads her for Sten og Sand, forpligtedes til aarlig at optage 2000 Læster fra Søbunden, en Forholdsregel, som dog kun var af underordnet Betydning. Vigtigere var Plakaten af 1788, hvori det bl. A. bestemtes, at der ikke maatte opfyldes mere ud ad Toldboden langs Christianshavn og Frederiksstad (Amalienborg), ei heller ved Stakkaderne og Langebro, at der skulde ansættes en *Havnemester*, som i Forening med Havnefogderne skulde holde Øie med Skibenes Indtagelse af Ballast i Kalkbrænderibugten, at Ballast ikke maatte udkastes mellem Toldbodbommen og Trekroner, saalidt som Urenlighed i Kanalerne, at der skulde føres skarpt Tilsyn med Slamkisternes Renselse m. m. Kommissionens Hovedvirksomhed var dog, at den udarbeidede *en formelig Plan for Opmuddringen*, ifølge hvilken der skulde optages 29½ Mill. Kubikfod Mudder og fast Grund med 10 Maskiner (4 Trampemaskiner og 6 Hestemøller eller Søbagger). Arbeidet, som ansloges til at vare i 16 Aar, skulde besørges af Underofficerer, Sjouere og Slaver (de sidste til Mudderets Losning og Planering), og Omkostningerne formentes at ville udgjøre 622,000 Rdlr., der saagodtsom udelukkende skulde afholdes af den kongelige Kasse, thi Havnevæsenet bidrog som sædvanlig kun 800 Rdlr. om Aaret. Endelig fastsattes det, at de ordinaire Lastepenge, den kongelige Andel af Accisen og Acciselastpengene samt Vinterhavnspengene, ialt mellem 20- og 30,000 Rdlr. aarlig, skulde henlægges til Assistance for Opmuddringsvæsenet; udkrævedes der mere, maatte det udredes direkte af den kgl. Kasse.

I 1789 fik Kommissionen for Opmuddringsvæsenet Ordre til at træde sammen med den bestandige Havnekommission for at drøfte *Slamkisternes* Indretning og afgjøre, om Udgifterne til dem skulde afholdes af Havnevæsenet alene eller tillige af den kgl. Kasse. Man foreslog, at den sidste skulde bidrage 400 Rdlr. aarlig, naar Bekostningen oversteg 1600 Rdlr., hvilket bevilgedes. Slamkisterne, hvoraf der var 22 i Byen, havde hidtil været meget forfaldne og mangelfulde, hvorfor de kun daarligt havde opfyldt deres Bestemmelse: at hindre den flydende Slam, der fulgte med Afløbsvandet, fra at styrte lige ud i Kanalerne, hvortil kom, at mange af dem

vare af Træ. Kommissionen udtalte sig til Gunst for en af Professor Bugge foreslaaet ny Indretning, og ved Resolutionen bestemtes det, at disse Kister i Fremtiden skulde bygges af raa Kampesten. Det skete dog ikke; man nøiedes i Regelen med Mursten.

De omfattende Arbeider i Havnen og Kanalerne paabegyndtes i 1786 og ledede af *en Opmuddrings Inspektions Kommission,* bestaaende af to Søofficerer under Admiralitetets Overopsyn. En væsentlig Støtte havde Kommissionen i Fabrikmester, Kommandør *Gerner,* samt Pælebukkermestrene *Halkier* og *Statius Sørensen,* men det lagte Program blev, som det pleier at gaa, ikke fulgt i alle Enkeltheder, thi Opgaven var langtfra løst i 1801. I de første fire Aar anvendtes næsten 38,000 Rdlr. om Aaret paa Opmuddringen; derefter gik man ned til 25,000 Rdlr., indtil man fra 1792 til 1798 kun brugte 15,000 Rdlr. aarlig, som dog forøgedes med mindre Tilskud fra Søetatens Materialfond. Det sidstnævnte Aar indsaa man Faren herved; det viste sig nemlig, at den store Ildebrand og den betydelige Sandlosning ved Bolværkerne havde forurenet Havnen, saaledes at der laa indtil 4 Fod Dynd og Sand, hvor man nogle Aar i Forveien havde opmuddret. I Kanalerne var det endog saa galt fat, at Brandpumperne gav Mudder istedetfor Vand, hvorhos de Nærboende bleve forulempede af en ulidelig Stank. Under disse Omstændigheder forlangte Admiralitetet i 1798 30,000 Rdlr. aarlig, hvilke trods Finantskollegiets Modstand bevilgedes for et Tidsrum af 12 Aar, men allerede i 1802 forhøiedes Beløbet til 50,000 Rdlr. aarlig og vedvarede saaledes til 1807. Det følger af sig selv, at man i Regjeringskredse særlig interesserede sig for *Flaadens Leie,* som blev forbedret og uddybet, hvorhos Orlogsskibene efter Fabrikmester Gerners Raad bleve lagte i Syd og Nord (eller langs Strømmen), istedetfor som hidtil i Vest og Øst (paatværs af Strømmen).

Samtidig med Havnens Uddybning søgte man at forbedre *Broer* og *Bolværker.* De første vare underkastede ret hyppige Reparationer, saaledes *Knippelsbro* i 1785, *Langebro* i 1795 og igjen i 1805, *Prindsensbro* i 1796 (faa Aar efter ombygget), *Høibro* i 1803. For Langebros Vedkommende blev der i 1797 afsluttet Kontrakt med Hof-Arkitekt, senere Brandmajor Kirkerup, om Broens forsvarlige Vedligeholdelse, mod at han fik Ret til at opkræve Bropenge af Kjørende og Ridende, thi Ingeniørkorpset, der hidtil havde holdt Broen istand, nægtede at vedblive dermed, og Magistraten erklærede,

at Byen Intet kunde bidrage. Høibro blev i 1803 igjen *Vindebro,* som den havde været i Frederik den Femtes Tid, thi de Handlende,

Knippelsbro i Tyverne.

og Beboerne ved Gammelstrand havde ansøgt derom, og deres Ønske blev opfyldt, skjøndt de selv Intet vilde give dertil. *Snorre-broen* over Christianshavns Kanal var i 1785 saa aldeles forfalden,

at den ikke kunde passeres, men da den ansaas for vigtig i Ildebrandstilfælde, og ligeledes lettede Adgangen til Frelsers Kirke, Søkvæsthuset og det borgerlige Exercerhus, blev det befalet, at der skulde foranstaltes en frivillig Kollekt til Broens første Istandsættelse, hvorefter den skulde vedligeholdes af Christianshavns Beboere alene ved en Forhøielse af Vægterpengene. Havnens Physiognomi undergik iøvrigt en Forandring paa dette Tidspunkt, da det paa Havfrugrunden liggende *Vartegn* (afbildet II. S. 27) blev borttaget i 1798 og Grunden opmuddret. Skipperlaugets Oldermand mente rigtignok, „at det burde konserveres til Ære for Kong Christian den Fjerde, der havde ladet det opreise, samt fordi det befordrede Strømmens hastige Fart og derved vedligeholdt Farvandets Dybhed", men da Havnekommissionen fandt det overflødigt, blev det sløifet.

Med Hensyn til de offentlige *Bolværker* bleve de naturligvis jevnlig fornyede og reparerede, men det faldt vanskeligt at holde de private Bolværkseiere til i Tide at afhjælpe Mangler og træffe Foranstaltninger til at hindre Jorden i at glide ud i Kanalerne. Under disse Omstændigheder og som Følge af idelige Stridigheder, Forsinkelser og Udflugter, gjorde Regjeringen i Marts 1811 et Forsøg paa at erhverve samtlige private Bolværker mod en passende Godtgjørelse til Eierne. Man havde dog ikke Held med sig, thi de fleste Eiere svarede, at de under ingen Omstændigheder vilde skille sig af med Bolværkerne, som forøgede deres Eiendommes Værdi, eller de stillede saa ublu Fordringer, at Regjeringen ikke kunde indlade sig med dem. En anden følelig Mangel ved Havnen, var Bolværkernes ringe Udstrækning eller rettere det forhaandenværende *ringe Antal Losse- og Ladepladser*. I Aaret 1800 oplyste Generaltoldkamret, at der kun kunde ligge 295 Skibe ved Bolværkerne, skjøndt 500—1000 undertiden vare samlede i Havnen paa eengang, hvorfor mange maatte vente i Ugevis. Kulskibe maatte paa Grund af deres Dybgaaende altid losse paa Christianshavn, og Kullene derefter transporteres i Vogne over Knippelsbro, og til Ost- og Vestindiefarere, Nordamerikanere, finske Træladninger og andre store Skibe var der yderst kneben Plads. De vestindiske Ladninger, hvoraf kun 2 Fade Sukker kunde rummes paa en Vogn, maatte føres pr. Axe fra Wilders Plads til Kjøbmændenes Pakhuse eller med stor Bekostning prammes. Man fandt det høist uheldigt, at Christianshavns Kanal formedeldst Tilslamning henlaa unyttet for Handelen, skjøndt dens

Bolværker maatte vedligeholdes; dog vilde man foreløbig tilraade at omdanne en Del af St. Anna Plads til en Kanal eller opfylde Mastegraven udenfor Larsens Plads (den tidligere Østersøiske Plads) paa Strækningen mellem Kvæsthusgade og Frederiksgade og sætte Bolværker her. En Kommission af 5te Juni 1801, som undersøgte Sagen, fremkom med andre Forslag, hvoriblandt ét gik ud paa at forlænge Nyhavn og afslutte den med et Bassin paa de to Trediedele af Kongens Nytorv, et andet paa at forlænge Hukken ved St. Annaplads op til Toldbodgade, et tredie paa at opmuddre Christianshavns Kanaler og skaffe en lettere Indseiling til dem gjennem den saakaldte Trangrav eller fra Hovedløbet gjennem Wilders Bro. Der skete dog Intet af Alt dette, thi efter Beleiringen i 1807 var Havnen rummelig nok. Kommissionen, som med Aars Mellemrum afholdt et sjeldent Møde, blev dog først ophævet i 1813.

Mod Søsiden forsvaredes Kjøbenhavns Havn og By af Batterierne *Sixtus* paa Nyholm og *Kvintus* paa Christianshavns Enveloppe, *Kastellet* og endelig de to Værker, *Lynetten* og *Trekroner.* Lynettens nordvestlige Arm var bygget i 1767 efter Forslag af Grev Frederik Danneskjold Samsø, men Anlæget blev i Aarene 1777—1780 udvidet til en Havn for 5 à 6 Stykpramme. Den gamle *Prøvesten* (afbildet II. 423) blev sløifet i 1767; det i 1713 anlagte *Trekroner* havde allerede i 1731 havt samme Skjæbne. Under de store Søkrige i Slutningen af Aarhundredet, da Havene gjenlød af Kanontorden, og alle Stater vare mere eller mindre truede, følte man Nødvendigheden af et nyt Defensionsværk paa Kjøbenhavns Rhed, og allerede i Juni 1784 foreslog en af Guldberg nedsat *Defensionskommission,* at der skulde bygges 3 Værker ved Hovedstaden, nemlig et nyt *Trekroner* (lidt indenfor det gamle), et Værk paa *Stubben* og et nyt *Prøvesten* med tilsammen 258 Kanoner, hvorhos der skulde anskaffes 12 Stykpramme, hver paa 20 Kanoner, saaledes at hele Bestykningen blev 498 Kanoner. Udgifterne til de tre Værker ansloges til ca. 1½ Mill. Rigsdaler, hvoraf der vilde medgaa 273,000 til Trekroner. Forslaget approberedes den 27de Oktober 1786, og Aaret efter paabegyndtes Opmudringen ved Trekroner. Det vilde føre for vidt at følge dette Anlægs Historie nærmere; her skal kun bemærkes, at Arbeiderne i Begyndelsen dreves med Iver, indtil de stigende Pengevanskeligheder i 1791 standsede eller forsinkede dem, ligesom de bevirkede, at der slet ikke blev rørt ved de projekterede

Anlæg paa Stubben og ved Prøvestenen. Trekroner var ikke, som man havde ment, færdigt efter 5 Aars Forløb; tvertimod erklærede Defensionskommissionen i 1797, da man allerede havde brugt 13,000 Rdlr. mere end Overslaget, at der endnu vilde udkræves over 350,000 Rdlr. til Stakkadepæle og Revetering, ɔ: Beklædning med en Stenmur. Sagen stod hen; Stenmuren blev ikke opsat, men da Englænderne kom i 1801, havde Batteriet alligevel kostet over 356,000 Rdlr. Det havde da et Træbolværk, som ragede 10 Fod op over Vandet, og bag hvilket der var opfyldt med Jord, men intet andet Brystværn end Bolværkets øverste Del og slet ingen Beboelsesrum eller Magasiner. Efter Slaget paa Rheden skyndte man sig med at opføre Brystværn, Krudttaarne bag Flankerne og Leiligheder for Officerer og Mandskab; derefter udlagdes Stenglacier, og man paabegyndte Beklædningen med tilhugne Kampesten og Mur, et Arbeide, som imidlertid standsedes ved det engelske Angreb i 1807. I Juli 1802 havde man sat 3 Linieskibe paa Grund ved *Prøvestenen* og indrettet et Batteri her, som støttedes af det bagved liggende saakaldte *Dambatteri* paa Krudttaarnsveien udenfor Christianshavns Vold. Disse Forholdsregler viste sig saa effektive, at Englændernes store Flaade i 1807 ikke forsøgte at nærme sig Byen og deltage i Bombardementet. I det paafølgende Tidsrum forfaldt Prøvestenen i den Grad, at de tre Vrag i 1828 bleve solgte til Nedbrydning; derimod tog man efter 10 Aars Hvile atter fat paa Beklædningen af Trekroner, som gjordes færdig i 1827. Man havde efter Sædvane havt langt større Planer for Øie; idet Defensionskommissionen den 7de Septbr. 1801 havde foreslaaet Søbefæstningens Udvidelse med 4 Værker foruden Trekroner. Tegningerne til dem bleve approberede, men videre kom man ikke.

Kjøbenhavns Handel befandt sig netop i det her omhandlede Tidsrum i den „glimrende Periode", der naaede sit Høidepunkt i Halvfemserne. De politiske Konjunkturer under de store Søkrige bleve udnyttede med Snildhed og Omsigt af de toneangivende Handelsmænd; Handelsaanden greb om sig i alle Samfundslag og gjennemsyrede hele Befolkningen, og de Fordele, der vandtes, især ved Fragtfart og Mellemhandel, vare meget betydelige. I første Linie kom de København tilgode, men iøvrigt ogsaa Hertugdømmerne og Norge. Hovedstaden var begunstiget ved mange Toldforordninger og indtog en Særstilling, og skjøndt denne i det Hele ophørte, da

de friere Ideer seirede over Merkantilismen, kunde den dog ikke helt udryddes. Handelskompagnierne stod jo fremdeles ved Magt, og deres Privilegier maatte respekteres, hvoraf Følgen blev, at Kjøbenhavn faktisk beholdt sit Monopol paa ostindiske, tildels ogsaa paa vestindiske Varer, saaledes at Provindsbyerne vare tvungne til at forsyne sig fra Hovedstaden. Korn- og Kvæghandelens Frigivelse i 1788, der skyldtes *Martfeldt,* og den endnu vigtigere store Toldlov af 1ste Februar 1797 tilsigtede netop at udjævne alle Forskjelligheder og fjerne Monopoler, men den kjøbenhavnske Handelsstand sad paa Forhaand inde med alle Betingelser for at hævde sin fra gammel Tid grundmurede Overvægt, hvorfor den ogsaa i første Linie høstede Fordelen af det almindelige Opsving i Landets Handel, Ind- og Udførsel, Produktion og Omsætning.

Tiderne vare urolige, Risikoen stor, og Svingningerne saa bratte og overraskende, at alle Beregninger og Planer kunde kuldkastes i en Haandevending. En pludselig Fredslutning, en Krise i Udlandet, ja blotte Rygter, der udspredtes af Spekulanter, kunde give Signalet til alvorlige Katastrofer, saameget lettere, som Forbindelsen med Udlandet var vanskelig, Afstandene store og Efterretningsvæsenet mangelfuldt. Den kjøbenhavnske Handelsstand benyttede sig imidlertid af Øieblikkets Chancer og greb dristigt til, naar Leiligheden syntes gunstig. Det gik op for Kjøbmændene, og det gik ned for dem; den Handlende, som idag nød uindskrænket Kredit, kunde imorgen være truet med Undergang, men i Regelen forstod han med sjelden Opfindsomhed at finde Udveie og lægge Alt til Rette for nye Kup. Blev Faren overhængende, kom Regjeringen til Undsætning i stor Maalestok, snart med direkte Laan, snart ved i kritiske Tider at stifte midlertidige Laaneinstituter eller Kasser. Underligt gik det til i hine Dage, thi medens Staten, fornemmelig paa Grund af de kolossale Udgifter til Rustninger, befandt sig i største Forlegenhed, og Finantskollegiet bestandig forestillede Kongen, at det havde udtømt alle Hjælpekilder og ikke mere saa Udveie til at skaffe Penge, herskede der Luxus og Overdaadighed i Kjøbmandsstanden, indtil pludselig opdukkende og ligesaa hurtigt overstaaede Kriser truede Alt og Alle med Undergang. Der var noget Jordskjælvagtigt ved Tiden; Ingen vidste idag, hvorledes det vilde staa til imorgen; man byggede og boede paa en Vulkan — i Danmark som i det øvrige Europa. I disse bevægede Aar, da

franske Hære oversvømmede Staterne og kuldkastede Throner, kunde det lille Land udnytte Situationen, saalænge dets Statskunst formaaede at holde det udenfor Striden, og saalænge Derouter ikke forplantede sig hertil fra andre Lande. Men dette skete gjentagne Gange, saaledes i Novbr. 1797, i 1799 og atter i 1806. *Krisen af 1799* var den alvorligste af dem alle og havde en Tidlang et meget truende Udseende.

Uveiret kom fra England og naaede Kjøbenhavn over Hamborg, der stod i den livligste Forbindelse med London og under Krigen var bleven en kontinental Hovedoplagsplads for engelske Industrivarer og ost- og vestindiske Produkter. Et voldsomt og uventet Prisfald paa Kolonialvarer i den engelske Hovedstad hidførte Katastrophen. Efter at have afstedkommet talrige Standsninger og Falliter i London drog Kreditens Ophør, Handelens Standsning, Umuligheden af at faa de ophobede kolossale Vareforraad afsatte og Mangelen paa rede Sølv et meget betydeligt Antal Bankerotter efter sig i Hamborg, og dette maatte nødvendigvis indvirke paa Kjøbenhavns Handel og bringe den i overhængende Fare. Kjøbenhavns Handelsstand stod nemlig i den intimeste Forbindelse med den hamborgske, thi i den gamle Hansestad afsatte man sine Vexler, og over denne By gik forstørstedelen Forretningerne med Udlandet. Hertil kom, at den danske Regjering gjennem Banken i Altona stod i uophørlig Vexelcirkulation med hamborgske Huse, saaledes at den heller ikke stod uberørt af Krisen.

Tidspunktet var særdeles ugunstigt; thi ikke blot havde de kjøbenhavnske Handlende og især det asiatiske Kompagni i Tillid til de tidligere gunstige Konjunkturer snarere udvidet end indskrænket deres Spekulationer, men Høsten i Danmark havde været uheldig, og i Vestindien var der formelig Misvæxt. Regjeringen var bleven nødt til at optage betydelige Kapitaler i Landet selv for at dække udenlandsk Gjæld, der var bleven opsagt; den indenlandske Kredit var svækket, den store Ildebrand fire Aar iforveien havde sat Masser af nye Kreditpapirer i Omløb, Speciesbanken havde maattet standse alle Udlaan, Stiftelser, Enkekasser m. m. vare naaede til Bunden af deres Kasser, og samtidig steg Priserne paa Eiendomme og Produkter. Hertil kom de overordentlige Rustninger, Forsvarsforanstaltninger, der maatte træffes, Stridigheder med England, som havde opbragt talrige danske Handelsskibe saavelsom

Orlogsfregatten „Freja“, og endelig at Statsindtægterne uophørlig gik ned.

Krisen begyndte i Slutningen af August 1799, og der maatte strax gribes til overordentlige Forholdsregler for at afværge „den Fare, som truede den offentlige og private Kredit, Finantserne og alle Borgeres Vel“. Allerede i Juni havde Kjøbmændene klaget over den ualmindelige Pengemangel, og Finantskollegiet havde faaet Ordre til at undersøge, hvad der kunde gjøres herimod, men det blev dog Handelstanden, som gjorde det første praktiske Skridt. Under Krisen i 1797 var der blevet nedsat en *„Kommitte til Handelens Tarv“*, som endnu stod ved Magt, og den 20de Septbr. 1799 indkom Grossserersocietetet med et Forslag om, at denne Kommitte maatte oprette et *Laaneinstitut* for at afhjælpe Mangelen i den cirkulerende Pengemasse, som Konjunkturerne og Speciesbankens indskrænkede Operationer havde fremkaldt. Tilladelsen blev given, og det nye Institut bemyndigedes til foreløbig at udstede et nyt Slags „Numeraire“ eller rentebærende Sedler (Kommittesedler) til et Beløb af 800,000 Rdlr. (senere forhøiet til 1,200,000) mod haandfaaet Pant i Varer. Laan gaves kun til Halvdelen af den pantsatte Værdi og forrentedes med 5 Procent, medens Sedlernes Ihændehavere fik $3^3/_4$ Procent. Differencen tilfaldt Societetet. Alle Laan skulde være indfriede den 1ste Oktober 1800. Da det hurtigt viste sig, at der gaves Kjøbmænd, hvis Panter, selv om de vare betryggende, dog ikke vare „bankmæssige“ eller „saa ligefrem realisable“ som Andres, traadte Kongen til for at hindre disses Udelukkelse fra Hjælpen, idet han overdrog et Beløb af 400,000 Rdlr. til Kommitteen som subsidiær Sikkerhed for saadanne Laan. Dette tilstodes den 4de Oktbr., og allerede den 26de vare de 400,000 Rdlr. saagodtsom udlaante, hvorfor Kongen gav en ny Sikkerhed for 200,000 Rdlr. Laaneinstitutet gjorde stor Nytte og frelste mange Kjøbmænd fra Fallit, og da Indfrielsestiden kom i 1800, stod kun 9 Laan tilbage. I 1802 kunde imidlertid Kommitteen til Handelens Tarv meddele, at samtlige Laan vare indfriede, og at der efter Fradrag af Administrationsomkostninger var et Overskud af ca. 10,000 Rdlr. D. C. Disse Penge blev paa Kommitteens Forslag dels anvendte til Handelens Tarv, dels til det almindelige kjøbenhavnske Fattigvæsens Nytte.

Vanskeligheden for Staten ved at afhjælpe den herskende Pengemangel laa i den Omstændighed, at hverken Courant- eller

Speciesbanken kunde træde til, fordi den første netop var under Realisation, og dens Sedler skulde inddrages, medens den anden, der var oprettet i 1791, skulde have en Beholdning i rede Valuta i et nærmere bestemt Forhold til de cirkulerende Speciessedler. Speciesbanken havde dog allerede laant Regjeringen over Halvdelen af sit Sølvforraad for at hjælpe den ud af Krisen og havde faaet Courantsedler i Stedet, men da der samtidig strømmede Masser af Speciessedler til Banken, havde den ingen anden Udvei end at indløse dem med Courantsedler, hvorved den Mærkelighed opstod, at den netop satte de Sedler i Cirkulation, som den efter Bestemmelsen skulde inddrage. Da Krisen i 1799 antog en farlig Charakter, greb Regjeringen under disse Omstændigheder til et Middel, som kun forværrede Ondet og yderligere oversvømmede Markedet med ufunderede Courantbanksedler. For at bøde paa Speciesbankens svigtende Evne til at gjøre Udlaan og navnlig komme de Handlende og Fabrikanter til Hjælp, som ikke kunde vente Understøttelse af Laaneinstitutet til Handelens Tarv, oprettedes der nemlig en saakaldet *Depositokasse*, til hvilken man „for at undgaa Vanskelighederne ved et nyt Papir, der ikke har tvungen Cours", overdrog Courantbankens Beholdning af Sedler, for paany at sætte dem i Omløb. Det bestemtes, at Depositokassen kun maatte laane til Opfyldelse af indgaaede Forpligtelser eller til Virksomheder, der allerede vare igang, men under ingen Omstændigheder til nye offentlige eller private Foretagender. Skjøndt det nye Institut stred direkte mod de ved Speciesbankens Oprettelse i 1791 fastslaaede Principer, reistes der ikke Indvendinger fra nogen Side, end ikke af Speciesbankens Aktionairer, som forresten skulde have det Halve af Kassens Overskud, medens den anden Halvdel tilfaldt den kgl. Kasse. Depositokassen traadte i Virksomhed den 18de Novbr. 1799 og disponerede til den 30te Septbr. 1800 over Courantbanksedler til et Beløb af over 8 Mill. Rdlr., hvoraf en betydelig Del stilledes til Finantsernes Raadighed, og Seddelemissionen steg uophørligt, navnlig efterat Kassen i 1801 havde udvidet sin Virksomhed, fordi Laaneinstitutet til Handelens Tarv var ophørt, da samtlige Komittesedler vare blevne inddragne. Følgen blev naturligvis, at Sedlernes Cours forværredes, at alle Priser steg, men Vanskelighederne bleve dog ikke overvældende, da Forholdene hurtig bedredes. Men i 1806 opstod *en ny Krise*, da Napoleons afgjørende Seire over Preussen, Hamborgs Besættelse, Elbens Blokade af Englænderne,

Kontinentalsystemets Proklamation og hele Forretningslivets Standsning gav Signalet til en stor Mængde Falliter i den gamle Hansestad og ødelagde al Tillid og Kredit. Kjøbenhavns Kjøbmænd følte strax Grunden vakle under sig, saameget mere som Englænderne havde anholdt et meget betydeligt Antal Skibe, thi deres Krydsere — siges det — stoppede alle Fartøier, de traf paa og indbragte dem til engelske Havne, hvilket — om det ikke havde værre Følger — idetmindste foranledigede Ophold og Omkostninger. I December 1806 forestillede Grosserersocietetet derfor, at en Katastrofe kun kunde undgaas ved at anvende det samme Middel som i 1799, nemlig ved at gjenoprette *Laaneinstitutet til Handelens Tarv.* Da Finantskollegiet netop ønskede Speciesbankens og Depositokassens Beholdninger bevarede „for eventuelle kongelige Laan saavelsom til offentlige Instituters Understøttelse, de kongelige Effekters Opretholdelse samt til Laan mod Pant i faste Eiendomme", blev Tilladelsen uden Vanskeligheder given, og Grosserersocietetets Kommitte bemyndiges ved Resolut. af 12te Dcbr. 1806 til at udstede rentebærende *Komittesedler* for et Beløb af 1 Mill. Rdlr. Courant mod Pant i Handelsvarer og Effekter, dog paa den Betingelse, at Sedlerne skulde være indfriede ved Udgangen af 1807. De Engelskes Landgang paa Sjælland, Beleiringen og Hovedstadens Kapitulation bevirkede imidlertid, at Fonden forøgedes til 2 Mill., og at Indfrielsesfristen udsattes til Udgangen af 1808. Denne Termin blev vel heller ikke overholdt, men Institutet bestod dog Prøven med Glands, thi ved den endelige Opgjørelse i 1810 viste det sig, at der kun var et forsvindende Deficit af 6000 Rdlr. C.

Krisen i 1799 fremkaldte naturligvis endel Falliter i Kjøbenhavn og tilføiede mange Handelshuse betydelige Tab, som de havde Vanskelighed ved at forvinde, men i det Store og Hele blev den for Handelstandens Vedkommende vel overstaaet, ligesom større Kalamiteter bleve afværgede. Hertil bidrog især den Kjendsgjerning, at Konflikten med England i 1801 ikke fik blivende Følger. Aaret efter truedes den danske Handel dog stærkt ved Fredsslutningen i Amiens, thi dens Flor og Herlighed beroede netop udelukkende paa Landets neutrale Stilling mellem de krigsførende Magter, men ved Urolighedernes fornyede Udbrud i 1803, vendte Lykken og Heldet tilbage. Tre Aar efter var imidlertid Alt forbi, Uveiret havde nærmet sig de danske Grændser; i Slutningen af 1806 begyndte Vanskelighederne,

som vi have set, for Alvor, og Aaret efter gjorde det engelske Overfald grundigt og for bestandig Ende paa „den glimrende Handelsperiode".

I de gode Aar var Handelsomsætningen i Kjøbenhavn meget betydelig; baade Ind- og Udførsel var stegen kolossalt; især florerede Handelen med Provindserne og Norge og for Udlandets Vedkommende med Sverrig og Rusland samt med adskillige andre europæiske og oversøiske Lande. Indførselen bestod af alle Slags Raaprodukter og fremmede Varer, hvoraf der var kolossale Forraad i Byen, Udførelsen fornemmelig af Sukkere, hvoraf en Del forarbeidedes i de kjøbenhavnske Sukkerraffinaderier, Kaffe og Tobak, Bomuldslærreder og andre Manufakturvarer, Vin, Spirituosa, Sydfrugter m. m. og endelig Fisk, Tran og Uld fra de nordlige Bilande. Naturligvis spillede det asiatiske Kompagnis Indførsel af ostindiske og chinesiske Varer en stor Rolle, især af Theer, og i mindre Omfang af oversøiske Træsorter, Nankiner o. s. v. Kornudførselen havde for Hovedstadens Vedkommende kun et begrændset Omfang, thi den største Del af Landets Overskud gik til Norge og udførtes ialfald kun delvist fra Kjøbenhavns Havn. Men Byen havde, som alt berørt, trods Forordningen om Kreditoplagenes Udvidelse til alle Stæder, som kunde føre direkte Søhandel, og trods den nye Toldlovgivning af 1797 et faktisk Monopol paa Handel med Kolonialvarer, saa at Provindsstæderne paa ingen Maade kunde optage Konkurrencen med den. Den danske Storhandel havde sit naturlige Sæde i Kjøbenhavn, hvor der fandtes Pengeinstituter og Børs, hvor der var Kapital og Industri i større Omfang, hvor den ost- og vestindiske Handel hørte hjemme, hvor Kompagnierne udrustede deres Skibe, kort sagt, hvor alle større Foretagender paa Forhaand vare henviste til at søge Domicil og Støtte, fordi Statens hele økonomiske Liv pulserede her.

Grosserernes Antal var paa dette Tidspunkt ca. 80, hvoraf to Trediedele vare Medlemmer af Grosserersocietetet („Groshandlernes nøiere Forening" stiftet i 1790), og Børsen havde 25 Mæglere. De største og rigeste Grosserere vare ingenlunde alle indfødte Kjøbenhavnere; tværtimod vare de betydeligste af dem enten Udlændige eller fødte i Provindserne. Saaledes var *de Coninck* født i Haag, *Peschier* i Genf, *Tutein* i Mannheim, *Constantin Brun* i Rostock, *Hauser* i Basel. *Gustmejers* Fader var kommen hertil fra Stralsund, *v. Hemmert* var af en nederlandsk Familie, *Prætorius* var født i Slesvig, *Ladiges* i

Altona, *Niels Brock* i Randers, *Erichsen* i Odense, *Harboe* i Randersegnen, *Ryberg* i Salling Land i Jylland, medens *David Amsel Meyer, Trier, David, Hambro* og *Maribo* vare Jøder. Der kunde fremdrages Navne som *Duntzfelt, Lars Wilder, Fabritius* (de Tengnagel) *Zinn, Saabye, Jørgen Beck, Romais, Kirkeberg, Selby, Ter Borck, Suhr, Pingel, Frølich, Lyche, Blacks Enke* & Co., *Cramer* o. m. fl. Om de fleste af dem gjælder, at de havde været deres egen Lykkes Smed — kun faa havde arvet grundmurede Forretninger efter deres Fædre; det var end ikke sjældent, at velstaaende Kjøbmænd vare komne vandrende til Hovedstaden med Træsko paa Fødderne og en Bylt paa Ryggen eller vare begyndte i en lille Bod i en af Smaagaderne.

Agent Christian Vilhelm Duntzfelt, f. 1762, d. 1809.

Mange af disse Mænd havde ved Siden af store Indtægter betydelig Formue, og vi have foran (III. S. 764 o. fl.) set, hvorledes de boede i paladslignende Huse, hvortil kom, at adskillige eiede pragtfulde Landsteder eller Lystslotte, der ikke gav Adelens noget efter, og hvor der udfoldedes en fyrstelig Gjæstfrihed. Fabritius eiede Enrum ved Vedbæk, de Coninck Dronninggaard ved Furesøen (hvor han gav Folkefester i stor Stil) Selby Bækkeskov, Constantin Brun Sophieholm ved Frederiksdal og Antvorskov, Hemmert Brede, Erich Erichsen Hellerupgaard, Peder Erichsen Ordrupshøi, Søbøtker Hummeltofte, og en stor Mængde Grosserere havde Landsteder ved Taarbæk og Strandveien, medens andre bleve i Kbhvns. Nærhed som Maribo paa Bellehøi og Tutein paa Rosendal udenfor Østerport. Der fandtes store Skibsrhedere blandt Kjøbmændene, saaledes Duntzfelt, Lars Larsen, Erichsen og de Coninck; nogle oprettede industrielle Etablissementer, andre interesserede sig for Kunst, Haandværk og Agerdyrkning, eller drev selv Agerbrug i stor Stil, indførte nye Agerdyrkningsredskaber, udsatte Præmier for Indhegning, lagde sig efter Frugtavl og Havedyrkning og satte Penge til paa alskens Forsøg. Det er bekjendt, at Brun paa Antvorskov satte en Ære i at fabrikere dansk Schweizerost og distillere Brændevin af Kartofler. Overhovedet var den kjø-

benhavnske Handelstand virksom, ivrig og fædrelandskjærlig, saasnart det gjaldt „det Almindelige“; den var altid rede til at staa Regjeringen bi med Raad og Daad, thi den følte sig som en bærende Magt i Staten. Under de store Katastropher mødte den frem med sjelden Redebonhed, og kunde ved sine talrige Forbindelser og Korrespondenter i Udlandet ofte give Magthaverne nyttige Vink og det ikke blot paa rent saglige Omraader. Det var Byens første Handelshuse som Ryberg og Cramer, der uden at opnaa personlig Fordel havde indgaaet en Forening med Regjeringen om at holde Vexelkurserne oppe ved allehaande sindrige Midler, og det var en Kjøbmand, *Jens Friedenreich Hage*, som i Begyndelsen af 1801, da Krigen stod for Døren, efter Regjeringens Ønske forlod Hustru og Børn saavelsom sin Forretning for at bringe hemmelige Depecher til de vestindiske Øer, da „man troede, at Hensigten bedst kunde opnaas uden Opsigt, naar han under Skin af at reise i egne Handelsanliggender begav sig til St. Croix.“ Han løste Opgaven tilfredsstillende under mange Vanskeligheder og Farer. Det vidner maaske endnu mere om Handelstandens Følelse for Landets Ve og Vel og om dens politiske Blik, at *Fred. Tutein* i Septbr. 1807 sendte Grev Schimmelmann to mærkelige Breve, hvori han indtrængende opfordrede til ufortøvet at slutte Fred med England og opgive al Tanke om Hævn.

Det betydeligste af Handelskompagnierne var fremdeles det *asiatiske* (smlgn. III, 444 o. fl.), som i 1797 eiede 9 Skibe af tilsammen 3032 Kommercelæsters Drægtighed, medens den næststørste kjøbenhavnske Rheder, Agent Duntzfelt, havde 14 Skibe, men kun med 2393 Kmlsters. Drægtighed. Da Oktroyen udløb i 1792, fik Kompagniet en ny tyveaarig af 21de Marts s. A., med hvilken der herskede endel Misfornøielse blandt Interessenterne, fordi man mistede den Rekognition af 2 til 8 Procent, der hidtil var bleven opkrævet af de private Ostindiefarere (smlgn. III, 445). Alle Indsigelser og Ansøgninger frugtede dog ikke; tværtimod lod Regjeringen Direkteurerne vide, at det tilbudne Udkast til en Oktroy ubetinget skulde antages af enhver Aktionær, der vilde blive i Kompagniet, hvorefter Interessenterne faldt til Føie. Kompagniet beholdt imidlertid Eneretten til Handelen paa China; dets Forpligtelse til at udsende mindst for 3000 Rdlr. indenlandske Varer med hvert udgaaende Skib til Indien bortfaldt og hermed ogsaa et temmelig betydeligt aarligt Tab; det fik Frihed for Øresundstold foruden ad-

skillige andre Friheder, i det Væsentlige de samme som i Oktroyen af 1772. Den tidligere generende Bestemmelse om, at chinesiske og ostindiske Silketøier skulde udføres igjen, var allerede bleven ophævet i 1783, da det tillodes at bruge dem i Landet mod en Forhøielsesafgift, som anvendtes til Understøttelse for de indenlandske Silkefabriker (*Dons gratuits*). Denne Afgift indbragte i Begyndelsen ret betydelige Summer, saaledes i 1785 over 10,000 Rdlr., men gik efterhaanden stærkt ned. Til den nye Oktroy sluttede der sig efter Sædvane en *ny Konvention* eller *Vedtægt* af 1ste Marts 1798, som forresten allerede i 1787 var bleven vedtagen i sine Hovedtræk. Heri fastsattes bl. A., at Ingen kunde antages i Kompagniets Tjeneste uden at være Kongens indfødte Undersaat eller naturaliseret; dog undtoges Kirurger, naar der var Mangel paa indfødte Mænd af Faget. Fallenter, som endnu havde Gjæld, kunde ikke blive Assistenter, Superkargoer eller Faktorer ved Handelen, og overhovedet kunde Ingen, der havde begaaet „en eller anden grov Last“, faa Ansættelse ved Kompagniet.

En stadig Kilde til Vanskeligheder mellem Regjeringen og Kompagniet vare de *store Sølvudsendelser* til China og efter 1784 ogsaa til Ostindien, mod hvilke Finantskollegiet uophørlig gjorde Indvendinger, efterdi Sølvet enten optoges hos Private og derved formindskede Beholdningen i Landet, eller i Banken, hvorved dennes Seddelcirkulation forøgedes, og Vexelkursen paavirkedes ufordelagtigt. I 1788, da Krigen med Sverrig stod for Døren, forhandlede Schimmelmann med en af Interessenterne valgt Kommission om helt at undlade Udsendelsen af Skibe til China i det nævnte Aar, men da Kommissionen gav gode Grunde for Nødvendigheden heraf, blev Sagen ordnet ved, at Kompagniet optog et Laan i Udlandet, imod at Staten forpligtede sig til at betale Provisionsomkostningerne med 2 Procent og svare den Rente, der oversteg 4 Procent. I Forestillingen bemærker Finantskollegiet, at disse Udgifter vel ere Kongen ganske uvedkommende, men dog maa afholdes, da Kompagniet maaske ellers vil sende to Skibe til China, (istedetfor et), hvilket vilde afstedkomme den føleligste Mangel i Pengecirkulationen, det pludseligste Fald i Vexelcoursen og den største Besværlighed for Kongens Kasse ved at bestride de udenlandske Remisser, og desuden begjære sine Skibe konvoyerede direkte til Indien. Kompagniet havde nemlig erklæret sig tilfreds med, at den afgaaende Chinafarer kun blev konvoyeret

til Madeira. Paa den anden Side støttede det asiatiske Kompagni gjentagne Regjeringen med betydelige Summer, saaledes i 1794 med 300,000 Rdr., og i 1798 med 280,000, ligesom det i 1787 laante Penge i Antwerpen paa sit eget Navn, men i Virkeligheden til Staten, mod at denne gav kongelig Garanti for Kapital, Rente og Omkostninger.

De Ladninger, som hjembragtes fra China og Ostindien, beløb sig i Gjennemsnit til flere Millioner om Aaret, foruden Føringsgods, som ansloges til flere hundrede Tusinder. Som Følge heraf var der altid store Oplag i Kompagniets Pakhuse; i 1807, da Krigen udbrød, ansattes Varebeholdningen til en Værdi af 4 Mill. Rdlr. Der var fremdeles lukrative Stillinger i Kompagniet; „Alting var indrettet efter et altfor kostbart Tilsnit“, skriver M. L. Nathanson; Kaptainer og Superkargoer tjente store Penge, og selv Mandskabet kunde skaffe sig mangen Biindtægt ved sin Føring, der meget hyppigt oversteg det tilladte Kvantum. Man optraadte ikke sjældent skarpt mod Skibsofficerernes Ulovligheder, hvorimod der blev taget lempeligt paa Mandskabets, naar de ikke gjentog sig for tidt. I 1795 oplystes det, at Kaptainen og Overstyrmanden paa „Arveprindsen af Augustenborg“ havde indladet et større Parti Sukker og andet Gods i Indien for egen Regning, og solgt det i Kapstaden, hvorhos Kaptainen havde havt elleve Passagerer ombord til Kap og stukket Personfragten i Lommen. Han idømtes en Mulkt af 3500 Rdr., medens Overstyrmanden slap med en Bøde af 500 Rdlr. Samme Aar mulkteredes ikke mindre end 13 Officianter fra andre Skibe, deriblandt Kaptainen og samtlige Styrmænd paa „Danmark“. Der kunde anføres talrige andre Exempler paa saadan „ulovlig Negotie“, som trods al Kontrol sikkert ofte forblev uopdaget. Overfor private Kjøbmænds Indgreb i Monopolhandelen paa China vaagede Kompagniet med stor Skinsyge og holdt skarpt paa sin Ret. I 1796 førte det ikke mindre end to Processer, nemlig med Firmaet Tutein & Co. og Duntzfelt & Co. Den sidste i Anledning af nogle indførte bengalske Nankiner, som i Virkeligheden vare chinesiske, førte til Duntzfeldts Udtrædelse af Kompagniets Direktion.

De ostindiske og chinesiske Varer, som asiatisk Kompagni førte til Kjøbenhavn, bortsolgtes ved *Auktioner* paa Kompagnihuset, dog ikke Føringen, som blev taxeret. For at holde Priserne oppe bleve store Partier af de ankomne Ladninger ofte holdte tilbage, og først

solgte, naar Konjunkturerne bleve gunstigere, og i 1786 indførte Direktørerne den ny Trafik, at de under deres egne Navne, men for Kompagniets Regning kunde tilbagekjøbe de Varer, som ikke gik høit nok, men dog samtidig kunde kjøbe for egen Regning, saaledes at ingen af de andre Kjøbende kunde vide, hvem Hammerslaget gjaldt. Dette vakte stor Misfornøielse, som i 1790 kom til aabent Udbrud. Femten af Kompagniets Interessenter med Etatsraad de Coninck i Spidsen indgav den 21de Marts umiddelbart før en Auktion en skriftlig Forestilling, hvori de foruden andre Anker besværede sig over, at „Direkteurerne forjog al Spekulations- og Handelsaand fra Auktionerne“, og forlangte, at de skulde lade være med at byde eller som alle andre ostindiske Kompagnier i Europa før Auktionerne kundgjøre de laveste Priser for enhver Varesort. Da Direktionen gav et afvisende Svar, kom det til et Sammenstød mellem denne og de Coninck, „en ubehagelig Kontestation, under hvilken Etatsraaden væltede sig ind paa Direkteurerne paa den uanstændigste Maade med de mest uforskyldte og fornærmelige Expressioner,“ hvorefter han og hans Venner forlod Auktionsstedet. Skjøndt de Coninck havde udladt sig med, at den paatænkte Fremgangsmaade sigtede til Direktørernes private Fordel, hvilket han strax tilbød at bevise, tilbød disse dog at lade Sagen falde, naar Etatsraaden vilde tilbagekalde sine Ytringer og betale 50 Rdlr. til Kompagniets Fattigbøsse. De Conincks Svar var imidlertid utilfredsstillende, og man anlagde nu Injuriesag mod ham. Ved Hof- og Stadsrets Dom af 2den Mai 1791 mortificeredes hans Udtryk, og han idømtes en Bøde af 50 Rdlr. til Almindeligt Hospital samt Processens Omkostninger. Begge Parter henvendte sig derefter til Offentligheden i trykte Piecer. De Coninck paastaar i sin, at hans Modparter fremlagde makulerede Bøger, hvorfor det skortede ham paa juridisk Bevis, men han er overbevist om, at enhver retsindig Borger, som har mindste Kundskab om Handel, vil føle i sit Hjerte, at han havde Grund til sit Udsagn.

Kompagniet betalte ikke Fattigvæsenet den ved Forordning af 9de Marts 1792 paabudne Kvartprocentafgift af Løsøre- og Vareauktioner, og da Magistraten søgte at fremtvinge den ved Rettergang, gik Dommen den imod ved Højesteret. Til Kompagniets bedste Kunder hørte Grosserer *Pierre Peschier*, som ved Siden af sin Kornhandel i 1789 havde aabnet en fordelagtig *Handel paa*

Rusland med ostindiske Varer, hvorfor han uophørlig blev støttet med betydelige Forskud af Regjeringen, saaledes at han næsten førte denne Handel med Statens Midler. I 1791 siges det, at Rusland var bleven det vigtigste Afsætningssted for de til Danmark hjembragte ostindiske Varer, og tre Aar efter, at Rusland næsten var det eneste Marked for dem. I Kompagniets Bøger oplyses det, at Peschier i tre, fire Aar kjøbte Varer til et Beløb af 1½ Mill. Rdlr. eller over en Femtedel af Alt, hvad der blev solgt, (i Aarene fra 1773 til 1803 afsatte han for 19 Mill. Rdlr. ostindiske Varer), hvorfor Kompagniet ogsaa i 1793, da han maatte opgive sit Bo, viste sin Taknemmelighed ved at tilstaa ham adskillige Begunstigelser. Da han var kommen til et Arrangement med sine Kreditorer, af hvilke Staten var den største, fortsatte han den nævnte Handel paa Rusland med stadige Forskud af Regjeringen, men i 1803 maatte han høre op, da den russiske Regjering for at ophjælpe de indenlandske Bomuldsfabriker fordoblede Indførselstolden paa alle fremmede Kattuner. Han søgte nu at afsætte ostindiske Varer til Tydskland, Schweiz og Belgien, men forgjæves, og maatte for at undgaa en overhængende Fallit søge Hjælp hos Regjeringen. Denne blev ham forundt i rigeligt Maal, thi Bankkontoiret var hans Hovedkreditor, og med Finantskollegiets Bistand stiftedes i 1804 et nyt Handelshus: Peschier & Co., bestaaende af Pierre Peschier, hans Neveu, Grosserer Agier og paa Bankkontoirets Vegne, Justitsraad Hans Wexelsen, Medlem af Kommissionen for den islandske og grønlandske Handel. Det blev i Virkeligheden den sidste, som ledede Firmaet paa Statens Vegne, indtil det standsede i 1815, thi allerede i 1805 trak Peschier sig ud af Forretningernes Detail (han døde i 1812), og Agier traadte mere og mere i Baggrunden.

Asiatisk Kompagni havde mange Vanskeligheder at kjæmpe med. Ikke blot var Konkurrencen stor og Thepriserne høje i China, men Varerne vare vanskelige at afsætte, og de betydelige Kontanter i Sølv, som medgaves Skibene, kunde kun skaffes tilveie ved kostbare Laan i Ind- og Udland. Den største Fare laa dog i de skiftende politiske Forhold, der greb forstyrrende ind i al Skibsfart og Handel. Under Koalitionskrigene mod det revolutionære Frankrig, blev Danmarks Stilling yderst farlig; de krigsførende Magters Harme vendte sig mod de neutrale Stater, som høstede store Fordele paa deres Bekostning; ingen af dem vilde anerkjende Maximen fra 1780: „frit

Skib fri Ladning" (smlgn. III, 491), og Følgen blev, at Overgrebene paa Søen, især Englændernes og Franskmændenes Kaperier, Opbringelser og Konfiskationer bleve talrigere for hvert Aar, der gik. Paa forskjellige Maader: ved Neutralitetsforbund med Nabomagterne, Underhandlinger, diplomatiske Forestillinger, Udsendelse af Orlogsskibe for at møde de hjemvendende Koffardifartøier, Sørustninger og fra 1798 ved Konvoyer søgte Regjeringen at værge Skibsfarten mod de Krigsførendes Chikaner og Hensynsløshed, men store Værdier gik tabte, og talrige Skibe bleve kondemnerede. Asiatisk Kompagni havde dog i det Hele mere Held med sig end den „partikulaire" Handel paa Ostindien; først i 1801 bleve alle Kompagniets Skibe anholdte af Englænderne, men allerede frigivne i Juni. I 1807, da Kompagniet havde 5 Skibe ude, „det største Antal, det nogensinde har havt i Fart paa eengang", bleve de paa et nær („Kronprindsen", Kapt. Trock, der blev liggende i Batavia) tagne og konfiskerede. At større og mindre Havarier og Strandinger vare ret hyppige, følger af sig selv. Naturligvis indrettede Kompagniet sin Virksomhed efter Forholdene, men det var dog yderst sjeldent, at det lod sig forknytte af de slette Konjunkturer i den Grad, at det helt undlod at udsende Expeditioner; man gjorde nemlig gjældende, at Selskabet burde holdes i bestandig Virksomhed og bruge de slette Tider med de gode, uden at lade sig skræmme af en øieblikkelig ufordelagtig Vending.

Paa visse Omraader søgte man at *spare.* I 1791, et Aar, i hvilket man ikke havde kunnet give mindste Udbytte, besluttedes det at *afskaffe det overliggende Faktori i China* som overflødigt, fordi Vinterkontrakter for Theleverancer kunde undværes, med andre Ord: det kostbare Faktori i Canton blev ophævet, og Handelen her dreven af farende Negotiebetjente. Samtidig gaves et nyt og lovlig knebent Reglement for Kahytsspisningen, og Skibsbygmestergagen ved Værftet i Kjøbenhavn blev strøget. Fem Aar efter *ophævedes* ligeledes det *trankebarske Faktori,* og man havde saaledes kun et tilbage: det *bengalske.* Omtrent samtidig nedsattes Søofficianternes, Douceurer paa Chinafarerne til samme Beløb som paa Ostindiefarerne (dog ikke Kaptainernes), Mandskabet reduceredes med 16 Mand, og Negotiebetjentenes Antal indskrænkedes ligeledes. Man havde ogsaa vedtaget, at Præsterne paa Chinafarerne skulde afskaffes, men dette modtatte Regjeringen sig bestemt. Det var ogsaa af Spar-

sommelighedshensyn, at man efter Agent Duntzfelts Fratræden i 1796 lod den ene Direktørpost staa vakant, men paa Generalforsamlingen den 26de Marts 1798 besattes den paany, saaledes at man igjen havde 4 Direkteurer. En Plan, der havde været oppe i 1793 om at nedlægge Kompagniets Skibsværft, blev ikke realiseret. I det Hele indførtes disse Besparelser uden Smaalighed; Klagerne over Spisereglementet bleve f. Ex. strax afhjulpne. Man gav Embedsmændene som før anstændige, ja rigelige Lønninger, Douceurer og Pensioner, og under overordentlige Forhold var man ikke karrig med Paaskjønnelse. Paa en Generalforsamling i Januar 1805 vedtoges det f. Ex. at foræere Direktøren, Konferentsraad C. Anker, som fra 1801 til 1805 havde opholdt sig i London for at ordne Kompagniets Forhold til det engelsk-ostindiske Kompagni, et Sølvtaffelservice til en Værdi af 10,000 Rdlr. Guld- og Sølvmedailler uddeltes temmelig hyppigt for Nidkjærhed i Kompagniets Tjeneste, undertiden i Forbindelse med et vist Antal „Fripakker“, og Assistenterne i Bengalen kunde, naar deres Helbred var svækket, faa Tilladelse til at komme hjem for et længere Tidsrum med fuld Gage. Ved alle offentlige Indsamlinger gav asiatisk Kompagni klækkeligt, saaledes i 1790 til Arbeidsanstalten for Frelsers Sogns Fattige 3000 Rdlr., i 1795 til de Brandlidte 1000 Rdlr., under Krisen i Novbr. 1797 til Kommitteen for Handelens Tarv ikke mindre end 50,000 Rdlr., i 1799 til en luthersk Kirke i Frederiksnagor 1000 Rdlr. o. s. v. Ogsaa i andre Retninger virkede Kompagniet heldigt; saaledes forlangte det i 1791, at dets Skibsofficerer skulde „lade sig undervise i de ny udfundne Længdeberegninger, som ikke forlangtes ved den almindelige Navigationsexamen,“ ligesom det i 1793 for første Gang lod sine Skibe kobberforhude.

Efter det Anførte forstaas det, at Aktieudbyttet i Tidsrummet fra 1784 til 1807 var høist skiftende. Kompagniet var — som det siges — snart sunket saa dybt, at man frygtede for, at det aldrig vilde reise sig mere, snart steget saa høit, at det i Lykkens Rus drev sine Spekulationer for vidt. I 1791 gav det slet intet Udbytte; i 1794 kun 10 Rdlr. pr. Aktie, men nu fulgte en Stigning, som kulminerede i 1802, da der gaves 90 Rdlr. i Udbytte pr. Aktie. og derpaa en Nedgang til 1806, da der kun gaves 30 Rdlr. I 1807 skildres dog Kompagniets Tilstand i en Indberetning fra Finantskollegiet som „paalidelig og blomstrende“, indtil Krigen med England

gjorde Ende paa dets Virksomhed. Aktiernes Pris varierede ligeledes betydeligt; i 1781 stod de høiest i ca. 2000 Rdlr., i 1792 slettest nemlig i ca. 450 Rdlr. Engang imellem opkjøbte Kompagniet selv Aktier paa offentlige Auktioner efter Sterv- og Fallitboer for at holde dem oppe i Pris. Efter det heldige Aar 1802 købte Asiatisk Kompagni *Wilders Plads* paa Christianshavn, men udleiede strax en Del af den til Skibsbygger Lars Jørgensen Humle.

Ved Siden af Kompagnihandelen trivedes den *partikulaire Handel paa Ostindien* (som ogsaa indbefattede det gode Haabs Forbjerg og alle hinsides dette liggende Lande og Havne) fortræffeligt, ja, den indbragte større Fordele, fordi den kunde føres mere økonomisk og ikke var belemret med det store Apparat, som tyngede asiatisk Kompagni. Hertil kom, at de Privates Rekognition til Kompagniet (smlgn. III, 445) blev ophævet i 1792, og der i det Hele fra Regjeringens Side gjordes store Anstrengelser for at udvide denne Handel, navnlig ved Forordningen af 16de Juni 1797, som indrømmede den adskillige Friheder og nedsatte Tolden og Afgifterne betydeligt. Bestemmelsen om, at alle ostindiske Varer skulde losses i Kjøbenhavn blev i Hovedstadens Interesse bibeholdt, ligeledes at Fremmede kunde deltage i Handelen med egne Skibe. Selvfølgelig var det de private Ostindiefarere strengt forbudt at indføre chinesiske Varer, thi Kommercekollegiets Forsøg paa at erhverve asiatisk Kompagnis Samtykke hertil mod en Rekognition af 4 Procent af Varernes Værdi til Kompagniets Kasse, stødte paa saa afgjort Modstand, at det maatte opgives. Ikke desto mindre blomstrede den partikulaire Handel paa Ostindien i hele denne Periode, hvad enten den dreves af de store Handelsmænd eller af Interessentskaber; og det er betegnende, at det Duntzfeltske Handelshus i 1798 alene havde 13 Ostindiefarere, Agent Erichsen 6, Etatsraad de Coninck 5, Fabritius & Wewer 2, Selby & Ter Borch 1, Tutein 1 o. s. v. Blandt de Ulykker, som ramte Ostindiefarerne, fortjener en Skibsbrand i 1794 i aaben Sø at nævnes, fordi den afgiver et eklatant Exempel paa Regjeringens stærke Følelse af Erkjendtlighed. Mandskabet paa det nævnte Skib blev nemlig reddet af en hollandsk Sølieutenant, William Stewart, som derfor blev benaadet med Indfødsretten og Karakter af dansk Sø-Kaptainlieutenant. Da han under de politiske Omvæltninger i sit Fædreland blev afskediget og savnede alle Midler til Livets Underhold, befalede Kronprindsen, at han skulde

have 300 Rdlr. aarlig i Vartpenge fra den Dag, han fik Bestalling som Kaptainlieutenant i den danske Søetat, „saalænge han ikke i vore Riger og Lande bliver befordret eller udenfor samme faar nogen Employ“. At de fremmede Kapere ikke skaanede den private Skibsfart paa Ostindien, er ovenfor berørt, men Handelen kastede saa store Fordele af sig, at man ikke lod sig skræmme. Man faar et Begreb om dens Omfang, naar man erfarer, at der i Tidsrummet fra 1785 til 1806 hjemførtes for over 72 Mill. Rdlr. af ostindiske og chinesiske Varer, hvortil kommer Føringsgodset, hvis Værdi ikke kan angives. Mange af de hjemkomne ostindiske Ladninger vare for fremmed Regning, navnlig i Aarhundredets sidste Aar. I Virkeligheden var den ostindiske og chinesiske Handel den vigtigste for Landet, og det er derfor intet Under. at den danske Manufakturhandel i 1802 bemyndigedes til at indrette en *Paketfart mellem Kjøbenhavn og de danske Etablissementer i Ostindien.* Man vilde herved opnaa en mere regelmæssig Forbindelse med de kgl. Regjeringer i Trankebar og Frederiksnagor, en sikkrere Brevvexling for Regjeringen og Private samt en billigere Overfart og Hjemreise for Passagerer. Paketfarten kom virkelig istand, idet der to Gange om Aaret afgik Skib til og fra Kolonierne, ligesom der indrettedes et ostindisk Brev- og Pakkepostkontor i Kjøbenhavn og et tilsvarende i Indien. Farten medførte imidlertid saa betydelige Tab, at man besluttede at standse den, men inden dette var sket, kom Krigen i 1807 og gjorde Ende paa den. Den sidste Paketbaad til Trankebar, der førtes af Kaptain Risbrigh, afgik fra Kjøbenhavn i Marts 1807.

Det *vestindiske Handelskompagni*, som blev oprettet i 1778 (smlgn. III, 479), var efter en kort og glimrende Periode under den nordamerikanske Frihedskrig kommen i dybt Forfald. Freden i Versailles 1783 standsede den vigtige og indbringende Mellemhandel paa de franske og spanske Besiddelser; Administrationen paa St. Thomas var slet, og da en ny Handelsadministrator paa Øen, Justitsraad Møller, saa langt fra at raade Bod paa Ondet kun forværrede det, blev Stillingen uholdbar. Ogsaa i Kjøbenhavn begyndte man at tabe Modet; i Begyndelsen af 1785 traadte Selskabets første Administrator, Etatraad *Hauser* af (han afløstes af den senere saa bekjendte rige Handelsmand, Konferentsraad *Brun*), kort efter begjærede Konferentsraad *Ryberg* sin Afsked af Direktionen, idet han indtrængende tilraadede at opløse Kompagniet, og Agent *Wolff* maatte følge hans

Exempel paa Grund af Fallit. For at berolige Interessenterne og stille dem tilfreds, sammenkaldtes der en Generalforsamling, paa hvilken de i Modsætning til Oktroyens Bestemmelser fik Ret til at foreslaa de tre handelskyndige Direktører af deres Midte, men dette formaaede ikke at standse Misfornøielsen. 67 af de største Interessenter, deriblandt Mænd som Brock, Ladiges og Tutein, indgik med en Ansøgning, hvori de forlangte fri Raadighed over Selskabets Bestyrelse eller, hvis dette ikke kunde bevilges, Udløsning af Aktieforholdet mod en vis Sum Penge pr. Aktie. Da der intet Svar indløb, gjentog de Begjæringen, og Følgen blev, at Direktionen den 1ste Dcbr. 1785 indgav en yderst pessimistisk Betænkning til Kongen, hvori den siger, at den vestindiske Handel kun stiller Tab i Udsigt. Man har forsøgt Alt, men Konjunkturerne ere saa fortvivlede, at alle Forretninger hindres, og der er intet grundet Haab om, at de ville bedre sig. Der er derfor ingen anden Udvei end at *opløse Selskabet*, hvilket bør ske paa den Maade, at Interessenternes Aktiebreve paa 300 Rdlr. indløses med kongelige Obligationer, at samtlige Effekter realiseres, og endelig at Selskabets *priviligerede Kaffehandel i Fremtiden drives for kongelig Regning.* Herved vil Kongen i meget kort Tid kunne indvinde det Tabte, og „de ulykkelige Undersaatter, der have sat deres Formue i Handelen ville velsigne Kongens Naade“, fordi han sikkrer dem for fremtidige uundgaaelige Tab. Allerede sex Dage efter resolverede Kongen, at han vilde overtage det vestindiske Handelsselskabs Aktier for 260 Rdlr. pr. Aktie, at betale i 4 Procents rentebærende Obligationer med et Aars Opsigelse. Der var ialt 4996 Aktionærer; de fleste af dem modtog Tilbudet stiltiende, 29 stillede visse Betingelser, og kun en eneste, en Nordmand, der havde 4 Aktier, vægrede sig ved at indlade sig paa Arangementet, hvortil man dog ikke tog Hensyn. I det store Publikum nærede man afgjort Uvillie mod denne Transaktion, og forstod ikke, at Interessenterne, der kun havde indskudt 100 Rdlr. for hver Aktie (smgl, III, 481) og i Gjennemsnit havde havt 23 Procent aarlig af deres Kapital i sex Aar, skulde favoriseres paa denne Maade. „Hvad skal det nytte til — skriver Præsten L. Smith den 17de Januar 1786 — at Kongen vil tage det vestindiske Kompagni og udkjøbe Interessenterne? Skulde dette ikke være Galskab, saa veed jeg ikke, hvad der er det. Skal Kongen da paany være Kjøbmand? Har Interessentskabet tabt, kan Kongen da haabe at vinde? Jeg maa tilstaa,

at jeg ikke kan indse Grundene, hvorpaa denne Vending hviler, og tror, indtil jeg bliver bedre oplyst, at dette er gal Mands Forslag." Brevet slutter med et meget nærgaaende Angreb paa Finantsminister Schimmelmann.

Men Kongen eller Regjeringen blev nu virkelig igjen Kjøbmand eller Kaffehandler i stor Stil. De betydelige henliggende Varelagre i Vestindien bleve realiserede, saa godt det lod sig gjøre af en udsendt kongelig Kommissair, Kancelliraad Landsdommer Stoud, der ligeledes skulde inddrive det opløste Selskabs udestaaende Fordringer til et Beløb af over 1 Mill. Rdlr. (ved Overdragelsen til Kongen vurderede til noget over $^1/_2$ Mill.). Man stødte imidlertid ikke blot paa Vanskeligheder herved, men ved Handelens Fortsættelse i det Hele. Sagen var, at Planterne i Vestindien i en Aarrække havde optaget anselige Laan i Holland, hvorved de vare komne dybt i Gjæld, og ovenikjøbet havde indgaaet den Forpligtelse *at konsignere alle Produkter af deres Plantager efter de fremmede Kreditorers Ordre.* Handlede de herimod, kunde de strax kræves for hele den skyldige Kapital, og der kunde gjøres Exekution uden Appel hos dem for Kapital og Renter. Gjælden beløb sig i 1781 til omtrent 16 Mill. hollandske Gylden, hvoraf ikke mindre end ca. 10 Millioner vare paa et enkelt hollandsk Firmas, Abraham Ter Borch & Sønners Hænder. Da næsten alle Betalingsterminer vilde udløbe i 1788, og man forudsaa, at de fleste Plantere umuligt kunde opfylde deres Forpligtelser, var Faren overhængende; enten vilde Plantagerne blive hollandsk Eiendom, eller Eierne maatte tilkjøbe sig Forlængelse ved nye Byrder. „En stor Del af Deres Majestæts vestindiske Kolonier — skrev Finantskollegiet — staar Fare for at blive en fremmed Kreditors Eiendom, og for at ophjælpe dem og for saa at sige at gjenvinde dem for Staten, bliver det nødvendigt at aabne Underhandlinger om Overtagelsen af det Ter Borckske Laan." Herefter bemyndigedes Finantsministeren til at indlede Forhandlinger, og Konferentsraad Heinrichs samt Agent Wood bleve sendte til Holland i dette Ærinde. Sagen gik hurtigt i Orden, og Kongen overtog i Februar 1786 ikke mindre end 11 Millioner Gylden af den vestindiske Gjæld, for hvilken der udstedtes kongelige Obligationer med Generalpant i samtlige kongelige Indkomster og særligt Pant i Koloniernes Revenuer, medens Planterne for de saaledes overtagne Summer igjen udstedte Panteobligationer til Kongen i deres Plantager, hvoraf der svaredes

$4^1/_2$ % Rente foruden et mindre Afdrag. Vilkaarene var særdeles gunstige for Planterne, og tit og ofte hændte det endda siden, at Staten gav dem Henstand og Afslag, naar det kneb med Betalingen.

Den kongelige Handel paa Vestindien fortsattes da i de følgende Aar navnlig som Kaffehandel, og dens Omfang var betydeligt. Mindre godt gik det derimod med Udbyttet. Da Indløsningen skete i 1786 anslog man Handelens Aktiver til 2,050,000 Rdl., dens Passiver til 1,750,000, saa der skulde være en Formue af 300,000. Desuden skyldtes til Finantskassen omtrent 850,000 Rdl., der var anvendte til at kjøbe de 3,251 Aktier, som ved Indløsningen var paa private Hænder, og endelig til Banken 940,000. Det var nu Meningen, at denne Gjæld efterhaanden skulde klares, ved at Handelen aarlig betalte c. 130,000 Rdl. i Renter og Afdrag. I 10 Aar 1787—96 skete dette virkelig ogsaa, men ved Toldloven 1797 blev Vilkaarene for Kaffehandelen daarligere, og i de følgende 5 Aar kunde man kun betale 220,000 ialt.

I 1803 førtes der nu i Regeringen Forhandlinger om, enten man alligevel skulde fortsætte, eller man skulde se at komme af med denne Forretning. Man kom imidlertid til det Resultat, at som Handelen dreves, skadede den ikke den private Handel, hvorimod en Ophævelse vilde fremkalde stor Forvirring i Kaffehandelen, ligesom man vilde lide store Tab ved at realisere Handelens Eiendele. Regjeringen besluttede derfor at fortsætte, men da man fandt det urimeligt, at have det store Tilgodehavende bogført uden Udsigter til at faa det ind, bestemtes det, at alt, hvad der var betalt siden Overtagelsen, skulde regnes for Afdrag. Det blev rigelig $1^1/_2$ Million, eller, da Handelen samtidig havde modtaget nye Laan paa c. 400,000, godt og vel 1,100,000. Tilbage blev da c. 650,000 Rdl., og disse skulde saa fremtidig forrentes med 4 %, medens det Overskud Handelen gav ud over disse, skulde indbetales som Afdrag. Det Beløb, Finantserne herved gav Afkald paa til Fordel for Handelen, var henved 900,000 Rdl. Denne Ordning er typisk for Statens Forhold til den vestindiske Handel; tager vi hele Perioden 1787 til 1807 under ét kan det vistnok siges, at man ikke led direkte Tab, men slap med at miste Renterne af de ganske vist anseelige Kapitaler, der var anbragte i denne Forretning.

Heldigere gik den private Handel paa Vestindien. Dens Omfang var særdeles stort; saaledes seilede i Aaret 1797 af den kjøben-

havnske Handelsflaades 342 Skibe ialt 58 paa Vestindien, og af disse hørte Halvdelen til de større. Det var især Sukkerhandelen, der dreves af private; for Aaret 1806 opgives Mængden af det Sukker, der indførtes til Kjøbenhavn fra vore vestindiske Øer til 20½ Mill. Pd., hvortil saa kom 3 Mill. fra det øvrige Amerika. Fredsaarene 1784—92 bragte vel ogsaa her en Standsning, men saa gik det atter rask fremad, og i Modsætning til den kongelige Handel tjente de private Kjøbmænd gode Penge.

En anden for Staten endnu ubehageligere Arv fra Fortiden var det *østersøisk-guineiske Selskab*. Denne Handel, hvis besynderlige Navn antyder dens vidtomfattende og uensartede Opgaver, havde kun haft Betingelser i selve Krigsaarene; da Freden kom, ramtes den af en hurtig og uafvendelig Ødelæggelse, Omsætningen blev stedse mindre, Tabene bestandig større. Regjeringen, der i sin Tid ivrig havde tilskyndet Folk til at tage Aktier, saa ikke faa Borgere udenfor Handelsverdenen havde anbragt Smaakapitaler deri, følte sig forpligtet til enten at holde Handelen i Gang eller erstatte Interessenternes Tab. Foreløbig forsøgte man det første, idet man 1785 eftergav Selskabet 1,150,000 Rdl. Det hjalp dog ikke, og næste Aar maatte man gaa til nye Begunstigelser, samtidig med at man tilbød Interessenterne at købe deres 100 Rdl.'s Aktier for 75 Rdl. Stykket. Mange benyttede sig heraf, og da det stadig gik værre og værre, besluttede Regjeringen sig i 1788 til at gjøre Ende paa det ved at indløse Resten af Aktierne. Den europæiske Del af Handelen overtoges derpaa af Staten og opgaves, efterhaanden som man fik dens Effekter realiserede.

Derimod lykkedes det ved store Begunstigelser at bevæge det ansete kjøbenhavnske Handelsfirma Pingel, Meyer og Prætorius til at overtage Handelen paa Danmarks guineiske Besiddelser. I de nærmest følgende Aar gik denne helt godt; Guld- og Elfenbenshandelen fik man vel ikke stort ud af, men des livligere var Handelen med Negerne, der stadig havde været ret anseelig. I Løbet af Aarene 1778 til 89 var der saaledes fra Guineas Kyst for dansk Regning afgaaet 50 Skibe med 17,113 Negere ombord; Prisen for dem i Afrika var en 150 Rdl. for Stykket, lidt mere for Mænd, lidt mindre for Kvinder, og i Vestindien solgtes de for omtrent 300 Rdl., men ganske vist formindskedes Fortjenesten betydelig, ved at 2,706 var døde paa Veien.

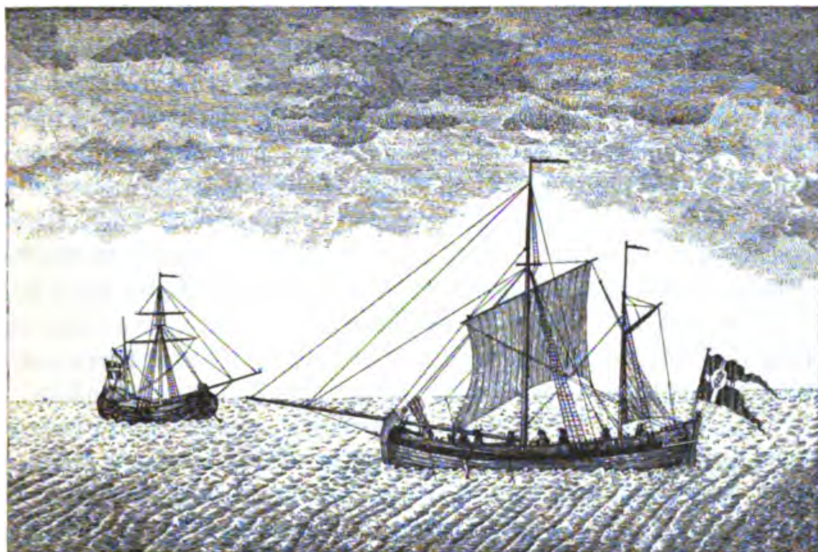
Firmaet kom dog ikke til ret længe at føre denne Handel. Baade indenfor Regjeringen og blandt Kjøbenhavns ansete Borgere herskede nu humane Stemninger, til hvilke Negerhandelen kun lidet passede. En Kommission, der blev nedsat 1791 for at forhandle om Ændringer i den, reiste derfor det Spørgsmaal, om man ikke helt kunde undvære den, og man kom til det Resultat, at dette nok lod sig gøre. Selve Handelen indbragte ikke stort, og de vestindiske Øer kunde vistnok undvære Negerindførselen. Af de 17,113 Negere var i de 12 Aar kun 6,229 ført til de tre danske Øer, og deraf i de første 6 Aar 4,375, i de sidste 6 kun 1,854. Indførselen var da af sig selv gaaet ned til omtrent 300 aarlig, den maatte uden Skade kunne ophøre. Øernes Indbyggertal var 33,000 — omtrent som i vore Dage — og af dem var halvtredie Tusinde Hvide, godt 1,000 frie Negere, Resten Slaver. Ganske vist var der af disse betydelig flere Mænd end Kvinder, da de førstes Arbejde gav større Udbytte, men ved en stærkere Tilførsel af Negerinder i nogle Aar kunde formentlig tilveiebringes Balance, saa Slavebefolkningen kunde bevares ved den naturlige Formerelse. Gjennem disse Overveielser kom man til den Forordning af 16de Marts 1792, der saa ofte nævnes til Danmarks Ære, fordi vi her gik i Spidsen. Den gik ud paa, at fra 1ste Januar 1803 skulde Negerhandelen være forbudt. I de mellemliggende 10 Aar skulde der derimod være fri Handel med Negere baade for Kongens Undersaatter og fremmede, og Kopskatten skulde hæves for Negerinderne, fordobles for Mændene til Fremme af det rette Talforhold mellem Kønnene. Udførsel af Negere fra Øerne var forbudt. Firmaet Pingel, Meyer og Prætorius, eller som det nu hed, Duntzfeldt og Meyer mistede herved strax sin Eneret, og da dermed hele Grundlaget for dets guineiske Handel bortfaldt, fritoges det for denne. Staten overtog selv dets Eiendele i Guinea, og Handelen derpaa blev frigivet, men var i den følgende Tid yderlig ringe.

Endnu mere broget end det østersøisk-guineiske Selskab var det saakaldte *Kanalkompagni,* og det mislykkedes da ogsaa endnu hurtigere og fuldstændigere. Allerede 1784 besluttedes dets Opløsning, men en enkelt Del af dets Virksomhed frelstes dog ud af Skibbruddet. Under Realisationen, der trak ud i Aarevis, bestemte man sig nemlig 1788 til for kongelig Regning at fortsætte med Kompagniets Handel med indenlandske Manufakturvarer. I 1792

fik denne Virksomhed Navnet *„den danske Manufakturhandel“*, og samtidig gaves der Regler for, hvorledes den skulde virke til Fremme af dansk Industri ved at sikre Fabrikanterne en regelmæssig Afsætning. Dens Betydning var i de følgende Aar stor; efter Opgjørelser for 1798 afsattes gjennem den aarlig til de danske Provinser, Norge og Vestindien, indenlandske Manufakturvarer for omkring 100,000 Rdl., medens hele den tilsvarende Omsætning gjennem private, beløb sig til 60—70,000. Da Toldsystemet 1797 ændredes til Skade for Industrien, var Manufakturhandelen ét af de Midler, ved hvilke man søgte at bøde derpaa. Efter den nye Instrux af 13de Mai 1797 skulde Manufakturhandelen ikke blot sælge Varer for Fabrikanter, men ogsaa sælge Raamaterialier til dem og modtage færdige Varer som Betaling. Ligeledes skulde Handelen paa sit Lager modtage Varer for Fabrikanter, der maatte ønske det, og mod dette Pant laane dem indtil Halvdelen af Værdien. I de følgende Aar fortsattes med et lignende Salg af færdige Varer som før, hvortil saa kom et anseeligt men dog adskillig mindre Salg af Raamaterialier, og endelig endte det med, at man ligefrem overtog hele Industrianlæg, saaledes navnlig Nelthrop og Harris' Oliemølle. Forretningen gav, trods en Del Tab ved Fallitter, gjennemgaaende Staten lidt Overskud.

Endelig havde Regjeringen tilbage *„den forenede kongelige grønlandske, islandske, finmarkske og færøiske Handel.“* Med denne gik det længe værre og værre, Aar efter Aar svulmede Underskudet op, saa Finantskassen stadig maatte yde store Tilskud. Man blev derfor efterhaanden ked af det, og frigjorde sig for det mest mulige af denne Virksomhed. Først opgav man Handelen paa *Island*. Efter Forordningen af 18de August 1786 fik fra Begyndelsen af næste Aar alle Kongens Undersaatter Ret til at handle paa Island, og der lovedes endda en Række Begunstigelser for at opmuntre Kjøbmændene dertil. Adskillige kjøbenhavnske Kjøbmænd optog den Handel, her tilbødes dem, og Kjøbenhavn vedblev da ogsaa at være Hovedpladsen for Forretningerne med Island, skjønt Skibe fra Norge og Hertugdømmerne deltog deri. Indførselen fra Island havde i den kongelige Handels Tid haft en Værdi af c. 200,000 Rdl. aarlig, hvoraf over Halvdelen kom paa Fiskene, og dernæst de største Beløb paa Strømper og Vanter; til Gjengjæld indførtes dertil for en 150,000 af meget forskjellige Varer. Efter 1786 blev Omsætningen ved at være en lignende, men medens

Staten havde tabt derved, tjente Kjøbmændene. Derimod var Islænderne ikke tilfredse med Byttet, og 1796 underskreves rundt om paa Øen baade af Embedsmænd og andre Klager over Kjøbmændene. Disse betalte for lidt for Islændernes Varer, paastod man, og tog for meget for deres egne, de sørgede ikke for at Øen forsynedes med de Varer, den behøvede, og de forurettede Indbyggerne ved forkert Maal og Vægt. Derfor ønskede man fri Handel ogsaa for fremmede og

Skibe paa Fiskefangst under Island.

Understøttelse for Islænderne til selv at sætte Handelsforetagender i Gang. Tonen var særdeles bitter og lidenskabelig, og Regjeringen optog Klagen højst unaadig; især harmedes den over, at Embedsmændene havde skrevet under. Alligevel undersøgte man Sagen nøje, men fandt ikke Klagerne begrundede og afviste dem derfor i September 1798. Priserne, erklærede man, kunde der under det frie Handelssystem intet bestemmes om, at give fremmede Handelsret vilde være en Forurettelse af de kongelige Undersaatter, der havde indrettet deres Forretning i Tillid til Reglerne af 1786, og Undersøgelserne havde desuden vist, at det nye Handelssystem i Virkelig-

heden havde været til Gavn for Island. Man henviste i saa Henseende til Folketallets Stigning.

Aaret efter Opgivelsen af den kongelige Handel paa Island frigaves den *finmarkske* Omsætning ved Forordningen af 5te September 1787; fra 1ste Juni 1789 skulde alle, baade kongelige Undersaatter og fremmede, have Lov at handle paa Finmarken. Som Følge af disse Bestemmelser realiseredes baade den islandske og finmarkske Handels Eiendomme med et Tab, der beregnedes til op imod 1 Million Rdlr.

Anderledes gik det med den *færøiske* og grønlandske Handel. Den første af disse gjaldt ikke store Beløb; der kom fra Færøerne hertil aarlig Varer for 30—40.000 Rdlr., hvoraf langt den vigtigste Part var Strømperne, 100,000 Par om Aaret omtrent, medens Fiskeindførselen var yderst ringe; tilsvarende forsynedes Øerne med Varer til et noget mindre Beløb. Handelen gav hvert Aar et lille Overskud, og 1790 ændredes derfor de forskjellige Varetaxter til Fordel for Indbyggerne, samtidig med at man besluttede at frigive Handelen fra Begyndelsen af 1796. Denne sidste Beslutning opgaves dog, og Handelen fortsattes for kongelig Regning, stadig med lidt Fortjeneste. Fra 1798 stod den under samme Direktion som den grønlandske.

Om Handelen med *Grønland* førtes der lange og indviklede Forhandlinger for at naa til en gunstig Ordning. Tabene var her i Firserne meget store, og navnlig viste Forsøgene paa at drive Hval- og Robbefangst med kongelige Skibe sig særdeles kostbare. 1789 opgaves derfor denne Fangst, og Skibene solgtes. Derimod mente Regjeringen ikke, at den kunde forsvare at opgive Handelen med Grønland og overlade den til private; man frygtede for, at disse i en saadan Grad vilde udnytte Indbyggernes Uvidenhed, at Kolonien ødelagdes. 1790 besluttede man derfor at prøve i 10 Aar med en ny Ordning. Handelen skulde vedblive at være en kongelig Monopolhandel, og til at drive den stilledes der til Raadighed et Grundfond paa 250,000 Rdlr., der skulde forrentes til den kongelige Kasse med 4 %. Af Overskudet derudover skulde $^2/_3$ tilfalde Staten medens den sidste Trediedel skulde fordeles blandt Handelens Embedsmænd for at opmuntre dem til Iver og Paapasselighed. Dette viste sig at være et heldigt Greb. Da man i 1798 gjorde Udbyttet op for Aarene 1790—95 kom man til det Resultat, at Handelen havde kunnet betale de 10,000 i Rente aarlig, og endda havde haft et Overskud

paa ialt 95,000 Rdl., hvoraf altsaa de $^{3}/_{8}$ tilfaldt Staten; Handelen var drevet med en halv Snes Skibe, og der var indført Varer fra Grønland for omkring 100,000 Rdl. om Aaret. Noget lignende gik det i den følgende Tid, og efter de 10 Prøveaar kunde man med Tilfredshed beslutte sig til at fortsætte. Man gjorde det dog med den Bevidsthed, at Forholdene nu vilde blive vanskeligere. Hidtil havde Seiladsen paa Grønland været drevet med Skibe, der var fragtede hos Agent Bodenhoff og hans Søn men efter deres Død maatte Handelen selv kjøbe Skibe, hvilket man mente, vilde blive dyrere. Og desuden foregik i denne Tid Svingninger i Priserne paa de to grønlandske Hovedvarer: Tran og Hvalfiskebarder, hvis Følger ikke var til at beregne. Barderne faldt stærkt i Pris, væsentlig som Følge af de nye franske Moder, der fortrængte Fiskebensskjørterne, hvorimod Trannen hidtil var steget paa Grund af Krigen. Man var derfor nu saa forsigtig at nedsætte Embedsmændenes Procenter af Overskudet noget. Handelen viste sig da ogsaa de følgende Aar lidt tvivlsom, og det hændte et Par Gange, at den gav Underskud. Bardernes Pris vedblev at gaa ned, saa man i 1803 maatte nøies med $14^{1}/_{2}$ Rdl. for 6 Pd., medens man før havde faaet 80 Rdl. derfor. I 1804 søgte man derfor ved nye Taxtbestemmelser at opmuntre Grønlænderne til at anvende deres Anstrengelser paa at skaffe Tran, medens de hidtil havde været ivrigst for Barderne. Samtidig indførtes deroppe en Art Penge de saakaldte Kreditsedler, da man mente, at den hidtidige Tuskhandel, idet mindste for Folk med Grønlændernes Karakter, gjorde det næsten umuligt at spare noget sammen fra de gode Aar til de daarlige og Nødvendigheden deraf havde netop et Par Uveirsaar bevist. Det lykkedes da ogsaa at bevare Overskudet med Undtagelse af ganske enkelte Aar, hvor Forholdene var særlig vanskelige. —

Som Aarene før 1784 havde været Kompagniernes, blev de to Aartier derefter den private Handels. Af Kompagnierne var det kun det asiatiske, der vedblivende bragte store Fordele, de andre forsvandt eller overtoges, hvor særlige Grunde talte for det, af Staten og forsattes da som kongelige Forretninger, nogle med et beskedent Overskud, andre med store Tab. Allerede i 1785 havde Regjeringen været paa det rene med, at den private Handel ved den billigere Drift, den større Iver og Hurtighed besad afgjørende Fordele for Monopolhandelen, hvad enten denne dreves af Staten eller store

halvt private Selskaber. Udviklingen bekræftede denne Opfattelse, og Staten indskrænkede derfor ogsaa i denne Tid stedse mere sin Handelsvirksomhed. Dertil bør dog føies, at Kompagnierne sikkert havde gjort stor Gavn ved at bane Veie, der saa siden kunde følges af private med større Udbytte.

Talmæssige Opgjørelser af Kjøbenhavns Handel og Bevægelserne i denne i disse Aar, haves ikke, men der findes dog Tal, der giver nogen Antydning deraf. Saaledes de kjøbenhavnske Toldindtægter. Disse viser for Aarene 1776—84 den mest iøinefaldende Fremgang; fra 216,000 Rdl. voxede Indtægterne i disse Aar op til 881,000, og der naaedes et Gjennemsnit af c. 455,000. Saa gik det derpaa i Fredsaarene jævnt nedad, til man 1792 var naaet helt ned til 352,000 med et Gjennemsnit for disse Aar af c. 475,000. Men med Krigen gik det atter frem, og i Toldlovens Aar 1797 var man oppe ved 737,000. Toldloven bragte store Nedsættelser, men samtidig hævedes en Række Indførselsforbud, saa der blev Mulighed for at udvide Handelen, og en Del Varer, der før var smuglede ind, fortoldedes nu. Finansielt blev derfor Resultatet, at Aarene nærmest før og efter gav omtrent samme Indtægt, men i Længden mærkedes de heldige Følger i en stærkt forøget Omsætning, der bragte en regelmæssig og hurtig Stigning i Toldindtægten, til den i 1806 var 1,213,000 Rdl.; for Aarene 1798—1806 var Gjennemsnittet 910,000, alt for Kjøbenhavn alene. Mindre var Fremgangen i Kjøbenhavns Indførsel fra de omliggende Provinser, saaledes som denne fik Udtryk i Konsumtionsindtægterne. Disse steg 1776—84 fra 310,000 til 422,000 saa det aarlige Gjennemsnit var 380,000, stod saa stille omkring 420,000 til 1792 og gik derefter endelig jævnt op til 529,000 i 1806; heller ikke her fik Taxtændringerne 1797 større øjeblikkelige Følger for Finanserne. Gjennemsnitsindtægten var 1793—97: 470,000, 1798—1806: 490,000.

Medens Handelens forskjellige Perioder tegne sig ret skarpt gjennem disse Tal, vides der kun lidt om, hvor vidt Omsætningen naaede i Omfang. Efter en af de store Kjøbmænd, Pierre Peschiers Beregninger skal den i 1804 have beløbet sig til en Indførsel af omtrent 17 Millioner, en Udførsel af 9. Af Indførselen kom Halvdelen fra Ost- og Vestindien samt Kina. Den store Forskjel mellem Udførsel og Indførsel skyldes blandt meget andet den Hovedgrund, at Kjøbenhavn i langt høiere Grad var Centralplads for Rigets Ind-

førsel end for dets Udførsel. Hvad der udførtes af Industrivarer gik vel mest over Kjøbenhavn, men det var i sig selv kun lidet, og Landbrugsprodukterne og andet lignende udførtes for en stor Del direkte fra Provinserne.

Den livlige Handel i disse Aar omkring Aarhundredskiftet fandt ingenlunde alene Sted med kjøbenhavnske eller blot med danske Skibe, men det følger dog af sig selv, at den ikke kunde foregaa, uden at Kjøbenhavn havde en efter Tidens Forhold anseelig *Handelsflaade.* Det var da ogsaa Tilfældet; Perioden igjennem var de kjøbenhavnske Skibe paa over 10 Kmcl. o. 350 i Tallet og deres Drægtighed 25,000 Kmcl.; i Drægtighed var det $^{3}/_{4}$ af hele Kongerigets Handelsflaade, i Tal det halve, hvorimod baade Norges og Hertugdømmernes Handelsflaader, hver for sig, var ikke lidt større. Langt den største Del af Kjøbenhavns Skibe tilhørte en ret begrænset Kreds af store handlende; i 1797 var saaledes $^{2}/_{3}$ af de 25,240 Kmcl. i Hænderne paa 26 større Forretninger med over 200 hver. I Spidsen for Redernes Række træffe vi Asiatisk Kompagni med over 3,000, og tæt derefter følger Agent Duntzfeldt med 2,400, medens Kjøbmand Lars Larsen og Agent Erichsen hver har 1,400 og Etatsraad de Coninck 1,000. Af de 342 Skibe, der det Aar fandtes, var 93 i Fart paa danske, norske og islandske Havne, 134 paa det øvrige Europa — for en stor Del i Fragtfart paa Middelhavet —, 58 paa Vestindien og 40, hvoriblandt langt de største paa Ostindien, medens 11 beseilede Nordamerika, 3 Guinea, og 3 slet ikke var i Fart.

Det var imidlertid kun en ringe Del af disse Skibe, der byggedes i Kjøbenhavn; i 1797 var saaledes ialt kun $^{1}/_{8}$ af de 342 udgaaet fra kjøbenhavnske Værfter, og den større Halvdel af Handelsflaaden var bygget udenfor Monarkiet. Regjeringen gjenoptog derfor ogsaa med Iver Bestræbelserne fra tidligere Tid for at fremme det danske Skibsbyggeri, dels ved direkte Understøttelser til kjøbenhavnske Værfter, navnlig til Eskildsens, dels ved at gjenindføre en Afgift paa Skibe byggede i Udlandet. Efter Forordningen af 20de April 1796 skulde der af fremmede Skibe, som kjøbtes for at seile under dansk Flag, betales 10 Rdl. pr. Kmcl., hvilket man mente sædvanlig vilde udgøre 10—12 % af Værdien. Siden forhøiedes denne Afgift i 1803 og 1806.

Den Storhandel, Kjøbenhavn i denne Tid besad, og som bragte de store Fortjenester hjem, dreves af ret faa Mennesker; deres Tal kan vistnok nærmest angives ved Tallet 80, som er Grosserernes Antal; kun

en saadan mindre Kreds bragte Handelen anseelige Formuer, der satte dem i Stand til at føre et Liv, som i ydre Vilkaar nogenlunde svarede til Livet ved Hoffet og i Adelskredsene, og som derfor ogsaa muliggjorde en selskabelig Omgang med disse. Adskillige andre nød dog direkte godt deraf; af Kompagniaktierne var altid en Del paa smaa Kapitalisters Hænder, og ualmindeligt var det heller ikke, at Folk, der havde lidt tilovers, anbragte det i de store Kjøbmænds Forretninger og saaledes fik deres Del af Fortjenesten.

Og mere eller mindre nød sikkert alle Grupper af Byens næringsdrivende Fordel af det forøgede Liv, Handelen bragte. Nærmest afhængig af denne var to af Byens Lav: Skippernes og Pram- og Stenførernes. Det første var i stærk Fremgang; fra 596 i 1783 voxede dets Medlemsantal til 689 i 1794 og 890 i 1806. [Pram- og Stenførerne betød mindre; indtil 1784 havde de udgjort to Lav, nu forenedes de til et, hvis Opgave væsentligst var at besørge Person- og Varetransporten i Havnen; de var hele Tiden omtrent 90 med et lignende Antal Drenge. Ved Folketællingen 1801 opførtes ialt under Gruppen: Søfarende og Fiskere 3,056 Mennesker, Familierne medregnede.

Ved Siden af Storhandelen indtog Kjøbenhavns *Detailhandel* en meget beskeden Plads; faa eller ingen af dens Mænd naaede frem til de store Formuer og den ansete Stilling, der faldt i Grosserernes Lod, selv om adskillige af dem sad med ikke smaa Indtægter; som Helhed dannede de Middelstandens øvre Lag, en god Del fornemmere end Haandværkerne, men indenfor deres egen Gruppe fandtes selvfølgelig mange Trin. Af de 4,789 Mennesker, Folketællingen 1801 har under Betegnelsen „Kjøbmænd med deres Karle og Drenge“, var det utvivlsomt langt den største Del, der havde deres Udkomme gjennem Detailhandelen.

Af denne Handel dreves en betydelig Del af 4 store Lav: Isen- og Urtekræmmerne, der lige til 1807 var ét Lav, Hørkræmmerne, Silke- og Uldenkræmmerne, og endelig Vintapperne. Det første af disse var i jævn Fremgang. Dets Mestere, der i 1783 talte 94 var i 1794: 107, i 1806: 131 og det samlede Tal for deres Svende og Drenge var i de tre Aar henholdsvis 171, 190 og 200. Derimod havde Hørkræmmerlavet uforandret omkring 40 Mestre og en 70 Svende og Drenge. Det tredie Fag, der nærmest svarer til senere Tiders Manufakturhandlere, paavirkedes stærkt af de mange Omskift-

ninger, som den hjemlige Industri og den udenlandske Konkurrence indenfor denne Tid var underkastet. Først gik det fremad; fra 66 Mestre i 1783 øgedes Tallet jævnt til 102 i 1798, men saa fulgte i Aarene efter den nye Toldlov en vanskelig Tid, hvor de heldige forøgede deres Forretninger, de uheldige ødelagdes; alene Aarene fra 1797 til 1802 bragte 27 Falitter, og i 1806 var der kun 56 Forretninger tilbage; derimod var Medhjælpertallet voxet fra 84 i 1783 og 78 i 1798 til 104 i 1806. Vintapperne holdt sig, skønt Tiderne i det hele var gode for dem, ved 50—60 Forretninger med fuldt saa mange Medhjælpere. For alle Fagene gjælder det, som man ser, at det almindelige var Forretninger med 1—2 Svende og Drenge for hver Kjøbmand.

Foruden disse Lav fandtes imidlertid adskillige Handelsfag uden Lav, hvor Næringen kun var betinget af Borgerbrev, og endelig var Handelen med Grøntsager, Brød og Brænde fri Næring, som enhver havde Lov at drive.

Den hele Handel med Næringsmidler stod paa en eiendommelig Maade under Øvrighedens Tilsyn. Man var nemlig besjælet af Frygt for, at det skulde hænde, at der ikke var de fornødne Fødevarer i Byen, og det var derfor fastsat, at der hos Spækhøkere, Bagere o. s. v. skulde findes visse bestemte Forraad af de forskjellige Varer. For at sikre sig, at det overholdtes, foretog Medlemmer af Magistraten og af de 32 Mænds Forsamling af og til nogle Undersøgelsesture rundt til vedkommende handlende. Mest bekymret var man for, at Rug og Brænde skulde slippe op om Vinteren, og Magistraten var derfor selv forpligtet til at holde et kommunalt Forraad paa 10,000 Tdr. Rug og 7,600 Favne Bøgebrænde, hvilket sidste dog delvis kunde erstattes med Stenkul. For Kjød, Brød og Øl fandtes der faste Taxter, som dog for Øllet bortfaldt 1805 ved Bryggerlavets Ophævelse og for Brødet, saa nær som Rugbrødet, i 1806. Kjødhandelen dreves af Slagterlavet, der havde et halvt hundrede Mestre og c. 100 Svende og Drenge.

En urimelig stor Del af Byens Indbyggere var Værtshusholdere. 1801 hører under Rubriken: „Møllere, Kromænd og Værtshusfolk“ 9,671, og da Møllerlavet talte henimod 30 med c. 100 Svende og Drenge, tilfalder aabenbart Broderparten Værtshusholderne; 1 af hver 11 Indbyggere i Byen forsørgedes herved, og Faget var i rask

Fremgang; blandt disse Aars nye Borgerskaber er uforholdsmæssig mange Værtshusholdere; Tiderne var aabenbart gode for dem. —

Det er Handelen, der har kastet Glans over dette Afsnit af Kjøbenhavns Historie og skjænket Tiden dens Navn. I Sammenligning hermed var det, der fandtes af *Industri og Haandværk* lidet storstilet. Ganske enkelte Fabrikanter kunde tjene Formuer og en Del af de store handlende havde Part i Industrianlæg, men som Helhed er Indtrykket et ganske andet. De fleste af Fabrikanterne er beskedne Haandværkere, der med mere eller mindre Held søger at naa lidt videre frem ved et lille Anlæg, der til Nød kan kaldes Fabrik. I det sociale Lag, hvor Handelsherrerne færdes, naar de ikke op, tit vel ikke en Gang Side om Side med Detailhandelens Mænd, og Haandværkernes store Mængde staar i den almindelige Opfattelse afgjort lavere end disse sidste. Imidlertid beskæftigede unægtelig Fabrikdrift og Haandværk adskillig flere Mennesker end Handelen, og Industrien var en Tidlang i en helt betydelig Udvikling; i Sammenligning med ældre Dage og Tiderne nærmest derefter var Kjøbenhavns Industri i det 18de Aarhundredes sidste Menneskealder anseelig.

I Guldbergs Tid havde man fra oven udfoldet en ivrig Virksomhed for herhjemme at skabe *en fabriksmæssig Industri*, og Anstrengelserne havde ingenlunde været uden Resultat. Da man i 1786 gjorde op, hvad der var udrettet siden 1777, „fra hvilken Tid de fleste Foranstaltninger til den nationale Industris Befordring tog deres Begyndelse," kunde man pege paa en stor Fremgang. For de kjøbenhavnske Fabriker med de provinsielle Anlæg, som hørte derunder, angives det, at fra 1777 til 1785 var Fabrikernes Tal steget fra 128 til 153, Arbejdernes fra 6,068 til 12,962 og de forarbeidede Varers Værdi fra 580,000 Rdl. til 720,000.

Det var da ikke urimeligt, at Regjeringen ogsaa nu fortsatte ad samme Vei. I Januar 1787 besluttede man at udvide Fabrikdirektionens (III. S. 501) Virksomhed og dens Medlemmers Tal. Hidtil havde dens Opgave været at give Kommercekollegiet Besked om Fabrikforhold og at paase, at Fabrikanterne overholdt de Forpligtelser, de havde paataget sig til Gjengjæld for Understøttelserne, samt endelig at stifte Fred mellem Fabrikanter og Arbeidere. Nu fik den det unægtelig omfattende Hverv at udstrække sin Virksomhed til „alle de Gjenstande, som angaar det kunstmæssige og økonomiske af Fabrikerne og til at vaage over alt, hvad i Henseende til Vind-

skibeligheden i Almindelighed skal opfyldes og iværksættes." Meningen med det var, at den skulde give Ideen til nye Foretagender og Forbedringer af de gamle. I samme Anledning udvidedes den stærkt. Der havde hidtil kun været to Medlemmer, hvoraf den ene var den store Silkevarefabrikant, Etatsraad Reiersen; nu kom hertil 2 nye ordinære Medlemmer, og det blev disse fire, der varetog de gamle mere positive Forretninger. Desuden optoges en hel Række extraordinære Medlemmer: 2 Kjøbmænd, 2 „lærde": Professorerne Kratzenstein og Eggers, 2 landkyndige og endelig 8 „kunstforstandige", blandt hvilke vi træffer den energiske Leder af den daglige Virksomhed i Bomuldsfabriken paa Blegdammen: Overmester Nordberg. Deres Pligt blev hovedsagelig at faa de gode Ideer til nye Foretagender. Senere, i Juli 1788, fritoges Direktionen for Tilsynet med Fabrikanternes Overholdelse af deres Forpligtelser, idet der udnævntes en særlig fast Kommission paa 5 Medlemmer til at passe paa det.

Efter Raad og Forslag af denne Fabrikdirektion udfoldede Kommercekollegiet i den følgende Tid en travl Virksomhed til Fremme af alle industrielle Planer, der kunde tænkes at bringe Landet Nytte. Snart var det bestaaende Foretagender man søgte at hjælpe til Udvidelser eller blot at holde i Gang, snart var det en i Danmark hidtil ukjendt Industri, man stræbte at indføre; for Ideer til noget saadant nyt var man altid særlig taknemmelig. Desuden stræbte man indenfor de forskjellige Fag at holde mindst to Forretninger i Gang i hvert til Fremme af Konkurrencen.

Midlerne var forskjellige; nogle Fabrikanter sattes i Gang eller støttedes med direkte Pengetilskud, andre med Laan, mod Renter eller rentefri; undertiden hjalp man ved Eneret i nogle Aar, Toldfrihed for Raamaterialier, Fabrikations- eller Exportpræmier og andet lignende, undertiden blot ved Tilladelse til at drive en Forretning uden Lavsret uhindret af det Lav, den kunde antages at konkurrere med. Men især søgte man at hjælpe Fabrikanterne til at drage Fordel af de tekniske Fremskridt, der skete i Udlandet ved Opfindelsen af nye Maskiner; England var i saa Henseende det forjættede Land, navnlig for alle Arter af Spindemaskiner, medens man kun undtagelsesvis søgte sit Forbillede i Frankrig, Schweitz og Tyskland. Men Englænderne undte ikke andre Del i Udbyttet af deres Opfindelser; ængstelig vaagede de over, at de nye Maskiner ikke udførtes,

og at Folk, der forstod at forarbeide og bruge dem, ikke slap bort fra Landet. Lykkedes det undertiden den danske Regjering at faa Aftaler med kyndige Englændere om at komme hertil, da maatte disse snige sig ud af deres Land, forfulgte af Politiet, og slap de selv afsted med deres Arbeidere, maatte de dog oftest lade Maskinerne i Stikken. Og tilsvarende modtoges danske Udsendinge, der reiste for at studere Maskinerne med yderste Mistænksomhed og fik ingenlunde Lov at udføre Prøver og Modeller. Fandt man alligevel en Gang imellem ud af Maskinerne, viste det sig dog siden meget vanskelig at faa dem lavet ordentlig herhjemme, og selv om det saa nogenlunde lykkedes, var det altid svært at faa vore uøvede Arbeidere til at bruge dem saa godt, at der blev Fordel ved det.

Paa alle disse Omraader var der en vid Mark for Regjeringens Anstrengelser, men efterhaanden som Aarene gik, og det ene Foretagende efter det andet mislykkedes, medens selv de, der holdtes gaaende, gav ringe eller ingen Vinding, begyndte Iveren at kølnes. Før Afgjørelsen faldt under Forhandlingerne om det nye Toldsystem, var man derfor naaet til fuld Erkendelse af, at den nyopvoxede og kunstig plejede Industris Interesser maatte vige for Hensynet til den langt livskraftigere og mere indbringende Handel og til det store Flertal af Befolkningen, hvis Forhold til Industrien kun var Kjøberens.

Den Toldkommission, der forberedte den nye Toldlov af 1797 gik i sine Overvejelser herom ud fra det Hovedsynspunkt, „at Forbud og høi Told almindeligen ikke gavner Fabrikerne i den danske Stat i den Grad, som de trykker og fordriver Handelen og de dermed forbundne Næringer“, og Kommercekollegiet sluttede sig ganske hertil. „Det kan ikke siges,“ hedder det i dettes Betænkning om Fabrikerne, „at de samtligen har opfyldt deres Hensigt, eller at de alle har været uskadelige; meget mere maa det tilstaas, at ingen Fabrikation har fyldestgjort Landets Forbrug.“ Men samtidig var man enig om, at „ligesom Billigheden synes at tilsige, at den Borger, som efter Regjeringens Opmuntring har anvendt sin hele Evne og Tid paa en yderst vanskelig Næringsvei, tør haabe Understøttelse, naar han ved Lovens Forandring savner den Bistand og Hjælp, som han troede at finde i disse Loves Gyldighed, saa opfordres ogsaa Staten ved sin egen Interesse til at forsøge, om ikke den en Gang aabnede Næringsvei og erhvervede Kunstflid ved en passende Understøttelse idet mindste saalænge kunde vedligeholdes,

at den enten efter nogen Tid ved sin egen Fasthed kunde bestaa eller Arbeiderne erholde Leilighed efterhaanden at forberede sig paa Valget af nye Næringsveie."

Der havde hidtil, dels været meget høie Toldsatser, dels bestaaet et stort Antal Forbud mod Indførsel og deriblandt for de vigtigste Varer, alt til Fremme af dansk Industri. En livlig Smuglerhandel havde vel i ikke ringe Grad svækket Betydningen heraf, men selvfølgelig havde Forbudene og de høie Afgifter dog gavnet vor Industri, da de indsmuglede Varer ofte maatte holdes skjult i nogen Tid, og selve Smugleriet tit kunde bringe Tab ved Konfiskation og Bøder. Nu besluttede man sig til at lade den store Mængde af Forbudene falde og kun beholde saadanne, som der kunde anføres særlige Grunde for. Saaledes forbødes Indførselen af Spillekort af Hensyn til Stempelafgiften, af fordærvede Fødemidler og brændt Kaffe, hvis Bestanddele ikke kunde kontrolleres, af Sundhedshensyn, og Indførselen af kinesiske og ostindiske Varer blev for det asiatiske Kompagnis Skyld kun tilladt paa indenlandske Skibe. Til Gavn for den norske Glasfabrikation blev Glasindførselen forbudt for 7 Aar, og endelig var det til Nytte for kjøbenhavnske Industrigrene, at man forbød Indførselen af Sukker og trykte Kattuner, samt farvet og forgyldt Fajance og Porcellain saa nær som kinesisk. Det sidste Forbud havde sin Grund i Hensynet til den kongelige Porcellainsfabrik, hvorimod det for de to andre mere var Handels- end Industriinteresser, der var afgjørende. Til Fordel for den indenlandske Klædefabrikation skulde endelig Indførsel af en Del Klædesorter være forbudt indtil videre, for at de danske Fabriker „kan saa meget bedre forberede sig paa at konkurrere med de fremmede, naar Forbudet ophører".

I øvrig nøiedes man med at værne indenlandsk Produktion gjennem Toldsatser, der var saa lave, at man kunde vente, at Folk vilde foretrække at betale dem, fremfor at forsøge Smugleriets Vej. For halvforædlede Industrivarer sattes en Værditold paa 5—10 %; for heltforædlede Manufakturvarer af 10, for Silke dog kun 5, da det ansaas for særlig let at indsmugle. Og endelig vekslede Tolden for de forskjellige almindelige Haandværkervarer fra 5 til 24 %, „i Forhold til som de lettere eller vanskeligere kan indsmugles". Industriens Raaprodukter blev enten helt toldfri eller sattes til en Afgift af 2—5 %.

Regjeringen var dog paa det rene med, at den Hjælp, som saaledes ydedes gjennem Toldloven, ikke vilde være nok for vor Industri. Udlandets gamle Fabriker med stor Bedrift, gode Maskiner og øvede Arbeidere vilde til Trods derfor kunne levere Varerne billigere paa det danske Marked. Derfor søgte man ogsaa paa anden Vis at yde vore Fabriker Støtte. Saaledes udvidedes den danske Manufakturhandels Virksomhed herfor som ovenfor omtalt (III. S. 820), og man fik i Kjøbenhavn oprettet to Maskinværksteder med den Opgave at skaffe danske Fabriker gode og billige Maskiner. For de haardest ramte og formentlig vigtigste Fag, mente man imidlertid, at heller ikke det vilde forslaa og besluttede derfor at gaa til en direkte Pengegodtgjørelse.

Dette gjaldt de forskjellige Manufakturvarefabriker, samt Tobaksplanterne i Fredericia og en enkelt Pletvarefabrik, der fandtes ude paa Landet. For Klæde-, Tøi-, Silke- og Strømpefabrikerne ydedes dette Tilskud under Form af Fabrikationspræmier, der for de to første Grupper bestemtes efter Værdien, for de to sidste efter det Antal Stole, som holdtes i Gang; Baand- og Bomuldsfabrikerne samt Pletfabriken skulde derimod i Løbet af 16 Aar have udbetalt et vist Beløb som Erstatning for den saakaldte døde Kapital, der var anbragt i deres Maskiner, og Fredericias Tobaksplantere skulde endelig have en aarlig Præmie, der regnedes til 400 Rdl., til Gjengjæld for de Vanskeligheder, man mente, den nye Ordning vilde berede dem. Fabrikationspræmierne, der skulde vare ialt 16 Aar, skulde efterhaanden aftage. Til det altsammen regnede man, at der vilde gaa aarlig 37,636 Rdl. i de 4 første Aar, 33,494 fra det 5.—8., 28,852 for 9.—12. og endelig 24,555½ fra 13.—16. Til Gjengjæld bortfaldt saa nogle Exportpræmier, der havde beløbet sig til gjennemsnitlig 7000, men som ansaas for altfor tilfældige. Langt den største Del af Beløbet skulde tilfalde Klædefabrikerne, saaledes af de 37,636: 18000, medens Tøifabrikerne fik 8000, og Resten fordeltes i smaa Beløb til de andre. Samtidig var man dog paa det Rene med, at hvis Fabrikerne ved alt dette skulde kunne hjælpes til at klare sig i Konkurrencen, vilde det nødvendiggjøre betydelige Udvidelser og Anskaffelsen af nye Maskiner, og der stilledes derfor 30,000 Rdl. aarlig til Raadighed for Kollegiet til at understøtte dem dertil. Det som skete herved var i Virkeligheden, at den hjemlige Industri for kontante Penge afkjøbtes den største Del

af de Privilegier, der før var ydet den, men som nu ansaas for skadelige for den øvrige Befolkning. Naar man mente, at dette med Rimelighed kunde gjøres for omkring 60,000 Rdl. aarlig i Løbet af 16 Aar, vidner det om, at det i det hele ikke var meget store Beløb, denne Industri regnede med.

Fremtiden viste imidlertid ogsaa, at det kun daarlig forslog. De fleste af de Industrigrene, Indførselsforbudene hidtil havde værnet, ramtes trods Hjælpen haardt, nogle endog dræbende af det nye Toldsystem, saa man for deres Vedkommende kun opnaaede at skaffe dem en langsom og blid Død, men ganske vist var dette især Tilfældet for Virksomheder, der allerede før 1797 var i Tilbagegang. I Regeringens Arbeide for Industrien danner da 1797 et Vendepunkt. Indtil da opmuntrede man og drev fremad, efter den Tid vedblev man vel ogsaa at sætte Pris paa nye Ideer og støtte nye Forsøg, men Hovedopgaven blev dog nu at frelse, hvad der frelses kunde af det, som fandtes i Forveien. I hvilket Omfang dette lykkedes, og hvorledes Forholdene stillede sig i de forskellige Perioder, vil vi faa et Indtryk af ved at følge Udviklingen enkeltvis i en Del af de vigtigste Industrifag.

Ivrigst virkede Regeringen hele Tiden igjennem for de forskjellige Arter af Manufakturvarefabriker, og i flere af disse var den selv i høj Grad direkte interesseret. Den store *Bomuldsfabrik* paa Blegdammen, der var anlagt 1780, var det i 1782 lykkedes at faa overdraget til et Interessentskab, men i Virkeligheden vedblev den at være Statens, da denne hele Tiden besad de allerfleste af Aktierne, og dette blev efterhaanden Tilfældet i stedse større Grad. 1788 var der kun Aktier til 9,500 Rdl. paa private Hænder, og man indløste da ogsaa disse for at kunne lede Forretningen friere. Opgive den vilde man ikke, da man mente, at den bragte en anseelig national Vinding; de beskjæftigede Arbeideres Tal var i 1788: 1200, og baade de 35,000 Rdl., disses aarlige Løn udgjorde, og de 100,000 Rdl., for hvilke der brugtes indenlandsk Materiale, ansaas efter Tidens Beregningsmaade for vundne for Staten. Nægtes kunde det imidlertid ikke, at for Statskassen var i hvert Fald Tabet betydeligt; baade før og efter 1788 maatte man Gang efter Gang skyde Penge til.

Sagen var, at Fabrikationsmaaden var saa langsom og dyr, at Varerne ikke med Fordel kunde sælges til rimelige Priser. Ivrig søgte man at bøde paa dette ved Hjælp af Nordberg, der stadig

havde den egentlige Ledelse af Fabrikationen. Snart experimenterede han selv med nye Maskiner, snart foretog han paa Statens Bekostning Reiser til England for der at lære deres Maskiner at kende. Baade Forsøgene og Reiserne kostede Staten mange Penge, men Resultaterne lod vente paa sig. Saaledes lykkedes det først 1794 at faa nogle Maskiner i Gang, som Nordberg havde begyndt at studere paa en Englandsreise 1787. Saa vanskeligt havde det været for vore uøvede Arbeidere at fremstille disse Maskiner, og de samme Vanskeligheder gjentog sig, nu da de skulde bruge dem. Desuden lykkedes det kun at faa en ringe Del af Varerne afsatte; stedse flere Varer hobedes op paa Lagrene, saa altfor store Kapitaler baandlagdes. I 1795, da man gjorde Status op, regnedes Bomuldsmanufakturets Gjæld til c. 260,000 Rdl., dets Aktiver til 220,000, hvoraf Varelageret var de 170,000, men man var paa det Rene med, at dette kun vilde kunne realiseres med store Tab. Udsigterne syntes vel bedre for Fremtiden, nu da man havde faaet de nye Maskiner i Gang, men man var dog efterhaanden bleven træt af det hele. Kommercekollegiet søgte derfor at komme af med Fabriken ved at overdrage den til dens Bogholder Mengs, hvem man ogsaa ved at byde gunstige Vilkaar fik til at gaa ind paa det. Medens Forhandlingere herom stod paa, begyndte Forretningsfolk i Byen imidlertid at tale om, at Mengs derved begunstigedes, og at ogsaa andre burde have Lov at byde. Kollegiet greb Tanken og foreslog i Foraaret 1795 ligefrem at stille Fabriken til Avktion, hvilket derpaa fandt Sted hen paa Efteraaret. I Avktionsindbydelsen udviklede man, at da Indretningen af saadanne store nye Foretagender sædvanlig i den første Tid medførte Tab paa Grund af Anlægsomkostningerne og Arbeidernes Mangel paa Øvelse, havde Staten, der bedst kunde taale Tabet, gjort Begyndelsen, og ingen Flid sparet, for at Forsøget skulde lykkes. „Med opmærksom Hensyn til andre Staters Fremskridt i en fuldkommen Fabrikationsmaade“ hedder det, „er draget Omsorg for, at de fremmede Opfindelser ogsaa kunde benyttes her, og at Landets egne arbeidende Hænder kunde vænnes til de Færdigheder og Haandgreb, hvorved en Del fremmede Varer opnaar den Fuldkommenhed, som overalt forskaffer dem en hastig Afsætning.“ Nu er man derved kommet saa vidt, at der kan være Fordel ved Fabrikens Drift, men Erfaringen viser, at denne bedst opnaas af private, og derfor er det,

Regjeringen udbyder Anlægget ved Avktion. Fabriken kjøbtes af Silke- og Klædekræmmerlavet for 116,000 Rdl., og dette drev den siden til 1807. Til denne Fabrik, hvis Produktion de følgende Aar anslaas til 10,000 Rdl. om Aaret, indskrænkede den kjøbenhavnske Bomuldsindustri sig.

Ogsaa en stor *Klædefabrik* eller, som det da kaldtes, „Dugmanufaktur", sad Regjeringen inde med fra forrige Periode: Fabriken paa Blaagaard. Den tilhørte ligesom Bomuldsfabriken et Interessentskab, men ogsaa her var de allerfleste Aktier Statens. Virksomheden var betydelig; paa Blaagaard holdtes 20 Væve i Gang, og under samme Forretning hørte Provindsanlæg med 10 Væve; over 500 Arbeidere var ialt beskjæftigede derved. Men som sædvanlig var Fabrikationsomkostningerne for store, til at man kunde holde Priser, der nogenlunde svarede til de udenlandske Varers, og Indførselsforbudet dækkede derfor ikke mod disses Konkurrence. Her søgte man at komme ud over dette ved at opnaa en lavere Arbeidsløn, hvilket formentlig kunde lade sig gjøre ved at flytte hele Anlægget ud i Provindserne, hvor Arbeiderne kunde leve billigere. I 1786 indløstes derfor de tilbageværende private Aktier, og Udflytningen besluttedes. Dog holdtes endnu en Tidlang en Del Væverstole i Gang paa Blaagaard for ikke paa en Gang at gjøre for mange arbeidsløse.

Medens denne større Klædefabrik ved Kjøbenhavn saaledes opløstes, gik det ogsaa tilbage for de mindre Virksomheder, som dreves af en Del private Fabrikanter, de saakaldte Dugmagere. Tilbagegangen var i fuld Fart allerede noget før Toldloven, og efter at denne havde indskrænket Indførselsforbudet betydelig, blev Faget næsten ødelagt trods de 10 % Beskyttelsestold og den direkte Understøttelse gjennem Fabrikationspræmier og lignende. Dugmagernes Tal var 1783: 30, 1798: 22 og 1806: 23, men Antallet af deres Svende og Drenge i de tre Aar henholdsvis 150, 80 og 40 og af de andre saakaldte „aparte Arbeidere" 943, 600 og 159.

Noget tilsvarende men mindre stærkt gik Bevægelserne for det beslægtede Lav: *Tøimagerne*, der forarbeidede tyndere Klæde uden Valkning. Disse var i 1783: 18 med 131 Svende og Drenge og 865 „aparte Arbeidere" og i nogle Aar gik Tallet navnlig for de sidste forbløffende stærkt op, saa der 1791 var 27 med 165 og 1674 af de to Arbeidergrupper. Men derefter fulgte en Tilbagegang, der

snart tog stærk Fart; i 1798 var Tallene nede ved 22, 84 og 722, i 1806 ved 24, 52 og 209. Regjeringen støttede flere af Tøimagerne ikke blot efter 1797 med Fabrikationspræmier men ogsaa oftere ved Laan. Navnlig gjælder dette Kiersting, der havde overtaget Wasserfalls store Fabrik, og som dér en Tidlang beskjæftigede 300 Arbeidere. Silke- og Klædekræmmerlavet drev ogsaa en Tøifabrik, hvis Privilegium 1793 fornyedes paa 20 Aar, og som stadig støttedes af Staten, hvilket dog ikke hindrede, at dens Virksomhed efterhaanden stærkt indskrænkedes.

Værst af alle gik det dog *Silkefabrikerne*. Den største af dem var uden Sammenligning Reiersens, der gjennem store Begunstigelser af Staten var stillet særdeles fordelagtig; ved sin Død 1795 kunde han da ogsaa efterlade sig 1/2 Million Rdl.; han var en af de meget faa, der tjente noget klækkeligt ved Industrien. Fabriken, der da beskjæftigede henimod 300 Mennesker, gik med Bevarelse af de samme Begunstigelser over til hans tidligere Medhjælper Grosserer Brandorph, men den gik fra nu af hurtig tilbage, og i 1802 maatte Brandorph opgive sit Bo. En anden større Silkefabrik oprettedes samme Aar ved Statens Støtte af Englænderen Baverstock, men der blev ikke meget ud af den. Talmæssig udtrykkes det hele Fags Opløsningstilstand derved, at der i 1783 var 9 Silkevævere med 137 Svende og Drenge og 411 „aparte Arbeidere“, 1798: 3 med 66 og 194 og 1806: 4 med 11 og 20. Med andre Ord: den hele Industri var gaaet til Grunde. Det første Stød hertil gav allerede Luxusanordningen af 1783 med dens mange Indskrænkninger i Brugen af Silketøi, og værre blev det, da siden de urolige Forhold i Frankrig i Revolutionsaarene bevirkede, at store Masser af franske Silkevarer førtes til Hamborg og derfra solgtes til ganske lave Priser. Smugleriet skabte da vore Silkevævere en uimodstaaelig Konkurrence. Kommercekollegiet var derfor ogsaa i 1797 klar over, at dette var en Industri, „som ei kan grunde sin Fasthed paa naturlige Hjælpemidler“, og som det derfor ikke kunde nytte at prøve paa at holde Liv i. Man hævede da Indførselsforbudet og nøiedes med 5% Told, medens man kun satte sig som Maal ved Fabrikationspræmier at opnaa, „at Nedgangen da ikke skal blive saa pludselig, at Arbeiderne strax kommer i Uvirksomhed, men kan faa Tid til at forberede sig paa nye Næringsveie“. Med Tallene for Øie kan man knap nok paastaa, at dette lykkedes.

Ligesom Silkeforretningerne led ogsaa *Baand-* og *Florfabrikanterne* først under Luxusforordningen, siden under den franske Konkurrence og Toldloven, selv om det ikke synes at være gaaet dem slet saa galt. Den største af disse Forretninger tilhørte Johan le Moin, der i 1786 beskjæftigede over 100 Arbeidere. Baade han og Sabro, der i 1795 overtog sin Svigerfader Serins Fabrik, støttedes gjentagne Gange ved Laan af Regjeringen. Særlig glad var denne i 1791 ved en Franskmand ved Navn Picard, der lovede at lave fine Florsager efter fremmed Mønster. Han fik ogsaa i Begyndelsen god Afsætning hos Hoffet og i de rige Familier, men i Længden forslog dette dog ikke til at bære Forretningen, og han gik Fallit. Helt ilde gik det for Possementmageriet, der i 1783 dreves som et lille beskedent Haandværk af 25 Mestre med et lignende Antal Medhjælpere. Deres Forretninger ødelagdes næsten ganske ved Luxusforordningen, og de klagede sig ynkelig til Regjeringen, der ogsaa fandt Klagen rimelig. „Ligesom man ikke uden Rørelse“ skriver Arveprinds Frederik kan „læse og overveie Possementmagerlavets Memorial og se 25 Mestre med Koner og 56 Børn bragt til Bettelstaven i en Operation, som i disse elleve Aar bliver den første af sit Slags, saa bør man og paa muligste Maade med sand Alvorlighed søge at komme dem til Hjælp.“ Regjeringen greb da til den Udvei at pensionere den Del af dem, det gik værst ud over, hver

Etatsraad Reiersen.

med 60 Rdl. aarlig, der siden i Aar 1800 efter nye Klager forøgedes med 10 Rdl. aarlig til hver af de 9, der da var tilbage.

Af den øvrige Manufakturindustri betød *Linned-* og *Lærredsfabrikationen* kun lidt i Kjøbenhavn. Den dreves som et ubetydeligt Haandværk med et Dusin Mestre og omkring 30 Svende og Drenge. Da Regjeringen fandt deres Lavsprivilegium skadeligt for Husflidsvævningen bestemtes det 1788, at der ingen ny Medlemmer maatte optages, saa Lavet efterhaanden kunde dø ud. Noget vigtigere var *Strømpefabrikerne.* Af disse gik Wesselys og Warburgs fallit i 1792, men ved betydelige Laan lykkedes det Regjeringen at faa den i Gang igjen. En anden større Forretning dreves af Skotten Alexander Mitschel, der havde indført nye Maskiner til Vævning af linnede Strømper.

Bedst af alle Manufakturfabriker gik *Kattuntrykkerierne.* Disses Virksomhed bestod i at farve en bestemt Art glat, hvidt Bomuldstøi, de saakaldte Kattuner, som det asiatiske Kompagni havde Eneret til at indføre. Raamaterialet var saaledes sikret, og da man ogsaa efter 1797 af Hensyn til Selskabet opretholdt Indførselsforbudet for trykte Kattuner, nød Kattuntrykkerierne godt deraf. Disse gik da ogsaa gjennemgaaende heldig; de fleste af de større Foretagender fra forrige Periode fortsattes, og 1798 var der i Kjøbenhavn 16 Kattuntrykkerier, der tilhørte 7 Fabrikanter, og som beskjæftigede 600 Arbeidere.

Næsten som et Tillæg til den saa stærkt og saa haabløst begunstigede Klæde-, Tøi- og Bomuldsindustri dreves *Jernstøberiet* og *Maskinfabrikationen.* Allerede tidligere havde Regjeringen ivrig men forgjæves prøvet at faa en Maskinfabrikation sat i Gang, i 1784 fandtes kun ganske faa og lidet betydelige Jernstøberier i Kjøbenhavn. Af disse udvidedes Thomas Potters i 1785 med Regjeringens Støtte til ogsaa at omfatte Skibskabysser, Sæbekjedler, Sukkerpander o. s. v., saa den nu fabrikerede en broget Samling af de forskjelligste Ting. Men efterhaanden sattes ogsaa nogle nye Foretagender i Gang. Saaledes opfandt Kunstsmeden Daniel Dey nogle Heglemaskiner, som fandtes lige saa gode som de Maskiner, man hidtil med stort Besvær havde indført fra England. Han fik derfor 1786 et Laan paa 4,000 Rdl. til at anlægge en Fabrik samt 200 Rdl. aarlig i 10 Aar som Løn for Opfindelsen. Fabriken kom i Stand, forenet med en Knappefabrik, men han maatte flytte fra Sted til Sted, da ingen Huseier vilde have hans Værksted med de svære Maskiner, han

behøvede. 1793 fik han derfor et nyt Laan paa 1500 Rdl. til at kjøbe en Eiendom udenfor Byen til Værkstedet, og hans Forretning gik siden godt. Endelig anlagdes 1785 et Jernstøberi af Brødrene Gamst fra Kolding; det brændte i 1795, men Virksomheden kom atter i Gang og betalte sig.

I 1797 var der blandt de Midler, ved hvilke Industrien skulde holdes oppe Anlægget af Fabriker, der kunde levere billige og gode Maskiner. 1798 oprettedes derfor to saadanne. I Spidsen for den ene satte man Bomuldsfabrikens tidligere Leder, Nordberg, der ansaas for særlig kyndig paa dette Omraade. For 5000 Rdl. skaffede man ham et Værksted, der i 1804 udvidedes ved Hjælp af et nyt Tilskud af samme Størrelse mod at han forpligtede sig til at nedsætte sine Priser 10 %. 1806 gik han imidlertid alligevel fallit, saa han maatte flytte til Fredericia, der endnu var Tilflugtssted for Fallenter. Han anlagde her et nyt Værksted, medens det kjøbenhavnske fortsattes af en Snedker Krebs, for hvis Oplærelse i Faget Regjeringen siden 1800 aarlig havde betalt Nordberg 75 Rdl.

Leder af det andet Værksted blev Mekanikus John Smith, der i 1797 paa Statens Bekostning havde været i England for at studere Maskiner. Han anbragtes i en Gaard i Skt. Pederstræde med en Bekostning af 6000 Rdl., og da han døde 1801, overdroges det hans Lærling Kunstsmed A. Jensen at fortsætte. Hertil kom endelig i 1801 Henrik Pløtz' Fabrik. Han havde i 31 Aar arbeidet i Schweiz og tilbød nu ved sin Hjemkomst Regjeringen at anvende, hvad han havde lært til Landets Gavn. Han opnaaede da ogsaa et Laan paa 5000 Rdl. og anseelige Tilskud, og fik ved Hjælp deraf oprettet et Værksted først paa Blaagaard, siden paa St. Annæ Plads. Pløtz førte en Del fremmede Arbeidere ind i Landet, og en af disse Harasin Calibano understøttedes i 1801 til at anlægge et selvstændigt Værksted til Forarbeidelse af Haandværkssager. Vigtigere end disse enkelte fabriksmæssige Anlæg var dog vedblivende det gamle Smedehaandværk. Grov- og Kleinsmedelavet hørte til Byens talrigeste med omtrent 100 Mestre og 300 Svende og Drenge, og desuden fandtes der en halv Snes Nagelsmede med 30—40 Arbeidere og et lignende Antal Naalemagere, hvert Fag med sit Lav.

Instrumentmageriet, Forfærdigelsen af optiske, fysiske og matematiske Instrumenter, havde hidtil staaet lavt, men støttedes nu ivrig af Staten. Saaledes ydedes der oftere Hjælp til en Mekanikus

H. Schultz, der navnlig forfærdigede Instrumenter til Søvæsnet, og som ansaas for den eneste, der kunde lave og istandsætte Oktanter. Ligeledes belønnedes en Kleinsmed Borum, der fandt paa at efterligne nogle Jærnbarometre, man havde begyndt at lave i Frankrig; han kunde levere saadanne for 30—40 Rdl., hvilket man fandt var en taalelig Pris. Kostbarest blev dog Stadsmekanikus Jesper Bidstrup, der paa Statens Bekostning opholdt sig 7 Aar i England, og som efter sin Hjemkomst 1794 fik store Beløb til sine Experimenter. Han døde 1802, uden at have udrettet noget betydeligt. To Aar før havde imidlertid Lægen Jeppe Smith i Krystalgade begyndt en større Fabrikation af Instrumenter. Denne Fabrik, der dreves paa Grundlag af virkelige videnskabelige Forudsætninger, blev den egentlige Begyndelse til Instrumentmageriet i Danmark, og efterhaanden uddannedes her en Del Mænd, som forstod sig paa det.

Ganske i samme Retning som i den foregaaende Tid, fortsatte *den kongelige Porcellainsfabrik*, hvis Afsætning var sikret gjennem Monopol og Indførselsforbud, en Ordning, der ogsaa bevaredes efter 1797. Fabrikens Leder Henrich Müller fik i 1795 efter sit Ønske til Medhjælper Lægen og Kemikeren Manthey, og 1801 overtog denne Styrelsen. Han bestræbte sig ivrig for at komme ud over den foregaaende Tids Hovedfeil: de mange Udskudsvarer, men det lykkedes ikke, ligesom man heller ikke kunde bringe Indtægter og Udgifter til at balancere, skjønt Afsætningen var god. Paa *Fajancefabrikationens* Omraade gjorde Regjeringen store Anstrængelser for at faa en Fabrikation af Fajanceovne i Gang. En Svensker ved Navn Lehmann, der i Stockholm, hvor saadanne Ovne var meget yndede, havde drevet en stor Forretning dermed, kom nu til Kjøbenhavn for her at fabrikere tilsvarende Ovne. Han fik 6000 Rdl. som Laan til Anlæggelse af en Fabrik paa Vesterbro og for 20 Aar Eneret paa at forfærdige og opsætte saadanne Ovne for Kjøbenhavn og Sjælland. Han solgte godt men var uforsigtig ved Ordningen af sine Pengeforhold og led desuden Tab ved en uheldig Kompagnon, saa han trods gjentagne Understøttelser gik fallit i 1794. Virksomheden fortsattes imidlertid af Dybvad, der, stadig understøttet af Regjeringen, holdt den i Gang, ogsaa efter at Toldloven havde tilladt Indførsel af Fajanceovne. I de sidste Aar før Krigen, solgte han aarlig 4—500 Ovne.

De største af alle Tidens private Fabrikanlæg var dog den Samling

Fabriker, der opstod ved de to Englændere Nelthrops og Harris' Virksomhed. Generalkonsul Anker havde i London lært disse to Mænd, som derovre drev en anseelig Garverforretning, at kende, og i 1785 var det lykkedes ham at bevæge dem til at tage til Kjøbenhavn for at undersøge, om dér ikke kunde være gode Betingelser for et stort *fabrikmæssigt Garveri.* De kom til det Resultat, at det maatte kunne gaa. Den danske Bark var lige saa god som den engelske men 20 % billigere, de holstenske Huder stod baade i Pris og Godhed lige med de engelske, og norsk Skind, brugeligt til Saffianskind, kunde faas billigere end det tilsvarende i England. Og endelig var Arbeidslønnen i Danmark 50 % lavere end i England, medens Garverivarerne trods alt dette var dyrere i Danmark. Regjeringen følte sig i høj Grad tiltalt af de to Englænderes Planer, da der hidtil slet ikke havde været fabrikmæssige Garverier i Landet, og man ydede derfor villig sin Støtte. Med stort Besvær slap Nelthrop og Harris bort fra England med Redskaber, nogle øvede Arbeidere og en Kapital paa 10,000 Rdl., og den danske Regjering hjalp dem nu 1786 med et Laan paa 30,000 Rdl. til Anlæggene, ligesom den gav dem Toldfrihed for deres Raamaterialer.

Det nye store Anlæg blev ikke egentlig kjøbenhavnsk, idet det anlagdes ude ved Strandveien paa Gaarden „Retraite", men det fik dog ikke ringe Betydning for Byen. Virksomheden blev stor, og Forretningen gik ypperlig. Ved en Opgjørelse i 1791 regnedes deres Aktiver til 65,000, Passiverne til 30,000, saa deres Formue var forøget med 25,000 Rdl. udover de 10,000, de havde haft at begynde med. Dette gode Resultat gav dem Lyst til at forsøge endnu større Anlæg. I 1793 kjøbte de Ørholm Mølle og kort efter Nymølle, og i Løbet af det følgende Aar indrettedes her to større Papirfabriker, og endelig fulgte i 1795 Anlægget af en meget kostbar Oliemølle og Farvefabrik paa „Retraite". Regjeringen saa med største Tilfredshed deres Virksomhed og støttede dem Gang efter Gang med Laan til de dyre Nybygninger. I 1796 udtalte man saaledes i stærke Ord sin Glæde ved deres omfattende Foretagender, som „ganske vist er vovelige for dem selv men til uberegnelig Fordel for den indenlandske Vindskibelighed og Handelsbalance". Fabrikernes Værdi regnedes da til 250,000 Rdl., de to Eieres Formue til 80,000, der væsentlig var tjente ved Garveriet. I 1797, da de søgte nye Laan, begyndte Regjeringen imidlertid at blive lidt bekymret og lod foretage en

nøie Undersøgelse af deres Status, men trods lave Vurderinger blev Resultatet tilfredsstillende; Fabrikernes Værdi var betydelig større end Gjælden, de gav et regelmæssigt Overskud, og endelig virkede de høist heldig for Landets Industri. Man fandt dog „at de havde handlet uforsigtig i at overdrive deres Spekulationer i alt for store og vigtige Værker, hvis Omkostninger have oversteget deres Kredit og Formue“, og man ydede dem derfor vel endnu en Gang et stort Laan, men meddelte dem tillige, at naar de paabegyndte Anlæg var færdige „maatte de paa ingen Maade overtage eller befatte sig med videre Handels- og Fabriksentrepriser end de, som henhører til deres nu anlagte og i Gang værende Værkers hensigtsfulde Fortsættelse, da de intet Tilfælde kunne forvente videre Pengeunderstøttelse af Vor Kasse uden Hensigt til, hvad Pant eller Sikkerhed de derfor maatte se sig i Stand til at yde.“

Forretningen fortsattes siden med stor Omsætning, men det var stadig besværligt for de to Fabrikanter at skaffe de fornødne betydelige Kapitaler. De maatte derfor atter søge til Kommercekollegiet. Dette ønskede dog ikke at yde dem flere Laan men foreslog for at lette deres Stilling, at de skulde sælge Oliemøllen til den danske Manufakturhandel, gjennem hvilken dens Produktion hidtil var solgt. Nelthrop og Harris vilde nødig men gik dog i 1802 ind paa det. Det hjalp dem imidlertid ikke ud over Kapitalvanskelighederne, og Aaret efter maatte de derfor overdrage alle de øvrige Anlæg til et Interessentskab, der indskjød de 50,000 Rdl. i Forretningen, som da behøvedes. Virksomheden fortsattes derefter med godt Udbytte, stadig ledet af de to Englændere, der ogsaa var Medlemmer af Interessentskabet.

Enkelte mindre Garverier anlagdes efter Retraitefabrikens Mønster men uden at faa større Betydning. Det haandværksmæssige Garveri synes ikke at have lidt under Konkurrencen; det kjøbenhavnske Garverlavs Medlemstal holdt sig stadig omkring 20 Mestre med 40—50 Arbeidere.

Af *Papirfabriker* fandtes før Nelthrops og Harris' Anlæg Drewsens paa Strandmøllen, og denne forbedredes i disse Aar betydelig for at kunne følge med i Konkurrencen. I Kjøbenhavn drev Firmaet Henriques og Sønner en større Tapetfabrik. I 1787 fik de for 20 Aar Eneret paa en ny Art ferniseret Tapetpapir, som efter deres Fremstilling kunde taale at vadskes og var i Stand til at

holde sig ogsaa i fugtige Værelser; almindelig, regnede de, at det vilde kunne holde i 20 Aar, medens det sædvanlige Tapet kun holdt i 6—8, og med Stolthed erklærede de, at selv i England havde man ikke Mage til dette Tapet. Deres Forretning gik godt, og i 1806 fik de Privilegiet fornyet for 5 Aar. Endelig anlagde 1786 Leon Salomon og Lehmann Neustädel en Fabrik for farvet tyrkisk Papir og modtog hertil Statens Hjælp.

Bedst af alle Industrigrene trivedes vistnok *Sukkerraffinaderierne*, der fik deres Raamateriale paa gode Vilkaar fra Vestindien, og hvis Marked vedblivende var sikret ved Indførselsforbud. De tilfredsstillede ikke blot Landets eget Forbrug men udførte ogsaa en hel Del, i Aarene 1784—86 saaledes henimod 1 Million ℔ Sukker aarlig. I 1798 havde Kjøbenhavn 18 Raffinaderier, der beskjæftigede omtrent 500 Arbeidere.

Ogsaa *Tobaksfabrikationen* holdt sig godt, skjønt de Betingelser, hvorunder den virkede, skiftede en Del. Efter den amerikanske Krigs Slutning forsvandt de gode Vilkaar for danske Tobaksplantere, da amerikanske Tobaksblade nu tilbødes saa billigt, at Dyrkningen her slet ikke kunde betale sig. Forordningen af 14. Juni 1786 fritog derfor de danske Tobaksfabrikanter for de Forpligtelser, de i sin Tid havde paataget sig til at drive Tobaksplantager (se S. 544) men for at frelse Fredericias Tobaksplantere forpligtedes Fabrikanterne til aarlig at kjøbe en vis Mængde Blade hos disse, en Bestemmelse, der gjaldt til 1797. Toldloven hævede siden de fleste bestaaende Indskrænkninger i Tobaksomsætningen, men uden at det skadede Forretningen. Netop efter Toldloven forøgedes Fabrikanternes Antal ikke lidet. Det kjøbenhavnske Tobaksspinderlav, der i 1783 havde 27 Mestre med 71 Svende og Drenge og 386 aparte Arbeidere var 1798 gaaet noget tilbage til henholdsvis 24, 68 og 316 men gik siden atter frem, saa Tallene 1806 var 36, 66 og 448.

Ved Siden af disse Anlæg i lidt større Stil nød ogsaa hele Tiden igjennem adskillige Smaaforetagender, der paa en eller anden Maade havde Nyhedens Interesse, godt af Regjeringens Understøttelse. Saaledes kom i 1795 de to Englændere Lundby og Houghton hertil og tilbød at anlægge en Fabrik for *pletterede Varer*. Skjønt de i stærke Farver skildrede de Farer, de havde gjennemgaaet for at føre deres Maskiner ud af England, understøttedes de dog lidt karrigt, og det endte med, at Lundby misfornøiet reiste bort, medens

Houghton blev tilbage og fik Fabriken i Gang. *Skriftstøberiet,* der var begyndt her hjemme i forrige Periode, interesserede man sig stadig for. I 1785 døde den første Skriftstøber Poetsch's Enke, og Virksomheden gik derpaa over til hendes Faktor Mørch; denne maatte imidlertid paadrage sig Gjæld for at betale hendes Arvinger, og i Længden kunde han ikke klare sig; 1800 overtoges Forretningen derfor af Bogtrykker Sebastian Popp, som Regjeringen allerede 1795 havde givet Ret til at anlægge et nyt Skriftstøberi. 1801 kom hertil endnu et Anlæg tilhørende Universitetsbogtrykker Schultz. I 1791 understøttedes Agent Frølich til Oprettelsen af en *Speilfabrik;* han erklærede, at han kunde belægge og foliere Speilglasset paa hidtil ukjendt Vis, og han ønskede derfor Eneret derpaa, men dette nægtedes ham af Hensyn til de to bestaaende Speilfabriker. Alligevel fik han en ganske betydelig Forretning. Samme Aar fik en Urtekræmmer ved Navn J. Casse Hjælp til Oprettelsen af en *Pibefabrik;* hidtil havde der i Danmark kun været én saadan, og denne, der laa ovre i Aalborg, lavede kun Piber til „Bondestanden og de ringere Haandværksklasser"; Casse derimod tilbød at forfærdige hollandske Piber passende for „de formuende Stænder", og Regjeringen hjalp ham med Glæde hertil.

Andre Foretagender, man tog sig af, synes af helt ubetydelig Art. Saaledes fik i 1785 Italieneren Joseppe Frulli Ret til uhindret af Naalemagerne at forfærdige og sælge *Knappenaale* med emaillerede Hoveder, noget man før ikke havde haft her i Landet. I 1793 fik en Bogholder Hviid Eneret paa fem Aar for Kjøbenhavn for nogle af ham opfundne *Natlamper*, og i 1787 tillodes det en Kobbersmedesvend Joh. Fasting at drive Forretning med forskellige *blæsende Instrumenter* uden at være i Kobbersmedelavet; han havde i Udlandet lært at forfærdige Trompeter, Basuner, Vald- og Posthorn og Pauker særlig godt, og han anbefaledes varmt af Magistraten, der havde prøvet Instrumenterne. Endelig fik i 1785 kongelig Hofkunstdreier og Instrumentmager Appelberg en Guldmedaille og en Gratifikation paa 400 Rdl., fordi han havde oprettet en *Dukketøisforretning,* medens man før havde maattet indføre sit Dukketøi fra Nürnberg, og samme Aar laante man 300 Rdl. til Italieneren Rossard, der tilbød at lave *Maccaroni* af indenlandsk Hvede; Maccaronien brugtes meget i Kjøbenhavn, oplystes det, men den var hidtil bleven indført fra Udlandet.

Fuldt saa vigtig var *Spillekortsfabrikationen*. Indførselen var forbudt af Hensyn til Stempelafgiften og Driften monopoliseret, og dette blev uændret ogsaa efter Toldloven. Der var i Kjøbenhavn to Fabriker, den ene tilhørende Dresler, den anden Sus og Kuntze, og deres Produktion var betydelig; 1793 opgives den til 1000 Gros. I 1796 nedlagdes den ene af Fabrikerne, og Regjeringen, der her som ellers ønskede at bevare en vis Konkurrence, stræbte da ivrig at faa oprettet en ny. Nelthrop og Harris tilbød at gøre det, men Regjeringen der allerede nu mente, at de havde mere end nok at tage Vare paa, vilde ikke have dem til det. Resultatet blev, at Privilegiet overdroges en Boghandler Steinmann.

Medens den nye Fabriksindustri saaledes gennemgik adskillige Svingninger og for de fleste Fags Vedkommende saa temmelig mislykkedes, var Udviklingen langt solidere og roligere indenfor de gamle Haandværksfag; der skete intet Forsøg paa kunstig at drive dem frem, men de nød af sig selv godt af de gode Tider, og det synes ikke, at Konkurrencen med Fabrikerne i de faa Tilfælde, hvor en saadan fandt Sted, i mærkelig Grad har skadet dem. Der foregik dog ogsaa her i en Del af Fagene visse Svingninger, bestemte af særlige Forhold eller Begivenheder.

Mest gjælder dette *Bygningsfagene*, der selvfølgelig paavirkedes meget stærkt af den store Ildebrand 1795. Tallene for de to Hovedlav: Murmestrenes, der tillige omfattede Gibsere og Stenhuggere, og Tømrernes bærer Vidnesbyrd derom.

For det første stiller de sig saaledes:

	Mestre	Svende	Drenge
1783.....	33	551	67
1794.....	35	512	79
1798.....	51	850	58
1806.....	48	531	27

og for Tømrerlavet:

	Mestre	Svende	Drenge
1783.....	21	467	161
1794.....	20	479	71
1798.....	37	779	63
1806.....	39	551	39

Som man ser, er disse Forretninger ret anseelige med over 20 Medhjælpere for hver Hovedperson ved Periodens Begyndelse; senere synes det, at en Del af de efter Branden oprettede ny Forretninger har holdt sig, ogsaa efter at dennes Virkninger var forbi, medens det da er Medhjælpertallet, der gaar tilbage, saa Forretningernes gjennemsnitlige Størrelse nu formindskes en Del.

Af de andre Fag var Hattemagerne og Parykmagerne Gjenstand for en betydelig Omskiftning men i modsat Retning. *Parykmagerne*, der endnu i 1794 var 85 med 105 Svende og Drenge var i 1806 gaaet ned til 65 med 21 Medhjælpere; Parykkernes Tid var forbi som Fiskebenskørternes. Omvendt gik *Hattemagerlavet* frem fra 12 Mestre med 63 Svende og Drenge i 1794 til 23 med 103 i 1806; der fandt endog en vis Hatteudførsel Sted navnlig til Indien, begunstiget ved Exportpræmier; disse bortfaldt vel i 1797, men Hattemagerne beholdt en Beskyttelsestold paa 15 %, og Faget trivedes stadig. I et af Datidens Blade, „Skilderiet“ for 1804, finder man et Udtryk for den voksende Selvfølelse hos vore Hattemagere i Bemærkningen „I Kjøbenhavn er der nu en Hattemager, som har haft Mod til at sætte paa sit Skilt: „*Dansk* Hattemager“, hvilket Ord maaske tidligere vilde have skilt ham ved alle hans Kunder.“

En fremtrædende Plads indtog, talmæssig set, i Kjøbenhavn som i vore Provindsbyer *Skræderne* og *Skomagerne;* der var stadig af hvert af disse Lav omkring 350 Mestre med et lignende snart noget større, snart noget mindre Svendetal og et betydelig mindre men stærkt skiftende Antal Drenge. Af de øvrige Haandværkslav var *Snedkernes* og *Smedenes* de største, hvert med omkring 100 Mestre og 3—400 Svende og Drenge. *Vognmændenes* Lav omfattede forholdsvis faa, sædvanlig omkring 15 med godt 100 Kudske.

Udenfor Haandværkernes Kreds stod *Brændevinsbrænderne* og *Bryggerne*. De første var godt 300 med fuldt saa mange Drenge, ingen Svende. Bryggerne var et sluttet Lav paa 100 med 100 Svende og omtrent 200 Drenge. De var gjennemgaaende velstillede Folk, der socialt tilhørte et betydelig høiere Lag end Haandværkerne; de stod i Rigdom og Anseelse nærmest ved Siden af jævnt store Kjøbmænd og spillede en betydelig Rolle i Byens Liv. De besad da ogsaa store Forrettigheder, saaledes foruden Eneretten for de 100 Lavsmedlemmer tillige Ret til af Regjeringen aarlig at kjøbe 10,000 Tdr. Byg for 10 Mk. Tønden. Priserne for Øllet bestemtes

af Magistraten og Regjeringen, og Taxterne forhøjedes i denne Tid atter og atter. Den hele store Begunstigelse stred imidlertid saa stærkt mod Regjeringens sædvanlige Grundsætninger, at man stadig var tilbøielig til at finde et Middel til at komme af med den, og 1805 greb man da til den energiske Udvei helt at ophæve Lavet. Fremtidig skulde Bryggerbevilling gives til de enkelte Personer, og alle Forrettighederne ophævedes; til Gjengjæld fik imidlertid hver af de 100 Bryggere 4000 Rdl. udbetalt; man havde atter grebet til at afkjøbe Besidderne Forrettigheder, hvis Bevarelse man fandt uheldig, men unægtelig tager de 400,000, det kostede, sig ud som et stort Beløb sammenlignet med de Penge, hvormed man i 1797 havde ment at kunne holde vor Industri skadesløs.

Bryggersvend og Bryggerknægt.

En Opgjørelse af Tallet paa dem, der beskjæftigede sig med Industri og Haandværk, og Svingningerne deri, lader sig ikke med Fuldstændighed foretage, da kunTallene for de lavsmæssig organiserede kendes. Allerede disse vil dog give noget Indtryk af den samlede Bevægelse.

De fire Fabriksfag med Lavsordning: Dugmagere, Tøimagere, Silkevævere og Tobaksspindere havde sammenlagt næsten samme Mestertal hele Tiden igjennem 1783: 84, 1794: 80, 1798: 71, 1806: 87. Derimod gik Forretningernes Omfang, taget under et, betydelig tilbage, saa Antallet af Svende og Drenge de fire nævnte Aar var henholdsvis: 489, 406, 298 og 169, og af „aparte Arbeidere" tilsvarende 2605, 2701, 1822, 836. Tilbagegangen falder efter 1794, og den bliver stedse stærkere; det var som ovenfor vist (S. 835—36) de tre første af Fagene den ramte. Baade i Kjøbenhavn og den nærmeste Omegn fandtes imidlertid udenfor disse 4 Lav adskillige Fabrikforetagender. Efter de spredte Opgivelser, som haves (se S. 837—46)

synes det, at disse har beskjæftiget omtrent ligesaa mange Arbeidere som de lavsordnede Fag, og det ser ud til, at der her, taget som Helhed, ikke har fundet nogen Tilbagegang Sted. Herunder hørte vel Fag, som det gik galt, men ogsaa andre, hvor det gik frem, som Kattuntrykkerierne og Sukkerraffinaderierne, og hertil kom desuden de mange nye, spredte Foretagender. Opløsningen i Fabriksvirksomheden var da ikke saa overordentlig, som Tallene for Lavene tyder paa; det synes snarest at kunne antages, at Antallet af de ved Fabrikerne beskjæftigede mellem 1794 og 1806 er gaaet ned til ²/₃.

Anderledes stiller det sig for Haandværkslavene. Der fandtes i Kjøbenhavn ialt 54 Lav; deraf var 4 Handelslav og 4 Fabrikslav, medens Skippere, Prammænd, Vognmænd, Bryggere og Brændevinsbrændere dannede fem Lav. Tilbage bliver da 41, der kan regnes for Haandværkerlav. Disse havde i 1783 knap 1800 Mestre med omtrent 5,600 Svende og Drenge, men medens Mestertallet i de følgende Aar holdt sig næsten uforandret, gik Medhjælpertallet i Aarene indtil 1794 rigelig 1000 ned. Saa fulgte imidlertid efter Branden 1795 en rask Opgang, saa Mestrenes Tal i 1798 var 1950 og Svendenes og Drengenes 6,300. I 1806 var Mestrenes Tal 2000, men Medhjælpernes var da igjen gaaet tilbage til 5,100. Som Helhed maa det da siges, at heller ikke Haandværksfagene havde nogen fast Fremgang, men ganske vist maa det tilføies, at Lavsforordningen af 1806 tillod Frimestre udenfor Lavene under visse Betingelser at drive de forskjellige Forretninger, og at Tallene for 1806 derfor burde forøges med disses Antal. Dette er ubekjendt men synes dog ikke at have været meget stort. Endelig fandtes der enkelte Fag helt uden Lavsordning. Bortset fra Murere, Tømrere og Bagere var Forretningerne ganske smaa med gjennemsnitlig to Medhjælpere for hver Hovedperson.

Tilsammen beskjæftigede Industri og Haandværk omtrent en Trediedel af Byens Befolkning. Ved Folketællingen 1801 opgives for „Fabrikanter med Karle og Drenge" 3,797, for Haandværkerne med Svende og Drenge 22,108, og endelig ernæredes ved Dagleierarbeide 7,329, der vistnok ogsaa for de allerflestes Vedkommende har været knyttede til Industrien.

De Former, hvorunder Haandværket udøvedes, var endnu bestemte ved *Lavsreglerne* fra Slutningen af 17. Aarhundrede; de enkelte Tilføielser, som senere var kommet til, havde blot i nogen

Grad skærpet Lavstvangen under Paavirkningen af de tyske Forhold. I denne Tid gik Stemningen imidlertid i modsat Retning; det hele Lavsvæsen gjennemgik en Krise, der truede med helt at sprænge det, og som ikke gik til Ende uden at bringe alvorlige Indskrænkninger deri,

Der var i denne Tids Arbeiderforhold en stadig Usikkerhed, som var en naturlig Følge af Forretningslivets stærkt skiftende Vilkaar. Først voxede Efterspørgselen efter Arbeidere voldsomt i Aarene nærmest før 1784, da paa en Gang Handelen fik sit store Opsving, og Industrien kunstig dreves op; saa fulgte i det følgende Tiaar en ikke ringe Tilbagegang, indtil de nye Krigsuroligheder atter bragte vor Handel bedre Vilkaar, og den kjøbenhavnske Ildebrand for en Række af de vigtigste Haandværksfag, skabte en ganske usædvanlig Trang til en stor Arbeidsstyrke; og endelig gik det saa for adskillige Fag ned ad i Aarene efter Toldloven 1797, medens disse samme Aar bragte andre Fag Fremgang. Alt dette medførte en Bevægelighed i Arbeidsforholdene, en Række af Svingninger, der kun lidet passede med det tungt arbeidende Lavsmaskineri, og som fremkaldte talrige Vanskeligheder og Rivninger. Hertil kom saa endelig de Brydninger, der skabtes ved, at de nye Maskiner saa smaat begyndte at trænge ind og overflødiggøre en Del Arbeidere, en Bevægelse, der ganske naturlig af disse mødtes med stærk Modstand.

Og samtidig forøgedes, navnlig i Opgangsperioderne, Antallet af de urolige Hoveder blandt Kjøbenhavns Arbeidere: de tydske Svende. Disses Tal var forbavsende stort. I 1786 angives det saaledes, at af Svendene i Dugmager-, Tøimager-, Silke- og Florvæverfagene var 215 indfødte, 133 fremmede, og i 1794, da hele Tallet af Lavssvende var 3,630, opgiver en af Kjøbenhavns Raadmænd, Pontoppidan, Antallet af fremmede Svende til 1402 med udtrykkelig Fremhævelse af, at det aldeles overveiende var Tydskere. I de Egne, hvor de kom fra, var Lavsvæsenet langt stærkere udviklet i middelalderlig Stil end hos os; de bragte med sig en Mængde Lavsceremonier, som de var særdeles ivrige for at faa gjennemført, og i de bestaaende Svendeforeninger (se om disse III S. 549—52) blev disse Tydskere med Lethed de toneangivende. Forhandlingssproget blandt Svendene var sædvanlig det tydske, og ofte hændte det, at Tydskerne drev ogsaa de andre frem til at stille Fordringer, der

skulde bringe Tilstandene her til at svare til dem, de var vante til fra deres Hjemland. For saadanne Bevægelser dannede Lavenes Svendesamfund udmærkede Udgangspunkter; hvert af dem omfattede alle Svendene af det Fag, og de var stærkt knyttede sammen gjennem de Fællesinteresser, som skabtes ved Syge- og Hjælpekasser, ligesom ved de Herberger, alle større Lavs Svende havde, og hvor de mødtes snart til Forhandlinger, snart for at fordrive Tiden i Fællesskab.

Til alt dette kom saa Tidens almindelige Uro. De franske Revolutionsbegivenheder gav ogsaa herhjemme Gjenlyd omend med stærkt afdæmpet Klang; danske Aviser og Tidsskrifter gjentog mangt og meget af Revolutionsmændenes kække Ord om Frihed og Lighed, og om det end næsten altid skete, uden at man gav det Anvendelse paa vore Forhold, saa paavirkede det dog den almindelige Opfattelse; Respekten for Myndighederne blev ringere, Kritiken af det bestaaende hvassere, og Gang efter Gang kom det til usædvanlig omfangsrige Folkeoptøier; som Regel var disses Anledning tilfældig, deres Karakter ganske planløs og deres Formaal yderst ubetydeligt, men ikke des mindre vidnede de om, hvor letfængelige Sindene i disse Aar var.

Enkelte Exempler paa Tidens Arbeiderbevægelser skal anføres. I 1791 var der en almindelig Uro i de forskellige Manufakturfag, hvor de tydske Svende ivrig modsatte sig Indførelsen af nye Maskiner, som formindskede Brugen af Arbeidskraft. Regjeringen ophævede derfor den Ydelse af Reisepenge til fremmede Svende af disse Fag, der fra 1777 var betalt af Staten, og man anbefalede i Stedet at oplære danske Drenge til dette Arbeide. Tilsvarende modsatte i 1795 Kattuntrykkeriernes Svende sig, at der anvendtes Kvinder i Kattunfabrikerne, ligesom de krævede Antallet af Drenge indskrænket til en vis Størrelse, alt under Trudsel om Strike. Fabrikanterne bad Regjeringen om Hjælp, og denne stillede sig paa deres Side; to Trediedele af Kattuntrykkeriernes Svende var fremmede; dem, mente man, vilde Anvendelsen af Kvinder og Børn først fortrænge, hvilket kun var godt, og endelig haabede man, at det vilde fremme Ægteskaberne i Landet, naar saaledes baade Mand, Kone og Børn fik Adgang til at fortjene noget. Resultatet blev derfor Offentliggjørelsen af en Regjeringserklæring om, at Fabrikanterne havde Ret til antage saa mange Kvinder og Drenge, som de ønskede.

Uden Sammenligning større Interesse knytter sig imidlertid til *den store Arbeidsstandsning 1794,* og denne var det ogsaa, der gav Stødet til Ændringerne i Lavsordningen. Det var fra Tømmersvendene Bevægelsen udgik. Forholdene var indenfor dette Fag større end i noget af de andre; i 1794 var Svendenes Tal 479, Drengenes 71, og disse fordeltes paa kun 20 Mestere; af andre Fag var vel Mursvendene fuldt saa talrige, 512 ialt med 79 Drenge, men der var her 35 Mestere, saa de enkelte Forretninger var betydelig mindre. Allerede i 1782 havde Tømmersvendene reist Krav om Lønforhøielse men uden at opnaa det, og der havde siden været en stadig ulmende Misfornøielse blandt dem. I 1794 kom den til Udbrud. En Tømmermester ved Navn Hall var blevet uenig med en af sine Svende om Lønnens Størrelse; Mesteren gik til sine Lavsfæller, Svenden til sine Kammerater og bad dem tage sig af Sagen, og medens Mestrene nøiedes med at svare, at det maatte blive hver Mesters Sag at akkordere med sine egne Svende, greb Svendene Anledningen til at reise en almindelig Fordring om høiere Løn. 9. Juli 1794 overgav Oldgesellen Wagenknecht og fire andre Svende paa alle Tømmersvendes Vegne Magistraten et Andragende om, at „samtlige Tømmermestere her i Staden maatte blive beordret at betale os i Dagløn 2 Mk. 8 Sk., som er lige med Murerne, da vi nu ikke faa mere end 2 Mk.“. Det var i god Overensstemmelse med Tidens Skik og Brug, at de vendte sig ikke direkte til Mestrene men til Magistraten, under hvis Tilsyn Lavene stod. De 2 Mk., Svendene opgav som deres Dagløn, svarer efter Metalværdien til 1 Kr. i vore Penge; det var Sommerdaglønnen, medens Daglønnen om Vinteren kun var 1 Mk. og 8 Sk. Mestrene paastod under de følgende Forhandlinger, at de i Virkeligheden havde lige saa meget som Murerne, da Tømrernes Sommerdagløn regnedes fra 22. Februar til Mikkelsdag, medens Murerne først fik deres fra Paaske; desuden hævdede de, at Svendenes Indtægt forhøiedes betydelig ved Akkordarbeide, hvorved de kunde tjene 3—5 Mk. daglig, men selv om de med Lethed kunde anføre enkelte Exempler paa saadanne større Indtægter, synes det dog, at det sædvanlige var de 2 Mk.; dette gik man under de følgende Forhandlinger gjennemgaaende ud fra.

Før dette Lønspørgsmaal var afgjort, kom imidlertid et andet Stridspunkt til, som satte Sindene i langt stærkere Bevægelse. Det hændte nemlig, at tre tydske Svende, der arbeidede hos Tømmer-

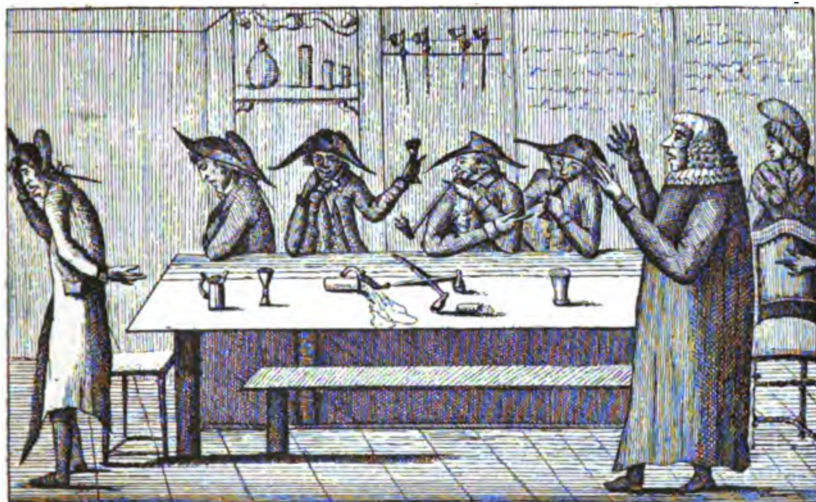
mester Hallander, ønskede at reise hjem og bad ham om den i saadanne Tilfælde sædvanlige Afskedsseddel. Hallander var imidlertid „formedelst overlegen Arbeide meget forlegen for Svende", og efter Lavsreglerne af 1682 mente han, at de først havde Ret til at sige op til Mortensdag, saa han nægtede at lade dem slippe.

Sagen kom for Politiretten, og denne tillod d. 26. Juli den ene af Svendene, hvis Grund til at reise hjem var hans Faders Død, at drage bort, hvorimod de to andre, der ingen rimelig Grund kunde anføre, arresteredes og d. 30. Juli dømtes til 6 Dages Vand og Brød, ligesom det paalagdes dem efter udstaaet Straf igjen at gaa i Arbeide hos Hallander. Rygtet om denne Arrestation fremkaldte imidlertid den største Ophidselse blandt Tømmersvendene, og den 30. Juli, endnu før Dommen var faldet, forlod de næsten overalt i Byen Arbeidet; Tallet paa de Streikende angives til 3—400, og da der ialt var 479 Svende i Byen det Aar, maa det antages, at saa godt som alle har været med.

Svendene samledes nu i stort Tal paa deres Herberge i Adelgade, og allerede samme Dag begyndte her en Række Forhandlinger mellem dem og Kjøbenhavns Politimester J. Th. Flindt. Baade Arbeidslønnen, Retten til at forlade Arbeidet og andet mere inddroges herunder, men det afgjørende Punkt var dog de to Kammeraters Arrestation. Deres Frigivelse var fra Svendenes Side Betingelsen for at gjenoptage Arbeidet. Med Mestrene synes der slet ikke at være forhandlet. Forlig opnaaede man ikke, og det endte da med, at Flindt greb til det Middel at arrestere Oldgesellen Johan Friderich Wagenknecht. Denne stod imidlertid foreløbig fast og udtalte i Fængslet, „at han vel vidste, at han ikke blev enten hængt eller brændt, og siden han af de andre Svende var bleven udvalgt til deres Formand, saa maatte han og paastaa deres Ret;" hos de andre Svende forhøiede hans Arrestation kun Forbitrelsen, og de valgte nu til midlertidig Oldgesel Lorenz Kramp, en af de indvandrede tydske Svende, der sædvanlig omtales som den egentlige Ophavsmand til det hele, og som var en langt bestemtere og dristigere Fører end Wagenknecht. Dagen efter lykkedes det i Fængslet at faa denne sidste til at falde til Føie, og han slap da med en Bøde paa 25 Rdl., medens Lorenz Kamp, der denne Dag havde henvendt sig til Kronprindsen om at hjælpe Tømrerne, i Stedet arresteredes sammen med en anden Svend ved Navn Ole Holst. De dømtes til henholdsvis 5 og

3 Ugers Forbedringshusarbeide og den 2. August kom hertil endnu en Straffedom over Svenden Conrad Gustav Hintze, der tillige var Soldat, og som derfor dømtes til 6 Ugers Forbedringshusarbeide med den Begrundelse, at han havde svoret Kongen en særlig Ed.

Det hjalp imidlertid altsammen lige lidt. Den 1. August søgte ikke blot Politimesteren men ogsaa en Kapellan Rørby at stifte Fred ved at tale til de paa Herberget forsamlede Svende; de modtoges begge med Spot, og selv Chr. Colbjørnsen, der et Par Dage

Kapellan Rørbys Tale i Tømmerherberget.

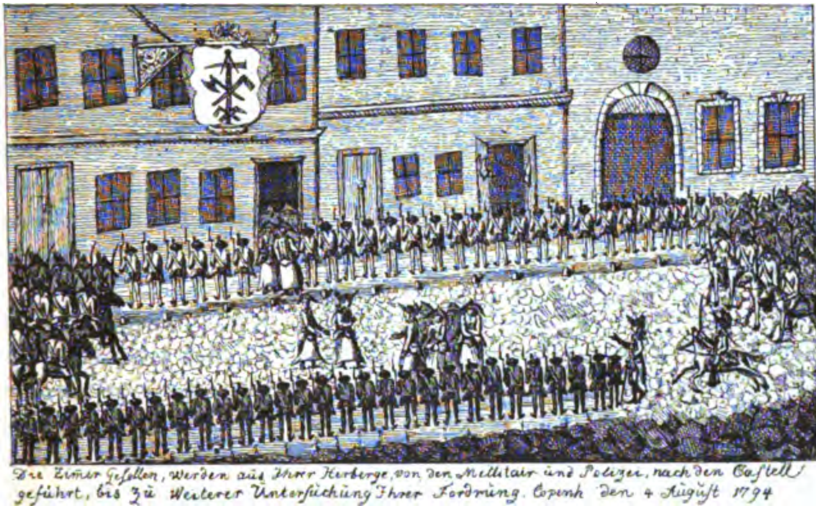
efter prøvede at forhandle med Svendene kunde ikke bringe dem til at give efter. Og samtidig bredte Uroen sig; Tømmerherberget var næsten stadig omgivet af betydelige Menneskeskarer, der under alle Slags Spektakler viste deres Sympati for de Strikende; en halv Snes Flyveskrifter om Bevægelsen udkom i Løbet af faa Dage, og i Aviser og Tidsskrifter drøftedes Sagen i Artikler, der oftest var velvillige mod Svendene. I et af Flyveskrifterne hævdedes det, — stærkt overdrevet, — at der var Mestre med indtil 200 Svende og en aarlig Fortjeneste af 3—6000 Rdl., medens man fandt, at 800 Rdl. vilde være passende og stemplede enhver større Fortjeneste som „utilgiveligt Blodsugeri“. I Malte Conrad Bruuns „Vækkeren“, der

begyndte at udkomme i disse Dage, opmuntredes i stærke Ord Svendene „Landets Styrke og Folkets Kjærne“, som de kaldes, til at holde ud, og tilsvarende er Tonen i mange af de andre Udtalelser. Der er over det hele en vis revolutionær Tone, der viser, at man i Kjøbenhavn havde tilegnet sig en Del af de Slagord, der i disse Jakobinerregimentets Dage havde Klang i Paris. Der er Gæring i denne urolige Tid, siger en af Kjøbenhavns Raadmænd derom, enhver sværmerisk Taler kan bringe alt i Uro, „efterdi den lumske Urostifter véd at anbringe det skjønne og blændende Anstrøg af Menneskerettigheder“. Men meget mere end store Ord var dog intet af det; Folkeoptøierne naaede ikke udover de Gadespektakler, Kjøbenhavns Befolkning i disse Aar greb enhver Leilighed til at forlyste sig med, og selv blandt Svendene gik Bevægelsen sikkert ikke meget dybt.

Imidlertid var Sagen bleven behandlet i Kancelliet, og den 5. August erklærede dette, at de arresterede Svende ikke kunde frigives. da de var lovlig dømte; om Lønnen skulde derimod Kancelliet senere tage Beslutning, naar Svendene nu uden Forstyrrelse gjenoptog Arbeidet. Svendene svarede hertil, at de efter deres Mening havde handlet lovlig; hvis det var ulovligt, at de forblev samlede paa Herberget, var de villige til at gaa hver til sit, men arbeide vilde de ikke, før de fik 2 Mk. og 8 Sk. i Dagløn, det var de fast bestemte paa. Dette Svar bragte Kancelliet til at tage kraftigere fat, og Flindt fik nu Ordre til med 200 Soldater at gaa mod Tømmerherberget og føre de Svende, der vedblivende nægtede at arbeide til Kastellet. 202 Svende, hvoraf 67 danske, 127 tydske og 8 andre fremmede førtes da til Kastellet, hvor man endnu en Gang opfordrede dem til at give efter; 78, hvoraf 47 danske faldt da til Føie, saa der af de danske nu kun var 20 tilbage blandt de standhaftige. Disse og de 104 fremmede erklæredes for arresterede, men holdt stadig ud, samtidig med, at de indtog en rolig, forsigtig Holdning. „Det synes at være en aftalt Plan mellem disse Folk“, siger Kastellets Kommandant i sin Indberetning herom, „ikke at gjøre sig skyldige i andre Overtrædelser end den ei at ville arbeide. Jeg har forsøgt, at med det Gode gjøre de Alt, hvad man siger dem. Jeg anstillede mig vred paa dem og brugte nogle Gange det Ord: Fanden. Da raabte Adskillige: O! Hr. Kommandant skjænd De, saa meget som De vil, det kan vi gjerne høre paa. Vi gjøre Alt, hvad De befaler, og vil De tvinge os til Overilelser, saa maa vi sige

Dem i forveien, at dette ikke vil ske, og det saa meget mindre, som vi alle ere ædru og Ingen beskjænkede.“

Allerede den 6. August fældedes Dom over de Gjenstridige. De 122 dømtes til 4 Maaneders Arbeide i Jærn, en enkelt fik hele 6 Maaneder, medens en frikjendtes, da han lige var kommet fra Udlandet og ikke havde været inde i Forholdene. Det saa da ud til at Følgerne skulde blive alvorlige, og Kancelliet synes at have været bestemt paa at fortsætte ad denne Vei; dets Indstilling til Kongen

Tømmersvendenes Arrestation 5. August ikke, som Underskriften angiver, 4. August.

2 Dage efter om Dommen gik ud paa, at denne strax skulde træde i Kraft for dem, der ikke havde appelleret, og at de andres Sag ad extraordinær hurtig Vei skulde afgjøres ved Høiesteret. Den kongelige Resolution, der faldt samme Dag, gik imidlertid stik imod dette Forslag, hvad enten det skyldes Kronprindsen selv, eller anden Indflydelse har gjort sig gjældende. Baade de 123 og de, der tidligere var dømte til Forbedringshusarbeide, fik deres Straf eftergivet men ganske vist saaledes, at de skulde bringes ud af Landet og aldrig maatte vende tilbage. Paa tre Kanonbaade konvojerede af Briggen Lougen sendtes de umiddelbart derefter af Sted for at føres til Lübeck eller Rostock efter Vindens Beskaffenhed.

Man havde formodentlig ventet ved saaledes at skaffe sig af

med de uroligste blandt Svendene at standse Bevægelsen, men man opnaaede i Stedet at gjøre ondt værre. Forbitrelsen greb nu ogsaa Svendene i de andre Lav, og i Løbet af de følgende Dage nedlagdes Arbeidet af Murere, Smede, Snedkere, Bagere, Skomagere og Skrædere og maaske endnu flere; det var alle de større Lavs Svende, der saaledes gjorde fælles Sag med Tømrerne, og sammen med disse udgjorde de c. 2000, betydelig over Halvdelen af alle Kjøbenhavns Svende. Desuden voxede Bevægelsen i Befolkningen. Fra den 1. August havde der været militær Vagt ved Tømmerherberget, men det havde ikke hindret, at der hver Aften fandt store Optøier Sted, og disse blev nu stedse kraftigere. Enkelte af de dristigste drog fra det ene Svendeherberge til det andet og holdt Taler om Overgrebene, selv paa Regensen henvendte man sig et Par Gange for at „fornemme om Lavene i Tilfælde af, at der kom noget paa kunde vente Assistance af Studenterne;“ man var vant til, at disse var livlig med ved Spetaklerne i Byen, men mødte dog denne Gang bestemt Afslag hos dem.

Regjeringen arbeidede i disse Dage febrilsk for at skaffe Ro. Den 8. August tillodes det, enhver fremmed Svend, der ønskede at reise bort at gjøre det, og Mestrene skulde da paa sædvanlig Vis give ham Afskedsseddel, alt dog under Forudsætning af, at Ønsket fremsattes inden tre Dage. Dagen efter fulgte en kraftig Advarsel til Kjøbenhavns Borgere mod at opholde sig paa Steder, hvor der var Spektakler, da de ellers maatte tilskrive sig selv den Fare, de udsattes for, „naar det maatte blive nødvendigt at anvende overordentlige og alvorlige Midler til at handthæve Orden og Roelighed“, en Advarsel man har funden fornøden da „mange lade sig lede af utidig Nysgjærrighed til strax at stimle sammen, naar alene en Flok af vanartige og pøbelagtige Drenge enten selv finde for godt eller ophidses af onde Mennesker til at pibe og skrige for at stifte Uro og sætte fredelige Borgere i Bekymring og Frygt.“ „Iøvrigt“ tilføies det dog „har Kongen den Tillid til det af Ham saa inderligen elskte og saa udmærket troefaste Kiøbenhavnske Borgerskab, at det vil fordoble dets Aarvaagenhed og af alle Kræfter bidrage med Ham til at vedligeholde Orden og betrygge enhver Medborger mod Vold og Overlast.“

Endelig fulgte den 11. August en Plakat om, at indfødte Svende skulde være fri for at reise i Udlandet, som det hidtil havde været

Skik, at de gjorde; man var aabenbart overbevist om, at det for Fremtiden gjaldt om at svække Forbindelsen med Udlandet, om man skulde sikre rolige Forhold blandt de danske Svende. Samme Dag forbødes det at trykke noget som helst om denne Sag. Vigtigere var det dog, at der endnu d. 11. August nedsattes en Kommission med det Hverv at tage det hele Arbeiderspørgsmaal op til Undersøgelse; af dens 11 Medlemmer blev Chr. Colbjørnsen den ledende medens den iøvrig sammensattes af Høiesteretsassessorer, Kollegiedeputerede, kjøbenhavnske Magistratspersoner og Medlemmer af de 32 Mænds Forsamling.

Politimester Flindt.

Hidtil havde Myndighedernes Forsøg paa at faa Sagen i Orden været underlig planløse; snart tog man haardt fat med Fængslinger og Straffedomme, snart forhandlede man og benaadede de dømte. Nu kom der mere Mening i det hele, og Kommissionens Optræden blev baade vel betænkt og i nøie Overensstemmelse med de fordomsfri, frisindede og humane Anskuelser, der i disse Aar havde Overtaget i danske Regjeringskredse. Den 12. August lod man samtlige Tømmersvende møde for Kommissionen og fremsætte deres Krav. Disse gik ud paa, at Daglønnen skulde forhøies, Svendene og Mestrene stilles lige med Hensyn til Opsigelsesfristen, og Svendene have Ret til efter nogle Aars Arbeide at blive Frimestre. Og endelig føiedes hertil Ønsket om, at „da vi haver en Plakat, hvorledes vi Svende skal forholde os imod Mesterne, vi da og allernaadigst maa vorde en meddelt derimod, hvorledes Mesterne skal forholde sig

imod os, da dette endnu til Dato er os ubekjendt.“ Kommissionen blev, som det hedder „rørt“ ved Svendenes Skildring af deres daarlige Forhold og stillede dem ikke lidet i Udsigt. Den lovede, at Kronprindsen vilde gaa i Forbøn for de bortviste Svende, der var indfødte eller blot bosatte her, saa de kunde faa Lov at vende tilbage, et Løfte, der førte til, at de den 20. August fik denne Tilladelse. Desuden lovede man at virke for let Adgang til at blive Frimestre, som i det hele for Forbedring af Tømmersvendenes Kaar, ligesom man stillede sig særdeles velvillig overfor Ønsket om lige Opsigelsesfrist.

Ved alt dette lykkedes det at stille Tømmersvendene tilfreds, saa de endnu den 12. August gjenoptog Arbeidet, hvorpaa deres Exempel strax fulgtes af de andre Fag. Striken var dermed til Ende, og Uroen i Byen hørte op. Et Offer for den blev Politimester Flindt, der ved sin vaklende Optræden havde paadraget sig almindelig Misbilligelse; han maatte Dagen efter søge sin Afsked, som han derpaa fik med Udtalelse af Kongens Tilfredshed med hans Embedsvirksomhed og uden Tab af Indtægter. [1])

Imidlertid nøiedes Kommissionen ikke med dette øieblikkelige Resultat men tog fat paa en samlet Undersøgelse af Forholdene for paa Grundlag af de indvundne Erfaringer at kunne stille Forslag om en ny Ordning. Efter Tømmersvendene forhandlede man den 12. og 13. endnu med Svende af en Række andre Fag, og dernæst mødte den 14. og de følgende Dage Mestrene af de forskellige Lav uden Hensyn til, om de havde været inddragne i Striken eller ikke. Sagen trak imidlertid ud, idet Mestrene ikke nøiedes med at udtale deres Opfattelse mundtlig men tillige gav store skriftlige Indlæg, og det derpaa i Kommissionen kom til ret langvarige Forhandlinger om alt det, man havde faaet at vide.

Fire Punkter gik sædvanlig igjen i Svendenes Ønsker. De vilde have høiere Dagløn og kortere Arbeidstid, lige Opsigelsesfrist for begge Parter og Ret til rimelig let at blive Frimestre. Paa det første Krav svarede Mestrene oftest skarpt afvisende. Saaledes udtalte Tømmermestrene deres store Forbavselse over, at Svendene

---

[1]) Denne Strikebevægelse er oftere omtalt i Litteraturen; navnlig findes der i C. Nyrop: Kjøbenhavns Tømmerlav. (Kbhvn. 1887) en indgaaende Fremstilling deraf.

overfor Kommissionen havde faaet Lov til at paastaa, at det „blot er deres Sved og Arbeide, der betales af de Byggende"; „mon" udbryder de harmfulde „Mesternes Umage med at forskaffe Tegninger, Beregninger og Overslag samt for at ordinere og have Tilsyn ved Arbeidet ikke skulde være iberegnet." Svendene kunde, udviklede de, ved Akkordarbelde tjene 100—120 Rdl. aarlig og det mindste de havde var 85 Rdl. (i Metalværdi lig henholdsvis 320—84 og 272 Kr.) „hvilket vi formode at være en ganske anstændig Indkomst for et Menneske, der ikke forstaar andet end at bruge en Øxe eller Sav efter Anvisning". Ogsaa Klagerne over Arbeidstidens Længde afviste Mestrene gjennemgaaende; Svendene tog sig ofte paa egen Haand en Dag fri og fik dog Betaling for den, saa de trængte ikke til mere Fritid. Villigere var Mestrene i de forskjellige Lav til at gaa ind paa lige Opsigelsesfrist, hvad en Del af Lavene allerede havde, men til Gjengjæld protesterede man paa det skarpeste mod at faa et større Antal Frimestre at konkurrere med; det vilde føre til, klagede man sig, at alle dygtige Svende blev Frimestre, saa der kun blev de daarligste tilbage som Svende hos Lavsmestrene.

I 1795 naaede Kommissionen at faa afgivet sin Betænkning om Forholdene med Forslag til en ny Forordning. Saa gik Sagen imidlertid en Tid i Staa, og først 1798 billigede en kongelig Resolution Betænkningen, hvorpaa Forordningen derom omsider fulgte 21. Marts 1800. I Mellemtiden diskuteredes det livlig i Piecer, Aviser og Tidsskrifter, om Lavsvæsenet ikke helt burde afskaffes. Den almindelige Mening var, i Overensstemmelse med Periodens sædvanlige frisindede Opfattelse af de økonomiske Forhold, for Afskaffelsen, og indenfor Kommissionen fandt denne Tanke ligeledes Tilslutning. Da man imidlertid ikke havde noget Mandat til at tage dette Spørgsmaal op, nøiedes man med en almindelig Udtalelse om, at det var Idealet, at „enhver Borger burde have fuldkommen Frihed til at arbeide i sin Haandtering, saaledes som enhver bedst ved, vil og kan." Iøvrig holdt man sig til de praktiske Reformforslag, der fik deres Resultat i Forordningen af Aar 1800.

Som Grund til dennes Udstedelse, angives det i Indledningen, at „Hs. Majestæt har befundet, at der i de fleste Haandværkslaug herske Fordomme og Misbrug, som have skadelig Indflydelse paa denne Borger-Klasses moralske og økonomiske Forfatning og lægge Hindringer i Veien for dens Fremskridt til den Grad af Fuldkom-

menhed, som kunde og burde opnaaes.“ Derfor vil man nu „foreskrive samtlige Vedkommendes Rettigheder og Pligter saa nøiagtigen som muligt, paa det at indbyrdes Tvistigheder kunne afværges, Uordener hemmes, Adgang til Næring lettes, Flid og Oplysning trives, og begge disse i Forening med Retskaffenhed opmuntres ved at udmærkes med fortjent Hæder.“

Om Lønnen for Haandværksarbeide fastslog Forordningen det Princip, at det skulde staa Mestre og Svende frit for at akkordere derom, som de kunde forliges om det. Tilsvarende skulde de da ogsaa efter Overenskomst i de enkelte Tilfælde kunne bestemme Opsigelsesfristen. For at sikre Overholdelsen af saadanne Kontrakter, skulde de sædvanlig skrives paa bestemte Skemaer, som man kunde faa udleveret paa Raadstueskriverkontoret, hvor Kontrakterne da ogsaa indregistreredes. Var der ingen saadan skriftlig Kontrakt, skulde Opsigelsesfristen for begge Parter være 14 Dage; dog maatte en Svend, der skyldte Mesteren Penge eller var i Færd med et bestemt Arbeide ikke reise uden Mesterens Tilladelse, før Pengene var betalt eller Arbeidet fuldført. Den Ligestilling, Svendene havde krævet paa dette Omraade, fik de saaledes.

Ligeledes opnaaede de, at der gaves Regler ikke blot for deres Pligter, men ogsaa for Mestrenes overfor dem, men ganske vist blev disse sidste betydelig lempeligere.

Hvis nogen Mester afskedigede en Svend uden at overholde den bestemte Opsigelsesfrist, skulde han betale ham 2 Mk. daglig for den manglende Tid; den Sædvane, at en Svend, der forlod en Mester, først nogen Tid efter kunde faa Arbeide hos en anden, forbødes; nægtede Lavsmestrene at antage en saadan Svend, da skulde denne have Lov til at arbeide hos en Frimester eller hjælpes til selv at blive det. Enedes noget Lavs Mestre om, at de ikke vilde tage en bestemt Svend i deres Tjeneste, da skulde en saadan Aftale ikke blot være ugyldig, men de skulde desuden hver bøde 50 Rdl. til Fattigkassen, og Svenden skulde have Ret til at blive Frimester.

Om Mestrenes Opførsel overfor Svendene, bestemtes det, at de skulde behandle dem „med Godhed og Anstændighed“, og „dersom en Mester begegner sin Svend med Skjældsord, da skal han gjøre ham en Æreserklæring for Politi-Retten, og bøde 2 Rdl. til Stadens Fattiges Hoved-Kasse; men overfalder han ham med Hug og Slag, da straffes han, ligesom det var øvet imod en Fremmed.“

Og endelig siges det som Modstykke til nogle Regler om Svendenes Opsætsighed: „Hs. Majestæt har den fortjente Tillid til Mestere i alle Laug, at overlagt Opsætsighed iblandt den som eedsvorne Borgere og Mænd af sat Alder ikke kan finde Sted. Men, da det er enhver god Lovs Egenskab at bestemme Regel for alle, saa fastsættes: at dersom Mestere af noget Laug skulde i saadan Grad forglemme den Troskab og Lydighed imod Kongen og Lovene, der altid har udmærket danske Borgere, at de turde sætte sig op imod Hs. Majestæts Befalinger, da bør de Skyldige derfor tiltales og dømmes ved Hof- og Stads-Retten efter de almindelige Loves Forskrifter, og ifald et helt Laug deri gjorde sig deelagtigt, bør samme desforuden strax aldeles ophæves."

Ogsaa Drengenes Stilling sikredes. Ved deres Antagelse skulde der oprettes skriftlig Kontrakt med Forældre eller Formyndere efter et bestemt Skema. Mestrene skulde behandle Drengene „som det sømmer gode Husbonder og ikke bruge dem til sværere Arbeide end deres Kræfter kunne uden Skade for deres Helbred taale." For at „mishandle" Drenge sattes Bøder paa 4—20 Rdl. til Fattigkassen, og „dersom Mishandlingen skulde være af den Beskaffenhed, at en Dreng desformedelst havde lidt Skade paa Helbred eller Lemmer, da straffes Mesteren, ligesom Fornærmelsen var sket imod en Fremmed". Endelig skulde Mestrene, hvis en af deres Drenge efter den bestemte Læretid ikke var i Stand til at gjøre ordentlig Svendeprøve betale Fattigkassen 50 Rdl., med mindre han kunde bevise, at han var uden Skyld i vedkommende Drengs Uduelighed.

Tilsvarende fastsattes saa Svendenes Pligter. Den Svend, der forlod sin Mester i Utide skulde ikke blot erstatte hans Tab men desuden straffes med 4 Dages Vand og Brød, og „skulde Svendene driste sig til at overlægge og indgaa en lige lovstridig Aftale imellem sig, ikke at ville arbeide hos hiin eller denne Mester, da skal Ophavsmændene til Sammenrottelsen dømmes til at arbeide 1 eller 2 Aar i Forbedrings-Huuset efter Sagens Beskaffenhed og et saadant Laugs Svende ikke mere tillades at have Herberge eller Forsamlingsstue." Hvis en Svend føler sig forurettet, maa han selv klage men „aldeles ikke overtale eller ophidse andre til at tage Deel i den ham alene vedkommende Sag". Straffen derfor er 4 Dages Vand og Brød eller mere efter Omstændighederne, „dersom nogen Uro eller Uorden derved stiftes". Udebliver en enkelt Svend fra Arbeidet

skal han bøde 48 Sk. daglig til Deling mellem Mesteren og de fattige, men udebliver flere Svende saaledes efter Overlæg, da skal de betale disse Bøder dobbelt og Hovedmanden have de sædvanlige 4 Dages Vand og Brød. Men „skulde noget helt Laugs Svende vedtage at forlade Arbeidet, da bør Ophavsmanden til saadan Sammenrottelse dømmes til at arbeide i Rasphuset i 2 Aar og et saadant Laugs Svende ikke mere tillades at have Herberge eller Forsamlingsstue.“ og „dersom deres Forvovenhed skulde gaa saa vidt, at de turde søge at forlede andre Laugs Svende til at følge deres Exempel og tage Del i deres Opsætsighed“, da skal de straffes med Forbedringshusarbeide i Jærn i 6 Aar og derpaa forvises af Landet, medens de Svende af andre Laug, der lader sig forlede skal straffes efter de anførte mildere Regler. Desuden paalægges det „enhver Oldgesel som en hellig og ufravigelig Pligt, saasnart der spores Overlæg til at stifte Uro eller Uorden, som han ikke ved sin Mellemkomst har kunnet forekomme, strax at anmelde saadant for Politimesteren.“ Undlader han det, skal han anses for Hovedmanden, hvis denne ikke findes. Særskilt fastsættes Straf paa 4 Dages Vand og Brød for at nægte at arbeide sammen med gifte Svende eller med Svende, der er i kongelig Krigstjeneste.

Disse kraftige Regler mod enhver Form for Arbeidsstandsninger skyldes utvivlsomt i første Række Frygten for Gjentagelse af saadanne Begivenheder som Striken i 1794, men de er i deres Tendens i Overensstemmelse med de samtidige engelske og franske Forbud mod Fagforeninger, der kunde antages at forstyrre det rolige Arbeide.

Om Svendenes Optræden overfor Mestrene gaves ogsaa Regler. De skulde „vise Mesterne som deres Huusbonder tilbørlig Agtelse og Lydighed“; hvis nogen Svend „forhaaner eller fornærmer sin Mester“, faar han de 4 Dages Vand og Brød, „men dersom han slaaer Mesteren, straffes han med at arbeide i Forbedringshuset i 2 Maaneder“ medmindre „han selv først er bleven overfaldet og blot forsvarer sig“. For „Modvillighed og Trodsighed“ fastsættes Bøder paa indtil 2 Rdl. eller Vand og Brød i 2—4 Dage. Endelig forbydes det Svendene at behandle Drengene usømmelig og at revse dem med Prygl uden Mesterens udtrykkelige Tilladelse.

Opstod der Strid om disse gjensidige Pligter og Rettigheder, eller Stridigheder blandt Mestrene indbyrdes, da skulde Sagen af-

gjøres af Politiretten ved Forligsmægling eller, om fornødent, ved Dom. Tilsvarende skulde, hvis Mestre eller Svende havde noget fælles Andragende, dette indgives af Oldermanden eller Oldgesellen til Magistraten, gjennem hvilken det da indsendtes til vedkommende Kollegium og eventuelt videre til Kongen til Afgjørelse. Til Lettelse for begge Parter skulde Oldermand og Oldgesel i hvert Fag føre Lister over ledige Pladser og ubeskjæftigede Arbeidere, saa man ved Hjælp af disse kunde finde hinanden; dog var man ikke forpligtet til at benytte dette Middel.

Skarpt vendte man sig dernæst mod alle de gamle eller fra Udlandet indførte Lavsceremonier „udlændiske Laugs Fordomme, Vedtægter eller Skikke“, „som ved Misbrug ere indførte og ved Sædvane hævdede“, og i Tilslutning hertil forbødes „alle Skikke og Ceremonier, der bære Præg af de ældre Tiders raa og vilde Sæder saa som Behøvling, Sværten i Ansigtet og deslige“. Tilsvarende skal de „Geburts-Briefe“ eller Døbeattester, som en Del Svende forlanger af deres Kammerater som Bevis paa, at de er ægtefødte „herefter ansees aldeles ufornødne, og den sunde Fornuft tilsiger, at den Svend, der forholder sig ærlig og skikkelig i sit Levnet samt duelig i sin Haandtering, fortjener borgerlig Agtelse, uden Hensigt til hans Fødsel eller hans Forældres Kaar.“ For Modstand herimod af Svende eller Mestre sættes Straf.

Haardere ramtes dog det bestaaende Lavssystem ved Lettelsen af Adgangen til Lavene og ved Reglerne om Frimestre. Fremtidig skulde der til at blive Svend eller Mester kun kræves den fornødne Duelighed til at gjøre et forsvarligt Svende- eller Mesterstykke. Derimod skulde et vist Antal Læreaar ikke være fornødne, og det forbødes strængt at paabyrde Drenge eller Svende nogen som helst Udgift i den Anledning, at lade sig traktere af dem eller andet lignende. For Overtrædelse deraf sattes Bødestraf, og Angiveren fik det halve af Bøden.

Hertil kom saa Bestemmelserne om Frimestre. Hidtil havde dette været noget helt usædvanlig, som man blev ved særlig Bevilling. Nu fastsloges det, at enhver indfødt, der havde arbeidet 4 Aar som Svend kunde nedsætte sig som Frimester i sit Fag mod at betale det halve af det, Borgerbrev for en Lavsmester kostede. For Udlændinge, der allerede var i Landet, gjaldt det samme, for dem, der fremtidig indvandrede, krævedes 6 Aars Arbeide her i Landet.

Dog maatte i de første 8 Aar Frimestrenes Tal ikke overstige en Ottendedel af det Svendetal, der før Ildebranden 1795 fandtes i hvert Fag. Frimestrenes Rettigheder i Sammenligning med Lavsmestrenes begrændsedes dels med Hensyn til den Arbeidskraft, de maatte benytte, dels ved Regler for, hvilke Arter Arbeide, de maatte udføre. De sidste var særlige for hvert Fag bestemte efter praktiske Grunde, og om Arbeidsstyrken gjaldt det, at de kun maatte benytte Hjælp af deres Hustru og Børn samt efter 2 Aars Virksomhed af en Dreng. Denne havde de dog ikke Ret til at gjøre til Svend. Derimod maatte de benytte Haandlangere uden Haandværkerkundskab.

Endelig bestemte Forordningen for at vise, at det var Hensigten at høine Haandværkets Anseelse, „til desmere Udmærkelse for denne arbeidende Klasse af Borgere“, at Halvdelen af Kjøbenhavns 32 Mænd fremtidig skulde bestaa af „Konstnere, Fabrikører eller Haandværkere“, Tidens sædvanlige Betegnelse for Industridrivende og Haandværkere. Den første ledige Plads blandt de 32 skulde tilfalde dem, og fremtidig hver anden ny Plads, der blev at besætte. Disse Haandværkere skulde da lige saa godt som andre Borgere komme i Betragtning ved Besættelsen af Magistratsposter.

Denne Forordning tiltalte kun i ringe Grad Mestrene. Navnlig blev dens Bestemmelser om Frimestrene i de følgende Aar Gjenstand for deres stadige, men sikkert stærkt overdrevne Klager, der tog end mere Fart, da Reglerne for Borgervæbningen 1802 og Brandkorpset 1805 gav en Del af de dertil knyttede haandværkskyndige Personer Frimesterrettigheder.

For Svendene synes de stræng Bestemmelser om Striker og andet lignende ikke i den nærmest følgende Tid at have faaet større ubehagelige Følger. For de vigtigste Fag var jo Forholdene efter Ildebranden gode, og Rivningerne hørte op af sig selv. Først efter 1807, da Tiderne blev daarlige, og den almindelige Tilbagegangsbevægelse ogsaa medførte nye Skærpelser af Lavsordningen i Strid med de frisindede Grundsætninger fra 1800, blev deres Vilkaar atter daarligere. Før 1807 nød de ikke blot Gavn af den lettere Adgang til at blive Frimestre, men det synes ogsaa, at Lønnen er steget en Del ud over det, den var før Sammenstødet 1794; for Aarene nærmest før Krigen angives den til 2½ til 3 Mk. om Sommeren, 2 til 2½ Mk. om Vinteren baade for Murere og Tømrere.

Folketalsmæssig præges Aarene fra 1784 til 1807 af en jævn og sikker Fremgang. En Folketælling 1787 gav Indbyggertallet 90,032, den følgende i 1801: 100,975; det er en Opgang af 12 % i Løbet af de 14 Aar. Og utvivlsomt er Tilvæksten fortsat lige til 1807; der fandt hvert Aar nogle kommunale Tællinger Sted, som maa have været ufuldstændige, da deres Tal er betydelig lavere end Tallene fra den almindelige Folketælling, men som formentlig kan benyttes sammenligningsvis; en saadan Optælling gav i 1801: 89,910, i 1806: 95,369. Alt andet tyder paa, at der virkelig er foregaaet en hertil svarende Fremgang. Ogsaa før havde Kjøbenhavn kjendt Fremgangstider, da Folketallet steg stærk, men Aarsagen havde da været til en vis Grad tilfældig fremkaldt ved skiftende Vilkaar, som i sin Tid i Aarene efter Enevældens Indførelse. Det havde været Indvandringen alene, der førte frem, medens der døde flere, end der fødtes. Nu var det omvendt; netop disse Aar bragte første Gang for længere Tid et nogenlunde regelmæssigt Fødselsoverskud, og selv om det ikke var meget stort, saa ydede det dog et ikke ringe Tilskud ved Siden af Indvandringen.

Ogsaa om Fordelingen af de omtrent 100,000 Mennesker efter *Næringsvei*, giver Folketællingsopgivelserne fra 1801 Besked.

Hovedgrupperne er disse, idet Kvinder og Børn overalt er indbefattet under Tallene:

Borgerlig Embedsstand	5,404	
Kirkebetjente og Lærestand	2,217	10,941
Pensionister	3,320	
Landofficerer	1,010	
Soldater	6,764	18,446
Søofficerer	484	
Matroser	10,188	
Købmænd med Karle og Drenge	4,689	
Fabrikanter - do. - do.	3,797	
Kunstnere og Haandværksmænd med Svende og Drenge	22,108	
Søfarende og Fiskere	3,056	44,554
Møllere, Kromænd, Landkræmmere og Værtshusholdere	9,671	
Kapitalister	1,233	
Tjenestefolk	13,571	20,900
Dagleiere	7,329	
Almisselemmer		5,603
Andre med ubestemt Næringsvei		531
		100,975

Det falder i Øjnene ved et Blik paa disse Tal, hvor umaadelig fremtrædende en Rolle den militære Styrke da spillede indenfor Hovedstadens Befolkning, dernæst hvor forholdsvis talrig ogsaa Embedsbefolkningen var, og endelig, som den naturlige Følge deraf, den egentlige næringsdrivende Borgerbefolknings beskedne Plads; den er ikke en Gang Halvdelen. Paafaldende er derimod Tyendets store Tal; af de 13,571, det omfatter, er de 10,084 Tjenestepiger. Endelig er Fattigbefolkningen forholdsvis langt større end i vore Dage, og naar dertil kommer den talrige Styrke af Dagleiere, Tyende og menige Soldater og Matroser, hvis Kaar i det hele var tarvelige, vil man forstaa, at de daarligst stillede Lag af Byens Befolkning, da var en overmaade meget større Del af det hele Indbyggertal end i Nutiden; hertil kan føjes, at deres Stilling var betydelig værre end de tilsvarende Klassers nu, og man vil let kunde forklare sig, at der paa Bunden af Kjøbenhavns Befolkning fandtes en Art Pøbel, der ved enhver given Leilighed foranstaltede alt det Spektakel, den kunde se Leilighed til, men som aldrig dermed forfulgte noget andet Formaal end Øjeblikkets Morskab. Eiendommeligt er det endelig, at Mændene var flere end Kvinderne: 51,642 mod 49,333; det skyldes deres store Overtal indenfor den talrige militære Befolkning, der dog delvis opveiedes ved de mange Tjenestepiger; af de 5,603 Fattiglemmer var kun 1,322 Mænd.

I *Kjøbenhavns Styrelse* gjennem Magistraten og de 32 Mænd bragte denne Reformtid ganske naturlig betydelige Ændringer, hvis dobbelte Tendens var at ordne og nærmere bestemme deres Myndighed og Virksomhed, og dernæst at overdrage stedse flere Grene af den kommunale Bestyrelse til særlige Kommissioner, der antoges bedre at kunne løse de enkelte begrænsede Opgaver, der stilledes hver af dem, men som stadig fik nogle af deres Medlemmer fra Magistraten og de 32.

$^{28}/_{8}$ 1795 fik *Magistraten* en ny af selve Chr. Colbjørnsen udarbejdet Instruks, der offentliggjordes ved Trykken, for at Folk kunde kjende deres Øvrigheds Rettigheder og Pligter. Magistratens Myndighed angaves heri at svare til den, Stiftamtmand (eller Amtmand) og Magistrat i Forening havde i Provindsbyerne, derfra dog undtaget Justitsvæsenet, som hørte under Hof- og Stadsretten, og Politivæsnet, der styredes af Politimesteren. Magistraten skulde lede alt henhørende til Byens Økonomi deri indbefattet Styrelsen af Byens

Jordegods; under den hørte Overformynderiet, og Omsorgen for alle Umyndige, Fattigvæsnet med tilhørende Stiftelser og Fattigskoler samt Tilsynet ogsaa med private Skoler, og dernæst Byens egne Fængsler; Magistraten var Forligsmyndighed i private Fornærmelsessager og havde Ret til at separere; den havde desuden Patronatet for en Del af Byens Kirker. Dernæst laa Ledelsen af Næringsvæsnet i dens Haand, den førte Tilsyn med Laugene, og sammen med Politimesteren og nogle af de 32 skulde den sætte Brød-

og Kjødtaxterne, medens den delte Omsorgen for Byens Forsyning med de forskjellige Varer med en saakaldt Provideringskommission, i hvilken Overpræsidenten altid skulde have Sæde. Brand og Vandvæsen, Brolægningsanliggender og Indkvarteringsskattens Ligning hørte dog under særlige Kommissioner. Endelig skulde Magistraten sørge for Kundgjørelsen af offentlige Bekjendtgjørelser. Overfor Politiet blev Stillingen lidt underlig. Ligefrem havde man intet med det at gøre, men man kunde, om der var noget at forbedre derved, gøre Forslag til Kancelliet. Ellers indprentedes det ivrig Magistraten, at den skulde hjælpe Politiet ved Opløb, en Bestemmelse, den foregaaende Tids Begivenheder havde givet Anledning til. Naar der var noget saadant paa Færde, skulde Medlemmerne møde paa

Raadhuset, og Overpræsidenten og to af de andre skulde derfra begive sig til det Sted, hvor Spektaklerne var; for at de da „kunde være kjendte og agtede af enhver“, skulde de ved slige Lejligheder „bære Kongens Navn med Krone hæftet paa Brystet i et grønt Baand“. Hele dette Hverv havde Magistraten i Forvejen ivrig frabedt sig med den Bemærkning, at det blot vilde forøge Uroen; en af Raadmændene fremhævede i samme Anledning skarpt, hvor ringe Indflydelse Magistraten øvede paa Folk.

I al Almindelighed opstilledes det som Magistratens Opgave, „at ophjælpe Vindskibelighed og understøtte Borgerfliden, hvis Fremtrivelse og Opretholdelse har den vigtigste Indflydelse saa vel paa den huuslige som den offentlige Lyksalighed og Velstand. Som en Følge deraf skal den anvende alle lovlige Midler til at indskrænke skadelige Monopoler, der undertrykke Virksomhed, tillukke Veien for Arbeidsomhed og qvæle almeennyttig Kappelyst iblandt Medborgere.“

Om Forretningsgangen fastsattes det, at der skulde være Møde, idetmindste Mandag, Onsdag og Fredag; Overpræsidenten skulde være Leder af Forretningerne, han skal, som det hedder, „forestaa Magistraturens indvortes Politie“. Betænkninger til Regeringen skulde ikke afgives under et efter Flertalsbeslutning men saaledes, at hver Part ved Meningsforskel udviklede sin Opfattelse. Endelig paalagdes det Magistraten „jevnlig at overlægge med de 32 Mænd,“ medens der ellers intet fastsattes om Stillingen til disse.

Disse Regler undergik efterhaanden nogen Ændring ved Oprettelsen af en Del nye Kommissioner, der senere vil blive omtalt sammen med de paagældende Anliggender, men dertil kom ogsaa et Par Forandringer af nogen Betydning i selve Magistratens Sammensætning og Forretningsgang. $^{14}/_{8}$ 1801 bestemtes det, at alle Sagerne skulde deles i 4 Grupper, saaledes at de to Borgmestre og 2 Viceborgmestre fik hver sin af disse under sit specielle Tilsyn. Under Borgmester Hiorthøj lagdes alt vedkommende Overformynderiet og de umyndige, Fattigvæsen, Kirke- og Skole, Forligsvæsen, Handels-, Søfarts- og Toldsager. Borgmester Flindt overtog: Justeer- og Havnesager, Brand-, Vand-, Brolægnings-, Renovationsvæsen, desuden Laugssager, Forsvarsanliggender og Indkvartering. Viceborgmester Schiøtt fik dernæst Kæmner- og Skattesager, Borgerskabstagelse, Syns- og Taxationsforetagender. Den sidste Gruppe endelig omfattede Folketællinger, Sundhedsvæsnet og Byens Forsyning med

Varer; til at lede disse Anliggender skulde beskikkes en særlig lægekyndig Viceborgmester, som man $^{16}/_{10}$ samme Aar fik i Dr. med. J. Bang. Om alle disse Angivelser gjelder det dog, at kun Hovedsagerne er medtagne, til hver af Grupperne knyttede sig foruden det nævnte en Mængde Biforretninger. I Forfaldstilfælde skulde Overpræsidenten lade en af Raadmændene overtage vedkommende Borgmesters Tilsynsforretning; i øvrigt var Meningen ingenlunde en fuldstændig Deling; selve Afgørelsen af Spørgsmaalene hørte stadig under den samlede Magistrat; kun den administrative Ledelse var delt.

Nye Forandringer skete imidlertid $^{15}/_{2}$ 1805; nu oprettedes til Besørgelse af Forretningerne to Kontorer, de saakaldte 1. og 2. Sekretariat, hvert bestaaende af en Chef, med Titlen Sekretær, en til to Fuldmægtige og de fornødne Skrivere; en Borgmester skulde føre Tilsyn med hvert Sekretariat. Den hidtidige Raadstueskriver Lange blev den ene Sekretær, en Fuldmægtig F. Møller den anden. Aaret efter $^{20}/_{6}$ 1806 resolveredes det, at Posten som lægekyndig Borgmester skulde bortfalde, naar Bang gik af, da man mente, at den var bleven overflødig ved det i Mellemtiden oprettede kongelige Sundhedskollegiums Virksomhed; i Stedet skulde Stadsphysikus deltage i Forhandlingerne, naar Magistraten behøvede en Læges Raad.

Ogsaa *Lønningerne* ændredes betydelig. Efter de Oplysninger, der gaves 1788, da Enkekassen fik sin nye Ordning, bestod Kjøbenhavns Magistrat det Aar af 11 lønnede Medlemmer: Overpræsidenten, 2 Borgmestre, 1 Viceborgmester og 7 Raadmand. Overpræsidentens Gage bestemtes i hvert enkelt Tilfælde. Netop 1788 afløstes Braem af Geheimekonferensraad v. Osten, som de følgende 6 Aar ledede Kjøbenhavns Styrelse. Han fik 5,000 Rdl. aarlig men deraf kun de 1600 af Byen, Resten af Kongen. Da han gik af, fik han 2000 Rdl. i Pension foruden 2,400 for Naadensaaret af Eftermanden. Hans Efterfølger, den tidligere Justitarius i Høiesteret, Kammerherre Urne (1794—1809) fik kun 4,000 Rdl. aarlig, hvoraf stadig de 1600 af Byen. Men han var ogsaa meget misfornøiet og søgte bestandig om Forhøjelse til 5,000. Han opnaaede det ikke, men fik flere Gange, naar han klagede sin Nød ret betydelige Tilskud, snart som Laan, snart som Gave. Af Borgmestrene fik Fædder, der i 1788 i Stedet for Politimester var blevet første Borgmester 2,600 Rdl., hvoraf 200 fra Kongen. Anden Borgmester, Hiorthøj, maatte derimod nøies med 1800; Viceborgmesteren fik 1400, 5 Raadmænd hver 1000 Rdl.,

2 kun 500. Den ene af de fem havde dog et personligt Tillæg paa 200 Rdl., og den ene med 500 havde desforuden som Raadstueskriver 11 til 1200 Rdl.

Den Lønning, Magistraten saaledes havde, var i Virkeligheden anseelig. Efter Metalværdien svarer v. Ostens 5,000 Rdlr. til 16,000 Kr., Raadmændenes 1,000 til 3,200, hvortil saa kommer, at Pengenes Kjøbeevne vel var 2—3 Gange større end nu. Gagerne er da ogsaa flere Gange saa stor som Provindsembedsmændenes ved samme Tid.

16/10 1806 skete en Gageforandring, men denne var snarest en Forhøielse. Det bestemtes nu, at der skulde være 1 Overpræsident, hvis Gage fastsattes i hvert Tilfælde, 2 Borgmestre med henholdsvis 1800 og 1600 Rdl., 2 Raadmænd med 1400 og 4 med 1200 Rdl. hver. Naadensaaret skulde helt afskaffes; men det hele skulde først træde i Kraft efterhaanden.

Foruden de lønnede Magistratsmedlemmer fandtes endelig nogle Viceraadmænd uden Løn, sædvanlig 6; de gjorde imilertid ikke megen Gavn, da de samtidig skulde passe deres egne Forretninger, og ved Forordningen af 1806 afskaffedes de. Veien til at blive Magistratsmedlem var sædvanlig den at høre til de 32 Mænd, hvorfra man saa rykkede frem til Viceraadmand og siden videre. Denne lidt underlige Forening af Borgerstyre og Embedsstyre synes ikke at have virket heldig, og Bevægelsen gik da ogsaa henimod at give hele Magistraten Karakter af en virkelig Embedsmandsforsamling ved at sammensætte den af Mænd, opdragne til Embedsgjerningen. Ændringerne 1806 var et betydeligt Skridt i den Retning.

Under Magistraten stod en stor Række af *Byembedsmænd og Bestillingsmænd.* De anseeligere af disse som Stadskonduktør, Stadsbygmester, Stadsphysikus beskikkedes af Kongen; deres Gager var i 1788 henholdsvis 950, 416 og 350 Rdl. Ellers udnævnte Magistraten til den Slags Poster, saasom til Veiermester, Justermester, Vrager, Kornskriver, Brænderiinspektør, Vægterinspektør, Bedemand osv. og desuden til Præster, Organister, Klokkere, Gravere og Inspektører ved de Kirker og Stiftelser, der hørte under Magistraten samt endelig til Birkedommer og Skriver paa Bidstrup Gods. Denne Udnævnelsesret indskrænkedes dog 1804 noget ved, at afgaaede Underofficerer fik fortrinsvis Adgang til en Del af Posterne som Gravere, Bedemænd og lignende.

Magistraten delte imidlertid sin Myndighed med *„Stadens ædle*

og velfornemme Toe og Tredive Mænd". Disse valgtes af Magistraten efter Indstilling af Forsamlingen selv; naar et Medlem gik af foreslog de tilbageværende to, blandt hvilke Magistraten da tog en; ofte var dette den af de to, som havde faaet flest Stemmer, men foretrak Magistraten den anden, tog man dog uden Betænkning ham. I saadanne Tilfælde kunde det hænde, at de 32 standhaftig blev ved at foreslaa en og samme Gang efter Gang med de fleste Stemmer, og som Regel endte det da med, at Magistraten gik ind paa at tage ham. Meget hyppige var Valgene imidlertid ikke. Afgang fra Forsamlingen skete kun ved Dødsfald eller efter eget Ønske. Ved Begyndelsen af 1784 sad der blandt de 32 tre fra før Struenseetiden, 14, som optoges ved den ny Ordning 1772, og 15, som var kommet ind i Aarene 1775—83; det er da 1—2 nye, der kom til om Aaret; Forøgelsen var langsom, og da den altid foregik ud af den samme Venne- og Bekjendtskabskreds tilførte den yderst sjældent Forsamlingen ny Energi. Efter gammel Skik valgtes Haandværkere ikke; 1784 bestod de 32's Raad af 10 Bryggere, 6 Klædekræmmere, 5 Grosserere, 4 Urtekræmmere, 3 Hørkræmmere, 2 Vinhandlere, 1 Isenkræmmer og 1 Tømmerhandler. En særdeles fremtrædende Rolle spillede saaledes Bryggerne, men det synes dog, at de efterhaanden traadte noget tilbage for Grossererne. Byens allerstørste Forretningsmænd træffes kun helt undtagelsesvis blandt de 32; det har aabenbart ikke interesseret dem. Ved Laugsforordningen 1800 bestemtes det, at ved fremtidige Valg skulde hveranden Gang vælges en Haandværker, hveranden Gang en Handlende, og i de følgende Aar kom nu efterhaanden nogle Haandværkere ind, men der gik adskillige Aar, før de blot nærmede sig til Halvdelen.

De 32 havde en ikke ringe Indflydelse; i økonomiske Spørgsmaal skulde Magistraten have deres Samtykke, og gjennemgaaende kan det siges, at man ansaa det for passende at forhandle med dem om alle vigtigere Byanliggender; desuden sendte de Medlemmer til en Række af de styrende Kommissioner og reviderede gjennem Udvalg Byens Regnskaber. Paa dette sidste Punkt herskede nogen Uklarhed, men denne hævedes ved en kongelig Afgjørelse 12/2 1802. Efter den skulde baade Overformynderiregnskaberne og Byens andre Regnskaber behandles efter de for danske Kjøbstæder almindelig gjældende Regler og følgelig revideres af de 32 men dernæst indsendes til Kancelliet til Decision. De 32 holdt Møde nogenlunde en Gang

maanedlig, men deres lidet indholdsrige Protokol giver ikke Indtryk af ivrige eller betydningsfulde Forhandlinger. En Gang imellem mandede de sig op for at faa lidt bedre Fart i det men uden større Resultater. Saaledes vedtoges 1798 en ny Forretningsorden. Den satte en Mulkt paa ½ Rdl. for at udeblive fra Møderne uden at melde det og ligeledes for at blive borte tre Gange uden lovlig Grund; det skjønnes dog ikke, at det har virket synderlig; efter som før mødte der sædvanlig lidt over Halvdelen. Forhandlingerne førtes aabenbart tit under Form af privat Passiar, men for at undgaa det fastsloges det nu, at de fremtidig skulde foregaa „efter Orden i al Stilhed og det saaledes, at ikkuns en af Gangen foredrager sin Mening og efter hannem en anden, som kunde have noget at tilføie og saaledes fremdeles efter enhvers Formening.“. Desuden indskærpedes kraftig Forhandlingernes Hemmeligholdelse. „Ingen maae sige noget af det passerede, Mens skal være og blive enhver paalagt Stiltienhed og Taushed, som skal holdes hemmeligen.“ Forsamlingen havde baade en første og en anden Formand, valgte af den selv.

De 32 og Magistraten kunde undertiden komme i Tvist om en eller anden Sag eller om deres gjensidige Rettigheder, men saadan Uenighed var altid temmelig tilfældig og førte som Regel intet til. Det sædvanlige var, at de to Korporationer forligtes godt. Flertallet af dem begge fremgik jo af de samme jævnt velstaaende kjøbenhavnske Familiekredse, for Magistratens Vedkommende isprængt med nogle akademisk uddannede Embedsmænd. Begge Parter var i høieste Grad traditions- og vanebundne, Initiativet til Forbedringer udgik sjældent fra dem, og naar der blev foreslaaet noget var de ofte tilbøielige til at modsætte sig det som en Forstyrrelse i de nedarvede Vaner.

For Befolkningen hørte Kjøbenhavns Kommunalstyrelse ikke til de Ting, der optog dens Tanker. Den havde ingen Indflydelse derpaa og ingen Interesse derfor. I denne Tid, hvor saa overmaade meget drøftedes i Aviser, Tidsskrifter og Piecer, var der næsten helt stille herom. Magistratens Anseelse var ikke synderlig stor, de 32's meget ringe. Af og til fremkom endogsaa en ret bitter Kritik af dem. I det urolige Aar 1793 udkom saaledes 2 Smaapiecer mod de 32. Den ene bar Titlen: „Ere Kiøbenhavns to og tredive Mænd det Almindelige i Staden til den hensigtede Gavn eller ikke?“ Der

klagedes i den skarpt over, at Borgerskabet ikke selv var med ved Valget, som Privilegierne havde bestemt, at Haandværkere uden nogen Hjemmel var udelukkede, og endelig over, at de 32 overhovedet intet udrettede. „Alt dette,“ siges der tilsidst, „er en sand Følge af, at man har taget disse Ord: Bedste og fornemste Borgere (Privilegiets Udtryk 1661) i den vrange Forstand, at det betyder bemidlede Mænd; thi disse tror at have Ret til en Magelighed, som sielden den redelige, fornuftige og indsigtsfulde, men mindre bemidlede Borger giør nogen Paastand paa.“ Den anden Piece med Titlen „En Samtale mellem 2de Borgere om Kiøbenhavns Repræsentantere eller de saakaldede 32 Mænd“, indeholder ganske de samme Anker. Det hævdes her især med megen Iver, at Haandværkerne er særdeles kyndige i Byens Sager; „Klassen af Konstnere og Haandværkere“ hedder det, „har ved den almindelige Oplysnings Soel faaet en ganske anden Dannelse, end den havde for et hundrede Aar siden.“ Derimod præges denne som den første Piece af megen Bitterhed mod Bryggerne. „Enhver kan dog indse“ siger en af de debatterende Borgere „at til Konstner og Haandværker udfordres fuldkommen saa megen Kundskab som til at være for Exempel Ølbrygger, hvilken i mine Tanker er den simpleste borgerlige Haandtering, som til kan være.“ Særdeles karakteristiske for Opfattelsen af den enevældige Regjerings Stilling til Borgerne er endelig følgende Sætninger: „Den Forklaring, som nogle have giort over den anden Paragraf“ (i Privilegiet af 1661) „at under Navn af de beste og fornemste Borgere, skal forstaas de rigeste Borgere, kan ikke finde Sted uden i Aristokratiske Republiker, men ikke i Monarkier og kan ikke anvendes paa Kiøbenhavn, da Stadens Privilegier ere givne lige for alle dens Borgere uden at fastsætte, hvor meget en Borger skulde være rigere end den anden.“ „Det synes som den Regel, som hidindtil er fuldt med de 32 Mænds Valg, er laant fra de smaa blandede aristokratiske og demokratiske Republiker saa som fra Lybeck og Hamborg; men hvor upassende er det ikke at tage Exempler fra slige smaa Republiker til en Monarkisk Residentses Borgere, hvor Monarken har givet alle lige borgerlige Rettigheder?“

Ogsaa Professor Thaarup, der i sin „Journal for Kjøbenhavnere“ gav en Skildring af de 32 Mænds Historie og deres Virksomhed var meget kritisk; han vilde ligeledes have Haandværkerne med og foreslog udtrykkelig, at de 32 skulde vælges hvert tredie Aar ved Af-

stemning af alle Borgere. I sin „Kjøbenhavns Beskrivelse“ (1800) sluttede Professor Rasmus Nyerup sig ganske hertil og tilføiede den Bemærkning, at efter Oplysningerne hos Thaarup at dømme „har disse 32 Mænd ingensinde været det Almindelige til den Nytte, man kunde have ventet, og hertil maa Grunden udentvivl søges i den Afhængighed som Magistraten har vidst at holde dem i.“ Sikkert har dog Forsamlingens egen Sammensætning været en vægtigere Grund. I 1800 opnaaede man, som vi har set, at Haandværkerne fik Adgang til Forsamlingen, men Følgerne heraf blev ikke store, og om almindeligt Borgervalg vides det ikke, at der noget Øieblik har været alvorlig Tale for Kjøbenhavns Vedkommende, skjønt det 1797 var indført i Provindsbyerne. Tilfredshed opnaaedes da heller ikke. En større Artikel i et af Byens bedste Blade „Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn“ $^{31}/_{8}$ 1807 viser, at Misfornøielsen stadig levede videre. „Denne Planteskole for tilkommende Raadmænd,“ hedder det her „var een af de velgjørende Rettigheder, som forundtes Kjøbenhavn 1661,“ Frederik III havde da ogsaa tænkt sig, at de skulde faa stor Betydning, men Resultatet har ikke svaret dertil. „I en saa anselig Forsamling,“ slutter man, „af Stadens bedste og fornemste Mænd burde ogsaa Stadens bedste og fornemste borgerlige Anliggender veies og prøves. Den burde være den Kilde, hvorfra Borgerfrihed udspringer, den Raadsforsamling, hvori Vindskibelighed og Konstflid kunde søge Understøttelse og Opmuntring, det Tribunal, som kunde tilkjende sand Fædrelandskjerlighed og Borgeraand den Krands, der tilkommer den. Der vil sikkert komme en Tid, hvor man tilfulde vil føle og paaskjønne Frederik den Tredies sande Hensigt med dette Collegium, og hvor man vil søge at realisere hans egentlige Ide. Man vil da ikke mere saa ofte høre det Spørgsmaal: ere Stadens 32 Mænd det Almindelige til Nytte eller ei? Et Spørgsmaal, der aldrig burde besvares benægtende, naar man betænker, at de 32 Mænd ere et af de Privilegier, som forundtes Kjøbenhavns Borgere for „den tro Tjeneste og trygge Hjelp, de i besværlige Tider have ladet paakjende.““

Under disse Forhold, hvor der ikke kunde paaregnes megen Virksomhed af de borgerlige Elementer i Byens Styrelse var det til Held, at *Statsmagten* i stort Omfang greb ind i denne. I danske Kancelli, som det her væsentlig kom an paa, sad i denne Tid dygtige Mænd, først og fremmest Chr. Colbjørnsen; deres Fordomsfrihed,

Reformiver og Styreevne var langt større end Magistratens og de 32 Mænds, og de fleste Forbedringsforsøg udgik da ogsaa fra oven. Kancelliets Tilsynsret overfor Bystyrelsen var ikke begrænset ved almindelige Regler; Opfattelsen var snarest den, at det havde Ret til at gribe ind i alt, og denne Ret benyttedes i betydelig Grad. Derfor nøiedes man ikke med at paase, at de bestaaende Love overholdtes, og at Borgerne saa vidt mulig værnedes mod de styrende Familiers Overgreb, men flere Gange satte man betydelige Reformer igennem.

Den største af alle Tidens kommunale Reformer blev *Fattigvæsnets* Omdannelse. Siden 1781 havde det været under Magistratens Bestyrelse, og ved Reskript af $^{17}/_{8}$ 1784 (Se III S. 562) var Forholdet bleven ordnet saaledes, at Fattigforsørgelsen stadig hovedsagelig foregik gjennem de forskjellige Stiftelser, medens der til Raadighed for de Sognekommissioner, som bestod i Byens enkelte Sogne, kun stilledes 8,000 Rdl. aarlig. Til Bestridelse af Udgifterne skulde Staten yde et fast aarligt Tilskud paa 25,000 Rdl. som Erstatning for den Andel i Klasselotteriets Overskud, Kjøbenhavns Fattigvæsen før havde haft. Hertil føiedes dog et Bidrag paa 10,000 Rdl. for 1784 og 7,000 for hvert af de to følgende Aar. Derefter var det Meningen, at dette skulde holde op, men 1787 erklærede Magistraten, at den umulig kunde faa Pengene til at slaa til, hvorfor den bad om at beholde de 7,000 aarlig men desuden ønskede nogle nye Afgifter til Fordel for Fattigkassen.

Kancelliet var villigt til at yde det fornødne, men Finanskollegiet tog misfornøiet Sagen op til nærmere Undersøgelse. Man kom derved til det Resultat, at det hele var daarligt ordnet, saa baade Stiftelserne og Sognekommissionerne havde større Udgifter end de behøvede at have. Man hævdede bestemt, at det var hver Kommunes Pligt selv at sørge for sine Fattige, men i Kjøbenhavn var det saa langt fra, at dette skete, at Staten i de senere Aar havde ydet 32—35,000 Rdl. aarlig, medens Byen kun gav 26,000, hvoraf de 8,000 kom ind ved frivillige Bidrag, Hertil maa dog føies, at Aarsudgiften i Virkeligheden var omkring 100,000 Rdl., og at henimod Halvdelen deraf kom ind gjennem Renten af Stiftelsernes Legatkapitaler og lignende. Finanskollegiet foreslog derfor, at der endnu 1788 skulde ydes 5,000 Rdlr. ud over de ordinære 25,000,

men at der samtidig skulde nedsættes en Kommission til at overveie en ny Ordning.

$^{18}/_{6}$ 1788 faldt der Resolution i Tilslutning hertil; Kommissionen traadte sammen, men først 1792 blev den færdig med sit Arbeide, og i Mellemtiden maatte Regjeringen vedblivende yde 5—7000 Rdl. om Aaret. Samtidig forsøgte man at bringe Udgifterne ned ved rundt om i Sognene at oprette Arbeidshuse, en Fremgangsmaade, man havde begyndt paa fra 1786, men som foreløbig ikke bragte Besparelser.

Resultatet af Kommissionsoverveielserne blev *Forordningen af $^{9}/_{8}$ 1792.* Denne fastslog Kommunens Pligt til at forsørge alle Fattige og opstillede det dobbelte Formaal, „at sand Nødlidenhed ikke skal savne Understøttelse, og at det, som ydes af det almindelige eller skienkes af goddædige Borgere, til Hielp og nødtørftig Underholdning for trængende Medborgere, ikke skal blive et Rov for strafværdig Ørkesløshed og uforskammet Tryglerie.“ De Fattige, som selv eller gjennem deres Forsørgere havde været fast knyttede til Militæretaten, skulde som Hovedregel forsørges af denne; de andre skulde derimod det kommunale Fattigvæsen tage sig af. De uarbeidsdygtige og syge skulde saa vidt mulig underholdes i Stiftelserne; „de rasende og galne“ blandt dem og en Del andre paa St. Hans Hospital; havde Stiftelserne ikke Plads, var det dog Sopnekommissionernes Sag at sørge for deres Anbringelse. For de andre skulde der derimod være Arbeidsanstalter under Ledelse af Sognekommissionerne. Enhver Fattig fra Sognet, der meldte sig dertil, skulde antages til Arbejde paa Sognets Arbeidsanstalt, hvor han da skulde arbeide saa meget, som hans Evner forslog til; for de flittigste bestemtes visse Belønninger. For at gøre Forsørgelsen billigere, anbefaledes det ved hver Arbeidsanstalt at ansætte Marketendere, som kunde levere billig Mad. Sognekommissionerne skulde bestaa af nogle af Magistraten udnævnte Medlemmer samt Sognekirkens Kapellaner og i Garnisons- og i Holmens Sogn desuden henholdsvis af en Land- og en Søofficer.

Det blev Pligt for Kjøbenhavn at forsørge de Fattige, som i tre Aar havde opholdt sig i Byen, og hver af disse skulde henvende sig til Kommissionen i det Sogn, „hvor han sidste Gang gik til Alters, førend han begierede Almisse.“ Dér hørte han saa fremtidig til. Mod dem, der alligevel betlede, tog man nu som før kraftige

Forholdsregler. En særlig Kommissionsret nedsattes til at dømme dem; første Gang slap de med en Formaning men i Gjentagelsestilfælde kunde Straffen stige til nogle Aars Forbedringshus.

Indtægterne skulde forøges. Til de tidligere Skatter føiedes tre nye; for det første skulde der ydes en Afgift paa ¹/₄ % ved alt Salg af fast Eiendom og ligeledes af Varer og Løsøre, som solgtes ved Auktion, for det andet skulde „enhver, som herefter forundes Tilladelse til, for Betaling at lade sig see eller høre offentligen, som Kunstner og Virtuos, eller at fremvise Sieldenheder, Kunststykker og deslige af hvad Navn det maatte være“, betale 10 % af Indtægten derved, og endelig indførtes en Afgift af 1 Sk. af hvert Spil Kort, der solgtes i Byen. Dernæst tænkte man sig at forøge Gaverne ved i hvert Sogn aarlig at holde en høitidelig Kirkekoncert; forud for den skulde Præsten meddele, hvordan det gik med Sognets Arbeidsanstalt, og kortelig formane Folk til „Goddædighed“; og for at gjøre des større Virkning skulde en passende Del af de Fattige ved denne Leilighed opstilles i Kirken. Til selve Koncerten solgtes Billetter til Fordel for Sognekommissionens Kasse. Derimod skulde Staten kun yde de 25,000 om Aaret; blev det fornødent kunde man vel faa Forskud, men disse skulde betragtes som Laan og betales tilbage. Samtidig søgte man ogsaa at faa bedre Orden i Fattigskolevæsnet. De enkelte Skoler, der hidtil havde været, skulde erstattes ved en Skole knyttet til hver Arbejdsanstalt, men saaledes at der vedblivende ikke blot optoges Børn, som forsørgedes af Fattigvæsnet, men ogsaa andre, hvis Forældre ikke kunde skaffe dem anden Undervisning.

Den hele Ordning viste sig imidlertid finansielt uholdbar. Sognekommissionerne, hvis Virksomhed var bleven stærkt udvidet ved Forordningen, brugte 13—14,000 Rdl. i Stedet for de 8,000, man havde regnet med, og ogsaa ved Stiftelserne var der stadig Underskud, saa Resultatet blev en aarlig Underbalance paa 11—12,000 Rdl.; i 1795 skyldte man allerede Staten 30,000 Rdl. som den havde maattet yde i Forskud. ¹⁰/₄ 1794 nedsattes da igen en Kommission, og i Henhold til dens Betragtninger gik man 1798 videre. 26. Januar dette Aar udgik en kongelig Befaling, hvorefter Styrelsen af Fattigvæsnet fremtidig skulde høre under en særlig „Direktion“ og saaledes unddrages Magistraten. Direktionen blev paa ikke mindre end 24 Medlemmer. Danske Kancelli, Finantskollegiet og Kommerce-

kollegiet fik hver en Repræsentant henholdsvis Borgmester Flindt, Etatsraad Malling og Grev L. Reventlov, Generalitetet og Admiralitetet ligeledes en hver. Af Magistraten mødte Justitsraaderne Schiøtt og Pontoppidan, af de 32 Mænd Vinhandler Schrader og Hørkræmmer Fogh; dernæst sendte Hof- og Stadsretten, de to reformerte og den katolske Menighed hver en, medens Politimesteren og Stadsphysikus var selvskrevne Medlemmer, og der endelig til alle de andre kom 9, valgte af de 9 Sognekommissioner. Det var en hel Skare af Regjeringens og Borgerskabets bedste Mænd, der her samledes for at løse Hovedstadens stedse mere paatrængende Fattigspørgsmaal i Tidens humane Aand. Direktionen skulde dog ikke straks overtage Ledelsen af Fattigvæsnet men først udarbejde en bestemt Plan derfor. Dette skete i Løbet af godt et Aarstid paa Grundlag af de af den foregaaende Kommission indhentede Oplysninger, og *31/5 1799* udkom da den nye grundlæggende *Fattigforordning.*

I Modsætning til de tidligere planløse Bestemmelser er dennes Regler velordnede og veloverveiede, og den præges baade af dens Skaberes store Omsigt og deres humane Sindelag. Formaalet opstilles udtømmende i første Paragrafs Ord „Det er Fattigvæsnets Øiemed at antage sig alle Trængende, som ei have og ei kunne forskaffe sig nødtørftig Underholdning, samt saa meget som muligt at sørge for: at de Gamle og Svage blandt disse nyde Almisse: at de Arbeidsføre erholde Arbeid, naar de er villige til at erhverve, men i modsat Fald tvinges til at arbeide og afvendes fra at betle; at de Syge helbredes og de Unge anføres til Kundskab, Sædelighed og Arbeidsomhed, paa det, at den offentlige og private Godgjørenheds milde Gaver kunne retteligen anvendes til at afhjælpe virkelig Trang, afskaffe Betleri og at styrke svage og uvante Arbeids-Kræfter.“ Forsørgelsesberettigede i Kjøbenhavn skulde alle være, som havde boet i Byen eller dens Forstæder i fulde tre Aar; alle, der ikke kunde forsørge sig selv, skulde under Fattigvæsnet, saa dette ikke blot tog imod dem, der selv meldte sig men ogsaa opsøgte de andre; hele Byens Fattigvæsen samledes under et, saaledes at ogsaa Militæretaternes og de tre særlige Menigheders Fattigpleie, der hidtil havde været selvstændig, lagdes ind derunder; dog beholdt den jødiske Menighed sin egen særlige Fattigforsørgelse. Direktionens Medlemmer skulde vedblivende være 24 efter Bestemmelserne 1798; Magistratens

og de 32's Repræsentanter, tilsammen 4, skulde vælges af Kongen mellem nogle af de to Korporationer foreslaaede; i Stedet for de 9 valgte af Sognekommissionerne sattes 9 valgte af Direktionen selv. Denne deltes i Kommissioner hver med sin særlige Opgave. Den største Kommission, hele tolv Medlemmer, skulde tage sig af det egentlige Forsørgelsesvæsen; Byen inddeltes i 12 Distrikter, og et af disse Kommissionsmedlemmer kom i Spidsen for hvert Distrikt; under dem stod atter Fattigforstandere og Over- og Underbetjente udtagne blandt Borgerne; Aaret efter fandtes der af disse ikke mindre end 360, hvoraf 130 Forstandere. Dertil kom saa 4 andre Kommissioner hver paa tre Medlemmer, der styrede henholdsvis: Industrien ɔ: Arbejdshusene, Skolevæsnet, Sygeplejen og Fattigvæsnets Politie. Hver Kommission valgte sin egen Formand, blandt hvilke den samlede Direktion saa atter valgte sin, og disse 5 sammen med 3 andre Direktører havde Bestyrelsen af Fattigkassen. Direktionen skulde holde mindst et Møde i Maaneden, Kommissionerne hver 14. Dag.

For Forsørgelsen blev Hovedprincipet det, at de, som kunde arbeide, skulde gjøre det og da kun have saa stort et Tilskud fra Fattigvæsnet, som var fornødent for at skaffe dem en rimelig Tilværelse; kunde de ikke selv faa Arbeide privat, havde de Ret til at faa det paa Fattigvæsnets Arbeidshuse, hvor der da beregnedes dem en vis Betaling, saa kun det, de modtog herudover, regnedes for Almisse. Ogsaa Arbeidere, der kun midlertidig var uden Erhverv kunde yde Arbeide her, og saa længe de kun fik selve Arbeidslønnen, indskreves de ikke blandt de Fattige. Hele denne Virksomhed knyttedes til Arbeidshusene, og der understøttedes da ad denne Vei en stor Mængde, som ikke levede paa Arbeidshusene men vedblivende havde deres eget Hjem. De arbeidsudygtige skulde derimod, saa vidt Pladsen forslog, anbringes paa de forskjellige Stiftelser, i St. Hans Hospital sindssyge og Folk med ulægelige eller særlig afskrækkende Sygdomme, i Almindeligt Hospital, Vartou og Abel Cathrines Stiftelse de gamle og svagelige, saaledes at en Del af dem, hvis Kaar tidligere havde været bedre end den sædvanlige Almuebefolknings, optoges paa de to sidste Stiftelser. Ogsaa et Par tidligere militære Stiftelser stod til Raadighed til saadan Anbringelse. De, der ikke fik Plads, understøttedes til at leve i deres Hjem. Fattige Børn, uden Forsørgere, skulde paa Fattigvæsnet Bekostning sættes i Kost hos Pleieforældre. Omfanget af Ydelserne til de Fattige overlodes det

Direktionen at afgjøre i Henhold til nogle rent almindelig holdte Hovedregler.

I nøie Forbindelse med Fattigvæsnet stod stadigt den kommunale *Sygepleje.* Til fri Sygepleie var ikke blot de almissenydende berettigede men ogsaa, uden at det regnedes for Fattigunderstøttelse, alle, der ikke selv kunde bekoste en tilsvarende Sygepleie, derunder Tyende, som Herskabet ikke kunde sørge for. Hjælpen kunde efter Sygdommens Art og de øvrige foreliggende Omstændigheder ydes enten i Hjemmet eller ved Hospitalsindlæggelse. Paa St. Hans Hospital skulde indlægges sindssyge og Folk med smitsomme Sygdomme, andre syge skulde anbringes paa Almindeligt Hospital og de overtagne militære Indretninger. Hvor der tillige var Almissemedlemmer paa Hospitalet, skulde de holdes strængt afsondrede fra de syge. Endelig gaves en Række Regler for Ydelse af Fødselshjælp og Begravelseshjælp.

Ogsaa det *kommunale Skolevæsen* ordnedes som en Del af Fattigvæsnet. Alle, som ikke kunde betale for deres Børns Undervisning, fik Ret til at faa dem undervist i Fattigvæsnets Skoler. Foruden de allerede bestaaende skulde oprettes saa mange ny som fornødent, saaledes at hver var til 200 Børn. Undervisningen skulde falde i tre Grupper „Videnskab, Haandarbeid og nyttige Legemsøvelser“. „Og ved Videnskab forstaas her det, som for den menige Mand er fornødent, fatteligt og brugbart saasom: Læsning, Skrivning, Regning, Religion og Moral, almindelig Kundskab om Naturen, borgerlige Indretninger, de vigtigste Sundheds-Regler, Fædrenelandets og andre Landes Forfatning“ siger Forordningen. Haandarbeidet skulde være saadant, „som for Almues-Folk er almeennyttigt“, og Legemsøvelserne endelig egnede til at „give den for den arbeidende Klasse nødvendige Styrke, Smidighed og Behændighed.“ Drenge- og Pigeskoler skulde saa hurtig som muligt skilles fra hinanden, og i Mellemtiden maatte man sørge for, at Drenge og Piger havde Timer og Værelser hver for sig; Værelserne skulde være „lyse, rummelige og luftige“, Klasserne ikke større, end at Eleverne „behørigen kunne overses og beskiæftiges.“ Og endelig træffer man en helt moderne Tankegang i Ordene „Naar og hvor skee kan træffes i Skolebygningerne Indretning til at give Børnene god og sund Middagsspise, i hvilket Fald de blive i Skolen fra Morgen til Aften.“ Lærerne skulde være „duelige Studentere eller Seminarister“. For en Del af Drengene

ydedes en videregaaende Undervisning paa Opfostringshuset, og en lignende Stiftelse stilledes i Udsigt for Pigebørnene.

Skolegangen skulde strække sig fra 6 Aars Alderen til Konfirmationen, der forudsattes at finde Sted, naar Børnene var 15 Aar; men selv da slap man dem ikke; det paalagdes Direktionen at sørge for, „at om Søn- og Helligdagene efter Gudstienesten kan for de Konfirmerede holdes Forelæsninger om Religion, Moral, de borgerlige Love og andre for menige Mand i det daglige og borgerlige Liv almindelige Ting, særskildt for Mandfolk og Fruentimmer". Hertil havde alle, som havde gaaet i Fattigskole Adgang og desuden ogsaa deres Forældre, Mestre o. s. v. Endelig blev det Direktionens Pligt at sørge for, at Fattigskolen saa vidt mulig besøgtes af alle „den menige Almues Børn".

For *Betlere* skulde regnes „alle de, som i eller udenfor Huse bede om eller modtage Almisse, som spille eller synge o. s. v. eller fremvise Legems Bræk for at tilvende sig Gave." Disse skulde stadig straffes, men Straffen afsonedes fremtidig i et særligt Tvangsarbeidshus for Fattigvæsnet. Ogsaa for Overtrædelse af de Ordensregler, der gjaldt for de Fattige, sattes Straf. For alle den Art Sager oprettedes en særlig Fattigret bestaaende af den Hof- og Stadsretsassessor, som var Medlem af Fattigdirektionen samt to andre, udnævnte af Generalitet og Admiralitet.

Det synes, at man er gaaet ud fra, at den ny Ordning vilde formindske Udgifterne, idet der kun bestemtes de samme Indtægter som hidtil for Fattigvæsnet; det hele Beløb skulde fremtidig gaa ind i en fælles Hovedkasse, og der skulde aarlig ved Trykken offentliggjøres en samlet Oversigt over Indtægt og Udgift. Forskjellige Stiftelser, som Frederiks Hospital, Vaisenhuset, de getreuerske Legater o. s. v., hvis Opgaver ikke var indskrænket til egentlige Fattige, skulde beholde deres særlige Bestyrelse og særlige Virksomhed, men det paalagdes dem at virke efter Aftale med og i Forstaaelse med Fattigdirektionen.

Den 1. Juli 1799 overtog den ny Direktion Fattigvæsnets Ledelse, og den tog nu med Kraft fat paa at løse de mange og store Opgaver. Der naaedes da heller ikke lidet. Da det i Januar 1800 bekjendtgjordes, at enhver arbejdsløs kunde melde sig hos Fattigvæsnet, mødte 450, som saa anbragtes rundt om ved Arbeidshusene foruden de Fattige, som i Forvejen fandtes der. Aaret efter havde

man en saadan Anstalt i hvert af Sognene: Frue, Trinitatis, Nicolaj, Frelserens, Helligeists, Holmens og Garnisons Sogn og desuden et Spinderie paa Kristianshavn. Tvangsarbeidsanstalten oprettedes i Pustervig, hvor man for en Snes Tusinde Rdl. kjøbte en Gaard, som havde tilhørt Kammerherre Suhm. Det Arbeide, som udførtes, var at spinde, hegle, plukke Fjer, sy Linned, strikke Strømper o.s.v. Desuden prøvede man at benytte Fattiglemmerne til at samle Glas paa Gaderne, da der almindelig klagedes over de Ulykker, de mange Glasstumper, som henkastedes rundt om, foranledigede; i Løbet af 4 Maaneder samlede man 16 Tdr. Glasstumper, men alligevel betalte Arbejdet sig ikke og blev opgivet; i Stedet indførte man Kludesamling. Noget større Udbytte gav intet af de forskjellige Arbeider, men lidt blev der dog ud af det. De faste Lemmers Tal var ret ringe ved Arbejdshusene, sædvanlig under 100 hvert Sted, men der var mange, som kom der for en kortere Tid.

Langt betydeligere var Tallet af Lemmer paa de større Stiftelser for svage og syge. Paa Almindeligt Hospital i Amaliegade var deres Antal 1801 omtrent 900, paa St. Hans Hospital, som laa lidt udenfor Byen mellem Nørre- og Vesterport var der samtidig 370 Patienter, medens Vartou havde 387 Lemmer. En langt mindre Stiftelse var Abel Cathrines Boder i Dronningens Tværgade med lidt over 20 Beboere. Efter Opgivelser fra 1801 var det lykkedes stærkt at indskrænke Betleriet, medens Tallet paa dem, Fattigvæsenet støttede, var steget betydeligt.

Meget værdifulde var ogsaa de Fremskridt, man naaede paa Skolens Omraade, om end det store Program kun tarvelig gjennemførtes. I 1799 fandtes der i alt 4 kommunale Friskoler med omtrent 400 Børn tilsammen, medens 700 Børn under Fattigvæsenets Forsørgelse ingen Undervisning fik. 1806 var man naaet til 9 Skoler, hvoraf de 8 dobbelte baade for Drenge og Piger, og Elevtallet var steget til 1486, hvoraf en betydelig Del ikke var under Fattigforsørgelse; af Børn, der var dette, havde dog endnu hele 300 ikke kunnet faa Plads i Skolerne.

Derimod viste det sig snart, at man ganske havde forregnet sig i økonomisk Henseende. Man havde haabet paa et stærkt forøget Udbytte af de frivillige Gaver, hvad Udviklingen i de nærmest foregaaende Aar havde tydet paa, men skjønt Aarene efter 1799 endnu var gode for Kjøbenhavn, slog dette ikke til; allerede nu

begyndte Interessen for Godgjørenhed og human Virksomhed at svækkes i Befolkningen, formodentlig som Følge af det almindelige Stemningsomslag, der fremkaldtes ved Krigsbegivenhederne i Europa og Danmarks Inddragning deri ved Slaget paa Rheden; vistnok var dog Følgerne af denne Svingning endnu svage, men dertil kom en stigende Følelse af, at naar Fattigvæsenet var ordnet og havde en hel Del bestemte Indtægter, da behøvedes der ikke saa store Gaver. I hvert Fald fortsattes Tilvæxten ikke, Gaverne gik snarest tilbage.

Men endnu vigtigere var Udgifternes overvættes stærke Stigning; medens man 1790 havde regnet dem til 100,000 Rdl. var de 1802 omtrent 240,000. Dette skyldtes dels den almindelige Prisstigning, dels at Virksomheden nu var saa meget større. Man havde, men med Urette, regnet, at det vilde opveies ved den bedre Orden, og desuden havde man 1799 undervurderet Tallet paa de Fattige, man vilde faa at tage sig af; medens man da havde regnet med 6—7000 var det i 1807: 8,978, hvoraf 1,352 paa Stiftelserne, Arbeidshusene ikke indbefattet; 1801 ved Folketællingen angives vel kun 5,603, men dette er afgjort for lavt; formodentlig skyldes det, at her kun er medtaget de saa godt som helt forsørgede.

Følgen af disse Forhold blev et stadigt Underskud; for Regnskabsaaret 1/7 1801 til 1/7 1802, da Udgiften var henimod 240,000 var Indtægten kun lidt over 170,000. Naar det overhovedet lykkedes at komme ud over dette, skyldtes det, at Fattigvæsnet netop i disse Aar modtog store Legater; her viste sig ikke som ved Gaverne en Standsning. Saaledes skjænkede v. Osten ved sin Afgang som Overpræsident dertil 23,000 Rdl., og ogsaa af de store Brockske Legater 1802 var anseelige Beløb bestemte for Kjøbenhavns Fattigvæsen og dettes Skoler; langt det største af dem alle var dog Sukkerraffinadør Ladiges 1805 oprettede Legater til Fattigvæsnet til et Beløb af ikke mindre end 600,000 Rdl. 1781, da Magistraten overtog Fattigvæsnet, var dets Legatformue beregnet til c. 340,000 Rdl., 1799 da Fattigdirektionen modtog det, var Beløbet steget til 640,000 og 1810 opgjordes det til 1,960,000, hvoraf dog 420,000 var brugt til at dække Underskudet, men dette var væsentlig sket efter 1807, da Krigen bragte flere Fattige og mindre Indtægter.

Foruden det kommunale Fattigvæsen virkede en Række halvt eller helt private Stiftelser og Legater til Afhjælpning af Nøden;

ogsaa her var der Fremgang i Ydelserne men uden vigtigere Begivenheder. Tilsvarende dels fandtes der, dels oprettedes der en Mængde Legater med særlig Formaal; af de nye var blandt disse det vigtigste det store Reiersenske Fond, der stiftedes ved Reiersens Død 1795 og traadte i Virksomhed 3 Aar senere med en Kapital af en halv Million; det virkede til Industriens Fremme, men Halvdelen skulde anvendes udenfor Kjøbenhavn i sjællandske Byer. Mere betød for de fattigere Borgere de private Understøttelsesselskaber; det vigtigste af disse var det „forenede Understøttelsesselskab“, som oprettedes 1788; det skulde ved rentefri Laan hjælpe vanskelig stillede Medlemmer og træde til ved Alderdom eller i Ulykkestilfælde; det fik omtrent 2,000 Medlemmer, der hver betalte 4 Sk. om Ugen. 1793 kom hertil et Selskab til Hjælp for ugifte Kvinder. Ligeledes fandtes fra 1786 et lille Selskab, der belønnede tro Tjenestefolk med Præmier, eller med Pengehjælp, naar de blev for gamle til at arbeide. Endnu kan hertil føies, at den ny Enkekasseforordning af $^{4}/_{8}$ 1788 befalede alle gifte Embedsmænd med kongelig Bestalling at indtræde i Enkekassen og gav faste Regler for deres Indskud.

Foruden Fattigvæsnets Hospitaler fandtes en Del andre halvt offentlige Stiftelser, der modtog Syge. Vigtigst af disse var Frederiks Hospital med Plads til omtrent 300 Syge, samt Søkvæsthuset, der væsentlig var beregnet paa Flaaden. Hertil kom i 1787 den nye Fødselsstiftelse i Amaliegade i Forbindelse med Frederiks Hospital. For Sundhedspleien skete i øvrigt ikke stort ud over de tidligere (III S. 754—56) omtalte Forbedringer af Renovationsforholdene. Dog bestræbte man sig for at faa Begravelserne inde i Byen til at ophøre, og meget betød det, at Regjeringen, saa snart Vaccinationen var bleven bekjendt, ivrigt virkede for dens Indførelse, selv om man ikke gik til at gjøre den tvungen. Endelig overdroges det 1803 et kongeligt Sundhedskollegium at føre Tilsyn med Sundhedspleien i hele Riget.

I *Brandvæsnets* Ordning fremkaldte Ildebrandene 1794 og 1795 store Forbedringer. Ikke blot søgte man at formindske Faren ved nye strængere Byggeregler 1795 (se III S. 741), men hertil føiedes $^{19}/_{7}$ 1799 en helt ny Brandforordning, der fra Ende til anden bærer Vidnesbyrd om den Skræk, Ulykkerne havde indgydt. Forordningen begyndte med en Række Formaninger om at „omgaas forsigtigen med Ild og Lys,“ og i de mindste Enkeltheder indskær-

pedes det Folk, hvorledes de skulde bære sig ad med det; saaledes advaredes de energisk mod at „kline Lys til Vægge, Borde, Bænke o. d. l., sætte Lys ved Sengene om Natten eller ryge Tobak paa farlige Steder"; for Overtrædelse af de mange Forsigtighedsregler sattes Straf af Mulkt eller Fængsel.

Styrelsen af Byens Brandvæsen vedblev at være under den saakaldte Brand- og Vandkommission. Byen inddeltes i 6 Branddistrikter, og der skabtes en fast Organisation af Brandkorpset. Den samlede Styrke var en 50 Officerer, 3—400 Underofficerer og omtrent 3000 Menige; for hver større Sprøite fandtes foruden Underofficerer 48 menige Brandsvende; disse skulde fortrinsvis tages blandt Tømrer- og Mursvende samt andre Lavssvende; blandt Styrken ved hver Sprøite skulde altid være 2 Smede-, 2 Bødker-, 2 Hjulmands- og 2 Skomagersvende. Mandskabet fik i Ildebrandstilfælde en vis ringe Betaling for dets Arbeide; det skaffedes til Veie ved en Art Udskrivning blandt den Del af Befolkningen, man ansaa for egnet dertil. Under en Ildebrand stod forøvrigt ogsaa Vægtere, Politi, Militær og en Del af Borgèrvæbningen til Raadighed, saa man sagtens fik mere end nok af Arbeidsstyrke. Om det Forraad, der skulde findes af Sprøiter og andre Redskaber, baade i Kommunens Eie og hos private, gaves en Række indgaaende Regler.

Allarmeringapparatet var umaadeligt. Lygter og Flag, Klokkeklemtning, Piber og Trommer ja selv Kanonskud skulde anvendes for at indprente Folk, at der var Ildebrand, og var det om Natten skulde Vægterne oven i Kjøbet gaa rundt i Byen og banke paa Dørene for at vække Folk. Det var aabenbart Meningen, at den hele By skulde være paa Benene ved enhver blot nogenlunde anseelig Brand. Ligeledes skulde alt, hvad der fandtes af Bymyndigheder møde paa Brandstedet, fra Overpræsidenten ned til Laugenes Oldermænd. Naar det hele var forbi, skulde saa Taarnvægterne bekjendtgjøre det med Klokkekimen fra alle Byens Taarne.

Kommandoen under Ildebranden førtes ikke af nogen kommunal Myndighed men af en Officer udnævnt af Kongen med Brandkorpsets Chef, Brandmajoren, nærmest under ham. Brandmajoren udnævntes af Kongen blandt nogle af Brand- og Vandkommissionen foreslaaede, og de andre Officerer ved Korpset antoges paa lignende Vis. Disse Officerer havde en særlig Uniform: hvid med sorte Rabatter, Kraver og Opslag. Til Afgjørelse af Stridsspørgsmaal og

Forseelser fandtes en særlig Brandret, som bestod af Politimesteren, Stadshauptmanden, Brandmajoren, Vicebrandmajoren og endnu en af Korpsets Officerer. Dommene kunde indankes direkte til Høiesteret. Ligesom der var Straf for Forsømmelser, var der endelig en Mangfoldighed af Belønninger for Iver og Dygtighed.

Endnu var man dog ikke tilfreds, og ved Reskript af $^{1}/_{11}$ 1805 skete nye Skridt. Den fælles Brand- og Vandkommission hævedes. Brandvæsnet fik en særlig Kommission som udnævntes af Kongen, og hvis Medlemmer blev Generalmajor Peymann, Politimester Haagen, Brandmajor Kirkerup og Raadmand Lund; denne Kommission fik fremtidig Domsretten i Brandsager. Desuden paabødes nye Forbedringer af Redskaberne og indskærpedes endnu videregaaende Forsigtighedsregler. Hver tredie Maaned skulde Kommissionen indberette til Kancelliet, hvad der i Mellemtiden var udrettet; en ny Ordre af $^{11}/_{7}$ 1806 gav oven i Kjøbet indgaaende Bestemmelser om dens Forretningsgang og Pligter. Reglerne gjennemførtes fra nu af ret strengt, og Indberetningerne fra den følgende Tid fortæller om betydelige Fremskridt.

Sammen med Brandvæsnet styredes *Vandvæsnet*. Dets Tilstand var tarvelig. De Søer, hvorfra Forsyningen skete, var i lange Tider ikke rensede, Tilløbsrenderne var i daarlig Forfatning, og som en Hindring for alle Forbedringer stod den haabløse Sammenblanding af privat og offentlig Eiendomsret til det altsammen. Byens Brønde, der endnu anvendtes i nogen Grad, blev ogsaa stadig daarligere. $^{1}/_{11}$ 1805 fik imidlertid Vandvæsnet sin egen Kommission bestaaende af Generalmajor Peymann, Politimester Haagen, Viceborgmester Bech, Professor Warberg og en Politimester Nielsen fra Kjøbenhavns Rytterdistrikt. Der kom nu Forbedringsoverveielser i Gang, men før 1807 bragte de ikke Resultater. Ogsaa *Belysningsvæsnet* stod en Tid under Brand- og Vandkommissionen; det udskiltes imidlertid allerede $^{24}/_{7}$ 1801; fremtidig skulde det styres af Politimesteren og et Magistratsmedlem, hvortil toges Viceraadmand Lund. Der var mange Planer fremme om Forbedring af de daarlige Tranlygter, men Resultaterne var smaa. Lygternes Tal voxede vel men ret langsomt. 1746 havde der kun været 881, 1788 var der 1,423, 1794: 1,443. Endelig lagdes i denne Tid endnu et Omraade, der før havde hørt direkte under Magistraten, ind under en særlig Kommission idet Styrelsen af Bidstrup Gods 1796 overdroges en saadan. (III S. 730).

Næsten helt uafhængig af Magistraten var Byens *Retspleje og Politivæsen*. *Retsplejen* hørte efter Hof- og Stadsrettens Oprettelse under den. 1805 blev denne Ret tillige Overret for alle Øerne, men for Kjøbenhavn ændredes Forholdet ikke derved; her gik Sagerne vedblivende straks til Hof- og Stadsretten og derfra lige til Høiesteret. Assessorernes Lønninger ændredes ved Reskript af $^{31}/_{1}$ 1798 en Del. De to Assessorer nærmest efter Justitiarius fik hver 1000 Rdl. aarlig, den tredie 900, fjerde og femte 800, sjette og syvende 700, ottende og niende 600 og endelig tiende til fjortende 500 Rdl. Som Justiarius afløstes i Dcbr. 1797 Etatsraad Fogh af Etatsraad Falbe.

Da der ved Forordningen af $^{10}/_{7}$ 1795 for hele Riget oprettedes *Forligskommissioner,* der skulde prøve at forlige Folk, før Rettergang fandt Sted, fik Kjøbenhavn ogsaa en saadan Kommission. Den sammensattes her af en fra hver af de tre Forsamlinger: Hof- og Stadsretten, Magistraten og de 32 Mænd. Den første af disse skulde selv vælge sit Medlem paa 4 Aar, men blandt Magistratsmedlemmerne og de 32 skulde dette Arbejde gaa paa Omgang, for Magistraten saaledes, at man skiftede maaneds- eller ugevis, medens de 32 fik Lov til at skifte dagvis, om „de finde det bekvemmere.“ Overpræsidenten var fritaget, om han ønskede det. Den nye Ordning skulde ikke hindre, at Magistraten i Overensstemmelse med dens Instruks søgte at forlige stridende Parter, som henvendte sig til den.

For *Politiet* var disse Aar en bevæget Tid. Baade ændredes dets Ordning ganske betydelig, og der viste sig til Tider hos Befolkningen et uroligt Sindelag, som voldte det nok saa meget Besvær som sædvanlig med at holde Styr paa den. Navnlig gjælder dette den Tid, da Fædders Efterfølger Flindt var Politimester (1788—94). Han synes ikke at have kunnet magte Forholdene, men under hans Efterfølger Professor Cold og fra 1800 Justitsraad Haagen kom der atter Ro.

Den første større Forandring skete ved Forordningen af $^{5}/_{7}$ 1793. Ved denne udvidedes Politiretten til at bestaa af tre Dommere, idet to Assessorer traadte til ved Siden af Politimesteren; gjaldt Sagen Klager over denne selv, skulde en Hof- og Stadsretsassessor tiltræde Retten i Steden for ham. Til Assessorer udnævntes de to Hof- og Stadsretsmedlemmer Bachmann og Bornemann. Dommene kunde appelleres direkte til Høiesteret. Den hele udøvende Myndighed, som ikke vedkom selve Rettergangen, skulde Politimesteren vedbli-

vende have alene; det blev i første Række hans Opgave at „vaage over alt det, som hører til den almindelige Roeligheds og Sikkerheds Haandhævelse og den offentlige Beqvemmeligheds Befordring.“ Han skulde sørge for, at Politiet handler „med Overlæg og Sindighed og ei uden Nødvendighed anvender Magt eller voldsomme Tvangsmidler,“ men til Gjengjæld hævdedes i stærke Ord hans „Embeds Værdighed og Myndighed“, og for at lette Politiets dets Virksomhed bestemtes det, at Betjentene fremtidig skulde være uniformerede. Uniformen, der kort efter nærmere fastsattes, blev for Politimesteren og hans Fuldmægtige og Kopister: karmoisinrødt Klæde med grøn Krave og Opslag, for Politimesteren selv desuden Guldgallon og 2 Guldepauletter, for Fuldmægtigen 1 Epaulet. Betjentene fik kraprød Kjortel med grøn Krave og Opslag. Der opstod imidlertid Strid om, hvorledes disse Uniformer skulde tilveiebringes. Magistraten og de 32 Mænd nægtede standhaftig at have med det at gjøre. Betjentene selv kunde ikke betale; Flindt erklærede, at mange af dem var saaledes stillede, at de „aldrig havde eiet en ny Kjortel.“ Det endte da med, at han paa egen Haand lod Uniformerne anskaffe i Haab om siden at faa det erstattet. 3 Politifuldmægtige fik Uniformer til 32 Rdl. og 1 Mk. Stykket, 3 Kopister tilsvarende til 26 Rdl. og 1 Mk.; en Adjudant og en Torvemester kostede tilsammen 47 Rdl. 5 Mk. 4 Sk., 21 Betjente hver 19 Rdl. 5 Sk. Uniformerne til den hele Styrke paa 29 Mand kostede ialt 623 Rdl. 5 Mk. 1 Sk. eller

Satire over Retssikkerheden under Borgmester Fædder.

omtrent 2000 Kr. Flindts Haab om at faa disse Penge blev ikke skuffet; 29/12 1793 skjænkede Kongen 500 Rdl. dertil, medens det saa var Meningen, at Betjentene efterhaanden skulde afdrage Resten, ligesom de i Fremtiden selv skulde holde Uniformerne vedlige.

Politiets Tal forøgedes i Tidens Løb. 1784 var Betjentenes Antal fastsat til 18; 1794 var der 21, men en større Udvidelse skete først ved Reskriptet af 5/12 1800. For det første forøgedes Politirettens Personale; til de tre Dommere havde hidtil været knyttet 3 Fuldmægtige og 3 Kopister; nu kom hertil endnu en Assessor med tilhørende Fuldmægtig og Kopist, og desuden fik Politimesteren ogsaa en Fuldmægtig til Hjælp under sin udøvende Virksomhed. Alle udnævntes de af Kongen, og for Fuldmægtigenes Vedkommende sattes det som Betingelse, at de skulde have latinsk juridisk Examen med første eller anden Karakter, eller dansk-juridisk med Udmærkelse. De egentlige Politibetjentes Tal forøgedes fra 21 til 31, og desuden skulde der være 20 „Opsyns- eller Gadebetjente". Alle Betjentene saavel som Vagtmesteren ved Politiarresten udnævntes af Politimesteren.

Politibetjent fra Aarh.s Begyndelse.

Men desuden stilledes Byens Vægterkorps direkte under Politimesteren. Dets Inspektør og Vægterløitnanten skulde fremtidig udnævnes af Kongen efter Politimesterens Forslag, og det blev denne som udtog Vægterne. Gadevægternes Tal forøgedes fra 142 til 284, medens der foruden dem vedblev at være omtrent en Snes Taarn- og Brovægtere.

De to Korpsers Pligter indskjærpedes i nye Instrukser af 31/12 1800. Politibetjentene fik her foreskrevet, hvad de skulde foretage sig; de formanedes til at „beflitte sig paa Nøiagtighed, Ædruelighed og Skikkelighed i Forretninger, saa at de kan fortjene det Almindeliges Agt," og det lagdes dem paa Sinde, at de skulde „med Taknemmelighed erkiende, at de lønnes vel, og at følgelig de ene

kan giøre sig fortjente ved hengiven Opfyldelse af deres Pligter.“ Vægternes Vagttid var Natten; den begyndte i Maanederne November til Februar Kl. 7 om Aftenen og varede til 7 om Morgenen, medens den i de andre Maaneder var en Del kortere, kortest i Maj til Juli, da den varede fra 10 om Aftenen til 5 om Morgenen. En af deres Hovedopgaver var at allarmere i Ildebrandstilfælde; de skulde paa alle Maader sørge for Ordenens Overholdelse om Natten, passe paa at der ikke kastedes Urenlighed ud paa Gaden og være et Værn mod Tyveri og andre Forbrydelser; endelig var det deres Pligt til bestemte Tider at raabe om Klokkeslettet med Fremsigelse af dertil bestemte Vers. Om deres egen Opførsel siges det: „Ingen af dem maa forsamle sig ved Enden af Gaderne for at holde Snak og Samtale med hinanden, men enhver skal i den Tid, hans Vagt varer, stedse forblive paa den ham anbetroede Post og ikke findes paa Posten uden i fuld Mundur med Gevær og den anordnede Haandlygte.“ Desuden bliver det dem „alvorligen anbefalet, at de med Beskedenhed begegne alle Folk og med Gode styre til rette og forhindre Klammerie, Mord og Tyveri af yderste Evne, og ikke, uden de befales eller personligt anfaldes, nogen med Hug og Slag begegne,“ de skal endelig „bistaae hinanden uden Falskhed og føre de Skyldige i Arrest, og hvis nogen af dem vil give Vægterne Drikkepenge for at komme løs, maa de annamme dem, og dog ei forskaane dem, at de jo blive arresterede“. Foruden alt dette paalagdes det dem at sørge for Gadelygternes Renholdelse, Tænding o. s. v. For Taarnvægterne fulgte særlige Regler $^{16}/_{1}$ 1801, og ogsaa de høiere Politi- og Vægterembedsmænd: Fuldmægtige, Kopister og Vægterinspektør fik nye Instrukser.

I Lønningerne foregik ligeledes en Del Ændringer. Politimesterens Løn bestemtes for de enkelte Tilfælde. Flindt fik af Byen 800 Rdl. og desuden fra først af 400 Rdl. af Kongens Kasse; allerede 1789 føiede imidlertid Kongen hertil 400 Rdl. Men alligevel forslog det ikke, og Aaret efter bad han indtrængende om Hjælp. Han havde før været Byfoged i Rudkjøbing, og han skildrede nu, hvorledes han, da han tog derfra, maatte sælge sine langelandske Eiendomme med et Tab af 6—7000 Rdl.; hans Gage kunde nu ikke slaa til, da han oven i Kjøbet maatte bruge en Del af den til at betale Spioner; derfor bad han om et Laan paa 11,000 Rdl. til at skaffe sig en Eiendom at bo i. Det blev nægtet, men i Stedet fik han

et Tillæg paa 220 om Aaret til Hjælp ved Betalingen af Renterne af et saadant Laan; det forudsattes da, at han kunde skaffe sig dette privat. Da Cold 1794 traadte til, fik han 2000 Rdl. aarlig, det hele af Staten, og i 1801 løstes derpaa Spionspørgsmaalet, ved at der stilledes 2000 Rdl. aarlig til Politimesterens Raadighed „til at udrede Belønninger for Opdagelser af Tyve-Komplotter m. v.“ For Politirettens Assessorer blev Lønningen i 1793: 700 Rdl. aarlig til hver. 1800 fastsattes for Politifuldmægtigene, at to af dem skulde have hver 500, en: 400 og de to sidste 360, medens Kopisterne fik 300 hver. Af Betjentene fik de 4 bedste, efter samme Regler, 300, de næste 4: 250 og de øvrige 23: 200 Rdl.; Opgangen til de høiere Lønningsklasser skulde ske efter Dygtighed ikke efter Tjenestealder. Gadebetjentene maatte nøies med 130 for de 10 dygtigste, 100 for de 10 andre. Vægterne fik 9 Mk. om Ugen (78 Rdl. aarlig) for de ældste, 7 Mk. for de yngste; desuden fik de hvert sjette Aar en ny Mundering, for de yngre dog ikke fuldstændig, og endelig fik hver af dem aarlig 4 Mk. 8 Sk. til Omkostningerne ved Haandlygten. Vægterinspektørens og Vægterløitnantens Gage var henholdsvis 500 og 400 Rdl. aarlig. 1801 stilledes det Betjentene i Udsigt, at de ved Afgang under visse Betingelser kunde faa Pension, medens Vægterne allerede fra 1783 havde haft denne Udsigt; dog gjaldt ikke for nogen af Parterne faste Regler herom.

Disse Gager for Politiet kan ingenlunde kaldes smaa. De 200 Rdl. for den laveste Klasse af Betjentene er efter Metalværdi 640 Kr. med en 2—3 Gange større Kjøbeværdi, saa Instruksen havde næppe ganske Uret i sin Fremhævelse af den høie Løn.

Den Forbedring af Politiet, som saaledes efterhaanden fandt Sted, kunde tiltrænges. Ikke blot klages der i Tiden før Colds Tiltræden stadig over den store Usikkerhed i Byen, men der fandt ogsaa flere Gange Uroligheder Sted, hvis Omfang ingenlunde var ringe, men hvis Anledninger ganske vist som Regel var yderst tilfældige. Den første Bevægelse af større Betydning var *Opløbet i Filosofgangen* 1787. Nogle Studenter havde følt sig fornærmede af nogle Officerer og foranstaltede i den Anledning Aften efter Aften livlige Spektakler i Filosofgangen, ivrig hjulpne af de Lag af Befolkningen, der altid var med, naar det lykkedes at finde en Anledning til slige Forlystelser. Det varede en Ugestid og blev bestandig værre. En Aften sendte da en vagthavende Officer ved Vesterport

nogle Soldater derhen for at splitte Mængden; derved blev det blot værre, og man fik da sendt Bud efter selve Garnisonskommandanten Baron Haxthausen. Han spurgte nogle af Studenterne om Grunden til Spektaklerne, og de svarede da „sømmelig og sagtmodig“, at der „var sket dem Fornærmelse“. Haxthausen sagde dertil, at i saa Fald maatte de klage til ham, saa skulde han nok ordne det, og han opnaaede herved, at Folk skiltes for den Aften. Alligevel begyndte de igjen de følgende Dage, og en Aften førte det til et stort Sammenstød med Politiet. Midt under dette kom Haxthausen til Kl. 10 om Aftenen og fandt, efter hans senere Indberetning, Folket „opbragt, grusom og som rasende“; han spurgte, hvad der var i Veien og fik den Besked, at Politiet havde arresteret 2 Studenter; da han undersøgte Sagen nærmere, viste det sig dog, at det var „en Spækhøker og en Arbeidskarl, som Politiet uforsigtigvis havde ladet arrestere i Overværelse af nogle Tusinde af Pøbelen.“ Da Folk drog mod Raadhuset og slog Vinduer og Døre ind dér, endte det med, at man blev nødt til at slippe Spækhøkeren og hans Lidelsesfælle fri, hvilket dog ikke hindrede, at Mængden blev ved en Tid endnu med Spektaklerne og endog opbrød Raadhusarresterne. Dette foregik den 18. Juli og Sagen syntes nu saa alvorlig, at baade Haxthausen, Politimesteren og Overpræsidenten fandt det fornødent at henvende sig til Kancelliet. Haxthausen forklarede samtidig, at han nu holdt en betydelig væbnet Styrke parat forsynet med skarpladte Patroner, ligesom Borgervæbningen havde faaet Tilhold om at holde sig rede. „Jeg tror og“ føiede han til, „at nogle faa Kanoners Plantning paa visse Steder kunde tjene til Skræk imod de urolige Gemytter.“ Kancelliet fandt Kanonerne overflødige men billigede Resten, og om Aftenen d. 19. var alt roligt, saa Bevægelsen var til Ende hermed.

1793 fulgte saa den ikke mindre opsigtsvækkende *Posthusfeide*. Det var atter et af de evindelige Sammenstød mellem Studenter og Offficerer, som gav Anledningen. Det hændte d. 2. Fbr. 1793, at en Student ved Navn Hagerup, Søn af en Etatsraad Hagerup, paa Gaden kom til at støde til en Løjtnant Rømeling. Da han ingen Undskyldning gjorde, troede Løjtnanten, at det var med Villie og slog løs paa ham først med en Stok, siden med sin Sabel. En Student Michelsen kom da til og hjalp Hagerup, men Rømeling fik saa Hjælp af nogle Soldater. Følgen blev et større Opløb af Studenter, Matroser, Skomagerdrenge o. s. v., saa baade Rømeling og Hagerup

i Forskrækkelse flygtede ind i Postgaarden paa Købmagergade. Hagerup slap ubemærket bort herfra, men Løjtnanten turde ikke prøve paa det, og fik i Stedet Postmesteren til at lade et Postbud hente Politiet. Der kom da en Politifuldmægtig og nogle Betjente til, medens Folk stod udenfor og drøftede Sagerne, og de fleste som sædvanlig tog Parti for Studenterne mod de forhadte Officerer. Fuldmægtigen prøvede paa at faa Forsamlingen til at skilles med det gode, men da det ikke lykkedes, sendte han Bud efter nogle Soldater.

Studenteropløbet i Filosofgangen 1787.

Der kom da ogsaa en Underofficer og 6 Mand, og kort efter indfandt Politimesteren sig selv med flere Betjente. Rømeling listede derpaa af, og da han lykkelig var sluppet bort, meddelte Flindt Forsamlingen dette. Men Folk troede det ikke og svarede med Latter, Raab og Piben. Imidlertid kom der flere Soldater til, og Flindt lod da disse ved „Magt og Prygl“ drive Folk af Vejen uden Hensyn til, hvem det gik ud over. Selv fik han fat paa en Student Voetmann og arresterede ham, skjønt han kun havde været passiv Tilskuer.

Men nu blev det først galt, da Forsamlingen forbitredes ved denne Behandling og i Voetmanns Befrielse fik et fælles Program. En Student Gjelstrup, som forlangte ham frigivet, blev pryglet af Flindt og hans

Betjente og flygtede da sammen med en Del andre Studenter til Regensen, hvor de lod ringe med Regensklokken som Alarmsignal. Imidlertid fortsattes Sammenstødene mellem Politiet og Folkemængden; Gang efter Gang søgte Politiet at sprænge Forsamlingen, og Flindt skal selv have ført an under Raabet „slaa de Hunde, hauet Sie;“ saa livlig gik det til, at en Student fik Kravebenet brækket. En Del af Studenterne slap omsider forbi ned til Slottet, hvor det lykkedes to af dem at faa Audiens hos Kronprinsen, hos hvem de forlangte Voetmann løsladt og beklagede sig over Politiet. De opnaaede intet, og Spektaklerne begyndte da igjen; til sidst rykkede Hestgarden ud og splittede uden Besvær Folkemængden, der dog snart samledes paany, denne Gang foran Raadhuset. Den kommanderende Officeer sendte da en Løjtnant op til Flindt, som havde søgt Tilflugt paa Raadhuset og bad ham slippe Voetmann løs. Han sagde først Nej, men da man saa begyndte at bombardere Vinduerne med Sten, gav han forskrækket efter. Voetmann blev løsladt og baaret i Triumf til Regensen af den begeistrede Mængde, hvilket dog ikke hindrede, at en Del af denne siden søgte til Flindts Bopæl for at slaa Ruder ind, medens andre forlystede sig med at ødelægge Gadelygter. Derefter samledes man rundt om paa Værtshusene for at feire Seiren, og i et af disse skal en fordrukken afskediget Fændrik have sagt, at Politimesterens Hoved skulde blive „baaret paa en Stage giennem Gaderne, ligesom de giør i Paris“.

Til at afgjøre hele denne Sag nedsattes endnu samme Dag en Undersøgelseskommission. Den tog det oprindelige Sammenstød og de senere Spektakler hver for sig. Hagerup, om hvem det for øvrig oplystes, at han endnu ikke var Student men blot læste til Artium, idømtes en Bøde paa 30 Rdl. for Uagtsomhed, Rømeling mistede til Straf en Maanedsgage, hvorimod Michelsen ganske frifandtes og fik Ros oven i Købet, fordi han havde hjulpet sin Kammerat.

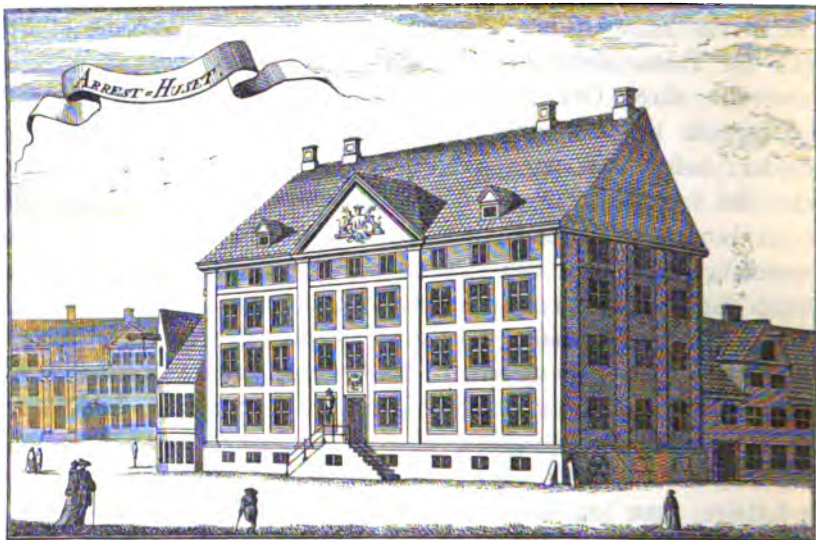
Derefter fulgte en Erklæring om Opløbssagen. Kommissionen var særdeles misfornøjet med Flindt og dadlede ham stærkt baade for Mangel paa Konduite og Forglemmelse af Embedets Værdighed; Arrestationen af Voetmann var uberettiget, og først derved og ved Pryglene, som heller ikke havde været fornødne, var Folk bleven ophidsede til Voldsomheder. Man foreslog derfor, at Flindt skulde have en kongelig Formaning om at bære sig bedre ad i Fremtiden; han havde i Mellemtiden været suspenderet men genindsattes nu i

Embedet. To Studenter, — hvoraf den ene var Henrik Steffens —, som havde vist sig særlig stridbare, skulde have en Formaning af Universitetets Rektor og endelig Regensianerne en lignende i Anledning af Ringningen; hvem der havde foranstaltet denne, lykkedes det trods alle Anstrengelser ikke at opdage: den eneste, det gik haardere ud over, var en Haandværkssvend, som var bleven overbevist om at have kastet Sten efter Politimesterens Ruder; han kom for en almindelig Domstol. I Overensstemmelse hermed afgjordes da Sagen.

Disse Spektakler havde i Virkeligheden været betydelige, og de vakte ikke ringe Opsigt. For de mest bekymrede var det et Udtryk for Tidens slette Aand, paavirket som den var fra Frankrig. „Overalt“ skrev Ove Høegh-Guldberg derom, „er slige støiende Sammenløb hverken usedvanlige i Kiøbenhavn, heller andre store Stæder; heller ikke enten forbausede eller bekymrede de mig, naar ikke det forroste 18 Seculi liderlige Ende forbandt alle Regieringer til at hindre dem, forekomme dem og alvorligen straffe dem som foranledige dem, efter den strængeste Retfærdighed. Thi blive slige Opløb lidt hyppige, kand saa let i denne Selvraadigheds skiændige Tid de vilde, fanatiske, æresyge, Rollebegierige Hoveder ympe i dem, hvad ellers blev ugiørligt. Min Erfaring lærde mig, at Godhed, skarp Retfærdighed, og klog Forebyggelse, ja Stoppelse af Kilderne blive sande Midler; Eftergivenhed, Skaansel derimod saare tvetydige.“ Regeringen har i dette sidste i hvert Fald aabenbart ikke delt hans Opfattelse; man tog, som vi har set, Sagen overmaade lempelig.

Umiddelbart derefter fulgte 2. April 1793 endnu et større Opløb. Dette skyldtes en Porcellænshandler *Braband*. Denne var bleven indviklet i nogle private Stridigheder om Pengespørgsmaal med forskellige andre, især nogle Jøder og en Prokurator. Resultatet var blevet et forvirret Kaos af Processer om gensidige Fornærmelser og Forurettelser. Nogle af dem kom Braband ganske godt fra, i andre gik det ham ikke efter Ønske, og han endte da med en urokkelig Overbevisning om, at han forurettedes og forfulgtes af Øvrigheden, navnlig af Politimester Flindt, og at han var Genstand for en stadig Forfølgelse af et Komplot af ildesindede Mennesker. Efter at det havde staaet paa i et Par Aar, fandt han paa i Marts 1793 at udgive en lille Piece med Titlen „Den mishandlede Danske Borgers Appellation til det danske Folk“ for at skildre alt det onde, der var overgaaet ham. Den indeholder mange voldsomme Udtryk om hans

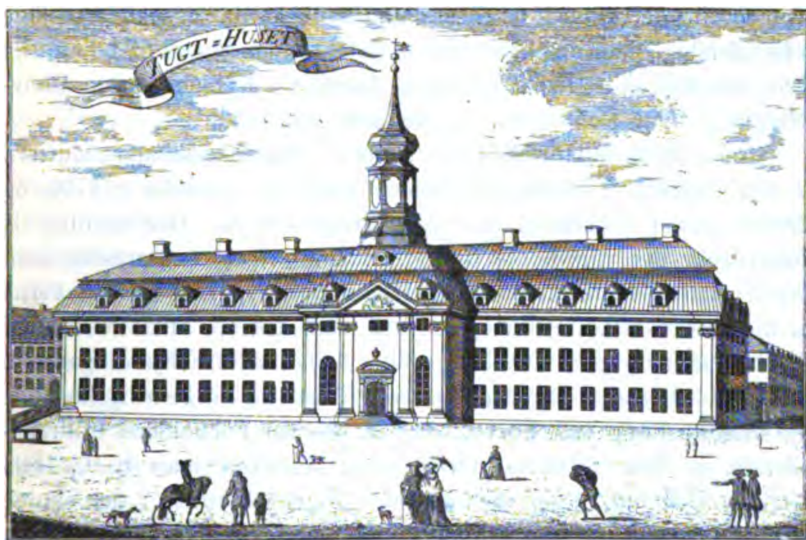
egen Uskyldighed, Modstandernes Slyngelagtighed og Øvrighedens Uretfærdighed men lidet positivt. Dette gav Anledning til en Modpiece, nogle Avisindlæg o. s. v., og samtidig søgte Braband at vække Opmærksomhed ved at illuminere sit Hus og holde Taler til den i den Anledning forsamlede Mængde. Omsider førte det hele til, at han 2. April 1793 blev arresteret, men da han førtes af Sted til Arresten, lavede han saa stort et Spektakel, at der blev et betydeligt Opløb ud af det.

Slutteriet i Hestemøllestræde.

Den almindelige Stemning synes at have været paa Brabands Side, og de allerfleste af den sammenstimlede Mængde, der denne Gang især skal have bestaaet af Læredrenge, tog Parti for ham; de fordrede ham frigivet, og bombarderede, da det ikke opnaaedes, hans Modstanderes Huse med Sten. De splittedes dog snart, og 14 Læredrenge, man fik fat i, straffedes siden. Brabands Sag fortsattes derpaa hele 5 Aar, indtil den 1798 endte med en Højesteretsdom. Han dømtes til Landsforvisning, fordi han har „brugt skammelige, og ærerørige Beskyldninger mod Øvrighed og Dommere, har haanet og talt ilde om Kongens Regiering," sat sig til Modværge ved Arrestationen og under Sagen stadig forfulgt Dommerne med Æresfornærmelser.

Efter selve Spektaklerne 1793 fulgte 5/4 en kongelig Kundgørelse, der energisk opfordrede Folk til at holde sig rolige, „da Vi med megen Mishag have erfaret, at nogle onde Mennesker (i Anledning af, at en Person ved Navn Michael Braband, er bleven hæftet og tiltalt ved Retten formedelst adskillige Forbrydelser), have søgt Leilighed til at stifte Uorden og Opløb her i Hovedstaden, og at disse, som formodentlig ere hans Medskyldige have leiet eller ophidset den vanartige Deel af Pøbelen til at forstyrre rolige Borgeres

huuslige Fred.“ Et Par Maaneder efter fulgte saa de før omtalte Reformer af Politiet, ved hvilken Lejlighed man dels indskærpede Lydighedspligten overfor dette, dels gjorde det lettere kendeligt ved Uniformerne. Aaret efter blev endelig Optøjerne i Anledning af Strikebevægelserne den noget mere storstilede Afslutning paa disse Opløb (Se III S. 852—58). Da det ogsaa dér havde vist sig, at Flindt ikke var Situationen voxen, afløstes han af Cold, og fra nu af synes Folk at være kommet til Ro; i de følgende Aar berettes ikke om større Optøier.

Fængslerne i Kjøbenhavn var dels kommunale, dels Statens. For dem alle paabød Forordningen af 5/4 1793 betydelige Forbedringer men kun langsomt og yderst ufuldkomment iværksattes disse.

Magistraten afgav ¹⁴/₁₀ samme Aar en Erklæring om, hvorledes det stod til i de Fængsler, som hørte under den, nemlig Politiarresterne i Raadhuset, hvor de Folk indsattes, som var dømt for Politiforseelser. Allerede før Forordningen havde man haft Brikser og Uldtæpper til Arrestanterne, og nu havde man i Anledning af den anskaffet nogle Madratser. Men ellers stod det daarlig til. Der manglede Plads, saa Luften var elendig, skønt man prøvede at bøde derpaa ved Trækrør; Arrestanternes Urenlighed maatte samles inde hos dem i Ballier, og de kunde ikke komme ud at trække frisk Luft, da der ingen indhegnet Gaard fandtes. Man stillede da ogsaa forskellige Reformforslag, men der blev intet af det hele, da Raadhuset brændte 1795; derefter indrettedes foreløbig Arrester i Kjælderne paa Charlottenborg, hvor Politiretten de følgende Aar holdtes.

Staten havde to Hovedfængsler. Det ene var det saakaldte Slutteri, en stor Bygning i Hestemøllestræde, men det brændte i 1795 og afløstes da af Stokhuset ude paa Kristianshavn. Her fandtes de Forbrydere, der var dømte til det saakaldte Fæstningsarbeide eller Slaveri; dette foregik under aaben Himmel, og Opsynet med Slaverne var meget vanskeligt. 1802 gjorde man saaledes op, at af 200 Slaver i Kjøbenhavn og paa Kronborg var i Løbet af tre Fjerdingaar 36 løbet bort. Desuden var der det store Tugt- og Forbedringshus ude paa Kristianshavn ved Torvet. Ogsaa her var Forholdene utilfredsstillende, og efter omfattende Overvejelser besluttede man sig ¹⁷/₆ 1803 til en ny Ordning. Efter denne skulde Slaveriet ophøre; der skulde være et Tugthus for hele Danmark i Kjøbenhavn, hvor der desuden skulde være et Forbedringshus for Byen og Nordsjælland, hvert for sin Art af Fanger. Disse Fængsler skulde staa under en Direktion bestaaende af Sjællands Stiftamtmand, Kjøbenhavns Politimester, den lægekyndige Borgmester, Formanden for Fattigdirektionen og et andet Medlem af denne og endelig den hidtidige Direktør for Tugthuset. Foreløbig lykkedes det imidlertid ikke at faa disse Bygninger færdige.

Der var da en Del Bestræbelser oppe for at faa Fængselsvæsnet forbedret, og disse fandt ivrig Tilslutning i den offentlige Mening, saaledes som denne kom til Orde i Tidsskrifter og Aviser. Og ikke mindre bestemt udtalte man sig i disse mod den bestaaende barbariske Form for Henrettelser. Saaledes bragte 1805 „Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn“ en hvas Artikel mod disse Festforestillinger for „de

simplere Stænder", og 1806 vendte man sin skarpeste Kritik mod Forholdene ved Retterstedet paa Amager. Der er, hedder det, ved Siden deraf en Renovationshule og nogle store snavsede Vandpøle, Luften er forpestet med „pestilentisk Lugt", og Flokke af Krager og Ravne sværmer deromkring saa trygge, at de spaserer paa Ryggen af de Svin, som gaar og roder i Snavset. Midt i alt dette slaar Hjul og Stejle. og dér ligger Liget af den sidste Morder til Føde for Ravnene og Kragerne. Men trods alt, føjes der til, valfartede Dagen efter Henrettelsen mange „velklædte Fruentimmer" derud.

Foruden Brandkorps, Politi og Vægtere havde Kjøbenhavn endnu en organiseret Styrke i sin *Borgervæbning*. Denne havde længe været i dybt Forfald; i den lange Fredstid efter 1720 havde man ganske naturlig kun haft ringe Interesse for den, men nu, da Krigsfaren atter rykkede nær, søgte man at gjenoplive den. Det første Tilløb dertil skete umiddelbart efter den lille Krig 1788. I Januar 1789 foreslog en Brandmajor Junge Oprettelsen af et borgerligt Artillerikorps. Regeringen gik med Tilfredshed ind paa det og $^{19}/_{6}$ 1789 udgik en Anordning herom. Korpset skulde tælle 35 Officerer og Underofficerer og 200 Menige. Medlemmerne skulde for de Overordnedes Vedkommende bestaa af „Haandværksmestre og andre skikkelige Borgere, af hvilke den høistkommanderende Officeer antager hvem, som godvillig vil lade sig engagere, og han finder beqvemmest, samt de Gemene af Haandværks Svende uden Forskiel af Profession eller Laug." Deltagelsen var ganske frivillig; som Belønning blev Officerer og Underofficer fri for en Række borgerlige Hverv som Rodemestere, Fattigforstandere, Kirkeværger o. s. v., medens de menige fik Frimesterret og enkelte Skattelettelser. I Spidsen for Korpset kom Junge. En Gang om Ugen skulde de i Maanederne Maj til September samles „for at øve sig med Kanoner, Bomber og smaa Gevæhr som og for at lære, hvad en duelig Artillerist i øvrigt bør vide". Kanoner o.s.v. skulde de have fra det militære Arsenal.

Den almindelige Borgervæbning var inddelt i 11 Kompagnier, hver med sit Bydistrikt, men efterhaanden var den hele Ordning kommet i stor Forvirring. 1799 forsøgte man at hjælpe lidt paa det ved en Omlægning af Distrikterne, saa der blev 12 Kompagnier, men dette førte ikke til stort. Først 1801, da Krigsfaren syntes overhængende, tog man alvorligere fat, og $^{11}/_{2}$ 1801 udgik et første Reskript herom. Dette holdt sig dog væsentlig til Opmuntringerne;

Officererne fik nogle fornemme Titler, saaledes at hver Charge fik Rang med en lidt lavere i Hæren, alt som „et nyt Beviis paa den Opmærksomhed, Vi skienke denne Indretning“ medens det til Gengield ventes, „at dette Korps vil, med fordoblet Lyst ufortrødent stræbe fuldkomment at lære Alt, hvad Kiøbenhavns kiække Forsvarere bør vide, naar de skal kunne virke med Hæld.“ Desuden bebudedes en mere indgaaende Plan for Virksomheden.

Ved samme Leilighed udvidedes Artillerikorpset, som i Forveien var to Kompagnier med endnu et, og til de øvrige Privilegier føiedes, at Tambourer og Pibere, som ikke var Haandværkere skulde have Lov at ernære sig som „Øltappere eller Høkere“ uden at tage Borgerbrev. Hen paa Efteraaret, 18. September, oprettedes endnu et fjerde Kompagni, og for at man kunde være sikker paa at have Mandskab nok, forpligtedes Øltappere, Værtshusholdere og Marskandisere, som fremtidig tog Borgerskab, til at træde ind i Artillerikorpset i Stedet for i den sædvanlige Borgervæbning, uden at det ses, hvorfor man netop tildelte disse Erhversgrupper denne Opgave. 8 Dage efter fulgte derpaa Regler om Borgervæbningens Uniform, et af de Punkter i den hele Væbningsordning, som interesserede aller mest. Officerer og Underofficerer fik karmosinrød Klædeskjole med lyseblaa Rabatter, Krave og Opslag, korte Støvler, trekantet Hat med Guldkrampe, lyseblaa Fjer og sort Kokarde samt to Guldepauletter for Officererne, en for Underofficererne. Borgernes Kjoler blev kraprøde men med de samme Opslag o. s. v.; ogsaa de havde Hat med Fjer, men Kokarden skiftede efter Kompagniet; paa Skulderen fik de et Guldbaand med Fryndser. „Som Hædersdragt i høitidelige Sammenkomster udenfor Tienesten“ tillodes det ogsaa de menige Borgere at bære Uniformer af samme Art som Officerernes men blot med deres sædvanlige Distinktioner. Uniformernes Anskaffelse skete paa Borgernes egen Bekostning, men den maatte ske efterhaanden som Folk fik Raad til det, saa Væbningens Udseende foreløbig blev meget broget.

Regeringen slog sig dog ikke til Ro hermed; $^{11}/_{2}$ 1803 udgik en ny Forordning om Kjøbenhavns Borgervæbning, som helt omskabte den. Medlem af den skulde fremtidig være „enhver Borger eller anden Indvaaner af borgerlig Stand mellem 20 og 50 Aar, der ikke formedelst Svaghed eller Legems Bræk findes uskikket til at bære Vaaben, ei heller ved Stilling som Embedsmand, eller andre ham anbetroede Forretninger afholdes fra som borgerlig Militair

personligen at bidrage til Stadens Forsvar.“ Undtagelser kunde dog indrømmes af Kancelliet for visse Klasser eller enkelte Personer, men saadanne fritagne skulde da i Stedet betale en vis Sum. Ellers skulde Udgifterne „som en reel Tyngde lignes paa de faste Eiendomme i Staden“, medens Pengene hidtil var tilvejebragt ved forskellige, noget usikre Sportelafgifter. Væbningen skulde deles i to Afdelinger; til den første hørte alle, som drev borgerlig Næring, til den anden Resten. „Den første Afdelings Hovedpligt,“ hedder det „er at bidrage til at vedligeholde Sikkerhed og god Skik og Orden indenfor Stadens Volde; men den anden Afdeling paaligger det egentligen, i Forbindelse med den første og under Borger-Officerernes Anførsel at afværge fjendtlig Overlast, naar Staden eller dens Forstæder angribes.“

Borgerofficer.

Begge Afdelinger vare Fodfolk, men kun den første fik en Art Uddannelse. Denne Afdeling forsynedes med Geværer for Borgervæbningsfondens Regning, hvorimod de selv skulde betale den øvrige Udrustning, der nu skulde skaffes i Løbet af 2 Aar. De andre skulde, om man fik Brug for dem, have Geværer og Udrustning fra Arsenalet. Fremtidig blev det for de paagældende Aldersklasser en Betingelse for at vinde Borgerskab, at de havde besøgt en dertil bestemt Exercerskole 1—2 Timer daglig i 8—14 Dage og faaet Attest for at have lært „de første Elementer af Exerceringen.“ I Maanederne Juli, August, September skulde der være Vaabenøvelser nogle Timer daglig skiftende mellem Kompagnierne, saa hvert af dem havde Øvelser en Gang om Ugen. Øvelserne skulde foregaa dels i Byen, dels paa Markerne udenfor. Formaalet for Øvelserne indskrænkedes til, „at bibringe de Vedkommende en passende Færdighed i Geværets

Brug, og at giøre dem bekiendte med rigtig Marsch og med de sædvanligste militære Vendinger og Svingninger.“ Den Borgervagt, der hidtil havde været om Natten, afskaffedes, hvorimod et vist Antal skulde være bestemte til at rykke ud i Ildebrandstilfælde. Hele Styrken deltes stadig i 12 Kompagnier, som da hvert kunde blive paa et Par Hundrede Mand. Ved hvert af dem var der 9 Officerer 22 Underofficerer og 3 Tambourer. I Spidsen for det hele stod en Stadshauptmand udnævnt af Kongen; de andre højere Officerer udnævntes ogsaa af Kongen men efter Stadshaudtmandens Forslag. De fik alle nogen Gage. For Forsømmelighed kunde idømmes Mulkter, og $^{19}/_{7}$ 1805 gaves dernæst Regler for saadan Domfældelse. Stadshauptmanden kunde idømme Straffene, men de dømte havde Appelret til en borgerlig Krigsret, som indrettedes efter det sædvanlige militære Mønster, saa der blandt Medlemmerne var Repræsentanter for de forskellige Charger ned til den Anklagedes. Kun i Undtagelsestilfælde kunde Straffen gaa ud over Mulkt. Faa Maaneder efter, $^{1}/_{10}$ 1805, oprettedes endelig en borgerlig Indrulleringskommision bestaaende af Kancellideputeret Monrad, Stadshauptmand Mylius, det borgerlige Artilleris Chef Junge og endelig Brandmajor Kirkerup. Det blev dens Opgave at indskrive Indbyggerne og bestemme, til hvilken Afdeling de skulde høre. Samme Aar var det $^{15}/_{2}$ bleven tilladt Underofficererne efter 4 Aars Tjeneste at træde tilbage blandt de Menige, om de helst vilde det.

Livjæger.

Imidlertid udvikledes Artillerikorpset stadig videre. 1803 var det gennem forskellige Udvidelser naaet til at tælle 489 Mand, men den utrættelige Junge nøjedes ikke hermed, og $^{14}/_{5}$ 1803 opnaaede han

en Resolution, hvorefter det skulde forøges til 6 Kompagnier med 900 Mand ialt. Fremtidig skulde indtræde i det alle, som ønskede at faa Borgerskab som „Spekhøker, Jernkræmmer, Marketenter, Fiskebløder, Pottekræmmer, Theskjænker, Billardholder, Marskandiser, Værtshusholder eller Øltapper.“ Saalænge de var i Korpset kunde de drive disse Næringer uden Borgerbrev, og ved deres Afgang fik de et saadant uden Betaling.

Studenterkorpset.

18/7 1804 ordnedes derpaa Korpsets Virksomhed nærmere. Der skulde være 35 Officerer og 1026 underordnede fordelte i 6 Kompagnier. I Maanederne Maj, Juni, Juli skulde de holde Øvelser 2 Gange om Ugen, og i Krig skulde Korpset træde ind under den almindelige militære Kommando. For Officererne fastsattes Gager fra 100 til 600 Rdl. aarlig, og baade de og Underofficererne fritoges for en Række borgerlige Hverv, medens de andre bevarede Forrettighederne fra 1789.

Et særligt Luxuskorps dannede det saakaldte „Kongens Livjægerkorps“. Dette var oprettet frivillig 1801 af „en Deel unge Mennesker i Kiøbenhavn, besjælede af en roesværdig Iver for Kongens og Landets Tjeneste“. Det var den Gang 100 Mand; i Spidsen stod en Kammerjunker Holstein, og Medlemmerne bestod i det hele af Byens velstaaende Ungdom; for hver 25 Mand var der en Officer, som Medlemmerne selv valgte. „Det er redebon“ hedder det om Korpset i dets Regler „at lade sig bruge, naar og hvor Hs. kongelige Majestæt finder for godt, og udbeder sig det som en særdeles Naade at blive brugt, hvor Faren er størst.“ Mandskabet skulde underholde sig selv, og holde sig selv med Uniform, men derimod have Vaaben af Hæren. Den hele Ordning var foreløbig halvt privat, men Kongen godkendte dog Reglerne 15/4 1801.

31/1 1806 fik Korpset imidlertid paa en Gang en betydelig Udvidelse og en mere officiel Karakter. Det skulde nu være 480 Mand,

inddelte i 4 Kompagnier. Hovedopgaven skulde være Kjøbenhavns Forsvar, men det kunde ogsaa bruges til anden Krigsførelse. naar det blot var indenfor Sjællands Grænser. Belønningen var Fritagelse for alle borgerlige Hverv. Kongen udnævnte selv Officererne, og de fik Rang med Landeværnsofficerer. Ved høitidelige Leiligheder, hvor Livgarden paraderede, blev det Livjægernes Ret og Pligt at være med. Dette Korps fandt fra nu af betydelig Tilslutning blandt yngre Embedsmænd; det regnedes aabenbart for god Tone at være med dér.

Endelig existerede der vedblivende et Studenterkorps, men det var i haabløs Uorden.

Det hele Væbningsvæsen optog Borgerne ikke lidet. Tjenesteydelsen var for ringe til at mærkes som nogen alvorlig Byrde, hvorimod de Titler og Uniformer, som knyttede sig dertil, var noget, man i høj Grad satte Pris paa. Uddannelsen var og blev yderst tarvelig, og Krigsbegivenhederne 1807 viste, at større militære Resultater ikke kunde naas med denne Styrke. Man havde i 1801, da Forbedringerne begyndte, gjort Regning paa, at der kunde skabes en Fredsstyrke paa 3—4000 Mand, som i Krig kunde voxe til 10—11000. Det blev i 1807 det første af disse Tal, man naaede. Borgervæbningen mønstrede under Belejringen omtrent 4000 Mand; men hertil kom dog Artillerikorpset med 1000, medens Studenterkorpset naaede 800 og Livjægerne 330. Saa helt ubetydelig var da denne Styrke ikke, og til Forsvar af Voldene kunde den nok bruges, saa det maa siges, at Væbningsordningen alligevel fik nogen Betydning. —

Om alle disse forskellige Omraader gælder det, at hvad enten de stod under Magistraten eller særlige Kommissioner, havde de den Forbindelse med Bystyrelsen, at Udgifterne, eller i hvert Fald en Del af dem, optoges paa *det kommunale Budget.* Alt dette vedrørende styredes af Magistraten og de 32 Mænd, og det var ikke lidet. Hver af de forskellige Institutioner havde sin Kasse, sin ejendommelige Gruppe af Skatter og sin særlige Regnskabsform. Budgetvæsnet blev derfor i høj Grad indviklet og besværligt at holde Orden paa. Kaster man et Blik paa Budgetterne indenfor Perioden, viser det sig, at den angivne Balance svinger mellem o. 140,000 Rdl. og o. 350,000; det gaar op og ned, og Svingningerne er meget store fra Aar til Aar, et Forhold, der delvis forklares ved, at Balancen ikke er et direkte Udtryk for de virkelige Indtægter og Udgifter men stærkt

paavirkes af Posteringen af de forskellige Kassers Beholdning, der overføres fra Aar til Aar. Gennemgaaende viser det sig dog, at Beløbene er i en ikke ringe Stigning. 1785 balancerer Budgettet med 166,961 Rdl. $36^{311}/_{720}$ Sk., 20 Aar efter, 1805, med 335,355 Rdl. $51^{209}/_{820}$ Stk.; det sidste Beløb svarer i Metalværdi til godt 1 Million Kroner og er da o. 10 Kroner for hvert Menneske. Som karakteristiske for Forholdene skal anføres Budgettet for 1805.

Regnskab 1805.

Indtægt.

		Rdl.	Sk.
	I. Kæmner-Regnskabet.		
1.	Beholdning	13,234	$15^{1}/_{2}$
2.	Restancer	384	48
3.	Borgerskabspenge	3,520	84
4.	Borger- og Oldermands-Indskrivningspenge	540	„
5.	Af Zahlkamret for Accise og Havnepenge	5,640	„
6.	$^{1}/_{4}$ af Accisen fra Toldboden og Stadens Andeel af Oplags-contoiret	6,949	41
7.	Stadens Andel af Consumptionen og for Søtøndernes Vedligeholdelse	2,134	92
8.	Bryggerlaugets Accise	210	36
9.	Indkomsterne af Bidstrup Gaard og Gods	8,000	„
10.	Modtaget af Vægterhusene i Anledning af de ved Reskript af 5. Dcbr. 1800 forøgede Udgifter for 1804 og i Afdrag for 1805	7,870	„
11.	Adskillige Indtægter Brændemagasinet vedkommende	5,649	37
12.	Leie af Stadens Huse og Pladser samt indenbys Jordskyld	526	21
13.	Udenbys Jordskyld	7,000	„
14.	Copulationspenge	1,309	„
15.	Indkomne Arvemidler i Depositionskassen	5,458	40
16.	Torvestadepenge	151	63
17.	Tiendepenge	756	$30^{1}/_{2}$
18.	Barkmaaler Tønder	20	„
19.	Bøder efter Placat af $^{16}/_{2}$ 1780	1	15
20.	Den borgerlige Nærings Skats Overskud	2,440	$49^{1}/_{2}$
21.	Den borgerlige Væbningsskat	17,880	„
22.	Modtaget for Snekastning paa Fredensborg Vejen	72	32
23.	Adskillige Maader	510	42
	II. Renovations-Regnskabet.		
1.	Beholdning	2,786	81
2.	Restancer	59	50
3.	Renovationsskatten	35,024	48
4.	Port- og Passagepenge	4.302	30
5.	Bøder fra Politikamret	31	48
6.	Af Vægterkassen godtgjort Opsynsbetjentenes Forhøjelse i deres Løn for 1804	1,100	„

		Rdl.	Sk.
	III. Raadstuens 1. Secretariats Regnskab (uvisse Indtægter)	1,261	56
	IV. Raadstuens 2. Secretariats Regnskab (uvisse Indtægter)	567	80
	V. Kornmaaler-Regnskabet. Contant indkommen	467	$7^{1}/_{2}$
	VI. Vragerbroens-Regnskab. Contant indkommen	32	56
	VII. Veierhus-Regnskabet.		
1.	Veierpenge	389	68
2.	Leie af Lofterne	146	„
3.	For Ankeres Prøvning	64	68
	VIII. Politi-Regnskabet.		
1.	Beholdning	1,023	$50^{1}/_{2}$
2.	Ansvar	5	60
3.	Jøde Privilegier	100	„
4.	Bøder	1,313	„
5.	Skriver Gebyr	51	30
6.	For Paategninger af Bevillinger til Begravelser	19	„
7.	Modtaget af Kæmnerkassen	16,500	„
8.	Til Politimesters Disposition er hævet af Stadens Kasse ifl. Resk. 5. Dcbr. 1800	2,000	„
9.	Hævet paa Kjøbenhavns Amtstue	200	„
10.	Andre Indtægter	773	8
	IX, Justerkammer-Regnskabet.		
1.	Beholdning	56	$27^{1}/_{2}$
2.	Contant indkommen	4,735	12
	X. Vægter-Regnskabet.		
1.	Beholdning 13094—$90^{1}/_{2}$, Restanser 254—$42^{3}/_{4}$	13,349	$37^{1}/_{4}$
2.	Vægterpengene af en Slagterbod for Aarene 1801, 1802, 1803, og 1804	13	„
3.	Vægterskatten	35,938	$45^{1}/_{4}$
	XI. Indkvarterings-Regnskabet.		
1.	Beholdning 9053—$81^{1}/_{4}$ —, Restanser 30—46	9,084	$31^{1}/_{4}$
2.	Indkvarteringsskatten	36,858	$59^{3}/_{4}$
	XII. Regnskabet over Grundskatten til de Fattige.		
1.	Beholdning 14710—$46^{1}/_{2}$, Restanser 7—5	14,717	$51^{1}/_{2}$
2.	Grundskatten til de Fattige	9,938	58
	XIII. Lygteskat-Regnskabet.		
1.	Beholdning 3139—$86^{18}/_{20}$, Restancer 531—$92^{1}/_{2}$	3,671	$83^{8}/_{20}$
2.	Lygteskatten	14,905	59
3.	Andre Indtægter 1769—$44^{4}/_{5}$, Antegnelser i forr. Regnskab 16 Sk.	1,769	$60^{4}/_{5}$
	XIV. Sprøiteskats-Regnskabet.		
1.	Beholdning 947—$92^{1}/_{2}$, Restancer 1162—$15^{1}/_{2}$	2,110	12
2.	Sprøiteskatten	12,350	82
3.	Andre Indtægter 4169—$29^{25}/_{82}$, Antegnelser fra forrige Regnskab 10—48	4,179	$77^{25}/_{82}$
	XV. Brandsessions-Regnskabet.		
1.	Hævet af Sprøiteskatskassen	550	„
	XVI. Borgervæbnings-Regnskabet.		
1.	Beholdning 70—$21^{1}/_{4}$, Restancer 10—$67^{3}/_{4}$	80	89
2.	Borgervæbningsskatten	12,506	20
	Summa...	335,355	$61^{209}/_{820}$

Udgift.

		Rdl.	Sk.
	I. Kæmner Regnskab.		
1.	Magistratens Gage	12,574	9
2.	Stadens Officianters Løn	6,998	70
3.	Politietatens Lønninger, som er udbetalt af Kæmnerkassen	18,573	89
4.	Pensioner	2,131	90
5.	Stadens Søtønder	173	13
6.	Brolægning og Trottoirs	2,321	18
7.	Folio i Banken: 10 Rdr., Renter for Stadens Giæld 777—72	787	72
8.	Tilbagebetalt Vægterkassen af de forskudte 7,250 Rdl.	4,000	„
9.	Jordskyld af Stadens publike Huse 3—64, Brænde og Lys 393—40	397	8
10.	Udbetalte Arveparter	2,274	26
11.	Fontainen paa Gammeltorv 204—95, Brænde og Lys 393—40, afbrændte Raadhus 2—48	600	87
12.	Interims Raadhus og Politikammer 830—8 sk., afbrændt Arresthus og Interimsdo. 277—89	1,108	1
13.	Stadens Materialgaard og Vragerbro 98—13, for Ankeres Prøvning 17—54	115	67
14.	Stadens Slagterboder 291—83, Exercerhus 51—90, publike Brønde og Rendestenskister 2,337—40	2,681	21
15.	Udbetalt Brændemagasinets Interessenter 4678—22, Brandredskaber uden Porten 9 Rdl.	4,687	22
16.	Stadens Veie: 7000 Rdlr., det borgerlige Militair 12000, Snekastning paa Fredensborg Veien 68—68	19,068	68
17.	I adskillige Maader: 6047—88; Omdrag Restancer 384—48, Beholdning 7942—58¼	14,375	2¼
	II. Renovations-Regnskabet.		
1.	Opsigtsbetjentenes Løn: 2300, Pensioner 40, Renovationsbortkjørsel og Fejning 34215	36,555	„
2.	Politifuldmægtigs Tillæg og Planerernes Løn 350, Lossepladser til Sne og Is 64	414	„
3.	Opsynsmandens Douceur ved Natrenovationspladsen	20	„
4.	Portklokkens Ringning, Tilsyn med Dagrenovationen og Amager Portlygte	22	48
5.	Bogholder Tillæg for Passersedler 100 Rdl., Port- og Passagebetjentenes Løn 882—38	982	38
6.	Rodemesternes Procent for Skattens Indfordring samt Mandtallet at forfatte	819	72
7,	Regnskabsførernes Løn: 200, Underfogdens Tillæg for Restancers Inddrivelse 24	224	„
8.	Adskillige Udgifter 111—26, Restancer 122—66¾, Beholdning 4033—6¼	4,267	3
	III. Raadstuens første Secretariat Contoirs Regnskab.		
	Adskillige Udgifter 193—4, Beholdningen afleveret til Kæmnerkassen	193	4
	IV. Raadstuens andet Secretariat Contoirs Regnskab.		
	Adskillige Udgifter 4—48, Beholdningen betalt til Kæmnerkassen	4	48

	Rdl.	Sk.
V. Kornmaaler-Regnskabet.		
Adskillige Udgifter 11—20. Kornskriverens Løn 120, Beholdning afleveret til Kæmnerkassen	131	20
VI. Vragerbroens-Regnskab.		
Adskillige Udgifter 4—54, Beholdningen afleveret til Kæmnerkassen	4	54
VII. Veierhus-Regnskabet.		
Adskillige Udgifter 240—20, Veiermesterens Løn 200, Beholdning afleveret	440	20
VIII. Politi-Regnskabet.		
1. Ifølge Antegnelser i forr. Regnskab ført til Udgift 8—76, Lønninger 13979—48	13,988	28
2. Pensioner 385—15, for Brænde og Lys, Bogtrykkerløn, Haandværksregninger, Arrestanters Varetægt og Forpleining, druknede Menneskers Opbringelse, samt andet 3771—70	4,156	85
3. Til Politimesters Disposition ifølge Reskr. 5/12 1800; 2000, Beholdning 1840—25½	3,840	25½
IX. Justerkammer-Regnskab.		
1. Maanedlige og diverse Udgifter, Vægt og Maals Anskaffelse, Douceurer, Inventarium	4,117	43
2. Justermesterens Løn 400 Rdlr., Pensioner 19—46	419	46
3. Leie af Justerkamret og Douceur til dets Haandværksfolk 226—46, Beholdning 28—½	254	46½
X. Vægter-Regnskabet.		
1. Vægternes Løn- og Lyspenge: 21774—48, Dagvægter 72—12	21,846	60
2. Diverse Udgifter 1683—25; Pensioner 838—66, Udbetalt Stadens Kasse i Forskud 6000	8,521	91
3. Iflg. Reskr. 5/12 1800 betalt Oldermanden for Rodemestrene, det som Renovationskassen mere end forhen har udredet i Lønninger med	1,100	„
4. Rodemestrenes 2 p. Ct. for Skattens Opkrævning 716—91½ Vartous Restance 5—70	722	65½
5. Vægterinspecteuren for Vægterskattens nye Ligning 1804	400	„
6. Vægterinspecteurens og Lieutenantens Løn: 1100, Restancer 149—16½ Beholdning 15460—41½	16,709	58
XI. Indkvarterings-Regnskabet.		
1. Betalt i Zahlkassen	35,000	„
2. Kvarterpenge til Enroullerings-Chefen for Søetaten 100, for Folio i Banken 10, diverse 1065	1,175	„
3. Regnskabsførernes Løn: 450, Restancer 59—2⅛, Beholdning 9258—88⅞	9,767	91
XII. Grundskatten til de Fattige.		
1. Betalt til Directionen for Fattigvæsenet	9,000	„
2. Diverse Udgifter 267—6, Regnskabsførernes Løn: 100, Restancer 16—95½ Beholdning 15272—8	15,656	13½
XIII. Lygteskats-Regnskabet.		
1. Renter af Lygtekassens Giæld til Deposito Kassen: 280—43, Vægterinspecteurens Løn 300—,	580	43

	Rdl.	Sk.
2. Diverse Udgifter: 14380—$87^{2}/_{5}$, indbetalt i Kæmnerkassen som Afdrag paa skyldig 2752: 1500	15,880	$87^{2}/_{5}$
3. Udbetalt efter Antegnelser i forr. Regnskab, „—44; Restancer 485—60, Beholdning 3399—$64^{11}/_{20}$........................	3,885	$72^{11}/_{20}$
XIV. Sprøiteskats-Regnskabet.		
1. Renter til Depositokassen 186—64, Diverse Udgifter 4501—$44^{1}/_{2}$	4,688	$12^{1}/_{2}$
2. Brandofficianternes, Conducteurens, og andre Betjentes Lønninger.....	6,700	81
3. Pension: 25, efter Antegn. i forr. Regnskaber 6—62, Restancer og Udestaaende 4085—$4^{1}/_{2}$..............................	4,116	$66^{1}/_{2}$
4. Henfaldne Restancer efter Cancelli-Resolut. af 11. Septbr. 1806	843	44
5. Beholdning	2,291	$63^{25}/_{32}$
XV. Brandsessions-Regnskabet.		
1. Regnskabsførerens Tilgodehavende ved forrige Regnskabs Afslutning	72	50
2. Betalt for en Besigtelsesforretning: 4, Pensioner 202—32 ...	206	32
3. Lønninger og Douceurer 223—24, Beholdning 47—86.......	271	14
XVI. Borgervæbnings-Regnskabet.		
1. Indbetalt i Kæmnerkassen..............................	12,000	„
2. Diverse Udgifter: 293—55, Regnskabsførernes Løn 133—32.	426	87
3. Den ham tilstaaede Godtgjørelse for Mandtallenes Udfærdigelse	48	„
4. Restance 25—$41^{1}/_{4}$—, Beholdning 86—$76^{3}/_{4}$...............	112	22
Summa...	335,355	$61^{209}/_{320}$

Af Skatterne, som vi træffer paa dette Budget var Indkvarteringsskatten en Art Løskøbningssum for at blive fri for Indkvartering en Ordning, som bestod fra 1764. Den aarlige Ydelse derfor var 35,000 Rdl., og deromkring var da ogsaa Skatten; den lignedes dels efter Grundtaxten, dels efter Næring. Fattigskatten og Borgervæbningsskatten lignedes efter Grundtaxten; de andre store Skatter: Renovations- Vægter- og Lygteskatten lignedes efter Grundenes Alenmaal til Gaden og Etagernes Tal, Sprøiteskatten efter Assurancesum. Langt ringere var Indtægten af den egentlige borgerlige Næringsskat.

Til disse Skatter kom endelig et Virvar af Indtægter af særlige Smaaafgifter, af Virksomheder og af Eiendomme, navnlig af Bidstrupgods. Hvorledes Forholdet var mellem Udgifterne til de forskellige Øiemed vil fremgaa af selve Budgettet.

Foruden det aarlige Regnskabsvæsen, havde Magistraten Ansvaret for meget betydelige Kapitaler, som tilhørte forskellige Institutioner, der stod mere eller mindre direkte under den. Vigtigst deraf var Overformynderikapitalerne, for hvis Bestyrelse der $^{31}/_{1}$ 1794 gaves indgaaende Regler, men betydelige Summer udgjorde jo ogsaa de til Fattigvæsnet knyttede Kapitaler. 1792 opgives det hele Kapital-

beløb, Magistraten bar Ansvaret for, til 5,800,000 Rdl., hvoraf Halvdelen Overformynderiets; efter 1799 formindskedes Beløbet ved, at Fattigvæsnets Legater udskiltes og lagdes under den nye Direktion.

At den bestaaende kaotiske Finansstyrelse var lidet heldig, derom var ingen Tvivl, og før Perioden var til Ende havde man gjort forberedende Skridt til at komme bort fra den. 17/7 1807 nedsattes en saakaldt økonomisk Kommission med den Opgave at fremkomme med Forslag om en bedre Ordning. Medlemmer af Kollegierne og Magistraten mødtes her, men foreløbig hindredes Kommissionens Virksomhed ved Krigen.

Kjøbenhavns *Skatter til Staten* forøgedes i Tiden efter 1800 stærkt, da man nu begyndte at forstaa, at Forholdene var ved at udvikle sig saaledes, at Staten fik Brug for langt større Hjælpemidler end hidtil. Det største nye Skattepaalæg skete ved *Forordningen af 1. Oktbr. 1802.* For Kjøbenhavns Vedkommende indførte denne en Bygningsafgift, den saakaldte Qvadratskat. For hver □ Alen bebygget Grund skulde der betales for hver Etage 1½ Sk. af Forhusene, 1 Sk. af Side- og Bagbygninger, Pakhuse eller Stalde; Forhusenes Kældere regnedes med til Etagerne, Baghusenes derimod ikke, Kvistetager regnedes for at være halvt saa brede som Huset. Fritagne for Skatten var dog alle offentlige Bygninger, alle Lejligheder beboede af Almisselemmer, Loftværelser med Tag- eller Gavlvinduer, Skure- og Halvtagshuse, Huse til Tørv, Kul eller „andre saadanne smaa Beqvemmeligheder," Bygninger til Saltning eller anden Behandling af Fisk og endelig Lejligheder, der havde et mindre Fladeindhold end 64 □ Alen, men dog beboedes af en Familie. Hvis en Eier selv brugte en hel Bygning betalte han hele Afgiften, men dersom en Del af den var udleiet, betalte Leieren for denne; om det ønskedes, kunde Opmaalingen af denne Del foregaa indvendig, medens man ellers regnede efter det udvendige Maal for ikke at forstyrre Folk med Opmaaling af deres Værelser. Naar Dele af en Eiendom stod ubenyttede over et halvt Aar, kunde man slippe for Afgiften i denne Tid. Skatten beregnedes af Stadskonduktøren og indkrævedes af Rodemestrene, medens Regnskabet aflagdes af Magistraten. Det Beløb, den indbragte i Kjøbenhavn, blev i de nærmest følgende Aar 60—70000 Rdl. aarlig.

Toldforordningen af 1/2 1797 fastsatte nye Regler baade for Toldafgifterne (Se III S. 830 og flg.) og Konsumtionen, men ingen

af Delene kan siges at være Forhøjelser. Konsumtionen vedblev at svares ved Indførsel fra Omegnen til Byen af en hel Mængde Varer. Det var først og fremmest Spise- og Drikkevarer, men ogsaa en Del mere faldt ind derunder saasom Skind, Huder, Aske, Bark, Brændeved, Dun og Fjer, Koste, Lys o. s. v. I Kjøbenhavn var denne Afgift betydelig højere end i Provinsbyerne. Saaledes betaltes for en Oxe eller Ko i Kjøbenhavn 2 Rdl., i andre Byer kun 1, for en Kalv henholdsvis 32 og 16 Sk. for Faar, Lam, Bede, Buk, Ged eller Kid tilsvarende 12 og 8 Sk. Stykket, for 1 Lpd. Kjød 6 og 4; ogsaa Brændevin og Øl var det betydelige dyrere at faa ind i Kjøbenhavn end i Smaabyerne. Foruden denne Indførselskonsumtion bevaredes ogsaa en Formalingsafgift af Korn malet i Byen; dens Størrelse var afhængig af, hvortil Formalingen skete, og den var højest, naar det var til Brug for Brænderierne; i saa Fald naaede den for Hvede 2 Rdl. og 48 Sk. Td., medens den ellers for denne Kornsort var 80 Sk.

Kjøbenhavnsk Fodpost fra Aarhundredets Begyndelse. I Haanden har han en Gongong, hvorpaa han slog for at melde sin Ankomst.

1802 forhøjedes disse Told- og Konsumtionsafgifter med $1/8$, og 1806 atter en Del af dem med $1/8$. 1802 var ogsaa Stempelpapirafgiften og en Del Smaaskatter forhøjede, ligeledes med $1/8$ af deres Beløb. —

Foruden de hidtil omtalte væsentlig kommunale Institutioner fandtes en Række andre, dels offentlige dels private, som havde

megen Betydning for Byens Liv. Til disse hører *Postvæsnet.* Forbindelsen mellem Kjøbenhavn og Omverdenen beholdt væsentlig samme Karakter som i tidligere Tid (Se III S. 615—18) men forbedredes dog efterhaanden noget. Ved Aar 1800 havde man 2 „ridende Poster," „den Hamborger" og den norske. Ordet „ridende" maa dog ikke længere tages bogstavelig; Postkarlen med Brevsækken red ikke nu som i tidligere Tider, men kørte i en ganske let Vogn, en saakaldt „Kariol". Hamborgerposten var den vigtigste; den medførte Breve til en Del af Sjælland, hele Fyen, Jylland, Hertugdømmerne og det sydlige Udland; derfor gik den ogsaa frem og tilbage to Gange om Ugen, medens den norske Post kun gik en Gang ugentlig. Forudeu disse Brevposter, fandtes saa 4 „agende Poster," som ikke blot medtog Breve men ogsaa Passagerer og Pakker. En af disse gik til Hamborg ligesom den ene ridende Post men kun en Gang i Ugen, en anden Syd paa til Falster og Lolland lige saa tit; derimod gik Posten Nord paa til Helsingør hver Dag; ogsaa med Norge var der Forbindelse paa denne Maade men ganske vist kun hver tredie Uge. I Befordringsmidlerne skete et Fremskridt, ved at man begyndte at anvende de saakaldte „Post-Diligencer", nogle store Vogne indrettede til 10 Passagerer hver. Den første af disse kom i Gang 1798 mellem Kjøbenhavn og Helsingør, den næste paa Korsørruten Aaret efter. Farten regnedes om Sommeren til en Mil i Timen, saa man kunde naa til Korsør om Aftenen, naar man kjørte fra Kjøbenhavn om Morgenen Kl. 7; Middagen fik man saa i Ringsted. Om Vinteren maatte man derimod allerede spise til Middag i Roskilde, og man overnattede da i en Kro paa Vejen ved Navn Krebshuset, saa man først naaede Korsør næste Formiddag. Endelig fandtes stadig den 1780 paabegyndte Paketfart til Kiel, drevet af Kaptajn Ludvigsen med kongeligt Privilegium. En Kahytsplads kostede her 4 Rdl., og denne Tur ansaas for den mageligste til Tyskland, men der var megen Misfornøjelse med Ludvigsens Ledelse deraf.

Posten samledes i Kjøbenhavn paa Posthuset i Kjøbmagergade, og derfra bragtes den ved Brevpostbude ud i Byen. Disses Antal var indtil 1796 kun 7, men de forøgedes da til 14. De fik deres Betaling af de Folk, som de bragte Brevene. Da der 1796 samtidig med Tallets Forøgelse indførtes Uniformer (Se III S. 618) paalagdes det dem at anskaffe saadanne paa egen Bekostning, blot med en Hjælp for første Gang paa 10 Rdl. for hver, medens Age-

postens Uniformer betaltes af Postkassen. Et betydeligt Fremskridt skete dernæst $^{20}/_{12}$ 1805. Der oprettedes nemlig nu et særligt Kontor for indenbys Breve for Kjøbenhavn og dens Forstæder, medens man hidtil ikke havde indladt sig paa at besørge den Slags Breve. Bude skulde 2 Gange daglig hente og ombringe Breve. Rundt om i Gaderne skulde de tilkiendegive deres Nærværelse ved at slaa paa en Gongon. Portoen blev 2 Sk. for Breve under 2 Lod, 4 fra 2—8 Lod, og 8 for tungere Breve indtil ½ Pd. som var det højeste Brevene maatte veje. Dette gjaldt indenfor Voldene eller i Forstæderne; mellem disse og den indre By var Prisen derimod det dobbelte. Betalingen skulde altid ske ved Afsendelsen. I Forhold til de udenbys Taxter, var Betalingen ikke ringe; et almindeligt Brev til Helsingør kostede f. Eks. 4 Sk., til Hamborg 12. Den hele nye Ordning skulde foreløbig kun prøves for to Aar. Den vandt godt Tilslutning, især det første Aar, da dette var noget nyt og mærkeligt. Fra 1. Marts 1806 til samme Dag næste Aar besørgedes saaledes i alt 63,686 indenbys Breve.

Kjøbenhavns *Skolevæsen* var stærkt udstykket; offentlige, kommunale og halvt eller helt private Læreanstalter virkede i broget Forvirring mellem hinanden. Ved 1784 kan det om alle Grene deraf siges, at Ordningen var meget slet, men i den følgende Tid skete betydelige Forbedringer; Spørgsmaalet hørte til dem, der aller mest optog Sindene, en Rigdom af Piecer og Artikler ofredes derpaa, og det var Gjenstand for stadige Overvejelser ogsaa hos de kommunale og offentlige Myndigheder. Allerede i Firserne skete enkelte spredte Skridt fremad. Saaledes forbedredes *Søetatens Skolevæsen* ved nye Regler af $^{31}/_{8}$ 1786. Der var i Forvejen kun en Skole for Marinens Mandskab ude i Nyboder; nu kom der 4 nye til. I disse indførtes en 4 Klasses Undervisning, men baade Fagene og Tiden vedblev unægtelig at være stærkt begrænsede. For første og fjerde Klasse varede Undervisningen 2 Timer daglig om Sommeren, 1 om Vinteren, medens de to andre Klasser dog fik 2 Timer om Dagen hele Aaret igennem. Læsning og Religion holdt man sig til i de tre Klasser, først i 4. Klasse, der kun var beregnet paa de flinkeste, lærte man ogsaa Skrivning og Regning. Foruden Børnene skulde nyhvervede Matroser, som ikke kunde læse, undervises i disse Skoler. Ogsaa *Garnisonens* Skoler forbedredes en Del, da de i Aarene 1788—91 samledes til to større Skoler, den ene paa Sølvgadens Kaserne, den anden i en Fløj af Opfostringshuset. *Privatskolerne* søgte man endelig

at højne ved en Raadstueplakat af 18/7 1789, som indskjærpede den gamle, daarlig overholdte Regel, at enhver, der ønskede at holde privat Skole, skulde „søge Tilladelse hos Øvrigheden, og forinden samme meddeles, forskaffe deres Sognepræsts eller Skriftefaders Attest om deres Vandel og Opførsel."

Samme Aar nedsattes *den store Skolekommission* som i de følgende 25 Aar kom til at arbejde paa Forbedring af hele det danske Skolevæsen. Til Grundlag for sit Arbejde krævede den Oplysninger ogsaa om Kjøbenhavns Skoleforhold. Disse indkom fra Magistraten i Efteraaret 1790 og fra Sjællands Biskop nogle Maaneder senere. Det fremgaar af den Besked, som her gives, at den Del af de skolesøgende Børn, den omfatter, var fordelt saaledes:

De danske Kirkeskoler................	685
De tyske —	192
Holmens Skoler......................	766
Holcks Friskoler.....................	190
Fattigvæsnets 4 Friskoler.............	413
Skolen i Tugthuset...................	41
Magistratens Blegdamsskole...........	40
18 private Skoler.....................	527
	2854

Disse Opgivelser er imidlertid ikke fuldstændige; Opfostringshuset, Vajsenhuset, og Garnisonsskolerne mangler og ligesaa Metropolitanskolen og en Del private Smaaskoler. Med fuld Sikkerhed viser dog Tallene, at det var en meget begrænset Del af de Børn, som efter Nutidens Regler vilde være skolepligtige, der da modtog Undervisning, formentlig næppe Halvdelen. Om Lærerne oplystes det, at de fleste, som ansattes ved offentlige eller kommunale Skoler var teologiske Kandidater eller Studenter. Hovedlærerne fik 100—200 Rdl. aarlig, Hjælpelærerne, de saakaldte „Hørere" 50—70, altsaa lidt mindre end Politibetjentene og Vægterne. Dog kom hertil Brændsel og undertiden Fribolig. I Undervisningen var Læsning og Religion de faste Punkter, men overalt skete dog ogsaa Tilløb til at lære at skrive og regne. Historie og Geografi havde man i 6 Privatskoler og 1 af Kirkeskolerne, Naturhistorie i en af hver af disse to Slags Skoler. Fremmede Sprog lærtes kun helt undtagelsesvis. Flidsbelønninger af forskellig Art anvendtes i ret stort Omfang, og Straffene

var sædvanlig haarde; en særlig Rolle spillede Brøduddelingen; i en stor Del af Skolerne fik hvert Barn ugentlig et eller to Brød, større eller mindre efter Fliden, og som Straf kunde de forsømmelige helt miste dette.

Beretningerne bærer i alle Henseender Vidnesbyrd om, at Skolerne endnu ved denne Tid stod meget lavt. Dette var da ogsaa i høj Grad de samtidige Pædagogers Mening. Saaledes skrev Professor G. H. Olsen 1794 om Kirke- og Fattigvæsensskolerne: „Det er for det meste fattige Haandværksmænds og Daglejeres Børn, som i disse Skoler skulde nyde Undervisning. De skulle der oplæres til at blive duelige Arbejdere, lykkelige Mennesker, hæderlige Borgere. Og hvad har man hidtil lært i disse Folkeskoler. Har Ungdommen i de 7 til 8 Aar, den hendriver i disse Skoler, høstet andet end nogle brogede Skaller af en hjerneløs Christendom og maaske lært noget lidet af en haandværksmæssig Skriven og Regnen?" Og ikke mindre kraftig udtaler 1796 Skolemanden Professor P. Hansen sig om de almindelige private Skoler: „Fattige Mænd og Kvinder, Jomfruer og mislykkede studerende etablere Skoler i alle Gader som den sidste Næringsvej, hvortil de i Nøden gribe. En Del af disse Skolelærere ere saa uskikkede til dette Arbejde, at man i deres Skoler intet kan udrette. At læse indenad i en Katekismus, udenad i Lærebogen, hvorved ikke et Ord tales af Lærerne men blot opramses af Disciplene, at skrive en Del Aar for at faa en maadelig Haand, at regne mekanisk, dermed tror man den hele Undervisning at være færdig. Opdragelsen vidner om Fordomme og Pedanteri. Ungdommen tillades Tøjlesløshed for at vinde ufornuftige Forældres Yndest, hvilke gjærne se deres Børn forkjælede, Børnene føjes i alt, da man ellers frygter for at miste dem og Levebrød, eller de holdes under et slavisk Aag. Helbredet svækkes i smaa usunde Værelser. Med faa Ord: Fordomme, Usædelighed og Vankundighed udbrede sig blandt Almuen fra disse Vinkelskoler."

Ved denne Tid var imidlertid allerede Reformbestræbelserne i fuld Gang, og efterhaanden bragte de ikke smaa Resultater. *Fattigvæsnets Skoler* forbedredes allerede ved Forordningen af 1792 og i 1799 undergik de en grundig Omordning (Se III S. 881). Haand i Haand hermed gik Forbedringen af *Vajsenhuset* og det *kongelige Opfostringshus*, disse „Drivehuse for Vantrivninger til Legeme og Sjæl," som Professor Rasmus Nyerup i Aar 1800 kaldte dem i sin

Bog om Kjøbenhavn. Vajsenhusets Forhold var efterhaanden blevet temmelig elendige, men saa brændte det 1795, og en Forandring blev saaledes fremtvunget. Det kom til en større Forhandling herom, og under denne tog flere til Orde for helt at ophæve det og i Stedet anbringe Børnene rundt om i forskellige Familier for at undgaa Internatopdragelsen. Efter at man en Tid havde anvendt nogle Lokaler paa Blaagaard, bestemte man sig 1799 til at forsøge med Familieanbringelsen, men siden besluttede man dog delvis at vende tilbage til det gamle System, og 1806 købtes derfor en Gaard paa Kjøbmagergade for at anvendes som Vajsenhus. For Opfostringshuset blev der givet Forbedringsregler i selve Fattigforordningen, og disse gennemførtes efterhaanden nogenlunde. Indenfor *Kirkeskolerne* skete derimod ikke stort; kun Helliggejst Skole gik stærkt frem under Sognepræsten Professor P. Hansens energiske Ledelse.

Skridt for Skridt forbedredes da den kommunale Skole, men Skolekommissionen blev ikke helt færdig med sine Overvejelser indenfor denne Periode, saa en helt samlet Ordning naaedes her endnu ikke. Men ikke mindre stærkt var Røret indenfor *den private Skole*. Medens dennes laveste Trin blev ret uforandrede skete en afgjørende Omvæltning ved Skabelsen af en højere Privatskole, der omfattede baade lærde Skoler, som forberedte til Studenterexamen, og en Del andre Skoler med mere praktiske Fag, svarende til senere Tiders Realskoler.

Det første Skridt hertil skete paa en ret besynderlig Maade. I et af Byens ikke altfor ansete Blade, „Aftenposten“, stod en Dag i Foraaret 1785 en Artikel, som foreslog at danne et Selskab til Fremme af Tarvelighed og Sparsommelighed; alle, der ønskede at være med, opfordrede man til at sende Brev derom til „Aftenpostens“ Udgiver, Balling, i Løbet af 14 Dage. Fra hvem Artiklen kom vides ikke, men i hvert Fald meldte der sig godt 70, og blandt disse var saa ansete Folk som Professorerne Kall, Tode og Abildgaard, kgl. Konfessionarius Bastholm og Tyge Rothe. Hvad man egentlig skulde gøre, vidste man foreløbig ikke stort mere om, end at man vilde forbedre Menneskene. Foreningen døbtes derfor „Selskabet for Borgerdyd,“ og i Sommerens Løb fik det hele efterhaanden lidt fastere Form. Man forpligtede sig til Tarvelighed i Mad og Drikke, til ikke at være Medlem af mere end en Klub o. s. v.; man fik ikke faa Medlemmer, og omsider fandt man saa paa at gøre noget nyttigt ved

at lade holde nogle oplysende Forelæsninger. Heraf udsprang Tanken om det, som blev Selskabets virkelige Bedrift: Oprettelsen af en ny, god Skole. I Maj 1787 kom en saadan i Gang med 60 Elever. Den gav Undervisning baade til Studenterexamen og i Realfag med praktiske Formaal, og Tilslutningen blev stor. I 1801 var Elevernes Tal naaet op til 190, hvoraf 28 Gratister og 48 for halv Betaling. Skolepengene var ellers 36 Rdl. 4 Mk. aarlig, efter Metalværdien omtrent 120 Kr. saa nogen billig Skole var det ikke. Af Lærere var der i 1801: 33. Denne Skole laa paa Hjørnet af Nørregade og Skidenstræde, men allerede 1788 oprettedes en Filial i Laxegade, og 1795 flyttedes denne til Kristianshavn, hvor den blev helt selvstændig, saa der fremtidig var to Borgerdydskoler.

Allerede Aaret før Borgerdydselskabet fik sin Skole i Gang havde det saakaldte „Efterslægtselskab“ faaet oprettet en lignende Læreanstalt paa Østergade. Den blev kun Realskole, men under Ledelse af Digteren Edv. Storm og med Lærere som Rahbek vandt den hurtig stort Ry. Skoletiden var her omtrent som i Nutiden 6 Timer daglig, men man stillede sig som Maal „at indrette Undervisningen saaledes, at den mere tillokker, end, som saa ofte skeer, afskrækker, at Arbejdet hver Dag saaledes fordeles, at det bestandig bliver lettere og behageligere, saa at enhver Overgang til nyt Arbejde bliver en Hvile og Vederqvægelse.“ Foreløbig synes dette at være naaet i ret stort Omfang, men 1795 døde Storm, og Skolens Ry blev i de nærmest følgende Aar mindre. I 1801 havde den 68 Elever, hvoraf 5 Gratister, fordelte i 5 Klasser.

1796 stiftede derpaa en tidligere Lærer ved Petri Kirkes tyske Menighedsskole ved Navn Basedow, en lignende Skole som Efterslægtsselskabets, og han fik saa god Tilslutning, at han allerede 1800 havde 96 Elever. Endelig opstod i Aaret 1800 v. Westens Skole. Til disse almindelige Skoler kom dernæst et Par andre, der var forbundne med Pensionater. Af disse grundlagdes det Schouboeske Institut af en Sekretær Schouboe 1794, men blev dog først 1798 tillige Pensionat. Det havde begge Retninger, baade Studerende og Realister, og Elevtallet var 1801: 160 hvoraf 27 Pensionærer. For disse sidste var Betalingen ikke mindre end 250 Rdl. eller 800 Kr., medens de øvrige Elever slap med 30—42 Rdl. aarlig. Der var 12 Klasser, hvoraf 6 for de Studerende. Endnu finere var Christianis Institut udenfor Vesterport paa Vejen til Frederiksberg; det oprettedes 1795 af

Hofpræsten Christiani. Her var kun Pensionærer, og Antallet var begrænset, saa der 1801 kun var 50, men disse betalte saa ogsaa 300 Rdl. hver om Aaret. 1802 deltes Skolen i en Handelsretning og en Afdeling for de Studerende. Mindre betød Dreyers Læreanstalt, der var oprettet allerede 1791; den havde 1801 kun 24 Elever, hvoraf 1 Pensionær.

Ogsaa en Del *højere Pigeskoler* oprettedes efterhaanden. 1791 anlagde saaledes „Selskabet for Døtreskolen“ en saadan større Skole i Klareboderne. Her var op imod 100 Elever, underviste af 3 Lærerinder og 9 Lærere. Betalingen var 32 Rdl. om Aaret, altsaa noget lignende som i Drengeskolerne. 1799 fulgte en anden Døtreskole efter samme Mønster ude paa Kristianshavn. En tredie højere Pigeskole var Madam Thonboes paa Kultorvet, og en ikke ringe Undervisning gav ogsaa den saakaldte „Indføds-Skole“, som var stiftet af Hoffet, og hvor de fleste Elever var Døtre af Militære. Mindre vidtgaaende var derimod Undervisningen i „det søsterlige Velgjørenhedsselskabs Skole“. Dette stiftedes paa Kronprinsens Bryllupsdag $^{31}/_{7}$ 1790, og Kongehuset bidrog i den Anledning aarlig med 75 Rdl.; 900 Medlemmer gav dernæst hver 1 Rdl., og hertil kom desuden betydelige extraordinære Bidrag. Derved blev det muligt at yde fri Undervisning til en Del Børn, „hvis Forældre vel høre til Middelstanden, men som ved en ublid Skiebne ere satte ud af Stand til at betale for deres Børns Undervisning“. Elevantallet var imidlertid ringe; 1801 saaledes kun 25. 1804 føjedes til disse Skoler endnu en for Døtre af uformuende Embedsmænd.

Til alt dette kom saa et stigende Antal Skoler af mindre Betydning, snart for Drenge eller Piger alene, snart for begge Kjøn men dog uden Fællesundervisning. Efter en samlet Opgjørelse 1801 var der ialt af Privatskoler i Kjøbenhavn: 3 Opdragelses- og 16 Læreanstalter for Drenge med 78 Pensionærer og 1048 andre Elever underviste af 110 Lærere og 1 Lærerinde, og dernæst 25 Læreanstalter for Piger med 565 Elever, 46 Lærere og 39 Lærerinder, samt endelig 3 Skoler for begge Kjøn med 80 Elever, underviste af 4 Lærere og 3 Lærerinder. Paafaldende er Lærernes store Overtal over Lærerinderne, der endog viser sig for selve Pigeskolen.

Fagkredsen var i de mest ansete af Skolerne særdeles stor; en alsidig Uddannelse var Programmet, og for Hensynet dertil traadte Grundigheden i de enkelte Fag noget i Skygge. Videst naaede man

hos Christiani. Her undervistes i Religion og Moral, Religionshistorie og Bibelhistorie, Anthropologi, Fysik, Kemi, Mathematik, Naturhistorie, Geografi, Historie, Retslære, Handelskundskab, Dansk, Tysk, Fransk, Engelsk, Latin, Græsk, Hebraisk, Calligrafi, Ortografi, Dans, Musik, Tegning, Snedker- og Drejerarbejde, og endelig sørgedes for „den physiske Opdragelse" ved „gymnastiske Øvelser, ungdommelige Lege, Arbeide i Haven og i Marken samt en høj Grad af Orden og Renlighed." Ved de andre større Skoler havde man noget lignende, om end nok oftest lidt mindre; særlig ivrig var man overalt for Gymnastiken og Naturfagene.

I Pigeskolerne var Omraadet, selv hvor man kom højest, lidt mere begrænset. Videst gik her Døtreskolen, hvor man havde Dansk, Tysk, Fransk, Engelsk, Religion, Moral, Bibelhistorie, Skrivning, Regning, Historie, Geografi, Naturhistorie, Ortografi, Calligrafi, Linned- og Skrædersyning, Filering, Strikning; Brodering med og uden Farver, Blomsterforarbejdning efter Naturen, Tegning, Dans og endelig „Fruentimmernetheder." Skoletiden var her kun 5 Timer daglig, medens Drengene havde 6—7 Timer.

Udenfor den egentlige Skole stod de saakaldte Massmannske Søndagsskoler, som stiftedes af et Selskab i Aaret 1800. Her skulde undervises i Læsning, Skrivning og Regning, næsten uden Betaling. Der var en Klasse for Haandværksdrenge, en for Haandværksmestre og Svende, en tredie for Folk udenfor Haandværksstanden. 1801 omfattede den første Klasse 224 Elever, den anden 4 Mestre og 61 Svende, og den tredie endelig 16 Lærlinge. Undervisningen var i alt tre Timer om Ugen, og efter Programmet skulde der i disse ikke blot undervises i de tre nævnte Fag men tillige holdes Forelæsninger over Almueskrifter og virkes til at „udbrede en bedre Smag for gode Folkesange."

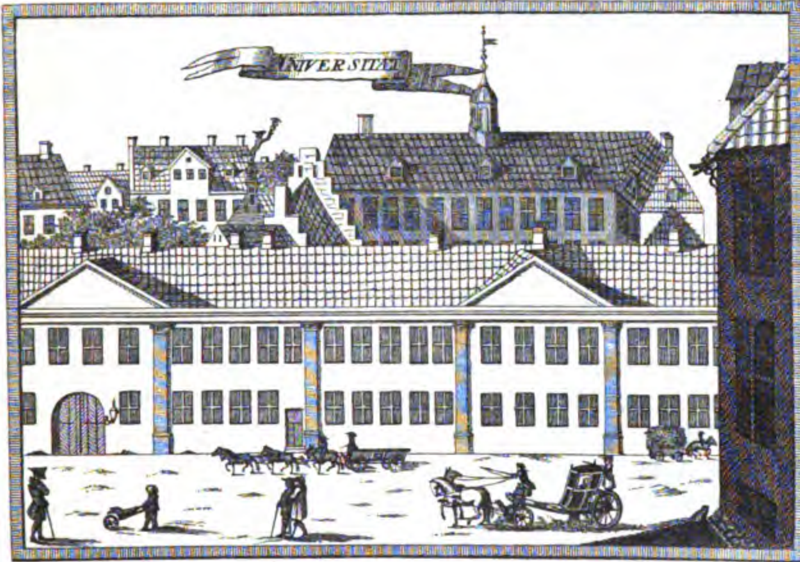
Endelig fik i 1790 den *jødiske Menighed* oprettet en Læse- Skrive- og Regneskole for dens Medlemmer. Den fik henimod et halvt hundrede Elever, men Undervisningen dér gik foreløbig ikke meget vidt; først efter gjennemgribende Ændringer 1805 fik den større Værd. 1793 stiftedes desuden „Præmieselskabet for den mosaiske Ungdoms Anbringelse til Kunstner og Haandværker" med det Formaal, som Navnet angiver.

Af stor Betydning for Fremtiden blev det, at der 1791 oprettedes et *Skolelærerseminarium* ude paa Blaagaard. I 1800 var her 31 Elever,

underviste af 4 Lærere. Fagene var Religion, Dansk, Skrivning, Fysik, Historie, Geografi, Sang og Havedyrkning. Læsetiden var 8 Timer daglig foruden Extratimer i Tysk, og endelig øvedes Eleverne skiftevis i at holde Skole for smaa Børn. Betalingen var for Ophold og Undervisning tilsammen 40 Rdl. om Aaret, og Seminarietiden var 3 Aar.

Ogsaa Kjøbenhavns lærde Statsskole: *Metropolitanskolen* kom til at nyde godt af Reformiveren. 31/8 1785 nedsattes en Kommission til at foreslaa Forbedringer baade for Universitetet og de offentlige Latinskoler. Den begyndte for Skolernes Vedkommende med Metropolitanskolen, og 1797 var man naaet saa vidt, at en ny Ordning kunde indføres i denne. Det var vel foreløbig kun paa Prøve, men denne faldt tilfredsstillende ud, og 25/9 1801 approberedes de nye Regler som blivende. Latin vedblev at være Skolens Hovedhjørnesten. I en af Klasserne havde det endog 11 Timer om Ugen, medens Græsk i Sammenligning dermed var sparsomt aflagt med 4 Timer i den Klasse, hvor man havde mest af det. Ellers var Fagkredsen en lignende som i Nutidens lærde Skoler, dog med den Forskel, at der da lærtes Hebraisk, medens Engelsk var helt udelukket. Skoletiden blev 7 Timer daglig, om Sommeren fra 8 til 12 om Formiddagen, om Vinteren fra 9 til 1, medens Eftermiddagstimerne hele Aaret faldt fra 3 til 6. Fridage var de sædvanlige Helligdage, og hvis ingen andre Helligdage end Søndagene indtraf i Løbet af 4 Uger da en særlig Fridag. „Dog maae samtlige Ferier i Sommermaaneder ei beløbe sig over 14 Dage tilsammentagne.“ For Læseplanen opstilledes det som Maalet „ei at overlæsse nogen Lærer med flere umiddelbart paa hverandre følgende Læsetimer, hvorved hans Foredrag maa tabe i Munterhed og Held, at skaffe alle Lærlinge Deltagelse i hensigtspassende Undervisning, at forebygge de Uleiligheder, som for de første Begyndere flyde af at lære Elementerne af flere forskjellige Sprog paa een Gang, at besætte Formiddagstimerne med de tørrere Underviisninger og Eftermiddagstimerne med saadanne, som ere af en meer sandselig Natur og derfor meer lokkende for Opmærksomheden.“ Frikvarter fik de mindre Klasser efter 2 Timers Forløb, de større først efter tre, og mere end et Kvarter maatte det aldrig vare. Hver Lærer skulde for hver Elev føre et saakaldt „Censurregister“, inddelt i 5 Rubriker for „Naturgaver, Skoleflid, Huusflid, Fremgang og Sæder.“ Deri skulde han saa „Uge for Uge, af sin Dagbog med muligste

Korthed og Nøiagtighed indføre de Iagttagelser, han angaaende Disciplen har gjort.“ Examen skulde holdes 2 Gange aarlig i Marts og September, og her gaves Karakterer. Metropolitanskolen fik Ret til selv at dimittere sine Studenter til Universitetet, en Ret, som dog atter bortfaldt 1805. Elevtallet maatte ikke overstige 100, og Skolepengene sattes til 30 Rdl. aarlig, men der var 40 Fripladser og desuden betydelige Stipendier. Overdirektion for Skolen blev foreløbig

Kommissionen. Dens økonomiske Forhold var allerede ordnede 1798; de Kapitaler, den raadede over var da omtrent 38000 Rdl., og de vedblev som før at staa under Bestyrelse af Kjøbenhavns Magistrat. For den lærde Skole søgte man endelig at virke ved at oprette et Seminarium til at uddanne Lærere for den. Forsøget skete i 1799, men det maatte opgives af Mangel paa Elever.

Den samme Kommission, der behandlede Metropolitanskolen, havde imidlertid ogsaa beskæftiget sig med *Universitetet.* Dette stod fra 1784 under Overledelse af en saakaldt Patron, der indtog en lidt uklar Stilling mellem Konsistorium og Kancelliet. Fra først af var det Otto Thott, med hvem der herskede stor Tilfredshed, men allerede 1785 afløstes han af Schack-Rathlou. Denne nærede den Overbevisning, at Patronen intet kunde udrette, hvis han ikke havde en

Medhjælper indenfor Universitetslærernes egen Kreds, og han foreslog derfor med megen Iver, at en saadan skulde udnævnes med Titlen Procansler. Det lykkedes ham at sætte det igennem, og efter hans Forslag udnævntes en theologisk Professor, der tillige var Hofpræst, H. F. Janson, hertil $^{9}/_{6}$ 1786. I den Instrux, han fik, paalagdes det ham at hjælpe Patronen med alt muligt og i det hele føre et indgaaende Tilsyn med alle Forholdene ved Universitetet. Han skulde da ogsaa sørge for, at de mest hensigtsmæssige Forelæsninger holdtes, hvorfor han udarbejdede Lektionskataloget. Foran deri kunde han rette „en liden Fortale eller Opmuntring til de Studerende." I det hele trængte hans vidtstrakte og indgaaende Myndighed ganske Rektors tilbage.

Allerede før han opnaaede denne Stilling havde Jansen 1785 indgivet et stort Forslag om Forbedring af Universitetet til Regeringen, og det var ham, som derved havde givet Stødet til Kommissionens Nedsættelse. Kommissionen havde 5 Medlemmer, hvoriblandt de to Kancellideputerede Luxdorph og A. G. Carstens, henholdsvis fra danske og tyske Kancelli, og Kammerherre P. F. Suhm. Carstens udtraadte dog snart, og Janson kom derefter selv ind. Kommissionen udarbeidede nu under Forhandling med de forskjellige Fakulteter og med Schack-Rathlou Forslag til *en ny Fundats*, og $^{7}/_{5}$ 1788 fik denne kongelige Approbation.

I denne Fundats udvikledes Prokanslerens Tilsynsmyndighed særdeles indgaaende, medens Rektoratet blev forbigaaet ved en Bemærkning om, at det skulde vedblive at existere skiftende mellem Fakulteterne. Den egentlige Bestyrelse beholdt Konsistorium, dets Medlemmer skulde være de ordinærer Professorer, og det skulde holde Møde hver tredie Onsdag. Naar Stemmerne her stod lige, fik Procansleren to Stemmer. Professorernes Tal forøgedes, men dog kun ved Ansættelse af nye extraordinære Professorer lønnede af Statskassen. For Theologien skulde der være 4 ordinære, 1 extraordinær Professor, i Jura henholdsvis 2 og 2, i Medicin ligesaa. I det filosofiske Fakultet blev der 7 ordinære Professorater: 2 i Mathematik og 1 i hvert af Fagene: Filosofi, Latin med Veltalenhed, Græsk, orientalske Sprog og Historie. I Naturfagene fandtes der i Forvejen et Par extraordinære Professorer, og der oprettedes nu 4 nye extraordinære Professorater fordelte til Filosofi, Mathematik, Historie og Sprogkyndighed; desuden forpligtedes

Universitetsbibliothekaren til som extraordinær Professor at holde Forelæsninger over Litteraturhistorie.

Universitetskursuset havde hidtil varet fra Efteraaret til midt om Sommeren. Nu deltes det i to, et fra 1. Maj til 1. Oktbr. og et fra 1. Novbr. til 1. April. Examinerne skulde da holdes i April og Oktober. Ellers indskrænkedes Ferierne til omfatte Pinsen, 14 Dage i Slutningen af Juli og Begyndelsen af August og 14 Dages Juleferie. Privatforelæsninger, for hvilke der toges en vis begrænset Betaling var tilladte; derimod forbødes det udtrykkelig Professorerne at lade deres Forelæsninger besørge af Vikarer, som det hidtil undertiden var sket.

Om Professorernes Antagelse bestemtes, at de skulde vælges mellem Folk, som ved „offentlige Beviser" havde godtgjort deres Evner. Hvis der var flere antagelige, skulde der holdes en Konkurrence med Prøveforelæsninger, dels paa Latin, dels paa Dansk. Ved disse skulde hele Konsistorium møde, men Dommere skulde være Fagets Professorer og 3—4 Sagkyndige udenfor Universitetet. Formanende føjer Fundatsen endelig til „Naar saa en Professor er ansat ved Universitetet, bør han blive ved den Profession, han er kaldet til og ikke vælge anden." Professorerne skulde sværge paa den augsburgske Konfession, men „om det engang skulde skee, at en Mand, som bekiender sig til en anden Kirke, for sin besynderlige Dygtighed i de levende Sprog eller en anden Videnskab, som ikke vedkommer Religionen, deri blev ansat som Lærer, forbeholder Kongen Sig Selv i saadant Tilfælde efter Omstændighederne at dispensere i denne Post, hvilken ellers uden slig udtrykkelig Dispensation ikke skal eftergives." „Designation" forud til Professorposter skulde fremtidig ikke finde Sted, „da lærde Embeder, til hvis værdige Førelse udfordres Duelighed og bestandig Virksomhed, ingenlunde skal attraaes blot som et Middel til i sin Tid at faae et Levebrød." Derfor skulde Anciennetetshensynet heller ikke betyde noget ved Ansættelserne.

Adgangsreglerne for Studenterne blev en Smule ubestemte. Studenterexamen kunde kun tages ved selve Universitetet, og den var Betingelse for at faa Del i Legaterne. Men desuden kunde man ogsaa deltage i Universitetets Undervisning, naar man blot fra en privat Lærer havde Attest for, at man havde faaet den fornødne Undervisning; dog kunde disse privat indskrevne ikke gaa op til

nogen Universitetsexamen uden først at være prøvede i de forberedende Fag af Professorerne i saadant Omfang, som disse fandt fornødent.

Det indskjærpedes ivrig Studenterne, at de skulde være flittige og dydige og for at hjælpe dertil fastsattes en Række Ordensregler, der navnlig gik ud paa at vanskeliggøre, at de stiftede Gjæld. Hver af dem skulde have en af Professorerne til Privatpræceptor, og denne havde det umiddelbare Tilsyn med hans „Forhold og Oeconomie.“ For „Uorden, Uartighed og Opsætsighed“ mod Foretatte kunde anvendes Irettesættelser, privat eller offentlig, eller smaa Pengemulkter. De mindre Straffe kunde idømmes af Procansler og Rektor, de større skulde for Konsistorium. For meget store Forseelser kunde dette anvende Relegation.

Adgangsexaminen, „Artium“, holdtes to Gange aarlig, de sidste 14 Dage af Maanederne April og Oktober; ved Prøven skulde det iagttages „at foruden de Ting, der bør være i Hukommelsen, ogsaa sees paa, om de forstaar, hvad de har læst og spørges ikke saa vel efter Lærebøgerne, og de selvsamme Udtryk, som der forekomme, som efter Tingene og Begrebernes Sammenhæng, saa vidt som af den Alder saadant kan fordres.“ Professorerne skulde selv foretage Examinationerne.

Ogsaa Filosofikum, der toges et Aar efter Artium, holdtes to Gange aarlig. Den omfattede ikke blot Filosofi men ogsaa Mathematik, Naturlære og Astronomi, Sprogkundskab og Historie, og der fandtes da herpaa beregnede Forelæsninger.

Af Embedsexaminer skulde der være fire: teologisk, juridisk, medicinsk og filologisk. Den sidste betegnedes dog endnu ikke med dette Navn men kaldtes blot Examen for Skolelærere. Jansen havde foreslaaet Indførelsen af en statsvidenskabelig Examen, men dette blev ikke til noget. Ved Examinerne skulde foruden Professorerne deltage to Censorer udefra: i Theologi den kgl. Confessionarius og en Hofpræst eller en af Byens Præster, i Jura en Kancellideputeret og en Højesteretsassessor, i Filologi Sjællands Bisp og Metropolitanskolens Rektor; kun for Medicin bestemtes ikke, hvem det skulde være. Prøverne blev dels skriftlige, dels mundtlige, og der opstilledes en Række Regler for deres Omfang.

For Præste- og Lægegjerning blev de paagældende Examiner fast Betingelse, og tilsvarende fik Filologerne Eneret til Stillinger

som Rektorer og Conrektorer ved de lærde Skoler. I Juraen bevaredes Forskellen mellem latinsk og dansk juridisk Examen. Kun den første gav Adgang til Stiftamtmandskaber, Politimesterembedet i Kjøbenhavn og vigtigere Dommerstillinger, medens dansk juridisk Examen blev ufravigeligt Vilkaar for enhver Dommerplads, saa vel som for Politi- og Fogedembeder i Norge. Først nu fastsloges dette for Alvor, om end Bevægelsen længe havde gaaet henimod det.

Dernæst fulgte en Række Bestemmelser om Betingelserne for Doktorgradens Erhvervelse, væsentlig med det Maal at skærpe dem lidt. Ogsaa fremmede kunde opnaa den, „naar de fremlægge tilstrækkelige Beviser for deres Lærdom og ustraffelige Levned".

Hertil føjedes saa en Række Stipendieregler. En fælles Betingelse for Nydelsen af Stipendierne var og blev „et gudeligt og anstændigt Forhold". Endelig kom til aller sidst en Del Bestemmelser om Universitetets Ejendomme.

Universitetets *Styrelse* ændredes imidlertid inden længe igen. Allerede en Maanedstid efter Fundatsens Udstedelse gik Schack-Rathlou af og fulgtes nu som Patron af Hertug Frederik Kristian af Augustenborg. Umiddelbart derefter søgte Professorerne at komme af med Procansleren, hvis Tilsyn højlig forbitrede dem. De hindrede endog Udgivelsen af Lektionskataloget for Efteraaret 1788, som han havde forsynet med en Fortale til Pris for den nye Fundats. Hertugen følte ingen Trang til at have en Procansler, da han selv gik stærkt op i alle mulige Enkeltheder, og han har da neppe støttet Jansen synderlig. Denne blev derfor ogsaa snart træt af Striden; han gik af i Juni 1789 og blev derefter Bisp i Aarhus; som Procansler fik han ingen Efterfølger. Professorerne slap dog ikke derfor lettere fra Kontrollen, tvertimod blev denne i Hertugens Haand særdeles indgaaende; de maatte nu stadig gøre Indberetninger om alt muligt. Meget glade derved var de ikke, men de maatte finde sig i det.

Under Hertugens virksomme Ledelse skete i den følgende Tid Skridt for Skridt fremad, selv om de alle, ligesom Fremskridtene ved den nye Fuudats, var ret beskedne. $^{17}/_{5}$ 1791 indførtes Anvendelsen af *Prisspørgsmaal*. Fremtidig skulde der hvert Aar udsættes 8 Præmier bestaaende af Medailler til en Værdi af 40 Rdl. Stykket og fordelte mellem Fagene: Theologi, Jura, Medicin, Mathematik, Filologi, Filosofi, Historie og de skjønne Videnskaber. Dernæst søgte man at hæve Studenternes Anseelse ved at afskaffe den hidtidige

Skik, at Regensens Studenter besørgede *Ligbæringerne.* 24/5 1792 udgik en Forordning herom. Den paabød, at fremtidig skulde Ligbæringen besørges af et fast dertil lønnet Korps, som ikke var Studenter. Det theologiske Fakultet skulde paa Regensens Vegne antage disse Ligbærere, og der fastsattes visse Taxter for deres Medvirkning ved Begravelserne. Studenterne følte sig alt andet end tiltalte heraf; de ærgrede sig over, at de derved gik Glip baade af Indtægterne og af det ved Begravelserne sædvanlige „Tractemente,“ og de prøvede derfor paa mange Maader at omgaa Forbudet, indtil en ny Forordning 5/2 1793 skred ind derimod.

25/11 1796 kom saa betydningsfulde Regler om *Professorernes Lønning.* Hidtil havde det været ordnet saaledes, at der var tillagt hvert Professorat Indtægterne af en vis Del af Universitetets Ejendomme, nu fastsloges det, at Indtægterne fremtidig skulde gaa i en fælles Universitetskasse og Professorerne da i Stedet have en fast Løn. Det skulde dog først gennemføres, efterhaanden som Vakance indtraadte eller ved frivillig Overenskomst, og det gik langsomt dermed. Kun en enkelt Professor ombyttede allerede 1797 sine hidtidige Indtægter med en fast Gage paa 1200 Rdl. Ogsaa de Vanskeligheder ved Landboreformerne, der opstod for Universitetet som Jordegodsejer, ordnedes i disse Aar. Efterhaanden udskiftedes Jorden og gik over til at være Arvefæste, en Bevægelse, der fortsattes gennem Halvfemserne og lidt ind i det ny Aarhundrede. Endelig fik Konsistorium 8/5 1801 en ny Instrux, der gav Regler for Fremgangsmaaden ved dets Møder og andet lignende.

Vigtigere var den nye Ordning af *Adgangsexamenen* 22/3 1805. Siden 1797 havde det været tilladt Metropolitanskolen selv at dimittere, og samme Ret havde derpaa Kristiania og Odense lærde Skoler faaet, efter at de var forbedrede efter samme Plan. Disse saa vel som enkelte andre Undtagelser fra den Regel, at Artium toges ved Universitetet afskaffedes nu, og ligeledes ophævedes Retten til at lade sig indskrive privat og saa blot før Embedsexamen underkaste sig en Prøve i de forberedende Fag. Fremtidig skulde Artium da kun holdes ved Universitetet, og her foregik den kun en Gang om Aaret, i Oktober. Professorerne skulde examinere, men Patronen kunde lade udenforstaaende deltage i Bedømmelsen. Endelig bestemtes Examensfordringerne nøje ligesom Fremgangsmaaden ved Examinationen og Karaktersystemet. Samme Dag udgik en Forord-

ning om de lærde Skoler, hvorved Reglerne for Metropolitanskolen fra 1797 indførtes overalt; dog lempedes Forordningerne lidt efter Mulighederne i de tarveligere udstyrede Skoler.

Og endelig skiftede saa *Styrelsen* af det hele atter ved Forordningen af $^{8}/_{7}$ 1805. Patronatet ophævedes, ligesom den siden 1789 bestaaende Kommission. I Stedet kom „Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler“, under hvilket sidste Begreb ogsaa indbefattedes de private Skoler, som forberedte til Artium. Denne Direktion indgik som et Led ved Siden af de andre Kollegier og fik saaledes Ret til direkte Forestilling i Statsraadet. Medlemmer blev som Formand Hertug Frederik Kristiern af Augustenborg, samt Deputeret i Generaltoldkammeret Etatsraad Malling og Overbibliothekaren ved def kongelige Bibliothek, den teologiske Professor Moldenhawer; Professorstillingen maatte den sidste i den Anledning opgive. Den hele Forandring skete efter Forslag af Hertugen af Augustenborg selv.

Den Kreds af Studenter, som søgte Universitetet var ikke ringe; omkring 1800 var det aarlige Tal af indskrevne Studenter henimod 200 eller omtrent Halvdelen af det, vi kender fra Nutiden; herved maa dog huskes, at ogsaa de norske Studenter den Gang søgte til Kjøbenhavn, men ganske vist havde begge Lande tilsammen ved Aarhundredets Begyndelse langt færre Indbyggere, end Danmark alene har nu. Hele Studentertallet regnedes ved Aar 1800 til 700.

Den Tid, som ligger mellem 1784 og 1807 var i ikke ringe Grad en Gjennembrudstid for Danmarks akademiske Kredse. Først nu blev den hele Række Stillinger, som vi senere kender som deres, i fuldt Maal forbeholdt dem, samtidig med, at disse Stillinger som Regel blev nogenlunde indbringende. Og desuden vandt nu Pennens Mænd, skønlitterære Forfattere som Videnskabsmænd, en Indflydelse paa Befolkningen som aldrig før. Alligevel var Livet ikke videre stærkt ved det Universitet, fra hvilket disse Akademikere udgik. I Aarene nærmest efter 1784 var der ingen af Professorerne, som i synderlig Grad satte Studenternes Sind i Bevægelse. Det theologiske Fakultets første Mand var Jansen en ortodox og konservativ Mand, som tit maatte holde sine Forelæsninger for et Par Tilhørere. Lidt større Anseelse nød den maadeholdne Moldenhawer, men langt mere yndede var dog de to rationalistiske Professorer C. F. Hornemann og A. Hwiid. Fra 1789 fik man endelig som theologisk Professor Fr. Münter, en lærd Mand, som dog ikke øvede nogen større aandelig

Paavirkning paa Studenterne. Heller ikke den filosofiske Professor, den ædruelige og forsigtige B. Rüsbrigh eller den lærde og grundige Historieprofessor Abraham Kall evnede at vække nogen større Interesse, og ligesaa lidt var det Tilfældet med nogen anden.

1787 begyndte en hel lille Fejde om Universitetet. Stødet blev givet af Jansen ved en Skildring af Universitetets Ejendomme, som gav C. D. Riegels Lejlighed til at øve en bitter Kritik af dets Virksomhed. Dette fremkaldte flere andre Indlæg, og blandt disse er der et af Professor Hwiid, som bestemt tog Parti for de misfornøjede. Han skildrer haanlig Undervisningens Art og paastaar, at den nalige Følge deraf er „monstrøse Prækener, taabelige Katekismer, daarlig Formaning mod Kætterier, utidig Iver mod Tolerance, Had mod alle nye Forslag Religionens Form betræffende o. s. v.“ „Heraf“ siger han videre „de usle Sætninger: at Regenten er sat af Gud, at vor Fornuft er af slet ingen Værdi, at de som tænke anderledes end vi i Religionen bør skyes og hades som Gud ubehagelige, uagtet de kunne være de bedste Fædre, Mænd, Venner og Borgere“ o. s. v.

Saa kom Fundatsen 1788, men de mere fremskredne fandt, at dette var altfor smaa Fremskridt og vedblev at være misfornøjede. Saaledes klagede Professor i Litteraturhistorie Rasmus Nyerup endnu 1800 skarpt over Tilsidesættelsen af Naturfagene og Nationaløkonomien, „de almeennyttigste og til Menneskehedens Cultur og Oplysning umiddelbar sigtende Videnskaber. „Dér har“ siger han haanlig „Theologien, der gjerne kunde være en Underafdeling under Historien (som Kundskab om den menneskelige Forstands Forvildelser), den har 4 siger og skriver 4 Lærestole og det fornemste og bedst doterede Facultet.“

Rigtig Fart opnaaede man ikke at faa i Sagerne, men, som vi har set, skete dog visse praktiske Fremskridt, og efterhaanden kom ogsaa enkelte Personer frem, som vakte nogen Interesse. Mest af alle gjaldt det Fr. Sneedorff som blev Professor i Historie 1788, efter at han Aaret før som Privatdocent havde samlet det da uhørte Antal af 136 Tilhørere. Han døde imidlertid 1792. En endnu mere kortvarig Bane fik Chr. Hornemann, som 1793 under stor Interesse begyndte en Forelæsningsrække over Kants Filosofi, men som døde samme Aar. 1790 blev Rahbek Professor i Æstetik; han tilfredsstillede dog ikke de Forventninger, der var stillede til ham, og da hans Forhold til Regeringen ogsaa blev lidt ubehageligt, gik han af 1799. 1796

var en af de ivrigste Fremskridtsmænd, R. Nyerup, bleven Professor i Literaturhistorie, men synderligt Ry naaede hans Forelæsninger ikke. Der var stadig ikke nogen Professor, som rigtig formaaede at samle Interesserne.

De forskjellige videnskabelige Institutioner, som var knyttede til Universitetet, undergik i denne Tid ikke større Ændringer.

Et Skridt af megen Betydning skete 22/6 1785 ved Oprettelsen af et *kirurgisk Akademie.* Dette blev en af Universitetet uafhængig, selvstændig Institution med sine egne tre Professorer og en særlig kirurgisk Examen. Det fik ved Enden af Bredgade en stor velindrettet Bygning.

Universitetsbibliotheket indtog en ret beskeden Plads. Det omfattede dog allerede nu en 70000 Bind, som stadig var anbragte i en Sal over Trinitatis Kirkes Hvælvinger. Det bestyredes af en egen Bibliothekar, der efter Fundatsen af 1788 tillige var Professor i Literaturhistorie. Det var først Elert men fra 1796 R. Nyerup. Efter Fundatsen stod det fremtidig som før aabent for enhver Student bestemte Dage i Ugen; paa Stedet kunde de udenvidere faa Bøgerne at læse i, men Udlaan skete kun mod Kaution af vedkommende Students Privatpræceptor eller en anden paalidelig Mand. Ogsaa Professorerne kunde selvfølgelig laane, men som fælles Regel gjaldt det, at ingen maatte beholde Bøgerne over „Aar og Dag.“ Indkjøbet skulde ske efter Bibliothekarens Forslag, men efter Beslutning af Procansleren, som dog forinden skulde spørge Professorerne i vedkommende Fag om deres Mening. —

For *det kongelige Bibliothek* blev Aarene omkring 1800 ualmindelig betydningsfulde. 1787 døde Bibliothekaren Erichsen, og Aaret efter fik man i D. G. Moldenhaver en særdeles energisk og kyndig Overbibliothekar. Den Instrux, han fik, stillede i Udsigt, at Bibliotheket skulde aabnes til offentlig Brug, og efter en Del Forberedelser skete dette saa i Henhold til et Reskript af 15/11 1793. Bibliotheket skulde være aabent hver Søgnedag fra 10—12 Fm. for enhver, som ønskede at bruge det. Ogsaa Udlaan kunde finde Sted men dog kun mod Kaution af en i Byen bosiddende eller bekjendt Mand; Udlaanet skete sædvanlig paa 14 Dage, men for underholdende Læsning skulde dog Fristen sættes endnu kortere.

Medens Bibliotheket saaledes gik over til at faa almindelig national Betydning, modtog det den ene Forøgelse efter den anden.

$^{29}/_{8}$ 1784 var det fastsat, at der af Staten aarlig skulde ydes Bibliotheket et Tilskud paa 3000 Rdl. for et Tidsrum af 10 Aar. Det forslog imidlertid ikke; Moldenhawer kjøbte stadig ind uden Hensyn til, om Overskridelserne blev nok saa store, og det lykkedes ham bestandig at faa det bevilget bagefter. 1793 fornyedes Løftet om de 3000 aarlig paa ubestemt Tid, men Forskud, som aldrig tilbagebetaltes, vedblev at være fornødne.

Forøgelsen skete dog ikke saa meget ved regelmæssigt Kjøb af nye Værker, som ved store leilighedsvise Erhvervelser. Den ene efter den anden af de omfattende Samlinger, der var begyndt at skabes før 1784, (Se III S. 587—88) kom nu til Auktion. Først skete det med Grev Thotts talrige Bibliothek; dette, som ialt regnedes til 130000 Bind, solgtes ved en Række Auktioner fra 1788—92. En Del af de mest værdifulde Ting i Samlingen var i Forveien skjænkede til det kongelige Bibliothek, og dette kjøbte nu ved Auktionen ikke mindre end 60000 Bind for ialt 10000 Rdl. Ogsaa de følgende Aar bragte Salg af flere større Bogsamlinger, saaledes 1789: Luxdorphs historisk-philologiske og nordiske, Kofod Anckers juridisk-historiske, Gerners mathematiske, 1790: Martfeldts politisk-økonomiske, 1791: Stampes juridiske, 1793: Holmskiolds naturhistoriske, 1798: Rottbøls græsk-romerske og medicinske og 1803: Uldalls.

Vigtigst af det hele blev dog Erhvervelsen af Suhms Bibliothek. 1796 overdrog Suhm dette til det kongelige Bibliothek paa den Betingelse, at han fik 2000 Rdl. strax, og 3000 aarlig, saa længe han levede, og hans Enke endelig 2000 Rdl. Godt to Aar efter døde han, og man fik saaledes det hele for 10000 Rdl. Der var 100000 Bind ialt, men en hel Del af det var Ting, man havde i Forveien, saa der opstod en stor Doubletsamling, der eventuelt kunde benyttes til andre Erhvervelser. Endnu andre Forøgelser fik Bibliotheket. Saaledes overdrog Grev Rosenkrone den store Hielmstjerne-Rosencroneske Samling til Kongen, og 1807 bestemtes det, at den skulde indlemmes i det kongelige Bibliothek, men dog som en særlig Afdeling. Ligeledes kjøbte dette 1803 en Del af det, væsentlig af J. H. E. Bernstorff samlede Bernstorffske Bibliothek. Endelig kjøbte man 1796 Stempelpapirforvalter Müllers store Samling af Kobberstykker.

Ved disse store Erhvervelser og en hel Række mindre blev Bibliothek mere end fordoblet, saa det i den følgende Tid regnes

til 250,000 Bind, og desuden var der mellem det erhvervede betydningsfulde Haandskriftsamlinger.

Af de store videnskabelige Selskaber fortsatte *Videnskabernes Selskab* nogenlunde i det gamle Spor. Da Præsidenten, Luxdorph, døde 1788 var der nogle, der vilde have Suhm til hans Efterfølger, men andre holdt paa, at man burde tage en høitstillet Mand udenfor Selskabet, og disse satte igjennem, at det blev A. P. Bernstorff. Efter hans Død blev trods nogen Modstand Schimmelmann hans Efterfølger.

Selskabets Organisation ændredes ret betydelig. 1792 gjennemførtes Delingen i tre Klasser: den historiske, fysiske og mathematiske med henholdsvis 7, 15 og 5 Medlemmer, idet 1 var Medlem af begge de to sidste, saa Selskabets samlede Medlemstal var 26. Man slog sig imidlertid ikke til Ro herved, men fik efter mange Overveielser i 1796 tilveiebragt nogle af Kongen approberede nye Vedtægter. Ved disse føiedes til de tre andre Klasser en fjerde for den spekulative Filosofi. Dernæst bestemtes det, at til Optagelse i Selskabet krævedes $^2/_3$ af Stemmerne. Hvert Medlem fik Ret til under Møderne at indføre 2 Venner: Saa vidt mulig skulde alle ordinære Medlemmer hvert andet Aar udarbeide en Afhandling til Oplæsning eller Trykning; først naar man havde leveret 6 saadanne, var man i Fremtiden fri. Præsidenten valgtes hvert andet Aar. Til Æresmedlemmer kunde vælges Folk, „som uden at være egentlige Videnskabs-Mænd dog ere Elskere og Kiendere af Videnskaber.“ Desuden kunde der optages udenlandske Æresmedlemmer. Af hver Klasse skulde aarlig udsættes Prisspørgsmaal for Ikke-Medlemmer. Valgreglerne ændredes imidlertid atter $^{24}/_2$ 1797. Det bestemtes nu, at der først skulde stemmes indenfor den Klasse, den foreslaaede skulde tilhøre; hvis her var Enstemmighed behøvedes i hele Selskabet kun Flertal, ellers $^2/_3$.

Der herskede under disse Forhandlinger en vis Modsætning mellem Historikerne og Fysikerne, som bevirkede, at der ingen ny Medlemmer optoges; da der 1796 efter 4 Aars Forløb paa en Gang foresloges tre: Riisbrigh, Fr. Münter og R. Nyerup forkastedes de to sidste. Münter kom dog ind 1798, og i de følgende Aar optoges en Del, saa Tallet steg til omtrent 40. Af udenlandske Medlemmer fik man efterhaanden over en Snes, men de var næsten alle Mathematikere og Fysikere. Selskabets Virksomhed beholdt sin tidligere Karakter med Udgivelse af Medlemmers Afhandlinger, Udsættelse af

Prisspørgsmaal og lignende. Under dets Ledelse fortsattes den 1758 paabegyndte Kortlægning af Landet, men denne skred kun langsomt frem. Ligesaa langsomt gik det ogsaa tidligere begyndte Arbeide paa en dansk Ordbog. De to Universitetsbibliothekarer Elert og Nyerup havde efter hinanden Ledelsen deraf, men det gik overmaade trægt, og tit blev de Medarbeidere, som antoges hertil, kjede af det. Gjennem 2 Bind, 1794 og 1802 naaede man dog til Bogstavet H. 1799 foretog Selskabet den ikke uvigtige Ændring at lade sine Skrifter trykke med latinske Typer i Stedet for de før anvendte gothiske. Det var dets Bogtrykker K. H. Seidelin, som satte det igjennem. Han foretrak i høi Grad de latinske Typer, og anskaffede til sit Trykkeri aldeles overveiende saadanne, skjøndt der hos Folk herskede en ikke ringe Uvillie mod dem. Ved Kristiansborg Slots Brand 1794 mistede Selskabet sit Lokale i Prinsens Palais, da der nu blev Brug for det til Høiesteret. 1795 fik man da i Stedet 2 Værelser og 1 Forstue over venstre Fløi af Staldbygningerne til Kristiansborg Slot.

Af de andre Foreninger var *Selskabet for Fædrelandets Historie og Sprog* bleven gjenoplivet 1781 efter en længere Tids Dvale. Det fik da til Forstander Suhm, og efter hans Død 1798 fik man i Stedet Høiesteretsassessor Treschow. Indtil den Tid var Møderne holdte hos Suhm, men siden fik man i Henhold til et Løfte fra 1781 Husly hos Videnskabernes Selskab. Medlemstallet var stadig ringe, under en Snes, og nogen synderlig Interesse viste de ikke Selskabet. Ordningen af dets Samlinger gik vedblivende langsomt, og det samme gjælder Udgivelsen af Danske Magasin. Dog fik man 2 Bind ud under Titlen: Nye Danske Magasin, 1794 og 1806.

Fuldt saa ivrig virkede fra først af det *genealogisk-heraldiske Selskab*. Det fik 1787 udgivet første Bind af et Adelslexicon, men før andet Bind var helt færdigt tabtes ved et Uheld noget af Manuskriptet dertil, og Virksomheden gik derpaa efterhaanden i Staa.

I øvrig fortsatte de forskjellige andre Selskaber fra før 1784 (Se III S. 586) deres Tilværelse ret uændret, og til de andre kom 1789 et nyt af megen Betydning. Det var *Naturhistorieselskabet* under Ledelse af Professor Abildgaard. Dettes Hovedmaal var „at opdage, samle og beskrive Naturproducterne af alle tre Naturens Riger i de danske Stater“, men det var tillige Meningen at lade

holde offentlige Forelæsninger om vigtige naturhistoriske Spørgsmaal. Dette Selskab fandt stor Tilslutning, saa det 1790 omfattede 266 Medlemmer af ret forskjellige Kredse af Befolkningen. Det lykkedes da ogsaa at faa flere Forelæsningsrækker i Gang, og i Løbet af en Snes Aar udgaves 6 Bind med en righoldig Samling af naturhistoriske Afhandlinger.

Før Perioden var til Ende skete endelig et for Fremtiden overmaade betydningsfuldt Skridt, idet der $^{22}/_{5}$ 1807 nedsattes en Kommission for at overveie, hvorledes man bedst kunde sikre Indsamlingen af de *Oldsager,* som fandtes i Riget og faa anlagt et Statsmusæum til Opbevarelse deraf.

Der var da et ikke helt ringe Røre i Tidens Videnskab, men i langt høiere Grad blev disse Aar epokegjørende ved det umaadelige Fremskridt, der skete, i den Iver og Energi, hvormed de videnskabelige Resultater og den hele Oplysning, Tiden sad inde med, gjordes tilgængelig for videre Kredse af Befolkningen. Midlet dertil var i første Række de allerede tidligere omtalte Skolereformer, men ved Siden heraf virkede ogsaa i høi Grad dertil den store Udvikling af *Tidsskrift- og Avisliteraturen.* De lovmæssige Vilkaar for dennes Trivsel var foreløbig ganske gode. De ret ubehagelige *Trykkefrihedsbestemmelser* fra 1773 (Se III S. 606—7) bestod vel en Tid endnu, men efter 1784 gik man tillidsfuld ud fra, at de ikke vilde blive anvendte uden i særlige Tilfælde, og man skrev derfor med megen Frihed. Regjeringen var vel ofte lidt bekymret, men samtidig var dens ledende Mænd principielt Talsmænd for Trykkefriheden, og Bekymringens Udslag blev derfor kun *Forordningen af $^{3}/_{12}$ 1790*, der vel truede med strengere Straffe, men samtidig fjernede Vilkaarligheden. Dens Motivering priste stærkt Censurfriheden, men føiede til, at da „nogle ildesindede Personer misbruge denne Frihed til at haane de offentlige Foranstaltninger og angribe agtbare Medborgeres Ære, uden at de tør være deres Navne bekiendte“, saa maa man tage sine Forholdsregler derimod. Dertil har Reglerne fra 1773 ikke været tilstrækkelige, da det er blevet almindeligt at forstaa dem saaledes, at den af Politimesteren idømte Bøde er den eneste Straf, der kan anvendes for Presseforseelser. I Stedet skulle nu alle Trykkefrihedssager forfølges for de almindelige Domstole efter de gjældende Love; naar Politimesteren finder et Skrift „formasteligt eller strafværdigt“, skal han sende det til danske Kancelli, som da afgjør, om der skal

anlægges Sag. Og endelig tilføies det, at Kongen har „anbefalet Dommerne, naar private Mænd klager over at være fornærmede ved saadanne Skrifter, da at sikre deres Medborgeres Rygter imod ubeføiede Angreb, ved at dømme de Skyldige efter Lovens Strenghed". Forordningen var først og fremmest en formanende Advarsel til Forfatterne.

Kjøbenhavns mest udbredte Blad var stadig Adresseavisen eller, som det da hed, „*Kjøbenhavns Adresse-Comptoirs Efterretninger*"; ved Aar 1800 angives dette Blads Oplag til ikke mindre end 5000. Efter R. Nyerups træffende Skildring bestod dens Indhold af „allehaande Intelligensefterretninger om, hvad der er til Salg eller forlanges tilkjøbs, om forestaaende Auctioner, seilfærdige Skippere, om ledige Tjenester og Tjenestefolk, om Skuespil, som opføres, og Præster, som prædike, om Bøger, som ere udkomne eller skal udkomme o. s. v., o. s. v."; dette Blad udgik 4 Gange om Ugen.

„*Berlingske Tidende*" var mindre udpræget Hovedstadsblad og havde en større Del af sine Holdere i Provinserne. Om det siger Nyerup: „Den bestaar af et Quart-Ark opfyldt med a) udenlandske Efterretninger, alle tagne af de hamborgske eller altonaiske Aviser, b) nogle faa indenlandske, tagne af Indenrigsaviserne, c) Anmeldelser af Dødsfald, udkomne Bøger, Undvigte o. s. v. Som Tillæg til dette Hovedark følger stundom et helt og stundom et halvt Ark med extraordinære Avertissementer og Proclamata". Det udkom kun to Gange i Ugen, Tirsdag og Lørdag. Til „Berlingske" hørte imidlertid en politisk Tidende paa tysk, der ligeledes kom to Gange ugentlig, men som i Følge Nyerup var „en Eftertryk af det uinteressanteste i de tydske Tidender og holdes eller læses næsten af intet Menneske". Vigtigere var det ogsaa til „Berlingske" knyttede Ugeskrift „Lærde Efterretninger"; 1783 fik dette Jørgen Kierulf til Redaktør, og det vandt nu en ikke ringe Betydning ved Anmeldelser af Tidens Literatur. Kierulf hørte til de unge, frisindede literære Kredse og skaffede sig en fast Medarbeiderstab fra disse. Han afløstes 1785 af R. Riber og denne atter 1790 af Nyerup, men disse hørte til i samme Leir.

Ogsaa „*Kjøbenhavns Postrytter*" (Se III S. 614) fortsattes til 1798, men det var og blev et tarveligt Efterretningsblad.

Ét Blad af en anden Art var det allerede 1792 oprettede „*Kjøbenhavns Aftenpost*", udgivet af Balling. I Firserne var dette

et livligt og meget læst Blad med Betragtninger over alle Tidens Forhold. Indholdet var broget: „moralske Tanker“ sædvanlig til den vante Text om Menneskenes tiltagende Fordærvelse, oplysende Artikler, lidt Polemik mod nogle af Tidsskrifterne, Smaahistorier og Smaaanekdoter og dertil al Slags Forslag om Forbedringer af det ene og det andet, først og fremmest med Krav om Betleriets Indskrænkning. Betegnende for Indholdet er Titlerne for Bladets faste Rubriker; man finder saaledes blandt disse følgende: Huus-Post, Medicinsk-Post, Vindues-Post, Gade-Post, Pigekammer-Post, Frier-Post, Ægteskabs-Post og Fabel-Post. Tonen svarede til Titlerne. Saaledes skildrer en Artikel 1785 med Overskriften „Frierpost“ en Samtale mellem to Personer, af hvilke den ene bebreider den anden hans altfor mange Frierier. Den angrebne forsvarer sig: „Jeg har friet til adskillige, det er sandt, men ved nærmere Undersøgelse er jeg kommen efter, at jeg ikke har fundet de Characterer for mig, som jeg ventede,“ hvortil imidlertid den anden svarer: „Men Du er gaaet for vidt med dine Prøver. Husk paa Jomfru O**, som Du gjorde saa vis om din Ærlighed, at hun lod sine Brudeklæder sy, og da det saa kom til Brylluppets Berammelse opsagde Du hende Huldskab og Troskab, Jomfru L** indlod Du Dig endnu i videre Forbindelse med, men da Du fik berøvet hende sin Ære, saa blev Kjærlighedens Brand udslukket i dit Bryst og hun beskiemmet, Jomfru D** kan man ret sige Du drev Giæk med, fordi hun var enfoldig nok til ikke at indse dine Narrestreger, Jomfru F** var dig kun vigtig, saalænge hendes røde Kinder varede, men da en Feber for en kort Tid skilte hende ved dem, saa blev hun Dig ligesaa ligegyldig som alle de andre; og hvor mange flere har Du ikke saaledes ved din Troløshed fixeret og derved lagt Tynder til et sorrigfuldt Liv for dem. Nu jager Du efter en frisk for at faa hende i dit Forførelses Garn, og det vil ikke gaa hende et Haar bedre end alle de andre. Denne Maade at omgaaes Fruentimmere paa er saa strafværdig, at jeg kunde ønske, slige Friere maatte blive tvungne til at formæles med Tugthus-Nympherne og derefter oversendes til vore vestindiske Plantager; thi at narre et uskyldigt og uerfarent Fruentimmer paa saadan Maade, det er saa lastværdigt som nogen Ting i Verden.“

Ved anden Leilighed filosoferede Udgiveren over, hvorledes det vilde gaa „Aftenposten“, hvis det lykkedes den at forbedre Men-

Som medbringer

Nye Tidender,

(Til Bortsendelse overalt udi Hans Majestæts Riger og Lande.)

For Januarii Maaned, 1785

Danmark.

Den 17de September 1784 er den hidtil værende Syndicus i Neustadt, Johann Schwedemann, efter Ansøgning, fra sin havte Tieneste i Naade entlediget. Candidatus Theologiæ, Friderich Ernst Christian Oerting, confirmeret at være Pastor til St. Michaelisdonn i Landskabet Sønderdithmarsken.

Den 24de September Candidatus Theologiæ, Marcus Johann Daniel Busæus, til Diaconus til Neuenbrock i Amtet Steinburg.

A Den

Fuld Størrelse.

neskene, som den ønskede. „Trækker man sig først tilbage,“ hedder det her, „fra Unyttigheder, Tidsspilde, forfængelige Sysler, letsindige Adspredelser, Moder og Yppigheder, Ligegyldigheder og Uordener og beflitter sig kun paa det modsatte, saa god Nat med vore Huus-

No. 41.

Kiøbenhavns Aftenpost.

Fredagen den 26 May.

Udkomne Numere i Tal-Lotteriet: 370. Trækn. i Altona. 30, 88, 70, 87, 15.

Den agende Post gaaer til Jylland den 3 Junii.

Nordens Glædes Dag
den 27 May 1786,
da
Hendes Kongelige Høihed
Kronprindsesse
Lovisa Augusta,
blev formælet
med
Hans Høifyrstelige Durchlautighed
Arveprinds
Friderich Christian,
af
Slesvig-Holstein-Sønderborg.

Syng i festlige Toner, du Tvillingrigets Folk! Synger i Slægter, som beskyttes under Christians Scepter! — Gienlyder I Dale og svarer I Klipper! gienlyder I grønnende Lunde, og blomsterklædte Enge! den hele fornyede Natur med alle dens Underverke, gienlyde af vore festlige Glæder. See! det er Kongedatteren i Norden, vor yndede Lovisa Augusta, vi indvie dem, det er Himmelens Omsorger for denne Velsignede vi prise. Tilbeder I Slægter! holder Høitid du Folk! I Dag for alle Himmelens Øine, i Dag rekker Skioldungens elskelige Datter sin Haand til sin høie Brudgom, i Dag svære de Pagten og forsegle den, og Himlene sige Ja og Amen, til de helligste Løfter! O opstemmer Glædens Toner, høit lyde vore Lovsange! men uhykleske, men rene, men oprigtige, som de er vandte til at klinge, naar det gielder om Helde

Halv Størrelse.

poster og Gadeposter, Sovekammerposter og Køkkenposter og alle de Alverdens Poster, som staar i vores Tieneste, saa Farvel I satyriske, saltede og yndede Penne; thi hvor Aarsagen ophører, der maa ogsaa Virkningen ophøre. Dog, vi skulle ikke beklage dette Tab, men tvertimod gøre os en Ære i at ofre vort Blod paa det almindelige Vels Alter; hvor vilde vi ikke være stolte, om vi om en halv Snes Aar eller lidt længere hen i Tiden kunde tage en anden Pen i Haanden og skrive en Aftenpost, der ikke skulde indeholde andet end sande Fortællinger, Fortællinger om lutter ædle,

værdige og fornuftige Handlinger, opvise lutter Caracterer, der i Dyd, Fornuft og Duelighed udmærker det danske Fruentimmer. O hvor deiligt vilde det da ikke være at leve i Verden, thi vi Herrer Mandfolk, vi som nu ere fængslede under vore Beherskerinders Love, vi vilde da ikke alene ved deres Forvandling blive forvandlede selv, men endog giøre os en Ære af med endnu mere Alvorlighed, om det var muligt, at adlyde dem".

Mere kræsne Læsere saa ned paa „Aftenposten" som et Blad for „Tjenestepiger og Kælderfolk", men en Mand som Professor Nyerop fandt det dog meget morsomt og glædede sig ved at det „saa heldigt skildrede og efterlignede de lavere Folkeklassers Conversationssprog", og Bladet betød en Tid lang ikke lidt for Byen. Men efterhaanden forandredes det betydelig, og i Løbet af Halvfemserne gik det over til at være stadigt Efterretningsblad, kun lidt livligere end „Berlingske" og „Adresseavisen".

Betydelig over „Aviserne", som endnu væsentlig var Bogtrykkerforetagender, stod imidlertid en Række *Tidsskrifter*, hvis Indhold dels var underholdende, dels oplysende og debatterende. Her fik Tidens Tanker deres fyldigste Udtryk, og her udtalte de betydeligste og mest fremskredne Forfattere, man havde, deres Anskuelser. Allerede 1785 oprettedes *„Minerva"*, som bestod lige til 1807 og blev det bedste af alle disse Tidsskrifter. Dets Stiftere var K. L. Rahbek og C. Pram, som ogsaa længe beholdt Redaktionen, undertiden begge, undertiden en af dem. Efter Programmet skulde Opgaven være paa en Gang at „fornøie og more og at yde en grundig Kundskabsmeddelelse; det skulde bringe Anmeldelser af udkomne Bøger og tillige en maanedlig historisk Oversigt. Omfanget blev stort, hele 6 Ark i Maaneden, men ganske vist i beskedent Format. Tilslutningen blev da ogsaa betydelig, og allerede ved Udgangen af 1785 havde man 600 Abonnenter, saa man kunde forøge Omfanget til 8 Ark.

Det lykkedes i høi Grad at løse den stillede Opgave. Den maanedlige historiske Artikel, som foreløbig skreves af Pram, blev fornuftig og grundig og bidrog meget til at gøre Folks Forestillinger om Udlandets Begivenheder nogenlunde rimelige, medens Meddelelserne deri om Danmark—Norge unægtelig blev sparsommere. Ved Siden heraf optoges en Rigdom af Afhandlinger om sociale og politiske Spørgsmaal foruden de selvfølgelige om religiøse og literære

Problemer. Med Rette kunde Nyerup, da „Minerva“ havde bestaaet 15 Aar, sige, at det „usigelig havde bidraget til Oplysnings og Tænksomheds Udbredelse og fremfor noget andet Værk fremmet Smagen paa mentale Fornøielser“. Først og fremmest for Middelstandens høiere Lag, de jævnt velstaaende Borgere, blev dette Tidsskrift af største Betydning.

Gjennem „Minerva“ og „Lærde Efterretninger“ beherskede den Kreds af nogenlunde moderat frisindede Forfattere, hvis Centrum var Rahbek, næsten helt den literære Kritik. Naturligvis gav dette Anledning til Misfornøielse hos Folk, som stod udenfor. „En Del af de Herrer Dommere,“ siger en af de krænkede, J. C. Tode, „vare Duusbrødre og Venner. Det blev da en Ligue: en Autor maatte være en Vens Ven, ellers fik han det at finde“. For at kjæmpe mod den formentlige Klike, fik han 1787 oprettet *„Kritik og Antikritik“*, hvis Leder han var til 1790. Saa traadte han tilbage derfra, men grundede Aaret efter Maanedsskriftet „Iris“, der fra 1796 fortsattes under Navnet *„Iris og Hebe“*, og som under skiftende Ledelse hævdede Pladsen nærmest efter „Minerva“. Paa den anden Side fandt Rahbek ikke i „Minerva“ tilstrækkelig Plads for sine literære Artikler og stiftede derfor i 1791 Ugeskriftet „Den danske Tilskuer“, som adskilte sig fra Minerva ved at være langt mere udpræget literært, og ved at Artiklerne var kortere, mere causeriagtige.

Til venstre for „Minerva“s Kreds stod imidlertid enkelte Mænd, der vel tit ydede deres Bidrag til dette Tidsskrift, men dog til Tider følte Trang til selv at have et Sted at sige deres Mening helt uforbeholdent. Det gjælder navnlig P. A. Heiberg. Fra 1787 til 1793 udgav han ialt 16 Nr. af *„Rigsdalersedlens Hændelser“* med bitter Kritik af alt bestaaende i Stedet for Minervas saglig ræsonnerende og debatterende Overveielser. Og endnu skrappére skrev C. D. Riegels i *„Kjøbenhavns Skilderie“*, som han holdt gaaende 1786—90.

Ved Siden af disse Tidsskrifter af selvstændigt Indhold udkom endnu en Del flere, der især bestod af Oversættelser fra fremmed Litteratur, navnlig Tysk. Saaledes fandtes fra 1787: *„Samleren“*, fra 1793: *„Politisk og physisk Magasin“*, og fra 1794: *„Journal for Politik, Natur og Menneskekundskab“*. De oversatte Artikler i disse var sædvanlig meget radikale, og af og til kom der ogsaa selvstændige Artikler i samme Aand.

Foruden alt dette fandtes en hel Række af Fagtidsskrifter. Mest almén Interesse blandt dem frembyder vel „Handelstidende“ 1781—98, som efter 1798 fortsattes under Titlen „*Handels- og Industritidende*“, nu ledet af to Assessorer i Kommercekollegiet C. G. Rafn og Schmidt-Phiseldeck.

Der var i de Anskuelser, som kom tilorde i disse Tidsskrifter en Del Forskel, men fælles for dem alle var dog et ret vidtgaaende Frisind. Baade Forfattere og Læsere havde en stærk Følelse af, at man levede i en Fremgangstid, hvor Oplysningen seirrig brød igjennem og fældede gammel Vankundighed og Tvang. I og for sig foretrak man paa næsten alle Omraader en gjennemført Frihed: Folkestyre, Trykkefrihed, Religions- og Næringsfrihed, Bondens Frigjørelse o. s. v. „Held os det 18. Aarhundredes Mænd“, siger R. Nyerup om Tidens Virksomhed, „som vare Tilskuere af den Gjæring i Gemytterne, det Brud paa Præstetant og Lenstidens Fordomme, paa religieus saavelsom politisk Overtro, den Kamp for Lys og Sandhed, for Frihed og for Velstand i Nord“.

Det var dog kun Reformiveren man i større Grad anvendte paa hjemlige Forhold. Politisk var man ret veltilfredse med Danmarks Standpunkt. Regjeringen var jo her oplyst og frisindet; vi behøvede ikke at styrte Enevælden for at vinde Frihedens Goder. Borgerlig Lighed og aandelig Frihed havde Danskerne, Regjeringen gik tit i Spidsen for Reformgjerningen, og Forfatterne kunde skrive, omtrent som de ønskede. Man følte sig vel undertiden lidt usikre, navnlig dukkede Frygten for at miste Trykkefriheden atter og atter op, men man naaede dog ikke til at tænke paa at søge Garantier gjennem en fri Forfatning. Kun Riegels drev det en Gang til at antyde, at der burde indkaldes Stændermøder ligesom før 1660.

Da Revolutionen kom 1789 var den fremherskende Følelse i Kjøbenhavns literære Kredse Tilfredshed, blandet med en Smule Forskrækkelse over de Voldsomheder, den medførte. Man undskyldte disse men glædede sig over, at herhjemme behøvedes sligt ikke.

Regjeringen lod stadig Forfatterne udtale sig frit i alle theoretiske Spørgsmaal. Derimod var man mere ømtaalig, saasnart det gjaldt bestemte danske Forhold, selv om det var nok saa smaa og ligegyldige Ting, og ved Leilighed fik man da at mærke, hvor ringe Sikkerheden alligevel var. Saaledes gik det Rahbek ilde, da han 1791 i „Tilskueren“ tillod sig nogle kritiske Bemærkninger i Anled-

ning af et Rygte om, at Frederiksberg Have skulde lukkes for Folk. Han maatte ynkelig bede om Forladelse og gjorde det da ogsaa i de ydmygste Udtryk i et langt Undskyldningsbrev til Kancellipræsidenten. Han forklarede, at han i Klubber og Selskaber almindelig havde hørt Folk klage over den frygtede Lukning, og da „lod jeg mig,“ siger han, „henrive af min Enthusiasme til at anse det for min Pligt i Tide, inden noget endnu var fuldt besluttet, inden nogen kongelig Foranstaltning gjorde det til Brøde at tale derimod, at vise dette Forehavende fra een Side, hvorfra jeg troede, det ikke var set. Det var Ubesindighed, men Deres Exellence, det var yderst velment Ubesindighed. Jeg vidste, Kronprindsen kun behøvede at vide, Nationen saae det ikke gierne, og han vilde være den første til at modsætte sig. Hvo, der beskylder mig for at have truet med Oprør, miskiender og fornærmer ikke blot mig, men mine brave Medborgere. For gandske faa Maaneder siden, har jeg offentlig sagt: man haaner, man foruretter paa det skiændigste det troe, det brave Folk, naar man saa idelig truer med eller gruer for Oprør; jeg maatte altsaa paa det frygteligste modsige mig selv, hvis hiin Beskyldning var sand.“ Med denne høitidelige Erklæring slog Kancelliet sig til Ro, Haven blev ikke lukket og der vederfores ikke Rahbek noget ondt, fordi han var optraadt som Folkefører for dens Skyld.

Noget ind i Halvfemserne skjærpedes imidlertid Modsætningerne; især gjælder det Aarene efter Ludvig XVI.'s Henrettelse 1793, de samme Aar, der var saa rige paa Gadespektakler. De liberale fastholdt, trods alle Beklagelser af Voldsomhederne, deres Sympathi for den franske Republiks Grundsætninger, men mod dem reiste sig nu flere Gange konservative Røster. Saaledes udgav en Adelsmand ved Navn Scheel 1793 en Oversættelse af nogle tyske „Betragtninger over den franske Revolution og Frihedssværmeriet“. De mødtes med den mest udprægede Uvillie og Foragt af Fremskridtsmændene og faldt ganske til Jorden. Saa begyndte imidlertid 1794 et konservativt Ugeblad med Titlen „*Folkevennen*“. Det redigeredes af en indvandret Tysker, Steineck, og understøttedes med Penge af høitstaaende Personer, hvoriblandt efter den almindelige Mening Prins Karl af Hessen, medens Kronprindsen nægtede at have med det at gjøre. Dets Angreb var voldsomme nok, og det drog til Felts mod selve Trykkefriheden, men det naaede aldrig at blive betragtet som

et anstændigt Blad, og de ansete Forfattere fandt det under deres Værdighed at svare paa Angreb deri. „Folkevennen“ gik da ind efter et Aars Forløb. En Tid var endelig „Kritik og Antikritik“ ret konservativt, efter at en Kapellan Bentzon 1790 havde afløst Tode som dets Redaktør, men nu gik ogsaa dette over paa frisindede Hænder 1795. Tilbage stod da af konservative Organer egentlig kun det af Jakob Baden 1793 oprettede Kvartalsskrift „Kjøbenhavns Universitets-Journal“. Forsøget paa at tage Diskussionen op var mislykket.

Fra nu af blev imidlertid Tonen stedse dristigere hos de mest radikale, og Faren for et Sammenstød med Regjeringen dermed større. Heiberg havde allerede 1790 faaet en Bøde for de berømte Linier:

„Ordener hænger man paa Idioter,
Stjærner og Baand man kun Adelen gi'r“,

der opfattedes som Skumleri og dumdristig Kritik af Kongen, der var den, som gav disse Ordener. 1794 dømtes han atter for en Vise, der haanede Englands reaktionære Regjering. Men derefter forholdt han sig en Tidlang tavs, og det blev den ganske unge Malte Conrad Bruun, som gav Anledning til den følgende Tids Sammenstød. Ikke 20 Aar gammel begyndte han midt under Strikebevægelserne i August 1794 „*Vækkeren*. Et Blad for Menigmand“. „Naar Menigmand,“ siger han her, „først bliver oplyst, saa skal der ingen mere undertrykke ham. Saa skal han le ad de Skurker, som vilde indbilde ham, at Folkene ere som andet Kvæg, der skal lade sig drive, malke, slagte ned, naar de høie Herrer faa Lyst.“ Der kom imidlertid kun 3 Numre ialt. Forbudet mod at trykke noget om Tømrerstriken (Se III S. 57) opfattedes ogsaa som gjældende „Vækkeren“, der almindelig sattes i Forbindelse med Arbeiderurolighederne. Der anlagdes endog Sag, og 1795 idømtes Udgiveren, Boghandler Winding, der var ansvarlig, da Bruun havde udgivet Bladet anonymt, en Bøde paa 200 Rdl. Interessant blev Sagen ved det Votum Stemann, senere Frederik VI's mægtigste og kjæreste Minister, afgav i den Anledning som ganske ung Høiesteretsassessor. Først priste han i sit Indlæg Censurens Afskaffelse. „Saaledes,“ hedder det dér, „ophævede Danmarks vise Regent Censuren, dette Pavedømmets og Hierarchiets usle Misfoster, hvormed Alexander den 6te har opnaaet for evig at brændemærke sit Minde, saaledes

sønderbrød han de skiændige Lænker, som voldsom Despotismus eller dyb Vankundighed havde paalagt Videnskaberne.“ Og videre siger han om Forfatteren af det anklagede Skrift: „Skal han bære Læsernes Enfoldigheds eller onde Villies Synder og derfor straffes? Bibelen blev da den første Bog, som maatte forbydes, thi ved ingen Bog er Folkets Begreb saa ofte misledede som ved denne.“

Vækkeren.

Et Blad for meenig Mand.

No. 2.

Kjøbenhavn den 11te August.

Vi talte sidst om, at de, der sætte Lovene i Udøvelse, maae være agtede og ærede, imedens og naar de gjøre det. Dette er meget naturligt; thi Lovene bør jo være den almindelige Villje. Det sømmer sig altsaa ikke for en Enkelt eller nogle Enkelte at sætte sig op imod Folkets almindelige Villje.

Men sæt det Tilfælde, at Loven var ubillig og trykkende, at Øvrigheden var uretfærdig, og fornærmede Borgerne, som den er indsat til at beskytte? — Hvad skulde man sige herom.

Den almindelige Villie maa jo være det almindelige Beste. Det kan ikke bestaae med det almindelige Beste, at nogen Enkelt fornærmes. Thi det er jo ikke blot den Enkeltes Person, der lider; det er jo det heele Folks Rettigheder, der fornærmes; det heele Folks Frihed og Sikkerhed kommer i Fare; enhver anden er jo udsat for det samme. En saadan Uretfærdighed kan altsaa ikke være Folkets almindelige Villje, siden det ikke er

B det

Fuld Størrelse.

Disse Udtalelser kom ikke offentlig frem, men de svarede nøie til den almindelige Stemning. Selv de mere moderate syntes, at det var urimeligt at straffe den unge Mand i Stedet for at veilede ham. Det var et Udtryk herfor, at der indsamledes 200 Rdl. til ham, hvormed han saa erstattede Winding Bøden. Bruun fortsatte da ogsaa ufortrøden. I Januar 1795 begyndte han et nyt Tidsskrift under Navnet „Jerusalems Skomagers Reise til Maanen“, hvori han i allegorisk Form øvede en saa meget friere Kritik af hjemlige Tilstande. Her optoges f. Ex. i et af Numrene et Brev fra „Folkevennen“ fra Helvede, hvori anføres den Ed Djævelens Undersaatter sværger ham. „Jeg tror paa Monarkiet, den eneste retmæssige og tilladelige Regjeringsform, som haver frembragt Balparéer, Opera, Kammerjunkere, Marskalstave, Stjerner, Slotte, staaende Arméer og alt, hvad andet stort og fint og fornemt, der er i Himmelen og paa Jorden,“ er Begyndelsen, og Fortsættelsen er af samme Art.

1795 forsøgte han endnu et Tidsskrift ved Navn „Patrioten,“

men det maatte snart opgives. Saa kom 1796 det lille Skrift „Aristokraternes Katekismus". Sjællands Biskop E. Balle fandt det fornødent at angive det, efter hans eget Udsagn ikke af religiøse Hensyn men paa Grund af dets „Forgribelser mod Kongens Høihed". Der blev anlagt Sag, og Bruun flygtede forskrækket til Hveen. Medens man i en Mængde Indlæg stredes om Sagsanlæget, lykkedes det ham i 1797 at faa det hævet „i Forventning, at han for Fremtiden giør bedre Brug af sine Evner end tilforn." Men denne Forventning blev skuffet. Saasnart han var kommen tilbage, paadrog han sig en ny Sag ved en lille, ret ligegyldig Piece, og han maatte igjen søge Tilflugt paa svensk Grund. Saa toges ogsaa Sagen mod „Aristokraternes Katekismus" op paany, og i December 1800 dømtes han omsider til Landsforvisning.

Allerede Aaret før havde P. A. Heiberg faaet samme Dom. Bestandig mere var i disse Aar Trykkefrihedens Indskrænkning kommet paa Dagsordenen. 1797 havde en lille særdeles velskrevet Piece til Fordel for Trykkefriheden, forfattet af M. G. Birchner, endnu en Gang fastslaaet de liberales Overlegenhed i Debatten, men kort efter kom et nyt Sammenstød med Myndighederne, idet en Hof- og Stadsretsassessor P. Collet i en Anmeldelse deraf forsvarede Berettigelsen af Opstande i visse Tilfælde. Han afsattes uden videre til stor Forbitrelse for de frisindede Forfattere, der nu overdrog ham Redaktionen af „Lærde Efterretninger". Umiddelbart derefter, i Oktober 1797 nedsattes en Kommission til Drøftelse af en ny Presselov. Dette fremkaldte atter et Indlæg af P. A. Heiberg, og i den følgende Tid dreves han ind i stedse hvassere Angreb paa Regjeringen, Angreb, der efterhaanden rettedes mod Chr. Colbjørnsen personlig, af hvem han mente sig forurettet. I Marts anklagedes han atter, og i December 1799 dømtes han i Henhold til den i Mellemtiden udstedte Presselov til Landsforvisning; man gav Loven tilbagevirkende Kraft, idet man mente, at han ellers vilde være ifaldet Tab af Ære og Gods, og fandt, at Landsforvisningen i Forhold dertil var mildere.

I Mellemtiden var Forhandlingerne om den ny Lov gaaet deres Gang. Kommissionens Betænkning i Januar 1798 havde hovedsagelig været et Indlæg for Trykkefriheden, og Sagen var da bleven stillet i Bero, men saa havde Rusland gjort sin Indflydelse gjældende, og omsider var da Resultatet blevet *Forordningen af* $^{27}/_{9}$ *1799.*

Denne indledes med stærke Ord til Trykkefrihedens Pris, „men", hedder det dernæst, „ved ubegrændset Frihed maatte Pressen blive allehaande uædle Lidenskabers Værktøi, til skadelige Følger for den offentlige Rolighed og den private Sikkerhed." Derfor maa Literaturen „som endeel af den offentlige Undervisning være Regjeringens Tilsyn undergiven", og Kongen maa „sætte Skranker for dens Misbruge, saaledes at den ei skal udarte til tøilesløs Frækhed, og blive et Middel for Ondskab til at kunne, ustraffet, undergrave Statens Grundstøtter, og forstyrre den borgerlige Sikkerhed, der staar i uadskillelig Forbindelse med sand Borgerfrihed." Kongen har før advaret, men alligevel ser han „med yderste Mishag", at nogle ildesindede Personer med strafværdig Frækhed dagligen antaste og forhaane alt hvad der, i ethvert Borgersamfund er helligt og agtbart". Censur vil man dog ikke anvende, men passende Straffe for Overtrædelse af Loven. Da det har vist sig, „at lumsk og nedrig Ondskab i Almindelighed søger Skjul under Anonymitet", forbydes denne ganske. Saa følger Straffene. Livsstraf sættes for „at tilskynde eller raade enten til Forandring i den ved Fædrenelandets Grundlov bestemte Regjeringsform, eller til Opstand imod Kongen", Landsforvisning for den, som „laster, forhaaner eller søger at udbrede Misnøie imod disse Rigers Constitution, eller imod Kongens Regjering," ligesaa Landsforvisning, men kun fra 3 til 10 Aar for at laste eller forhaane „monarkisk Regjeringsform i Almindelighed". Til nærmere Forklaring tilføiedes at „laste" betød „at tillægge den Person eller Ting, om hvilken der handles, en saadan Ufuldkommenhed, at den ei kan bestaae med dens Hensigt", en Forklaring, der ganske vist ikke gjorde Udtrykket tydeligere. Dernæst fulgte en hel Række Straffebestemmelser for andre Forseelser, deriblandt Landsforvisning paa 3 til 10 Aar for at søge „at nedbryde Læren om Guds Tilværelse og den menneskelige Sjæls Udødelighed", samt at „laste eller forhaane den christelige Religions Lære, som i Følge Rigernes Constitution og Landets Love skal fortrinligen beskyttes og haandthæves". Forbedringer i Landets Love o. s. v. er det tilladt at foreslaa, men Forfatteren maa da „udtrykke sig med Beskedenhed, og ei tilsidesætte den Ærbødighed, han som Borger og Undersaat er Regjeringen og Lovgiveren skyldig". De fleste Straffe for de ringere Trykkefrihedsforseelser var imidlertid nogenlunde smaa. Allegorisk eller ironisk Form skulde ikke dække Forfatteren, naar

Meningen var umiskjendelig. Endelig indførtes Censur for enhver Forfatter, som en Gang var dømt efter denne Lov.

Denne Forordning gjorde et dybt og smerteligt Indtryk paa den aandelig interesserede Del af Kjøbenhavns Borgere. Den Trykkefrihed, man havde været saa stolt af, var nu alvorlig indskrænket, og to Maaneder efter faldt saa Dommen efter den nye Lov over selve P. A. Heiberg. Store Borgerskarer med Rahbek i Spidsen fulgte ham harmfulde og bedrøvede paa Vei, da han forlod Byen. Ogsaa siden har Klagerne været stærke over, at Trykkefrihedsforordningen af 1799 standsede den blomstrende Samfundsliteratur og for lange Tider blev et tungt Aag paa dansk Skrivefrihed. Det sidste er utvivlsomt, og ogsaa i Øieblikket gjorde Forordningen sin Virkning. Dommene over Heiberg og Bruun, der vel til Nød kunde være fældede uden den, virkede sammen med den paa Sindene, og samtidig med, at de to dristigste Forfattere maatte forlade Landet, fik de andre et stærkt Indtryk af, at de maatte være forsigtige. Sikkert havde dette en hæmmende Indflydelse, men sin store Betydning fik det dog formentlig kun, fordi andre mere almindelige Forhold samtidig virkede i samme Retning. Mændene fra Firserne og Halvfemserne vare alt i Forveien ved at blive lidt trætte, i Frankrig afløstes Revolutionstiden af Napoleons Styrelse, Krigsefterretningerne fordunklede fremtidig helt de politiske og sociale Diskussioner, og end mere optog Krigsinteresserne Sindede herhjemme, da ogsaa Kjøbenhavn kom med i de mærkelige Begivenheder ved Slaget paa Rheden 1801. Og endelig opstod nu den nye romantiske Skjønliteratur og kappedes med Slagbeskrivelserne om at drage Sindene fra Samfundsinteresserne. Alt dette virkede i Forening i Aarene efter 1799 til at hæmme den aandelige Udvikling, der bar Revolutionstidens Præg, men foreløbig standsede det den ikke; først efter 1807 skete det fuldstændige Sammenbrud. Indtil Krigen 1807 i hvert Fald, levede de fleste af Tidsskrifterne og Aviserne videre om end lidt afdæmpede, og flere nye kom efterhaanden til.

Allerede 1798 havde Bogtrykker Seidelin paabegyndt Udgivelsen af et Blad ved Navn *„Politivennen“*, hvis Niveau vel ikke laa meget høit, men som dog fik sin ikke ringe praktiske Betydning. Paa Titelbladet kaldes det „Et ugentligt Almuesblad, Kjøbenhavns Magistrat ærbødigst tilegnet“, og i Programartiklen hedder det: „I en Tid, da pligtig Agtelse for Embedet ikke medfører blind Agtelse

for Embedsmanden, da den gamle Troe: Intet vedkommer dig uden din egen Huusstand, alt offentlig bør du overlade Foresatte ei alene at raade, men selv at tænke over, har givet Rum for en voxende Almeenaand, paa en saadan Tid troer et Selskab af Borgere, der forene Agt for de staaende Indretninger med Nidkjærhed for disses Overholdelse, Drøvtelse, Forbedring, Fuldkommelse, at gavne ved at udgive, under Navn af Politivennen, et Ugeblad, hvori Undersøgelse af det Rette og Sande i almindelige og enkelte Politianliggender, Underretninger om Fremmedes Indretninger, Forslag til Forbedringer, Angivelser af Politisynder m. m. (af Politiets Mænd og imod Politiet) her i Kiøbenhavn, forenes med Efterretninger om Politiets Forbedringer og Mangler i Provindserne". Og helt begeistret slutter man: „Maatte vore Bestræbelser vinde den Deltagelse, Maalet synes at burde sikre os! Maatte vore Medborgere kappes om at vorde vore Medarbeidere! O, da kan det Politiblad, der 1798 var, synes os, en trængende Fornødenhed, snart tage Afsked fra sunde, sædelige, sikre, almeentænkende, almeenvirkende Borgere." For dette Maal virkede Bladet i den følgende Tid ikke uden Energi ved Artikler, hvis Art vil fremgaa af Overskrifter som disse: „Om Politiets Rettighed til Uddeling af Stokkeprygl i Tilfælde af Opløb", „Fruentimmerpryglernes Opdagelse", „Svinerie paa Slotspladsen", „Et mærkeligt Optrin i November 1797, det kjøbenhavnske Politi til liden Ære", „Om Hundenes Nedslagning paa Gaden om Sommeren" o. s. v.

Hertil føiede Seidelin 1803 et ret anseeligt Blad ved Navn „*Dagen*", der skulde udgaa hele 4 Gange om Ugen. Programmet blev omtrent som sædvanlig: Beretninger om indenlandske og udenlandske Begivenheder, samt Anmeldelser, og „for at gjøre denne Læsning mindre tør", undertiden „smaa Poesier og Fortællinger af yndede Penne". Men betegnende for de forandrede Tider hedder det dernæst: „Intet stridende mod den Kjærlighed og Agt en god Borger skylder og saa gjerne yder sin Regjering, intet som krænker de bestaaende Love for Skribenten, intet bittert Udfald paa Medborgere, ingen Selvpolitiseren, ingen Strid om Religions Emne skal flyde fra Udgiverens Pen. Derved haaber han at erholde sine Læseres Yndest, som han ufortrøden skal søge at gjengælde ved at arbeide for deres nyttige Moro".

„Politivennen" fik allerede 1799 en lidet betydelig Efterligner i „*Kjøbenhavnsbladet*", og 1803 fik ogsaa Dagen en Medbeiler i

„Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn“, som i Løbet af de nærmest følgende Aar i hvert Fald blev det jævnbyrdigt. Dettes Udgiver, en Mand ved Navn Werfel, begyndte i Oktober 1803 ganske beskedent med et lille Ugeblad, men allerede samme Aar gik det over til at komme 2 Gange om Ugen, og 1805 udvidedes Formatet, saa Bladet blev lige saa stort som „Dagen“, „Berlingske“ og „Adresse-Avisen“. Først da opstillede han sit Program, der er en ret fuldstændig Fortegnelse over, hvad der kunde findes i et saadant Blad. Han giver det rubrikmæssig:

A) *Første Afdeling* indeholder:

1) Smaa satiriske og humoristiske Stykker, hvori herskende Daarligheder revses.
2) Moralske og philosophiske Stykker af blandet Indhold.
3) Historiske og politiske Stykker, der vise den i Fædrenelandet herskende Aand.

B) *Anden Afdeling*, som trykkes med finere Stil, indeholder Dagens Historie fortalt paa en Maade, som kan interessere de fleste Mennesker. Man vil finde her det Vigtigste i Politikkens og Handelens Rige, Efterretninger om Skibsfarten, Fabriks-, Manufactur- og Industrievæsenet o. s. v.

Man har hér altsaa en Tidende, som „paa den ene Side er et Speil af Kjøbenhavn og alt, hvad der staar i Forbindelse med denne Foreningspunct for alle Danske Stater, og paa den anden et Repertorium for alt det Viderværdige, Nye og Almuesinteressante, som Dagens Historie frembyder“.

Dette Blad var i de følgende Aar Byens livligste, og kun forbigaaende havde det en Tid paa en Del af dets Omraade en Konkurrent i *„Sædernes Skilderie“* 1806—7. Endelig fandtes et Bladforetagende af særlig Art, den saakaldte *„Collegialtidende“*, som fra 1798 udgaves af to Kancellideputerede og ikke blot bragte Besked om Regjeringens Foranstaltninger, men ogsaa undertiden forklarede og begrundede dem.

Ogsaa Hovedstadens *kirkelige* Liv paavirkedes af de almindelige Reformbevægelser. Rationalismen beherskede den offentlige Mening og trængte langt ind i Geistligheden, ja paavirkede selv de mest konservative. Det blev da den almindelige Tilbøielighed at lade alt det overnaturlige i Kristendommen træde tilbage, først og fremmest Djævletroen, der syntes den Tids Mennesker lige ufornuftig

Nyeste

Skilderie af Kjøbenhavn.

Tredie Aargang. No. 71.

Udgivet og forlagt af J. Werfel; trykt i Kjøbenhavn, hos P. H. Höeckes Enke.

Tirsdagen den 17 Junii, 1806.

Efterverdenens Spørgsmaale.

En Phantasie.

(En Plads paa Rundekirkegaard. En stor firekantet Ligsteen bedækker Evalds Grav. Ved denne staaer en Digter, og omkring ham en stor Kreds af Mennesker af forskiellig Stand og Rang.)

Digteren. Mine Herrer! Den store Mand, hvis Been hvile her, men hvis Aand findes overalt, fortjente et skjønnere Mindesmærke end denne Sandsteen. Dannemark har hidtil kun kunnet opvise en eneste Evald. Endnu længe vil han blive den Uopnaaede; endnu længe vil han staae som en Soel ved Siden af tusinde Maaner, som, for svage til at kunne fordunkle den, endog maae laane dens Straaler. Fædrenelandet har tabt meget ved hans alt for tidlige Hedengang. Hvilke Kjæmpeværker kunde man endnu ikke have ventet af hans Genie, dersom hans Legeme havde havt samme Kraft som hans Aand? Hvad kunde en Evald i et Tidsrum af tredive Aar ikke endnu have virket og ydet? O, grusomme Parcer! hvorfor spinde I Livets Traad milelang for saa mangen en Versemager, medens I ere saa karrige mod en Evald! — Men lader os være skjønsomme; han har levet længe nok for at naae Udødelighedens Tempel. Vort Sprog vil ikke overleve hans Hæder; den er uforgjængelig som den Soel, der kaster sine Straaler paa hans Grav.

En Herremand (træder frem af Kredsen). Med Forlov at spørge! Hvor mange Tønder Hartkorn eiede han, min Ven?

Digteren. Ingen. Han var ingen Herremand.

En Officier. Hvor mange Feldtslag har han deeltaget i?

Digteren. I et Par; men desværre kun som simpel Tambour.

En Læge. Havde han stor Praxis?

Digteren. Blandt Daarer, som han curerede med Piller af attisk Salt.

Halv Størrelse.

og umoralsk. I Stedet fremdrog man først og fremmest den kristne Morallære. I god Overensstemmelse hermed herskede der et almindeligt Ønske om, at afskaffe alle Kirkeskikke, der syntes unaturlige og stridende mod Tidens Forestillinger om det passende. Dette var det sædvanlige Standpunkt; faa eller ingen sagde sig helt løs fra Religionen, men den sysselsatte forholdsvis lidt Tankerne, og det paastaas almindelig, at selve den religiøse Interesse var i Tilbagegang. Uden Brydninger gik dog den hele Udvikling ikke for sig.

Den første større offentlige Forhandling om de kirkelige Forhold gjaldt *Liturgien.* Stødet dertil blev givet af den kgl. Konfes-

sionarius Bartholin 1785 ved en lille Bog med Forslag om Ændringer i Formlerne ved de forskjellige kirkelige Handlinger og Krav om, at Prædikener og Salmer skulde have en mere naturlig Karakter. Sjællands Biskop, N. E. Balle, tog bestemt tilorde derimod, og deraf opstod en stor Feide, hvori alle ansete Tidsskrifter tog Del, hovedsagelig paa Bartholins Side, men noget positivt kom der ikke ud af det. En ny Strid udspandt sig 1787, da den unge theologiske Professor Hviid udgav en lille Bog med Sætningen: „den som lever dydigt, hans Religion er ikke falsk". Men haardere blev Kampen dog først i Halvfemserne, da Malthe Møller i Tidsskriftet *„Repertorium for Fædrelandets Religionslærere“* (1795—97) og O. Horrebov i *„Jesus og Fornuften“* (1796—1801) i større Omfang angreb selve Dogmerne.

Striden fik flere Gange en ikke ringe Bitterhed. Saaledés især, da Biskop Balle 1793 prøvede at optage Kampen gjennem en Række *Bibellæsninger*. Det kom ved disse ret hyppigt til ubehagelige Optøier. Første Gang lykkedes det at standse disse, men 1796 bredte der sig saa pludselig Rygter om, at disse Bibellæsninger gav Leilighed til al Slags Udsvævelser. Balle selv fik et Brev om, at ved disse Sammenkomster mødte alle Byens Skjøger og drev deres Uvæsen, „saa man endog siger, at der er ikke større Horehus i Kjøbenhavn, end Kirken er paa den Tid". Synderlig sandt var der vel neppe i det, men Balle blev i allerhøieste Grad pinlig berørt deraf og indstillede Bibellæsningerne, indtil han fik oprettet en Sikkerhedsvagt af 24 Borgere til at passe paa. Saa tog man fat igjen uden at forstyrres.

Noget positivt Udbytte bragte Forhandlingerne. 1791 udkom i Stedet for den hidtil brugte *Lærebog*, Pontoppidans Forklaring, en ny, der er kommet til at bære Balles Navn, men ved hvis Udarbeidelse ogsaa Bartholin havde medvirket, og hvis Forklaringer havde faaet deres Præg af Rationalismen. Desuden udarbeidede under Ledelse af Balle en Kommission, blandt hvis Medlemmer Rahbek en Tid var, en tidssvarende *Salmebog*, som udkom 1798. Desuden skete rent praktisk en Del Ændringer i Prædikener o. s. v. Saaledes siger Nyerup, der i religiøs Henseende stod paa yderste venstre Fløi, dog i 1800: „Ligesom Byens Educationsvæsen i den senere Tid har undergaaet store Forandringer saavel i Henseende til Methoden som til de Gjenstande, som læres i Skolerne, saa ind-

fører ogsaa Tidernes Aand, en renset Smag og en rigtigere Pastoralindsigt i vore Dage et ganske andet Foredrag paa Prædikestolen, end man forhen var vant til. Man hører der alt sjeldnere og sjeldnere hine bibel- og systemmæssige, men for Resten ubegribelige og for menig Mand aldeles uforstaaelige Udtryk, hvormed Prædikenen tilforn gjennemvævedes." Med Tilfredshed fremhæver han ogsaa, at Regjeringen har vendt sig mod Begravelserne inde i Byen i og ved Kirkerne, „denne fra Middelalderens mørkeste Periode nedstammende Overtro om Kirkegulvets og den af Kirkegaardsmuren indhegnede Jords Hellighed, denne dumme Levning af Papisteriet", og endelig, at det nu bliver almindeligt at lade Børnene vente til de bliver lidt ældre før de bringes til Daab „hen i de store aabne med Trækvind og raa Luft og kolde Stenfliser rigelig forsynede, høist usunde Templer". I Hovedsagen bestod imidlertid de gamle Skikke, og tilfredse var Nyerup og hans Meningsfæller ingenlunde med det opnaaede.

Sjakkerjøde paa Kjøbenhavns Gader ved Aarhundredets Begyndelse.

De forskjellige Menigheder af anden Trosretning fortsatte i denne Periode uforandret deres Liv. *Jødernes* Stilling og Anseelse hævedes dog Skridt for Skridt i Overensstemmelse med de almindelige tolerante Stemninger. Af Betydning for dem var navnlig Reskriptet af 19/9 1788, som gav dem Adgang til Haandværkslavene, men ogsaa ellers viste Regjeringen sin Velvillie overfor dem, saaledes især ved dens Omhu for Udviklingen af deres Skolevæsen.

For *det kongelige Theater* bragte Regjeringsskiftet 1784 en Ændring i Ledelsen. Hidtil havde denne fra 1778 væsentlig været hos Kammerherre Warnstedt, nu blev Overhofmarskal Numsen

en Slags Overdirektør, medens Warnstedt bevarede den daglige Ledelse. I Overensstemmelse med Hoffets Ønsker var Numsen meget ivrig for at faa opført mange og store Operaer, og det kostede mange Penge, — man maatte saaledes begynde med at skaffe Udstyr for 6000 Rdl. —, Skuespillerne var misfornøiede og Byens literære Kredse ikke mindre. Navnlig Rahbek angreb voldsomt Operaen som nedbrydende for Smagen, og han fandt almindelig Tilslutning i de offentlige Udtalelser. Hoffet og det store Publikum mødtes imidlertid i Operabegeistringen, og trods de store økonomiske Vanskeligheder, det medførte, vedblev man i de følgende Aar at give en hel Del Operaer. Derimod var det i høi Grad til Skuespillernes Tilfredshed, at Forestillingerne paa Hoftheatret ophørte fra 1786. Endelig forbødes det 1795 de Spillende at takke for Bifald ved at bukke eller neie for de kongelige Personer eller Publikum.

Imidlertid ændredes Styrelsen uafbrudt uden nogensinde at tilfredsstille; hver ny Ordning blev modtaget med Forventninger, men naar det havde varet lidt, var der en almindelig Klagen af Forfattere, Skuespillere og Publikum. 1786 havde man faaet en Syvmandskommission med Numsen og Warnstedt som de ledende Medlemmer, 1791 gik Numsen af og Warnstedt rykkede frem paa første Plads, men allerede Aaret efter var han træt og traadte tilbage. Kommissionen forsvandt nu, og en Grev Ahlefeldt kom i Spidsen for Theatret med uindskrænket Myndighed. Han tog energisk fat og vandt lige i Begyndelsen en Del Berømmelse, men det skiftede snart og 1795 gik ogsaa han. Nu fik man en Direktion med tre Medlemmer, Kammerherre Hauch som Formand, Thaarup og Edv. Storm som Hjælpere, og da den sidste kort efter døde i Stedet Jørgen Kjerulf. Det gik saa til 1798, da Hauch afløstes af Kammerherre Waltersdorff, medens Baggesen traadte ind som Meddirektør foruden de to andre. To Aar efter trak Thaarup sig tilbage, Baggesen reiste derpaa bort, og en Kammerjunker Sames kom i Stedet. Og endelig ombyttedes 1801 Waltersdorff med Hauch, der fra sin første Virksomhed nød Ry i Regjeringen som sparsommelig.

Under alt dette var Theatrets Stilling i mange Henseender god; det hele stærkere Liv, der rørte sig i Byen, kom ogsaa det til Gode. I den første Tid fra midt i Firserne til henimod 1800 frem-

kom ikke faa originale danske Stykker af Heiberg, Thaarup, Olufsen o. s. v., som spilledes med ret stort Held, medens man ved Siden deraf bragte en Del Oversættelser især fra Tysk og Fransk. Senere sygnede imidlertid den danske dramatiske Litteratur hen, og det blev de to tyske Digtere Kotzebue og Iffland, der især kom til at beherske Repertoiret. Publikums Theaterinteresse var imidlertid stærk og snarest stigende uden Hensyn til, enten de Stykker, som opførtes, var af den ene eller den anden Art. Medens Theatrets Aarsindtægt da Warnstedt traadte til, var 18,000 Rdl., var den i Halvfemserne naaet til over 40,000, hvilket dog delvis skyldtes Forhøielse af Billetpriserne. Ved 1800 var man kommet til en Indtægt af 50,000, og Stigningen vedblev. Alligevel kneb det i høi Grad at faa Budgettet til nogenlunde at balancere. Tilskuernes Interesse gav sig ogsaa ved Leilighed Udtryk i kraftige Demonstrationer. Logernes fornemme Publikum deltog ikke i disse, men Tonen gaves an fra Parterret, hvor de literære Tilskuere: Anmeldere og Forfattere i Spidsen for Studenterne, blandedes med de jævnere Borgere og oftest var i Stand til at lede disses Opfattelse. Navnlig kom det til en stor Pibescene 1794 ved Opførelsen af et ligegyldigt Stykke, som de toneangivende var misfornøiede med, og endnu kraftigere gik det løs, da der 1796 opførtes et Stykke ved Navn „Dormon og Vilhelmine“, der opfattedes som en Ros over Adelen. Det kom ved denne Leilighed til store Spektakler, hvor de krænkede Borgere ganske fik Overtaget. Endelig benyttede man i Tiden nærmest efter Heibergs Landsforvisning enhver Replik, som kunde vendes mod Regjeringen, til stormende Bifaldssalver. Den større Interesse for Theatret, som Tiden bragte, skyldtes for en Del, at der nu fandtes en regelmæssig Theaterkritik. Rahbek begyndte dermed 1785 i „Minerva“, og siden kom flere andre til, saa Theatret for første Gang var Gjenstand for en stadig Debat.

I Skuespillerstyrkens Sammensætning skete der en Del Ændringer. Saaledes døde Rose 1784, ved hvilken Leilighed der første Gang holdtes en Mindefest for en afdød Skuespiller. Ligeledes mistede Theatret Madame Preisler ved hendes Død 1797. Derimod fik man af nye Kræfter bl. a. Frydendahl 1786 og Foersom 1798, og fra 1792 knyttedes Bournonville til det kongelige Theater, fra 1802 den franske Musiker Du Puys, som i nogle Aar spillede en stor Rolle i Kjøbenhavns Musikliv. De toneangivende Skuespillere var

stadig Rosing og Schwarz; og navnlig den sidste udfoldede en ikke ringe Virksomhed; det var saaledes ham, der i 1804 foranstaltede den første Provinstourné af det kongelige Theaters Skuespillere. Samme Aar oprettedes en dramatisk Skole til Undervisning af Elever, der vilde gaa til Theatret. Skuespillerne naaede indenfor denne Tid om end langsomt frem til et lidt høiere Kulturniveau end det hidtidige, og de begyndte saa smaat at regnes for Folk, pæne Borgere kunde være bekjendt at omgaas. Det var dog endnu i denne Tid ikke ualmindeligt, at der paa Theatret foregik Fremvisninger af Linedansere og andre Akrobater. Endnu kan nævnes, at Theaterkikkerterne 1804 begyndte at anvendes.

Musikforeninger, dramatiske Selskaber og literære eller selskabelige Klubber vedblev alle at virke paa samme Vis som i forrige Periode. (Se Skildringen III S. 641—53, der hovedsagelig er ført ned til 1807). I den første Tid efter 1784 gik det endnu frem for disse Selskaber, men efterhaanden begyndte der at spores nogen Tilbagegang i Interessen for dem. *Den private Selskabelighed* udvikledes stedse mere. De rige Handelsherrer holdt stort Hus med Fester, Baller, Koncerter o. s. v., og i nogen Grad blandedes disse Kredse med de mere aristokratiske, der samlede sig om Hoffet. Og nedefter efterlignede man saa de rige og fornemme, saa godt Midlerne forslog dertil. Ejendommeligt for Tidens Selskabsliv er dets ret stærke literære Anstrøg. Pragtudfoldelsen og de kostbare Retter spillede vel deres store Rolle der, men blev dog ingenlunde det eneste, Interesserne samledes om. (Om Kjøbenhavnernes Forlystelser og Tidsfordriv se iøvrigt rundt om i Afsnittet om de forskjellige Dele af Byen III S. 761—92, navnlig under Vesterbro og Frederiksberg).

Moderne undergik i denne Tid betydelige Forandringer under Paavirkning af de Omskiftninger, som Revolutionen og Keiserdømmet bragte i Paris, selv om disse kun i afdæmpet Form og lidt langsomt virkede i Kjøbenhavn. Mindst men dog noget forvandledes Moderne for Mændenes Vedkommende. Saaledes forsvandt baade Paryk og Pudder, og det blev Skik at bære Haaret kort; dernæst fik Dragten i det hele et noget mere regelmæssigt og ensartet Tilsnit. I Aarhundredets sidste Aar var Moden for Mandsdragter: blaa Kjole, hvid aabenstaaende Vest, kantet med sort Fløil, et uhyre Musselinstørklæde om Halsen bundet til helt op under Ørene, Nankins Benklæder med sorte

Kjøbenhavnske Moder fra det 18 Aarhundredes Slutning (Sommer).

Snore i Sømmene og endelig Halvstøvler. I Haanden bares ikke som før en Rørstok med Guld- eller Sølvknap, men en Knortekjæp.

For Damernes Vedkommende forsvandt de stive Dragter med Korset, Krinoline o. s. v. I Stedet kom omtrent ved Aarhundredskiftet det antike Kostume efter fransk Mønster, hvor Dragten var saa løs og let, som paa nogen Maade mulig. Denne Mode trængte for nogle Aar seirrig igjennem i Kjøbenhavn, skjøndt den fremkaldte mangen Protest baade af Sundhedshensyn og moralske Grunde. Saaledes skrev Lægen Frankenau derom i sin „Sundheds- og Morskabstidende“: „I en tolv til fjorten Grader kold Vinternat kjører vore Skjønne hjem fra Bal med tynde Silkestrømper paa Benene, med en Særk uden Ærmer og over den en yderst gjennemsigtig Tunika. Eller de vandre omkring med Overkroppen halvnøgen indtil Brystvorterne og Armene blottede indtil Skuldrene, samt Resten af Legemet kun bedækket med tyndt Flor eller Linon, som Luften let kan gjennemtrænge. Man jamrer over Krig, Pest og gul Feber, men jeg og flere Læger med mig ere enige om, at disse Plager ikke have dræbt mange flere end den nu herskende, kvindelige Modedragt.“

I det hele bliver Tidens Skribenter, Tidsskrift- og Avisforfattere i Forening, ikke trætte af at klage over den tiltagende Luxus og Letsindighed, men der er dog næppe Grund til at tro, at Forholdene i saa Henseende har været synderlig værre eller bedre end før eller siden.

Af større *Festligheder* med Deltagelse af Befolkningen fandt enkelte Sted. Den første var Brylluppet mellem Kronprins Frederiks Søster, *Louise Augusta og Hertug Frederik Kristian af Augustenborg* den 27. Maj 1786. Det feiredes med Klokkeringning i alle Gaderne, Flagning paa Skibene i Havnen og en stor Illumination i Gaderne om Aftenen, der i Aftenposten fremkaldte følgende Vers med Berømmelse af Brandkorpsets Chef, Boye Junge:

„Den varme Ønskers Ild, som Kronprinsesse brændte!
Ved din Formæling skiult i Danner Hjerterne,
Var ubeskrivelig, men Boye Junge tændte
Blandt synbar Glædskabs Ild den aller smukkeste.“

Langt større var dog Festlighederne efter *Kronprinsens Bryllup* med Karl af Hessens Datter Marie Sophie Frederikke. Selve Brylluppet fandt Sted i Slesvig, men Indtoget i Kjøbenhavn derefter,

14. Septbr. 1790 gav Anledning til megen Høitidelighed. Selve Festtoget, der bestod af Gardister og Hoffolk, samledes henimod Kl. 3 ved Blaagaard. Under Kanonsalut drog det ind ad Nørreport, hvor det modtoges af Vaisenhusbørnene med Sang og Blomster; ved Skidentorvet havde Bryggerlauget ladet reise en stor Æreport, og i Nørregade var opreist et Tempel, hvor Børnene fra Frue Sogns

Prospekt af Æreporten ved Admiralitetet d. 14. Sept. 1790. Kronprins Frederiks Bryllups Indtog.

Skole var samlede for ogsaa at yde deres Bidrag af Sang og Blomster. Derfra gik Toget videre, forbi det med Dekorationer prydede Raadhus til Kongens Nytorv, hvor den jødiske Menighed havde ladet reise en Æreport, forbi „Comoediehuset, hvor et smukt Tempel ved Navn Apollo Templet var foranstaltet, og hvor Theatrets Sangere og Sangerinder lod sig høre," og endelig gjennem endnu en Æreport ved Kanalen, reist af Admiralitetet, indtil man omsider begav sig til Slottet. I Gaderne, hvor man kom frem „vare Borgerskabet, Garnisonen og Holmens faste Stok i Gevær og paraderede". De følgende Dage var der store Festmiddage ved Hoffet, den 16. gav

det kongelige Theater en større Festforestilling, hvor man spillede „Frode og Fingal“ og „Høstgildet“, forfattede henholdsvis af Pram og Thaarup, og endelig holdt Borgervæbningens Officerer og Underofficerer den 19. en Middag paa Skydebanen, hvor man sang Thaarups Vers:

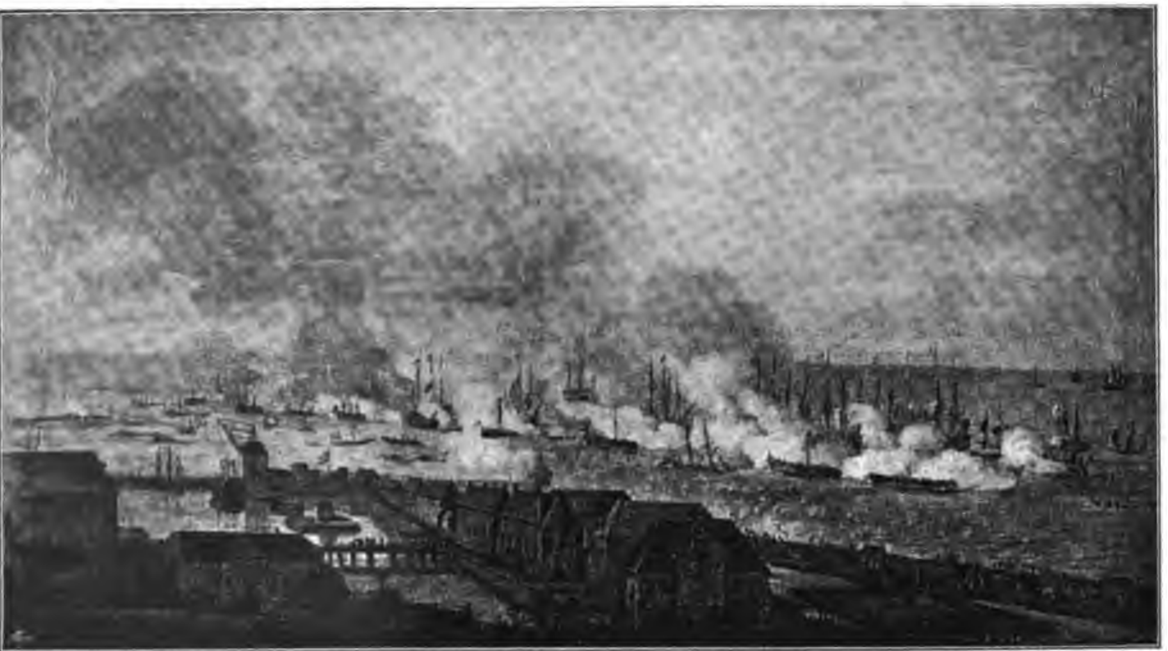
„Her sværge vi en hellig Ed
Ved vore Fædres Minde:
At Borgerdyd og Eenighed,
Os alle skal forbinde.
Og den, som tør forstyrre den,
Han er ei Lands og Konges Ven!
Og hellig, hellig er vor Eed
Ved vore Fædres Minde!

Til dig, du elskte Fødeland!
Vor Idræt viet være!
At være en retskaffen Mand,
Det er vor Borger-Ære,
Saa drikke vi med bredfuldt Maal,
Vor Frederiks og Marias Skaal,
Han bære Fadersnavn som Mand,
Som Konge han det bære!“

En anden større Høitidelighed fandt Sted ved Grundstensnedlæggelsen til Frihedsstøtten 31. Juli 1792 (Se III S. 769). Derimod feiredes Overgangen til det nye Aarhundrede *Nytaarsdag 1801* kun privat, da Regjeringen 12. Decbr. 1800 havde ladet udgaa en saalydende Bekjendtgjørelse: „Det er Vor allernaadigste Villie at ingen Illuminationer eller andre pengespildende Høitideligheder skulle finde Sted i Vore Riger og Lande i Anledning af det kommende Aarhundredes Begyndelse.“

Ingen Begivenhed i disse Aar gjorde dog et tilnærmelsesvis saa dybt Indtryk paa Kjøbenhavns Indbyggere som *Slaget paa Rheden den 2. April 1801.* Begeistringen over det tapre Forsvar forenede sig med Sorgen over de faldne, og umaadelig var Tilslutningen, da disse begravedes paa Holmens Kirkegaard Paaskedag den 5. April. Da Kisterne var sænkede i Graven, strøede hvidklædte Piger Blomster paa dem, og derefter sang Sørgeskaren:

„Ved Eders Grav vi samtlig sværge:
Med Eders Aand til sidste Mand,
I hver fornyet Kamp at værge
For Fyrste og for Fædreland!
Fred være med Jer Aske! Fred!
Jer Hæder evigt varer ved!“

Slaget paa Rheden den 2. April 1801.

Utvivlsomt svarede hertil et Omslag i Befolkningens Stemninger. Netop i de sidste Par Aar, som havde bragt Heibergs og Bruuns Domfældelser, havde disse været lidet venlige mod Regjeringen. Nu svandt al Misfornøielse bort, og man samledes i fælles Begeistring over Kongehus og Fædreland. Fra nu af svinder i det hele de Stemninger og Interesser, som havde givet Aarhundredets sidste Aar deres Præg, langsomt bort for at afløses af andre, der passede til de nye Krigstider. Slaget paa Rheden var den første store Forstyrrelse i den fredelige Tilværelse, som var Grundlaget for den raske og i alt væsentligt gode og sunde Udvikling, den foregaaende Tid havde bragt Kjøbenhavn og dens Borgere. Sex Aar efter fulgte i Septemberdagene 1807 det Bombardement, som blev Afslutningen paa de gode Dage, Begyndelsen til trange og tunge Aar for vort Land og dets Hovedstad.

EFTERSKRIFT.

Ved min Mands Død den 26. Marts 1899 efterlod han sig sit Livs Hovedværk og kjæreste Arbejde ufuldendt. Da han i 1884 begyndte paa Kjøbenhavns Historie var det hverken hans eller Forlæggerens Tanke, at det skulde blive et saa omfangsrigt Værk. Men Stoffet svulmede op, efterhaanden som han fordybede sig deri, især da han efter nogle faa Aars Forløb begyndte sine selvstændige Arkivstudier. Hans tiltagende Sygelighed svækkede i de sidste ni Aar af hans Liv efterhaanden hans Arbejdskraft, saa at Bogen kun skred langsomt fremad, og det blev ham tilsidst klart, at han ikke vilde have Kræfter til at føre den op til 1848, som den oprindelige Plan var. Han besluttede da at standse ved 1807 og kun tilføje et Kapitel med en kort Oversigt over Byens Udvikling indtil Midten af Aarhundredet; men heller ikke denne Plan fik han gjennemført inden sin Død.

Det nordiske Forlag var da saa heldig at formaa Dr. phil. P. Munch til at afslutte Bogen paa Grundlag af min Mands efterladte Studier; et Offer, som ogsaa jeg er ham overordentlig taknemlig for, da ingen bedre end jeg veed, hvilket besværligt Arbejde det har været. Det Afsnit, der er udarbejdet af ham, er Textens sidste 9 Ark.

Det var min Mands Hensigt, naar Bogen var sluttet, at føje et Tillæg til med en udførlig Redegjørelse for hans Kilder. Der har af og til været anket over, at der ingen Noter eller Henvisninger til Kildeangivelser fandtes. Det var med velberaad Hu, at han

undlod dette, dels fordi han fandt det trættende under Læsningen, og dels fordi det vilde tage uforholdsmæssig Plads op. Nu maa jeg henvise til hans store Samling af Arkivstudier, som Kommunen har erhvervet, og som findes indlemmet i Raadhusarkivet, hvori alle hans Kilder omhyggeligt ere optegnede.

Endelig vil jeg paa hans Vegne bringe en varm og dybtfølt Tak til de mange saavel Privatfolk som Embedsmænd ved Museer, Bibliotheker og Arkiver, som i Aarenes Løb ere komne ham imøde med aldrig svigtende Velvillie og Tjenstvillighed, først og fremmest Rigsarkivet og ganske særlig Rigsarkivets anden Afdeling, hvor han i mange Aar tilbragte flere Timer daglig, og hvor han vandt mange Venner. Og sluttelig vil jeg udtale hans Tak og Paaskjønnelse af den Støtte, som han i de sidste Aar modtog fra den grevelige Hjelmstjerne-Rosenkroneske Stiftelse.

Kjøbenhavn i Februar 1901.

HENRIETTE BRUUN.

HOVEDREGISTER.

UDARBEJDET AF HENRIETTE BRUUN.

61*

